ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE
DE AFSCHEIDING
VAN 1834

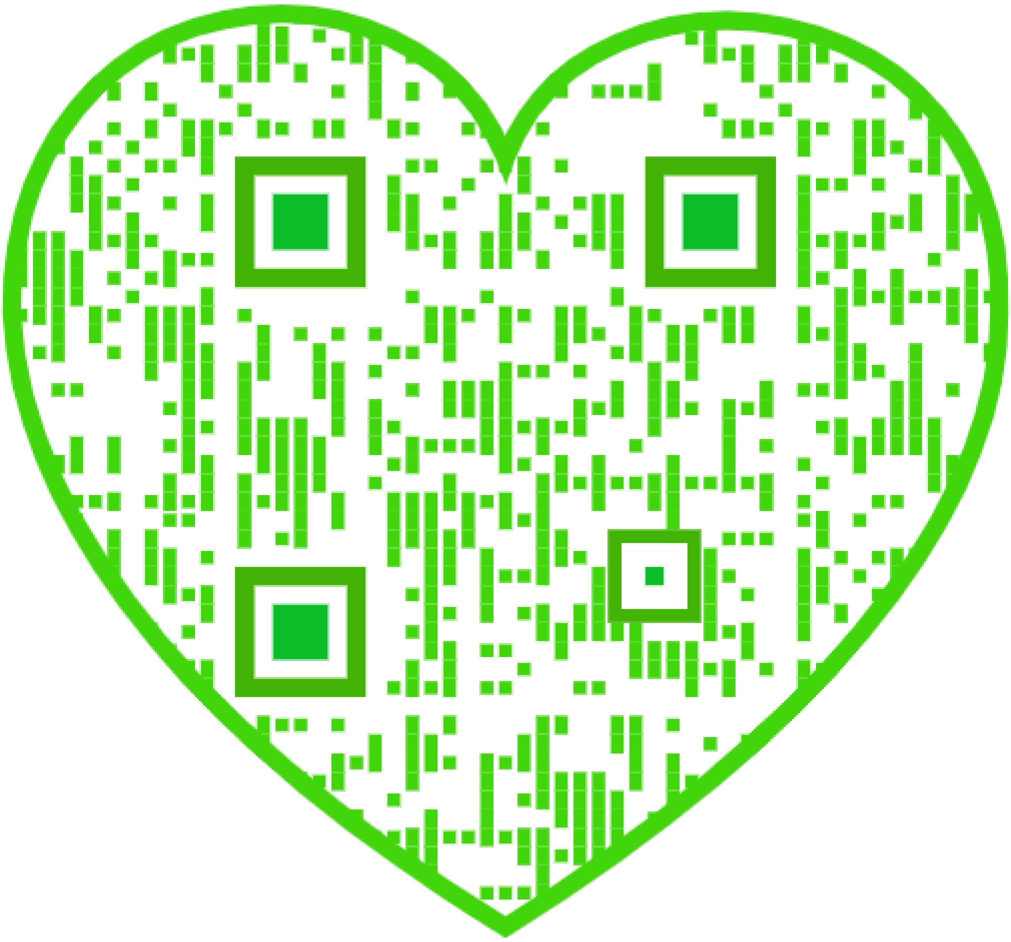

ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE DE AFSCHEIDING VAN 1834

ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE DE AFSCHEIDING
VAN 1834

UITGEGEVEN ONDER TOEZICHT VAN

Prof. Dr A. GOSLINGA
Prof. Dr G. M. DEN HARTOGH
Dr G. KEIZER
Prof. Dr D. NAUTA

UITGAVE VAN HET „COMITÉ TOT HERDENKING
VAN DE AFSCHEIDING VAN 1834"

ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE DE AFSCHEIDING VAN 1834

TWEEDE DEEL

(OCTOBER 1834—EIND 1835)

BEWERKT DOOR

Dr F. L. BOS

UITGEVERSMAATSCHAPPIJ J. H. KOK TE KAMPEN — 1940

INLEIDING.

Hoewel sedert de verschijning van het eerste deel dezer bronnenpublicatie, in verband met de tijdsomstandigheden, de toegankelijkheid der archieven beperkt is, kon de bewerking van dit tweede deel zonder stoornis plaats hebben.

Het omvat de periode van de Afscheiding te Ulrum op 14 October 1834 tot het einde van het jaar 1835. Waar dit wegens nauwen samenhang met stukken van lateren datum gewenscht scheen, zijn enkele brieven en acten uit het einde van 1835 voor het derde deel bewaard.

Toen alle materiaal reeds verzameld en goeddeels bewerkt was, verscheen in het weekblad *De Reformatie* een artikelenreeks *), waarin uit een niet onbelangrijk onderdeel der hier geboden stof, namelijk de briefwisseling tusschen Ds C. W. Pape te Heusden en den Secretaris en Adviseur bij het Departement van Hervormden Eeredienst J. D. Janssen, uitvoerige citaten medegedeeld worden.

De stroom van geschriften, welke in verband met de herdenking der Afscheiding verschenen zijn, is opgehouden. Ter aanvulling van de in de inleiding op het eerste deel opgenomen lijst noemen wij nog:

BROEK ROELOFS, O. C. Van strijd en zegen. Herdenkingsrede uitgesproken ter gelegenheid van de Afscheidingsherdenking van de Gereformeerde Kerk te Geesteren en Gelselaar op Woensdag 16 Augustus 1939. Met aanteekeningen en bijlagen. Kampen, 1939.

ROVER, L. J. DE. „Ik zal de daden des Heeren gedenken", 1839—1939. Gedenkboek der Gereformeerde kerk te Rijnsburg, 1939.

SCHOLTEN, J. Opnieuw in vrijheid. Woord van herdenking na een eeuw van Reformatie. Varsseveld, z. j.

TOLLENAAR, F. Een eeuw kerkelijk leven van de Gereformeerde kerk te Den Helder. Den Helder, Boekh. A. Boendemaker, 1940.

---

*) K. Bokma, *Inter nos Pape — De Afscheiding — Janssen* (20e jrg. no. 12—24).

Van in het eerste deel reeds geannoteerde personen zijn in dit deel niet opnieuw levensbijzonderheden vermeld. Men kan daarvoor het register op deel I naslaan. Daarentegen zijn woordverklarende aanteekeningen telkens wanneer dit, met het oog op den gemiddelden lezer, gewenscht scheen, herhaald. Enkele biografische gegevens, die niet meer in den tekst konden worden geplaatst, zijn in het register opgenomen, aan den voet der bladzijde.

Ditmaal is het materiaal uit het Algemeen Rijksarchief alleen aangevuld met eenige stukken uit het Rijksarchief in Drente. Voor de van de betrokken instanties wederom ontvangen medewerking betuig ik gaarne mijn hartelijken dank.

F. L. BOS.

1—18

Bij haar afscheiding van de „synodale kerk" eischt de gemeente van Ulrum voor zich op de vrije uitoefening van den alouden Gereformeerden godsdienst en maakt zij aanspraak op het kerkgebouw en de kerkelijke goederen. De Regeering beschouwt dit als een „zonderlinge pretentie" en treedt aanstonds op als handhaafster van de rechten der Hervormde Kerk en de „gevestigde kerkbesturen".

Na aanvankelijk volstaan te hebben met het zenden van een versterkte politiemacht naar Ulrum, besluit de Gouverneur van Groningen naar aanleiding van hetgeen daar op Zondag 19 October voorvalt, ter beteugeling van het „geweld" van De Cock en diens aanhang, een compagnie infanterie in het dorp te detacheeren.

Deze maatregel wordt door de Regeering volkomen goedgekeurd.

1. *Verklaring van den Kerkeraad van de gemeente van Ulrum, 14 Oct. 1834.*

Herv. Eered.
25 Oct. 1834 *no. 4.*

Zijn Excellentie Baron van Pallant van Keppel,
Minister van Eeredienst.

Ondergetekende, Opzieneren der Gemeente van Ulrum, zenden UEdls toe, in naam dier Gemeente, de Acte [1]), vervattende de gronden, waarom en waarop zij zich scheiden van de synodale Kerk en van UEdls, zich houdende alleen aan Gods heilig Woord en onze Formulieren van eenheid in alles op dat Woord gegrond, hopende dat God UEdls de genade geve, om ook daartoe, van waar gij vervallen en uitgevallen zijt, weder te keeren, *ons vredig latende in het bezit dier kerk en dier goederen, die ons wettig toekomen* en die door onze vaderen voor de Gereformeerde godsdienst zijn afgezonderd, en dat gij behoed en bewaard moogt worden, om onze conscientiën onbezwaard en ons vredig te laten bij dat geloof, dat eenmaal den heiligen is overgeleverd en 't welk onze vaderen voor hun goed en bloed gekocht hebben.

In welken hoop en met welk billijk verzoek zij, biddende dat de Heer ook over de synodale Kerk nog zijnen Heiligen Geest moge uitstorten tot verootmoediging en wederkeering, zij zich noemen UEdls dienaars in Jezus Christus onzen Heere.

De Kerkeraad van de Gereformeerde gemeente te Ulrum,

H. DE COCK, Geref. leeraar.
J. J. BEUKEMA, ouderling.
K. J. BARKEMA, ouderling.
K. A. v. d. LAAN, diacon.
D. P. RITSEMA, diacon.
G. K. BOS, diacon.

Afschriften dezer verklaring zijn gezonden aan Zijn Majesteit den Koning, aan de Synodale Commissie, aan het Ew. Collegie van Toezigt, aan het Provintiaal (Kerk)bestuur van Groningen, aan het Classikaal Bestuur van Middelstum en aan den Ring van Leens. [2])

---

[1]) De Acte van afscheiding of wederkeering, welke in lithografische weergave is te vinden bij G. Keizer, *De Afscheiding van 1834,* tegenover blz. 576.

[2]) Zie voor het vrijwel gelijkluidend schrijven, gezonden aan het Prov. College van Toezicht: *Ulrum, zooals het is*..., Groningen, 1834, blz. 21; vgl. Deel I, blz. 317 noot 1.

2. *Adres van Ds J. van der Helm te Niekerk aan den Gouverneur van Groningen, 16 October 1834.*

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Gouverneur van de provincie Groningen.*

Daar de ondergeteekende, Predikant der Hervormde gemeente te Niekerk, niet twijfelt of het adres van de predikanten van den Ring van Leens zal reeds bij Uwe Excellentie ontvangen zijn [3]), bij welks opmaking het voorstel gedaan wierd, Uwe Excellentie te verzoeken, zoo mogelijk door militaire magt — daar op de meeste schutters in de gemeente niet veel in dezen te vertrouwen is — persoonlijke veiligheid aan de, de dienst moetende waarnemen predikanten te Ulrum te willen verleenen, doch welk voorstel, uit hoofde het niet betamende was, Uwe Excellentie de soort van aan te wendene middelen aan de hand te geven, niet is aangenomen, — zoo vindt zich de ondergeteekende thans in de onaangename noodzakelijkheid, Uwe Excellentie evenwel op die maatregel opmerkzaam te moeten maken, uit hoofde hij door tusschenkomst van zijnen zoon in vertrouwen door den Veldwachter van Ulrum is onderrigt geworden, dat aanstaande Zondag de in de dienst geschorschte predikant H. de Cock, het koste wat het wilde, ja al zoude zulks hem ook het leven kosten, op den predikstoel wilde, dat er alsdan van elders nog veel meer zouden opkomen, dan er l.l. Zondag geweest waren, en hij mij dus aanraadde om toch niet te Ulrum te komen, dewijl zulks niet zonder groot gevaar voor mijn persoon zou kunnen geschieden.

Met het schrijven dezes bezig zijnde, ontvang ik weder van een vertrouwd vriend eene waarschuwing om mij toch Zondag niet naar Ulrum te begeven.

Het is alzoo dat de ondergeteekende, ingevolge het bovengemelde, met meerdere aandrang herhaalt het eerbiedig verzoek,

dat toch voor de personeele veiligheid der dienstdoende ringpredikanten moge gezorgd worden.

(get.) J. VAN DER HELM [4]).

Niekerk, den 16. October 1834.

P.S. hoogst aangenaam zal het den ondergeteekenden zijn, zoo hij Zaturdag met de schuit eenig berigt omtrent de door Uwe Excellentie genomene maatregelen ter zijner geruststelling mogte ontvangen.

(get.) J. VAN DER HELM.

---

[3]) Vgl. Deel I no. 161, noot 2.
[4]) J. P. van der Helm (1777 of 1778—1857); 1804 predikant te Oosterhaule c.a., 1810 te Niekerk en Vliedorp.

3. Missive van den Gouverneur van Groningen aan Ds J. van der Helm te Niekerk, 17 Oct. 1834.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

(kopy)

Aan den WelEerwaarden Heer J. van der Helm, predikant der Hervormde gemeente te Niekerk.

no. 17. *Groningen,* den 17. October 1834.

Op de ontvangst uwer geëerde letteren van gisteren, haast ik mij UWEerw. te kennen te geven, dat ik steeds van meening ben, dat er geene voldoende redenen bestaan om in deze van de militaire magt gebruik te maken, in welke meening ik bevestigd ben door het berigt der Heeren Predikanten van den Ring van Leens, dat op laatstleden Zondag het kerkgebouw te Ulrum door de zoo talrijke schare, op de bloote aanmaning van een geregtsbediende, in stilte is ontruimd geworden.

Ik heb mij op de ontvangst van het adres der gemelde Heeren Predikanten bepaald bij eene aanschrijving aan eenige Heeren Burgemeesters der naastgelegen dorpen, om hunne veldwachters op aanstaanden Zondag naar Ulrum te zenden, en heb tevens den Heer Officier van Justitie te Appingadam uitgenoodigd om zoo mogelijk een of meer geregtsdienaars dien dag naar Ulrum te detacheren.

Ik vertrouw dat deze politie-bedienden voldoende zullen zijn om UWEerws persoon te beveiligen.

Meer kan er voorshands, op bloote geruchten en bedreiging, niet gedaan worden. Men zal moeten afwachten, of de Heer De Cock zich inderdaad zal onderstaan om geweld te gebruiken. In dat geval zal UWEerw. prudent genoeg zijn om voor dat geweld te wijken.

De Gouverneur van de provincie Groningen,
(get.) RENGERS.

4. Adres van den Ring Leens aan den Gouverneur van Groningen, 17 Oct. 1834.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Den HoogEdelGestrengen Heer
Gouverneur van de provincie Groningen.

Naar inhoud van een stuk, hetwelk de Predikanten van den Ring Leens de eer hadden aan UHoogEdelGestr. in te zenden op den 15. dezer [5]), is UHoogEdelGestr. bekend geworden met den tegenwoordigen toestand van de kerkelijke Gemeente te Ulrum, en heb-

[5]) Vgl. Deel I no. 161, noot 2.

ben wij UHoogEdelGestrenges raad en bijstand ingeroepen tegen het oogenschijnlijk [6]) gevaar dat ons dreigt. Nu achten wij ons verpligt, UHEG. bekend te doen worden met die stukken, welke wij gisteren, den 16. dezer, ontvingen, vooral met het stuk *sub litera B* [7]), omdat dit meer bijzonder ons als leden van den Ring aangaat, en waarin wij eene bedekte bedreiging meenen te vinden, dat men ons niet weder op den predikstoel zal toelaten. Trouwens de zoogenaamde Kerkeraad van Ulrum geeft ons niet alleen kennis van de voorgenomene en naar hun inzien nu reeds daargestelde afscheiding der Gemeente, maar dezelve vraagt tevens, dat wij deze laatste *in het vredige bezit zullen laten van de kerk en kerkegoederen.* Het gerucht zegt, dat H. de Cock Zondag eerstkomende weder op den predikstoel zal staan, en dus vrezen wij naar ons inzien niet zonder grond, dat Dom. v. d. Helm, aan wien de beurt is op Zondag den 19. dezer, en wij alle vervolgens, eerst wel misschien verzoekenderwijze, maar zoo dit niet gelukt, dan met geweld zullen worden geweerd.

Welligt is UHoogEdelGestrenge onze wensch reeds voorgekomen en zijn er naar ons vroeger gedaan verzoek voldoende maatregelen genomen, maar toch herhalen wij bij dezen met allen eerbied, met den meesten aandrang, doch ook met vast vertrouwen (ons) verlangen, dat UHEdelGestr. èn op Zondag aanstaande èn, zoo wij verder de dienst te Ulrum moeten blijven waarnemen, dan tot zoolang de onderhavige zaak haar volle beslag zal hebben gekregen, voor onze veiligheid wake !

Uit naam van den Ring Leens,

J. H. WARMOLTS, praetor.

Wehe, den 17. Oct. 1834.

5. Procesverbaal opgemaakt door J. K. Loots te Ulrum, 19 Oct. 1834.

Herv. Eered.
28 Oct. 1834 *no. 3.*

(kopy)

Op heden den 19. October 1834 des morgens om half negen uren, heb ik, Jan Klasens Loots [8]), Assessor der gemeente *Ulrum,* bij indispositie van den Burgemeester [9]) waarnemende deszelfs functiën als ambtenaar der regterlijke politie van dezelve gemeente, ten gevolge der aanschrijving van Zijne Excellentie den Heer Gouver-

---

[6]) Oogenschijnlijk = voor de oogen zichtbaar, klaarblijkelijk.
[7]) Zie hierboven no. 1.
[8]) J. K. Loots (1786—1876); landbouwer te Zoutkamp; 1823—1851 lid van den Raad; vanaf 1827 assessor; gestorven als rentenier te Vierhuizen.
[9]) H. Bazuin (1784 of 1785—1854); 1825 lid van den Raad; 1830 assessor; 1832—1846 Burgemeester-secretaris van Ulrum.

neur dezer provincie van den 17. dezer no. 1*b*, voor mij doen komen de veldwachters van *Leens, Kloosterburen, Warffum, Usquert, Kantens* en *Baflo,* benevens die dezer gemeente en den Geregtsdienaar Van Polen, en denzelven deze instructiën gegeven, dat twee derzelve, namelijk die van Usquert en Leens, zich zouden begeven ten huize van *A. J. Sleuver,* ten einde den Heer *J. van der Helm,* predikant te *Niekerk* en *Vliedorp,* en te Ulrum de dienst heden moetende waarnemen, vandaar te geleiden naar de kerk en verder tot aan den predikstoel te beschermen; twee, die van Kloosterburen en Kantens, bij de torendeur, en die van Baflo en Warffum bij de oosterdeur, en den Justitiedienaar *G. J. van Polen* met den Veldwachter dezer gemeente bij den predikstoel in de kerk; doch bij het binnen de kerk komen van den Heer *De Cock* de bij de torendeur staande gelast, zich mede bij den predikstoel te posteren en aldaar den predikant Van der Helm te beschermen en den Heer De Cock te beletten den predikstoel te beklimmen.

Den Heere Van der Helm ten half tien ure in de kerk gekomen zijnde, door gemelde Veldwachters met de bij de deur staande geleid, zijn gedrongen geworden tot aan den afgang van het koor te blijven staan, alwaar zij zich om den Heere Van der Helm hebben geschaard, en alzoo zijn zij door de menigte belet verder te kunnen doordringen; onder dewelke zich bevond zekere *Klaas Pieters Ritzema,* daglooner te *Ulrum,* die door den Veldwachter van Leens was verzocht of liever aangezegd om ruimte te maken, dat Ds Van der Helm op den predikstoel konde komen, waarop deze geantwoord had *„Ds van der Helm komt niet op den stoel, maar De Cock zal er op"*; dat de Veldwachter van Leens had geroepen aan de bedienden, welke bij den predikstoel geposteerd stonden, doch dat deze geantwoord hadden, daar niet vandaan te kunnen; dat inmiddels Ds Van der Helm was teruggekeerd en de kerk had verlaten na vele schampere uitdrukkingen te hebben moeten hooren; dat hierop de Heer De Cock, met mantel en bef binnen het doophek staande, had gepoogd om op den predikstoel te komen, waarop Van Polen hem heeft gevraagd, van wien hij die magt had ontvangen om dat te mogen doen? waarop hij, De Cock, dadelijk op de bank stapte en trok een papier uit zijn zak en las de aanwezigen hetzelve [10]) voor; waarna Van Polen hem toevoegde: „dat is voor mij geen magt; ik verbied U uit naam van den Heer Officier van Justitie om op die voorwaarden den predikstoel te beklimmen"; waarop hij, De Cock, aan de menigte toeriep, of Van der Helm den kansel zou betreden, hetwelk door een algemeen geschreeuw in navolging van De Cock beantwoord werd met den uitroep: *„Weg met den baalpriester! weg met den paap! weg met den afgodendienaar! weg met den duiveldienst"*, erbij voegende: *„de kerk is onze, wij zijn gescheiden"*; waarop De Cock nog aan Van Polen had te kennen gegeven, dat de Heer Officier van Justitie over dit geval niets te zeggen had, *„want ik koom van God, van den Koning der koningen"*; waarop Van Polen hem, De Cock, had aangemaand van toch aan de justitie gehoor te geven en terug te keeren, dewijl hij wel wist, dat zij van den Heer

---

[10]) Dit was de Acte van afscheiding of wederkeering; vgl. *Ulrum, zooals het is...*, blz. 22.

Officier gezonden waren en er dezen voormiddag geen ander op den predikstoel zou komen, dan die er wettiglijk preken moest, erbij voegende: *„Mijnheer, gij beroert de schaar en windt de gemoederen tegen ons op."* Hierop heeft De Cock geantwoord: *„Ik doe niets dan uit God* en zoo gij geweld tegen mij mogt gebruiken, zoudt gij hier ligt uwen dood vinden, want ik vrees geen magt of overheden." Toen drong hij nog weder sterk aan om op den kansel te komen, waarin hij echter door Van Polen en den Veldwachter dezer gemeente standvastig is tegengehouden.

Hierop De Cock op den bank staande, begon de geheele menigte te zingen uit den 118. Psalm en De Cock ving aan met een gebed te doen. Hierop door Van Polen nogmaals gewaarschuwd zijnde om den Heer Officier van Justitie gehoorzaam te zijn, hernam De Cock: *„Men moet God meer gehoorzaam zijn dan de menschen; er zijn geen aardsche magten die dit tegen kunnen staan"*, en begon de menigte iets voor te stellen uit den brief van Paulus aan de Ephezen; waarop Van Polen hem, De Cock, nogmaals bovengemelde vermaning heeft gedaan, doch zonder vrucht, daar De Cock met zijne godsdienstoeffening voortging en daarmede omstreeks twaalf uren eindigde, nadat hij gezegd had, dat de godsdienst in de kerk met een uur of anderhalf weder zoude aanvangen; waarna het volk door Van Polen met de aanwezige veldwachters de kerk is doen ontruimen [11]), dewelke toen gesloten is geworden en de sleutels in het gemeentehuis in bewaringe gebragt, zijnde de deuren door de geregtsdienaren en de veldwachters bezet gehouden geworden tot des namiddags vier uren. Inmiddels is door *Simon Klasen Sluiter*, stroodekker te *Ulrum*, aan de bedienden bij de deur staande gevraagd, of zij de kerk weder ontsluiten wilden? wie tot de sluiting orders gegeven had? en waar de sleutels waren? waarop hem geantwoord is, dat zulks hunne zaak niet was; terwijl eene groote schaar op het kerkhof zich geplaatst had, dewelke eindelijk naar de pastorie zich begaf, alwaar De Cock in de schuur eene predikatie heeft gehouden over den Eersten Zondag van den Heidelbergschen Catechismus en daarbij zijne toehoorders overluid vermaand *om vol te houden en niet te vreezen voor geene magten of overheden, geen dood of duivel,* welke godsdienstoeffening omstreeks half vijf ure geëindigd is.

Van al hetwelk ik, Assessor, dit procesverbaal heb opgemaakt op dag, maand en jaar als boven en gesloten des avonds om acht uren [12]).

(get.) J. K. LOOTS.

---

[11]) De bedoeling is: waarna Van Polen het volk de kerk heeft doen ontruimen.

[12]) Van dit stuk is blijkbaar gebruik gemaakt door den schrijver van *Ulrum, zooals het is...;* vgl. Deel I, blz. 317, noot 1.

6. *Missive van J. K. Loots te Ulrum aan den Gouverneur van Groningen, 20 Oct. 1834.*

Herv. Eered.
28 Oct. 1834 *no. 3.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heer Gouverneur van de provincie Groningen.*

no. 177. *Ulrum,* den 20. October 1834.

Tengevolge Uwer Excell. missive van den 17. dezer no. 1^b betrekkelijk de bewaring der goede orde bij de openbare godsdienstoefeningen te Ulrum en de beveiliging der Predikanten van den Ring, welke de dienst aldaar moeten waarnemen, heb ik gemeend Uwe Excellentie met den afloop daarvan op gisteren niet beter te kunnen bekend maken, dan Uwe Excellentie te doen toekomen een expeditie[13]) van het procesverbaal daarvan opgemaakt en dadelijk aan den Heer Officier van Justitie te Appingadam verzonden, waaruit Uwe Excellentie zal bevinden, dat de genomene maatregelen om de Heeren Predikanten der Ring ongehinderd de dienst te Ulrum te doen waarnemen, onvoldoende zijn, en dat niet eenige veldwachters of gerigtsdienaars door de woedende volksmenigte naar behooren worden ontzien, daar men het er algemeen voor houdt, dat één wenk van *De Cock* aan zijn volk genoegzaam is om hetzelve op de dienaren te doen aanvallen en hen te mishandelen, dewijl De Cock volgens eigene verklaringe in dezen geene overheden of magten eerbiedigt, maar alleen steunt op het geweld van de door hem sedert zijne schorsing daartoe aanhoudend opgeruide menigte, zoo uit Ulrum, als uit andere gemeenten dezer provintie en uit Vriesland, — eene hoop die reeds zoo groot is, dat dezelve niet meer door eenige getrouwe schutters, die men zou kunnen bekomen, noch door drie of vier plaatselijke politiebedienden in toom zoude kunnen worden gehouden, vooral wanneer het weder gunstig is, om[14]) er schepen met volks te Zoutkamp kunnen aankomen.

Er blijft dus, zoo *De Cock* niet van hier verwijderd kan worden, mijns inziens niets anders over, dan dit geweld door gewapende magt te beteugelen of De Cock met zijnen aanhang naar welgevallen te laten handelen; in welk laatste geval echter de opstand zich spoedig over andere gemeenten zal uitbreiden en de schromelijkste wanorde te wege brengen, daar de sterkste aanhangers van *De Cock* bovendien zeer gevaarlijk zijn, dewijl sommigen zich uitlaten, dat er nog *bloed gestort moet worden,* zoodat ik mij, zonder goede bedekking, onder hen niet veilig acht.

De Burgemeester van Ulrum,
Bij indispositie van denzelven,
De Assessor,
(get.) J. K. LOOTS.

---

[13]) Expeditie = eensluidend afschrift.
[14]) Lees: dat.

7. *Adres van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan den Gouverneur van Groningen, 20 Oct. 1834.*

Herv. Eered.
25 Oct. 1834 *no. 4.*

Aan Zijne Excellentie Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

Bedum, den 20. Oct. 1834.

Het Classikaal Bestuur van Middelstum, ontvangen hebbende eene aanklagte van den Consulent der Hervormde gemeente te Ulrum, Ds N. Smith, predikant te Leens, — waarvan afschrift hierbij gaat [15]) — wegens bittere beleediging, op Zondag den 12den dezer zijn Eerw. aangedaan, — heeft gemeend, geen oogenblik te moeten aarzelen om aan Uwe Excellentie — zoowel als aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen — hiervan kennis te geven; terwijl hetzelve, vervuld met diepe smart over zoo vele beroeringen als thans plaats hebben, tevens deszelfs verlegenheid te kennen geeft, over *de wijze, op welke* in dezen kritieken toestand door hetzelve moet worden gehandeld; te meer daar al de leden des Kerkeraads van Ulrum aan het Classikaal Bestuur van Middelstum eene verklaring hebben ingezonden, mede door een aantal ledematen geteekend, „dat zij zich afscheiden van de synodale Kerk en van het Classikaal Bestuur, hopende in het bezit te blijven van de kerk en kerkegoederen, met bijvoeging dat zij hunnen onregtvaardig geschorsten Predikant als hunnen wettig geroepen en geordenden Herder en Leeraar blijven erkennen." Dit stuk is geteekend, Ulrum, den 14. October 1834, met eene begeleidende missive aan het Classikaal Bestuur, waarin H. de Cock benevens 2 ouderlingen en drie diakenen — onderteekenaars — te kennen geven, dat van genoemde verklaring afschriften waren gezonden aan Zijne Majesteit den Koning, aan Uwe Excellentie, aan de Synodale Commissie, aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, aan het Kollegie van Toezigt en aan den Ring Leens.

Het Classikaal Bestuur van Middelstum, verbaasd over zulk een stoutmoedigheid en onzeker omtrent de mogelijke gevolgen, vindt zich in de onaangename noodzakelijkheid, om Uwe Excellentie van dezen treurigen staat van zaken ten allerspoedigste kennis te geven, met eerbiedig verzoek en vurigen wensch, dat er door Uwe Excellentie of door Derzelver intermediair bij Zijne Majesteit den Koning, zoodanige maatregelen mogten worden genomen, waardoor de rust en orde in de Gemeente van Ulrum en elders hersteld wordt, en voornoemde Consulent, benevens de predikanten van den Ring Leens, hun werk veilig en voortaan zonder gevaar mogen kunnen verrigten.

Het Classikaal Bestuur van Middelstum,
Op last van hetzelve,
W. COST, scriba.

---

15) Zie Deel I no. 165.

8. Rekwest van Ds H. de Cock en den Kerkeraad van Ulrum aan den Koning, 24 Oct. 1834.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Aan Zijn Majesteit den Koning der Nederlanden, Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Ondergeteekenden, Leeraar, Ouderlingen en Diakenen van de Gereformeerde gemeente van Ulrum, wenden zich tot Uwe Majesteit met den meesten eerbied en onderdanigheid onder God, om bij hunne onregtmatige onderdrukking en vervolging om des geloofs wil, ja om dat geloof, waarvoor onze vaderen hun goed en bloed over gehad en uitgestort hebben, Uwe(r) Majesteits handhaving en bescherming in te roepen en af te smeeken, naar Uwer Majesteits eed en dure verpligting.

Alle middelen door ons aangewend zijnde om naar Gods Woord gehoord te worden, maar tevergeefsch, de openbare prediking van Gods Woord onder ons geweerd wordende zelfs in een openlijk erkend kerkleeraar, en onze samenkomsten, met opene deuren gehouden, zelfs met geldboeten gestraft wordende, zoodat ons en onze Leeraar — die in alles zich onderwierp aan de kerkelijke straf, hoe onregtvaardig ook, zoolang er eenige de minste hoop zelfs was om op grond van Gods Woord gehoord te worden — zelfs geen plaats meer overig bleef, om naar onze verpligting, (in) art. 28 [16]) voorgesteld, ons te voegen tot de verzameling dergene die zalig worden, — — zoo hebben wij eindelijk in de vreze des Heeren op grond van Gods Woord naar datzelfde artikel het ampt der geloovigen aangenomen, hetwelk onbetwistbaar het regt der Gemeente is, haar door haren Heer, Herder en Opziener Jezus Christus gegeven, om ons af te scheiden van degene die niet van de Kerke zijn, en hoopten nu voorts in rust en in vrede naar Gods Woord onzen Godsdienst — 't welk geen nieuwe godsdienst is, maar die oude, waarvoor de profeten, de Heere Jezus en de apostelen, en waarvoor onze vaderen 80 jaren tegen Spanje gestreden hebben, en waaraan onze kerken gewijd en gegeven zijn — uit te oefenen; daarin door onze Grondwet gewaarborgd wordende en zulks van Uwe Majesteit verzocht en afgesmeekt hebbende, die zeker ook nog in dezen onbewust is nopens de verdrukkingen, vertrappingen en vertredingen onzer regten en conscientiën zoo door de liberalen als door de regtbank op aanhitsing van eenen Roomschen Officier van Justitie [17]), een vervolger der waarheid, die ons houdt naar zijn Roomsche onkunde voor eene nieuwe en opkomende secte, der vervolginge waardig.

Maar in plaats van ons rustig en vredig te laten, hebben de liberale ringspredikanten — schoon zij alle meermalen betuigd hebben, het in alles niet eens te zijn met onze Formulieren van

---

[16]) Bedoeld is art. 28 der Ned. Geloofsbelijdenis.
[17]) Mr P. G. Sevenstern (1787 of 1788—1851); Officier van Justitie te Appingedam; 1838 Procureur Generaal bij het Provinciaal Gerechtshof te Groningen; staatsraad in buitengewonen dienst.

eenheid, ja sommigen, verre, zeer verre daarvan te verschillen, niet alleen Remonstrantsch, maar Sociniaansch zijnde in hunne gevoelens — onze rust en vrede gestoord, eenen van hen zendende om tegen wil en dank der Gemeente te prediken; daartoe ondersteund door eenen Roomschen Officier van Justitie, die wel met hen, maar niet met ons vereenigd is, gelijk Rome altijd verdeeld en verbitterd geweest is tegen en op het ware Gereformeerde geloof, de valsche godsdienst wel een andere valsche godsdienst naast zich kunnende dulden, maar niet de ware. De Gemeente heeft dezen indringer geweerd en niet toegelaten, maar ook hieromtrent bestaat reeds wederom de aanslag [18]) tot vervolging. Maar Sire! wanneer men ons eenen Roomschen priester stuurde, zou de Gemeente, de Gereformeerde nl., die kunnen ontvangen? En voorzeker, zij kan deze niet anders beschouwen, en niet anders (dan) als regtstreeksche conscientiedwang het aanmerken, tegen onze Grondwet en tegen Gods Woord, wanneer de prediking der waarheid van ons geweerd en een ander bij ons ingedrongen wordt, die nimmer door de Gemeente kan of zal erkend worden, zelfs niet wanneer God — 't welk Hij verhoede — Uwe Majesteit aan de verharding mogt overgeven om de Gemeente des Heeren te verdrukken of te laten verdrukken onder den schijn en het deksel der wetten.

Wij hopen echter van Uwe Majesteit betere dingen en smeeken Uwe Majesteit om, uitoefenende het ampt eener Christelijke overigheid, de vervolgingen der geloovigen voor de regtbanken te doen staken en ophouden naar Gods Woord en onze Grondwet art. 190, 191, 192 en 193, ons in onze regten te handhaven naar Uwer Majesteits eed en dure verpligting en ons eene vrije uitoefening te verleenen en te verschaffen van die Godsdienst, die gegrond op Gods Woord, door het goed en bloed onzer vaderen gekocht en ons door de Grondwet gewaarborgd is, zelfs vóór de synodale verbastering daarvan, die thans dagelijks meer en meer zicht- en blijkbaar wordt, — opdat niet gelijk weleer door den tegenstand der waarheid de vloek Gods het land verteere, der geloovigen goederen geroofd worden, hetwelk zeker het gevolg wordt, wanneer zij om der godsdienst wille vervolgd worden, daarna gesleept in boeijen en banden, en eindelijk het land gelijk weleer onder Alba en Philips de 2de van Spanje verkeerd in een bloedbad, — hetwelk verhoed zal worden, wanneer het Evangelium eenen vrijen loop gelaten wordt.

Wij smeeken dan Uwe Majesteit om daartoe onze ellenden, onze noden en verdrukkingen aan te zien als van een volk, getrouw tot den bedelzak toe, hetwelk niet, gelijk de wereld haar beschuldigt en altoos te onregt beschuldigt heeft, gevaarlijk is voor den Staat, want des Heeren Koningrijk is niet van deze wereld, maar 't welk diens sterkte en steunsel is en 't welk belijdt en beleeft ook door de genade des Heeren: „Dat een ieder, van wat qualiteit, conditie of staat hij zij, schuldig zij hem den overheden te onderwerpen, schattinge te betalen, haar eer en eerbiediging toe te dragen en hen gehoorzaam te zijn in alle dingen, *die niet strijden tegen Gods Woord*, voor haar biddende in hare gebeden, opdat ze de Heeren

---

[18]) De aanslag = het snoode plan.

stieren wil in al haar wegen en dat wij een gerust en stil leven leiden in alle godzaligheid en eerbaarheid" [19]). Dit eerste betuigende en belovende, smeeken wij Uwe Majesteit dit laatste op grond van goddelijke en menschelijke wetten, waaraan wij wederzijdsch bij doop en bij eede verpligt en verbonden zijn; en met de bede, dat de Heer daartoe Uwer Majesteits hart neigen en bekwamen wil om, gelijk weleer Uwer Majesteits vaderen, de verdrukte geloovigen en de waarheid te beschermen, noemen wij ons

Ulrum, den 24sten October 1834.

Uwer Majesteits getrouwe en onderdanige
dienaars in Jesu Christo onzen Heere!

H. DE COCK, Gereformeerd leeraar
J. J. BEUKEMA, ouderling
K. J. BARKEMA, ouderling
K. A. v. d. LAAN, diacon
D. P. RITSEMA, diacon
G. K. BOS, diacon.

9. *Rapport van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst, 24 Oct. 1834.*

Herv. Eered.
27 Oct. 1834 *no. 1.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

's Gravenhage, den 24. October 1834.

De Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk, in voldoening aan het verlangen Uwer Excellentie, om de gedachten der Commissie te vernemen omtrent den inhoud eener missive en verklaring d.d. 14 Oct. l.l., geteekend door den Kerkenraad en ettelijke leden der Gemeente van Ulrum, bij welke zij te kennen geven, dat zij zich afscheiden van de Nederlandsche Hervormde Kerk, en hopen, dat zij gelaten zullen worden in het vredig bezit der, gelijk zij zeggen, hun wettig toekomende kerk en goederen, — vermits gelijke missive met dezelfde verklaring aan Uwe Excellentie is geadresseerd, — heeft de eer Uwe Exc. te adviseeren om, voor zoo ver zulks bij de schorsing van den predikant H. de Cock nog niet mogt geschied zijn, door middel van het Collegie van Toezicht in de provincie Groningen de administratie der pastorygoederen te Ulrum behoorlijk te doen overnemen en kerkvoogden aldaar voor de richtige administratie dier goederen verantwoordelijk te stellen.

De Algemeene Synodale Commissie voorn.,

H. H. DONKER CURTIUS, president.
I. J. DERMOUT, secretaris.

---

[19]) Ned. Geloofsbelijdenis, art. 36.

10. Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 24 Oct. 1834.

Herv. Eered.
24 Oct. 1834 *no. 3.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 38*a*. *Groningen,* den 24. October 1834.

Ik vind mij in de onaangename verpligting gebragt, ter kennis van Uwe Excellentie te brengen, dat de gesuspendeerde Predikant der Hervormde gemeente van Ulrum in deze provincie, *H. de Cock,* met zijnen aanhang, sedert een geruimen tijd zoodanig heeft gewoeld en gewerkt, dat er eindelijk onrustige bewegingen en feitelijke verzetting tegen wetten of bestaande verordeningen in die Gemeente zijn ontstaan, welke de meeste aandacht der geregtelijke en plaatselijke politie hebben tot zich getrokken.

Tot dusverre bepaalde zich echter de Heer *De Cock* alleen tot het houden van onwettige godsdienstige vergaderingen in particuliere huizen, wordende de predikdienst in de kerk te Ulrum, volgens kerkenverordening, door de Heeren predikanten van den Ring waargenomen.

Dan, nadat op den 8. October te Ulrum was aangekomen zekere Heer *Scholte,* volgens informatiën predikant in de Hervormde gemeente te Doeveren en Genderen, provincie Noordbraband, is de stoutheid van den Heer De Cock en de zijnen in hooge mate toegenomen, voornamelijk ten gevolge van eene prediking van gemelden Heer *Scholte* in de kerk te Ulrum, zonder toestemming van den Consulent en tegen de kerkelijke verordeningen gehouden, welke prediking, volgens bij mij ontvangene berigten, zeer oproerig moet geweest zijn.

Door de Heeren *Scholte* en *De Cock* zijnde aangekondigd en algemeen verbreid, dat de eerstgemelde op Zondagachtermiddag den 12. October — wanneer de predikdienst des voormiddags aldaar moest worden waargenomen door *Ds Smith,* predikant te *Leens,* die tevens consulent is, — andermaal in de kerk te Ulrum eene leerrede zoude houden en het Avondmaal bedienen, vervoegde zich op Zaterdagavond bevorens eene commissie uit het Plaatselijk bestuur tot mij, hare bezorgdheid te kennen gevende voor ongeregeldheden en verstoring der rust in de Gemeente, daar men alsdan, om den predikant *Scholte,* die reeds door zijne eerste prediking veel naam en een groot aantal proselyten had gemaakt, te hooren, eenen buitengewonen toevloed van menschen uit onderscheidene oorden der provincie en zelfs uit de naburige provincie Vriesland verwachtte, mij verzoekende de noodige orders te stellen, dat er op den volgenden dag eenige militairen naar *Ulrum* wierden gezonden ten einde voor de veiligheid van personen en goederen te waken [20]). Daar er echter tot nog toe door de meenigte niets was gedaan, waardoor personen en eigendommen in gevaar zouden

[20]) Zie Deel I no. 159.

gebragt zijn, en even weinig onrustige bewegingen en *feitelijke* verzetting tegen wetten of eenig oproer had plaats gehad, wees ik dit verzoek af en bepaalde mij tot het, nog dien eigen avond, afzenden van een expresse aan den Heer Officier van Justitie te Appingadam, Zijn WelEdGestr. bij missive van het voorgevallene en de bezorgdheid van het Plaatselijk bestuur kennis gevende, ten einde door Zijn WelEdGestr. op den volgenden dag, des namiddags, wanneer de prediking van de Heer *Scholte* zou plaats hebben, zoodanige maatregelen van preventie zouden kunnen genomen worden, als Zijn WelEdGestr. noodig oordeelen en bij magte zou zijn te nemen. Ik voegde erbij, dat het mij in allen gevalle voorkwam, dat, wanneer de aangekondigde prediking van den Heer *Scholte* niet met geweld belet wierd — hetwelk mij voorshands niet geraden scheen —, er geene gegronde vrees voor oproer bestond, en dat de Heer Officier van Justitie het zonder twijfel nuttig en gepast zou achten, op den volgenden dag te *Ulrum* zoo veel doenlijk informatiën te bekomen, ten einde de justitie in staat gesteld wierd, om den eigenlijken toedragt der zaken te kennen en casu quo tegen de schuldigen te kunnen ageren, zooals bevonden zou worden te behooren.

Den volgenden dag heeft de Heer consulent *Smith* zijne predikbeurt vervuld, zonder in zijn dienstwerk verhinderd te zijn; doch werd bij het uitgaan van de kerk tegengehouden en gestoten op eene wijze, welke hem, als van hooge jaren zijnde, naderhand vrij wat ongemak moet hebben veroorzaakt. Vervolgens heeft de menigte op publiek gezag en op de aanmaning van den tegenwoordig zijnde Geregtsdienaar, de kerk in stilte verlaten, die daarop gesloten is, hebbende de Heer *Scholte* des namiddags omstreeks één uur eene leerrede in het open veld gehouden; alles breeder gedetailleerd in het annexe relaas sub A [21]).

De Heeren Predikanten van den Ring, een verslag van het gebeurde met den Heer *Smith* aan mij gegeven hebbende — annex sub B [22]) — verzochten daarbij dringend om mijnen bijstand nog vóór den eerstkomenden en op de volgende Zondagen, ter bewaring der orde in het algemeen en beveiliging van de dienstdoende predikanten in het bijzonder.

Twee dagen daarna ontving ik een brief van den Heer *J. van der Helm*, predikant te Niekerk — annex sub C [23]) — die als predikant van den Ring op den volgenden Zondag de predikbeurt te Ulrum moest vervullen — mij meldende, dat hij onderrigt was, dat de in de dienst geschorste predikant *H. de Cock* had te kennen gegeven, dat hij op den aanstaanden Zondag, het koste wat het wilde, ja al zoude hem zulks ook het leven kosten, op den predikstoel wilde; dat er dan van elders nog wel meer volk dan den vorigen Zondag zoude opkomen, en dat men hem — Van der Helm — aanraadde, toch niet te Ulrum te komen, dewijl zulks niet zonder groot gevaar voor zijn persoon zou kunnen geschieden; mij opnieuws opmerkzaam makende op het voorstel door de Predikanten van den Ring gedaan, om door *militaire magt* — daar op de

---

21) Zie Deel I no. 164.
22) Vgl. Deel I no. 161, noot 2.
23) Zie hierboven no. 2.

meeste schutters in de Gemeente in dezen niet te vertrouwen was — persoonlijke veiligheid aan de predikanten, die de dienst te Ulrum moesten waarnemen, te verleenen. Bijna gelijktijdig gaf het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen mij kennis van een op den 16. October l.l. no. 18 door hetzelve genomen besluit — annex sub F [24]) —, waarbij Heeren Ringpredikanten voor diligent worden verklaard, wanneer zij het niet raadzaam achten de predikdienst te Ulrum volgens de kerkelijke wetten en reglementen waar te nemen, zoolang het hun (niet) gebleken is, *dat er vanwege de burgerlijke overheid maatregelen zijn genomen om hunne persoonlijke veiligheid, wanneer zij ambtshalve dáár geroepen worden, te verzekeren.*

Hoe sterk dus ook van meer dan eene zijde gedrongen om gebruik te maken van de gewapende magt, was ik echter, om redenen, welke Uwe Excellentie ligtelijk zal bevroeden, huiverig, om dat middel in eene zaak als de onderwerpelijke te bezigen, zoolang niet vooraf zachtere middelen zouden zijn beproefd en zoolang niet zoude gebleken zijn, dat de gewone politie ontoereikend was om het kwaad tegen te gaan.

Om echter de Heeren Predikanten zooveel mogelijk gerust te stellen en hunne personen voor belediging en aanranding te beveiligen, schreef ik de Burgemeesteren der zes naastgelegen gemeenten aan, om de veldwachters hunner gemeenten op Zondag den 19. dezer naar *Ulrum* te zenden, en hen in mijnen naam te gelasten, dat zij zich des morgens van dien dag *te acht uur* te Ulrum zouden moeten bevinden, om zich dadelijk bij hunne aankomst aldaar bij den Burgemeester of, bij voortdurende indispositie van denzelven, bij den eersten Assessor *Loots* te vervoegen, van dezen de noodige orders en instructiën te ontvangen en zich overeenkomstig dezelve te gedragen.

Tegelijk gaf ik den Burgemeester van Ulrum of, bij deszelfs indispositie, den eersten Assessor te kennen, dat ik geheel aan zijne prudentie moest overlaten om de gemelde veldwachters, met dien van Ulrum vereenigd, de vereischte orders en instructiën te geven, hem aanbevelende om in allen gevalle met gematigdheid en bedachtzaamheid te handelen tot bewaring der goede orde en beveiliging der dienstdoende predikanten tegen alle persoonlijke beleediging, en om niet dan in den hoogsten nood geweld met geweld te keeren.

Dezen maatregel tevens ter kennis gebragt hebbende van den Heer Officier van Justitie te Appingadam, verzocht ik denzelven mede, om wederom op den aanstaanden Zondag een of meer gerigtsdienaren naar Ulrum te zenden ten gelijken einde.

Daar echter deze buitengewone maatregelen niet voortdurend konden genomen worden, schreef ik tevens het Plaatselijk bestuur van Ulrum aan, om mij ten spoedigste deszelfs gedachten mede te deelen, op welke wijze in het vervolg het best zou kunnen voorzien worden in de dienst der politie binnen de Gemeente, waartoe bijzonder in overweging zouden behooren te worden genomen, in hoeverre van de schutters, thans in de Gemeente aanwezend, gebruik zou kunnen gemaakt worden, en of niet dienstig zoude zijn

---

[24]) Vgl. Deel I no. 162 .

voor een tijd en zoolang de omstandigheden het zouden vorderen, eenige buitengewone politiebedienden ten koste van de Gemeente aan te stellen, waaromtrent ik dan ten eersten een gemotiveerde voordragt van den Gemeenteraad zou verwachten.

Ook gaf ik den Heer Officier van Justitie te kennen, dat het mij aangenaam zoude zijn, mede Zijn WEdGestr. meening en inzigten te vernemen omtrent hetgene tegen en in den aanstaanden winter, ter voorkoming van alle stoornis der rust en orde in de gemeente Ulrum, zou kunnen en behooren verrigt te worden.

Aangaande de uitwerkselen welke deze maatregelen gehad hebben en het voorgevallene in de kerk te Ulrum op Zondag den 19en ll. moet ik mij kortheidshalve gedragen aan de bijgaande stukken sub J en K [25]).

Uwe Excellentie zal uit de lecture van dezelve ontwaren, dat de zaak zelve eene meer ernstige en dreigende gedaante had bekomen. Bijzonder moet het uit de bijlagen G en H [26]) blijken, dat de vastberadenheid en halstarrigheid van den gesuspendeerden predikant De Cock en den Kerkeraad te Ulrum ten top zijn geklommen, en dat tegen het genomen besluit om zich af te zonderen, de kerk te Ulrum te behouden, daarin tegen alle wetten en reglementen bij voortduring te prediken, en om, zooals de Kerkenraad zich in het slot van het adres sub H uitdrukt, *te staan en te strijden voor het geloof* [27]), geene zachte maatregelen of dusgenaamde palliativen meer baten, maar dat bij de dreigende houding, welke De Cock en zijn aanhang aannemen, de gewone hulpmiddelen van politie te kort schieten.

Hoe ongaarne ook tot den gevraagden maatregel overgaande, moest ik toch de gegrondheid erkennen der opmerking van den Assessor *Loots*, voorkomende in zijne missive van den 20. October j.l. no. 177 — annex sub K — *dat er niets anders overblijft, dan het geweld door gewapende magt te beteugelen of De Cock met zijnen aanhang naar welgevallen te laten handelen; in welk laatste geval echter de opstand zich spoedig over andere gemeenten zal uitbreiden en de schroomelijkste wanorden te weeg brengen.* Dit laatste punt vooral is gewigtig, daar ook reeds elders zich soortgelijke woelingen hebben geopenbaard en in de vacante Gemeente van Grootegast een bende van omstreeks vijfhonderd man, mede uit de provinciën Vriesland en Drenthe, het gebruik der kerk tot het houden van oefeningen nog onlangs heeft gevorderd [28]).

Na eene aandachtige en herhaalde overweging van den geheelen

---

[25]) Zie hierboven no. 5 en 6.

[26]) De Acte van afscheiding of wederkeering, en een adres van den Kerkeraad van de gemeente Ulrum aan den Gouverneur van Groningen d.d. 20 Oct. 1834; zie voor dit adres H. de Cock, *Hendrik de Cock*[2], blz. 310—313.

[27]) De adressanten verzoeken den Gouverneur om bescherming, „daar de gemeente voortaan geen vreemden herder of leeraar kan of mag toelaten volgens hunne conscientiën en Gods Woord, 't welk ons dringende vermaant: staat en strijdt voor het geloof eenmaal den heiligen overgeleverd."

[28]) Zeer waarschijnlijk staat deze mededeeling in verband met de oefening, in Juli 1834 door L. Dijkstra van Smilde te Grootegast gehouden; zie Deel I nos 146 en 147.

inhoud dezer hoogst onaangename zaak, is dan bij mij de overtuiging ontstaan, dat het tijdstip dáár is, dat er vanwege de administratieve autoriteit behoort te worden *gehandeld* ter voorkoming van grooter en algemeener onheilen en dat de aan te wenden middelen evenredig behooren te zijn aan het gevaar en dreigend kwaad.

Daar nu de plaatselijke autoriteit te Ulrum bij herhaling en dringend de adsistentie der gewapende magt van mij vraagt en ook de Heer Officier van Justitie — zie bijl. sub I [29]) — betuigt, dat aan hem, buiten het bezigen van de militaire magt geen ander doeltreffend middel bekend is, om de burgerlijke wetten door *De Cock* en zijnen aanhang niet verder openlijk te doen verguizen, zoo heb ik naar aanleiding van art. 29 der Instructie voor de Gouverneurs [30]), de militaire magt, tot beveiliging van personen en goederen, van den Heere Generaal Majoor, provinciaal kommandant van Groningen en Drenthe [31]), gevorderd en Zijn HEdGestr. verzocht de noodige orders te willen stellen, dat op Zaturdag aanstaande, den 25. dezer, eene compagnie infanterie van het garnizoen te Groningen naar *Ulrum* worde gedetacheerd om aldaar tot nader order verblijf te houden, en om den commandeerenden Officier den last te geven om in het algemeen tegen alle onrustige bewegingen en feitelijke verzetting tegen wetten of oproer te waken en zich speciaal te gedragen naar de instructiën, welke hem door den eersten Assessor der gemeente Ulrum, J. K. Loots, bij indispositie van den Burgemeester, zullen gegeven worden.

Hiervan aan den gemelden Assessor kennis gevende, heb ik hem tevens de meest mogelijke bedachtzaamheid en matiging aanbevolen, en bijzonder de zorg, dat de militairen alleen gebezigd worden om de goede orde en rust te bewaren, de wettige godsdienstoefeningen ongestoord te doen plaats hebben en de personen der predikanten van den Ring in de uitoefening hunner kerkdienst te Ulrum te beveiligen, zonder van hunne zijde zich immer te mengen in godsdienstige geschillen en zonder van hunne wapens gebruik te maken, anders dan in den hoogsten nood en wanneer alle pogingen tot behoud of herstelling van orde en rust door de gewone politie vruchteloos zullen zijn aangewend; met verdere aanschrijving om mij dagelijks, tenminste zoo dikwijls mogelijk, een rapport in te zenden van de gesteldheid van zaken in de Ge-

---

[29]) Zie S. Sybenga, *De Afscheiding en het Algemeen Reglement voor het bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk van 1816*, blz. 73—75.

[30]) „In geval van onrustige bewegingen, feitelijke verzetting tegen wetten of oproer, hebben de gouverneurs het regt om de militaire magt tot demping der onlusten en beveiliging van personen en goederen te vorderen, aan welke vorderingen de kommanderende officier zal gehouden zijn te voldoen; alles onverminderd de verpligting der gouverneurs om, met den meesten spoed, de departementen van Binnenlandsche Zaken en van Oorlog te informeren en van dezelve instructiën en bevelen te vragen" [K.B. van 15 Dec. 1820, Staatsblad no. 27].

[31]) Jhr H. P. Everts (1777—1851); reeds voor 1795 officier in het Fransche leger; 1795 kapitein in dienst van de Bataafsche Republiek; 1814 luitenant kolonel; 1820 kolonel; 1825 generaal majoor, provinciaal kommandant van Groningen en Drente; 1839 gepensionneerd als generaal.

meente en van de gevolgen, welke het verblijf der militairen aldaar zal hebben.

Eindelijk heb ik van dit alles mede kennis gegeven aan den Heer Officier bij den Regtbank van eersten aanleg te Appingadam, met verzoek om te mogen vernemen, of zijn WelEdGestr. ook nog andere maatregelen, door de administrative autoriteit te nemen, voor de rust, goede orde en veiligheid van personen en goederen dienstig en oorbaar zoude achten.

De eer hebbende, tengevolge van mijne instructie Uwe Excellentie van dezen maatregel te informeren en van dezelve instructie en bevelen te vragen, voeg ik hierbij de volgende stukken:

. . . . [32])

Tenslotte mag ik niet voorbij, Uwer Excellentie's bijzondere aandacht te vestigen op het verhitte brein en den geweldigen geest van den gesuspendeerden predikant *De Cock*, die, zoo als uit de verschillende stukken blijkt, thans geene burgerlijke wetten, overheden of justitie meer ontziet, en als openlijke scheurmaker en prediker van tegenstand aan de wet en burgerlijke zoowel als kerkelijke verordeningen, een hoogst gevaarlijk mensch in de maatschappij is geworden, waarom het wenschelijk zoude zijn, dat hij door de justitie kon worden geapprehendeerd en in verzekerde bewaring gesteld. Daar dit het eenige middel schijnt om de orde in de gemeente Ulrum te herstellen en den bevolenen maatregel van korten duur te doen zijn, ben ik zoo vrij, Uwe Excellentie in consideratie te geven, om dit punt aan de overweging van Zijne Excellentie den Heer Minister van Justitie te onderwerpen.

Eindelijk verzoek ik Uwe Excellentie nog het Departement van Oorlog, hetwelk ik volgens mijne instructie mede van de genomen maatregel heb geïnformeerd, van den inhoud dezer en de daarbij gevoegde bijlagen wel de noodige mededeeling te willen geven.

De Gouverneur van de provincie Groningen,
(get.) RENGERS.

11. Dispositie van den Minister van Eeredienst, 25 Oct. 1834.

Herv. Eered.
25 Oct. 1834 *no. 4.*

(minuut)

De Minister (van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.)

Nader overwogen hebbende

1°. De in het verbaal van den 16. dezer no. 5 vermelde missive van het Provintiaal Bestuur van Groningen van den 13. bevorens no. 17 [33]), met de bijlagen [34]), houdende verslag der zaak van den gesuspendeerden Predikant van *Ulrum, H. de Cock.*

---

[32]) Opsomming van stukken onder letter A tot K.
[33]) Zie Deel I no. 149.
[34]) Zie Deel I no. 143—145.

2°. De missives van het Provintiaal Kerkbestuur van Groningen van den 16. dezer no. 19 [35]), vermeld in het verbaal van den 20. daaraanvolgende no. 1 en van het Classikaal Bestuur van Middelstum mede van den 20. dezer [36]), vermeld in het verbaal van den 23. daaraanvolgende no. 17, beide betrekkelijk de ongeregeldheden, welke onder de leiding van den gesuspendeerden predikant *H. de Cock* en den predikant *Scholte* van *Doeveren en Genderen* in de classis van *Heusden,* provintie Noordbraband, hebben plaats gehad.

3°. Den op den 20. October l.l. no. 2 vermelden brief van de zich noemende Opzieneren der Gereformeerde gemeente van Ulrum, ten geleide eener Acte van afscheiding van de Nederlandsche Hervormde Kerk van den 14. dezer [37]).

Gelet op de missive van de *Algemeene Synodale Commissie* der Hervormde Kerk van den 23. dezer [38]), vermeld in het verbaal van den 24. dezer no. 12, alsmede op de raadplegingen met gezegde Commissie bij gelegenheid harer tegenwoordige zitting.

De Secretaris en Adviseur bij dit Departement gehoord.

Heeft goedgevonden en verstaan

Vooreerst. Ten gevolge der sub 1° vermelde missive van het Provintiaal Kerkbestuur van *Groningen* van den 13. dezer te schrijven een brief aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie, daartoe op heden gearresteerd [39]), met kopyelijke bijvoeging der door het Kerkbestuur overgelegde brief en twee bijlagen van het Classikaal Bestuur van *Middelstum* van den 21. Augustus ll. over de onwettige godsdienstige bijeenkomsten, welke onder geleide van den gesuspendeerden predikant *H. de Cock* gehouden worden, almede van de missive der *Algemeene Synodale Commissie* omtrent de vermelde bijeenkomsten.

Ten tweeden. Kopyën der stukken sub 2° en 3° vermeld almede te zenden aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie, bij een daartoe vastgestelde missive, ten einde naar bevind ten dezen te handelen.

Ten derden. De brieven en bijlagen sub 2° vermeld te zenden aan het Provintiaal Kerkbestuur van *Noordbraband* en aan het Classikaal Bestuur van *Heusden,* ten einde dientengevolge ten aanzien van den predikant *Scholte* te handelen naar bevind van zaken.

Ten vierden. Den Heer Gouverneur der provintie *Groningen* bij almede daartoe gearresteerde missive de handhaving der rechten en belangen van de Hervormde Kerk ten ernstigste aan te bevelen [40]).

Ten vijfden. Het Provintiaal Kerkbestuur van *Groningen* en het Classikaal Bestuur van *Middelstum* uit te noodigen om in deze moeielijke omstandigheden met bedaarden moed en volharding te blijven waken voor de belangen der Godsdienst en der gemeenten onder hun ressort, met verklaring van des Ministers ernstig voornemen om de gevestigde kerkbesturen door alle de middelen, welke

---

[35]) Zie Deel I no. 162.
[36]) Zie hierboven no. 7.
[37]) Zie hierboven no. 1.
[38]) Zie Deel I no. 150.
[39]) Zie Deel I no. 151 .
[40]) Zie hierna no. 12.

in zijn vermogen zijn, te ondersteunen in de wettige handhaving hunner regten.

Zullende afschriften dezes gezonden worden aan den Heer Gouverneur der provintie *Groningen* bij den brief in het vierde lid gemeld, aan de *Algemeene Synodale Commissie* der Hervormde Kerk, aan het Provintiaal Kerkbestuur van *Groningen* en aan het Classikaal Bestuur van *Middelstum,* tot informatie respectievelijk; alsmede extracten van het derde lid, met de kopyën daarbij vermeld, aan het Provintiaal Kerkbestuur van *Noordbraband* en aan het Classikaal Bestuur van *Heusden* tot informatie en narigt.

(v. PALLANDT v. KEPPEL.)

12. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Groningen, 25 Oct. 1834.

Herv. Eered.
25 Oct. 1834 *no. 4.*

(minuut) *Aan den Heer Gouverneur van Groningen.*

Ik heb de eer UHEG. bij deze te doen toekomen mijne dispositie van heden, ten gevolge van verschillende bij mij ontvangen stukken over de handelingen van den gesuspendeerden predikant *De Cock* van *Ulrum* en zijne medestanders.

Eerder had ik de vrijheid genomen, UHEG. over deze zaak te onderhouden, indien ik niet onderrigt was geworden, dat de bovenvermelde stukken ook aan UHEG. waren medegedeeld en ik dus dagelijks eenig berigt ook van uwe kant deswegens tegemoet zag.

Ik houde mij echter verzekerd, dat door UHEG. aanvankelijk wel reeds de maatregelen zullen genomen zijn, welke de staat van zaken vordert, bijzonder om de leeraren, welke de dienst te *Ulrum* moeten waarnemen, te beveiligen tegen de ondernemingen der kwaadwilligheid. Voorzooveel echter tot dat einde nog iets zoude moeten gedaan worden, neem ik de vrijheid UHEG. daartoe bij deze dringend te verzoeken.

Dan, uit den brief ten geleide van de zoogenaamde Opzienders der Gemeente van *Ulrum* blijkt hunne zonderlinge pretentie op de kerk, pastory, kerk- en pastorygoederen aldaar, welke in alle gevallen het uitsluitend eigendom zijn en blijven der Nederlandsche Hervormde Kerk, waarvan die lieden zich verklaren af te scheiden.

Het is uit dien hoofde, dat ik UHEG. vriendelijk verzoeke, bijzonder in dat opzigt, zoo veel noodig, uwe invloed te willen gebruiken ter handhaving van de regten der Hervormde Kerk. De Ulrumsche adressanten schijnen te veronderstellen, dat hunne afscheiding hen tevens het regt geeft om zich als een afzonderlijk kerkgenootschap te doen erkennen, terwijl de Nederlandsche Grondwet alleen aan de — tijdens derzelver invoering — *bestaande* kerkgenootschappen gelijke bescherming toezegt. Eene poging van gelijken aard als die te Ulrum, werd eenige jaren geleden ook te Axel in Zeeland beproefd, maar spoedig verijdeld door 's Konings

weigering, om aan de afgescheidenen vrijheid van openbare eeredienst toe te staan [41]).

Ik zal de eer hebben nadere berigten ter dezer zaak in te wachten, ten einde, zoo veel noodig, daarnaar maatregelen te kunnen nemen.

(De Minister van Staat, belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

13. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 26 Oct. 1834.

Herv. Eered.
28 Oct. 1834 *no. 3.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 26. October 1834.

Ik haaste mij Uwe Majesteit hiernevens aan te bieden eene op heden bij mij ontvangen missive van den Gouverneur van Groningen van 24. dezer [42]), waarbij dezelve berigt geeft van hetgeen in de gemeente *Ulrum* is voorgevallen ten gevolge der pogingen van den gesuspendeerden Predikant der Hervormde gemeente, *H. de Cock,* om aldaar te prediken, — aan den inhoud van welke missive en bijlagen ik mij eerbiediglijk gedrage.

Overbodig zoude het wezen stil te staan bij de vraag, of er termen zouden zijn om militaire magt naar die Gemeente te zenden, aangezien, blijkens die missive, reeds den 25. dezer eene compagnie infanterie van het garnizoen van *Groningen* naar *Ulrum* is gedetacheerd. Het nader rapport van den Gouverneur zal dus mijns inziens behooren te worden ingewacht, ten einde te vernemen, welke invloed die maatregel op de rust aldaar in het algemeen en inzonderheid op de ongestoorde verrigting der wettige godsdienstoefeningen op heden te weeg zal hebben gebragt.

De missive doet wijders zien, dat tegen den gesuspendeerden predikant *De Cock* eene regterlijke actie is aangevangen wegens stoornis van die godsdienstoefeningen, waarvan almede de uitslag zal behooren te worden afgewacht, ten ware het Departement van Justitie mogt vermeenen, dat nog eenige meerdere of andere regterlijke vervolgingen nopens het voorgevallene zouden kunnen en behooren te worden ingesteld.

Naar mijn gevoelen zullen dus, ten minsten vooralsnog, geene instructiën aan den Gouverneur kunnen worden gegeven en deszelfs nader verslag behooren te worden tegemoet gezien.

Mogt het Uwe Majesteit behagen, bijgaande stukken aan mij te doen terugzenden, (dan) zal ik dezelve overeenkomstig het verzoek van den Gouverneur aan het Departement van Oorlog mededeelen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(get.) VAN DOORN.

---

[41]) Zie Deel I, de nos 1—23.

[42]) Zie hierboven no. 10.

14. Rapport van de Ministers van Justitie en van Eeredienst aan den Koning, 27 Oct. 1834.

Herv. Eered.
28 Oct. 1834 *no. 3.*

Commissoriaal van den 23. Oct. 1834 no. 54.

Adres van eenige ingezetenen en van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te *Ulrum* wegens hunne afscheuring van gemelde Gemeente.

Commissoriaal van den 27. Oct. 1834 no. 44.

Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken wegens de ongeregeldheden te Ulrum voorgevallen en de maatregelen aanvankelijk door het Provinciaal bestuur tot derzelver beteugeling in het werk gesteld.

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 55. *'s Gravenhage,* den 27. October 1834.

Consideratiën en advies van de ondergeteekenden.

De ondergeteekenden hebben de eer aan Uwe Majesteit kortelijk te berigten, dat zij voor het ontvangen van het laatstgemeld commissoriaal zich reeds hadden onledig gehouden om op middelen bedacht te zijn, ten einde de verregaande ongeregeldheden, waartoe de gesuspendeerde predikant *De Cock* en zijne aanhangers hebben aanleiding gegeven en welke aan den tweeden ondergeteekende door het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen kenbaar waren gemaakt, te keer te gaan en te beteugelen, en dat zij na inzage der bijgevoegde stukken met leedwezen zijn ontwaar geworden [43]), dat die ongeregeldheden van een meer ernstigen aard zijn, dan zij zelfs aanvankelijk gedacht hadden.

De maatregelen, welke de Gouverneur van *Groningen* nu laatstelijk aanvankelijk heeft genomen, zijn aan de ondergeteekenden in de gegevene omstandigheden zeer doelmatig voorgekomen, en zij hoopen dat dezelve voldoende zullen zijn om het kwaad te keer te gaan.

Ten einde nu verder zoo de bestraffing der schuldigen als het stuiten van verdere ongeregeldheden te bevorderen, nemen de ondergeteekenden de vrijheid Uwe Majesteit voor te stellen:

1° den eerstondergeteekende onder terugzending der stukken te magtigen om dezelven aan den Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof alhier mede te deelen, met last om zorg te dragen, dat tegen de schuldigen, volgens de wet, krachtdadig worde geprocedeerd.

---

[43]) Ontwaar worden = gewaar worden.

2° het Departement van Binnenlandsche Zaken te magtigen, om aan den Heer Gouverneur van *Groningen* Uwer Majesteits welbehagen en goedkeuring te kennen te geven wegens de door hem laatstelijk in het werk gestelde maatregelen.

3° hetzelfde Departement al verder te magtigen om aan het Departement van Oorlog den summieren inhoud van het gebeurde mede te deelen, met uitnoodiging om aan het Provinciaal gouvernement zoodanige hulp en ondersteuning te verschaffen, als naar gelang van omstandigheden zal worden vereischt [44]).

De Minister van Justitie,

(get.) VAN MAANEN.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

(get.) VAN PALLANDT VAN KEPPEL.

15. Missive van den Minister van Eeredienst aan het Provinciaal College van Toezicht in Groningen, 27 Oct. 1834.

Herv. Eered.
27 Oct. 1834 *no. 1.*

(minuut) *Aan het Provinciaal College van Toezicht in Groningen.*

Uit een brief van zich noemende Opzienders der Gereformeerde gemeente van *Ulrum,* strekkende ten geleide eener verklaring, waarbij zij en eenige andere personen zich afscheiden van de Nederlandsche Hervormde Kerk, is mij gebleken, dat die lieden willen blijven in het bezit van kerk en pastorygoederen, die echter uitsluitend toekomen aan het kerkgenootschap, waarvan zij zich begeeren af te scheiden.

Deze zonderlinge pretentie geeft mij aanleiding UWEG. te verzoeken om, voor zoo verre zulks niet reeds mogt geschied zijn, door kerkvoogden van *Ulrum* — die niet tot de scheurmakers blijken te behooren — voor de zekerheid en het rigtige beheer van alle de bedoelde goederen te doen zorg dragen.

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

[44]) De opsteller van dit rapport is de Minister van Justitie.
Bij besluit van 29 Oct. no. 69 geeft de Koning de in het rapport voorgestelde machtigingen.

16. Missive van het Provinciaal College van Toezicht in Groningen aan den Minister van Eeredienst, 30 Oct. 1834.

Herv. Eered.
7 Nov. 1834 *no. 15.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 202. *Groningen*, den 30. October 1834.

De brief en verklaring van eenige scheurmakers te Ulrum, waarvan de missive Uwer Excellentie van den 27. dezer no. 1 gewaagt, waren ook bij ons ontvangen, waarop wij op den 23. dezer gevraagd en gisteren bekomen hebben het berigt der kerkvoogden van de Hervormde gemeente aldaar, die niet tot de scheurmakers behoren en tengevolge van onze opwekking des te meer zeggen te zullen zorgen voor de beveiliging des kerkgebouws en aan niemand iets van het bestuur der kerkefondsen te zullen afstaan noch overgeven; terwijl zij, achtervolgens de schorsing van den predikant De Cock, reeds geruimen tijd zich hebben gesteld in de beheering en het bezit der pastorygoederen en documenten, bewonende echter De Cock alnog de pastory, doch loopende de termijne van berouw, door de Synode verleend, op den 16. January 1835 ten einde.

Onder de onderteekenaren der Acte van scheiding bevinden zich één buiten de Gemeente woonachtig, 20 mansledematen, alle hoofden van huisgezinnen, 5 weduwen, mede hoofden van huisgezinnen, terwijl de onderteekeningen met slechts initiale letters aan de kerkvoogden onbekend zijn.

Onder de 17 volgens de scheidingsakte nieuw aangenomene ledematen, onbestaanbaar met art. 11 van het Reglement op de Vacaturen [45]), bevinden zich ook 5 hoofden van huisgezinnen.

Behalve de *tien,* die onder de afscheidingsakte worden opgegeven tot de scheurmakers niet te behooren [46]), zijn er nog 14 andere lidmaten, die door de scheurmakers zijn verzwegen, terwijl de geheele Hervormde gemeente van Ulrum voor de scheuring uit ruim 650 zielen bestond.

Wij hebben overigens gemeend op de brief en verklaring der afscheiding, waarvan aan den voet bleek, dat ook aan Zijne Majesteit en aan Uwe Excellentie afschriften waren gezonden, geen andere beschikking te mogen nemen, ten einde die Uwer Excellentie en des Konings niet vooruit te loopen. Ons echter komt het voor zonder bedenking te zijn, dat de scheurmakers, die niet bij de Her-

---

[45]) „De Consulent vervult bij den Kerkeraad in allen opzichte de plaats van den *Pastor loci;* geene kerkenraadsvergadering mag gehouden worden dan in zijne tegenwoordigheid, en zal zonder zijne toestemming in eene vacante gemeente niemand iets mogen verrigten dat tot het herder- en leeraarambt behoort."

[46]) Deze opgave, welke op de bekende lithographie der Acte niet voorkomt, is te vinden in *Ulrum, zooals het is...,* blz. 20.

vormde gemeente van Ulrum willen blijven en van haar uitgaan, geenen aanspraak op kerke- of pastorygoederen, zelfs niet ten deele, kunnen maken, zoodat men gerustelijk eene geregtelijke vordering tot scheiding dier gemeentegoederen zal kunnen afwachten. Wij voegen hier nog bij, dat wij vijf der notabelen, die tot de scheurmakers behooren, hebben geacht daardoor van die kwaliteit te zijn vervallen, en aanschrijving hebben gedaan om wegens die tusschentijdsche vacatures plaatsvervangers, niet tot de scheurmakers behoorende, te doen optreden.

Het Kollegie van Toezigt op de kerkelijke administratie der Hervormden in de provincie Groningen,

RENGERS.

Vanwege hetzelve,

O. J. QUINTUS.

17. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 30 Oct. 1834.

Herv. Eered.
30 Oct. 1834 *no. 12.*

Commissorialen van 18 Sept. ll. no. 78 [47])
en 3 Oct. ll. no. 115 [48]).

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Bij het rapport den 28. Augustus ll. no. 7 door den ondergeteekenden op requesten van gelijken aard uitgebragt, heeft hij onder anderen Z. M. kennis gegeven, dat de Algemeene Synode der Hervormde Kerk de uitspraak van het Provintiaal Kerkbestuur van Groningen tot geheele afzetting van den predikant *H. de Cock* in zooverre had gereformeerd, dat aan hem een half jaar tijd gegeven was om door eene acte van berouw en beterschap zoodanige afzetting voor te komen. De ondergeteekende eindigde dat rapport met deze woorden: „Het is intusschen meer te hopen dan wel te verwachten, dat de verdwaalde man van deze inschikkelijkheid der Synode gebruik zal verkiezen te maken."

Inderdaad, dit zijn laatste request bewijst, dat de dweeperij en

---

47) Rekwest van den Kerkeraad van Ulrum aan den Koning d. d. 9 Sept. 1834; zie H. de Cock, *Hendrik de Cock*², blz. 283—286, alwaar foutief als datum van het rekwest 12 Augustus wordt genoemd.

48) Missive van Ds H. de Cock aan den Koning d.d. 20 Sept. 1834, waarbij hij den Koning toezond zijn *Voorloopig berigt nopens mijne verantwoording en de onredelijke handelwijze van het Provinciaal Kerkbestuur ten mijnen opzigte,* Groningen, z. j., en zijn *Verdediging tegen de aanvallen... door onderscheidene dwaalleeraren dezer provincie,* Groningen, z. j. Deze missive is te vinden: Herv. Eered. 11 Dec. 1835 no. 15.

ijdelheid van *H. de Cock* door gene toegevendheid verminderd worden, maar deze hem eerder tot eene waanzinnige stoutheid drijft. Eene periode aan te halen zij daartoe genoeg. Na Z. M. verzekerd te hebben, dat bij voldoening aan zijn verlangen Hoogstdeszelfs naam in zegening zoude blijven, voegt hij er bij: „Terwijl, ingeval van het tegendeel — 't welk God verhoede — Uwer Majesteits naam verrotten zal en tot een smaad en vervloeking wezen bij de uitverkorenen Gods, gelijk vooral in Philips den 2. van Spanje en Karel den 9. van Frankrijk geschied en kenbaar is."

Echter meende ik deze beide zonderlinge stukken te moeten laten liggen, totdat ik door het Provintiaal Kerkbestuur van *Groningen* nader van den loop der zaak van *Ulrum* zou zijn onderrigt. Dan naauwelijks had ik deszelfs rapport ontvangen, of de bij Z. M. reeds bekende onaangename en ontrustende gebeurtenissen hebben plaats gehad. De Cock heeft zich van den hem vergunden tijd slechts bediend om zijn aanhang te stijven en uit te breiden. In plaats van terug te keeren heeft hij zich met de door hem verleiden van de Nederlandsche Hervormde Kerk afgescheiden en eindelijk door opentlijk verzet tegen alle wet en orde niet alleen de tusschenkomst der justitie, maar zelfs die der militaire magt noodzakelijk gemaakt [49]).

De beide hiernevens teruggaande requesten zouden door Z. M. met de vroegere kunnen worden ter zijde gelegd, immers voor zooverre Hoogstdezelve niet mogt goedvinden, het request van den gewezen predikant *De Cock* te verwijzen aan den Minister van Justitie als bijlage bij de stukken, welke volgens Uwer Majesteits besluit van den 29. dezer no. 69 in handen van den Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof zullen gesteld worden [50]).

(De Minister van Staat,
belast met de Generale Directie
voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

v. PALLANDT v. KEPPEL).

---

[49]) In het concept volgde nog deze zinsnede: „Men zou dus welligt van achteren gelooven moeten, dat de Synode met te veel lankmoedigheid gehandeld heeft; maar hoe dit zij, zoodra de dweeperij tot eene de maatschappelijke rust zoo zeer verstoorende waanzinnigheid is gestegen, blijft tot handhaving van het wettig gezag niets overig, dan de aanwending der middelen van kracht, aan het Gouvernement voor het algemeen welzijn verleend, byzonder tegen de hoofden van zoodanige misdadige ondernemingen, daar derzelver voortgang en uitbreiding de bedenkelijkste gevolgen kunnen na zich slepen."

[50]) Zijne Majesteit besloot tot hetgeen in de tweede plaats werd voorgesteld.

18. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan O. J. Quintus te Groningen, 1 Nov. 1834.

Herv. Eered.
1 Nov. 1834 *no. 2 P.*

(minuut)

Aan den Heere Quintus te Groningen.

's Hage, 1 November 1834.

Zeer geachte Vriend!

Hoe weinig genegen in kerkelijke historiën tot maatregelen van geweld, heeft mij het besluit van uwen Gouverneur om militaire magt te Ulrum te doen werken, bijzonder verblijd, gelijk hetzelve ook bij het Gouvernement volkomen goedkeuring heeft gevonden. Zoodra de dweeperij in zoo hoogen graad werkt en met overmoedigen trots alle banden verbreekt, kan de maatschappij alleen door maatregelen van kracht tegen de waanzinnigen gehandhaafd worden. Uit dien hoofde verlangt men ook nu van de regterlijke magt de strengste handhaving van het regt tegen De Cock, Scholte en andere aanvoerders. De misleide menigte, van hoofd beroofd, zal dan wel bijzakken; zoo van den kant der kerkbesturen met bedaarden moed en vooral door de predikanten met beleid en pligtbesef gehandeld wordt, *fortiter* en *suaviter* [51]).

Scholte is nu ook gesuspendeerd door het Classicaal Bestuur van Heusden, aan 't welk wij de stukken ten zijnen bezware hadden toegezonden.

Hiernevens het antwoord van onzen vriend Dermout op uwe vragen [52]).

Met hoogachting en vriendschap enz.,

(JANSSEN).

---

[51]) Fortiter en suaviter = op krachtige en op aangename wijze.

[52]) Daar de brief van Quintus niet in het dossier aanwezig is, is niet uit te maken, welke vragen hier bedoeld worden.

19—29

In den eersten tijd van het verblijf der militairen te Ulrum hebben de Afgescheidenen aldaar het zeer moeilijk. Inzonderheid geldt dit van De Cock. Niet alleen dat er te zijnent twaalf manschappen worden ingekwartierd, hij staat ook bloot aan onrechtmatige bejegening van de zijde van den kapitein, die hem huisarrest oplegt en een deel zijner papieren in beslag neemt, maatregelen waaraan de Gouverneur, zoodra hij ervan in kennis gesteld wordt, een einde maakt.

Ook de Vrederechter van Winsum, die naar Ulrum gezonden wordt om den toestand op te nemen, weet zich zoo weinig te beheerschen, dat hij De Cock in zijn eigen huis voor een godslasteraar uitmaakt.

Een reis van twee broeders naar Den Haag, waar den Koning ter audientie een adres wordt aangeboden, blijft, evenals de vroeger gedane stappen, zonder eenig gevolg.

19. Brief van K. A. van der Laan te Ulrum aan Ds H. P. Scholte, 27 Oct. 1834.

Herv. Eered.
24 Nov. 1834 *no. 14.*

(kopy)

Waarde Broeder en Leeraar in Christus Jezus, de Regeerder van het Heelal.

In hoop van UE. welzijn, waar wij ons thans nog in bevinden, maar wat van ons worden zal, is God bekent; de zaken staan voor het oogenblik donker bij ons. Nadat UE. van ons vertrokken was, is de Gemeente vergadert bij Geertje [1]), en na ons knielende voor het Opperwezen —, en God om zijne zegen in ootmoet aangeroepen zijnde, werd de afscheiding voorgesteld; werd hetzelve [2]) met algemeene stemming aangenomen zijnde, wierd dezelve geproclameerd en de nodige stukken aan alle kerkelijke en behoorlijke burgerlijke authoriteyten overgegeven of gezonden; waarop besloten werd, dat Ds De Cock zou prediken.

De Zondag kwam aan; met vrezen en heilig beven begaf de Gemeente zich naar de kerk, maar Ds De Cock werd niet toegelaten en verhinderd om zijn dienst te volbrengen; maar toen heeft hij staande op de bank zijn dienst verrigt; maar des agtermiddags werd het in de kerk verhinderd; maar toen is het in de schuur gehouden; maar tegenwoordig is het alles verhinderd, daar wij honderd twintig of dertig man in kwartier hebben en Ds De Cock buiten toegang is [3]); wat de weg verder wezen zal, kunnen wij niet bepalen. Wij zullen welligt nog eens genoodzaakt worden om een kommissie naar Z.M. te zenden; als er dan gelegenheid was om bij deze of geene broeder te kunnen huisvesten, zou aangenaam wezen. Verder des Heeren zegen en bescherming aan U allen toegewenscht.

Ulrum, 27 Oct. 1834. (get.) K. A. v. d. LAAN,
verwer en glazemaker te Ulrum.

---

[1]) De „tapster" Geertje Harmen Hulshoff, weduwe van Freerk Tjepkes Koster; ook wel Geertje Kuipers genoemd, naar het ambacht, dat haar man had uitgeoefend. De samenkomsten vonden plaats in de kuiperij.
[2]) De woorden „werd hetzelve" moeten om den zinsbouw uitvallen.
[3]) Buiten toegang is = niet kan worden bezocht.

20. Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 29 Oct. 1834.

Herv. Eered.
1. Nov. 1834 *no. 17.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 207 vertrouwelijk. *Groningen,* den 29. October 1834.

Ik heb de eer Uwe Excellentie te berigten, dat mij uit een rapport van den tweeden Assessor te Ulrum, bij indispositie van den Burgemeester en van den eersten Assessor, is gebleken, dat de Compagnie infanterie op Zaterdag j.l. omstreeks één uur in de gemeente Ulrum is aangekomen; dat de onderofficieren en manschappen dadelijk bij de ingezetenen van het dorp zijn ingekwartierd geworden [4]), terwijl aan de Heeren Officieren de geschikste kamers tot verblijf zijn aangewezen; dat op Zondagmorgen de Heeren Officieren met het Plaatselijk bestuur de noodige maatregelen hebben beraamd om de orde en veiligheid der ingezetenen te bewaren en te zorgen, dat de predikdienst door den Predikant van den Ring, niet verstoord wierd, alsmede dat er geene onwettige vergaderingen gehouden wierden; dat dit ten gevolge heeft gehad, dat, niettegenstaande het dorp reeds des morgens opgehoopt was met volk, uit andere plaatsen derwaarts gekomen — volgens andere berigten op omstreeks vijftienhonderd geschat [5]) —, alles in de beste orde is afgeloopen en de predikdienst door den Heer *Du Cloux,* predikant te *Vierhuizen,* is waargenomen, en dat de Heer Kommandant, na geëindigde godsdienstoefening berigt bekomende, dat de Heer *De Cock* in de pastory een oefening hield, zich met de Officieren derwaards heeft begeven en de vergaderde menigte heeft doen uiteengaan.

Intusschen werd ik door den Heer Generaal Majoor, provincialen kommandant van Groningen en Drenthe, onderrigt, dat uit een rapport van den Heer kommanderende Officier van het detachement der 10e Afdeeling te Ulrum was gebleken, dat, met overleg van den Assessor en de leden van den Raad, decisie was genomen om den Heer *De Cock* in arrest te nemen, alsmede dat de gemelde Heer Kommandant eenige in de woning van den Heer *De Cock* voor de hand liggende *papieren,* welke hem verdacht waren voorgekomen, in beslag had genomen en aan de regering te Ulrum ter hand gesteld, om dezelve daarna aan mij te overhandigen.

Ik heb hierop met den meesten spoed den tweeden Assessor — bij indispositie van den Burgemeester en van den eersten Assessor — aangeschreven om te zorgen, dat het arrest van den Heer *De Cock* dadelijk weder wierd opgeheven en dat aan hem de in beslag

---

[4]) De pastoriebewoners moesten twaalf manschappen herbergen; tevens werd aldaar de wacht gestationneerd; vgl. H. de Cock, *Hendrik de Cock*[2], blz. 326.

[5]) De Officier van Justitie sprak van wel vijfhonderd personen, meerendeels Friezen; zie hierna no. 31.

genomene papieren mede onverwijld weder ter hand gesteld wierden, daar dergelijke arresten en inbeslagnemingen niet anders dan vanwege de Justitie konden geschieden.

Van dit gebeurde, dat met mijne instructie aan den Assessor en met het oogmerk, waarmede zich het detachement te Ulrum bevindt, geheel strijdig was, heb ik insgelijks met den meesten spoed kennis gegeven aan den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te Appingadam, aan ZWEdG. overlatende om te beoordeelen, of het ook noodzakelijk zoude zijn, dat door ZWEdG., hetzij door zich in persoon naar Ulrum te begeven, hetzij door op eene andere wijze informatiën in te winnen, wierd onderzocht, hoedanig aldaar de gesteldheid van zaken is, teneinde tenminste alle willekeurige handelingen voor het vervolg worden voorgekomen.

Dezen willende sluiten ontving ik van den tweeden Assessor der gemeente Ulrum berigt, dat de commanderende Officier wel aan het Plaatselijk bestuur had voorgesteld om den Heer *De Cock* den toegang [6]) te beletten, doch dat daartegen zwarigheden waren gemaakt en althans geene toestemming gegeven, en dat die maatregel reeds in den avond van den 27. dezer weder is ingetrokken en de in beslag genomene papieren aan den Heer *De Cock* zijn teruggegeven.

De Gouverneur van de provincie Groningen,
(get.) RENGERS.

21. Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 5 Nov. 1834.

Herv. Eered.
20 Nov. 1835 *no. 11.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 45. *Groningen,* den 5. November 1834.

Ten vervolge op mijne missive van den 29. der vorige maand, heb ik de eer Uwe Excellentie te berigten, dat wegens de ongesteldheid van den aan de beurt zijnde Ringpredikant, de heer Lubbers [7]), te Ulrum op ll. Zondag den 2. dezer niet is gepredikt en dat de Heer De Cock zich thans elders ophoudt [8]), waardoor er zeer weinig personen te Ulrum zijn geweest en geene zamenscholingen of eenige ongeregeldheden aldaar hebben plaatsgehad.

Bijzonder aangenaam was het mij, uit Uwer Excellentie's missive van den 30. October j.l. no. 1 geheim 's Konings welbehagen en goedkeuring wegens de door mij in het werk gestelde maatregelen

---

[6]) Blijkbaar: den toegang van anderen tot hem.

[7]) C. Th. Lubbers (1804—1859); 1827 predikant te Westernieland, 1835 te Ulrum.

[8]) 's Zondags vertoefde hij te Uithuizermeeden. Later in de week ging hij, wegens het overlijden zijner moeder, naar Wildervank.

te vernemen, alsmede de magtiging door Zijne Majesteit op het Departement van Justitie verleend, waaruit ik met grond mag hopen, dat in deze zoodanige krachtdadige voorzieningen zullen worden genomen, als de spoedige intrekking van den door mij genomen buitengewonen maatregel zullen mogelijk maken.

De Gouverneur van de provincie Groningen,
(get.) RENGERS.

22. Proclamatie van het Gemeentebestuur van Ulrum, 8 Nov. 1834.

Herv. Eered.
24 Nov. 1834 *no. 14.*

(kopy)

Het Plaatselijk bestuur van de Gemeente, in aanmerking genomen de omstandigheden, welke er in het dorp Ulrum plaats hebben, en willende alle onheilen, die daaruit zouden kunnen voortvloeyen, zooveel mogelijk voorkomen, waarschuwt bij dezen de ingezetenen van dit dorp om, wanneer er bij dag alarm wordt geslagen, zich binnen huis te houden, en indien zulks bij nacht mogt plaats hebben, mede binnen huis te blijven, de vengsters te openen en licht voor dezelve te plaatsen, als mede, zoo bij dag als bij nacht, niet met eene brandende pijp op straat te verschijnen zonder dat dezelve wel gedekt is, zullende voorts alsdan alle vereenigingen of zamenscholingen als rebellie worden beschouwd en vervolgd.

Ulrum, den 8. November 1834.

Het Plaatselijk bestuur voornoemd,
(get.) E. J. REIJTMA [9]).
De Secretaris,
(get.) H. J. ZIJLMA.

23. Brief van Ds H. de Cock aan den Kapitein der troepen te Ulrum, 9 Nov. 1834.

Herv. Eered.
24 Nov. 1834 *no. 14.*

(kopy)

WelEdele Heer!

Daar het heden de Dag des Heeren is en dus mijne verpligting om het Woord des Heeren te spreken, daarenboven aangezocht door onderscheiden geloovigen, wenschte ik zulks wel in de pastoryschuur of ander(e plaats te doen), wanneer zulks niet door UEd. geweldigen hand staat belet te worden. Wanneer dit UEd. voornemen is, moeten en zullen wij voor overmagt en geweld moeten

---

[9]) Lees: Rietema.

bukken, maar anders hopen wij de vervolgingen des rechters af te wachten en te verduren door Gods genade, geen verlof dusverre van hoogere of lagere magten kunnende bekomen, schoon anders onze Grondwet ons de vrijheid der Godsdienst waarborgt.

In afwachting van UEd. bericht, ter voorkoming van wanorder en ellende, anderzints door UEd^s te veroorzaken, noem ik mij

UEd.G. dienaar in J. Chris. onzen Heere,

(get.) H. DE COCK.

U., den 9den Nov. 1834.

24. Rapport van den Vrederechter van Winsum aan den Officier van Justitie te Appingedam, 10 Nov. 1834.

Herv. Eered.
24. Nov. 1834 *no. 14.*

Aan den Heer Officier van Justitie te Appingadam.

(kopy) *Baflo,* 10 November 1834.

Ingevolge UWEGestrenges aanschrijven d.d. 28 Oct. j.l. no. 1063 [10]), den 31sten dier maand door mij ontvangen, heb ik mij gisterenmorgen zeven uren naar Ulrum begeven. Ongesteldheid heeft mij verhinderd dit vroeger te doen en ook mijn eerste plaatsvervanger, de Heer Brongers [11]), was ziek, en aan den tweeden, den Heer Van Bolhuis [12]), wilde ik dit om mij daartoe moverende reden niet opdragen.

Omtrent half negen, vergezeld van mijnen Griffier, stapte ik voor het Gemeentehuis te Ulrum af, en vond de geheele aldaar zich bevindende militaire magt in volle wapenrusting, met gepakte ransels aldaar verzameld, hetgeen mij eenigzins bevreemde, doch spoedig ontwaarde ik, zoo door eenige ingezetenen als door den bevelvoerenden Kapitein, dat die maatregel noodig was, aangezien er sints drie dagen geruchten in omloop waren, en welke dien nacht te twee uren nog meerdere waarschijnlijkheid hadden bekomen, dat er dien dag driehonderd Vriezen zouden komen, zich tegen de militaire magt verzetten en den gesuspendeerden leeraar H. de Cock met geweld op den predikstoel zouden brengen; dan des nademiddags te drie uren, wanneer ik vertrokken ben, was

---

[10]) Blijkens bericht van den Officier van Justitie aan den Procureur Generaal d.d. 15 Nov. 1834 no. 1133 had eerstgenoemde, op verzoek van den Gouverneur van Groningen (vgl. hierboven no. 20), „den Vrederegter aangeschreven om de gesteldheid van zaken te Ulrum te onderzoeken, vooral ten aanzien van de jegens den Heer De Cock aangewende willekeurige maatregelen" [Justitie 22 Nov. 1834 no. 56].

[11]) Mr H. H. Brongers (1780 of 1781—1840); advocaat en notaris te Winsum; lid van de Provinciale Staten; 1840 lid van de Tweede Kamer.

[12]) Mr H. van Bolhuis († 1861); notaris te Winsum, daarna te Leens; procureur bij de Rechtbank te Appingedam.

nog geen enkele Vries aangekomen. Alles is, gedurende mijn verblijf aldaar, rustig afgelopen.

De Predikant van Warfhuizen [13]) heeft er dien voordemiddag, zonder eenige verhindering, voor ongeveer tachtig personen den predikbeurt waargenomen; doch hoewel het dien dag rustig was, komt het mij echter hoogst noodzakelijk voor, dat de militairen vooreerst nog niet van Ulrum worden verwijderd, zoo om de verregaande laauwheid en slaperigheid van het Plaatselijk bestuur, als om het gevaar waarin de ingezetenen zonder krijgsvolk zouden verseren [14]). Voor en aleer echter tot beschuldiging van genoemd Bestuur over te gaan, vinde ik mij verpligt, hetzelve ook eenigsins te verdedigen.

Het zijn, zooals vanzelve spreekt, allen ingezetenen dier Gemeente, en ieder vreest en moet vrezen voor de razende aanhangers van den befaamden De Cock, voor zijn leven en bezittingen. De Burgemeester is sints verscheidene weken wezenlijk ziek. De eerste Assessor is sedert veertien dagen ook ongesteld en nu rust het alleen op Engbert Jacobs Rietema, een wezenlijk braaf, doch beschroomd man, en ook niet beschroomd zonder reden, daar zijn plaats in het dorp Ulrum staat en hij de schoonzoon is van den beruchten Jan Bakker [15]) aldaar, van welken hij ook wegens financiële omstandigheden zeer afhangelijk is en tegen welken en De Cock hij zich reeds voor twee jaren in zijn eigen huis met de tang heeft moeten verdedigen, willende zij hem toen met geweld dwingen, het brood een of twee centen hooger te zetten.

Ook gemelde Rietema begint reeds over ongesteldheid te klagen. En wie moet het dan waarnemen? Het eerste lid van het Plaatselijk bestuur. En wie is deze? Een H. J. Zijlma, bekend als een voornaam Clubbist [16]), welke misschien gaarne den boel in roeren zou brengen. Gemelde Zijlma werd, volgens getuigenis van den Kapitein en den Assessor Rietema, heden veertien dagen door den eersten Assessor Loots gedelegeerd om met den Veldwachter naar Geertje Kuypers te gaan, waar De Cock gewoonlijk zijne vergaderingen houdt, om daar den boel eens op te nemen, waarop gemelde Zijlma had geantwoord: „daar heb ik de blixem van"; en den volgenden morgen was dezelfde Zijlma aldaar geweest, tusschen wel twee honderd aanhangers van De Cock. Mijns inziens is, in de tegenwoordige omstandigheid, geene van het Bestuur daarvoor berekend, en mijns erachtens, indien dit konde geschieden, was het van belang, dat er, gedurende deze troebelen aldaar, provisioneel een ander ferm persoon, tot eene andere Gemeente, welke geheel onafhangelijk was, met het Burgerlijk bestuur te Ulrum werde belast, of dat aan den thans aldaar commandeerenden Officier ruimere instructiën werden gegeven, welke ik niet alleen overtuigd ben, dat het wel is toevertrouwd, maar ik oordeel dit zelfs voor het tegenwoordige noodzakelijk.

---

[13]) H. Wormnest (1798 of 1799—1852); 1821 predikant te Lutkegast, 1822 te Warfhuizen.

[14]) Verseeren = verkeeren.

[15]) Bedoeld is Jan Jacobs Beukema, broodbakker te Ulrum, ouderling.

[16]) Clubbist = lid van een woelzieke politieke vereeniging of bezoeker van woelige politieke bijeenkomsten. Waarschijnlijk behoorde Zijlma tot de „ontevredene zoogenaamde liberalen", waarvan blz. 49 sprake is.

Deze ingebrachte bedenkingen hoop ik, dat niet ten kwade zullen worden geduid.

Gewagende van de laauwheid en slapheid van het Plaatselijk bestuur, vinde ik mij in de onaangename noodzakelijkheid te moeten melden, dat hetzelve zich bijna aan niets stoort en bijkans alles voor den zeer vigilanten Kapitein — welken het innig leed doet, dat hij den eersten dag misschien een weinig te ver is gegaan, en daarover bestraft wordende, ligtelijk zijne ambitie zoude kunnen uitdooven en zijnen gepasten ijver doen verflaauwen — moet worden overgelaten.

Om iets bij te brengen, hetgeen de achteloosheid van het Plaatselijk bestuur staaft. Den 19. Oct. j.l. waren de gedelegeerde veldwachters, waaronder van Warffum en Usquert, reeds des morgens te zeven uren te Ulrum, waar te acht uren zich meer dan twee duizend personen hadden gekoppeld. De veldwachters hadden geene instructiën, maar moesten dezelve van den Burgemeester of deszelfs Assessor ontvangen. De Burgemeester was ziek en de eerste Assessor Loots kwam eerst quartier voor negen, toen alles reeds was verbrod.

Tot op heden is er door hetzelfde Bestuur niet gezorgd, dat de herbergiers nachtlijsten houden, en dat er niet na tien uren des avonds worde getapt, hoewel door den Kapitein sints veertien dagen hiertoe dringend verzocht. Ik heb den Assessor ernstig aangemaand om dit onverwijld en wel op heden te effectuëren, hetgeen dezelve mij beloofd heeft onmiddelijk in werking te zullen brengen. Dan genoeg hiervan.

En nu verder het relaas van het door mij daar bevondene en op dien dag meer voorgevallene.

In de eerste plaats heb ik den Kapitein gevraagd, waarom hij De Cock, heden veertien dagen, in arrest, en deszelfs papieren in beslag had genomen? Waarop ZEGestr. antwoordde, dat hij De Cock niet had gearresteerd, schoon door het Gemeentebestuur bij monde daartoe gelast — hetgeen door den tweeden Assessor is ontkend — maar in verzekerde bewaring genomen, of in zijn huis in het oog had doen houden, en gezorgd, dat hij daar niet buiten kwam, uit hoofde er toen te groote zamenscholingen in deszelfs huis werden gehouden en er zich op dien tijd wel vijftien honderd personen in de nabijheid der pastory hadden opgehouden, zoodat hij dit, zoowel om de gegevene last van het Plaatselijk bestuur, als om wanorde en oproer voor te komen — hetwelk ligtelijk zoude hebben kunnen gebeuren, ja zelfs zeer waarschijnlijk, wanneer De Cock zich aan het hoofd der bende had gesteld, of maar tegen hetzelve had gesproken — had moeten doen; dat hij De Cock zulks had aangezegd in tegenwoordigheid van den gouvernementsbode Brugmans en den Veldwachter van Ulrum; dat hij alleen in beslag had genomen de papieren, welke zich op de tafel hadden bevonden waaraan De Cock zat, welke papieren hij door genoemden Veldwachter met het cachet der Gemeente had doen verzegelen en door dien Veldwachter naar het gemeentelocaal had laten overbrengen; welke papieren het Gemeentebestuur vervolgens aan den Heer Gouverneur dezer provincie had opgezonden. Dat het mogelijk was, dat hij hierin eenigzins zijne instructie was te buiten gegaan, en, dit zoo zijnde, hij zich aan de straf, daarop applicabel,

gaarne wilde onderwerpen, doch dit had gedaan met de beste intentie, en gedacht, dat het voor de justitie hoogst belangrijk zoude zijn.

De Cock stond te tien uren, terwijl de Predikant bovengemeld in de kerk predikte, voor de pastory op de straat, gekleed in een jas, met een predikantshoed op het hoofd, door ongeveer een dertig personen omgeven, te prevelen, zonder dat dit door den Assessor werdt belet, welke zich vergenoegde met slechts den Veldwachter derwaarts te zenden, om te zien, wat daar om ging.

Hoewel door erge wonden aan den voet naauwlijks in staat een stap te kunnen gaan, begaf ik mij alleen derwaarts. Ik drong tot hem door, of eigenlijk, men maakte mij ruimte. Ik stond voort naast hem, doch sprak geen enkel woord, maar hoorde hem met een Iscariotisch grijnsend gezicht en een zachte flemende stem nagenoeg het volgende zeggen: „Ja mijne vrienden, wij zijn een klein kuddeken en wij worden verschrikkelijk en onregtveerdig verdrukt, doch wij moeten voor overmagt en geweld bukken en wij moeten ons maar troosten met hetgeen Paulus zegt, dat wij door verdrukking in het Koningrijk Gods moeten komen." Opeens koomt, voort in de nabijheid, de wacht uit van twintig man en schoudert het geweer, hetgeen hem voor een oogenblik scheen te schokken, doch na ongeveer een paar minuten te hebben gezwegen, vervolgde hij: „Ook dit schijnt ons niet vergund te worden om hier onderling een gemoedelijk woord te spreken; het zal dus maar best zijn, dat ieder zich naar zijn woning begeeft en knielende zijn smeekbeden ten hemel zende. *Nog* moeten wij de overigheid gehoorzamen — dit werdt met een duivelenlach gezegd —, doch ik bid den Heere, dat Die haar een geweten mag geven en dat zij haar Christelijke pligten mogen vervullen en dat zij mogen ophouden het ware Gereformeerde geloof en het volk Gods te verdrukken. Staat vast in het gelove; de Heere kan alle onze vijanden, hoe groot en magtig dezelve ook zijn, eensslags verpletteren en verdelgen. Nu groet ik je saam, dag Jurrien, het allerbeste gewenscht."

Te half een heb ik mij, vergezeld van mijnen Griffier en eenen sergeant, naar de pastory begeven, alwaar ik De Cock vindende, hem vroeg, of hij ook eenige klagten tegen het Plaatselijk bestuur of de militaire magt had in te brengen. Waarop hij repliceerde: „dat het hem onaangenaam was geweest, dat hij, heden veertien dagen, door den zich daar bevindenden Kapitein, toen hij ongeveer een vijf en dertig personen bij zich aan huis had gehad, in naam des Konings in arrest was genomen, doch dat hij zich zonder verzet in naam des Konings had overgegeven; alsook dat dezelve zijne papieren, welke op tafel hadden gelegen, in beslag had genomen en door den Veldwachter laten verzegelen en wegbrengen, doch dat hij hieronder niets te doen had gehad, en daarom, schoon hij gedacht had dat het wederregtelijk was, had gelachen; dat anderhalf etmaal daarna hij zijne papieren terug had bekomen en de Veldwachter hem ook zijn ontslag had aangekondigd; aan welken hij gezegd had, dat zoodanig niet te zullen aannemen, daar hij door den Kapitein in naam des Konings in arrest was genomen (en) ook door dien in naam des Konings moest worden ontslagen; waarna de Kapitein dan ook was gekomen en zulks had gedaan." — De Kapitein ontkent dit en heeft verklaard, „hem niet in naam

des Konings in bewaring te hebben genomen, maar slechts gezegd: ik, in dienst des Konings, moet U in bewaring nemen, en dat hij De Cock noch in naam des Konings, noch op eene andere manier zijn ontslag had aangekondigd, hoewel door De Cock daartoe aangezocht; doch dat deze zich met de annonce des Veldwachters had tevreden gehouden". —

Verder zeide hij: „dat het hem zeer ergerde, dat hij geweldadig en wederregtelijk verhinderd werdt zijn dienst als wettig leeraar daar uit te oefenen." Ik vroeg hem, of het hem vergeten was, dat hij was gesuspendeerd, waarop hij antwoordde, „die vonnissen van suspensie in geenen deele te erkennen; dat zij tegen goddelijke en menschelijke wetten streden; dat geen leeraar door eenige magt, hoe ook genaamd, konde worden afgezet, dan ingevolge art. 78 of 79 der Dordtsche Synode, en dat hij geen overheid in dezen boven zich erkende, waaraan hij zich in dezen konde of wilde onderwerpen, dan God."

Verder zeide ik hem, dat het mij bevreemde, dat hij juist sedert de komst van den bewusten Domine Scholte zich tegen het Gouvernement en deszelfs verordeningen had begonnen te verzetten, daar hij vóór dien tijd nog altijd gehoorzaamheid aan den Koning en de wetten had verkondigd; waarop door hem geantwoord werdt: „Dit schijnt zoo, doch Domine Scholte heeft hierop niet de minste invloed gehad. Ik heb dit niet vroeger gedaan uit Christelijke langmoedigheid en toegevenheid, uit hoofde ik hoopte dat de classen en synoden eindelijk hunne dwalingen zouden inzien, schuld bekennen en hunne wederregtelijke vonnissen intrekken; maar nu dit niet is geschied, heeft die langmoedigheid opgehouden, want ik heb geene dier vonnissen ooit of immer erkend of als wettig beschouwd."

Hierna vroeg ik hem, hoe het mogelijk was, dat iemand als hij, welke men moest veronderstellen, dat hij zijn kennis en zijn zinnen magtig was, en welke zich boven anderen een waar Gereformeerd christenleeraar waande, er genoegen in kon vinden om twist en tweedragt te zaaijen en oproer en rebellie te stichten? waarop door den nederigen man met een fariseeusche lach geantwoord werd: „Ja, wat is door en om Christus niet een oproer gemaakt, en heeft Christus niet gezegd: ik ben niet gekomen om den vrede te brengen, maar het zwaard!" Waarop ik hem zeide te meenen, dat Christus leerde zijne naaste lief te hebben als zichzelven en in nederigheid en in ootmoed des harten te moeten wandelen, doch dat hij en zijnen aanhang God in den mond en den duivel in het hart had, de Bijbel uit haar verband rukte, uit dezelve greep, wat hem in zijn kraam te pas kwam, en met opzet het schoone, goede en liefderijke daarin voorbijzag; geenszints Jezus volgende in zachtmoedigheid, verdraagzaamheid, mededeelzaamheid, barmhartigheid, toegevenheid omtrent andersdenkenden, steeds vergetende de door den Zaligmaker herhaaldelijk gegevene les, niet te oordeelen om niet geoordeeld te worden; dat het geloof zonder liefde niets was, en die liefde niet was in hem. „Die zegt, ik heb God lief en haat zijnen broeder, is een leugenaar." Dat hij zich vermeette in het oordeel Gods te treden, daar de Heere zegt: „Mij komt het oordeel, Mij is de wrake", en dat hij, De Cock, een godslasteraar was; waarop ik des verbijsterden woning verliet.

Tusschen twaalf en een uren hedenmiddag, heeft de wacht zeven en negentig personen in en uit de pastorij zien gaan.

Noch de Regering, noch de Kapitein heeft van de ingezetenen klagten over de militairen ontvangen, uitgezonderd ééne enkele en welke door beiden ongegrond is bevonden.

Voor zooverre het mij voorkwam, had de Kapitein de soldaten onder de strengste discipline; twee derzelven waren aanhangers van De Cock, doch dezelve werden zorgvuldig in het oog gehouden en nimmer met hun beiden in hetzelfde quartier gelegd.

Ook de Veldwachter wordt èn door het Plaatselijk bestuur èn door den Kapitein èn door meer anderen, als ook door mij, verdacht gehouden, van eenen aanhanger van De Cock te zijn. Ik heb hem zulks voorgeworpen en hem nadrukkelijk en ernstig zijn pligt als veldwachter voorgehouden.

De Kapitein is met de geheele correspondentie van De Cock bekend en er gaat geen expresse of brief in of uit Ulrum of hij weet het, en gaarne zoude hij eenige ruimere instructiën erlangen, wanneer [17]) hij stellig zeker is en wil aannemen — volgens zijn verklaring — De Cock met twee of drie van zijne voornaamste aanhangers, waaronder ook den befaamden Jan Bakker, binnen acht dagen in handen van de justitie te leveren; en wanneer er de justitie aan gelegen mogt liggen, kon hij ook belangrijke brieven of kopyen daarvan produceren, en ook van brieven, welke eerst in de aanstaande maand December moesten worden uitgegeven. Mogt de Kapitein eene wat meer ampele volmagt ontvangen, dan wilde ZijnEdGestr. ook gaarne wekelijks aan UWEGestr. rapport doen.

Mijns inziens zijn er geene onwettige daden, noch van het Plaatselijk bestuur, noch van den Kapitein tegen De Cock gebezigd, dan het in beslag nemen van deszelfs papieren.

Gisteren is bij trommelslag nevensgaande proclamatie sub A [18]) door den Veldwachter aan de ingezetenen van Ulrum voorgelezen, welke maatregel om de verwacht wordende Vriesche rebellen noodzakelijk was.

Hedenmorgen schreef De Cock nevensgaande sub B [19]) aan den Kapitein, waaruit men moet opmaken, dat hij nog eenigzins voor de banjonetten vreest, doch overigens de handelingen der burgerlijke regters manmoedig zal afwachten en verduren. De Kapitein heeft niet geantwoord.

Hiernevens ook afschrift van een brief sub C [20]) van een K. A. van der Laan, zeer waarschijnlijk, schoon er nog geen adres op was, aan den beruchten Dominee Scholte.

Zoude er ook van het een en ander aan den Heer Gouverneur moeten worden kennis gegeven en zal dit door UWEGestrenge of door mij worden gedaan? — waarop ik UWEGestrenges berigt zal inwachten.

En hiermede meent, tot in de geringste kleinigheden alles ge-

---

[17]) Wanneer = in welk geval.
[18]) Zie hierboven no. 22.
[19]) Zie hierboven no. 23.
[20]) Zie hierboven no. 19.

detailleerd hebbende medegedeeld, aan UWEGestrenges intentie ten volle te hebben voldaan

De Vrederegter van het kanton Winsum,
(get.) ANTH. BECKERINGH [21].

25. Missive van den Minister van Justitie aan den Koning, 19 Nov. 1834.

Herv. Eered.
12 Dec. 1834 *no. 12.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 48. *'s Gravenhage,* den 19. November 1834.

Ik geve mij de eer, hiernevens in originali Uwe Majesteit aan te bieden een door den Procureur Generaal aan mij ingezonden berigtschrift van den Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Appingadam,* ten geleide van een rapport en bijlagen van den Vrederegter in het kanton *Winsum* betrekkelijk het voorgevallene te *Ulrum.*

De belangrijkheid van dat berigt van genoemde Vrederegter noopt mij, Uwe Majesteit in eerbiedige overweging te geven om hetzelve kopielijk te doen mededeelen aan mijnen Ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken en aan den Heer Directeur Generaal van Oorlog, ten einde naar bevind van zaken in deze met gepasten spoed te voorzien, desnoods nadat door mijnen voornoemden Ambtgenoot de Heer Gouverneur van *Groningen,* aan welke het rapport van den Vrederegter is medegedeeld, zal zijn gehoord.

Ik neme voorts de vrijheid, Uwe Majesteit te verzoeken om de onderhavige stukken na gemaakt gebruik te mogen terug erlangen.

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

26. Missive van den tweeden Assessor van Ulrum aan den Gouverneur van Groningen, 19 Nov. 1834.

Herv. Eered.
12 Dec. 1834 *no. 12.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heer Gouverneur van de provincie Groningen.*

no. 208. *Ulrum,* den 19. November 1834.

Volgens het hier loopende gerucht zou de kompagnie, te Ulrum gedetacheerd, op den 1. December aanstaande door eene andere

---

21) Mr A. Beckeringh (1790 of 1791—1878); 1826 vrederechter te Winsum; daarna kantonrechter te Onderdendam.

worden vervangen. De vigilantie van den Kommandant en verdere officieren en de goede geest en de tevredenheid der manschappen van dit detachement hebben zich het volkomen vertrouwen van het Plaatselijk bestuur en de genegenheid der ingezetenen verworven, waarom het de algemeene wensch is, hetzelve hier te houden, en het is op aanzoek van dit Bestuur en van veele ingezetenen, dat ik de vrijheid neem, Uwe Excellentie eerbiediglijk te verzoeken om zoo mogelijk het daarheen te dirigeeren, dat dit detachement door geene andere worde vervangen.

De Assessor der gemeente Ulrum
bij indispositie van den Burgemeester,
(get.) E. J. RIJTMA [22]).

27. Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 24 Nov. 1834.

Herv. Eered.
12 Dec. 1834 *no. 12.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 220 geheim. *Groningen,* 24 November 1834.

Ik heb de eer gehad gisterenavond te ontvangen Uwer Excellentie's geheime missive van den 21. dezer no. 1, waarbij Uwe Excellentie mij verzoekt, Haar *spoedig* mijne opinie mede te deelen nopens den geheelen inhoud van het rapport door den Vrederegter van het kanton *Winsum* uitgebragt, betrekkelijk het onderzoek door hem te Ulrum gedaan ter zake van de woelingen van den gesuspendeerden predikant *H. de Cock* en zijnen aanhang en de daaruit voortgevloeide verregaande ongeregeldheden in die Gemeente, inzonderheid nopens hetgeen de voorziening in de behoorlijke waarneming van de betrekking van burgemeester te *Ulrum* aangaat, alsmede ten aanzien van de bij dat rapport bedoelde maatregelen van policie opzigtelijk de nachtlijsten en tapperijen en van hetgeen in hetzelve ten aanzien van den Veldwachter van Ulrum wordt gezegd.

Mij haastende hieraan te voldoen, heb ik de eer U.E. in de eerste plaats te doen opmerken, dat, blijkens eene bij mij ontvangene missive van den Heer Officier bij de Regtbank van 1sten aanleg te Appingadam d.d. 15 Nov. j.l. no. 1134, de last op den Heer Vrederegter van het kanton Winsum verstrekt, om zich naar het dorp *Ulrum* te begeven, ten einde de gesteldheid aldaar te onderzoeken en zich op het aan den Heer *De Cock* willekeurig opgelegd huisarrest en het in beslag nemen van eenige zijner papieren te informeren, een gevolg is geweest van mijne aan gemelden Heer Officier gerigte vertrouwelijke missive van den 27. October bevorens no. 203, waarin door mij aan ZWEdGestr. van het arrest van den gesuspendeerden predikant *De Cock* en van het in beslag

[22]) Lees: Rietema.

nemen van eenige in zijne woning voor de hand liggende papieren kennis wordt gegeven en aan ZWEdGestr. overgelaten om te beoordeelen, of het ook noodzakelijk zoude zijn, dat door Z.Ed. *hetzij door zich in persoon naar Ulrum te begeven, hetzij door op eene andere wijze informatiën in te winnen,* wierd onderzocht, hoedanig aldaar de gesteldheid van zaken is, *ten einde ten minste alle willekeurige handelingen voor het vervolg worden voorgekomen.*

Het geheele onderzoek had dus hoofdzakelijk ten doel het voorkomen van willekeurige handelingen, hetzij vanwege het Plaatselijk bestuur, hetzij vanwege den Militairen kommandant, zooals Uwe Excellentie ook zal zijn gebleken uit mijn vertrouwelijk rapport van den 29. Oct. j.l. no. 207.

In de tweede plaats is het mij uit het rapport van den Heer Vrederegter voorgekomen, dat deze ambtenaar bij het door hem ingestelde onderzoek blijken heeft gegeven van veel ambtsijver en welwillendheid en dat hij teregt zich verontwaardigd betoont over het schandelijk gedrag van *De Cock,* wien hij met veel gepastheid de vraag heeft gedaan: *Of het hem vergeten was, dat hij gesuspendeerd was?*

Voor het overige kan ik niet ontveinzen, dat de verdere *theologische* discussiën, waarin zich de Vrederegter met *De Cock* heeft ingelaten, minder gepast waren voor een regterlijken ambtenaar en dat het rapport over het geheel wat sterk gekleurd is en althans geene aanleiding behoort te geven tot het nemen van andere of meerdere maatregelen ten aanzien van de gemeente *Ulrum,* alwaar de rust en de goede orde door de tegenwoordigheid der militairen thans volkomen verzekerd zijn. Tusschen de plaatselijke autoriteiten en de ingezetenen van de eene, en de militairen van de andere zijde, bestaat de beste harmonie, waarvan ik nog dezer dagen een bewijs mogt zien in eene missive van den tweeden Assessor van den 19. Nov. j.l. no. 208, waarvan ik de eer heb een afschrift hiernevens te voegen [23]).

Te Ulrum wordt *De Cock* dus genoegzaam in toom gehouden en het is niet aldáár maar elders, dat hij tracht door prediking en godsdienstoefening het getal zijner aanhangeren en volgelingen te vermeerderen, waartegen zoo hier als in de provinciën Vriesland en Drenthe niet genoegzaam kan worden gewaakt. Het komt mij, onder verbetering, dus voor, dat de eerste en voornaamste behoefte is eene doelmatige en voldoende wet tegen het houden van openlijke godsdienstoefeningen door een ieder, die daartoe onbevoegd is, en het is bij gebrek aan de vereischte poenale verordeningen op dit stuk, dat ik gemeend heb de *circulaire* aan al de plaatselijke besturen te moeten doen afgaan, waarvan ik Uwe Excellentie bij mijn rapport van den 21e dezer no. 18 een exemplaar heb gezonden [24]).

Wat in het bijzonder de voorziening in de behoorlijke waarneming van de betrekking van burgemeester te Ulrum aangaat, het is wel zeer noodlottig, dat *en* de Burgemeester *en* de eerste Assessor beide thans door ziekte verhinderd worden om hunne functiën uit te oefenen, en ik heb dan ook aan den Burgemeester

---

[23]) Zie hierboven no. 26.
[24]) Zie voor deze circulaire hierna no. 80.

persoonlijk geschreven om mij te melden, hoedanig het met den staat zijner gezondheid en met dien van den eersten Assessor thans gesteld is, en of er vooruitzigt bestaat, dat een van beiden eerlang in zooverre zal hersteld zijn, dat hij zijne betrekking wederom kan aanvaarden. De tweede Assessor schijnt wel geen man te zijn van een zeer ferm karakter, doch hij is braaf en welgezind. Ik vleije mij dat de Burgemeester of eerste Assessor zich in staat zullen bevinden om eerlang wederom hunne betrekking waar te nemen. Zoolang dit geen plaats kan hebben, en zoolang de tweede Assessor aan het hoofd van de plaatselijke policie te Ulrum kan blijven, acht ik het ten eenemale ongeraden en ook onnoodig, iemand uit eene andere gemeente met het burgerlijk bestuur te Ulrum te belasten, zooals de Heer Vrederegter voorslaat. Eerst dan, als de tweede Assessor mede ongesteld wordt en het lid van den gemeenteraad *Zijlma* zou moeten invallen, zal het noodzakelijk zijn hierin te voorzien.

Om aan den kommanderenden Officier eene meer ampele volmagt te geven, hetwelk alsmede door den Heer Vrederegter wordt voorgesteld, ook daarvoor schijnen mij geene voldoende redenen te bestaan bij de voortduring der rust en de goede orde te Ulrum, achtende ik het in allen gevalle niet geraden, aan militairen meerder gezag en magt te geven, dan hen in soortgelijke gevallen uit den aard der zake noodzakelijk moet gegeven worden.

Ten aanzien van de nachtlijsten en tapperijen, daarop is thans, blijkens eene missive van den tweeden Assessor te Ulrum van den 17. Nov. j.l. no. 203, behoorlijk order gesteld.

Hetgeen eindelijk in het rapport van den Heer Vrederegter met betrekking tot den Veldwachter te Ulrum gezegd wordt, dit heeft mij reeds aanleiding gegeven, om in het slot van mijne reeds vermelde circulaire van den 20. Nov. j.l. no. 24*c* de plaatselijke besturen op de gezindheid, bedoelingen en het gedrag der veldwachters, politiebedienden en verdere suppoosten opmerkzaam te maken, en om bijzonder van den Burgemeester van *Ulrum* particulier renseignementen te vragen nopens den Veldwachter aldaar. Van elders heb ik ten aanzien van den ijver en welwillendheid van dien veldwachter de gunstigste berigten ontvangen; doch bij de minste vrees of twijfeling nopens zijne gevoelens en bedoelingen, zal ik niet in gebreke blijven hem in eene andere gemeente te plaatsen, hetwelk thans te beter kan geschieden, omdat in twee landelijke gemeenten dezer provincie de post van veldwachter thans vacant is [25]).

De Gouverneur der provincie Groningen,

(get.) RENGERS.

---

[25]) Bij rapport van 27 November 1834 no. 4 geheim adviseerde de Minister van Binnenlandsche Zaken den Koning om „in het door den Gouverneur van Groningen gegeven berigt te berusten."

28. Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Eeredienst, 27 Nov. 1834.

Herv. Eered.
27 Nov. 1834 *no. 9.*

Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken van de Hervormde Kerk.

no. 72. *'s Gravenhage,* den 27. November 1834.

Op de audientie van gister hebben twee personen [26]) aan Zijne Majesteit aangeboden een adres, geteekend door *H. de Cock* c.s., Gereformeerd leeraar, ouderling(en) en diakenen der Hervormde gemeente te *Ulrum,* houdende bezwaren over de vervolgingen, welke zij wegens de uitoefening hunner Godsdienst zouden ondervinden, en verzoek om denzelven ongestoord te mogen uitoefenen, de te dier zake aangevangene processen te doen ophouden en hem [27]) in het bezit te laten van hun kerkgebouw en pastory met de daarbij behoorende goederen.

De Koning heeft de overbrengers van dat adres aangeraden om zich bij Uwe Excellentie te vervoegen, ten einde U over hunne aangelegenheden te onderhouden.

Ik heb de eer, Uwe Excellentie op Zijne Majesteits last en onder toezending van het bedoelde adres van deze omstandigheid te onderrigten, met uitnoodiging om de aanbieders spoedig in de gelegenheid te stellen, U hunne belangen mondeling voor te dragen, en om te trachten hen bij deze gelegenheid het verkeerde hunner opvattingen te doen opmerken en van hunne dwaalbegrippen terug te brengen, in den zin van uwe rapporten in de zaak van *Ulrum* en in die van de Gereformeerde gemeente van Doeveren, Genderen en Gansoyen, waartoe laatstelijk mijne missive van den 23. dezer no. 81 [28]) betrekkelijk was.

De Secretaris van Staat,
J. G. DE MEY VAN STREEFKERK.

29. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 27 Nov. 1834.

Herv. Eered.
27 Nov. 1834 *no. 9.*

(minuut) *Aan den Koning* [29]).

De twee afgezondenen uit de Gemeente van *Ulrum,* die het adres aan U. M. hebben overhandigd, gevoegd geweest bij de missive van

---

[26]) K. van der Laan en S. Sluiter.
[27]) Lees: hen.
[28]) Vgl. hierna no. 62, speciaal de noot aan het einde van het stuk.
[29]) Op den rand: „N.B. Voor de conferentie van morgen."

den Heer Secretaris van Staat van den 27. dezer no. 72, vervoegden zich bij mij op het oogenblik, dat ik verpligt was, mij naar den Raad van Ministers te begeven, waarom ik aan den Secretaris en Adviseur bij mijn Departement heb opgedragen, met die personen te spreken. Dezelve heeft zich dan ook zoo lang met hen onderhouden en overeenkomstig de bedoeling Uwer Majesteit getracht, hen het verkeerde van hunne opvatting te doen opmerken en hen van hunne dwaalbegrippen terug te brengen. Schoon men zich wel niet durft vleyen, dat oogmerk bereikt te hebben, is het gesprek echter zeer bedaard gevoerd en vriendelijk afgeloopen, terwijl zij althans, zoo men meent, zijn overtuigd geworden, dat door U. M. aan hun verzoek in geen geval gevolg kan gegeven worden.

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.)

30—42

Wegens de gebeurtenissen, die in verband met de Afscheiding te Ulrum zijn voorgevallen, worden, op aansporing van hoogerhand, gerechtelijke vervolgingen ingesteld tegen De Cock, Scholte en enkele andere personen.

De Cock wordt wegens storing van de godsdienstoefening op Zondag 19 October 1834 veroordeeld tot drie maanden gevangenisstraf en een boete van honderdvijftig gulden.

Scholte evenwel, gedagvaard wegens zijn optreden te Ulrum op Vrijdag 10 October 1834, wordt door de Rechtbanken van Appingedam en Groningen vrijgesproken, voornamelijk op grond hiervan, dat kerkelijke besturen niet zijn te beschouwen als een *autorité publique* en bijgevolg hun reglementen en vonnissen niet als *actes de l'autorité publique*.

Deze uitspraak is van groote beteekenis, omdat zij in lijnrechten strijd is met de inzichten en bedoelingen van de hoogste rechterlijke autoriteiten, m.n. van den Procureur Generaal.

30. Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 30 en 31 Oct. 1834.

Herv. Eered.
30 Oct. 1834 *no. 19.*

Commissoriaal van 28 October 1834 no. 7. Geheime missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 27 October l.l. no. 3, ten vervolge van zijne missive van den 26. bevorens no. 1, inzendende een nader rapport van den Gouverneur van *Groningen,* over de te *Ulrum* bestaande moeilijkheden, met kopijelijke overlegging van een brief van den predikant *A. P. A. du Cloux* van *Vierhuizen,* wordende door den Gouverneur en ook door den Minister Zijne Majesteits aandacht ook bijzonder bepaald op het door de predikant *Scholte* gehouden gedrag [1]).

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Bij het besluit door Z. M. op het rapport der ondergeteekenden den 29. dezer no. 69 genomen omtrent de zaak van Ulrum [2]), is

---

[1]) De brief van Ds A. P. A. du Cloux d.d. 23 Oct. 1834 bevatte het dringende verzoek aan den Gouverneur om door het zenden van „eene genoegzame magt" den a.s. Zondag „alle mogelijke handgemeenschap" te Ulrum voor te komen, „daar de gemoederen van de aanhangers van den Heer De Cock door de stoute taal van den Heer Scholte geheel zijn opgewonden en slechts de geringste gelegenheid en aanleiding afwachten om zich met kracht en geweld tegen alle maatregelen des bestuurs te verzetten." Zie S. Sybenga, *t. a. p.* blz. 76, 77.

De Gouverneur zag in dezen brief een bevestiging van de volstrekte noodzakelijkheid van den door hem genomen maatregel — het zenden van militairen —, en merkte in zijn rapport van 25 Oct. 1834 no. 36 voorts nog op, dat hij daardoor bevestigd was in de meening, „dat de meerdere stoutheid en opgewondenheid der aanhangers van De Cock moet worden toegeschreven aan de aanzetting en opruiïng der gemoederen door den predikant Scholte", en hij vestigde daarom de bijzondere aandacht op dien persoon, „wiens komst in deze Provincie al het aanzien heeft eener zending en welligt in verband staat met uitgebreider plans." Zie S. Sybenga, *t. a. p.* blz. 83, 84.

De Minister van Binnenlandsche Zaken adviseerde den Koning om over Scholte het Departement van Hervormden Eeredienst te raadplegen.

[2]) Zie hierboven no. 14.

voor het tegenwoordige ten dien aanzien de noodige voorziening daargesteld, en in zooverre geeft deze nieuwe mededeeling van den Minister van Binnenlandsche Zaken geene aanleiding tot eenige nadere bepalingen, maar strekt echter allezins om het doelmatige van het door Z.M. genomen besluit volkomen te doen blijken.

Wat den genoemden predikant *Scholte* betreft, deze jonge man heeft zich, sedert zijne plaatsing te *Doeveren* en *Genderen*, classis van *Heusden*, provintie *Noordbraband*, op de ongunstigste wijze doen kennen en zoo door zijne leerredenen als geheel gedrag, niet alleen op zijne standplaats, maar ook in naburige gemeenten, onrust en twisten gesticht. Zich tegen de kerkelijke verordeningen verzet hebbende, is hij reeds meer dan eens door het kerkelijk bestuur ernstig teregt gewezen en thans zijn nieuwe kerkelijke procedures tegen hem aanhangig. Intusschen heeft de tweede ondergeteekende zoo aan het Provintiaal Kerkbestuur van *Noordbraband* als aan het Classikaal Bestuur van *Heusden* afschriften doen toekomen van de door den Gouverneur van *Groningen* achtervolgens ingezonden stukken, voor zooverre dezelve bijzonder het wangedrag van den predikant *Scholte* betroffen; ten einde ook dientengevolge naar bevind te handelen.

Voor het overige zal de eerstondergeteekende, overeenkomstig den last door Z. M. in het algemeen op hem verstrekt, zorg dragen, dat ook ten aanzien van dezen woeligen man aan Z. M. bedoeling, om tegen de aanstokers der bestaande onrust het regt met kracht te doen handhaven, worde voldaan [3]).

De Minister van Justitie,
(VAN MAANEN).

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
(v. PALLANDT v. KEPPEL).

31. Missive van den Officier van Justitie te Appingedam aan den Procureur Generaal, 1 Nov. 1834.

Herv. Eered.
7 Nov. 1834 *no. 16.*

(kopy) *Aan den Heer Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage.*

no. 1871. *Appingadam*, den 1. November 1834.

. . . . [4])

Ik oordeel het echter van mijnen pligt, UwHoogEdGestr. niet onkundig te laten van de woelingen, welke de geschorste Ulrummer predikant *Hendrik de Cock* bij voortduring onder de ingezetenen van mijn ressort, van welken velen, en bijna in ieder dorp, zijn

[3]) Dit door den Minister van Eeredienst opgestelde rapport werd door den Minister van Justitie medeonderteekend: 31 Oct. 1834 no. 60.

[4]) Het weggelaten gedeelte der missive heeft betrekking op een geheel ander onderwerp.

aanhangers en volgelingen zijn, veroorzaakt. Voort na zijne suspensie is hij begonnen, des Zondags te Ulrum in een tappershuis, meestal in bijwezen van ongeveer twee honderd van heinde en verre derwaarts gekomen persoonen, godsdienstoefeningen te houden, en hij is daarmede voortgevaren, totdat hij, tengevolge UwHoogEdGestr. schrijven aan den Heer Prokureur Crimineel d.d. 14 Augustus l.l., door laatstgenoemde aan mij medegedeeld, deswegens door mij voor de Correctionele Regtbank is betrokken, te zamen met de tappersche, welke het gebruik van haar huis ertoe had vergund [5]), met dat gevolg, dat zij bij vonnis d.d. 17 October ll. aan overtreding van art. 291, 292 en 294 van het Wetboek van Strafregt respectivelijk schuldig verklaard en ieder in eene geldboete van *f* 50.— veroordeeld zijn. De Heer *De Cock* heeft dadelijk van dit vonnis appel ingesteld.

Hangende deze regtsvervolging heeft de Heer *Scholte,* predikant te Doeveren en Genderen in het arrondissement 's Hertogenbosch, die hetzelfde godsdienststelsel als de Heer *De Cock* is toegedaan, eenige dagen bij hem verblijf gehad en schijnt hem aangespoord te hebben, om met meerder kracht te werk te gaan. Immers men heeft de sleutels der kerk van Ulrum op eenen Vrijdagavond weten te krijgen, de predikant *Scholte* heeft er toen gepredikt, de kinderdoop verrigt en aangekondigd, dat hij de eropvolgende Zondag in die kerk het Avondmaal zoude bedienen. Hiervan is echter niet gekomen, doordien ik, hiervan onderrigt, eenen geregtsdienaar naar Ulrum heb gezonden, die te zamen met den Veldwachter der plaats ervoor gezorgd hebben, dat de kerkdeuren gesloten bleven; zoodat de predikant *Scholte,* door den Heer *De Cock* bijgestaan, zich heeft moeten vergenoegen met in het open veld op eene boerewagen te prediken.

Op Zondag den 19. October is het er echter erger toegegaan. Dien dag zag men met vrees tegemoet, doordien de Heer *De Cock* verklaard had, zich van het Hervormd kerkgenootschap afgescheurd te hebben en volstrekt in de kerk te Ulrum te willen prediken. De Heer Gouverneur zorgde ervoor, dat er dien dag zeven veldwachters aldaar vroegtijdig present waren en ik zond eenen mijner geregtsdienaars mede naar die plaats. Al de door deze politiebeambten aangewende pogingen om den Heer *De Cock,* die met mantel en bef in de kerk verscheen, te bewegen om niet te prediken, zich gehoorzaam aan 's lands wetten te toonen en de kerkedienst door den daartoe wettig gecommitteerden ringpredikant *Van der Helm* te laten verrigten, waren vruchteloos; er ontstond wanorde in de kerk, ten gevolge waarvan algemeen werd geroepen, dat niet *Van der Helm* maar *De Cock* prediken zoude, zoodat de leeraar *Van der Helm* onverrigterzake heeft moeten terugkeren en de Heer *De Cock* de godsdienstoefening heeft begonnen en ten einde gebragt. Het is evenwel den Geregtsdienaar, wiens leven in groot gevaar heeft verkeerd, gelukt, hem van den kansel te weren; zoodat *De Cock* op eene bank staande heeft gebeden, gepredikt enz.

Ter zake van dit door den Heer *De Cock* en anderen gedaan beletten der godsdienstoefening door den predikant *Van der Helm* in de kerk te Ulrum, heeft hij, tezamen met eenen aldaar wonende

---

[5]) Zie Deel I nos 141, 142 en 148.

daglooner, met name *Klaas Pieters Ritsema*, die ook tot de wanorde het zijne heeft toegebragt, gisteren alhier voor de Correctionele Regtbank teregt gestaan, en heeft hij zichzelve verdedigd, of liever een naar zijne godsdienstleer geschoeide leerrede uitgesproken. Ik heb het maximum der bij art. 261 van het Wetboek van Strafregt [6]) bepaalde straf tegen hem gevorderd, en de Regtbank heeft de uitspraak van het vonnis acht dagen uitgesteld. Ook bij deze gelegenheid heeft men gezien, hoe de meenigte hem aanhangt en hoe gevaarlijk hij voor de openbare rust en goede orde is te beschouwen.

Het was gebleken, dat de gewone maatregelen tot handhaving van orde en rust te Ulrum niets meer konden uitwerken, en dit heeft den Heer Gouverneur doen besluiten, om eene kompagnie militairen derwaards te doen detacheren. Derzelver aanwezigheid aldaar ter plaatse is alleen voldoende geweest om ll. Zondag er alles naar wensch te doen afloopen, zonder dat er iets bijzonders is voorgevallen; hetgeen vooral opmerkelijk is, omdat er wel vijfhonderd personen, meestal Vriezen, van elders waren tezamen gekomen, om, zooals zij zich uitdrukten, Dominé *De Cock* op den kansel te helpen.

Hoe het verder hiermede zal afloopen, zal de tijd moeten leeren. Zeker is het, dat de Heer *De Cock*, die eenen onbepaalden invloed op zijne talrijke volgelingen uitoefent en hen tot alles kan vervoeren, dagelijks hen onder het oog brengt, dat zij voor geene aardsche magten moeten vreezen en aan God alleen gehoorzaam zijn, wanneer het de nakoming van verordeningen geldt, die hij vermeent met den leer van den Bijbel in strijd te zijn, in staat is veel kwaad te stichten; vooral wanneer — gelijk sommige(n) denken — hij en de zijnen door de ontevredene zoogenaamde liberalen worden aangevuurd om tot het laatste vol te houden, ten einde desnoods van hen partij te kunnen trekken [7]).

Ik zal echter op hen een wakend oog houden en doen houden, en bij eenige gewigtige ontdekking aan UwHoogEdelGestrenge er dadelijk kennis van geven [8]).

De Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te Appingadam,

(get.) P. G. SEVENSTERN.

---

[6]) „Zij die de uitoefening van een godsdienst zullen hebben verhinderd, belemmerd of gestoord door het verwekken van onlusten en wanordelijkheden in het kerkgebouw of een andere gelegenheid, welke voor die godsdienstoefening bestemd is of metterdaad dient, zullen gestraft worden met een boete van zestien tot driehonderd franc en met een gevangenisstraf van zes dagen tot drie maanden".

[7]) In Groningen, met name in het Noorden der provincie, werden in de eerste jaren na 1830 ontevreden elementen gevonden, die clubs vormden en geheime bijeenkomsten hielden. Uit hun kring kwam ook het oppositieblad „De Ommelander" voort, waarin in 1833 een artikel verscheen, dat aanleiding werd tot een drukpersproces. De schrijver van dezen brief, Sevenstern, is hierbij ten nauwste betrokken geweest. Vgl. M. G. de Boer, *Een drukpersproces in de Groninger Ommelanden (1833)*, in: *Tijdschr. voor Gesch.* XLIX (1934), blz. 119 vlg., 345 vlg.

[8]) Den 3. Nov. d.a.v. zond de Procureur Generaal deze missive aan den Minister van Justitie, en bij schrijven van 5 Nov. no. 34 stelde deze den Koning ermede in kennis.

32. Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie, 6 Nov. 1834.

Justitie.
7 Nov. 1834 *no. 54.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

no. 82. *'s Gravenhage,* den 6. November 1834.

De Koning, kennis genomen hebbende van uw rapport van gisteren no. 34 en van de daarbij in afschrift overgelegde stukken, zal verder de mededeeling van de uitspraak der Correctioneele Regtbank te Appingadam in de voor dezelve aangelegde procedures tegen den in zijne bediening geschorsten predikant *Hendrik de Cock* en den persoon van *Klaas Pieters Ritsema,* daglooner te Ulrum, gaarne van Uwe Excellentie tegemoet zien.

Zijne Majesteit gelast mij intusschen aan Uwe Excellentie in bedenking te geven, of er ook nog doelmatige middelen zouden kunnen worden aangewend om den afloop van deze en diergelijke zaken te bespoedigen, ten einde den voortgang van soortgelijke ongeregeldheden en woelingen als te *Ulrum* hebben plaats gehad, zoodra mogelijk te stuiten.

Ik heb de eer, bij dezen aan Hoogstdeszelfs bevelen te voldoen [9]).

De Secretaris van Staat,

J. G. DE MEY VAN STREEFKERK.

33. Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Appingedam tegen Ds H. de Cock en K. P. Ritsema, 7 Nov. 1834.

Herv. Eered.
10 Jan. 1835 *no. 18.*

(kopy)

Vonnis in zake van correctioneele politie.

Mijnheer de Officier van Justitie bij deze Regtbank, ambtshalve agerende contra

Hendrik de Cock, zeggende oud te zijn drie en dertig jaren, Gereformeerd leeraar te Ulrum, geboren te Veendam en

Klaas Pieters Ritsema, volgens deszelfs opgave vijf en dertig jaren, arbeider van beroep, wonende te Ulrum, geboren te Leens.

De Regtbank

Gehoord de dispositiën der getuigen in de raadzaal met geslotene deuren onder eede afgelegd.

---

[9]) Bij missive van 7 Nov. 1834 no. 54 vraagt de Minister hierover de gedachten van den Procureur Generaal.

Gezien het requisitoir van den Heer Officier van Justitie van dezen inhoud:

„Ten einde de beklaagden, ter zake zij op Zondag den 19en October 1834 in de kerk der Hervormde gemeente te Ulrum de voormiddagsgodsdienstoefening, welke er door den daartoe wettig gecommitteerden predikant van den Ring Leens, den Heer *Jelardus van der Helm,* moest gehouden worden, hebben belet door het verwekken van wanorde in die kerk, schuldig worde(n) verklaard aan het delict, voorzien bij art. 261 van het Wetboek van Strafregt, en diensvolgens mede naar aanleiding van art. 16 der wet van den 16. Juny 1832 — Staatsblad no. 29 —, art. 194 van het Wetboek van Strafvordering en art. 55 van het eerstgemeld Wetboek [10]) veroordeeld, en wel den beklaagde *Hendrik de Cock* tot gevangenisstraf voor den tijd van drie achtereenvolgende maanden en in eene boete van een honderd en vijftig guldens, en de beklaagde *Klaas Pieters Ritsema* tot gevangenisstraf voor den tijd van eene maand en in eene geldboete van acht guldens; alsmede beide beklaagden tezamen in de kosten ten behoeve van den Staat en wel in deze kosten evenals in de geldboeten ieder voor het geheel."

Gehoord de beklaagden in de middelen hunner defensie.

Gezien art. 261 van het Wetboek van Strafregt, art. 55 van hetzelfde Wetboek en art. 194 van het Wetboek van Strafvordering, mitsgaders art. 16 der wet van den 16. Juny 1832 — Staatsblad no. 29 — ...... [11]), welke artikelen door den Heer President zijn voorgelezen.

Overwegende dat uit de instructie is gebleken, dat de beklaagden op Zondag den 19. October achttien honderd vier en dertig in de kerk der Hervormde gemeente te Ulrum de voormiddagsgodsdienstoefening, welke er door den daartoe wettig gecommitteerden predikant van den ring Leens, den Heer *Jelardus van der Helm,* moest gehouden worden, hebben belet door het verwekken van wanorde in die kerk.

Regt sprekende, verklaart de beide beklaagden schuldig aan het delict voorzien bij art. 261 van het Wetboek van Strafregt in voegen voormeld, en veroordeelt den eersten beklaagde *Hendrik de Cock* tot gevangenisstraf van drie achtereenvolgende maanden en in eene boete van een honderd en vijftig guldens, en de tweede beklaagde *Klaas Pieters Ritsema* tot gevangenisstraf voor den tijd van eene maand en in eene geldboete van acht guldens; alsmede de beide beklaagden tezamen in de kosten ten behoeve van den Staat en wel in deze kosten evenals in de geldboeten ieder voor het geheel; de kosten geliquideerd met drie en dertig guldens negen en zestig een tweede cents.

Aldus gedaan en gewezen bij de Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te Appingadam, den 7en November 1834, als regtsprekende in zaken van correctionele politie. Tegenwoordig Mijne Heeren Mrs Faure, president, Eyssonius Wichers en Tonkens,

---

[10]) De drie laatstgenoemde artikelen bevatten alleen formeele bepalingen.

[11]) De genoemde artikelen zijn in de copie weggelaten.

regters, dewelke dit vonnis met den Griffier ad-interim hebben geteekend [12]).

(get.) H. P. V. B. FAURE [13]), president.
R. H. EYSSONIUS WICHERS [14]).
W. TONKENS [15]).
De Griffier ad-interim,
CHR. TH. WENNIGER [16]).

34. Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 7 Nov. 1834.

Justitie.
8 Nov. 1834 *no. 53.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

No. 1595. *'s Gravenhage,* den 7. November 1834.

Ik acht mij verpligt de aandacht Uwer Excell. nader te vestigen op het gebeurde te *Ulrum,* arrondissement *Appingadam,* op den 10. en 12. October l.l. en op de gedragingen van den gesuspendeerden predikant *Hendrik Peter Scholte* en van anderen te dier gelegenheid, hetwelk bereids het onderwerp heeft uitgemaakt eener briefwisseling met Uwe Excell. en laatstelijk van Hare missive van den 5. dezer loopende maand no. 34.

Uit de stukken, welke ik de eer heb te dien einde onder verzoek van terugzending — na gemaakt gebruik — hiernevens te voegen, zal Uwe Excell. gelieven te zien, dat daaruit voorloopig resulteert: Dat gemelde predikant Scholte, leeraar der Hervormden in de Gemeente van *Doeveren, Genderen* en *Gansoijen,* wonende te *Doeveren,* arrondissement *'s Hertogenbosch,* op Vrijdag den 10. October l.l. tegen den verklaarden wil der bevoegde kerkelijke autoriteit, in het kerkgebouw der Hervormde gemeente te Ulrum eene openbare godsdienstoefening in den laten avond heeft gehouden, en dat hij zich niet ontzien heeft in zijne toen uitgesprokene leerrede, behalve vele stoute en ongepaste uitdrukkingen, met zinspeling zelfs welligt op den persoon des Konings voorgedragen, te verklaren: *„dat*

---

[12]) Dit vonnis werd den 28. November 1834 door de Rechtbank te Groningen — „overwegende, dat er geene gronden zijn aangevoerd, waaruit zoude consteren dat door de Regtbank te Appingadam niet wel en te regte is gevonnisd, en adopterende de motieven bij dat vonnis geällegeerd" — in appel bevestigd. De extra kosten bedroegen *f* 33.04½ [Herv. Eered. 10 Jan. 1835 no. 18].

[13]) Mr H. P. van Boneval Faure (1755 of 1756—1838); president van de Rechtbank te Appingedam.

[14]) R. H. Eyssonius Wichers (1800—1870); rechter te Appingedam, later te Groningen; daarna Advocaat Generaal en Procureur Generaal bij het Provinciaal Gerechtshof aldaar.

[15]) Mr W. Tonkens (1786 of 1787—1837); rechter te Appingedam.

[16]) Mr Chr. Th. Wenniger (1796 of 1797—1873); griffier bij de Rechtbank te Appingedam.

de bestaande kerkelijke reglementen en verordeningen strijdig waren met het Woord Gods, met waarschouwing tegen derzelver opvolging, als welke door den vertoornden God met verdoemenis zoude worden achtervolgd", en dat hij den aldaar gesuspendeerden predikant *Hendrik de Cock* als *„verdrukt en diens veroordeeling als tegen Gods Woord strijdende"* heeft voorgesteld.

Voorts dat op den 12. October l.l. de predikant *Nikolaas Smith*, leeraar der Hervormden te *Leens*, na het verrigten van de openbare eeredienst in dezelfde kerk van den kansel aftredende, in de daad feitelijk is mishandeld geworden door *Freerk Hendriks Stoit* en *Klaas de Wit*, wonende de eerste te *Ulrum* en de laatste te *Grootegast*, blijkbaar naar aanleiding zijner weigering, als consulent der gemeente *Ulrum*, om den predikant *Scholte* in die kerk tot het houden eener godsdienst-oefening toe te laten.

Het komt mij voor, dat de kerkelijke reglementen en verordeningen, door den predikant *Scholte* bedoeld, evenals het oordeel over den predikant *De Cock*, van erkende auctoriteiten geëmaneerd en door het Hoog gezag bekrachtigd zijnde, de genoemde predikant *Scholte* zich door de bovengemelde uitdrukkingen, in de — nog bovendien onwettige — uitoefening van zijn ministerie, heeft schuldig gemaakt niet alleen aan openbare beoordeeling en berisping van daden van het openbaar gezag, maar ook aan regtstreeksche opzetting tot ongehoorzaamheid aan dezelve, en dat hij derhalve volgens de art. 201 en 202 van het Wetboek van Strafregt zoude behooren te worden vervolgd [17]).

Eveneens zoude het mij voorkomen, dat de feitelijke mishandeling van eenen predikant, zoo even van den leerstoel afgetreden, en zich nog in zijn ambtsgewaad bevindende in de kerk zelve, waarin hij zijne dienst had verrigt, zoude moeten worden beschouwd als gepleegd in de waarneming zijner bediening, en dat alzoo tegen *Freerk Hendriks Stoit* en *Klaas de Wit* zoude behooren te worden geprocedeerd volgens art. 263 van hetzelfde Wetboek [18]) tezamen met hen, welke bij een nader onderzoek zullen bevonden worden mededaders of medepligtigen te zijn.

Ik zoude dan ook niet geaarzeld hebben den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Appingadam* aan te schrijven om

---

[17]) Art. 201. „De bedienaren van den godsdienst, die bij de uitoefening van hun bediening en in openbare vergadering een redevoering houden, waarin de Regeering, een wet, een keizerlijk decreet of eenige andere akte van de openbare macht (acte de l'autorité publique) wordt becritiseerd of gehekeld, zullen gestraft worden met een gevangenisstraf van drie maanden tot vijf jaren."

Art. 202. „Als de redevoering een directe ophitsing behelst tot ongehoorzaamheid aan de wetten of andere akten van de openbare macht, of als ze de strekking heeft om een deel der burgers tegen de anderen op te zetten of te wapen te roepen, zal de bedienaar van den godsdienst, die haar zal hebben uitgesproken, gestraft worden met een gevangenisstraf van twee tot vijf jaren, indien de ophitsing geen enkel resultaat gehad heeft; en met verbanning, indien zij aanleiding gegeven heeft tot ongehoorzaamheid, behoudens die welke in opstand of oproer zou zijn ontaard."

[18]) „Al wie een bedienaar van den godsdienst in functie zal geslagen hebben, zal gestraft worden met den schandbeugel."

eene regterlijke instructie op die beide punten te requireren, en naar gelang van derzelver uitslag deze zaak volgens de door mij gestelde beginselen voort te zetten, ware het niet, dat het belang dezer zaak, vooral ook met opzigt tot de mogelijke gevolgen zoowel van eene ongestoorde toelating van dergelijke strafbare handelingen, als van derzelver geregtelijke vervolging, het mij ten pligt had gemaakt, om vooraf daaromtrent het gevoelen Uwer Excell. te verstaan.

Immers ik mag het voor Uwe Excell. niet ontveinzen, dat welk ook het oogpunt zij, waaruit men deze zaak beschouwt, en welk het gevolg daarvan zijn moge, de steeds toenemende stoutheid der gemelde predikanten en het aantal hunner volgelingen, zoodanige ongeregeldheden kunnen doen duchten, als tot welker beteugeling gestrenge en buitengewone maatregelen zouden kunnen noodzakelijk worden.

Ik neem derhalve de vrijheid Uwe Excell. te verzoeken, om mij wel met Hare instructiën in deze te willen vereeren aangaande het gedrag door mij in deze zaak te houden; terwijl het mij hoogst aangenaam zoude zijn, indien Uwe Excell. op eene daartoe door Haar te bepalen tijd met mij eene mondelinge conferentie geliefde te houden over de aangelegenheden dezer zaak en de daarin verder te nemen maatregelen [19]).

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,

A. W. PHILIPSE.

35. Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 8 Nov. 1834.

Justitie.
8 Nov. 1834 *no. 53.*

(minuut) *(Aan den Procureur Generaal.)*

Ik heb de eer gehad te ontvangen UHEGestr. brief van den 7. dezer no. 1595, betrekkelijk de zaak van de gesuspendeerde leeraars *De Cock, Scholte* en consorten, welke brief zich met de mijne van denzelfden dag heeft gekruisd.

Hoezeer bij mij geene bedenking bestaat, dat, naar aanleiding der door Z. M. aan den dag gelegde begeerte, deze zaken met den meesten spoed en ernst zullen behooren te worden aangevangen en voortgezet, zoo zal het mij echter aangenaam zijn om, overeenkomstig uw voorstel, deswege met UHEGestr. een mondgesprek te houden, waartoe ik UHEGestr. tegen morgen — Zondag — ten één ure na den middag ten mijnen huize uitnoodige.

---

[19]) Met potlood op den rand in het handschrift van Van Maanen: „Spoed, en morgenvoormiddag spreken. Ik begrijp niet wat de P. G. vraagt, daar hij immers op last van Z. M. is aangeschreven om te ageren, en zelfs op middelen bedacht te zijn ter bespoediging; evenwel zal hij dien brief nu eerst ontvangen hebben."

Inmiddels verzoek ik UHEGestr. hare gedachten te laten gaan over een bij mij gerezen denkbeeld, daarin bestaande, of het niet als raadzaam, voorzigtig en doelmatig te beschouwen zij, om het daarhenen te wenden, dat het Hooggeregtshof alhier, gebruik makende van art. 235 en volgende van het Wetboek van Strafvordering, alle deze en soortgelijke zaken evocere[20]).

Die maatregel zoude daardoor worden geregtvaardigd, dat de woelingen in meer dan eene provincie bestaan en reeds zoowel in die van *Groningen* als van *Noordbrabant* plaats hebben, dat de gedragingen der beide gesuspendeerde leeraars aan dezelfde oorzaken zijn toe te schrijven en met elkander in verband staan, dat voorts de beregting der gedingen op de plaats, alwaar de beklaagden eenigen aanhang schijnen te hebben, tot ongelegenheden kunnen aanleiding geven, welke door de evocatie zouden worden voorgekomen, — terwijl eindelijk door datzelfde middel de boosaardige blaam, welke men op den Heer Officier van Justitie *Sevenstern* heeft trachten te werpen, alsof hij door afkeer tegen het Hervormd kerkgenootschap, waartoe hij niet behoort, in deze zoude worden gedreven, zoude vervallen.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

36. Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 12 Nov. 1834.

Justitie.
13. Nov. 1834 *no. 91.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

No. 1620. *'s Gravenhage,* den 12. November 1834.

Ik heb de eer Uwe Excell. te informeren, dat ik overeenkomstig de conferentie, welke ik met Haar heb mogen houden, heden den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Appingadam* — met bijvoeging mijner bijzondere instructiën — heb aangeschreven, om onverwijld een geregtelijk onderzoek te requireren tegen den predikant *Hendrik Peter Scholte,* naar aanleiding van art. 201 en 202 van het Wetboek van Strafregt, en tegen *Freerk Hendriks Stoit* en *Klaas de Wit* op grond van art. 263 van hetzelfde Wetboek: zullende ik het mij ten pligt rekenen, Uwe Excell. in der tijd mede te deelen al hetgeen mij verder omtrent den loop dezer zaak kenbaar worden zal.

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
A. W. PHILIPSE.

---

[20]) Evoceeren = naar een andere rechtbank verwijzen.

37. Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 9 Jan. 1835.

Justitie.
12. Jan. 1835 *no 67.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 44. *'s Gravenhage,* den 9. January 1835.

Ter voldoening aan Uwer Excell. geheime depêche van den 3. dezer loopende maand no. 78 heb ik de eer hiernevens aan Haar terug te zenden het request, aan Zijne Majesteit gepresenteerd door den gesuspendeerden predikant *Hendrik de Cock* te *Ulrum* [21]), en het rapport van het Provinciaal Kerkbestuur van *Drenthe,* denzelven *De Cock* betreffende [22]), welke stukken mij bij gemelde Hare depêche waren medegedeeld.

Daarop mijne gedachten zullende mededeelen, heb ik gemeend mij te moeten bepalen tot des suppliants verzoek, voor zooverre hetzelve strekkende is tot bekoming eener geheele of gedeeltelijke remissie van de straffen, hem opgelegd bij de vonnissen der Correctionnele Regtbank te *Appingadam* van den 17. October en 7. November ll., in appel geconfirmeerd den 27. en 28. dier maand; en, als niet tot mijne attributiën behoorende, met stilzwijgen te moeten voorbijgaan des suppliants hier en daar ten requeste voorkomende, overigens hoogst ongerijmd schijnende beweringen nopens zijne en zijner aanhangeren godsdienstige begrippen.

Ten aanzien dus van het in deze ter zake dienende punt heb ik de eer aan Uwe Excell. voor te stellen, dat de redeneering van den suppliant kortelijk hierop nederkomt: dat namelijk, wat *de daadzaken* aanbelangt, door hem niet zouden zijn overtreden de artikelen van het Strafwetboek, op den grond van welke hij is veroordeeld; — en dat wat *het regt* betreft, art. 291 en volgende van het Wetboek van Strafregt zouden strijden tegen de vrijheid van Godsdienst, bij de Grondwet gewaarborgd; terwijl art. 261 van hetzelfde Wetboek almede niet zoude mogen gelden, uit hoofde dit Wetboek volgens de Grondwet geenerlei bepalingen zoude mogen inhouden, de Godsdienst en derzelver openbare of bijzondere uitoefening betreffende.

Wat de *daadzaken* betreft, zoo is het Uwe Excell. bekend, dat de suppliant, ter zake van het besturen en leiden van een aantal godsdienstige vergaderingen van meer dan twintig personen, bij vonnisse der Correctionnele Regtbank te *Appingadam* op grond van art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt op den 17. October is veroordeeld tot eene geldboete van *f* 50.— en, ter zake van het beletten der openbare godsdienstoefening te *Ulrum* door het verwekken van beroering in de kerk te *Ulrum,* bij vonnisse derzelfde Regtbank van den 7. November ll. tot eene gevangenis-

---

[21]) Dit rekwest is opgenomen in H. de Cock, *Verder Berigt nopens mijne verantwoording voor de Synode...,* Veendam, 1835, blz. 100—106.
[22]) Zie hierna no. 152.

straf voor den tijd van drie maanden en in eene geldboete van *f* 100.—[23]), welke vonnissen door de Regtbank te *Groningen* in appel op den 27. en 28. November ll. zijn geconfirmeerd.

Deze daadzaken worden door den suppliant ten requeste erkend en ik heb daaromtrent alleen aan te merken, dat hij zich bij de voorstelling dier daadzaken zeer omzigtig onthoudt van het vermelden van alle omstandigheden, waaruit van den dreigenden en oproerigen aard zijner gedragingen nader zoude kunnen blijken; waartoe anders het gebeurde in de kerk te *Ulrum* overvloedige stof oplevert.

Deze daadzaken nu erkend zijnde, komt het mij geheel overbodig voor te onderzoeken, welke de leeringen waren, die bij deze godsdienstige vergaderingen werden gepredikt en welke kwaliteit de suppliant zich bij het leiden en besturen derzelve en bij de stoornis van de godsdienstoefeningen te *Ulrum* heeft geadscribeerd; daar het mij buiten twijfel voorkomt en ook uit art. 294 van het Wetboek van Strafregt uitdrukkelijk volgt, dat de godsdienstige vergaderingen, ook van erkende gezindheden, voor zooverre die zouden moeten plaats hebben op andere uren en plaatsen, dan die aan de erkende openbare godsdienstoefeningen zijn gewijd, evenals alle andere de toestemming van het Gouvernement behoeven, — terwijl het ten aanzien van het *tweede* geval genoeg is, dat de openbare godsdienst is verhinderd en dat zulks door de gedragingen van den suppliant heeft plaats gehad.

Wat nu de Grondwet aanbelangt, zoo komt het mij voor, dat art. 190 en volgende van dezelve alleen betrekking hebben op de *bestaande* gezindheden, dat is op die, welke bij de invoering der Grondwet bestonden en erkend waren, maar geenszins op allerhande zich opwerpende secten, welken naam zich die ook zouden mogen aanmatigen; — dat in allen gevalle volgens art. 196 ook de *erkende* gezindheden gehouden zijn tot gehoorzaamheid aan de algemeene wetten van den Staat; — en dat de stelling, dat geene staatswetten op het stuk der godsdienstoefening van invloed zouden mogen zijn, niet alleen direct strijden zoude tegen het aangehaald artikel der Grondwet, maar ook eene strekking zoude hebben tot eene geheele omverwerping van het staatsgebouw en van alle rust en orde in de maatschappij.

Wat eindelijk mijne consideratiën betreft omtrent het toestaan van eenige gratie of vermindering van straf aan den suppliant, zoo komt het mij voor, dat bij den gewigtigen en gevaarlijken aard zijner wanbedrijven en bij zijne daarbij betoonde stoutheid, hardnekkigheid en dweepzucht, de hem opgelegde straffen in geenen deele te zwaar kunnen geacht worden; — terwijl ik daarenboven de vrijheid neem aan Uwe Excell. in overweging te geven, of het buitendien in de tegenwoordige omstandigheden wel raadzaam zoude zijn aan den suppliant eenige genade te verleenen, als hetwelk den schijn zoude kunnen geven, alsof Zijne Majesteit den betoonden ernst der regtbanken in het straffen dezer wanbedrijven afkeurde, en aan den anderen kant den suppliant en zijnen aanhang in hunnen strafwaardigen overmoed ligtelijk op de gedachte

---

[23]) Dit moet zijn: *f* 150.—.

zoude kunnen brengen, alsof eenige beduchtheid voor hunne dwaze bedreigingen die genade als het ware had afgeperst.

Overigens vermeenende, dat de hatelijke en dreigende bewoordingen, waarin het request is opgesteld, met welverdiende minachting behooren te worden voorbijgegaan, zoude ik van oordeel zijn, dat des suppliants verzoek om gratie of vermindering van straf door Zijne Majesteit zoude behooren te worden gewezen van de hand.

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
A. W. PHILIPSE.

38. Rapport van de Ministers van Justitie en van Eeredienst aan den Koning, 12 en 15 Jan. 1835.

Justitie.
12 Jan. 1835 *no. 67.*

Commissoriaal van den 27. Dec. 1834 no. 31.
Request van *H. de Cock,* zich noemende Gereformeerde leeraar te *Ulrum,* daarbij zich beklagende over zijne veroordeeling en verzoekende handhaving zijner zaak, der Grondwet enz.

(minuut) *Aan den Koning.*

Consideratiën en advies van de ondergeteekenden.

De ondergeteekenden hebben gemeend op de onderwerpelijke requeste den Procureur Generaal te moeten hooren, van welken zij hebben ontvangen het gerigtschrift, dat zij zich de eer geven bij deze Z. M. kopielijk aan te bieden.

Door dien ambtenaar is naar der ondergeteekenden gevoelen genoegzaam aangetoond, dat het gedrag en de handelingen van den suppliant alleszins regtmatig bestraft zijn en dat hij geene commiseratie [24]) verdient.

De ondergeteekenden vermeenen voorts met dien ambtenaar, dat de handhaving der wet ten aanzien van den suppliant van het meeste belang is te achten en zij zijn van gevoelen dat er overzulks, welke de eigenlijke bedoeling van des suppliants request moge zijn, geene termen bestaan voor eenige tusschenkomst van Z.M. in dezen; terwijl, indien de suppliant, wiens woelzieke en schandelijke gedragingen nader toegelicht zijn bij het kopielijk overgelegd rapport van het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe, een stellig verzoek had gedaan tot bekoming van gratie of vermindering van straf, de ondergeteekenden in allen geval zich verpligt zouden vinden daaromtrent een ongunstig advies aan Z. M. uit te brengen.

Daar echter zoodanig bepaald verzoek niet is gedaan, de suppliant integendeel zijne veroordeelingen als onwettig voorstelt en

---

[24]) Commiseratie = medelijden.

hij slechts de handhaving zijner zaak, der Grondwet enz. verlangt, om daardoor uit zijne gevangenis en van zijne boeten bevrijd te raken, zijn de ondergeteekenden van advies, dat aan den suppliant door Z. M. zou behooren te worden te kennen gegeven, dat in het verzoek niet wordt getreden [25]).

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

39. Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Appingedam in zake Ds H. P. Scholte, 27 Febr. 1835.

Justitie.
25 Maart 1835 *no. 77.*

(kopy) Vonnis in zake van correctioneele policie.

Mijnheer de Officier van Justitie bij deze Regtbank, ambtshalve agerende

tegen

Hendrik Peter Scholte, volgens deszelfs opgave 29 jaren oud, geschorst predikant van Doeveren en Genderen, woonachtig te Doeveren, geboren te Amsterdam, beklaagde.

De Regtbank

Gezien de Ordonnantie van renvooi, waarbij de beklaagde aan de Correctioneele Regtbank is verwezen d.d. 22 Jan. 1835.

Gehoord de verklaringen der getuigen in de Raadzaal met gesloten deuren onder eede afgelegd.

Gezien het requisitoir van den Heer Officier van Justitie, van inhoud:

„Ten einde de beklaagde ter zake hij op 10 Oct. 1834 in eene leerrede door hem als leeraar bij het Ned. Herv. kerkgenootschap in eene openbare godsdienstoefening in de kerk der Hervormde gemeente te Ulrum uitgesproken, 1° den bij vonnissen van den kerkelijken regter in zijn leeraarsambt geschorsten predikant dier gemeente, Hendrik de Cock, als verdrukt en deszelfs veroordeeling als met Gods Woord strijdig heeft voorgesteld en 2° zijne toehoorders tegen de opvolging der bestaande reglementen en verordeningen van bestuur van het Nederl. Herv. kerkgenootschap, die van erkende autoriteiten geëmaneerd [26]) en door het Hoog gezag bekrachtigd zijn, als strijdig met Gods Woord, onder bedreiging met de verdoemenis,

---

[25]) Dit door den Minister van Justitie opgestelde rapport werd 15 Jan. 1835 no. 9 door den Minister van Eeredienst medeonderteekend. Den 17. Jan. 1835 no. 126 volgde de koninklijke machtiging om aan De Cock „van wege Zijne Majesteit te kennen te geven, dat de door hem ingebragte klagten over zijn veroordeelingen ongegrond zijn bevonden" [Justitie, 20 Jan. 1835 no. 57].

[26]) Geëmaneerd van = uitgevaardigd door.

heeft gewaarschuwd, — schuldig worde verklaard aan het berispen van akten van het openbaar gezag in de waarneming van zijne leeraarsbediening in eene openbare vergadering, en tevens aan opzetting tot ongehoorzaamheid aan akten van het openbaar gezag, mede in de waarneming van zijne leeraarsbediening in eene openbare vergadering, — en diensvolgens de beklaagde, naar aanleiding van art. 201 en 202 van het Wetboek van Strafregt, alsmede van art. 194 en 365 2e lid van het Wetboek van Strafvordering, worde veroordeeld tot gevangenisstraf voor eenen tijd door de Regtbank te bepalen, niet minder dan twee en niet boven vijf jaren, mitsgaders in de kosten ten behoeve van den Staat.

Gehoord den beklaagde in de middelen van verdediging, zoo door hem zelven als deszelfs Raadsman [27]) voorgedragen.

Overwegende, dat uit de instructie gebleken is, dat de beklaagde in eene op den 10. Oct. 1834 in de kerk te Ulrum gehoudene leerrede de veroordeeling van den bij kerkelijke vonnissen ontzetten leeraar De Cock alsmede de kerkelijke reglementen heeft beoordeeld en berispt, en dat hij tegen de gehoorzaamheid aan deze laatsten, onder bedreiging van verdoemenis heeft gewaarschuwd, als welke strijdig zouden zijn met Gods Woord.

Overwegende, dat echter deze daden bij de Strafwet niet zijn verboden, en dat in het bijzonder de bepalingen van art. 201 en 202 op dezelve niet toepasselijk zijn, dewijl de kerkbesturen, tot welke der vier rangen dezelve ook behooren, niet zijn eene *autorité publique* en derzelver vonnissen en reglementen derhalve niet zijn *des actes de l'autorité publique.*

Overwegende, dat door *autorité publique* wordt aangeduid een tak of gedeelte der staatsmagt, zooals dit woord in de aangehaalde wetsbepalingen als gelijkluidend met dat van gouvernement gebezigd wordt, maar dat de Kerk van den Staat en alzoo ook van derzelver verschillende deelen is afgescheiden, — dat integendeel de kerkelijke besturen eerst dan hun aanzijn ontvangen, wanneer dezelve door den Staat tengevolge van het *Jus Reformandi* erkend zijn, welke erkenning niet vereischt konde worden, indien de kerkbesturen een gedeelte der staatsmagt uitmaakten.

Dat eindelijk de wet zelve dit onderscheid kennelijk aantoont, daar dezelve in liv. III tit. I chap. III art. 132 volgg. handelende over *Crimes et délits contre la paix publique* in de sect. II art. 166 volgg. bepalingen behelst *de la forfaiture des fonctionnaires publics;* doch onder dezen niet begrijpt de *ministres des cultes,* als over welke in de sect. III art. 199 volgg. afzonderlijk gehandeld wordt, gelijk mede tegen de beledigingen aan kerkelijke inrigtingen en personen niet voorzien is in de bepalingen van art. 222 volgg. alwaar gehandeld wordt over *outrages et violences envers les depositaires de l'autorité et de la force publique,* maar tegen dezelve afzonderlijk gewaarschuwd wordt in art. 260 volgg. alwaar het opschrift luidt: *Entraves au libre exercice des cultes.*

Overwegende, dat de kerkelijke vonnissen en reglementen niet afkomstig zijn van den Staat, maar op grond der scheiding van Staat en Kerk uit den boezem der Kerk zelve voortspruiten — art. 23

---

[27]) Mr J. Potter van Loon (1800 of 1801—1865); procureur bij de Rechtbank te Appingedam; later Burgemeester aldaar.

volgg. Algemeen Reglement, 7 Jan. 1816 —, waarvan het gevolg is, dat ieder kerkgenootschap zijne eigene reglementen en regtspleging heeft; dat ook geene wet van kracht is, tenzij dezelve in den behoorlijken vorm gepromulgeerd [28]) zijn; dat echter de kerkelijke reglementen nimmer gepromulgeerd worden, en alzoo nimmer als gelijkstaande met wetten, die van algemeene kracht zijn en het gansche volk verbinden, beschouwd kunnen worden, en dat eindelijk, vermits kerkbesturen niet behooren tot de *autorité publique*, derhalve de vonnissen en reglementen welke van die besturen afkomstig zijn, niet zijn *des actes de l'autorité publique.*

Overwegende, dat de kerkelijke reglementen wel door den Koning goedgekeurd worden, doch dat deze goedkeuring moet beschouwd worden als een gevolg van Hoogstdeszelfs regt van inzage, ten einde — zooals de Commissaris Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk zich uitdrukt in (zijn) missive [29]) in *Handboek voor Hervormde predikanten*, II, pag. 149 — te zorgen *ne res publica namnum capiat* [30]), dat deze magt van goedkeuring derhalve meer van negatieven aard is, en door deze goedkeuring de kerkelijke reglementen althans nimmer verheven kunnen worden tot den rang, noch het gezag erlangen van wetten of van koninklijke besluiten of van *actes de l'autorité publique*, evenmin als zulks het geval is met statuten en reglementen van andere genootschappen en ondernemingen, die eveneens de koninklijke goedkeuring behoeven.

Overwegende, dat hieruit volgt, dat hetgeen uit de instructie blijkt door den beklaagde te zijn verrigt, niet is een wanbedrijf of eene policieovertreding en dat in het bijzonder de beklaagde de bepalingen van art. 201 en 202 van het Wetboek van Strafrecht niet heeft overtreden.

Regtsprekende, spreekt den beklaagde *Hendrik Peter Scholte* vrij van het denzelve ten laste gelegde feit in voegen voormeld en doet te niet de instructie, de dagvaarding en al hetgeen daarop is gevolgd.

Aldus gedaan en gewezen bij de Regtbank van 1e aanleg te Appingadam als regt sprekende in zaken van correctioneele policie, den 27. Febr. 1835; tegenwoordig de Heeren J. C. Wichers [31]), regter ter instructie, president, Eyssonius Wichers en Tonkens, regters, die dit vonnis met den Griffier hebben geteekend.

---

[28]) Promulgeeren = bekendmaken, afkondigen.

[29]) Bedoeld is zijn *Missive ter beantwoording van een adres der Klasse van Amsterdam.*

[30]) T. a. p. is niet direct sprake van de koninklijke goedkeuring van kerkelijke reglementen, maar van de bijwoning der Synode door het Hoofd van het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk: „De Commissaris des Konings is in het Synode met den algemeenen lastbrief *ne res publica damnum capiat;* om toe te zien, dat er niets voorbereid, verhandeld of verrigt worde, waardoor de Staat schade zoude kunnen lijden; voorts om door zijne tegenwoordigheid orde en decentie in de deliberatiën te bevorderen; enz."

[31]) J. C. Wichers (1791—1853); president der Rechtbank te Appingedam.

40. *Missive van den Procureur Generaal aan den Procureur Crimineel in Groningen en Drente, 19 Maart 1835.*

Justitie.
25 Maart 1835 *no. 77.*

Aan den Heere Procureur Crimineel in de provinciën Groningen en Drenthe.

(kopy) *'s Gravenhage,* den 19. Maart 1835.

Bij de inzage van het vonnis der correctionele Regtbank te *Appingadam* van den 27. February l.l., waarbij de gewezen predikant *Hendrik Peter Scholte* is vrijgesproken, zijn er bij mij onderscheidene bedenkingen gerezen tegen de motieven van dat vonnis, welke mij toeschijnen een tegenovergesteld gevoelen te moeten doen gelden, en die ik daarom niet ondienstig heb geacht aan UWEd-Gestr. mede te deelen, als welligt in aanmerking kunnende komen bij de behandeling dier zaak in appèl.

Het komt mij voor, dat de redenen, waarom die Regtbank art. 201 en 202 van het Wetboek van Strafregt niet toepasselijk heeft geoordeeld op de als *bewezen* aangenomene uitdrukkingen van den beklaagden, in de volgende punten kunnen worden samengevat:

1° Dat de reglementen, tot welker verachting *Scholte* zijne toehoorders heeft aangezet, alleen afkomstig zijnde van *kerkelijke* besturen, niet behooren onder de *actes de l'autorité publique,* bij die artikelen bedoeld; — 2° dat de *koninklijke sanctie, als enkel van* negatieven aard, en alleen een gevolg van het regt van *inzage* zijnde, die reglementen niet tot zoodanige *actes* verheffen kan; — eindelijk 3° dat die reglementen niet *gepromulgeerd* zijnde, ook geene verbindende kracht zouden hebben.

Wat het *eerste* punt betreft, zoo komt het mij voor, dat de Regtbank *in facto* heeft gedwaald. De beklaagde toch heeft alle kerkelijke reglementen *in het algemeen* beoordeeld en berispt, en zijne toehoorders tot ongehoorzaamheid aan dezelve aangezet. Maar nu zal in die reglementen toch wel de eerste plaats bekleeden het *Algemeen Reglement* van den 7. January 1816, waarvan alle *latere* reglementen de uitvloeisels of aanvullingen zijn; gelijk ook de kerkelijke autoriteiten, die latere reglementen hebben voorgedragen, of andere daden van kerkelijk gezag verrigt, uit dat Reglement alléén hunne bevoegdheid hebben ontleend en thans nog blijven ontleenen.

Bij de inzage nu van *dat* Reglement, zooals het *in zijn geheel* te vinden is in het *Handboek voor Hervormde predikanten en kerkeraadsleden,* I. stuk, pag. 1, blijkt het, dat dit niet is een reglement, door het kerkbestuur ontworpen en *blootelijk* door Zijne Majesteit *goedgekeurd,* maar dat het Reglement door Zijne Majesteit *zelve* is *gearresteerd* en een integrerend deel uitmaakt van een *koninklijk besluit,* behalve het Reglement ook nog *andere* bepalingen inhoudende —, waaronder bijzonder opmerking verdient, dat bij art. 2 van dat besluit en dus *geheel buiten* het Reglement — hetwelk in art. 1. is vervat — en alzoo tevens ook geheel buiten eenige kerke-

lijke voordragt en alleen uit kracht van het koninklijk gezag, de invoering en naleving van dat Reglement wordt *gelast*. En dit is geenszins het eenige voorbeeld van dien aard, want onder anderen ook de belangrijke instelling eener *Synodale Commissie* en de regeling van derzelver attributiën is gedaan bij een koninklijk besluit van den 26. November 1827 no. 67. Zie *Handboek*, 1e vervolg, pag. 22.

Wat het tweede punt aanbelangt, zoo blijkt het uit onderscheidene koninklijke besluiten, in die verzameling opgenomen, dat ook *die* resolutiën der Synode of andere kerkelijke ligchamen, welke eene eenvoudige *sanctie* hebben erlangd, niet reeds *per se* en door het arresteren derzelve een wettig aanzijn zouden hebben, hetwelk alleen als het ware een *exequatur* [32]) des Konings noodig had; maar dat in de daad die reglementen hunne geheele verbindende kracht en werking eerst ontvangen door en ten gevolge van de sanctie Zijner Majesteit, zoodat het effect der reglementen en derzelver in werking stelling geenszins voortspruit uit krachte van het kerkelijk gezag, hetwelk die heeft *zamengesteld,* maar uit kracht van het koninklijk besluit, waarbij dezelve zijn gesanctionneerd, en hunne uitvoering is gelast; — waaruit al verder volgt, dat die reglementen, kracht hebbende en uitgevoerd wordende door en uit hoofde van 's Konings gezag, ook als een daad van dat gezag en mitsdien als *des actes de l'autorité publique* te beschouwen zijn. Ten voorbeelde hiervan zal ik alleen aanhalen, dat bij Zijner Majesteits besluit van den 30. December 1831 no. 84 — *Handboek,* 1e vervolg, pag. 207 — het vroeger bestaande Reglement op de aldaar behandelde materie expresselijk is afgeschaft, *niet* als op voordragt der Synodale Commissie, want in het voorgedragene Reglement komt daarvan niets voor, maar op zichzelve en uit eigene beweging, en als gevolg van het Hoog gezag, aan hetwelk alleen de invoering of buiten werking stelling dier reglementen toekomt [33]). Een ander voorbeeld hiervan vindt men in Zijner Majesteits besluit van den 14. September 1833 no. 102 — *Handboek,* 1e vervolg, pag. 266 — waarbij de Koning eene gedane voordragt sanctionnerende, aan zich heeft voorbehouden, om *zelf* daaromtrent nadere bepalingen te nemen, zonder dat bij die reserve van eenige synodale of andere kerkelijke voordragt wordt gewag gemaakt [34]).

Wat eindelijk de verbindende kracht der reglementen aangaat, zoo zijn al de besluiten van Zijne Majesteit te dezer materie genomen

[32]) Exequatur = toestemming tot uitvoering van een besluit.

[33]) Het gaat hier om de koninklijke goedkeuring van een „door de Algemeene Synodale Commissie vanwege de Algemeene Synode der Hervormde Kerk ingezonden ontwerp van een nieuw *Reglement op het examen en de toelating tot het leeraarambt*", „wordende dientengevolge voor vervallen gehouden en buiten werking gesteld art. 86 van het *Reglement op de vacaturen, alsmede op de beroeping en ontslag van predikanten,* bij ons besluit van den 23sten November 1826 no. 189 goedgekeurd."

[34]) Hier wordt een „door onzen Staatsraad, Gouverneur der provincie Friesland, met overleg van het Provinciaal Kerkbestuur van dat gewest, ontworpen *Reglement op de verkiezing van predikanten bij de Hervormde gemeenten in Vriesland*" goedgekeurd, „alles behoudens hetgeen Wij ten deze in het vervolg nader of anders mogten vermeenen te moeten bepalen."

na verhoor van de Commissie uit den *Raad van State* voor de zaken der Hervormde Kerk, en alzoo in den vorm bij de Grondwet voorgeschreven; en wat de *promulgatie* aanbetreft, zoo is wel is waar de *algemeene* bekendmaking noodig voor *al zulke* besluiten van het Hoog bestuur, welke voor *alle* ingezetenen verbindende zijn, maar zoodanige *algemeene* promulgatie is geenszins noodig ten aanzien van *zoodanige* instellingen, welke slechts voor een *gedeelte* der ingezetenen verbindende zijn, en het is genoeg, dat deze op zoodanige *speciale* wijze worden gepromulgeerd, waardoor dezelve behoorlijk worden bekend gemaakt aan alle *die* ingezetenen, welke zich daarnaar moeten gedragen; zooals bijvoorbeeld niemand zal beweren, dat *plaatselijke ordonnantiën,* schoon door den Koning goedgekeurd, bij wege van *het Staatsblad* zouden moeten worden gepubliceerd, maar het genoeg is, dat die in de plaats zelve zijn afgekondigd, om verbindende te zijn, en ook door elders wonende regters te kunnen worden toegepast.

Die *speciale promulgatie* dus der reglementen, voor predikanten, kerkbesturen en ledematen der Hervormde Kerk geldig, geschiedt dus ongetwijfeld wettiglijk door eene behoorlijke bekendmaking aan de belanghebbenden van de regten en pligten, daaruit voor hen ontstaande, onder anderen ook zekerlijk door derzelver *voorlezing van den kansel;* en zoo het al ten aanzien van iemand mogt kunnen worden in twijfel getrokken, of er eene behoorlijke bekendmaking had plaats gehad, kan zulks althans niet twijfelachtig zijn ten aanzien van eenen *predikant,* zooals de beklaagde *toen* was, die door de vrijwillige aanneming en aanvaarding zijner bediening en door den aard zijner functiën zelve, welke ten deele bij die reglementen worden geregeld, zeer zeker moet geacht worden met dezelve bekend te zijn, die als verbindende te hebben *geaccepteerd,* en de verpligting op zich te hebben genomen, om zich daarnaar in zijne bediening te gedragen.

Aangenaam zoude het mij zijn, indien deze zaak, in welker beslissing ik vermeen het hoogste belang te moeten stellen, met eenigen spoed kon worden voortgezet; verzoekende ik UWEdGestr. mij van de decisie in appel *onverwijld* kennis te geven, en mij een afschrift van het vonnis uwer Regtbank in appel in die zaak te doen toekomen.

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
(get.) A. W. PHILIPSE.

41. Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Groningen in zake Ds H. P. Scholte, 24 Juni 1835.

Justitie.
5 Sept. 1835. *no. 44.*

(kopy)

Vonnis
Tusschen enz.
Gehoord het rapport van den Regter *Mr Jonkh. R. Gockinga Hz.,* benoemd rapporteur in dezen.

Gehoord de getuigen door het publiek ministerie in dezen geproduceerd.

Gehoord de verdediging door den beklaagde en geïntimeerde [35]) bijgebragt, alsmede het verder voorgedragene door deszelfs Raadsman, *Mr J. Potter van Loon.*

Gehoord de conclusie van het publiek ministerie, daartoe tenderende: dat de Regtbank het vonnis waarvan geappelleerd reformerende en opnieuw vonnissende, de geïntimeerde *Hendrik Peter Scholte* voornoemd zal verklaren schuldig van in eene openbare kerkelijke predikatie te *Ulrum,* acten of daden van het openbaar gezag te beoordeelen, te gispen en zijne toehoorders directelijk aan te zetten of op te ruijen tot ongehoorzaamheid aan acten en daden van het openbaar gezag en mitsdien ook aan overtreding van art. 201 en 202 van het Wetboek van Strafregt en diensvolgens denzelven zal condemneren tot de straf van gevangenstelling voor een tijd door de Regtbank te bepalen, niet beneden de twee en niet boven de vijf jaren, met verdere condemnatie in de kosten der procedure zoo ter eerster instantie, als in cas d'appel gevallen, ten behoeve van den Staat.

Overwegende, dat uit de instructie gebleken is, dat de beklaagde in eene op den 10. October 1834 in de kerk te *Ulrum* gehoudene leerrede de veroordeeling van den bij kerkelijke vonnissen ontzetten leeraar *De Cock,* alsmede de kerkelijke reglementen heeft beoordeeld en berispt, en dat hij tegen de gehoorzaamheid aan deeze laatsten onder bedreiging van verdoemenis heeft gewaarschuwd, als welke strijdig zouden zijn met Gods Woord.

Overwegende, dat echter deze daden niet vallen in de termen van de Strafwet, in het bijzonder niet in de bepalingen van art. 201 en 202, dewijl de kerkbesturen, tot welke der vier rangen dezelve ook behooren, niet zijn eene *autorité publique,* en derzelver vonnissen en reglementen derhalve niet zijn *des actes de l'autorité publique.*

Overwegende, dat door *autorité publique* wordt aangeduid deze of gene tak of gedeelte der staatsmagt, en dat de redevoeringen, bij de ontwikkeling der beginselen en gronden der Strafwet gehouden, en ook deze Strafwet zelve, kennelijk aantoonen, dat deze laatste daaronder noch de personen met kerkelijke waardigheid bekleed — ministres des cultes — noch de kerkbesturen heeft begrepen; — dat toch de redenaar bij de voordragt van de 1e titul van het 3e boek zullende overgaan tot de § van de *crimes et délits des ministres des cultes* zegt, dat deze laatsten niet onder de klasse der publieke ambtenaren vallen en aan hen geene autorité temporelle is gegeven, en sprekende over de § van de *entraves au libre exercice des cultes* zegt, *nulle religion, nulle secte est dépositaire de l'autorité publique,* hetgeen hier te opmerkelijker is, aangezien in *Frankrijk* het Organiek Reglement of *les articles organiques* van de protestantsche eerediensten, alsmede het Concordaat en deszelfs articles organiques, vroeger als wetten van staat waren gepromulgeerd en geëxecuteerd geworden, tengevolge van een decreet van het Hoofd des Staats, eene zoodanige promulgatie en executie gelastende, en aangezien alzoo de destijds bestaande kerkbesturen en hunne decisiën, ten gevolge van gezegde articles organiques opgerigt en

---

[35]) Geïntimeerde = gedagvaarde.

genomen, in Frankrijk geen minder wettig aanzijn in den Staat bezaten, als bij ons de kerkbesturen en kerkelijke reglementen, waarvan in dezen questie is; — dat ook zoo verder, wat de Strafwet zelve aangaat, deze in *liv. III tit. I chap. III art. 132 en volgg.*, handelende over *crimes et délits contre la paix publique,* in de *sect. II art. 166* volgg., bepalingen behelst *de la forfaiture des fonctionnaires publics,* doch onder dezen niet begrijpt de *ministres des cultes,* als over welke in de sect. III art. 199 volgg. afzonderlijk gehandeld wordt; gelijk mede tegen de beleedigingen van kerkelijke inrigtingen en personen niet voorzien is in de bepalingen van art. 222 volgg. alwaar gehandeld wordt over *outrages et violences envers les dépositaires de l'autorité et de la force publique,* maar tegen dezelve afzonderlijk gewaarschuwd wordt in art. 260 volgg., alwaar het opschrift luidt: *entraves au libre exercice des cultes.*

Overwegende, dat de kerkelijke vonnissen en reglementen niet afkomstig zijn van den Staat, maar uit den boesem der Kerk zelve voortspruitende — art. 23 volgg. Algemeen Reglement, 7 January 1816 — waarvan het gevolg is, dat ieder kerkgenootschap zijne eigene reglementen en regtspleging heeft; en dat eindelijk, vermits kerkbesturen niet behooren tot de autorité publique, derhalve de vonnissen en reglementen welke van die besturen afkomstig zijn, niet zijn *des actes de l'autorité publique.*

Overwegende, dat de kerkelijke reglementen wel door den Koning goedgekeurd worden, doch dat deze goedkeuring moet beschouwd worden als een gevolg van Hoogstdeszelfs regt van inzage, ten einde — zooals de Commissaris Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk zich uitdrukt in (zijn) missive in *Handboek voor Hervormde predikanten,* II, pag. 149 — te zorgen *ne res publica damnum capiat;* dat deze magt van goedkeuring derhalve meer van negatieven aard is en door deze goedkeuring de kerkelijke reglementen althans nimmer verheven kunnen worden tot den rang, noch het gezag erlangen van wetten of koninklijke besluiten of van *actes de l'autorité publique,* evenmin als zulks het geval is met die statuten en reglementen van andere genootschappen, die eveneens de koninklijke goedkeuring behoeven.

Overwegende, dat hieruit volgt, dat hetgeen uit de instructie blijkt door den beklaagde te zijn verrigt niet is een wanbedrijf of eene policieovertreding en dat in het bijzonder de beklaagde de bepalingen van art. 201 en 202 van het Wetboek van Strafregt niet heeft overtreden.

Overwegende dat alzoo teregte is gevonnisd.

Confirmeert [36]) het vonnis, door den Regtbank van 1e aanleg, zitting houdende te *Appingadam,* op den 27e February 1835 gewezen, en waarvan was geappelleerd.

Aldus gedaan en gewezen in de publieke teregtzitting van de Regtbank te *Groningen* voornoemd, den 24e Juny 1800 vijf en dertig, bij de Heeren Mrs J. Gockinga, president [37]), Jonkhr R.

---

[36]) Confirmeeren = bevestigen.

[37]) J. Gockinga (1778—1851), 1795 rijksontvanger; 1819 rechter; 1830 president-rechter; 1838 raadsheer in en 1843 President bij het Prov. Gerechtshof te Groningen; 1825—1843 lid van de Tweede Kamer.

Gockinga Hz.[38]), G. W. Eekhout[39]), R. de Rhoer Ottens en G. W. H. baron van Imhoff[40]), regters, die dezen benevens mij, Commies Griffier, hebben geteekend.

. . . .

H. BAKKER, commies griffier.

42. Ontwerp-schrijven van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 15 Juli 1835.

Justitie.
5 Sept. 1835. *no. 44.*

Aan den Procureur Generaal te 'sGravenhage.

No. 61*b* 15 July 1835.

Ingevolge het slot van uwen brief van den 10. dezer no. 917 ontvangt UHEG. hierbij terug het mij toegezondene afschrift van het vonnis door de Regtbank te Groningen den 24. Juny ll. in appel gewezen, in de zaak van den gewezenen predikant Hendrik Peter Scholte.

De uitspraak in die zaak gevallen is mij voorgekomen wel eene bijzondere aandacht te verdienen, en ik zoude derhalve gaarne omtrent de beginselen en gronden bij het voormelde vonnis aangevoerd uwe gedachten en consideratiën vernemen, welke ik UHEG. dan ook verzoeke aan mij wel te willen mededeelen, zullende het mij aangenaam zijn, alsdan daarbij het bijgaande vonnis terug te ontvangen[41]).

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

---

[38]) Jhr R. Gockinga Hz. (1785—1848); Griffier van het Vredegerecht; daarna rechter; 1838 raadsheer in het Prov. Gerechtshof te Groningen.

[39]) G. W. Eekhout (1788—1862); rechter; later raadsheer als boven.

[40]) G. W. H. baron van Imhoff (1801—1890); Burgemeester van Groningen; Advocaat Generaal bij het Prov. Gerechtshof aldaar, later President; lid van de Prov. Staten.

[41]) Op den rand staat: „is aangehouden". Bij nadere overweging is de brief dus niet verzonden. Pas den 5. September werd het afschrift van het vonnis, zonder verdere opmerkingen, aan den Procureur Generaal teruggezonden.

43—66

Het Classicaal Bestuur van Heusden, dat reeds voornemens was tegen Scholte een kerkelijke procedure te beginnen, krijgt nieuwe aanleiding om handelend op te treden, wanneer het, op aandrang van de Algemeene Synodale Commissie, door het Departement van Hervormden Eeredienst in kennis wordt gesteld van de officiëele stukken in zake zijn optreden in het Noorden des lands.

De schorsing, door het Bestuur uitgesproken, beantwoordt Scholte onmiddellijk door zich af te scheiden van het Kerkbestuur, daarin door vrijwel alle leden der gemeente van Doeveren en van Genderen en Gansoijen gevolgd.

Voor het Classicaal Bestuur is dit een reden te meer om met de procedure voort te gaan, die eindigt met Scholte's afzetting, op 10 December 1834, door het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant.

Intusschen wenden zich Scholte en zijn kerkeraad herhaaldelijk tot den Koning, met het verzoek om vrijheid van godsdienstoefening en behoud van de kerkelijke goederen, zonder eenig succes evenwel.

Door voorzichtig optreden weet Scholte vooralsnog te voorkomen, dat men tegen hem en zijn aanhangers tot maatregelen van geweld overgaat.

43. Missive van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst, 24 Oct. 1834.

Herv. Eered.
27 Oct. 1834 *no. 2.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

's Gravenhage, den 24. October 1834.

De Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk, in ernstige overweging genomen hebbende eene missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, d.d. 16 Oct. l.l., behelzende verslag der ergerlijke gebeurtenissen, welke op Zondag den 12. Oct. l.l. te Ulrum hebben plaats gehad, heeft het van haren pligt geacht Uwe Excellentie te verzoeken, om hiervan zoodra mogelijk kennis te geven aan Z.E. den Minister van Justitie, en met den Heer Gouverneur der provincie Groningen te willen treden in correspondentie, wegens hetgeen door hem, op ontvangen kennisgeving van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, zoo ter bewaring van de goede orde, als ter beveiliging van de predikanten van den ring Leens, de dienst te Ulrum waarnemende, reeds is verricht, en verder zal worden gedaan.

En vermits het der Commissie is gebleken, dat de predikant H. P. Scholte, leeraar te Doeveren en Genderen, tot de ontstane ongeregeldheden op genoemden dag door zijn dringend aanhouden om te Ulrum het H. dienstwerk als toen waar te nemen, aanleiding had gegeven, ja zich niet ontzien, om reeds daags te voren, zonder toestemming van den Consulent, aldaar te prediken en te doopen, en zelfs op meergemelden dag, na bekomen weigering van den Consulent om hem het houden der namiddag-leerrede toe te staan, eene godsdienstige aanspraak tot de menigte in de open lucht te houden, en het alzoo blijkbaar is, dat gemelde predikant H. P. Scholte zich heeft schuldig gemaakt aan de dadelijke overtreding der kerkelijke wet, voorkomende in art. 11 van het Reglement op de vacaturen en beroepingen, — neemt (zij) de vrijheid Uwe Exc. te verzoeken, de stukken hiertoe betrekkelijk te willen stellen in handen van het Klassikaal Bestuur van Heusden, waaronder ge-

melde predikant ressorteert, met kennisgeving daarvan aan het Provinciaal Kerkbestuur van Noord Braband.

De Algemeene Synodale Commissie voorn.,

H. H. DONKER CURTIUS, President.
I. J. DERMOUT, Secretaris.

44. Missive van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Oct. 1834.

Herv. Eered.
1. Nov. 1834 *no. 3 P.*

Heusden, 29 Oct. 1834.

WelEdelgeb. Heer en Vriend!

Gister hadden wij vergadering toen vooreergisteren en eergisteren de ministeriële kennisgevingen en bijlagen [1]) kwamen. Het resultaat is in bijgaande missive vervat; eenstemmig hebben wij Scholten geschorst, en er is eene commissie — Pape, Suringar [2]), Van Veen — benoemd, om tegen Woensdag aanstaande hem te hooren.

Men is het in onze vergadering niet eens, aan wie de antwoorden van Scholten — indien daartoe termen zijn — te zenden om den klager en getuigen wederom te hooren — art. 53 Regl. van tucht. Volgens *mijne* opinie moeten die antwoorden aan het Departement worden opgezonden, omdat van hetzelve de aanschrijving contra Scholten gekomen is, en de Ring van Leens geene aanklagt heeft ingediend. Intusschen heeft men begrepen best te zijn UE. meening daarover in te winnen, gelijk zulks geschiedt bij deze.

Ik ben moede van schrijven over dien dwazen jongen man. Aan de burgemeesters zijner dorpen heb ik, met kennisgeving van zijne schorsing, mij gerigt om maatregelen voor de openbare godsdien-

---

[1]) 1° Aanschrijving van 25 Oct. 1834 no. 4, waarbij werd toegezonden, „ten einde dientengevolge ten aanzien van den predikant Scholte naar bevind van zaken te handelen" — zie hierboven no. 11 —:

a een relaas van den ring Leens d.d. 14 October 1834, over de gebeurtenissen van Zondag 12 October te Ulrum, gericht aan het Prov. Kerkbestuur van Groningen; zie Deel I no. 161;

b een bericht van dit Bestuur aan den Minister d.d. 16 October 1834, waarbij het zijn antwoord aan den ring Leens mededeelde en den Minister verzocht tegen Scholte op te treden; zie Deel I no. 162; en

2° aanschrijving van 27 Oct. 1834 no. 2, waarbij nog het schrijven van de Algemeene Synodale Commissie d.d. 24 October 1834 werd medegedeeld; zie hierboven no. 43.

[2]) L. P. Suringar (1804—1842); 1828 predikant te Eethen en Drongelen.

stige rust en veiligheid der predikanten bij de waarneming der godsdienst, want wat te Ulrum is voorgevallen, *kan* ook hier gebeuren, en wat is niet van religieuse dweeperij te vreezen. Hedenmorgen was het reeds in Heusden publiek geworden en naar het zich laat aanzien zal Scholten op de eene of andere wijze toch godsdienstoefening willen houden. Althans aan toeloop zal het hem niet ontbreken.

Wat nader merkwaardigs voorvalt, zal ik UE. melden.

De procedure die *ons* Bestuur tegen hem heeft, wordt buitendien voortgezet, en het een zal zoowel als het andere zijne afzetting kunnen ten gevolge hebben.

Vergeef schrift, want de tijd ontbreekt tot ordelijken letter.

Ik ben

WelEdgeb. Heer en Vriend,

UWEdgeb. dw. dr en vriend

C. W. PAPE.

45. Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 1 Nov. 1834.

Herv. Eered.

1. Nov. 1834 *no. 3 P.*

Aan den Heer C. W. Pape, predikant te Heusden.

(minuut) *'s Hage,* 1 November 1834.

WelEerwaarde Heer en Vriend!

Met veel genoegen vernam ik uit uwen brief van den 29. ll., dat het Classikaal Bestuur van *Heusden* eenparig besloten had tot de suspensie van Scholte. Zulks was ook zeer aangenaam aan de Minister en aan de leden der Synodale Commissie, die toen juist gereed was, hare najaarsvergadering te sluiten.

Te Ulrum is de zaak door de Cockianen — zoo het schijnt vooral door de gesprekken en predikatiën van Scholte op hol gebragt — zoo ver gedreven, dat niet alleen de justitie, maar zelfs de militaire magt heeft moeten werken.

Op dit ogenblik zit De Cock mogelijk achter de traliën, en tegen Scholte zal, zoo ik vermoede, ook geprocedeerd worden vanwegens het openbaar ministery.

De stukken UWEW. toegezonden [3]) na het schrijven van uwe

---

[3]) Aanschrijving van 28 October 1834 no. 3, waarbij als nadere berichten over Scholte werden toegezonden:

a een als proces verbaal ingericht verslag van assessor Loots over den gang van zaken te Ulrum van 10 tot 12 October; zie Deel I no. 160;

b een door assessor Loots opgemaakt proces verbaal van een verklaring van koster Sluiter; zie Deel I no. 164; en

c een brief van assessor Loots aan den Gouverneur van Groningen d.d. 17 October 1834, waarbij hij bovengenoemde stukken inzond.

laatste, stellen de zaak van Scholte nog in erger licht dan de vroegeren, daar nu niet alleen quaestie is van handelingen tegen de kerkorde, maar van opentlijke opruying tot verachting der burgerlijke autoriteit en oproerigen wederstand; zoodat, mijns inziens, het Classicaal Bestuur van Heusden, na het inzien dier *laatste* stukken, den man wel zal aangeven aan het Provinciaal Kerkbestuur, als ingeval van schuld behoorende afgezet te worden.

Wat uwe vraag betreft: Het tegenwoordig geval is niet *letterlijk* voorzien bij het Reglement op de kerkelijke tucht, maar kan echter zeer gemakkelijk behandeld worden naar analogie van het voor het overige bij dat Reglement bepaalde en van het bij burgerlijke regtbanken in gevallen van dien aard gebruikelijke.

Een eigentlijk *klager* bestaat er niet, maar het kerkbestuur ontvangt van hooger hand officiële stukken, legale procesverbalen, die stellige bewijzen der schuld medebrengen en alleen zouden kunnen verzwakt worden door onwraakbare getuigen van den kant des beschuldigden aan te voeren; want zijne ontkenning op zich zelve kan van geen kracht zijn tegen zoodanige verklaringen en procesverbalen der bevoegde autoriteit.

Verondersteld nu, dat de zaak door het Classikaal Bestuur gebragt wordt bij het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbraband en dat Scholte zich op getuigen te zijnen behoeve beroept, zoodanig dat daardoor een twijfel omtrent bijzonderheden van aanbelang in de processen verbaal of verklaringen ontstaat, dan kan het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbraband eene correspondentie openen met dat van Groningen, ten einde dáár die getuigen worden gehoord, zonder dat het intermediair van het Departement tot dat einde noodig is.

Maar komen er zoodanige twijfelingen het Kerkbestuur niet voor, dan kan hetzelve uitspraak doen op grond der officiëele stukken, die als volkomen bewijs gelden.

Met hoogachting en vriendschap enz. (JANSSEN.)

46. Missive van den Kerkeraad van Doeveren c.a. aan het Provinciaal College van Toezicht in Noordbrabant, 1 Nov. 1834.

Herv. Eered.
7 Nov. 1834 *no. 21.*

(kopy) *Aan het Collegie van Toezigt op de administratie der kerkelijke fondsen in Noordbraband.*

Wij ondergeteekende(n), Predikant en Kerkeraad van de Gereformeerde gemeente van Doveren, Genderen en Gansoijen, geven bij dezen aan het Collegie van Toezigt te kennen, dat voornoemde gemeente zich van het Nederlandsch Hervormd kerkbestuur heeft afgescheiden; de acte van afscheiding benevens de daarbij behorende brieven zijn opgezonden aan de belanghebbende kerkbesturen, aan Zijne Majesteit den Koning en aan den Minister van Eeredienst; en dat derhalve van nu af aan voornoemde gemeente als

afzonderlijk Gereformeerd kerkgenootschap blijft bestaan, in haar openbaar kerkbestuur zich houdende aan de kerkeordening van de Synode van Dordrecht gehouden in den jare 1618 en 1619.

Doveren, den 1. November 1834.

(get.) H. P. SCHOLTE, predikant
JOH. BRANDERHORST
CORNELIS VERDOORN
JAN VAN MA(R)SBERGEN
GOVERT VAN ANDEL
JAN BOLL
G. VAN DER BEEK
ARIE BAAIJENS.

47. Rekwest van den Kerkeraad der gemeente van Doeveren, Genderen en Gansoijen aan den Koning, 2 Nov. 1834.

Herv. Eered.
20 Nov. 1834 *no. 12.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje, Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Sire!

Door de noodzakelijkheid gedrongen nemen de ondergetekenden, Ouderlingen en Diakenen der Gereformeerde gemeente van Doveren, Genderen en Gansoijen, de vrijheid om op grond van art. 190, 191, 193, 196 der Grondwet uwe Majesteit dringend te verzoeken om handhaving van de vrijheid om onze Godsdienst te mogen uitoefenen. De stukken betrekkelijk de afscheiding onzer Gemeente van het Nederlandsch Hervormd Kerkbestuur, waarvan aan uwe Majesteit de afschriften met eene begeleidende brief zijn opgezonden [4]), waren aan de kerkelijke besturen ingeleverd, ook de Consulent [5]) had kennisgeving dat wij ten gevolge dier afscheiding zijne dienst niet behoefden; evenwel gaven de Burgemeesters van Doveren en Genderen bevel om de kerken voor de predikanten van den ring van Heusden te openen, met verbod voor ons om die kerken voor onzen dienst te gebruiken. Om allen schijn van oproer te vermijden hebben wij ons onderworpen gedragen en ons van het gebruik van onze kerken onthouden, niet twijfelenden of uwe Majesteit, deeze handelingen vernemende, zal ingevolge de Grondwet onze Gemeente bij deszelfs wettige regt als Gereformeerde onderdanen handhaven. De Gemeente en alle de van elders zaamgevloeiden, hebben zich op aanmaning van onzen Herder en Leeraar stil en rustig gedragen; en dit zal de gemeente van Doveren, Genderen en Gansoijen verder ook wel doen, daar zij door onzen Herder en Leeraar in het vertrouwen bevestigd is, dat uwe Majesteit hen als zijne getrouwen onderdanen in alle opzichten zal beschermen.

---

[4]) Zie *Offic. Stukken*², blz. 1—20.
[5]) Ds L. P. Suringar.

In dit vertrouwen staan ook wij; weshalven wij bij deezen dringend verzoeken, dat het uwe Majesteit zal gelieven onze Burgemeesteren zoodanige aanschrijvingen te doen toekomen, dat wij op den volgenden rustdag vrij en ongehinderd onze godsdienstoefeningen in onze kerken mogen houden en daardoor alle aanleiding tot onrust en verwarring geweerd worde. Onzen Herder en Leeraar zal in persoon verder aan uwe Majesteit onze belangen voordragen; en in de verwachting van eene gunstige dispositie blijven wij

Uwer Majesteits getrouwen en gehoorzamen onderdanen,

Ouderlingen en Diakenen der Gereformeerde gemeente van Doveren, Genderen en Gansoijen [6].

Doveren, den 2. November 1834.

JOHS. BRANDERHORST	JAN VAN MA(R)SBERGEN
CORNELIS VERDOORN	JAN BOLL
GOVERT VAN ANDEL	TEUNIS BOLL
G. VAN DER BEEK	ARIE BAAIJENS.

48. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 3 Nov. 1834.

Herv. Eered.
3 Nov. 1834 *no. 1 P.*

(minuut) *Den Heere (C.) W. Pape, scriba classis en predikant te Heusden — Noordbraband.*

WelEerw. Heer en Vriend!

Best hebt gij gehandeld met de ringbroeders te Doeveren en Genderen tot de voortdurende waarneming van den predikdienst aan te schrijven. Dat was volstrekt noodig.

De kerk en goederen behooren uitsluitend aan het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap en niet aan hun, die zich daarvan afscheiden, zelfs indien zij eenig legaal genootschap of ligchaam konden uitmaken, hetwelk het geval *niet* is, vermits de Grondwet de gelijke bescherming van den openbaren eeredienst alleen toekomt [7]) aan de — toen — *bestaande* kerkgenootschappen. Die sectarissen kunnen geene *Hervormde* gemeente uitmaken, als zich onttrokken hebbende aan het door den Staat erkend kerkbestuur, en zij kunnen ook geen ander nieuw genootschap vormen, dan nadat zij de erkenning als zoodanig van den Koning mogten verkregen hebben. Eenige jaren geleden beproefden de Vijgebomianen te Axel zulks en adresseerden zich aan Z. M.; hun verzoek werd gedeclineerd en door het beleid van den vervolgens aldaar beroepen predikant

---

[6]) Dit stuk is opgenomen in den bundel *Adressen aan Z.M. den Koning aangeboden ter handhaving van conscientie- en godsdienstvrijheid... Met eene voorrede van H. P. Scholte,* 's Gravenhage, 1835, blz. 10, 11.

[7]) Lees: toekent.

kwam de afgedwaalde [8]) van lieverleden terug. Zij mogen dan ook geen godsdienstige zamenkomsten houden, en zoo Scholte, schoon het radicaal daartoe verloren hebbende, als leeraar optreedt, hetzij buiten, hetzij binnen de kerk, moet zulks aan het burgerlijk gezag en aan de justitie worden gedenonceerd [9]).

Volgens onze statistiek telde de Hervormde gemeente van Doeveren en Genderen 450 zielen; de lijst, door de Separatisten bij hunne verklaring aan den Minister heden ingezonden, bevat omtrent 300 namen [10]); dus moeten er omtrent 150 zijn, die er niet toe behooren; is dit zoo? Onder die 300 namen staat ook C. van den Heuvel, ambachtsheer van Genderen [11]); wat is dat voor een heerschap? Of de kerkvoogden en notabelen daaronder zijn, blijkt niet. Dat zonderlinge stuk gaat heden of morgen aan uw Bestuur om berigt en dan wenschen wij de noodige informatiën omtrent dit een en ander te erlangen. Nog een vraag: heeft Suringar nog toehoorders gehad bij zijn prediken?

In allen gevalle behoren alle de leden des Kerkeraads onder de Separatisten. Er bestaat dus geen kerkeraad meer en dus zal het Classikaal Bestuur behooren te doen, hetgeen des kerkeraads is, totdat er eene nieuwe kerkeraad mogt kunnen gevormd worden.

Men ga voort met moed en beleid, en ook deze storm zal dan wel gestild worden. Ik gevoel echter zeer wel het moeilijke van uwe positie. Waar ik kan, zal ik gaarne U van dienst zijn en ook Donker Curtius te Arnhem, met wien ik alles besproken heb, is in elk geval daartoe bereid.

Met hoogachting enz.
(JANSSEN.)

49. Missive van het Provinciaal College van Toezicht in Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst, 3 Nov. 1834.

Herv. Eered.
7 Nov. 1834 *no. 21.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

Wij vinden ons in de onaangename verpligting, aan Uwe Excellentie te doen toekomen een afschrift van eene missive van Predikant en Kerkeraadsleden der Hervormde gemeente van *Doveren, Genderen* en *Gansoyen* van den 1. dezer, het berigt inhoudende,

---

[8]) Lees: kwamen de afgedwaalden.
[9]) Denonceeren = aangeven.
[10]) Zie Herv. Eered. 3 Nov. 1834 no. 14.
[11]) In de Archieven van het Departement van Justitie berust een ongedateerde verklaring van C. van den Heuvel, waarin deze verzoekt, de namen van zich en zijn vrouw van de acte van afscheiding te royeeren [Just. 12 Dec. 1834 no. 46].

dat die Gemeente zich van het Nederlandsch Hervormd kerkbestuur heeft afgescheiden.

Deze verklaring staat onzes inziens gelijk met eene opzegging van gehoorzaamheid aan alle de in vigueur zijnde kerkelijke reglementen en dus ook aan het Reglement op de administratie der Kerkelijke fondsen voor de Hervormden in deze provincie.

Partiële maatregelen tot handhaving in die Gemeente van het laatstgemeld Reglement ongetwijfeld onvruchtbaar zullende zijn, kunnen wij in dit geheel buitengewoon geval niet anders dan Uwe Excellentie verzoeken, ons voor diligent te houden ten aanzien van het ons opgedragen toezigt over het financiëel kerkelijk beheer dier gemeente, of wel ons van de door Haar noodig geoordeelde instructiën te voorzien.

Het Provinciaal Collegie van Toezigt op de kerkelijke administratiën der Hervormden in Noordbraband,

G. VAN BEVERWIJK [11a]), pr.
R. J. KEER, subst. secr.

50. Missive van den Minister van Eeredienst aan het Provinciaal College van Toezicht in Noordbrabant, 3 Nov. 1834.

Herv. Eered.
3 Nov. 1834 *no. 10.*

(minuut) *Aan het Provintiaal Collegie van Toezigt in Noordbraband.*

UWEG. zullen zeker reeds bekend zijn met den staat van zaken in de Hervormde gemeente van *Doeveren* en *Genderen,* waar een groot aantal personen, waaronder alle de leden des Kerkenraads, geleid door den gesuspendeerden predikant *Scholte,* verklaard hebben zich af te scheiden van de Nederlandsche Hervormde Kerk.

Gelijk in alles wat den eeredienst betreft door het Classikaal Bestuur van Heusden voorzien wordt en hetzelve eventueel zal behooren te doen hetgeen des kerkeraads is, zoo zal uw Collegie dienen te zorgen voor de zekerheid en het rigtige beheer der kerkelijke goederen, welke, zoo wel als de kerk zelve, in alle(n) gevalle het uitsluitend eigendom blijven van het erkend Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap. Voor zoo verre zij, die belast zijn met de plaatselijke kerkelijke administratie mede onder de scheurmakers mogten behoren, zal vooral eene onverwijlde voorziening vanwegens uw Collegie vereischt worden, waartoe ik hetzelve dan ook, zooveel noodig, bij deze uitnoodige.

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.)

[11a]) G. van Beverwijk, 1814—1850 lid van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant.

51. Missive van den Burgemeester van Eethen c.a. aan den Gouverneur van Noordbrabant, 4 Nov. 1834.

Justitie.
13 Nov. 1834 *no. 92.*

(kopy) *Aan den Heer Gouverneur der provincie N. Braband.*

no. 152 vertrouwelijk. *Eethen,* den 4. November 1834.

Ten gevolge der mondelinge afspraak met UwHEG. vind ik mij verpligt in vertrouwen het volgende te melden, nadat [12]) mij in mijne kwaliteit van Burgemeester bij missive van 29 October j.l. no. 63/4 door het Klassikaal Bestuur van Heusden is kennisgegeven, dat den Predikant van Doeveren, Genderen en Gansoyen, H. P. Scholten, provisioneel in zijnen dienst is geschorst en de waarneming der openbare godsdienstoefeningen aan de ringspredikanten is opgedragen; en daar het onder de mogelijkheden behoord, dat de godsdienstoefeningen, door de ringspredikanten provisioneel waar te nemen, op de eene of andere wijze zoude(n) kunnen gestoord of de predikanten zelve zouden kunnen beleedigd worden, vermeenende (dat) deze herinnering genoegzaam voor mij zoude zijn om zulke maatregelen te beramen, waardoor de goede orde gehandhaafd en alle onaangenaamheden zouden worden voorgekomen.

Op Zaturdag den 2. Novbr. j.l. werd mij door den Heer L. P. Suringar, predikant alhier te Eethen en Consulent der gemeente Doeveren en Genderen, berigt gegeven zijnde [13]), (dat door) Zijn WelEerw. op den volgenden dag, des voormiddags de godsdienstoefening moest worden vervuld, maar tevens dat Zijn WelEerw. bij missive van den Kerkenraad van Doeveren en Genderen was kennisgegeven, dat Zijn WelEerw. aldaar niet behoefde te komen prediken, aangezien zij(l(ieden) zich met de .Gemeente en hunnen Leeraar zich [14]) hadden afgescheiden van het Nederlandsch Hervormd kerkbestuur en hunnen Leeraar zelve op de gewone wijze en plaats zoude prediken; mij tevens berigtende, (dat) Zijn WelEerw. in weerwil van dit ontvangen berigt zich verpligt gevoelde om den openbaren godsdienst als voorzegd te Genderen te moeten waarnemen.

Door kennis te dragen van dit een en ander konde ik zeer ligt vermoeden, (dat) hierdoor op den volgenden dag groote oneenigheden zouden ontstaan, daar eene massa volks van verschillende gevoelens zich alsdan te Genderen zouden vereenigen. Waarop ik mij verpligt gevoelde, in persoon naar Genderen naar den Kerkvoogd aldaar te gaan om hem over een en ander te spreken; dan denzelven niet thuis vindende, aan zijne bediende de boodschap achterliet, dat ik den Kerkvoogd verzogt, dat op den volgenden morgen om negen uren zich iemand bij de kerk met den sleutel bevond, om dezelve voor den Consulent, Dominé Suringar, te openen

---

[12]) Nadat = naardat, naardien, aangezien.
[13]) Dit woord moet om den zinsbouw vervallen.
[14]) Dit woord moet weggelaten worden.

en voor niemand anders, wijders dat ik hem gaarne hierover zelve had gesproken en alzoo verzocht om dien avond of des anderen daags-morgen vroegtijdig eens bij mij te komen.

Daar ik intusschen een verzoek bij de brigade marechaussee te Heusden had achtergelaten om te zorgen, (dat) er des Zondagsmorgens ongeveer acht uur een paar man zich te *Eethen* ten mijnen huize zoude(n) vervoegen om de noodige orders te ontvangen.

Waarop des Zondagsmorgen half acht uren de Kerkvoogd en een diaken bij mij aan huis zijn gekomen, mij de verzekering gevende, (dat) de kerk voor den Consulent zoude worden geopend en (dat) hij niet vermoede, (dat) er eenige beledigingen aan denzelven zoude(n) geschieden. Waarop een oogenblik later bij mij den Brigadier met drie marechaussees zijn gekomen, dewelke ook reeds de verschillende gistingen en groote bewegingen, die zoo hier als elders zich verspreiden, vernomen hadden; dan op de afgelegde verklaring van den Kerkvoogd gelaste ik hem, niet naar de kerk maar op een zeer verren afstand in het regthuis te gaan, vanwaar ik hem desbenoodigd zijnde wel zoude ontbieden.

Omstreeks negen uren begaf ik mij vergezeld door den Consulent, Ds Suringar, naar Genderen, alwaar ik van tijd tot tijd eene menigte volks en vele vreemdelingen van elders bespeurde, inzonderheid nabij het huis en erf van Gijsbert van der Beek, doch zonder eenige de minste beleedigingen te ondervinden aan de kerk gekomen zijnde, werd dezelve op de gebruikelijke wijze geopend en vervulde de Predikant zonder eenige de minste stoornis den openbaren godsdienst. De kerk verlaten hebbende, ontving de Consulent en ik een verzoek van den Kerkenraad en de Heer Scholten om eens bij hem te komen ten huize van bovengemelden *Gijsbert van der Beek*. Hierop inwilligende, begaven wij ons naar genoemde woning, alwaar wij den Heer Scholten met zeer veel menschen — waaronder veele vreemdelingen — vonden; hierop mij aansprekende en in substantie zeggende: de reden waarom ik Ulieden alhier verzocht, is om Ulieden te berigten ter voorkoming van verkeerde gistingen, dat ik aan de verzamelde meenigte de hier voor mij liggende stukken heb voorgelezen en ook gaarne aan Ulieden zoude voorlezen; dit doende bleek, dat deze stukken waren 1e eene verklaring van eene menigte onderteekenaren, in hoofdzaak inhoudende, dat de onderteekenaren zich afscheide(n) van het Nederlandsch Hervormd kerkbestuur en van alle kerkelijke en sinodale wetten; 2e een adres der-aangaande aan Z.M. den Koning; 3e eene missive of verklaring aan den Minister van Eeredienst; 4e een dito aan het Klassikaal of Provinciaal Bestuur.

Waarop (wij), na nog te zamen eenige woorden gewisseld te hebben, zijn vertrokken, zonder van iemand der aldaar zich bevindenden menschen de minste personeelijke beleedigingen te ondervinden.

Later ben ik zijdelings onderrigt, dat deze vergadering door de Heer Scholten in de schuur van bovengemelden Gijsbert van der Beek is gehouden en door gebed geopend en dankzegging geëindigd is, en daarna aan elk de gelegenheid werd aangeboden om de voorgelezen verklaring van afscheiding enz. te onderteekenen en zulks alstoen door onderscheidene personen, van elders aldaar gekomen, is geschiedt.

Wijders dat deze dag rustig en zonder eenige stoornis is afgeloopen.

Door dit een en ander UHEG. in vertrouwen te berigten vermeen ik aan mijne verpligting te hebben voldaan.

De Burgemeester van Eethen, Genderen en Heesbeen,
(get.) V. G. A. BOLL.

52. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 5 Nov. 1834.

Justitie.
6 Nov. 1834 *no. 58.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

no. 6. *'s Gravenhage,* den 5. November 1834.

Ten vervolge mijner brieven van den 25. October ll. no. 4 en den 3. dezer no. 10 heb ik de eer omtrent de zaak van *Doeveren* en *Genderen* ten gevolge van particuliere berigten Uwe Excellentie te informeren.

Dat te *Genderen* op Zondag ll. door den gesuspendeerden predikant *Scholte* wel niet eigentlijk gepredikt is, maar dat hij voor de groote menigte, in en om een schuur verzameld, is opgetreden, staande op een baktrog en alzoo een gebed heeft gedaan; dat hij voorts voorgelezen heeft de acte zijner schorsing, zijn antwoord aan het Classikaal Bestuur en de acte der afscheiding zijner Gemeente van de Hervormde Kerk, met uitnoodiging aan de menigte om die te teekenen, nadien hij ook leden van andere gemeenten daartoe bevoegd oordeelde. Eenige honderden zegt men, hebben aan die uitnoodiging voldaan, en Scholte was voornemens zich met de lijsten naar *'s Hage* te begeven, om die den Koning voor te leggen.

Te *Doveren* is alles rustig afgeloopen, zijnde aldaar door *Scholte* geen godsdienstoefening gehouden, zoo men meent, uit hoofde van den indruk, veroorzaakt door het ontvangen berigt der militaire bezetting van *Ulrum.*

Voor het overige houdt men het daarvoor, dat het niet wel mogelijk zal zijn, door middel alleen der gewone politie het houden van godsdienstoefeningen aan *Scholte* te beletten; daar hij aan vele zijner aanhangers een hooggestemden dweepzieken ijver heeft weten in te boezemen en dan ook verklaart, „dat hij voor zijne Gemeente en deze voor hem goed en bloed zal opzetten."

Intusschen voegt de schrijver van de laatste brief hierbij:

„Nog altijd blijf ik bij mijne meening, dat de opschudding, zoo zij van buiten niet ondersteund wordt en geen grooten achter het scherm zitten, van geen langen duur kan zijn; vooral dan niet, wanneer men *Scholte* beletten kan te oefenen, of zoo er termen zijn tot zijne arrestatie" [15]).

De Minister van Staat, belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

[15]) De Minister van Justitie deelt dit schrijven ook aan den Procureur-Generaal en aan den Koning mede.

53. Rekwest van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 5 Nov. 1834.

Herv. Eered.
20 Nov. 1834 *no. 12.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje, Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Sire!

Het nevensgaande request der Kerkeraad van Doveren, Genderen en Gansoijen [16]) had ik gehoopt in persoon uwe Majesteit aan te bieden; de afzegging der gewone audientie heeft mij hierin verhinderd. Ik wenschte uwe Majesteit te betuigen, dat de daad der afscheiding onzer Gemeente geene stap is geweest, veroorzaakt door de opruiing van verhitte hoofden, maar dat integendeel de grootste bedaardheid en ernst bij alle handelingen openbaar is geworden. Het was meer als openbaar voor het oog der gemeenten, dat mijn persoon ten doel stond aan verschillende valsche aantijgingen en lasteringen niet alleen, maar ook aan gedurige vervolgingen der kerkelijke bestuurders. Daar ik ten allen tijde eenvoudig en oprecht in de wareld geleefd heb, met wareldsche zaken mij niet inliet en in het verborgen zoowel als in 't openbaar de waarheid verkondigde en verdedigde tegen allerlei leugenen en lasteringen, zoo kon het niet anders of de gedurige zijdelingsche of meer regtstreeksche vervolgingen moesten opzien baren. De afkeer van hun, die, in plaats van volgens hunne roeping de gemeenten op te zoeken en teregt te brengen zoo zij waarlijk dwaalden, hunne gemeenten verwaarlozen en zonder overtuiging uit het Woord de klagende leden verstoten, veroordelen en verdoemen, en daarbij in het bijzonder en openbaar die leeraars lasteren, welke van Gods wege gezonden, Zijne waarheid getrouw en zuiver verkondigen, — de afkeer van zoodanigen wordt hoe langer hoe grooter, en op onderscheidene plaatsen bestaat er daardoor reeds werkelijk sedert lang eene scheiding van het bestuur der kerk. Worden nu de leeraaren die in alles wenschen getrouw te zijn, door die kerkbesturen verhinderd in de prediking, dan kan het niet anders of de harten moeten bewogen en ontrust worden. En daar het zulk eene tedere zaak geld, de dienst van God, voor welks vrije uitoefening (zij) alles hebben opgeofferd, is het niet vooruit te zien, welke gevolgen de verhindering dier vrije uitoefening kan hebben. Dit is zeker, wat er ook gebeure, de raad des Heeren zal bestaan. Gerust in de almachtige besturing van alle dingen door den Heer van hemel en aarde, hebben de opzienders der gemeente van Doveren, Genderen en Gansoijen de stap gedaan, waarvan uwe Majesteit kennis gegeven is; gerust in het vertrouwen op de zorg van den Koning der kerk Jezus Christus, hebben wij ons de voorgaande rustdag onderworpen gedragen en is het nevensgaande request opgemaakt. Daar de geheele Gemeente, op acht personen

[16]) Zie hierboven no. 47.

na, zich eenparig heeft afgescheiden, kan er zelfs door de leeraren der ring van Heusden volgens de burgerlijke wetten niet gepredikt worden, daar er voor hen geene gemeente bestaat. En daar de kerken bij ons eigendom der Gemeente zijn, heb ik ook niet kunnen nalaten, de Gemeente daarmede gerust te stellen, dat uwe Majesteit als beschermer van de regten van allen, ook hen als in alle opzichten getrouwe en gehoorzame onderdanen, die vrijheid zal bevestigen, welke de Grondwet aan alle godsdienstige gezindheden waarborgt. Ik voeg derhalve dringend mijn verzoek bij dat der Gemeente, dat ons op den volgende Rustdag de vrijheid niet moge betwist worden om onze kerken te gebruiken. Is er eenige aanmerking in mijne betrekking als predikant op mijn persoon: ik wensch mij aan het strengste onderzoek van wie het ook zijn mag, over te geven, overtuigd dat, zoo er in oprechtheid naar waarheid gezocht en geoordeeld wordt, het uit alles zal blijken, dat ik aan mijne roeping en verpligting als burger van Nederland, als leeraar in de Gereformeerde Kerk en als belijder der waarheid die uit God is en die door onze vaderen werd geloofd en beleden, getrouw ben geweest. In die overtuiging gerust, neem ik dan nogmaals de vrijheid om in vereeniging met de Kerkeraad en Gemeente van uwe Majesteit bescherming te verzoeken van het dierbaarste wat wij op aarde bezitten, de vrije uitoefening onzer voorvaderlijke Godsdienst. De Koning der koningen schenke uit genade de overvloed Zijner zegeningen aan uwer Majesteits persoon en huis, en make de regering van uwe Majesteit dienstbaar tot verheerlijking van Zijnen Naam, tot uitbreiding van Zijne Kerk op aarde en tot duurzaam welzijn van ons dierbaar Vaderland [17]).

's Gravenhage, den 5. November 1834.

Uwer Majesteits
getrouwe en gehoorzame onderdaan
H. P. SCHOLTE,
Bedienaar des goddelijken Woords
in de Gereformeerde gemeente van
Doveren, Genderen en Gansoijen.

54. Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 6 Nov. 1834.

Justitie.
13 Nov. 1834 *no. 92.*

(kopy) *Aan Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

A. no. 24 vertrouwelijk. *'s Hertogenbosch,* den 6. November 1834.

De Heer Burgemeester der gemeente *Eethen, Genderen* en *Heesbeen* heeft zich dezer dagen in persoon bij mij vervoegd, mij

[17]) Dit stuk is opgenomen in den bundel *Adressen...,* blz. 12—14; vgl. hierboven noot 6.

te kennen gevende dat onder de Hervormde gemeente van Genderen sedert eenigen tijd eene gisting ter oorzake van kerkelijke gevoelens heerschte, welke langs hoe meer een ernstig aanzien kreeg en de vrees deed ontstaan voor verstoring der openbare rust en orde.

Ik heb de Burgemeester hierop eenige mondelinge informatiën gegeven en hem aangeraden om bij bedreiging der rust zoo noodig de gewapende magt te hulp te roepen, hierin evenwel zoo omzigtig mogelijk te werk gaande en zonder opzien te baren.

Thans van dien Burgemeester onder dagteekening van den 4. dezer een berigt ontvangen hebbende wegens het daags of Zondags te voren aldaar voorgevallene, heb ik het niet ondienstig geacht Uwe Excellencie dit berigt mede te deelen, hebbende ik ten dien einde de eer een afschrift van hetzelve hierbij te voegen [18]).

De Gouverneur der Provincie N. Braband,
(get.) B(ARON) VAN DEN BOGAERDE [19]).

55. *Missive van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem met naschrift van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds T. van Spall te Dussen, 7 Nov. 1834.*

Herv. Eered.
8 Nov. 1834 *no. 2.*

(kopy) *Arnhem,* 7 November 1834.

A. F!

De zaak van Scholte behoort bij het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbraband, hetwelk *ten spoedigste buitengewoon* behoort te vergaderen en gemakkelijk spel heeft. Het behoeft niets anders te doen dan kennis te nemen van de acte van afscheuring, en daarop moet het *en* Scholte *en* den Kerkeraad van Doeveren en Genderen *afzetten,* hiervan kennisgeven aan het Ministerie en aan het Classikaal Bestuur van Heusden, met last, om uit de acht notabelen die niet geteekend hebben, eenen nieuwen kerkeraad te benoemen en dezen na drie voorstellen te doen bevestigen. Deze kerkeraad behoort dan dadelijk over te gaan tot het doen van een beroep. De Minister zal voorts, door het Kollegie van Toezigt, wel order stellen op het doen ruimen der pastorie — welke geen dag bewoond kan worden door eenen predikant, die niet tot ons kerkgenoot-

---

[18]) De Minister van Binnenlandsche Zaken zendt bij schrijven van 8 Nov. 1834 no. 2 geheim beide missives aan den Koning, onder opmerking „dat de Burgemeester van genoemde Gemeente mijns inziens goed en voorzigtig gehandeld heeft" [Justitie, 13 Nov. 1834 no. 92].

[19]) Jhr A. J. L. baron van den Bogaerde van ter Brugge (1787—1855); 1817 lid van de Prov. Staten van Oostvlaanderen; 1820 Burgemeester van Waesmunster; 1822 Districtscommissaris van 't Land van Waes; 1828 idem van Gent; 1830—1842 Gouverneur van Noord-Brabant; 1838 Staatsraad; 1840 Kamerheer des Konings; 1842 Opperschenker en Grootofficier van het huis van Willem II.

schap behoort —, gelijk ook op het overgaan der administratie van de kerkengoederen in handen van een der goedgezinden. Zoo loopt de zaak doodeenvoudig en kort af, zonder dat eenige formaliteit vertraging kan veroorzaken. Wie verklaart, zich te hebben afgescheurd, is *buiten ons,* en aan hem hebben *wij* alleen te zeggen: *ga heen* [20]).

Vale

t. t.

(get.) D(ONKER) C(URTIUS).

(minuut)

Bij het geadviseerde heb ik niets te voegen, dan:

1° De opmerking, dat het Classikaal Bestuur inmiddels, zoolang er geen kerkeraad bestaat, moet doen hetgeen des kerkeraad is.

2° De informatie, dat de Minister reeds heeft geschreven aan het Provinciaal Collegie van Toezigt in Noordbraband en deszelfs antwoord wordt ingewacht.

De vergadering van het Provinciaal Kerkbestuur vordert te meer spoed, daar de afzetting van Scholte noodig is om de ontruiming van de pastory te verzekeren.

(JANSSEN.)

56. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Noordbrabant, 11 Nov. 1834.

Herv. Eered.
11 Nov. 1834 *no. 2.*

(minuut)

Aan den Heere Gouverneur der provintie Noordbraband.

Ik betuig UHEG. wel mijnen dank voor de berigten omtrent de onaangename zaak van *Doeveren* en *Genderen,* waar door de woelingen van den gesuspendeerden predikant *Scholten* eene scheuring

---

[20]) Donker Curtius zond dezen brief aan den Secretaris en Adviseur Janssen met het volgende briefje ten geleide:

A. 7 Nov. 34.

A.! Kortheidshalve, en om U in staat te stellen om te zien hoe ik adviseerde en er onder te zetten, wat gij denkt, dat er nog bij moet, zende ik u mijn antwoord aan Van Spall, met verzoek om het hem toe te zenden.

Ik achte het van groot belang, dat er dadelijk maatregelen worden genomen om Scholte de *pastorie te doen ruimen.*

In haast,

t. t.

D. C.

Van De Cock schijnt geen nieuws in te loopen. Het gerucht zegt, dat hij vast zit, doch als dit zoo ware, wist ik het.

in de Hervormde gemeente is ontstaan, welke, zoo daarin door het kerkelijk en burgerlijk bestuur niet werd voorzien, zeer nadeelige gevolgen voor de rust der maatschappij zoude kunnen na zich slepen. Ik vleye mij echter, dat zulks zal kunnen verhoed worden, daar verre de meesten van de onderteekenaars der zoogenaamde scheidingsacte onkundige en misleide menschen zijn, die men in den waan heeft gebragt, dat zij tot de Hervormde Kerk konden blijven behooren, schoon zich afscheidende van het wettig kerkbestuur, terwijl zij zelfs in geen geval kunnen geacht worden eenig erkend genootschap te vormen, vermits de Grondwet alleen aan de — toen — *bestaande* kerkgenootschappen de vrijheid tot uitoefening van eeredienst verzekert en elk nieuw genootschap vooraf een koninklijk verlof zou noodig hebben.

Het was mij tevens bijzonder aangenaam, onderrigt te worden van de doelmatige maatregelen, door UHEG. aanvankelijk genomen, en ik verzoek UHEG. wel, bij voortduring een wakend oog op deze woelingen te willen houden en om, waar zulks te pas komt, door alle middelen, welke te uwer beschikking staan, het wettige kerkbestuur te willen handhaven en zooveel noodig door strenge toepassing der bestaande wetten de rustverstoorders in bedwang te houden.

(De Minister van Staat, belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLAND v. KEPPEL.)

57. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 11 Nov. 1834.

Herv. Eered.
11 Nov. 1834 *no. 1 P.*

(minuut) *Den Heere Donker Curtius,*
predikant te Arnhem.

's Hage, 11 November 1834.

Amicissime!

Met het Classikaal Bestuur van Heusden zal het goed gaan door het beleid en den moed van den scriba *Pape; Van Spall* echter had opwekking en bestuur noodig, waartoe uw brief best was, die dan ook door mij met een P.S. verzonden is. Met het aanstellen van een nieuwen kerkeraad zal het lui gaan; dat komt er dan ook niet zeer op aan, want het Classikaal Bestuur kan intusschen alles doen wat des kerkeraads is, ook beroep.

Maar ik ben niet gerust omtrent de houding van het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbraband; er zijn daaronder, die vrezen zich aan koud water te branden. Aan den President, *Van Heusden,* heb ik gisteren geschreven, om zoo mogelijk zijn veerkracht op te

wekken [21]). Moorrees [22]) houdt zich goed en heeft zich opentlijk en rond tegen Scholte verklaard.

Adieu! enz.
(JANSSEN.)

58. *Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 14 Nov. 1834.*

Herv. Eered.
14 Nov. 1834 *no. 1 P.*

(minuut) *Aan den Heer H. H. Donker Curtius, Th. Doctor en predikant te Arnhem.*

Wat De Cock betreft [23]), mijn Vriend! die is wel door de Regtbank van Appingadam veroordeeld tot eene gevangenisstraf van drie maanden, *f* 150.— boete en de kosten, maar heeft geappelleerd en is *uit dien hoofde* nog op vrije voeten; er is echter geen twijfel, of het vonnis zal bevestigd worden en dan executie erlangen. Hij schijnt zoo wat om te zwerven, want Zondag ll. kwam de daartoe verpligte Ringspredikant niet opzetten, wegens ongesteldheid, maar ook De Cock was niet te Ulrum en er gebeurde niets.

Tegen Scholte en twee zijner medestanders zal ook geprocedeerd worden, op grond van art. 201, 202 en 263 van het Wetboek van Strafregt. De Cock was gecondemneerd [24]) uit kracht van art. 261.

Het is zeer noodig, dat Scholte ook regterlijk wordt vervolgd, want ik heb geen groot vertrouwen op de fermiteit van het Provinciaal Kerkbestuur. Met het Classikaal Bestuur van Heusden zou het zonder den scriba Pape ook niet goed hebben uitgezien, want Van Spall schijnt zeer zwak.

De vordering van overgave van kerk- en diakoniefondsen heeft aanleiding gegeven tot de twee vriendelijke schrifturen, welke hiernevens gaan tot uwe inlichting en die ik terug verzoek [25]).

---

[21]) De minuut van dezen brief is niet in de dossiers, die de particuliere correspondentie van Janssen bevatten, aanwezig. Verschillende andere brieven uit dezen tijd, o. a. van Pape, ontbreken eveneens.

[22]) B. Moorrees (1780—1860); 1794 in militairen dienst; ging na een religieuse crisis studeeren voor predikant; 1807 predikant te De Vuursche; 1809 te Bovenkarspel, 1815 te Wijk, 1816 te Nijkerk, 1831 weer te Wijk; 1851 emeritus; stelde zich in 1841 aan het hoofd van een adresbeweging, die aandrong op kerkherstel, door handhaving der Formulieren.

[23]) Antwoord op de volgende zinsnede uit een brief van Donker Curtius d.d. 12 November: „Hoe ging het toch sedert 26 Oct. te Ulrum? Zijn er de militairen nog? Is De Cock nog op vrije voeten? Toen ik uwen brief en dien van Hendriksz zag, dacht ik, Ha! daar is nieuws! Maar ziet, het was fut! Zoo er wat is, laat mij dan niet wachten, want ik verga van ongeduld" [Herv. Eered. 14 Nov. 1834 no. 1 P].

[24]) Condemneeren = veroordeelen.

[25]) Zie *Officiëele Stukken*[2], blz. 42—44.

Intusschen zal het bezwaarlijk zijn, de diakoniefondsen meester te worden voor en aleer de kerkeraadsleden door het Provinciaal Kerkbestuur zijn afgezet en dus alle radikaal verloren hebben.

Vele der misleide menschen te Doeveren, Genderen en den omtrek, beginnen hunne dwaasheid in te zien en schijnen niet ongenegen terug te keren, zoodra de raddraaijers in de pekel zullen zitten.

Vale!

(JANSSEN).

. . . . [26]

59. Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 15 Nov. 1834.

Herv. Eered.
17 Nov. 1834 *no. 1 P.*

A(rnhem), 15 Nov. '34.

Waarde Vriend!

Hartelijk dank voor al het medegedeelde. Ik ben het met u ten volle eens, dat het volstrekt noodig is, dat Scholte ook *geregtelijk* worde vervolgd. Zoodra dat geschiedt, zal zijn aanhang wel in de schulp kruipen.

Wat de *kerkelijke* behandeling betreft: nu Scholte c.s. zegt, dat zij zich niet afscheiden van de *kerk,* maar wel van het *kerkbestuur* en aan dit bestuur alle gehoorzaamheid opzeggen, verklaren zij zich in staat van *rebellie* en *moet* dus Scholte en kerkeraad worden afgezet. Wie dat niet ziet, is blind; en wie dat niet aandurft, moet geen lid van een kerkbestuur zijn. Het magtig worden der fondsen schijnt casu quo te zullen geschieden op koninklijk besluit; kan men echter hier buiten, ik acht het beter.

. . . . [27]

Vale

t. t.

D(ONKER) C(URTIUS).

---

[26]) Er volgt nog een noot over het beroepingswerk te Putten.

[27]) Het verdere van den brief handelt over het beroepingswerk te Putten.

60. *Rapport van het Classikaal Bestuur van Heusden aan den Minister van Eeredienst, 15 Nov. 1834.*

Herv. Eered.
20 Nov. 1834, *no. 12.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, in 's Gravenhage.

No. 77/29. *Heusden,* den 15. Nov. 1834.

Het Klassikaal Bestuur van Heusden, ontvangen hebbende ten fine van berigt, een adres aan Uwe Excell. van ouderlingen en diakenen der Gereformeerde gemeente van Doveren, Genderen en Gansoijen, in dato den 1. Nov. l.l., met vier bijlagen; alsmede een rekest derzelfde personen aan Z.M. met vier bijlagen [28]; benevens een rekest van den Kerkeraad van Doveren, Genderen en Gansoijen, in dato Doveren 2 Nov. j.l. [29]), waaraan annex een rekest van den gesuspendeerden predikant Hendrik Peter Scholten aan Z. M. in dato 's Gravenhage 5 Nov. l.l. [30]), allen ten einde daarop te dienen van spoedig rapport, —

Heeft de eer bij deze, onder terugzending derzelve, aan de aanschrijving van Uwe Exc. van den 3. Nov. l.l. no. 14 en van den 7. dezer no. 1 te beantwoorden, in het vertrouwen, dat Uwe Excellentie dit ééne rapport als geldig en van toepassing op al de toegezondene stukken zult gelieven aan te merken, daar dezelve allen van denzelfden hoofdzakelijken inhoud zijn, en wegens den gevorderden spoed aan het Klassikaal Bestuur de tijd ontbreekt, op allen afzonderlijk te berigten.

Het Bestuur acht het echter noodzakelijk, vooraf het een en ander aan te merken, hetwelk over den oorsprong der, zoo aan Z. M. als aan Uwe Excellentie, door den gesuspendeerden predikant H. P. Scholten en den voormaligen Kerkeraad zijner Gemeente ingediende adressen, rekesten en bijlagen, eenig licht verspreiden kan, en het berigt des Klassikalen Bestuurs te juister zal doen beoordeelen.

Toen de gemeente Doeveren, Genderen en Gansoijen, door het vertrek des predikants A. S. Nanninga naar Raamsdonk, vacant geworden was, werd aldaar in zijne plaats beroepen de candidaat H. P. Scholten, die vroeger tot het Luthersche Kerkgenootschap behoord hebbende, tot het Hervormde was overgegaan en die, na in zeer korten tijd al zijne letteroefeningen en studiën te Amsterdam en te Leyden volbragt te hebben, door een onzer provintiale kerkbesturen als candidaat werd aangenomen. Zijne bevestiging greep te Doeveren plaats, den 17. Maart 1833. — Al spoedig verbreidden zich de geruchten der hooge regtzinnigheid en der buitengewone geestesgaven des drie en twintigjarigen Predikants, en dit had dan ook den toevloed ten gevolge van zoo velen, als er zijne vaak drie uren lange leerredenen verkozen bij te wonen; ofschoon ande-

[28]) Zie *Officiëele Stukken*², blz. 1—20.
[29]) Zie hierboven no. 47.
[30]) Zie hierboven no. 53.

ren — en daaronder der zake *zeer* kundigen —, die hem uit nieuwsgierigheid eens wilden hooren, in zijne gerekte voordragt niets anders meenden te bespeuren, dan eene onophoudelijke herhaling derzelfde denkbeelden, altijd in het gewaad der steilste orthodoxie gekleed, en ongelukkiglijk altijd doorweven met liefdelooze beledigingen van, of toespelingen op zijne medebroederen, die der gemeente àls leugenprofeten en baalspriesters werden voorgesteld.

Het Klassikaal Bestuur kon niet onkundig blijven van 's mans predikwijze, doch meende op dezelve geene aanmerkingen te moeten maken; eensdeels, omdat het zich ten regel altijd heeft gesteld, den vorm der voordragt en de wijze der beschouwing der leerstukken van de Godsdienst aan ieder vrij te laten — en zulks daarom ook aan den Heer Scholten niet wilde betwisten, immers zoolang zijne gevoelens niet in kennelijken strijd waren met het Evangelie zelve, en hij getrouw bleef aan de reglementen der Hervormde Kerk, door Z.M. gesanctionneerd, en door hem, Scholten zelven, plegtiglijk aangenomen —, en anderdeels, omdat het Klassikaal Bestuur begreep, dat de onafgebrokene hernieuwing zijner schimpredenen eindelijk zelfs den geduldigste zouden lastig vallen en verdrieten; gelijk dit dan ook geschied is.

Wanneer derhalve de Heer Scholten in zijn rekest aan Z. M. — van den 5den November — stoutweg verzekert, „dat hij vervolgd is en ten doel gestaan heeft aan zijdelingsche of meer regtstreeksche vervolgingen", dan is dit in elk opzigt eene handtastelijke onwaarheid, den Koning onbeschaamd voorgedragen.

Het Klassikaal Bestuur heeft dan ook tevergeefs, in 's mans geheele petitie, naar het geringste bewijs gezocht voor deze onaangename en het Bestuur beledigende assertie [31]).

Al spoedig echter werd de Heer Scholten vanwege sommige leden zijner gemeente van Doeveren — en daaronder door een lid des Kerkeraads — bij het Klassikaal Bestuur aangeklaagd van op eene willekeurige wijze, tegen alle oude voorregten en bestaande reglementen in, den Kerkeraad van Doeveren te willen veranderen, door er leden uit de gemeente Genderen in te brengen. Het Bestuur onderzocht deze aanklagt, vond dezelve gegrond, en veroordeelde de Heer Scholten — die zich in dit geheele geschil achter de meerderheid des Kerkeraads wist te verschansen —, naar regt en billijkheid tot redres der billijke grieven.

Dan, in plaats van zich te onderwerpen aan de met redenen bekleedde uitspraak, of zich — de zaak in statu quo latende — op het Provintiaal Kerkbestuur van Noord-Braband te beroepen, ging hij voort in zijne onwettige handelwijze, schond openlijk het besluit des Klassikalen Bestuurs, bevestigde in weerwil van hetzelve zijnen eigendunkelijk gekozen Kerkeraad, en beriep zich desniettegenstaande op de beslissing van het Provintiaal Kerkbestuur; met dat gevolg, dat zijne handelwijze als misbruik van magt veroordeeld, en hij met zijne deelgenoten in al de gerezene kosten verwezen werd [32]).

---

[31]) Assertie = bewering.

[32]) Zie voor deze kwestie: C. W. Pape, *Handelingen van het Klassikaal Bestuur van Heusden omtrent... H. P. Scholte...*, 's Gravenhage, 1835; *1e stuk*, blz. 15—22; *2e stuk*, blz. 5—47 (13 bijlagen).

Allerwege hadden zich inmiddels de geruchten verspreid, dat de Predikant Scholten tegen de Evangelische gezangen was; dat hij dezelve geenszins bij de openbare godsdienstoefeningen liet zingen; dat hij evenmin de vier vragen bij de voorbereiding des H. Avondmaals der gemeente voorstelde; ja zelfs, vele aanmerkingen maakte op de regtzinnigheid onzer Psalmberijming: en, daar deze geruchten — althans omtrent de twee eerste punten —, zoo zij gegrond mogten bevonden worden, niet tot de leer, maar tot de naleving der bestaande verordeningen in de Nederlandsche Hervormde Kerk behoorden, zoo rekende het Klassikaal Bestuur zich gehouden, deswege den Predikant Scholten te moeten ondervragen, en te trachten hem te bewegen tot gehoorzaamheid aan bepalingen, die vóór zijne komst in zijne gemeente geenen den minsten wederstand gevonden, maar veeleer godsdienstige stichting hadden te weeg gebragt (Bijl. A) [33]).

De Commissie tot dit onderzoek benoemd in de vergadering des Bestuurs, den 27. Aug. l.l., bragt haar rapport uit, waaruit de vijandige zin van den predikant Scholten tegen wet en orde ten duidelijkste bleek, en het Bestuur schaamde zich zelfs over de dwaasheid van het antwoord, dat de Heer Scholten op de vraag durfde geven: waarom hij geene gezangen liet zingen?

Het geheele rapport vindt Uwe Exc. hieraan geannexeerd onder Bijlage B [34]).

Hangende deze zaak, adresseerde zich een inwooner der gemeente Genderen aan het Klassikaal Bestuur, met het bezwaar, dat de predikant Scholten weigerde zijn kind te doopen, omdat noch hij, noch zijne vrouw lidmaten of geloovigen waren.

Het Bestuur kon aan *zulk* een bezwaar naauwlijks geloof geven, doch uit een met den predikant Scholten geopende correspondentie deswege werd men al te spoedig gewaar, dat het ingebragtte bezwaar gegrond was; en hoe men ook den man van zijne onchristelijke meening, door redenen van verstandig betoog, trachtte af te brengen, alles was tevergeefs. Tot afsnijding derhalve van allen verderen doelloozen briefwissel en tot voorkoming van ergernis in deze meest door Roomschgezinden bewoonde streken, bleef aan het Bestuur nu wel niets anders over, dan een der naburige predikanten [35]) aan te schrijven en te autoriseeren tot het doopen des zuigelings, daarvan aan den Heer Scholten kennis te geven en denzelven uit te noodigen, om het gedoopte kind in het doopregister zijner gemeente in te schrijven.

Dit alles geschiedde; de Heer Scholten ontving de kennisgeving, doch achtte zich geroepen om, in overeenstemming met zijnen Kerkeraad, den brief aan zijnen medebroeder te schrijven, welke den graad van zijne Evangelische liefde bepaalt en het standpunt zijner verlichting aanwijst.

---

[33]) De copie van een verklaring van Ds A. S. Nanninga te Raamsdonk, gedateerd 22 Aug. 1834, waarvan de inhoud is weergegeven in Deel I, blz. 302, noot 2 en blz. 304 noot 2. Zie voor de volledige verklaring: C. W. Pape, *t.a.p.*, *2e stuk*, blz. 49—50.

[34]) Zie Deel I no. 158.

[35]) Ds B. van Veen te Aalburg.

Deze brief komt voor onder bijlage C [36]).

Het Bestuur meent bij dit alles te mogen aanmerken, dat ook in dit geval de Heer Scholten, evengelijk in al zijne overige handelingen, zich altijd door den Kerkeraad poogt te dekken, hoezeer het *doopen* eenes kinds uitsluitend tot zijn ampt als predikant behoorde.

Wel verre derhalve, dat de Heer Scholten, gelijk hij in zijn adres aan den Koning voorgeeft, „ten doel zoude gestaan hebben aan verschillende valsche aantijgingen en lasteringen niet alleen, maar ook aan gedurige vervolgingen der kerkelijke bestuurders", zoo mag men uit zijne eigene verklaringen veeleer opmaken — Bijlage B — dat hij altijd met de grootste verschooning behandeld is geworden, en, bijaldien het kerkelijk bestuur zich te zijnen aanzien iets te verwijten heeft, dan zal de onpartijdige zulks in eene misschien te ver gedrevene lankmoedigheid vinden.

Of hoe! bijaldien men hem langer dan een jaar zijnen verkeerden gang heeft laten gaan; bijaldien eene broederlijke gezindheid hemwaarts eerst alle middelen ten zijner verbetering heeft uitgeput door bijzondere toesprake; bijaldien men hem *dan* wegens zijn vergrijpen officieel onderhoudt, hem op de wetten wijst — wetten, die hij meer dan eens plegtiglijk beloofd heeft te zullen naarkomen! — en wettiglijk met hem handelt: dan zal dit toch wel geene gedurige vervolging mogen heeten?

Hoe zeer echter het Klassikaal Bestuur de dwalingen des jongen onervaren mans in den geest der liefde heeft willen tegengaan,

---

36) *Doeveren*, 22e Augs. 1834.

WelEerw. Zeer Gel. Heer!

Ontvangen hebbende Uwe missive van 7 Aug. 1834, waarbij mij berigt wordt dat het kind van H. v. d. Graaf en Cornelia van Rijswijk op uitnodiging en autorisatie van het Class. Bestuur van Heusden door UEW. gedoopt is, met aanwijzing om hetzelve in ons doopregister aan te teekenen, — is hetzelve ter kennisse gebragt van den Kerkeraad der gecombineerde gemeente, welke met verwondering die handeling van het Class. Bestuur en UEW. heeft vernomen, daar de doop van dat kind geweigerd was op grond van Gods Woord, van onze Formulieren van eenigheid en kerkelijke Liturgie, ter handhaving van de goede orde in de kerk van Christus en ter bevordering van de Christelijke zeden, waartoe wij allen volgens onze afgelegde belofte verbonden zijn; en daar genoemde H. v. d. Graaf en zijne huisvrouw in onze gemeente geene huisgenoten des geloofs zijn, maar vooral genoemde H. v. d. Graaf een hartnekkig verachter is van Gods Woord en van de openbare gemeenschappelijke godsdienstoeffeningen in de gemeente, zoo kan ook de Kerkeraad niet besluiten om zijn kind als een kind onzer gemeente aan te merken; en wanneer het dus door het Class. Bestuur kon goedgevonden worden om zulk een openbaren ongelovigen in zijne boosheid te stijven, en UWE. heeft kunnen besluiten om daaraan deel te nemen door het toedienen des doops, zoo neemt de kerkeraad de vrijheid om UWE. te verwijzen naar art. 15 no. 3 van het huishoudelijk regl. op de zamenstelling en werkzaamheden der kerkeraden enz.

De kerkeraad van Doveren en Genderen, — geteekend — H. P. Scholte, predikant president, Jan van Marsbergen, Jan Boll, Johs. Branderhorst, Cornelis Verdoorn, Teunis Boll, Govert van Andel, G. van der Beek.

[Art. 15 no. 3 bovengenoemd: „de aanteekening van de gedoopten moeten bevatten jaar en dag... alsmede derzelver woonplaats, indien deze eene andere is, waar de doop bediend wordt."]

zoo vergat het daarom de zegelspreuk der Hervormde Kerk niet „dat alle dingen eerlijk en met orde geschieden", en uit dien hoofde zoude het bovenvermeldde rapport zijner Commissie, ter zake der overtreding der bepalingen op het zingen der Evangelische gezangen en op het voorstellen der vier vragen, een ernstig onderwerp van behandeling hebben uitgemaakt op deszelfs gewoone vergadering van den 29. Oct. ll., toen hetzelve twee dagen vóór deze bijeenkomst de aanschrijvingen van Uwe Exc. ontving van den 25. en den 27. Oct. ll. met de daarbijgevoegde stukken, procesverbalen en bijlagen.

Met diepe verontwaardiging las het Bestuur al deze stukken; want was het dan niet genoeg voor Scholten, verwarring in zijne, en onrust in naburige gemeenten te zaaijen, moest hij — hij leeraar der liefde en des vredes! — naar het einde des vaderlands ijlen, om ook daar een zedelijke brandstichter te worden en onze Hervormden op te ruijen tegen de bestaande Kerkenorde en het burgerlijk bestuur?

Neen, ontveinsen wil het Klassikaal Bestuur het niet, dat hetzelve *eenstemmig* om dit zijn wangedrag, onafhankelijk van de reeds tegen hem hangende procedure, hem in zijne bediening als predikant der gemeente Doeveren, Genderen en Gansoijen schorstte, doch ook in die schorsing wilde men, dat hij zien zoude, hoe zeer matiging en bedaarde ernst in de uitspraak over hem had voorgezeten, daar men hem het volle genot zijns traktements liet en hem slechts verpligtte tot een billijk defroijement[37]) zijner voor hem dienstdoende en door hem zoo dikwerf beledigde broeders. Tegelijk benoemde men ingevolge de wet eene Commissie, welke den Heer Scholten in de gelegenheid zoude stellen om zich tegen zooveel bezwaars te verdedigen, voor welke Commissie, te Heusden den 5. Nov. ll. bijeengekomen, hij echter niet goedgevonden heeft te verschijnen.

Van deze zijne provisioneele schorsing werd hem kennis gegeven in behoorlijken vorm; doch van dien oogenblik af heeft hij zich beijverd, om zijne gemeente door zijn voorbeeld aan te porren tot eenen stap, welken zij hem dwaaslijk en ligtzinnig, in overijling heeft nagedaan. Immers reeds daags na zijne schorsing is men overal aan de huizen rondgegaan, heeft men zelfs de kinderen op de akkers opgezocht, om hunne onderteekening te winnen voor een ontwerp, welks eigenlijke strekking de minsten doorzien konden.

Na aldus zoo beknopt mogelijk te hebben aangewezen, hoe door het gedrag van den Heer Scholten *alléén* de grond is gelegd der plaats gegrepen hebbende gebeurtenissen, hoe door zijn voorbeeld *hoofdzakelijk* zijne gemeente is opgeruid tot eene onberedeneerde afscheiding, hoe door zijn prediken *uitsluitend* een vijandige, hatelijke sectegeest tegen de bestaande Kerkorde is ingeboezemd, zoo blijft aan het Bestuur nog de taak over, om op de onderscheidene stukken, ten fine van rapport medegedeeld, het noodige te berigten.

Het geuitte doel der rekestranten aan Z. M. en der berigtgevers aan Uwe Exc. komt hierop neder: „dat zij op dezelfde grondslagen en naar dezelfde regelen God willen dienen als onze voor-

---

[37]) Defroyement = bezoldiging.

vaderen; dat zij op de *oude grondslagen,* Gods Woord en de daarmede in alles overeenkomende Formulieren van eenigheid, *naar de oude regelmaat,* de kerkelijke Liturgie der Gereformeerde gemeenten in Nederland", willen blijven bestaan, met verwerping der tegenwoordige reglementen.

Wat het eerste gedeelte van hun verlangen betreft: wie heeft dan ooit den rekestranten en adressanten de vervulling van hetzelve betwist? Waar is het bewijs aanwezig, dat men hen ooit daarvan heeft willen aftrekken? Wie verhindert hen om tot in de geringste bijzonderheid geloovig gehecht te blijven aan de Synode van Dordrecht en al de uitdrukkingen, spreekwijzen, bewijzen en bewijsplaatsen der formulieren en formuliergebeden, zoo zij dit verkiezen voor zichzelven als waarheid aan te nemen? Houdt niet elke echte Hervormde den Bijbel *alleen* voor de kenbron van zijn weten, voor het rigtsnoer van zijn handelen? Eerbiedigt hij niet gaarne de Synodus van Dordrecht als eene voorvaderlijke kerkelijke oorkonde, welke de hoofdwaarheden zijner belijdenis behelst? Doet hij niet van harte hulde aan de wijsheid dier voorvaderen, wanneer hij hunne in vromen zin uitgedrukte gevoelens leest in het 7de artikel der „Belijdenisse des geloofs der Gereformeerde Kercken in Nederlandt": „dat men geener menschen schriften, hoe heijlig sij geweest zijn, gelijcken mag bij de godtlijke schrifturen" ezv.? en wie bezwaart de gemeente van Doeveren, Genderen en Gansoijen in het houden, behouden en naleven der geheele Liturgie?

Waarlijk! de rekestranten — niemand hunner uitgezonderd — toonen weinig achting te hebben voor deze Liturgie, leggen weinige gezindheid aan den dag om dezelve in allen deele vast te houden: anders zouden zij, met hunnen gesuspendeerden Leeraar aan het hoofd, dezelve niet schenden in denzelfden ogenblik dat zij zich als haar voorvechters willen doen doorgaan! Of, toen de Heer Scholten als predikant werd ingewijd, antwoordde hij toen op de derde vrage van „het Formulier om te bevestigen de dienaren des godtlijken Woords" ook niet „eenmaal voor het oog des Almachtigen van ganscher harte *ja* in de gemeente", evenzeer als op de eerste vrage, waarop hij zich thans alleen gelieft te beroepen? En welke waren dan die kerkelijke vermaningen? welke was die gemeene ordening der kerken, aan welke hij onderwerping beloofde, „indien hij in leere of leven zich quaeme te ontgaan"? Zeker geene anderen, dan juist hetzelfde Reglement op het kerkelijk Opzigt en Tucht, dat hem thans zoo hogelijk hindert! Toen hij eenen hem dringend smekenden ouder den doop zijns kinds weigerde en hij — Gereformeerd predikant — het dezen zelfs vrijgaf om zijn kind in de Roomsche Kerk te laten doopen — zoo tenminste luidde het berigt des vaders —, behoorde dan destijds voor hem „het gebed naar de leere des Catechismi" niet tot de Liturgie? Vergat hij dan toen, dat de woorden in het gewone Doopformulier, „dat de kinderen als lidtmaten der gemeente van Christus behooren gedoopt te worden", insgelijks tot *de oude regelmaat* behoorden? Of, toen de ouderlingen en diakenen in hunne bedieningen bevestigd werden, beloofden zij toen ook niet allen naar het formulier, „dat zij zich allen gezamentlijk in alle godtzaligheid zouden gedragen en zich onderwerpen aan de ker-

kelijke vermaning, indien zij zich quamen te ontgaan"? En die Liturgie roepen zij in om er voor het vervolg naar te leven!! Och dat zij er zich altijd naar gedragen hadden!

Het zal der aandacht van Uwe Excellentie niet ontgaan zijn, dat de hoofdreden welke de adressanten voor hun gedrag aanvoeren, daarop nederkomt, dat zij zich afscheiden, „*omdat* het Klassikaal Bestuur van Heusden hunnen Herder en Leeraar geschorst heeft, omdat hij in de gemeente Ulrum heeft gepredikt, gedoopt en eene godsdienstige aanspraak in de open lucht gehouden."

Om des Heeren Scholten wil alléén grijpt derhalve de geheele beroering in de gemeente van Doeveren, Genderen en Gansoijen plaats. Nu is zeker één van beiden waar: de Heer Scholten is onschuldig of naar verdienste gestraft. Is hij onschuldig, dan bleef hem het beroep op hooger kerkbestuur over, ter verdediging zijner onschuld en ter beschaming van het Klassikaal Bestuur. Maar is hij als schuldig aan oproer in het kerkelijke veroordeeld, dan mag hij immers geene aanleiding zijn, waarom men zich door zijne misdaad laat leiden tot de dwaastste wanorde?

Doch nietig voorwaar is het voorgeven, dat de Heer Scholten geschorst zoude zijn, *omdat* hij gedoopt, gepredikt en in de open lucht eene godsdienstige aanspraak gehouden heeft. Neen! maar hij deed zulks op eene onwettige wijze, met voorbedachtelijke verkrachting der bij hem welbekende en aangenomene reglementen; zijn schandelijk gedrag had de noodlottigste gevolgen kunnen hebben blijkens de aan het Bestuur gesuppediteerde [38]) procesverbalen, en daarom *moest* het Bestuur, wilde het niet ontrouw worden aan zijnen pligt, hem den straf opleggen, welke zijn ergerlijk en geruchtmakend wangedrag noodzakelijk maakte.

Twee redenen tot aandrang hunner petitie bezigen de rekestranten bij Z.M.; de eerste is hun beroep op hunne gehechtheid aan Koning en Vaderland; de tweede is het getal der onderteekenaars.

Wat de eerste reden aanbelangt, zoo wil het Klassikaal Bestuur hen hunne goede stemming ten deze niet betwisten, daar zij Noord-Nederlanders zijn en Gereformeerden willen heeten; maar gaarne had het Bestuur gezien, dat zij voor die liefde ook bewijzen hadden *kunnen* aanvoeren! Want het is algemeen in deze streken bekend, dat, toen tijdens het jongste oproer in België het heilige „te wapen Nederlanders!" allen in het harte drong, dat, toen uit alle dorpen van het land van Heusden mannen en jongelingen *vrijwillig* het zwaard aangordden voor den heerlijken strijd — er uit alle de inwoners der gemeente van Doveren, Genderen en Gansoijen ook geen enkelde gevonden werd, die aan de oproeping des door hen geliefden Konings ten behoeve van den bedreigden geboortegrond beantwoordde!

De tweede reden, door welke de rekestranten hunne aanvrage steunen, is het getal der onderteekenaars.

Missschien zoude het toereikend zijn, hier in het algemeen aan te merken, dat de bedroevende jongste gebeurtenissen genoegzaam over de waarde der petitiën door duizelige volkshoopen in

---

[38]) Suppediteeren = verschaffen, verstrekken.

de wereld gebragt, beslist hebben [39]), en dat alzoo ook geen hooger prijs aan de onderhavige moet worden toegekend. Dan, om het gewigt der zaak wil het Klassikaal Bestuur liefst in bijzonderheden treden, en aarselt niet te berigten, dat de gansche lijst der petitie aan *onkunde*, aan *verleiding*, aan *vrees*, aan *oproer* zijnen oorsprong verschuldigd is, ja, dat het onderteekende adres, gelijk het daar ligt, een lasterlijk schandstuk is.

Onkunde heeft velen ter goeder trouw doen teekenen, wien men voorspiegelde, dat men met de teekening slechts bedoelde, den Heer Scholten als predikant te houden en zulks van Z. M. te verzoeken; ten proeve daarvan strekke de verklaring van twee militairen, die men ook als leden en inwooners der gemeente heeft doen voorkomen, ofschoon zij slechts tijdelijk uit Heusden gedetacheerd zijn tot bewaking der opgeworpene batterij te Doveren. Bijlage D [40]).

Een zeer groote menigte van kinderen komen onder de onderteekenaars voor, en hoe ligt viel het, kinderen *buiten* weten en *tegen* den zin hunner ouderen te *verleiden*, door hen hunne namen op een blaadje papier te laten schrijven en alzoo het getal te vermeerderen! Een bewijs daarvoor vindt Uwe Exc. onder bijlage E [41]).

---

[39]) De schrijver doelt m.n. op de twee petitiebewegingen in 1829, die in de Zuidelijke Nederlanden op touw waren gezet en waaraan ook Roomsch-Katholieken uit het Noorden deelnamen; vgl. Witlox, *De Katholieke Staatspartij*, 1919, 5de en 6de hoofdstuk.

[40]) Afschrift.

Wij ondergeteekenden *J. J. Schijff* en *B. van Beek*, sergeanten majoors bij de guarnisoenstroepen te Heusden en gedetacheerd te Doveren,

Verklaren mits deezen, dat wij volstrektelijk het eigenlijk doel niet begrepen hebben, waarom men ons zeeker stuk te Doveren heeft laten teekenen, maar dat wij, van achteren beter ingeligt zijnde en vernemende, dat men door hetzelve oproer in de Hervormde Kerk wil stichten en een heillooze scheuring daarstellen, onze handteekening wederom intrekken, verklarende wij van ganscher harte, als leden der Hervormde Kerk, dat wij getrouw aan de leer des Evangelies, ons ook blijven houden aan de wettig bestaande verordeningen in het bestuur, en eenen afkeer hebben van alle twist, met welke bedoelingen men dezelve ook zoude willen bevorderen.

Heusden, den 3e November 1834.

(get.) J. J. SCHIJFF.
B. VAN BEEK.

[41]) Afschrift.

Aan den Scriba van het Klassikaal Bestuur te Heusden.

Doeveren, 4e November 1834.

In antwoord op den brief gedateerd den 3. November aan mij gezonden, in denwelken gevraagd wordt, of de namen van Huibertje van Hemert gebore Boll, J. G. van Hemert, Bart van Hemert, Arie van Hemert, Jacoba Adriana van Hemert en Huibertje van Hemert, de namen zijn van mijne vrouw en kinderen, en of die handteekening onder mijne goedkeuring gesteld en met mijn voorweten geschied is op zeker stuk aan het Klassikaal Bestuur van Heusden den 1e November l.l. copieëlijk ingezonden, bij hetwelk de ledematen en inwoners van Doeveren, Genderen en Gansoijen verklaren zich af te scheiden van de

Menige knecht, meid en ambachtsman teekenden daarenboven uit *vrees* voor hunne dienst of werk te verliezen, gelijk reeds *meer dan éène* mondelinge betuiging daarvan bij het Klassikaal Bestuur is ingekomen.

Enkelden slechts mogen met den Heer Scholten *oproeriglijk* hebben willen zamenspannen, om zich af te scheiden van de oude Hervormde Kerk; en die enkelden zelfs, indien zij *al* de gevolgen van hunnen stap hadden kunnen voorzien, indien zij niet begocheld waren geworden door de stellige en op hoogen toon uitgesprokene verzekeringen hunner leiders, zouden zich wel gewacht hebben om in zijne beroeringen te deelen!

Maar hoe nu? indien men dit alles in aanmerking neemt, wanneer men onder anderen kinderen van 12, ja van 9 en *zes* jaren, in rekesten en brieven aan Z. M., aan de HoogEerwaardige Synode der Hervormde Kerk en aan Uwe Excellentie laat betuigen, „dat de Gemeente als één man heeft gesproken, dat zij in den naam van den Heer J(ezus) C(hristus), den eenigen Koning en Wetgever in en over zijne Kerk, de gemeenschap met de tegenwoordige Nederlandsche Hervormde Kerk opzeggen; dat zij zich houden willen aan Gods Woord, naar de Formulieren van eenigheid, naar de oude regelmaat en de kerkelijke Liturgie der Gereformeerde Kerken in Nederland" — dan vraagt het Klassikaal Bestuur, of men dergelijk stuk niet lasterlijk, niet hoonend voor onze heilige Godsdienst moet heeten?

En dat stuk werd nogtans geteekend onder het oog, op het drijven van den Heer Scholten! en deze schaamt zich bij dat alles niet, zich een getrouw leeraar te noemen! en deze bloost bij dat alles niet, aan den Koning te schrijven, „dat zoo er eenige aanmerking op hem in zijne betrekking als predikant is, hij wenscht zich aan het strengste onderzoek van wie het ook zijn mag te onderwerpen, en dat hij reeds bij voorraad zich overtuigd gevoelt, bij een onpartijdig onderzoek, van zijne onschuld"!

Eene bijzonderheid in de petitie der rekestranten heeft de opmerkzaamheid des Bestuurs in eene hooge mate tot zich getrokken, namelijk de stellige toon, op welke zij van *hunne* kerken te Doveren en Genderen spreken, en hun aanzoek aan Z.M. om hen „bij *hun* wettig regt als Gereformeerde onderdanen te handhaven", waarbij nog komt de verzekering van den Heer Scholten in zijn bijzonder adres aan den Koning, „dat deze kerken eigendom der gemeente zijn" en „dat hij uit dien hoofde niet heeft kunnen nalaten de gemeente gerust te stellen, dat Z.M. als beschermer der regten van allen, ook haar, als in alle opzigten getrouwe en gehoorzame onder-

---

Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden, zoo dient deeze tot berigt, dat de onderteekening van mijne voornoemde kinderen, met name J. G. oud 17, Bart oud 13, Arie oud 9, Jacoba Adriana oud 15 en Huibertje oud 12 jaren, door aanhouden der beide diakenen ten mijnen woonhuize bij mijne afwezigheid geschied is.

Bij deeze de vrijheid nemende UE. te verzoeken, als zijnde die onderteekening mijner kinderen geheel tegen mijnen wil en buiten mijne toestemming geschied, geen verder gevolg aan dezelve te willen geven, verlangende dat al mijne kinderen met mij in het geloof van de Hervormde Kerk mogen staande blijven.

(get.) G. J. VAN HEMERT.

danen, die vrijheid zal bevestigen, welke de Grondwet aan alle godsdienstige gezindheden waarborgt", terwijl de rekestranten voorts verzekeren, „dat zij om allen schijn van oproer te vermijden zich onderworpen gedragen en van het gebruik *hunner* kerken zich onthouden hebben."

Het Klassikaal Bestuur ziet deze zaken geheel anders in, en schoon het slechts om berigt gevraagd wordt op de in deszelfs handen gestelde stukken, neemt het echter de eerbiedige vrijheid van aan te merken: dat al de rekestranten met den gesuspendeerden Predikant aan het hoofd, door hunne willekeurige afscheiding van de Hervormde Kerk niet alleen opgehouden hebben Hervormden te zijn, maar ook alle aanspraak verloren hebben op de kerkgebouwen en diaconieën met derzelver goederen. Uit dien hoofde heeft dan ook het Bestuur reeds voorloopige maatregelen beraamd tot behoud en rigtig beheer van al deze bezittingen, als uitsluitend toebehoorende aan het Hervormde Kerkgenootschap.

Moge het zoo zijn, dat de vrijheid der Godsdienst bij de Grondwet is gewaarborgd; maar zij is het alleen voor de erkende en bestaande kerkgenootschappen, terwijl de rekestranten niet anders zijn dan sectarissen, dan eene bandelooze massa, welke zich heeft opgeworpen, en welker opwerping zelve reeds in het beginsel eene daad van oproer is tegen de bestaande orde.

Dat de rekestranten zoo hoog van hunne onderwerping opgeven, ware beter niet geschied; want het Klassikaal Bestuur bezit de overtuiging dat het oorspronkelijk doel van den Heer Scholten met zijne schare wel degelijk geweest is, in de kerken van Doeveren en Genderen de godsdienst te blijven uitoefenen; want wat zegt men anders in het slot der missive aan het Klassikaal Bestuur gerigt, „dat de dienst der ringspredikanten voor hen geene behoefte meer is, dewijl de dienst als voorheen door hunnen Herder en Leeraar onder hen zoude verrigt worden"? De vastberadenheid die het Bestuur ogenblikkelijk heeft aan den dag gelegd, de krachtvolle maatregelen door den Heere Boll, burgemeester van Genderen, in het belang der orde en rust van stonden aan genomen, en het uitrukken der geheele brigade Marechaussée uit Heusden naar Genderen op aanzoek van denzelven, zullen wel eene belangrijke wijziging in het plan van den Heer Scholten hebben te weeg gebragt.

Slechts acht personen, zegt de Heer Scholten, dat er van de geheele gemeente neutraal willen blijven. Dit is eene onwaarheid. Reeds meer dan veertig — waaronder echter ook kinderen — zijn aan het Bestuur opgegeven als wars zijnde van de heerschende verwarringen, en hun getal zal spoedig vermeerderen, zodra het nadenken slechts eenigszins terugkeert en de misleide menigte in hare wezenlijke belangen inzage zal verkrijgen.

Het Klassikaal Bestuur eindigt bij deze deszelfs rapport aan Uwe Excellentie over deze verdrietige zaak met de betuiging, dat hetzelve met het oog op God besloten heeft, moedig wet en orde tegen alle zedelijke muiterij te handhaven en met mannelijken ernst der jammerlijke dweepzucht het hoofd te bieden, in het eerbiedig vertrouwen, dat Uwe Exc. gaarne daartoe aan hetzelve de krachtvolle hand zult bieden, en in de opbeurende gedachte, dat Zijne Majesteit ook ten opzigte onzer kerkelijke verordeningen de zin-

spreuk zijns geslachts zal verwezenlijken „Ik zal handhaven!" [42]).
Het Klassikaal Bestuur van Heusden voornoemd,
Namens hetzelve,
T. VAN SPALL, praes.
C. W. PAPE, scriba.

61. *Missive van het Classikaal Bestuur van Heusden aan den Minister van Eeredienst, 18 Nov. 1834.*

Herv. Eered.
19 Nov. 1834 *no. 9.*

Aan Z. Exc. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk te 's Gravenhage.

No. 80/84. *Heusden*, den 18. Nov. 1834.

Het Klassikaal Bestuur van Heusden acht zich verplicht, Uwe Excellentie het volgende verslag van den staat van zaken in de gemeente Doeveren, Genderen en Gansoijen te moeten doen toekomen.

Zodra de Heer Scholten den 28. Oct. ll. als Predikant der gemelde Gemeente geschorst was geworden, schreef het Bestuur denzelfden dag den Consulent en Ringspraetor aan tot regeling der rigtige waarneming der openbare godsdienstoefeningen te Doeveren en Genderen; en riep tevens bij missive van den 29 Oct. met overleg der welgezinde Burgemeesters van Doeveren, den Heer Millenaar te Drongelen, en van Genderen, den Heere Boll te Ethen, de gewapende magt in, ter voorkoming van alle mogelijke stoornis ten deze.

Deze maatregel werd onvermijdelijk noodzakelijk geoordeeld, wegens de dweepzieke gisting in de gemeente Doeveren, Genderen en Gansoijen, welke door den Heer H. P. Scholten opgeruid, zich voor het grootste gedeelte van de Hervormde Kerk had afgescheiden en vermeende als eene gemeente op zichzelf te kunnen bestaan.

Daar voorts het Klassikaal Bestuur bij eene volledige ontbinding des Kerkeraads van Doveren en Genderen zich in het geval bevond om te moeten doen hetgeen des kerkeraads is, zoo heeft het den Consulent aangeschreven om in zijne betrekking als zoodanig de doop-, trouw-, lidmaatboeken en verdere kerkelijke archiven van den gesuspendeerden Predikant over te nemen; en daarenboven onmiddelijk eene commissie uit de leden des Bestuurs benoemd om voor het rigtige beheer der kerk- en diaconiefondsen zorg te dragen; en tevens de voormalige kerkeraden — over wier

---

[42]) In zijn brief van 19 November d.a.v. gaf de Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape het volgende compliment: „Uw rapport contra Scholte c.s. is uitmuntend goed gesteld, fiks, beknopt, volledig; — ook den Heer v. Pallandt heeft het zeer bevallen" [Herv. Eered. 19 Nov. 1834 no. 2 P]. De bijlagen onder noot 36, 40 en 41 opgenomen, zijn reeds gepubliceerd door C. W. Pape, *t. a. p.*, blz. 55, 56, 132—134.

afzetting men zich bij missive van den 10. dezer no. 74 aan het Provintiaal Kerkbestuur van Noord-Braband insgelijks geadresseerd heeft — van Doeveren en Genderen uitgenoodigd om, evengelijk de kerkvoogden, de kerkelijke goederen en diaconiefondsen aan de door het Bestuur benoemde Commissie over te geven, nadien ook al de kerkvoogden, met uitzondering van twee hunner, eene gemeene zaak met den Heere Scholten gemaakt hadden [43]).

Op deze uitnoodiging heeft echter het Bestuur den 11. dezer, tot antwoord van de gewezene kerkeraden en kerkvoogden van Doeveren en Genderen ontvangen, dat men de overgave der gemelde goederen weigerde, „omdat men dezelve als eigendom beschouwde, dat men zich overigens voor de bestaande goederen verantwoordelijk stelde, en voor den uitlevering bewijs van regt of koninklijk besluit verwachtte" [44]).

Overigens wordt de openbare godsdienstoefening geregeld door de Ringspredikanten waargenomen en gehoorzamen de voorzangers te Doeveren en Genderen aan de aanschrijving des Bestuurs van 7. Nov. no. 65 om in hunne betrekking slechts bij de *wettige* godsdienstoefeningen te assisteeren, en behooren dan ook geenszins tot het getal der sectarissen.

Met dat alles gaat de gesuspendeerde Predikant voort met openlijk des voor- en namiddags te oefenen, en heeft zelfs den 16. dezer aangekondigd, dat hij met een ouderling huisbezoeking zoude doen en — werd hem zulks niet belet — den volgenden Zondag weder prediken zoude [45]).

Het Klassikaal Bestuur van Heusden voornoemd,
Namens hetzelve
de Praeses:
T. VAN SPALL, praeses.
de Scriba:
C. W. PAPE.

62. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 20 Nov. 1834.

Herv. Eered.
20 Nov. 1834 *no. 12.*

Commissoriaal van 4 November 1834 no. 25.

Request van *Joh. Branderhorst* c.s., zich noemende ouderlingen en diakenen der Gereformeerde gemeente van *Doeveren, Genderen*

---

[43]) Zie *Officiëele Stukken*², blz. 39—41, 45, 46.

[44]) Zie *Officiëele Stukken*², blz. 42, 43. In verband hiermede rekwestreerde men nog eens aan den Koning, 11 Nov. 1834; zie *Officiëele Stukken*², blz. 43, 44.

[45]) De Minister deelt dit bericht aan zijn Ambtgenoot van Justitie mee, daarbij vooral zijn aandacht vestigende op de laatste zinsnede over de godsdienstoefeningen, welke door Scholte gehouden worden [Herv. Eered. 19 Nov. 1834 no. 9].

en *Gansoijen;* daarbij met toezending eener acte, waarbij de onderteekenaars zich verklaren af te scheiden van het *Nederlandsch Hervormd kerkbestuur,* vorderende vrijheid van openbare godsdienst en bescherming als oud-gereformeerden.

Commissoriaal van 6 Nov. 1834 no. 84 en 85.

1⁰ Request van dezelfde *Joh. Branderhorst* c.s., houdende verzoek om te worden gehandhaafd in het bezit der kerk- en diaconiegoederen der Hervormde gemeente van Doeveren, Genderen en Gansoijen;
2⁰ van den — gesuspendeerden — predikant *H. P. Scholte,* strekkend tot ondersteuning der voormelde verzoekschriften.

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Het eerste der hiernevensvermelde requesten, benevens een gelijksoortig aan hem onmiddellijk ingezonden, door den ondergeteekenden gesteld zijnde in handen van het Classikaal Bestuur van *Heusden,* heeft hij van hetzelve het rapport ontvangen, 't welk — met de bijlagen — hierbij wordt overgelegd [46]), en zoo volledig als duidelijk is; zoodat, zijns inziens, na de lezing der stukken geen twijfel kan overblijven omtrent het ten dezen te nemen besluit, ook wat het tweede en derde request betreft, als zijnde slechts een gevolg van het vorige.

Geheel ten onregte doen de requestranten het voorkomen, alsof men hunnen Predikant had willen beletten om te leeren en te prediken naar zijne overtuiging. Hoe buitensporig toch de denkbeelden waren, door Ds Scholten voorgedragen, hoe nadeelig ook voor andere gemeenten de indrukken waren, welke zijne dweepachtige en onverdraagzame predikwijze te weeg bragten bij de schare van onkundigen, die tot hem als een vreemd verschijnsel toevloeiden, — men heeft den man onbelemmerd laten voortgaan. Maar hiermede niet tevreden heeft hij zich steeds meer inbreuken veroorloofd op de bestaande kerkelijke reglementen en verordeningen, het gebruik der evangelische gezangen verworpen, de voorgeschreven vragen voor het avondmaal geweigerd voor te dragen, den doop aan een kind willekeurig ontzegd en eene onwettige keuze van kerkeraadsleden in weerwil van het ontvangen verbod volgehouden. Het gezag der kerkelijke besturen is door hem niet alleen geheel miskend, maar in eene opzettelijke godsdienstoefening heeft hij de laatste door de Synode uitgevaardigde circulaire, waarbij tot liefde en voorzigtigheid werd aangemaand, op eene onwaardige wijze behandeld en derzelver onderteekenaars in het hatelijkste licht gesteld.

En nog was er niets tegen hem bepaald en men handelde nog steeds met hem door brieven en commissies, gedurende een geheel

---

[46]) Zie hierboven no. 60.

jaar. Verre dus van vervolgd te zijn, is *Ds Scholten* met eene lankmoedigheid en toegevendheid behandeld, welke men ligtelijk zoude kunnen oordeelen te verre gedreven te zijn.

Eerst toen het Classikaal Bestuur door de proces-verbalen, welke de ondergeteekende hetzelve had toegezonden, onderrigt werd, dat deze woelzieke man, niet tevreden met het ontrusten der gemeenten onder haar ressort, ook in de verwijderde provintie van *Groningen*, met verachting van alle kerkorde, door zijn wangedrag aanleiding had gegeven tot de veruitziende gebeurtenissen te *Ulrum*, besloot het Bestuur eenparig tot zijne schorsing, schoon ook nu nog zonder eenig verlies van traktement daaraan te verbinden.

In plaats van de Commissie, door het Classikaal Bestuur benoemd om hem te hooren, af te wachten of aan het Provintiaal Kerkbestuur van Noordbraband te appelleeren, ging nu *Scholten* dadelijk over tot het opmaken der zoogenaamde acte van scheiding en opzegging van alle gehoorzaamheid aan het door koninklijk gezag gevestigd en erkend bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk.

Van zoo dwaze daad, evenals van de geheele onrust moet men dezen jongen mensch als de oorzaak beschouwen. Vóór zijne komst, wel is waar, muntte de gemeente van Doeveren en Genderen zoo min uit in godsdienstige kennis, als in liefde tot Koning en vaderland — want gelijk in het rapport wordt aangemerkt, terwijl elders alles geestdrift was, kwam van dáár ook geen één vrijwilliger — maar er was toch voor Scholten's komst rust in die gemeenten, men zong de gezangen, hoorde de avondmaalsvragen en schikte zich gereedelijk naar alle bestaande verordeningen.

Het schijnt dat *Scholten* om zijn invloed uit te breiden en zijn oogmerk te bereiken, geene middelen heeft ontzien; de onderteekeningen toch dier acte van scheuring voeren daarvan althans de bewijzen mede. Zij zijn al vrij gelijk aan vele der beruchte Belgische petities en evenals deze door verleiding van onkundigen en misbruik van gezag zoo talrijk geworden. Er zijn toch reeds verscheidene der onderteekenaars, die schriftelijk verklaren geenszins bedoeld te hebben, hetgeen men hen laat zeggen, en onder het groot aantal kinderen — zelfs tot beneden de zes jaren —, welke men onder de akte vindt, zijn er, die men zonder voorweten, ja zelfs tegen den wil der ouders tot teekenen heeft bewogen [47]).

Men heeft dan ook alle reden, het daarvoor te houden, dat de meesten dezer verleide menschen zullen terugkomen, zoodra hun zal blijken, dat zij door drogredenen van het spoor gebragt zijn. De opstokers namelijk hebben hun in de verbeelding gebragt, dat zij Hervormden kunnen blijven, als *zoodanigen* eene kerkelijke gemeente mogen vormen en het bezit behouden van gebouwen en goederen aan de Hervormde Kerk toebehoorende, schoon zij zich van die kerk losscheuren, derzelver bestuur en verordeningen verwerpen! Tot dat einde vervoegen zij zich bij den Koning, door wiens gezag dat bestuur is daargesteld en die verordeningen zijn bekrachtigd!

Zoo hunne vooronderstelling werkelijk kan verwezenlijkt worden, zoude aan elke gemeente het regt moeten worden toegekend zich reglementen en een bestuur naar verkiezing te vormen en de Her-

---

[47]) Vgl. de gegevens in het rapport van het Classikaal Bestuur.

vormde Kerk zou inderdaad ophouden te bestaan. Hunne pretentie zou dus zelfs dan ongegrond zijn, wanneer alle de leden der gemeente hunne partij hadden gekozen, terwijl thans een veertigtal, waaronder van de notabelsten, zich tegen hen hebben verklaard, welk getal vermoedelijk nog zal aangroeyen door terugkeer van misleiden.

Het is waar, zij zouden kunnen verklaren de Hervormde Kerk te verlaten en een nieuw godsdienstig genootschap te vormen. Dan dit is het geval niet, en wanneer zulks plaats vond, zouden zij althans op geene bezittingen der Hervormde Kerk kunnen aanspraak maken, en zelfs geen regt hebben tot openbare godsdienstoefening voor en aleer door Z. M. erkend en daartoe bevoegd verklaard te zijn; daar — gelijk bij vroegere gelegenheden, onder anderen in het geval te *Axel*, is betoogd, en bij het Gouvernement is aangenomen geworden —, de Grondwet van onze Staat dit voorregt alleen toekent aan de — bij derzelver vaststelling — bestaande kerkgenootschappen.

De ondergeteekende acht zich dan ook verpligt, Z. M. te adviseren, om op de ontwikkelde gronden de verzoeken der requestranten te declineeren en te wijzen van de hand, met vermaning om terug te keeren tot de gehoorzaamheid aan het door Hoogstderzelver gezag gevestigd kerkbestuur.

In de vooronderstelling dat Z. M., voor en aleer dit besluit te nemen, ook den Minister van Justitie zal willen hooren, geeft de ondergeteekende Hoogstdenzelve in overweging, om daarbij tevens eene spoedige afdoening aan te bevelen. Hij gelooft toch dat zulks veel zal kunnen toebrengen tot het herstel der rust of immers tot voorkoming van meerdere onrust in de gemeenten van Doeveren en Genderen en derzelver nabuurschap [48]).

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

[48]) De Minister van Justitie betuigde zijn instemming met dit rapport; hij maakte alleen nog de opmerking, dat een deel der rekwesten ongezegeld was en dus niet kon beantwoord worden [Justitie, 22 Nov. 1834 no. 57]. Daarop werd de Minister van Eeredienst bij schrijven van den Secretaris van Staat d.d. 23 Nov. 1834 no. 81 namens den Koning gemachtigd, om de ongezegelde rekwesten te laten liggen en de andere op de in het rapport genoemde gronden afwijzend te beantwoorden. De Minister vervulde deze opdracht bij missive van 27 Nov. 1834 no. 1; zie *Officiëele Stukken*[2], blz. 117—119. Afschriften van deze dispositie werden aanstonds gezonden aan het Classikaal Bestuur van Heusden en het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant. Later achtte de Minister het doelmatig om meer algemeene bekendheid aan dit stuk te geven, en hij liet daartoe gedrukte exemplaren toezenden aan de gouverneurs der verschillende provinciën, aan de provinciale colleges van Toezicht, aan de Algemeene Synodale Commissie, aan de provinciale en classikale besturen en aan de theologische faculteiten [Herv. Eered. 9 Dec. 1834 no. 1]. Den 15. Dec. d.a.v. vroeg de Gouverneur van Noordholland, die meende, dat het de bedoeling was om de plaatselijke besturen ermee in kennis te stellen, verlof tot plaatsing van de dispositie in de Haarlemmer Courant. In zijn antwoord achtte de Minister een dergelijke publicatie op zichzelf bedenkelijk, vooral als het vermoeden

63. *Rekwest van Ds H. P. Scholte en den Kerkeraad van Doeveren c.a. aan den Koning, 24 Nov. 1834.*

Herv. Eered.
11 Dec. 1834 *no. 22.*

(kopy) *Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje, Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.*

Sire!

Al wederom zijn wij ondergeteekenden, kerkeraadsleden der Gereformeerde gemeente van Doeveren, Genderen en Gansoijen, gedrongen om ons met de verschuldigde eerbied per request tot Uwe Majesteit te wenden. Sedert de afscheiding onzer Gemeente van het Nederlandsch Hervormd *kerkbestuur* hebben wij ons op bevel der burgerlijke overheid van het gebruik onzer kerken onthouden, in de zekere verwachting dat Uwe Majesteit, volgens de Grondwet, ons als getrouwen en in alle burgerlijke betrekkingen gehoorzame onderdanen zult handhaven in de vrije uitoefening onzer aloude Gereformeerde godsdienst in onze kerken, die sedert de dagen der Reformatie aan onze Gemeente hebben toebehoord, en wij hebben ons in dien tusschentijd in huizen en schuren beholpen; de ringpredikanten hebben intusschen gebruik van die kerken gemaakt, hoewel er volgens de burgerlijke wet niet eens een genoegzaam getal inwoners aanwezig is, om eene afzonderlijke gemeente te kunnen uitmaken. En ofschoon er reeds zijdelingsche pogingen zijn aangewend om door beloften en bedreigingen vooral de armen van onze Gemeente af te trekken, tot nog toe is niemand afgevallen, integendeel, de ijver en de belangstelling neemt hoe langer hoe meer toe, naarmate de verdrukking duurt; ook van elders vloeien er meer en meer toe, die zich houdende aan de oude Gereformeerde Kerk, zich afscheiden van het tegenwoordig kerkbestuur.

Van 27 onderscheidene plaatsen hebben zich reeds inwoners met ons vereenigd; dit zal zeker wel aan geene opruiing van den Herder en Leeraar onzer Gemeente kunnen worden toegeschreven, daar hem de meesten dier menschen onbekend zijn. Ondertusschen wierden wij gedurig gadegeslagen door marechausees; dit konden wij echter goed dragen, daar er bij en onder ons niets geschiedt, strijdig met de burgerlijke wetten. Zaturdag hebben onze Burgemeesteren onzen Herder en Leeraar aangezegd, dat zij van hooger hand gelast waren om onze onderlinge bijeenkomsten desnoods met gewapende magt uiteen te jagen; tevens werd de Gemeente gedreigd

---

zou rijzen, dat het Gouvernement daartoe aanleiding had gegeven; doch daar de Groninger Courant, het Haagsch Dagblad en het Amsterdammer Handelsblad het stuk reeds opgenomen hadden, was er tegen plaatsing in de Haarlemmer Courant ook geen bezwaar meer [Herv. Eered. 19 Dec. 1834 no. 8].

met militaire inlegering. Uit dit een en ander werd het meer en meer openbaar, dat men ons als een hoop muiters denkt te behandelen, waartoe wij nooit de minste aanleiding gegeven hebben. Daar onze Herder en Leeraar naar Groningerland moet vertrekken om voor de regtbank te verschijnen ter zake van het gebeurde te Ulrum, en daar hij derhalve welligt te lang moet afwezig zijn om zich hier weder dadelijk te kunnen verdedigen, hebben wij wederom besloten om geene godsdienstoefening te houden; evenwel zijn wij weder de geheele rustdag als kwaaddoeners bespied door gewapende marechausees. Verdienen dit nu getrouwe en wettige onderdanen, die niets anders begeeren als datgene, waarin onze voorouders het grootste en dierbaarste goed op aarde zochten en vonden, de vrije en ongehinderde uitoefening der aloude beproefde Gereformeerde godsdienst? Wij leven in de vaste overtuiging, dat dit alles buiten de kennis en toestemming van Uwe Majesteit geschiedt, en vragen bij deze dringend, dat het Uwe Majesteit zal gelieven, onze zaken ernstig en naauwkeurig te doen onderzoeken en door Uwe koninglijke magt te verhoeden, dat Uwer Majesteits oud-gereformeerde onderdanen niet als oproermakers behandeld worden en door geweld gehinderd worden in den waarachtigen dienst van den God onzer vaderen, die zijne oprechte vereerders nimmer zal begeven of verlaten. Het werk Gods kan door aardsche macht wel verdrukt, maar toch nooit uitgeroeid worden; de geheele geschiedenis van Gods Woord en van ons Vaderland geeft hiervan getuigenis. Wij betuigen voor God en de geheele wereld, dat het de oprechte wensch onzes harten is om de eere Gods te zoeken en der armen menschen zaligheid; en daarom brengen wij ook vrijmoedig onze wenschen voor Uwer Majesteits troon, om bescherming volgens de Grondwet van de vrije uitoefening onzer Gereformeerde godsdienst; en na toebidding van Gods dierbaarste zegeningen over Uwer Majesteits persoon en huis, blijven wij

Uwer Majesteits getrouwe en gehoorzame onderdanen,
de Kerkeraad der Gereformeerde gemeente van Doeveren, Genderen en Gansoijen [49]),

(get.) H. P. SCHOLTE, predikant
JOH. BRANDERHORST
CORNELIS VERDOORN
JAN VAN MA(R)SBERGEN
JAN BOLL
TEUNIS BOLL
ARIE BAAYENS
GOVERT VAN ANDEL
G. VAN DER BEEK.

Doeveren, 24 November 1834.

---

[49]) Dit rekwest bleef op advies van den Minister van Eeredienst buiten beschikking, daar de adressanten door de beschikking van 27 Nov. 1834 no. 1 voldoende waren ingelicht.

64. Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst, 26 Nov. 1834.

Justitie.

25 Sept. 1835 *no. 61.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.*

A. no. 10 vertrouwelijk. *'s Hertogenbosch,* den 26.November 1834.

Na ontvangst van Uwer Excellentie's missive van den 11. dezer no. 2 heb ik de beide Burgemeesters der gemeenten, waaronder de dorpen *Doeveren* en *Genderen* ressorteren, nader uitgenoodigd om een waakzaam oog op de woelingen van den gesuspendeerden predikant *Scholte* en zijnen aanhang te houden, alle gepaste maatregelen in het werk te stellen om de verstoring der goede orde en veiligheid van personen en eigendommen ter oorzake of onder voorwendsel van godsdienstige geschillen tegen te gaan en mij van alle hiertoe strekkende pogingen onmiddellijk en onverwijld berigt te geven.

Van gemelde Burgemeesters heb ik den 18. dezer hierop twee berigten ontvangen, in substantie hierop neerkomende: dat door [50]) den Heer *Scholte* op Zondag den 16e dezer te *Doeveren,* des voormiddags ten 10 ure, op den zolder zijner pastory ten aanhore van eene groote massa volks en des namiddags te *Genderen* in en bij de schuur van *Gijsbert van der Beek* voor eene nog grootere menigte, waaronder zeer velen uit andere plaatsen, eene leerrede over de vroegere vervolgingen der Christenen gehouden, en die godsdienstoefening, zooals hij die begonnen had, ook met gebed en psalmgezang besloten heeft; tevens zijn voornemen aankondigende om den volgenden Zondag terzelfden uren en plaatsen, zonder wettige verhindering, te zullen optreden.

Hoewel hierbij geene ongeregeldheden hebben plaats gehad, was het te voorzien, dat bij herhaling van dusdanige voorvallen en vooral bij eenen zoo grooten toevloed van personen uit andere gemeenten, de door godsdienstijver zoo ligt ontvlambare driften gaande gemaakt konden worden, en ik besloot hierom het gevoelen van den Heer Procureur Crimineel dezer provincie in te winnen omtrent de vraag, of die vereenigingen niet behoorden te worden tegengegaan en welke middelen in dit geval hiertoe zouden moeten worden aangewend? hebbende ik hierbij Zijn WelEdGestr. aandacht inzonderheid gevestigd op de toepasselijkheid der art. 291 tot 294 van het Lijfstraffelijk Wetboek.

De Heer Procureur Crimineel, blijkens een spoedig hierop ontvangen antwoord mijne opinie deelende, heb ik in den geest van Zijn WEdGs advies, bij missive van den 20. dezer, de betrokken Burgemeesters uitgenoodigd om, wanneer de gesuspendeerde predikant *Scholte* nogmaals mogt ondernemen om voor meer dan twintig personen eenige uitoefening van godsdienst, hetzij met te prediken, of dergelijke te doen, zich alsdan, desnoods met de ge-

[50]) Dit voorzetsel moet om den zinsbouw vervallen.

wapende magt, ter plaatse te begeven en de vergaderde menigte *bescheidenlijk* te vermanen om *dadelijk* uiteen te gaan en zich te ontbinden, onder opmerking dat, aan die aanmaning niet voldaan wordende, het ongeraden toescheen om tot die ontbinding den sterken arm te bezigen, maar meer voorzigtig om aanvankelijk tegen haar naar aanleiding van art. 291 en volgenden van gemeld Wetboek, procesverbaal te declareren, omtrent de details van welk procesverbaal ik de Burgemeesters eenige instructiën gaf.

Deze aanschrijving des anderen daags bij die Burgemeesters ontvangen zijnde, hebben dezelve, blijkens hunne gisteren bij mij ontvangen berigten, zich verleden Zaturdag bij den Heer *Scholte* en de Burgemeester van Eethen en Genderen ook bij *Gijsbert van der Beek* begeven, hen bescheidenlijk vermanende zich te onthouden van dergelijke godsdienstige vergaderingen, hetgeen ten gevolge heeft gehad, dat de Heer *Scholte* verklaarde daarvan te zullen afzien en zich daarover aan hooger hand te zullen adresseren.

Des anderen daags — Zondags — heeft de Heer Scholte zich dan ook bepaald bij het kennisgeven van dit verbod aan een vijftigtal personen, welke in de schuur bij zijne pastory te *Doeveren* waren bijeengekomen, welke hierop zijn uit elkander gegaan, terwijl te *Genderen* geene vergadering door hem gehouden is.

Ik heb de eer Uwe Excellentie het vorenstaande berigt te geven, onder opmerking dat, door den Heer Procureur Crimineel hierop attent gemaakt, het middel van militaire inlegering ook bij mij in eenige aanmerking gekomen is, doch dat mijns inziens hiervan niet dan bij hooge noodzakelijkheid zoude behooren te worden gebruik gemaakt, welke noodzakelijkheid vermoedelijk wel niet zal geboren worden, daar ik verneem dat de Heer *Scholten* eene dagvaarding voor de regterlijke autoriteit in de provincie *Groningen* ontvangen heeft wegens het gebeurde te *Ulrum*, waarvan ik zijdelings eenige berigten heb ontvangen.

De Gouverneur der provincie Noord Braband,

(get.) BARON VAN DEN BOGAERDE.

65. Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 27 Nov. 1834.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje, Groothertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Doveren, 27 November 1834.

Sire!

Ik neem bij deeze de vrijheid aan Uwe Majesteit het nevensgaande stukje [51]) aan te bieden. Daar mijne tegenstanders gedurig

---

[51]) H. P. Scholte, *Merkwaardig voorbeeld van hedendaagsche verdraagzaamheid van het Nederlandsch Hervormd Kerkbestuur*, 's Gravenhage, 1834; in *Officiëele Stukken*[2], blz. 21—57.

hunne handelingen jegens mij zooveel mogelijk openbaar maken, zoodat ik de geruchten doorgaands eerder hoor als dat ik zelf de stukken ontfang, zoo vond ik mij gedrongen om allerlei verspreide onwaarheden tegen te gaan en de hierin gedrukte stukken algemeen bekend te maken. Ik heb op die stukken doen volgen eenige korte aanmerkingen om mijne onschuld in het licht te stellen, opdat ik de bediening waartoe God mij geroepen heeft, heerlijk mogte maken, en tevens aan te toonen, hoe wijnig mijne tegenstanders aan hunne vrijwillig opgenomen verpligting voldoen. Ik heb tevens in eene voorafspraak trachten aan te toonen, hoe het bederf in onze Gereformeerde Kerk zich ontwikkeld heeft, zijnde hetzelve duidelijk openbaar geworden, toen men in het laatst van de vorige eeuw uw dierbaar Vorstenhuis uit Nederland verbande; toen werd het voor ieder opmerkzaamen zichtbaar, dat dit Vorstenhuis ten naauwste aan de Gereformeerde leer en Kerk verbonden was; daarom begon het harte der ware Gereformeerden weder adem te halen, toen na de gezegende omwenteling Uwe Majesteit aan Nederland werd teruggegeven op het gedurig gebed van Gods volk in de dagen der verdrukking, en billijk verwachtte men, dat de zoo zeer verbasterde Kerk weder zou herleven. De ondervinding leerde ons echter, dat ook de beste bedoelingen van Uwe Majesteit door de argelistigheid der kerkelijke en andere personen verijdeld werden. In plaats dat onder het nieuwe kerkbestuur de leer onzer Kerk met vernieuwde ijver zou bevestigd worden, zooals door Uwer Majesteits Commissaris beloofd werd aan de Classis van Amsterdam na het indienen van deszelfs bezwaren, werden na dien tijd de dwalingen en ketterijen, door onze Kerk veroordeeld en verworpen, meer en meer openbaar geleerd en geschreven door zoogenaamde Hervormde leeraaren, zonder dat er eene enkele censure vanwege het kerkbestuur op volgde; niet alleen leerstukken van minder gewigt werden bestreden, maar zelfs de grondleer des Christendoms, de waarachtige en eeuwige Godheid des Zoons en des H(eiligen) Geestes; de voorstanders der Gereformeerde leer werden tentoongesteld als domooren, die niet met hunnen eeuw vooruitgingen, en nadat het in ons Vaderland in de laatste tijden meer en meer openbaar werd, dat de aanhankelijkheid aan die oude Gereformeerde leer weder levendig begon te worden, werd ook de tegenstand der kerkelijken tegen die leeraars, welke hunne aanhankelijkheid aan die leer bewezen, gedurig grooter. Ik heb zelf, hoewel nog zoo kort in den dienst, veelvuldige ondervindingen daarvan gehad, en de laaghartige handelingen welke ik meer en meer ontwaarde, bevestigde(n) mij meer en meer in de waarheid, totdat het eindelijk tot die hoogte geklommen is, dat men onder schijn van regt zich van mij meende te kunnen ontdoen. Die poging is verijdeld; mijne gemeente die reeds lang bekend was met de voornemens mijner tegenstanders, openbaarde zich eenparig, en wat er ook zijdelings of regtstreeks beproefd is om de gemeente afvallig te maken, alles is tot nog toe vrugteloos bevonden. Evenwel gaan de kerkbesturen in hunne boosheid voort en daardoor word de verwikkeling steeds grooter. Met reikhalzend verlangen ziet de gemeente Uwer Majesteits gunstige dispositie tegemoet op het request, door de kerkeraad gedurende mijne afwezigheid na Groningen opgemaakt. Door die gunstige dispositie zal de ver-

wikkeling ophouden en de gemeente bij vernieuwing in het openbaar God dienen kunnen, en Oranje zal bij vernieuwing in Nederland erkend worden als beschermer der waarachtige Godsdienst onzer vaderen, gelijk Uwe Majesteit als zoodanig erkend is bij de herstelling dierzelfde Godsdienst te Genève door eene geldelijke bijdrage [52]).

Mijn proces te Appingadam is nog niet opgemaakt, doch een der getuigen tegen mij is reeds openbaar geworden als een vuigen lasteraar, die niet schroomt om Gods heilig Woord tot een voertuig zijner lasteringen te gebruiken; en daar ik volkomen van mijne onschuld overtuigd ben, hoop ik Uwe Majesteit na den afloop van het proces daarvan nog des te beter te overtuigen; tevens ook bij deeze dringend verzoekende, dat het Uwe Majesteit moge behagen om mijn verdrukte gemeente spoedig te bevestigen in de vrije uitoefening der oude Gereformeerde godsdienst, en daardoor onze vijanden verhinderd worden om meerdere verwarring te kunnen aanrigten; en na toebidding van Gods dierbaarste zegeningen over Uwer Majesteits persoon en huis blijve ik

Uwer Majesteits
getrouwe en gehoorzamen onderdaan
H. P. SCHOLTE,
bedienaar des goddelijken Woords in de Gereformeerde gemeente van Doveren c.a.

66. Missive van Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 30 Nov. 1834.

Herv. Eered.
1 Dec. 1834 *no. 2 P.*

Hilvarenbeek, den 30. November 1834.

Weledele gestrenge Heer, zeer geachte Vriend!

. . . . [53])

Betreffende de zaak van Scholte c.s. te Doveren en Genderen schijnt het goed te zullen gaan. Wij hooren, dat zijn aanhang aldaar niet toeneemt, maar integendeel velen der Gemeente terugkeeren; zelfs een en ander lid van den Kerkeraad zou beginnen te wankelen. Scholte is voor eene regtbank in de provincie Groningen geroepen.

---

[52]) In 1831 is te Genève, om tegenweer te bieden tegen het officiëele theologisch onderwijs, van rechtzinnige zijde een Theologische School opgericht. Merle d'Aubigné verzocht onzen Koning, die met een geldelijke bijdrage te willen steunen. Op aandrang van Groen besloot Z. M., tegen het advies van den Minister van Hervormden Eeredienst, Van Pallandt van Keppel, in, aan het verzoek gevolg te geven. Hij schonk *f* 150. Vgl. *Groen van Prinsterer, Briefwisseling* I, blz. 474, 498 noot, 524, 525, 837, 839; M. E. Kluit, *Het Réveil in Nederland*, blz. 15.

[53]) Het eerste gedeelte van den brief handelt over een onderwijzersvacature te Oisterwijk.

De leden, die ik gedesigneerd had om de Commissie tot onder(zoek) der zaak te Doveren en Genderen uit te maken, hadden in dit buitengewoon geval omtrent eenige punten nadere instructie verzocht; ten dien einde hebben wij den 26. dezer vergadering gehouden, waarop de Commissie tegen alle gevallen, die men als mogelijk konde berekenen, is geïnstrueerd, zoodat ik vertrouw dat de zaak op eene vergadering den 10. Dec. geheel in orde zal kunnen beslist worden, of ten langste in de week daaraan volgende. Indien intusschen niets meer voorvalt, zal ik UWeled.gestr. over deze zaak niet meer schrijven.

Wij hebben er ons op toegelegd om met bedachtzaamheid de zaak te behandelen, naardien men zegt dat Scholte op zijne luimen ligt [54]), of hij op onze handelwijze niet iets zou te berispen hebben, om in zijne schriftjes een groot lawijt te maken en het aan zijne secte te doen voorkomen alsof hij een martelaar der waarheid is.

Alle de leden van ons Bestuur zijn zeer genegen met allen spoed, doch ook met orde de zaak ten einde te brengen. Een lid gaf in bedenking, of wij niet eens een tijd moesten afwachten, welk het gevolg zal zijn van zijne oproeping voor eene regtbank, naar den regel: Ecclesia sequitur curiam [55]); doch deze bedenking is door (de) overige leden niet aangenomen als van eenig belang. Ik geloof ook niet, dat zij hier te pas komt. Indien echter UWeled.gestr. er eenig gewigt aan mogt hechten, zal het mij aangenaam zijn, daarvan onderrigt te worden [56]).

Mij aanbevelende heb ik de eer te zijn

UWeled.gestr.s d(ienst)willige dienaar en vriend,

J. VAN HEUSDEN.

---

[54]) Op zijn luimen liggen = op de loer liggen.

[55]) Ecclesia sequitur curiam = de kerk volgt het (gerechts)hof, de uitspraak van den wereldlijken rechter.

[56]) Volgens een potloodaanteekening op het stuk, werd de missive mondeling beantwoord.

De uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur, waarbij Scholte werd afgezet en de kerkeraadsleden werden geschorst voor den tijd van drie maanden, waarna zij, indien zij niet terugkeerden tot gehoorzaamheid aan het Hervormd kerkbestuur, insgelijks van hun bedieningen zouden zijn en blijven ontzet, — volgde 10 Dec. 1834; vgl. *Officiëele Stukken*[2], blz. 82—88.

67—77

Nog voordat er in Smilde een afgescheiden gemeente is ontstaan, wordt er een bijzondere Christelijke school opgericht. D. van der Werp, die onderwijs geeft in een schuur, wordt echter reeds na drie dagen — 13 November 1834 — belet hiermede voort te gaan, en vervolgens deswege door de Rechtbank te Assen tot een boete van *f* 50.— veroordeeld. Alle verzoekschriften uit Smilde, tot den Burgemeester, den Gouverneur der provincie en zelfs tot den Koning gericht, waarbij gevraagd wordt om verlof, zelf een school te mogen oprichten, die ook voor ongevaccineerde kinderen open staat, blijven zonder eenig resultaat.

Een stukje voorgeschiedenis van den schoolstrijd!

67. Missive van den Schoolopziener Ds H. Doorenbos te Smilde aan den Gouverneur van Drente, 11 Nov. 1834.

R. A. in Drente.
Gouv. 18 Nov. 1834 *no. 7.*

Den HoogEdelGestr. Heere Gouverneur der provincie Drenthe.

Smilde, den 11. November 1834.

De Schoolopziener in het tweede district der provincie Drenthe bevindt zich in de onaangename noodzakelijkheid, UHEGestr. te moeten berigten, dat er in de gemeente Smilde eene nieuwe openbare school [1]) is opgerigt, zonder dat daartoe de noodige vergunning gevraagd en verleend is.

De Onderwijzer in die school is een zekere Van der Werp [2]), welke, zoo men zegt, den derden of vierden onderwijzersrang bezit, die vroeger te Houwerzijl in de provincie Groningen als onderwijzer moet geplaatst geweest zijn, maar aldaar wegens zijne mystieke denkwijze en het daarmede overeenkomstig gedrag, strijdig met de bestaande schoolverordeningen, uit zijne betrekking is ontslagen en weggezonden [3]).

Van der Werp heeft zijne school op gisteren, zijnde Maandag den 10. dezer geopend in het huis of de schuur van Willem

---

[1]) „Openbare school" beteekent hier: school, waar het onderwijs — in tegenstelling tot het huisonderwijs — in het openbaar gegeven wordt.

[2]) D. J. van der Werp (1811—1876); hulponderwijzer te Houwerzijl; oefende van October 1834 af op onderscheidene plaatsen, vertoefde korten tijd te Smilde en tevens als „voorganger" te Assen, daarna te Dwingeloo en vanaf 3 Augustus 1835 te Uithuizermeeden; na gedurende een korte periode als voorganger de „Gemeenten onder het kruis" gediend te hebben, werd hij 1841 „student" bij De Cock te Groningen; 1842 oefenaar en 1844 predikant te Leeuwarden, 1851 te Ferwerd, 1854 te Lioessens, 1857 te Broek op Langendijk, 1859 te Den Helder, 1861 te Burum; 1864 naar Noord-Amerika: predikant te Graafschap, 1872 te Muskegon; in Amerika verrichtte hij pioniersarbeid op het gebied van de predikantsopleiding en van de kerkelijke pers.

[3]) Van der Werp werd door den schoolopziener Prof. Hofstede de Groot ontslagen, vlak nadat hij het anonyme geschrift van laatstgenoemde: *Wien zult gij gelooven, den mensch of God,* had bestreden in het onder den naam van De Cock uitgegeven *Openlijk protest tegen zeker blauwboekje...,* Veendam, 1834. Vgl. hierover een artikel van G. Keizer in *Geref. Theol. Tijdschr.,* 21e jrg., blz. 320—330.

Wolters Snippe, in eigendom toebehoorende aan Jan Ywes Nuis, veenbaas te Smilde, ofschoon hij reeds sedert eenige dagen bijzonder onderwijs schijnt gegeven te hebben aan de kinderen van twee of althans weinige huisgezinnen. Op den eersten dag van het openbaar onderwijs woonden meer dan twintig leerlingen hetzelve bij, terwijl er heden, zijnde de tweede dag, reeds een veertigtal kinderen gebruik van maakten. De meeste dezer leerlingen behooren tot de schoolbuurt van Bovensmilde, eenige derzelve zijn van Kloosterveen en, zoo men zegt, ook van Hijkersmilde.

Hendrik Sickens, landbouwer te Bovensmilde en J. Hofman, administrateur der veenen van den Heer M. van der Veen van Leeuwarden, insgelijks te Bovensmilde, worden genoemd als de voornaamste oprigters van deze school, ofschoon het ook mogelijk is, dat andere daartoe hebben medegewerkt.

De onderwijzer Van der Werp is gehuisvest bij den eerstgenoemden, namelijk Hendrik Sickens.

Daar het voortdurend bestaan dezer school niet slechts zeer veel geldelijk nadeel zal teweegbrengen aan de wettig aangestelde onderwijzers in deze Gemeente, maar vooral ook de allernadeeligste gevolgen zal hebben voor het onderwijs zelve, en daar ook het willekeurig oprigten van scholen vlak strijdig is met de bestaande wetten op het schoolwezen, — zoo heb ik gemeend, deze zaak onverwijld ter kennis van UHEGestr. te moeten brengen, met verzoek, dat de noodige maatregelen mogen worden genomen, opdat deze onwettige handelwijze zoodra mogelijk worde tegengegaan [4]).

De Schoolopziener voornoemd,
H. DOORENBOS [5]).

68. *Procesverbaal van den Burgemeester van Smilde tegen D. van der Werp, 13 November 1834.*

R. A. in Drente.
Arch. Rechtbank Assen *no. 28—1182.*

Pro Justitia. *Procesverbaal.*

Heden den dertienden November achttienhonderd en vier en dertig des voormiddags te elf ure, hebben wij, Burgemeester, Officier van de politie in de gemeente Smilde, provincie Drenthe, ons in gezelschap van Andries Jans Stavast, veldwachter, en Henderikus Bakker, klerk van beroep, beide hier wonende, begeven in het achterhuis of de schuur van Willem Wolters Snippe, arbeider binnen deze Gemeente, en bevonden dat zekere persoon in ge-

---

[4]) De Gouverneur zond deze missive bij aanschrijving van 13 Nov. 1834 no. 25 naar het Gemeentebestuur van Smilde om consideratie. Het Gemeentebestuur deelde hem daarop den 17 Nov. 1834 no. 287 mede, dat er al procesverbaal was opgemaakt en dit aan den Officier van Justitie opgezonden.

[5]) H. Doorenbos (1788—1872); 1810 predikant te Peperga c. a., 1820 te Hijkersmilde en Kloosterveen; 1867 emeritus.

noemde schuur bezig was school te houden en aan kinderen onderrigt te geven.

Dat in [6]) bedoelde schuur, die vroeger tot een woonhuis scheen gediend te hebben, van acht banken en twee tafels voorzien was, ter zitting en ter verrigting van de werkzaamheden der kinderen.

Dat voorts in de schuur gestookt werd en zich daarin overigens bevond eene bult plaggen, een verkenshok met een verken, benevens een koestal met een jong beestje.

Dat wijders rondom en boven in de schuur stroo en andere brandbare stoffen aanwezig waren, die ligtelijk aanleiding tot brand konden geven.

Wij hebben den persoon, die den kinderen onderrigt gaf, vervolgens de onderstaande vragen voorgesteld, welke hij als achter dezelve is uitgedrukt, heeft beantwoord.

1. Hoe is uw naam en voornaam?

Douwe van der Werp.

2. Wat is uw beroep en waar woont gij?

Ik ben door Hendrik Sickens, Luitsen Dijkstra, Jan Hofman en Jan Adolfs hier als meester beroepen en vroeger ben ik ondermeester geweest te Houwerzijl, provincie Groningen. Ik ben vroeger woonachtig geweest te Houwerzijl, doch sints zes weken heb ik geene vaste woonplaats gehad. Mijne ouders, Johannes van der Werp en Katarina Huizenga, wonen te Uithuizen en zijn blikslagers van beroep.

3. Waar zijt gij geboren en wanneer?

In Groningen, den dertienden April achttienhonderd en elf.

4. Sedert hoelang zijt gij in deze gemeente geweest?

Sedert veertien dagen.

5. Wat hebt gij hier in dien tijd gedaan?

De eerste week niets, en Maandag den tienden dezer maand ben ik met deze school hier begonnen.

6. Hebt gij vroeger geen huisonderwijs in deze Gemeente gegeven?

Neen, geen enkele les.

7. Wat bezoldiging geniet gij hier als onderwijzer?

De kost zouden diegenen welke kinderen bij mij ten school zenden, mij onder elkander dezen tijd geven, en overigens zoude ik wekelijks een stuiver van ieder kind ontvangen.

8. Welke voornemens hebt gij ten opzigte uwer school?

Voor mij zelven om mij onderhoud te verschaffen en overigens om de kinderen lezen en schrijven te leeren.

9. Denkt gij deze school nog langer te doen voortduren?

Neen, ik wil er nu met uitscheiden.

10. Wie heeft de schoolmeubelen aangeschaft en wie voorziet de kinderen van de schoolbehoeften?

De menschen die mij beroepen hebben, hebben de schoolmeubelen aangeschaft; de boeken nemen de kinderen mede: die hadden zij; van pennen en papier heb ik hun voorzien.

11. Wat rang hebt gij als schoolmeester?

Den derden rang van de Provinciale Commissie te Groningen.

---

[6]) Dit woordje moet wegvallen.

12. Hebt gij ook een beroepsbrief van de menschen, die U aangesteld hebben?

Neen, alleen gezegden: de beroepsbrieven zullen nog gemaakt worden.

En wij hebben hiervan dit proces verbaal opgemaakt en, na voorlezing, met den persoon, die de kinderen onderrigt gaf, en getuigen geteekend in Smilde en ter plaatse in het hoofd deze(s) omschreven, en ter daar genoemden dage.

D. v. d. Werp. KYMMELL [7]).
A. J. Stavast.
H. Bakker.

69. Missive van den Burgemeester van Smilde aan den Officier van Justitie te Assen, 14 Nov. 1834.

R. A. in Drente.
Arch. Rechtbank Assen *no. 28—1182.*

Aan den Heer Officier van Justitie te Assen [8]).

no. 284. *Smilde,* den 14. November 1834.

Ik heb de eere hiernevens aan UWEG. te doen toekomen procesverbaal wegens bevinding van een door zekere D. van der Werp onder bescherming der zoogenaamde vromen alhier onwettig opgerigte openbare school. Dit volkje wordt ook hier allergeweldigst aanmatigend en zal ter stuiting hiervan strengelijk vervolgd moeten worden, hetwelk ik verzoek.

De Burgemeester der gemeente Smilde,
KYMMELL.

70. Rekwest van H. J. Hein c.s. te Smilde aan den Burgemeester van Smilde, 21 Nov. 1834.

Herv. Eered.
12 Dec. 1834 *no. 12.*

(kopy) *Aan den Heer Burgemeester van de gemeente Smilde.*

Wij ondergeteekenden, onderling in de noodzakelijkheid gebragt zijnde van wegen onze conscientiën om in het schoolwerk omtrent onze kinderen te voorzien op die wijze, waarop wij onze gewetens

---

[7]) C. W. E. Kymmell Lzn (1801—1865); 1826—1853 Burgemeester-secretaris van Smilde.

[8]) Mr B. Servatius (1791—1864); Officier van Justitie te Assen.

daaromtrent konden vrijhouden voor den Heere, hebben dan met eenparige stemmen, daar wij eenen onderwijzer naar ons genoegen konden bekomen, beroepen tot schoolmeester *D. van der Werp*, bezittende den *derden* rang, voorheen ondermeester in de school te Houwerzijl in de provincie Groningen; welke dan ook van Maandag den 10. November af onze kinderen heeft onderwezen, totdat het op Vrijdag den 14den j.l. door UEd. is verboden geworden.

Wij uit onkunde hieromtrent niet anders geweten hebbende en uit gezegdens van anderen, die het meenden in de courant gelezen te hebben, dan of wij mogten onze kinderen door eenen geëxamineerden schoolonderwijzer naar onze verkiezing laten onderwijzen, wierden daarin gisteren door genoemden *D. van der Werp* anders onderrigt, daar UEd. hem inlichting in de wetten haddet gegeven betrekkelijk het schoolwezen, en hij de schooldienst heeft overgegeven tot onze droefheid, dewijl het hem door UEd. geraden was.

Wij dan nu in de verlegenheid gebragt zijnde, hoe onze kinderen te laten onderwijzen, vervoegen ons tot UEd. om daartoe de vrijheid te verzoeken, of het ons niet mag worden toegelaten door eenen onderwijzer als wij verlangen, gelijk D. van der Werp, die wij eenparig beriepen, te laten leeren; daar wij nu van goederhand onderrigt zijn, dat het met autorisatie kan geschieden; want wij hebben beloofd voor God en de Gemeente, bij het ten doop houden onzer kinderen, dezelve in de waarachtige leer der zaligheid te doen, laten of helpen onderwijzen; en overtuigd zijnde, dat thans in de scholen de *ware* leer *niet* de kinderen wordt ingeprent, zoo kunnen wij ze dáár niet heenzenden, zonder ons tegen God te bezondigen; daar Gods bevel ons zegt: Leert de kinderen de eerste beginselen naar den eisch haars wegs, als zij oud zullen geworden zijn, zullen zij daarvan niet afwijken.

Wij kunnen toch onze kinderen niet laten opwassen als wilden, die nergens van weten; en hiertoe worden wij genoodzaakt, want de meesten van ons kroost zijn niet gevaccineerd; waarom zij van de meesters worden weggezonden uit de school, daar ons toch evenwel de schoolgelden worden afgevorderd.

Wij dan ze niet kunnende laten vaccineren, zonder onze conscientiën voor God te bevlekken, wenschen God meer te gehoorzamen dan menschen. Wij dan lange naar eenen onderwijzer naar onze belangen uitgezien hebbende, hebben nu een naar genoegen aangetroffen en tezamen daartoe beroepen, welke dan was, zooals boven gezegd is, met het schoolwerk begonnen, daar wij niet anders wisten, of wij mogten het doen; (echter) is het thans weder verhinderd.

Nu zouden wij UEd. Heer Burgemeester wel door dezen verzoeken, om ons daartoe de noodige autorisatie te verleenen of ons de weg of het middel aan te wijzen om die vrijheid te erlangen, tot de voldoening onzer begeerten de weg aan te wijzen en ons daartoe de behulpzame hand te bieden; opdat wij ons kroost kunnen onderwezen krijgen, zooals God het van ons eischt, onze gewetens het vorderen en opdat wij onzen duur gezworenen eed, voor God en de gemeente eenmaal plegtig gedaan, daardoor niet mogen schenden.

In de hoop en de verwachting, dat Gij aan dit ons verzoek zult gelieven te voldoen, opdat wij (gelegenheid krijgen om onze kin-

deren) door onze geroepene onderwijzer *D. van der Werp* naar ons genoegen, tot onze blijdschap en tot eer van God te laten leeren en onderrigten, teekenen wij allen met eenparige harten als volgt: *Smilde,* den 21e November 1834.

(was geteekend)

Hendrik J. Hein
Jan Adolfs Olyve
B. Jagt
J. Hofman
Albert H. Kuik
Berend Vos
p.o. W. Snippe
J. W. Fling of Flips[10]
J. Sickens
p.o. G. H. de Vries
Lammert R. Mulder q.q.
J. F. Huizinga
Jene Martens Oosterga q.q.
p.o. J. W. Snippe

H. Lamberts
Sime A. Olyve
Egbert W. Veenhof
Jan Joffers
Kornelis Jagt
Jan ten Broeke
Lambert Pompe
A. Hollander
P. Olyve
H. Joffers
J. M. Oosterga
Frederik Drok
Jan Lamberts Dik

J. L. de Vroome
J. R. Claus
Jan Ensing q.q.[9]
Roelof Strik
R. Dijkstra
J. Nuys
J. Bos
H. Moskee q.q.
Willemina Prakke.

71. Missive van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 27 Nov. 1834.

Herv. Eered.
12 Dec. 1834 *no. 12.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 1 geheim. *Assen,* den 27. November 1834.

Bij mijne missive van den 24. dezer geheim no. 4, heb ik mij voorbehouden Uwe Excellentie nader te schrijven over de oprigting eener onwettige school te *Smilde* door eenige ijveraars in zake van godsdienst.

Deze school werd geopend den 10. dezer maand door eenen *Douwe van der Werp,* uit de provincie Groningen overgekomen, waar hij ondermeester is geweest op eene school te *Houwerzijl,* doch vandaar onlangs ontslagen en weggezonden.

Op den 14en dezer is het houden dezer school door den Heer Burgemeester met mijne voorkennis door een proces verbaal geconstateerd en dit proces verbaal opgezonden aan den Heer Officier van de Regtbank. De houder der school is dientengevolge reeds gedagvaard voor de Correctionele Regtbank en zal waarschijnlijk in eene geldboete worden veroordeeld.

---

9) q.q. = met volmacht.

10) In een vroeger rekwest uit Smilde — zie Deel I, blz. 337 — komt de naam voor van J. H. Philips. Waarschijnlijk is dezelfde persoon bedoeld.

De begunstigers der nieuwe school hebben vervolgens een adres ingediend aan het Plaatselijk bestuur om te worden geautoriseerd tot het wettig mogen houden derzelve school. Het verzoek bij dit adres gedaan, zal meer dan waarschijnlijk door het Plaatselijk bestuur, dat mij daaromtrent ondershands heeft geraadpleegd, worden gewezen van de hand. Maar het is niet te verwachten, dat de adressanten de zaak daarbij zullen laten berusten, veeleer zullen zij zich hoogerop en zelfs bij Zijne Majesteit adresseren.

Ook uit dezen hoofde zal het Uwe Excellentie niet onaangenaam zijn, reeds voorloopig met den geest dezer menschen nader bekend te worden. Ik voege daarom hierbij een afschrift van het adres, dat zij aan het Gemeentebestuur hebben ingediend gehad.

Onder de redenen, door de adressanten aangevoerd, om de noodzakelijkheid der oprigting van eene nieuwe school te betoogen, verdient bijzondere opmerking die, welke uit de bestaande verordeningen wegens de *vaccine* wordt ontleend.

Het is eene waarheid dat volgens het Provinciaal Schoolreglement de schoolgelden worden ingevorderd van *alle* schoolpligtige kinderen, om het even of zij ter school gaan, dan of zij zulks verzuimen. Deze bepaling is eene der krachtigste middelen tot instandhouding van een goed schoolwezen in dit gewest.

Het is tevens waar, dat volgens de aanschrijving op 's Konings last den 30. Augustus 1823 no. 15 door den Minister van het Publiek Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën gedaan — waartoe mede nog betrekkelijk is eene aanschrijving van dienzelfden Minister van 25 Maart 1824 no. 43 en eene van den Minister van Binnenlandsche Zaken, Onderwijs en Waterstaat van 31 Maart 1825 — aan alle onderwijzers ten pligt is opgelegd om geene andere dan gevaccineerde kinderen in hunne scholen te *mogen* opnemen, aan welk voorschrift in deze Provincie naauwkeurig de hand wordt gehouden.

Het is niet te ontkennen, dat de handhaving van dit laatste voorschrift moeyelijk wordt, wanneer zich personen — vooral in grooteren getale — voordoen, die verklaren gewetenshalve geen gebruik van de vaccine te kunnen maken. De omstandigheid dat deze personen naar het oordeel van alle verstandigen de zaak verkeerd inzien, belet niet dat zij intusschen, ter goeder trouw zijnde, er eene groote hardheid in moeten vinden, wanneer het openbaar bestuur gelijktijdig *en* schoolgeld vordert *en* de school voor hunne kinderen sluit, uit hoofde van eene zaak met het schoolwezen in weinig of geen verband staande, *en* eindelijk hen daarenboven verbiedt eene eigene school op te rigten.

Sedert ik in deze Provincie ben, is mij meermalen deze zwarigheid voorgekomen, doch steeds alleen van zijde van individuële personen. Naar de bestaande omstandigheden heb ik die klagten steeds zoo goed mogelijk gesusd, mij beroepende op de bestaande verordeningen en het mogelijke doende om de gewetensbezwaren weg te nemen.

Thans echter, nu een godsdienstig fanatismus zich in de zaken mengt en de godgeleerde twisten sterk toenemen, zoude ik zeer overhellen tot het denkbeeld om het voorschrift in 1823 gegeven, òf in te trekken òf zoo te wijzigen dat de bovenbeschrevene hardheid kome op te houden.

Ziehier kortelijk mijne gronden:

a. De zaak zelve verdient zulks, als bevattende in de zamenhang der voorschriften voor de bedoelde personen iets wezenlijk onbillijks.

b. Tot het bezadigen [11]) van kerkelijke twisten en tot het voorkomen van scheuringen komt mij in het algemeen niets noodiger voor, dan het spoedig wegnemen van wezenlijke punten van bezwaar, ingeval zulks mogelijk is.

c. De vroegere denkbeelden van onbepaalde vrijheid voor het onderwijs schijnen thans te slapen, doch worden gewisselijk door velen in ons tegenwoordig koningrijk in het geheim voorgestaan. Niets komt mij geschikter voor om de slapende denkbeelden op te wekken, dan het onderwerpelijke punt, hetwelk alzoo een aanvangspunt zou kunnen worden tot nieuwe aanvallen op ons stelsel van Lager Onderwijs, hetwelk van zoo groot belang is en, mijnes inziens, bij het toestaan van meerdere vrijheid dan thans, dreigt geheel in duigen te vallen.

d. De bevordering der vaccine is eene zaak, welke met het schoolwezen eigenlijk niets gemeens heeft. Dit schoolwezen is van te groot belang, dan dat het geraden kan zijn om hetzelve uit hoofde van de vaccine in gevaar te brengen.

e. De kinderen die ter schole gaan, gevaccineerd zijnde, kunnen geene schade lijden door het bijwezen van ongevaccineerden, terwijl ten aanzien van deze laatste steeds zou blijven gehandhaafd de bepaling van het Reglement van 18 April 1818 — Staatsblad no. 20 — voor het geval, dat de kinderziekte werkelijk mogt uitbarsten [12]).

f. De bevordering der vaccinatie behoort, gelove ik, alleen te geschieden door voorlichtende en aansporende, doch geenzins door *dwingende* maatregelen.

g. Wanneer men het geheele voorschrift van Augustus 1823 niet mogt willen intrekken, dan schijnt mij toe, dat het oogmerk evengoed zou kunnen bereikt worden door eene nadere aanschrijving, waarbij, uit aanmerking dat zich van tijd tot tijd personen voordoen, die gewetenshalve geen gebruik van de vaccine maken en wier kinderen dientengevolge van het schoolonderwijs verstoken worden, aan de Heeren gouverneurs zou worden gezegd, dat de plaatselijke besturen kunnen worden geautoriseerd om alsdan ongevaccineerde kinderen ter schole toe te laten, wanneer uit eene verklaring der ouders mogt blijken, dat zij gewetenshalve meenen geen gebruik van de vaccinatie te mogen maken. Dit zou juist dezelfde handelwijze zijn, welke men vroeger ten aanzien der Doopsgezinden heeft in acht genomen, met opzigt tot het afleggen van den eed, van welke aflegging zij zijn verschoond, hoezeer het vroegere staatsbestuur de geopperde bezwaren tegen den eed als ongegrond beschouwde. Deze handelwijze is intusschen algemeen als regtvaardig beschouwd.

---

[11]) Bezadigen = tot kalmte brengen.

[12]) Regl. van 18 April 1818 sub 5°: „Zoodra de kinderziekte zich in eenig huis openbaart, zullen geene kinderen uit zoodanig huis op eenig school hoegenaamd mogen worden gezonden of toegelaten zoolang die besmetting duurt..."

Uwe Excellentie zal mij deze uitwijding ten goede houden. Mogt Uwe Excellentie met mij instemmen dan liggen in de aangevoerde redenen tevens de gronden, welke het bespoedigen van den te nemen maatregel aanraden.

In allen gevalle, zal ik mij vereerd rekenen met eenige rescriptie van Uwe Excellentie op dit punt [13]).

De Gouverneur van Drenthe,
(get.) D. J. VAN EWIJCK [14]).

72. *Rekwest van den Kerkeraad der afgescheiden Gereformeerde gemeente te Smilde aan den Koning, begin Dec. 1834.*

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Groot-Hertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Wij ondergeteekenden geven met de verschuldigde eerbied en onderdanigheid, als vertegenwoordigers van de Gereformeerde gemeente des Heeren te Smilde, aan Zijne Majesteit te kennen, dat wij ons met vijf en zeventig Gereformeerde ledematen en onderhoorige leeken hebben afgescheiden van de zoogenaamde Hervormde Kerk te Smilde en ons hebben aangeslooten aan de zuivere Gereformeerde Kerk te Ulrum; dewijl de Godsdienst in de zoogenaamde Hervormde Kerk geheel verbasterd en onvoldoende tot zaligheid is, en wenschen nu geen gemeenschap meer te hebben met het bovengenoemd Hervormd kerkgenootschap van Smilde, maar ons te vereenigen met alle ware Gereformeerde ledematen, aan wat plaats God dezelve ook vereenigd heeft, tot zoolang als de godsdienst in de thans zoogenaamde Hervormde Kerk hier ter plaats niet op Gods Woord en onze Formulieren van eenigheid gegrond is. Deze afscheiding is geschiedt naar aanleiding van art. 190, 191, 192 en 193 der Grondwet van het Koningrijk der Neder-

---

[13]) Noch in het Algemeen Rijksarchief, noch in het Rijksarchief in Drente is een antwoord van den Minister op dit schrijven gevonden.

[14]) Mr D. J. van Ewijck van Oostbroek en De Bilt (1786—1858); na verschillende andere functies vervuld te hebben, 1817 Secretaris van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, later Administrateur van de desbetreffende afdeeling, die toen ondergebracht was bij andere departementen; 1832 Gouverneur van Drente; 1840 Gouverneur van Noordholland, sedert 1850 met den titel Commissaris des Konings; 1855 eervol ontslagen. Over zijn bemoeiingen met het onderwijs, vgl. J. de Nooy, *Eenheid en vrijheid in het Nationale Onderwijs onder Koning Willem I,* Utrecht, 1939. Omtrent zijn geloofsovertuiging is een gunstig getuigenis gegeven door H. J. Koenen in *Handelingen Letterkunde,* 1859, blz. 184 vlg.

landen, waarin alle openbare Godsdiensten worden toegelaten en bescherming verleend. De uitzondering om [15]) de orde en rust te kunnen stooren, kan geheel op ons niet worden toegepast, daar Zijne Majesteit aan ons de stilste burgers, de getrouwste en vreedzaamste onderdanen en de gehoorzaamste opvolgers van Uwer Majesteits wetten en bevelen vindt, wanneer die niet tegen onze conscientiën inloopen en met Gods Woord strijden. Wij zijn aanklevers der zuivere Gereformeerde waarheden, gegrond op Gods Woord en vervat in onze Formulieren van eenigheid, waaraan wij ons verbonden hebben, als: de Heidelbergschen Catechismus, de Nederlandsche Gereformeerde Geloofsbelijdenisse, de Dordrechtsche Canones en de Kerkenordening, opgesteld in de jaren 1618 en 1619 in de Algemeene Synode gehouden te Dortrecht. Onze leus is: Vreest God, eert den Koning; welke leus wij bereidvaardig in alles wenschen te betrachten, biddende voor het heil van Vaderland en Koning, maar bovenal voor den bloei en de vrede van Sion en Jeruzalem. De bescherming onzer Godsdienst, als zijnde de aloude beproefde waarheid, waar Uwer Majesteits godvreezende voorvaderen, zoowel als de onzen, goed en bloed voor hebben opgeofferd, — die bescherming verzoeken en vragen dan de ondergeteekenden van Uwe Majesteit, op grond van de aangehaalde artikelen der Grondwet, gelijk Uwe Majesteits andere onderdanen en onze vaderen die ook bezeten hebben, met de meest gepaste en de verschuldigde eerbied en onderdanigheid.

En daar wij Sire! vanwegen onze kinderen ook in de verlegenheid gebragt zijn, hoe dezelve te laten onderwijzen, vervoegen wij ons eerbiedig tot Uwe Majesteit om daartoe de vrijheid te verzoeken; want wij hebben beloofd voor God en de gemeente, bij het ten doop houden van ons kroost, dezelve in de waarachtige leer der zaligheid te doen, laten of helpen onderwijzen; en daar wij volkomen overtuigd zijn, dat thans in de scholen niet de ware leer ter zaligheid, maar allerlei valsche leergronden er dadelijk worden ingeprent, zoo kunnen wij ze daar niet heenzenden, zonder ons tegen God te bezondigen, daar Gods bevel ons zegt: Leert de kinderen de eerste beginselen naar den eisch haars wegs, als zij oud zullen geworden zijn, zullen zij daarvan niet afwijken.

Wij kunnen toch onze kinderen niet in het wilde laten opgroeijen, Sire! die nergen [16]) van weten; en hiertoe zijn wij genoodzaakt, want de meesten van ons kroost zijn niet gevaccineerd, waarom zij van de schoolmeesters worden weggezonden uit de school, daar ons toch evenwel de schoolgelden worden afgevorderd. Wij dan ze niet kunnende laten vaccineeren, zonder onze conscientiën voor God te bevlekken, wenschen God meer te gehoorzamen dan menschen; en daar wij nu eenen onderwijzer naar onze belangen kunnen bekomen, zouden wij Uwe Majesteit wel door dezen hiertoe de noodige autorisatie vragen en verzoeken, opdat wij ze kunnen laten onderwijzen zooals God het van ons eischt, onze gewetens het vorderen, en opdat wij onzen duurgezworenen eed, voor God en gemeente eenmaal plegtig gedaan, niet behoeven te schenden. In de hoop en de verwachting, dat Uwe Majesteit aan deze onze verzoeken

---

[15]) Bedoeld is wel: van.
[16]) Nergen, verouderd, = nergens.

zult gelieven te voldoen, opdat wij vrijuit, tot eer van God, tot onze blijdschap onze Godsdienst kunnen uitoefenen en onze kinderen laten onderwijzen. Als vertegenwoordigers, Voorgangers, Ouderlingen en Diakenen der afgescheidene Gereformeerde gemeente van Smilde, teekenen wij als volgt [17]).

L. DIJKSTRA.
R. STRIK.
H. J. HEIN.
J. SICKENS.
J. NUIJS.
D. VAN DER WERP, *scriba.*

73. Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Assen tegen D. van der Werp, 10 Dec. 1834.

R. A. in Drente.
Arch. Rechtbank Assen *no. 28—1182.*

Pro Justitia. *In naam des Konings!*

De Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te Assen, provintie Drenthe, in het eerste ressort oordeelende in materie correctioneel,

in zake van den Heer Officier bij de Regtbank, ambtshalve agerende, eischer bij exploict van den 21. November 1834.

tegen Douwe van der Werp, vroeger ondermeester te Houwerzijl in de provincie Groningen, zich thans ophoudende te Smilde, gedaagde bij voormeld exploict, niet comparerende,

Gehoord de voordragt der zaak door den Heer Officier,

Gelezen het op den dertienden November 1800 vier en dertig door den Heer Burgemeester der gemeente Smilde ten dezen opgemaakt procesverbaal,

Gezien de dagvaarding op den een en twintigsten November jongstleden door het ministerie van den deurwaarder W. F. Kamps aan den gedaagde bestierd,

Gehoord de conclusie van den Heer Officier voormeld, strekkende dat op grond van artikels 12, 13 en 14 der Wet van den 3. April 1806, wederom ingevoerd bij Besluit van den 20. Maart 1814 — Staatsblad no. 39 — en van artt. 186 en 194 van het Wetboek van Strafvordering de beklaagde bij defaut zou worden veroordeeld tot eene boete van vijftig guldens, uit te keeren als bij opgemeld artikel 14 bepaald, en subordinatelijk, voor het geval dat de beklaagde onvermogend mogt zijn om die boete te voldoen, tot zoodanige correctionele gevangenisstraf als de Regtbank zal vermeenen te behooren, in alle gevalle met condemnatie van denzelven in de kosten,

Overwegende dat de gedaagde, hoezeer behoorlijk en in tijde gedagvaard, niet is verschenen,

---

[17]) Het stuk is ongedateerd, kwam echter bij den Koning in op 4 Dec. 1834.

Gezien art. 186 van het Wetboek van Strafvordering, 't geen door den Heer Praesident is voorgelezen en luidt: „art. 186. Ingeval de beklaagde niet verschijnt, zal er bij verstek gewezen worden."

Verleent defaut tegen den gedaagden.

Overwegende voorts, dat uit de instructie dezer zaak is gebleken, dat de gedaagde Douwe van der Werp, zonder eenige wettiglijk verkregene speciale beroeping, aanstelling of admissie, op den dertienden November 1800 vier en dertig in een locaal, tot eene school ingerigt, ten huize van Willem Wolters Snippe te Smilde, aan een veertigtal daar bijeenvergaderde kinderen lager onderwijs heeft gegeven,

Verklaart denzelven daaraan schuldig.

Gezien artikels 13 en 14 der Wet van den 3. April 1806 en art. 194 van het Wetboek van Strafvordering, welke artikelen mede door den Heer Praesident zijn voorgelezen en luiden:

Art. 13. Niemand zal binnen de Bataafsche Republiek eenig lager onderwijs geven, dan die de vier navolgende vereischten bezit:

vooreerst, dat hij zijn goed burgerlijk en zedelijk gedrag door een of meer voldoende getuigschriften kan bewijzen;

ten tweede, dat hij de algemeene toelating tot het geven van onderwijs erlangd hebbe;

ten derde, dat hij na en boven die algemeene toelating eene speciale beroeping, aanstelling of admissie tot deze of gene school of voor deze of gene plaats wettiglijk verkregen hebbe;

ten vierde, dat hij zich na het verkrijgen eener speciale beroeping, aanstelling of admissie met de bewijsstukken daartoe betrekkelijk, bij den Schoolopziener van het district of de plaatselijke schoolcommissie in persoon of schriftelijk vervoegd hebbe;

zijnde hieronder niet begrepen de onderwijzers, welke in particuliere huizen inwoonen en aan kinderen tot dat huis behoorende, onderwijs geven.

Art. 14. Diegenen welke zich na het in werking brengen dezer wet zouden mogen verstouten, om, tegen het in de beide voorgaande artikelen vastgestelde aan, eene lagere school op te rigten of lager onderwijs te geven, onder welken naam of op welke wijze ook, zullen voor de eerste maal verbeuren de som van vijftig guldens; voor de tweede maal honderd guldens, te bekeeren [18]) een derde gedeelte aan den Officier hiertoe competent, die de calange [19]) zal doen, en de twee derde gedeelten ten profijte van het plaatselijk schoolwezen, met vrijlating van den regter om in gevalle zij onvermogend zouden mogen zijn om gemelde boeten te voldoen, aan de overtreders zoodanige andere arbitraire correctie te infligeeren als naar aanleiding van hunne persoonen en omstandigheden bevonden zal worden te behooren; en voor de derde maal hen de inwoning binnen de plaats worden ontzegd voor den tijd van zes jaren.

Art. 194. Alle vonnis van veroordeeling tegen den beklaagde en tegen de wegens het wanbedrijf civiliter aansprakelijke per-

---

[18]) Bekeeren = besteden; men denke erbij: „als volgt".
[19]) Calange = bekeuring.

sonen of tegen de civiele partij gewezen, zal hen in de kosten verwijzen, zelfs ten opzigte der openbare partij.

Veroordeelt voormelden Douwe van der Werp in eene boete van vijftig guldens, te bekeeren een derde gedeelte aan den Officier die de calange heeft gedaan en twee derden gedeelten ten profijte van het plaatselijk schoolwezen der gemeente Smilde, — met verdere condemnatie van den gedaagde in de kosten dezer procedure, begroot ter somma van twee guldens negen en dertig cents, buiten en behalve de kosten der insinuatie dezer,

Verstaat, dat in gevalle de gedaagde onvermogend mogte zijn om gemelde boete te voldoen, dezelve zal worden gestraft met eene gevangenis in een huis van correctie voor den tijd van eene maand,

Bepaalt, dat opvolgende betaling der voormelde boete en gemaakte kosten den gedaagde van alle verdere gevangenisstraf zal ontslaan.

Aldus gedaan te Assen op Woensdag den tienden December 1800 vier en dertig.

Praesent de Heeren Mrs Gratama, praesident, Tonckens, Homan en Westra, regters, Servatius, officier, Sluis, commies-griffier.

(get.) S. GRATAMA [20].
W. TONCKENS [21].
J. T. HOMAN [22].
J. H. WESTRA [23].
H. H. A. SLUIS.

Voor grosse [24] uitgegeven ter requisitie van den Heer Officier bij voormelde Regtbank.

De Griffier bij die Regtbank,
H. H. A. SLUIS,
comm. griff.

---

20) S. Gratama (1784—1858); 1808 advocaat te Assen; 1811 rechter-plaatsvervanger en notaris; 1818 rechter, 1832 president-rechter, 1838—1858 president van het Provinciaal Hof; 1816—1854 lid van den Raad van Assen; 1816—1821 tevens Burgemeester.

21) W. Tonckens (1782—1865); rechter te Assen, later president van het Provinciaal Gerechtshof aldaar.

22) J. T. Homan (1800—1863); 1826 lid van de Corr. Rechtbank te Assen; 1838 president van de Arrond. Rechtbank aldaar; 1853 lid van de Prov. Staten van Drente; 1854—1863 lid van den Gemeenteraad van Assen.

23) J. Westra Hzn (1803—1871); rechter te Assen; 1838 raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof aldaar; 1865—1870 president.

24) Grosse = afschrift van de minuut van een vonnis of authentieke acte.

74. *Rapport van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Eeredienst, 27 Jan. 1835.*

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 1. *Assen,* den 27. January 1835.

Voldoende aan de uitnoodiging van Uwe Excellentie van den 6. dezer maand no. 10 en onder terugzending van twee adressen van ingezetenen van *Assen*[25]) en *Smilde* om vrijheid van godsdienstoefening en om bescherming van 's Konings wege voor hunne godsdienstige gezindte te bekomen, heb ik de eer, hiernevens over te leggen twee staten, houdende bijzonderheden nopens de personen die deze adressen hebben geteekend, waartoe ik mij referere[26]).

Wat de zaak aangaat, zijn beide adressen gelijksoortig ten aanzien der verlangde vrijheid tot afzonderlijke godsdienstoefening en hetgeen daartoe behoort, terwijl het adres uit *Smilde* nog daarenboven het verzoek bevat tot het houden eener bijzondere school.

Met opzigt tot het eerste punt zijn mij voornamelijk deze consideratiën voorgekomen:

Dat gelijk nimmer onder leden van eenig genootschap, zoo ook niet onder de talrijke leden van het gevestigd Hervormd kerkgenootschap, eene volledige gelijkheid van denkwijze en gevoelens kan plaats hebben of kan gevorderd worden.

Dat bijzondere leden van het kerkgenootschap, meer of min in denkwijze en gevoelens verschillende met *den tijdelijken en plaatselijken leeraar,* geen regt nog vrijheid hebben om zich van het geheele kerkgenootschap te scheiden.

Dat wanneer dit verschil hoofdzaken betreft, zij alsdan de bezwaren, welke zij tegen den leeraar hebben, kerkelijk behooren te doen onderzoeken en beoordeelen.

Dat de leer en de gevoelens, welke de adressanten zeggen te belijden en te omhelzen, juist degene zijn, welke ten grondslag strekken van het gevestigd Hervormd kerkgenootschap en er dus in zooverre geene billijke grond tot afscheiding bestaat.

Dat het gevestigd Hervormd kerkgenootschap verre is van hen te beletten om te belijden die leer, welke zij zeggen toegedaan te zijn.

---

[25]) Dit rekwest d.d. 23 Dec. 1834 is waarschijnlijk de grondvorm van, en schier woordelijk gelijk aan het rekwest, dat later door de Afgescheiden gemeenten van Groningen en Drente gezamenlijk bij den Koning werd ingezonden en gedrukt is als *Adres aan Z. M. den Koning der Nederlanden wegens vrijheid en bescherming van den waren Geref. godsdienst, ingediend in Juni 1835 door de geloovigen uit de provinciën Groningen en Drente,* Veendam, 1836.

[26]) Deze staten, welke niets anders bevatten dan een opgave van het beroep en het vermogen van de betreffende personen, zijn te vinden: Staatssecr. 1835 W. 42 geheim.

Dat er in de oogen van het burgerlijk bestuur geen reden tot het goedkeuren eener afscheiding of het erkennen eener afzonderlijke secte kan bestaan, tenzij het aan wezenlijke strijdigheid in de leer mogt blijken en ook kerkelijk mogt zijn erkend.

Dat derhalve de daad van afscheiding, waartoe de adressanten zijn overgegaan, door het burgerlijk bestuur niet anders kan worden beschouwd, dan als willekeurig, onbedacht en voorbarig, en als gevende aanleiding tot storing der rust in Kerk en Staat.

Ten aanzien van het tweede punt, de oprigting eener bijzondere school te Smilde, zijn mij de volgende consideratiën voorgekomen:

Dat de oprigting eener bijzondere school volgens de Schoolwet van April 1806, en de Koninklijke besluiten van 27 Mei 1830 — Staatsblad no. 9 — en 13 Augustus 1831, — Staatsblad no. 26 — alleen kan plaats hebben ten gevolge eener deliberatie van het plaatselijk bestuur en na het houden van een vergelijkend examen [27]).

Dat er te Smilde zijn vier openbare scholen, welke aan de behoeften schijnen te voldoen en geenerhande grond of aanleiding geven tot billijke klagten.

Dat het echter waar is, dat ongevaccineerde kinderen op de openbare scholen niet mogen worden toegelaten, en de adressanten, die hunne kinderen uit gemoedelijke bezwaren niet laten vaccineren, daardoor van de gelegenheid verstoken geraken om die kinderen te doen onderwijzen, en zulks niettegenstaande zij volgens de gewestelijke verordeningen verpligt worden schoolgeld te betalen.

Dat de zamenloop dezer omstandigheden en verordeningen eene onbillijkheid doet ontstaan, waarover ik reeds mijne wijze van zien heb ontwikkeld aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, doch welke hier geheel accessoir [28]) is.

Op grond van deze verschillende consideratiën zou ik van ge-

---

[27]) Schoolwet van 1806, art. 12: „Geene lagere school zal ergens, onder welken naam ook, mogen bestaan of opgericht worden, zonder uitdrukkelijke vergunning van het respectief departementaal, landschaps- of gemeentebestuur, na vooraf gevraagde inlichting en bedenkingen van den schoolopziener van het district of de plaatselijke schoolcommissie."

K.B. van 27 Mei 1830, art. 1: „De autorisatie, bij de thans bestaande verordeningen vereischt tot het oprigten van lagere scholen, zal voortaan in het geheele Rijk verleend worden, in de steden door de stedelijke besturen en ten platten lande door de plaatselijke besturen onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten der provincie, alles nadat de noodige inlichtingen zullen zijn ingewonnen omtrent het doel, den aard en de inrigting van de op te rigten scholen."

K. B. van 13 Aug. 1831: ... „De bedoeling van ons besluit van den 27e Mei 1830... is geweest om de vergelijkende examens bij het toelaten van onderwijzers voor bijzondere scholen van de tweede klasse in den regel bij te behouden en om de magtiging tot de toelating te doen verleenen door den Gouverneur der provincie, met vrijlating evenwel van laatstgenoemden ambtenaar om in omstandigheden, waarin het houden van een vergelijkend examen niet doeltreffend en alzoo aan bedenkingen onderhevig mogt geacht worden, de stukken... op te zenden aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, hetwelk alsdan de magtiging tot toelating ook zonder gehouden vergelijkend examen zal kunnen verleenen, gelijk zulks plagt te geschieden."

[28]) Accessoir = bijkomstig.

voelen zijn, dat in de gegevene omstandigheden de verzoeken tot vrijheid van afzonderlijke godsdienstoefening zouden dienen te worden afgewezen en dat die van de Smilde, ten aanzien van de oprigting eener afzonderlijke school, zouden kunnen worden verwezen tot de vigerende verordeningen op het onderwijs.

De Gouverneur der provincie Drenthe,
D. J. VAN EWIJCK.

75. Rekwest van H. Sickens en J. Hofman te Smilde aan den Gouverneur van Drente, 28 April 1835.

R. A. in Drente.
Gouv. 26 Mei 1835 *no. 20.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Gouverneur van de provintie Drenthe.

Als in den naam veler onzer mede-ingezetenen van de Smilde, wenden wij ons tot Uwe Excellentie, om Uwe Excellentie te vragen de voorziening in, en de wegneming van eenige bezwaren, welke wij tevergeefs ergens elders hebben gezocht, en welker wegneming onzes inziens toch allezints redelijk en billijk zou zijn in iedere maatschappij, niet door slaafsche banden geboeid en gebonden of door willekeur beheerst.

Twee bezwaren, Zijne Excellentie, houden vele godvreezende ouders hier terug, om hunne kinderen niet naar de school te kunnen zenden.

1e. De jammerlijke verbastering van het schoolwezen, waardoor wij het voor God niet kunnen verantwoorden, dat onze kinderen gevoed worden, in plaats van door het levendige Woord van God, met ijdelheden of, hetgeen nog erger is, met valsche godsdienst, terwijl wij tevens bij eede verbonden zijn bij den doop onzer kinderen, om deze op te voeden in den waren dienst van God. *„Een iegelijk, waarvan hij vader en getuige is, in de voorzegde leer te onderwijzen of te doen en te helpen onderwijzen."*

2e. De inenting der koepokken, waaromtrent wij ons in gemoede bezwaard vinden en waaromtrent Uwe Excellentie, zulks nader wenschende te onderzoeken, onze redenen, zoo natuurlijke als godsdienstige, hoofdzakelijk kan vinden in een stukje over de koepokinenting, geschreven door de Medicijne Docter A. Capadoce van Den Haag [29]).

Eindelijk opperen wij nog dit, Zijne Excellentie, dat het toch onbillijk en onredelijk is, daar wij om onzer conscientie wil, wegens bezwaardheid des gemoeds, onze kinderen niet ter school kunnen zenden, ja daar zij zelfs, omdat zij niet gevaccineerd zijn, uit de scholen worden verdreven, — dat ons nog evenwel de schoolgelden worden afgevorderd en ons opgelegd, die te moeten betalen.

---

[29]) A. Capadose, *De Koepokinenting tegen de leer des Bijbels strijdende, of korte aanwijzing voor godvreezende ouders,* Amsterdam, 1828.

1e. Verzoeken wij dan om vrijgesteld te worden van het betalen dier onregtmatige schoolgelden, daar onze kinderen geen onderwijs kunnen genieten, en die ons worden afgeperst.

2e. De vrijheid van het schoolonderwijs, namelijk om eenen schoolonderwijzer naar onze verkiezing en behoefte te stellen, opdat wij zonder bevlekking onzer gewetens onze kinderen kunnen laten onderwijzen.

Na afwachting dat wij in ons billijk verzoek door Uwe Excellentie zullen begunstigd worden en door Uwe Excellentie zullen worden vrijgesteld van die schoolgelden, en ons vrijheid verleend werde, eenen meester te mogen stellen, teekenen wij ons

Uwe(r) Excellentie onderdanige dienaren,

H. SICKENS.
J. HOFMAN.

Smilde, den 28. April 1835.

76. Rapport van het Gemeentebestuur van Smilde aan den Gouverneur van Drente, 12 Mei 1835.

R. A. in Drente.
Gouv. 26 Mei 1835 *no. 20.*

Aan den Heere Gouverneur van Drenthe.

no. 124. *Smilde*, den 12. Mei 1835.

Het hierbij teruggaande bezwaarschrift door H. Sickens en J. Hofman in den naam van meerderen aan UHEG. ingezonden, is onzes inziens een ontegenzeggelijk bewijs van de dweeperij en den vernielingsgeest dezer dagen. In hetzelve toch worden de nuttigste zaken voor de menschheid: het schoolwezen, dat geest en hart beschaaft en veredelt, en de koepokinenting, die het leven en de gezondheid bewaart, — uit verkeerde godsdienstbegrippen dwaselijk veroordeelt en de daaromtrent bestaande verordeningen voorgedragen als slaafsche banden en uitvloeisels van volstrekte willekeur, alleen om een verachtelijk doel te bereiken.

Uit dit oogpunt de zaak beschouwt, zullen wij kortelijk eenige aanmerkingen maken op het tweeledige verzoek, in het onderwerpelijke stuk vervat.

1e verzoeken adressanten vrijstelling van de betaling der klassificatie schoolgelden [30]); de gronden die hun tot dat verzoek leiden, zijn: omdat hunne kinderen als ongevaccineerd niet ter school mogen gaan.

---

[30]) Gelijk reeds meermalen gebleken is, bestond in Drente een schoolbelasting, waarin alle ouders hadden bij te dragen, ook al hielden zij hun kinderen thuis. Zij behoefden echter niet allen evenveel te betalen. De heffing had plaats volgens een classificatie, waarbij rekening gehouden werd met hun draagkracht. Vgl. C. Hentzen O. F. M., *De politieke geschiedenis van het lager onderwijs in Nederland*, I, 1920, blz. 159—160.

Het schijnt in den eersten opslag wel iets te hebben van volstrekte willekeur, de ouders het schoolgeld te doen betalen en derzelven kinderen het onderwijs te ontzeggen; het schijnt eene hardheid te wezen, de kinderen te straffen om hunner ouderen dwaasheid; maar wanneer men in aanmerking neemt de bron, waaruit dergelijke maatregel is voortgevloeid: de bevordering van het algemeene best; wanneer men denkt aan de heilrijke gevolgen der koepokinenting; wanneer men daartegen stelt de verwoestingen, in vroegeren tijd door de natuurlijke kinderziekte aangerigt; — dan toch moet men erkennen, dat het bijzonder belang ook in dezen moet wijken voor het algemeene nut en dat deze maatregel, die dat nut tracht te bevorderen, een wijze maatregel mag genoemd worden, slechts hard voor hem, die in zijn beperkten gezigtskring en dwaze begrippen stijfzinnig het waarachtig belang zijner kinderen aan zijne bijzondere gevoelens kan opofferen, maar geenszins hard, integendeel aangenaam voor dengenen, die door beteren en meer verlichten geest gedreven, het wezenlijk goede voor zijne kinderen zoekt; want deze acht zich de vaccine ten pligt, terwijl door het toelaten van ongevaccineerden op de scholen de zoodaniger kinderen aan meerder gevaar zouden zijn blootgesteld; en dat het zwaarste is, moge ook hier het zwaarste wegen.

De schoolgelden worden dus niet onregtmatig van de adressanten gevorderd, maar zij heffen onregtmatige klagten aan; want hun is de schuld, dat hunne kinderen in het algemeen belang de scholen moet ontzegd worden; en verkeerd zoude het onzes inziens zijn gehandeld, hen dus van het betalen der schoolgelden vrijstelling te verleenen. Anderen toch zouden misschien met evenveel regt kunnen zeggen: wij hebben de vrije beschikking over onze kinderen, wij willen niet dat zij schoolgaan en dus ook geen schoolgeld voor hen betalen; of zooals de adressanten doen: in de scholen worden ijdelheden geleerd, het strijdt tegen onze conscientiën, dat onze kinderen ter school gaan, en wij betalen dus geen schoolgeld; als men het eene toekende, zoude men het andere niet kunnen weigeren, en de schoolverbetering was spoediger verloren dan zij gewonnen is; want men geve toe aan dwaze vooroordeelen en het volksonderwijs zal in de toekomst worden, wat het in het verledene geweest is. En welke redenen kunnen er ook bestaan, dat adressanten niet zouden gehoorzamen aan eene verordening, wier nuttigheid algemeen erkend is en door de ondervinding bevestigd wordt?

En al werd ook aan adressanten de vrijheid gegeven om hunne kinderen ongevaccineerd ter schole te zenden, dan zouden zij zulks niet doen; dit hebben zij ons mondeling ten stelligsten verklaard.

Want ten 2e verzoeken zij vrijheid van onderwijs, omdat het schoolwezen is verbasterd en in de scholen niet alleen ijdelheden, maar valsche godsdienst wordt geleerd.

Uit deze en dergelijke uitdrukkingen kent men den geest, die de adressanten bestuurt, den geest van dweeperij, den geest van omverstooting van het bestaande.

De ongegrondheid der beschuldiging, het lager schoolwezen hier aangewreven, wordt door ieder gevoeld; de ondervinding weerspreekt dezelve; wij zullen daarom slechts aanmerken, dat men hier over het algemeen met het onderwijs zeer tevreden is en dat

de schoolmeester te Bovensmilde een man is, bij uitnemendheid voor zijn taak berekend en geschikt, waarom ook niemand een ander onderwijs verlangt dan adressanten en eenige zoogenaamde Separatisten, welke gaarne het onderwijs der kinderen zouden zien opgedragen aan een man hunner secte, die om zijne mystieke denkbeelden en dienovereenkomstig gedrag elders niet waardig is geoordeeld, den gewigtigen post van onderwijzer der jeugd te bekleeden.

Neen, vrijheid in alles en voor allen is geene vrijheid; maar daar is vrijheid, waar de wetten geëerbiedigd worden; en regtvaardig te wezen is, de wetten te doen uitvoeren; want dit is het algemeen belang; en ook over de vrijheid van onderwijs, door adressanten bedoeld, zijn voor weinige jaren alle provinciale besturen en commissiën van onderwijs gehoord: wij meenen dat eene groote meerderheid die vrijheid heeft geoordeeld als strijdig met het algemeen belang [31]).

Wij meenen derhalve te mogen verklaren, dat der adressanten bezwaren zijn ten eenenmale ongegrond en slechts denkbeeldig; dat de inwilliging van hunne verzoeken strijdt met het algemeen en hun bijzonder belang en derhalve zoude zijn hoogst ondoelmatig en tot verderfelijke gevolgen leidende; dat de hier bestaande verordeningen op het schoolwezen zijn heilzaam, het algemeene best bevorderende en derhalve moesten worden gehandhaafd; — hetwelk wij de eere hebben, UHEG. onder terugzending van het bedoelde stuk en ter voldoening aan UHEG. apostille van den 30. der vorige maand no. 15 als onze consideratiën voor te dragen.

Tenslotte veroorloven wij ons nog de aanmerking, dat het onderwerpelijke stuk in naam van meerderen is ingediend; dat wij dit echter mistrouwen, wijl adressanten die meerderen dan wel zouden hebben doen teekenen; en dat het geheele aantal kinderen te Bovensmilde, in de schooljaren zijnde, die ter zake van de vaccine uit de school worden gehouden, slechts twaalf bedraagt, terwijl er in de andere gedeelten der Gemeente geene zijn.

Het Gemeentebestuur van Smilde,
KYMMELL.

---

[31]) Hier wordt gedoeld op de in 1830 in druk verschenen antwoorden van de Commissiën van Onderwijs en van de Gedeputeerde Staten in de Provinciën op een hun den 26. Mei 1829 van regeeringswege voorgelegde vraag; vgl. J. de Nooy, *t. a. p.*, blz. 128 vlg., waar de vraag in haar geheel is opgenomen en van de antwoorden een overzicht wordt gegeven. Hieruit valt op te maken, dat inderdaad in de Noordelijke Nederlanden — de Zuidelijke kunnen gevoeglijk buiten beschouwing blijven — de groote meerderheid der om advies gevraagde lichamen van het verleenen van vrijheid van onderwijs afkeerig was. Dit geldt zonder uitzondering van de uit de door de Regeering benoemde schoolopzieners bestaande Commissiën van Onderwijs; zij waren alle vol lof over het heerschende monopoliestelsel. Sommige colleges van Gedeputeerde Staten hadden daar echter bezwaren tegen.

77. Dispositie van den Gouverneur van Drente in zake het rekwest van H. Sickens en J. Hofman te Smilde, 26 Mei 1835.

R. A. in Drente.
Gouv. 26 Mei 1835 *no. 20.*

(minuut)

De Gouverneur

Gelezen het gerapporteerde, achtervolgens deszelfs apostillaire resolutie van 30 April jl. no. 15, op het adres van H. Sickens en J. Hofman te Bovensmilde, om daarbij aangevoerde redenen verzoekende:

1° vrijdom van het schoolgeld, wegens hunne kinderen ten behoeve der bezoldiging van de onderwijzers in de openbare lagere scholen te dier plaatse wordende geheven;

2° vergunning om door eenen afzonderlijken meester eenen eigene of bijzondere school aldaar te mogen oprigten en aanhouden;

— Agenda van 14 Mei jl. no. 9 —

Het onderhavig adres herlezen en over hetzelve bij resumtie gedelibereerd;

Overwegende met betrekking tot het eerste punt:

dat, wanneer er vele en onderscheidene godsdienstige secten in dezelfde stad of gemeente aanwezig zijn, het dikwerf onmogelijk zou wezen om voor ieder dier secten afzonderlijke scholen in te rigten;

dat daarom ook volgens 's lands wetten het onderwijs op de openbare scholen zoo behoort ingerigt te worden, dat aan geene der verschillende godsdienstige secten aanstoot gegeven worde, voorts onder bepaling, dat de godsdienstleer niet zal gegeven worden door den onderwijzer;

dat het onderwijs op de openbare lagere scholen te Smilde overeenkomstig met die beginselen is ingerigt;

dat de verpligting tot het betalen van schoolgeld, ook dan wanneer de kinderen geen gebruik maken van het onderwijs in de openbare lagere scholen, zich grondt op eene provinciale verordening, vastgesteld in het algemeen belang van het lager onderwijs;

dat het verbod om kinderen, welke ongevaccineerd zijn, noch de natuurlijke kinderziekte hebben gehad, ter schole toe te laten, mede ten algemeenen nutte bij koninklijke verordening is uitgevaardigd;

dat de Gouverneur, als alleen belast met de uitvoering en handhaving der bestaande wetten en verordeningen, niet bij magte is om van de nakoming derzelve ontslag te verleenen;

dat het daarenboven zeer bedenkelijk zou zijn om ten gevolge van zeer buitengewone en geheel bijzondere begrippen van weinige individuën, de werking van algemeen nuttige wetten en verordeningen te schorsen of dezelve te veranderen;

Overwegende ten aanzien van het tweede punt:

dat de magtiging tot het stichten van bijzondere scholen behoort tot de bemoeijing van het plaatselijk bestuur onder goed-

keuring van het collegie van Gedeputeerde Staten der provincie, nadat de noodige inlichtingen verkregen zijn omtrent den aard en de strekking dier scholen;

dat ook het vergelijkend examen van sollicitanten naar het bekleden der betrekking van onderwijzer in de aldus opgerigte scholen moet worden gehouden door het plaatselijk bestuur onder leiding van den districtsschoolopziener, terwijl de aanstelling van één der geëxamineerde sollicitanten tot gezegde betrekking niet dan na vóórafgaande magtiging van hooger gezag mag geschieden;

Heeft goedgevonden en verstaan:

Onder afwijzing van het verzoek tot vrijdom van schoolgelden het bovenstaande aan de adressanten mede te deelen tot hunne informatie en om hen te strekken tot dispositie op hun adres.

Afschrift dezer zal worden gezonden

a. aan adressanten voor dispositie,

b. aan het Plaatselijk bestuur van de Smilde tot informatie,

c. aan den Heer Schoolopziener van het tweede district tot informatie;

Zullende voorts aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken worden gezonden of geschreven als volgt:

In de veronderstelling dat het voor Uwe Excellentie niet onbelangrijk is, bekend te worden en te blijven met de uitwerking, welke vooral op burgerlijke zaken heeft en hebben kan de gisting, welke ten aanzien van godsdienstige zaken in de gemoederen van sommigen wordt waargenomen, — zoo heb ik de eer hierbij aan Uwe Excellentie kopiëel aan te bieden

1° een door H. Sickens en J. Hofman, veenlieden te Bovensmilde, gemeente de Smilde, beide behoorende tot de hedendaagsche godsdienstige separatisten, aan mij ingediend adres, strekkende om vrijdom van het schoolgeld hunner kinderen, dat ten behoeve der bezoldiging van de onderwijzers in de openbare lagere scholen te dier plaatse wordt geheven, mitsgaders om vergunning, ten einde door eenen afzonderlijken meester voor hunne kinderen aldaar eene bijzondere school moge worden opgerigt en aangehouden;

2° de op dit adres door mij genomene beschikking [32]).

De Gouverneur,

(D. J. VAN EWIJCK).

---

[32]) Zie in verband met deze beschikking nog hierna het slot van no. 158.

78—101

Nog voor zijn gevangenneming treedt De Cock op onderscheidene plaatsen in de provinciën Groningen en Drente in godsdienstige samenkomsten op, tengevolge waarvan de afscheidingsbeweging zich uitbreidt.

Terwijl gerechtelijk optreden deswege tegen De Cock zelf wordt uitgesteld tot na zijn ontslag uit de gevangenis, worden degenen, die hun huizen voor die godsdienstoefeningen beschikbaar gesteld hebben, aanstonds — mede op aandrang van hoogerhand — krachtig vervolgd. Openluchtsamenkomsten — zoo merkt men in regeeringskringen op — kunnen echter niet vallen onder art. 294 van het Wetboek van Strafrecht.

Intusschen wordt op initiatief van den Minister van Justitie door de Regeering de wenschelijkheid overwogen, de Gouverneurs der provinciën, waar zich de „woelingen" voordoen, te wijzen op de bevoegdheid naar art. 292 van het Wetboek van Strafrecht, om „ongeoorloofde bijeenkomsten" dadelijk na de ontdekking desnoods door den sterken arm te doen uiteengaan.

De Minister van Binnenlandsche Zaken gevoelt evenmin als de Gouverneur van Drente voor dergelijke straffe maatregelen, die door den Gouverneur van Groningen reeds eigener beweging aan de plaatselijke besturen in zijn gewest voorgeschreven zijn.

Op advies van de Ministers van Justitie en Eeredienst wordt de Minister van

Binnenlandsche Zaken tenslotte op 14 December 1834 van 's Konings wege gelast, om een aanschrijving in boven omschreven geest te richten tot de Gouverneurs van Groningen, Noordbrabant en Drente, zoo noodig ook tot die van andere provinciën. Als gebiedende plicht wordt voorgeschreven, ongeoorloofde godsdienstige samenkomsten te doen uiteengaan, indien daaruit nadeelige gevolgen voor de rust der ingezetenen kunnen voortvloeien.

78. *Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 16 Nov. 1834.*

Herv. Eered.
12 Dec. 1834 *no. 12.*

Commissoriaal van 14 November 1834 no. 1.

Rapport van het Departement van Justitie, houdende, onder anderen, voorstel tot het afvaardigen van de daarbij vermelde aanschrijving aan de Gouverneurs van *Groningen, Noordbraband* enz. betrekkelijk het doen uiteengaan van ongeoorloofde vereenigingen.

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 1 geheim. *'s Gravenhage*, den 16. November 1834.

Bij nevensgemeld rapport is door het Departement van Justitie de aanmerking gemaakt [1]), dat het eerste lid van art. 292 van het Wetboek van Strafregt de doelmatige bepaling bevat, „dat alle ongeoorloofde bijeenkomsten van den aard als bij het voorafgaand artikel zijn vermeld, *zullen worden ontbonden*", terwijl het tweede lid van dat artikel de straf bepaalt, welke *daarenboven* — en outre — op de daders zal worden toegepast.

Dat het wel vanzelf spreekt, dat het doen uiteengaan en ontbinden der vereeniging in geene betrekking staat met de straf, welke de regter *nader* mogt uitspreken, en dat alzoo die ontbinding kan en behoort te geschieden, onverminderd de geregtelijke vervolging tegen de daders; waaruit volgt dat de openbare magt geregtigd, bevoegd en gehouden is, om tot bewaring der rust en goede orde *dadelijk na de ontdekking* de vereischte maatregelen in het werk te stellen, ten einde alle ongeoorloofde vereeniging van personen te doen uiteengaan.

Dat het in de gegevene omstandigheden van aanbelang zal zijn om de administratieve autoriteiten hierop aandachtig te maken, en hetzelve Departement mitsdien voorstelt om nevensgemeld rap-

---

[1]) Hier volgt de letterlijke weergave van het desbetreffende gedeelte van het rapport van den Minister van Justitie aan den Koning d.d. 13 Nov. 1834 no. 91.

Verder bevat dit rapport slechts enkele ook overigens bekende mededeelingen over de procedures tegen De Cock c. s. en het is daarom in zijn geheel weggelaten.

port aan mij te doen mededeelen, ten einde de Gouverneurs van *Groningen* en *Noordbraband* — *of waar zulks in het vervolg noodzakelijk mogt zijn* — op het voorgeschrevene aandachtig te maken en aan te schrijven om dadelijk na het ontdekken eener ongeoorloofde bijeenkomst, dezelve door gepaste middelen, desnoods door den sterken arm, te doen uiteengaan en het daarvan op te maken proces verbaal vervolgens aan de regterlijke magt mede te deelen.

Ik heb dit voorstel met al den aandacht, welke het gewigt der zaak vorderde, overwogen.

Gaarne erken ik met het Departement van Justitie, dat de openbare magt kan geacht worden bevoegd te zijn om alle ongeoorloofde vereeniging van personen te doen uiteengaan; maar tevens moet ik de vrijheid nemen aan te merken, dat de maatregelen, welke tot hiertoe, zoo te *Ulrum* als — blijkens mijn rapport van 8 dezer no. 2 geheim [2]) — in *Noordbraband* zijn genomen, hoofdzakelijk ten doel hebben gehad om de rust in het algemeen en in het bijzonder de ongestoorde verrigting der wettige godsdienstoefeningen te waarborgen.

Mogt nu zoodanige aanschrijving worden gedaan als door het Departement van Justitie is voorgesteld, zou men mijns inziens veel verder gaan, daar dezelve (de) strekking heeft om *alle* volgens art. 291 van het Wetboek van Strafregt ongeoorloofde bijeenkomsten desnoods door den sterken arm te doen uiteengaan, onverschillig of dezelve al dan niet stoornis der openbare rust of der wettige godsdienstoefeningen teweegbrengen; en van zoodanige stap verdienen de mogelijke gevolgen, mijnes inziens, wel opzettelijk te worden overwogen.

Zoo ik mij niet bedrieg, hebben in onderscheidene oorden van het Rijk sints jaren godsdienstige bijeenkomsten plaats, die naar het voorschrift van art. 291 van het voormeld Wetboek voor ongeoorloofd kunnen worden gehouden, en zijn dezelve echter tot hiertoe, voor zooverre zij geene stoornis der openbare rust of der wettige godsdienstoefeningen teweegbragten, niet verstoord geworden.

Mogt nu dusdanige als de bovenbedoelde aanschrijving aan de gouverneurs worden uitgevaardigd, zou dezelve, behoorlijk uitgevoerd, ten gevolge hebben, dat men alle die bijeenkomsten zou doen uiteengaan, en hierdoor zou men, naar het mij voorkomt, zich blootstellen aan het gevaar om het kwaad, dat men tracht tegen te gaan, eer te doen vermeerderen dan verminderen.

Immers zou die maatregel, overal waar dezelve zou worden ten uitvoer gelegd, grootere spanning der gemoederen teweegbrengen, aan de zaak der hier en daar bestaande verschillen van godsdienstige gevoelens nog meerdere ruchtbaarheid geven en eenigermate den schijn van vervolgzucht ten aanzien van andersdenkenden aan de zijde der Hooge Regering kunnen doen ontstaan; waaruit zou kunnen voortvloeijen, dat de zaak betrekkelijk die verschillen meer en meer de openbare aandacht tot zich zou trekken, degenen die dezelve voorstaan, welligt als voorwerpen van vervolging zouden worden beschouwd en een en ander velen, die anderzins zich nopens die verschillen niet zouden hebben verklaard, daarin misschien een werkdadig deel zou kunnen doen nemen.

---

[2]) Vgl. hierboven no. 54.

Naar mijn gevoelen behoort men al die bedenkingen terzijde te stellen, wanneer door de voorstanders of aanklevers dier verschillen de openbare rust of de verrigting der wettige godsdienstoefeningen wordt bedreigd of gestoord, en behoort alsdan, gelijk ten aanzien van Ulrum geschied is, het hoog gezag en de regter krachtdadig tusschenbeide te komen.

Doch dáár, waar zulke betreurenswaardige gevolgen nog niet plaats vinden en althans voor het oogenblik niet te duchten zijn, schijnt om voorz. redenen de voorzigtigheid allezins te gebieden om *zoo veel mogelijk* de zaak onaangeroerd te laten.

Hierbij komt, dat volgens art. 291 van het Wetboek van Strafregt eene vereeniging van meer dan twintig personen alleen dan als ongeoorloofd is te beschouwen, wanneer dezelve ten doel heeft om *alle dagen* of *op zekere bepaalde dagen* bijeen te komen, ten einde zich met godsdienstige onderwerpen enz. bezig te houden. Er moet dus genoegzaam overtuigend blijken van het oogmerk om *alle dagen* of *op zekere bepaalde dagen* bijeen te komen tot het zooeven vermeld doel, alvorens men de vereeniging als *ongeoorloofd* kan beschouwen en dezelve te kunnen doen uiteengaan, en dit punt zou waarschijnlijk in vele gevallen bezwaarlijk door de administrative autoriteit voldoende te constateren zijn.

Daarenboven zijn de bij art. 292 bedreigde straffen te weinig klemmend om daarvan — wanneer het verschil van godsdienstige begrippen geldt — zoodanigen uitslag te kunnen verwachten, dat niet weldra nieuwe pogingen tot zamenkomst zouden worden aangewend; want de straffen bestaan alleenlijk in eene boete van 16 tot 200 francs, alleen tegen de chefs, directeurs en administrateurs der vereeniging.

De twee laatste door mij aangevoerde redenen zijn slechts van bijkomenden aard, maar die welke voorafgaan, zijn, naar ik vermeen, van zoodanig gewigt, dat ik gebruik makende van de vrijheid, welke Uwe Majesteit mij daartoe wel heeft gelieven te verleenen, mij eerbiediglijk veroorlove om Hoogstdezelve te advyseren, om de in het rapport van het Departement van Justitie vermelde aanschrijving aan de gouverneurs niet te doen afvaardigen.

Tevens heb ik de eer aan Uwe Majesteit aan te bieden een bij mij ontvangen missive van den Gouverneur van *Groningen* van 11 dezer, houdende onder anderen berigt, dat de rust en goede orde te *Ulrum* bij voortduring wordt gehandhaafd en dat op laatstleden Zondag de openbare godsdienstoefening er niet in het minste is gestoord geworden.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(get.) VAN DOORN.

79. Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 17 Nov. 1834.

Herv. Eered.
19 Nov. 1834 *no. 10.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 23. *Groningen,* den 17. November 1834.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen

Ontvangen hebbende een adres van de leden des Kerkeraads van de Wildervank gerigt aan het Classikaal Bestuur van Winschoten — waarvan hetzelve de eer heeft afschrift hiernevens te zenden [3]) —, vergezeld van eene missive van het Classikaal Bestuur voornoemd d.d. 12 November j.l., houdende inzending eener authentieke kopy van gemeld adres, mitsgaders verzoek aan dit Bestuur, om in dezen zoodanige maatregelen te nemen, dat de goede orde en regel in de Kerk in deze Provincie, ook in dat ressort worde gemainteneerd, —

Heeft geoordeeld ook dit aan Uwe Excellentie te moeten mededeelen, ten einde er niets ontbreke aan de wetenschap van Uwe Excellentie aangaande de zooveel geruchtmakende zaak van den gesuspendeerden predikant H. de Cock.

De oefening, waarover de Kerkeraad van de Wildervank zich teregt beklaagt, heeft plaats gehad op den eigen dag, waarop De Cock wist, dat bij de Regtbank van eersten aanleg te Appingadam uitspraak zou worden gedaan over den eisch tegen hem, acht dagen vroeger geïnstitueerd [4]), volgens welke hem drie maanden gevangenisstraf moest worden opgelegd, benevens eene geldboete van *f* 150.— en de kosten der procedure; welke eisch dan ook op den 7. November door de uitspraak dier Regtbank is bevestigd geworden. Hier komt bij, dat de Heer De Cock deze wanorde heeft gepleegd in de Wildervank, de woonplaats van zijne ouders, op den dag na de begravenis van zijne moeder [5]). Dit laatste meent het Provinciaal Kerkbestuur hier te moeten bijvoegen, om te meerdere vrijmoedigheid te hebben om Uwe Excellentie te verzoeken, door Derzelver veelvermogenden invloed het daarhenen te wenden, dat, wanneer De Cock wordt gedetineerd [6]), hem niet vergund word, zijne aanhangers bij zich te ontvangen of met dezelven eenige correspondentie te houden, daar zijne alles trotserende stoutheid tot waarborg verstrekt voor eene billijke vrees, dat zijne detensie [6]), wan-

---

[3]) Dit adres bevatte het bericht dat De Cock „op Vrijdag den 7e November alhier in eene boerenschuur, met name in die van Jan Jakobs Boer, niet alleen voor eenige honderden van menschen, van alle oorden zamengeroepen en vergaderd, heeft gepredikt, maar ook den Heiligen Doop bediend aan eene menigte van kinderen, daartoe van vele plaatsen zamengebragt, en ook aan bejaarden" [Herv. Eered. 19 Nov. 1834 no. 10].

[4]) Institueeren = instellen.

[5]) Jansje Cappen de Boer.

[6]) Detineeren = gevangen houden; detensie = hechtenis, opsluiting.

neer het een en ander hem vergund werd, meer kwaad en onrust zou veroorzaken, dan wanneer hij vrijuit en overal zijne buitensporigheden mogt ten voorschijn brengen.

Het Provinciaal Kerkbestuur vertrouwt, dat Uwe Excellentie deze voordragt van hetzelve, zoowel als de mededeeling van het bovengemelde, met Derzelver goedkeuring zal gelieven te vereeren.

Het Provinciaal Kerkbestuur voornoemd,

D. HENDRIKSZ, president.
M. CREMER Jz., secretaris.

80. Circulaire van den Gouverneur van Groningen aan de gemeentebesturen, 20 Nov. 1834.

Herv. Eered.
12 Dec. 1834 *no. 12.*

Aan de plaatselijke besturen in de provincie Groningen.

no. 24*c*. *Groningen,* den 20. November 1834.

De woelingen van den gesuspendeerden Predikant bij de Hervormden, H. de Cock te Ulrum, en van zijne aanhangers, sedert eenigen tijd de strekking hebbende bekomen, niet alleen tot openlijke verachting en verguizing van burgerlijke en kerkelijke verordeningen en instellingen, maar zelfs tot verzetting en tegenstand tegen het publiek gezag, — zoo is het noodzakelijk geworden, maatregelen te nemen tot handhaving der rust en goede orde bijzonders dezer Provincie, zoowel als tot beveiliging van personen en eigendommen, waarvan de zorg uitdrukkelijk aan mij is opgedragen.

Behalve de maatregelen, welke door mij reeds bijzonder voor de gemeente Ulrum genomen zijn, schrijf ik U Edele bij dezen aan, zooveel immer mogelijk acht te slaan op alle woelingen en opruijingen, welke zouden kunnen ondernomen worden door dusgemelden gesuspendeerden Predikant, alle onwettige godsdienstoefeningen en vergaderingen of bijeenkomsten, tot dat einde aangelegd, door de gewone plaatselijke politie zooveel doenlijk voor te komen en bij het onverhoopt plaatshebben van dezelve, daarvan niet alleen processenverbaal te doen opmaken en aan den Heer Officier van Justitie in uw arrondissement toe te zenden, maar die vergaderingen en bijeenkomsten door de veldwachters en politiebedienden dadelijk te doen uiteengaan, van elke feitelijke resistentie [7]) almede proces-verbaal te doen opmaken en aan gemelden Heer Officier van Justitie in te zenden, en tevens aan mij een gedetailleerd rapport te doen geworden, bevattende niet alleen een nauwkeurig verslag van het voorgevallene, maar tegelijk de meening en inzigten van het Plaatselijk bestuur omtrent de geestesgesteldheid der in-

---

[7]) Resistentie = tegenstand.

gezetenen en de meerdere of mindere bezorgdheid, welke er mogt bestaan voor de eventueele verstoring der rust en goede orde in de gemeente, ten einde door mij zal kunnen worden overwogen, welke meer afdoende middelen er zullen kunnen worden genomen tot verzekering der voortduring van die rust en goede orde en tot beveiliging van personen en goederen. Het is mijn vastberaden en ernstig voornemen, niet te dulden, dat de rust en goede orde binnen deze Provincie een oogenblik gestoord worden door lieden, die door een opgewonden verbeelding en verhit brein vervoerd, de stoutheid zooverre drijven, van openlijk ongehoorzaamheid aan wetten en gezag te prediken.

Ik mag van U Edele en van alle beambten, die met eenig administratief gezag bekleed zijn, verwachten, en vorder het desnoods van hen, dat zij mij hierin zullen ondersteunen en bijstaan door alle middelen, welke in hunne magt zullen zijn; terwijl ik U Edele bepaaldelijk uitnoodig om bijzonder te letten op de gezindheden, bedoelingen en het gedrag der veldwachters, politiebedienden en verdere suppoosten, en mij in geval tegen een derzelve eenige gegronde suspicie mogt bestaan, alsdan daarvan dadelijk te onderrigten [8]).

De Gouverneur van de provincie Groningen,

RENGERS.

81. Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 21 Nov. 1834.

Herv. Eered.
12 Dec. 1834 *no. 12.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 18. *Groningen,* 21 November 1834.

Voortgaande met Uwe Excellentie te rapporteeren aangaande de gesteldheid van zaken te *Ulrum* enz. heb ik het genoegen te kunnen melden, dat de rust te *Ulrum* bij voortduring wordt gehandhaafd en dat ook de godsdienstoefening aldaar op l.l. Zondag geregeld en met orde is afgeloopen.

Intusschen duren de woelingen van den gesuspendeerden predikant *De Cock* en zijne aanhangers steeds voort en schijnen de geregtelijke vervolgingen hen eerder stouter te maken dan af te schrikken.

---

[8]) Deze circulaire is reeds gepubliceerd door S. Sybenga, *t. a. p.* blz. 81, 82.

De suggestie tot het geven van een dergelijke instructie was uitgegaan van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente toen hij, den 13den November 1834, den Gouverneur rapport deed over de gebeurtenissen te Wildervank; zie S. Sybenga, *t.a.p.,* blz. 78, 79.

Behalve de prediking te *Wildervank* op Vrijdag den 7. dezer, waarvan ik reeds in mijne missive van den 11 l.l. no. 42 [9]) gewaagd heb, is er door *De Cock* op Zondag ll. den 16. dezer wederom eene godsdienstoefening gehouden te *Hornhuizen* — een dorp in de nabijheid van *Ulrum* — waarbij een groot aantal personen ook uit de naburige provinciën *Vriesland* en *Drenthe* tegenwoordig zijn geweest.

Uit eene conferentie door *De Cock* met afgevaardigden uit *Groningen*, *Vriesland* en *Drenthe* gehouden, heeft de policie te *Ulrum* vernomen, dat *De Cock* in deze week te Assen zou logeren bij zekeren gepensioneerden kapitein *Werpsten* [10]) — die zich bijzonder als bedrijvig schijnt te onderscheiden — om vervolgens te *Smilde* dienst te doen en dat men de gemeente *Makkum* — *Vriesland* — in belang van *De Cock* en zijne aanhang zou trachten te winnen.

Het plan van deze lieden schijnt hoofdzakelijk daarin te bestaan, om door gedurige prediking en oefeningen zoo hier als in de naburige provinciën *Vriesland* en *Drenthe* het getal der aanhangers en volgelingen te vergrooten, hetwelk dan ook tot dusverre maar al te zeer schijnt gelukt te zijn.

Het is mij daarom noodzakelijk voorgekomen om in de tegenwoordige gesteldheid van zaken en bij gebrek van doelmatige wettelijke poenale verordeningen tegen het openlijk houden van godsdienstoefeningen, (deze) in deze Provincie door de gewone policie zooveel mogelijk te verhinderen en alle onwettige vergaderingen tot dat einde belegd voor te komen en desnoods uiteen te doen gaan.

Tot dat einde heb ik eene circulaire gezonden aan al de plaatselijke besturen in deze Provincie, waarin ik eenige instructiën aan dezelve geve en waarvan ik een afschrift aan den Heer Procureur Crimineel van *Groningen* en *Drenthe* heb doen geworden, gelijk ik mij de eer geve een exemplaar daarvan hierbij over te leggen, aan Uwe Excellentie overlatende de beoordeeling, of deze of soortgelijke maatregelen ook in andere provinciën zouden kunnen genomen worden.

Eindelijk moet ik Uwe Excellentie nog informeren, dat daar de Burgemeester van *Wildervank* de vader [11]) is van den gesuspendeerden predikant *De Cock*, ik het noodig heb geacht het Plaatselijk bestuur aldaar speciale instructiën te geven omtrent de uitoefening der plaatselijke policie aldaar in alle gevallen, waarin de bedoelde gesuspendeerde Predikant in eenige aanraking of betrekking zou kunnen komen.

De Gouverneur van de provincie Groningen,

(get.) RENGERS.

---

[9]) Deze missive bevatte slechts een korte mededeeling van het feit, zonder vermelding van nadere bijzonderheden [Herv. Eered. 12 Dec. 1834 no. 12].

[10]) Bedoelde persoon schreef zijn naam zelf: A. G. Webster.

[11]) Tjaarda de Cock (1766—1842); landbouwer; assessor te Veendam; daarna tot 1838 achtereenvolgens maire, schout en burgemeester te Wildervank.

82. Missive van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente aan den Officier van Justitie te Winschoten, 24 Nov. 1834.

R. A. in Groningen.
Nw. recht. arch.

(minuut) *Aan den Officier van Justitie te Winschoten* [12]).

no. 489. *Groningen,* 24 November 1834.

Ter beantwoording van UWEG. missive van den 22. dezer no. 1062 heb ik de eer UWEG. te informeren, dat naar mijne wijze van zien de woelingen van den gesuspendeerden predikant H. de Cock van dien aard zijn, dat dezelve in het algemeen de kenmerken dragen van eene bestaande associatie van zijne dweepzieke aanhangelingen om hunne leer openbaar te prediken, zonder daartoe het vereischte verlof te hebben bekomen. Wanneer zoodanige vergadering als te Wildervank gehouden is, als de eenigste van dien aard te beschouwen was, zoude er misschien meer grond bestaan om de toepasselijkheid van art. 292 Code Penal te betwijfelen. Doch in aanmerking genomen de veelvuldige soortgelijke gehoudene bijeenkomsten onder het bestuur van dezen woelgeest in verschillende oorden dezer provincie; in aanmerking genomen de verspreiding en kennisgeving der bepaalde tijd en plaats, waarop dezelve worden gehouden, hetzij dan direct of indirect, want het tezamenschoolen der menigte is nimmer toevallig bij zoo velen; in aanmerking genomen het overgroot gewigt en belang, dat er gelegen is in het beteugelen dezer woelingen; zoo neem ik de vrijheid UWEG. te verzoeken den gesuspendeerden predikant De Cock ter bekwamer tijd wegens het houden en besturen dezer onwettige godsdienstige bijeenkomsten als overtreder van art. 292 te vervolgen.

Vooruitziende dat dit gebeurde in de Wildervank aanleiding tot dit regtsvervolg zoude geven, heb ik daarvan voorloopig den Heer Procureur Generaal bij het Hooggeregtshof geïnformeerd en aan ZHEG. in bedenking gegeven, of het niet doelmatiger en beter zijn zoude, deze geregtelijke vervolging zoolang uit te stellen totdat de gevangenisstraf van drie maanden, waartoe dezelve bij vonnis van de Regtbank te Appingedam verwezen is en welk vonnis ik verwacht dat aanstaande Vrijdag in appel zal worden geconfirmeerd, geëxpireerd [13]) zal zijn [14]). Ik ontvang in antwoord daarop de wel-

---

[12]) Jhr Mr H. L. Wichers (1800—1853); 1824 procureur te Winschoten; 1827 Officier van Justitie aldaar; 1838 Officier van Justitie te Groningen; 1844 lid van den Raad van State; 1845 voorzitter van de Hooge en Militaire gerechtshoven in Ned. Indië; 1849 Minister van Justitie; om gezondheidsredenen in hetzelfde jaar eervol ontslagen.

[13]) Expireeren = afloopen.

[14]) Missive aan den Procureur Generaal d.d. 18 Nov. 1835 no. 282: „De reden van dit mijn gevoelen is hoofdzakelijk gelegen in het moeijelijke van een gevankelijk transport van dezen persoon naar Winschoten, die niets anders schijnt te zoeken, dan het hoogstmogelijk éclat en belangstelling van het publiek" [R. A. in Groningen, Nw. recht arch.].

mening van den Procureur Generaal, die zich met dit mijn gevoelen heeft vereenigd. Diensvolgens inviteer ik UWEG. met het entameren van voorschrevene actie tegen de Heer De Cock zoo lang te supersederen [15]), totdat de voorschrevene gevangenisstraf casu quo zal zijn geëxpireerd. Intusschen schijnen er mij geene redenen te bestaan, waarom UWEG. zoude wachten met dit regtsvervolg tegen Jan Jacobs Boer als overtreder van art. 294. Edoch ik ben niet van gevoelen, dat Jan Rengers Brouwer als medepligtige zoude kunnen worden vervolgd.

Onder remissie der stukken neem ik deze gelegenheid waar om UWEG. bij herhaling de aandacht te vestigen op deze godsdienstige woelingen, ten einde de schuldigen met alle gestrengheid te vervolgen. Dit is de gemanifesteerde wil des Konings.

T. S(IJPKENS).

83. Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 Nov. 1834.

Justitie.
25 Sept. 1835 *no. 61.*

(kopy) *Aan den Heer Secretaris en Adviseur Janssen.*

Assen, 24 November 1834.

WelEdelGestrenge Heer en Vriend.

Een ledig uurtje overhebbende, vinde ik mij opgewekt om UWEG. eens te melden, wat hier dezer dagen gebeurd is, opdat men in Den Haag daarvan niet geheel onkundig blijve, of er iets van verneme, dat bezijden de waarheid is.

Ds De Cock heeft zich hier in de vorige week van Maandag tot Zaturdag opgehouden. Tusschenbeide is hij naar de Smilde geweest. Daar heeft hij Donderdagnamiddag gepredikt in eene schuur [16]) voor wel 400 menschen. Na die preek heeft hij 17 kinderen van hier en van de Smilde gedoopt. Voorts de acte van scheiding voorgelezen; verklaard, dat nu de Gereformeerde kerk was geconstitueerd, en bekend gemaakt, dat zekere Dijkstra [17]), een arbeider, die reeds lang spreker was in de vergaderingen der Separatisten en onlangs door de Regtbank te Groningen in de boete van *f* 75.— geslagen is, omdat hij in die Provincie voor meer dan 20 personen gepredikt had [18]), benoemd was tot leeraar, en vier anderen, twee tot ouderlingen en twee tot diakenen.

---

15) Supersedeeren = nalaten, afzien van.
16) De schuur van J. Dik.
17) L. Dijkstra (1798—1871); oefenaar; 1842 predikant te Steenwijk; 1871 emeritus.
18) Vgl. Deel I blz. 287, noot 1.

Vrijdagavond heeft hetzelfde hier plaats gehad. In een huis, dat de toehoorders niet bevatten kon, heeft De Cock eerst een lang, lamentabel, hatelijk gebed gedaan, waarin hij ook bad, dat een broeder in het Zuidelijke, die gevaar liep van vervolging en gevangenis, zoodanig mogt gesterkt worden, dat hij kon volharden onder alle mishandeling, al was het ook, dat men hem op den brandstapel bragt; men denkt dat hij daarbij Ds Scholten van Doeveren zal op het oog gehad hebben. Daarna heeft hij de acte van scheiding voorgelezen en is die door de daartoe gewilligen geteekend; waarbij zij verklaard hebben uit te gaan van de valsche leer der Hervormde Kerk, de ware Gereformeerde leer te zullen aankleven en onderling elkander te verbinden tot het voor altijd uitsluiten van diegenen hunner, die immer tot de valsche leer der Hervormden terugkeren. En hierop zijn hier dan ook twee ouderlingen en twee diakenen benoemd, en tot leeraar een verlopen ondermeester uit de provincie Groningen, die in de vorige week begonnen is, op de Smilde eene school te houden voor de kinderen der Gereformeerden op ouden trant en met oude schoolboeken, maar die groot gevaar loopt van eerstdaags in handen der justitie te geraken, daar hij reeds om dat bedrijf tegen overmorgen geciteerd is voor de Regtbank alhier. Een der hier benoemde ouderlingen zal catechisatie houden voor de leerlingen uit de Gereformeerden. Nu dat is wel noodig, want zij bestaan meest uit menschen, die geene belijdenis gedaan hebben en zoo dom zijn als ossen. Heden gaat men rond bij de smalle gemeente, om met vroomschijnende redenen het getal teekenaars te vermeerderen en de brave maar eenvoudige lieden in de ellendigste slingeringen te brengen. Morgen zullen er, zoo men zegt, twee der hoofden bij mij komen, om de lijst dergenen, die onze kerk verlaten hebben, over te geven en te verzoeken, dat de namen van diegenen onder hen, die lidmaten zijn, in het Protokol geroyeerd worden. Men meende dat Ds De Cock van hier naar Meppel en het Hoogeveen zou gaan, om daar ook de scheiding tot stand te brengen, maar hij is weer vertrokken naar Groningen, denkelijk, omdat daar nu zijn appel zal behandeld worden voor de Groninger Regtbank van het vonnis tegen hem geveld te Appingadam, waarbij hij om beleedigingen, de justitie aangedaan, gecondemneerd is om 3 maanden te zitten en *f* 150.— boete te betalen. UWEG. zal dit relaas, dat zeker bij U nog wat nieuws is, wel willen mededeelen aan Z.E. den Heere Van Pallandt.

Allerstreelendst zijn voor mij de veelvuldige blijken van achting en liefde die ik, met uitzondering der misserabele Separatisten van mijne geheele Gemeente ontvangen heb bij gelegenheid mijner onlangs gehoudene 25-jarige preek, en die ik in de tegenwoordige omstandigheden van hare tevredenheid en verkleefdheid aan mij dagelijks ontvange.

Ik heb de eer mij met hoogachting te noemen

v. s.[19])

Uw WEG. geh. dienaar,

(get.) G. BENTHEM REDDINGIUS.

---

[19]) v.s. = vester semper = altijd de uwe.

84. Missive van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Eeredienst, 24 Nov. 1834.

Justitie.
25 Sept. 1835 *no. 61.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde en andere eerediensten.*

no. 1 geheim. *Assen,* 24 November 1834.

Ik rekene mij verpligt Uwe Excellentie bekend te maken met den staat der godsdienstige twisten in deze Provincie.

Sedert een geruimen tijd heeft men in sommige der Hervormde gemeenten personen opgemerkt, leden dier gemeenten, die zich beklaagden, dat vele predikanten van de strengheid der oude kerkleer begonnen af te wijken en naar hunne meening de regtzinnige en zuivere leer der Hervormden niet meer predikten noch onderwezen. Deze personen hebben zich gewend afzonderlijke oefeningen te houden en langzamerhand hebben de meesten hunner deze oefeningen beginnen te verkiezen boven de gewone openbare eeredienst, welke alsdan opzettelijk door hen is verzuimd geworden, onder gepaard gaande verwaarlozing door eenigen hunner van de gebruikmaking van doop of avondmaal.

Tot dusverre heeft zulks plaats gehad in stilte, zonder de geringste onrust, ja zonder de openbare aandacht op eene kennelijke of buitengewone wijze bezig te houden.

Deze oefeningen werden voornamelijk gehouden te Assen, te Meppel, te Hoogeveen en te Smilde, doch geenszins, zooverre bekend, in grooten getale of onder toevloed van eene volksmenigte. Waar dit laatste enkele keeren het geval was, is tegen degenen, die hunne huizen tot het houden dier oefeningen hadden geleend, door den Heer Officier van de Regtbank geprocedeerd geworden volgens art. 294 van het Strafwetboek.

In den loop van deze maand November is de staat van zaken wezenlijk veranderd. De gebeurtenissen te *Ulrum* in het naburige *Groningen* hebben eene soort van gisting in de gemoederen verwekt, en men heeft eene dagelijksche bodenloop en briefwisseling tusschen die plaats en de *Smilde* opgemerkt. Deze kolonie van de *Smilde* schijnt te zijn uitgekozen om te zijn het middenpunt van werking voor de voorstanders der kerkelijke scheuring.

De zaak is inderdaad zooverre gekomen, dat de laatstgenoemde uitdrukking mag gebezigd worden. Op voorleden Donderdag den 20sten dezer heeft *Ds De Cock* van Ulrum in de gemeente *Smilde* eene oefening of leerrede gehouden, ten betooge der noodzakelijkheid van het stichten eener kerkelijke gemeente, afgescheiden van het Hervormd kerkgenootschap, en heeft hij verder bij die gelegenheid eenen leeraar, twee ouderlingen en twee diakenen der nieuwe gemeente aangesteld en als het ware bevestigd.

Des daags daaraan, Vrijdag den 21. dezer, heeft hij eene soortgelijke leerrede gehouden te *Assen* — ten text nemende Jesaia VI.

6-13 — zonder echter, zooveel mij bekend is, kerkelijke opzieners te hebben aangesteld.

De laatstgenoemde leerrede, welke ten aanhore van nagenoeg 60 personen moet hebben plaatsgehad, is gehouden onverwacht en buiten weten der stedelijke policie. Te *Smilde* waren den vorigen dag circa 400 personen tegenwoordig geweest, en is daarvan door den Burgemeester proces-verbaal opgemaakt, dat ter vervolging is opgezonden aan den Heer Officier van de Regtbank.

Eenige dagen vóór dat dit te Smilde gebeurde, hadden de Separatisten aldaar begonnen eene afzonderlijke lagere school op te rigten, welke vanwege den Burgemeester dadelijk is gesloten, onder opzending aan den Heer Officier van de Regtbank van een proces-verbaal, ten einde de straffe, bij de openbare verordeningen daarop gesteld, te vervolgen [20].

Deze gebeurtenissen komen mij voor te zijn van ver uitziende gevolgen en van aard, om aanleiding te geven tot moeyelijke vraagstukken ten aanzien van de bemoeying van het staatsbestuur in deze. Niets zal mij aangenamer zijn, dan door Uwe Excellentie te worden voorgelicht omtrent het gedrag, door mij te houden. Tot tijd en wijle ik zoodanige voorlichtende instructiën ontvange, zal ik zorgen, dat nopens alle verbodene bijeenkomsten, scholen etc. worde geverbaliseerd, en dat die verbalen aan den Heer Officier worden opgezonden. Voorts zal ik niet nalaten, Uwe Excellentie met alle belangrijke voorvallen bekend te houden [21].

De Gouverneur van Drenthe,
(get.) D. J. VAN EWIJCK.

85. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 25 Nov. 1834.

Herv. Eered.
12 Dec. 1834 *no. 12.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 25. November 1834.

Ik heb de eer aan Uwe Majesteit hiernevens aan te bieden eene bij mij ontvangen missive van den Gouverneur van *Groningen* van 21 dezer, betrekkelijk den stand van zaken te *Ulrum* en de gedragingen van den gesuspendeerden predikant *De Cock* [22].

Uit die missive zal Uwe Majesteit onder anderen blijken dat de Gouverneur het noodig heeft geacht, om aan al de plaatselijke besturen in de provincie *Groningen* eene aanschrijving nopens dat onderwerp te doen, ten einde acht te slaan op alle woelingen en opruyingen, welke door gemelden gesuspendeerden Predikant en zijne aanhangers zouden kunnen worden ondernomen, en alle on-

---

[20]) Vervolgen, rechtsterm, = werk van iets maken.

[21]) Een soortgelijk schrijven werd op denzelfden dag verzonden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken [Herv. Eered. 12 Dec. 1834, no. 12].

[22]) Zie hierboven no. 81.

wettige godsdienstoefeningen of bijeenkomsten, tot dat einde aangelegd, zooveel doenlijk voor te komen, of bij het onverhoopt plaats hebben van dezelve, daarvan procesverbaal te doen opmaken en aan den Officier van Justitie in te zenden en die vergaderingen aanstonds te doen uiteengaan.

Deze handelwijze des Gouverneurs stemt geheel overeen met de beginselen ontwikkeld bij het rapport van het Departement van Justitie, waarop ik de eer had den 16. dezer sub no. 1 geheim aan Uwe Majesteit te rapporteren [23]), en ofschoon bij evengemeld rapport door mij is voorgedragen om de daarbij bedoelde algemeene aanschrijving van de Gouverneurs niet te doen, zou desniettemin in de door den Gouverneur van *Groningen* thans uit eigen beweging gedane aanschrijving mijns inziens kunnen worden berust, eensdeels omdat, die aanschrijving reeds geschied zijnde, het doen terugkomen op dezelve nadeel zou kunnen toebrengen aan de klem en veerkracht der maatregelen, welke in de provincie *Groningen* te dezen meer bepaaldelijk noodig zijn, en *anderdeels,* omdat die aanschrijving geheel betrekking heeft tot de woelingen van den gesuspendeerden predikant *De Cock* en zijne aanhangers en dus in zooverre kan geacht worden zich te bepalen tot bijeenkomsten, die meer bijzonder in de provincie *Groningen* — het brandpunt der woelingen — de strekking kunnen hebben om stoornis der openbare rust of der wettige godsdienstoefeningen teweeg te brengen.

Ik meen dus aan Uwe Majesteit in overweging te mogen geven om in het door den Gouverneur van *Groningen* verrigte stilzwijgend te berusten, en heb tevens de eer, ter kennis van Hoogstdenzelven te brengen, dat ik den Gouverneur van Drenthe heb bekend gemaakt met hetgeen in de onderhavige missive is berigt ten aanzien van het voornemen van den Heer *De Cock* om te *Smilde* dienst te doen, en tegelijkertijd denzelven heb uitgenoodigd om al zoodanige middelen, welke onder deszelfs bereik zijn, aan te wenden ten einde te zorgen, dat die Heer tot het doen van dienst niet worde toegelaten en dat de verrigting der wettige godsdienstoefeningen en de openbare rust geene stoornis ondervinden.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(get.) VAN DOORN.

86. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 27 Nov. 1834.

Herv. Eered.
12 Dec. 1834 *no. 12.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 4 geheim. *'s Gravenhage,* den 27. November 1834.

Ik heb de eer aan Uwe Majesteit hierbij wederom aan te bieden het rapport van den Heer Minister van Justitie van 19 dezer no.

[23]) Vgl. hierboven no. 78.

48 betrekkelijk het door den Vrederegter in het kanton *Winsum* gedane verslag wegens het voorgevallene te *Ulrum* en welk rapport Uwe Majesteit, bij apostillaire dispositie van 20. dezer no. 72, aan mij heeft gelieven te doen verzenden om spoedige consideratiën en advies, en om intusschen in dezen zooveel noodig te voorzien [24].

Na ontvang dier stukken heb ik dadelijk den Gouverneur van Groningen aangeschreven om mij spoedig zijne opinie nopens den geheelen inhoud van dat verslag mede te deelen en inzonderheid nopens hetgeen de voorziening in de behoorlijke waarneming van de betrekking van burgemeester te Ulrum aangaat, alsmede ten aanzien van de bij dat verslag bedoelde maatregelen van policie opzigtelijk de nachtlijsten en tapperijen en van hetgeen in hetzelve ten aanzien van den Veldwachter van Ulrum wordt gezegd, terwijl ik tenslotte den Gouverneur heb uitgenoodigd om, bijaldien in dezen naar aanleiding van den inhoud van meergemeld verslag eenige voorzieningen, die onder deszelfs bereik mogten liggen, door hem noodig mogten worden geoordeeld, dezelve inmiddels te nemen en mij van het door hem verrigte bij het te zenden antwoord kennis te geven.

Het antwoord des Gouverneurs gedagteekend 24. dezer is hiernevens gevoegd [25].

Daar in hetzelve de voorname inhoud van het verslag van deze Vrederegter genoegzaam is toegelicht en daarbij op mijns inziens genoegzaam afdoende gronden is betoogd, dat voor het oogenblik en voor zooveel den stand van zaken te *Ulrum* betreft, van de zijde van het administratief beheer geene nadere maatregelen behoeven te worden genomen, zou het Uwe Majesteit naar mijn gevoelen kunnen behagen, in het door den Gouverneur van Groningen gegeven berigt te berusten.

Vermeenende ik alleenlijk ten aanzien van de in die missive doorstralende meening des Gouverneurs, dat tot het tegengaan der pogingen van *De Cock,* om elders dan te Ulrum door prediking en godsdienstoefening het getal zijner aanhangeren en volgelingen te vermeerderen, eene doelmatige en voldoende wet tegen het houden van openlijke godsdienstoefeningen door een ieder die daartoe onbevoegd is, eene eerste en voornaamste behoefte is te achten, — nog te mogen aanmerken, dat dit punt mij voorkomt meer bepaaldelijk te behooren tot de beoordeeling van het Departement voor de zaken van de Hervormde Eeredienst, terwijl ik echter tevens niet mag ontveinzen, dat het mijns bedunkens niet verkieslijk is te achten om de bestaande godsdienstige geschillen tot onderwerp of aanleiding eener voordragt van wet te stellen.

Tevens heb ik de eer, hierbij aan te bieden eene heden bij mij ontvangen missive van den Gouverneur der provincie Drenthe van 24 dezer [26], waarbij dezelve berigt geeft van den uitslag, welke het bij mijn rapport van 25 dezer geheim no. 1 vermelde bezoek van den Heer De Cock te *Assen* en te *Smilde* heeft teweeg gebracht.

Daaruit blijkt onder anderen, dat die Heer aldaar redevoeringen heeft gehouden om de noodzakelijkheid eener kerkelijke scheuring

---

[24]) Zie hierboven de nos. 24 en 25.
[25]) Zie hierboven no. 27.
[26]) Vgl. hierboven no. 84.

te betoogen en dienvolgens te Smilde eene zoogenaamde nieuwe kerkelijke gemeente heeft ingewijd en daarvoor een leeraar, twee ouderlingen en twee diakenen gesteld; dat daarvan door hem, Gouverneur, aan het Departement voor de zaken van de Hervormde Eeredienst is kennis gegeven, onder bijvoeging, dat wegens het houden van soortgelijke vergaderingen is en zal worden geverbaliseerd en de processen-verbaal aan den Officier van de Regtbank zijn en zullen worden overgegeven.

Daar de Gouverneur niet meldt, dat er maatregelen zijn genomen om soortgelijke vergaderingen dadelijk, desnoods door den sterken arm te doen uiteengaan, doet zich hier de vraag op, of aan denzelven in den geest van het bij mijn geheim rapport van 16 dezer no. 1 behandelde voorstel van het Departement van Justitie eene aanschrijving zou behooren te worden gedaan, doch mijns inziens zou in aanmerking kunnen komen, zulks althans vooralsnog niet te doen en nog af te wachten, welken loop deze zaak mede in verband met de tegen den Heer *De Cock* aanhangige regterlijke procedures verder in den provincie Drenthe zal hebben.

Hetgeen de Gouverneur ten slotte zijner missive berigt opzigtelijk eene onwettige school, die door de Separatisten te *Smilde* zou zijn opgerigt, vermeen ik voor het oogenblik en in afwachting van het toegezegde nader rapport, met stilzwijgen te mogen voorbijgaan.

Terwijl ik, wat aangaat de door den Gouverneur bedoelde door de Hooge Regering te nemen beslissing ten aanzien van de gewigtige vraagpunten, welke de zich opdoende kerkelijke scheuring zal kunnen doen ontstaan, ook dit met stilzwijgen vermeen te mogen voorbijgaan, daar hetzelve tot de bemoeyenissen van het Departement voor de zaken van de Hervormde Eeredienst is behoorende.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(get.) VAN DOORN.

87. Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 27 Nov. 1834.

Herv. Eered.
13 Dec. 1834 *no. 2 P. geheim.*

(kopy) *Assen,* 27 November 1834.

WelEdelgestrenge Heer!

. . . . [27])

Mij van deze commissie kwijtende, neem ik deze gelegenheid waar, om UWEG. ten vervolge van mijne vorige te melden, hoe het hier thans staat met de zaak der Separatisten. Op de Smilde en hier beide staat zij voor hen lang niet gunstig. Op de beide plaatsen willen sommigen de acte van scheiding niet teekenen en dat geeft onder hen verwarring en verlegenheid. Op de Smilde hebben, toen

---

[27]) Het begin van dezen brief ontbreekt.

De Cock hen had opgewonden, 36 lidmaten, mannen en vrouwen en een grooter aantal niet-lidmaten geteekend, maar verscheidene lidmaten, die anders zich ook gescheiden hielden, weigerden die teekening en wel de verstandigsten. Deze verzochten den predikant Doorenbos in een briefje, om in zeker huis bij hen te komen om met hen over de godsdienstleer te spreken. Dit is gebeurd. Ds Doorenbos heeft urenlang met hen minzaam gesproken en het bij dezen zoover gebracht, dat er nog maar éène conferentie, die ook plaats zal hebben, schijnt noodig te zijn om hen, ten minste voor een gedeelte, terug te brengen. Ondertusschen is de nieuwe kerkeraad met de lijst der 36 teekenaars-lidmaten bij Ds Doorenbos gekomen, hem de scheiding berigtende en verzoekende om de kerkelijke attestatiën voor die personen. Zijn Ew. heeft geantwoord, dat hij dat verzoek in den Kerkeraad zou brengen, maar hen wel wilde zeggen, waarin zijn gevoelen te dezen opzichte bestond, dat namelijk in dit geval geene afgifte van attestatie zou te pas komen, maar alleen royering hunner namen uit het lidmaten-prothokol, maar dat de Kerkeraad met dat royeren nog wat moest wachten, wijl hij dacht, dat hunne zaak wel weer te niet zou loopen en zij er dan berouw over zouden hebben, wanneer zij dan zich door eigen schuld van alle litmaatschap bij eenig kerkgenootschap zouden beroofd zien, voor welk berouw hij hen wilde bewaren. De Kerkeraad heeft zich daarmede geconformeerd. Daarna zijn de quasi-leeraar en ouderlingen gegaan naar den Heer Gouverneur, dien kennisgevende van het gebeurde en verzoekende om zijne voorspraak voor hen bij het Gouvernement. De Gouverneur heeft lang en breed en minzaam met hen gesproken en hen zoodanig beduid, dat zij eenen geheel verkeerden weg ingingen, dat zij eindelijk ongetroost en beschaamd zijn vertrokken.

Op de Smilde was het dus wel noodig voor die menschen, dat De Cock steeds onder hen was tot hunne bemoediging, maar het is onzeker of hij er wel weder durft komen, want hij heeft er groot gevaar geloopen, om door het Hervormd gemeen mishandeld en in het water geworpen te worden, waarom hij dan ook overhaast en onverwacht met de postkar weer van daar hier gekomen is. Ook ontmoedigt het die lieden daar, dat de onderwijzer van hunne kinderen, die daar eene school wilde oprigten, gister voor de Regtbank alhier den eisch des Officiers tegen hem gehoord heeft van *f* 50.— boete en de kosten van het proces te moeten betalen en wel aan de regters heeft kunnen bemerken, dat hij aanstaande Woensdag, wanneer het vonnis zal worden uitgesproken, niets beters, maar misschien nog wat ergers te verwachten heeft. Op de Smilde riep men met woede De Cock na: De Potter! De Potter [28]); en dat werd daardoor veroorzaakt, dat de quasi-leeraar

---

[28]) L. de Potter (1786—1859); publicist; sedert 1823 te Brussel medewerker aan het liberale orgaan *Courrier des Pays-Bas;* sedert 1828 formuleerde hij in dit blad op scherpe wijze de gezamenlijke eischen van Liberalen en Roomsch-Katholieken tegenover de Regeering. Om een brief van 8 Nov. 1828, opgenomen in de *Courrier,* werd hij op 19 Dec. d. a. v. veroordeeld tot *f* 1000.— boete en 18 maanden gevangenisstraf. In Febr. 1830 werd hij wegens een zamenzwering tegen de Regeering veroordeeld tot 8 jaar ballingschap. Hij was een der

Dijkstra, naar er gedebiteerd wordt, dikwijls lasterlijke, oproerige uitdrukkingen gebruikt in zijne redevoeringen en gebeden, tegen den Koning en het Gouvernement, waarom velen daar, die tegen de Separatisten zijn, derzelver zaak beschouwen als gelijkstaande met die der Belgen in 1830.

Hier mankeert het de Separatisten aan dezelfde kwaal, die onder hen op de Smilde heerscht, dat namelijk niet allen, die tot dusver zich vervoegden in hunne bijeenkomsten, de acte van afscheiding willen teekenen; 23 mannen en vrouwen, meest menschen die geene belijdenis gedaan hebben, hebben dezelve onderteekend, maar de knapsten, oude Assers, welke zich niet willen laten regeren door de vreemden, die hier de aanleggers en aankweekers van het separatisme zijn, willen volstrekt niet. Dat brengt de bazen in de verlegenheid en dit is de reden, waarom die nieuwe kerkeraad nog niet bij mij geweest is. Daarbij is de kooperslager, aan wiens huis de scheiding plaats had, in de boete geslagen van *f* 25.—[29]). Zij hebben gehoord, dat wij de gealimenteerden [30]), die er verscheidene onder hen zijn, aan hen zouden overdragen, als zij zich tot een afzonderlijke gemeente vormden, en dat heeft denkelijk veroorzaakt, dat zij nu weer het onder hen gecollecteerde aan onzen boekhouder gebragt hebben, hetwelk zij vroeger van tijd tot tijd deden, maar nu in lang niet gedaan hadden. Dus er is onder hen verwarring, verdeeldheid, onzekerheid, vreeze en neerslagtigheid.

Daar het Hervormd gemeen alhier ook ijselijk verbitterd is op die oproerigen, heb ik het plan om Zondag eens te prediken over de les van Paulus: *En bovenal, doet aan de liefde, welke is de band der volmaaktheid,* om hen met het voorbeeld van Paulus te beduiden, dat wij onze christelijke liefde ook moeten uitstrekken tot anders- en verkeerd-denkenden, en te betoogen, dat wij door liefde jegens allen in al ons spreken en handelen, het best zullen kunnen toonen, dat wij regtzinniger en voortreffelijker zijn dan de Separatisten, welke het zoo geheel aan liefde ontbreekt.

De zaken staan dus nu zoo, dat hetgeen De Cock hier gedaan heeft, welhaast weer zoodanig zal vervallen, dat het weer op de nu sedert de laatste jaren gewonen voet komt. Een rijk in zichzelve verdeeld, kan niet bestaan.

Ik heb de eer mij met de UWEG. bekende gevoelens te noemen

v(ester) s(emper)

UWEG. geh. dienaar,

(get.) G. BENTHEM REDDINGIUS.

---

meest bekende opposanten, en het spreekt vanzelf, dat hij, toen de opstand tegen het eind van Sept. 1830 een voor de Belgen gunstige wending nam, onmiddellijk terugkeerde. Evenwel slechts voor zeer korten tijd, want toen het hem duidelijk werd, dat België geen republiek zou worden, verliet hij het land opnieuw. Sedert 1838 arbeidde hij wederom in België als publicist.

[29]) De bedoelde koperslager is R. J. Haijer, te wiens huize A. G. Webster een kamer bewoonde, waarin de samenkomst plaats vond. Volgens B. A. Bos, *Wat God gedaan heeft,* Assen, 1934, blz. 84—87, waar het proces is weergegeven, werd niet Haijer, maar Webster veroordeeld en wel op 31 Dec. 1834 tot een boete van *f* 15.—.

[30]) Alimenteeren = bedeelen.

88. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Drente, 28 Nov. 1834.

Justitie.
25 Sept. 1835 *no. 61.*

(kopy) *Aan den Heer Gouverneur van Drenthe.*

no. 1. *'s Gravenhage,* den 28. November 1834.

Ik betuig UHEG. wel mijne dank voor de berigten omtrent de woelingen der *Separatisten* in *Drenthe* mij medegedeeld bij uwe missive van den 24. dezer no. 1 [31]).

Te regt wordt door UHEG. opgemerkt, dat deze zaak eene geheel andere gedaante heeft bekomen, nu de onruststokers zich niet meer vergenoegen met in zoogenaamde oefeningen hunne aanhangers te verzamelen, maar zelfs opentlijk optreden als eene van de Hervormde Kerk afgescheurde secte.

In plaatsen, waar deze scheurmakers tijdelijk de meerderheid hebben weten te verkrijgen, te *Ulrum* namelijk in *Groningen* en te *Doeveren* en *Genderen* in Noordbraband, hebben zij aanspraak gemaakt op de kerken en kerkelijke goederen, uit het oog verliezende, dat hunne scheiding van de Hervormde Kerk hun van alle regt op de aan die Kerk behoorende gebouwen en goederen moest doen vervallen. Dan het maken van zoo ongerijmde pretensie schijnen zij in *Drenthe* nog niet gewaagd te hebben, zoodat het wel onnoodig zal zijn UHEG. te verzoeken, om de Hervormde gemeenten en kerkbesturen tegen alle inbreuk op hunne regten van eigendom te handhaven.

Dan ook aan de vordering der Separatisten om vrijheid tot godsdienstoefening, kan in geen geval gehoor verleend worden, daar zulks door de Grondwet alleen is gewaarborgd aan de *bestaande* gezindheden, en zij dus dat regt niet kunnen inroepen, voor en aleer zij door het Gouvernement als kerkgenootschap mogten zijn erkend. UHEG. zal dit beginzel wel gelieven in het oog te houden en dientengevolge handelen ten aanzien van de bijeenkomsten der Separatisten.

Ter nadere inlichting heb ik de eer hiernevens te voegen afschrift eener dispositie, door mij vanwege Zijne Majesteit genomen op de verzoeken, uit de gemeenten van *Doeveren* en *Genderen* den Koning aangeboden.

De Minister van Staat belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

(get.) v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

[31]) Zie hierboven no. 84.

89. Missive van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente aan den Officier van Justitie te Assen, 29 Nov. 1834.

R. A. in Groningen.
Nw. recht. arch.

(minuut) *Aan den Officier van Justitie te Assen.*

no. 496. *Groningen,* 29 Nov. 1834.

Ik ben van terzijden geïnformeerd, dat in uw arrondissement van tijd tot tijd, in contraventie met art. 291, 292 en 294 van het Wetboek van Strafregt, gezelschappen gehouden worden, waarvan het oogmerk is, zich bezig te houden met godsdienstoefeningen. Het komt mij voor, dat dezelve in verband kunnen staan met de woelingen van den beruchten gesuspendeerden predikant De Cock, in deze Provincie plaats hebbende, en waaromtrent gemelde De Cock bereids alhier in het hoogste ressort is gecondemneerd.

Ik neem de vrijheid op dat belangrijk onderwerp uwe bijzondere aandacht te vestigen, alzoo de Heer Procureur Generaal bij het Hooggeregtshof te 's Gravenhage mij op last van hooger hand 's Konings uitdrukkelijk verlangen heeft te kennen gegeven, dat terzake van deze woelingen tegen gemelden De Cock en zijne medestanders naar de gestrengheid der wet werde geprocedeerd. Ik verzoek UWEG. diensvolgens in uw arrondissement dezen aangaande het noodig onderzoek te willen bewerkstelligen, deswegens de vereischte processenverbaal te doen opmaken en mij, alvorens eenige actie te institueren, met het resultaat van dat onderzoek bekend te maken. T. S(IJPKENS).

90. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 1 Dec. 1834.

Herv. Eered.
12 Dec. 1834 *no. 12.*

Aan den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, enz.

no. 28. *'s Gravenhage,* den 1. December 1834.

Ik heb de eer bij deze aan Uwe Excellentie te doen toekomen de bij Zijner Majesteits appointementen van 26 en 28 November l.l. la. E 39 en N 39 geheim aan onze beide Departementen gerenvoyeerde stukken [32]) betrekkelijk de bewuste voorvallen in de provinciën *Groningen, Drenthe* en *Noord Braband,* door de gesuspendeerde predikanten *de Cock* en *Scholte* teweeg gebragt, en waaromtrent de Koning onze consideratiën en advies verlangt.

Tot beter verstand der zaak heb ik vermeend daarbij te moeten voegen een vroeger op mij bij appointement van 17 November 1834

---

[32]) De rapporten van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 25 Nov. no. 1 en 27 Nov. no. 4; zie hierboven de nos. 85 en 86.

la. O 38 verstrekt commissoriaal [33]) betrekkelijk een voorstel, dat ik aan Zijne Majesteit had gedaan, hetwelk Uwe Excellentie bij de stukken zal aantreffen en *simul et semel* [34]) zal kunnen worden afgedaan.

Bij de bedoelde voordragt had ik Zijne Majesteit voorgesteld om de Gouverneurs van *Groningen* en van *Noord Braband* — of waar zulks in het vervolg mogt noodig zijn — aan te schrijven, om dadelijk na het ontdekken van ongeoorloofde bijeenkomsten dezelve, desnoods door den sterken arm, te doen uiteengaan en het daarvan op te maken proces-verbaal vervolgens aan de regterlijke magt mede te deelen.

Het Departement van Binnenlandsche Zaken daarop gehoord, heeft daartegen sommige bedenkingen in het midden gebragt, waarvan de voornaamste daardoor vervalt, dat door mij niet zijn bedoeld zoodanige, hoezeer ongeoorloofde bijeenkomsten, die min schadelijk zijn, maar alleen dezulke, die nadeelige gevolgen voor de rust der ingezetenen kunnen hebben, van den aard dergenen, die door de woelingen van dweepzieken als *De Cock* c.s. worden bijeengebragt.

Volgens het nader rapport van evengemeld Departement van 25 November l.l. no. 1, schijnt de Minister eenigermate van zijne huiverigheid tegen den door mij voorgestelden maatregel te zijn teruggekomen, vermits hij voorstelt om te berusten in hetgeen door den Gouverneur van *Groningen, uit eigen beweging,* in overeenstemming met mijne denkbeelden is verrigt; terwijl het trouwens vanzelf spreekt, dat er geene opzettelijke wetsbepaling vereischt wordt om door de sterke hand alle openbare bijeenkomsten te doen uiteengaan, die voor de openbare rust zouden kunnen schadelijk zijn; waaruit volgt, dat het voorschrift van het 1e lid van art. 292 des Wetboeks van Strafregt slechts als *indicatief* of *aanwijzend* op dat geval moet worden beschouwd, zonder daardoor uit te sluiten het vermogen der politie om alle andere schadelijke bijeenrottingen te weeren en te doen uiteengaan.

Daar nu het laatste rapport van het Departement van Binnenlandsche Zaken sommige punten betreft, welker kennis meer bepaaldelijk tot de attributiën van Uwer Excellentie's Departement behooren, ben ik zoo vrij Haar alle de stukken te doen geworden, ten einde Uw HoogEdGestr. in de gelegenheid te stellen, om ons gemeenschappelijk rapport over een en ander te kunnen opmaken, bij welke gelegenheid door Uwe Excellentie zal kunnen worden gebruik gemaakt van de bovenstaande oplossing der door het Departement van Binnenlandsche Zaken bij zijn rapport van 16. November ll. no. 1 geopperde zwarigheden en tot nader aandrang van mijn bedoeld voorstel.

Tenslotte ben ik zoo vrij aan te merken, dat ik in allen gevalle de meening van gedacht Departement deele, dat het ongeraden zoude zijn, om in deze oogenblikken wettelijke bepalingen op dit teeder stuk voor te dragen.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

---

[33]) Het rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 16 Nov. no. 1; zie hierboven no. 78.

[34]) Simul et semel = tegelijkertijd en voorgoed.

91. Missive van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 1 Dec. 1834.

Herv. Eered.
12 Dec. 1834 *no. 12.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 1 geheim. *Assen,* den 1e December 1834.

De missive van Uwe Excellentie van den 25. November j.l. no. 1 geheim [35]) heeft zich gekruisd met de mijne van 24 November no. 4. Ten vervolge op deze laatste, kan ik hierbij voegen, dat de vergaderingen te *Smilde* en *Assen* op 20 en 21 November j.l. door *Ds De Cock* gehouden, zonder voorafgaande publiciteit en als onverwacht hebben plaats gehad, buiten permissie van de plaatselijke besturen.

De gehoudene redevoeringen hebben het gevolg gehad, dat er eene zoogenaamde *acte van afscheiding* door een zeker aantal personen zoo te *Smilde* als te *Assen* is geteekend geworden, en dat die acte alhier te *Assen* is gezonden zoowel aan den Kerkenraad als aan het Stedelijk bestuur, en voege ik hierbij een afschrift zoo van de *acte* zelve, als van den brief waarmede dezelve aan het Stadsbestuur is gezonden [36]).

Of eene dergelijke officiëele toezending reeds te Smilde heeft plaats gehad, is mij nog niet berigt. Dan ik wete, dat men ook in de gemeente *Hoogeveen* zich onledig houdt met eene soortgelijke acte van afscheiding te teekenen.

Voorleden Vrijdag — 28 November — moet intusschen *Ds De Cock* door de Regtbank te Groningen zijn veroordeeld in appel en bij confirmatie van een vonnis ter eerster instantie tot eene gevangenisstraf van twee maanden [37]), ter zake hij de uitoefening van de openbare godsdienst te *Ulrum* had gestoord. Daar hij ten gevolge van dit vonnis werkelijk moet zijn gevangen gehouden, zal men hier in *Drenthe* vooreerst geen overlast van hem hebben.

Tot dusverre is hier hoegenaamd geen stoornis geweest van de publieke orde en rust en worden de beiderlei gemeenten, zoo die der gewone Hervormden als die der Separatisten, door leeraars of sprekers aangemaand, om alle aanleiding tot zoodanige stoornis te mijden.

Hierop valt echter bij de gemeenere klasse van lieden noch aan de eene noch aan de andere zijde, geheel te rekenen. Doch heb ik

---

[35]) Deze missive bevatte de mededeeling van het door den Gouverneur van Groningen vermelde voornemen van De Cock om te Smilde dienst te doen, en de uitnoodiging om alle bereikbare middelen aan te wenden, om De Cock te verhinderen dienst te doen, de wettige godsdienstoefeningen te beschermen en de openbare rust te handhaven; vgl. no. 85.

[36]) Zie B. A. Bos, *t. a. p.*, blz. 48—50, 52—54.

[37]) In werkelijkheid was De Cock veroordeeld tot *drie* maanden gevangenisstraf.

evenwel geene bijzondere reden om iets kwaads te vrezen. Alleen is te Smilde eene neiging bespeurd om van beschimping over te gaan tot eene vechtpartij, iets hetgeen door invloed is gestuit.

De groote zaak intusschen — de openlijke scheuring — is van dat gewigt, dat ik Uwe Excellentie zeer verzoeke om eenige nadere voorlichting ten aanzien van het gedrag door mij te houden, in zooverre als de pligt mij ambtshalve oplegt, om alhier den *impulsus* [38]) te geven aan de rigting van het politiek gezag.

Mij was het voorgekomen dat de zaak diende te worden beschouwd naar de volgende regelen en beginselen, namelijk:

Dat het houden van oefeningen zonder verlof ten getale van meer dan 20 personen kon en behoorde te worden vervolgd *voor de regtbanken* op grond van art. 294 van het Strafwetboek.

Dat wanneer de oefeninghouders zich afzonderden tot een afgescheiden kerkgenootschap, zonder dat dit erkend was, de bestuurders konden en behoorden vervolgd te worden *voor de regtbanken* op grond van art. 292 van het Strafwetboek.

Dat wanneer, op het gedane verzoek, de oprigting van het verlangde kerkgenootschap onder bepaalde voorwaarden werd geautoriseerd, de godsdienstoefeningen onbelemmerd zouden mogen plaatshebben, zonder daarom aanspraak te hebben op gelijke of gelijksoortige bescherming van zijde der overheid, als welke de vroeger bestaan hebbende kerkgenootschappen genieten — art. 193 der Grondwet vergeleken met art. 191.

Dat wanneer het verzoek niet werd toegestaan, het genootschap dan tevens door den Koning zou worden ontbonden verklaard, volgens art. 292 van het Strafwetboek en volgens hetgeen vroeger in een soortgelijk geval plaats vond, ten aanzien der zoogenaamde Catholieke Societeit [39]).

Uit dit alles meende ik te mogen afleiden, dat er geene maatregelen van dadelijke en *preventieve policie* te passe kwamen, te minder daar volgens de lessen der geschiedenis daden van magt en geweld zeldzaam van goed gevolg zijn geweest om dweepende godsdienstijveraars van begrippen te doen veranderen.

Intusschen is mij een dezer laatste dagen verzekerd geworden, dat in de provincie *Groningen* aan alle gemeentebesturen het bevel zou zijn gegeven om alle oefeningen der Separatisten ten getale van meer dan 20 door middel der policie en desnoods door den gewapenden arm uiteen te drijven.

Indien men mij dus wel geïnformeerd heeft, dan is de bovenstaande beschouwing der zaak niet degene, welke het Gouvernement heeft gemeend te moeten aannemen en volgen.

Ik acht het dus van belang om van Uwe Excellentie nadere voorlichting te vragen. Mogt men verlangen eene dadelijke gebruik-

---

[38]) Impulsus = stoot (die in beweging brengt).

[39]) Bij K.B. van 21 Aug. 1823 (Staatsbl. no. 37) werden de Roomsch Katholieke Maatschappij te Utrecht en de Société Catholique de la Belgique te Brussel ontbonden, op grond van de overweging, „dat gemelde maatschappijen, zonder voorkennis of goedkeuring van het hoogste gezag binnen dit Rijk opgerigt, door verscheiden aan haar bijzondere omstandigheden zich hebben doen kennen als instellingen, welker voortdurend bestaan voor de openbare rust van ver uitziende gevolgen zoude worden."

making van den sterken arm, dan zoude volstrekt noodig zijn, dat tevens order gegeven werd om een detachement militairen, b.v. van 50 man, naar elk der vier gemeenten *Assen, Meppel, Smilde* en *Hoogeveen* te zenden. Dit zou noodig zijn, wijl in elke gemeente slechts één veldwachter is, met wien alléén het niet raadzaam zou zijn om de uiteenjaging van 100 tot 400 menschen te wagen.

Naar mijne beschouwing van de zaak, kan ik tot deze daden van geweld niet adviseren, en acht ik het volgen van den weg des regts verre verkieslijk en voldoende.

De Gouverneur van Drenthe,
(get.) D. J. VAN EWIJCK.

92. Brief van Ds G. Benthem Reddingius aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 3 Dec. 1834.

Justitie.
12 Dec. 1834 *no. 46.*

(kopy) *Assen*, den 3. December 1834.

WelEdGestr. Heer!

De belangstelling in berigten van hier, in UWEG. missive te kennen gegeven, wekt mij op om UWEG. ook nog het volgende mede te deelen.

Nadat de akte van scheiding, waarvan een afschrift hiernevens gaat, eindelijk, na lang rondloopen der hoofden, door zoovelen en zoodanigen was geteekend, als ik onder dat afschrift heb opgegeven, werd dezelve aan mij gebragt. Het gros der gemeente was woedend jegens die menschen en deed hun allerlei bedreigingen, vooral nadat in de vorige week een jongeling het in de cathechisatie, daartoe opgehitst, eens tegen mij geprobeerd had. De jongeling was in de daad niet veilig. Ik had de twist met hem in de catechisatie spoedig afgebroken en hem den volgenden morgen in mijn huis in liefde teregt gezet, zoodat het tusschen ons reeds geheel afgedaan was, wanneer nog het gerucht van zijn vergrijp tegen mij zoodanig door de gemeente ging en zoodanig vergroot werd, dat de Officier hem voor zich liet komen en hem eene geduchte inzegging [40]) gaf, die hij mij daarna met tranen vertelde. Ik verwonderde mij toen zeer over dat gedrag van den Officier, van wien ik zooiets niet verwacht had; maar nu UWEG. meldt, hoe er de Minister van Justitie over denkt, nu wordt mij dat duidelijk; ook wordt het mij nu klaar, hoe des Officiers zwager, de Burgemeester [41]), informatiën heeft kunnen inwinnen nopens het gebeurde bij de scheiding, schoon hij nog 2 dagen tevoren gezegd had „er niets aan te willen doen, want zoo het uit God was, dan kon geen mensch ertegen, maar was het uit de menschen, dan zou het vanzelf te niet gaan”.

---

[40]) Inzegging = vermaning, berisping.

[41]) H. J. Oosting (1787—1879); 1831—1856 burgemeester te Assen; 1847—1870 rijksbetaalmeester aldaar. Sedert 1809 gehuwd met Maria Hofstede, met wier zuster Gesina de Officier van Justitie Servatius in 1818 trouwde.

Ondertusschen meende ik door eene opzettelijke leerrede die zoo algemeene verbittering tegen de scheurzieken te moeten tegengaan, en predikte daarom, zooals ik reeds met een woord gemeld heb, naar Col. 3 : 14 over de christelijke broederlijke liefde, hoe ver die zich moest uitstrekken, hoe uitgebreider die moest zijn dan bij anderen, naarmate wij helderder en schooner denkbeelden van God en Jezus' liefde jegens ons hadden, en hoe belangrijk de beoefening van dezelve was voor onze eigene volmaking. Aan het einde van die preek deelde ik de gemeente de acte met de onderteekeningen mede, na de reden van de mededeeling te hebben opgegeven en te hebben gezegd, dat ik vertrouwde, dat mijne leerrede dien invloed zou hebben, dat die voorlezing in plaats van verbittering niets anders zou ten gevolge hebben dan medelijden met die menschen, die zichzelve misleidden of misleid waren en voor welke wij bidden moesten: Vader vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen. Deze preek maakte eenen gewenschten invloed tot bedaring der geesten, maar onder de onderteekenaars gealimenteerden hoorende noemen, besloten dadelijk velen met elkander geen cent langer in het armenzakje te zullen geven, als niet aanstonds die menschen de onderstand werd opgezegd en zij uit het armenhuis werden gejaagd. Dit bedaarde weder, toen ik des namiddags voorlas een besluit des Kerkeraads, behelzende, dat de gealimenteerden, die zich aan het opzigt des kerkeraads onttrokken hadden, daardoor hunne aanspraak op alimentatie en huisvesting hadden verloren en daarvan beroofd zouden worden, als zij niet binnenkort met betuiging van berouw terugkwamen, en in hunne afscheiding volhardden, met waarschuwing aan alle behoeftigen, dat zij niet onze, maar de godsdienstoefeningen van diegenen bijwonende, welke onze leer voor valsch verklaren, in cas [42]) van armoede op geene ondersteuning van onze zijde zouden kunnen rekenen. Ondertusschen ben ik met de zaak verlegen. Het is onnatuurlijk, dat wij zulke menschen, wanneer zij volharden, huisvesting en kleeding geven; ik wilde daarom de gemeente wel genoegen geven, door die menschen weg te zenden, niet om dat voor altijd te doen, maar om hen — dat zij wel verdienen — verlegen te maken, en dan zouden zij ligt gebragt kunnen worden tot terugkeering, zoo de Regering zich er maar niet mee bemoeide; maar ik zie vooruit, dat zij direct aan de Regering zullen klagen en dat die dan op grond van de Wet van 1818 ons zal gelasten om provisioneel met de alimentatie van die menschen voort te gaan [43]),

[42]) Cas = geval.

[43]) Bedoeld is de *Wet van den 28sten November 1818, houdende bepalingen tot aanwijzing der plaats, waar de behoeftigen in den algemeenen onderstand deelen kunnen.*

De volgende artikelen kunnen in dit verband van beteekenis zijn:

Art. 9. Door de bepalingen van deze wet wordt geenszins gederogeerd aan de bestaande reglementen en verordeningen op het stuk van onderhoud, alimentatie en onderstand, door de diakoniën en alle andere administratiën van godsdienstige gemeenten aan derzelver behoeftige ledematen te verleenen.

Art. 12. De geschillen tusschen onderscheidene diakoniën of andere soortgelijke instellingen, ontstaan in eene en dezelfde gemeente, welker bevolking vijfduizend zielen overtreft, zullen door het Plaatselijk bestuur worden beslist.

en dan hebben wij niet alleen niets gewonnen, maar veel verloren, en komen wij er voor die partij beschaamd af. Ik ben dus daarmede nog verlegen. Wat zou UWEG. daarin raden.

Intusschen, schoon er nog druk over de omstandigheden gesproken wordt en met veel partijdigheid gelijk ook in de zamenleving daarmede wordt gehandeld, daar 2 bakkers die geteekend hebben, geen brood van eenig belang meer verkoopen en een schrijnwerker en koperslager sedert de teekening niets meer te doen hebben en hen zelfs het goed dat hun ter reparatie gebragt was, weer is afgehaald, wordt alles van onze zijde veel bedaarder. Sommigen der gescheidenen zijn daarentegen zoo opgewonden, dat zij gedurig van bloedstorting spreken; er moet nog bloed stroomen, zij hebben hun leven voor hun geloof over, zij zouden het voor geen zonde houden iemand te vermoorden, die het ware geloof tegenwerkt enz. Dit maakt mijne huisgenooten zeer ongerust over mij, zoo dikwijls ik des avonds catechisatie houde in de hoofdschool, hetwelk driemaal in de week gebeurt, maar ik laat mij dan telkens door leerlingen vergezellen als ik terug kom.

Het zal nu wel wat rust geven, dat De Cock te Groningen in de gevangenis zit, en de Domine der nieuwe Gemeente te Smilde hier, en dat het vonnis tegen den zich opwerpenden Schoolmeester aldaar hier gereed ligt, — zoolang die detentiën duren.

De mededeeling van het antwoord op het adres van die van Doeveren en Genderen heeft ons zeer verblijd en wij zijn er zeer dankbaar voor aan Z.E. den Minister van Staat. Nu kunnen wij met ruimte tegenspreken hetgeen weleens verteld werd, dat de Koning de sectarissen wel eenigzins begunstigde, en aan een ieder met vertrouwen zeggen, dat Z.M. in dezen getrouw zal blijven aan hare spreuk: Je maintiendrai. Ik heb er dadelijk kennis van gegeven aan mijne medeleden in het Kerkbestuur en waar ik dat verder noodig achtte.

Ik heb de eer met hoogachting te zijn

v(ester) s(emper)

Uw WELEd.Gestr. geh. dienaar,

(get.) REDDINGIUS.

93. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 5 Dec. 1834.

Herv. Eered.
12. Dec. 1834 *no. 12.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 5. December 1834.

Ten vervolge op de missive van 29 November l.l., welke ik de eer had bij rapport van 27 November ll. geheim no. 4 Uwer Majesteit aan te bieden, heeft de Gouverneur van de provincie Drenthe

mij inliggende missive van 1 dezer [44]) doen toekomen, houdende nader berigt wegens het gevolg, hetwelk de woelingen van den gesuspendeerden predikant *De Cock* ook in die Provincie hebben teweeggebragt.

Uit dezelve blijkt dat niet alleen te *Smilde*, maar almede te *Assen* eene zoogenaamde acte van afscheiding door een zeker aantal personen is geteekend geworden en dat men insgelijks te *Hoogeveen* zich met het teekenen eener diergelijke acte onledig houdt.

Wijders geeft de Gouverneur bij die missive het verlangen te kennen om eenige nadere voorlichting te ontvangen ten aanzien van het gedrag, door hem te dezer zake te houden, in zooverre de pligt hem ambtshalve oplegt om in zijne Provincie den impulsus te geven aan de rigting van het politiek gezag; deelt hij de regelen en beginzelen mede, naar welke het hem was voorgekomen, dat de zaak diende te worden beschouwd, — uit welke hij had gemeend te mogen afleiden, dat er geene maatregelen van dadelijke en *preventieve policie* te pas kwamen; maar maakt hij tevens gewag van de aanschrijving, die, naar hij heeft vernomen, in de provincie Groningen zou zijn uitgevaardigd aan alle gemeentebesturen, om alle oefeningen der zoogenaamde Separatisten ten getale van meer dan 20 door middel der policie en desnoods door den gewapenden arm te doen uiteengaan.

Dit doet hem veronderstellen, dat zijne wijze van beschouwing niet degene is, dewelke het Gouvernement heeft gemeend te moeten aannemen en volgen, waarom hij dus nadere voorlichting vraagt, onder opmerking tenslotte dat, zoo dadelijke gebruikmaking van den sterken arm mogt worden verlangd, het volstrekt noodig zou zijn, vier detachementen militairen, b.v. ieder van 50 man, naar de in zijne missive opgenoemde plaatsen te zenden; doch dat hij tot deze daden van geweld niet kon adviseren en het volgen van den weg des regts verre verkieslijk en voldoende acht.

De aan de gemeentebesturen in de provincie Groningen gedane aanschrijving, bedoeld door den Gouverneur van *Drenthe*, is den 21. November door den Gouverneur van Groningen ingezonden en bij mijn rapport aan Uwe Majesteit van 25 November geheim no. 1 overgelegd. Daarbij zijn die gemeentebesturen aangeschreven om acht te slaan op alle woelingen en opruyingen, welke door den gesuspendeerden predikant *De Cock* en zijne aanhangers zouden kunnen worden ondernomen, en alle onwettige godsdienstoefeningen of bijeenkomsten, tot dat einde aangelegd, zooveel doenlijk voor te komen, of, bij het onverhoopt plaats hebben van dezelve, daarvan procesverbaal te doen opmaken en aan den Officier van Justitie in te zenden, en die vergaderingen dadelijk te doen uiteengaan.

Bij evengemeld rapport van 25. November geheim no. 1 had ik de eer aan te merken, dat deze handelwijze des Gouverneurs van Groningen geheel overeenstemt met de beginzelen, ontwikkeld bij de voordragt van het Departement van Justitie, waaromtrent door mij den 16e November sub no. 1 geheim aan Uwe Majesteit was gerapporteerd; en dat, ofschoon bij laatstgemeld rapport door mij was voorgedragen om de daarbij bedoelde algemeene aanschrijving aan de Gouverneurs niet te doen, desniettemin in de door den

[44]) Zie hierboven no. 91.

Gouverneur van *Groningen* thans uit eigen beweging gedane aanschrijving mijns inziens zou kunnen worden berust, *eensdeels* omdat die aanschrijving reeds geschied zijnde, het doen terugkomen op dezelve nadeel zou kunnen toebrengen aan de klem en veerkracht der maatregelen, welke in de provincie *Groningen* te dezen meer bepaaldelijk noodig zijn, en *anderdeels*, omdat die aanschrijving geheel betrekking heeft tot de woelingen van den gesuspendeerden predikant *De Cock* en zijne aanhangers, en dus in zooverre kan geacht worden zich te bepalen tot bijeenkomsten, die meer bijzonder in de provincie Groningen — het brandpunt der woelingen — de strekking kunnen hebben van stoornis der openbare rust of der wettige godsdienstoefeningen te weeg te brengen.

Het zou naar mijn gevoelen nuttig zijn, den Gouverneur van *Drenthe* vertrouwelijk bekend te maken met den gang, welken deze zaak in de provincie *Groningen* heeft gehad, ten einde hij daardoor worde onderrigt dat, ofschoon Uwe Majesteit vermeend heeft stilzwijgend in de door den Gouverneur van *Groningen* gedane aanschrijving te moeten berusten, die aanschrijving echter niet ten gevolge van bevelen van Hoogstdenzelven geschied is.

Wijders zou, vermits uit de onderhavige missive schijnt te blijken, dat de Gouverneur van *Drenthe* in het denkbeeld verkeert, dat, wanneer onwettige bijeenkomsten plaats hebben, de openbare magt niet bevoegd zoude zijn dezelve door gepaste middelen, desnoods door den sterken arm, dadelijk te doen uiteengaan, maar zich zou moeten bepalen met de bestuurderen enz. van die bijeenkomsten voor de regtbanken te doen vervolgen, — voorz. Gouverneur te dien opzigte in den zin van de beginzelen ontwikkeld in de, bij mijn voormeld rapport van den 16e November geheim no. 1 behandelde voordragt van het Departement van Justitie kunnen worden ingelicht, ofschoon tevens — waartoe ik om de bij laatstgenoemd rapport voorgedragen redenen eerbiedig vermeen te moeten adviseren — aan dien Gouverneur zou kunnen worden kenbaar gemaakt, dat van de bevoegdheid tot het doen uiteengaan der bedoelde bijeenkomsten met de meeste gematigdheid en omzichtigheid behoort te worden gebruik gemaakt, en meer bepaaldelijk slechts dan, wanneer zulks door hem noodzakelijk mogt worden geacht om de rust in het algemeen en in het bijzonder de ongestoorde verrigting der wettige godsdienstoefeningen te waarborgen.

Langs dien weg zal voldaan worden aan het verzoek des Gouverneurs om eenige nadere voorlichting te ontvangen ten aanzien van het gedrag, door hem ten dezen te houden.

Overigens komt het mij voor, dat er geene termen zijn, om naar aanleiding van de onderhavige aanvrage des Gouverneurs detachementen militairen naar *Drenthe* te zenden, aangezien tot hiertoe de redenen waarom militairen naar *Ulrum* zijn gezonden — bedreiging namelijk der openbare rust in het algemeen en storenis der verrigting van de wettige godsdienstoefeningen — nog niet voor de provincie *Drenthe* bestaan.

Ik neem de vrijheid Uwer Majesteits bevelen te dezer zake te verzoeken, inzonderheid nopens de vraag of Hoogstdezelve goedvindt, dat eene mededeeling in den hierboven voorgedragen zin door mij aan den Gouverneur van *Drenthe* geschiede.

Tevens heb ik nog de eer, een afschrift hierbij aan te bieden van eene bij mij ontvangene missive diens Gouverneurs van 27. November geheim no. 1 [45]) betrekkelijk de reeds in mijn rapport van dienzelfden dag geheim no. 4 vermelde, te *Smilde* opgerigte onwettige school. Het onderwerp dier missive in verband staande met de in kracht zijnde verordeningen nopens de koepokinenting, maakt alsnog een onderwerp uit mijner overwegingen. Ik vlije mij echter Uwer Majesteit daaromtrent spoedig te zullen kunnen dienen van consideratiën en advies, maar heb gemeend inmiddels door aanbieding van bijgaand afschrift den inhoud dier missive ter kennis van Hoogstdenzelven te moeten brengen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(get.) VAN DOORN.

94. Missive van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 8 Dec. 1834.

Herv. Eered.
13 Dec. 1834 *no. 2 P geheim.*

Assen, 8 Dec. 1834.

WelEdelGestrenge Heer!

Nog tegemoete ziende de door mij gevraagde raadgeving over de wijze, waarop wij hier zouden kunnen handelen met de gealimenteerden, welke de Acte van afscheiding geteekend hebben, vinde ik mij genoodzaakt, UwWEG. al weder met eene vraag lastig te vallen.

De beweging neemt in deze Provincie toe. Ook te Dwingeloo, Beilen en het Hoogeveen heeft zich een aanmerkelijk aantal menschen afgescheiden. Te Hoogeveen is, naar men zegt, reeds het hout gekocht, dat dienen zal tot het maken van een loots voor de godsdienstoefening der Separatisten. In deze omstandigheden komt in mij de vraag op: Of het ook goed zou zijn, dat het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe officiëel kennis gaf van die gebeurtenissen en omstandigheden aan Z. E. den Minister van Staat, en of het Z. E. ook aangenaam zou zijn, dat dat geschiedde. Gaarne ontving ik van UwWEG. antwoord op die vraag, voor en aleer ik zulk een stuk opmake en aan den Heer Begemann [46]) ter teekening toezende. Als de plaatshebbende beweging politiek den bodem kon ingedrukt worden, zonder dat de kerkelijke collegiën zich met dezelve bemoeiden — vergrijpen van bijzondere personen uitgezonderd, welke onder hunne jurisdictie staan —, zulks zou naar mijn inzien wel het beste zijn, omdat dat veel verbittering in de kerk zelve zou voorkomen; en daarom heb ik tot hiertoe gehaesiteerd om officiële mededeelingen van kerkelijke zijde te doen. Onze Gouverneur, met wien ik over die zaken sprak, dacht daar-

---

[45]) Zie hierboven no. 71.
[46]) S. H. A. Begemann (1766—1841); 1788 predikant te Lippenhuizen c.a., 1794 te Vlachtwedde, 1801 te Norg; voorzitter van het Provinciaal Kerkbestuur van Drente.

over echter anders. Zijn HEG. zeide, zulke gebrekkige berigten daaromtrent van de burgemeesters te krijgen, zelfs van een' en anderen tot dusver nog geene, dat hij niet in staat was om van zijnen kant andere dan zeer onvolledige mededeelingen aan het Gouvernement te doen, terwijl hij tevens niet wel meer daarvan kon melden, dan hetgeen de algemeene rust en orde betrof, en evenwel meende hij, dat het Gouvernement wel alles en ook kerkelijk mogt weten. Volledig zullen wij echter ook al zeer bezwaarlijk kunnen berigten, daar wij nopens eene en andere plaats alleen iets weten bij geruchte, en hoe weinig kan men daarop dikwijls staat maken!

Ik heb de eer met alle hoogachting te zijn

v(ester) s(emper)

Uw WEdGestr. geh. dr,

REDDINGIUS.

Onder de menigvuldige bedroevende vertelsels van de domheid en verbijstering der Separatisten, die men dagelijks hoort, komen er ook nog wel eens voor, om welke men lagchen moet. Een der twee Assers, die het antwoord op de *Gedachten* van Prof. de Groot hebben geschreven zooals het heet [47]), die tenminste hunne namen daartoe hebben geleend, werd onlangs door een 84 jarig man in mijne Gemeente gevraagd: Waaruit bewijst gij, dat uwe secte het waarlijk regtzinnig en van God uitverkoren volk is? Als gij mij dat bewijzen kondt, dan ging ik er op mijnen ouden dag ook dadelijk toe over. Wel, was het antwoord, dat is zoo klaar als de dag; onze Heiland heeft geleerd, dat het onkruid zou verbrand worden en dat de tarwe zou vergaderd worden in de schuren, en dat wordt nu volkomen in ons vervuld, want wij moeten ons nu in schuren behelpen en worden de kerk uitgedreven; dus zijn wij het ware volk, de tarwe. O blinde leidslieden der blinden!

95. Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 11 Dec. 1834.

Justitie.
20 Dec. 1834 *no. 53.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 762. *'s Gravenhage,* den 11. December 1834.

Door den Heer Procureur Crimineel in de Provinciën *Groningen en Drenthe* is aan mij medegedeeld eene instructie, aan de gemeentebesturen in de eerstgenoemde Provincie door den Heer Gou-

[47]) J. A. Smeedes en R. J. Veeninga schreven eerst anonym, daarna in den tweeden druk onder hun naam: *Bescheidene vraag, in het belang der waarheid gedaan aan... P. Hofstede de Groot..., als een noodzakelijk gevolg van deszelfs... Gedachten...,* Assen, 1834. Vervolgens: *Antwoord aan... P. Hofstede de Groot... op deszelfs Gedachten, tweede druk, ons toegezonden ter beantwoording onzer Bescheidene Vraag,* Assen, 1834.

verneur derzelve uitgevaardigd, houdende eenige voorschriften ten aanzien der woelingen van den gesuspendeerden predikant *De Cock* en deszelfs aanhang, welk stuk ik de eer heb hiernevens te voegen, de vrijheid nemende de terugzending — na gemaakt gebruik — daarvan te verzoeken. Daarbij gaf mij de genoemde ambtenaar te kennen, dat de voorgeschrevene maatregelen hem alleszins doelmatig waren voorgekomen, doch dat in de naburige provinciën *Vriesland* en *Drenthe* zoodanige instructiën *niet* waren uitgevaardigd; tevens in bedenking gevende, of het ter bevordering eener eenparige behandeling niet wenschelijk was, dat dergelijke instructiën ook door de Heeren Gouverneurs dier beide Provinciën aan de gemeentebesturen werden toegezonden.

Schoon ik tot dusverre gemeend had, dat, bij eene mindere uitbreiding van het kwaad in *die* Provinciën, geene bijzondere maatregelen *aldaar* noodzakelijk waren, ben ik daaromtrent echter van gevoelen veranderd bij het ontvangen der Weeklijst van den Heer Officier van Justitie te *Assen* over de afgeloopene week, welke ik de eer heb — met verzoek van terugzending — hiernevens te voegen, en waarop Uwe Excell. zal gelieven te zien, dat niet minder dan 22 verschillende overtredingen worden vermeld, al wederom door den predikant *De Cock* en zijne aanhangers in *Drenthe* bedreven. Bij zoodanigen staat van zaken komt het ook mij noodzakelijk voor, dat meer ernstige middelen ter beteugeling dier woelingen bij de hand werden genomen, en mij met den genoemden Heer Procureur Crimineel vereenigende omtrent de doelmatigheid van de door den Heer Gouverneur der provincie *Groningen* gegevene instructiën aan de plaatselijke besturen, neem ik de vrijheid aan Uwe Excell. in bedenking te geven, of niet de uitvaardiging van dergelijke bevelen *ook* in de provincie Drenthe nuttig en noodzakelijk zoude moeten worden geacht, terwijl ik overigens vermeen aan Uwe Excell. te moeten overlaten om daartoe de meest doelmatige maatregelen te provoceren.

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,

A. W. PHILIPSE.

96. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 12 Dec. 1834.

Justitie.
12 Dec. 1834 *no. 46.*

(minuut) *Aan den Koning.*

De nevensgaande aan mij bij Uwer Majesteits appointement van den 7. dezer la. S 40 toegezonden stukken [48]) hebben, na derzelver overweging, de twijfel doen geboren worden, of het niet geraden

[48]) De door het Departement van Eeredienst bij den Koning aanhangig gemaakte missives van Ds Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, voornamelijk die van 3 Dec. 1834; zie hierboven no. 92.

zij, dat aan den waardigen Heer Predikant Reddingius zijdelings wordt aangeduid, dat van de zijde van het kerkelijk bestuur de afscheiding der zoogenaamde Separatisten in de Hervormde Kerk niet behoort te worden erkend, en dat men het, integendeel, daarvoor moet houden, dat de scheuring en de oprigting eener nieuwe gemeente als onwettig moet worden beschouwd, waaruit dan vanzelf zal volgen, dat het kerkelijk bestuur geene inzameling van liefdegiften onder die Separatisten gedaan, *als zoodanig* kan aannemen — waarvan in eene der vroegere vertrouwelijke brieven van dien Heer de rede is geweest — en voorts met de alimentatie der armen — voor zooverre die geen *ledematen* zijn, welke schriftelijk verklaard hebben niet langer *als ledematen* te willen beschouwd worden — zal kunnen voortgaan, althans tot zoolang zijlieden door hun halstarrig gedrag zich dezer gunst niet zullen hebben onwaardig gemaakt.

Ik acht het van belang dat deze bedenking, welke bij de lezing des briefs van den Heer *Reddingius* bij mij is gerezen, vanwege U. M. aan den Heer Minister van Staat, Baron van Pallandt, ter overweging zoude kunnen worden kenbaar gemaakt[49]).

De Minister van Justitie,
(VAN MAANEN.)

97. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds G. Benthem Reddingius te Assen, 13 Dec. 1834.

Herv. Eered.
13 Dec. 1834 *no. 2 P geheim.*

(minuut) *Den Heer Reddingius, pred. te Assen.*

's Hage, 13 December 1834.

WelEerwaarde Heer!

Met dankzegging voor de nader medegedeelde berigten kan ik op uwe vragen antwoorden:

1°. Dat zoodra de kerkeraad de schriftelijke verklaring der gesepareerden zal hebben aangenomen, dientengevolge hunne namen geroyeerd en hen daarvan kennis gegeven, die kennisgeving tevens kan behelzen het berigt, dat alle alimentatie en onderstand ophoudt van diegenen, welke door de diaconie onderhouden worden. Het spreekt vanzelf, dat de Hervormde Diaconie *niet* verpligt is menschen te alimenteren, die stellig zich afscheiden van de Hervormde Kerk. Maakt de Regeering U deswegens moeye-

---

49) Den 13. Dec. 1834 werd de Minister van Eeredienst van 's Konings wege gemachtigd, om — indien hij ermee zou kunnen instemmen — in zake de brieven van Reddingius overeenkomstig het advies van den Minister van Justitie te handelen [Herv. Eered. 13 Dec. 1834 no. 1 geheim].

lijkheid, dan adressere men zich aan het provinciaal gezag en zoo noodig hooger[50]).

2°. Dat een verslag van het voorgevallene en van den staat van zaken door het kerkbestuur, zoo aan ons Departement als aan de Synodale Commissie, mij voorkomt *voegzaam* en *noodig* te zijn[51]). Voor het overige deel ik in uw gevoelen, dat het burgerlijk bestuur, niet alleen de regterlijke, maar ook de administratieve autoriteit, in dezen het meeste kan doen, terwijl alleen met vrucht kan gehandeld worden tegen predikanten, kerkeraadsleden, catechiseermeesters en kerkelijke bedienden, als zoodanig. De Gouverneurs van *Groningen* en *Noordbraband* handelen dan ook met kracht en beleid. Dan, alle die heeren denken te dezen niet eenstemmig. Ik vleije mij, dat welligt eerlang van gouvernementswege eenige algemeene wenken zullen gegeven worden. Dit een en ander *inter nos* geheel *sub rosa*[52]).

Ik heb de eer met hoogachting te zijn, enz.

(JANSSEN.)

98. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan O. J. Quintus te Groningen, 13 Dec. 1834.

Herv. Eered.
13 Dec. 1834 *no. 3 P.*

Den Heer O. J. Quintus te Groningen.

(minuut) *'s Hage,* 13 December 1834.

Zeer waarde vriend!

. . . . [53])

De Gouverneur van Groningen handelt zeer fiks en goed tegen de Separatisten, ook die van Noordbraband heeft zeer goede orde gesteld te Doeveren en Genderen. Die van Drenthe schijnt wat schroomvallig!

Elk is voor de wet gelijk, zegt gij; dat is waar, maar de toepassing van eene wet als *die* tegen de ongeoorloofde vereenigingen,

---

[50]) Dit advies werd gegeven vóórdat het advies van den Minister van Justitie op het Departement van Eeredienst bekend was. „Nadat Zijne Majesteit ten dezen zijn oogmerk heeft te kennen gegeven," volgt een nadere beantwoording van Reddingius' vragen overeenkomstig bedoeld advies [Herv. Eered. 14 Dec. 1834 no. 1 P].

[51]) Zulk een verslag volgde op 26 Dec. 1834; zie hierna no. 152.

[52]) Inter nos = onder ons; sub rosa = in vertrouwen.

[53]) Het begin van den brief handelt over een administratieve aangelegenheid. Het opgenomen gedeelte dient ter beantwoording van het slot van de missive van Quintus d.d. 10 December, aldus luidende:

„De beruchte *De Cock* heeft in zijne gevangenis dagelijks verlof tot acces van 3 menschen; een overgroot getal meldt zich gedurig daartoe aan; en men zegt, hij ontvangt geschenken van wijn, schotels eten, geld enz. De militairen zijn alsnog te Ulrum. Ook in Groningen wordt procesverbaal der politie tegen de godsdienstige oefeningen van 20 of meer personen opgemaakt, en regterlijk vervolgd. Gaat dit ook zoo in de andere provinciën, en te Amsterdam? Elk is voor de wet gelijk!" [Herv. Eered. 13 Dec. 1834 no. 3 P].

(hangt) vooral (af van) administratief narigt of van omstandigheden. Het Wetboek van Strafregt geeft hier wapenen, die men mag laten rusten, wanneer de nood het voeren daarvan niet gebiedt, maar die in dat geval ook met kracht moeten worden gevoerd. Zoolang in een gewest de zoogenaamde oefeningen geene aanleiding geven tot onrust en werkingen worden van scheuring, gebiedt de voorzigtigheid, misschien zelfs de billijkheid en verdraagzaamheid wat door de vingers te zien; zooals ook in uwe provincie teregt *heeft* plaats gehad, vóór de woelingen der Cockianen tot zoo een uiterste waren geklommen. De stipte toepassing der wet zou dáár waar de spanning nog zoo erg niet is, dezelve kunnen doen ontstaan en eene scheuring provoceren, welke door de knapste en bezadigdste onder de ultra's thans zelfs wordt tegengegaan. Maar dáár waar dit kwaad uitbreekt, houdt alle reden op van verschoning. Welligt komt wel eerlang een algemeene wenk van het Gouvernement.

Met hoogachting en vriendschap

enz.

(JANSSEN).

99. Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 12/13 Dec. 1834.

Herv. Eered.

12 Dec. 1834 *no. 12.*

Commissoriaal - geheim - van 17 Nov. 1834 la. O 38.
Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 16 November no. 1 ......

Commissoriaal - geheim - van 28 November la. N 39.
Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 27 November no. 4 ......

Commissoriaal - geheim - van 26 November la. E 39.
Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 25 November no. 1 ......

Commissoriaal van 3 December no. 79.
Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 1 December no. 3 ten geleide van een brief van den Gouverneur van Groningen, houdende berigten.

Commissoriaal van 3 December no. 80.
Missive van den Minister van Justitie van 2 December no. 78, over het vonnis tegen H. de Cock.

Commissoriaal - geheim - van 6 December la. P 40.
Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 5 December no. 1 ......

(minuut) *(Aan den Koning.)*

(Consideratiën en advies van de ondergeteekenden.)

Schoon niet alle de hiernevens vermelde stukken in handen van *beide* de ondergeteekenden zijn gesteld geworden en sommigen

maar aan een hunner waren gerenvoyeerd, staan dezelve alle met elkanderen in zoo naauw verband, dat de ondergeteekenden zich vleyen, dat Z.M. wel zal veroorloven, dezelve in één rapport tezamen op te nemen.

Het hoofdpunt toch van overweging, 't welk uit alle deze stukken voortvloeit, is de vraag, of er last behoort te worden gegeven tot het ontbinden en doen uiteengaan door de administratieve autoriteit van de ongeoorloofde bijeenkomsten tot godsdienstoefening, welke door de woelingen der gesuspendeerde predikanten *H. de Cock* en *H. P. Scholte* gevormd zijn geworden.

De eerstondergeteekende had bij brief van den 13. November l.l. no. 91 op grond van art. 292 van het Wetboek van Strafregt Z.M. een voorstel tot het bedoelde einde gedaan; daarbij in overweging gevende het doen eener aanschrijving door het Departement van Binnenlandsche Zaken aan de Gouverneurs van *Groningen* en *Noordbraband,* of waar zulks in het vervolg mogt noodzakelijk zijn, om dadelijk na het ontdekken van zoodanige ongeoorloofde bijeenkomst, dezelve door gepaste middelen, desnoods door den sterken arm, te doen uiteengaan en om het daarna op te maken proces-verbaal vervolgens aan de regterlijke magten mede te deelen.

Z.M. stelde deze voordragt in handen van den Minister van Binnenlandsche Zaken, ter beschikking dienovereenkomstig, zoo geene bedenkingen bestonden, of anders om consideratiën en advies; en dientengevolge heeft genoemde Minister de bedenkingen medegedeeld, welke de bedoelde aanschrijving, zijns inziens, onraadzaam maakten.

Van de drie aangevoerde bedenkingen zijn er echter twee, waaraan de Minister van Binnenlandsche zaken zelf niet veel schijnt te hechten, gelijk die dan ook aan de ondergeteekenden voorkomen, meer vóór dan tegen het gedane voorstel te pleiten.

De eene is daaruit ontleend, dat het Wetboek van Strafregt alleen spreekt van bijeenkomsten *op zekere bepaalde dagen,* en dat daarvan niet altijd genoegzaam zou kunnen blijken en zulks de toepassing van de maatregel moeilijk zou maken. Dan het is bekend, dat de eigentlijk bedoelde zamenkomsten, om aan het oogmerk der hoofden volkomen te beantwoorden, juist op *bepaalde* dagen dienen plaats te hebben; terwijl, voor zooveel zulks niet mogt blijken en daaruit een reden kon ontleend worden tegen de toepassing der voorgestelde aanschrijving, alsdan, in den geest des Ministers van Binnenlandsche Zaken, derzelver te algemeene werking van zelfs beperkt wordt.

De andere bedenking is, dat de bij het meergedacht [54]) artikel 292 gedreigde straffen te weinig klemmend zijn, om van het houden der ongeoorloofde bijeenkomsten af te schrikken. Dan, indien deze opmerking gegrond is, zoo kan, naar het inzien van de ondergeteekenden, daaruit geenszins worden afgeleid dat men zich tot het opmaken van procesverbalen ter vervolging door de justitie bepalen moet, maar integendeel zou zulks te meer de noodzakelijkheid aantoonen, dat het administratief gezag hare werking behoort te paren met die der justitie, door gebruik te maken van de bevoegdheid om die bijeenkomsten te ontbinden.

---

[54]) Meergedacht = reeds meer vermeld.

Veel grooter gewigt zouden de ondergeteekenden meenen dat gehecht moest worden aan de hoofdbedenking van den Minister van Binnenlandsche Zaken, indien dezelve niet oorspronkelijk was uit eene misvatting omtrent de strekking van het voorstel door den eerstondergeteekenden gedaan, alsof wegens hetzelve alle — volgens artikel 292 van het Wetboek van Strafregt — ongeoorloofde bijeenkomsten zouden moeten ontbonden worden, zelfs desnoods door den sterken arm. In dat geval toch zouden ook de ondergeteekenden deelen in de meening van hunnen ambtgenoot, dat zoodanige algemeene maatregel het kwaad welligt meer verergeren dan verbeteren zoude, door de vermeerdering en algemeene verbreiding der spanning, waartoe dezelve aanleiding kan geven.

Dan dit was geenszins het oogmerk van den eerstondergeteekende; hij bedoelde niet *alle* bijeenkomsten, die ongeoorloofd kunnen geacht worden, omdat zij zonder verlof worden gehouden, — maar alleen zoodanige, als blijkens de ondervinding, nadeelige gevolgen hebben voor de rust der ingezetenen, zooals die, welke door de woelingen van dweepzieken of onruststokers als *De Cock* en *Scholte* worden bijeengebragt. Dit bepaald oogmerk blijkt dan ook uit het voorstel, om alleen aan de Gouverneurs van *Groningen* en *Noordbraband* deze aanschrijving te doen afgaan, en voorts aan die van provintiën, waar zulks om gelijke reden mogt noodig zijn. Waren *alle* zoogenaamde oefeningen door hem bedoeld, zoo zou wel aan alle de Gouverneurs de aanschrijving hebben moeten afgaan, daar er welligt geene provintie is, waar niet sommige bijeenkomsten van dien aard bestaan. Nu daarentegen beperkte zich het voorstel tot gewesten, waar de gevreesde spanning werkelijk reeds bestaat, niet veroorzaakt door het streng tegengaan, maar eerder door het te toegevend gedoogen der oefeningen, waarvan de hoofden thans zoodanig misbruik maken van de verkregen invloed, dat de voorgestelde ontbinding noodig schijnt, om nog ergere gevolgen voor te komen.

Met het voorstel van den eerstondergeteekenden vereenigt zich dan ook de tweede ondergeteekende volkomen. Bijzonder acht hij het althans noodzakelijk, dat de bijeenkomsten geweerd worden van hen, die, zich aansluitende aan de hoofden der onruststokers, *De Cock* en *Scholte,* zich opentlijk afscheiden van de Hervormde Kerk en geene middelen ontzien om scheuring en verwarring te veroorzaken. Deze lieden, die reeds al het kwaad doen, 't welk hun mogelijk is, behoeven wel niet ontzien te worden.

De ondergeteekenden hebben dan ook met genoegen opgemerkt, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken bij deszelfs rapport van den 25. November l.l. no. 4 het onderscheid, 't welk ten dezen behoort gemaakt te worden, volkomen gevoelt, en dus Z.M. voorgesteld heeft, te berusten in hetgeen de Gouverneur van *Groningen* uit eigen beweging geheel in overeenstemming met het denkbeeld door den eerstondergeteekende geopperd, reeds heeft verrigt. Terwijl het trouwens vanzelf spreekt, dat er geene opzettelijke wetsbepaling vereischt wordt om door de sterke hand alle openbare bijeenkomsten te doen uiteengaan, die voor de openbare rust zouden kunnen schadelijk zijn; waaruit volgt, dat het voorschrift van het eerste lid van artikel 292 des Wetboeks van Strafregt slechts als *indicatief* of *aanwijzend* op dat geval moet worden beschouwd,

zonder daardoor uit te sluiten het vermogen der politie, om alle andere schadelijke bijeenrottingen te weeren en te doen uiteengaan.

Ook de Gouverneur van *Noordbraband* heeft, na overleg met den Procureur Crimineel, op eene zoo doelmatige wijze het houden van de godsdienstoefeningen der Separatisten te *Doeveren* en *Genderen* weten te weerhouden, blijkens de missive aan de tweede ondergeteekende, waarvan een afschrift hiernevens is gevoegd [55]).

De goede uitwerking van de maatregel, door den Gouverneur van *Noordbraband* genomen in gemeenten, waar verre het grootste deel zich bij de scheurmakers gevoegd had, maakt het waarschijnlijk, dat indien de Gouverneur van *Drenthe* op gelijke wijze en met minder schroomvalligheid gehandeld had, het niet moeilijk zou geweest zijn, de betrekkelijk kleine vergaderingen der Separatisten te *Smilde, Assen* en elders in zijn gewest te doen ophouden, ook zonder aanwending der militaire magt, welke althans in de provincie *Groningen* niet noodig schijnt geweest te zijn om de laatstelijk gegeven bevelen te doen eerbiedigen. In *Drenthe* daarentegen blijkt toegeven het kwaad verergerd te hebben, zoo zelfs, dat men zich niet alleen tegen de kerkelijke verordeningen, maar ook tegen de staatswetten en tegen het openbaar onderwijs begint te verzetten, en dus hoe langer hoe verder gaat. Uit deze voorbeelden mag men dus opmaken, dat ook aanvankelijk de stem der ondervinding allezins pleit voor de aannemelijkheid van het voorstel van den eerstondergeteekenden in den bepaalden zin boven omschreven.

Voor het overige vereenigen zich de ondergeteekenden geheel met het gevoelen van genoemden Minister, dat het ongeraden zoude zijn om in deze oogenblikken wettelijke bepalingen te dezer zaak voor te dragen. Zij kunnen ook niet zien, dat daartoe vooralsnog eenige noodzakelijkheid bestaat, maar vleyen zich, dat het gepast en tijdig gebruik maken van de bestaande wetgeving, bij vereenigde zamenwerking van het administratief en regterlijk gezag, voldoende zal zijn om het kwaad te stuiten.

Op grond van al het aangevoerde, nemen de beide ondergeteekenden de vrijheid, Z. M. in overweging te geven, den Minister van Binnenlandsche Zaken te authorisereen, om aan de Gouverneurs van *Groningen, Noordbraband* en *Drenthe,* en vervolgens — zoo noodig — aan de Gouverneurs van andere provintiën, wanneer daartoe gelijke beweegredenen mogten voorkomen, eene aanschrijving te doen afgaan, houdende:

Dat bij de ontrustende twisten en verdeeldheden, waartoe de ongeoorloofde vereenigingen tot godsdienstoefening in sommige gewesten aanleiding hebben gegeven, noodzakelijk is voorgekomen de aandacht der Gouverneurs van die provintiën — voor zooverre dezelve niet reeds uit eigen beweging daarvan gebruik hebben gemaakt — te vestigen op de doelmatige bepaling, welke artikel 292 des Wetboeks van Strafregt bevat, ten aanzien dier ongeoorloofde bijeenkomsten:

Dat alle ongeoorloofde bijeenkomsten, van den aard als bij het voorgaand artikel zijn vermeld, *zullen worden ontbonden,* terwijl

---

[55]) Zie hierboven no. 64.

het tweede lid van dat artikel de straf bepaalt, welke *daarenboven* — en outre — op de daders zal worden toegepast.

Dat het wel vanzelf spreekt, dat het doen uiteengaan en ontbinden der vereeniging in gene betrekking staat met de straf, welke de regter *nader* mogt uitspreken, en dat alzoo de ontbinding kan en behoort te geschieden, onverminderd de geregtelijke vervolging tegen de daders; waaruit volgt, dat de openbare magt geregtigd, bevoegd en gehouden is om, ter bewaring der rust en goede orde, *dadelijk na de ontdekking* de vereischte maatregelen in het werk te stellen, ten einde alle ongeoorloofde vereenigingen van personen te doen uiteengaan.

Dat echter deze werkzaamheid der administratieve autoriteit door de omstandigheden geleid en gewijzigd behoort te worden, en derzelver aanwending slechts dan gebiedende pligt wordt, wanneer de bedoelde vereenigingen nadeelige gevolgen voor de rust der ingezetenen kunnen hebben, van den aard dergene, die door de woelingen der gesuspendeerde predikanten *De Cock* en *Scholte* worden bijeengebracht [56]).

Dat álleen in het laatste geval het de stellige pligt is van het openbaar gezag, om dadelijk na het ontdekken van *zoodanige* ongeoorloofde bijeenkomst, dezelve door alle gepaste middelen, zelfs desnoods door den sterken arm te doen uiteengaan en het daarvan op te maken proces-verbaal vervolgens aan de regterlijke magt mede te deelen.

Dat in het bijzonder wordt aanbevolen, door alle gepaste middelen voor te komen of anderzins te ontbinden de bijeenkomsten der lieden, die zich verklaard hebben af te scheiden van het erkend Hervormd kerkgenootschap en zonder daartoe van het Gouvernement eenige authorisatie verkregen te hebben, eene openbare godsdienstoefening uitoefenen, evenals bezaten zij dezelfde regten als de door den Staat erkende kerkgenootschappen.

Dat voor het overige het inroepen der militaire magt in gevallen van dezen aard niet behoort plaats te hebben, als in het geval van volstrekte noodzakelijkheid, waarover het oordeel aan het voorzigtig beleid des Gouverneurs wordt aanbevolen [57]).

De Minister van Justitie,

(VAN MAANEN.)

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

(v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

[56]) „Dergene die enz." slaat op „de bedoelde vereenigingen," vgl. blz. 167.

[57]) De medeonderteekening door den Minister van Justitie geschiedde den 13. December 1834 no. 49*a* en de koninklijke machtiging aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, om dienovereenkomstig te handelen, volgde bij Kabinetsrescript van 14 Dec. 1834 no. 85.

100. Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 20 Dec. 1834.

Justitie.
26 Dec. 1834 *no. 27.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 1794. *'s Gravenhage,* den 20. December 1834.

Ik heb de eer Uwe Excell. te informeren, dat bij mij opnieuw van den Heer Prokureur Crimineel in de provinciën *Groningen en Drenthe* eenige stukken zijn ontvangen, waaruit blijkt van *drie* openbare godsdienst-oefeningen op den 23. November ll. door den gesuspendeerden predikant *De Cock* te *Warffum* gehouden in de *woningen* van *Kornelis Jans Dwarshuis* en *Antje Tonnis* en op een *stuk land* van *Freerk Jans Hekma,* bij welke eerstgenoemde gelegenheid *De Cock* de aanwezigen schijnt te hebben *aangezet* tot eene *verbindtenis om hunne huizen te leenen voor zijne Gemeente.* De genoemde Heer Prokureur Crimineel, daarop mijne instructiën gevraagd hebbende, heb ik denzelven aangeschreven om *Kornelis Jans Dwarshuis* en *Antje Tonnis* onverwijld te doen vervolgen en om een regterlijk onderzoek tegen *De Cock* te requireren [58]); doch ik heb zwarigheid gevonden, om ook de vervolging van *Freerk Jans Hekma* te gelasten, alzoo het leenen van een *stuk land* tot een godsdienst-oefening niet schijnt te vallen in de termen van art. 294 van het Wetboek van Strafregt.

Intusschen is mij dit punt van gewigt voorgekomen, alzoo het te wachten is, dat bij een gunstig saizoen de bijeenkomsten ter ontduiking der Strafwet voortaan in *het open veld* zullen worden voortgezet, waardoor dezelve vooral niet minder gevaarlijk zouden zijn voor de openbare rust. Ik heb hierom gemeend daarop in tijds de aandacht Uwer Excell. te moeten vestigen, ten einde door Haar — zulks noodig oordeelende — moge beraadslaagd worden omtrent de maatregelen, door welke nader in deze aangelegenheid zoude kunnen worden voorzien.

De Prokureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
A. W. PHILIPSE.

101. Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 26 Dec. 1834.

Justitie.
26 Dec. 1834 *no. 27.*

(minuut) *(Aan den Heer Procureur Generaal.)*

Ter beantwoording uwer missive van den 20. Dec. ll. no. 1794 heb ik de eer UHEG. te kennen te geven, dat het mij insgelijks be-

---

[58]) Vgl. voor de procedures tegen Dwarshuis en tegen De Cock resp. bijlage III en IV en ook no. 151.

denkelijk toeschijnt, of art. 294 van het Wetboek van Strafregt zal kunnen worden toegepast op degenen, die *hun land* tot het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten of vergaderingen leenen.

Dan ofschoon ook de vervolging van hen, die ten voorzeiden einde hun land mogten leenen, bedenkelijk mogt geacht worden, zal echter mijns oordeels tegen hen, die op hetzelve ongeoorloofde bijeenkomsten mogten houden, tot dadelijke uiteendrijving kunnen geageerd worden en verdere vervolgingen kunnen worden ingesteld, terwijl ik niet twijfele of mijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken zal naar aanleiding van Z. M. bevelen, UHEG. bij mijnen brief van 20 Dec. ll. no. 53 medegedeeld, de noodige voorschriften aan de betrokkene Gouverneurs hebben gegeven, waarover ik, tengevolge van uw in den hoofde dezes vermelde missive, ZHEG. voor zoo veel noodig heden nader heb geschreven.

(De Minister van Justitie,

VAN MAANEN.)

102—124

Na zijn afzetting wendt Scholte tezamen met zijn kerkeraad en gemeente vergeefsche pogingen aan om bij den Koning recht te verkrijgen. Daartegenover toont Pape, de scriba van het Classikaal Bestuur van Heusden, die hierbij gerugsteund wordt door het Gouvernement, zich den onvermoeiden ijveraar voor de „rechten" van het Hervormde kerkgenootschap.

Nadat uit een door het Classikaal Bestuur voorgedragen drietal door den Koning een nieuwe predikant is benoemd, spitst het conflict zich toe op de kwestie van de ontruiming der pastorie. Een Koninklijk Besluit wordt uitgelokt, waarbij de Gedeputeerde Staten van Noordbrabant machtiging ontvangen, om in dezen ten behoeve van het Hervormde kerkgenootschap handelend op te treden. Ofschoon Scholte dan aanstonds zijn huis wil ontruimen, weet Pape te bewerken, dat er een detachement kurassiers te Doeveren en Genderen wordt ingekwartierd, met de kennelijke bedoeling om door dit middel van „force brutale" de gemoederen der „overdreven godsdienstijveraars", die zich in naburige plaatsen, met name te Almkerk, beginnen te roeren, tot bezinning te brengen.

102. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 6 Dec. 1834.

Justitie.
11 Dec. 1834 *no. 41.*

(kopy) *Heusden,* den 6. December 1834.

WelEdelGeb. Heer en Vriend!

. . . . [1])

Te Genderen blijft men nog altijd hangen aan S(cholte) en zijne amanuenses Van der Beek en Branderhorst; deze zijn de vocalen, de overige massa zijn de consonanten, en zoodra men de kerken en diaconiën met derzelver goederen moet overgeven, dan zal de boel uiteenvloeyen.

Intusschen is het van hoog gewigt, te weten, *hoe* die overgave te erlangen, want dat behoort krachtig aangevangen en voleind te worden. Ik weet wel, dat men het beste doet, daarmede te wachten tot predikant en kerkeraaden zijn afgezet, maar onmiddellijk na de afzetting wilde ik gaarne beginnen, om de sectarissen geen rust te laten, maar slag op slag hen te doen gevoelen. Nu is de vraag:

1° Hoe moet men het aanleggen, indien kerkvoogden en diakenen de overgave blijven weigeren aan de daartoe door het Klassikaal Bestuur benoemde Commissie.

2° Zal men zich regtstreeks aan de Regtbank wenden, of beginnen met hen voor de Vrederegter te citeren, of zich aan den Minister te wenden, of wie verzoeken om executie van het koninklijk goedvinden? Hoe forscher in beleefde vorm, des te beter, want de Genderschen komen met hunne Smildensche, Ulrumsche en Assensche broeders ook daarin overeen, dat zij ossen, beesten zijn.

Mag ik UE. dus vriendelijk verzoeken mij hierop zoo spoedig mogelijk te antwoorden, opdat ik doelmatig handelen kan en onze Commissie tot voorlichting dienen.

Help mij dus, zooals UE. gewoon zijt, en ik blijf dubbel

UEGeb. dv. dr en vriend
(get.) C. W. PAPE.

---

[1]) Het eerste gedeelte van den brief is in de copie weggelaten. Het origineel is niet gevonden.

103. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 9 Dec. 1834.

Justitie.
11 Dec. 1834 *no. 41.*

Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

no. 1 vertrouwelijk. *'s Gravenhage*, den 9. December 1834.

Bij de woelingen der dweepzucht en onverdraagzaamheid, welke de Hervormde Kerk en zelfs de burgerlijke maatschappij in ons vaderland ontrusten, stel ik vooral zeer hooge prijs op de volkomene eenstemmigheid in beginzelen en handelingen, welke steeds tusschen Uwe Excellentie en mij heeft bestaan. Uit dien hoofde in alle belangrijke punten gaarne in overleg met Uwe Excellentie wenschende te handelen, neem ik de vrijheid, haar bij deze *vertrouwelijk* te raadplegen over een aanvrage, voorkomende in een *particulieren* brief van den verdienstelijken Scriba der classis van *Heusden* door den Secretaris en Adviseur bij mijn Departement ontvangen.

Men verwacht namelijk zeer spoedig de uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur van *Noordbraband* tot afzetting van den Predikant en van de kerkeraadsleden der gemeente van *Doeveren* en *Genderen*, ten gevolge waarvan, volgens de kerkelijke reglementen, het Classikaal Bestuur van *Heusden* dadelijk als kerkenraad moet optreden en doen hetgeen des kerkeraads is, tot tijd en wijle aldaar weder zoodanig collegie zal kunnen worden aangesteld.

In die betrekking moet het Classikaal Bestuur van *Heusden* zorgen voor de diakoniegoederen en hetgeen verder aan de gemeente toebehoort, maar kan ligtelijk daarbij tegenstand ontmoeten van de afgezette kerkeraadsleden, die zich facto in possessie van het beheer bevinden, indien deze zich mogten durven verzetten tegen de dispositie, door mij op last Zijner Majesteit genomen, waarbij hun alle aanspraak op die bezittingen is ontzegd en van welke dispositie ik een exemplaar hiernevens voege.

Eene bekendmaking in de kerk, aanzegging aan hun, die goederen van de Diakonie enz. in huur mogten hebben, en berigt aan de administratie van het Grootboek — voor zooveel er questie mogt zijn van landseffecten — behooren wel tot de eerst te nemen maatregelen, maar de afgezette bestuurders te noodzaken tot afgifte van papieren en gelden, schijnt wel bezwaarlijk anders te verkrijgen dan door het inslaan van den weg van regten, welke veel tijd en moeite kan kosten.

Uwe Excellentie gelieve dit onderwerp wel in overweging te willen nemen en mij hare gedachten mede te deelen omtrent den weg, welke men zou behooren in te slaan om met de meeste kracht en *spoed* te handelen. Elke voorlichting ten deze zal mij bijzonder welkom zijn; het zou toch ook kunnen zijn, dat *Scholte* de ontruiming der pastory weigerde, vooral indien een berigt, bij mij heden ont-

vangen, zich bevestigde, dat hij uit zijn arrest te *Appingadam* zou ontslagen zijn.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
Voor den Minister van Staat,
De Secretaris en Adviseur,
JANSSEN.

104. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 11 Dec. 1834.

Justitie.
11 Dec. 1834 *no. 41.*

(minuut)

(Aan den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.)

Geheim.

Na overweging der vragen, welke UHg. mij bij haren vertrouwelijken brief van den 9. dezer no. 1 heeft gelieven voor te stellen, vermeen ik, dat zal behooren te worden onderscheiden tusschen de maatregelen, welke onder het bereik der *administratieve* magt vallen, en de vorderingen, welke in *regten* behooren te worden gevolgd, en ik geloof dat het zeer gemakkelijk zal vallen om een en ander aan te duiden.

Zoodra door het daartoe bevoegd kerkelijk bestuur de afzetting van den Leeraar zal zijn uitgesproken en het Klassikaal Bestuur van *Heusden* als kerkenraad zal zijn opgetreden, heeft hetzelve de onmiskenbare bevoegdheid om zich in het bezit te stellen van de kerk en de kerkgoederen, en zoo dat kollegie daarin belemmerd wordt, is hetzelve geregtigd om den bijstand der plaatselijke politie in te roepen, ten einde alle belemmering in de uitoefening zijner functiën krachtdadig worde geweerd.

Daaruit volgt dan ook, dat het optredend bestuur zoowel aan schuldenaren der Gemeente als aan de administratie van het Grootboek de vereischte kennisgeving kan doen, dat het vroeger bestuur heeft opgehouden, en alzoo geene betalingen wettiglijk aan hetzelve zullen kunnen worden gedaan.

Alle deze maatregelen zijn louter administratief en staan in geen verband met *kwesties*, die het *mijn* en *dijn* betreffen, vermits de afgezette Leeraar zich wel over zijne afzetting bij de hoogere magt kan beklagen, doch geen regtbank bevoegd is, over derzelver wettigheid of onwettigheid te erkennen [2]).

Mogt het echter gebeuren, dat de afgezette Leeraar of eenig afgetreden bestuur boeken, bescheiden, penningen enz. in zijn bezit had, die aan de Gemeente toebehooren, dan blijft er geen andere weg open, dan de tusschenkomst der regtbanken in te roepen en

[2]) Erkennen = uitspraak doen, oordeelen.

tot rekening en verantwoording, afgifte etc. met vergoeding van kosten, schade en interesten te procederen.

Voor zooveel uit de retroacta van mijn departement blijkt en mij van elders bekend is, is op gelijke wijze onlangs alhier ter stede gehandeld geworden, toen de aftredende parnas[3]) *J. de Pinto*[4]) zich in de synagoge der Portugeesche Israelitische gemeente alhier heeft verzet tegen de installatie en in functie treding zijner opvolgers, en voorts heeft geweigerd, de penningen, boeken en bescheiden aan laatstgemelden af te geven.

Op het door Uwe Excellentie aan mij gedaan verzoek is te dier gelegenheid de Directeur der Politie aangeschreven om aan het nieuw bestuur de behulpzame hand te bieden ten einde alle belemmering tegen deszelfs in functie treding worde geweerd, en de aftredende kerkbestuurder is na het aflezen eener notificatie van het hooger kerkelijk bestuur, houdende kennisgeving der installatie van de nieuwe kerkvoogden, en na gedane aanmaning, door de sterke hand uit de bank gezet, welke voor het dagelijksch bestuur bestemd is.

Doch van den anderen kant heeft het nieuw bestuur den aftredenden parnas in regten opgeroepen, ten einde tot het afleggen van rekening en verantwoording etc. te worden veroordeeld; en toen deze excipieerde[5]), dat zijn beklag bij den Koning aanhangig was, dat hij onwettig was afgezet en dienvolgens alsnog zijne hoedanigheid bezat, heeft de regtbank van eersten aanleg teregt verklaard, dat zij van de administratieve daden geene kennis mogt nemen, en denzelfden *De Pinto* overeenkomstig den eisch van het nieuw kerkbestuur veroordeeld.

Ik vermeen derhalve o. v.[6]) dat, *pro re nata*[7]), te deze dezelfde weg zal behooren gevolgd te worden[8]).

De Minister van Justitie,
(VAN MAANEN).

---

[3]) Parnas = bestuurder van een Joodsche gemeente.

[4]) J. de Pinto (1807—1884); 21 Sept. 1833 door een samenloop van omstandigheden en op nog pas 26-jarigen leeftijd gekozen tot parnas-president van de Portugeesche gemeente te 's Gravenhage; moet sterk onder de suggestie van Lehren gestaan hebben; bij dispositie van den Minister van 8 Juli 1834 werd aan zijn parnasschap een einde gemaakt; een door hem gevoerd proces om zich daartegen te verweren, werd door hem verloren. Vgl. *De Vrijdagavond, Joodsch Weekblad*, 14 Tiesjrie 5692 (25 Sept. 1931), blz. 411—412, waar ook archiefstukken vermeld worden, welke op deze zaak betrekking hebben.

[5]) Excipieeren = tegenwerpingen maken ten einde de toewijzing van den eisch te beletten.

[6]) o. v. = onder verbetering.

[7]) pro re nata = naar omstandigheden.

[8]) Bij schrijven van 12 Dec. d. a. v. zond de Secretaris en Adviseur Janssen „inter nos" een copie van deze geheime missive aan Ds C. W. Pape te Heusden. Hij voegde hieraan nog de opmerking toe: „Wat de *kerke*goederen betreft, zal niet kunnen gehandeld worden dan vanwegens het Provinciaal College van Toezigt. Welligt zou het geschikt zijn, een ander kerkvoogd voor Branderhorst aan te stellen, daar de twee andere kerkvoogden goed zijn; enfin, dat kan men zien" [Herv. Eered. 12 Dec. 1834 no. 1 P].

Zie voor het schrijven van Pape aan Janssen d.d. 11 Dec. 1835: bijlage I.

105. Rekwest van den Kerkeraad van Doeveren, Genderen en Gansoyen aan den Koning, 12 Dec. 1834.

Herv. Eered.
11 Dec. 1834 *no. 15.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje, Groothertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Sire!

Geven met de meesten eerbied te kennen wij ondergeteekenden, ouderlingen en diakenen, te samen uitmakenden de Kerkeraad der Gereformeerde gemeente van Doeveren, Genderen en Gansoyen, dat wij, ontvangen hebbende eene dispositie door Z.Exc. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie van de zaken der Hervormde Kerk enz. namens Uwe Majesteit op den 27. Nov. l.l. — no. 1 — genomen op een door ons, ouderlingen en diakenen, aan Uwe Majesteit ingediend request, de vrijheid nemen op die dispositie bij deeze terug te komen.

Dezelve toch rust — onder eerbied — op zoodanige verkeerde gronden, dat wij geen oogenblik twijfelen, of Uwe Majesteit zal om het belang der zaak daarbij behandeld, het ons niet ten kwade duiden, dat wij bij ons tegenwoordig request de verkeerdheid dier gronden met vrijmoedigen eerbied aantoonende, ons vorig verzoek herhalen en er voor het geval dat Uwe Majesteit zou meenen het niet te mogen toestaan, een ondergeschikt verzoek aan toevoegen.

Er zijn in de gemelde dispositie drie punten, welke ons betwist worden; 1. de gegrondheid en wettigheid onzer afscheiding van het bestaande Hervormde Kerkbestuur, 2. ons recht tot vrije godsdienstoefening, 3. onze aanspraak op de kerken en kerkelijke fondsen van Doeveren en Genderen.

Tegen de gegrondheid en wettigheid onzer afscheiding wordt aangevoerd, dat wij daartoe met overijling zouden besloten hebben, ofschoon zij ter bewaring onzer gewetensvrijheid niet ware noodig geweest.

Dan Sire! het is reeds langer, dat wij voor onszelven bepaald zijn geworden bij de onwettigheid van het tegenwoordige Herv. kerkbestuur, hetwelk niet uit den boezem der Kerk zijn aanwezen ontleent, — op deszelfs strijdigheid met Gods Woord, hetwelk niet krachtiger een alleenheerschend pausselijk, dan een bestuur van weinige personen in de Kerke Gods wraakt, maar wil, dat er gelijkheid van alle de gemeenten en dienaren des Woords bestaan zal, — op de schandelijke wijze waarop onze tegenwoordige kerkbestuurders de hun opgedragen macht uitoefenen, zoodat zij al hetgeen met Gods heilig Woord en de leer der Gereformeerde Kerk in strijd is, straffeloos dulden en zelfs aanmoedigen, terwijl zij daarentegen de leeraars, welke in de waarachtige beginselen staan, op allerlei wijzen tegenwerken, in minachting brengen, moeite veroorzaken en bij lichte overtredingen met eene ongehoorde streng-

heid als groote misdadigers behandelen. Wij hadden hiervan nog een versch voorbeeld in het gebeurde met den Eerw. *De Cock* van Ulrum, die, terwijl de verguizers van Gods Woord en van de Formulieren onzer Kerk vrijgingen, geschorst en afgezet werd, omdat hij dat Woord en die Formulieren met warmen ijver voorstond en dientengevolge ook derzelver verguizers en het feilbare, ja zeer feilende menschenwerk onzer kerkelijke gezangen op eene vrijmoedige, misschien ten hoogste overmoedige wijze had berispt en tegengesproken. Ook onze eigene leeraar *H. P. Scholte* zelve had reeds langen tijd om zijnen ijverigen voorstand der Gereformeerde leer en zijne eenstemmigheid in de waarheid met *De Cock* moeilijkheden en dwarsdrijverijen van zijne kerkelijke opperhoofden, die hij niet genoeg naar hunnen zin ontzag en eerbiedigde, moeten verduren. Dit alles nu heeft bij ons reeds lang de bedenking doen ontstaan, of het ons wel naar Gods Woord geoorloofd ware, ons aan zoodanig een kerkbestuur te onderwerpen, en of eene afscheiding van hetzelve niet een ons door God bevolene plicht ware. Het is alleen onze veelgeliefde Herder en Leeraar, die ons steeds van zulken stap heeft afgehouden en de verplichting aangetoond, om ons aan het bestaande kerkbestuur onderworpen te gedragen tot zoolang hem niet de krachtige verkondiging der reine evangelieleer zoude belet worden. Aan die vermaning hebben wij ons steeds gehouden en zouden wij ons steeds gehouden hebben, ware het niet, dat het oogenblik was aangekomen, waarop eene afscheiding naar bovenstaande met Gods Woord overeenkomstige vermaning plicht werd. Onze Leeraar toch is thands provisioneel geschorst geworden, ten einde hem vervolgens geheel en al af te zetten. En dit is niet geschied, omdat hij zich — naar de vergrootende uitdrukking der dispositie van Z. Exc. — zou hebben schuldig gemaakt aan *inbreuk op de kerkelijke verordeningen en verzet tegen de kerkelijke besturen,* ook niet omdat hij zich zou hebben schuldig gemaakt aan eene *misdaad van een ergerlijken aard,* zooals het vonnis van schorsing zich gelieft uit te drukken, maar eenig en alleen, omdat hij, gelijk hetzelve vonnis vermeldt, te Ulrum tegen den wil des Consulents aldaar gepredikt hebbende, eene enkele bepaling van het tegenwoordig kerkreglement overtreden had. Gewisselijk, Sire! had men deze overtreding voor eene zeer prijzenswaardige daad gehouden, indien een onrechtzinnig leeraar zich dezelve ten opzichte van eenen rechtzinnigen consulent veroorloofd had, gelijk zij ook nimmer onder die omstandigheden, waaronder Scholte haar bedreven heeft, met eene hoogere straf dan een loutere berisping had mogen bejegend worden, indien men er niet blijkbaar genoeg eene aanleiding uit had willen nemen om met eenigen schijn van recht zich van onzen rechtzinnigen, onverschrokken Leeraar te ontdoen. Hij had er toch geenzins gepredikt, dan op het dringend verzoek van den wettig geordenden kerkeraad, ja van de gansche gemeente zelve, terwijl de weigering des Consulents alleronbillijkst, eigendunkelijk en willekeurig was. Zekerlijk dus zou men onzen Leeraar nimmer eene dusdanige straf hebben opgelegd, indien men niet wat anders dan die enkele overtreding tegen hem gehad hadde; en dit meerdere dat men tegen hem had, was kennelijk genoeg in zijne onverschrokken rechtzinnigheid, gepaard met eene zucht van het kerkbestuur om onze gemeente van

zulk eenen leeraar te berooven, gelegen. Wij hadden dus niet noodig, langer te verschuiven eene afscheiding, die nu onvermijdbaar geworden was; en wij rekenen hiermede genoeg gezegd te hebben ten betooge van de ongegrondheid der berisping, dat wij in dezen *met zooveel overijling* zouden zijn te werk gegaan; terwijl ook die afscheiding al aanstonds ter bewaring onzer gewetensvrijheid noodzakelijk was, omdat wij anders verplicht zouden geweest zijn om in onze gemeente toe te laten en te hooren verscheidene ringpredikanten, met wie wij ons om hunnen meerdere of mindere afkeer van de zuivere leer onzer Kerk geenzins vereenigen kunnen.

Onze afscheiding is derhalve gegrond, maar ook *wettig,* omdat de vereeniging met een kerkgenootschap in de onderwerping aan een kerkbestuur eene zaak des geloofs is, eene zaak tusschen God en onszelven, waartegen geene wet, geen menschelijk gezag hoegenaamd eenigen dwang plegen mag. In den geloove hebben wij deze zaak begonnen, en hopen haar ook, zoo God wil, met eene volle verzekerdheid des gemoeds vol te houden, vastelijk vertrouwende, dat Uwe Majesteit, die ons doet *vermanen van terug te keeren tot de gehoorzaamheid aan het bestaand Herv. kerkbestuur,* ons ten deezen in de vrijheid onzes gemoeds niet verkorten zal.

Wat ons recht tot vrije godsdienstoefening betreft, zoo werpt ons de bewuste dispositie tegen, dat, daar er in dezen lande geen ander Herv. kerkgenootschap erkend wordt als datgeen, welks organisatie is geregeld door de reglementen en verordeningen, die door den Koning bekrachtigd zijn, wij alzoo door onze afscheiding eene *secte* willen vormen, welke geen aanspraak kan maken op de gelijke bescherming, door de Grondwet aan alle de in ons land bestaande gezindheden verleend. Het smart ons, Sire! dat onze gemeente, die door hare afscheiding teruggekeerd is tot den staat, waarin zich de Hervormde Kerk des lands en ook onze gemeente van den tijd der Reformatie af tot de vestiging van het tegenwoordig kerkbestuur in 1816 toe bevonden heeft, met den naam van *secte* bestempeld wordt. Dan hoe dit ook zij, die secte bestond er toen Uwe Majesteit in 1815 onze Grondwet bezworen heeft, en dus is volgens die Grondwet ook aan deze secte eene gelijke bescherming als aan alle de overige gezindheden verleend geworden. Hoe zou dus aan onze gemeente een recht mogen ontzegd worden, hetwelk Uwe Majesteit zelfs toekent aan een kerkgenootschap, hetwelk zich eerst na de bezwering der Grondwet gevestigd heeft.

In allen gevalle, Sire! indien Uwe Majesteit mocht blijven meenen, dat wij geen recht uit onze Grondwet ontleenen kunnen, Hoogstdezelve vergunne ons dan vrijelijk te samen te komen en onze Godsdienst te oefenen en te regelen overeenkomstig de grondslagen, die wij in onze openbaar gemaakte acte van afscheiding vastgesteld hebben. Dit verzoek meenen wij dat ons billijkerwijze door Uwe Majesteit niet ontzegd kan worden, daar zulke ontzegging alleen maar geschieden kan ten opzichte dier godsdienstvereenigingen, welke op der zedelijkheid verderfelijke beginselen gebouwd zijn; en als zoodanig kan toch nimmer worden aangezien onze van het bestaande kerkbestuur afgescheiden gemeente, welke geene andere beginselen belijdt en voorstaat dan die, welke door Uwe Majesteits doorluchtige voorouders in het land zijn gebracht en steeds met alle macht beschermd geworden. Verkeerd is dus de

gevolgtrekking, dat bij de erkenning onzer afgescheiden gemeente, een iedere gemeente zich verordeningen en bestuur naar willekeur zoude mogen verkiezen, daar toch Uwe Majesteit geene gemeente behoeft te erkennen, wiens grondslagen op loutere willekeur berusten, en dit toch niet van onze gemeente, die zich op de aloude grondslagen van meer dan twee eeuwen herwaarts gevestigd heeft, te zeggen valt. Eene ontbinding van het tegenwoordig Herv. kerkbestuur moge uit onze daad, indien zij ook door andere gemeenten gevolgd wordt, te verwachten zijn, maar wat nood, indien men daardoor terugkeert tot de waarachtige beginselen van een Herv. kerkbestuur, waarvan men in 1816 is afgeweken?

Wat eindelijk de kerken en kerkelijke goederen te Doveren en Genderen aangaat, zoo zouden zij volgens de bewuste dispositie behoren aan het bestaand Herv. kerkgenootschap en wij dus, ons van dat genootschap afscheurende, alle aanspraak daarop verloren hebben.

Zekerlijk toch wil men met deeze bewering geensints te kennen geven, dat die kerken en goederen aan het Herv. kerkgenootschap in het algemeen, zooals het zich over het gansche land uitstrekt, behoren, maar alleen, dat zij toebehooren aan dat Herv. kerkgenootschap, hetwelk te Doveren en Genderen gevestigd (is). Maar het is juist dit genootschap, aldaar gevestigd, hetwelk zich van de algemeene Hervormde maatschappij des lands heeft afgescheiden; hoe zou dan daaruit volgen, dat het ook deszelfs eigendommen verliezen zou? Of is het niet evenzoo ook rechtens met betrekking tot iedere maatschappij, die uit afdeelingen bestaat, dat eene afdeeling, zich van de overige afscheidende, evenwel de haar toekomende goederen in eigendom behoudt? Iets anders ware het, indien er te Doveren en Genderen nog eene gemeente ware overgebleven, welke in onze afscheiding niet mede deel had genomen; doch het is de gansche gemeente aldaar, die zich van het algemeen Herv. kerkbestuur heeft afgezonderd, terwijl dat geringe getal ledematen — tien op zijn hoogst — (dat zich niet mede afgezonderd heeft), zelfs volgens de bestaande wetten geene gemeente mogen daarstellen.

Om alle deze redenen verzoeken wij eerbiediglijk, dat het Uwe Majesteit behagen moge,

Vooreerst. De Hervormde gemeente van Doveren en Genderen, die zich bij openbare acte van 1 Novemb. 1834 van het bestaande Herv. kerkbestuur heeft afgescheiden, overeenkomstig art. 191 der Grondwet te handhaven in haar recht op gelijke bescherming als alle de overige in het Koningrijk bestaande kerkgenootschappen genieten, zoo wat hare godsdienstoefening en kerkinrichting betreft, als met betrekking tot den eigendom, het bezit en gebruik der kerken en kerkelijke goederen, haar in eigendom toebehoorende.

Ten tweede. Voor het geval dat Uwe Majesteit zou meenen, dat eerste verzoek niet te mogen toestaan, alsdan voornoemde Gemeente, evenals een nieuw opgekomen afzonderlijk bestaand kerkgenootschap onder den naam van *Oud Gereformeerde Kerk*, zich in leer, dienst en bestuur regelende naar de bepalingen en verordeningen der Dordrechtsche Synode van 1618 en 1619, te willen erkennen, en zooal geene gelijke bescherming te verleenen, in allen gevalle toch niet toe te staan, dat er door Uwer Majesteits gouvernement

eenige verhindering aan hare vrije godsdienstoefening worde toegebracht [9]).

Doveren en Genderen, den 12. December 1834.

Ouderlingen en diakenen voornoemd,

JOHs. BRANDERHORST.
CORNELIS VERDOORN.
JAN BOLL.
JAN VAN MA(R)SBERGEN.
DIRK BOLL.
GOVERT VAN ANDEL.
G. VAN DER BEEK.
TEUNIS BOLL.
ARIE BAAIJENS.

106. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 31 Dec. 1834.

Herv. Eered.
2 Jan. 1835 *no. 1 P.*

Heusden, 31 Dec. 1834.

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Mijn beste wenschen vooraf in het Nieuwe jaar! God spare UE. voor de uwen, voor onze Nederlandsche Kerk, welke vooral in deze dagen zich verblijden mag, U te bezitten! Amen!

Voor Doeveren en Genderen zal er den 14. Jan. eene nominatie worden gemaakt, althans wacht ik het antwoord van Van Spall om tegen dien tijd de leden te beschrijven. Vroeger kan het niet geschieden, omdat ik in de aanstaande week naar 's Bosch moet, ten einde aldaar met een procureur te spreken, ten einde Scholte regtens te noodzaken, de Acten over te geven des Kerkeraads, die hij pertinent weigert, en om verder middelen in overeenstemming met het Provintiaal Collegie te beramen, om de ex-kerkvoogden te noodzaken tot overgave der kerken en fondsen. S(cholte) wil het uiterste afwachten en niet cedeeren dan, gelijk hij zich heeft uitgedrukt, „voor geweld". Zijne aanklevers blijven even opgewonden door de hoop, dat de Koning de tweede petitie [10]) gunstiger zal ont-

[9]) Dit rekwest is reeds opgenomen in *Adressen aan Z. M. den Koning aangeboden ter handhaving van conscientie- en godsdienstvrijheid... Met eene voorrede van H. P. Scholte*, 's Gravenhage, 1835, blz. 17—23.

[10]) Zie hierboven no. 105. In zijn vorigen brief, die overigens weinig belangrijks bevat, had Pape hiervan reeds melding gemaakt, onder de opmerking: „Dat rekest moet in Den Haag door den advokaat Van der Kemp zijn gesteld" [Herv. Eered. 20 Dec. 1834 no. 1 P]. Van der Kemp, een bekende figuur uit den Haagschen Réveilkring — vgl. M. E. Kluit, *t. a. p.*, blz. 144—147 —, had reeds vroeger een memorie ter verdediging van De Cock opgesteld; vgl. H. de Cock, *Hendrik de Cock*², blz. 208—236.

vangen; wordt ook deze gedeclineerd en moet men eens afstand doen van goederen en bezittingen, dan zal de onsamenhangende boel weldra in duigen vallen.

S(cholte) heeft aan den Burgemeester van Doeveren om een attest van zedelijk gedrag gevraagd. Deze heeft mij daarover geraadpleegd, doch ik heb hem gezegd dat ik in zijne plaats het ronduit weigeren zoude aan een man, over wiens onrustig gedrag hij zelfs met den Gouverneur in correspondentie was; dat S(cholte), dit attest eens magtig geworden zijnde, het als een wapen tegen hem — Burgemeester — zelven zoude kunnen bezigen; dat hij er te Appingedam gebruik van zoude maken etc. etc. Het attest is hem dan ook geweigerd, en bijaldien hij nu eens te Genderen, zooals zijn plan schijnt te zijn, zich wil vestigen, dan kan de Burgemeester van Genderen hem eo titulo de inwoning weigeren.

Er is een tweede stukje van S(cholte), *„de verdraagzaamheid des tegenwoordigen kerkbestuurs"*, bij Van Golverdingen in het licht [11]). Ik heb het even ingezien, en zijn geheele doel is, om in hetzelve den lezer te doen gelooven, dat hij een martelaar der zuivere leer is!

Ik voeg hierbij confidentiëel eene missive van Prof. Clarisse, waarin mij een 4-tal candidaten wordt opgegeven. Ik ken er niemand van, doch hoop op 's mans aanwijzing mij te kunnen verlaten. Mijne jongens zeggen mij, dat de eerstopgegevene Hiebink [12]) een — hunne uitdrukking — ferme kerel is! Moge hij ook die menschenkennis bezitten, zoo hij ooit — op het 3tal benoemd — geëligeerd mogt worden, welke te D(oeveren) en G(enderen) zoo noodig is. Maar hierover nader en, zoo ik hoop, mondeling.

Ik zoude het tevergeefs ondernemen om U eene schets te geven van den toeloop, dien de ellendige Van Rhee te Veen heeft. Des morgens om half negen is de kerk te Veen reeds tot stikkens toe vol en dan omringen nog honderden de kerk. Uit alle oorden stroomt men naar hem toe, want dat is de ware leeraar. Hoe kan het ook anders? Een lid mijner gemeente, die zijne 3 uren lange preek bijwoonde, hoorde hem l.l. Zondag zeggen „de vreemdelingen die hier zijn, zullen de gemeente van Veen wel gelukkig achten, dat zij zulk een getrouwen leeraar heeft; niet dat ik (dat) zeg tot eigen lof; neen!" Dezelfde man verhaalde mij, dat er in de kerk te Veen door de gruwzame voorstelling van dood en eeuwigheid zulk een snikken en huilen was, dat Van Rhee niet meer verstaan werd en zich genoodzaakt vond, een psalm te laten zingen om de gemoederen eenigzins te doen bedaren!!! Wie herinnert zich hierbij de beroeringen niet van 1747, 48 en 49? [13]) De hemel

---

[11]) *Merkwaardig voorbeeld van hedendaagsche verdraagzaamheid van het Nederlandsch Hervormd kerkbestuur;* zie *Officiëele Stukken*², blz. 21—57.

[12]) H. Hiebink (1809—1889); 1841—1860 Director van het Zendelingshuis van het Ned. Zendelingsgenootschap. Hij viel van het drietal voor Doeveren c. a. af, omdat bleek dat hij nog geen candidaat was.

[13]) Bedoeld is de Nijkerksche beweging, die in 1749 onder het gehoor en in de omgeving van Ds G. Kuypers te Nijkerk begon en zich vandaar uitbreidde over de Veluwe, naar het Gooi, Dordrecht, Gorkum, het land van Voorne en Putten en andere plaatsen, ook in Groningen, Friesland en vooral in Drente. De beweging liep in 1750 en 1751 langzamerhand

weet wat men nog door den verachtelijken mensch zal teweeggebragt zien, want wij zijn eerst in het begin! Scholte is een verwaande dweeper, Van Rhee een vuigen huichelaar; genen ontmoet men met medelijden, dezen met diepe verachting.

Van Rhee wil een kind niet doopen, welks ouders geene lidmaten zijn en niet verkiezen een getuige mede te brengen. Ik ben deswege met hem in correspondentie, — doch ook hij vindt de kracht zijner weigering in het opschrift „formulier om den doop te bedienen aan de kleine kinderen der *geloovigen*". Dit woord *geloovigen* had hij in zijne missive 2maal onderstreept.

Te Sprang is het nog verre van in orde te zijn; kerkvoogden en notabelen hebben zich tegen de benoeming van ouderlingen en diakenen verklaard, als vijanden van de tegenwoordige orde. Nieuwe bezigheden derhalve.

Te Besoijen heb ik gelukkig alles weder in *esse* [14]) gebragt [15]), maar *die* predikant Bolderman [16]) is omnium halsorum halsissimus [17]).

Zoo UE. kunt, informeer mij dan — si fast est [18]) — eens van den uitslag van het tweede Scholtiaansche rekest. Men spreekt hier veel over zijn helpers Van der Kemp en Hogendorp [19]). Wat ervan zij, weet ik niet.

Nog dit. Bij de godsdienstoefening l.l. Zondag te Veen, die om half tien begint, was zooals ik schreef de kerk te half negen reeds opgepropt. Onder de tallooze schare bevond zich een man, wiens geest getuigde, dat *hier* zijne plaats was om te spreken; hij verhief dan ook zijne stem en oreerde met veel gebaar, door velen uitgelagchen maar door de meesten aangehoord wordende. Een ander palaeoloog — een bij mij bekend doorbraaf en stokstijl orthodox man — begreep dat dit oreeren hem niet voegde en wilde hem daarover onderhouden; maar ja wel! de redenaar liet zich niet van zijn stuk brengen en ging voort tot zijn geest getuigde, dat hij eindigen moest!

Van Rhee blijft druk met S(cholte) converseeren en heeft deze week weder bij hem gelogeerd. Hartroerend moet hij op de catechisatie de kinderen zelfs over Scholte's ongeluk onderhouden en hen tot tranen bewogen hebben. Openlijk heeft hij verklaard, dat er onder de kinderen te Veen onderscheidene gepredestineerd zijn

---

weer teniet. Zie D. Nauta, *Een uitlooper van de Methodistische opwekkingsbeweging in Nederland omstreeks het midden der achttiende eeuw*, in *Stemmen des Tijds*, Aug./Sept. 1938, blz. 208—231.

[14]) In esse brengen = in orde brengen.

[15]) De kwestie te Bezoijen betrof diaconale aangelegenheden.

[16]) J. Bolderman (1774—1859); 1798 predikant te Ter Heijde (Z.H.), 1804 te Biezelinge, 1818 te Erichem, 1821 te Hoornaar, 1827 te Bezoijen; 1840 emeritus; overleden te 's Gravenhage.

[17]) Omnium... = de grootste van alle halzen.

[18]) Si fas est = indien het geoorloofd is.

[19]) Mr D. graaf van Hogendorp (1797—1845); zoon van Gijsbert Karel; promoveerde in 1822 in de beide rechten te Leiden, waar hij de colleges van Bilderdijk had gevolgd; 1830 substituut-officier bij de Rechtbank te Amsterdam; 1833 raadsheer in het Prov. Gerechtshof van Zuidholland; behoorde, evenals Van der Kemp, tot den Haagschen Réveilkring.

ten eeuwigen leven! Ach mijnheer Janssen! welk eene rust genoot de klasse van Heusden voorheen, en thans?! *Een* boos mensch heeft dit kwade zaad gezaaid!

De hoogstregtzinnige Meerburg te Almkerk staat thans in de schaduw bij Van Rhee, maar deze is ook zeker meer bekeerd, en een *grooter* schreeuwer. Als hij gepredikt heeft, fladdert zijn bef als een nat lapje hem om den heeschen gorgel en het zweet gudst hem van het aangezigt.

Sed haec jam satis [20]). Met hartelijke aanbeveling noem ik mij

UWeledgeb. d(ienst)willige vriend,

C. W. PAPE.

107. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 1 Jan. 1835.

Herv. Eered.
3 Jan. 1835 *no. 1 P.*

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Twee brieven van heterogenen inhoud ontvangt UEd. hier; op beide verlang ik dringend UEd. advies, en maak vrijmoedig gebruik van uw „wat gij te vragen hebt, vraag dat".

Dat nu wel geene de minste verschooning met Scholte en zijnen bedrogen kerkeraad mag plaats grijpen, spreekt dunkt mij vanzelf — en ik zal dus Maandag te 's Bosch zijnde, allen in naam van ons Bestuur, als kerkeraad en notabelen fungerende, doen dagvaarden. Maar! mag het Bestuur die beledigende uitdrukking „bedervers van zijne duurgekochte kerk" zoomaar goedschiks verdragen? [21]) Of zal men de vlegels eene acte van injurie aandoen? Wat is hier raadzaamst? Ik wil niet ontveinsen, dat mij de gal zwelt en dat de beoefening der zachtmoedigheid eene allermoeijelijkste taak is. Ik refereer mij ten deze aan UE. rijper en gewis koeler oordeel. Hard zal het echter vallen, den toorn te verkroppen.

Mijn oude waardige vriend Junius van Hemert [22]), dien ik den 3. dezer [23]) breedvoerig van het een en ander schreef, omdat ik zijne

---

[20]) Sed haec jam satis = maar reeds genoeg hierover.

[21]) Deze uitdrukking komt voor in den brief van Scholte en zijn kerkeraad d.d. 29 Dec. 1834, ter beantwoording van de missives van het Classikaal Bestuur van Heusden van 24 Dec. 1834 strekkende tot uitlevering van de kerkelijke acten en papieren en tot ontruiming van de pastorie binnen den tijd van zes weken. Scholte c.s. weigeren afstand te doen van eenig eigendom der gemeente anders dan „in den weg van regten". Zie *Officiëele Stukken*[2], blz. 114—117.

[22]) Mr J. Junius van Hemert (1762—1839); rechter te Amsterdam; overleden te 's Gravenhage; behoorde, evenals zijn zoon W. J. Junius van Hemert, tot den Haagschen Réveilkring.

[23]) Bedoeld moet wel zijn 3 Dec. 1834.

betrekking tot den Heer De Clercq en Da Costa ken, doet mij de uitnoodiging om eene historia facti [24]) te geven. Ik gevoel al het gewigt zijner redeneering, want S(cholte) verspreidt overal zijn schriftelijk vergift en het tegengift wordt nergens gevonden. Hoe denkt UE. van zijne opwekking om tegen S(cholte) te schrijven? Met allen ernst zoude ik mij op koele bedaardheid in het schrijven toeleggen, opdat *ook uit den toon* van het wederkeerig schrijven de onbevangen lezer kunne opmaken, aan wiens zijde de geest der waarheid zich bevindt. Aan UE. oordeel zal ik mij ook ten deze onderwerpen.

Mogt UE. met den Heere Van Hemert instemmen, dan zal het mij aangenaam zijn, *als scriba* van UE. daartoe uitgenoodigd te worden, en wel om deze redenen. Van Spall heeft mij reeds een en andermaal het voorstel gedaan om *gezamentlijk* tegen S(cholte) te schrijven, doch ik heb hierin weinig zin, eensdeels omdat het schrijven over één onderwerp en compagnie mij minder bevalt, anderdeels omdat Van Spalls stijl, schrijfwijze en ideeën de mijne niet zijn, en 3° omdat ik zelf schrijvende, mijn geschrijf liever, 1000 maal liever aan UE. oordeel wil onderwerpen, dan aan dat van onzen Praeses.

Mag ik UE. verzoeken, mij over deze 2 punten UWE. opinie te suppediteeren [25]) en mij *de beide brieven,* kon het zijn, voor Maandag te doen retourneeren, daar ik casu quo van Scholtens schandbrief in 's Bosch gebruik wil maken.

Ik ben met alle achting
UWEdgeb. dw. vriend,
1 Jan. 1835. C. W. PAPE.

108. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 3 Jan. 1835.

Herv. Eered.
3 Jan. 1835 *no. 3 P.*

(minuut) *Den Heere C. W. Pape, scriba classis en predikant te Heusden.*

's Hage, 3 January 1835.

WelEerwaarde Heer en Vriend!

Bij de uwe van den laatsten dag des jaars 1834 wordt melding gemaakt van een brief van prof. *Clarisse,* dan die heb ik er *niet* bij gevonden.

Bij dien van den eersten dag van 1835 was daarentegen gevoegd de hiernevens teruggaande van den Heer Junius van Hemert. Ik doe alle regt aan de goede bedoeling van dien braven, regt christe-

---

[24]) Historia facti = relaas van het gebeurde.
[25]) Suppediteeren = verschaffen.

lijk gezinden man, maar deel niet in zijn gevoelen, dat *thans* reeds op het geschrijf van den verwaande Scholte zou moeten geantwoord worden, veel min dat het antwoord eenig legaal aanzien zoude dienen te hebben. Hij zeker zou zich verheugen, een pennestrijd te hebben opgewekt, welke zelden of nooit goed doen kan en hij ook niet waardig is; *nu* is het nog: antwoord den zot *niet* naar zijne dwaasheid. De zaak is nog niet geëindigd, noch voor de Regtbank te Appingedam, noch voor het kerkbestuur — want de kerkeraadsleden zijn nog maar gesuspendeerd —, noch te Doeveren en Genderen in loco, waar de scheurmakers nog in het bezit zijn van de pastory en de kerkgoederen. De zaak is dus nog niet rijp voor een verhaal van het gebeurde, het eenige geschrift 't welk eenmaal kan te pas komen. De zwakke menschen, die zich door zoo onhebbelijk schrijven van Scholte mogten laten ontrusten, moeten dus maar geduld hebben. Ook de Heer Van Pallandt acht het geheel ongeraden *thans* in het publiek iets uit te geven. Er is al te veel reeds gedrukt en meestal slechts nieuwe brandstof verschaft. Gij kent het spreekwoord: waar een bije honing uit zuigt, zuigt de pad venijn uit!

Hierbij ook terug de lieve bijzondere van Scholte c. s. Dat stuk is zoo hatelijk en lomp als men het van dien dolleman kan verwachten, maar is geheel onwaardig om zich erover boos te maken. Gij en uw kerkbestuur moeten zich daarboven veel te verheven achten. Hoe meer die mannen in de engte zullen gedreven zijn, hoe meer zij zullen schelden en razen, maar gij behoort met geen drek in 't gevegt te komen!

Men beantwoorde alles met bedaard en ferm zijn gang te gaan. Gij herinnert u uit de confidentiëele van den Minister van Justitie, in hoeverre men van de administratieve autoriteit partij moet trekken en waar de toevlugt tot den regter aanvangt. Ik veronderstel dus, dat de kerkkondiging, de aankondiging aan de schuldenaars van kerk en diakonie en de kennisgeving aan het Grootboek reeds geschied zijn; zoo zou als de nood aan de man kwam, de ontruiming der pastory door het burgerlijk gezag kunnen geëffecteerd worden enz.

Ja, die Van Rhee is zeker slechter dan Scholte, gelijk deze erger is dan De Cock. Door zulk preken kunnen nieuw(e) kerkelijke beroeringen ontstaan en het lastig maken. Maar die zijn voorbijgegaan en zoo zal het ook zijn met de dwaasheid onzer dagen. Het is waar, aangenamer moeten voor U de tijden van rust in uwe classis geweest zijn; maar bij de tegenswoordige onrust is het voor het gemoed toch ook sterkend, te gevoelen, dat men door de Voorzienigheid niet tevergeefs op eene gewigtige plaats en in bedenkelijke omstandigheden gebezigd wordt. Gij, mijn Vriend! hebt aan uwe classis en daardoor aan onze kerk werkelijk reeds veel dienst bewezen; wanneer wij eens van dit tooneel zullen aftreden, is niets verhevender dan de gedachte: „Ik heb mijne plaats niet nutteloos beslagen." God sterke U om ook in het nieuw aangevangen jaar met denzelfden moed en trouw voort te gaan en zegene uwen arbeid.

Uwe enz.

(JANSSEN).

109. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 16 Jan. 1835.

Herv. Eered.
17 Jan. 1835. *no. 1 P.*

Heusden, 16 Jan. 1835.

WelEdelgeboren Heer en Vriend!

Deze dient ten vervolge op den vorigen.

In 's Bosch heb ik met den procureur Holster gesproken. Deze was van oordeel, dat men eerst den termijn van het appel moest laten verloopen, voor men Scholte c.s. kon dagvaarden. Daar slechts drie of vier dagen hieraan mankeerden, berustte ik te liever in deze opinie, daar dezelve allen *schijn* van illegale handelwijze voorkwam.

Intusschen had ik aan het Provintiaal Collegie en aan het Provintiaal Kerkbestuur autorisatie gevraagd om tegen S(cholte) c.s. te procedeeren. Ongelukkig had ik art. 77 van het Reglement op de Administratie op de Kerkelijke fondsen [26]) over het hoofd gezien — wie kan ook alles onthouden? — en ziedaar, het antwoord is, dat men ter voorkoming van alle chicanes dat artikel moest in het oog houden. Op de vergadering van ons Bestuur heb ik dit voorgesteld en wacht nu nog deze week ook de toestemming der Kerkvoogden van Genderen om te procedeeren. Ongetwijfeld zal deze volgen en daarmede zal ik andermaal de autorisatie van het Provintiaal Collegie inroepen om de zaak te entameeren [27]). Van het Provintiaal Kerkbestuur heb ik nog geen antwoord, ofschoon het toch mijns inziens, salvo meliori [28]), noodig is, dat ook dit Bestuur aan het Klassikaal Bestuur, *als kerkeraad* fungerende, de bevoegdheid verleene om te procedeeren.

Een lang gehaspel heeft er bij ons Bestuur plaatsgegrepen, hoe S(cholte) de pastorij te doen ontruimen. Ik voor mij heb het ministerieel geheim advis gevolgd en de leden er opmerkzaam op gemaakt. Het resultaat is geweest, om den Gouverneur te verzoeken, de Burgemeester van Doeveren de autorisatie en desnoods den last te verstrekken, om met behulp der politie den klassikalen kerkeraad behulpzaam te zijn in den administrativen maatregel om de pastorij te doen ontruimen. Morgen of overmorgen schrijf ik deze missive. De zwarigheid, die men opperde, was deze: 1⁰ dat men

---

[26]) „Geene procedures, welke aan de gemeente eenige kosten zouden kunnen veroorzaken, kunnen door dezelve, hetzij als verweerder, hetzij als aanlegger, gevoerd worden, dan op grond van een besluit, genomen in eene daartoe opgeroepene vergadering van kerkvoogden en notabelen of van kerkvoogd en kerkenraad, goedgekeurd door het Provinciaal Kollegie.

In geval er echter periculum in mora mogt zijn, zullen kerkvoogden bevoegd wezen tot het doen van zoodanige daden, als vereischt worden om de zaak in derzelver geheel te houden."

[27]) Entameeren = aansnijden.

[28]) Salvo meliori = onder verbetering.

nooit dan ten gevolge van een regtelijk gewijsde iemand uit zijn woning kon zetten; 2° dat de Burgemeester van Doeveren zwarigheid zoude maken, aan het verzoek van het Klassikaal Bestuur gevolg te geven, indien hij ad hoc [29]) ook niet door den Gouverneur gelast werd.

De beroerten in Sprang, 's Gravemoer etc. zijn gestild; te Sprang grijpen evenwel oefeningen in den geest van Sch(olte) plaats, waaromtrent ik mijn neef geraden heb, zich niet te moeten bekommeren, maar ze onverschillig aan te zien, daar zulks buitendien het de zaak der politie was, ze al of niet te beletten. Quod factum [30]). Te 's Gravemoer is alles geredresseerd en zoo ook te Bezoijen; overal heeft men zich moeten tevreden houden met verklaringen, dat men niet tegen de bestaande orde was; en voor het ogenblik is dit genoeg. De geestelijke muiterij neemt alzoo eer af dan toe, en zelfs begint menigeen te Genderen en Doeveren het embargo [31]) moede te worden, waaronder S(cholte) de zielen gelegd heeft.

Ik was gisteren bij Moorrees te Wijk. Druk was deze aan het schrijven. Hij zeide mij een brief van Molenaar — die tusschen de factie van Capadose en van zijn eigen systema zich geklemd gevoelt en de moeyelijkheid zijner positie meldde — ontvangen te hebben, waarin M(olenaar) schreef, dat Moorrees hem toch eens mogt schrijven wat er van een stellig gerucht ware, dat hij — Moorrees — zijne vroegere orthodoxie geheel had vaarwel gezegd en nieuwe begrippen aankleefde.

Moorrees had deze vraag beschouwd als van genoegzaam belang voor zijn eer, om dezelve publiek te beantwoorden, en binnenkort verwachten wij dus eene brochure van Moorrees, in welke hij zich omtrent het oproer te G(enderen) en D(oeveren) zal verklaren en onder anderen de getuigenis afleggen, dat zijns inziens het Klassikaal Bestuur met te veel langmoedigheid hemwaarts is te werk gegaan [32]).

Ik ben

UWEdGeb. dankbare vriend,

C. W. PAPE.

---

[29]) Ad hoc = voor dit doel, hiertoe.

[30]) Quod factum = hetgeen ook gebeurd is.

[31]) Toespeling op hetgeen in Nov. 1832 gebeurd was, het beslag leggen op alle Nederlandsche schepen in Engelsche en Fransche havens.

[32]) In de brochure van Moorrees, in 1835 bij J. H. den Ouden verschenen onder den titel: *Leerrede over de algenoegzaamheid van Jezus Christus voor allen, die door het geloof met Hem gemeenschap ontvangen; met eene Voorrede ter openlegging der redenen van mijn gehouden gedrag ter zake van de afscheiding door den Eerw. Heer H. P. Scholte,* komt een getuigenis in den door Pape genoemden geest niet voor.

110. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 17 Jan. 1835.

Herv. Eered.
17 Jan. 1835. *no. 1 P.*

(minuut)

Aan den Heer C. W. Pape, scriba classis en predikant te Heusden.

's Hage, 17 January 1835.

WelEerwaarde Heer en Vriend!

Maandag zal ik over de heden ingekomen nominatie met den Minister spreken. Omtrent eene informatie ten aanzien van *Van Setten* [33]) in de uwe van den 15en [34]) wenschte ik wel eenig meerder licht, namelijk dat zijn preek te Genderen *zeer* bevallen had. De vraag is, of hij zulks te danken heeft gehad aan een *geoorloofd* voorzigtig beleid om de hem bekende gevoelens zijner hoorders niet te bruskeeren? of aan een plooyen naar den hem bekend geworden verdorven smaak? Zoo het laatste waar mogt zijn, zou men het draaijen noemen. Kunt gij mij daar iets van zeggen? [35]).

Over de pastorijzaak is door U juist geoordeeld. Nu zoodra de Koning zelf een predikant zal benoemd hebben, komt het mij voor, dat het Scholte wat al te bedenkelijk zal worden, de pastorij in te houden.

Die man is met zijn ouderlingen en diakenen weder hier geweest, maar zich op de gewone audiëntie aangemeld hebbende, heeft Z. M. aan Scholte doen zeggen, dat hij wel als een particulier, gelijk elk ander, kon komen, maar dat de Koning hem niet meer als predikant erkende, veel min hem als zoodanig aan het hoofd van een kerkeraad, noch deze personen als commissie kon spreken [36]). Zij zijn dus afgedropen en het tweede request is slechts

---

[33]) C. F. van Setten (1805—1878); 1832 hulppred. te Vaassen; 1835 predikant te Doeveren c. a., 1852 te Marken; 1862 te Hedel, 1867 te Overlangbroek, 1872 te Werkhoven; 1876 emeritus; overleden te Leersum.

[34]) In het genoemde schrijven handelt Pape over het door het Classikaal Bestuur van Heusden voor Doeveren en Genderen voorgestelde drietal. Hij vermeldt daarbij o. a., dat Van Setten in de vorige vacature ook te Genderen gepreekt had en toen zeer bevallen was, maar naderhand, toen men hem te Babyloniënbroek ging „hooren", erg was tegengevallen [Herv. Eered. 16 Jan. 1835 no. 6 P].

[35]) In zijn antwoord van 20 Januari deelt Pape mede, dat Van Setten volgens Van Spall wel „bij de hand" is, maar geen „draaijer" [Herv. Eered. 21 Jan. 1835 no. 1 P].

[36]) Deze mededeeling berust op een officiëel bericht van den Secretaris van Staat in naam des Konings aan de Ministers van Justitie en van Eeredienst d.d. 15 Januari 1835 no. 94, dat Scholte, benevens Joh. Branderhorst, Teunis Boll, Cornelis van Gammeren en Arie Verkuil zich ter gelegenheid van de audientie van 14 Januari als Commissie van

ingezonden en zoo mij ter hand gekomen. Eergisteren zijn de *Gereformeerde* ouderlingen en diakenen van Doeveren en Genderen bij mij geweest; ik heb met hen zeer bedaard geredeneerd, maar, zooals van zelfs spreekt, zonder dat de mannen zich lieten overtuigen. Op hunne schrifturen zal waarschijnlijk nog zoo spoedig niet worden gerapporteerd, omdat er ook dito van de Cockianen aanhangig zijn en wij ook liefst eerst de regterlijke procedures tegen hen wilden vervolgd zien.

Met vriendschap en hoogachting enz.

(JANSSEN).

Wanneer er geschreven moet worden voor het publiek, is het *thans* beter, dat Moorrees het doe. Laat Scholte dan *tegen hem* rechten! De partij is het geheel niet eens en zal daardoor nog meer uit elkander raken.

Die mannen van Doeveren waren *Branderhorst, Boll, Van Gammeren* en *Verkuil,* U zeker allen meer dan genoeg bekend [37]).

111. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 22 Jan. 1835.

Herv. Eered.
22 Jan. 1835. *no. 8.*

(minuut) (*Aan den Koning*).

Het Classikaal Bestuur van *Heusden,* overwegende de noodzakelijkheid eener spoedige vervulling der te *Doeveren, Gansoyen* en *Genderen* door de afzetting van *H. P. Scholte* vacerende predikantsplaats en uit hoofde der suspensie der kerkeraadsleden doende dat des kerkenraads is, heeft geoordeeld te moeten handelen naar aanleiding van het *Reglement op de Vacaturen ezv.,* bekrachtigd bij Uwer Majesteits besluit van den 23. November 1826 no. 189, en bijzonder als naar § 40 [38]) werkzaam voor een kerkenraad, die het

---

den Kerkeraad van Doveren c.a. aan Zijne Majesteit hadden voorgesteld, waarschijnlijk met het oogmerk om hun vroeger ingezonden verzoeken aan te bevelen en de beslissing omtrent dezelve te bevorderen, doch dat Zijne Majesteit gemeend had, „met hen in geene bijzonderheden te kunnen treden en hen dadelijk te moeten doen opmerken, dat, ofschoon bereid om hunne individuëele belangen, evenals die van elk ander, te vernemen, Hoogstdezelve hen als Commissie niet kon erkennen noch aanhooren" [Justitie, 11 Febr. 1835 no. 48 C].

[37]) In zijn brief van 20 Januari typeert Pape Jan Branderhorst als „een excentrique dweeper", Teunis Boll als „een hoogmoedige domoor" en Verkuil als „de *vroomste* van allen" [Herv. Eered. 21 Jan. 1835 no. 1 P]. Vgl. met betrekking tot Verkuil: J. C. Rullmann, *Dr H. Colijn,* Leiden, 1933, blz. 3, waar hij genoemd wordt als de grootvader van moederszijde van Dr Colijn.

[38]) „Zoo de vertraging der beroeping veroorzaakt wordt door de schuld des Kerkeraads en dezelve op herhaalde aanmaning geen voortgang maakt, zal het Klassikaal Bestuur, in geval de Kerkeraad het regt der benoeming heeft, een drietal formeren, ten einde de benoeming door Z. M. den Koning moge gedaan worden."

regt van benoeming heeft, maar door eigen schuld niet uitoefent. Dientengevolge heeft het Classikaal Bestuur van Heusden gemeend het in voornoemd artikel bepaalde *drietal te moeten formeren, ten einde de benoeming door Z. M. den Koning mogt gedaan worden* [39].

Bij nevensgevoegd schrijven van den 16. dezer draagt het Classikaal Bestuur hetzelve drietal voor, waarop geplaatst zijn de kandidaten *C. F. van Setten, J. P. H. van Hulsteijn* [40]) en *H. Hiebink.* Van alle deze kandidaten zijn bij mij zeer gunstige getuigenissen ontvangen, maar ik meen echter den eerstgenoemden bijzonder Uwe Majesteit te mogen aanbevelen.

De Heer *C. F. van Setten* is, na een loffelijk examen bij het Provintiaal Kerkbestuur van Utrecht, tot kandidaat aangenomen in het jaar 1832 en sedert is hij als hulpprediker van den predikant *Van Niel* [41]) te *Vaassen* met veel voldoening en genoegen werkzaam geweest, zoodat hij reeds merkelijke ondervinding in het leeraarsambt heeft verworven en zijne bekwaamheid door den predikant Van Niel zeer geroemd wordt [42]).

Daarenboven heb ik ontvangen een hierbij gevoegd adres van de voornaamsten der getrouw gebleven leden van de Hervormde gemeente van Doeveren en Genderen [43]), waarbij zij de benoeming verzoeken van den kandidaat *Van Setten,* als wien zij voorheen met genoegen hebben hooren prediken en die hun door zijne christelijke [44]) denkwijze en zedelijk gedrag bijzonder bevallen is.

Ik heb de eer, hiernevens te voegen het concept van het besluit, hetwelk door Uwe Majesteit ten dezen zou kunnen genomen worden [45]).

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

[39]) De Secretaris en Adviseur Janssen schreef dienaangaande bij missive van 24 Jan. d. a. v. aan Ds C. W. Pape te Heusden: „Ik ben nogal in twijfel geweest, of het Classikaal Bestuur niet zelf de benoeming had kunnen doen, maar vervolgens begreep ik, dat ook de benoeming uit het drietal door den Koning kon geschieden en zulks dan beter was. Het Reglement op de Vacaturen is ten dezen niet helder; men heeft een dergelijk geval niet verondersteld" [Herv. Eered. 24 Jan. 1835 no. 1 P].

[40]) J. P. H. van Hulsteijn (1805—1848); 1830 candidaat; 1835 hulppred. te Aalst, 1836 te Berkhout; 1836 predikant te Bekerke, 1842 te Oosterhout (N.Br.).

[41]) B. E. C. van Niel (1782—1836); 1805 predikant te Vaassen; hield tevens een kostschool ter opleiding voor de academie.

[42]) Hierbij bevindt zich het adres van aanbeveling.

[43]) Het hierbij aanwezig adres is onderteekend door Jan van Gammeren, president-kerkvoogd en assessor, Izak van Gammeren, kerkvoogd, Arie Boll, oud-ouderling en assessor, en Jan Colijn, oud-diaken.

[44]) In het rekwest is sprake van „gezond verlichte denkwijze."

[45]) Den 23. Januari volgde de benoeming van Van Setten vanwege den Koning [Herv. Eered. 27 Jan. 1835 no. 5].

112. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 4 Febr. 1835.

Herv. Eered.
7 Febr. 1835. *no. 1 P.*

Heusden, den 4. Feb. 1835.

WelEdele Heer en Vriend!

Het een en ander moet ik UE. melden, om UE. au courant [46]) van de Doeversche zaak cum annexis te houden.

Ingevolge de medegedeelde instructie, vervat in de confidentiëele ministeriëele missive, heeft het Klassikaal Bestuur autorisatie aan het Prov. Collegie verzocht om tegen Kerkvoogden van D(oeveren) en G(enderen) te procedeeren. Onze Praeses, die met Suringar in de commissie daartoe gesteld was, heeft die autorisatie gevraagd, dan het pointilleuse [47]) Collegie heeft dezelve afgewezen als niet genoeg gemotiveerd en uit gebrek aan den vorm. Ik moest het Collegie daarover gelijk geven, omdat deszelfs besluit zich op de aanvrage gronden moet en in regten behoort voor te komen. Eene extraordinaire vergadering — art. 77 Administratie Kerkelijke fondsen — is er dus belegd, en zoo heb ik de *gemotiveerde* aanvrage opnieuw geteekend aan het Provintiaal Collegie verzonden en wacht nu sints eenige dagen op autorisatie.

Aan het Provintiaal Kerkbestuur is autorisatie verzocht om wegens de diaconiegoederen te procedeeren, doch dat difficulteerde, omdat geen wet aan hetzelve daartoe de bevoegdheid toekende, en in weerwil ik Augustini [48]) inlichting gaf omtrent de opinie van hooger gezag, zoo bleef men toch aan het denkbeeld vasthouden, dat men, voor men een stap verder deed, aan Eeredienst moest vragen om inlichting. Ook Van Spall deelde dit gevoel, en letterlijk heb ik den knoop moeten doorhakken om een begin aan de zaak te maken. Ik heb dus l.l. Vrijdag de quaestie in handen van een bekwaam Procureur gegeven, om den Kerkeraad tot afgifte onder rekening en verantwoording te dagvaarden. Hedenavond schrijft mij deze, dat hij de zaak op het touw zal zetten, doch dat hij vooraf het vonnis van afzetting etc. etc. verlangt te bezitten.

Aan den Gouverneur heb ik geschreven, om den Burgemeester, die ook hoog tegen het exploict opziet, te autoriseeren, desnoods te gelasten, op aanvrage van het Klassikaal Bestuur hetzelve bij zijne administratie te handhaven en Scholte uit de pastory te zetten, doch tot dusverre heb ik geen antwoord. Welligt ontvang ik het toch spoedig.

Inmiddels is het beroep van Van Setten kerkelijk gemaakt en zal hem, na de approbatie der Heeren, weldra worden toegezonden.

---

[46]) Au courant = op de hoogte.
[47]) Pointilleus = kleingeestig, overdreven precies.
[48]) A. Luberti Augustini (gest. 1850); 1800 student te Utrecht; 1808 predikant te 't Waal en Hondswijk, 1816 te 's Hertogenbosch; 1819—1843 secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur; 1820—1841 secretaris van het Prov. College van Toezicht; 1843 emeritus.

Scholte zelf moet den 20. te Appingedam compareeren, doch blijft in dezelfde hooge opgewondenheid en houdt gedurig conventikelen te Genderen, waar hij sedert eenige dagen zijne aanhangers wederom eenen ongedachten moed heeft weten in te blazen. Zijn adviseur is de jammerlijke Luyben [49]), *dat* lid der Staten Generaal. Deze heeft hem gezegd, zijne vergaderingen vrij te kunnen houden, mits — in een herberg of winkel. Eene herberg is dus de plaats der vergadering van de factie, en deze bevindt er zich ook getrouwelijk bijna elken avond.

Eene buitengewone beweging heeft er gisteren weder te Genderen plaats gegrepen. S(cholte) heeft opnieuw de Genderschen weder laten teekenen en Z. M. zal dus eerstdaags eene petitie ontvangen, die waarschijnlijk over de oude schrijvers loopen zal [50]). Het is ongelofelijk, hoe de man woelt en werkt, en niet min onbegrijpelijk is het, hoe hij de gemoederen weet op te winden en zelfs zulken een nieuwen moed kan inblazen, die anders hem vaarwel zeggen zouden.

God geve, dat men *ferm* hem zal blijven aantasten en dat toch het Provintiaal Collegie niet langer drale met de autorisatie te verleenen, noch de Gouverneur met aan ons verzoek te voldoen, want waarlijk, het tot in het pusillanime [51]) loopende „beducht zijn voor de gevolgen" van meer dan een der kerkelijke bestuurders, is beklagelijk; ik zoude daarvan in scriptis proeven kunnen bijbrengen!!

In den omtrek blijft het rustig. Te Sprang is *alles bedaard;* mijn Neef heeft mijn raad gevolgd, doch zich overigens ferm gehouden. In Vrijhoeven Capelle oefent men druk, doch daarbij blijft het ook. De ellendige Van Rhee is nog ellendiger door de podagra en heeft sedert 4 weken niet gepredikt.

Op het naburig Nederhemert heeft Ds Hanewinckel — ik wenschte dat de Heer Van Nagell, Heer van Hemert [52]), het wist — de partij der regtzinnigheid gekozen, en lokt thans velen tot zich. En wie is Hanewinckel? — een onbeduidend ventje, die gaarne van Hemert elders wilde beroepen zijn, dien dit mislukt is en die thans langs den weg der zoogenaamde vroomheid — eene andere standplaats zoekt te verkrijgen; een zwakgeestige huichelaar, minder om een naam te maken, dan om beroepen te worden.

Moorrees zal *niet* schrijven en heeft van zijn plan afgezien; wat

---

49) Mr J. L. A. Luyben (1786—1859); 1810 advokaat te Waalwijk; 1817 lid van de Gedeputeerde Staten van Noordbrabant; 1825 Commissaris van het district Boxtel; 1829—1842 advokaat te 's Hertogenbosch; sedert 1842 raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof aldaar; 1829—1859 lid van de Tweede Kamer; ijverig Roomsch-katholiek, onder Willem I bijna altijd in oppositie.

50) Den 6. Febr. 1835 werd een door de leden der gemeente geteekende verklaring van volharding bij hun afscheiding aan den Koning toegezonden. In het begeleidend schrijven van den Kerkeraad wordt geprotesteerd tegen de zending van een uit 's lands kas bezoldigden predikant naar Doveren c.a., daar het daarvoor vereischte aantal van 50 zielen niet aanwezig is. Beide stukken zijn opgenomen in *Officiëele Stukken*[2], blz. 149—152.

51) Pusillaniem = kleinzielig.

52) C. A. D. baron van Nagell, heer van Nederhemert (1792—1868).

hem daartoe bewege, weet ik niet, maar dit weet ik, dat het mij leed doet.

Zoo gaarne wenschte ik UE. mondeling te spreken, maar ik kan in deze omstandigheden niet van huis. Mijne reis naar Den Haag en Leijden moet ik mijns ondanks uitstellen. Mijn Carel is candidaat geworden [53]). Hij schijnt bijzonder wel met Clarisse te staan; hij is thans te L(eiden) om te prediken en dan zich voor het prov(inciaal) examen verder aan te geven.

Moede van kopieeren en schrijven leg ik de pen neder met de hartelijkste groet en aanbeveling.

Ik ben UEds d.v. vriend,
C. W. PAPE.

113. Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst, 7 Febr. 1835.

Herv. Eered.
26 Febr. 1835 *no. 2.*

Aan Zijne Excellencie den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk.

A. no. 1. *'s Hertogenbosch,* den 7. February 1835.

Het Classikaal Bestuur van Heusden heeft mij te kennen gegeven, na de ontzetting van den Predikant van Doeveren, Genderen en Gansoijen, *H. P. Scholte,* denzelven te hebben aangeschreven om de pastorij der Hervormde gemeente te *Doeveren* te ontruimen binnen zes weken, doch hierop van den pretensen kerkenraad [54]) onder dagteekening van 29 December ll. een weigerend antwoord te hebben ontvangen, hetwelk mij kopijelijk is medegedeeld; dat een ander predikant benoemd zijnde, het van belang is dat deze het genot van de bewoning der pastorij erlange, waarom het Classikaal Bestuur mij verzocht heeft, den Burgemeester van *Doeveren* te autoriseren en desnoods te gelasten, om het Classikaal Bestuur behulpzaam te zijn in de handhaving van deszelfs administratie, en om op deszelfs aanvrage door de politie den afgezetten predikant *Scholte* de pastorij te doen ruimen.

Reeds bij het ontvangen dezer missive zag ik zwarigheid in het toetreden tot eenen zoodanigen maatregel, daar het mij voorkwam, dat, om tot die ontruiming te geraken, den weg van regten zou moeten worden ingeslagen, doch ten overvloede heb ik vermeend, op dat verzoek van het Classikaal Bestuur de consideratiën en advies van den Heer Procureur Crimineel in deze Provincie te moeten inwinnen.

---

[53]) C. F. J. Pape (1813—1886); 1837 adjunct predikant, 1852 gewoon predikant te Heusden; 1870 emeritus.

[54]) De pretense kerkeraad = de kerkeraad die er aanspraak op maakt, de wettige kerkeraad te zijn.

Deze ambtenaar deelt mijn gevoelen, dat de predikant Scholte door middelen *regtens* tot die ontruiming zou behooren te worden geconstringeerd [55]), ten ware, zegt ZEWG., er *kerkelijke* verordeningen mogten bestaan, welke anders mogten statueren.

Deze opmerking, hoewel alleen op eene onzekere suppositie rustende, geeft mij aanleiding om, alvorens aan het Classikaal Bestuur te antwoorden, Uwe Excellencie te verzoeken, mij hare gedachten over de aanvrage van dat Bestuur, om bij maatregel van policie de pastorij van Doeveren door den Heer Scholte te doen ontruimen, wel te willen mededeelen, zullende, wanneer geene kerkelijke verordeningen genoegzamen grond tot dusdanigen maatregel opleveren, Uwe Excellencie welligt niet ondoelmatig oordeelen, ook de opinie van Zijne Excellencie de Minister van Justitie hierop in te winnen.

De Gouverneur der provincie Noord-Braband,
BARON VAN DEN BOGAERDE.

114. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 10 Febr. 1835.

Herv. Eered.
10 Febr. 1835 *no. 1.*

(minuut) *Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.*

Ik heb de eer, Uwe Excellentie bij deze te doen toekomen eene missive van den Gouverneur van *Noordbraband* van den 7. dezer, daarbij kennisgevende van de aanvrage des Classikalen Bestuurs van *Heusden* om de hulp van het burgerlijk gezag tot ontruiming der pastory, door den afgezetten predikant *Scholte* nog geoccupeerd, maar welke ontruiming naar het inzien van den Gouverneur en van den Procureur Crimineel alleen door den weg van regten zou kunnen verkregen worden.

Het komt mij voor, dat het Classikaal Bestuur van *Heusden* volkomen bevoegd is om de adsistentie der politie in te roepen tot het krachtdadig weeren van alle belemmering, welke den nieuw beroepen predikant bij de aanvaarding zijner functiën mogten worden in den weg gelegd, waartoe het occuperen zijner pastorij door een daartoe thans geheel onbevoegden zeker behoort. Ik meen mij dan ook te herinneren — hetwelk zeker aan Uwe Excellentie nog beter zal bekend zijn —, dat reeds eenige jaren geleden, toen aan een nieuw benoemden Roomsch Catholyken pastoor te *Nijmegen* de ontruiming der pastory door zijn voorganger geweigerd werd, dezelve daartoe door het burgerlijk gezag is genoodzaakt geworden [56]).

Dat mijne wijze van zien ten dezen Uwer Excellenties goedkeuring zal wegdragen, meen ik te mogen besluiten uit hare ge-

---

[55]) Constringeeren = dwingen.
[56]) Vgl. hierna no. 117.

heime missive van den 11. December ll. no. 41 [57]) en ik zou dus den Gouverneur dadelijk hebben kunnen beantwoorden; maar uit hoofde van den aard der zaak en naar aanleiding van het slot der missive des Gouverneurs oordeelde ik raadzaam, dezelve vooraf aan Uwe Excellentie mede te deelen en om hare nadere en stellige verklaring over dit punt vriendelijk te verzoeken. Ik acht het toch van groot belang, den Gouverneur van *Noordbraband* volkomen in te lichten, daar bij de noodzakelijkheid om den door hem bedoelden weg van regten in te slaan, een zeer lang oponthoud en daardoor voortduring, zoo niet toeneming van onrust zou te verwachten zijn.

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

v. PALLANDT v. KEPPEL.)

115. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 11 Febr. 1835.

Herv. Eered.
14 Febr. 1835 *no. 3 P.*

Heusden, 11 Febr. 1835.

WelEdel(e) Heer en Vriend!

In vervolge mijns vorigen moet ik UE. nog eenige particularia melden.

Heden heb ik beroep van Van Setten kerkelijk gemaakt en aan Van Spall ter teekening verzonden. Daar het mij onmogelijk is, alles te schrijven, wat er te schrijven valt, zoo had ik onzen Praeses verzocht om den beroepsbrief te stellen, doch den nieuwen vorm deszelven in het oog te houden; doch onbegrijpelijk genoeg zendt de man mij echter den ouden beroepsbrief, zoodat ik mij gedrongen heb gezien, deze zaak zelf af te doen. Acht dagen zijn hiermede zoek geraakt.

Nevensgaande missive is van den substituut secretaris Keer te 's Bosch. Uit dezelve ziet UE., hoezeer men difficulteert om de gevraagde hulp der politie te verleenen, en hoe het onder de mogelijkheden behoore, dat dezelve gedeclineerd [58]) wordt. l.l. Zondag predikte ik te Doeveren voor 18 menschen. Een inwooner van Doeveren riep mij ter zijde en waarschuwde mij, om toch alle maatregelen te nemen in geval Scholte ter pastorij mogt worden uitgezet, nadien hij mij stellig verzekerde, dat er een plan bestond, dat de Genderschen er zich met geweld tegen zouden verzetten. Deze waarschuwende raadgeving in hare waarde latende, geloof ik echter, dat het van belang zal zijn, in tijd en wijle dezelve ad notam te nemen [59]).

Scholte houdt dagelijks bijeenkomsten te Genderen, en de petitie,

---

[57]) Zie hierboven no. 104.
[58]) Declineeren = afwijzen.
[59]) Ad notam nemen = erop letten.

die nu weer door zijne aanhangers geteekend is, behelst een voordragt aan Zijne Majesteit, dat er geene 50 zielen te Doveren en Genderen zijn en dat derhalve geen predikant aldaar kan exteeren [60]. Relata refero [61].

Ik achtte het van genoegzaam belang, den brief des Burgemeesters van Almkerk — een *man* — met mijn antwoord UE. toe te zenden. Meerburg, de predikant, is een zoo bevreesde dweeper, als Scholte een maniacus is. Almkerk zelf is een wespennest. Onderscheidene goedgezinden bevinden zich echter aldaar, die evenwel thans voor de massa moeten — stilzwijgen. UE. ziet, dat ook daar Scholte's geest en hand werkzaam is. Ware hij toch in Silezië! Zoo gaarne ik naar 's Hage wilde komen, kan ik echter niet wegens zoo vele bezigheden en de onophoudelijke correspondentie. In April, als God wil, hoop ik dit genoegen te hebben, om vacuus curarum [62] eens over te stappen.

Ik ben met hooge achting,

WelEdelgeboren Heer en Vriend,
UWEdGeb. dienstvaardige dienaar en vriend,
C. W. PAPE.

P. S. Mag ik de beide brieven terug verzoeken *en uwe opinie over Almkerk verzoeken?*

116. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 17 Febr. 1835.

Herv. Eered.
18 Febr. 1835 *no. 1 P.*

Heusden, 17 Febr. 1835.

WelEdelgeb. Heer en Vriend!

Hierbij het welwillend mij toegezonden adres der Scholtianen, over hetwelk ik medelijdend de schouders heb opgehaald.

Ten opzigte uwer vraag omtrent het personeel te Doveren, Gansoyen en Genderen moet ik aanmerken dat

1° in de eerste oogenblikken der zotte afscheiding, hetzelve door mij niet hooger is opgegeven dan 30 tot 36 zielen, omdat ik destijds nog niet wist, of er behalve de zoodanigen, die *openlijk* verklaard hadden, met S(cholte) geene gemeene zaak te willen maken, ook nog andere waren, die met zijne verwarring niets wilden te doen hebben.

2° dat bij het vragen van handopening dit aantal 52 beliep, van hetwelk destijds de consulent Suringar mij op mijne aanvrage eenen nominativen staat [63] heeft ingeleverd. Om geene mogelijke critiques van de zijde van Scholte c.s. te beloopen, vroeg ik

[60] Exteeren = nog voorhanden zijn, nog bestaan.
[61] Relata refero = ik vertel, wat men mij verteld heeft.
[62] Vacuus curarum = vrij van zorgen.
[63] Nominatieve staat = naamlijst.

Suringar om eene lijst der getrouw geblevenen, en van achteren heb ik dus, sedert de lecture der laatste remonstrantie, alle mogelijke voldoening van dezen genomen maatregel.

3⁰ dat het getal der zielen in de gemeenten voormeld thans beloopt 63, van welke ik op de eerste aanvrage bereid ben, den nominativen staat op te zenden [64]. De vermeerdering van het primitieve getal van 30—36 zielen tot het tegenwoordige van 63 proflueert [65]) gedeeltelijk uit de nadere bekendwording van zulken, die geene Scholtianen hebben willen zijn, gedeeltelijk uit de intrekking der teekening van anderen.

Wat de rekestranten gelieven te zeggen, dat niet zeer edele pogingen zouden zijn aangewend om enkelden van hen af te trekken is — een leugen. Noch het Klassikaal Bestuur, noch de Consulent heeft iets in het werk gesteld om de Scholtiaansche factie afbreuk te doen. Mijn denkbeeld, „niemand aan te spreken en niemand zijdelings noch regtstreeks te willen overhalen", heeft gelukkig bij allen de overhand gehouden; want ik begreep, dat dergelijke poging olie in het vuur zoude werpen; dat dergelijk blijk van belangstelling den sectarissen wonderhooge gedachten van hunne onderneming zoude inboezemen; en dat het het verkieslijkst ware, hen in hun eigen sop te laten gaar kooken, als het beste middel om hen uit eigen beweging te doen terugkeeren. Bij enkelden heeft zich dit denkbeeld reeds verwezenlijkt en — vele anderen zullen met den tijd wel volgen.

Ik verlang zeer naar de ontruiming der pastorij door S(cholte), want dat hij schijnbaar [66]) het Bestuur blijft trotseeren, doet nadeel aan de goede zaak. Op den duur houdt hij zijne conventikelen vol. Zaturdag ll. is hij vertrokken naar Appingadam, en nieuwsgierig wacht ik naar den uitslag. Vol moed is hij derwaarts heengereisd en hoog geeft men op van een brief, dien hij van zijn Advokaat moet ontvangen hebben en die de vrolijkste vooruitzigten opende.

Van het citeeren der Kerkvoogden en Diakenen tot overgave, hoop ik binnenkort wat te vernemen; althans de zaak wordt of is op het touw gezet.

Van *Almkerk* wacht ik met verlangen berigt van den Burgemeester. Te *Werkendam* ontloopt men druk den Predikant [67]) naar Almkerk. Te Vrijhoeven Cappelle houdt men afzonderlijke oefeningen. Met een woord, de geest van Scholte heeft zich rondom verspreid. Te Veen is er nu in 6 weken eens gepredikt. Onze ringspredikanten weigeren om voor den ellendeling eene beurt te vervullen, en daar hij geene liefdebeurten wil of durft vragen, blijft de gemeente van 750 zielen ledig staan.

Onbekend met de woonplaats van den Graaf van Reede [68]), opper-

---

64) Bij zijn brief van 26 Febr. 1835 zond Pape metterdaad zulk een staat van niet-afgescheidenen, ten getale van 65 personen, opgemaakt door den consulent Suringar den 13. Febr. 1835 [Herv. Eered. 27 Febr. 1835 no. 3 P].

65) Proflueeren = voortvloeien.

66) Schijnbaar = klaarblijkelijk.

67) J. H. Bösken (1804—1873); 1828 predikant te Hall, 1834 te Werkendam, 1840 te Vlissingen, 1845 te Utrecht.

68) W. G. F. graaf van Reede Ginckel (1780—1844); kamerheer van koning Willem I; lid der Prov. Staten van Gelderland.

kamerheer des Konings, die als voogd van den minderjarigen Ambachtsheer van Doeveren het beroep van Van Setten moet approbeeren, ben ik zoo vrij hetzelve ingesloten UE. te doen toekomen, met vriendelijk verzoek hetzelve te willen doen bezorgen.

Ik ben met dankbare hoogachting,

WelEdelgeboren Heer en Vriend,
UWEdGeb. dv. vriend,

C. W. PAPE.

P. S. De Predikant van Nederhemert, Hanewinckel, laat *van tijd tot tijd* het zingen der gezangen na. De man is van een groote nul regtzinnig geworden, en daar hij doorgaans 30 menschen in zijn kerkje had, telt hij er thans reeds 130 à 150 en meer. Zijn voorbeeld wekt natuurlijk de regtzinnigen in den Bommelerwaard op en men bespreekt in de naburige gemeenten den invloed van den Hemertschen zwakhoofd. Zoude men het Klassikaal Bestuur van Bommel daarop niet opmerkzaam kunnen maken, opdat het het „principiis obsta" [69]) aanwende?

Hanewinckel is in elk opzigt een non ens [70]) en een hals. Langs den weg van hyperorthodoxie wil hij van Hemert elders worden beroepen; dit is *zijn* doel.

117. Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 19 Febr. 1835.

Herv. Eered.
26 Febr. 1835 *no. 2.*

(kopy) *Aan den Heere Minister van Justitie.*

no. 243. *'s Gravenhage*, den 19. February 1835.

Door Uwe Excellentie is op den 11. dezer loopende maand in mijne handen gesteld eene missive van den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, waarbij Uwe Excellentie wordt verzocht, Haar gevoelen mede te deelen omtrent de vraag, of de afgezette predikant *Scholte,* welke niettegenstaande zijne afzetting en de benoeming van zijnen opvolger steeds de pastory te *Doeveren* blijft occupeeren, daaruit door eenen maatregel van policie kan worden uitgezet, dan wel, of er tot die ontruiming voor den burgerlijken regter zoude moeten worden geprocedeerd.

Daarop zullende dienen van berigt, consideratiën en advies, en onder terugzending der stukken, heb ik de eer aan Uwe Excellentie te kennen te geven, dat in gewone zaken mijns inziens een maatregel van policie van dien aard alleen zoude kunnen te pas komen,

---

[69]) Principiis obsta = verzet u tegen het eerste begin.
[70]) Een non-ens = een man van niets, iemand die niet meetelt.

wanneer de inwoning *ab initio* [71]) onwettig is geweest, maar dat in alle gevallen, waarin een wettiglijk begonnene inwoning, na expiratie van het daartoe verkregen regt, *onwettiglijk* wordt verlengd, tot het gezag des burgerlijken regters behoort te worden gerecurreerd [72]). Schoon dus ten aanzien van den predikant *Scholte* het laatste geval zoude schijnen te bestaan, ontveins ik echter niet, dat zulks niet alleen tot oponthoud, maar ook tot andere ongelegenheden zouden kunnen aanleiding geven, en ik meen het dus wenschelijk te moeten achten, dat in dit geval op dezelfde wijze worde beschikt, als in gelijke omstandigheden ten aanzien van den Roomsch Katholijken priester *W. J. Hendriksen* te *Gendringen*, arrondissement *Zutphen*, is geschied bij Zijner Majesteits besluit van den 9. July 1825 no. 137, welk geval waarschijnlijk bij de missive van den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, zal worden bedoeld.

Om deze redenen zoude ik Uwe Excell. in bedenking geven, of er ook thans geene termen zouden bestaan, om een besluit van Zijne Majesteit te provoceren, waarbij de Heeren Gedeputeerde Staten van *Noord Braband*, als volgens art. 145 der Grondwet („)belast met de uitvoering der wetten opzigtelijk de bescherming der verschillende godsdienstige gezindheden en derzelver uitwendige eeredienst(”), werden gemagtigd om, daartoe door het Klassikaal Bestuur van *Heusden* of door het Provinciaal Kerkbestuur van *Noord Braband* aangezocht zijnde, door de tusschenkomst van hun politiek gezag te zorgen, dat de afgezette predikant *H. P. Scholte* dadelijk de pastorij te Doeveren ontruime [73]).

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
(get.) A. W. PHILIPSE.

118. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 11 Maart 1835.

Herv. Eered.
12 Maart 1835 *no. 1 P.*

Heusden, 11 Maart 1835.

WelEdelgeboren Heer en Vriend!

Is er iets dat mij in deze dagen genoegen heeft gedaan, dan is het het Koninklijk Besluit ter ontruiming der pastorij door Scholte. Denzelfden dag heb ik mij reeds aan de Gedeputeerde Staten van Noordbraband ingevolge hetzelve geadresseerd, terwijl ik hoop en

[71]) Ab initio = van meet af.

[72]) Recurreeren = zijn toevlucht nemen tot.

[73]) De Minister van Justitie betuigde met deze gedachte van den Procureur Generaal zijn volle instemming en stelde den Minister van Eeredienst voor, een desbetreffende voordracht aan den Koning te doen [Justitie 23 Febr. 1835 no. 58 geheim]. Deze volgde dit advies gereedelijk op, zich daarbij vrijwel woordelijk aansluitend aan de redeneering van den Procureur Generaal [Herv. Eered. 26 Febr. 1835 no. 2]. Een dienovereenkomstig Koninklijk Besluit volgde 3 Maart 1835 no. 83.

vermoed, dat Hun EdelGr.Achtbb. er een krachtig gevolg aan zullen geven.

S(cholte) heeft te Appingadam zijne zaak, zooals ik hoor, met kosten en al gewonnen; althans alles is te Doveren en Genderen in gloria, en men is boven de wolken met dit resultaat, daar S(cholte) zeker niet nalaat, de gemoederen op te winden en tot volharding te stemmen. Raauw zal de citatie voor de Regtbank te 's Bosch, welke hedenmiddag den kerkvoogden beteekend wordt, hun in de ooren klinken — die der diakenen volgt eerstdaags — en een onaangenamen wanklank in den algemeenen jubel veroorzaken. Den 20. dezer is de bepaalde dag der uitwijzing van de kwestie; ik hoop dat Ganderheijden [74]) dezelve goed op het touw zal zetten, want het geldt hier beginselen van het uiterste gewigt voor de rust onzer Hervormde Kerk.

S(cholte) houdt dagelijks oefeningen, heeft zijn tuin laten bewerken, zijne broeibakken in orde doen brengen etc. etc. De man houdt zich goed. Tot dusver heb ik zijn derde stuk niet gelezen. Na den afloop van alles verlang ik hartelijk. Gelukkig dat zijn aanhang niet toeneemt.

Te Almkerk is het nog bij het oude. Ik wacht het resultaat eener ferme aanschrijving [75]). Ook Meerburg had ik aangeschreven en hem eens aan den tand gevoeld, maar Van Spall zendt mij het stuk terug, omdat hij meende, dat de toon te meesterachtig en te scherp was. 't Is mogelijk, maar — ook met S(cholte) heeft men zoo sapsoetig gehandeld en wat heeft het gebaat?

Te Sprang is alles rustig.

Ik ben met dankbare hoogachting,

WelEdelgebooren Heer en Vriend,
UWEdGeb. d(ienst)willige dienaar,
C. W. PAPE.

119. Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 12 Maart 1835.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje, Groothertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Sire!

Ik neem de vrijheid Uwe Majesteit hiernevens het derde stukje [76]) betrekkelijk de kerkelijke zaken van mij en mijne gemeente over

---

[74]) J. F. M. Ganderheijden (1787—1851); advokaat te Zaltbommel, daarna te 's Hertogenbosch; rijks-advokaat in Noordbrabant. Zijn levensbericht werd geschreven door Mr J. D. W. Pape in *Levensberigten Ned. Letterkunde* 1851, blz. 62—68.

[75]) Zie *Officiëele Stukken*², blz. 481, 482.

[76]) H. P. Scholte, *Vervolg der liefdelooze handelingen van het zoogenaamd Hervormd Kerkbestuur*, 's Gravenhage, 1835; in *Officiëele Stukken*², blz. 58—154.

te zenden, hoopende dat Uwe Majesteit daaruit overtuigd zal worden van de schrikkelijke boosheid onzer tegenstanders, die niets ontzien om hun doel te bereiken, terwijl wij van onze zijde met de meest mogelijke openhartigheid te werk gaan.

Ik heb in dit stukje openbaar de belofte gedaan om alles te herroepen, zoo men mij uit Gods Woord de tegen mij ingebrachte bezwaren bewijzen kan; zijn mijne tegenstanders nu in hun gemoed overtuigd, dat zij in oprechtheid de waarheid en gerechtigheid aan hunne zijde hebben, dan is er voor hen daardoor eene schoone gelegenheid om voor de geheele wareld hunne onschuld te toonen en alzoo de Kerk gerust te stellen aangaande hunne bedoelingen; hetgeen hen zeker dan ook wel gemakkelijk zal vallen, daar zij toch zoo roemen op hunne geleerdheid.

Wat de lasteringen betreft als burger van Nederland en onderdaan van Uwe Majesteit tegen mij ingebracht, de Rechtbank te Appingadam heeft mij na een zeer gestreng onderzoek vrijgesproken, en ik ben daardoor in mijne verwachting vroeger ook in mijne brieven aan Uwe Majesteit uitgedrukt, niet teleurgesteld; op de beschuldigingen, aldaar tegen mij ingebracht, zijn echter alle die handelingen tegen mij gegrond geweest.

Mocht Uwe Majesteit nu overtuigd worden van mijne onschuld en van de boosheid mijner vijanden, dan twijfel ik ook niet, of Uwe Majesteit, die reeds zoo lang voor ons oud Nederland het recht gehandhaafd hebt, zal ook niet toelaten, dat een Uwer Majesteits onderdanen, die eenmaal geheel vrijwillig zich heeft overgegeven, om op de roepstem van Uwe Majesteit tegen onrecht en geweld te strijden [77]), door kwaadwilligen gelasterd en onderdrukt wordt en verhinderd in de uitoefening van *die* Godsdienst, welke door al Uwer Majesteits doorluchtige voorvaderen zoo krachtdadig beschermd is geworden en die gedurende zoo veele jaren bevonden is de hechtste steun te wezen voor Oranje en Nederland.

Trouw aan Koning en Vaderland is en blijft van alle ware Gereformeerden de bestendige leus, en wat ook de toekomst voor ons medebrengt, ik hoop door Gods genade in alles te betoonen, dat Oranje aan mijn hart dierbaar is en dat het op 't voorbeeld van den grondlegger onzer godsdienstige en burgerlijke vrijheid, Willem I, mijne gedurige bede is tot den Almachtigen „O Heere, ontferm U over dit volk!"; en na toewensching van Gods dierbaarste zegeningen over Uwer Majesteits persoon en huis, blijve ik

Uwer Majesteits getrouwen en gehoorzamen onderdaan,

H. P. SCHOLTE,
bedienaar des goddelijken Woords.

Doeveren, 12 Maart 1835.

---

[77]) Scholte heeft behoord tot de Leidsche studenten, die in Oct. 1830 aan den oproep „Te wapen" gehoor gaven.

120. Brief van Ds T. van Spall te Dussen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 22 Maart 1835.

Herv. Eered.
25 Maart 1835 *no. 2 P.*

Doeveren, 22 Maart 1835.

Amice!

Bij gelegenheid dat ik hier preek, is er op hetzelfde uur eene groote vergadering in de schuur van Scholten bijeen, voor welken hij preekt. De schuur is vol en de deuren staan open; voor- en nazang, gebeden, alles geschiedt als bij de openbare godsdienst. De noodige banken zijn uit de kerk gehaald en hedennademiddag zal Scholten te Genderen preken.

Ik moet zeggen, dat mij dit zeer verwondert! Hebben Burgemeesteren geenen last meer om onwettige vergaderingen te verhinderen, of is hunne ijver verflaauwd? Indien het heden zoo gemakkelijk afloopt, zal het getal niet geringer zijn aanstaande Zondag.

Ik schrijf U dit, om U te dienen bij uwe reis naar den Gouverneur. Ook wenschte ik wel, dat er maatregelen konden gevonden worden, om de Burgemeesters op te wekken. De stoutmoedigheid kan op deze wijze niet anders dan toenemen.

Indien Almkerk niet geantwoord heeft, zal er opnieuw eene vermaning henen moeten.

In haast. Valens
t. t.
T. VAN SPALL.

P. S. De zaken komen mij niet best aan. Het Catholicisme zal er duchtig in werken.

Scholte heeft ook de sleutels van de kerk en de kerkvoogd(ij).

121. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 Maart 1835.

Herv. Eered.
25 Maart 1835 *no. 2 P.*

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Eergisteren heb ik eene informatie van de Gedeputeerde Staten gekregen, lastgeving inhoudende aan Millenaar, burgemeester van Doeveren, om na drie dagen Scholte de pastory te doen ontruimen en daartoe desnoods de brigade marechaussees alhier te ontbieden.

Ik geloof dat men de zaak der ontruiming te ligt schat; want daar Scholte, naar men zegt, verklaard heeft, slechts voor het geweld te zullen zwichten, daar de gemoederen zoo zeer in gisting zijn en men alles waant gewonnen te hebben sedert de vrijspraak

van S(cholte), zoo ben ik met reden beducht, dat men handgemeen worden en, ten zachtste genomen, de marechaussees ontwapenen zal. Van den fanatiquen, fantastiquen geest is ook het ergste te duchten, en mijns inziens moest men uit Waalwijk 150 mineurs detacheeren naar Doeveren en Genderen, om door het deploijeeren eener genoegzame militaire magt alle combustie [78]) voor te komen. Maatregelen van veiligheid zijn mijns inziens in de gegevene omstandigheden aan te raden.

Ik heb uit dien hoofde hedenmorgen een expresse gezonden naar den burgemeester Boll, die voor zijn collega Millenaar alles bereddert, en hem mijne bezwaren medegedeeld. Op mijne missive is hij dadelijk overgekomen en deelt, hoe moedig hij anders ook is, ten volle in mijne meening. Zelfs de Commandant onzer marechaussees huivert voor de onderneming, en om alle verwijl voor te komen, reis ik hedennamiddag met den burgemeester Boll naar 's Bosch, om den Gouverneur van onze bezwaren te onderrigten en sterkere magt te vragen. Ook in een ander opzigt is zulks noodig. Van Setten, die hier geweest is, en dien men — schoon door de welgezinden *goed* ontvangen — te Doeveren en Genderen niet eens gegroet heeft, wil den 2. Zondag in April zijne intrede doen. Onaangenaamheden *kunnen* dan voorvallen, want van een opgeruiden volkshoop is alles te wachten.

Het resultaat der audientie meld ik UE. nader; op het punt van te vertrekken schrijf ik dezen in haast.

Ik ben met vriendschappelijke achting

v(ester) s(emper)

UWEd^s vriend

C. W. PAPE.

Hierbij een brief van Van Spall.

Scholte heeft op eigen gezag banken en blakers uit de kerk te Doeveren laten halen.

122. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 25 Maart 1835.

Herv. Eered.
26 Maart 1835 *no. 1 P.*

Heusden, 25 Maart 1835.

WelEdelgeboren Heer en Vriend!

Ik ben heden uit 's Bosch geretourneerd, en melde UE. het resultaat mijner reis. Den Gouverneur kon ik niet spreken, maar wel

[78]) Combustie = opschudding.

den Griffier, den Heer Verheijen [79]). Mijn reisgenoot, de Heer Boll, had echter vooraf door zijnen neef Goekoop [80]), Inspecteur van den Waterstaat, den Gouverneur laten informeeren over het doel onzer komst en voorloopig met [81]) ZHEdGestr. van het een en ander onderrigt. Ik bemerkte dus dat de Heer Verheijen door den Gouverneur reeds voorloopig was ingelicht, en ZEdGeb. vond in mijn voorstel om eenig krijgsvolk in Doveren en Genderen te legeren, ten einde alle mogelijke combustie te voorkomen en de marechaussée bij de eventueele expulsie van Scholte te rugsteunen, niet alleen geen bezwaar, maar keurde hetzelve ten volle goed, en de Heer Boll ontving het verlof om een detachement van 25 curassiers met een officier aan het Provinciaal Gouvernement te verzoeken, die dan ook dadelijk bevel zullen erlangen om te marcheeren en provisioneel 4 weken ingelegerd zullen blijven. Zijn nu deze manschappen eens *dáár,* dan kan de Burgemeester Scholte met succes door de marechaussee de pastory doen ruimen en alle gevaar is verdweenen.

Ik ben regt in mijn schik, dat mijn idee bijval heeft gevonden, en van een groot bezwaar ben ik ontheven. Weldadig zal de maatregel ook op Almkerk werken, waar het allesbehalve rustig is, en wat bij velen redenen van verstandig betoog niet kunnen uitwerken, dat zal bij hen de force brutale [82]) teweeg brengen. Later geef ik UE. berigt van den afloop. Heden zijn de manschappen reeds aangevraagd.

En wien vond ik in de stoomboot naar 's Bosch? Scholte!! en — zijne vleugeladjudanten Joh. Branderhorst en Dirk Boll. Wij groeten elkander wederkeerig en Scholte begon met mij het eerst een gesprek. Het is lange, Domine Pape, dat wij elkander niet gesproken hebben. Ik: dat is zoo, Mijnheer Scholte. Hij: is uw zoon, die in de tabak werkt, reeds geplaatst? Ik: Neen, het is zoo bezwaarlijk, thans iemand te plaatsen. Ziedaar mijn geheel discours met hem in drie uren overvaart, want hoe gaarne hij ook met mij in aanraking wilde komen, vermijdde ik dit liefst en liet hem beleefdelijk zitten. Kennissen vond ik genoeg tot aangename tijdkorting. S(cholte) zat de Bredasche Courant van buiten te leeren en in 's Bosch komende, heeft hij eene oefening gehouden.

Des anderen daags was er comparitie voor de Regter-commissarissen, voor wie de exkerkvoogden geciteerd waren om over onze admissie tot gratis procedeeren gehoord te worden. Ik meende dat het kiescher ware, daarheen niet te gaan, maar liever het relaas van Ganderheijden af te wachten. Deze zeide mij dan ook later, dat Scholte terstond het woord voor zijne kerkvoogden had willen opvatten, maar dat op zijn — Ganderheijdens — verzoek hem, als niet gedagvaard, het woord ontzegd werd. Hij hield zich derhalve

---

[79]) Jhr Mr F. X. Verheijen (1779—1854); 1808 Kwartierdrost, later Sous-préfet te 's Hertogenbosch; 1814 waarn. Commissaris in het arrondissement Breda; 1814—1854 Griffier der Staten van Noordbrabant.

[80]) A. Goekoop (1783—1865); bekleedde bij den Waterstaat achtereenvolgens de functies van opziener, ingenieur, hoofdingenieur in Noordbrabant, inspecteur; sedert 1847 de eenige Inspecteur in het geheele koninkrijk; 1849 eervol ontslagen en benoemd tot Staatsraad i. b. d.

[81]) Dit woord moet uitvallen.

[82]) Force brutale = ruwe macht.

stil, maar is gewis in zijne verwachting teleurgesteld, want hij had een geheel pak met boeken en schrifturen bij zich. Waarom had hij niet vooraf liever zich een volmagt laten geven door de ex-kerkvoogden ?

Met Ganderheijden heb ik lang en breed gesproken en zijn denkbeeld, *que la forme emporte le fond* [83]), hetwelk het uwe is, deed hem huiverig denken over den goeden afloop der zaak, wanneer niet 1° vooraf ook namens een — nog te benoemen — kerkvoogd van Doeveren de procedure werd geëntameerd en 2° niet beweerd werd, dat er te Genderen geen kerkeraad kan zijn, om daardoor de voortdurende bevoegdheid van het Klassikaal Bestuur te constateeren. Omtrent het eerste punt heb ik met Keer, substituut secretaris van het Collegie, gesproken, die van Ganderheijden differeerde. Enfin, Keer zal er met G(anderheijden) over spreken, want wij allen zijn gestemd om niets over te slaan, ten einde alle exceptiën en chicanes voor te komen. Omtrent het 2de punt heb ik met papa Van Heusden, die toevallig in 's Bosch was, en Augustini gesproken, en het Provintiaal Collegie [84]) zal op *aanvrage, gemotiveerde* aanvrage, van het Klassikaal Bestuur een declaratoir of certificaat of een soortgelijk stuk verleenen, waaruit de onmogelijkheid ter daarstelling van een kerkeraad zal blijken.

Hedenmorgen uit 's Bosch retourneerende, was het eerste gezigt, dat ik in de stoomboot ontmoette — Scholte, diep in gesprek met Monsieur Luijben gewikkeld. Veel wijsheids zal er niet verhandeld zijn, want L(uijben) is een man, die weinig gezond verstand heeft. Gelukkig, zeide Ganderheijden, dat *hij* de Advokaat van Scholte is.

Ziedaar alles, wat ik UE. gaarne wilde melden.

Ik beveel mij in UEd[s] vriendschappelijk aandenken, en ben

WelEdelgeboren Heer en Vriend,

UWEdGeb. dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

123. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 1 April 1835.

Herv. Eered.
2 April 1835 *no. 1 P geheim.*

WelEdGebooren Heer en Vriend!

Gisterenmorgen heeft S(cholte) de pastorij te D(oeveren) ontruimd, na vooraf den tuin, zooals men mij berigt, bitter gespoliëerd [85]) te hebben. Is dit zoo, dan is het eene kleingeestige woede geweest. Ook gisteren zijn er 30 kurassiers met een officier te Genderen binnengerukt en zullen daar provisioneel blijven. S(cholte)

[83]) Dat de vorm gaat boven den inhoud, m. a. w. dat een gebrek in den vorm de geheele procedure nietig kan maken.
[84]) Bedoeld is wel het Prov. Kerkbestuur.
[85]) Spolieeren = plunderen.

houdt zich te Genderen in een paar kamers op en broeit zeker nieuwe plannen. De Vrederegter [86]) heeft hem ook gisteren tegen den 29. dezer te Groningen laten dagvaarden, want de Officier heeft appèl tegen de uitspraak te Appingadam geinstitueerd.

Te Almkerk loopt het zoo erg, dat het mij — die waarlijk niet onder de bevreesden behoor — bedenkelijk begint toe te schijnen, en ik mij verpligt heb gevonden, om heden nog, na de ontvangst eener expresse uit Almkerk, confidentiëel aan den Gouverneur deswege te schrijven.

Ziehier eenige staaltjes. Men komt in de kerk en als er gezangen worden gezongen, houdt men den hoed op het hoofd. De Predikant heeft op de aanschrijving van het Klassikaal Bestuur, ja wel verzocht om dit niet te doen en de schuldigen vermaand, doch op den raad om bij voortdurende oneerbiedigheid de schuldigen aan de politie aan te geven, is niet(s) geschied, omdat de Kerkeraad zelf der factie toegedaan is en Gezelle Meerburg, bang voor het verlies van zijn traktement, het wil doen voorkomen, of hij de wanorde afkeurt, en toch ze in het verborgene begunstigt. L.l. Zondag is het zoo roerig in de kerk geweest, dat er, terwijl de Predikant op den predikstoel stond en de godsdienst begonnen was, vechtpartijen ontstaan zijn, waarbij men bebloedde handen heeft gezien. De gezangboeken had men heimelijk weggehaald en het gezangbordje met zwarte verve uitgestreken. De gemoederen zijn zoo gespannen, dat men hier en daar reeds vroeger de glazen heeft ingeslagen en men misschien slechts op het sein wacht tot uitbarsting.

De Burgemeester, *al* de kerkvoogden en bijna *al* de aanzienlijksten der Gemeente — dit weet ik stellig — *zijn* tegen al deze wanorde, doch durven zich niet zoo rondelijk verklaren uit vrees voor het graauw. Alleen de burgemeester Duijser maakt hier eene uitzondering en toont openlijk, een *man* te zijn. De Burgemeester van Emmichoven — de combinatie van Almkerk —, *Den Dekker,* is een vurige voorstander van den Kerkeraad, en van dezen heeft men niets dan tegenwerking te wachten.

Ik heb den burgemeester Duijser laten zeggen, dat ik doen zoude wat ik konde, en de geheele geschichte aan den Gouverneur confidentiëel melden, opdat erin voorzien worde, want Almkerk is eene plaats, gevaarlijk door zijne rapaille-bevolking van 2000 zielen en stoot aan Werkendam, waar er insgelijks 2000 zijn, van welke er zeker 5 à 600 des Zondags naar A(lmkerk) stroomen, omdat Bösken een nieuwlichter!!! is.

Ik wenschte thans wel eene dictatoriale magt te bezitten, om over krijgsvolk te kunnen disponeeren, want anders zal het niet gaan en de vooruitzigten worden donkerder. Niet gewoon iets te overdrijven, meende ik UE. met den toestand onzer beroerde streken bekend te moeten maken en achtte mij gedrongen om er ook den Gouverneur van te berigten, om in elk geval te weten, dat ik gedaan heb, wat ik konde, tot verhoeding van ongelukken.

Terwijl ik dit schrijf, zijn er onderscheidene Almkerkschen in Heusden, die op proces verbaal voor den Vrederegter geciteerd zijn. Slechts graauw en gepeupel en enkelde, zeer enkelde notabelen veroorzaken door hyperorthodoxie al deze wanorden, en uit den Dord-

---

[86]) J. Vreede (1786—1860); vrederechter te Heusden.

schen Waard krijgt men elken Zondag bezendingen van zoogenaamde regtzinnige schreeuwers.

Te Veen moet men mij antwoorden op eene missive van het Klassikaal Bestuur. De Predikant aldaar schijnt in de gunst der menigte werkelijk te daalen, omdat hij openlijk gezegd moet hebben, dat hij zich aan de tegenwoordige wetten wil onderwerpen. Uit Gelderland loopt men hem niet meer zoo na. De man is bang voor zijn traktement, evenals de Almkerker, en ook met dezen komt hij overeen in de zucht naar volksgunst-bejag.

Aan onzen Minister heb ik twee rekesten ingediend ter verlenging van het juridisch en theologisch academiegeld van Just [87]) en Carel. Just doctoreert ook in de regten voor Paaschen en Carel preekt den 6den dezer onder Clarisse. Ik verzoek UE. om gunstig appui [88]) of advis.

Ik ben met de beste wenschen, overkropt van kerkelijke onaangenaamheden,

UWEdelgebooren dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

Heusden, 1 April 1835.

124. Missive van de Gedeputeerde Staten van Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst, 3 April 1835.

Herv. Eered.
6. April 1835 *no. 5.*

Aan Zijne Excellencie de Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

Litt. F. en G. *'s Hertogenbosch*, den 3. April 1835.

Naar aanleiding der missive Uwer Excellencie van den 4. Maart j.l. no. 12, hebben wij de eer te berigten, dat wij na ontvangst derzelve, tot uitvoering van Zijner Majesteits besluit van den 3en dier maand no. 83, van het Classikaal Bestuur van *Heusden* eene aanvrage bekomen hebben om de pastorij te *Doeveren* te doen ontruimen, en dat wij alstoen aan Burgemeester en assessoren van die Gemeente daartoe den vereischten last hebben gegeven en dezelven tevens hebben gemagtigd om de adsistentie der Brigade marechaussée, waaronder hunne Gemeente ressorteert, in te roepen, ingeval door oppositie van de zijde van den afgezetten predikant *Scholte* die ontruiming door de gewapende magt zoude behooren bewerkstelligd te worden.

---

[87]) Mr J. D. W. Pape (1812—1878); 1838 substituut, 1845 Officier van Justitie te 's Hertogenbosch; 1854 lid, 1872 Vice-president, 1877 President van den Hoogen Raad.

[88]) Appui = steun.

Hoezeer de Predikant zich op de daartoe bekomene aanzegging bereid verklaarde, die pastorij te verlaten, gaf hij echter te kennen, dat de gezondheidstoestand zijner echtgenote niet toeliet om zulks binnen den bepaalden tijd van drie dagen te doen.

Daar de ongesteldheid zijner echtgenote evenwel niet gestaafd werd door eene verklaring van den haar bedienenden geneesheer, en wij ons wilden overtuigen, of die werkelijk bestond, zoo noodigden wij den President der Provinciale Commissie van Geneeskundig onderzoek en toevoorzigt [89]) uit, om zich naar Doeveren te begeven en de toestand van Mevrouw Scholte te onderzoeken, — welke daaraan voldeed, doch bij zijne aankomst te Doeveren de pastorij door het geheele huisgezin van den Heer Scholte reeds verlaten vond; zijnde het ons uit het heden van Burgemeester en assessoren ontvangen rapport gebleken, dat de Heer *Scholte* met zijn huisgezin tot Maandag j.l. na den middag in de pastorij heeft verbleven, doch dezelve alstoen eensklaps heeft verlaten, de sleutel derzelve medenemende, die hij later op aanvrage heeft afgegeven, met bijvoeging dat het slot verdraaid was; terwijl tevens het gerucht liep, dat de pastorij van binnen zeer ontramponeerd [90]) zoude zijn, waarvan Burgemeester en assessoren zich zouden overtuigen, nadat de pastorij geopend zoude wezen [91]).

Hiermede den ons opgedragen last volvoerd zijnde, achten wij het voorts niet ondienstig aan Uwe Excellencie mede te deelen, dat Zijn HoogEdelGestr. den Heer Gouverneur dezer Provincie, zoowel ter voorkoming van mogelijke ongeregeldheden in die Gemeente bij de bewerkstelliging der ontruiming, als om eenen heilzamen indruk te weeg te brengen op de gemoederen van eenige overdrevene godsdienstijveraars in de landen van *Heusden* en *Altena*, inzonderheid te *Almkerk*, aanvrage heeft gedaan bij Zijne Koninklijke Hoogheid de Opperbevelhebber van het leger te velde, om een detachement van 30 man kavalleristen benevens een officier, naar de gemeenten *Doeveren* en *Genderen* af te zenden en dat detachement gedurende eenigen tijd aldaar te laten verblijven; en dat Zijne Koninklijke Hoogheid daartoe dadelijk den vereischten last heeft gelieven te geven, zoodat het detachement zich aldaar bevindt en in last heeft om de orde en openbare rust te helpen handhaven.

De Gedeputeerde Staten der provincie Noord Braband,

BARON VAN DEN BOGAERDE.

---

89) Dr med. J. B. Goyaerts te 's Hertogenbosch.

90) Ontramponeerd = gehavend.

91) Bij missive van 7 April 1835 deelden de Gedeputeerde Staten aan den Minister mede, dat dit gerucht geheel ongegrond was gebleken [Herv. Eered. 11 April 1835 no. 4].

125—151

De voortgang der afscheidingsbeweging in de provincie Groningen geschiedt over het algemeen rustig. De poging van een eenvoudigen arbeider om te Zuurdijk en te Ulrum den predikant van den kansel te verdringen, staat op zichzelve en vindt geen navolging.

De militaire macht wordt uit Ulrum eerst ten deele, daarna geheel teruggeroepen. Ook nadat De Cock weer in Ulrum komt, blijft de toestand rustig, al meent de plaatselijke overheid dan reeds weer op inkwartiering van militairen te moeten aandringen.

De instructies van den Gouverneur aan de gemeentebesturen werken preventief. Grootere samenkomsten worden bijna niet meer gehouden; meestal blijven de samenkomsten tot een aantal van minder dan een en twintig personen beperkt. Zoo noodig worden meer bijeenkomsten achtereen gehouden. Ook deze kleine vergaderingen worden echter meermalen niet met rust gelaten, doch zonder vorm van proces uiteengejaagd. Klachten hierover vinden bij de autoriteiten geen gehoor. Intusschen blijft de Gouverneur aandringen op een doelmatige wet „tegen het houden van openlijke godsdienstoefeningen door een ieder, die daartoe onbevoegd is".

De rechtbanken van Winschoten, Groningen en Appingedam achten het begrip „associatie" in art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafrecht niet toepasselijk op de samenkomsten, die De Cock hier en

daar gehouden had, en spreken hem deswege vrij of ontslaan hem van rechtsvervolging. Door het Hooggerechtshof wordt echter de beslissing van de Rechtbank te Appingedam teruggewezen naar de Rechtbank te Winschoten, waarop deze, opnieuw recht doende, de bedoelde artikelen wel toepasselijk en de associatie der Afgescheidenen ontbonden verklaart.

125. Brief van Ds T. F. Uilkens te Loppersum aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 22 Dec. 1834.

Herv. Eered.
3 Jan. 1835 *no 2 P.*

Loppersum, den 22. December 1834.

Weledele gestrenge Heer!

Ik neem de vrijheid, de volgende gedachten ter UWEG. kennis te brengen.

De tegenstand tegen de laatste benoeming der collatoren [1]) op Het Zandt is eeniglijk het gevolg van de inblazingen van De Cock; het zijn slechts weinige woelgeesten die daar alles in beweging brengen, maar die ook daarbij op de stoutste wijze te werk gaan. Zoo hebben ze bijvoorbeeld den koster van die plaats, zooals deze mij geschreven heeft, *de boosaartigste bedreigingen* gedaan, ingeval hij ondernam om de beroeping aan den beroepenen over te brengen, waarvan door den Burgemeester [2]) is kennis gegeven, en welke zaak thans, zooals ik hoor, in handen is van den Officier van Justitie. Wilde het Departement van Eeredienst deszelfs misnoegen openbaren over de woelingen tegen wet en orde, waardoor de vakatuur reeds verlengd is, — ik twijfel niet of dit zou van een heilzame werking zijn. Ook diende in het personeel der kerkvoogden noodzakelijk eenige verandering gemaakt te worden. De Heer E. E. Cleveringa, in allen opzichte de respectabelste en notabelste van de gansche gemeente en medecollator, wordt zorgvuldig buiten alles gehouden, omdat hij niet tot de fanatieke partij behoort, die alles voor Ds Buining [3]) heeft in beweging gebragt. Zoo heeft men zich ook verbonden om alle kosten die ten gevolge daarvan gemaakt moesten worden, als praktizijnssalarissen tot het doen van adressen, inleveren van protesten enz., onder een of ander naam ten laste der kerk te brengen. Dat volkje is tot alles in staat en durft alles ondernemen. Ik houde mij ten vollen verzekerd, dat zoo er van gouver-

---

[1]) Collatoren zijn degenen, die het recht hebben, een predikantsplaats te begeven.

[2]) E. E. Cleveringa (1801—1870); landbouwer te 't Zandt; later burgemeester.

[3]) Waarschijnlijk is bedoeld A. W. Buning (1794—1856); 1821 predikant te Augsbuur en Kollumerzwaag, 1822 te Bierum; 1830 te Oostermeer c.a., 1841 te Anjum, 1844 te Bedum, 1847 te Stedum; zie over hem G. A. Wumkes, *It Fryske Réveil*[2], blz. 74—90.

nementswege niet tegen gewaakt werdt, men reeds de oproerige bende, die langs hoe meer het karakter van de wederdopers van de 16. eeuw aanneemt, gewapend het land zou zien doortrekken. *Nunc animo opus, opus Romae nunc pectore firmo !* [4]) Al wat misnoegd is, den boedel in staat van dissolutie heeft, al wat hoop koesterd om door beroering in beteren toestand te geraken, sluit zich aan die oproerige partij; nog bij aanhoudendheid werkt men door rondgaande brieven en agenten om den aanhang uit te breiden.

Gisteren ontving ik een brief van den predikant Buisman [5]) van Thesinge, deerlijk klagende over de veroveringen in zijne gemeente en daartegen raadvragende. Bij denzelven was een brief van een ouderling en diaken, aan den predikant kennisgevende, dat zij zich gescheiden hadden, onder anderen de passage bevattend, dat zij aan De Cock met de moabitische Ruth hadden verklaart: uw volk is mijn volk enz. en dat zij niet anders waren dan een stinkende Mordechai, die niet waardig waren in de poort des Konings te zitten. Zoo hoort men dagelijks de misselijkste uitdrukkingen. Gelukkig dat ik in mijne gemeente volstrekt van dat volkje niet heb. Ik houde het ervoor, dat De Cock, zonder dat de sukkel het zelf weet, een instrument in de hand van de algemeene beweging is, en had daarom wel gewenscht, dat mijn advies bijval had gevonden, toen zijne zaak bij het Prov. Kerkbestuur was gekomen, dat de man voor krankzinnig moest gehouden worden, in zijn dienst geschorst en aan de barmhartigheid van Z. M. den Koning worden aanbevolen. Op de Uithuistermeden bij mijn collega Damstee heeft de factie bijna alles ingenomen.

UWEG. houde, bid ik, deze tabelle [6]) ten goede. Meer van nabij van die woelingen getuige zijnde, hecht ik misschien bij de voorzichtige en kordate maatregelen van het Gouvernement daaraan te veel gewigt.

Ik veroorloof mij hierbij nog een verzoek: dat zoo het mogelijk is, wegens den bijzonderen toestand waarin zich mijn schoondochter bevind, zoo spoedig mogelijk de beroeping van mijn zoon [7]) met de koninglijke approbatie worde gedecoreerd.

Ik heb de eer met de meeste hoogachting te zijn,

Weledele gestrenge Heer!

UWEG. dw. dienaar,

T. F. UILKENS [8]).

---

[4]) „Nu is er moed noodig, Rome heeft nu een sterk hart noodig"; een niet geheel juist geciteerde versregel uit de Aeneis van Vergilius (boek VI, vs 261).

[5]) P. Buisman Jzn (1800—1839); 1825 predikant te Serooskerke, 1827 te Thesinge.

[6]) Tabelle = opsomming.

[7]) J. A. Uilkens (1805—1848); 1827 predikant te Wagenborgen, 1835 te 't Zandt.

[8]) T. F. Uilkens (1770—1846); 1793 predikant te Meedhuizen, 1797 te Loppersum; 1816—1846 praeses van het Klassikaal Bestuur van Appingedam en lid van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen; zesmaal lid van de Synode.

126. Rekwest van H. E. Gelms te Oude Pekela aan den Koning, 30 Dec. 1834.

Herv. Eered.
31 Jan. 1835 *no. 8.*

(kopy) *Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranjen en Nassau, Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.*

Sire!

De hooge nood, waarin de Kerke Gods thans verkeert, dringt mij, H. E. Gelms, landgebruiker te Oude Pekela, als requestrant mij te vervoegen met den verschuldigden eerbied, om mijne belangens, als zijnde de belangens van alle ware Gereformeerden, aan Z. M. bekend te maken, als ook de mishandeling die ons wordt aangedaan, waarvan ik een klein werkje ter drukpers heb overgegeven [9]), met dat doel, opdat Zijne Majesteit en anderen, die beneden UE. in regering staan, hiermede bekend zouden worden; doch door ziekte van den drukker is dit boven verwachting terug gebleven. Zoo heb ik goedgevonden, enkelde woorden aan Z. M. onder biddent opzien tot God aan te bieden, met vurige gebeden wenschende — en duizenden tot mij, die dit door openbare handteekening zullen toonen, en onder die duizenden de duizenden verdubbelt, die noch in stilte zuchtende zijn —, dat Zijne Majesteit ons toesta, dat wij bij de leer onzer vaderen beschermd worden, waaraan wij ons verbonden hebben. En om hiertoe te geraken, hebben wij ons van het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap afgescheiden wegens overvloedige verminkte leerstelsels, als kunnende dezelve niet houden voor de ware kerk. Doch (ik) wensch Zijne Maj. niet te vermoeijen om de gronden hiervan op te geven; het is Z.M. zeer wel bekent is [10]) door overvloedige voorbeelden van onderscheidene geschriften. Schoon wij zeer wel weten, dat God alle twistgedingen moet doen ophouden, neemt dit niet weg, Z. M. onze vurige wensch voor te dragen. Wij zijn het niet, gelijk men ons lastert, die als *België* oproerig zijn. God almachtig weet, hoe wij ruste en vrede verlangen en er niemand onder ons gevonden zal worden, als thans zijn aanvang neemt, die hunne verpligting weigeren door [11]) in de landsschatkist te werpen hetgeen de wet hun oplegt; wij wenschen, als de nood het vereischt, onze laatste penning voor het vaderland op te offeren. Maar het drukt ons, dat wij in het uitoefenen van den waarachtigen dienst van God gestoort worden en men met ons begint te handelen als de *Joden* met den Heere Jezus, door ons valschelijk te beschuldigen, onze Hooge Regering te na te spreken, gelijk omtrent den WelEerw. *H. P. Scholte* gebleken is en gelijk men mij ook onlangs valschelijk

---

[9]) Waarschijnlijk is bedoeld: H. E. Gelms, *De schijn-liefde en valsche verdraagzaamheid onzer dagen ontdekt, en tevens een woord aan allen, die het heil van Sion ter harte gaat*, Veendam, T. E. Mulder, 1835.
[10]) Dit woordje moet om den zinsbouw vervallen.
[11]) Lees: om.

trachte te beschuldigen. Onze verwachting is van den levendigen God; en ook wenschende dat Z. M. ons drukkent ellende afweere, opdat de dagen der eerste Hervorming niet weder terugkeeren, is de wensch van Z. M. heilbiddende onderdaan [12]).

(get.) H. E. GELMS.

O. Pekela, den 30. Decr 1834.

127. Rekwest van den Kerkeraad van Ulrum aan den Koning, 2 Jan. 1835.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Groothertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Sire!

Hiernevens wendt de Kerkenraad en de Gereformeerde gemeente van Ulrum in deszelfs nood zich andermaal tot Uwe Majesteit, in de hoop dat, gelijk haar voormaals — door Uwe Majesteit goedgunstig en vriendelijk ontvangen — gelast is om ter bevordering hunner belangen hunne Geloofsbelijdenis over te leggen, hun Reglement op het bestuur der kerk en der kerkelijke tucht in hunne gemeente, — zij nu na dit alles ook goedgunstiglijk door Uwe Majesteit geholpen worden en hunne belangens niet vertreden, noch de hunnen vervolgd, en geplaagd voorts door geldboeten en gevangenissen; gelijk helaas, Sire! thans plaats heeft, niettegenstaande de zoo duidelijke betuiging van onze Grondwet nopens de vrijheid der Godsdienst, en die duur betaalde vrijheid verkregen is weleer door het goed en bloed onzer vaderen.

1° Wat onze geloofsbelijdenis aangaat, Sire! wij hebben niet noodig geacht, ja niet nuttig zelfs, om daarvan een afschrift te maken, daar die geheel zonder verandering, uitlating of bijvoeging, begrepen is in onze Formulieren van eenheid, n.l.

a. In de Belijdenis des geloofs van de Nederlandsche Gereformeerde Kerk, weleer door onze vaderen aangeboden aan den Koning van Spanje, met de betuiging, dat er meer dan honderdduizend waren in onze Provinciën, die door Gods genade daarmede vereenigd waren, en ook nu nog, Sire! heeft de almachtige God naar Zijne belofte volgens Jez. 46 : 30, 54 : 40, Ps. 105 : 11, Matth. 28 : 20 enz., onder ons eene grote menigte overgelaten en nu als bij vernieuwing opgewekt, die door Zijn Geest hiermede alleen vereenigd zijn, naar Gods Woord.

b. In onze Catechismus, die schoon tegenwoordig algemeen verguisd, echter door onze vaderen algemeen erkend werd en ook in het Synode van Dortrecht teregt geprezen, en als uitnemend

---

[12]) Zie voor de behandeling van dit rekwest hierna no. 134.

geschikt niet alleen, maar ook als in alles gegrond op Gods Woord — gelijk ook de vrome Frederik van den Palts op dat Woord denzelven wenschte te verdedigen — en in alles overeenkomende tevens met de voorvermelde Belijdenis des geloofs.

c. En in onze Canones van de Synode van Dortrecht, welke eene nadere uitlegging behelzen van sommige stukken in onze Geloofsbelijdenis en Catechismus, die toen reeds door de Remonstranten wierden miskend en vertreden, en die daardoor reeds toen land en volk aan den rand des verderfs gebragt hadden; en dit, Sire! zal zeker ook nu het geval worden, indien de Almachtige het door Zijne genade niet verhoed; want het is Zijn Woord: „Die Mij eeren zal Ik eeren, maar die Mij versmaden zullen ligt geacht worden".

d. Onze Liturgische schriften, Sire! nemen wij ook alle zonder uitzondering en zonder verandering aan, gelijk wij die uit de handen onzer vaderen ontvangen hebben en te vinden achterin onze kerkboeken; bepaaldelijk en als bij herhaling nogmaals betuigende, dat de grond van ons Gereformeerd geloof begrepen is in de Boeken des ouden en nieuwen Testaments, nader begrepen in de Heidelbergsche Catechismus, Belijdenis des geloofs en in de Formulieren van eenigheid, zullende het *Kort Begrip* alleen als leerboekje van onderwijs dienen en het *Boek der Psalmen* na de berijming van 1773 alleen als gezangboek erkend worden.

2° Wat aangaat *ons Reglement van kerkelijke tucht en bestuur,* ook dat, Sire! is geheel uit de hand onzer vaderen, als opgesteld in het doorluchtige Sinode van Dortrecht, en hetwelk wij, geschreven, Uwe Majesteit hiernevens ter hand stellen, met verzoek om ons voorlopig die weinige, door de omstandigheden noodzakelijke veranderingen toe te laten, tot eene nadere en volkomener regeling van onzen op Gods Woord alleen gegronde Godsdienst [13]). In deze kerkenorde, Sire! is ook opgevolgd hetgeen onze Geloofsbelijdenis — art. 7 — eischt, n.l. dat in de kerkbesturing alle overtollige omslag vermijd worde, opdat door niets Gods geboden worden vernietigd en de contieëntiën bezwaard met onnodige lasten, in welk ongeluk thans wederom tegen de belijdenis en waarschuwing onzer vaderen onze synodale Hervormde Kerk gevallen is, evenals de Roomsche.

3° Wat eindelijk de hoegrootheid onzer Gemeente aangaat, — binnen den omtrek onzer kerkelijke Gemeente zijn ledematen zeven en zeventig met ons vereenigd, bovendien 242, tezamen driehonderd en negentien, terwijl in onze kerkelijke Gemeente slechts ruim tweehonderd zijn overgebleven, die zich niet aan ons hebben aangeslooten, sommigen niet willende maar ook velen niet durvende. Gelijk in de omwandeling van Jezus Christus, het eenige Hooft onzer Kerk, vele Joden Hem ook wenschten te belijden en te volgen, maar uit vreze van uit de synagoge geworpen te worden niet durfden, zoo ook zijn er in onze kerkelijke Gemeente, die om onderscheidene redenen, maar vooral om de bittere vervolging die ieder te wagten heeft, die de Heere Jezus ook als zijne Heer vrijmoediglijk durft belijden, zich niet aan ons hebben durven aansluiten. Overigens binnen den omtrek onzer burgerlijke Gemeente ongeveer

---

[13]) Zie de Bijlage bij dit stuk, hierna no. 128.

200; terwijl zich van andere gemeenten bij ons wenschen te voegen om lief en leed met ons te delen, een getal van tweeduizend negenhonderd een en zeventig; op heden dus een getal uitmakende van slechts een klein gedeelte onzes vaderlands van drieduizend vierhonderd en negentig, alles volgens ingekomene lijsten; edoch dit getal is vooralsnog onmogelijk zelfs op eenige honderden na te bepalen, wegens de kortheid van tijd.

Wat tenslotte onze naam aangaat, Sire! waaromtrent de Heer Jansen aanmerkte, dat er geen twee Gereformeerde Kerken in ons land bestaan mogten, — wij begeeren zulks ook niet, maar alleen naar onze belijdenis genoemd te worden, terwijl de synodale Kerk tevens de naam kan houden, die zij heeft aangenomen van Hervormde, als die waarlijk ook wederom de Reformatie hervormd heeft en nu naar hun eed en de verklaring van De Groot en Van der Linde geheel en al bandeloos is.

Misgunt men ons echter den naam die ons toekomt, wij bidden dat [14]) Uwe Majesteit niet onverhoord en ononderzocht onze zaak, die God zal handhaven als de Zijne, ten roof over te geven, maar dan eene algemeene kerkvergadering te beroepen, waar *naar onze Formulieren* alleen onderzocht wordt, wat Gereformeerd of niet Gereformeerd is, en *naar Gods Woord*, wat waarheid is of leugen; en wij twijfelen niet, of dan zal ons regt als het licht op den middag voortkomen; en de Heer zal zulk een weg ook zegenen, terwijl, Sire! Uwe Majesteit tevergeefs zegen en welvaard verwachten kan, zoolang men de waarachtige dienst des Heeren niet vrijlaat, maar integendeel Gods kerk en gemeente vervolgd.

Wat onze kerkegoederen aangaat, die nu reeds als bij voorraad door de liberalen, die voortgaan met hunne gemeenschap op te dringen, (genomen worden), — wij hopen in derzelver bezit door Uwe Majesteit te worden gehandhaaft, als niet alleen daartoe alleen geregtigd, maar ook verre de meeste belijders zijnde, daar [15]) daarenboven de ligging onzer Gemeente ook hierin ten zeerste nog in ons voordeel is: zij die niet met ons vereenigd zijn, kunnen aan alle zijden naar hun lust gereven [16]) worden, bij ons in den omtrek van nog geen uur wel vier kerken zijnde, waar overal een Liberale of Remonstrantsche leer wordt gepredikt, terwijl wij om de Gereformeerde leer te horen uren en uren zouden moeten reizen, hetwelk voor velen geheel onmogelijk is.

Uit aanmerking van dit alles bidden wij Uwe Majesteit om in onze noden en behoeften te voorzien, als een waardig nakomeling van Willem de eerste, de handhaver van Neerlands burgerlijke en godsdienstige vrijheid, ons te hulp te komen, onze regten te beschermen en ons te handhaven tegen allen, die ons het dierbaarste kleinood, Gods waarachtige dienst, zoeken afhandig te maken en te ontrukken.

Uwe Majesteit gelieve te bedenken, dat het niet is uit ligtzinnigheid of oproerige scheurziekte, daar men ons, doch verkeerdelijk, mede beschuldigd, daar integendeel het behoud van Vaderland en

---

[14]) Ter wille van den zinsbouw moet dit woord wegvallen.
[15]) Daar = terwijl.
[16]) Gereven = geriefd; vgl. K. ter Laan, *Nieuw Gron. Woordenboek*, Groningen/Den Haag, 1929, i. v.

Kerk, Gods eer en der arme menschen zielen zaligheid zoovele drijfveren zijn, die ons dringen, in dezen alles te doen wat onze hand vind om te doen, wenschende als een eenig man, naar de taal des apostels, te staan en te strijden voor dat geloof, eenmaal den heiligen overgeleverd, wachtende alleen den zegen van Hem, Die gezegt heeft: „Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde" [17]).

In de hoop van door Uwe Majesteit als een middel in Gods hand gehoord niet alleen, maar ook beschermd te worden, blijven wij Uwer Majesteits eerbiedigste, onderdanigste en gewilligste onderdanen in Jezus Christus onzen Heere,

De Kerkeraad der Gereformeerde gemeente van Ulrum [18]),

J. J. BEUKEMA, ouderling.
K. J. BARKEMA, ouderling.
K. A. VAN DER LAAN, diacon.
D. P. RITSEMA, diacon.
G. K. BOS, diacon.

Ulrum, den 2. January 1835.

128. Bijlage bij het vorige stuk.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Kerkenordening, welke door de Gereformeerde gemeente van Ulrum is aangenomen, overeenkomstig die, welke opgesteld is in de Nationale Synode van Dortrecht ten jare 1618 en 1619, met eenige weinige nu door de noodzakelijkheid in de eerste plaats volstrekt gevorderde aanmerkingen.

Kerkenordening, welke de Gereformeerde gemeente van Ulrum voortaan wenscht te volgen, en alle die gemeente(n), welke, zich afscheidende van de tegenwoordige synodaal Hervormde Kerk als de valsche kerk, zich voegen bij die Gemeente, met eenige geringe en door de noodzakelijkheid thans volstrekt gevorderde afwijkingen van de

Kerkenordening, gesteld in de Nationale Synode der Gereformeerde Kerken, tesamen beroepen en gehouden door ordre van de Hoog Mog. Heeren Staten Generaal der vereenigde Nederlanden binnen Dortrecht, in de jaren 1618 en 1619.

(Volgt een *letterlijke* copie van de Dordtsche Kerkenordening.)

(Aan den voet der eerste bladzijde staat:)

a. Eerste bijvoegsel en ophelderende aanmerking: Ten aanzien van art. 2, 3 en diergelijke, die, de gemeenten overal nog niet geordend zijnde en nog niet in vrijheid, niet volkomen kunnen opgevolgd worden, zal men zich zoo na mogelijk houden aan de voor-

---

[17]) Matth. 28 : 18.

[18]) Een ontwerp van dit rekwest, waarin echter eenige belangrijke stukken en zinsneden niet voorkomen, is gepubliceerd door H. de Cock, *Hendr. de Cock*[2], blz. 366—369.

schriften, hier en in Gods Woord ons voorgesteld, biddende den Heere des oogstes, dat hij inmiddels arbeiders in zijnen oogst uitstote, Matth. 9 : 37, Luk. 10 : 2. Zoo ook omtrent art. 4, 5, 6, 8, 15, 19, 29, 33, 34*b*, 36, 41—52, 53, 55, 77.

(Aan het einde, na het laatste artikel van de Dordtsche Kerkenordening, staat:)
b. Art. 34 [19]), diende bijgevoegd: In den kerkeraad echter zal de leeraar ook de acten kunnen aanteekenen, echter in ieder vergadering voor deszelfs scheiding voorlezen.
c. Art. 61 [20]). Dit artikel rekenen wij bijzonder van toepassing ook omtrent de toelating van oefenaars, beproefd in kennis, maar ook getuigenis hebbende eens vromen wandels.
d. Art. 63 [21]). Nu vooreerst, naardat de gelegenheid der tijden zulks medebrengt, daar het in alle afgescheiden gemeenten niet geregeld kan gehouden worden.

Aldus eigenhandig verteekend door den kerkenraad der Gereformeerde gemeente van Ulrum,

H. DE COCK, Geref. leeraar te Ulrum.
(enz.)

129. Rekwest van O. L. Schildkamp en J. Verschuir te Groningen aan den Koning, 4 Jan. 1835.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Sire!

Dewijl in de wet van U Majesteit verboden wordt, dat gene godsdienstige zamenkomsten boven den 20 perzoonen behalven de huisgenoten mogen gehouden worden zonder toestemming van de H(ooge) Overheid: zoo hebben wij, ten einde (wij) gene overtreders ten dezen aanzien van de wette mogten worden, ons deze

---

19) „In allen tezamenkomsten zal bij den Praeses een Scriba gevoegt worden, om neerstelijk op te schrijven, 't geene waardig is opgetekent te zijn."

20) „Men zal niemant ten Avondmaal des Heeren toelaten, dan die na de gewoonheit der Kerken, tot welke hij hem voegt, belijdenisse der Gereformeerde religie gedaan heeft, mitsgaders hebbende getuigenisse eens vromen wandels, zonder welke ook degeene, die uit andere Kerken komen, niet zullen toegelaten worden."

21) „Het Avontmaal des Heeren zal alle twee maanden eens, zoveel het mogelijk is, gehouden worden; en zal stichtelijk zijn, daar het de gelegentheit der Kerken lijden kan, dat op den Paaschdag, Pinxterdag en Christdag hetzelve geschiede. Doch ter plaatzen daar nog geen kerkelijke ordre en is, zal men eerst Ouderlingen en Diakenen bij provisie stellen."

wet onderworpen en aan dezelve gehoorzaamd. Edoch Sire! ook dit wordt ons niet meer vergund en toegestaan, hetwelke ons de ondervinding den 28. Dezember 1834 ten klaarste bevestigd heeft, als wij met een getal van *zestien perzoonen* in stilte vergaderd waren om God naar zijn Woord en naar ons geweten te dienen, dewijl wij ons tot ons droefheid en leedwezen genoodzaakt vinden, om ons van de thans bestaande synodale Hervormde Kerk af te scheiden.

Hier dan verzameld zijnde, werden wij door de dienaars van het geregt niet slechts gestoord en uiteengejaagd, maar boven dat gedreigd, dat er *proces* van gemaakt zoude worden, welker uitslag en gevolgen ons tot nog toe onbekend zijn; daarenboven zijn wij gevolgd van eene groote hoeveelheid van menschen, zoo oude als jongen, en onder begroeting van scheldwoorden en andere belediging naar onze wooningen geleid.

Sire! de zaak zich dan zoo toegedragen hebbende en wij ten volle overtuigd zijnde, dat wij in gene deele aan de overtreding der wet schuldig waren, zoo begaven wij ons naar den *Politie-komsaries*, ten einde aanklacht te maken van de ons aangedanene beledigingen; maar edoch Sire! waar wij volgens de wet voorspraak en regt konden verwachten, ook daar wierd ons toegevoegd, dat hij zelfs die vergadering niet zoude dulden, ofschoon zij ook in geringer getal bij elkander waren dan de wet toeliet, onder voorwensel, dat onze vergaderingen aanleiding tot ongeregeldheden zouden geven; doch Sire, wij kunnen, gelijk wij ook doen, met vollen monde belijden, dat zulks geenzinds het geval is en derhalven kunnen wij niet anders besluiten, of de ware en eenige oorzaak moet daarin gezogd worden, dat zij ons leer en belijdenis gram en vijandig zijn.

2. Sire! ook heden van dage den 4. dezer is de bedreiging van de bovengenoemde *Politie-komsaries* meer kenbaar geworden, dewijl het nu geheel verboden is om meer bij elkander te vergaderen en zoo in stilte onze Godsdienst uit te oefenen, zonder dat daardoor anderen beledigingen worden aangedaan.

Sire! zoo is het dan om deze rede, dat wij ons met biddend en dringend verzoekt tot U Majesteit begeven: dat er door U Majesteit voorzien en gezorgd mag worden, dat toch U Majesteits wet niet vertreden en vergruisd moge worden en wij alzoo niet in onze regten gehandhaafd; opdat wij niet ten eenemal genoodzaakt worden om als *kluizenaars* te leven, hetwelk ons toch *Gods Woord* en ons geweten verbiedt. Zoo zouden wij dan ons de onheilen en de bittere gevolgen moeten getroosten: waarom wij nogmaals dringen(d) van U Majesteit verzoeken, dat er geenzinds mag worden toegelaten, dat wij in deze onze regten, ons door U Majesteit zelve toegezegd, worden onderdrukt.

Groningen, den 4. January 1835.

Getekend uit naam van de vergadering [22]),
O. L. SCHILDKAMP.
J. VERSCHUIR.

---

[22]) 27 Nov. 1834 was door De Cock de Gemeente te Groningen geinstitueerd. R. A. Kema, van beroep koemelker, werd tot ouderling, O. L. Schildkamp, koekebakker, tot diaken verkozen en bevestigd. J. Verschuir, schoenmaker, werd eerst in Maart 1835 tot tweeden diaken verkozen.

130. Missive van S. K. Sluiter aan den Koning, 7 Jan. 1835.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835. *no. 15.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Groothertog van Luxemburg, enz. enz.

Sire.

Door den Kerkeraad der Gereformeerde gemeente van Ulrum — prov. Groningen — gelast zijnde, de hierbijgaande stukken [23]) Uwe Majesteit ter gelegenheid der gewoone audientie eerbiediglijk te overhandigen, alsmede een request eener godsdienstige vergadering te Groningen, heb ik mij dezen morgen ter aanmelding aan het paleis vervoegd, doch daar mij om mij onbekende redenen den toegang tot Uwer Majesteits geëerbiedigde Persoon is geweigerd, en ik naar den Heer Jansen ben verwezen om daar mijne aan Uwe Majesteit gerigte verzoekschriften te overhandigen, zoo neem ik de vrijheid, den gewoonen weg in te slaan ten einde Uwe Majesteit de stukken te doen toekomen, Uwe Majesteit eerbiediglijk verzoekende, dezelve met Uwer Majesteits aandacht te verwaardigen.
Intusschen blijft Uwer Majesteits bevelen eerbiediglijk afwachten

Sire!

Uwer Majesteits nederige en getrouwe onderdaan,

S. K. SLUITER.

's Gravenhage, 7 Jan. 1835.
Adres ten huize van
Boekh. J. van Golverdinge [24])
Papestraat no. 229.

131. Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 10 Jan. 1835.

Justitie.
21. Jan. 1835 *no. 62.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 18. *Groningen,* den 10. January 1835.

De rust en goede orde, welke sedert eenigen tijd, blijkens al de laatste zeer geruststellende rapporten, in de gemeente Ulrum heerschen, hebben mij aanleiding gegeven, om in ernstige overweging

---

[23]) Zie hierboven de nos 127—129.
[24]) J. van Golverdinge (1813—1888); uitgever van vele geschriften der Afgescheidenen.

te nemen of de compagnie infanterie, die zich aldaar bevindt, tot menagement van kosten voor het Rijk en tot opheffing van een last voor vele ingezetenen te Ulrum, niet zou kunnen teruggeroepen worden, hetzij dadelijk, hetzij tenminste nadat de predikant De Cock zal zijn gedemitteerd [25]), de pastory ontruimd en aan de beheering der kerkvoogden overgegeven, en om dezen aangaande het gevoelen en de consideratiën van het Plaatselijk bestuur te vragen.

Bij missive van 6 dezer no. 13 geeft mij hetzelve Bestuur te kennen, dat door het ontzag voor de militairen de rust en goede orde niet meer gestoord worden en dat de aanhangers van De Cock zich thans alleenlijk bepalen tot het houden van kleine bijeenkomsten ten huize van de Wed. Koster, wel zorgende, het getal van twintig niet te boven te gaan; dat het Bestuur echter meent, het er ook stellig voor te moeten houden, dat, indien *al de militairen* vertrokken, men weldra weder talrijke vergaderingen zou te wachten hebben en dat bij de ontruiming der pastory en het bevestigen van eenen anderen predikant te Ulrum de driften van het onkundig gemeen zoodanig gaande zullen worden, dat hetzelve zich daartegen met geweld zal verzetten; achtende het alzoo raadzaamst, dat een gedeelte van het detachement hier nog eenigen tijd verblijve, doch dat een getal van veertig of vijftig man genoegzaam is om de rust en goede orde, heen ter tijd [26]) er een nieuwe predikant zal bevestigd zijn, te doen handhaven.

Het Plaatselijk bestuur zou dus gaarne zien, dat slechts *een gedeelte* der militairen vertrok, en de afzetting van *De Cock* dadelijk na den bepaalden tijd haar beslag kreeg, ten einde de geregtigden spoedig tot de benoeming van eenen predikant kunnen overgaan, om zooveel mogelijk de rust en eensgezindheid onder de ingezetenen te herstellen.

De redenen van het Plaatselijk bestuur, om een gedeelte militairen te behouden tot het tijdstip der bevestiging van eenen nieuwen predikant te Ulrum — welks bespoediging echter niet van mij afhangt — allezins gegrond vindende, ben ik zeer geneigd, om aan het verlangen van dat Bestuur te voldoen en de *halve* compagnie — in het geheel uit ruim honderd manschappen bestaande — van daar te laten komen, en de overige helft er te laten blijven totdat de nieuwe predikant zijn dienstwerk zal aanvaard hebben.

Ik heb evenwel gemeend in deze niets te moeten verrigten zonder Uwe Excellenties voorkennis en welmeening, en het zal mij aangenaam zijn te dezen eenigszins spoedig met de mededeeling van Hare instructiën te deze vereerd te worden.

De Gouverneur van de provincie Groningen,
(get.) RENGERS.

---

[25]) Gedemitteerd = ontslagen.
[26]) Heen ter tijd = tot dien tijd dat, totdat.

132. Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 18 Jan. 1835.

Justitie.
21. Jan. 1835 *no. 62.*

(kopy) *Aan den Koning.*

's Gravenhage, den 18. January 1835.

Ik heb de eer aan Uwe Majesteit hiernevens aan te bieden eene heden bij mij ontvangene missive van den Gouverneur van Groningen van 10. dezer, waarbij dezelve — met verzoek daaromtrent het hooger welmeenen te mogen vernemen — te kennen geeft, dat er zijns inziens termen zouden bestaan om de helft der compagnie infanterie, welke tengevolge der ongeregeldheden, waartoe de gesuspendeerde predikant De Cock en zijne aanhangers aanleiding hadden gegeven, naar Ulrum is gezonden, vandaar te laten terugkomen en de overige helft er te laten blijven totdat de nieuwe predikant zijn dienstwerk zal aanvaard hebben.

Ik kan mij allezins vereenigen met des Gouverneurs gevoelen, dat, zoolang omtrent de afzetting van De Cock niet beslist zal zijn en casu quo [27]) de nieuwe predikant zijn dienstwerk niet zal hebben aanvaard, het geenzins raadzaam zoude wezen, de gemeente Ulrum van militaire bezetting te ontblooten.

Dit kan mijns inziens nog te minder raadzaam worden geacht, wanneer in aanmerking wordt genomen, dat, naar ik althans vermeen, eerlang de gevangenisstraf, tot welke de Heer De Cock is verwezen, zal eindigen, en alsdan, bij aldien hij naar Ulrum terug mogt keeren, zulks opnieuw aanleiding tot ongeregeldheden zou kunnen geven.

Daar ik echter met den stand dezer zaak, voor zooveel de aanhangige raadplegingen over de afzetting van den Heer De Cock en het juiste tijdstip, waarop zijne gevangenisstraf zal eindigen, (aangaat), niet, of althans niet genoegzaam in de bijzonderheden bekend ben, om naar aanleiding daarvan een bepaald advijs over het door den Gouverneur gedane voorstel uit te brengen, vermeen ik Uwe Majesteit eerbiedig in overweging te mogen geven, om te dezen de departementen voor de zaken der Hervormde Eeredienst en van Justitie te hooren, en vervolgens mij Hoogstdeszelfs welmeenen te willen doen kenbaar worden nopens het aan den Gouverneur op deszelfs onderhavige aanvrage te geven antwoord.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(get.) VAN DOORN.

---

[27]) Casu quo = in dit geval, dit zoo zijnde.

133. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 19 Jan. 1835.

Justitie.
21 Jan. 1835 *no. 62.*

Commissoriaal van den 18. Jan. 1835 la. H 2 geheim.

Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 18 Jan. l.l. no. 1 ten geleide eener missive van den Gouverneur van Groningen, houdende voorstel tot het doen terugkeeren van de *helft* der kompagnie infanterie, welke naar Ulrum is gezonden ten gevolge der ongeregeldheden, waartoe de gesuspendeerde predikant *De Cock* en zijne aanhangers gelegenheid hadden gegeven.

(kopy) *(Aan den Koning)*

No. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 19. January 1835.

Consideratiën en advies van den ondergeteekende.

De ondergeteekende vereenigt zich volkomen met het voorstel des Gouverneurs van *Groningen* om, uit hoofde der aanvankelijk herstelde rust en orde, de *helft* der militairen, welke zich thans te Ulrum bevinden, vandaar te doen terugkeeren; te meer, daar volgens heden bij den ondergeteekende ontvangen brief van het Provinciaal Kerkbestuur van *Groningen,* hetzelve een nieuwe kerraad te Ulrum heeft aangesteld, die ook reeds in functie is getreden; zoodat, wanneer de afzetting van den gesuspendeerden Predikant zal hebben plaatsgehad, de beroeping van een nieuwen leeraar zal kunnen bespoedigd worden.

Die afzetting kan echter uit hoofde van de beschikking der Synodale vergadering van 16 July l.l. geen plaats hebben voor zes maanden later, welke termijn nu eerst geëxpireerd is. Het is dus niet wel mogelijk — ook allen spoed verondersteld zijnde — dat deze afzetting, de benoeming van eenen nieuwen leeraar door de daartoe geregtigden, de kerkelijke beroeping door den kerkenraad, de afkondigingen en aannemen der beroeping, de classikale en koninklijke approbatie en de intrede van den nieuwen predikant zoude kunnen plaats hebben voor het einde der maand February, wanneer het ontslag van den gevangene De Cock denzelve gelegenheid kan geven, opnieuw onrust te stoken.

Uit dien hoofde is de ondergeteekende ook met den Gouverneur van Groningen van gevoelen, dat de helft der kompagnie infanterie, thans te *Ulrum* gestationeerd, aldaar zal dienen te verblijven tot *na* de intrede van den nieuwen leeraar; terwijl de Gouverneur zou

kunnen geautoriseerd worden om, *indien hij zulks alsdan raadzaam oordeelt*, ook deze halve kompagnie te doen terugkeeren [28]).

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
(get.) v. PALLANDT v. KEPPEL.

134. Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 21 Jan. 1835.

Justitie.
6 Febr. 1835 *no. 47.*

(kopy)

Aan Z. E. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Herv. Kerk enz.

No. 24. *Groningen*, den 21 January 1835.

Bij missive van den 7. dezer no. 10 heeft U.E. mijn berigt omtrent de persoon des suppliants gevraagd op het hierbij teruggaand request van *H. E. Gelms* te Oude Pekela, om voorziening [29]).

Ter voldoening aan U.E. verlangen en na de vereischte informatiën te hebben ingewonnen, heb ik de eer U.E. te berigten, dat de rekwestrant het hoofd is van de te Oude Pekela en in den omtrek bestaan hebbende nieuwe secte, aldaar bekend onder den naam van Gelmisten, doch die sedert de woelingen van den predikant De Cock van Ulrum zich aan denzelven hebben aangesloten en met dezen ééne zaak schijnen te bedoelen.

De requestrant is wegens het houden van onwettige godsdienstoefeningen ten zijnen huize reeds in het jaar 1833 bij de Regtbank te Winschoten veroordeeld tot een geldboete van *f* 94.50 en de kosten, zoomede de ontbinding van die godsdienstige vereeniging [30]).

In weerwil daarvan ging hij voort om dergelijke godsdienstoefeningen ten zijnen huize te houden, zorgende dat het getal zijner hoorders gewoonlijk niet klom tot twintig tegelijkertijd, tot welk einde hij meer dan één zulke vergaderingen op eenen dag hield.

Het Plaatselijk bestuur van de Oude Pekela houdt echter niet op, zijn huis te doen surveilleeren, doch het is moeijelijk hem eenige actie te maken, doordien de ligging van zijn huis zoodanig is, dat hij de politiebedienden kan zien aankomen, in welk geval de hoorders boven het getal van 20 dadelijk zijn huis ruimen.

Desniettemin heeft men hem in het laatste van November l.l betrapt op het houden eener godsdienstige oefening met 23 per-

---

[28]) De Minister van Justitie betuigt met dit rapport zijn instemming [Justitie 21 Jan. 1835 no. 62], waarop de Koning den Minister van Binnenlandsche Zaken machtigt, om dienovereenkomstig den Gouverneur van Groningen aan te schrijven [Staatssecr. 22 Jan. 1835 la. F 2 geheim].

[29]) Zie hierboven no. 126.

[30]) Zie Deel I nos 106 en 107.

sonen, waarvan is geverbaliseerd en de stukken opgezonden aan den Heer Officier van Justitie te Winschoten.

De requestrant heeft zich hierover zeer verstoord getoond, en daar de surveillance op zijn huis en zijn gedrag blijft voortduren, schijnt zulks hem aanleiding gegeven te hebben tot het indienen van het onderhavig request.

In weerwil van dit alles gaat de requestrant voort met de bedoelde godsdienstoefeningen ten zijnen huize te houden, meer naauwkeurig lettende, dat het getal zijner hoorders niet klimt boven het getal van twintig.

Het grootste getal zijner toehoorders behoort te *Onstwedde* en te *Nieuwe Pekela* te huis en slechts weinigen van de *Oude Pekela* wonen zijne oefeningen bij.

Uit dit alles zal U.E. kunnen ontwaren, dat de requestrant is een hardnekkige aanhanger en voorstander van de zaak van den beruchten *De Cock* te *Ulrum* [31]).

De Gouverneur van de provincie Groningen,

Bij afwezigheid van denzelven,
Het lid van Ged. Staten,
(get.) J. A. FRUITIER [32]).

135. Missive van Majoor Rochell te Groningen aan den Opperbevelhebber van het tweede Groot-Militair Kommando te Zutfen, 2 Maart 1835.

Justitie.
11 Maart 1835 *no. 50.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Luitenant Generaal, kommanderende in het tweede Groot Militair Kommando te Zutfen* [33]).

Ia. A. no. 17 vertrouwelijk. *Groningen,* den 2e Maart 1835.

. . . . [34])

Al verder heb ik de eer Uwe Excellentie te berichten, dat men thans ook te *Appingadam* bezig is met de zaak van dien arbeider,

---

[31]) In zijn rapport aan den Koning van 31 Jan. 1835 no. 8 concludeert de Minister van Eeredienst, na een korte samenvatting van het rapport van den Gouverneur van Groningen, dat het adres „voor geene beschikking vatbaar is en dus ter zijde zoude kunnen worden gelegd." De Minister van Justitie betuigt hiermede zijn instemming bij aanteekening van 6 Febr. 1835 no. 47.

[32]) Mr J. A. Fruitier (1771—1852); 1814 lid van de Provinciale Staten van Groningen; sedert 1827 lid van Gedeputeerde Staten; 1835 lid van de Tweede Kamer.

[33]) D. L. Vermasen (1776—1855); 1792 in militairen dienst; 1819 Prov. Kommandant in Noordholland, 1821 in Zeeland, 1825 in Overijsel, 1830 in Noordbrabant, tevens Opperbevelhebber der vesting 's Hertogenbosch; 1831 Luitenant Generaal, Kommandant in het Tweede Groot Militair Kommando; 1840 gepensionneerd.

[34]) Het eerste gedeelte van deze missive handelt over een militaire aangelegenheid van anderen aard.

welke te *Zuurdijk* den Domine van den preekstoel heeft doen komen [35]) — zie mijne missive dd. 6 Febr. la. A no. 16 — en die dan ook verklaard moet hebben, zulks gedaan te hebben op ingeving van God, en dat hij ook eene gelijke ingeving gekregen had om hetzelfde op den volgenden Zondag in de Groote kerk te *Groningen* te doen, doch dat de menschen hem zulks afgeraden hadden. Werkelijk heeft dat gerucht toen ook hier geloopen en was, op verzoek van de civiele autoriteit, dien geheelen Zondag een detachement van 50 man van mijn bataillon in de kazerne gereed, om op het eerste teken naar de kerk te rukken; nogthans, daar hij er zich niet aan gewaagd heeft, is toen alles rustig afgeloopen. Overigens is zijne zaak nog niet getermineerd.

Daar de detentietijd van den gewezene Dos De Cock voorledene week om was, is hij dan ook ontslagen geworden en op den 28e Feb. te *Ulrum* terug gekomen. Naauwelijks echter was hij op vrije voeten, of hij heeft andermaal op een uur afstand van hier aan het oefenen geweest. Ook zijn er gisterenmorgen en gisternamiddag in Ulrum vereenigingen geweest in burgerhuizen onder zijne voorzitting, om te oefenen, welke de luitenant *Peperkamp* [36]) telkens, op aanzoek van den Burgemeester, heeft doen uiteengaan [37]), zoodat deze handelingen en ook zijne bijzondere gesprekken overtuigend doen zien, dat de straf geene de minste invloed op hem gehad heeft.

De Majoor, kommandant van het 1e bataillon
der 10e afd. infanterie,

(get.) ROCHELL [38]).

136. Missive van Majoor Rochell te Groningen aan den Opperbevelhebber van het tweede Groot Militair Kommando te Zutfen, 16 Maart 1835.

Herv. Eered.
21 Maart 1835 *no. 6.*

(kopy) *Den Heere Luitenant Generaal, kommanderende in het 2e Groot Militair Kommando te Zutphen.*

la. A no. 18 vertrouwelijk. *Groningen,* den 16. Maart 1835.

Ik heb de eer uwe Excellentie rapport te maken, dat ook de tweede Zondag na *De Cock*'s terugkomst — namelijk den 8e dezer

---

35) Zie hierover uitvoerig hierna no. 137.

36) In een naamlijst van officieren komt J. Peperkamp sedert 1831 voor als kapitein bij de tiende afd. infanterie.

37) Vgl. hierover De Cocks beklag aan den Gouverneur bij H. de Cock, *Hendrik de Cock*², blz. 377—381. Volgens De Cock had men 's morgens een godsdienstige samenkomst beneden het aantal van twintig personen ontbonden en 's middags een burgerlijke visite, welke gehouden werd zonder gebed en psalmgezang, met geweld uiteengedreven.

38) G. J. J. Rochell, sedert 1829 majoor bij de tiende afd. infanterie.

— hij evenals op den 1[n] dezer, weder geoefend heeft, doch voor ditmaal in zijn huis. De 1[e] Luitenant *Peperkamp* heeft echter ook deze vereeniging weder uiteen doen gaan, ten gevolge bekomene schriftelijke uitnoodiging van den Burgemeester „om voortaan *alle* zonder toestemming gehouden vergaderingen, na uitnoodiging van hem, Burgemeester, om zich te scheiden, des noodig door kracht der wapenen te doen uiteengaan."

In den loop der laatste week is *De Cock* vervolgens weder vertrokken, moetende hij eerstdaags te *Assen* compareren wegens oefenen en doopen aldaar verrigt vóór zijne gevangenisstraf; doch, zoo ik hoor, kan hij deswegens slechts met geldboeten gestraft worden. Hoewel hij geen predikant meer is, draagt hij evenwel nog altijd hunne distinctive [39]) hoed.

. . . . [40])

De Majoor, kommanderende het 1e Bataillon
der 10e afdeeling Infanterie,

(get.) ROCHELL.

137. Rapport van den Officier van Justitie te Appingedam aan den Procureur Generaal, 24 Maart 1835.

Herv. Eered.
3 April 1835 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Heer Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage.*

no. 321. *Appingadam*, den 24. Maart 1835.

Onder terugzending der bijlagen van Uw HoogEdGestr. missive van den 21[en] dezer [41]) heb ik de eer aan Uw HoogEdGestr. omtrent derzelver onderwerp het volgende te berigten:

Een ten uiterste eenvoudig persoon, met name *Meerten Jans Niewolt*, 30 jaren oud, daglooner van beroep, wonende te Houwerzijl, gemeente Ulrum, die als een der ijverigste aanhangers van den afgezetten Ulrummer predikant *De Cock* bekend staat en tot eenen hoogen graad van mysticismus is overgeslagen, begaf zich op Zondag den 15[en] dezer maand gedurende de voormiddags-godsdienstoefening in de kerk der Hervormde gemeente te Ulrum en drong dadelijk alleen door tot voor de predikstoel. Naauwlijks zich aldaar bevindende, riep hij op eene schreeuwende toon den Leeraar der Hervormde gemeente van Vierhuizen, den Heer *Du Cloux*, die

---

[39]) Distinctief = ter onderscheiding dienende.

[40]) Het verdere gedeelte der missive handelt over de ordeverstoring in de kerk van Ulrum op Zondag 15 Maart 1835 door M. Niewolt, waarover in het hiernavolgend rapport van den Officier van Justitie te Appingedam uitvoeriger wordt gehandeld. Om die reden is dit gedeelte van de missive achterwege gelaten.

[41]) De missive van Majoor Rochell — hierboven no. 136 — was hem om bericht, consideratiën en advies toegezonden.

er de dienst waarnam, te midden zijner leerrede bij herhaling toe: „*Wolf, kom af!*" De predikant *Du Cloux* vroeg hem, wat hij wilde? en hierop gaf hij weder met eene forsche stem ten antwoord „*ik zeg U, Wolf, kom af*". Hoe zeer dit gedrag van Niewolt eene groote ontsteltenis onder de in de kerk vergaderde menigte veroorzaakte, werd hij echter door eenige militairen gevat en naar buiten gebragt. De Predikant liet toen een gezang aanheffen, de orde herstelde zich weder en de godsdienstoefening liep zonder verdere stoornis af.

Op last van den Burgemeester van Ulrum is *Meerten Jans Niewolt* gevankelijk voor mij gebragt [42]) en bevindt zich thans alhier in hechtenis. In het door hem voor mij ondergaan verhoor heeft hij het door hem bedrevene volmondig beleden en verklaard, dat hij niet beter had geweten, dan dat de Heere Jezus hem naar de kerk te Ulrum had gezonden, om er de predikstoel te beklimmen; dat zijn hart hem die zending had ingegeven, zonder dat hij wist, wat hij op den kansel zoude moeten verrigten, en dat hij, niettegenstaande zijne vrouw en naburen bij hem hadden aangedrongen om het niet te doen, niet bij magte was geweest om het feit na te laten. Hij is reeds ter mijner requisitie ter dier zake, en alzoo wegens het delict, voorzien bij art. 261 van het Wetboek van Strafregt, voor de Correctioneele Regtbank gedagvaard en zal den 8. April aanstaande teregt gesteld worden [43]).

Vroeger, en wel op Zondag den 1en February l.l. gedurende de nademiddags-godsdienst, heeft dezelfde *M. J. Niewolt* zich op eene gelijke wijze gedragen in de kerk der Hervormde gemeente te Zuurdijk, gemeente Leens, alwaar de leeraar *Warmolts* de predikdienst verrigtede, welke Leeraar na aan de in de kerk tegenwoordige leden van den kerkeraad tevergeefsch verzocht (te) hebben om den godsdienstverstoorder te doen verwijderen en uit hoofde van den gedurigen toeloop van aanhangers van *De Cock* voor ergere gevolgen vrezende, eindelijk de kerk heeft moeten verlaten; waarna *M. J. Niewolt* dadelijk de predikstoel beklom en, ofschoon het lezen en schrijven niet verstaande, onverstaanbare gebeden deed en psalmen liet zingen, waarmede hij en een groot getal van zijnen aanhang zich bijna twee uren hebben bezig gehouden. Ter dier zake heeft hij, benevens een zijner buurlieden, met name *Jan Klaassens Lap*, dagloner van beroep, die door hem als voorlezer en voorzanger is gebruikt, reeds hun vonnis bekomen; zijnde ieder hunner door de Correctionele Regtbank ter dezer stede op den 25en February l.l. veroordeeld — niet, zoo als in eene der bijlagen van Uw HoogEdGestr.ˢ missive verkeerdelijk wordt aangevoerd, in eene geldboete van *een honderd guldens*, — maar tot *gevangenisstraf voor drie maanden en in eene geldboete van een honderd en vijftig guldens* en alzoo tot het maximum der bij voormeld art. 261 bepaalde straffen, veroordeeld. De beide veroordeelden hebben echter van dit vonnis appel ingesteld, hetwelk bij de Regtbank te Groningen op den 1en April aanstaande zal dienen.

---

[42]) 16 Maart 1835 werd Meerten Jans Niewold gevangen genomen en naar Groningen getransporteerd; vgl. J. Vinhuizen, *Stads- enDorpskroniek van Groningen*, blz. 220.

[43]) Teregt gesteld worden = terechtstaan.

Ook bij de instructie dezer zaak heeft *Niewolt* zich aan de bekentenis van het feit niet onttrokken en toen heeft hij insgelijks bijgebragt, dat hij door het Opperwezen gelast was geworden alzoo te handelen en dat hij zelfs een teeken aan de lucht had waargenomen, hetwelk hij voor eene bevestiging van die last had gehouden. Het jammerlijk gevolg hiervan is geweest, dat er onder de secte van *De Cock* gevonden worden, die het gebeurde met *Niewolt* — die overigens een oppassend huisvader en, uitgezonderd zijne mystieke denkbeelden, er verre af is van waanzinnig te zijn — als een mirakel beschouwen; vooral daar de leeraar *Warmolts* en die het wel met dezen meenden, de kerk hadden verlaten.

Wat eindelijk de gedragingen van den afgezetten predikant *De Cock* aanbelangt, deze heeft, voor zoo verre men mij heeft berigt, sedert zijn op den 26. February l.l. voorgevallen ontslag uit de gevangenis, wanneer hij naar Ulrum is teruggekeerd, alwaar hij, daar de pastory door hem en zijn huisgezin is ontruimd, een gehuurd huis heeft betrokken, geene *openbare* godsdienstoefeningen gehouden, maar bezit vooral niet minder invloed dan tevoren op zijne in alle dorpen verspreide aanhangers. Des Zondags na zijn retour heeft hij wel zijne oefeningen in twee huizen van Ulrummer inwoners, doch telkens in eene vergadering van minder dan een en twintig personen, hervat, die echter door de tusschenkomst van gewapende militairen zijn uiteengegaan.

Het is de algemeene wensch van alle weldenkenden en inzonderheid van dat gedeelte der inwoners van Ulrum, hetwelk het niet met *De Cock* houdt, dat zoodanige bijeenkomsten van minder dan een en twintig personen konden worden tegengegaan en dat de bestuurders derzelve, of wel degenen die het gebruik hunner huizen zonder verlof van het plaatselijk bestuur ertoe afstaan, erover in regte konden worden vervolgd en naar behooren gestraft. Anders bestaat er eene gegronde vrees, dat *De Cock* op eenen en denzelfden dag verschillende vergaderingen van minder dan een en twintig personen in diverse huizen zal houden, waardoor de dweperij, welke, gelijk onlangs nog te Uithuistermeden is gebleken [44]), op de zedelijkheid der vrouwen, vooral van meisjes, eene zoo nadeelige uitwerking heeft, hoe langer hoe meer zal moeten toenemen. Dusdanige bijeenkomsten zal men evenwel ongestoord haren gang moeten laten gaan, totdat er van regeringswege nader in zal voorzien zijn; en zelfs zullen zij, die hunne huizen er toe zullen leenen, er voortaan niet over gemoeid kunnen worden, daar ik door den Heer Procureur Crimineel, op last van Uw HoogEd. Gestr. bij missive van den 4. Maart l.l. no. 98, ben aangeschreven om, vermits het Hoog Geregtshof, kamer van correctionele appellen, bij arrest van den 27. February 1822, art. 294 van het Wetboek van Strafregt er niet toepasselijk op verklaard heeft [45]), hen buiten regterlijke vervolging te laten.

De Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te Appingadam,

(get.) P. G. SEVENSTERN.

---

[44]) Vgl. hierna no. 144.
[45]) Zie Deel I no. 15.

138. Rekwest van O. L. Schildkamp te Groningen aan den Koning, 27 Maart 1835.

Herv. Eered.
19 Sept. 1835 *no. 1 geheim.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groothertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Siere.

Met den gepasten eerbied nadert een Uwer Majesteits onderdanen tot Uwer Majesteits troon als een eenvoudig en stil burger.

Daar mij de vrijheid ontnomen is, om geen menschen meer bij mij aan huis te verzoeken beneden de 20 personen om God volgens ons geweten te dienen, — zoo is mijn verzoek, dat het Uwe Majesteit behagen mag om mij die vrijheid te verleenen, dat ik negentien personen aan mijn huis mach verzoeken, om God volgens zijn Woord en ons geweten in vrijheid en vrede te dienen.

Hierop verzoek ik Uwer Majesteits gunstig antwoord [46]).

Uwer Majesteits getrouw(e) en onderdanige dienaar,

O. L. SCHILDKAMP,
koekebakker te Groningen.

Groningen, den 27. Maart 1835.

139. Schrijven van den Ring Winschoten aan het Classikaal Bestuur van Winschoten, 15 April 1835.

Herv. Eered.
23 Juni 1835 *no. 1.*

(kopy) . *Aan het Classikaal Bestuur van Winschoten.*

Winschoten, den 15. April 1835.

De Predikanten van den Ring Winschoten in hunne eerste gewone bijeenkomst van dit jaar op heden gelezen en overwogen hebbende de kennisgeving van eene aanschrijving van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen van den 8. October 1834 no. 40, waarbij kerkelijke besturen en predikanten, „uit hoofde van de toenemende zucht tot het houden van onwettige godsdienstige bijeenkomsten of zoogenaamde *oefeningen,* op dat onderwerp opmerkzaam worden gemaakt en uitgenoodigd om op de zoogenoemde oefeninghouders en degenen die daartoe hunne huizen leenen, een wakend oog te houden en op dezelve de bestaande kerkelijke wetten toe te passen en ter uitvoer te leggen," —

hebben gemeend, als een bewijs van hunne waakzaamheid in dezen, ter kennis van UWEw. te moeten brengen,

dat in onderscheidene gemeenten in dit Rings-ressort met name

---

[46]) Zie voor de behandeling van dit adres de nos 140 en 142.

Wildervank en *Oude Pekela* gebleken is, dat de aldaar woonachtige, zich opwerpende oefenaars *P. R. de Wit* [47]*)* en *H. E. Gelms* zich door geene kerkelijke verordeningen of aanschrijvingen des kerkeraads laten terughouden van het houden van zoogenoemde godsdienstige *oefeningen* te hunnen huize; dat deswegens reeds herhaalde klagten aan het burgerlijk bestuur (zijn gericht) en door hetzelve of wel door het Classikaal Bestuur zelve aan de hier gevestigde Regtbank van eersten aanleg of wel aan den Heer Officier bij dezelve van deze onvoegzaamheid kennis is gegeven; met dat gevolg, dat bovengenoemde onwettige oefenaars P. R. de Wit en H. E. Gelms uit kracht van het nog vigerende Criminele Wetboek in zekere geldboete — als hebbende ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten aan hunne huizen gehouden boven het getal van 20 personen — zijn verwezen geworden;

dat vervolgens zoodanige godsdienstige bijeenkomsten een regelmatig aanzien bekomen hebben, zoodat te Wildervank, te Oude Pekela, en later ook te Scheemda, Westerlee en elders dusdanige onwettige bijeenkomsten meest alle Zondagen — en somtijds ook op andere dagen in de week — worden gehouden; des Zondags bij voorkeur op den tijd, wanneer de gewone godsdienstoefening in de kerk gehouden wordt;

dat wel is waar de Heeren Burgemeesteren, met name die van de Oude Pekela, van tijd tot tijd door zijnen bode en veldwachter daarnaar onderzoek laten doen, maar men de calange [48]) weet te ontduiken, door meesttijds beneden het getal van 20 te blijven, welk gering aantal voor hen weder vergoed wordt door drie- en somtijds viermalen op eenen dag alzoo te vergaderen;

dat dezer dagen de zaak nog een erger aanzien heeft bekomen, doordien de Heer H. de Cock, onlangs te Ulrum als predikant afgezet, heeft goedgevonden in *onderscheidene* gemeenten van deze en een nabijgelegenen Ring — en dus niet in zijn eigen huis — zoodanige oefeningen te houden, als te *Wildervank* op Donderdag den 9. April, te *Nieuwe Stadskanaal* op Vrijdag den 10., te *Westerlee* op Zaterdag den 11. en te *Oude Pekela* op Zondag den 12. April 1835, van welke voorvallen kennis is gegeven aan de Heeren Burgemeesteren dier gemeenten;

dat het te vreezen staat, dat indien zoodanige onvoegzaamheid niet ernstig wordt tegengegaan, weldra de gemeenten te platten lande overal en gedurig zullen ontrust worden door allerlei soort van landloopers, die onder schijn van godsdienstigheid verwarring en onrust bevorderen, gelijk dit reeds voor eenigen tijd heeft plaats gehad met zekeren afgezetten schoolmeester of ondermeester [49]) en nog van tijd tot tijd met eenen afgezetten vader van het werkhuis te Veendam.

---

[47]) P. R. de Wit; 1827 catechiseermeester te Veendam; 19 Jan. 1832 provisioneel aangesteld als catechiseermeester te Wildervank; 2 Juli 1834 ontslagen — vgl. J. C. Rullmann, *De Afscheiding*[4], blz. 105 —; 27 Jan. 1835 en later nog 20 Oct. 1835 veroordeeld door de Rechtbank te Winschoten tot boeten van *f* 100.— wegens overtreding van art. 291, 292 en 294 van het Wetboek van Strafrecht; vgl. Just. 3 Nov. 1835 no. 68.

[48]) Calange = bekeuring.

[49]) Bedoeld is wel D. van der Werp.

Blijkt uit al het bovengezegde van hoeveel belang het moet geacht worden voor de goede orde en tot maintien [50]) van de gevestigde Hervormde Kerk, dat al zoodanige onwettige bijeenkomsten krachtdadig worden tegengegaan, opdat het kwaad, hetwelk zich steeds vermenigvuldigt, niet geheel en al het goede verstikke, — dan zij het ons vergund UWEw. in bedenking te geven, of het niet meer dan tijd wordt, dat het Classikaal Bestuur zich tot Z.Exc. den Heer Minister voor de zaken der Hervormde Kerk wende, met nederig verzoek, dat Z.Excell. hetzij door eene voordragt aan Z. M. den Koning, hetzij op eene andere geschikte wijze, het daarhenen gelieve te dirigeren, dat langs andere wegen dan gelijk tot hiertoe — door een Napoleontische strafwet, welke de voorstanders van zulke onwettige godsdienstige zamenkomsten te hunnen voordeele weten uit te leggen — al zulke onvoegzaamheid krachtdadig worde tegengegaan, en dat vooral tot handhaving van art. 14 en 15 van het door Z. M. den Koning bij Besluit van den 30. July 1816 no. 1 bekrachtigde synodaal *Reglement op het Godsdienstig onderwijs* [51]),
zoodanige politieke, maar krachtig werkende maatregelen mogen genomen worden, waardoor het onwettige en met synodale verordeningen en wetten strijdige *oefeninghouden* in deze oorden een einde moge nemen, en orde en wet weder geëerbiedigd worde.

De Predikanten van den Ring Winschoten,
Uit naam derzelve,
(get.) B. H. STERINGA KUYPER [52]), scriba.

140. Rapport van het Gemeentebestuur van Groningen aan den Gouverneur van Groningen, 4 Mei 1835.

Herv. Eered.
19 Sept. 1835 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Heere Gouverneur van de provincie Groningen.*

no. 391. *Groningen,* den 4. Mei 1835.

Wij hebben de eer aan UHEdG. te remitteren een adres van O. L. Schildkamp, koekebakker te Groningen [53]) en een bijlage,

[50]) Maintien = handhaving.
[51]) Hierbij zijn in margine de genoemde artikelen uitgeschreven. In het afschrift van het stuk, dat later op het Departement van Justitie kwam, is bij het woordje „desnoods" in art. 15 van dat Reglement (van het zonder kerkelijke toestemming houden van oefeningen zal desnoods aan het burgerlijk bestuur worden kennis gegeven) met potlood de opmerking geplaatst: „desnoods, zeker alleen ad informandum, waartoe anders?" [Justitie 16 Juli 1835 no. 60].
[52]) B. H. Steringa Kuijper (1787—1860); 1811 predikant te Roden, 1825 te Winschoten.
[53]) Zie hierboven no. 138.

strekkende hetzelve adres ter bekoming van vergunning tot het houden ter zijner huize van godsdienstige vergaderingen beneden de twintig personen, aan ons gerenvoyeerd bij marginale dispositie van den 10. April dezes jaars no. 886 om berigt en consideratiën; — ter voldoening waarvan wij de eer hebben UHEdG. te berigten dat de requestrant is een aanhanger van den Heer *De Cock*, voormaals predikant te Ulrum, doch als zoodanig afgezet, en ook reeds correctioneel gestrafd uit hoofde van veroorzaakte wanorde. Dat ook reeds alhier ter stede ongeregeldheden hebben plaats gehad door het houden van bijeenkomsten ten huize van den requestrant in het bijwezen van voornoemde Heer De Cock. Wij achten ons verpligt, UHEG. overzulks in consideratie te geven, of het wel geraden zoude zijn, het verzoek van den requestrant te accorderen, waarvan de gevolgen onzes oordeels nadeelig zouden zijn voor de goede orde.

Burgemeester en Wethouderen der stad Groningen,
(get. J. F. VAN IDDEKINGE [54]).

De Secretaris bij het Bestuur der stad Groningen,
(get.) R. LOHMAN [55]).

141. Vonnis van de Rechtbank te Winschoten in zake Ds H. de Cock e. a., 5 Mei 1835.

Justitie.
20 April 1836 *no. 2 geheim.*

(kopy)

Vonnis . . . .
In zake van den Heer Officier van Justitie bij de Regtbank van eersten aanleg te Winschoten, ratione officii requirant bij exploit van 24 April en 1 Mei 1835 ter eenre

Tegen *Hendrik de Cock*, gewezen predikant bij de Hervormden te Ulrum, wonende te Ulrum, en *Eelbren Edzes Tonke(n)s*, weduwe van *Helenius Derks Venema* [56]), van beroep landgebruikster, wonende te Wildervanck, beklaagden en gerequireerden ter andere zijde.

De Regtbank van eersten aanleg te Winschoten — provincie Groningen —, regt doende in zaken van correctioneele policie.

Gezien en gelezen het proces verbaal, onder dagteekening van den 6. April 1835 opgemaakt door den Veldwachter der gemeente Wildervanck, alsmede twee attesten, afgegeven, het eene in dato 26 Novb. 1834 door den Burgemeester, en het andere in dato 17 April 1835 door het Plaatselijk bestuur dier gemeente, alles respectivelijk gerigt tegen Hendrik de Cock... en Eelbren Edzes Tonke(n)s...

---

[54]) Jhr Mr J. F. van Iddekinge (1765—1848); 1819 burgemeester van Groningen.
[55]) Mr R. Lohman (1774—1846); secretaris van Groningen.
[56]) De schoonmoeder van Ds H. de Cock.

Gehoord de verklaringen van getuigen, mitsgaders hetgeen door den beklaagde Hendrik de Cock op de aan hem voorgehoudene vragen is geantwoord.

Gehoord de conclusiën van het openbaar ministerie, ten einde deze beklaagde, ter zake hij zich als bestuurder aan het hoofd geplaatst heeft van eene zonder autorisatie der Regering bestaande vereeniging van meer dan 20 personen, welke zich ten doel heeft gesteld om zich op zekere aangeduidde dagen met godsdienstige onderwerpen bezig te houden en die hare bijeenkomsten — onder anderen — onder zijne leiding gehouden heeft op den 7. November l.l. ten huize van den landbouwer Jan Jacobs Boer [57]) en op den 6. April j.l. ten huize van de wede Helenius Derks Venema, beiden te Wildervanck woonachtig, mitsdien als schuldig aan een wanbedrijf, voorzien bij art. 291, 292 van het Wetboek op het Strafregt, — en de beklaagde Eelbren Edzes Tonke(n)s, ter zake zij op den 6. April j.l. zonder daartoe de vereischte vergunning van het Plaatselijk bestuur bekomen te hebben, haar huis heeft doen bezigen tot het houden eener godsdienstoefening, mitsdien als schuldig aan een wanbedrijf, voorzien bij art. 294 van hetzelfde Wetboek, — zouden worden veroordeeld, ieder afzonderlijk, en wel de laatstgenoemde bij defaut [58]), tot eene geldboete van *f* 100.—, alsmede in de kosten der procedure; voorts, ten einde de Regtbank mogte gelieven te bevelen de ontbinding der onderwerpelijke ongeoorloofde vereeniging.

Gehoord de middelen van verdediging door den tegenwoordige beklaagde Hendrik de Cock persoonlijk ter audientie voorgedragen.

Gelet op art. 186 van het Wetboek van Strafvordering.

Overwegende dat de beklaagde Eelbren Edzes Tonke(n)s, hoewel naar behooren in regte geroepen echter niet is gecompareerd.

Overwegende dat naar uitwijzen der instructie evengenoemde beklaagde op den 6. April j.l. zonder de daartoe benoodigde vergunning of toestemming van het plaatselijk bestuur, haar huis heeft doen bezigen tot het houden eener zamenkomst van meer dan 20 personen, waarin men zich onledig hield met de behandeling van godsdienstige onderwerpen.

Overwegende dat beklaagde ter dezer zake moet worden schuldig gekeurd aan een wanbedrijf vallende in de termen van ... art. 294 van het Wetboek op het Strafregt...

Overwegende dat, ofschoon al verder uit de instructie blijkt, dat die godsdienstoefening, alsmede eene vroegere, welke op den 7. November 1834 insgelijks te Wildervanck is gehouden ten huize van Jan Jacobs Boer, landbouwer aldaar, hebben plaats gehad onder de leiding van den beklaagde Hendrik de Cock, deze echter uit dien hoofde nog in geenen deele kan worden beschouwd als het hoofd, de bestuurder of bewindvoerder van een *genootschap* — association— *ten doel hebbende om dagelijks of op zekere bepaalde dagen bijeen te komen, ten einde zich met godsdienstige onderwerpen bezig te houden,* en waarvan alzoo overeenkomstig art. 292 van het Wetboek op het Strafregt ook de ontbinding door den regter zoude kunnen worden gelast; terwijl integendeel die vergaderingen

[57]) Vgl. de nos 79 en 82.
[58]) Bij defaut = bij verstek.

veeleer het kenmerk dragen van eenen onregelmatigen zamenloop, nu van deze, dan van gene lieden, die deels uit belangstelling in de godsdienstige denk- en leerwijze van den beklaagde, deels uit bloote nieuwsgierigheid, deels uit andere beweegredenen, op het loopend gerucht, dat er hier of daar onder des beklaagdes leiding eene godsdienstoefening zal worden gehouden, doorgaans van alle kanten zamenvloeijen.

Overwegende dat dierhalve met opzigt tot dezen beklaagden de bij de instructie daargestelde daadzaken niet kunnen geacht worden eenigerhand wanbedrijf of overtreding uit te maken.

Gelet op art. 191 van het Wetboek op de Strafverordeningen.

Absolveert den beklaagden Hendrik de Cock van de tegen hem gedane klagte, met vernietiging, voor zooveel dezen betreft, van de dagvaarding, de instructie en van al wat daarop is gevolgd. Voorts ten aanzien van de beklaagde Eelbren Edzes Tonke(n)s regt doende bij defaut, condemneert dezelve tot eene geldboete van vijftig guldens en in de kosten der procedure, ten bedrage van twaalf gulden een en dertig centen [59]).

142. Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 7 Mei 1835.

Herv. Eered.
19 Sept. 1835 *no. 1 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, enz.

no. 24. *Groningen,* den 7. Mei 1835.

Ik heb de eer gehad te ontvangen Uwer Excellentie's missive van den 7. April j.l. no. 7, waarbij Uwe Excellentie mij doet toekomen, ten fine van berigt, consideratiën en advys, het hierbij teruggaand adres van O. L. Schildkamp, koekebakker te Groningen, houdende verzoek, om negentien personen aan zijn huis te mogen verzoeken tot het houden van godsdienstoefeningen.

Uit het dezen aangaande bij mij ingekomen berigt van Burgemeester en Wethouders van Groningen d.d. 4 Mei j.l. no. 391, waarvan ik de eer heb een afschrift hiernevens te voegen, zal Uwe Excellentie ontwaren, dat de rekwestrant een aanhanger is van den afgezetten predikant *De Cock*, en dat reeds ter zake van godsdienstige bijeenkomsten ten huize van den rekwestrant ongeregeldheden hebben plaats gehad.

---

[59]) Van dit vonnis ontbreekt in de copie de onderteekening, omdat het in het appelvonnis is geïncorporeerd.

Na appel door den Officier van Justitie confirmeerde de Rechtbank te Groningen bij vonnis van 1 Juli 1835 de vrijspraak van H. de Cock, „overwegende dat er geene gronden zijn aangevoerd, waaruit zoude consteren, dat door de Rechtbank te Winschoten niet wel en te regt is gevonnisd en adopterende de motiven bij dat vonnis geallegeerd" [Just. 20 April 1836 no. 2 geheim].

Bij mijne circulaire aan de plaatselijke besturen in deze Provincie van den 20. November j.l. no. 24*c* heb ik maatregelen voorgeschreven ten aanzien van *onwettige* godsdienstoefeningen en vergaderingen of bijeenkomsten, tot dat einde aangelegd.

Of nu bijeenkomsten van dien aard beneden *20* personen al of niet onder de *onwettigen* moeten gerangschikt worden, dit staat, naar mijn inzien, ter beoordeeling van de regterlijke autoriteit, maar het zoude een ongunstigen indruk geven, wanneer door Zijne Majesteit eene favorabele dispositie op het onderwerpelijke adres wierd genomen en daardoor te kennen gegeven, dat godsdienstoefeningen in particuliere huizen, zonder toestemming van de politie wordende gehouden, indien de vergadering beneden de *20* personen beloopt, *wettig* en *geoorloofd* zijn.

Het komt mij onder verbetering voor, dat Zijne Majesteit hieromtrent geene beslissing behoorde te nemen, maar dat het, naar de omstandigheden, het meest geraden zal zijn, het verzoek van den rekestrant, zooals het ligt, te wijzen van de hand [60]).

De Gouverneur van de provincie Groningen,

RENGERS.

143. Adres van het Classikaal Bestuur van Winschoten aan den Minister van Eeredienst, 27 Mei 1835.

Herv. Eered.
23 Juni 1835 *no. 1.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 13. U. *Winschoten,* den 27. Mei 1835.

Het Classikaal Bestuur van Winschoten in deszelfs vergadering van heden ontvangen hebbende een adres van de leden van den Ring van Winschoten [61]) betrekkelijk de verwarringen door de tegenwoordige Separatisten, bijzonder in dat ressort aangerigt en nog gedurig hervat,

heeft zich verpligt gevonden, dat stuk, als bevattende eene zaak van groot belang, aan de serieuse attentie van Uwe Excellentie op het ernstigste aan te bevelen, te meer daar wij met genoegzame zekerheid meenen geïnformeerd te zijn, dat in andere oorden van deze Provincie vooral, door onwettige oefenaars en met hen samenstemmende personen, veel verwarring wordt veroorzaakt in familiën en gemeenten, zelfs onder het plegen van schandelijkheden, vooral ook overal wantrouwen inboezemende tegen predikanten,

---

[60]) De Minister van Justitie, aan wien de zaak wordt voorgelegd, oordeelt dat dit rekwest buiten verdere beschikking moet worden gelaten [Justitie 25 Sept. 1835 no. 62].

[61]) Zie hierboven no. 139.

door de eenvoudige menschen af te manen van het bijwonen der openbare godsdienstoefeningen. Zoodat het ons voorkomt, dat het meer dan tijd begint te worden, dat tot handhaving van de goede orde in de Hervormde Kerk ernstige maatregelen door het hoogste Gouvernement worden genomen. En hiertoe meenen wij Uwe Excellentie allervriendelijkst en nederig te verzoeken, om aan Z. M. den Koning deswegens zoodanige voordragten te doen, als Uwe Excellentie in derzelver wijsheid noodig zal oordeelen.

Het Classikaal Bestuur voorn.,

M. CORSTIUS [62]), praeses.

Uit naam van hetzelve

M. J. ADRIANI [63]), scriba.

144. Missive van het Gemeentebestuur van Uithuizermeeden aan den Gouverneur van Groningen, 27 Mei 1835.

Herv. Eered.
23 Juni 1835 *no. 1.*

(kopy) *Aan Zijne Exc. den Heer Gouverneur van de provincie Groningen.*

no. 19. *Uithuistermeden,* den 27. Mei 1835.

Het zal Uwe Excell. uit de geruchten, die zich wijd en zijd verspreiden, niet onbekend zijn, dat de gewezen predikant H. de Cock van Ulrum ook alhier veele aanhangers heeft; terwijl wij niet kunnen nalaten, Uwe Excellentie eene flaauwe, doch waarachtige schets mede te deelen, in hoeverre de verbeelding zich in deze plaats uitstrekt.

Sedert eenige weken hoorde men al, dat sommigen al biddende neervielen, slap wierden en niet konden arbeiden; dat er eenigen zijn, die zich somtijds verbeelden niet te kunnen zien en door anderen moeten geleid worden.

Het gerucht had zich al eenige dagen verspreid, dat er gepasseerde Zondag iets buitengewoons zoude voorvallen; men voegde er bij, dat iemand verteld zoude hebben van in het bosch van Rensuma over de schoenen in bloed geloopen te hebben en dat er op gemelden Zondag eenige menschen zouden doodgemaakt worden, hetgeen gelukkig niet is geschied.

Zondagachtermiddag te twee uur liep er door het dorp eene

---

[62]) M. Corstius (1774—1844); 1797 predikant te Sellinge, 1799 te Cirkwerum (O. Fr.), 1801 te Stedum, 1815 te Beerta.

[63]) M. J. Adriani (1771—1845); 1794 predikant te Tjalleberd c. a. (Aengwirden), 1809 te Oude Pekela; mede-samensteller van het Evangelisch gezangboek; schoolopziener; 1816—1845 scriba van het Classikaal Bestuur van Winschoten.

menigte van omstreeks 20 personen, waaronder twee, die zich verbeeldden niet te kunnen zien en alzoo geleid moesten worden, hetgeen om 5 uur weder, doch grooter in getal, herhaald werdt; maar des avonds plm. te 9 uren had zich voor het huis van eenen arbeider die dat gevoelen toegedaan is, eene groote schare vervoegd, waarheen zich ook eene menigte nieuwsgierige jongelieden begaven, (die) zoo men hoorde groot in getal zouden geweest zijn; te 10 uren kwam er een troep van plm. 50 personen door het dorp, waaronder eenigen die blind, en zoodoende moesten geleid worden, onder het geroep van „hier zijn wij Heere Jesus, help ons enz."; en (na) zoo voor de pastory van onzen waardige en goede Leeraar eenige oogenblikken vertoeft te hebben met te zeggen „Heere Jesus, kom haastelijk", hebben zij hunnen weg vervolgd, hetgeen een half uur daarna door eenen gelijken troep is nagevolgd. Sommigen vreesden, dat de nacht onrustig zoude worden doorgebragt; eenigen waren zeer ontsteld; doch het is goed afgeloopen. Verder is de voorspelling, dat er op Hemelvaartsdag en op het Pinksterfeest iets buitengewoons moet voorvallen. Het is ook al gebeurd, dat er laat in den avond iemand voor de pastory kwam om voor de Baalspriester te bidden. Uit dit alles zijn alle weldenkenden van oordeel, dat onze niemand kwaaddoende Leeraar althans des avonds niet veilig is.

Indien deze verbeelding en handelingen van die menschen niet tegengegaan wordt, wat zullen dan de gevolgen worden?

Tot hiertoe gaan de roependen onbelet hunnen gang, maar zoodra de overige en het grootste, nog rustende partij het hoofd opsteekt en niet langer gedoogt geërgerd te worden, opstaat, dan eerst met woorden en daarna met daden tegen den anderen opkomen; bij ieder partij zullen zich menschen aansluiten en alzoo, wie weet, wat er zal gebeuren; te meer daar het in Spijk zoo erg is, dat men vreest, dat die herwaarts zullen overkomen en oproer onder ons opstoken.

Het ware te wenschen, dat er door Uwe Excell. maatregelen wierden genomen, zoodanig, dat de goede inwoonders veilig en rustig in hunne eigendommen werden verzekerd, want zonder dat vermoedt men niet lang meer zonder hinder en stoornis te zijn.

Oordeelt Uwe Exc. dat er militaire magt moet worden afgezonden, zoo zijn wij van gevoelen, dat een zeer klein getal voldoende zal zijn, uit hoofde dat de oploop meest uit jonge lieden bestaat en hoofdzakelijk uit jonge dochters.

Wij hebben vermeent, het bovenstaande overeenkomstig de aanschrijving van den 20. November 1834 no. 24 aan Uwe Excellentie te moeten mededeelen.

De prov. fung. Burgemeester en Assessoren
van de gemeente Uithuistermeden,

(get.) H. B. JONKER.

Ter ordonnantie van dezelven,

de Assessor,

(get.) J. H. v. d. MOLEN.

145. Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 12 Juni 1835.

Herv. Eered.
23 Juni 1835 *no. 1.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

No. 33. *Groningen,* den 12. Juny 1835.

Ik heb de eer gehad te ontvangen Uwer Excellentie's missive van den 6. dezer maand no. 1, waarbij Uwe Excellentie aan mij doet toekomen, ten fine van berigt, consideratiën en advijs, eene missive van het Klassikaal Bestuur van Winschoten en bijlage, rakende de woelingen der Separatisten [64].

Na aandachtige overweging dezer stukken heb ik de eer met terugzending van dezelve Uwe Excellentie te berigten, dat ik ten volle deele in het gevoelen van het gemelde Klassikaal Bestuur, wanneer het de onderwerpelijke zaak van het hoogste belang beschouwdt, der serieuste attentie van het Gouvernement waardig; dat de daadzaken, door de Predikanten van den ring Winschoten opgegeven, volkomen met de waarheid overeenkomen en dat het Classikaal Bestuur teregte geïnformeerd is dat ook in andere oorden dezer Provincie door onwettige oefenaars en met hen zamenstemmende personen veel verwarring wordt veroorzaakt in familiën en gemeenten, zelfs onder het plegen van schandelijkheden, vooral ook overal wantrouwen inboezemende tegen predikanten, door de eenvoudige menschen af te manen van het bijwonen der openbare godsdienstoefeningen.

Ten einde Uwe Excellentie in staat te stellen om te beoordeelen, hoedanig het in andere oorden dezer Provincie toegaat, voeg ik hierbij, de laatst bij mij ontvangen berigten ten aanzien van de gemeenten Spijk en Uithuizermeden, kwartier Appingedam.

Te *Spijk* houdt men vergaderingen op het een of ander stuk land in de open lucht. Er loopen dan eenige honderden menschen tezamen. Hier staat een hoop volk, waarvoor er een bidt; dáár wordt gezongen; ginds loopt en draaft men, en verder liggen er eenigen geheel bewusteloos op den grond, en het geheel lijkt meer naar een poppenspel dan naar godsdienst, terwijl men somtijds tot middernacht en later volhoudt. Van eene onlangs te dezer zake van het Plaatselijk bestuur van *Uithuizermeden* bij mij ingekomen missive — 27 Mei j.l. no. 19 — heb ik gemeend een afschrift hierbij te moeten overleggen, de vrijheid nemende mij tot derzelver inhoud te gedragen.

Wat nu mijne consideratiën betreft, het is mij, onder verbetering, voorgekomen, dat het zenden van militairen naar de dorpen, waar

---

[64]) Zie hierboven de nos 139 en 143.

zoodanige ongeregeldheden plaats hebben, niet alleen ongeraden, maar ook onuitvoerbaar is; *ongeraden*, omdat het te vreezen is, dat de gemoederen door middelen van geweld nog meer zullen opgewonden worden en men de hoop mag voeden, dat, de geestdrijverij eenmaal het uiterste bereikt hebbende, velen tot nadenken zullen komen en de dwaasheid van hun gedrag leeren inzien; en *onuitvoerbaar*, omdat de buitensporigheden op de eene plaats bedwongen wordende, op eene andere wederom zullen uitbreken, en er geene voldoende militaire magt beschikbaar is om het kwaad op zoovele plaatsen te keer te gaan.

Intusschen kan het niet ontkend worden, dat de middelen van bedwang, welke er thans wettiglijk bestaan, ontoereikend zijn om ongeregeldheden te keer te gaan, welke wel eens tot meer onrustige volksbewegingen en oproerigheden kunnen leiden.

Het synodaal *Reglement op het Godsdienstig onderwijs* is blijkbaar onvoldoende. De bepalingen van art. 14, het houden van oefeningen door niet geadmitteerde personen verbiedende, mogen al als doelmatig te beschouwen zijn, — zij worden ten eenemale illusoir, doordien de overtredingen alleen aan kerkelijke correctie of censuur onderworpen zijn, van geene de minste kracht of beduidenis voor lieden, die zich openlijk van de gevestigde Kerk hebben afgezonderd.

Het komt mij dus met het Klassikaal Bestuur van Winschoten dringend noodzakelijk voor, dat er andere, krachtig werkende maatregelen genomen worden. Reeds bij mijne missive van den 24. November 1834 no. 220 [65]) gaf ik aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken te kennen, dat het mij, onder verbetering, voorkwam *de eerste en voornaamste behoefte te zijn eene doelmatige en voldoende wet tegen het houden van openlijke godsdienstoefeningen door een ieder, die daartoe onbevoegd is.* De droevige ondervinding, het toenemen van het kwaad, het onvoldoende en, zoo men wil, onbepaalde van de verordeningen, in het nog vigerende Strafwetboek opzigtelijk de onderwerpelijke materie voorkomende, de, naar het schijnt, toenemende ongeneigdheid van sommige regtbanken om die verordeningen op associatiën of vereenigingen van godsdienstigen aard toe te passen, en eindelijk de middelen, welke men heeft en overal bezigt om ook de toepassing van die verordeningen te verijdelen, — dit alles maakt, naar mijn inzien, eene nadrukkelijke en algemeen toepasselijke wetsbepaling tegen het houden van oefeningen door onbevoegde personen, in de tegenwoordige gesteldheid van zaken en bij de gegronde vrees van verdere wanorde en buitensporigheden, onvermijdelijk noodzakelijk, en ik acht mij in het belang dezer Provincie, ten ernstigste verplicht, om tot dat einde het verzoekschrift van het Klassikaal Bestuur van Winschoten te appuyeren [66]) en Uwer Excellentie veelvermogende tusschenkomst in dezen te imploreren [67]).

De Gouverneur van de provincie Groningen,

RENGERS.

---

[65]) Zie hierboven no. 27.
[66]) Appuyeren = ondersteunen.
[67]) Imploreren = inroepen.

146. Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 11 Juli 1835.

Justitie.
28 Dec. 1835 *no. 73.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 28*b*. *Groningen*, den 11. July 1835.

Het Plaatselijk bestuur van Ulrum mij bij missive van den 8. dezer no. 153 kennis hebbende gegeven, dat de Heer Predikant Lubbers l.l. Zondag is bevestigd geworden en dat het Bestuur van gevoelen is, dat na het vertrek der militairen die gemeente niet meer van de woelingen en opruyingen van den beruchten De Cock en deszelfs aanhangers te duchten heeft dan sommige andere gemeenten dezer provincie, waarin zich geene militaire magt bevindt, zoodat men dezelve te Ulrum evengoed als in die gemeenten zal kunnen ontberen, —

In het gevoelen en de inzigten van het gemelde Plaatselijk bestuur deelende, zoo heb ik bij mijne missive van heden no. 28*a* den Heer Generaal Majoor, provincialen kommandant van Groningen en Drenthe, verzocht de noodige bevelen te willen geven, ten einde de militairen, die zich thans nog in de gemeente Ulrum bevinden, vandaar worden teruggetrokken.

Uwe Excellentie hiervan kennisgevende, mag ik vertrouwen, dat deze maatregel 's Konings goedkeuring zal wegdragen.

De Gouverneur van de provincie Groningen,
(get.) RENGERS.

147. Missive van het Gemeentebestuur van Ulrum aan den Gouverneur van Groningen, 20 Juli 1835.

Justitie.
28 Dec. 1835 *no. 73.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heer Gouverneur van de provincie Groningen.*

no. 158. *Ulrum*, den 20. July 1835.

Wij hebben de eer aan Uwe Excellentie te berigten, dat op heden alhier is aangekomen de afgezette predikant H. de Cock en op dit oogenblik ten huize van den broodbakker Jan Jacobs Beukema bezig is met openbaar te bidden en te prediken voor een getal van ongeveer twintig personen en, zooals wij stellig onderrigt zijn, het voornemen heeft om aanstaanden Zondag onder zijne geloofsgenooten het avondmaal te bedienen, kinderen te doopen en volgens

het loopende gerucht alsdan ook te Ulrum den kansel wil beklimmen, zoodat wij in deze Gemeente weder groote opschuddingen en onlusten te wachten hebben.

Daar wij na het vertrek der militairen geen magts genoeg hebben om vergaderingen als deze uiteen te doen gaan, veel min om geweld met geweld te keeren, zoo nemen wij de vrijheid, Uwe Excellentie eerbiediglijk te verzoeken, ons zoo mogelijk de noodige adsistentie te willen verleenen door het zenden van eenen officier met 20 of 25 manschappen van het vertrokken detachement, op kosten dezer Gemeente, om liefst zonder kostgeld bij de voornaamste aanhangers van De Cock te inkwartieren gedurende acht of veertien dagen, of zoolang zulks noodzakelijk mogt bevonden worden, ter wering van zamenscholingen of geweldenarijen van een opgeruid gemeen.

Gaarne zouden wij De Cock uit deze Gemeente weeren en alzoo zijne snoode plannen verijdelen, en zijn overzulks zoo vrij, Uwe Excellentie te verzoeken ons in te lichten, welk middel, behalve die in Uwer Excellentie circulaire van den 20. November ll. no. 24*c* zijn vervat, daartoe zouden kunnen worden aangewend.

Het Plaatselijk bestuur van de gemeente Ulrum,
(get.) H. BAZUIN.

Ter ordonnantie van hetzelve,
De Secretaris,
(get.) J. K. LOOTS, assessor.

148. Missive van den Gouverneur van Groningen aan het Gemeentebestuur van Ulrum, 22 Juli 1835.

Justitie.
28 Dec. 1835 *no. 73.*

(kopy) *Aan het Plaatselijk bestuur van Ulrum.*

no. 12*a*. *Groningen,* den 22. July 1835.

Ter beantwoording van UEdeles missive van den 20. dezer no. 158, haast ik mij UEdele te melden, dat aan uw verzoek, om U de noodige adsistentie te verleenen door het zenden van eenen officier met 20 of 25 manschappen van het vertrokken detachement, niet kan worden voldaan.

Het is slechts weinige dagen geleden, dat het detachement militairen uit uwe Gemeente is teruggetrokken, en wel op het uitdrukkelijk gevoelen van UEd. zelve, *dat na het vertrek der militairen uw Gemeente niet meer van de woelingen en opruyingen van den beruchten De Cock en deszelfs aanhangers te duchten heeft dan sommige andere gemeenten der Provincie, waarin zich geene militaire magt bevindt, zoodat men dezelve te Ulrum evengoed als in die gemeenten zal kunnen ontberen.*

Er is tot dusverre niets voorgevallen, hetwelk het bezigen der gewapende magt zou kunnen wettigen.

Het houden toch van godsdienstoefening door den afgezetten predikant De Cock heeft mede plaats in andere gemeenten, en dat hij het voornemen zoude hebben om op aanstaanden Zondag in de kerk te Ulrum den kansel te beklimmen, is, volgens uw eigen schrijven, slechts een loopend gerucht.

Ook zoude aan uw verlangen om de militairen zonder kostgeld bij de voornaamste aanhangers van De Cock te inkwartieren, geen gevolg kunnen gegeven worden, als strijdig met de bestaande verordeningen; terwijl mij eindelijk geen middel bekend is, om De Cock uit uwe Gemeente te weren, zoolang de justitie geen grond vindt om hem in verzekerde bewaring te nemen en daardoor alle opschuddingen en onlusten, door zijne tegenwoordigheid veroorzaakt wordende, ook in andere gemeenten, voor te komen.

Ik heb den inhoud uwer missive ter kennis gebragt van den Heer Procureur Crimineel in de Provincie Groningen en Drenthe en van den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te Appingadam, ten einde de justitie intijds maatregelen zal kunnen nemen en bevelen geven, om bij onverhoopte gebeurtenissen te kunnen handelen zooals bevonden zal worden te behooren; en ik schrijf UEd. tevens aan, om door de plaatselijke politie tegen alle ongeregeldheden of geweldenarijen zooveel doenlijk te waken, daarin met de meeste kalmte en bedachtzaamheid handelende en in allen gevalle niet verzuimende, om van alle ongeregeldheden, wanorden, delicten of feitelijke resistentie aan de bevelen der politie *dadelijk* proces-verbaal op te maken en onverwijld aan den Heer Officier voormeld op te zenden; zullende ik tevens uwe rapporten omtrent de gesteldheid uwer Gemeente van tijd tot tijd inwachten.

De Gouverneur van de provincie Groningen,
Bij afwezen van denzelven,
Het lid der Gedeputeerde Staten,
(get.) G. J. KEIZER [68]).

149. Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 22 Juli 1835.

Justitie.
28 Dec. 1835 *no. 73.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 12*d.* *Groningen,* den 22. July 1835.

Naauwelijks is het detachement militairen uit de gemeente Ulrum getrokken, waarvan aan Uwe Excellentie kennis is gegeven

---

[68]) Mr G. J. Keizer (1770—1848); notaris te Groningen; sedert 1 Juli 1834 lid der Gedep. Staten.

bij missive van den 11. dezer maand no. 28*b*, of het Bestuur van die Gemeente verzoekt opnieuw om adsistentie der gewapende magt en om opgave van het middel om *De Cock* uit de gemeente te Ulrum te weren.

Ik heb *tot dusverre* zwarigheid gemaakt om aan dat verzoek te defereren [69]) en heb de eer, Uwe Excellentie afschriften der missive van het Plaatselijk bestuur voormeld en van mijn daarop gegeven antwoord bij deze te doen geworden.

Ik heb tevens afschriften der eerstgemelde missive gezonden aan de Heeren Procureur Crimineel in de provinciën Groningen en Drenthe en Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te Appingadam, ten einde de justitie intijds maatregelen zou kunnen nemen en bevelen geven, om bij onverhoopte gebeurtenissen te kunnen handelen, zooals bevonden zal worden te behooren.

Ik vleije mij, dat het te dezen door mij verrigte de goedkeuring van Uwe Excellentie zal wegdragen.

Ik mag echter tevens niet voor Haar verbergen, dat het stout en ondernemend karakter van De Cock wel aanleiding geeft om te vreezen, dat hij zich onderstaan zal, zich van den predikstoel in de kerk te Ulrum meester te maken en den wettigen predikant aldaar beletten deszelfs dienstwerk te verrichten. In dat geval zou het opnieuw afzenden van een detachement militairen naar de gemeente Ulrum *noodzakelijk* kunnen worden, ten einde de rust en goede orde te herstellen en tegen verdere ongeregeldheden en wanorde te waken, waaromtrent het mij aangenaam zal zijn, inlichtingen en bevelèn van Uwe Excellentie zoo mogelijk met ommegaanden post te ontvangen.

Het is inderdaad te bejammeren, dat een enkel persoon gedurig zoo vele gemeenten in onrust en beweging brengt, en niets zoude meer wenschelijk zijn, dan dat hij ter voorkoming van verdere ongeregeldheden, door de justitie kon worden gearresteerd, waardoor het bezigen van militaire magt noodeloos zoude worden.

De Gouverneur van de provincie Groningen,
Bij afwezen van denzelven,
Het lid der Gedeputeerde Staten,
(get.) G. J. KEIZER.

150. Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 24 Juli 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan den Koning.

no. 2 geheim. *'s Gravenhage,* den 24. July 1835.

Ik heb de eer gehad op den 21. dezer maand, onder no. 96 1e afd., aan Uwe Majesteit aan te bieden eene destijds bij mij ontvangen

[69]) Defereren = voldoen, gehoor geven.

missive van den Gouverneur der provincie *Groningen*, waarbij wordt te kennen gegeven, dat alstoen te Ulrum de rust zoodanig was hersteld, dat gemelde Staatsambtenaar vermeend had het terugtrekken der militairen, welke zich toen nog in gemelde Gemeente bevonden, te kunnen provoceren [70]).

Uit de hiernevensgaande, thans bij mij ontvangen missive blijkt, dat het bedoeld militair detachement naauwelijks de gemeente *Ulrum* verlaten had, of de gewezen predikant *De Cock* heeft zich wederom aldaar vertoond en in het openbaar gepredikt, en alzoo opnieuw vrees voor opschuddingen en onlusten voor het vervolg doen ontstaan, zoodat het Plaatselijk bestuur opnieuw verzocht heeft om adsistentie van militairen, die aan hetzelve echter voor het oogenblik nog is geweigerd.

Daar men nogtans voorziet, dat de hulp der militaire magt welligt wederom noodzakelijk zoude kunnen worden, zoo wordt er van de zijde van den Gouverneur bij mij aangedrongen op spoedige inlichtingen en bevelen te dien opzigte.

Zoo het mij voorkomt, zullen de algemeene instructiën, welke tengevolge van Uwer Majesteits rescript van 14 December ll. no. 85 [71]) ook aan den Gouverneur van *Groningen* zijn gegeven, denzelven tot rigtsnoer moeten dienen voor de in deze te nemen maatregelen, en is het niet mogelijk om voor iedere soortgelijke beweging als waarvan hier de rede is, bijzondere instructiën van Gouvernementswege te geven, te minder daar tot het nemen van doeltreffende maatregelen meestal speciale kennis van zaken, personen en omstandigheden vereischt wordt, die men op eenigen afstand van de plaats, waar de bewegingen plaats hebben of gevreesd worden, niet wel met den noodigen spoed kan verkrijgen.

Ik heb echter gemeend de ontvangen stukken onder het oog van Uwe Majesteit te moeten brengen, en zal eerbiedig afwachten, welke bevelen het Uwe Majesteit zal behagen te dien opzigte te geven [72]).

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Bij afwezigheid van denzelven,
De Secretaris Generaal,
C. VOLLENHOVEN [73]).

---

[70]) Provoceren = veroorzaken, aanleiding geven tot.
[71]) Zie hierboven no. 99.
[72]) Speciale bevelen zijn er in dezen verder niet gegeven.
[73]) C. Vollenhoven (1778—1849); 1799 advocaat te Amsterdam; specialiteit in het armwezen; 1811—1813 advocaat bij den Staatsraad te Parijs; 1816 referendaris bij den Raad van State; 1817 tevens hoofd der afd. Armwezen aan het Departement van Binnenlandsche Zaken; 1831—1848 Secretaris Generaal van ditzelfde Departement.

151. Vonnis van de Rechtbank te Winschoten in zake Ds H. de Cock, 4 Aug. 1835.

Herv. Eered.
27 Aug. 1835 *no. 1 geheim.*

Pro Justitia

Afschrift.

Audientie van den 4e Augustus 1835.

In zake van

Den Officier van Justitie bij de Regtbank van eersten aanleg zitting houdende te Winschoten, ratione officii requirant bij exploit van den vijfentwintigsten July 1800 vijfen dertig, ter eenre

tegen

Hendrik de Cock, gewezen Gereformeerd leeraar te Ulrum, thans woonachtig te Smilde in Drenthe, beklaagde en gerequireerde ter andere zijde.

De Regtbank van eersten aanleg te Winschoot — provincie Groningen — regtdoende in zaken van correctionele policie.

Gezien en gelezen het procesverbaal onder dagteekening van den zestienden November 1800 vierendertig, opgemaakt door den fungerenden Burgemeester, en als zoodanig ambtenaar der regterlijke policie in de gemeente Kloosterburen, kwartier Appingadam, provincie Groningen, tegen Hendrik de Cock, oud volgens zijne opgave vier en dertig jaren, destijds geschorste, thans gewezen kerkleeraar der Hervormden te Ulrum, en wonende te Smilde in Drenthe; voorts de ordonnantie gegeven in de Raadkamer door de Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te Appingadam, den dertienden Mei 1800 vijfendertig, waarbij na gehoord rapport opzigtelijk het ten gevolge van welgemeld procesverbaal geinstitueerd geregtelijk onderzoek, is verklaard, dat er geene termen bestonden ter verdere vervolging van den beklaagden ter dier zake; en eindelijk het arrest van het Hoog Gerechtshof te 's Gravenhage, kamer van beschuldiging, d. d. twintigsten Juny daaraanvolgende, waarbij, ten gevolge der door den Officier bij welgemelde Regtbank geformeerde oppositie tegen gezegde ordonnantie, voornoemde beklaagde, ter zake der wanbedrijven, voorzien bij artikelen twee honderd eenennegentig, tweehonderd tweeennegentig en tweehonderd drieennegentig van het Wetboek op het Strafregt, is verwezen aan de Regtbank van correctionele policie, zitting houdende te Winschoten.

Voorts almede gezien en gelezen een door middel der drukpers openbaar gemaakt stuk, voor echt erkend met de daaronder geschreven naamteekening *H. de Cock* en behelzende onder nummer *één* volgens het opschrift eene *„Akte van afscheiding of wederkering"*, gedagteekend *„Ulrum, den 13. October 1834"* — onder nummer *twee* als voren eene *„Toespraak en uitnoodiging aan de*

geloovigen en ware Gereformeerden in Nederland", gedagteekend *„Ulrum, den 1e November 1834"* — en eindelijk onder nummer *drie* een kort berigt en vervolgens een *declaratoir*, waarbij de onderteekenaren, zich afscheidende van de synodaal Hervormde als de valsche kerk, verzoeken, zich te mogen voegen bij de ware Gereformeerde kerk te Ulrum enz.

Gehoord de beëedigde verklaringen van getuigen, mitsgaders hetgeen door den beklaagden op de aan hem voorgehoudene vragen is geantwoord.

Gehoord de conclusiën van het openbaar ministerie, ten einde beklaagde, als bij herhaling in onderscheidene bijeenkomsten, zoo op het open veld als in de huizen van byzondere personen, als leider en bestuurder zijnde opgetreden van eene door de Regering niet erkende of toegestane vereeniging van meer dan twintig personen, ten doel hebbende om zich op zekere aangeduide dagen met godsdienstige onderwerpen bezig te houden — en mitsdien als schuldig aan een wanbedrijf vallende in de termen van artikelen tweehonderd eenennegentig en tweehonderd tweeennegentig van het Wetboek op het Strafregt, zoude worden veroordeeld tot eene geldboete van honderd guldens en in de kosten; voorts, ten einde de onderwerpelijke vereeniging of associatie zoude worden ontbonden; doch voor het overige zoude worden verklaard, dat de instructie geene genoegzame bezwaren oplevert tegen den beklaagden om denzelven voor schuldig te moeten houden aan provocatie tot het bij artikel tweehonderd vierennegentig van het Wetboek op het Strafregt voorziene wanbedrijf [74]).

Gehoord de middelen van verdediging door den beklaagden in persoon ter audientie voorgedragen.

Overwegende dat beklaagde op heden in den geregte, desgevraagd, zijne naamteekening onder de hiervoren gemelde zoogenaamde Akte van afscheiding en concernente bijvoegzelen uitdrukkelijk heeft erkend.

Overwegende wijders, dat, naar uitwijzen der instructie, bepaaldelijk mede van den inhoud der meergemelde Akte en bijvoegzelen, de beklaagde moet worden aangemerkt, zooal niet als oprigter en bestuurder, althans als medeoprigter en medebestuurder eener door de Regering niet erkende godsdienstige vereeniging, welke nu reeds sedert eenigen tijd op onderscheidene plaatsen binnen dit gewest en daaronder ook te Warfum heeft bestaan.

Overwegende dat al verder uit de instructie blijkt, dat beklaagde bij herhaling — en wel in de op den zestienden November 1800 vierendertig ten huize van Jan Luitjes Dijkhuis, landbouwer te Hornhuizen, gemeente Kloosterburen, en op den drieentwintigsten dierzelfde maand te Warfum, zoo in het open veld als in de behuizingen van Antje Tonnis, weduwe van Jannes Hendriks van der Werk, zonder beroep, en van Kornelis Jans Dwarshuis, van beroep broodbakker, na voorafgegane bepaling van dag en uur gehoudene bijeenkomsten der leden en aanhangeren van die onwettige godsdienstige vereeniging en andere personen, te zamen het getal van twintig verreweg te boven gaande, — werkelijk als leider en bestuurder van dezelve is opgetreden.

---

[74]) Vgl. hierboven no. 100.

Overwegende dat alzoo deze bijeenkomsten, welke in den geest der meergemelde Akte van afscheiding hebben plaats gehad, en waarin zooals gezegd, de beklaagde als leider en bestuurder is opgetreden, in het gegeven geval moeten worden aangemerkt als de zoodanige welke tengevolge eener werkelijk bestaande onwettige associatie hebben plaats gehad en mitsdien in de termen vallen der naar de Nederduitsche vertaling door den President ter audientie voorgelezene artikelen tweehonderd eenennegentig en tweehonderd tweeennegentig van het Wetboek op het Strafregt.....

Overwegende eindelijk, dat uit de instructie niet is gebleken, dat beklaagde in opgemelde, ten huize van Kornelis Jans Dwarshuis te Warfum gehouden bijeenkomst de aldaar aanwezigen bij monde zoude hebben aangezet tot het plegen van het bij artikel tweehonderd vierennegentig van het Wetboek op het Strafregt voorziene wanbedrijf.

Condemneert den beklaagden Hendrik de Cock, als leider en bestuurder der vorengemelde ongeoorloofde bijeenkomsten, tot een geldboete van honderd guldens en in de kosten der procedure ten bedrage van honderd zevenenveertig guldens tweeendertig en een halve centen, en verklaart tevens de meergemelde godsdienstige vereeniging te zijn ontbonden.

Gedaan en ter openlijke audientie uitgesproken, binnen Winschoot, op Dingsdag den vierden van de maand Augustus des jaars 1800 vijfendertig; present de Heeren Mrs B. Wichers [75]), president, T. Cannegieter [76]) en C. Star Busmann [77]), regters, Jhr H. L. Wichers, officier, A. A. Ganderheyden, griffier.

(Volgt onderteekening).

---

75) Mr B. Wichers (1790—1876); 1811 advokaat te Winschoten; 1812 Substituut-, 1814 Officier van Justitie aldaar; 1827 President van de Rechtbank aldaar; 1838 raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof te Groningen; 1843 Vice-president, 1848—1874 President van genoemd Gerechtshof; 1844—1846, 1847—1851, 1859—1863 lid van de Tweede Kamer.

76) Mr T. Cannegieter (gest. 1869); lid, later President van de Rechtbank te Winschoten.

77) Mr C. Star Busmann (1800—1858); rechter te Winschoten; 1840—1858 president van de Rechtbank te Groningen; 1834—1848 lid van de Tweede Kamer.

152—161

In de provincie Drente komt de Afscheiding vrij rustig tot ontwikkeling. Wel zit de justitie niet stil en wordt het beroep van De Cock op de Grondwet ongegrond verklaard. Maar de burgerlijke autoriteiten laten de samenkomsten der afgescheidenen ongemoeid, wanneer dezen in kleiner getal dan twintig bijeenkomen, of ook wanneer er binnenshuis niet meer dan twintig zijn en de overigen zich buitenshuis ophouden. In die gevallen vindt ook de Officier van Justitie te Assen geen aanleiding tot vervolging.

De kerkelijke autoriteiten zijn evenwel niet van zins de dingen op hun beloop te laten. Dit geldt inzonderheid van het Provinciaal Kerkbestuur, dat, na eerst al in December 1834 den Minister van Eeredienst uitvoerig over den stand van zaken in Drente te hebben ingelicht, zich in Mei 1835 tot de Algemeene Synode wendt met het verzoek er bij de Regeering op aan te dringen, dat „al het mogelijke tot stuiting der wanorden moge worden aangewezen of daargesteld".

152. Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Drente aan den Minister van Eeredienst, 26 Dec. 1834.

Justitie.
12 Jan. 1835 *no. 67.*

Aan Z.E. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

(kopy) *Assen,* den 26. December 1834.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe, zich verpligt rekenende om Uwe Excellentie te doen geworden een verslag van de kerkelijke bewegingen, die sedert onlangs in deze Provincie plaats hebben en van den tegenwoordigen staat van zaken in die gemeenten, welke daardoor beroerd zijn geworden, heeft de eer Uwe Excellentie het navolgende te berigten.

Op Maandag den 17. November ll. verscheen de gedeporteerde predikant De Cock van Ulrum te Assen met oogmerk, zooals naderhand bleek, om eene afscheiding van de Hervormde Kerk te bewerken in de Drentsche gemeenten, in welke bij sommige een dweepzuchtige geest van ontevredenheid heerschte, die door hem van tijd tot tijd zeer was aangestookt bij de bezoeken, die hij bij die scheurzieken aldaar had afgelegd. Het duurde echter tot Donderdag den 20en, eer hij met dat werk op de Smilde begon. Naderhand bleek, dat dat tot dien dag was verschoven, opdat er van alle zijden personen uit vele gemeenten, welke men daarvan verwittigde, bij hetgeen daar verrigt zou worden, mogten tegenwoordig zijn. Op dien dag kwamen dan ook talrijke scharen van alle kanten op *de Smilde* bijeen. De Cock predikte voor dezelve in eene daartoe ingerigte schuur, en na het eindigen der leerrede verklaarde hij de ware Gereformeerde Kerk aldaar geconstitueerd te zijn, las hij de akte van afscheiding van de Hervormde Kerk voor, maakte hij bekend, wie tot spreker, ouderlingen en diakenen bij de zoogenaamde Gereformeerde Kerk benoemd waren, bevestigde hij dezelven, doopte hij 17 kinderen van Assen en de Smilde, en nam hij nieuwe lidmaten aan. Tot dit werk was reeds sedert lang alles op de Smilde voorbereid. In deze veenkolonie waren er altijd menschen, die tot dweeperij overhelden, en in de laatste jaren had er veel beweging onder dezelven plaats. Menschen die door hoogmoed en eigenbelang gedreven werden, hitsten eenvoudige, welmeenende godsdienstigen op tegen den Leeraar en het kerkelijk bestuur, en hielden met denzelven godsdienstige bijeenkomsten, eerst

in byzondere huizen, toen in onderscheidene schuren, en eindelijk sedert meer of min een jaar, in een groote tot dat einde door hen gehuurde schuur. In dit laatste tijdperk kwamen zij in aanraking met den predikant De Cock; sommige van hen reisden naar Ulrum, om daar hunne kinderen door hem te laten doopen. Hij kwam van tijd tot tijd zijne vrienden op de Smilde bezoeken en hitste hen eindelijk zoo zeer op, dat zij besloten zich van de Hervormde gemeente af te scheiden. Op den 15. Nov. bragten twee dergenen, die in de volgende week door hem als medeleden des kerkeraads van de nieuwe Gemeente geproclameerd werden, eene acte van afscheiding bij den predikant H. Doorenbos, welke onderteekend was door 38 lidmaten en een aantal anderen, mannen en vrouwen, en in welke zij verklaarden uit te gaan uit de Hervormde Kerk, omdat hare leer valsch was, en verzochten om hunne kerkelijke attestatiën, ten einde die over te brengen naar de ware Gereformeerde Kerk. De Predikant nam dat stuk over en zeide de afgevaardigden, dat hij het in den kerkeraad zou brengen, die het vervolgens seponeerde [1]). Daarop volgde de openbare scheiding bovengemeld. Daar die scheurzieke lieden aldaar reeds zoo lang groote bewegingen hadden gemaakt en talrijke bijeenkomsten gehouden, zonder dat de Regeering hen dat eenigszins belette, verbeelden zij zich, dat het Gouvernement hunne handelingen stilzwijgend goedkeurde, en gingen zij nu nog eenen stap verder. Zij rigtten namelijk ook eene openbare school op, in welke, overeenkomstig hunne wijze van denken onderwijs zou worden gegeven, en waarin alle kinderen, die niet gevaccineerd waren, zouden worden toegelaten. Tot onderwijzer werd in dezelve benoemd zekere Van der Werp, bezittende den derden rang, die zich wegens zijne dweepachtige denkwijze uit de provincie Groningen had moeten verwijderen, althans uit zijne betrekking als onderwijzer te Houwerzijl was ontslagen. Deze begon onderwijs in die school te geven, maar dadelijk gaf de pred(ikant) Doorenbos, als schoolopziener, kennis van de oprigting dier onwettige school aan den Heer Gouverneur, met dat gevolg, dat dezelve slechts weinige dagen bestaan heeft. Nu ook begon de Regtbank te Assen op requisitie van den Officier van Justitie zich te bemoeijen met de kerkelijke bewegingen en citeerde de belhamels van de Smilde, die groote bijeenkomsten in hunne huizen gehad hadden, en dezen werden vervolgens door dezelve tot het betalen van boeten veroordeeld, gelijk ook de onwettige schoolhouder. Dit had ten gevolge, dat daar de groote vergaderingen niet meer gehouden worden en de ontevredenen nu des Zondags en op andere dagen weder bijeenkomen in bijzondere huizen, ten getale van niet meer dan 19 bij elkander. Dit werd ook daardoor veroorzaakt, dat de benoemde spreker van de nieuwe gemeente aldaar intusschen te Assen was gevangen gezet, omdat hij de boete niet kon betalen, in welke hij door de Regtbank te Groningen verwezen was, wegens het houden van eene godsdienstige redevoering in die provincie [2]). Toen die boete door anderen voor hem betaald was, is hij echter provisioneel weder ontslagen en nu onlangs naar de Smilde teruggekeerd, door de behandeling der Regtbank van Assen overtuigd

---

[1]) Seponeeren = ter zijde leggen.
[2]) De bedoelde spreker is L. Dijkstra, vgl. Deel I no. 147.

geworden, dat hij niet om zijn geloof, maar om zijne schending der burgerlijke wetten vervolgd werd, en met betuiging van zijn vast voornemen om zich daarvoor in het vervolg te zullen wachten. Ondertusschen, schoon zich nu de oproerigen op de Smilde uiterlijk stil gedragen, is het zeker, dat derzelver hoofden in stilte op alle mogelijke wijzen voortwerken tot bereiking van hun doel. Zij verspreiden allerlei geruchten om de eenvoudigen te misleiden, zooals: dat er in het volgende jaar een bloedige religie-oorlog zal ontstaan, dat zij de kerk aldaar binnen twee jaren in hun bezit zullen hebben, dat de Koning spoedig zal onttroond worden, omdat hij de Godsdienst verzaakt, terwijl zij de jongelingen opwekken om, wanneer er oproer begint te ontstaan, zich dadelijk aan hunne zijde te scharen. Daarenboven maken zij anderen wijs, dat de Koning hun wel vrijheid moet verleenen, om een afzonderlijk kerkgenootschap op te rigten, als het getal der zich daartoe verbindende(n) maar tot zekere hoogte is gekomen, en ten gevolge daarvan bieden zij eene lijst der teekening aan, op welke nu niet alleen volwassenen, maar zelfs schoolkinderen, die pas beginnen te schrijven, hunne namen zetten. Voorts geven *C. Broeksma,* die een rijkspensioen geniet, *R. Strik, Van der Werp* en zekere vrouw op onderscheidene dagen in de week onderwijs in de Godsdienst naar het vraagboekje van Hellenbroek.

Had De Cock op den 20en de scheiding op de Smilde daargesteld, hij deed dat op Vrijdag den 21en te *Assen.* Daar kwamen zijne aanhangers en vele nieuwschierigen des avonds bijeen in een bijzonder huis, waar hij na een lang gebed verslag deed van zijne op de Smilde gehoudene leerrede en eindelijk ook de scheiding proclameerde, de ware Gereformeerde gemeente constituërende. Ondertusschen was daar de acte van scheiding toen nog maar door zoo weinigen geteekend, dat men meende eerst nog bij eenvoudigen en geringen te moeten rondgaan om het getal der teekenaars zoo mogelijk tot eene zekere hoogte te brengen, en na afloop daarvan bragt men eenige dagen daarna, die acte bij den Predikant, geteekend door 26 ledematen, waaronder dienstboden, geälimenteerden en onderscheidenen, die slechts een kruisje konden zetten, en 11 anderen, waaronder minderjarigen. Deze acte werd op besluit des Kerkeraads den volgenden Zondag van den predikstoel afgelezen, om de Gemeente te berigten, wie nu niet langer tot haar behoorden, en hoe die personen over haar en haren Leeraar dachten. Het gevolg hiervan was, dat velen zich zoodanig van de onderteekenaars onttrokken, dat deze daardoor grootendeels in gevaar geraakten om hun bestaan te verliezen, hetwelk dan ook reeds een en anderen gedrongen heeft, om met betuiging van berouw terug te keeren [3]. Het is namelijk met de gemeente aldaar geheel anders gesteld dan op de Smilde. Te Assen wist men van geene verdeeldheden in het godsdienstige, voordat zich daar, voor weinige jaren, drie waanwijze Dordsch denkende menschen neerzetteden: een *gepensioneerd kapitein* [4], een *mennoniete Groningerlandsche kaarse-*

---

[3]) Volgens het oudste lidmatenboek van de Geref. Kerk te Assen twee personen, nl. S. de Vries en A. Meijer; vgl. B. A. Bos, *t. a. p.* blz. 50.

[4]) A. G. Webster, geboren te Breda 26 Nov. 1761.

maker [5]) en een *Oostvriesche kastenmaker* [6]). Deze verwekten ongunstige vermoedens onder de eenvoudigen tegen den Predikant, hielden met dezelve zoogenaamde vrome gezelschappen, bragten hen in dezelve de onregtzinnigheid van den Leeraar onder het oog en prentten hen het steilste Calvinisme in. Toen dat hun werk weinig opgang maakte, gingen zij steeds ter kerke gewapend met papier en potlood, en schreven zij onder de leerredenen op, hetgeen hun mishaagde, om zooveel te meer opzien te verwekken. Eindelijk een aantal van tusschen de 30 en 40 personen, meest uit de geringste klassen aan zich verbonden hebbende, bleven zij met dezen geheel uit de kerk, en hielden zij des Zondags afzonderlijke godsdienstoefeningen, waarin zij sprekers waren. Om echter niet in handen der Regering te vallen, werden die godsdienstoefeningen altijd door hen gehouden in twee onderscheidene huizen, zoodat het getal der aanwezigen altijd beneden de 20 bleef. Zij, die tot die gezelschappen behoorden, lieten hunne kinderen noch doopen, noch vaccineren, zoodat dezelve ook niet ter school gingen. Met De Cock in aanraking gekomen, werden zij hoe langer hoe moediger en stouter, totdat hij hen eindelijk tot de afscheiding bewoog. Ondertusschen waren geenszins al de personen, die afzonderlijke bijeenkomsten bijwoonden, gewillig om de acte van afscheiding te teekenen, hetwelk eene scheuring onder hen veroorzaakte, en de aanvoerders noodzaakte om onnozele menschen, die tot dien tijd toe zich niet mede afgezonderd hadden, door listige redenen te bewegen tot het teekenen van iets, dat zij zelve niet begrepen. Daarenboven is er haat en twist onder hen ontstaan over het betalen der boete, in welke de Regtbank hen verwezen heeft, die De Cock hadden ingehaald. Onder elkander echter pogchen die menschen nog van hunnen moed, hunne standvastigheid in het geloof en hunne vaste verwachtingen voor de toekomst, terwijl er van tijd tot tijd van hen naar Groningen gaan, om den daar gevangenen De Cock te spreken en hem te raadplegen.

Nadat De Cock zijn werk in bovengemelde gemeenten verrigt had, zagen zijne vrienden op andere plaatsen hem met reikhalzend verlangen tegemoet, maar hij moest, zijns ondanks, naar Groningen terug, om tegenwoordig te zijn bij zijne appellen van vonnissen, die tegen hem te Appingadam geslagen waren, en daar hield men hem dadelijk nadat die vonnissen bekrachtigd waren, in detentie [7]). Dit was eene groote teleurstelling voor hem en voor zijne aanhangers in die plaatsen, waar men hem nog verwachtte, en het gevolg daarvan was, dat op sommige dier plaatsen de scheiding uitgesteld werd tot zijne bevrijding na drie maanden, en dat zij op andere minder volledig tot stand kwam.

Tot de laatste brengen wij in de eerste plaats het *Hoogeveen*. Reeds voor eenige jaren vestigde zich in die groote gemeente

---

5) Waarschijnlijk A. J. Mulder, gestorven 29 Jan. 1842, een van de eerste diakenen bij de Afgescheidenen te Assen; vgl. B. A. Bos, *t. a. p.*, blz. 58.

6) J. A. Smedes (1807—1883); afkomstig uit Emden; een der eerste ouderlingen bij de Afgescheidenen te Assen; vgl. B. A. Bos, *t. a. p.*, blz. 38, 57, 58.

7) In detentie = in bewaring.

zekere *J. F. Zeebuit*[8]), uit het almoeseniershuis te Amsterdam afkomstig, die zich opwierp tot voorganger in oefeningen, en schoon dikwijls daarover door den Kerkeraad bestraft, schaamde hij zich niet, telkens weder de beloften te verbreken, die hij dan deed. Naderhand liet een *G. J. Raidt*[9]), uit Overijssel gekomen, zich meer gelden. Hij, een allerhartstochtelijkst mensch, bezield met vurige driften, wordt geacht reeds jarenlang gemeenten tegen hare leeraars te hebben opgehitst en reeds vroeger in het geheim op scheuring te hebben aangedrongen. Van hem en Zeebuit, beide schoenmakers, is het zeker, dat zij correspondentie houden in Holland. Raidt liet zich eens openlijk in de kerk hooren, bij het doopen van zijn kind, wanneer hij verklaarde in hoeverre hij de vraagstukken beantwoordde. Hierover door den Kerkeraad ernstig bestraft, kantte hij zich hoe langer hoe meer tegen denzelven aan. Eenige kinderen in de gemeente bleven nu ongedoopt en de oefeningen, die bijna dagelijks plaats hadden, werden nu meer bezocht. Toen die aanvoerder in kennis gekomen was met De Cock, werd hij hoe langer hoe stouter; hij verbood de zijnen om te kerk te gaan, en om hen vandaar terug te houden hield hij des Zondags oefeningen op de uren der openbare godsdienst. Eindelijk toen De Cock te Assen arriveerde, ging hij derwaarts om hem af te halen, maar kwam zonder hem terug, denkelijk met ontvangene instructie, hoe zich verder te gedragen. Tenminste hij had toen eene acte van afscheiding, die hij zijne aanhangers verzocht of drong te teekenen. Nadat die door 73 personen geteekend was, leverde hij met drie medeafgevaardigden dezelve in bij de Predikanten[10]). Bij die gelegenheid gedroeg hij zich, alsof hij er volkomen zeker van was, dat hij en de zijnen geheel zouden zegepralen. Die acte werd van den predikstoel afgelezen, met opgave der redenen, waarom de Predikanten niet verkozen te voldoen aan het daarin gedaan verzoek om attestatiën. Sedert wordt er weder een stuk geteekend, waarschijnlijk hetzelfde doel hebbende als dat, met hetwelk men op de Smilde rondgaat, waarop reeds veel meer namen gezegd worden te staan en met hetwelk men zeer bedekt te werk gaat. De bijeenkomsten worden in grooten getale gehouden, en verscheidenen, die dezelve in hunne huizen hadden, zijn reeds voor de Regtbank te Assen geciteerd, waar zij zeker geboet[11]) zullen

---

[8]) J. F. Zeebuit (1796 of 1797—1878); schoenmaker te Hoogeveen; 1842 afgescheiden predikant te Driesum, 1849 te Leerdam; 1868 emeritus; vgl. over hem B. A. Bos, *t. a. p.* blz. 88, 89.

[9]) G. J. Raidt (10 Sept. 1788—23 Dec. 1877); geb. te Raalte; oefende sedert ongeveer 1834 te Hoogeveen; na tweejarige studie aan een van de Drentsche opleidingsschooltjes in 1841 candidaat; predikant, wanneer en waar onbekend; later naar N. Amerika; 1855—1866 predikant te Cincinnati; 1866 bij den overgang van de door hem gestichte gemeente tot het kerkverband der Chr. Geref. Kerk „werd hem het zwijgen opgelegd", oorzaak onbekend; 1819—1872 gehuwd met Lutje Wolters Snippe; gestorven te Cincinnati; vgl. H. Beets in *Missionary Monthly*, Jan. 1940.

[10]) A. J. van der Veen (1784 of 1785—1843); 1808 predikant te Wier, 1811 te Engelbert, 1816 te Gorredijk, 1829 te Hoogeveen.

Dr J. H. Reddingius (1811—1859); zoon van G. Benthem Reddingius; 1830 predikant te Roden, 1834 te Hoogeveen, 1839 te Franeker.

[11]) Boeten = beboeten, straffen.

worden. Of dat ook eenigen invloed tot stuiting der woelingen zal hebben, zal de tijd moeten leeren. Velen zijn er in deze Gemeente, die wel is waar de scheuring afkeuren, maar die echter niet weinig overhellen tot de steile begrippen der scheurmakers. Oude kerkelijke regtzinnigheid heeft bij duizenden de hoogste waarde en een onbepaalde afkeer van de kerkelijke verordeningen sedert 1816 is bij de Gemeente diep ingekankerd, zoo dat velen de scheurzieken stijven door hun gemor en beklag. De Kerkeraad is ten deele daarmede ook besmet; men heeft altijd, zooals men het noemt, gezorgd, dat de wereld niet in den kerkeraad kwam, en toen er onlangs nieuwe leden moesten benoemd worden, hebben de Predikanten het niettegenstaande herhaalde, langdurige en moeyelijke debatten, niet zoover kunnen brengen, dat de keuze van ouderlingen op de geschikste personen gevallen is. Schoon de Predikanten eenstemmig werken en velen, vooral de voornaamsten, op hunne zijde hebben, maken zij echter met dezen verreweg de minderheid uit. De scheurziekte heeft er veel voedsel, de kerkelijke magt heeft er weinig invloed; zoo ergens dan is het in dien volkrijken oord noodig, dat krachtvolle, maar bezadigde beschikkingen van hooger bestuur de orde en rust handhaven.

Te *Dwingeloo* is ook de scheiding niet ten volle tot stand gebragt; evenwel hebben daar ook zeer onaangename omstandigheden plaats gehad. De oude catechiseermeester *A. H. Kok* [12]) had den Predikant [13]) schriftelijk berigt, dat hij catechisatiën wilde houden over het boekje van Hellenbroek; waarop die hem vriendelijk bij geschrifte verzocht om dat niet te beginnen, wijl hij hem en den Kerkeraad daardoor in onaangenaamheden zou brengen. Dit beantwoordde de Catechist met een hatelijken brief vol verwijtingen over des Leeraars gewaande verlichting en met de verklaring, dat hij zijn voornemen wilde doorzetten. Dit ging de komst van De Cock te Assen en op de Smilde vooraf. Naauwlijks had daar de scheiding plaats, of 10 lidmaten van Dwingeloo zonden op den 23. Nov. een verzoekschrift aan den Kerkeraad, waarin zij verzochten om attestatiën naar de ware Gereformeerde Kerk en zich de beledigendste uitdrukkingen tegen den braven Predikant veroorloofden, vooral daarop drukkende, dat hij bij de bediening des Avondmaals alle aanzittenden als ware geloovigen toesprak. De Kerkeraad weigerde hun verzoek en liet hen weten, dat zij zich nader schriftelijk aan denzelven moesten wenden, wanneer zij de uitschrapping hunner namen begeerden. Niemand hunner heeft echter die verzocht, maar drie weken daarna kwam de orgeltrapper met verzoek, dat de namen van hem en zijne vrouw mogten worden geroyeerd, omdat zij zich in gemoede verpligt achtten, zich aan de zijde van den catechist Kok te voegen, waarop hem geantwoord is, dat hij zich daartoe schriftelijk aan den Kerkeraad moest adresseren. Die Kok was de eerste der tien teekenaren, en zijn zoon, die kerkvoogd-admini-

---

[12]) A. H. Kok (1760—1853); woonachtig te Eemster — oudtijds kerkelijk en burgerlijk behoorende bij Diever, sinds 1811 burgerlijk, sinds 1828 kerkelijk bij Dwingelo —; 1784—1792 schoolmeester en catechiseermeester te Diever; later gezeten landbouwer, assessor der gemeente en lid van den Landdag van Drente; zie over hem J. Kok, *Meister Albert en zijn zonen*², Kampen, 1934, passim.

[13]) W. H. F. Cransen (1784—1837); 1808 predikant te Dwingelo.

strateur is [14]), was de tweede. Deze loopt thans gestadig rond met een stuk, om zwakke en wankelende zielen over te halen ten einde voor zich en hunne kleine kinderen te teekenen, dat zij zich van het Hervormd kerkgenootschap, zooals het thans bestaat, afscheiden en bij de ware Gereformeerden voegen. Intusschen heeft de catechist Kok opgehouden te catechiseren, omdat hij van gevangennemingen hoorde, zeggende, op zijnen ouden dag niet gevangen te willen zitten. Wekelijks houden de Separatisten twee bijeenkomsten in gehuchten en op aanstaande Zondag zal de bijeenkomst plaats hebben bij de kerk ten huize van den administrerenden kerkvoogd. De Kerkeraad zal het Classikaal Bestuur waarschijnlijk verzoeken om de intrekking der acte van toelating van den catechist Kok. Het Collegie van kerkvoogden heeft aan het Provinciaal Collegie van Toezigt gevraagd, hoe te moeten handelen met den administrerenden kerkvoogd en eenen notabelen, die het verzoekschrift ook geteekend heeft.

In de wijd uitgestrekte gemeente van *Beilen* had men De Cock ook verwacht, maar daarin teleurgesteld, heeft men er de scheiding nog niet durven ondernemen. De gevangenneming van De Cock heeft hen afgeschrikt. Er zijn anders in die Gemeente ook velen, die zich van de openbare godsdienst onttrekken; aan hun hoofd hebbende twee catechiseermeesters [15]), die reeds lang de inwoners der gehuchten, waarin zij wonen, en die van naburige plaatsen, welke hunne oefeningen bijwonen, hebben opgehitst tegen de leeraars en het kerkelijk bestuur. Misschien wachten die op de vrijlating van De Cock. Dit zal het geval ook zijn te *Meppel*, waar zoo veel heethoofdigen zijn, en die zich echter nog tot algemeene verwondering stil houden. Hun voornaamste opperhoofd [16]) reist

---

[14]) F. A. Kok (1803—1860); winkelier; reeds van 1825 of 1826 af hield hij godsdienstige samenkomsten in zijn huis; hij was één der eerste ouderlingen bij de Afgescheidenen; in zijn huis begon Ds de Cock met het geven van lessen aan toekomstige predikanten, welke ook door hem werden gevolgd; in 1840 werd hij afgescheiden predikant te Dwingelo, daarna 1842 te Wanswerd, 1844 te Garrelsweer, 1848 te Schoonhoven, 1854 te Gameren, Zuilichem en Poederoyen, 1858 te Roden, 1860 te Beilen; speciaal in Dwingelo en Schoonhoven arbeidde hij aan de opleiding van predikanten; zie over hem J. Kok, *t. a. p.*, passim.

[15]) Eén daarvan was J. Timmerman (1789—1866); landbouwer te Hijken; 1835 „voorganger", sedert 1840 predikant der afgescheidene gemeente aldaar.

[16]) Waarschijnlijk de in Deel I blz. 131 v.v. genoemde boekenkoopman-oefenaar J. Bottinga.

Blijkens de *Notulen der Commissie voor Godsdienstig Onderwijs te Meppel* [R. A. in Drente] had deze zich aldaar kort vóór 1 Oct. 1832 gevestigd en zich verstout om „onder praesidie van den katechiseermeester R. Fransen" te gaan oefenen. Dienaangaande vermelden de genoemde *Notulen* onder dagteekening van 4 Febr. 1833 nog het volgende: „Daar de katechist Frantzen, ondanks herhaald verbod van de zijde des Kerkeraads en der Predikanten en herhaalde belofte van zijne zijde van gehoorzaamheid, voortgaat eene oefening te houden, of liever, daar Jetse Bottinga die houdt onder zijnen naam, en de Kerkeraad in zijne vergadering van 20 Dec. 1820 (bedoeld is 1832) de Commissie van Onderwijs had opgedragen den voornoemden Katechist daarover ernstig te onderhouden, — zoo heeft de Commissie zulks in ernstige over-

echter gedurig naar Groningen om De Cock te spreken en met hem te beraadslagen.

Te *Koekange* wordt tweemaal, in de week en des Zondags, voor eene groote schare geoefend door den vondeling-schoenmaker Zeebuit van Hoogeveen, die nimmer geëxamineerd is. Men zegt, dat hij dat werk ook reeds begonnen heeft in de gemeente Ruinerwold. Het is het Kerkbestuur onbekend, of er tot hiertoe wel iets gedaan is om die onvoegzame bijeenkomsten te doen ophouden.

Te *Seijen*, gemeente Vries, houdt men ook reeds oefening, maar voor minder dan 20.

Te *Balloo*, gemeente *Rolde*, begon onlangs een wever te oefenen, de menschen ophitsende tegen den Predikant [17]) en Kerkeraad, maar de Burgemeester bedreigde hem naar Assen te zullen laten vervoeren, zoo hij zich niet met den Kerkeraad verzoende. Hij, hierdoor verschrikt, liet kerkeraad beleggen, beleed schuld, bad om vergeving en beloofde nooit weer te zullen oefenen.

Uit dit verslag blijkt dat er alle hoop is, dat de openbare rust en orde in deze Provincie niet verder zullen gestoord worden, als De Cock, na afloop zijner driemaandsche gevangenis, maar belet wordt verder voort te werken en als de civiele autoriteiten maar voortgaan al het onordelijke overal te keer te gaan en te straffen, te meer daar de misnoegden bij geen enkelen predikant troost of aanmoediging vinden. Maar schoon dus de oproerigen in den band gehouden worden, behouden zij echter hunne gevoelens en komen zij op zooveel te meer plaatsen bijeen, naar mate zij hunne bijeenkomsten meer moeten splitsen, terwijl zij van dag tot dag in getal toenemen door den grooten invloed der listige woelgeesten op het hooger en lager gemeen. En wanneer men dan telkens van velen hunner, die door dweepzucht opgewonden zijn, de ijsselijkste taal hoort, dat er bloed moet stroomen, dat het zonder oproer niet goed wordt, dat de kerken met geweld moeten worden ingenomen, dat men zijn leven veil moet hebben voor het ware geloof, dat men er geen zwarigheid in zou vinden om de liberalen te vermoorden enz., — dan moet men wel eens angstig vragen: Wat zal nog het einde zijn? Wat zal er nog wel gebeuren?

Het Provinciaal Kerkbestuur voornd,

(get.) S. H. A. BEGEMANN, president.
G. BENTHEM REDDINGIUS, secretaris.

---

weging genomen; en overwogen hebbende, dat het gemakkelijk was, deze oefening te verbieden, maar moeyelijk zulks te beletten, en dat, zoo het houden dezer oefening al belet konde worden, zulks op den geest der kwalijkgezinden geenen gunstigen invloed zoude uitoefenen of het in deze Gemeente heerschende kwaad stuiten, maar veeleer vermeerderen, — zoo heeft zij besloten, deze oefening aan zichzelve over te laten, in hope, dat bij gebrek van tegenstand de ijver voor dezelve vanzelf zoude verflaauwen en zij alzoo te niet gaan, althans geen aanmerkelijk kwaad stichten in de Gemeente."

Zie over oefeningen van Bottinga buiten Meppel, hierna de nos. 162—167.

[17]) Ds E. J. Borgesius (1803—1872); 1826 predikant te Kolham, 1831 te Rolde.

153. Vonnis van de Rechtbank te Assen in zake H. de Cock, 25 Maart 1835.

Arch. Hooggerechtshof.
1835 *no. 4121.*
Pro Justitia
Extract.

De Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te Assen....
in zake....
tegen Hendrik de Cock....
Gehoord de voordragt der zaak door den Heer Officier gedaan,
Gelezen drie processen verbaal....
Gehoord de opgaven van den gedaagde en zijne verdediging, door hemzelven voorgedragen.
Gehoord het requisitoir van den Heer Officier....
Overwegende, dat het bij artikel 291 van het Wetboek van Strafregt, met bedreiging van straf bij het volgende artikel 292 is verboden....
Overwegende, dat uit de verdediging van den gedaagde is af te leiden, dat hij beweert, dat voorschreven verbod ten aanzien van godsdienstige bijeenkomsten, ten gevolge van het bepaalde bij de Grondwet nopens den Godsdienst, is opgeheven.
Overwegende, dat nu nergens in de Grondwet zoodanige afschaffende bepaling uitdrukkelijk wordt gevonden, dat wel bij art. 190 van de Grondwet aan ieder volkomene vrijheid van godsdienstige begrippen wordt gewaarborgd, doch dat daaruit geensints volgt, dat het geoorloofd zoude zijn, die begrippen bij zamenkomsten in grooten getale met elkander te behandelen.
Overwegende, dat mede bij artikel 193 der Grondwet de onbelemmerde uitoefening van alle godsdiensten wel wordt verzekerd, doch alleen voor zooverre er geen gevaar bestaat, dat door dezelve de openbare orde of veiligheid zou kunnen worden gestoord.
Overwegende, dat byzonderlijk uit de laatste zinsnede van laatstgemeld artikel als vanzelve volgt, dat er voorbehoedende maatregelen ter voorkoming van de bedoelde stoornis moeten kunnen worden genomen en dat het nemen van zoodanige maatregelen byzonderlijk volgens artikel 196 der Grondwet aan den Koning geacht moeten worden te zijn opgedragen.
Overwegende, dat nu voorzeker de bij artikel 291 van het Wetboek van Strafrecht voorgeschrevene autorisatie als een zeer doeltreffend middel moet worden aangemerkt, om den Koning tot het nemen der bedoelde maatregelen in staat te stellen.
Overwegende, dat derhalve dit artikel 291 wel verre dat hetzelve met de aangehaalde en andere bepalingen der Grondwet lijnregt strijdig is ,en alzoo geacht zou moeten worden stilzwijgend door dezelve te zijn afgeschaft, daarmede zamenhangt.
Overwegende ten aanzien van het daadzakelijke, dat uit de instructie is gebleken, dat in de gemeente Smilde en Assen, zonder toestemming der Hooge regering, zich genootschappen van meer dan twintig personen hebben geformeerd, met oogmerk om op ge-

zette dagen, afgescheiden van de in die gemeenten bestaande Hervormde kerkgenootschappen, bijeen te komen, om zich met godsdienstige onderwerpen bezig te houden, en dat de gedaagde Hendrik de Cock op den negentienden en twintigsten November jongstleden in zekere schuur van den timmerman Jan Lamberts Dik te Smilde en op den eenentwintigsten November daaraanvolgende in de kamer, bewoond door den Heer A. G. Webster te Assen, door het houden van godsdienstige redevoeringen en in het byzonder op den twintigsten November voormeld te Smilde door het bevorderen der keuze van ouderlingen en diakenen, en dezelve in hunne betrekkingen te bevestigen, zich als eenen der bestuurders van die genootschappen heeft doen kennen.

Verklaart den beklaagde schuldig van te zijn hoofd of bestuurder van eene vereeniging van meer dan twintig personen, welke zonder autorisatie van het bestuur op gezette dagen bijeenkomt, ten einde zich met godsdienstige onderwerpen bezig te houden.

Gezien de aangehaalde artikels 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt....

Veroordeelt voornoemden Hendrik de Cock in een boete van vijftig gulden en in de kosten der procedure, begroot ter somma van twee gulden achtennegentig cents.

Aldus gedaan te Assen op Woensdag den vijfentwintigsten Maart achttienhonderdvijfendertig, praesent de Heeren Mrs Gratama, praesident, Tonckens, Homan en Westra, regters, Servatius, officier, Sluis, commies griffier[18]).

---

[18]) Volgens een lijst, berustende Herv. Eered. 5 Sept. 1836 no. 12, hadden te Assen — de eenige rechtbank in de provincie Drente — tevoren reeds de volgende veroordeelingen op grond van art. 291 en 292 (deze zijn met een * gemerkt) en art. 294 plaatsgevonden:

Naam:	*Woonplaats:*	*Datum v. veroordeeling*	*Boete*
J. L. Dik	Smilde	17 Dec. 1834	f 15.—
*D. v. d. Werp	„	„ „ „	„
*H. Sickens	„	„ „ „	„
*L. J. Dijkstra	„	„ „ „	f 50.—
L. Boxum	„	„ „ „	f 8.—
Alb. Gort	Hoogeveen	24 „ „	f 15.—
J. G. Westerveen	„	„ „ „	„
G. B. Kuiper	„	„ „ „	„
A. Kamp	„	„ „ „	„
J. Streutger	„	„ „ „	„
L. J. Katouw	„	„ „ „	f 8.—
A. G. Webster	Assen	31 „ „	f 15.—
H. R. Klinkert	Hoogeveen	„ „ „	„
*G. J. Raidt	„	„ „ „	f 25.—
*R. H. Bos	Zuidwolde	„ „ „	f 15.—
*R. Spijkerman	Hoogeveen	7 Jan. 1835	f 10.—
H. W. Woltinge	Ruinen	„ „ „	f 8.—
*J. F. Zeebuit	Hoogeveen	21 „ „	f 50.—
J. F. v. d. Weide	„	„ „ „	f 15.—
R. O. Eleveld	Koekange	„ „ „	„
C. Hannauw	Meppel	25 Febr. „	„
R. Jaspers	Ruinerwold	11 Maart „	„
*G. J. Raidt	Hoogeveen	23 „ „	f 50.—
H. J. Smit	„	„ „ „	f 20.—

154. Rekwesten van een anonymus te Meppel aan den Koning, 28 Maart 1835.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

(poststempel) *Meppel,* 28 Maart 1835.

Aan zeyne Mayesteyt den Koning der Nederlanden enzo, enzo.

Ik onderneem mijn de vrijmoedigheyt om tot den troon te naaderen om deze bede van uwedle te verzoeken, om bescherming en vrijheyt van Godsdienst bezonder voor dat volk, die door de genade van den driënigen God hun verstant verligt en hunne ogen gehoopent zijn, dat zij het verval en de bruuke Zions moogen zien en waarover zij geduurig haar bekommeren en biddent bij elkander koomen, om den Hallerhoogste te smeeken om huytredding en onderstunning. En daar de Heer nu mannen opwekt om er voor huyt te koomen, nu koomt de strijt aan, nu worden zij geboet en vastgeset en verkeerdelijk beschuldigt, gelijk het Hoofd, alzo ok de leeden.

Het is een volk dat voor vorst en vaderland geduurig getrouw is en voor haar Hoofd Jezus Cristus. Mogten wij dan nu geniten, dezulken die (de) ware Grifvermeerde leer beleeden en delagtig waaren, dat wij daarvan beschermt wierden en dat zulken onze Mayestijt helpen reegeren; maar daar zijn zoveel, di jaarlijks veel gelt ontvangen doordat ze in bedinning geplaast zijn, waardoor uw volk gedruk wort. Wat zijn er veel beambten en dinaar, en als mijn [19]) het zit, wat doen ze en wat is har ogmark (anders dan) om kroon en troon te ondermijnen. Wat waren het in voorige daagen invouwdigen opregten getrouwen, waar lijkt het nu naar.

O dat onze Koning, di wij opregt beminnen om het voorvaderlijke geloof, zulks een(s) mogte onderzoeken waar wij nu door gereegeert wirden, wat haar geloof was en wat haar dreyfveer is, en dat er eens een zuyvring mogte geschiden in het gosdinstige hoofzakelijk en dan in het burgerlijke. Dat wenssen en bidden wij van uwen Mayestijt en onsen Koning.

Kort daarna volgden nog de volgende veroordeelingen:

*K. L. Oosterveen	Nijeveen	6	April	1835	*f* 10.—
*J. W. Woltman	„	„	„	„	„
*J. G. Oosterhuis	„	„	„	„	„
*T. v. Lunsing	„	„	„	„	„
G. J. Smit	Kolderveen	„	„	„	„
*J. F. Zeebuit	Hoogeveen	15	„	„	*f* 80.—
*R. Spijkerman	„	19	Sept.	„	*f* 50.—
M. Bosveld	„	„	„	„	*f* 10.—
J. D. Knegt	„	„	„	„	„
*H. de Cock	Smilde	„	„	„	*f* 100.—

Daarna kwamen gedurende bijna een jaar in Drente geen veroordeelingen meer voor.

[19]) Mijn = men; zoo ook in het volgende rekwest.

Aan zijne Majestijt den Kooning der Neederlanden enz. enz.

Ik onderwinde mijn tot den troon uwer moogende Heere, of uw wel bewust is, hoe het tans gestelt is met de zaak van het Kooningreyk der heemelen.

Daar di menschen, di daarvoor huytkoomen en die door de bewerking van den dreiëenigen Got lust en een kuze gedaan hebben om Hem te dienen, te loven en te prijzen, hier bij anvank en hiernaar heuwig in volmaak(theid), — dat volk, di haare kroonen voor het Lam neederwerpen en die gedurig huytroepen: „nit ons, o Heer, nit ons, maar uw Naam zij alleen de heer", — dat dat volk geen vrijheyt mag genieten van Godsdinst en dat zo beperk wort, dat men nit boven de neegentin perzoon bij malkaar mag zijn of mijn wort verstoort en verjaagt en op geldboete gezet of gevangen genoomen en misandelt.

Kan dat uw, o Kooning, goetkuuren?

O neen, men denk er eel anders over, dat het den Kooning nit weet, hoe dat se met uw volk andelen. Daar worden domineer afgeset, daar worden mannen verbooden om nit meer te spreeken over godsdinst dan onder de neegentin perzoonen, — waarlijk, dat na daar wij onder een Kooning leeven, wier voorvaderen het met haar leeven en doot bevestigt hebben, wat Godsdins wij ok beleeden en belijden, en dat dat nu zo beandelt wort, dat kunnen wij nit gelooven dat dat uwedle weet, want wij worden verkeerdelijk beschuldigt en misandelt.

Nu bedden wij uwedlen om eens te onderzoeken, wi zulk(s) doet en waar het van koomt. Wij bidden, wij eerbidigen uw naast den driënigen Got, om ons te beschermen en te onderstunen, opdat gevangenen weer losgelaaten en dat wij vrijheyt van Gotsdinst moogen ontvan(gen) door uw beveelen [20].

155. Missive van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Eeredienst, 2 April 1835.

Herv. Eered.
7. April 1835 *no 1 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie van de Hervormde Eeredienst.

no. 1 geheim. *Assen,* den 2. April 1835.

Het zal Uwe Excellentie welligt niet ongevallig zijn, om eenige bijzonderheden te vernemen nopens het voorgevallene bij gelegenheid, dat de Heer *De Cock,* gewezen predikant te *Ulrum,* sedert circa veertien dagen zich in deze Provincie heeft opgehouden.

[20]) Beide rekwesten zijn van dezelfde hand en blijkbaar gezamenlijk verzonden. Dezelfde anonymus had reeds eerder een rekwest tot den Koning gericht; zie Deel I no. 64.

Hij is hier gekomen ten gevolge van eene dagvaarding voor de Regtbank ter zake van het besturen eener oefening waar meer dan 20 personen tegenwoordig waren, te Assen gehouden in den voorwinter van 1834, welke zaak was uitgesteld wegens de gevangenzitting van den beklaagden in de naburige provincie *Groningen*. Hij is deswegens door de Regtbank op den 25. der vorige maand veroordeeld tot eene geldboete van *f* 50.—

De Heer *De Cock* heeft èn vóór èn na dien dag als het ware rondgezworven in verschillende dorpen, waar van zijne aanhangelingen werden aangetroffen en heeft veel oeffeningen gehouden, zonder echter immer meer dan 19 personen gelijktijdig toe te laten.

Over het geheel heeft zulks in stilte en als ter sluik plaatsgegrepen.

Te *Dwingelo* was de oefening meer bekend geworden en is volk van buiten voor het huis verzameld geweest, bij welke gelegenheid er eenige, doch weinige glasruiten zijn gebroken, waarschijnlijk met opzet, door degenen die buiten stonden. Naar de daders is onderzoek gedaan, maar te vergeefsch, doch zijn de ingezetenen door den Burgemeester ernstig gewaarschuwd om zich van alle handdadigheden te onthouden [21]).

In de gemeente *Hoogeveen* is veelmalen en telkens in andere huizen geoefend. Men heeft de verzekering ontvangen, dat de Heer *De Cock* in die vergaderingen kinderen heeft gedoopt, eenige personen tot lidmaten der separatistische gemeente heeft aangenomen en anderen heeft bevestigd tot ouderlingen en diaconen.

Van deze laatste bijzonderheden vermoede ik, dat door den Kerkenraad zal worden kennis gegeven aan hooger kerkelijk bestuur.

Het schijnt dat de Heer *De Cock* de Provincie thans weder verlaten heeft. Volgens geruchten zou hij naar *Ommen* in Overijssel zijn vertrokken.

De Gouverneur der provincie Drenthe,
D. J. VAN EWIJCK.

P.S. Bij het sluiten dezes verneem ik, dat de Heer *De Cock* heden weder in *Assen* is aangekomen.

156. Verklaring, opgemaakt door den Veldwachter en den Politiebode te Hoogeveen, 6 April 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

(kopy) *Aan de Heeren Predikanten der Hervormde gemeente te Hoogeveen ten hunne verzoek afgegeven.*

Wij ondergeteekende Jan Philippus Leyssenaar, brigadier-veldwachter der gemeente Hoogeveen, en Gerhardus Johannes Heils,

[21]) Vgl. J. Kok, *t. a. p.*, blz. 55—57. Over den Burgemeester, Jhr A. W. van Holthe tot Oldengaarden (1780—1854), die den Afgescheidenen welwillend gezind was, biedt het genoemde boek vele bijzonderheden.

provisioneel fungeerende policiebode aldaar, verklaren dat op den vijfentwintigsten Maart achttienhonderd vijf en dertig ten huize van Albert Gort, landbouwer alhier, door den afgezetten predikant De Cock, na voorlezing van het gewoon formulier, de Heilige Doop is toegediend aan vier kinderen, een van Harm Alberts Booy, een van Albert Gort, een van Jan Streutger, en een van Harm Gort, alle hier woonachtig; dat op den volgenden dag ten huize van Hendrik Roelofs Klinkert, veeneigenaar alhier, door gezegden De Cock zulks is verrigt geworden aan een kind van Arend Koerts Hartman, schipper alhier, en een van Willem Steenbergen, landbouwer te Koekange, gemeente de Wijk; dat vervolgens in iedere oefening door meergenoemde afgezette Predikant tot leden van hunne gemeente zijn aangenomen en bevestigd alle die zich van onze Gereformeerde of Hervormde Kerk hadden afgescheiden, gelijk mede bij het einde van iedere oefening gestemd is geworden op personen tot ouderlingen en diakenen in hun midden; wijders zijn door gemelde De Cock tot vaste oefenaars en voorgangers van de door hem alhier gevestigde Gemeente aangesteld de navolgende personen, als Gerrit Jan Raid, schoenmaker, Jan Frederik Zeebuit, schoenmaker, en Roelof Spijkerman, arbeider, allen woonachtig in deze Gemeente.

En hebben wij hiervan deze verklaring opgemaakt en geteekend te Hoogeveen den 6. April 1835.

(get.) J. P. LEYSSENAAR, Brigadier-veldwachter.
G. J. HEILS, p. f. Bode.

157. Adres van het Provinciaal Kerkbestuur van Drente aan de Algemeene Synode, 9 Mei 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan de HoogEerw. Synode der Nederl. Hervormde Kerk.

Assen, den 9. Mei 1835.

In onze vergadering, onlangs gehouden, werd ter tafel gebragt eene missive van het Classikaal Bestuur van Meppel van 27 April ll., meldende, dat de Kerkeraad der Hervormde gemeente te Hoogeveen zich bij hetzelve schriftelijk heeft beklaagd over het gedrag, onlangs in die Gemeente gehouden door den gedeporteerden predikant De Cock, welk gedrag wordt opgegeven in eene verklaring van den Veldwachter en Politiebode van het Hoogeveen, daarbij kopielijk overgelegd en welke wij de eer hebben, hiernevens ook aan UwHEw. voor te leggen. Berigtende dat Classikaal Bestuur in die missive verder, dat de Kerkeraad van het Hoogeveen bij dat beklag gevoegd heeft een verzoek aan hetzelve, om door ons ter kennisse van UwHEw. te brengen, wat daar is voorgevallen, ten einde door UwHEw. maatregelen mogen worden genomen ter voorkoming van zoodanige grove wanorden voor het vervolg. Alsmede, dat Ds de Cock ook, behalve andere gemeenten, in de vorige maand de gemeente van Dwingeloo heeft bezocht, aldaar gedurende eenige

dagen niet alleen onderscheidene oefeningen, eene zelfs op den dag des Heeren, heeft gehouden, maar ook lidmaten heeft aangenomen en allen, die zich daar reeds in vrij aanmerkelijk getal van onze Hervormde Kerk hebben afgescheiden, tot eene gemeente — de Gemeente onder het kruis geheeten — heeft vereenigd, twee ouderlingen en twee diakenen bij dezelve aangesteld, en eenen zekeren Van der Werp, voorheen onderwijzer der jeugd in een gehucht onder Ulrum, tot vasten prediker en voorganger bij die nieuw gevestigde Gemeente verordend, welke dan nu ook geregeld op elken dag des Heeren driemaal godsdienstoefening houdt, en in de week onderwijs in de Godsdienst aan de zoodanigen geeft, welke tot leden dier Gemeente onder het kruis wenschen aangenomen te worden. Besluitende hetzelve die missive met ondersteuning van het verzoek des Kerkeraads van het Hoogeveen en met instantelijkst verzoek aan ons, om UwHEw. dringend te solliciteren, dat UwHEw. in uwe wijsheid en door uw gezag moge willen zorgen, dat de gemeenten in deszelfs ressort van de reizende vreemdelingen, die zooveel wanorde en tweedragt stichten, verlost worden, en dat er een einde kome aan al die scheuringen en verdeeldheden, die in deze dagen in onze Hervormde Kerk bijna overal worden opgemerkt.

Onze vergadering, deze missive van het Classikaal Bestuur van Meppel overwegende; van onderscheidenen harer leden vernemende, hoe thans in deze Provincie onderscheidene gemeenten niet alleen door De Cock, maar ook door aanhangers van hem, onder welke er zijn, die algemeen bekend staan voor zeer zedelooze menschen, beroerd en gescheurd worden; overwegende dat dit de treurigste gevolgen reeds heeft en verder moet hebben voor de rust der gemeenten, voor den lust en ijver der leeraren, voor het gezag onzer kerkelijke wetten en reglementen, voor den vrede en de eendragt in de burgerlijke zamenleving, voor den eerbied jegens de Overheid en vooral voor de beoefening van christelijke liefde en godzaligheid in de gemeenten, — heeft besloten, en het is door deze, dat zij dat besluit ten uitvoer brengt om UwHEw. dringend te verzoeken, dat UwHEw. gelieve in deze beklagelijke omstandigheden zooveel mogelijk te voorzien.

Wij houden er ons van overtuigd, dat de leeraars in deze Provintie zeer algemeen met alle mogelijke bedaardheid en zachtmoedigheid de scheurzieken behandelen. Het is ons bekend, dat deze daaruit, uit de aanschrijving, door UwHEw. in het vorige jaar aan de predikanten en kerkeraden gedaan, en uit alle blijken van toegevendheid, door onze kerkelijke collegiën tot hiertoe gegeven, hoe langer hoe meer aanleiding nemen, om met drieste onbeschaamdheid voort te hollen in het ophitsen der menigte tegen de leeraren en het veroorzaken van verwijdering, haat en tweedracht, — daartoe allerlei schandelijke leugens uitstrooijende, waaronder die zeer geschikt zijn, om de burgerlijke maatschappij, zoowel als de kerkelijke, in eene beweging te brengen, van welke de gevolgen niet berekend kunnen worden. Wij zien met weemoed den voor het ware Christendom zoo nadeeligen invloed, die de willekeurige handelwijze van De Cock en zijne zendelingen reeds op honderden maakt en verder maken zal. Het Algemeen Reglement op het bestuur van onze Hervormde Kerk vordert van alle kerkelijke collegiën handhaving der orde in de gemeenten, maar hoe zullen wij, hoe zullen

onze classikale besturen, hoe onze kerkeraden in de tegenwoordige omstandigheden die orde handhaven, indien het ons ontbreekt aan UwHEw. raadgeving, voorlichting en ondersteuning! De Separatisten maken misbruik van onze geduldige toegevendheid en worden hoe langer hoe stouter, nemende daaruit meer en meer aanleiding, om diegenen die naar hen hooren, wijs te maken, dat zij, volhardende en alles in de war brengende, eindelijk zullen zegevieren; terwijl burgerlijke ambtenaren en collegiën zich er gewoonlijk van onttrekken om onze collegiën ondersteuning te verleenen, op grond dat Kerk en Staat van elkander gescheiden zijn; zoo het schijnt niet inziende, dat het toelaten van allerlei wanorden in de Kerk van een zeer nadeelig gevolg ook voor de burgerlijke maatschappij zal zijn en veroorzaakt, dat er een zaad van ontevredenheid, ongehoorzaamheid en wederspannigheid wordt uitgestrooid en weelig wortelen schiet, hetwelk eens vruchten zal voortbrengen, die ook bitter zullen zijn voor ons Vaderland. Het is ons bekend, hoe onze geëerbiedigde Koning en het Gouvernement des Rijks reeds getoond hebben dit te beseffen; en overtuigd van den invloed, dien uwe hooge kerkvergadering op Hoogstdenzelven en Deszelfs ministers, byzonder op den zoo weldenkenden Minister van Staat, de Generale Directie der zaken van onze Kerk waarnemende, zal kunnen maken, wanneer UwHEw. vermeenen mogt, ter voorkoming van meerdere onheilen, zich aan het burgerlijk bestuur te moeten adresseren, — dringt ons dit te meer, om ons, naar aanleiding van het verzoek des Classikalen Bestuurs van Meppel, aan UwHEw. te adresseren, eerbiedig solliciterende, dat al het mogelijke tot stuiting der wanorden moge worden aangewezen of daargesteld, daar de ondervinding geleerd heeft, dat halve maatregelen het kwaad verergeren.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe,
G. BENTHEM REDDINGIUS, secr.
S. H. A. BEGEMANN, president.

158. Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 25 Mei 1835.

Herv. Eered.
26 Mei 1835 *no. 1 P geheim.*

Assen, den 25. Mei 1835.

WelEdelGestrenge Heer!

. . . . [22]

Bij deze gelegenheid moet ik UWEG. nog eens het een en ander melden nopens den staat van zaken, de kerkelijke bewegingen betreffende. De Ring van Meppel schijnt er nog niet mee tevreden te zijn, dat het Kerkbestuur op verzoek van het Klassikaal Bestuur van Meppel een verzoek aan de Synode doet, om meer afdoende maatregelen te nemen tegen den voortgang der beroeringen. Immers in deszelfs vergadering in de vorige week is door de praesente leden besloten, dadelijk een adres aan de Synode op te stellen en door allen te onderteekenen, waarin die hooge vergadering ver-

[22]) Het begin der missive handelt over een onbeduidende, zakelijke aangelegenheid.

zocht wordt om toch niet langer te *vermanen* en te *raden,* maar nu te *gebieden,* wat er bij zooveel beroering en onzekerheid moet gedaan worden.

Ds De Cock heeft onlangs te Westerlee, de Meden en het Stadskanaal in het Oldambt een aanzienlijken aanhang aangeworven en veel beroering veroorzaakt [23]). En nu is hij met vrouw en kinderen gaan wonen op de Smilde, een uurtje van hier, zoodat ik dien goeden! vriend thans nabij mij heb. Nu is het het plan, dat er eene commissie van Smilders en Assers naar den Koning zal, met het verzoek om eene kerk ten behoeve der ware Gereformeerden van die beide plaatsen, bij welke De Cock dan predikant zal zijn. Men noemt reeds de twee personen, die van hier in die Commissie benoemd zijn. De Cock heeft in de vorige week alhier een paar jonge lieden kerkelijk ingezegend, zonder er bewijs van te hebben, dat zij burgerlijk getrouwd waren. Of hem daarvoor nu ook de straf zal worden opgelegd, die een dienstdoenden predikant naar de burgerlijke wet zeker zou treffen, wanneer hij zooiets deed, moet de tijd leeren. Men beschouwt die menschen gewoonlijk als beneden de wet, en juist daardoor komen zij boven dezelve. De algemeene dank-, vast- en bededag is hier door die lieden op voorleden Dingsdag met bijzondere naauwgezetheid gevierd. De Gemeente van Ulrum is er zeer over te onvreden, dat haar voormalige Leeraar haar nu laat zitten en zijn residentie op de Smilde genomen heeft.

Een adres van de Smilder regtzinnigen aan onzen Gouverneur om vrijheid van onderwijs voor hunne kinderen, ontslag van de verpligting om voor hunne kinderen schoolgeld te betalen ten behoeve van scholen, waarin de ware godsdienst niet geleerd wordt enz., geeft aanleiding, dat velen beginnen te vragen of zij wel verpligt zijn, om aan al die bestaande verordeningen omtrent het lager onderwijs te obedieren [24]), en veroorzaakt dus bij den Heer Gouverneur vrees voor kwade gevolgen, die hij door eene zeer bedachtzame behandeling van die zaak zoekt voor te komen.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn,

Uw WEG. geh. dienaar,
G. BENTHEM REDDINGIUS.

159. Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Minister van Eeredienst, 25 Juni 1835.

Herv. Eered.
29 Juni 1835 *no. 1 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken van den Hervormden Eeredienst.

Assen, den 25. Juny 1835.

Gisteren hadden wij hier de vergadering van Classis en Ring. De Broeders waren zeer opgewonden en vol geestdrift ten opzigte

[23]) Vgl. hierboven no. 139.
[24]) Obedieeren = gehoorzamen.

der tegenwoordige bewegingen. De een kwam voor den dag met een verzoek om klagte aan Uwe Excell. en dadelijk besloten allen, om dat verzoek aan Uwe Excell. op die wijze toe te zenden als hiernevens geschiedt, opdat door de onderteekening van al de presente leden aan Uwe Excell. blijken mogt, hoe eenparig men meer bijstand van het Gouvernement verlangt [25]). De ander las voor een Conceptadres aan de Synode, strekkende om de Synode te verzoeken, dat dezelve geene veranderingen in het eenmaal bepaalde make en geene verklaringen aan het eenmaal gestelde geve, met breedvoerige opgave van motieven. Dit stuk vond niet minder bijval, en werd ook met geestdrift geteekend, schoon ik de vrijheid gekregen heb om den Heer Dermout te verzoeken, dat Zijn HEW. dat zeer krachtige adres niet ter tafel brenge, wanneer er geen gevaar is, dat Heringa, Engels etc. bij de vergadering zullen zegevieren [26]). Deze opgewondenheid is hier thans niet alleen bij de predikanten, maar bij de weldenkenden onder de leeken in het algemeen ook. De reden daarvoor wil ik Uwe Excell. wel vertrouwelijk mededeelen. De Cock heeft onlangs meermalen en op onderscheidene plaatsen voor een groot aantal menschen gepredikt, staande in een huis voor een open vensterraam met 19 menschen bij zich in de kamer en zeer velen, zelfs wel eens honderden, daar buiten in de opene lucht [27]). Hiervan zijn wel processen verbaal opgezonden aan den Heer Gouverneur, maar er wordt niets aan gedaan. De Officier van Justitie zegt, dat er niets aan gedaan kan worden, als er maar 19 in huis zijn, al zijn er ook duizend daarbuiten. Dit maakt De Cock en de zijnen stout en oproerig, en verbittert de weldenkenden zoodanig, dat ik vreeze, dat de Cock nog eens zwaar zal mishandeld worden. Men beschouwt nu dat ongehinderd toelaten van dat openbaar prediken van Ds Cock als een bewijs, dat de justitie hem en de zijnen begunstigt, niet omdat men voor zijne gevoelens is, maar omdat men er zich in vermaakt, dat het in de kerk in de war loopt en de predikanten gekweld worden. Dat idee is bij velen zoodanig gefixeerd, dat het hoe langer hoe meer onuitroeibaar wordt. Zoo komen de geesten hoe langer hoe meer tegen elkander in het harnas en de bezadigdheid neemt een einde!

Uwer Excell. geh. dienaar

G. BENTHEM REDDINGIUS.

---

[25]) De bedoelde stukken — een voorstel van Ds Doorenbos van Kloosterveen en Hijkersmilde en een adhaesie-betuiging van den ring Assen — zijn in algemeene termen gesteld en bevatten het verzoek, „dat er vanwege het Gouvernement krachtdadige maatregelen mogen genomen worden tot demping der oproerige bewegingen in de Kerk" [Herv. Eered. 20 Juli 1835 no. 1 geheim].

[26]) Vgl. hierna no. 241.

[27]) Reeds den 6. Juni tevoren had Ds Benthem Reddingius aan Janssen berigt, dat De Cock „op Hemelvaartsdag en op voorleden Zondag te Koekange voor honderden menschen uit omliggende gemeenten en ook uit Overijssel" had gepreekt, „gelijk hij het ook voor eenige weken te Dwingeloo had gehad" [Herv. Eered. 7 Juni 1835 no. 1 geheim].

160. Adres van de Algemeene Synode der Ned. Herv. Kerk aan den Minister van Eeredienst, 13 Juli 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Herv. Kerk ezv.

's Gravenhage, den 13en July 1835.

De Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, in hare zitting van den 10en dezer ontvangen en gelezen hebbende een adres van het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe van den 9en Mei l.l., houdende klagten over de hooggaande wanorde en ongeregeldheden, die in onderscheiden gemeenten van die Provincie door den afgezetten predikant *De Cock* en diens aanhang worden verwekt, heeft de berigten, daarin vervat, met het uiterste leedwezen vernomen, en gevoelt zich aangedaan met kommer voor de rust en het welzijn der gemeenten, die over zoo groote uitgestrektheid met deze woelingen gekweld, en dreigen door dezelve gescheurd te worden.

Door het Provinciaal Kerkbestuur verzocht om hare hulp en tusschenkomst, neemt de Synode eerbiedig de vrijheid, het adres, waarin zoo treurige daadzaken en billijke klagten worden opengelegd, bij deze te brengen onder het oog en ter kennis van Uwe Excellentie, vastelijk overtuigd, dat Uwe Excellentie in het regtmatig gevoel der Synode zal deelen, en vertrouwende, dat Uwe Excellentie in hare wijsheid, beter dan de Synode in staat is zulks aan te wijzen, de middelen kent, die door het gezag der Regering tot stuiting van dergelijke ongeregeldheden kunnen en behooren aangewend te worden.

De Synode vergenoegt zich met in den schoot Uwer Excellentie uit te storten haar verlangen, dat door krachtdadige tusschenkomst van het burgerlijk bestuur en de regterlijke magt de bestaande wanorde moge worden te keer gegaan en hare voortplanting voorgekomen. Zij doet zulks met te grooter vrijmoedigheid, omdat zij daarin niet alleen het gezag der kerkelijke wetten, maar ook de eer van de Godsdienst en de zuiverheid der zeden en de rust der burgerlijke maatschappij betrokken acht: belangen, welke Uwer Excellentie niet minder dan der Synode ter harte gaan [27a]).

De Algemeene Synode voornd,

H. H. DONKER CURTIUS, president.
I. J. DERMOUT, secretaris.

[27a]) Vgl. *Handelingen van de Alg. Christelijke Synode der Herv. Kerk 1835,* blz. 118.

161. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 13 Juli 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan den Koning.

no. 6. *'s Gravenhage*, den 13e July 1835.

De Algemeene Synode der Hervormde Kerk heeft mij medegedeeld een aan dezelve door het Provinciaal Kerkbestuur van *Drenthe* ingediend adres, houdende klagten over de hooggaande wanorde en ongeregeldheden, welke door den afgezetten predikant *De Cock*, byzonder in dat gewest, worden verwekt, verzoekende de Synode de krachtdadige tusschenkomst van het burgerlijk bestuur en de regterlijke magt tot het te keer gaan dezer wanorde en hare voortplanting, als waarin niet alleen de kerkorde en het belang van den Godsdienst, maar ook de rust der burgerlijke maatschappij is betrokken.

Uit deze stukken moet ik opmaken, dat de bestaande verordeningen en byzonder de tengevolge van Uwer Majesteits last aan de onderscheidene Gouverneurs gegeven instructie thans niet meer voldoende zijn om het bestaande kwaad te keeren. Dit schijnt althans zeker het geval in *Drenthe* en volgens informatiën moeten ook elders diergelijke wanorden plaats hebben, daar beide de afgezette predikanten *De Cock* en *Scholte* alom opentlijk als godsdienstleeraars optreden, prediken, gemeenten stichten, kerkenraden aanstellen, den Doop bedienen, huwelijken kerkelijk inzegenen enzv. Terwijl hunne aanhangers blijken in den waan te zijn, dat zij zonder authorisatie Uwer Majesteit kerkelijke gemeenten kunnen stichten, en zelfs tegen de op Hoogstdeszelfs last gegeven verklaring zich gedragen als vertegenwoordigende de Gereformeerde Kerk.

Uit dien hoofde veroorloof ik mij, Uwe Majesteit eerbiedig in overweging te geven, om deze stukken te stellen in handen van de Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken ten einde Hoogstdezelve daarop te dienen van consideratiën en advies [28]).

De Minister van Staat, belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

[28]) Hoewel de bedoelde stukken bij de Departementen van Justitie en van Binnenlandsche Zaken commissoriaal gemaakt werden, bleven zij liggen, totdat de kwestie in het algemeen aan de orde kwam, waarna de Ministers met verwijzing naar reeds uitgebrachte rapporten konden volstaan.

162—173

Als een conventikel in de gemeente Wanneperveen weigert, zijn vergaderingen beneden het verboden getal, welke onder leiding van J. Bottinga uit Meppel gehouden worden, te staken, tracht de Officier van Justitie te Zwolle tevergeefs art. 294 van het Wetboek van Strafrecht op zulke kleine samenkomsten van toepassing te verklaren. De aanschrijving van den Minister van Binnenlandsche Zaken, tevoren reeds aan de Gouverneurs van Groningen, Drente en Noordbrabant toegezonden, wordt thans op aandrang van het Departement van Eeredienst ook tot den Gouverneur van Overijsel gericht, zonder dat dit bepaalde resultaten oplevert.

Ook tegenover De Cock staat men, wanneer deze, in Juni 1835, naar Overijsel komt, met de beschikbare middelen der wet machteloos. De Commissaris van Politie te Kampen plaatst hem eerst „in civiele bewaring" en laat hem, wanneer deze maatregel niet afdoende blijkt, naar den Officier van Justitie te Zwolle overbrengen. Deze stelt hem echter, na overleg met den Procureur Crimineel, onmiddellijk weder in vrijheid.

Merkwaardig is de door den President van het Provinciaal Kerkbestuur van Overijsel geuite wensch, dat de Koning den aanhangers van de Synode van Dordrecht als „eene de facto bestaande afdeeling der Protestantsche kerk of gezindheid" vrijheid geve om zich te constitueeren.

162. Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Burgemeester van Wanneperveen, 16 Febr. 1835.

Herv. Eered.
9 Mei 1835 *no. 3.*

Aan den Heer Burgemeester van Wanneperveen.

(kopy)

Kabinet no. 50. *Zwolle,* den 16. February 1835.

In antwoord op UwEd. missive van den 13.dezer no. 56, betreffende het houden van oefeningen door den persoon van Boddinga [1]), moet ik UwEd. opmerkzaam maken dat te dezen de volgende bepalingen bestaan.

1⁰ Het Reglement op het Godsdienstig onderwijs in de Nederlandsche Hervormde Kerk, goedgekeurd bij Zijner Majesteits besluit van den 30. July 1816 no. 1, waarbij onder art. 14 voorkomt, dat geene zoogenaamde oefeningen zullen mogen gehouden worden, anders dan door erkende godsdienstonderwijzers en *alleenlijk in de gemeente waartoe zij behooren, na daarenboven de uitdrukkelijke toestemming van den leeraar of de leeraren dier gemeente daartoe bekomen te hebben.*

2⁰ Art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt, waarbij bepaald wordt, dat geene vereenigingen van meer dan 20 personen op bepaalde dagen met het doel om zich bezig te houden met godsdienstige onderwerpen enz., zullen mogen plaats hebben dan met toestemming van het Gouvernement en onder de voorwaarden, welke het openbaar gezag daaromtrent zal goedvinden voor te schrijven, terwijl in geval van zoodanige ongeautoriseerde vereeniging, de openbare magt dezelve uiteen zal doen gaan, en de aanvoerder daarvan strafbaar is met eene geldboete overeenkomstig art. 292.

Ik zoude UwEd. in bedenking geven om de onderwerpelijke zaak

---

[1]) In dezen brief gaf de Burgemeester den Gouverneur te kennen, dat door zekeren J. Boddinga, wonende te Meppel, in zijn gemeente oefeningen werden gehouden, met verzoek om aanwijzingen, hoe te dezer zake te handelen. Met dezen persoon wordt blijkbaar de reeds in deel I vermelde J. Bottinga bedoeld; vgl. no. 152 noot 16. In het lidmatenregister der Ned. Herv. gemeente van Meppel komt de naam Boddinga niet voor. Jetse Bottinga kwam op 5 Nov. 1832 met attestatie uit Leeuwarden over.

aan te vangen met den persoon van Boddinga voor U te doen ontbieden en van hem te vorderen, dat hij zich wegens zijn burgerlijk verblijf in uwe gemeente legitimere, en in geval hij zulks niet zoude kunnen, met hem te handelen, zooals voor dusdanige gevallen is voorgeschreven [2]).

Indien hij zich mogt kunnen legitimeren, zal UwEd. wel doen, om zich bij de eerst te houdene oefening, ter plaatse waar dezelve gehouden wordt, te begeven, en als hoofd van het plaatselijk bestuur, tevens belast met de functiën van ambtenaar der policie, aan den oefenaar af te vragen, of hij de toestemming van de leeraren uwer gemeente, bij art. 14 van opgemeld Reglement gevorderd, kan vertoonen, met verklaring, dat die bij art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt gevorderd, niet verleend is. Op het te verwachten antwoord, dat geene toestemming, zooals gevraagd is, bestaat, zal UwEd. op grond van evengemeld art. 292 de vergadering uiteen doen gaan en van het voorval een procesverbaal opmaken, en daarvan de afschriften zenden aan den Heer Officier bij de Regtbank van 1e aanleg alhier en aan mij.

De Gouverneur van de provincie Overijssel,
(get.) v. RECHTEREN [3]).

163. Missive van den Burgemeester van Wanneperveen aan den Gouverneur van Overijsel, 21 April 1835.

Herv. Eered.
9 Mei 1835 no. 3.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Gouverneur der provincie Overijssel.*

no. 105. *Wanneperveen,* 21 April 1835.

Op ontvangst van Uwe Excellentie's missive d. d. 16 February 1835 Kabinet no. 50, ben ik met den Heer Officier bij de Regtbank

---

[2]) Volgens het K. B. van 9 Oct. 1830 [Staatsbl. no. 66] moest degene die een vreemdeling of doorreizend persoon huisvestte, binnen zes uur na aankomst, met en ten behoeve van zijn gast een kosteloos verkrijgbare kaart bij den burgemeester aanvragen, waarop naam, kwaliteit en signalement van den vreemdeling, benevens naam en kwaliteit van dengene, bij wien hij gehuisvest was, moest worden vermeld. Zulk een kaart was veertien dagen geldig, doch kon verlengd worden. Bij nalatigheid waren beide personen strafbaar; de vreemdeling, die zulk een veiligheidskaart niet kon of wilde vertoonen, kon tevens terstond in verzekerde bewaring worden genomen. Het doel van het K. B. was toezicht op vreemdelingen en doorreizenden „in de tegenwoordige tijdsomstandigheden" (als gevolg van den Belgischen opstand) te houden.

[3]) Mr J. H. graaf van Rechteren van Appeltern (1787—1845); 1814 lid van de Provinciale Staten van Gelderland, sedert 1818 lid van Gedeputeerde Staten; 1831—1840 Gouverneur van Overijsel; 1841 lid van de Tweede Kamer.

van eersten aanleg te Zwolle [4]) in correspondentie getreden over het al of niet strafbare van vereenigingen van minder dan twintig personen, waaromtrent ZHWGeb.Gestr. mij te kennen gaf, (dat) zoodanige associatiën voor geen regterlijke vervolging vatbaar waren, waarom ik de oefeningen, die alhier door zekere Boddinga gedurig gehouden wierden, doch altijd in bijzijn van minder dan twintig personen, ongemerkt heb moeten laten plaats vinden, dewijl vrugtelooze pogingen ter wering derzelve de zaak natuurlijk verergeren moesten.

Tot mijn genoegen evenwel heeft welgen(oemde) Heer Officier bij de Regtbank te Zwolle, mij bij ZHWGG. missive d. d. 7 dezer te kennen gegeven, dat ik tegen de bewoners der huizen of kamers, welke dezelve tot het houden van godsdienstoefeningen zonder permissie van het plaatselijk bestuur afstonden, procesverbaal diende op te maken en aan ZHWGG. in te zenden op grond van art. 294 van het Wetboek van Strafregt.

Dadelijk daarna heb ik den Veldwachter en plaatselijke Bode [5]) last gegeven, dagelijksch op te sporen, waar die bijeenkomsten gehouden wierden, den bewoner of hoofd des huisgezins de noodige vergunning af te vragen en mij daarvan te rapporteren, hetwelk ten gevolge heeft gehad, dat ik in dat korte tijdverloop reeds drie processenverbaal over hetzelfde onderwerp aan ZHWGG. heb ingezonden, waarvan ik de eer heb Uwe Excellentie bij dezen afschriften te doen toekomen [6]), en uit welke spoedige opvolging Uwe Excellentie tevens kan afleiden, dat tot hiertoe die zaak in geenen deele verminderd, maar door die aanvankelijke tegenwerking schijnbaar toeneemt, en men spoedig zoo ver zal komen, dat de policiebeambten de toegang tot die ongeoorloofde vergaderingen geweigerd zal worden en ik dus van mijne zijde tot bekoming van het noodig onderrigt hoogstwaarschijnlijk geweld zal moeten doen gebruiken, hetgeen misschien meer ernstige gevolgen zal veroorzaken, dewijl zij ligtelijk het uiterste wagen om de zaak door te drijven, zoolang er geen krachtdadiger middelen, die deze bijeenkomsten ten eenenmale beletten, door hoogere magt genomen worden, waartoe slechts vijftien of twintig militairen voldoende waren, zoo dezelve bij de leden dier vereenigingen wierden ingelegerd en onder opzigt van het Plaatselijk bestuur al die dusgenaamde oefeningen krachtdadig te keer gingen; te meer omdat ik geïnformeerd ben, dat zijlieden onderling zijn overeengekomen, om indien iemand

---

[4]) Mr A. W. baron van Pallandt van Beerse (1780—1848); 1814 Officier van Justitie te Zwolle, 1838 President van het Provinciaal Gerechtshof aldaar; 1822—1848 lid van de Eerste Kamer.

[5]) Hendrik van Veen en Egbert Mens.

[6]) Op 12 April werd er een samenkomst van 20 personen afgezien van de huisgenooten geconstateerd bij Klaas van den Berg de Jonge, kastelein te Dinxterveen; op 15 April weder bij denzelfde, die op de vraag of hij vergunning van den Burgemeester had, nu antwoordde: ik heb permissie van den Koning der koningen. Op 19 April werd er een vergadering ontdekt bij Jacob Gerrits Ellen, die den veldwachter en den bode weigerde toe te laten, waarna dezen door het raam binnenklommen. Op de vraag naar zijn vergunning gaf Ellen hetzelfde antwoord als Van den Berg de Jonge, terwijl Bottinga als bewijs van zijn admissie art. 28 van de Ned. Geloofsbelijdenis voorlas.

hunner in eenige geldboete verwezen mogt worden, zij zulks gezamentlijk voldoen zouden, en het aantal leden dagelijksch toeneemt.

Mij aan Uwe Excellentie's meer verlichte oordeel in dezen volgaarne onderwerpende, heb ik mij evenwel verpligt gevonden, Uwe Excellentie het oogpunt voor te stellen, waaruit het mij toeschijnt, (dat) die zaak te beschouwen is.

De Burgemeester van Wanneperveen en Dinxterveen,
(get.) J. H. KAEMPFF.

164. Missive van den Burgemeester van Wanneperveen aan den Gouverneur van Overijsel, 27 April 1835.

Herv. Eered.
9 Mei 1835 *no. 3.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Gouverneur der provincie Overijssel.*

no. 111. *Wanneperveen,* den 27. April 1835.

Ik heb de eer, Uwe Excellentie hiernevens wederom kopie van een op heden door mij aan den Heer Officier bij de Regtbank te Zwolle ingezonden procesverbaal wegens het houden van verbodene bijeenkomsten te doen toekomen [7]), waaruit de meer en meer toenemende geest, om de verspreiding hunner schadelijke leerstellingen met alle kracht door te zetten, komt te geblijken, hebbende de agenten van policie mij gerapporteerd, dat allen als uit eenen mond het grootste misnoegen over de verstoring, welke zij van mijne zijde gedurig ondervinden moesten, betoond hadden en volstrekt *verweigerd* om hunne bijeenkomsten te staken.

De Burgemeester van Wanneperveen en Dinxterveen,
(get.) J. H. KAEMPFF.

---

[7]) Ook op 23 April had de Burgemeester hem een afschrift toegezonden van een proces-verbaal, in zake een godsdienstoefening van in totaal 20 personen op 22 April bij B. E. Wildeboer, arbeider te Dinxterveen.

De samenkomst waarvan de Burgemeester thans melding maakt, vond op 26 April plaats bij J. G. Ellen, veehouder te Dinxterveen. Op de vraag, of hij permissie van den Burgemeester had, gaf Ellen ten antwoord: „dat duivelsgemaal gaat alle weken aan, dat weet gij immers wel." En Bottinga verklaarde: „Zeg tegen uw Burgemeester, zoolang de leeraars leugentaal verkondigen, zetten wij ons werk voort en zullen uw Burgemeester aanklagen wegens verstoring van onze godsdienstoefeningen." Er waren in totaal 21 personen.

165. Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Eeredienst, 30 April 1835.

Herv. Eered.
9 Mei 1835 *no. 3.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken van de Hervormde Kerk enz.

Kabinet no. 137. *Zwolle,* den 30. April 1835.

Bij missive van den 13. February ll. gaf mij de Burgemeester der gemeente Wanneperveen in deze Provincie kennis, dat door zekeren Jelke Boddinga, wonende te Meppel, oefeningen in eerstgemelde Gemeente werden gehouden, en vraagde mijne aanwijzingen hoedanig daaromtrent te handelen.

Ik heb daarop aan dien Burgemeester een antwoord in dato 16 February 1835 no. 50 doen toekomen, waarvan ik de eer heb een afschrift hierbij over te leggen.

De gemelde Heer Burgemeester heeft mij alsnu doen geworden zijne brieven van den 21., 23. en 27. April en daarbij gevoegde afschriften van processenverbaal, ten aanzien van het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten en oefeningen opgemaakt, van welke stukken alsmede kopyen hiernevens zijn gevoegd.

Het zal Uwe Excellentie bij het nagaan dezer stukken blijken, dat het kwaad hoe langs hoe meer toeneemt en de middelen om hetzelve te beteugelen, zeer weinige en zwak zijn. Bij eene zoodanige dweepzieke stemming als waarin zich een aantal personen bevinden, is het opleggen van geldboeten zonder vrucht, daar hetzelve gemakkelijk bijeengebragt en als een offer van trouw aan de regtzinnige leer beschouwd wordt.

Andere middelen zijn mij niet bekend of onder mijn bereik, daar de door den Burgemeester van Wanneperveen voorgedragene militaire inlegering mijnes erachtens in dit geval niet aanwendbaar is, en evenwel is het zeer wenschelijk, dat er maatregelen tot stuiting van het genoemde kwaad konden genomen worden.

Ik heb gemeend Uwe Excellentie met een en ander te moeten bekend maken en Haar te verzoeken, dezen staat van zaken onder de oogen van Zijne Majesteit te willen brengen, zullende het mij aangenaam zijn om, wanneer er maatregelen kunnen worden beraamd, waarmede ik tot het gewenschte doel zoude kunnen medewerken, daarmede te worden bekend gemaakt.

De Gouverneur van de provincie Overijssel,

v. RECHTEREN.

166. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Overijsel, 9 Mei 1835.

Herv. Eered.
9 Mei 1835 *no. 3.*

(minuut) *Aan den Heer Gouverneur der provincie Overijssel.*

Na overweging van UWEdGestr. brief van den 30. April ll. Kabinet no. 137 en daarbijgaande stukken, betrekkelijk het houden van oefeningen in uwe Provincie, is het mij noodig voorgekomen, deswegens in overleg te treden met Z.Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, die — tengevolge van de voordragt daartoe door den Heer Minister van Justitie en mij gedaan — van Z. M. eene byzondere instructie heeft ontvangen, betrekkelijk de te nemen maatregelen ten aanzien van het houden van ongeoorloofde godsdienstige vergaderingen en wat daartoe betrekkelijk teweeg wordt gebragt.

Ik vertrouw dus dat UWEdGestr. wel eerlang eene inlichtende aanschrijving van den Heer Minister van Binnenl. Zaken zal ontvangen [8].

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken van de Hervormde Kerk enz.
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

167. Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 1 Juni 1835.

Herv. Eered.
23 Juni 1835 *no. 9.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

Kabinet no. 173. *Zwolle,* den 1. Juny 1835.

Ik vind mij verpligt Uwe Excellentie mede te deelen, dat de Regtbank te Zwolle den eisch van het openbaar ministerie tegen een persoon, wonende onder de gemeente Wanneperveen, welke zijne woning tot het houden van niet geoorloofde godsdienstoefeningen had toegestaan, heeft ontzegd, op grond der considerans in het bijgaand afschrift van het vonnis dier Regtbank vermeld [9].

De Burgemeester van Wanneperveen berigt mij, dat na de uit-

[8]) Bij missive van 18 Mei 1835 no. 2 geheim berichtte de Minister van Binnenlandsche Zaken den Minister van Eeredienst, dat hij „heden" de bedoelde aanschrijving aan den Gouverneur van Overijsel had verzonden [Herv. Eered. 18 Mei 1835 no. 38].

[9]) Bij vonnis van 21 Mei 1835 sprak genoemde Rechtbank Klaas van den Berg de Jonge, kastelein te Dinxterveen, vrij, „overwegende dat art. 294 van het Wetboek van Strafregt moet beschouwd worden in verband met art. 291 van hetzelve."

spraak van dat vonnis de godsdienstoefeningen van voormelden aard in zijne gemeente nog vermenigvuldigen en zelfs de ingezetenen van andere gemeenten derwaards komen om dezelve bij te wonen.

Ik zie geene middelen, ook na de mededeeling der denkbeelden vervat in Uwer Excellentie's geheime missive van den 18. Mei ll. no. 2, om het voormelde kwaad te keer te gaan, en het komt mij voor, dat alle tegenstand de ligtgeloovige en misleid wordende menigte eerder aanmoedigen dan onderdrukken zal, weshalve ik aan den Burgemeester van Wanneperveen heb te kennen gegeven, dat voor zoover de openbare rust en orde niet gestoord wordt en het niet waarschijnlijk is, dat er meer dan het bepaalde getal personen te zamen zijn, hij dezelve ongemoeid zal moeten laten, doch dat er echter bij het plaats hebben van vereenigingen van meer dan twintig personen behalve de huisgenooten, procesverbaal behoort opgemaakt en aan den Heer Officier der Regtbank gezonden te worden.

Naar ik verneem was de eisch van den Heer Officier tegen den persoon, welke zijne woning tot het houden van godsdienstoefeningen had toegestaan, hoezeer daarbij niet het verbodene aantal personen tegenwoordig was, gegrond op eene uitlegging van Carnot, *Commentaire sur le Code Pénal*, pag. 675 § V [10]).

De Gouverneur van de provincie Overijssel,
(get.) v. RECHTEREN.

168. Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 11 Juni 1835.

Justitie.
16 Juli 1835 *no. 60.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 804. *'s Gravenhage*, den 11. Juny 1835.

Sedert eenigen tijd hebben ook in de provincie *Overijssel* eenige ongeoorloofde godsdienstige vereenigingen plaats gegrepen van

[10]) J. F. C. Carnot (1752—1835) bekleedde sedert 1772 verschillende rechterlijke functies te Dijon, was sedert 1801 rechter in het Hof van Cassatie en gaf commentaren op verschillende wetboeken uit. De hier genoemde commentaar verscheen in 1823.

Na in § IV van zijn opmerkingen bij art. 294 betoogd te hebben, dat „het Wetboek slechts ten aanzien van een gezelschap *van meer dan twintig personen* den bewoner van het huis of vertrek verbiedt het gebruik ervan te vergunnen of toe te staan zonder verlof van het gemeentebestuur", gaat de schrijver in § V aldus voort: „Het zou niet noodzakelijk zijn dat de bijeenkomst bestaan had *uit meer dan twintig personen*, als zij had plaats gevonden *voor de uitoefening van een godsdienst;* 't is *het bloote feit* van een bijeenkomst in een dergelijk geval, dat het delict uitmaakt, en art. 294 maakt geen onderscheid tusschen de verschillende godsdiensten: het omvat ze *alle* in de algemeenheid van zijn uitdrukkingen."

denzelfden aard als in de provinciën *Groningen* en *Drenthe,* en thans ben ik door den Heer Prokureur Crimineel in de provincie *Overijssel* onderrigt, dat de gewezen predikant *De Cock* op den 2. dezer loopende maand te *Wilsum* op de grenzen der gemeente *Kampen* zoude hebben gepredikt en te *Genemuiden* aan eenige kinderen den doop toegediend.

In het vooruitzigt der mogelijkheid van meerdere herhalingen van soortgelijke vereenigingen, heeft de genoemde Prokureur Crimineel mijne instructiën daaromtrent gevraagd en heb ik denzelven aangeschreven om in voorkomende gevallen tot toepassing der art. 292 en volgende van het Wetboek van Strafregt te ageren en doen ageren.

Daar het ook aan mij niet onwaarschijnlijk voorkomt, dat de gemelde *De Cock* het niet bij deze enkele proeven zal laten berusten, is het mij toegeschenen, dat behalve de bestraffing der schuldigen, ook de noodzakelijkheid der ontbinding van zulke onwettige vereenigingen zich weldra in *Overijssel* zoude kunnen doen gevoelen. Om deze redenen heb ik gemeend het bovenstaande aan Uwe Excell. te moeten mededeelen, en neem tevens de vrijheid Haar in consideratie te geven, of het in deze omstandigheden niet raadzaam zoude zijn, dat ook aan den Heer Gouverneur in de provincie *Overijssel* eene dergelijke aanschrijving werd uitgevaardigd als waartoe de Heer Minister van Binnenlandsche Zaken bij Zijner Majesteits dispositie van den 14. December ll. no. 85 ten aanzien der provinciën *Groningen, Drenthe* en *Noord Braband* en — zoo noodig — ook in andere provinciën is gemagtigd, waarvan Uwe Excell. mij bij Hare missive van den 20. December ll. wel heeft gelieven te onderrigten [11].

De Prokureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
A. W. PHILIPSE.

169. Missive van den Commissaris van Politie te Kampen aan den President van het Provinciaal Kerkbestuur van Overijsel, 13 Juni 1835.

Herv. Eered.
17 Juni 1835 *no. P geheim.*

(kopy) *Aan den Heer President van het Provinciaal Kerkbestuur van Overijssel te Kampen* [12]).

Ter beantwoording van uwe geëerde letteren van den 11. dezer maand [13]) heb ik de eer UwEerw. te rescriberen, dat ik den 3e Juny

---

[11]) Bij missive van 11 Juni 1835 no. 83 verzocht de Minister van Justitie den Minister van Binnenlandsche Zaken de voorgestelde aanschrijving te doen, waarop deze bij missive van 20 Juni 1835 no. 1 geheim antwoordde, dat de aanschrijving aan den Gouverneur van Overijsel reeds geschied was.

[12]) N. S. Hoek (1782—1852); 1808 predikant te Zijderveld, 1809 te Engelen, 1815 te Kampen.

[13]) De brief hield in het verzoek om een verslag over het optreden van De Cock te Kampen.

ll. vernam, dat de zich noemende Gereformeerd leeraar onder het kruis, *H. de Kok,* de vorige dag te Genemuiden zich bezig gehouden had met het doopen van menschen van verschillenden ouderdom en het ordineren zijner kerk. Zooals hij den volgenden dag aan eene talrijke meenigte gepredikt heeft ten huize van *Dirk Hoksbergen* [14]) in de gemeente Wilsum en ook aldaar de kerk geordineert had, is hij des nachts ten half elf ure ten huize van *Roelof Nijhuis,* van beroep grutter, binnen deze stad gekomen, alwaar ik vernam, dat de volgende nademiddag zoude gepredikt worden. Ik begaf mij daarheen, doch kwam na de afloop dier predikatie, terwijl eenige overgeblevenen met opengeslagene bijbels nog rondom een tafel zaten, aan welkers hoofd *De Kok* geplaatst was, en geestelijke liederen zongen. Op de aan hem gerigte vragen heeft hij mij gezegd, dat hij *Hendrik de Kok, Gereformeerd leeraar onder het kruis* was, de broeders en zusters kwam bezoeken en nu bezig eene vergadering te houden, waarin hij Gods Woord verkondigt had. Ik heb *H. de Kok* geobserveert [15]), dat de wet verbood *illicite* [16]) *vereenigingen* te houden, dat ik hem verzocht daarin niet voort te gaan, dat ik hem intusschen in civiele bewaring zoude plaatsen ten huize van R. Nijhuis, indien deze tot dat verblijf toestemde, totdat ik van Mijnheer de Procureur Crimineel in deze Provincie antwoord, hoe verder in dezen te handelen, bekomen zoude hebben. Ten einde tevens voor te komen, dat *De Kok* in zijne vereenigingen niet het door de wet bepaalde getal leden zoude overschrijden, gaf ik hem kennis, dat een der bedienden van policie aldaar tegenwoordig zoude zijn om daartegen te waken. *De Kok* beloofde mij, terwijl Nijhuis genoegen nam in dezen maatregel, dat hij zich overeenkomstig het bij de wet vastgestelde zoude blijven gedragen, aan welke belofte hij gedurende eenige dagen tamelijk voldeed, zonder dat de bezoeken van elders, nog uit en om de stad daarom stil stonden.

Intusschen vermenigvuldigde(n) dezelve zich in zoodanigen hoogen graad op Dingsdag den 9. Juny j.l. en werd de toeloop ten huize van *R. Nijhuis* van de verafgelegenste plaatsen zoo groot, dat men van de zijde der inwoners dezer stad onaangenaamheden vreesde, en de Burgemeester, de Heer Lemker [17]), mij liet ontbieden en verzocht daarin te willen voorzien. Mij ten huize van Nijhuis vervoegende, vond ik aldaar de gang, de kamer, waar *De Kok* zich ophield, en de plaats, waarop die kamer uitkwam, opgepropt met menschen, meest vreemdelingen van *Zwolle, Zwartsluis, Genemuiden,* verders uit de provinciën *Gelderland* en *Drenthe.* Ik gaf *De Kok* mijn ongenoegen te kennen over dit misbruik van het vertrouwen, hetwelk ik in hem gesteld had, en verklaarde hem, dat ik hem daarin zoude weten te verhinderen, toen ik hem verzocht mij te volgen naar mijnen woning, alwaar ik een kamer voor zijn

---

14) D. Hoksbergen (1800—1870); veehouder; al spoedig na de afscheiding „leerend ouderling" te Kampen; later voorganger van de Gereformeerde gemeente onder het kruis aldaar.

15) Observeeren = onder het oog brengen.

16) Illiciet = ongeoorloofd.

17) Mr F. Lemker (1775—1858); 1803—1813 Maire, 1813—1843 Burgemeester van Kampen; 1817—1839 lid van de Tweede Kamer; sedert 1839 lid van de Provinciale Staten van Overijsel.

verblijf inruimde; en na het middagmaal bij mij gebruikt te hebben, heb ik zijn persoon des avonds in het logement de Bonte Os vergezeld om nachtverblijf te houden, en den volgenden dag in den vroegen morgen met rijtuig naar Zwolle doen overbrengen met proces verbaal van het voorgevallene gedurende zijn verblijf alhier, ten einde voor en ter dispositie van Mijnheer den Officier van Justitie aldaar te worden gestelt, waartoe ik gemeend heb, hoe eerder hoe beter te moeten overgaan, dewijl de gemoederen der ingezetenen, ofschoon in hunne gesprekken en gevoelens eene hooge mate van langmoedigheid en medelijden jegens *De Kok* en de zijnen doorstraalde, zich echter tegen de vereenigingen en het geloop dier vreemdelingen ten huize van *Nijhuis* zoo duidelijk begonnen te verklaren, dat het mij hoogstnoodzakelijk toescheen, dat de evengenoemden *De Kok* deze stad verliet.

Ziehier, Mijnheer de President, een getrouw verhaal van het met *De Kok* voorgevallene in deze Gemeente, en vertrouw daarmede aan UwWelEerw. verlangen voldaan te hebben [18]).

De Commissaris van Policie,
(get.) C. F. NEHRKOKER.

170. Brief van Ds N. S. Hoek te Kampen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 15 Juni 1835.

Herv. Eered.
17 Juni 1835 *no. 1 P geheim.*

Kampen, 15 Juny 1835.

Weledelgestrenge Heer!

Confidentiëel heb ik de eer UWEdGestr. te berigten, dat *De Kok* wel naar Zwoll is getransporteerd en voor eene Kommissie uit de Regtbank is ondervraagd, maar terstond weder op vrije voeten is gesteld en ten huize van een zeer rijk man [19]) heeft gedineerd en gelogeerd, die zijne zaak zeer voorstaat. Men noemt als reden hiervan, dat er in de wet geene genoegzame termen zijn om hem en zijnen aanhang te fnuiken. Helaas ongelukkig! want het vreet voort als de kanker en zoowel rijken als armen worden door dien *predikant onder het kruis* als betooverd. Men zegt, dat hij vertrokken is naar de Smilde, anderen, dat hij in den omtrek alhier zwerft. Hij heeft zijne Gemeente hier — die ik hoor dat door hem georgani-

---

[18]) Ds Hoek zond den 15. Juni d. a. v. een copie van dit verslag aan den Secretaris en Adviseur Janssen, daarbij den wensch uitsprekende, dat het Departement van Eeredienst zijn invloed mocht aanwenden bij den Minister van Justitie of den Koning, opdat „er aan de woelingen paal en perk werde gesteld, uit hoofde van het gevaar, waarmee èn kerk èn burgerstaat al meer en meer worden bedreigd" [Herv. Eered. 17 Juni 1835 no. 1 P geheim].

[19]) J. Ridderinkhof.

seerd is en waarin ook kinderen zouden gedoopt zijn — beloofd van terug te zullen komen. Dus wij zijn dagelijks in vreeze voor zijne terugkomst, en dan rijdt gansch Kampen en omstreek als op stelten. Het schuilt hier nog wel onder de mindere klasse, maar waarom zouden ook hier met den tijd geenen uit hoogeren stand ertoe overgaan op het voetspoor van aanzienlijkere steden? Vooral van dezulken, die er nu nog mede spotten, loopen velen gevaar. Mag ik ronduit tot UWEdGestr. spreken, dan wordt het hoe langer hoe meer mijn vurige wensch, dat het Z. M. behagen mogt, aan allen die dat 1618 en 1619 dan zoo stellig terug willen hebben, als eene de facto *bestaande* afdeeling der Protestantsche kerk of gezindheid vrijheid te geven en zich te laten constitueren. Zij zullen wel aan fondsen weten te komen en dan kwam er rust, terwijl het nu hoe langer zoo meer een zonderling en in waarheid vreesverwekkend aanzien krijgt. *Bloed moet er stroomen,* roept De Kok. *Uwe leeraars zijn volksverleiders,* durfde hij den Burgemeester alhier toevoegen. *Ja al de domeneers hier zijn verleiders,* duwde een lid onzer gemeente, de hospes van De Kok, met het schuim op den mond, den Burgemeester toe. Niet dat wij voor dat blaaskaken een oogenblik bang zijn, maar wat deden en dreigden anderen? Welgekleede menschen zeiden openlijk tegen den Kommissaris van Policie: *wij laten het uit vreeze voor U, Mijnheer! anders was dat huis van dien grutter spoedig onder den voet gehaald!* Indien nu in de wet geene termen zijn om zulk woelen te stuiten en de rijke aanhangers van *De Kok* vrijuit tegen den Kommissaris kunnen zeggen: *doe wat gij wilt, Heer Kommissaris, gij zult het niet winnen, maar wij, en zullen het U nog betaald zetten,* — wat moet er dan toch van worden? Indien ik het gerucht gelooven moet, dan wordt *De Kok* door penningen van elders, uit aanzienlijke steden, ondersteund. Ik zie geen einde aan de zaak dan langs den weg van legale vrijheidvergunning tot eigen gezindte, en zoo dat niet kan, dan moet het Gouvernement ernstige maatregelen nemen en stuiten, wat er nu nog te stuiten is. Daarom wenschte ik, inter nos[20]), dat ons Ministerie invloed kon uitoefenen op het Ministerie van Justitie, en daarom achtte ik mij verpligt deels officiëel en deels confidentiëel UWEdGestr. te schrijven, om ook het mijne te doen ter bevordering van de goede zaak en ter voorkoming van wezenlijk dreigende gevaren. Mogt ik een klein wichtje in de schaal hebben gelegd, zal aangenaam zijn aan hem, die zich met alle hoogachting noemt,

Weledelgestrenge Heer,

UWEdGestr. dv. dienaar,

N. S. HOEK.

. . . . [21])

---

[20]) Inter nos = onder ons (gezegd).

[21]) Er volgt een naschrift ter aanbeveling van zijn neef, cand. A. Uden Marsman.

171. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 20 Juni 1835.

Justitie.
16 Juli 1835 *no. 60.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. ₁ geheim. *'s Gravenhage,* den 20. Juny 1835.

Volgens informatiën, bij dit Departement ontvangen, blijft de afgezette predikant *H. de Cock* niet alleen voortgaan in het stooken van onrust en verwarring, maar heeft hij ook zijne werkkring uit *Groningen* en *Drenthe* naar *Overijssel* uitgebreid.

. . . . [22])

Ik achtte deze berigten van genoegzaam belang, om dezelve ter kennis van Uwe Excellentie te brengen.

Ik moet nog daarbij voegen, dat volgens berigten van onderscheiden kant, bijzonder uit de provincie Groningen bekomen, de Separatisten zich van twee middelen bedienen om de toepassing der wet te ontduiken. Het eerste, door in een vertrek niet meer dan 19 personen toe te laten, terwijl de andere op straat of binnenplaatsen vergaderen [23]). Het ander, door bijeenkomsten in de open lucht te houden, werwaarts zij dan in schare toestroomen [24]).

Het schijnt allezins noodzakelijk op dit een en ander acht te slaan, daar werkelijk hierdoor de openbare rust nog meer bedreigd wordt, dan door zamenkomsten binnen de huizen.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
Bij deszelfs afwezigheid,
De Secretaris en Adviseur,
JANSSEN.

172. Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 22 Juni 1835.

Justitie.
20 Juli 1835 *no. 60.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 847 geheim. *'s Gravenhage,* den 22. Juny 1835.

Door Uwe Excell. werd mij op gisteren toegezonden de hiernevens teruggaande missive van den Heer Minister van Staat, be-

---

[22]) Korte samenvatting van de berichten van Ds Hoek te Kampen; zie hierboven de nos 169 en 170.

[23]) Op den rand met potlood: „Hiertegen is niets te doen."

[24]) Op den rand met potlood: „De politie kan alle verzamelingen op de openbare straat of weg uiteen doen gaan: dit is in den aard harer attributen."

last met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, betreffende de nieuwe woelingen van den gewezen predikant *Hendrik de Cock,* welke thans in de provincie *Overijssel* en bepaaldelijk te *Kampen* hebben plaatsgegrepen.

Daaromtrent zullende dienen van berigt, consideratiën en advies, neem ik de vrijheid mij te refereren tot mijne missive van den 11. dezer loopende maand, waarbij ik de eer had aan Uwe Excell. kennis te geven van het voorgevallene te *Wilsum* en *Genemuiden,* en mede te deelen de instructiën, welke door mij deswege aan den Heer Prokureur Crimineel in de provincie Overijssel waren gegeven [25]. Thans door de voormelde missive geïnformeerd zijnde, dat de vrees voor de uitbreiding der woelingen ook tot de gemeente *Kampen* is verwezenlijkt, heb ik den opgemelden Heer Procureur Crimineel aangeschreven, om mij onverwijld van het voorgevallene aldaar verslag te doen, en mij met al wat er verder mogt gebeuren, au courant [26] te houden, zullende ik de eer hebben, telkens aan Uwe Excellentie mede te deelen, wat mij daaromtrent nader bekend worden zal.

Ofschoon in de hierbijgaande missive de daadzaken mij niet volledig genoeg schijnen opgegeven te zijn, om op dien grond nu reeds eenige nadere instructiën te geven, en ik gemeend heb daartoe het berigt van den Heer Procureur Crimineel te moeten inwachten, neem ik de vrijheid te observeeren, dat daaruit voorloopig al meer en meer blijkt van de noodzakelijkheid tot ontbinding der onwettige vergaderingen door het administratief gezag en van het doen afgaan der aanschrijving aan den Heer Gouverneur der provincie Overijssel, zooals ik de vrijheid nam, bij mijne missive van den 11. dezer loopende maand aan Uwe Excell. in overweging te geven.

Wat aanbetreft de wijze waarop de onwettige godsdienstoefeningen tegenwoordig veelal worden gehouden, zoo was het mij en ook aan Uwe Excell. niet onbekend, dat die somwijlen in het opene veld en ook meermalen ten getale van negentien personen geschiedden, en reeds waren vroeger daaromtrent door mijne onderhoorige ambtenaren in de provincie Groningen mijne instructiën gevraagd. Ik heb toen aan hen te kennen gegeven, dat zij, die hun *land* tot zoodanige vergaderingen leenden, mij voorkwamen niet strafbaar te zijn volgens art. 294 van het Wetboek van Strafregt; dat echter tegen hen die zich daarbij als leiders of bestuurders gedroegen, uit kracht van art. 292 behoorde te worden geägeerd, terwijl ik op grond van het arrest van het Hoog Geregtshof — Kamer van correctionele appellen — van den 27. February 1822 in de zaak van *Herschel Lehren,* door mij aan Uwe Excell. medegedeeld bij mijne missive van den 27. February 1822 en welke zaak met de meeste naauwkeurigheid was behandeld [27], gemeend heb de vergaderingen van minder dan één en twintig personen als niet strafbaar te moeten beschouwen.

Dientengevolge zijn er ter zake dier vergaderingen in minder getal geene poursuites [28] aangevangen, doch is er voortge-

---

[25] Zie hierboven no. 168.
[26] Au courant = op de hoogte.
[27] Vgl. Deel I, no. 15.
[28] Poursuites = vervolgingen.

procedeerd tegen hen, die als leeraars of bestuurders waren opgetreden in de vergaderingen op het opene veld of ten getale van meer dan twintig personen gehouden.

Nadat echter bij de Regtbank van eersten aanleg te *Appingedam* te dier zake tegen den gewezen predikant *De Cock* eene procedure was geïnstrueerd, heeft de Raadkamer bij die Regtbank, bij ordonnantie van den 15. Mey l.l., verstaan dat die vereenigingen niet opleverden het karakter der verbodene associatiën, bedoeld bij art. 291 van het Wetboek van Strafregt, en mitsdien den beklaagden *De Cock* buiten vervolg gesteld. Hiertegen is de Officier bij gemelde Regtbank in oppositie gekomen, en bij arrest van het Hoog Geregtshof — Kamer van beschuldiging — van den 20. dezer loopende maand, is dan ook de gemelde *De Cock* gerenvoyeerd aan de Correctionnele Regtbank te Winschoten, zullende de onverwijlde voortzetting dier zaak door mij worden gelast.

Aangaande de ontbinding der vereenigingen van minder dan een en twintig personen, als behoorende tot den werkkring van het politiek gezag, heb ik gemeend bij mijne opgemelde instructiën het stilzwijgen te moeten bewaren, doch ik mag Uwe Excellentie niet ontveinzen, dat daartoe, wanneer de vereenigingen zelve niet strafbaar zijn, zoo het mij voorkomt ook geene termen bestaan, en dat men bij het afwijken van dien regel de bevoegdheid tot ontbinding zelfs zoude uitstrekken tot bijeenkomsten van drie of vier personen, gelijk mij in de daad reeds gebleken is, dat zulks in den aanvang dezes jaars te Warffum heeft plaatsgehad [28a].

Ik neem mitsdien de vrijheid, aan Uwe Excell. in consideratie te geven, of er met uitzondering van het voorstel, vervat in mijne meergemelde missive van den 11. dezer loopende maand, wel termen bestaan, om vooralsnog eenige nadere maatregelen te nemen, en of daartoe althans het berigt van den Heer Prokureur Crimineel in de provincie Overijssel niet zal behooren te worden ingewacht.

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
T. C. DE BORDES [29]),
Eerste Advocaat Generaal.

173. Rapport van den Procureur Crimineel in Overijsel aan den Procureur Generaal, 24 Juni 1835.

Justitie.

20 April 1836 *no. 2 geheim.*

(kopy)

no. 180. *Zwolle,* den 24. Juny 1835.

Ter voldoening aan UHEG. geheime aanschrijving van den 22. dezer maand, heb ik de eer Haar te berigten, dat ik wel bij alge-

---

[28a]) Vgl. Bijlage III.

[29]) T. C. de Bordes (1772—1845); 1811 Advocaat Generaal bij het Hooggerechtshof te 's Gravenhage; 1831—1838 lid van de Tweede Kamer; 1838 Procureur Generaal bij den Hoogen Raad.

meene geruchten gehoord heb, dat de gewezen predikant H. de Cock in deze Provincie te Genemuiden en Wilsum gepredikt of oefeningen gehouden en op sommige plaatsen zelfs aan kinderen den doop heeft toegediend. Officieels echter is mij daarvan niets te weten gekomen, dan dat op den 3en dezer maand de Commissaris van Policie te Kampen mij kennis gaf, dat hij vernomen had, dat die gewezen Predikant dien dag ten huize van eenen landbouwer onder de gemeente Wilsum, op de scheiding der gemeente Kampen, gepredikt had, na den dag te voren te Genemuiden aan eenige kinderen den doop te hebben toegediend, mij verzoekende hem te onderrigten, of hij dien De Cock, wanneer hij hem bij eene eventueele komst in de gemeente Kampen op het uitoefenen van eenige verrigtingen, aan de geestelijke waardigheid verknocht, betrapte, zoude arresteren en met een procesverbaal van het door hem bevondene aan den Heer Officier bij de Regtbank alhier inzenden. Ik heb den gemelden Commissaris van Politie hierop aanstonds geantwoord, dat, daar ik de intentie van het Gouvernement niet wist, hoe hetzelve met dien Predikant wilde gehandeld hebben, ik van den Heer Procureur Generaal orders dienaangaande gevraagd had, dewelke ik hem, na de ontvangst, direct zoude mededeelen; dat intusschen wanneer hij mogt bemerken, dat in zijne Gemeente werd aangegaan tegen de bepalingen van art. 291 seqq. van het Wetboek van Strafregt, hij daarvan procesverbaal behoorde op te maken en aan den Heer Officier bij de Regtbank in te zenden. Hierop meldde mij gezegde Commissaris op den 4en dezer, dat zich die gewezen Predikant naar Kampen begeven en zijnen intrek genomen had bij zekeren Roelof Nijhuis, winkelier en grutter aldaar, en dat op bekomene informatiën, dat hij dien nademiddag aldaar zoude prediken, Zijn WelEdG. zich naar de woning van dien Nijhuis begeven en aldaar vergaderd had gevonden eenige personen, waarvan hij mij eene lijst overzond, en welke bijeenkomst hem was voorgekomen eene godsdienstige strekking te hebben; dat De Cock hem, op zijn verzoek, naar zijne woning was gevolgd en hem verklaard had, dat hij aldaar evenals te Wilsum wederom gepredikt had. Op zijne vraag, of hem door het wettig gezag was toegestaan, deze geestelijke ambtsverrigtingen uit te oefenen, had hij geantwoord, dat hij, ofschoon zijn predikambt hem ontzegd was, zich daartoe geregtigd achtte, en bij het aanhalen van Bijbelsche spreuken, en met zichzelven en zijne medeleden met opzigt tot de onderdrukking te vergelijken bij Christus en de Apostelen, hij daarmede zoude voortgaan; dat door hunne tegenwerkingen het bloed zoude stroomen en de andere leeraren der Godsdienst door hunne leer de verleiders der menschen waren etc.; dat hij, Commissaris, aan De Cock verzocht had, niet verder voort te gaan met het houden van godsdienstige vergaderingen en verrigtingen en aan den grutter Nijhuis zijne toestemming gevraagd, om hem daar ten huize onder het opzigt te mogen stellen ter voorkoming van verdere overtreding, totdat hij orders zoude bekomen hebben, hoe verder in dezen te handelen; welke orders hij vervolgens verzocht. Ik heb daarop aan den Commissaris van Politie geantwoord, dat zijne genomene maatregelen mij zeer doelmatig voorkwamen, doch dat ik uit de lijst der personen, ten huize van den grutter Nijhuis present geweest, had kunnen opmaken, dat men ook te Kampen de politieke

gebruikte, van beneden het verboden getal te blijven, en in dat geval geene regterlijke mesures [30]) te nemen waren; dat echter de bij de wet gestelde straf in alle gevallen van contraventiën [31]) slechts in eene geldboete bestond en er dus geene arrestering van personen konde te pas komen.

Vervolgens op mijnen brief van den 4. Junij no. 156 UHEG. antwoord dd. 11 Juny met de bijlagen [32]) ontvangen hebbende, heb ik daarvan aanstonds aan den Commissaris van Politie kennis gegeven, met informatie, dat de Regering van Kampen, zulks noodig oordeelende, zich omtrent het doen uiteengaan van ongeoorloofde associatiën aan den Heer Gouverneur dezer Provincie behoorde te adresseeren.

Niettegenstaande mijne aanschrijving van niet te arresteren, zond echter de Commissaris van Policie den 11. Juny den meergenoemden gewezen Predikant onder geleide van eenen geregtsdienaar herwaards over.

De Substituut van den Officier bij de Regtbank alhier, met de zaak verlegen zijnde, kwam mij dieswegens spreken, wanneer wij eenstemmig van oordeel waren, dat, daar er alnog geen preventie [33]) hoegenaamd van eenig begaan delict, veel min van een delict, hetwelk gevangenisstraf ten gevolge konde hebben, bestond, men verpligt was en ook niets beter konde doen dan den getransporteerde zoo schielijk mogelijk weder te ontslaan, zooals dan ook aanstonds geschied is, zonder dat hij, gelijk in de missive van den Heer Minister van Staat etc. abusive [34]) gezegd wordt, eenig verhoor hoegenaamd heeft ondergaan.

Dit ontslag zal zekerlijk voor de zaak zelve wel geen goed effect doen, doch ik geloof, dat wij ons zelven zeer zouden geëxponeerd [35]) hebben met die zaak op eene andere manier te behandelen, en moeten dus de gevolgen alleen voor rekening van den Commissaris van Policie blijven.

Zooals ik gehoord heb, heeft De Cock na zijn ontslag wederom in diverse buurtschappen van de gemeente Zwollerkarspel gepredikt en zoude hij zelfs op eene plaats met zijne volgelingen een soort van kerkenraad hebben aangesteld.

Ik ben voorts geïnformeerd, dat ook andere personen op verschillende plaatsen in deze Provincie het metier van oefenaars exerceren, doch zoover ik heb kunnen ontwaren, zijn die oefenaars verloopene ambachtslieden en boeren, die nu op die manier zoeken aan de kost te komen, en zijn ook de volgelingen meestal menschen van eenen minderen stand.

Het ware voorzeker wel te wenschen, dat men voor het geluk der ingezetenen de handelingen van zoodanige oefenaars konde tegengaan, en het loopt daarmede, zoo hier als elders, buiten kwestie te ver; doch om een goed middel daartegen te vinden, zal misschien moeijelijk zijn. Volgens hetgeen ons de ondervinding in

---

30) Mesures = maatregelen.
31) Contraventiën = overtredingen.
32) Vgl. hierboven no. 168.
33) Preventie = onderzoek in rechte.
34) Abusive = ten onrechte.
35) Exponeeren = blootstellen.

vroegere jaren wel geleerd heeft, is misschien nog het best, om hen stil te laten begaan, zoolang zij geene daden doen, waardoor de publieke rust gestoord wordt, en hen, zooals men zegt, in hun eigen bloed te laten smooren; maar dat, wanneer zij zich aan daden overgeven, die schadelijk voor de publieke rust zijn, de administratieve magt, zoo als dit in de provincie Groningen, Drenthe en Noord-Braband reeds plaats heeft, ook hier en elders gelast worde, om die associatiën te doen uiteengaan, en hen, die zich aan eenige strafbare daad mogten schuldig maken, aan de regterlijke magt ter vervolging kenbaar te maken [36]).

De Procureur Crimineel in de provincie Overijssel,

(get.) G. WICHERLINK.

---

[36]) Bij rapport van 26 Juni adviseerde de Procureur Generaal den Minister van Justitie om te berusten in hetgeen door den Procureur Crimineel was verricht en in het door hem bereids aan dien ambtenaar gegeven advies [Just. 20 April 1836 no. 2 geheim].

174—183

Voor de beweging der Afscheiding blijkt ook hier en daar in het leger belangstelling te bestaan. Te 's Hertogenbosch, Breda en Maastricht houden verscheidene militairen, soms in vereeniging met burgers, samenkomsten, die blijkbaar zijn toe te schrijven aan den persoonlijken invloed van Scholte.

Aan die samenkomsten wordt door het militair gezag een einde gemaakt.

174. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 9 Febr. 1835.

Herv. Eered.
17 Febr. 1835 *no. 1 geheim.*

Aan den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

's Gravenhage, den 9. February 1835.

Door eene vertrouwde hand is ter mijner kennis gebragt, dat zich te *'s Hertogenbosch* vereenigingen van dweepzieke Hervormden hebben gevormd, die ten getale van meer dan twintig, ja soms van veertig personen, bijeenkomsten houden ten huize van zekere *Trijntje Verbout* in de Vischstraat. Onder anderen bevinden zich daaronder de navolgende personen: zekere *Van Beest van Andel* en zijne huisvrouw, *Van Sand,* stadsbode, en zijne huisvrouw, *Van Sanen* met vrouw en zuster, *J. Gips,* beurtschipper van Dordrecht op 's Hertogenbosch, juffrouw *Zimmermans, J. Donkers,* gewezen schipper op Haarlem, alsmede eenige schutters-kanonniers, waaronder zich een onderofficier, *Muller* of *Mulder* genaamd, bevindt. De bijeenkomst heeft gewoonlijk 's Maandags en 's Donderdags plaats.

Er bestaat nog eene andere dergelijke in de Ridderstraat op een bovenkamer bij zekere weduwe *Van den Bergh,* alwaar zich onder anderen vele militairen, zoo van de 5e afdeeling als van het overig garnisoen, schijnen te vereenigen. Den 28. der verloopene maand heeft er aldaar eene vergadering plaats gehad, alwaar de afgezette predikant *Scholte* van *Genderen* eene redevoering heeft gehouden, die meer dan twee uren onafgebroken geduurd heeft.

Ik heb vermeend Uwe Excellentie deze bijzonderheden te moeten mededeelen, met verzoek om mij te melden, of Haar deswege iets bekend is, en of het niet geraden zal zijn, naar deze zaak onderzoek te doen.

Tenslotte heb ik de eer Uwe Excellentie te onderrigten, dat ik de bovenstaande informatiën insgelijks heb medegedeeld aan den Heer Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

175. Brief van Ds A. Luberti Augustini te 's Hertogenbosch aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 12 Febr. 1835.

Herv. Eered.
17 Febr. 1835 *no. 1 geheim.*

's Hertogenbosch, d. 12. February 1835.

WelEdelgestrenge Heer!

Uwen vertrouwelijken van 11 dezer en onder geleide deszelven den hiernevens teruggaanden geheimen des Heeren Ministers van Justitie heb ik hedenvoormiddag wel ontvangen.

Vereenigingen als die, waarvan in beide die missives de rede is, ja, die hebben alhier van tijd tot tijd plaats gehad. Of dezelve gezegd kunnen worden zich ook *gevormd* te hebben, zóó, dat die geregeld wederkeeren, onder een hoofd en zeker bestuur staan en door dezelfde personen als vaste leden gezettelijk gefrequenteerd worden zouden: dit durf ik nog niet zoo stellig verzekeren. 't Kan wel zijn, dat de genoemde personen het overblijfsel uitmaken van een godsdienstig gezelschap, dat er sedert meerdere jaren reeds nu en dan werd gehouden op de haven, en waaruit deze en genen door den dood verdwenen zijn. Ik hebbe mij steeds daarvan af-, ik heb mij daaromtrent zooveel mogelijk ook vreemd gehouden, en kon dit met anderen te geruster doen, daarom dat deze afzonderingen van geenen bespeurbaar nadeeligen invloed waren op de openlijke godsdienstoefeningen, en de aanhang, van wie ik *of* hoorde *of* gissen moest daartoe te behooren, zich bij alle de predikanten, in de week gelijk des Zondags, onder het gehoor deeden vinden. Of zulks het geval zal blijven ten aanzien dergenen, van wie nu eenige weken spraak was, moet de tijd leeren. Ik keere tot dezelve weder, om, overeenkomstig geëerd verlangen, mij tot deze inzonderheid te bepalen in het vervolg mijnes antwoords.

Het getal dezer menschen had ik nog zoo niet hooren begrooten. Doch indien daartoe niet alleen gemeentenaren, maar ook personen van andere plaatsen, maar ook schutters, maar ook kanonniers en militairen der hier liggende afdeeling behooren, dan moeten dezelve wel bedragen een getal, gelijk dat mijner hoorders op mijne eerste standplaats [1]), wanneer ik het *vol* had. Men zou dan al spoedig wel meer dan veertig in zulke bijeenkomsten kunnen tellen.

In de justitiëele zie ik genoemd *Trijntje Verbout,* dit zal moeten wezen *Verbeet. Van Sand,* dit zal moeten wezen *Van Santen. Van Sanen, Donkers* en de andere, officier *Muller* of *Mulder,* zijn mij ganschelijk onbekend. En van den Maandag en Donderdag, als dagen waarop gewoonlijk bijeenkomst zou plaats hebben, had ik ook nog niet vernomen.

De weduwe *Van den Bergh,* die geen kwaad slag van een mensch was en die ik steeds voor eene goede en in opregtheid vroome ziel heb gehouden en als zoodanig geacht, is zeer onlangs overleden. Zoodra ik van vergaderingen daar ten huize vernomen had,

---

[1]) 't Waal en Hondswijk.

nam ik de eerste gelegenheid waar om daarover te spreken en er naar te informeeren, — alstoen tot antwoord bekomende, dat de evengenoemde vrij bejaarde vrouw eene bovenkamer aan militairen had verhuurd, dat die soldaten daar vergaderden om door het lezen van Gods Woord ongehinderd zich te stichten, terwijl er geen bepaalde hoofdpersoon kon genoemd worden, die als herder en voorganger zou fungeeren. Ik moest daarmede voor het ogenblik genoegen nemen, hoezeer mij door een ander gezegd was, dat een der voerlieden uit den artillerie- of transport-trein als spreker was beluisterd.

En *niet* aldaar, maar aan een *anderen* hoek der stad is de afgezette Heer *Scholte* opgetreden, die dan onder zijn hoorderen zal gezien hebben de personen, op de eerste bladzijde der ministeriëele genoemd. Deze en anderen van dezelfde classe wil ik geloven, dat meer op woorden hechteden dan op zaken, dat met de eerste dan ook meer waren ingenomen dan met de laatsten. Ik moet ook vreezen, dat waan en geestelijke hoogmoed den een meer, den ander minder beheerschten. Tot hiertoe evenwel waren zij onschadelijk en, zooals ik bevorens reeds herinnerde, had men ook naauwelijks eenige reden van belang, om zich te kunnen beklagen.

Wat het nu worden zal, is eene andere vraag, en de actuëele gesteldheid mijner kudde opzigtelijk datgene, waarnaar onderzoek gedaan wordt, wil ik niet ontveinzen, dat mij dunkt, van leelijker en bedenkelijker natuur te wezen.

Gezelschappen, uit zoodanigen als de genoemden bestaande, moeten reeds bevorens naar *Doeveren* en naar *Veen* zich hebben begeven, om aldaar eene stichting te zoeken, die men elders schijnt te missen. Andersdenkenden moeten die kerkgangen reeds vergeleken hebben bij bedevaarten: iets dat niet kan verwonderen; iets dat men *volens nolens* [2]) naïf moet noemen. Sedert de afzetting van *S(cholte)* schijnt het intusschen zake geworden om daarover *extra jocum* [3]) en alleenlijk in allen ernst te spreken. Deze man toch heeft nu zijnen vrienden een en andermaal de moeite, kosten en bezwaar eener sabbatsreize uitgewonnen. Bij herhaling en na korte tusschenpoos is hij alhier verschenen en moet door lengte, bril, dragt, houding, zich nogal signaleeren. Een en andermaal heeft hij hier gelogeerd, volgens den een bij dezen, volgens een ander bij genen, en moet hij zich hebben laten hooren ten huize des Heeren *Zimmermans*. Mogelijk wordt *S(cholte)* verwijderd, mogelijk blijft het er dan ook bij. En dan ook zal men er voldoening van kunnen hebben, een en ander te hebben geweten als *niet* wetende. Noodig en raadzaam zou ik 't ook voor het vervolg niet achten, vergaderingen als deze te stuiten, *indien de meer genoemde er maar niet in komt en niet vóórgaat.* Want meer dan één meent reeds herhaalde reizen te hebben opgemerkt het terugblijven van deze en gene anders trouwe comparanten uit de kerk. Bij ontmoetingen is mij ook in het oog geloopen, wat mij zoude bevreemd hebben, had ik niet geweten, dat het wezen, 't welk het Classicale Bestuur van Heusden en ons allengskens een jaar zal hebben bezig gehouden, wederom was in de stad geweest. Dat *hij* dus van invloed is, dat

---

[2]) Volens nolens = of men wil of niet.
[3]) Extra jocum = zonder scherts.

hij nadeel moet stichten, valt niet te betwijfelen. En zou men dan niet mogen, zou men dan niet moeten stuiten iemand, die zich meer schijnt te beschouwen als een apostel, dan wel gehouden om naar apostolisch voorschrift bescheidenheid en al wat lieflijk is en wel luidt te betrachten. Maar wat hiertoe begonnen? Kan men zich van hem verzekeren, kan hem iets geschieden, wanneer hij wierd betrapt of gevonden voor een gehoor of in eene samenkomst van minder dan twintig personen? en wanneer hij zich maar niet verstout, in 't openbaar, in de kerk te doen, wat hij *semel et iterum* [4]) deed in eene kamer? Mogelijk dat eene kerkeraadscommissie van toezigt op het godsdienstig onderwijs, zonder welke geene oefeningen mogen plaats hebben, zich daaraan behoorde te laten gelegen liggen. Doch één der aanhangers van *S(cholte)*, één der bovengenoemden, die overigens een hupsch, handelbaar mensch en geen onbelangrijk ingezeten en lidmaat is, behoort, als diacon, tot den Kerkeraad. En daarbij, maatregelen van die zijde, uit den boezem des Kerkeraads, zouden gewisselijk meer verbitteren, dan die, welke zouden kunnen genomen en beproefd worden door eenig hooger kerkelijk collegie of door het Gouvernement, of door beide. Deze overweging heeft mij tot hiertoe wederhouden om in de consistorie van de zaak te reppen. Alléén word ik gedrongen te vragen, of er geen vat zij op iemand, die oefent, niet zoozeer, of alléén, als oefenaar, dan wel als *onrust_stoker* in de kerk, die zoo in verband staat met méér?

Op eene andere plaats zou hij welligt gevarelijker wezen dan hier, waar hij menschen van zekeren stempel mag medeslepen, doch niet zoozeer werken zal op het overige deel eener gemeente, bij vele van wier leden er vooraf veel zou moeten gebeuren, eer dat zij Scholtianen werden. Opmerking, waaromtrent ik durve in overweging geven, of zij er niet toe regtigt om vooreerst zich niet al te zeer te bekommeren en de zaak nog eene wijle tijds *aan* en *in* te zien. Moet ik zulks ook niet aandringen door datgene, wat ik dezer dagen hoorde en niet kan afzijn mede te deelen? Zekere persoon, mij genoemd, heeft eene der eerste bijeenkomsten bijgewoond, zóó, dat zij gewonnen scheen en begon te aarzelen omtrent iemand, van wie zij vernomen had, dat tot de bewuste afzetting had medegewerkt. Van der Horst, onze krankbezoeker, maakte haar de bedenking, of men iemand, die gedaan hadde wat zijnes pligts was, kon en mogt beschouwen als vijand? Dezelfd(e) bragt haar, hierbeneven, christelijk en verstandig onder het oog de waarheid van Gamaliëls zeggen in den raad en het dus ook *raadzame* daarvan, om nopens het *al* of *niet* goddelijke van dit werk de beslissing des tijds af te wachten. Dit maakte indruk en dezelfde goede ziel, tengevolge van nader indenken en beter inzien, moet nu reeds uit de synagoge gebannen zijn. Dus kan het gaan met meer.

Inmiddels blijf ik over het een en ander denken, ook om, zoodra ik het van belang reken, nader te schrijven.

Ik ben lang geweest. Doch mogelijk zal mij dit gereeder worden ten goede gehouden, dan wanneer ik mij te zeer had bekort over eene zaak, waarvan het gewigt geene onaantrekkelijkheid en flaauw-

---

[4]) Semel et iterum = meermalen, herhaaldelijk.

hartigheid gedoogt. 't Geval heeft mij zeer gekweld, kwelt mij nog, en kan nog wel noodzaken, daarop terug te komen. In 's Hage heeft men mogelijk reeds gelezen het 3de stuk, waarmede de Haarl(emmer) C(ourant) van de 7. bedreigde [5]. Middelerwijl heb ik, onder de beste wenschen en met de meeste achting, waarvan het UWEG. gelieve ook Z.E. den Heere Minister van Staat, onzen Directeur Generaal, te verzekeren, de eere te verblijven,

WelEdelgestreng Heer,

de uwe,

ABR. LUBERTI AUGUSTINI.

d. 13 dezer.

Al het bovenstaande heb ik geschreven naar mijn beste weten en dóórzigt, geschreven in gemoede. De vrage is, of *S(cholte)* zoo ligt herwaards terug zal komen. Gebeurt dit niet, *dan* is er ook, salvo meliori [6], minder zorg. Want van de individuën, welke die vereenigingen samenstellen, is min te vreezen. 't Zijn geene lichten. Hart en moed, om iets zonder hoofd te beginnen, kan ik hun ook niet toekennen. Zij hebben geenen invloed, dan dien zij mogten oefenen op huns gelijke.

Men heeft dus vooral het oog te houden op *hem*, die zijnen aanhang hier wel zoude willen vermeerderen. Komt hij, de policie kan het ligt weten. Zij behoort daarvan te worden onderrigt. En wierd hij door deze gevonden als doende wat ongeoorloofd is, dan immers valt hij in de termen van zeker artikel uit het code, 't welk nog van kracht en werking is. Mij kwam het zeer duidelijk en geheel toepasselijk voor, toen ik het ten huize van den President der Regtbank te Breda [7]) hoorde lezen.

Ongeveer acht à tien dagen na ontvangst der uitspraak des Provincialen Kerkbestuurs, is bij hetzelve ingekomen met een ander stuk ook een brief van *S(cholte)*, dien ik aan sommige leden heb toegezonden. Eenparig waren wij der meening, dat het als een product en proeve eener soort van bijsterzinnigheid behoorde ter zijde gelegd te worden, zooals dan ook geschied is. Welligt dat in het van zijnentwege laatstelijk door Van Golverdinge aangekondigd *Vervolg*, het publiek daarop zal worden onthaald [8].

En nu durf ik den Heer S(ecretaris) en A(dviseur) niet langer ophouden.

A.

---

[5]) Bedoeld is H. P. Scholte, *Vervolg der liefdelooze handelingen van het zoogenaamd Hervormd Kerkbestuur*... 's Gravenhage, 1835.

[6]) Salvo meliori = onder verbetering.

[7]) C. J. van Heusden (1792—1872); president van het Prov. Gerechtshof in Noordbrabant; meermalen lid van het Prov. Kerkbestuur; zoon van Jacob, den President van het Prov. Kerkbestuur in Noordbrabant.

[8]) Dit geschiedde metterdaad; zie *Officiëele Stukken*[2], blz. 89—94.

176. Rapport van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Procureur Generaal, 12 Febr. 1835.

Herv. Eered.
26 Febr. 1835 *no. 3.*

(kopy) *Aan den Heer Prokureur Generaal.*

Politie. *'sBosch,* den 12 February 1835.
no. 10, 143.

Met terugzending van de geheime depêche van Z.E. den Minister van Justitie van den 9. dezer loopende maand no. 4, welke het aan UwHEG. behaagd heeft bij appointemente [9]) van den 10. te daarbij vermelde einde mij in handen te stellen, heb ik de eer Uw HoogEdGest. te berigten, dat ik, bepaaldelijk op Dingsdag den 3e dezer de eerste wenken gekregen hebbende van de bijeenkomsten, die het onderwerp van die depêche uitmaken, nog denzelfden dag daarvan eene vertrouwelijke opening heb gegeven aan den Heer burgemeester *Verheyen* [10]) en Generaal Majoor Opperbevelhebber [11]) alhier, ten einde nevens mij alle mogelijke maatregelen tot weering en ontbinding van die bijeenkomsten, indien zij bestonden, te nemen; terwijl ik mijnerzijds het huis van *Trijntje Verbeet,* niet *Verbunt,* de opvolgende Vrijdag- en Dingsdagavonden, als waar die bijeenkomsten volgens mijne informatiën plaats zouden hebben, heb doen bewaken, doch met geen ander gevolg, dan dat op Vrijdag den 6en *zes* en op Dingsdag den 10. daarin slechts *twee* militairen, geene *burgerlijke* personen zijn ingegaan, waarvan de zes gedurende ruim anderhalf uur, de twee laatste naauwlijks vijf minuten daar verbleven zijn; terwijl ik aanvankelijk op den 4e den Heer *Zimmerman* — Luthersch, doch de vrouw Gereformeerd — nader met eene der Heeren Predikanten en vooreergisteren den kommanderende Officier van de hier in garnizoen liggende 5. Afdeeling Infanterie [12]), alle mannen wars van dergelijke woelingen, over het geval vertrouwelijk onderhouden heb.

De Heer *Zimmerman,* bij wien de gewezen predikant Scholte als vrijwillig jager [13]) in der tijd gebilletteerd [14]) geweest en, hier

---

[9]) Appointement = beschikking.

[10]) Mr A. G. Verheijen (1770—1857); 1812—1848 Burgemeester van 's Hertogenbosch; 1817—1831 lid van de Tweede, 1831—1848 van de Eerste Kamer.

[11]) L. J. George; sedert 1825 Generaal majoor, Opperbevelhebber der vesting 's Hertogenbosch, Provinciaal Kommandant van Noordbrabant.

[12]) C. Stavenisse de Brauw (1775—1837); tot 1795 in militairen dienst; 1803 Secretaris van Oosterland; 1808 koopman te Rotterdam; 1814 weer in militairen dienst, sedert 1830 kolonel; 1837 lid van het Hoog Militair Gerechtshof.

[13]) Scholte had als student behoord tot het Korps Vrijwillige Jagers der Leidsche Hoogeschool, en als zoodanig de Tiendaagsche veldtocht meegemaakt.

[14]) Billetteeren = inkwartieren.

ter stede komende, steeds gelogeerd is, heeft mij met blijkbare regtzinnigheid[15]) betuigd, dat ja! Scholte toen onderdaags[16]) bij hem gelogeerd had, doch dat het onwaar was, zooals mijne informatiën medebragten, dat hij ten zijne huize of waar ook, voor zooveel hem bekend was, eenig godsdienstoefening, immers anders dan het doen van gebed vóór en na het eten, gehouden had.

De kommanderende Officier van de 5e Afdeeling heeft mij verklaard, dat de godsdienstige bijeenkomst van eenige soldaten — meestal Vriezen en Groningers — vroeger zelfs in de kantonnementen nu en dan in het open veld steeds plaats gehad heeft; dat hij zich enkele reizen daaronder had vervoegd; doch dat hij met die bijeenkomsten geen de minste strekking tot overdrijving van kerkelijke begrippen immer of ooit bespeurd had; ook waarin ik bevestigd ben door de(n) bedoelden Predikant, die mij rondborstig betuigd heeft, dat hij ongeroepen zich enkele reizen in de zoodanige militaire bijeenkomst ten huize van de weduwe Van den Bergh vervoegd, doch daarin niets anders gehoord of bijgewoond had, dan eene overeenkomstig de kerkelijke leer en verordeningen stichtelijke godsdienstijver en -oefening, die zijne ziel verkwikt had.

Ondertusschen toch zal ik met gemeen overleg van het militair gezag nog andere voorzieningen nemen tegen de bedoelde bijeenkomsten, die volgens des Ministers depêche des Maandags en Donderdags zouden plaats hebben, evenals ik ook nemen zal te Almkerk en Emmickhoven, als ook waar men wil dat die geestdrijverij plaats zou vinden en ongelukkig nog wel door den Burgemeester te Emmickhoven, *niet* door dien te Almkerk, geforceerd zou worden.

Altoos echter zal ik in deze handelen, wel eenerzijds met die belangstelling, maar ook anderzijds met die prudentie, die de aard der zaak vordert; ook waartoe ik te meerdere roeping heb, omdat *alle* de personen alhier, bij des Ministers depêche vermeld, waaronder zelfs een diaken van de gemeente, bij mij bekend staan als dweepers in het stuk van Godsdienst[17]).

De Prokureur Crimineel in de provincie Noord Braband,

(get.) JAN VAN BLARKOM.

---

15) Rechtzinnigheid = oprechtheid.

16) Onderdaags = onlangs.

17) Den 13. Febr. 1835 no. 216 geheim gaf de Procureur Generaal den Minister van Justitie van dit rapport kennis, onder opmerking dat hij „in afwachting van nadere informatiën" vermeende „voorloopig in dat rapport te kunnen berusten." Den 21. Febr. 1835 no. 72 deed de Minister van Justitie van een en ander mededeeling aan den Minister van Eeredienst.

177. Nota van inlichtingen gegeven aan den Procureur Crimineel in Noordbrabant, 15 Febr. 1835.

Herv. Eered.
3 Maart 1835 *no. 1 geheim.*

(kopy)
geheim. *Nota.*

Adrianus Ariaddus Murman, geboren te Tuil — Gelderland —, sergeant bij de 5e afdeeling Inf. 1e Batt. 4e Komp. in garnisoen te 's Bosch, zegt:

De afzonderlijke godsdienstoefeningen zijn begonnen nu twee jaren geleden, toen het 1e Batt. te *Doeveren, Genderen* en in die buurt lag. *Ds Scholte* maakte er werk van, vele van het Bataillon te onderwijzen, zooals ook velen daarvan dáár hunne belijdenis hebben gedaan; maar (men) wist echter toen nog niet de eigentlijke strekking daarmede. Zulks bemerkte men eerst in den jare 1833 in het kamp, wanneer velen zich afzonderden en in bosschen en dergelijken godsdienstoefening hielden. Dit deden zij ook in 1834, misschien wel ten getale van 200 man, omdat nu velen van ander(e) korpsen zich aan hun aansloten. Die godsdienstoefeningen hebben zij blijven doen des winters, het Battaillon nu te Leur en environs gekantoneerd liggende. Te Leur vereenigden zij zich ten huize van den Veldwachter — name onbekend.

Hier in kwartier komende, heeft Ds *Sanders* [18]) getracht een en ander, die zijn belijdenis nog niet gedaan hadden, daartoe op te leiden, doch tevergeefs, want de sergeant *Bedit* van de 4e Kompagnie van dat Battaillon wilde met hem, of wien ook van den predikant [19]) alhier, niet te doen hebben.

Die *Bedit* is de voornaamste aanlegger en drijfveer van het geval. Deze houdt steeds correspondentie met Ds Scholte en andere boeren van Doeveren, Genderen en omliggende gemeenten. Hier ter stede houden zij in particuliere huizen die oefeningen, onder anderen in ééne op de Hooge Steenweg — min ordelijk bij *Trijntje Verbeet,* maar vooral bij een *schipper* op de haven — naam onbekend, doch heeft aangenomen, dien nader te zullen aanduiden.

Op deze sergeant *Bedit* volgen, zijner oordeels, als de voornaamste drijvers: de fisulier *Ooms* van de 2de Kompagnie, de fisuliers *Latoij, Degen* en *Solinger* van de 4e.

Zij willen van geen kerkelijke gezangen hooren, wel van de psalmen.

De sergeant *Mulder* ook, welke roomschgezind was, maakte met hen geene gemeene zaak, buiten en behalve dat die Sergeant nu over jaar en dag bij het depôt te Leidde overgeplaatst is; indien er gevolglijk een onder-officier *Muller* of *Mulder* van het Garnisoen met hen gemeene zaak mogt maken, moet die tot een ander korps behooren; aan hem is hij onbekend.

Pro memorie. Deze informatiën zijn genomen op Zondag den 15. February 1835, en wordt verzocht dit stuk te bewaren.

---

[18]) T. Sanders (1785—1869); 1812 predikant te Kortenhoef, 1816 te Bergambacht, 1818 te 's Hertogenbosch, 1835 te Woerden; 1857 emeritus.

[19]) Lees: de predikanten.

178. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 17 Febr. 1835.

Herv. Eered.
17 Febr. 1835 *no. 1 geheim.*

(minuut) *Aan Z.E. den Minister van Justitie.*

Het is mij voorgekomen, dat aan het doel van Uwer Excellenties geheime missive van den 9. dezer no. 4 meest doelmatig zoude kunnen voldaan worden, wanneer vertrouwelijk particuliere informatiën omtrent den staat van zaken te *'s Hertogenbosch* door mij werden ingewonnen.

Dientengevolge heb ik de eer U.E. bij deze te doen toekomen afschrift van een bij den Secretaris en Adviseur van mijn Departement ontvangen vertrouwelijken brief van den Heer A. Luberti Augustini, secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbraband, predikant te 's Hertogenbosch, op wiens berigten ik meen mij te kunnen verlaten.

Ik geloof met dien Predikant, dat alleen de tegenwoordigheid en woelingen van den beruchten *Scholte* aan de in Uwer Excellenties missive vermelde godsdienstige bijeenkomsten te *'s Bosch* een bedenkelijk aanzien zouden kunnen geven. Indien dus de uitslag der regterlijke procedures tegen denzelven te *Appingadam* geëntameerd, zoodanig mogt zijn, dat hij, immers tijdelijk, buiten staat werd gesteld om kwaad te stichten, zou men grond hebben te denken, dat die zoogenaamde oefeningen te *'s Bosch* gene gevolgen zullen hebben, welke strenge maatregelen zouden vorderen.

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

179. Rapport van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Procureur Generaal, 19 Febr. 1835.

Herv. Eered.
3 Maart 1835 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Heer Prokureur Generaal.*
Politie.

no. 10, 165. *'s Bosch,* den 19. February 1835.

Hoezeer niet gewoon, vooral in zaken van geene onverwijlde noodzakelijkheid, Uw HoogEd.Gestr. of wien ook ongekookte spijzen voor te disschen, wil ik mij echter geen vliegen laten afvangen door dien man[20]), die, zooals ik op plausibele gronden kan veronderstellen,

---

[20]) Wellicht de vertrouwde hand, bedoeld in het schrijven van den Minister van Justitie, hierboven no. 174.

misbruik makende van mijne vertrouwelijke mededeelingen, geene genoegzame roeping had, die toen nog geheel losse mededeelingen aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie te communiceren, en in zoover heb ik thans de eer UHEG. ten vervolge op mijnen brief van den 12e dezer no. 10, 143 nader te kennen te geven, dat ik steeds de huizen van *Trijntje Verbeet* en van de overledene weduwe *Van den Berg* heb doen surveilleren, doch dat dezelve onbezocht zijn gebleven, vermoedelijk ten gevolge van mijne conversatie met den Heer *Zimmerman*, tot nu Dinsdagavond — 17 February —, wanneer bij Trijntje Verbeet twee militairen ingegaan en ruim anderhalf uur verbleven zijn.

Ondertusschen toch is het niet te ontkennen, dat vooral onder de hier in garnizoen liggende 5e Afd. Infanterie, zooals ik de eer heb gehad UwHoogEdGestr. reeds met een enkel woord te zeggen, de geestdrijverij bestaat, uitwijzens nevensgaande nota [21]), waarvan ik een afschrift heb gegeven aan den Heer Generaal Majoor Opperbevelhebber en Kolonel Kommandant van die Afdeeling, en welke Kolonel zich de moeite zal geven om de vergaderplaats op de haven — denkelijk bij schipper Donkers — te ontdekken en voorts nevens mij alle gepaste maatregelen zal nemen, om het kwaad met in acht neming van de meest mogelijke omzigtigheid tegen te gaan, vooral om zijne manschappen en de burgers, die met hen gemeene zaak maken, op heeterdaad in hunne oefeningen te betrappen.

Hoezeer ik wel niet behoor tot diegeene, welke die woelingen te vuur en te zwaard willen tegengaan, behoor ik echter nog minder tot de zoodanige, die tot regel stellen, zich dezelve *niet* aan te trekken, als voor mijzelve overtuigd zijnde, dat die woelingen, uit welk beginsel zij ook ontstaan zijn, in alle gevalle de strekking hebben tot *onverdraagzaamheid*, die, God weet waartoe leiden en voor den Staat nadeelige gevolgen *kan* hebben, te meer nu ik hoor, dat — om bij het wieden van mijn grond te blijven — dat kwaad vooral te *Breda* en in het zoogenaamd kleiland van dat arrondissement tamelijk toeneemt, en *zeer vertrouwelijk gezegd*, geforceerd wordt nog wel door den Waalschen Predikant, den Heer *James*, Zwitser van afkomst, als welke, hoezeer overigens een zeer braaf man, zooals de meesten van die welligt ter goeder trouw dwalende dweepers zijn, des Zondags-avonden oefening, ook waaronder militairen, te zijnen huize houdt, om niet te spreken van nog twee à drie dergelijke oefeningshuizen, aldaar elders onder de leiding van den gewezen schrijnwerker *Jan Bekkers* gehouden wordende, en waartegen ik, van het beginsel als voorschreven is uitgaande, mij voorstel, bij eene *gemotiveerde* voordragt, met verwijzing naar de artikelen 201 en 291 en volgende van het Lijfstraffelijk Wetboek door tusschenkomst van den Opperbevelhebber, met wien ik steeds eene vertrouwelijke omgang houde, eenige voorziening te nemen, *ten ware* UwHoogEdGestr. daartegen bedenkingen mogt hebben, die ik alsdan spoedig hoop te vernemen.

De Procureur Crimineel in de provincie Noord-Braband,
(get.) JAN VAN BLARKOM.

---

[21]) Zie hierboven no. 177.

180. Missive van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Opperbevelhebber der vesting Breda, 23 Febr. 1835.

Herv. Eered.
3 Maart 1835 *no. 2 geheim.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heer Generaal der Infanterie, Opperbevelhebber der vesting Breda.*

Politie.
no. 10, 180 zeer geheim. *'s Bosch,* den 23. February 1835.

De woelingen, die overal sints het laatst verloopen jaar in het stuk van godsdienst onder de Hervormden ontstaan zijn, zijn aan Uwe Excellentie zeker genoeg bekend.

Hoezeer ik nu wel niet behoor tot diegeenen, welke die woelingen te vuur en te zwaard willen tegengaan, behoor ik echter nog minder tot de zoodanigen, die tot regel stellen, zich dezelve niet aan te trekken, als voor mijzelven overtuigd, dat die woelingen, uit welk beginzel zij dan ook ontstaan mogen zijn, in allen gevalle eene strekking hebben tot onverdraagzaamheid, die, God weet waartoe leiden en voor den Staat nadeelige gevolgen kan hebben.

Ook in deze Provincie, vooral in het land van Altena, geven die woelingen mij onaangename bemoeyingen en hebben onder de Hervormde gemeentenaren van Doveren, Genderen en Gansoyen, onder de leiding van den nu ex-predikant *Scholte* tamelijk sterk geëclateerd, ten effecte dat ik mij die, overeenkomstig het verlangen van het Gouvernement, wel altoos met de meest mogelijke omzigtigheid, doch ook tevens met belangstelling heb aangetrokken en tegengegaan, bijzonder toen ik ontwaarde, dat men zelfs hier te stede strijdig met artikel 291 van het Lijfstraffelijk Wetboek (handelde) door het houden van afzonderlijke godsdienstoefeningen in particuliere huizen, en waaraan vele militaire personen — fuseliers en onderofficieren — van de hier in garnizoen liggende 5e Afdeeling Infanterie deelnamen.

Door de ingeroepen tusschenkomst van den Heere Opperbevelhebber en Kolonel der gezegde afdeeling, heb ik echter die bijeenkomsten prudentelijk ontbonden; terwijl ik, van goeder hand onderrigt zijnde, dat die bijeenkomsten ook in uwe vesting plaats grijpen, thans de eerbiedige vrijheid neem, Uwer Excellentie's attentie voor zooveel desnoods ook daarop te vestigen.

Trouwens volgens mijne informatiën zoude de overigens waardige *James,* predikant bij de Waalsche gemeente, des Zondagsavonden geregelde oefeningen ten zijnen huize houden voor burgerlijke en militaire personen; ook welke oefeningen, doch onder de leiding van den gewezen schrijnwerker *Jan Bekkers,* elders gehouden zouden worden, als in de Halstraat bij een water-en-vuurverkooper, in de Schoolstraat bij den dansmeester *Spitz,* hoezeer deze dansmeester wel niet tot de partij zal behooren, ook waarom welligt sedert den 15e der loopende maand de vergaderplaats van te zijnent zou verlegd zijn in een huis op de haven — oostzijde — en waarom weder van dien Dansmeester *misschien* partij te trek-

ken is, om meer van nabij met de geheele zaak en de daarbij betrokkenen bekend te worden.

Hoezeer ik wel niet mag veronderstellen, dat de Heer *James* zich in zijne *openbare* leerredenen en ambtsbetrekkingen zal vergeten, vermeen ik echter Uwe Excellentie's aandacht al mede te mogen vestigen, zooals ik mij dan ook de eer geve bij dezen te doen, op artikel 291 van evengemeld Wetboek, alles met oogmerk en ten einde, om, indien mijn berigten waar mogten zijn, alsdan aan de zijde van Uwe Excellentie de zoodanige doelmatige maatregelen te nemen en te doen nemen, als meest geschikt zijn, om zonder veel opziens te verwekken, de onrust in de gemoederen te doen bedaren en de rust aan den Staat te verzekeren.

(De Prokureur Crimineel in de provincie
Noord Braband,

(get.) JAN VAN BLARKOM.)

181. Missive van den Opperbevelhebber der vesting Breda aan den Procureur Crimineel in Noordbrabant, 27 Febr. 1835.

Herv. Eered.
6 Maart 1835 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Heere Procureur Crimineel in de provincie Noord Braband te 's Bosch.*

no. 5 geheim. *Breda,* den 27. Febr. 1835.

Ter beantwoording van UWEdGestr. missive van den 23^e^ dezer zeer geheim, politie no. 10, 180, betrekkelijk zekere godsdienstoefeningen, welke hier ter stede zouden worden gehouden, heb ik de eer te rescribeeren:

Dat het mij bekend is, dat er sedert eenigen tijd in zeker huis in de Cingelstraat, in hetwelk de dansmeester *Spitz* op kamers woont, eene bijeenkomst van eenige burgers en militairen, die zich met die oefeningen onledig hielden, plaats had.

Dat, dewijl de *weinige* en *onbeduidende* personen, die zich daarmede onledig houden — waaronder er nog zijn, die ze louter uit nieuwsgierigheid bijwonen — door het gros der Roomsch Catholijke ingezeten, alsmede door de Protestantsche gemeenten, der algemeene bespotting zijn prijs gegeven, en hunne bijeenkomsten mijns inziens niet vallen in de termen van art. 291 van het Lijfstraffelijk Wetboek, — ik vooreerst geene andere maatregelen heb noodig geoordeeld, dan bedoeld huis, hetwelk ook overigens geene beste renommée geniet, voor de militairen te verbieden, en de kommanderende officieren der korpsen confidentiëel te gelasten, te zorgen, dat geen hunner onderhebbende de bedoelde bijeenkomsten, die tans in een ander huis op de haven alhier gehouden en door de politie in het geheim gesurveilleerd worden, bijwonen; en

Dat de predikant *James* alhier bekend is als een ijverig voorstander van de leer der *genade, voorbeschikking* en wat verder

daaruit voortvloeit, de Bijbeltexten van overlang *in zijne kerk* in dien zin uitlegt en zijne herderlijke vermaaningen daarnaar inrigt, doch naar het schijnt met zeer geringen of geenen bijval; terwijl hij ook niet vreemd schijnt te zijn aan de bedoelde oefeningen, zonder evenwel dezelve in persoon bij te woonen, maar wel, naar men mij verzekerd heeft, ten zijnen huize personen ontvangt, om over geloofspunten te handelen en te redekavelen [22]).

De Generaal der Infanterie,

Opperbevelhebber der vesting,

(get.) BARON CHASSÉ [23]).

182. Missive van Kapitein J. J. Hennequin aan den Opperbevelhebber der vesting Maastricht, 12 Sept. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Luitenant Generaal, Opperbevelhebber der vesting Maastricht.

A no. 89. *Maastricht,* den 12e September 1835.

In den aanvang dezer maand had ik de eer, Uwe Excellentie te rapporteren, dat den adjunct van politie *Willich* mij in kennis had gelegd, (dat) hij van goeder hand ter zijde onderrigt was, (dat) militairen van verschillende korpsen dagelijks hier ter stede bijeenkomsten in particuliere huizen hadden en daar godsdienstoefeningen onder den naam van *nieuw licht* hielden.

Volgens den last, alstoen door Uwe Excellentie aan mij opgedragen, heb ik mij, bijgestaan door voormelde Adjunct, onleedig gehouden met het opsporen der opgegevene vereenigingsplaatsen en ben alsnu in staat gesteld, Uwe Excellentie daaromtrent het volgende te berigten.

Zedert eenige tijd vereenigen zich dagelijks, doch op onbepaalde uren, op eene boven-achterkamer ten huize van de weduwe *De Jongh,* winkelierster, wonende op de Groote Markt alhier, de pro-

---

22) Den 28. Febr. 1835 no. 10, 191 gaf de Procureur Crimineel van deze missive kennis aan den Procureur Generaal, die op zijn beurt den Minister van Justitie inlichtte.

Over evangelisatie-arbeid onder de militairen en over hun deelname aan stichtelijke bijeenkomsten in dezen tijd zijn gegevens te vinden bij H. Smitskamp, *Een episode uit het Evangelisatie-werk van het Réveil (1833),* in: *Stemmen des Tijds,* Mei 1936, blz. 478—497.

23) D. H. baron Chassé (1765—1849); zoowel in Nederlandschen als (1788—1794 en 1810—1814) in Franschen dienst; 1819—1832 Opperbevelhebber van het 4e Groot Militair Commando te Antwerpen; 1832 in Fransche krijgsgevangenschap; 1834—1839 Opperbevelhebber der vesting Breda; daarna nog lid van de Eerste Kamer.

testantsche militairen beneden den rang van officier, vermeld op bijgaande staat [24]).

Den 11e dezer, des morgens circa 10½ uren, begaf ik mij ten voorschreve huize, vergezeld van den adjunct *Willich*. Aldaar bevonden zich eenige der bedoelde militairen, onledig zijnde met het lezen van het Oude en het Nieuwe Testament en het bestudeeren der zoogenaamde *Voorbeelden der goddelijke waarheden voor eenvoudigen door A. Hellenbroek, gedrukt te Rotterdam in het jaar 1787*. Overigens bevonden zich aldaar verscheidene oude godgeleerde werken, als ook een aantal exemplaren der boekdeelen in bijgevoegde nota aangeduid [25]).

Ik heb de meerbedoelde militairen nadrukkelijk de reden hunner bijeenkomst afgevraagd, met last, stellig te verklaren, of dezelve ten doel had afwijkingen der pligten door koninklijke wetten en verordeningen aan militairen opgelegd. Twee hunner zoogenaamde redenaars of voorlezers hebben mij zeer bescheiden, doch niettemin met krachtige bewoordingen verzekerd, niets door hunne bijeenkomst te beoogen dan Gods Woord naauwkeurig te onderzoeken, te leeren kennen, na de voorschriften van dien te willen leven, om eens tot de zaligheid beregtigd te zijn.

Dat zij ten aanzien van het tegenwoordige Protestantsche kerkbestuur niets anders zagen dan menschelijke bepalingen boven Gods Woord verheven, en men geheel van de Kerkeordening van het Sinode van Dortrecht, gehouden in den jare 1618 en 1619, afweek.

Dat zij zich rigten na de aloude kerkelijke Liturgie, welke door hun voor alleen echt en waarachtig erkend wordt, en zij aldus volgens geweten in de gevoelens van den voormaligen predikant *H. P. Scholte* deelen en met deze zijn leerstelsel zich in zijn geheel vereenigen.

Dat zij de eenige niet zijn, welke die gevoelens koesteren, maar dat er in Holland reeds een menigte protestantsche Hervormde predikanten en 80.000 menschen, aanklevers der leer van *Scholte* gevonden worden.

Dat zij volgens het Evangelie de overtuiging bezitten, (dat) de regering over de volken door de goddelijke hand aan de koningen

---

[24]) Op de bij het stuk aanwezige staat worden vijf en twintig namen (zonder voorletters) opgesomd, waaronder zes met de bijvoeging: redenaar of voorlezer.

[25]) In deze nota worden de volgende geschriften opgesomd:

1. A. Hellenbroek, *Voorbeeld der goddelijke waarheden voor eenvoudigen (die zich bereiden tot de belijdenisse des geloofs)*, 1787.
2. *Een woord ter verdediging en staving van het geschrift van den Eerwaarden Heer A. S. Thelwall... (Door een lid van het Protestantsch kerkgenootschap)*, 1825. (Schrijfster: C. van der Sluis, godsdienstonderwijzeres).
3. F. W. Krummacher, *Derde leerrede, Gods wonderbare leiding en verlossing, betoond in de duistere omstandigheden van Elias bij het uitdrogen der beek Crith*, 1831.
4. (H. P. Scholte,) *Stukken betrekkelijk de afscheiding der Gereformeerde gemeente van Doveren c.a....*, 1834.
5. H. P. Scholte, *Merkwaardig voorbeeld van hedendaagsche verdraagzaamheid...*, 1834.
6. H. de Cock, *Verdediging op de aanvallen... door onderscheidene dwaalleeraren dezer Provincie*, No. I, (z. j.).

wordt opgedragen en het menschdom alzoo verpligt is, die zijne wetten en voorschriften te moeten naleven; dat het hun niettemin voortdurend ondragelijk is, op Zon- en Feestdagen in de Protestantsche kerk te moeten gaan, waar de herders en leeraars bij hunne redevoeringen geheel van het ware en waarachtige Godswoord afwijken.

Eindelijk dat zij, niettegenstaande die grievendste gewaarwordingen, echter getrouwe onderdanen van de Koning zijn en de hun opgelegde militaire pligten met de meeste naauwkeurig- en standvastigheid zullen blijven volbrengen.

De Kapitein, belast met de algemeen politie,
J. J. HENNEQUIN [26]).

183. Missive van den Opperbevelhebber der vesting Maastricht aan den Directeur Generaal van Oorlog, 13 Sept. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Directeur Generaal van Oorlog ad interim.

no. 433. *Maastricht,* den 13. September 1835.

Uwe Excellentie zal voorzeker evenmin als ik hebben kunnen veronderstellen, dat soldaten dezer bezetting zich met eene christenleer onledig houden, die vermoedelijk is overgebragt door verlofgangers of miliciens uit die gedeelten der noordelijke provinciën, alwaar sedert eenigen tijd de bekende predikant *Scholte* als bewerker of voorstander dezer leer is opgetreden.

Het rapport van den Kapitein, belast met de algemeene politie, hetwelk ik de eer heb, met de bijlagen, in originali hiernevens over te leggen, bevestigd dit nogtans.

In de verleden maand werd de policie, door steeds werkdadig waakzaam te zijn, hiervan eerst onderrigt. Ik belaste alstoen den Kapitein *Hennequin,* al het mogelijke in persoon aan te wenden, om tot eenige daadzaken te geraken, hetgeen dan ook ten gevolge gehad heeft, dat de geheele toedragt der zaak is bekend geworden. Hoezeer het onderhavige als in zijne geboorte te beschouwen is, heb ik het nogtans van belang geacht, de Heeren Generaals en Chefs der korpsen daarmede bekend te maken, en deze laatsten verzocht, in de eerste plaats de opgegeven redenaars of voorlezers met omzigtigheid daarover te onderhouden, en onder het oog te brengen, dat zoodanige bijeenkomsten, alhoewel met een christelijk doel, in den militairen stand zonder voorkennis hunner meerderen verboden zijn, vooral niet kunnen geduld worden in den staat van

---

[26]) J. J. Hennequin (1796—1880); 1829 kapitein der genie; 1853 gepensionneerd.

beleg, en al dadelijk hiervan zal moeten worden afgezien; dat ingeval hieraan onverhoopt geen gehoor werd gegeven, de policie reeds bevelen heeft ontvangen, die bijeenkomsten, evenals alle andere, tegen te gaan, en dit voor hen, als oppassende soldaten bekend, in de gevolgen hoogstnadeelig konde zijn.

Ik heb de Heeren Chefs in het bijzonder aanbevolen, deze zaak zoo zacht en voorzigtig mogelijk, door overreding, te behandelen en mij met al hetgeen daarmede betrekking heeft bekend te houden; dat niet minder moet worden gadeslagen op de brieven die zij ontvangen, en dat die, gerigt aan de redenaars, welke bij name aan het postkantoor zijn opgegeven, aan mij zullen worden ter hand gesteld.

De Heeren Generaals en Chefs waren dan ook met mij volkomen van gevoelen, vooreerst, immers oogenschijnlijk, weinig gewigt aan die bijeenkomsten te hechten en zachte middelen te gebruiken, alvorens tot strenge maatregelen over te gaan.

Ik zal de eer hebben, Uwer Excellentie al hetgeen nog dienaangaande ter mijner kennis mogt komen, onmiddellijk te berigten [27].

De Luitenant Generaal, Opperbevelhebber der vesting,

DIBBETS [28].

---

[27]) De Directeur Generaal van Oorlog zendt deze stukken bij den Koning in, onder opmerking, dat naar zijn inzien Generaal Dibbets alleszins gepaste maatregelen genomen heeft, om de bedoelde bijeenkomsten te doen ophouden [Staatssecr. 16 Sept. 1835 I. 15 geheim]. Ook de Ministers van Eeredienst en van Justitie zijn er zeer mee ingenomen; vgl. hierna de nos 261 en 264.

Den 25sten Sept. 1835 rapporteert kapitein Hennequin de vrijwillige staking der godsdienstige vergaderingen. Als bijlage presenteert hij een onderschepten brief van een zekeren Woldendorp uit Alkmaar aan den kanonnier J. Schoonhoven. [Herv. Eered. 12 Oct. 1835 no. 1 geheim].

[28]) B. C. J. baron Dibbets (1782—1839); in 1814 een der reorganisatoren van het leger, vervolgens Prov. Commandant van Limburg, Inspecteur der Infanterie in het 5e Groot Militair Commando, Commandant van de 4e Div. Infanterie, in 1830 verdediger van Maastricht; sedert 1831 Opperbevelhebber van het 5e Groot Militair Commando, tevens der vesting Maastricht.

184—196

Het optreden der kurassiers te Doeveren en te Genderen, zóó kras, dat het soms zelfs Ds Pape te ver gaat, heeft ten gevolge, dat velen zich vrees laten aanjagen en terugkeeren tot de gevestigde Hervormde kerk, waar nu een nieuwe predikant zijn intree doet. Neemt Scholte's aanhang in Doeveren sterk af, in Genderen, waar hij zich, na de pastorie ontruimd te hebben, gevestigd heeft, blijven velen hem trouw. Een rekwest van hem aan den Koning om handhaving zijner burgerlijke vrijheid en om vrijheid van godsdienstoefening heeft geen gevolg, maar wel worden, mogelijk door toedoen van den Prins van Oranje, in Juni 1835 de kurassiers teruggeroepen.

De burgerlijke procedures over de kerkelijke fondsen komen goeddeels tot een eind, doordat de beheerders dier fondsen tenslotte uit vrees toegeven. De kerkelijke procedure heeft echter voor het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant nog een minder aangenamen nasleep. Daar de gemaakte onkosten bezwaarlijk op de Scholtianen kunnen worden verhaald, is het genoemde Kerkbestuur genoodzaakt daarvan zelf een deel te dragen; het Departement toch blijkt niet bereid die alle voor zijn rekening te nemen.

Meent Ds Pape in Mei 1835, dat, ofschoon het te Almkerk en te Veen blijft broeien, het Classikaal Bestuur van Heusden „vooreerst de winterquartieren kan gaan betrekken", weldra doen zich nieuwe moeilijkheden op: te Sprang scheidt zich een deel der gemeente af.

184. Procesverbaal opgemaakt door den Burgemeester van Eethen c.a., 5 April 1835.

Herv. Eered.
9. April 1835 *no. 2.*

(kopy) *Proces-Verbaal.*

Het jaar een duizend acht honderd en vijf en dertig, den vijfden April,

Verscheen voor ons, Valerius Geertruidus Andringa Boll, burgemeester der gemeente *Eethen, Genderen* en *Heesbeen,* den Weledelen Gestrengen Heer Hendrik Hamming, Eerste Luitenant, kommanderende Officier van het detachement kurassiers, gekantonneerd te Genderen en Doeveren, ons te kennen gevende als volgt:

Dat hem was kennelijk geworden, dat een aantal vreemdelingen van verscheidene kanten hedenmorgen binnen de gemeente van Genderen waren aangekomen, dat onderscheidene personen zich hadden bijeenverzameld in zeker huis, genaamd *de Hoef,* bewoond wordende door drie onderscheidene huisgezinnen te weten 1⁰ den Heer H. P. Scholte, bevorens predikant dezer Gemeente, 2⁰ Arie van den Biesheuvel, arbeider, 3⁰ Joost Schoondermarkt, schoenmaker.

Waarop hij hedenmorgen ongeveer tien uren zich, vergezeld van vier kurassiers, heeft begeven naar gemeld huis; en aan de zijdeur, zijnde de toegang van dat gedeelte des huis, hetwelk door den Heer Scholte wordt bewoond, gekomen zijnde en deze willende openen heeft dezelve gesloten gevonden; vervolgens naar de voordeur des huis zich begevende, vond dezelve open, doch de deur, welke gemeenschap heeft met de woning van den Heer Scholte, was almede gesloten; en na eenige reizen tevergeefs te hebben aangeklopt, heeft hij dezelve met inspanning van krachten moeten openen, in welken tusschentijd, namentlijk in het kloppen op de deur en het openen derzelve, door hem veel geloop en drukte aan de andere zijde des deurs is opgemerkt; vervolgens de kamer alwaar de menigte bijeen was, ingegaan zijnde — waarvan de luiken der vengsters gesloten waren en alleen het licht door het bovenste gedeelte der ramen ontvangende —, heeft aldaar gevonden vijf en dertig à veertig personen, waaronder vier ad vijf vrouwen, van welke personen niemand bij hem bekend was; en heeft diegenen, welke hem het gegoedst voorkwamen, de namen afge-

vraagd; en[1]) hem hebben opgegeven te zijn Dirk Terlouw van Goudriaan, Jan Broer idem, Jan Snijders van Vrijhoeven Capelle, Martinus van Steenis van Waalwijk en Jacobus Boele van Gorichem enz., — welke hem verzekerden, (dat) de geheele vergadering uit vreemden bestond.

Waarna door hem aan de menigte is aangezegd, (dat) zij hier vergaderd waren, strijdig met de orde en wetten des lands en dat, wanneer hij dergelijke vergadering met den Heer Scholte nogmaals mogt aantreffen, hij de krijgsmagt, welke ter zijner dispositie was, zoude gebruiken en de Heer Scholte door hem zoude beschouwd worden als het hoofd eens complots van oproer tegen de orde en wetten des lands en (dat hij) hem als zoodanig zoude behandelen; waarop de Heer Scholte in de kamerdeur stond, zeggende: hier ben ik Luitenant; en hem vroeg, of zijne vrienden hem niet mogten bezoeken; waarop hij, Luitenant, het woord rigtede aan meergenoemden Heer Scholte, het hierbovengemelde herhalende, — er bij voegende, (dat) hij zeer wel bekend zoude zijn met art. 291 van het Lijfstraffelijk Wetboek en, zoo hij het al niet vroeger mogt geweten hebben, (het) hem zeer zeker van wege het Bestuur der gemeente zoude bekend gemaakt zijn; waarop hij antwoordde, geheel onbekend met dat artikel te zijn[2]); — en daar hij, kommanderende Officier, zich overtuigd hield, (dat) zulks bezijden de waarheid was, aangezien de Burgemeester dezer Gemeenten hem, Scholte, vroeger reeds onder getuigen had bekend gemaakt, (en) deze den Heer Scholte in de maand November j.l. had aangezegd, geene godsdienstige vergadering van wat aard ook voor meer dan twintig personen te mogen houden, of (dat hij) anders tegen hem naar aanleiding van art. 291 en vervolgens van het Lijfstraffelijk Wetboek procesverbaal zoude opmaken — waarop hij, kommanderende Officier, hem, Scholte, te kennen gegeven heeft, (dat) hij zich overtuigd hield, (dat) zulks bij hem zeer wel bekend was, maar hoe het dan ook zij, de menigte vermaande zich te ontbinden. Hierop door Scholte gevraagd zijnde, tot welk een getal personen deze vergadering mogt gehouden worden, en hem twintig tot antwoord gegeven zijnde, zoo hebben het meerdere getal dadelijk deze vergadering verlaten.

Van al hetwelk wij dit procesverbaal hebben opgemaakt (en) met en benevens gemelden kommanderenden Officier na voorlezing geteekend op den dag, maand en jaartal, aan het hoofd dezes gemeld.

De kommanderende Officier voornoemd,	De Burgemeester voornoemd
(get.) H. HAMMING[3]).	(get.) V. G. A. BOLL.

---

[1]) „En" heeft hier de kracht van een betrekkelijk voornaamwoord, = welke.

[2]) Scholte zelf zegt hiervan: „Ik antwoordde hem, dat ik wel wist dat in het Code Napoleon gesproken werd van associaties boven de 20 personen; doch dat ik nergens had gelezen, dat mijne vrienden mij niet mogten komen bezoeken, hoe veel dan ook in getal..."; zie *Officiëele Stukken*[2], blz. 189.

[3]) H. Hamming, sedert 1832 eerste luitenant der zware kavallerie, afd. kurassiers no. 9.

185. Brief van Ds C. W. Pape aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 8 April 1835.

Herv. Eered.
10 April 1835 *no. 1 P geheim.*

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Hierbij de preek van Moorrees [4]) en een paar Scholtiana; na lecture zult UE. mij een en ander willen terugbezorgen.

De zaak te D(overen) en G(enderen) zal naar het mij voorkomt, als een kaartenhuis ineenvallen, en zoo ik mij niet bedrieg, spoediger dan men vermoedt. Ziehier eenige bijzonderheden. L.l. Zondag moest ik de — laatste — vacaturebeurt te Dov(eren) vervullen, en niet weinig was ik verwonderd, onder mijne hoorders ten getale van 50—60, ook een geheel huisgezin te ontmoeten, dat zich vroeger had afgescheiden. Ook enkelde personen die vroeger tot de afgescheidene behoorden, waren er aanwezig. Nadat ik gepredikt had, kwam men mij verzoeken, of eene zekere vrouw, die gaarne van de Scholtianen zich wilde verwijderen, bij mij hare teekening kon herroepen. Ik zeide: dat zulks mijne zaak niet was, maar verwees den vrager naar den Consulent Suringar. Men vroeg mij voorts, of men den Predikant, ouder gewoonte, ook feestelijk zoude inhalen en of ook de kinderen der zoodanigen daaraan mogten deelnemen, die zich afgescheiden hadden; mijn antwoord was, dat ik geene de minste reden zag, waarom men den Predikant niet alle gebruikelijke beleefdheid zoude bewijzen, en dat immers de kinderen met de zotheid der ouderen niets te doen hadden? etc. etc.

Hedenmorgen werd ik niet weinig verrascht, dat zich een exdiaken van Genderen bij mij met het verzoek liet aandienen, om mij een woordje te spreken. Ik liet den man bij mij komen, ontving hem beleefd en vernam, dat hij met zijn collega de diaconiegoederen aan mij wilde overgeven, want dat het nu lang genoeg was; hij verzocht mij voorts om te mogen weten, hoe hij zich van Scholte best kon scheiden. Op het eerste punt berigtte ik hem, dat daar het Klassikaal Bestuur de zaak der Diaconie aan een procureur had overgegeven en deze hem deswege geciteerd had, hij dan ook het best zoude doen om zich met zijn mede-ex-diaken naar 's Bosch te vervoegen, om daar de quaestie te termineeren [5]). Op het 2e punt verwees ik hem naar den Consulent, doch voegde erbij, dat hij het al of niet doen of laten konde, naar verkiezing, want dat het Klassikaal Bestuur, ja met leedwezen de verbijstering had gezien, doch vastelijk besloten had, geen haarbreed aan dweperij en overmoed toe te geven. De man zeide mij: morgen gaan wij naar den Bosch en ik wil met al het gezeur niets meer te doen hebben; Ds Scholte, voegde hij erbij, zal zich nog aan de galg helpen. O ho, vriend, hernam ik, gij zijt in het een zoo blind als in het ander;

---

[4]) B. Moorrees, *Leerrede over de algenoegzaamheid van Jezus Christus...; met eene Voorrede ter openlegging der redenen van mijn gehouden gedrag ter zake van de Afscheiding door den Eerw. Heer H. P. Scholte,* Amsterdam, 1835.

[5]) Termineeren = tot een eind brengen, beëindigen.

aan de galg komt hij wel niet, maar in het gekke-huis is iets anders. Wat ik altijd geschreven heb, is mij ook nu duidelijk: 1° dat de zotte Scholtianen niet weten, wat zij gedaan en onderteekend hebben, en 2° dat, als het eens op het dragen van kosten voor hunne regtzinnigheid zoude aankomen, de gansche santekraam zoude uiteenstuiven. Ik liet den man vertrekken met te zeggen: Van Andel! gij zijt bedrogen; niemand heeft u immers ooit belet, echt, oud Gereformeerd te zijn; met alle Evangelische liefde zijt gij met uw aanhangers behandeld; doch thans moet gij zelven weten, wat verder te doen; *ik* wil U niet raden, zooals gij mij dit vraagt, want ik ben uwe *partij;* het Klassikaal Bestuur gaat ferm zijn gang; of gij nog bij tijds wilt terugkeeren, is uwe zaak. Hij berigtte mij ook, dat Joh. Branderhorst, de grootste der dweepers, als ex-kerkmeester de goederen zoude afgeven en de gerezene kosten betalen en dat men vrij algemeen begon te wenschen, dat er geen N.B. sikkepitje gebeurd was.

Zie, zoo staan de zaken *nu: post nubila Phoebus* [6])! Zondag wordt Van Setten bevestigd en aanvaardt zijne bediening, en noch bevestiger, noch de te bevestigen predikant zullen één woord van het voorgevallene reppen.

De curassiers houden zich goed te G(enderen). ll. Zondagmorgen heeft de Officier eene oefening van Scholte van 30 tot 40 menschen doen uiteengaan, doch zonderling genoeg, geen enkelde uit Dov(eren) en Genderen woonde deze oefening bij, slechts vreemden waren het van buiten.

Gisteren was ik te Wijk. Ds Moorrees las mij uit een brief van den drukker *Den Ouden* uit Ams(terdam) het berigt voor, dat De Cock zich met der woon naar Veendam dacht te begeven. De Ulrumiten missen alzoo den grooten man. Scholte zal het ook te G(enderen) wel met der tijd moede worden in twee kamers te huizen.

Te Almkerk is het bedaarder, te Veen vrij rustig, en de Klasse schijnt een helderder aanzien te erlangen. De komst der kurassiers en de stille, ferme gang der behandeling van zaken over het algemeen, heeft gunstig gewerkt. De heethoofden raken al langer zoo meer geïsoleerd en de minstnadenkende Scholtiaan gelooft op een verloren post te staan. Scholte zelf houdt zich groot en gaf aan de ex-diakenen ten antwoord, toen zij hem zeiden plan te hebben zich naar mij te begeven: gij moet weten, wat gij voor het heil der gemeente over hebt.

Ik verzoek de preek en de Scholtiana na lecture terug. Ik ben thans bezig om een bijdrage tot de kerkelijke geschiedenis onzer dagen op te stellen. Ik zal ze UE. in der tijd ter correctie, si placet [7]), toezenden. Van Spall wil iets anonyms schrijven. Ik zal er mijn naam desnoods onder zetten.

Ik beveel mij in UEds vriendschappelijke achting en noem mij,

WelEdelgebooren Heer en Vriend,

UWEdgeb. dr en vriend,

Heusden, 8 April 1835. C. W. PAPE.

---

[6]) Post nubila Phoebus = na regen komt zonneschijn.
[7]) Si placet = met uw welnemen.

186. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 13 April 1835.

Herv. Eered.
14 April 1835 *no. 1 P.*

WelEdelgeb. Heer en Vriend!

Gister is Van Setten bevestigd met 1 Tim. 4 v. 16 door Suringar, en heeft zijne intrede gedaan met de gepaste woorden Handd. 18 v. 9, 10. Alles is in de beste orde afgeloopen en van den bevestigde mag men zeggen: *omne tulit punctum* [8]). Een goed uiterlijk, een heldere stem, een ordelijke evangelische voordragt en eene gepaste vrijmoedigheid hebben mij zeer in hem bevallen. Geen woord is er, noch door Suringar, noch door v. Setten van al het voorgevallene, volgens onze onderlinge afspraak, gerept. Iets echter heeft mij — inter nos [9]) — in deze omstandigheden, *om der zwakken wil,* gehinderd: Suringar heeft het formulier der bevestiging niet gebruikt, maar slechts de drie vragen voorgesteld van hetzelve. Dat is *thans* en *HIER,* mijns inziens, dubbel verkeerd geweest.

Er waren enkelde uit Genderen ter kerke; valsche schaamte houdt velen terug, die later wel zullen bijvallen. Geheel Doeveren is nu — op een huisgezin na — met Gansoijen tot de oude orde teruggekeerd en de wijsheid des Predikants moge het overige doen. Ik heb hem geraden, niemand aan te spreken om terug te keeren, maar te wachten tot zij vanzelf komen en dan hen vriendelijk aan te nemen.

Indien UE. eene brochure in deze week bij Kloots ziet verschijnen, dan is dezelve van V(an) Sp(all) [10]). Ik heb er geen deel in willen nemen. Hij verkiest anonym te schrijven en dat verkies ik niet.

Onze Advokaat in 's Bosch heeft J. Branderhorst doen dagvaarden om *f* 5000.— cautie te stellen voor de proceskosten, of zich anders aan de gijseling te onderwerpen. Dit woord *gijseling* werd door Jan Branderhorst in zijne hooge geleerdheid niet anders gelezen dan *geeseling,* en de vroome man, die goed en bloed verklaarde over te hebben voor de auwe liër, is benaauwd voor een warme rug geworden en heeft — — ootmoedig verklaard, alle goederen en fondsen der kerk over te geven [11]). De anecdote is geld waard! Ik wist niet hoe men aan het gerucht kwam, dat Jan

---

[8]) Omne tulit punctum (qui miscuit utile dulci) = hij heeft den hoogsten prijs behaald, die het nuttige met het aangename vereenigd heeft.

[9]) Inter nos = onder ons gesproken.

[10]) *Kort Verslag van het zoo geruchtmakend gedrag des afgezetten predikants H. P. Scholte in de Herv. gemeente Doeveren, Genderen en Gansoyen, door een vriend der waarheid en des vredes,* Utrecht, L. E. Bosch, 1835.

[11]) Den 4. Mei volgde de overdracht der kerke-goederen te Doeveren en te Genderen, evenals die der diaconie-goederen te Genderen; eenige maanden later gaf ook de diaken van Doeveren den strijd op.

Brand(erhorst) wel eens *gegeeseld* zoude kunnen worden, omdat, voegde men erbij, hij tegen den Koning geprotesteerd had.

Ik ben in haast

UWEd. d.vaardige vriend,

Heusden, den 13 April 1835. C. W. PAPE.

187. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 14 April 1835.

Herv. Eered.
14 April 1835 *no. 1 P.*

(minuut) *Aan den Heer Pape, scriba classis en predikant te Heusden.*

WelEerw. Heer en Vriend!

Met veel genoegen ontving ik de gunstige berigten wegens de toenemende neiging tot onderwerping der Scholtianen, mij medegedeeld bij den uwen van den 8. dezer; ook de Minister was er zeer over tevreden en deelde den inhoud den Koning mede, echter — op mijn verzoek — met de bijvoeging: men moest op dat goed niet te veel rekenen, Scholte had nog zeer veel invloed enz. Dan, de uwe van gisteren bevestigd de gunstige vooruitzigten zoo zeer, dat ik nu U durf geluk te wenschen met de overwinning, door moed en beleid in zoo moeijelijken strijd behaald. Onder den goddelijken zegen hebben wij de beste hoop.

Uwe anecdote van de vrees des kloeken Branderhorst voor geeseling, heeft mij en allen, wien ik ze mededeelde, doen schateren. Proficiat!

Hiernevens terug de stukken van den razenden Scholte en de preek van Moorrees.

Daar zoo gaat van mij uw zoon de Jurist, wien ik de verlenging van vacatuur-penningen [11a]) mededeelde. Die voor den Theologant zal dadelijk volgen. God doe U nog veel vreugde van die zoonen belooven [12]).

Met bestendige vriendschap en hoogachting enz.

(JANSSEN).

188. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 April 1835.

Herv. Eered.
27 April 1835 *no. 1 P geheim.*

WelEdGeb. Heer en Vriend!

Om UE. au courant [13]) van onze zaken te houden, dienen deze letteren.

---

[11]*a*) Bedoeld worden de „academie-gelden"; vgl. blz. 208 en 314.
[12]) Lees: beleven.
[13]) Au courant = op de hoogte.

Ds Van Setten heeft l.l. Zondag zijne Doeversche gemeente in de kerk gehad, toen hij aldaar predikte. Te Genderen hebben zich de oude Schout en een ex-diaken — Van den Andel — onder zijn gehoor bevonden, benevens nog een paar anderen van minder kaliber. De niet afgescheidenen waren trouw opgekomen, zoodat hij ten minste aanvankelijk eene majorijsche [14]) gemeente rondom zich gezien heeft. Ik wenschte wel, dat Van Setten terstond eene kamer in de pastorij had betrokken en niet buiten het dorp was gaan logeeren, zooals dit tot dusver het geval schijnt te zijn, want hoezeer zulks eene kleinigheid schijnt te zijn, influenceert het toch op de massa, den Predikant in de pastorij geconstitueerd te zien. Het idee, er woont nog geen Dominé, is nadeelig. Tot dusver heb ik V(an S(etten), except op zijne bevestiging, niet gesproken, maar zodra ik hem ontmoet, zal ik er *hier* op aandringen en hem mijne denkbeelden omtrent zijne te behandelen onderwerpen mededeelen. Hoe ernstiger hij predikt, des te beter.

Zonderling zijn de geruchten, die men verspreidt. Het spookt in de pastorij en dáárom wordt zij niet bewoond. Gods oordeel is reeds zigtbaar, want Ds Pape te Heusden is dol geworden. — N.B. De kapellaan alhier is aan het mijmeren geraakt. — Het Klassikaal Bestuur kruipt in de schulp en weet niet meer, wat en hoe te doen. In Noord-Holland hebben zich onderscheidene gemeenten afgescheiden etc. etc. — en wat de prop op de kanon is: de K - - - heeft zich — dus droomden er gelijkelijk twee visionarissen — verhangen! Al deze en soortgelijke logens houden de gemoederen in beweging, en hoezeer dezelve ook terstond blijken valsch te zijn, *il en reste pourtant quelque chose* [15]).

Ik hoop dat S(cholte) Genderen verlaten zal, anders zal de gisting nog lang blijven duren. De man is weer reconvalescent, doch of hij geen uitstel zal verzoeken om naar Groningen te gaan, zal de tijd leeren.

l.l. Zaturdag bevonden zich tien personen uit Rotterdam, Dord, de buitensluis en Heusden bij Scholte. De Curassier-officier begaf zich naar hen toe en vroeg hen om hunne passen. Daar zij deze niet hadden, aresteerde hij ze allen en liet ze naar het regthuis te Ethen brengen, vanwaar zij niet (vertrokken) zijn, voor er behoorlijke passen van hunne gemeentebesturen zijn ingezonden. Ik kan juist niet zeggen, dat ik dergelijke maatregelen goedkeur, evenmin als het verleggen der inkwartiering te Genderen, *zodra* de bewoners verklaren, dat zij tot de oude orde terugkeeren. Omtrent dit laatste punt heb ik bescheidenlijk aan den Burgemeester van Genderen geschreven, ten einde ter gelegener tijd eens te toonen, dat het Klassikaal Bestuur vreemd is aan dergelijke mesures, die niet van den schijn van geloofsdwang zijn vrij te pleiten.

l.l. Zondagmorgen zijn onze marechaussees naar *Veen* vertrokken en hebben daar van de schuitjes, die uit Gelderland kwamen om den vuilen Van Rhee te hooren, insgelijks de passen gevraagd. Ook *dat* schiet er over [16]) en ongelukkiglijk krijgt het Klassikaal

---

[14]) Majorijsch of meierijsch = tot de Meierij van Den Bosch behoorende.

[15]) Il en reste... = er blijft toch iets van hangen.

[16]) Ook dat schiet er over, waarschijnlijk = ook daarmee schiet men het doel voorbij.

Bestuur van alles de schuld, terwijl men mij als de aartsvijand van alle vroomen beschouwt, door wiens toedoen de stichting van Gods volk!! met geweld wordt tegengehouden. Ik ben een Sanherib en nog erger als Kajaphas etc. etc.

Inderdaad, er zijn omstandigheden, waarin men dubbel de waarde van een gerust geweten gevoelt, en met medelijden hoor ik daarom zoo vele miserabele kwezelpraat.

Ik dank UE. zeer voor de verlenging van het academiegeld. Niet alleen dat ik het noodig heb, maar de opgegevene redenen zijn de *ware* geweest. Mijne beide jongens zijn brave, eerlijke menschen, bij wie men zich niet bedrogen vindt. De oudste is echter, wat studie belangt, de meest solide. Ik wenschte dat Carel zoo wel met Van Hengel [17]) was, als met Clarisse en Kist [18]), maar Carel kan niet, wat anderen kunnen. In Mei hoop ik UE. te zien en dan mondeling meer.

Ik ben met dankbare hoogachting,

U.EdGeb. dv. vriend,
C. W. PAPE.

Heusden, den 24. April 1835.

189. Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 6 Mei 1835.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Groothertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Sire!

Ik neem de vrijheid om met de verschuldigde eerbied Uwe Majesteit het nevensgaande stukje [19]) aan te bieden. Ik heb daarin een getrouw en kort verslag gegeven van hetgeen er sedert de sluiting van het laatste stukje is voorgevallen. In het naschrift zal Uwe Majesteit ontdekken hoedanig er door de militairen in onze Gemeente gehandeld werd. Eerst door eene geduchte ziekte en nu nog door zwakte belet om te reizen, ben ik verhinderd geweest om mij bij de wettige overheid te beklagen. Met alle vrijmoedigheid mag ik Uwe Majesteit nederig verzoeken, al het gebeurde ernstig en naauwkeurig te doen onderzoeken. De Luitenant van de curassiers is hedenmorgen bij mij geweest, dewijl ZWEG. gebelgd was over hetgeen ik had doen drukken, en ik heb vernomen, dat de Wachtmeester rond is geweest om de inwoners te

---

[17]) W. A. van Hengel (1779—1871); 1803 predikant te Kalshagen, 1805 te Driehuizen, 1810 te Grootebroek; 1815 hoogleeraar te Franeker, 1818 te Amsterdam, 1824 te Leiden; 1849 emeritus.

[18]) N. C. Kist (1793—1859); 1818 predikant te Zoelen; 1823 buitengewoon-, 1829 gewoon hoogleeraar te Leiden.

[19]) *Laatste getuigenis tegen de liefdelooze handelingen van het zoogenaamd Hervormd kerkbestuur...,* zie *Officiëele Stukken*[2], blz. 155—191.

doen tekenen, dat de curassiers zich ordentelijk hebben gedragen, doch ik heb tevens gehoord, dat juist dáár, waarvan ik stellig wist, dat het zeer ruw was toegegaan, die tekening is geweigerd. Ik word bewaakt als een kwaaddoender. Dagelijks gaat een wacht voorbij mijne wooning en er kan niemand bij mij koomen of hij moet een pas hebben. Gedurig komt de Wachtmeester bij mij in huis om te onderzoeken, of er ook vreemden zijn, zonder dat het Burgerlijk bestuur er ooit bij tegenwoordig was. Menschen die, onbewust van zoodanige maatregelen, zonder pas hier waren, zijn gevankelijk door curassiers weggevoerd en hebben eenige dagen vastgezeten. Diergelijke dingen moet ik geduriglijk ondervinden. Sire! als een getrouw onderdaan verzoek ik dringend om handhaving mijner burgerlijke vrijheid. Ik weiger niet om gestrafd te worden, wanneer ik van eene misdaad overtuigd kan worden; maar mijne godsdienstige overtuiging kan en mag ik aan niemand prijsgeven. Tevens neem ik de vrijheid Uwe Majesteit opmerkzaam te maken op de politieke gevoelens mijner tegenstanders: in de zoo hooggeroemde *Drie brieven aan de Franschen* [20]) van *Ds Pape te Heusden*, welke mij onlangs in de hand kwamen, wordt gezegd: *„dat het heilig verbond"* waarvan Uwe Majesteit lid is *„onder de schoonstschijnende naam het eerst het beginsel heeft aangenomen van onderdrukking des zwakken door den sterken, een beginsel waardig om het eerste artikel van het groot Charter der dwingelandij uit te maken"*. Zoo iets kan men mij van verre niet eens in mijne schriften aanwijzen.

Sire! men zoekt Uwe Majesteit vóór in te nemen tegen onderdanen, die in waarheid niets anders bedoelen als het welzijn van Koning en Vaderland. Moet het ons dan tot misdaad gerekend worden, dat wij dat welzijn zoeken en vinden in getrouwe aankleving aan de Godsdienst der vaderen?

Sire! wij vragen geen geld en goed, maar alleen vrije en ongehinderde godsdienstoefening, hetgeen in het anders zoo loszinnige Frankrijk niet eens aan de gelovigen, die zich afzonderlijk vereenigen, betwist wordt; gelijk dat vroeger gebleken is met den predikant *Monod* [21]) te Lyon en nu onlangs nog met den predikant *Roussel* [22]) te St. Etienne, die beiden van de groote hoop afgescheiden, met hunne afgescheidene gemeenten openbaar tezamen koomen.

Sire! men behoeft ons niet eens te vragen; inwoners uit onze omstreken, die geheel van ons in het godsdienstige verschillen, zullen getuigenis geven van onze onschuld. Met vrijmoedigheid mag ik derhalve Uwe Majesteit eerbiedig vragen, dat mijne met mij afgescheidene Gemeente ontheven mag worden van de last die haar drukt, en dat het ons vergund mag worden om God gemeen-

---

[20]) Bedoeld is het onder den schuilnaam van Philopatris in 1833 te Breda verschenen geschrift: *Het vuistregt in 1832, of drie brieven aan de Franschen.*

[21]) A. L. F. T. Monod (1802—1856); 1825 predikant bij de Fransche kerk te Napels; 1827 te Lyon; 1832 om zijn reformatorisch optreden afgezet, stichtte hij te Lyon een vrije gemeente; 1836 hoogleeraar te Montauban; 1847 predikant bij de Gereformeerde (Hervormde) Kerk te Parijs.

[22]) N. Roussel (1805—1878); predikant te St. Etienne en in andere plaatsen, o.m. te Parijs; overleden te Genève.

schappelijk te dienen naar den inspraak van ons geweten overeenkomstig Gods Woord, en dat wij dus met alle overige inwoners des lands, die tot afzonderlijke genootschappen behooren, moogen deelen in Uwer Majesteits vaderlijke bescherming.

Na toebidding van Gods dierbaren zegen over Uwer Majesteits persoon en huis, blijve ik met den verschuldigden eerbied,

Uwer Majesteits getrouwen en gehoorzamen onderdaan,

H. P. SCHOLTE,

bedienaar des goddelijken Woords.

Genderen, 6 Mei 1835.

190. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 14 Mei 1835.

Herv. Eered.
15 Mei 1835 *no. 2 P.*

Heusden, den 14. Mei 1835.

WelEdelgeb. Heer en Vriend!

Hierbij zend ik UE. de Handelingen van ons Bestuur etc. [23]), zooals ik ze wilde uitgeven. Hoe langer hoe meer werd ik met anderen overtuigd, dat — zij het ook al niet voor de geschiedenis dezer dagen — het over het algemeen van hoog belang is, dat er in eenen koelen, bedaarden toon iets wordt uitgegeven, dat, zonder tegenschrift tegen de philippiques [23a]) van Scholte te zijn, derzelver tegengif heeten mag. Ik heb, Gode zij dank, bedaard blijven voortschrijven, en de verdrietige arbeid is mij spoedig van de hand gegaan. Ik onderwerp het geschrevene gaarne aan UE. oordeel. Moge deszelfs uitgave nut stichten. In de aanstaande week hoop ik het in persoon te komen afhalen.

Te Doeveren blijft de Diaken weigeren om de fondsen over te geven. Waarom? Omdat de schuur der pastorie hoogstwaarschijnlijk uit diaconiepenningen, zonder de minste permissie, is gesticht. *Daarom* moest dan Scholte diakenen uit Genderen hebben, om met de fondsen te kunnen leven, zooals hij wilde. Het kerkefonds te Doveren is ook erbarmelijk gehavend — o die vrome man! — en ons Bestuur heeft de rekening slechts in zoo ver goedgekeurd, als dezelve overeenstemd in uitgaven met de goedgekeurde begrooting.

Te Doveren is zoo te zeggen alles weer in orde. Te Genderen zijn slechts 3 à 4 personen van S(cholte) afgeweken; de overigen blijven hem uit verschillende beginselen getrouw. Het denkbeeld: indien Van Setten goed Gereformeerd was geweest, dan zoude hij te Doeveren geen predikant hebben willen worden, doet veel nadeel bij het stomme volk; en toch voed ik alle hoop, dat zoo hij slechts

---

[23]) *Handelingen van het Klassikaal Bestuur van Heusden omtrent den gewezen predikant H. P. Scholte en zijn aanhangers,* 's Gravenhage, 1835. 2 stukken.

[23a]) Philippique = scherp aanvallende redevoering, philippica.

ernstig predikt en zich in onverschillige dingen schikt, vooral als Scholte eens — utinam! [24]) — mogt vertrekken, alles weer teregt komt. In onze omstreken is alles overigens „ganz ruhig en richtig". De Almkerker faselt en wawelt wel wat, en de vuile Van Rhee steekt de bazuin op, doch vooreerst kan het Klassikaal Bestuur de winterquartieren gaan betrekken.

Ik beveel mij als altijd en noem mij als altijd,

WelEdGeb. Heer en Vriend,

UWEdGeb. dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

Het spreekt vanzelf, dat ik het stukje met *mijn naam* uitgeef.

191. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 15 Mei 1835.

Herv. Eered.
16 Mei 1835 *no. 1 P geheim.*

Heusden, 15 Mei 1835.

WelEdelgeb. Heer en Vriend!

Men kan niet alles onthouden. Deze diene derhalve tot supplement mijns vorigen briefs.

Eenige dagen geleden kwam bij mij een hoofdofficier — overste of majoor — uit het Hoofdkwartier te Tilburg, met een verzoek om zoo mogelijk zijne dochter alhier bij fatsoenlijke lieden een kwartier te bezorgen. Van achteren zoude ik haast denken, dat de boodschap tot voorwendsel van eene andere bedoeling strekte. De naam des Hoofdofficiers is Hoijel [25]), zijne betrekking aan het Hoofdkwartier is, naar ik mij uit zijn verhalen herinner, de directie der militaire politie. Uit zijnen tongval meende ik eenen geangliseerden Hollander te herkennen, en toen ik ZHEdGestr. sans gêne [26]) op zijn Engelsch dialect opmerkzaam maakte, zeide hij mij, dat hij altijd met den Prins van Oranje in Engeland, Spanje etc. etc. geweest was en met Hoogstdenzelven nooit dan Engelsch sprak. Uit zijne gesprekken meende ik tot eene bijzondere gemeenzaamheid des Prinsen te kunnen besluiten.

Hij verzocht mij om in zijn logement een pijp bij hem te komen rooken; dan ik zeide, dat ik gewoon was des namiddags te wandelen en zoo hij verkoos van *die* partij met mij te zijn, dat ik mij dan de eer zoude geven, hem af te halen. Wij gingen de Wijksche poort uit en hij vroeg mij den weg naar Genderen; dien

---

[24]) Utinam = o, ware dat zoo!

[25]) De naam Hoyel komt in een lijst van officieren van 1835 voor als Kommandant van het Hoofdkwartier van den Generalen Staf van het leger te velde.

[26]) Sans gêne = vrijmoedig.

toonde ik hem, en hij gaf mij zijn verlangen te kennen om derwaarts te gaan. Ik vergezelde hem daarheen en onderweg vernam ik, dat hij te Gansoijen en Doeveren expresselijk in de herbergen was aangeweest, om naar Scholte en zijnen aanhang te vernemen. Allen, zeide hij mij, waren voor Scholte gestemd; hetwelk ik ten eenenmale ontkende. Te Genderen bragt ik hem bij den Meester [27]; daar sprak hij opnieuw over Scholte, informeerde zich naar den oorsprong der beroerte, naar de behandeling van Scholte door het Klassikaal Bestuur etc. etc. etc., en eindigde met te vragen: Meester, wien houdt gij dan voor de eerste aanleidende reden der geestelijke verwarring? Fiks antwoordde de Meester: Mijnheer, dat is Scholte alléén; nooit heeft iemand hem aanleiding gegeven; Scholte heeft ze gezocht, ezv. Thans, daar de avond viel, retourneerden wij weder en er werd niets meer gesproken van den factiegeest.

Des anderen daags vertrok hij weder; en ziet, een paar dagen daarna ontvang ik een brief uit het Hoofdkwartier, franco, waarin hij mij bedankte voor de moeite, die ik voor zijne dochter had aangewend, en dat hij van dezelve geen gebruik vooreerst zoude maken. Overigens nam hij de vrijheid, mij N.B. nog een verzoek te doen: „Zoodra het U zal bekend worden, dat Z. K. H. te Tilburg zal zijn teruggekeerd, dan zoude het mij zeer aangenaam wezen, indien U de moeite wilde doen, aan mij omstandig den tegenwoordigen staat van zaken en de namen van eenige hoofdrolspelers in de kerkverschillen van uwe omliggende dorpen, met uwe gevoelens desaangaande bijgevoegd, aan mij mede te deelen, om daarvan het noodige gebruik te kunnen maken, wanneer over mijn gedaan uitstapje naar Heusden zal worden gesproken. Ontvang etc."

Vreemd kwam mij dit verzoek voor, en ik wist niet, en ik weet nog niet, wat ik ervan maken moet. Het volgend antwoord heb ik gegeven.

HEdGestr. Heer!

Met genoegen herinner ik mij de kennismaking met UHEdGestr. en beantwoorde bij deze gaarne UHEdGestr. jongste letteren.

Ten opzigte van het door UHEdGestr. gedaan verzoek om zoodra ik het arrivement van Z. K. H. den Prins van Oranje te Tilburg vernam, UHEdGestr. eenige renseignement, met mijn gevoelen daarbij, omtrent de hoofdleiders der godsdienstige beroerten in deze streken te suppediteeren [28]), heb ik de eer, UHEdGestr. in bedenking te geven, of het niet doelmatiger ware, dat ik deswege officiëel vanwege Z. K. H. langs den ministeriëel-kerkelijken weg werd uitgenoodigd, daar het mij anders euvel zoude kunnen genomen worden, dat ik van de wetten afweek, die mij in mijne betrekking ook ten aanzien der correspondentie over kerkelijke zaken zijn voorgeschreven.

Ik verzoek UHEdGestr. wel de verzekering te willen aannemen etc.

---

[27]) L. van Horsen.
[28]) Suppediteeren = verschaffen.

Van dit een en ander meende ik U E. te moeten berigten, omdat ik niet weet, wat er achter steekt. Doch het geheele geval komt mij zonderling voor, te meer daar hier een gerucht loopt, dat de Prins op de zijde van Scholte is, en — zonderling genoeg — het is mij dezer dagen van eene geloofwaardige zijde verzekerd [29]. Doch ook hiervan nader ore tenus [30]. Mijn geschrijf van gisteren zal UE. wel zijn geworden.

Ik ben,

WelEdGeb. Heer en Vriend,

UWEd. dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

P. S. Mijn zoon Carel, theol. cand., heeft UE. een bezoek willen geven, maar UE. was geïndisponeerd.

192. Brief van Ds C. F. S. Pape te Sprang aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 19 Mei 1835.

Herv. Eered.
20 Mei 1835 *no. 2 P geheim.*

HoogEdelgeboren Heer!

Het op gisteren bij de kerkvisitatie alhier voorgevallene acht ik van zulk belang, dat ik mij haaste, hetzelve kort en zakelijk aan UHoogEdelgeb. mede te deelen. Reeds voorlang werd alhier eene scheuring ten behoeve van Scholte voorbereid, doch tot op gisteren mogt het mij gelukken de uitbarsting te onderdrukken. De hoofden van deze separatisten, welke min of meer achter het scherm zitten, zijn leden van den Kerkeraad. Zij hadden zich al reeds vereenigd om hunne kinderen voortaan niet meer te laten doopen en bij die gelegenheid mij te verzoeken om op het ledematenboek geschrabd te worden.

Op gisteren verscheenen omtrent 25 à 30 perzonen en eischten met veel onstuimigheid van de Heeren Kerkvisitatoren — mijn neef C. W. Pape en Van der Sloot, predikant te Waspik — om in hunne tegenwoordigheid hunne namen op meergenoemd boek door te doen.

Bij deze gelegenheid mogt ik bij herhaling opmerken, dat hoe meer goedheid en welwillendheid door genoemde Heeren gebezigd werd, des te onstuimiger en onbescheidener ook de eischen waren van den dweepzieken hoop.

Na aanhoren van beledigingen, eindigde de vergadering met

---

[29]) Dat de Prins een zekere sympathie had voor den persoon van Scholte, is ook van elders bekend, vgl. *Van 's Heeren Wegen*, Kampen, 1934, blz. 17—18.

[30]) Ore tenus = alleen mondeling.

hun aan te zeggen, dat zij zich door middel van den Kerkeraad aan het Klassikaal Bestuur wenden moesten [31]).

HoogEdelgeboren Heer, mijn Neef zal zeer waarschijnlijk in deze week nog naar Holland vertrekken en alsdan aan UHoog-Edelgeb. alle byzonderheden mondelings mededeelen. De toestand echter waarin ik mij bevind, geeft mij vrijmoedigheid om UHoogEdelgeb. deze toe te zenden: te meer daar men mij heeft laten aanzeggen, hetgeen aan mijn Neef door zijn spoedig vertrek onbekend is, namelijk: „dat zij — separatisten — voor zichzelven onnodig rekenen, om hunne namen op het ledemaats-boek te laten schrabben, uit hoofde zij bij deze èn aan predikant èn aan Klassikaal, Provinciaal en aan alle kerkbesturen hunne gehoorzaamheid opzeggen."

Het getal welke deze zaak min of meer hevig zijn toegedaan, begroot ik op dit oogenblik op 40 à 50, en door den toon dien zij aangenomen hebben, zullen zij zekerlijk meer aanhang verwerven. Naar mijn oordeel is *deze* toestand van de Kerk veel gevaarlijker, omdat men dan zonder bekend te staan de gehoorzaamheid kan opzeggen en in tijd van nood nog gebruik kan maken van het diakonie-fonds; te meer daar alhier de twee regeerende Diakenen zich gaarne mede willen afscheiden.

Mijne positie is, HoogEdelgeb. Heer, zeer onaangenaam — de Heeren Kerkvisitatoren hebben een klein staaltje ondervonden —, omringd van eenige vreesachtige medebroeders, die aan beide partijen zoeken te behagen, om het eenmaal met de bovendrijvende te houden. Dat men mij hier vreest, haat en nijd toedraagt en heimelijk zoekt te benadeelen, mag UHoogEdelgeb. ten bewijze strekken, dat ik onze kerkelijke verordeningen zoek te bewaren en onder welke voorwendzels ook niet van dezelfs geest afwijk, hetwelk ook in mijn oog het eenige middel is om die ongelukkige scheuring te dempen.

---

[31]) In het verslag der kerkvisitatie kwam dienaangaande het volgende voor: „Zestien persoonen stelden zich te Sprang voor de vergadering des Kerkeraads, met onstuimig verzoek, dat Visitatoren den Kerkeraad mogten gelasten, hunne namen van de lijst der lidmaten der Gemeente te roijeeren. De Praeses-visitator gaf hierop met bedaarden ernst te kennen, 1° dat zulks buiten de bevoegdheid lag der Kerkvisitatoren; 2° dat, daar de afscheiding van de Hervormde Kerk eene zaak was, die ieder individueel betrof, elk hunner dan ook in het bijzonder in geschrifte aan den Kerkeraad de redenen behoorde op te geven, waarom men zich van het Hervormd kerkgenootschap begeerde af te scheiden en dat alsdan de Kerkeraad zich verder in de gelegenheid bevond, om aan het Klassikaal Bestuur inlichtingen te vragen, hoe verder ten deze te handelen.

Visitatoren voegden hier nog bij, dat niemand gedwongen werd om Gereformeerd te blijven, maar dat ieder, die de openbare godsdienstoefening verzuimde, van de bondzegelen geen gebruik maakte en de vigeerende kerkorde verwierp, zich de facto van ons genootschap scheidde.

De Predikant werd door deze personen beschuldigd van niet Gereformeerd te prediken. De Evv. gezangen, de 4 vragen bij de voorbereiding, met één woord, de latere kerkelijke verordeningen, waren voor hen zoo vele steenen des aanstoots. En daar men ten laatste de bescheidenheid uit het oog verloor, deed de Praeses-visitator Pape hen de vergadering ruimen" [Herv. Eered. 6 Juli 1835 no. 10].

Gaarne wenschte ik door UHoogEdelgeb. voorgelicht te worden, hoedanig ik mij thans in de bestaande omstandigheden gedragen moet. Gewisselijk zal ik UHoogEdelgeb. raadgevingen volgen, om ook thans, daar ik door de Voorzienigheid in de gelegenheid gesteld word, door daden mijne erkentelijkheid en gehechtheid aan UHoog-Edelgeboren te betoonen.

Na hartelijke aanbeveling van mij en de mijnen aan UHoog-Edelgeb., noeme ik mij met alle achting,

HoogEdelgeboren Heer,
U HoogEdelgeb. dienstw. dienaar,
C. F. S. PAPE [32]).

Sprang, den 19. Mei 1835.

193. Rapport van den Burgemeester van Eethen c. a. aan den Gouverneur van Noordbrabant, 10 Juni 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

(kopy) *Aan den HoogEdGn Heer Gouverneur der provincie Noord-Braband.*

no. 231. *Eethen,* den 10n Junij 1835.

De Burgemeester van Eethen en Drongelen heeft de eer op de hiernevens aangehaalde missive — d.d. 25 Mei j.l. A. no. 23 [33]) — te berigten

Dat het gedrag van het detachement kurassiers zoo te Genderen als Doeveren, voor zooverre hem kennelijk is, zeer goed is geweest; wijders dat de kommandeerende Officier van gemeld detachement, de 1e Luitenant Hamming, niet alleen eene strenge krijgstucht en stipte orde heeft gehandhaafd en uitgeoefend, maar tevens getoond heeft een zeer fatsoenlijk man te zijn, en dat hij bij het in het licht komen van het stukje, getiteld *„Laatste getuigenis tegen de liefdeloze handelingen enz.”*, daarin zeer vele onwaarheden en lasteringen heeft ontdekt en over deze in persoon bij den Heer Scholte is geweest en hem op dezelve opmerkzaam heeft gemaakt, wijders zich verpligt gevoelende tot bewijs dezer lasterlijke aantijgingen attesten te ligten 1° bij den destijds als burgemeester fungerenden Assessor te Drongelen enz. 2° bij mij als Burgemeester van Eethen enz. en ten 3° bij *alle* ingezetenen der gemeente Genderen en Doeveren, welke met inkwartiering zijn belast ge-

[32]) C. F. S. Pape (1807—1881); 1833 predikant te Sprang, 1841 te Aalten; 1880 emeritus.

[33]) De Minister van Eeredienst heeft den Gouverneur van Noordbrabant om inlichtingen gevraagd ten aanzien van de klachten van Scholte over het optreden der te Doeveren en Genderen ingelegerde kurassiers. De Gouverneur vraagt nu de noodige gegevens aan den Burgemeester bovengenoemd.

weest, alsmede bij de herbergiers, en die alle vrijwillig dit attest hebben onderteekend, met uitzondering van twee, die vermeenden, dat zij daartoe ongehouden waren, omdat in den beginne door de kurassiers, bij hen in kwartier, eenige onaangenaamheden hadden plaats gehad, en van welke voorgewende onaangenaamheden door den eenen nimmer eenige kennis is gegeven, noch aan den Luitenant noch aan mij, terwijl den anderen bij de kennisgeving der onaangenaamheden dadelijk van de bij hem in kwartier zijnde manschappen is veranderd en met deze naar regt en billijkheid is gehandeld geworden.

En welke drie attesten door den kommanderenden Officier dadelijk aan den Opperbevelhebber van het leger, Zijne Koninklijke Hoogheid den Prins van Oranje, copielijk zijn opgezonden geworden en waarvan ik ook de eer heb afschriften hierbij over te leggen [34]).

Dat de Heer Scholten onwaarheden en lasteringen in dit zijn gemelde geschrift heeft opgenomen, daarvan zoude ik mij overtuigd durven houden, aangezien al hetgeene hij van mijnen braven en waardigen voorganger, den Burgemeester van Drongelen W. J. Millenaar, heeft gezegd, door mij voor infame leugen en laster wordt beschouwd.

Dat de vermelding door den Heer Scholten in genoemd geschrift van de onaangenaamheden, ten zijnen huize voorgevallen, — deze beschouwe ik mede als zeer overdreven, gelijk voldoende zal blijken uit mijne missive d.d. 6 April j.l. no. 205 en bijlage [35]), als wanneer ik van het voorgevallene heb kennis gegeven [36]).

De Burgemeester der gemeenten Eethen en Drongelen,
(get.) V. G. A. BOLL.

194. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 11 Juni 1835.

Herv. Eered.
11 Juni 1835 *no. 3 P geheim.*

(minuut) *Den Heer C. W. Pape, scriba classis en predikant te Heusden.*

WelEerw. Heer en Vriend!

Uit een gesprek met den Baron van Nagell van Nederhemert, die met U op reis is geweest, vernam ik uwe terugkeer van Leijden.

[34]) De in algemeene termen gestelde attesten zijn bij het stuk aanwezig [Staatssecr. 1835 W. 42 geheim].

[35]) Zie hierboven no. 184.

[36]) De Gouverneur zendt deze missive den 17. Juni d.a.v. door naar den Minister van Eeredienst, onder opmerking, dat daaruit blijkt, dat wat Scholte heeft openbaar gemaakt in zijn „*Laatste getuigenis*” voor onwaarheid en laster moet gehouden worden [Staatssecr. 1835 W. 42 geheim].

Juist in die dagen zijn de kurassiers uit Genderen vertrokken, gelijk Pape 12 Juni aan Janssen bericht. [Herv. Eered. 14 Juni 1835 no. 1 P geheim].

Moge nu deze door U in betere gezondheid ontvangen worden en de thans heerschende groote warmte geene nadeelige uitwerking hebben op uw te gevoelig zenuwgestel.

Op eene aanvrage van het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbraband over de proceskosten in de zaak van Doeveren en Genderen [37]), vorderde de Minister kopij der rekeningen en nu ontvang ik dezelve bij brief van den 4. dezer. Ik zende U een en ander toe, om daarover *vertrouwelijk* uwe gedachten te vernemen.

Voor mij toch ben ik niet zeker, dat eene actie in regten tegen Scholte, Branderhorst enz. goed gevolg zal hebben; bijzonder omdat die mannen zullen volhouden, *reeds bij den aanvang* der procedure opgehouden te hebben, leden te zijn onzer Hervormde Kerk.

Daarenboven is de *provinciale* rekening nogal aan bedenking onderhevig, vooral wat betreft die reizen naar *Breda* en naar *Doeveren,* welker noodzakelijkheid men kan betwijfelen en althans bezwaarlijk door de Scholtianen kunnen worden beschouwd als hen tot bekostiging daarvan verpligtende.

Bij dat alles komt in bedenking, of het vervolgen dezer pretentiën geene nadeelige gevolgen moet hebben, door het vermeerderen der verbittering en dus bevestigen der scheuring. Over *dit* punt wilde ik vooral uw gevoelen weten, als met plaatsen en personen volledig bekend.

In eenige gevallen, waarin de kerkelijke besturen, uit hoofde der insolventie [38]) van veroordeelden, de kosten niet konden betaald krijgen — b.v. in de zaak van Zorn [39]) —, heeft de Minister wel eens eene tegemoetkoming uit de Algemeene klassikale kas toegestaan, ten einde de heeren althans tegen schade te hoeden. Wat de rekening betreft van uw Classikaal Bestuur, zal dat middel zeer wel kunnen aangewend worden, maar die van het Provinciaal Kerkbestuur is hoog en — zooals ik aanmerkte — nogal aan critiek onderhevig.

Nu mijn vriend! bij de terugzending der stukken zal ik de mededeeling van uwe gedachten verwachten. Ik verneem dan ook wel het een en ander omtrent den tegenwoordigen staat van zaken, Van Setten en uwe gezondheid.

Uwe U hoogachtende dienaar en vriend enz.

(JANSSEN.)

---

[37]) In een missive d.d. 21 April 1835 aan den Minister van Eeredienst deelde Augustini, secretaris en quaestor van het Prov. Kerkbestuur, mede, dat de rekening van dit Bestuur aan Scholte c. s., groot *f* 306.15, niet was betaald, en vroeg hij, of men het bedrag kon laten innen door een praktizijn [Herv. Eered. 18 Juli 1835 no. 4].

[38]) Insolventie = onvermogen om te betalen.

[39]) J. S. Zorn (1794—1849); 1820 predikant te Bladel, 1822 te Valkenswaard c.a., 1825 te Standdaarbuiten, 1826 te Lage Zwaluwe; 6 Aug. 1834 wegens zijn levensgedrag door het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant afgezet.

195. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 17 Juni 1835.

Herv. Eered.
18 Juni 1835 *no. 1 P geheim.*

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Onder terugzending der nevensgaande stukken, heb ik de eer op UE. vertrouwelijke aanvrage het volgende te rescribeeren.

In hoever men met gewenscht gevolg de Scholtianen zoude kunnen actionneeren [40]) tot betaling der kosten, kan ik als geen regtsgeleerde zijnde, niet beoordeelen. De president Van Heusden te Breda, ouderling des Provintialen Bestuurs, schijnt zulks te gelooven, anders zoude hij wel tegen alle kosten en derzelver beteekenis gewaarschuwd hebben en Augustini doet niets zonder hem, hoe zeer dan ook het slot der missive van Augustini mij verwondert, want waartoe de vraag: of men het competeerende door een practisijn zal doen innen?

Indien het principe, dat er geene Gereformeerden zijn dan zij, die zich onder het regeerend — Gereformeerd — Hervormd kerkbestuur bevinden, doorgaat, dan zoude men de Scholtianen, die zich toch Gereformeerden blijven noemen, daarmede kunnen vangen; doch — ik ben geen regtsgeleerde.

Over de rekening van het Provintiaal Kerkbestuur heb ik, toen Augustini mij dezelve toezond om ze te incasseeren!!!, de schouders opgehaald. Dat reizen naar Breda en Hilvarenbeek wilde mij in het geheel niet bevallen, en bij gelegenheid dat *Augustini, Prins* [41]) en *Van Heusden* hier waren, om des anderen daags naar Doeveren te reizen, gaf ik den drie Heeren mijne opinie te kennen, dat zij een dood paard aan den boom bonden en ik hunne reize als doelloos beschouwde. Eén ding is zeker, dat Scholte niet goedschiks betalen zal, maar alles zal beproeven om er van af te komen.

Ik zie niet, waarom het doorzetten dezer zaak — indien er termen toe zijn — de gemoederen meer verbitteren zoude. Verbeek, Jan Branderhorst en Verkuijl, ziedaar de drie vocalen — Scholte blijft altijd de grondtoon — van het gansche stuk, de overigen zijn uit schaamte, domheid of belang, louter consonanten, en ik geloof dat menig Gendersche het b.v. aan J. Branderhorst hartelijk gunnen zoude, indien hij tot betalen genoodzaakt werd. Van belang oordeel ik het veelmeer voor de goede zaak, dat de vlegels tot betaling, met hoe meer kosten, des te beter, genoodzaakt worden, want zij hebben alles voor de auwe lier over, behalve — het geld; en men tast hen aan de gevoeligste zijde aan, indien men hen op de beurs klopt. Mijns inziens *moest* de invordering langs den weg van regten plaats vinden.

---

[40]) Actionneeren = een actie instellen tegen.

[41]) S. G. Prins (1782—1840); 1805 predikant te Ochten, 1810 aalmoezenier bij de Kon. milit. school te 's Gravenhage, in datzelfde jaar predikant te Over en Neder Asselt, 1812 te Altforst c.a., 1818 te Chaam; praeses van het Classikaal Bestuur van Breda en lid, later president van het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant.

Van Setten maakt het wel, doch vordert niets. Ik geloof dat hij zeer knap is, ordelijk en verstandig preekt, maar toch verstaat hij mijns inziens de kunst niet om de Gendersche zielen te vangen. Hij moest meer platweg wawelen willen over de ellende, de verdoemenis en de genade, langer bidden etc. etc. etc., dan zoude het misschien gaan kunnen, maar nu gaat het niet. Hij behoefde daarom geen huichelaar te zijn, indien hij den vorm der waarheid veranderde! Ik heb hem dit reeds duidelijk te verstaan gegeven, indien hij mij heeft willen begrijpen.

Te Sprang raken wij aan het haspelen. Scholte zet daar den geheelen Kerkeraad op, en de Predikant is de eenige, die goed gezind is voor de kerkorde. Overeenkomstig onze afspraak heb ik met mijn neef gesproken en hem later geschreven, wat hij te doen had. Daar ik echter ongaarne op zijne getuigenis, als partijdig, wilde afgaan, heb ik mij de moeite getroost, zelf naar Sprang te rijden en daar onder zeker voorwendsel met den burgemeester Vergouwen gesproken, die, welgestemd, den geheelen toestand der gemeente au fond kent. Ik gaf ZE. mijn bezwaar te kennen, dat ernstige maatregelen, b.v. het afzetten — casu quo — van een, twee, meer kerkeraadsleden etc. wel eens eene verkeerde werking zoude kunnen doen en de rust in gevaar brengen etc. Doch zijn antwoord was dit: de Gemeente is welgezind, wij zijn vóór onzen Dominé, maar de Kerkeraad is de bron van alle dweeperij. Zorg maar, dat uw Bestuur ferm doortast; in plaats van die dweepers kunnen wij, o jé! gemakkelijk eenen besten kerkeraad krijgen, maar gij handelt te zacht en men denkt daarom, Dominé Pape te Heusden durft niet.

ZEd. vroeg mij tevens, hoe te handelen, indien men godsdienstige bijeenkomsten hield boven een bepaald getal personen, en of ik hem deswege namens het Bestuur wilde schrijven. Ik heb hem beloofd, hiervoor te zullen raadplegen en — ik vraag bij deze UE. om advis.

Ten gevolge van mijn onderhoud met den Burgemeester heb ik nu den Kerkeraad van Sprang aangeschreven, om den Scholtiaandiaken schriftelijk zijne verklaring te doen herroepen en drie dagen na ontvangst daarvan aan het Bestuur te berigten, en voorts den Kerkeraad aangemaand om openlijk de partij der orde te kiezen, daar het Bestuur dezelve ten ernstigste zal handhaven. Ik wenschte nu, dat ik zoetsappig het Sprangsche Sanhedrin kon veranderen, dan ware er reeds veel gewonnen, want N.B. de diakens bedeelen niet aan menschen, die — gezangen zingen!!! Met mijne klassikale aanschrijving heb ik gewacht, tot ik wist, dat Scholte naar Groningen was, want niets wordt er in den Kerkeraad verrigt zonder hem. Slechts een der leden houdt zich onpartijdig en is naar het schijnt, noch voor Scholte, noch voor den Predikant, indien zulks onpartijdigheid kan heeten. Gelukkig dat ik nog bladen in blanco had, door Van Spall geteekend!

Te Almkerk is het voorshands rustig. Overigens hoort men in geene gemeente verder van woeling, tenzij dan dat men uit sommigen hoopswijze naar den Veenschen en Almkerkschen heenstroomt. Vertrouwelijk gesproken zijn de Predikanten van Sleeuwijk [42]),

---

[42]) I. van Duuren (1795—1867); 1823 predikant te Sleeuwijk; 1863 emeritus; overleden te Leiden.

Woudrichem [43]), Giessen [44]) etc. etc. ook door hun laodiceïsme zelve veel de oorzaak van dit verloop hunner gemeenten.

Hanewinckeltje te Hemert heeft zijn crediet weer gans en gaar, zooals de boeren zeggen, verlooren! Hij heeft nooit fonds tot eenig oud of nieuw crediet gehad, de haspel! Het is *de schuld* van den Heer Van Nagell, dat men hem te Hemert heeft. Ik heb ZHEdGeb. daarom dringend verzocht om bij gelegenheid van zijn collatieregt beter gebruik te maken, en *periculo cautior* [45]) zal hij dit ook wel doen.

Mijne gezondheid? dezelfde —; onaangenaamheden beuren ze niet op, en l.l. Zaturdag heeft mijn bloeijende zesvoetige Alexander, student in de medicijnen, bloed opgegeven en is daarop bloed afgetapt. Daar zit hij nu, bleek, kugchend, en wat zal het gevolg zijn? God weet het! De docter vindt er echter voor het ogenblik geen bezwaar in; ik ook niet *voor het ogenblik*. Doch ik wil over mijne gezondheid niet verder schrijven. Ik ben gelijk de dronkaard, die beeft en siddert tenzij hij goed gedronken heeft. Als ik midden in vele bezigheden ben, dan denk ik aan geen obstructiën [46]); overspanning heb ik noodig, en toch — mijd ik dezelve, waar ik kan. Bij nerveusen, zooals ik, is bijna alles excentrisch.

Ik ben met aanbeveling in UE. vriendschappelijk aandenken,

WelEdelgebooren Heer en Vriend,
UWEdGeb. dv. dr en vriend,
C. W. PAPE.

Heusden, 17 Juny.

N.B. Zoo er iets van belang voorvalt, dan melde ik het UE.

196. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 18 Juni 1835.

Herv. Eered.
18 Juni 1835 *no. 1 P geheim.*

(minuut) *Aan den Heere predikant Pape te Heusden.*

Weleerwaarde Heer en Vriend!

Uwe consideratiën omtrent de zaak der proceskosten zijn zoo belangrijk, dat ik dezelve nog wat zal aanhouden, want het hoofdpunt waarvan alles afhangt: „zal men de zaak in regten stellig winnen?" is mij niet helder, vooral niet uit hoofde van het zonderlinge der provintiale rekening, door U ook opgemaakt [47]).

---

43) G. H. Arntzen († 1849); 1806 adjunct, 1810 gewoon predikant te Ermelo, 1818 te Woudrichem; 1846 emeritus; overleden te Harderwijk.

44) E. C. Spoor (1802—1885); 1829 predikant te Giessen c.a.; 1858 emeritus.

45) Periculo cautior = door het gevaar behoedzamer geworden.

46) Obstructiën = belemmeringen.

47) Opmaken = vaststellen.

Bij beschikking van 18 Juli 1835 kende de Minister van Eeredienst

Gij hebt wel gedaan, Sprang in persoon te bezoeken. Kan men bij deze gelegenheid zich van zoo ellendigen kerkeraad ontslaan, dan won men veel voor de toekomst. Gij ontvangt met dezen een raar stuk, zoo het schijnt kopy van het ingezondene aan het Classikaal Bestuur, maar eene ongelegaliseerde kopy [48]. Nu, gij zult daarop wel berigten. Zoo er namen van kerkeraadsleden zich op bevinden, dan is het *habes confitentem reum* [49]. Om U geheel au courant [50] te stellen van hetgeen gedaan kan en moet worden tegen ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten, zende ik U *vertrouwelijk* kopy-extract van een rapport, door ons Departement met dat van Justitie aan den Koning uitgebragt en waarmede Z. M. zich heeft vereenigd [51]. Daarin wordt juist omschreven, wat vanwegens het burgerlijk gezag en wat vanwegens het regterlijke ten deze behoort te geschieden.

Uw brief van den 12en [52] heeft mijne laatste gekruist. De brief aan den Heer Van Hemert, door mij na lecture bezorgd, vond ik van veel belang, byzonder ten aanzien uwer kennismaking met *Da Costa*, met wien, zoo ik geloof, *De Clerq* genoegzaam eens is. Dat men het de Synode lastig zal trachten te maken, weet ik, maar ik vertrouw dat men het doel *niet* zal bereiken, schoon men op een leepe wijze eenige welgezinde, maar zwakke menschen schijnt te hebben ingepakt.

Het kan wel zijn, zoo als door U wordt aangemerkt, dat het beter ware geweest, onder de praeadviseurs der Synode ditmaal den naam van Proff. De Groot *niet* te vinden, maar hetzelfde is om

---

uit de Algemeene classikale kas voor buitengewone toelagen aan het Prov. Kerkbestuur bij wijze van tegemoetkoming een bedrag van *f* 150.— toe. Aan het Class. Bestuur van Heusden werd het volle bedrag van *f* 68.25 uitgekeerd [Herv. Eered. 18 Juli 1835 no. 4]. Het Prov. Kerkbestuur was met de uitkeering niet tevreden en vroeg om die *f* 150.— te mogen gebruiken om tegen Scholte c. s. te procedeeren of het volle bedrag van den Minister te mogen ontvangen. De Minister besliste afwijzend, alleen werd de tegemoetkoming van *f* 150.— tot *f* 200.— verhoogd [Herv. Eered. 22 Aug. 1835 no. 1 P geheim en 27 Jan. 1836 no. 2].

[48]) Een copie van een verklaring van afscheiding, onderteekend voor zich en hun kinderen door dertien personen uit Sprang, en medeonderteekend door twee personen uit Sprang, vijf uit Dongen, drie uit Loon op Zand en twee uit 's Grevelduin Kapelle, — ingezonden bij den Minister van Eeredienst, omdat de Predikant van Sprang en de Kerkvisitatoren van het Classikaal Bestuur van Heusden geweigerd hadden hun namen uit het lidmatenboek te schrappen [Herv. Eered. 6 Juli 1835 no. 10]. Het Classikaal Bestuur van Heusden reageerde hierop met inzending van het visitatierapport van Sprang, onder opmerking dat de adressanten „over het algemeen tot de laagste klasse" behoorden, „aan welke de beruchte Scholte zijnen dweepzieken geest van donkere wanorde mededeelt". Vgl. hierboven no. 192.

[49]) Habes confitentem reum, zooveel als: de beschuldigde geeft zich tegenover u bloot, erkent feitelijk wat hem ten laste gelegd wordt.

[50]) Au courant = op de hoogte.

[51]) Bedoeld is wel het rapport van 12 Dec. 1834; zie hierboven no. 99.

[52]) Deze brief bevat naast het bericht, dat de kurassiers uit Genderen vertrokken zijn, weinig bijzonders en is derhalve niet opgenomen. Hij is te vinden: Herv. Eered. 14 Juni 1835 no. 1 P geheim.

tegenovergestelde reden ook waar van Proff. Heringa[53]. Intusschen zal noch de een, noch de ander door het uitbrengen zijner *stem* iets beslissen, als tot adviseren beperkt.

Het berigt in den uwen omtrent uwe eigene gezondheid bevalt mij maar matig en dat omtrent uwen zoon den medicus ontrust mij. Erger echter nog zou het zijn, indien hij tot predikant ware bestemd geweest. Nu kan het met hem nog zeer wel teregt komen, gelijk met vele andere jonge lieden het geval is geweest. God geve het; verhore voor U en hem de hartelijke bede van enz.

(JANSSEN.)

---

[53]) Tot de praeadviseurs der Algemeene Synode van 1835, die 1 Juli samenkwam, hebben behoord de professoren W. A. van Hengel (Leiden), Jod. Heringa (Utrecht) en J. F. van Oordt (Groningen).

197—205

Om een einde gemaakt te zien aan oefeningen te Koudum onder leiding van Pier Schaap, wendt zich de predikant ter plaatse eerst tot de burgerlijke en daarna tot de rechterlijke autoriteit, aanvankelijk echter zonder gevolg, want deze instanties blijken ongeneigd, zich in dezen van kerkelijke zijde de wet te laten voorschrijven, en volgen in haar optreden een eigen methode.

De Gouverneur van Friesland ziet vooralsnog geen aanleiding om tot bijzondere maatregelen over te gaan, doch wanneer hem bericht wordt, dat De Cock meermalen te Burum gepreekt heeft, verzoekt hij de hoofden der plaatselijke besturen, diens gangen nauwkeurig te laten nagaan en op te houden godsdienstoefeningen de artikelen 291—294 van het Strafwetboek toe te passen.

Den Gouverneur wordt nu dezelfde ministeriëele aanschrijving toegezonden, als de Regeering vroeger reeds anderen gouverneurs heeft doen toekomen. Van het nemen van forsche maatregelen tegen de samenkomsten is in Friesland echter vooreerst geen sprake.

197. Missive van het Classikaal Bestuur van Sneek aan den Minister van Eeredienst, 11 Juni 1835.

Herv. Eered.
18 Sept. 1835 *no. 1 geheim.*

Aan het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz. te 's Gravenhage.

no. 22. *Sneek,* 11 Juny 1835.

Het Klassikaal Bestuur van Sneek is door den Heer J. Folkertsma [1]), predikant te Koudum, bekend gemaakt, dat sedert eenigen tijd zoogenaamde oefeningen, zonder voorkennis en toestemming van den Leeraar der gemeente, gehouden worden te Koudum, ring Workum.

De Predikant, nadeel en verwarring voor zijne Gemeente voorziende, indien dezelve langer bleven aanhouden, vervoegde zich, naar aanleiding van het Reglement op het Godsdienstig onderwijs art. 15, bij missive d.d. 30 April ll., bij het Burgerlijk bestuur zijner Gemeente, verzoekende hetzelve maatregelen te nemen ter wering van deze verbodene en onwettige bijeenkomsten. Wij voegen het afschrift dezer missive hierbij sub lit. A.

De burgerlijke overheid, de Wet op welke de Heer Folkersma zich beriep, als niet voor haar geschreven beschouwende, verwees den Predikant naar kerkelijke autoriteiten, bij missive d.d. 4 Mei ll., hierbij gevoegd sub lit. B.

Daar Ds Folkersma uit dit antwoord opmaakte, dat het Grietenijbestuur niet voornemens was de oefeningen tegen te gaan, vervoegde hij zich d.d. 7 Mei ll. bij den Officier van Justitie bij de Regtbank te Sneek, denzelven verzoekende, de noodige maatregelen tegen deze onwettige bijeenkomsten te willen nemen. Afschrift dezer missive is lit. C.

Voor de Heer Folkersma hierop antwoord had ontvangen, werd hem van zijn Grietenijbestuur eene missive van den Heer Officier voornoemd beteekend, waarbij de Predikant van Koudum ernstig verzocht werd, zich wel te willen onthouden van bemoeyingen *alieen* [2]) van zijne betrekkingen. Wij hebben deze aanschrijving geteekend lit. D.

Dus afgewezen van burgerlijke en regterlijke autoriteiten en

---

[1]) J. Folkertsma (1801—1882); 1826 predikant te Midlum, 1829 te Koudum; 1866 emeritus.

[2]) Alieen van = vreemd aan, niet passend bij.

evenwel in zijne overtuiging volhardende, dat de voor het ware welzijn der aan zijne zorg toevertrouwde Gemeente schadelijke bijeenkomsten moesten worden tegengegaan, stond den Heere Folkersma geen andere weg open dan die tot het Klassikaal Bestuur, hem gewezen door het Huishoudelijk Reglement op de zamenstelling der kerkenraden in Vriesland art. 16 [3]). Deszelfs missive aan ons hebben wij de eer hiernevens te laten gaan sub lit. E.

Het Klassikaal Bestuur dus in kennis gesteld van het houden dezer verbodene oefeningen, won daarop nog nadere berigten in, waaruit het gebleken is, dat het den Predikant of Kerkenraad van Koudum niet mogelijk was, om met den Voorganger in die oefeningen te handelen volgens art. 15 van het Reglement op het Godsdienstig onderwijs, uit hoofde de oefeninghouder is inwoner van Workum en geen lidmaat der Hervormde Kerk; voorts dat er bij die vergaderingen dubbele collecten plaats vinden, ééne ten behoeve van genoemden Voorganger en éêne, zoo het heet, voor de armen, hoewel men niet weet of het gecollecteerde aan de armen komt; al verder dat die bijeenkomsten talrijk bezocht worden, daar er meestentijds tusschen de 150 tot 200 menschen zamenkomen, die zoowel tot andere gemeenten als tot de gemeente van Koudum behooren. Bij gelegenheid van deze nadere berigten werd ons tegelijk een antwoord van den Heer fungerenden Officier meergenoemd op de missive geteekend lit. C. door den Heer Folkersma ter hand gesteld, waarin die magistraatspersoon met zoo vele woorden zegt, dat, ofschoon het ZWEGestr. bekend was, dat er *zoowel te Koudum als elders bijeenkomsten werden gehouden, die het getal der bij de wet bepaalde personen overschrijden*, dezelve echter om gewigtige redenen niet goed geoordeeld had, vooralsnog zich daartegen te verzetten; terwijl al wederom de Predikant vermaand wordt, de behartiging der justitie wel te willen overlaten aan de daarover gestelde ambtenaren. Eene copy dezer missive gaat hiernevens sub lit. F.

Intusschen gaat het te Koudum van kwaad tot erger, want ofschoon min officiëel, evenwel niet minder zeker is het ter kennis van het Klassikaal Bestuur gebragt, dat men zich de vrijheid genomen heeft, om de houten kaarskroonen, die bij de winteravondgodsdienstoefeningen gebruikt worden, uit de kerk te halen en bij de oefeningen te gebruiken. Dit schijnt hun mogelijk, omdat twee der kerkvoogden tot die partij behooren; terwijl zelfs de Predikant niet gerust is, dat zelfs niet de kerk tot dat einde zal worden gebezigd, welke ongerustheid bij de plaatshebbende omstandigheden, zoo er niet voor gezorgd wordt, veelligt niet ongegrond zal worden bevonden.

Zoo is het dus aan het Klassikaal Bestuur gebleken uit de berigten van den Heer Folkersma, die niet tegengesproken, maar, wat de hoofdzaak betreft, veeleer bevestigd worden door het antwoord van den Officier van Justitie — F —, dat er volgens burger-

---

[3]) „Ingeval in eenige gemeente mogte gehandeld worden tegen hetgene bij art. 13 en 14 van het Reglement op het Godsdienstig onderwijs omtrent het geven van godsdienstig onderwijs of het houden van *oefeningen* is vastgesteld, zal de Kerkenraad daaromtrent naauwkeurig onderzoek doen en berigt inzenden aan het Klassikaal Bestuur.”

lijke wetten en kerkelijke, door Z. M. gesanctioneerde verordeningen, ongeoorloofde zamenkomsten te Koudum worden gehouden; en daar het Bestuur wenschen moet, dat de bestaande wetten en verordeningen in dezen gehandhaafd worden, en intusschen niet bij magte is, om burgerlijke en regterlijke autoriteiten tot die handhaving te dringen, is het hierom, dat het de vrijheid neemt, zich tot Uwe Excellentie te wenden met het eerbiedig verzoek, of het Uwer Excellentie ook zou kunnen behagen, *en* om derzelver veelvermogenden invloed aan te wenden, opdat de bestaande bepalingen gehandhaafd wierden, *en* om aan te willen wijzen, hoe in deze teedere en hoogstbelangrijke zaak het Klassikaal Bestuur zich diene te gedragen [4]).

Het Klassikaal Bestuur van Sneek,
W. WINSEMIUS [5]), praeses.
D. A. DE GROOT [6]), scriba.

198. Rapport van den Officier van Justitie te Sneek aan den Gouverneur van Friesland, 14 Juni 1835.

Herv. Eered.
18 Sept. 1835 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Heer Staatsraad Gouverneur der provincie Friesland te Leeuwarden.*

no. 20. *Sneek,* den 14. Juny 1835.

In voldoening aan UHoogEdGestr. missive no. 79/6309, van den 12. dezer maand, haast ik mij op dezelve te rescribeeren, en UHoogEdGestr. die inlichtingen te doen toekomen, waartoe ik in staat ben; ik zal te dien einde hier een aaneengeschakeld verhaal laten volgen van hetgeen, voor zoo verre mij bekend is, in dezen heeft plaats gehad.

Op den 5. Mei dezes jaars ontving ik eene missive van den Heer Grietman van Hemelumer Oldephaert en Noordwolde [7]), gedateerd den 4. van diezelfde maand, houdende kennisgeving, dat ZWEd. Ds Folkertsma te Koudum zich aan het Grietenijbestuur had geadresseerd, om hetzelve te doen weten, dat er in die Gemeente oeffeningen werden gehouden, zonder dat ZWEd. daartoe zijne toestemming had gegeven, „vertrouwende dat hetzelve in dezen zal handelen, zooals hetzelve in dezen zal meenen te behooren, opdat deze verbodene en onwettige oeffeningen een einde mogen

---

[4]) Omdat zij zakelijk geen nieuws geven, zijn de bijlagen hier niet opgenomen.

[5]) W. Winsemius (1783—1853); 1806 predikant te Molkwerum, 1811 te Tjerkwerd c.a.

[6]) D. A. de Groot (1796—1878); 1821 predikant te Eppenhuizen, 1823 te Woltersum, 1828 te Vries, 1831 te Sneek; 1866 emeritus; broeder van den bekenden hoogleeraar P. Hofstede de Groot.

[7]) Mr G. A. Avershorn van Nauta, 27 Maart 1844 overleden op Galama-State te Koudum.

nemen"; tevens gaf genoemde Grietman mij bij die missive te kennen, „dat het ZWEG. zeer lastig viel te moeten zien, dat de predikant Folkertsma uit eene zucht, den geestelijken van alle gezindheden schijnende eigen te zijn, door namelijk zich te bemoeyen met zaken buiten zijne kerk en dus tredende in de attributen der justitiëele of administratieve ambtenaren, misschien de aanleiding (scheen) te zoeken en te geven tot groote haat en verwijdering der ingezetenen onderling, tot schade der maatschappij. Ik neem derhalve de vrijheid — zoo vervolgt ZWEG. verder — UWEG. te verzoeken, mij in dezen te soutineeren [8]) en dien Predikant het onvoegzame van zijne handeling en overdreven ijver te willen onder het oog brengen op eene serieuze wijze, daar het mij toeschijnt, dat de bedoeling van den Heer Folkertsma schijnt te wezen, om als het ware de justitie te beschuldigen van niet waakzaam genoeg te zijn tegen het houden van de door Z.E. genoemd wordende ongeoorloofde bijeenkomsten, of liever dezelve te doen ophouden, waartoe ik alsnog geene termen vinde en zonder speciale last van mijne onmiddelijke superieuren ook vooralsnog oordeel niet te moeten overgaan."

Naar aanleiding van den inhoud dezer missive rekende ik mij verpligt, den Heer Predikant ook uit mijne naam te doen onder het oog brengen, dat ik ZWEW. handelwijze afkeurde, en hem te doen verzoeken, zich van dergelijke bemoeyingen wel te willen onthouden; terwijl de bewoordingen door den Heer Grietman gebezigd, mij, zoo ik mij niet bedrieg, geregtigden, dit op eene hoog ernstige wijze te doen.

Den 8. Mei daaraanvolgende zond ik dan eene dusdanige missive aan den Heer Grietman voornoemd; met verzoek dit ter kennisse van ZWEW. te brengen; het uittreksel dezer missive is in den brief van den Heer Grietman, daarop aan genoemden Predikant gezonden — bijl. D. —, te vinden, dat echter door de daarin voorkomende personificatie [9]), door den Heer Grietman hierin gesubstitueerd [10]), iets scherps heeft gekregen, hetwelk in het origineel niet aanwezig was. Vervolgens ontving ik op den 8. of 9. Mei daaraanvolgende eene missive van den Heer Predikant, ook onder de mij door UHEdGestr. gecommuniceerde bijlagen sub litt. C. te vinden. Na lezing van dezelve oordeelde ik, dat het aan mij stond, de tijd en het meer of min geradene van de verstoring dezer bijeenkomsten te bepalen; ik antwoordde derhalve, gelijk zulks onder de bijl. sub litt. F. is te vinden; vooral daar ik oordeelde niet gehouden te zijn, op eene vordering van den Heer Predikant zaken van dat gewigt en zulke ver uitziende gevolgen als het houden van oeffeningen, welke in dit arrondissement zoo veelvuldig zijn, te keer te gaan; terwijl ik zelf evenals mijn voorganger vroeger het raadzamer oordeel, zich alleen dan, wanneer dezelve van meer ernstigen aard worden, daar tegen te moeten verzetten, en in dezen niet te handelen, zonder daarover het gevoelen mijner superieuren te hebben ingewonnen. Verders vernam ik van deze zaak niets.

---

[8]) Soutineeren = steunen.

[9]) Personificatie = lett. persoonlijkmaking; toepassing op een bepaald persoon.

[10]) Substitueeren = stellen in de plaats van.

Intusschen ontving ik op den 8. van deze maand eene missive van den Heer Grietman voornoemd, welke mij berigtte, dat de zoogenaamde oeffeningen ten zijnent op eene verontrustende wijze sedert ZWE. voorgaande d.d. 4 Mei waren toegenomen, alsmede opgave van vele daarbij behoorende bijzonderheden. ZWE. was van gevoelen, dat men in deze stand van zaken maatregelen diende te nemen, en mij met dit gevoelen vereenigende, zond ik ZWEg. bij missive van 10 Juny ll. mijne instructiën en den 12. daaraanvolgende twee geregtsdienaren, ten einde ZWE. bij de dissolutie [11]) van de op dien avond te houden vergadering te Koudum te assisteeren, alles echter na vooraf het gevoelen van den Heer Procureur Crimineel dezer Provincie te hebben ingewonnen, waarheen ik mij op Dinsdag ll. den 9. Juny begeven had, die, nadat ik ZWE. met den stand der zaken had bekend gemaakt, ook van oordeel was, dat dusdanige vergaderingen dienden te worden gedissolveerd [11]). De dissolutie dier vergadering is dan ook op genoemden avond door den Heer Grietman geëntameerd [12]) en volgens de mij gisterenavond laat gewordene berigten zeer rustig en stil tot stand gebragt.

Hiermede geloof ik het daadzakelijke te kunnen eindigen, en ga over om, ter verdere voldoening aan UHoogEdGestr^s missive, tans mijn gevoelens dienaangaande te ontwikkelen.

Ik heb uit de door UHEdGestr. mij medegedeelde stukken gezien, dat de WelEerw. Heer Folkertsma, niet terstond de geheele justitie op ZWEW. aanvrage op de been ziende, heeft goedgevonden, zich aan het Klassikaal Bestuur te wenden, en bij mij is de gedachte opgekomen, of men niet misschien van eene zaak van zeer weinig aanbelang wat al teveel geruchts heeft gemaakt, vooral indien men daarbij onder het oog houd, dat de Heer Folkertsma — indien ik niet geheel verkeerd onderrigt ben — in dezen niet heeft geprocedeerd, zooals hij volgens de voorschriften der kerkelijke wetten en reglementen had behooren te doen; doch de beoordeeling daarvan zal ik aan deskundigen overlaten; ook zal ik niet beoordeelen, of de handelwijze van ZWEW. in dezen doelmatig geweest is en of ZWEW. tot die demarches geregtigd was, welke ZWEW. gedaan heeft; zeker was ZWEW. het niet om te vorderen, dat de justitie zonder iets anders in overweging te nemen, terstond wanneer ZWEW. sprak, werkzaam zoude zijn; intusschen heeft het mij leed gedaan, te zien, dat zoowel de WelEerw. Heer Folkertsma, als de leden van het Klassikaal Bestuur zoo weinig vertrouwen stellen in de justitie, dat zij aan dezelve bijna geenen tijd gunnen hunne verlangens in overweging te nemen, maar zich terstond aan hoogere autoriteiten adresseeren; ik meen den blaam van onactiviteit, mij daarbij niet onduidelijk te laste gelegd, niet te hebben verdiend gedurende den tijd, dat ik met de functiën van Officier bij deze Regtbank belast ben, maar ook in zulke zaken met eene dralende omzigtigheid te moeten ageeren, en dan te handelen, gelijk ik tans gehandeld heb.

Ik geloof niet, dat in deze zaaken met hevigheid iets te winnen, maar veel te bederven is; en vind het niet juist, dat de geestelijkheid van de justitie op hare aanvrage onmiddelijke handeling vor-

---

[11]) Dissolutie = ontbinding; dissolveeren = ontbinden.
[12]) Entameeren = aansnijden, aanpakken.

dert, en onderwerping zonder eigen oordeel, aan haren wil; ik heb ten minsten gemeend zulks niet te moeten doen en mij eerst dan aan die zaken te moeten laten gelegen liggen, wanneer de openbare orde zulks vordert, en geloof hiermede aan mijnen pligt en de voorschriften der voorzigtigheid te hebben voldaan.

Intusschen is tans reeds de wensch van de Heeren voornoemd vervuld, en ik vlei mij, dat zij het gerust aan de justitie voor het vervolg zullen kunnen overlaten, dergelijke zamenkomsten *dan* wanneer het nodig zal zijn, te doen ophouden.

Hiermede hoop ik aan den inhoud van UHEdGestr. missive te hebben voldaan; terwijl ik de eer heb, daarbij voor berigt en consideratiën te persisteeren [13]).

De fungeerende Officier van Justitie
bij de Regtbank te Sneek,

(get.) G. VAN NIJMEGEN SCHELTEMA.

199. Rapport van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 16 Juni 1835.

Herv. Eered.
18 Sept. 1835 *no. 1 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 79/6428. *Leeuwarden,* den 16. Juny 1835.

Met terugzending der missive van het Klassikaal Bestuur van *Sneek* met zes bijlagen, betrekkelijk woelingen van Separatisten te *Koudum,* gevoegd geweest bij Uwer Excellentie's missive van den 9. dezer no. 1, heb ik de eer haar te zenden, kopy van het door mij over deze zaak van den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Sneek* ingewonnen rapport, waarin ook Zijn WelEdGestr. gevoelen daaromtrent is uitgedrukt.

Uit dat rapport zal Uwe Excellentie ontwaren, dat werkelijk door den Heer Officier voornoemd aan den Heer Grietman van Hemelumer Oldephaert en Noordwolde last en adsistentie is gegeven tot het doen uiteengaan eener bijeenkomst te *Koudum* in den avond van den 12. dezer, hetwelk ook goed is afgeloopen, en alwaar in de schuur van zekeren landbouwer *Piebe Teekes Hoekema,* kerkvoogd te *Koudum,* vergaderd zijn bevonden ongeveer *zestig* personen buiten de huisgenooten; terwijl de persoon van *Pier Schaap* [14]), van beroep *lederbereider,* wonende te *Workum,* voor eene tafel staande, eene godsdienstige redevoering hield, alles

---

[13]) Persisteeren, hier = er op blijven staan.

[14]) P. Schaap (1811—1843); één van de eerste afgescheidenen in Friesland; oefende op onderscheidene plaatsen, o.a. ook te Sexbierum; later oefenaar op Urk, waar hij in 1841 predikant werd.

volgens hetgeen mij ook door gemelden Grietman is gemeld geworden.

Aan den eenen kant heeft zeker de Heer *Folkertsma* door de mededeeling aan den Grietman van het plaats hebben dezer bijeenkomsten aanvankelijk niets als zijn pligt gedaan, doch ten anderen is de ijver van ZijnWelEerwaarde in het vervolgen dezer zaak wat groot geweest, waartoe trouwens het antwoord des Grietmans bij hem ook aanleiding konde geven.

Overigens ben ik het eens met den Heer Officier bij de Regtbank te *Sneek,* dat in dezen voorzigtig en met beradenheid moet worden gehandeld, gelijk dan ook door ZijnWelEdGestr. gedaan is en waarvan het gevolg niet ongunstig is geweest.

Mijn advies zoude wezen, om in den gegeven stand van zaken den verderen loop af te wachten, voor en aleer te dezen eenige maatregelen te nemen.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

200. Missive van den Grietman van Kollumerland c.a. aan den Gouverneur van Friesland, 22 Juni 1835.

Herv. Eered.
25 Juny 1835 *no. 2.*

(kopy) *Aan den Heer Staatsraad, Gouverneur van Vriesland.*

no. 208. *Kollum,* den 22. Juny 1835.

Ter mijner kennisse gebragt zijnde, dat de Heer H. de Kock, voorheen predikant te Ulrum, twee predikatiën of redevoeringen voor eene aanzienlijke vergadering op den 21. dezer moet hebben gehouden buiten de bebouwde kom te Burum, op het hornleger [15]) van Jan Paulus Ellens no. 157; dat deze vergadering meer dan honderd personen hebben bedragen, en wel uit vele oorden te zaam gekomen, niet alleen van Burum, maar ook uit Groningerland, zelfs van Groningen en Leeuwarden, meest allen leden aan de Gemeente van den Heer De Kock verbonden. Bij welke gelegenheid er ouderlingen en diaconen moeten zijn gestemd en tevens ook kinderen zijn gedoopt, als ik wel ben ingelicht geworden. Daar de vergaderde menigte heeft bestaan meestal uit eigen leden, die niet gaarne verklaring afleggen, terwijl de enkele nieuwsgierigen mij niet bekend zijn, en welke beschroomd zijn eenige verklaring of getuigenis te geven, heb ik niet een procesverbaal kunnen opmaken. Overigens is deze vergadering bijna zonder dat zulks bekend was dan bij de leden die daartoe behooren, gehouden, zoodat ik geene vertrouwde personen heb kunnen zenden, die inlichtingen mededeelen.

---

[15]) Hornleger, Friesche naam voor het erf waarop een boerenhuis staat.

Aangenaam zoude het mij zijn van U HoogEdgestr. eenige inlichtingen te mogen ontvangen, hoe wij ons zullen hebben te gedragen, en wel met eenigen spoed, aangezien er denkelijk tijdens het verblijf van den Heer De Kock bij R. D. Hamming te Burum, zulks weder zal ondernomen worden.

De Grietman van Kollumerland etc.

(get.) L. VAN LIMBURG STIRUM [16]).

201. Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 23 Juni 1835.

Herv. Eered.
25 Juny 1835 *no. 2.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken van de Hervormde Kerk enz.

no. 70/6682. *Leeuwarden,* den 23. Juny 1835.

Na al hetgeen reeds met den voormaligen predikant *H. de Kock* is voorgevallen, ontvang ik heden de kopyelijk hierbijgevoegde missive des Grietmans van Kollumerland en Nieuwkruisland van den 22. dezer no. 208, houdende mededeeling van op den 21. bevorens door gemelden *De Kock* te Burum gehoudene predikatiën voor meer dan *honderd* personen, waarbij *ouderlingen* en *diakenen* zouden zijn gestemd en zelfs kinderen *gedoopt* zouden wezen.

Ik heb aan den Heer Grietman alleen het toezigt op de nakoming der bepalingen van art. 291 tot en met art. 294 van het Strafwetboek, voor zooverre toepasselijk, aanbevolen, en om van alle overtredingen derzelve procesverbaal op te maken en aan de competente autoriteit in te zenden, met beziging voorts van ZEdAchtb. invloed op dezulken, bij wien zulks met vrucht zoude kunnen geschieden, en het hun voor oogen houden van de gevolgen, die hunne handelingen na zich kunnen slepen.

Over dit onderwerp heb ik ook met den Heer Procureur Crimineel in deze Provincie, die door eenen bij den Heer Officier bij de Regtbank alhier van den Grietman ontvangen brief met het voorgevallene bekend was, gesproken, en ZWEdGestr. was met mij van gevoelen, dat aanvankelijk niets meer dan het voorschrevene gedaan konde worden.

Verdere maatregelen heb ik dus gemeend niet te moeten nemen, voor en aleer Uwer Excellentie's gevoelen daaromtrent te hebben

---

[16]) L. G. A. graaf van Limburg Stirum (1802—1884); 1820 luitenant der artillerie; 1827 Grietman en Dijkgraaf van Kollumerland, lid van de Prov. Staten van Friesland, enz.; 1840 lid van de dubbele Kamer der Staten Generaal; 1849 lid, tevens president van de Eerste Kamer; 1850 Commissaris des Konings in Groningen; 1853—1881 Commissaris des Konings in Gelderland; 1878 minister van staat; 1881 lid van de Eerste Kamer.

ingewonnen, ten einde niet in strijd te geraken met hetgeen het Gouvernement reeds in de zooveel gerucht gemaakt hebbende zaak van *De Kock* gedaan heeft of zich verder voorstelt te doen.

Ik heb de eer Uwe Excellentie te verzoeken om mij deswegens wel eenig voorschrift te willen doen toekomen [17]).

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

202. Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 26 Juni 1835.

Herv. Eered.
29 Juni 1835 *no. 5.*

Aan Zijn Excellentie den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken van de Hervormde Kerk enz.

No. 79/6802. *Leeuwarden*, den 26e Juny 1835.

In vervolg op mijne missive van den 25e dezer no. 79/6682, heb ik de eer Uwe Excellentie kennis te geven, dat volgens een bij mij van den Grietman van *Kollumerland* en *Nieuwkruisland* ontvangen rapport, op den 23. dezer des avonds ten zes uren in de schuur van den landbouwer *Folkert Alberts Roorda* te *Burum* door den gewezen predikant *De Kock* weder eene leerrede voor eene talrijke gemeente is gehouden, waarvan evenals van het voorgevallene op den 21. bevorens door den Grietman aan den Officier bij de Regtbank te *Leeuwarden* proces-verbaal is ingezonden, van welk proces-verbaal mij de hoofdzakelijke inhoud door den Heer Procureur Crimineel in deze Provincie [18]) is medegedeeld bij missive van heden, waarvan een afschrift hiernevens, en waaruit Uwe Excellentie kennis van al het voorgevallene zal kunnen bekomen [19]).

---

[17]) Onder dagteekening van 25 Juni 1835 no. 2 stelt de Minister van Eeredienst de Ministers van Justitie en Binnenlandsche Zaken van een en ander in kennis, aan den laatste tevens voorstellende, om de bekende instructie thans ook aan den Gouverneur van Friesland te doen toekomen. Den Gouverneur deelde hij mede, dat hij spoedig nadere instructies van den Minister van Binnenlandsche Zaken kon tegemoet zien. Onder dagteekening van 29 Juni 1835 no. 2 geheim deed de Minister van Binnenlandsche Zaken de aanschrijving aan den Gouverneur van Friesland afgaan en stelde hij daarvan de Departementen van Eeredienst en Justitie in kennis [Herv. Eered. 2 Juli 1835 no. 21].

[18]) P. Wierdsma (1776—1846); Procureur Crimineel, later President van het Prov. Gerechtshof te Leeuwarden.

[19]) In deze missive deelde de Procureur Crimineel mede, dat De Cock den 21en Juni op het erf van J. P. Ellens tweemaal voor ongeveer tweehonderd personen gepredikt en daarbij 's middags tevens vier ambtsdragers bevestigd, drie kinderen gedoopt en twintig personen „tot ledematen aangenomen" had, dat hij den 23en Juni 's avonds voor een gelijke schare in de schuur van F. A. Roorda was opgetreden en diens kind had gedoopt, en dat hij vervolgens naar Sneek was vertrokken [Herv. Eered. 29 Juni 1835 no. 5].

Ten einde van alles onderrigt te worden, heb ik heden de Hoofden van de plaatselijke besturen in deze Provincie *vertrouwelijk* uitgenoodigd, om den Heer *De Kock* naauwkeurig gade te slaan, wanneer hij zich in hunne gemeente mogt vertoonen, evenals alle andere bijeenkomsten en oefeningen, die over onderwerpen van godsdienst, in verband welligt met hetgeen door den Heer *De Kock* gedaan wordt, mogen worden aangelegd [20]) of gehouden, en om mij zoodra er iets van dien aard gebeurt, onmiddelijk daarvan kennis te geven, onder herinnering tevens voor zooveel noodig aan art. 291 tot en met art. 294 van het Strafwetboek, tengevolge waarvan proces-verbaal zal moeten worden opgemaakt en aan de bevoegde autoriteit verzonden van al hetgeen daarmede strijdigs mogt worden uitgevoerd.

De zaak vordert welligt echter eenige meerdere voorziening, doch ik ben niet bekend met hetgeen het Gouvernement van oordeel is, dat in dezen behoort te geschieden, en ik neem derhalven de vrijheid van Uwe Excellentie dringend de voorschriften te vragen, waarvan ik aan het slot mijner missive van den 23e dezer no. 79/6682 gewag heb gemaakt.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

203. Rapport van den Grietman van Kollumerland c.a. aan den Gouverneur van Friesland, 27 Juni 1835.

Herv. Eered.
2 Juli 1835 *no. 14.*

(kopy) *Aan den Heer Staatsraad, Gouverneur van Vriesland.*

no. 224 geheim. *Kollum,* den 27e Juny 1835.

Aan UHoogEdelGestr. missive van den 26e dezer maand no. 33 voldoende, heb ik de eer buiten en behalven het berigt, bij de onze van den 24e der loopende maand no. 217 aan UHoogEdelGestr. ingezonden, wederom ter kennisse van UHoogEdelGestr. te brengen, dat er twee onwettige vergaderingen te Burum zijn gehouden op Zondagen den 7 en 14e Juny ll. tusschen de leden der afgescheidene Gemeente en wel de eerste ten huize van *Yke Fokkes Boersma,* schoenmakersknegt, en de tweede bij *Reinder Durks Hamming,* molenaar aldaar. Dat aldaar als leeraar is opgetreden eenen *Pieter Kornelus Radema,* gardenier, oud 22 jaren, bij welke gelegenheid buiten de redevoering is psalm-gezongen, gebeden, en ook gecollecteerd voor de armen der afgescheidene Gemeente.

Ofschoon die vergaderingen mij tijdens het eerste schrijven aan UHEdgestr. bekend waren, ontbrak 't aan de noodige inlichtingen of bewijzen om een behoorlijk proces-verbaal op te maken; thans zijn wij gelukkig geslaagd, en hebben die overtredingen ter kennisse van de Regtbank gebragt.

---

[20]) Aanleggen = bijeenroepen, beleggen.

Globaal heeft men bij iedere vergadering de zamengekomene gemeente opgegeven tusschen de 40 en 60 personen, terwijl de redenaar bij het sluiten van het proces-verbaal ten zijnen bezware, in plaats van teekenen zich genoodzaakt vond te moeten verklaren, dat hij niet konde schrijven, komende wel voor de waarheid uit, en was de eerste die de vergaderingen boven 't getal van de 20 personen aan mij bekend maakte[21]).

De Grietman van Kollumerland en Nieuwkruisland,
(get.) VAN LIMBURG STIRUM.

204. Missive van den Burgemeester van Sneek aan den Gouverneur van Friesland, 28 Juni 1835.

Herv. Eered.
1 Juli 1835 *no. 3.*

(kopy) *Den Heere Staatsraad, Gouverneur van Vriesland.*

no. 4. *Sneek,* den 28e Juny 1835.

In antwoord op Uwer Excellentie's geheime missive van den 26e dezer maand no. 33, heb ik de eer te berigten, dat de gewezen predikant De Kock voorleden Donderdag den 25e dezer alhier is aangekomen en bij den bakker Johannes Andriessen[22]) is gelogeerd geweest; dat ik Vrijdagmorgen, zulks vernemende, onder de hand daarvan kennis heb gegeven aan den Heere President der Regtbank en den Commissaris van Policie, met bijvoeging aan laatstgenoemde om denzelven naauwkeurig gade te slaan. Naar ik gehoord heb, moet gezegde De Kock benevens Johannes Andriessen vanwege de justitie geroepen en gewaarschuwd zijn geworden tegen art. 291 van het Strafwetboek, en aangenomen zich daarnaar te zullen gedragen; dat daarop des avonds van zeven tot twaalf of een uur in den nacht ten huize van meergemelde Andriessen godsdien-

---

[21]) De Gouverneur deed van dit rapport mededeeling aan den Minister van Eeredienst bij missive van 30 Juni 1835 no. 79/6903.

De verschillende te Burum opgemaakte procesverbalen leidden tot een veroordeeling door de Rechtbank te Leeuwarden, uitgesproken op 8 Aug. 1835. Zie voor een extract uit dit vonnis A. M. C. van Hall, *De vrijheid van godsdienstoefeningen in Nederland verdedigd. Pleitrede,* Amsterdam, 1835, blz. 57—59.

[22]) J. Andriessen (1780—1844), schrijver van verschillende brochures in de dagen der Afscheiding. Tezamen met J. B. Wielenga schreef hij: *Tegengedachten op de gedachten van P. Hofstede de Groot...*, Sneek, 1834. Voorts: *List des Satans,* Sneek, 1835, en: *Korte opwekking aan allen die de Waarheid liefhebben en in alles vereenigd zijn met de leer onzer Dordsche vaderen door J. Andriessen, die als afgescheidene van de Herv. kerk in 1835, zich genoodzaakt vond in 1837 af te scheiden van de afgescheidenen,* Sneek, 1839. Zie over hem en zijn afzetting als ouderling in 1837: A. Tjoelker, *Ds S. van Velzen en zijn betekenis voor de Afscheiding in Friesland,* Leeuwarden, 1935, blz. 59—60, 102.

stige bijeenkomsten zijn gehouden, die een uur duurden en dan weder door andere hoorders werden vervangen. De dienaren van justitie en politie, benevens de ratelwacht, hebben zich steeds in de nabijheid van het huis gevestigd, daar er van tijd tot tijd veel volk op de been was; er hebben echter openlijk geene ongeregeldheden plaatsgehad, doch ik zou het zeer wenschelijk achten, dat van hoogerhand maatregelen worden genomen tegen zoodanige bezoeken, welke ik voor de rust der ingezetenen zeer schadelijk houde.

Volgens berigten is de berugte man Saturdagnamiddag om vier uur van hier naar Leeuwarden vertrokken.

Overigens heb ik reden om te gelooven, dat hier, vooral op Zondagavonden, wel meer dergelijke bijeenkomsten worden gehouden, waar dan door iemand van buiten, zooals door zekeren Pier Schaap van Workum, onlangs door Vijgeboom, of door anderen het woord wordt gevoerd. Ook wordt daaraan voedsel gegeven door den oudsten Predikant bij de Hervormden alhier, Ds Fockens [23]), die des Maandagsavonds onder den naam van cathegisaties in de kosterij oefening houdt, welke door zeer velen bezocht wordt [24]).

De Burgemeester van de stad Sneek,
(get.) TEATSE GONGGRIJP [25]).

205. Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 6 Juli 1835.

Herv. Eered.
15 July 1835 *no. 7.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 36 geheim. *Leeuwarden,* den 6. July 1835.

Na ontvangst van Uwer Excellentie's geheime missive van den 29. Juny ll. no. 2, welke een gevolg was van het door mij gedane rapport aan den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., nopens de op den 21. Juny ll. door den gewezen predikant *De Cock* te *Burum* in de grietenij *Kollumerland* en *Nieuwkruisland* gehoudene predikatiën voor meer dan *honderd* personen, waarbij *ouderlingen* en

---

[23]) L. Fockens (1763—1850); 1790 predikant te Windeweer, 1796 te Ruinen, 1798 te Grijpskerk, 1803 te Twijzel en Kooten, 1807 te Sneek. Vgl. over hem G. A. Wumkes, *It Fryske Réveil yn portretten,*[2] Bolsward, 1938, blz. 9—17 en passim.

[24]) De Gouverneur gaf van dit rapport kennis aan den Minister van Eeredienst bij missive van 29 Juni 1835 no. 79/6859.

[25]) T. Gonggrijp (1772—1838); 1824 lid van den Raad te Sneek; later Burgemeester aldaar; tevens lid van de Prov. Staten van Friesland.

diaconen gestemd en zelfs ook *kinderen gedoopt* zijn, en welke godsdienstoefeningen aldaar op den 23e dier maand zijn herhaald, terwijl bij dezelve ook *ledematen* zijn aangenomen, — heb ik den Heer Grietman dier Grietenij bijzonder aanbevolen om dergelijke *openbare godsdienstoefeningen* door alle gepaste middelen voor te komen en, zoo dat niet gelukt, alsdan volgens art. 292 des Wetboeks van Strafregt die bijeenkomst(en), wanneer zij mogten worden herhaald, te doen ontbinden, waarvan alsdan door Zijn Edelachtb. procesverbaal zal moeten worden opgemaakt om ter vervolging nog buitendien aan den Heer Officier van het arrondissement te worden gezonden, terwijl wanneer de zamengekomenen zich tegen de ontbinding mogen verzetten, alsdan voor de eerste maal enkel deswege in het procesverbaal melding zoude kunnen worden gemaakt, zonder dadelijk middelen van geweld te bezigen, doch echter met onmiddellijke kennisgeving in dat geval ook aan mij, ten einde deswegens nadere instructiën te kunnen geven.

In den geest van Uwer Excellentie's voormelde missive had ik dadelijk na het eerste gebeurde den Grietman van Kollumerland reeds voor zooveel noodig herinnerd aan art. 291 tot en met art. 294 van het Strafwetboek en met overleg van den Heer Procureur Crimineel in de Provincie had ik ook aanvankelijk last gegeven om van hetgeen daarmede strijdigs mogt voorvallen, procesverbaal op te maken en aan de bevoegde autoriteit in te zenden, terwijl ik met het geven van nadere instructiën of het voorschrijven van verdere maatregelen gewacht heb tot de ontvangst van voorschriften van gouvernementswege, die mij nu door Uwe Excellentie gegeven zijn.

Intusschen had ik ook reeds bij eene geheime circulaire van den 26. Juny ll. aan alle burgemeesters en grietmannen in de Provincie op grond van het voorgevallene te *Burum* mijn verlangen te kennen gegeven, om naauwkeurig te worden onderrigt van al hetgeen door den genoemden *De Cock* in dit gewest mag worden ondernomen, evenals van alle bijeenkomsten en oefeningen, die door anderen over onderwerpen van godsdienst, in verband welligt met hetgeen door *De Cock* gedaan wordt, mogen worden aangelegd of gehouden, en ik heb mitsdien Hun EdelAchtb. daarbij verzocht om naauwkeurig gade te slaan al hetgeen ter zake voorschreven in hunne gemeente mag voorvallen, alsmede om zoodra er iets van dien aard mogt gebeuren, mij daarvan onmiddellijk kennis te geven, onder kennisgeving voor zooveel noodig van de opgemelde artikels van het Strafwetboek, ten gevolge waarvan procesverbaal zal moeten worden opgemaakt en aan de bevoegde autoriteit verzonden van al hetgeen daarmede strijdigs mogt worden uitgevoerd.

Naar aanleiding dier missive heeft de Burgemeester der stad Sneek mij op den 28. Juny ll. kennis gegeven, dat *De Cock* aldaar op den 25e bevorens gekomen was en ook bijeenkomsten telkens echter van minder dan *twintig* personen, de eene na de andere, gehouden heeft, waarbij wel veel volk op den been is geweest, doch de rust niet is gestoord geworden, zijnde *De Cock* den 27. weder vandaar vertrokken.

De Grietman van Ooststellingwerf in de nabijheid van welke Grietenij, op de *Smilde* namelijk, *De Cock* met zijn huisgezin woonachtig is, heeft mij op den 1e dezer te kennen gegeven, dat

zonder dat de gemelde De Cock aldaar is werkzaam geweest, echter door anderen oefeningen te *Haulerwijk* gehouden zijn, waarvan de uitbreiding door ZEAchtb. zoo veel doenlijk wordt gekeerd, doch hetgeen op den duur mogelijk niet geheel zal gelukken, wijl men in het naburige *Appelscha* daartoe ook zeer genegen schijnt te wezen.

Ik heb gemeend het vorenstaande aan U.E. mede te deelen, gelijk ik de eer heb bij deze te doen, ten einde haar bekend te maken met al hetgeen ter zake voorschreven in deze Provincie is voorgevallen.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,

(get.) VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

206—209

Omtrent de vraag, hoe de samenkomsten der Afgescheidenen het best kunnen tegengegaan worden, raadpleegt de Minister van Justitie vertrouwelijk den Procureur Crimineel van Groningen en Drente, Sijpkens. Deze brengt dienaangaande een uitvoerig advies uit, dat goeddeels de instemming van den Minister verwerft.

Deze, gelijk ook zijn ambtgenoot van Eeredienst, is van meening, dat het voordragen van nieuwe wettelijke bepalingen vooralsnog ongeraden is. Men is overtuigd, dat nauwkeurige naleving van de bestaande bepalingen voldoende zou zijn. Dienovereenkomstig wordt het plan opgevat, met den Procureur Generaal in verbinding te treden, ten einde de rechtbanken te doen wijzen op het hoog belang van de uitvoering der bekende artikelen van het Strafwetboek overeenkomstig de jurisprudentie van het Hooggerechtshof, en tevens den Minister van Binnenlandsche Zaken te verzoeken door middel van een nadere aanschrijving de Gouverneurs uit te noodigen, aan de ontvangen bevelen de hand te houden en te doen houden.

206. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 29 Juni 1835.

Justitie.
16 Juli 1835 *no. 60.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Justitie.

no. 6 vertrouwelijk. *'s Gravenhage,* den 29. Juny 1835.

Ik neem de vrijheid, Uwe Excellentie te doen toekomen een bij mij ontvangen adres der leden van den Ring van Assen, houdende verzoek, om meer afdoende maatregelen tegen de meer en meer onrustbarende woelingen van *De Cock* en zijne aanhangers [1]).

Mij komt het voor, dat zoo onraadzaam het zoude zijn, thans nieuwe wettelijke bepalingen voor te dragen, het daarentegen allezins noodzakelijk is, dat de regterlijke en administratieve autoriteiten zich met alle nadruk en in den uitgestreksten zin bedienen van de magt, hun bij de bestaande wetgeving toegekend, om dit steeds toenemend kwaad te stuiten. Indien zulks werkelijk overal plaats had, zoude het mijns inziens niet wel mogelijk zijn, dat de genoemde *De Cock* genoegzaam zonder eenige belemmering *Groningen, Drenthe, Overijssel* en *Vriesland* doorkruist, op meerdere plaatsen opentlijk godsdienst houdt, zelfs voor talrijke vergaderingen, gemeenten organiseert en zich in alles gedraagt, alsof hij het Gouvernement opentlijk wilde trotseren. Moet dit zoo voortgaan, dan zijn zeker de gevolgen moeilijk te berekenen.

Aangenaam zal het mij zijn bij terugzending der stukken, door de mededeeling van Uwer Excellentie's gedachten te mogen worden voorgelicht.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

[1]) Vgl. hierboven no. 159.

207. Rapport van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente aan den Minister van Justitie, 12 Juli 1835.

Justitie.
28 Dec. 1835 *no. 73.*

Aan zijne Excellentie den Heer Minister van Justitie.

Groningen, den 12. July 1835.

Gaarne voldoe ik aan de vereerende last, bij Uwer Excellentie zeer vertrouwelijke missive van den 27. Juny ll. no. 65 aan mij opgedragen, om rakende de bekende woelingen der Separatisten in de provinciën Groningen, Overijssel en Drenthe, haar te onderrigten uit welk oogpunt ik de zaak beschouw: of er redenen zijn voor de verdere uitbreiding dier ongeregeldheden beducht te zijn, en zoo ja, welke naar mijn inzien de middelen zijn, waardoor op eene doelmatige wijze het kwaad kan worden te keer gegaan.

Al aanstonds overgaande tot de beantwoording der eerste vraag, meen ik na eene aandachtige overweging der tot hiertoe plaats gehad hebbende, uiterlijke en bekende daadzaken, te mogen vaststellen, dat de onregelmatige godsdienstige vergaderingen, veelal onder de leiding van den gewezen predikant *Hendrik de Cock* in deze en naburige provinciën sedert een geruimen tijd gehouden, moeten worden beschouwd hoofdzakelijk als uitwerkselen eener gaande gemaakte godsdienstige dweepzucht, en ten doel of voorwendsel hebbende, om de zuivere Gereformeerde kerkleer in onderlinge vergaderingen te belijden, vermits de Protestantsche kerk, zooals die thans bestaat, van hare oude, oorspronkelijke leer zoude afwijken en waarvan men zich alzoo als eene dwaalleer behoort af te zonderen.

Deze verschijnselen, in de geschiedenis niet zonder voorbeeld, kunnen zekerlijk bij de Regeering niet als onverschillig worden aangezien, maar vorderen aan hare zijde belangstelling en aandacht; zoo echter, dat men in de beoordeeling derzelve, zoowel als bij de beslissing van te nemen maatregelen, gelijk van zelfs spreekt, zich behoort te wachten voor overdrijving, hetzij om die woelingen te beschouwen als van geringe beteekenis, hetzij om daaraan meer gewigt te hechten dan de zaak wezenlijk verdient.

Het oogpunt, waaruit bij de Regering dit onderwerp, naar het mij toeschijnt, behoort beschouwd te worden, is niet gelegen in eene meer of minder gunstige beoordeeling der leerbegrippen zelve, die bij de Separatisten worden voorgesteld. De beslissing over waarheid of dwaling van een godsdienstig leerstelsel ligt niet in de kring van hare bemoeijingen. De Regering kan zich die zaak, naar ik meen, niet verder aantrekken dan voor zooverre de handhaving der openbare rust en orde en de bescherming van vrijheid en eigendom daarbij in aanmerking komen of in de waagschaal zouden kunnen gesteld worden, zoodat deze zaak uitsluitend en alleen uit een staats- en regtskundig oogpunt behoort te worden be-

schouwd [2]); en wanneer al de vriend van meer redelijke en waarlijk verligte godsdienstige leerbegrippen die dwaallingen dezer verdoolde Separatisten met weemoed moge beschouwen, kan echter deze ergernis, op zich zelve genomen, bij de Regering geen gewigt leggen in de schaal van hare beoordeeling.

Maar ofschoon deze onregelmatige godsdienstige vergaderingen tot hiertoe in haar uiterlijk voorkomen over het algemeen niet hebben aangenomen het karakter van tegenstand of overhelling tot staatkundige weerspannigheid of oproer, zoo mag men zich echter niet ontveinzen, dat de kwaadwilligheid zich gemakkelijk bedienen kan van deze hefboom der dweepzucht en opgewondenheid, tot stichting van maatschappelijke disorder en storing der openbaare rust. Ook buiten alle aanblazing is de onderlinge godsdiensthaat van ingezeten tegen ingezeten, van familie tegen familie, twee opgewondene partijen in elkanders tegenwoordigheid, reden genoeg om te kunnen duchten, dat te eeniger tijd hieruit maatschappelijke disorder zal kunnen ontstaan. Het is hierop, op deze disorder, dat vooral de aandagt van het openbaar gezag behoort te zijn gevestigd; want in de godsdienstige leer als leer, die de Separatisten prediken, ligt op zichzelf geen grond, dat zich de Regeering in het belang der maatschappij daarmede behoort te bemoeyen. De gewone middelen van verbreiding van waarheid en verlichting zullen tenminste met den tijd op de dwaling zegevieren; de waarheid laat zich niet door dwangmiddelen opdringen.

Hoe onschadelijk intusschen de leerbegrippen dezer Separatisten voor de rust der maatschappij zijn mogen, heb ik mij echter nimmer kunnen losrukken van de agterdocht, die ik koester, dat deze bewegingen niet als bloot toevallig en overal uit eerlijke godsdienstige belangstelling plaatshebben; maar dat er een onzigtbare magt bestaat, die deze bewegingen, ook buiten de provinciën, waarin dezelve meestal plaats hebben, bestuurd en opzet. Bijna alle protestantsche landen lijden in deze tijd aan min of meer godsdienstig-dweepzugtige, koortsachtige trilling: men kan derzelver gelijktijdigheid moeylijk uit toeval of bloote navolging verklaren. Het zal altijd de aandacht der regeeringen blijven verdienen, in hoeverre hieraan het Jesuitismus deel hebbe, hetwelk zich onder alle maskers verbergt en de voortdurende vijandin van de rust der staten blijven zal. Ook mag men niet voorbijzien, dat sommigen uit de school van Bilderdijk deze bewegingen schijnen te begunstigen.

Het is uit deze oogpunten, dat ik in het algemeen deze zaak beschouw.

Wat de tweede vraag van Uwe Excellentie betreft, of er redenen zijn voor de verdere uitbreiding dier ongeregeldheden beducht te zijn:

Hieromtrent valt aan te merken, dat het uitteraard hoogstmoeylijk is, daarop stellig, hetzij bevestigend, hetzij ontkennend te andwoorden.

---

[2]) Van het begin der alinea af tot hiertoe is een potloodstreep op den kant geplaatst, met de bijvoeging: „ita" (= ja, zeker). Ook in het vervolg staat de rand van het stuk vol potloodstrepen bij passages, die blijkbaar de bijzondere aandacht van den Minister getrokken hebben.

Veele omstandigheden van plaatslijken aard komen bij de beoordeeling dezer vraag in aanmerking, meerder of minder welvaart, minder of meerder vatbaarheid voor verleiding, verschillende trappen van verlichting en beschaving, meerder of minder belangstelling of onverschilligheid in godsdienstige aangelegenheden, meerder of minder invloed van geestelijken of leeken, die deze bemoeyingen tegengaan of begunstigen, en veele andere omstandigheden, die in verschillende plaatsen van het vaderland zeer verschillend zijn kunnen.

In de provincie Groningen, waar ik het meest bekend ben, hebben deze vergaderingen en predikatiën zekerlijk binnen den tijd van een jaar toegenomen en ik ben ook niet vreemd van te gelooven, dat in deze en gene dorpen, alwaar zulks tot hiertoe geen plaats heeft gehad, nog wel vergaderingen van dezen aard zullen worden aangelegd. Ten aanzien der stad Groningen en andere meer bevolkte plaatsen in dit gewest zie ik minder reden van vrees voor uitbreiding, omdat in het algemeen de godsdienstige verlichting en verdraagzaamheid, gelijk mede de algemeene geest der maatschappij, geen aanleiding tot deze vrees schijnen te geven, zoodat ik in het algemeen het meest overhel om te gelooven, dat deze woelingen in dit gewest veelal hare voornaamste hoogte van uitbreiding bereikt heeft[3]). Ook is het mij voorgekomen, dat de verschillende regterlijke vervolgingen, welke hebben plaatsgehad. indien dezelve dan al niet het gewenscht resultaat volkomen hebben opgeleverd, toch uitgewerkt hebben, dat op verschillende plaatsen deze vergaderingen gebleven zijn beneden het getal van twintig persoonen.

Ten aanzien der gevolgen en waarlijk maatschappelijke disorders uit deze vergaderingen en godsdienstoeffeningen voortvloeyende, zie ik wel de mogelijkheid, maar geen waarschijnlijkheid die op stellige gronden rust, dat deze zich zullen vermenigvuldigen en toenemen, voornamelijk bij de aanwending van doelmatige middelen aan zijde van het openbaar gezag, waarover ik mij straks nader verklaren zal.

De ondervinding heeft ook niet geleerd, dat na de gedane geregtelijke vervolgingen, b.v. tegen hen die zich aan storing van de regelmatige en wettige godsdienstoefeningen hadden schuldig gemaakt, deze disorders zich opnieuw hebben vertoond. De individueele buitensporigheden en dwaasheden van een ontstelde fantasie, noch ook de schandelijke wellustige gedragingen, welke hier en daar bij die zoogenaamde godsdienstige bijeenkomsten hebben plaats gehad, schijnen geene gegronde vrees te wettigen, dat deze buitensporigheden dermate zullen toenemen, dat daaruit grooter onheil voor de maatschappij zoude zijn vooruit te zien. Deze soort van dweepzuchtige phrenesiën[4]) en scandalen komen mij voor, in den tegenwoordigen toestand der maatschappij niet gemakkelijk zich zeer te kunnen vermenigvuldigen, en zulks ten dezen aanzien even zoo weinig, als er gegronde vrees zoude bestaan voor de herhaling van buitensporigheden der wederdoopers, die in de zestiende eeuw zoo zeer en zoo menigvuldig zich vertoonden. Gebrek echter aan

---

[3]) Hier staat een vraagteeken op den kant.
[4]) Phrenesie = razernij.

genoegzame kennis der plaatselijke omstandigheden in andere provinciën buiten Groningen doet mij eenigzins huiverig zijn, om nopens de gegrondheid der vrees voor verdere uitbreiding in die gewesten een stellig gevoelen te uiten. De verdere ondervinding zal dit alleen met zekerheid kunnen bepalen.

Ik meen hiermede te kunnen overgaan tot de beschouwing van het derde punct, namelijk, welke naar mijn inzien de middelen zouden zijn, waardoor op een gepaste en doelmatige wijze het kwaad kan worden te keer gegaan.

Het hoofdzakelijk en onmiddelijk kwaad, met welks repressie [5]) het openbaar gezag in deze zaken zich te bemoeyen heeft, is gelegen, naar mijn voorgestelde wijze van zien, in het voorkomen en verhinderen van niet volgens de wet geautoriseerde godsdienstige bijeenkomsten en niet in het daarstellen van eenig dwangmiddel tot voorkoming der verspreiding van dwaalende godsdienstige leerbegrippen.

Uit dat oogpunt kan ik mij niet vereenigen met de beschouwingen der kerkelijke ambtenaaren [6]), die naar inhoud der bijlagen gevoegd bij de missive van het Departement der zaken van de Hervormde Kerk in dato 23 Juny ll. [7]), deze woelingen meer schijnen te beschouwen als leidende tot verwarring en *disorder in de kerk* of in het Hervormd kerkgenootschap, dan wel tot ander staatkundig of maatschappelijk kwaad. Hierop komen ook neder de klagten der kerkelijke ambtenaaren in de stukken, welke gevoegd zijn bij de missive van datzelfde Departement in dato 29 Juny l.l. [8]) en door Uwe Excellentie aan mij ingezonden bij missive van den 3. July ll. no. 112.

Hieruit volgt, dat het openbaar gezag zich niet behoort te verzetten tegen de godsdienstige zamenkomsten of vergaderingen of oefeningen, bestaande uit een getal van minder dan twintig persoonen, en ik vereenig mij dus volkomen met het gevoelen van den Procureur Generaal, vervat in deszelfs missive van den 22. Juny ll. [9]), dat noch de justitie, noch de policie zich met deze particuliere zamenkomsten te bemoeyen hebbe. Ik houd alle dwangmiddelen ter voorkoming van deze kleinere bijeenkomsten in de gevolgen erger dan het kwaad zelf; de wet verbiedt dezelve niet en daarvoor kunnen gewigtige redenen worden aangevoerd. De bedenking der kerkelijke ambtenaaren, dat deze kleinere bijeenkomsten als een middel tot ontduiking van de tegenstand van het openbaar gezag moeten aangemerkt worden, is juist; maar de Staat kan hare grondwettige bescherming, welke zij aan alle bestaande kerkgenootschappen gelijkelijk verschuldigd is, niet zooverre uitstrekken, dat zij door belangstelling in eenig leerstuk of om verdoolde leeken op het regte

---

[5]) Repressie = onderdrukking.

[6]) Hierbij staat op den kant een vraagteeken.

[7]) Missive, waarbij den Minister van Justitie ter kennisneming worden toegezonden de adressen van den Ring Winschoten en het Classikaal Bestuur van Winschoten d.d. 15 April en 27 Mei — zie de nos. 139 en 143 — en de rapporten van den Burgemeester van Uithuizermeeden en den Gouverneur van Groningen d.d. 27 Mei en 12 Juni — zie de nos 144 en 146 [Herv. Eered. 23 Juni 1835 no. 1].

[8]) Zie hierboven no. 206.

[9]) Zie hierboven no. 172.

spoor te houden, bijzondere en private oefeningsgezelschappen verbiede en uiteendrijve. De bestaande wet gedoogt dezelve en zij kunnen bij geene nieuwe verboden worden.

Ook hieromtrent conformeer ik mij met de denkbeelden van den Procureur Crimineel in Overijssel, vervat in deszelfs missive [10]), die als bijlage gevoegd is bij den brief van den Procureur Generaal in dato 26 Juny ll., aan mij later toegezonden bij depêche van Uwe Excellentie van den 2. dezer, met de denkbeelden van welke beide magistraatspersoonen, daarin vervat, ook ik mij conformeer.

Maar geheel anders denk ik ten aanzien van grootere vergaderingen; daarin ligt uit haar aard grooter gevaar voor rustverstoring, voor tegenstand, voor schennis van personen en eigendommen; vergaderingen, vooral dan te gevaarlijker, wanneer men zich de vermenigvuldiging daarvan voor den geest brengt, wanneer dezelve zich bemoeyden met staatkundige onderwerpen, of bijaldien andere kerkgenootschappen b.v. de Catholyken met het houden van processiën als anders, zich in het openbaar in grooten getale van tijd tot tijd gingen verzamelen. Het zijn dus de grootere bijeenkomsten buiten toestemming van het openbaar gezag, welke behooren te worden geweerd [11]).

En dan ontstaat in de eerste plaats vóór alle andere overwegingen vanzelf de vraag, of de voorhandene middelen van repressie van deze grootere bijeenkomsten voor genoegzaam te houden zijn.

Ik meen deze vraag in het algemeen bevestigend te mogen beantwoorden, mits bij rigtige toepassing en stipte uitvoering der bestaande bepalingen.

De voorschriften vervat in art. 291, 292 en 294 van het Wetboek van Strafregt — dit laatste artikel echter altijd in verband met de vorigen — schijnen bij eene naauwkeurige toepassing bij voortduring tegen de leiders en bestuurders dezer vergaderingen een genoegzaam dwangmiddel, in verband met de uitvoering der gegevene instructiën aan sommige gouverneurs tot het dissolveren via facti [12]) van deze bijeenkomsten door de administratieve policie, immers voorshands ter beteugeling derzelve. Herhaalde geldboeten, invorderbaar bij lijfsdwang, maken deze vergaderingen op den duur te kostbaar, dan dat men kan veronderstellen, dat daartoe een aanhoudende neiging kan blijven bestaan bij de aanleggers. En de dagelijksche verdrijving en dissolutie via facti door de plaatselijke policie zal altijd, gevoegd bij de geregtelijke condemnatiën, naar het mij toeschijnt, immers totdat nadere ondervinding het tegendeel zal geleerd hebben, een genoegzaam krachtig middel zijn van repressie, behoudens de verantwoordelijkheid daarenboven van alle individus wegens andere misdaden bij die gelegenheden gepleegd.

De ondervinding, niettegenstaande de vermenigvuldiging dezer woelingen en vergaderingen ondanks de gedane regtsvervolgingen, schijnt deze mijne beschouwing niet te logenstraffen, omdat ik meen dat niet altijd en overal het meest krachtig middel, de dade-

---

[10]) Zie hierboven no. 173.

[11]) Bij dezen laatsten zin staan strepen aan den kant, met de opmerking: „dit alles schijnt gegrond."

[12]) Dissolveeren via facti = door middel van de daad, met geweld ontbinden.

lijke uiteendrijving van deze vergaderingen, door de plaatselijke policie is bewerkstelligd geworden, zoodat men uit de vermenigvuldiging dezer bijeenkomsten niet mag besluiten tot de ongenoegzaamheid der verordeningen zelve, onder voorwaarde van welker uitvoering deze alleen als voldoende kunnen worden aangezien.

In de stad Groningen zijn meermalen deze meer talrijke, bij de wet verbodene, godsdienstige zamenkomsten door de policie, tengevolge der uitgevaardigde instructiën, met goed gevolg via facti gescheiden; en vandaar dan ook, naar het mij toeschijnt, dat zich te dier stede deze meer talrijke bijeenkomsten niet meer hebben geopenbaard. Deze maatregel komt mij echter voor, tot hiertoe ten platten lande niet te zijn uitgevoerd, althans draag ik daarvan geen kennis, en de stukken, bij Uwer Excellentie's missive gevoegd, toonen, dat zulks bij verschillende gelegenheden, zoo in dit, als in andere gewesten, niet is gebeurd.

Zoo is blijkens de missive van den Burgemeester van *Uithuistermeeden* de plaatselijke policie bij het voorgevallene aldaar, noch ook te *Spijk,* werkzaam geweest om de menigte te doen uiteengaan.

In de provincie Overijssel schijnt mij toe hetzelfde gebrek te bestaan, daar volgens de missive van den Goeverneur dier provincie in dato 1 Juny ll. [13]), die ambtenaar van gevoelen is, dat alle tegenstand de ligtgeloovige en misleide menigte eerder aanmoedigen dan onderdrukken zal, zich voor het overige slechts bepalende, om aan den Burgemeester van *Wanneperveen* te kennen te geven, dat van het bestaan der vereenigingen van meer dan twintig persoonen procesverbaal zoude moeten worden opgemaakt, om aan den Officier ter vervolging te worden opgezonden.

Ditzelfde gebrek merk ik almede op in de uitvoering van maatregelen der policie in de provincie Vriesland, blijkens de missive van den Goeverneur van dat gewest van den 23. Juny ll. [14]), waaruit blijkt, dat zoowel die ambtenaar, als de Procureur Crimineel in Vriesland van gevoelen zijn, dat er aanvankelijk tegen die meer talrijke bijeenkomsten niets meer konde worden gedaan dan het opmaken van processen-verbaal, met inzending daarvan aan de bevoegde autoriteit ter fine van vervolging. Ik verlies hierbij echter niet uit het oog, dat het niet geblijkt uit de stukken, dat de Goeverneur van Vriesland eenige instructie bekomen heeft tot het doen bewerkstelligen van deze maatregel van policie, in voege de Heeren Goeverneurs van Groningen, Drenthe, Overijssel en Noord-Braband hebben ontvangen [15]).

Bij gebreke van uitvoering dezer maatregel, houd ik mij overtuigd, zal het bestaande kwaad niet kunnen worden beteugeld; als ook de regterlijke vervolgingen zonder dadelijke werkzaamheid der plaatselijke policie zekerlijk op zichzelve als onvoldoende moeten worden aangemerkt.

Ik ontveins voor mij even weinig alle de moeylijkheden, die er gelegen zijn in de daadwerkelijke ontbinding dezer vergaderingen

---

[13]) Zie hierboven no. 167.

[14]) Zie hierboven no. 201.

[15]) Hierbij staat op den kant de opmerking: „De instructie heeft hij, meen ik, thans van het Departement van Binnenlandsche Zaken bekomen."

door de plaatselijke policie ten platten lande, als deze zwarigheid gevoeld wordt bij de onderscheiden Heeren Goeverneurs van Groningen, Vriesland en Overijssel. Het is mogelijk, dat dit in de uitvoering, bij talrijke vergaderingen in het open veld gehouden, tegenstand ontmoeten kan, omdat de middelen van dwang, ter beschikking der burgemeesters te platten lande, in vergelijking der talrijkheid dezer bijeenkomsten, uitnemend gering zijn, en dat deze pogingen bij gebrek aan zedelijke kracht hier en daar vergeefsch kunnen worden aangewend, hetwelk noodwendig uitloopt op een triumf van de menigte over het openbaar gezag, — eene zaak inderdaad van hoogst bedenkelijken gevolge. Ook is het waarschijnlijk, dat bij soortgelijke gelegenheden de veldwachters, met de uitvoering dezer maatregelen belast, in de uitoefening van hunne functiën belediging en tegenstand kunnen ondervinden.

Deze moeilijkheden en bedenkingen beletten mij echter niet om te geloven, dat de plaatselijke policie geen bloot en lijdelijk aanschouwer behoort te zijn van deze meer talrijke vereenigingen en dat men zich in dat geval bloot met processen-verbaal en regterlijke vervolgingen moet vergenoegen [16]).

In de eerste plaats toch heeft de ondervinding deze moeylijkheden niet doen kennen, omdat men daarvan, zoover ik weet, geene genoegzame proeven genomen heeft.

Ten tweede bestaat deze moeylijkheid bij alle groote volksvereenigingen ten platten lande, op kermissen, bij hansworsten, charlatans, bij harddraverijen, bij alle welke ook niet zelden disorders, vechterijen, opgewondenheid, dronkenschap, partijgeest enz. zich opdoen: en echter weet over het algemeen de plaatselijke policie de bestaande disorder, door zich te empareeren [17]) van de auteurs en door dezelve in het gemeentehuis voor min of meer korte tijd te laten blijven en door het doen uiteengaan der volksmenigte met behulp der beschikbare gewapende magt, hoe gering dan ook, uit den weg te ruimen en alzoo de openbare rust te handhaven.

Trouwens zijn mij weinige voorbeelden bekend, dat deze pogingen der policie mislukt zijn, en niet onnatuurlijk, vermits bij eene groote volksmenigte, wier bedoeling niet is daadwerkelijke oppositie te maken tegen het openbaar gezag, er altijd veele gevonden worden, die de orde zijn toegedaan en de disorder afkeuren.

Van de meeste nieuwsgierigen toch heeft men bij soortgelijke gelegenheden niet veel te vreezen en de kwaadwilligen hebben alle reden om zich van geweld te onthouden tegen de agenten van het openbaar gezag, omdat hun de straf wacht, welke de wet efficacieus [18]) genoeg tegen daden van rebellie heeft vastgesteld.

Ten derden. Indien al de ondervinding mogt leeren, dat de middelen van dwang in landelijke gemeenten ter beteugeling dezer meer talrijke volksvereenigingen ongenoegzaam moesten worden geacht, waarvoor zekerlijk op deze en gene plaatsen wel gegronde vrees bestaan kan, dan nog bewijst dit niets voor het denkbeeld dat de bestaande verordeningen op zichzelve ongenoegzaam zijn, of dat bij de plaatselijke bestuuren een stelsel van lijdelijke aan-

---

[16]) Hierbij op den kant: „ita" (= ja, zeker).
[17]) Zich empareeren van = zich meester maken van.
[18]) Efficacieus = doeltreffend.

schouwing en bloot proces-verbalisering zoude moeten worden aangenomen, hetgeen zeker meer gemakkelijk dan krachtdadig is.

De Regeering kan toch in alle gevalle van gevreesde tegenstand maatregelen nemen tot handhaving van het openbaar gezag tegen daden van geweld.

Ik weet wel, dat ook dit gemakkelijker te zeggen valt dan uit te voeren; ik gevoel al het moeyelijke, ja schier het onmogelijke om ten platten lande overal een genoegzame militaire magt te houden ter verstrooijing van meer talrijke godsdienstige volksvereenigingen, wier gemoederen dweepzuchtig zijn opgehitst en waarbij ook ligtelijk de lust bekruipt om te dingen naar een martelaarskroon. De Regeering kan er geen vliegend militair legertje op na houden ter verstrooying dezer volksbijeenkomsten. Maar buiten alle bedenking van finantieelen aard, welke zekerlijk een groot bezwaar kunnen opleveren, schijnt mij een kleine magt van marechaussees genoegzaam voor de handhaving van het openbaar gezag ten platten lande. Hierop zoude ik vermeenen te moeten aandringen, maar vooral, indien bij ondervinding nader bleek van de noodzakelijkheid.

Intusschen schijnt het mij zeker, dat alle de pogingen der plaatselijke policie tot ontbinding, welke door de instructiën zijn voorgeschreven of nog voorgeschreven kunnen worden, op zichzelve ongenoegzaam zijn, bijaldien dezelve niet door de regtbanken worden ondersteund door toepassing van art. 291, 292 en 294 van het Wetboek van Strafregt, waarvoor ik voor de toekomst ten aanzien van de provinciën Groningen en Drenthe niet zonder zorg ben.

Ik zie hierin voor de toekomst grooter moeylijkheid dan om de plaatselijke hoofden der policie kragtdadig in beweging te brengen.

Ik heb hier niet op het oog het stelsel bij de regtbanken gevolgd, om deze artikelen niet toe te passen op godsdienstige vergaderingen beneden de twintig persoonen. Ik meen ook, dat dezelve daarop niet toegepast kunnen worden, blijkens de duidelijke bepaling van overschreding van dit getal als voorwaarde van strafbaarheid.

Ik heb hier ook niet op het oog het stelsel, bij een arrest van het Hooggeregtshof gevolgd, hetgeen ook bij mij wordt geamplecteerd [19]), dat art. 294 buiten verband met art. 291 en 292 niet kan worden toegepast, niettegenstaande het gezag des Heeren *Carnot*, tegens de eigenaars van huizen en gebouwen, verleend tot het houden van godsdienstige bijeenkomsten beneden het getal van twintig persoonen, omdat ik meen, dat de wet het verleenen van gebouwen tot deze meer kleine bijeenkomsten, welke niet onder straf verboden zijn en mitsdien geoorloofd, (niet) voor een strafbaar misdrijf heeft kunnen verklaren.

Neen niet hierin, maar in een ander stelsel, nu sedert onlangs bij de Regtbanken te *Appingadam*, te *Winschoten* en ook laatstelijk te Groningen in het hoogst ressort in appel geconsacreerd, strijdig tegen mijne conclusiën, en tengevolge waarvan art. 291—292 niet toepasselijk verklaard worden op de meer talrijke godsdienstige vergaderingen, die men niet heeft beschouwd voor zoodanige associatiën, als waarvan deze artikelen melding maken; en zulks niet-

---

[19]) Amplecteeren = goedkeuren.

tegenstaande in similibus bij alle deze regtbanken een contrair systhema is geadopteerd geweest [20]).

Het laatste vonnis in appel gevallen te Groningen, waarbij eene vrijspraak van de Regtbank te Winschoten tegens *Hendrik de Cock* is geconfirmeerd, dateerd van laatsleden Woensdag.

Deze leer meen ik, met allen eerbied voor regterlijke gewijsden, te mogen houden voor eene dwaling en die, wat de provintiën Groningen en Drenthe aangaat, zijn kan van veel bedenkelijkheid.

Het kan niet missen, of deze decisiën zullen beschouwd worden bij de Separatisten als een triumf, en zullen hen aanmoedigen tot uitbreiding van deze woelingen, waartegens de bemoeying der policie, zonder door de regtbanken te worden ondersteund, gevaar zullen loopen schipbreuk te lijden; vooral wanneer men hierbij in aanmerking neemt, dat de bekende afgezette predikant *Scholte* èn in Appingedam in eersten aanleg èn laatslijk in appel te Groningen op den 17. Juny l.l. is vrijgesproken, wel in eene andersoortige actie, doch die in een naauw verband staat met de geregtelijke vervolgingen tegens *Hendrik de Cock* ter zake de verbodene bijeenkomsten.

Wel is waar dat bij arrest van het Hoog Geregtshof van den 21. Juny ll., waarvan de Procureur Generaal bij deszelfs missive van den 22. Juny ll. melding maakt, de vrees schijnt te verminderen voor de gevolgen dezer dwaling in de toekomst.

Doch men moet niet uit het oog verliezen, dat het renvoy van die zaak naar de Regtbank te Winschoten het kwaad niet geneest, alzoo het is vooruit te zien, dat die Rechtbank, niettegenstaande 's Hofs decisie ter contrarie, haar laatst gemanifesteerd gevoelen ook in die zaak zal volhouden en waarin door het appel aan de Regtbank te Groningen, zoo vrees ik, geen redres zal worden gemaakt.

De slotsom van dit alles is intusschen, dat naar mijn gevoelen de bestaande wetten en verordeningen op zichzelven ter beteugeling van het kwaad genoegzaam zijn, mits uitgevoerd en toegepast; doch onvoldoende, indien dezelve niet gemeenschappelijk door de regtbanken en de plaatselijke regering worden uitgevoerd.

De vraag waartoe deze slotsom vanzelve aanleiding geeft, komt dus hierop neder: wat er behoort te worden gedaan ter verzekering der uitvoering der bestaande verordeningen.

Alvorens echter tot de beschouwing hiervan over te gaan, dient vooraf in overweging te worden genomen de voorslag van den Goeverneur der provincie Groningen om bij eene nadere en meer krachtige wet, bij het naar deszelfs inzien onvoldoende der bestaande strafbepalingen, in het aanwezige kwaad te voorzien.

Ten dezen aanzien deel ik volkomen in de wijze van beschouwen van Uwe Excellentie, in hare aan mij gerigte missive vervat, dat het, althans vooralsnog, hoogst ongeraden was eene nieuwe wettelijke verordening op eene zoo tedere materie voor te slaan; en ik geloof ook, dat men niet dan in den uitersten nood daartoe zijne toevlugt zoude behoren te nemen [21]).

---

[20]) Niettegenstaande dat in gelijke gevallen door al deze rechtbanken een tegenovergesteld stelsel aanvaard is.

[21]) Hierbij op den kant: „ita” (= ja, zeker).

Ik meen, zooals reeds is aangemerkt, dat het onvoldoende der bestaande straffen nog niet gebleken is en mitsdien dat deze hooge nood vooralsnog niet bestaat; want naar mijne wijze van zien is de uitvoering dezer wetten in verband met de maatregelen van policie tot hiertoe niet overal verzekerd geweest.

Het is waar dat de noodzakelijkheid eener nieuwe wet gebiedend zoude bestaan, indien men de zaak beschouwen moest uit het oogpunt der kerkelijke gezaghebbers; ja ook uit het oogpunt der wenschen van den meer verlichten godsdienstvriend, die geen welgevallen hebben kunnen in de tegenwerkingen der dweepzucht en in de stichting van wantrouwen tegen de meest verdienstelijke leeraars van het Hervormd kerkgenootschap, en die bij gevolg zich hoogelijk ergeren moeten, niet slechts aan den grooteren meer openbare godsdienstige bijeenkomsten der Separatisten, maar ook bijzonder aan die vereenigingen en oefeningen van een aantal persoonen beneden de twintig, waarop de bestaande strafbepaling niet toepasselijk is.

Maar uit het oogpunt, waaruit ik meen, dat deze zaak beschouwd moet worden aan de zijde der Regeering — het gevaar namelijk van grootere openbare bijeenkomsten voor de storing der openbare rust, welke vrees ik bij kleinere gezelschappen, ook dan, wanneer men hier en daar eenige nieuwsgierigen voor een deur of fenster van eenig oefeningshuis mogt aantreffen, niet voed —, dan schijnt er vooralsnog geen genoegzame grond voor eene verandering in de bestaande wetgeving.

Het is klaarblijkelijk, dat die nieuwe wet het geheele stuk der volksbijeenkomsten en clubs en mitsdien ook alle staatkundige woelingen van dien aard zoude moeten omvatten [22]); zoodat men in navolging van Frankrijk deze geheele materie opnieuw zoude moeten regelen. Aan welke moeylijkheden de openbare discussie van dit onderwerp, aan welken tegenstand bij de Staten Generaal en aan welk gevaar van rejectie [23]) met de gevolgen van dien men zich zoude blootstellen, ja in welke mate het standpunt der Regering ten aanzien van hare buitenlandsche en hoogere staatkunde hierdoor in de waagschaal zoude kunnen gesteld worden: dit alles kan bij Uwe Excellentie oneindig beter worden beoordeeld, dan door mij betoogd.

Maar dit acht ik in alle gevalle zeker, dat al wierden de strafbepalingen tegen deze bijeenkomsten versterkt, dat middel niet veel meer het doel zoude bereiken, zonder de krachtige medewerking der plaatselijke policie, dan de tegenwoordige wet; want het zal dan toch altijd wel onmogelijk blijven, evenals thans, om alle nieuwsgierigen, die in deze vergaderingen, in het open veld b.v., tegenwoordig zijn, onder de wet als leden van eene verbodene associatie te betrekken.

Wanneer intusschen latere ondervinding hoogere noodzakelijkheid van verandering in de wetgeving zal doen blijken, bijzonderlijk wanneer de dwaling der regtbanken niet anders te genezen zal zijn, om art. 291, 292—294 op de grootere volksvereenigingen niet toe te passen, dan zal de tijd kunnen geboren worden, dat de

---

[22]) Hierbij op den kant: „ita" (= ja, zeker).
[23]) Rejectie = verwerping.

Regering dit stuk in nadere overweging zoude behooren te nemen.

Na dit alles schiet mij nog over om Uwe Excellentie met weinigen [24]) te ontwikkelen mijn gevoelen in verband met alle deze beschouwingen, wat er diende gedaan te worden door Uwe Excellentie, om met de departementen van den Hervormden Eeredienst en van Binnenlandsche Zaken de nodige maatregelen te beramen, ten einde aan deze woelingen paal en perk te stellen.

Ten dien einde zoude het in de eerste plaats in consideratie kunnen komen, door eene circulaire missive aan alle de regtbanken, of misschien beter aan alle de ambtenaren van het openbaar ministerie, met last om daarvan een exemplaar aan de regtbanken over te leggen, hetzij vanwege Uwe Excellentie, hetzij vanwege den Procureur Generaal, de dwaling te doen kennen, waarin — blijkens de gewezene vonnissen in deze Provintie — sommige regtbanken schijnen te verseren [25]), alsof art. 291. 292. 293. 294 niet van toepassing zijn zouden op de alom bekende zoogenaamde godsdienstige bijeenkomsten dezer Separatisten, schoon ook bestaande uit een grooter getal dan twintig persoonen; met verder betoog van alle nadeelen, die uit dit stelsel zouden kunnen voortvloeyen, en met aanwijzing der jurisprudentie, door het Hooggeregtshof te 's Gravenhage hieromtrent bij meergemeld arrest uitdrukkelijk verklaart.

Ik meen dat, zonder eenigzins te empiëteren [26]) op de onafhankelijkheid der regters, zoodanige aanschrijving van nuttigen invloed zoude kunnen zijn, zoowel in deze Provincie, alwaar daartoe de meeste aanleiding bestaat, als voor de regtbanken in de andere provinciën, alwaar men zich deswege nog niet mogt hebben verklaard.

In de tweede plaats zoude ik als eene noodzakelijke maatregel aanraden, dat, vermits de Heeren Goeverneurs in de provinciën Groningen, Overijssel, Drenthe en Noord-Braband de vereischte instructiën door het Departement van Binnenlandsche Zaken schijnen bekomen te hebben, om door de orders der hoofden der plaatselijke policie in de gemeente via facti alle onwettige godsdienstige vergaderingen — waaronder ik alleen versta, die bestaan uit een getal boven de twintig [27]) — door de beschikbare policiebedienden of andere gewapende magt te doen uiteengaan, zonder dat het mij gebleken is, dat die instructiën tot hiertoe eenig gevolg gehad hebben, — gemelde Heeren Goeverneurs bij eene nadere en dringende aanschrijving behoorden te worden uitgenodigd, om aan die bekomene bevelen de hand te houden en door de hoofden der gemeentebesturen te doen houden, zonder wier medewerking aan geene beteugeling te denken is. En voorts, dat de inhoud dezer aanschrijving, ingevolge de magtiging Zijner Majesteit, mede werde gedepêcheerd aan de Gouverneur van Vriesland en anderen, alwaar toenemende vergaderingen van den bedoelden aard deze mesure mogten noodzakelijk maken. Ik veronderstel hierbij, dat door de regtbanken in het hoogste ressort, immers in het grootste gedeelte des lands, de toepassing van meergemelde strafbepalingen op de hoofden en leiders derzelver vergaderingen verzekerd zij.

---

[24]) Met weinigen = met weinige woorden.
[25]) Verseeren = verkeeren.
[26]) Empieteeren = inbreuk maken.
[27]) Hierbij op den kant: „ita" (= ja, zeker).

Deze zijn naar mijn inzien de voorname efficacieuse middelen, waardoor het wezenlijk te vrezen kwaad in de maatschappij schijnt te kunnen worden voorgekomen en waarbij ik tevens in consideratie meen te mogen geven, of niet in de provinciën, waar zich feitelijke tegenstand in de uitvoering der maatregelen van policie mogten voordoen, ten dienste der goeverneurs in zoodanige provinciën een detachement marechaussees beschikbaar konde gesteld worden, ter ondersteuning der gewone bedienden van policie ten platten lande [28]. Dit verdient naar mijn inzien de hoogste voorkeur boven het employ van gewone militaire magt.

Ter voorkoming van het te vrezen kwaad voor het Hervormd kerkgenootschap door het toenemend aantal der Separatisten en het houden van bij kerkelijke reglementen verbodene oefeningen, is het mij bij gebreke van genoegzame kennis in dat bestuur meer moeylijk een bepaald gevoelen te uiten.

In het algemeen echter veroorloof ik mij hieromtrent eene bescheidene aanmerking. Dat er namelijk naar mijne wijze van zien wel iets zoude kunnen worden gedaan om de predikanten opmerkzaam te maken op de noodzakelijkheid, zich vooral veelvuldig in hun huisbezoekingen te begeven [29], ten einde door vertrouwen en invloed de verdoolde menschen teregt te brengen, en zich ten dien einde vooral te bemoeyen met de geringere volksklasse, opdat zij zich voornamelijk hier van hunnen invloed verzekeren. Voorts om in de kerkvergaderingen zooveel mogelijk eensgezindheid te bevorderen, scheuring voor te komen, al te scherpe afbakening van beginselen van godsdienstige leerstelselen te vermijden, zich vooral te onthouden van te veel gezagoefening ten aanzien van leerstukken; en eindelijk, zoo mogelijk, om uit de kerkelijke reglementen te doen verdwijnen alle bepalingen, die aanleiding zouden kunnen geven tot opwekking van schadelijke naijver tusschen de predikanten, welke tot het kerkbestuur geroepen zijn, en hun, aan wien daarin minder invloed gegeven is [30], — alles ter voorkoming van schadelijke discordie [31] in het Hervormd kerkgenootschap.

Doch ik durf mij in deze materie niet verdiepen en meen dit aan het verligt oordeel der Regering geheel en al te moeten overlaten.

In de hoop van eenigermate door de vertrouwelijke en openhartige mededeeling mijner beschouwingen van deze hoogstgewigtige aangelegenheid aan de intentie van Uwe Excellentie voldaan te hebben, heb ik de eer, onder retour der toegezonden stukken, met de meeste eerbiedige hoogachting te zijn [32]

Uwer Excellentie onderdanige dienaar,

De Procureur Crimineel in de provincie Groningen,

T. SIJPKENS.

---

[28]) Hierbij op den kant: „Zal dit mogelijk zijn?"

[29]) Hierbij op den kant: „Schijnt veel attentie te verdienen."

[30]) Hierbij op den kant: „Dit is mij niet duidelijk."

[31]) Discordie = tweedracht.

[32]) Bij missive van 16 Juli 1835 no. 60 meldde de Minister den Procureur Crimineel de ontvangst van zijn „uitvoerig en belangrijk berigtschrift en advies", en betuigde hem „voor de waarlijk groote moeite" zijn „bijzonderen dank".

208. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 16 Juli 1835.

Justitie.
16 Juli 1835 *no. 60.*

(minuut) *Aan den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.*

Vóór dat Uwer Excell. missive van den 20 Juni ll. bij mij was ontvangen, betrekkelijk de uitbreiding der woelingen van de zoogenaamde Separatisten naar en in *Overijssel*[33]), was dienaangaande bij mij ingekomen het kopielijk bijgevoegd verslag van den Procureur Generaal d.d. 11 Juni ll. [34]), ten gevolge waarvan ik met onzen ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken in verstandhouding ben getreden opzigtelijk het doen eener aanschrijving aan den Gouverneur dier provintie; welke aanschrijving door mijn ambtgenoot echter reeds was gedaan naar aanleiding eener bij ZHEG. ontvangen missive van Uwe Excellentie.

Inmiddels was uwe hierbovenvermelde missive van 20 Juni door mij gesteld geworden in handen van den Procureur Generaal, die mij daarop onder dagteekening van 22 Juni heeft ingezonden een nader berigtschrift mede hierbij kopielijk gevoegd [35]).

Mij een en andermaal vertrouwelijk bij monde over de zaak der Separatisten met den Procureur Crimineel der provincie *Groningen*, den Heere *Sijpkens*, onderhouden hebbende, heb ik denzelven onder mededeeling der voornoemde stukken en Uwe latere brieven van 23, 25 [36]) en 29 Juni nader en zeer vertrouwelijk geraadpleegd. ZWEG. heeft mij hierop doen geworden het allezins uitvoerig en belangrijk berigtschrift, hetwelk ik gemeend heb, mede vertrouwelijk aan Uwe Excell. bij deze in originali te moeten mededeelen.

De overwegingen van den Heere *Sijpkens* hoofdzakelijk overeenkomende met den geest, waarin de zaak der zoogenaamde Separatisten dusverre door het Departement van Justitie is beschouwd, zoude het mijn voornemen zijn om in dien zin, wat aangaat de handhaving, toepassing en uitvoering der bestaande verordeningen en wetten, aan den Procureur Generaal en het Departement van Binnenlandsche Zaken te schrijven, ten ware Uwe Excell. daaromtrent bedenkingen mogt hebben, welke ik in dat geval gaarne zal vernemen.

---

[33]) Zie hierboven no. 171.
[34]) Zie hierboven no. 168.
[35]) Zie hierboven no. 172.
[36]) Deze missive bevatte de mededeeling van het bericht van den Gouverneur van Friesland in zake het optreden van De Cock te Burum; zie hierboven no. 207. Vgl. voor de overige hier genoemde brieven het rapport van Sijpkens.

Uwe Excell. zullen hierbij teruggeworden de bijlagen van hare missive van 29 Juni ll. no. 6.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

209. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 20 Juli 1835.

Justitie.
28 Dec. 1835 *no. 73.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 1. geheim. *'s Gravenhage,* den 20. July 1835.

Ik betuig Uwe Excellentie wel mijne erkentenis voor de mededeelingen en inlichtingen, vervat in Hare geheime missive van den 16. dezer no. 60; bijzonder ook van de belangrijke memorie van den Heer *T. Sijpkens,* Procureur Crimineel in de provincie Groningen.

Hoofdzakelijk kan ik mij zeer wel vereenigen met de wijze van zien van dien ambtenaar, welke ook Uwer Excellentie's goedkeuring heeft weggedragen, en ik zoude uit dien hoofde de door Uwe Excellentie voorgestelde aanschrijving aan den Heer Procureur Generaal en mededeeling aan het Departement van Binnenlandsche Zaken alleszins wenschelijk, doelmatig en noodzakelijk achten.

Wat mijn Departement aangaat, erken ik de gepastheid der *eerste* aanmerking van den Heer *Sijpkens* omtrent de verpligting, welke, vooral in tijden van godsdienstige onrust, door de leeraars als *herders* bovenal behoort in het oog gehouden te worden. Ik stel mij zelfs voor om terzelfder tijd, als vanwege de Departementen van Justitie en Binnenlandsche zaken de bedoelde aanschrijvingen mogten afgaan, eene aanmanende missive te verzenden aan de kerkelijke besturen, ten einde de leeraars onder hun ressort tot den meesten ijver in de vervulling hunner *herderlijke* pligten op te wekken.

Ook de tweede aanmerking van den Heer *Sijpkens* is alleszins gegrond: de noodzakelijkheid dat in de kerkelijke vergaderingen zooveel mogelijk eensgezindheid bevorderd, scheuring voorgekomen en te scherpe afbakening van leerstelsels vermeden worde.

Het verblijdt mij dan ook, dat vooral in de laatste Synodale vergadering die geest alle de besluiten volkomen bestuurd heeft, op eene wijze, die niet kan nalaten, op de mindere besturen gunstig te werken [37].

---

[37]) De Synode weigerde, gelijk in verscheidene verzoekschriften haar werd gevraagd, een nadere verklaring te geven van het formulier van onderteekening voor aankomende leeraren, en vaardigde, op voorstel van den hoogleeraar Clarisse, een aanschrijving uit, waardoor eener-

De derde aanmerking van den Heer *Sijpkens* schijnt mij minder duidelijk; voor zooverre hij het oog mogt hebben op het ongenoegen, hetwelk door de meermaals plaats hebbende continuatie van dezelfde leden in de kerkbesturen, bij hun verwekt wordt, die ook op hun beurt daarin zouden wenschen zitting te hebben, is het bezwaarlijk die ontevredenheid uit den weg te ruimen, zonder te vervallen in het tegenovergestelde kwaad, namelijk te veel afwisseling en daardoor het overgaan van het bestuur in min geoefende handen. Uwe Excellentie zal, door hare ondervinding voorgelicht, zeker het gewigt van deze mijne opmerking gevoelen [38].

De Minister van Staat, belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

zijds alle predikanten werden vermaand „om toch, in hun openbaar en bijzonder onderwijs, zich met bedachtzaamheid te onthouden van alles, wat de zuiverheid hunner belijdenis en Evangelieprediking eenigzins in verdenking zoude kunnen brengen", en anderzijds de kerkelijke besturen verzocht op het gedrag der predikanten en op de woelingen van onruststokers toe te zien, ter wegneming van alle misverstand en ter wering van allen moedwil en scheurziekte.

[38]) Het plan van den Minister van Justitie om zich rechtstreeks met den Procureur Generaal en den Minister van Binnenlandsche Zaken in verbinding te stellen tot het doen van de gewenschte aanschrijvingen, schijnt, althans officiëel, niet doorgegaan te zijn. Eerst een maand later werden de geopperde plannen in een rapport aan den Koning verwerkt; zie hierna no. 257.

210—232

Nadat Ds A. Brummelkamp van Hattem reeds de aandacht heeft getrokken van kerkelijke en burgerlijke autoriteiten in Gelderland, zien dezen hun moeilijkheden nog vermeerderen door de openlucht-godsdienstoefeningen in den Tieler- en Bommelerwaard, waarmee Scholte te Vuren begint.

De Minister van Eeredienst laat den Gouverneur van Gelderland onmiddellijk door Ds Donker Curtius inlichten aangaande de van den Minister van Binnenlandsche Zaken te wachten instructie. Mede op aandrang van den Officier van Justitie te Tiel geeft de Gouverneur daarop den Burgemeester van Vuren aanstonds de beschikking over een detachement militairen, dat zoo noodig ook naar omliggende plaatsen kan worden gedirigeerd, om verdere samenkomsten onder leiding van Scholte tegen te gaan.

Als deze maatregel nog niet afdoende blijkt te zijn, worden alle plaatselijke besturen in den geest der ministeriëele aanschrijving geïnstrueerd, met machtiging om, in geval er in hun gemeenten godsdienstige samenkomsten door De Cock of Scholte mochten worden belegd, aanstonds militaire assistentie van het naastbijgelegen garnizoen aan te vragen. Als gevolg daarvan wordt, op Zondag 23 Augustus, aan een godsdienstoefening van Scholte te Gameren door dragonders een eind gemaakt. De deswege ingediende klachten vinden geen gehoor, evenmin als verzoeken om gratie, nadat de Rechtbank te Tiel tal van vonnissen heeft uitgesproken.

Voor de snelle afwikkeling van een tegen Brummelkamp aanhangig gemaakte kerkelijke procedure wordt intusschen door het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland zorg gedragen.

210. Missive van den Burgemeester van Hattem aan den Gouverneur van Gelderland, 29 Juni 1835.

Herv. Eered.
15 Juli 1835 *no. 14.*

(kopy)
Confidentieel. *Hattem,* 29 Juny 1835.

Ik bevinde mij in de onaangename noodzakelijkheid, aan UHEG. vertrouwelijk mede te deelen, dat er eene zekere gisting in de gemoederen van de in- en opgezetenen dezer gemeente sedert eenigen tijd bestaat, en wel ten gevolge van de prediking en handelingen van den jongsten Leeraar alhier, Anthony Brummelkamp [1]), oud 23 jaren, van Elburg, zijne toenmalige woonplaats, als proponent naar deze stad tot predikant beroepen en die als zoodanig op den 19. October 1834 zijne intrede heeft gedaan.

Behoorende tot de secte van den ontzetten predikant Scholten, de gerug(t)makende De Kok en Van Velzen [2]) — zijnde de laatste deszelfs behuwdbroeder —, heerscht er werkelijk in de godsdienstige denk- en handelwijze der ingezetenen eene verwijdering. Deze man oefent door zijne prediking eene niet geringe invloed uit op de min verlichte en onkundige menigte.

Eene omstandigheid, die eenen bepaalden afkeer heeft verwekt en aanleiding tot verre gevolgen had kunnen geven, is, dat genoemde Predikant op Zondag den 21. dezer maand in den namiddag — die als dank- en biddag had behooren gevierd te worden — heeft geweigerd de doop toe te dienen aan twee kinderen van ouders, die door verzuim van hunne geloofsbelijdenis af te leggen geene ledematen der kerk waren. Deze gebeurtenis had plaats bij de openbare godsdienstoefening, bij gelegenheid dat een der gekomene kinderen door den predikant Brummelkamp gedoopt (moest) worden [3]), in tegenwoordigheid van vele die daarvan kennis droegen, omdat ZEW. Zondag bevorens van den kansel had bekend gemaakt,

---

[1]) A. Brummelkamp (1811—1888); 1834 predikant te Hattem, sedert 21 Nov. 1835 bij de afgescheiden „Gereformeerde gemeente" aldaar, 1839 te Schiedam, 1842 te Arnhem; 1854 docent aan de Theologische School te Kampen; 1882 emeritus.

[2]) S. van Velzen (1809—1896); 1834 predikant te Drogeham, sedert zijn afzetting predikant bij de afgescheiden gemeenten in Friesland, 1839 te Amsterdam; 1854 docent aan de Theologische School te Kampen; 1889 emeritus.

[3]) Vgl. A. Brummelkamp, *Levensbeschrijving van wijlen Prof. A. Brummelkamp,* 1910, blz. 48—50.

dat hij geene kinderen zoude doopen, waarvan de vaders of voogden geene ledematen waren. Bij deze bekendmaking heeft denzelven gevoegd die van geene Evangelische gezangen meer te zullen doen zingen, omdat ze strijdig met de leer zijn.

Ik heb het van mijnen pligt geacht, UHEG. bekend te maken met hetgene er alhier ten aanzien van den predikant Brummelkamp heeft plaats gehad, die door zijne afscheiding en prediking geen bijval vindt bij zijnen ambtgenoot Naumann van der Roest [4]) noch bij den Kerkenraad.

Ik gebruik hierbij de vrijheid, UHEG. te verzoeken om mij de noodige bevelen en voorschriften te geven, hoedanig te handelen, wanneer de gebeurtenissen en omstandigheden mogten vorderen, dat er tot behoud van rust en goede orde maatregelen genomen moesten worden [5]).

De Burgemeester van Hattem,
(get.) G. VAN BEUSEKOM [6]).

211. Rapport van het Classikaal Bestuur van Harderwijk aan den Minister van Eeredienst, 9 Juli 1835.

Herv. Eered.
15 Juli 1835 *no. 14.*

Aan Zijne Excell. den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Herv. Kerk.

Harderwijk, 9 July 1835.

Bij afwezigheid van den Praeses heeft de Scriba van het Klassikaal Bestuur van Harderwijk de eer, op de missive van den Heer Burgemeester van Hattem d.d. 29 Juny l.l., gesteld in handen van het Bestuur voornoemd, ten einde daarop te dienen van rapport, en den ondergeteekenden heden geworden, te berigten

1⁰ Dat het berigt van den Heer Burgemeester voornoemd aangaande zekere gisting, welke men in de gemoederen der ingezetenen van Hattem waarneemt ten gevolge van de prediking en de handelwijze van den predikant A. Brummelkamp, overeenkomt met een algemeen gerucht, reeds kort na de komst van voornoemden Predikant te Hattem van dáár in dezen omtrek uitgegaan.

2⁰ Dat er genoegzame redenen bestaan om het daarvoor te houden, dat gemelde Predikant instemt met de godsdienstige begrippen van de HH. Scholten en De Kock, en hunne partij met grooten ijver is toegedaan, hetwelk waarschijnlijk dezer dagen der Hervormde Synode genoegzaam zal blijken.

---

[4]) J. Z. Nauwman van der Roest (1781—1851); 1811 predikant te Middelie c.a., 1813 te Warmenhuizen, 1816 te Hattem.

[5]) Bij missive van 2 Juli 1835 no. 3940/22 verzoekt de Gouverneur van Gelderland den Minister van Eeredienst om in dezen de noodige voorzieningen te treffen en hem met zijn intentie bekend te maken.

[6]) In November 1835 werd hij door den Gouverneur van Gelderland wegens onbekwaamheid ontslagen; vgl. A. Brummelkamp, *t. a. p.*, blz. 57, noot.

3⁰ Dat het weigeren der doopsbediening door gemelden Predikant op Zondag den 21. Juny l.l. aan kinderen van ouders, die geene lidmaten waren der Herv. Kerk, eene daadzaak is, bij het Klassikaal Bestuur van Harderwijk reeds bekend uit eene bij missive van 23 Juny l.l. daaromtrent bij hetzelve ingekomene klagte der ouderen.

4⁰ Dat het Klassikaal Bestuur voornoemd, hoewel bij geruchte van eene bekendmaking van den predikstoel door voornoemden Predikant, *dat hij voortaan geene Evang(elische) gezangen zoude doen zingen,* gehoord hebbende, daarvan echter tot dusverre niet officiëel is onderrigt [7]).

De Scriba van het Klassikaal Bestuur voornoemd,

G. LAMERS [8]).

212. Schrijven van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Vuren aan den Minister van Eeredienst, 13 Juli 1835.

Herv. Eered.
15 Juli 1835 *no. 2.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken van de Hervormde Kerk enz.

Vuren, 13 July 1835.

Excellentie!

Wij ondergeteekenden, leden van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Vuren, klassis Zalt Bommel, rekenen ons verpligt, Uwe Excellentie dadelijk kennis te geven van 't geen er gisteren in onze Gemeente heeft plaats gehad. Reeds sinds eenigen tijd hadden 19 leden dezer Gemeente, die bijna allen van elders tot ons waren overgekomen, zich van de Hervormde Kerk afgescheiden, vooral onder aanvoer van den Veenschen bakker Cornelis Nieuwenhuizen, die ook samenkomsten houdt en daarin het woord voert [9]). Doch gisteren is de Heer Scholten, vroeger predikant te

[7]) De Minister gaf van dit bericht kennis aan den Gouverneur van Gelderland, met bijvoeging, dat de zaak thans bij het Classicaal Bestuur van Harderwijk legaal werd behandeld [Herv. Eered. 15 Juli 1835 no. 14].

[8]) G. Lamers (1791—1869); 1816 predikant te Oldenkeppel c. a., 1822 te Harderwijk; 1861 emeritus.

[9]) Een aantal personen te Vuren had medio Februari van den Kerkeraad de schrapping hunner namen uit het lidmatenboek geëischt. Het Classicaal Bestuur had, evenals de Secretaris en Adviseur Janssen, aangeraden, het zonderlinge stuk wegens zijn ongeschikten toon terzijde te leggen, of althans van de onderteekenaars een individueele verklaring in behoorlijken vorm te eischen. Den 13den Maart voor den Kerkeraad geroepen, verschenen zij onder grooten toeloop van nieuwsgierigen en bloc en weigerden afzonderlijk voor den

Doeveren en Genderen, opnieuw te voorschijn gekomen en heeft, tot algemeene ergernis en ontroering van onze over 't geheel zoo bijzonder welgezinde Gemeente, van uit een varkenshok eener boerenhofstede, toebehoorende aan Jan Walraven, alhier een leerrede gehouden over Gal. 4 : 26, terwijl het getal zijner toehoorders, die uit het naburig Gorinchem en vele andere plaatsen waren zamengekomen, zeker niet minder dan 500 was. Des namiddags zijn door genoemde Heer voor drie *nieuw afgescheidene* gemeenten, namelijk Vuren, Brakel en Poederooijen, de noodige ouderlingen en diakenen bevestigd — onder welke althans een vroeger nog geen lidmaat was —, en uit meer dan ééne gemeente onderscheidene kinderen gedoopt.

Wij vreezen, dat de Heer Scholte door deze bezoeken bij ons te herhalen en door dezelve, zooals zijn voornemen schijnt, van tijd tot tijd al rondreizende verder uit te strekken, veel onrust en opschudding in de beste gemeenten zal aanrigten en nu nog veel meer nadeel stichten voor de Nederlandsche Hervormde Kerk dan vroeger, toen hij aan eene vaste standplaats verbonden was.

Het is daarom, dat wij meenden Uwe Excellentie van het gebeurde terstond berigt te moeten doen, terwijl wij vol vertrouwen zijn, dat door Uwen vermogenden invloed spoedig maatregelen zullen worden genomen ten einde, indien mogelijk, dergelijke tooneelen in 't vervolg hier en elders voor te komen, en alles zal worden aangewend, wat door de wet des lands, door 't belang der Hervormde Kerk in 't algemeen en der gemeente te Vuren in 't bijzonder mogt worden voorgeschreven [10]).

Leden van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Vuren,

J. EVERWIJN [11]), voorzitter.
AND^s VAN WESTRIEN.
C. WILLEM STIJN.
HENDRIK EKELMANS.
G. J. DE BRUYN.

Kerkeraad te verschijnen. De Kerkeraad besloot den „aanvoerder" C. Nieuwenhuizen aanstonds te schrappen; de overigen kregen drie maanden bedenktijd. Zie Herv. Eered. 27 Febr. 1835 no. 1 en 3 April 1835 no. 11.

[10]) Met toezending van deze missive gaf de Minister zijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken in overweging om de bekende instructie ook aan den Gouverneur van Gelderland te doen toekomen, „te meer daar volgens ontvangen informatiën ook andere plaatsen van Gelderland door de woelingen van Separatisten ontrust worden."

Den Kerkeraad van Vuren verzocht hij, het Classicaal Bestuur van Bommel van alles op de hoogte te houden en zich desnoods ook te wenden tot den Gouverneur der Provincie [Herv. Eered. 15 Juli 1835 no. 2].

Bij missive van 16 Juli 1835 no. 2 geheim gaf de Minister van Binnenlandsche Zaken kennis, dat de bedoelde aanschrijving door hem „op heden" was verzonden [Herv. Eered. 20 Juli 1835 no. 2 geheim]. De Minister van Justitie werd tevens van een en ander op de hoogte gehouden.

[11]) J. Everwijn (1803—1886); 1828 predikant te Vuren en Dalem; 1880 emeritus.

213. Missive van het Classikaal Bestuur van Zaltbommel aan den Minister van Eeredienst, 15 Juli 1835.

Herv. Eered.
24 Juli 1835 *no. 29.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Herv. Kerk enz.

no. 15.

Excellentie!

Na het afzenden der confidentiële missive aan Uwe Excellentie van gisteren 15 d.[12]), is bij het Classikaal Bestuur ingekomen een brief van den Kerkeraad van *Vuren,* houdende kennisgeving van het gebeurde aldaar met den Heer *Scholte.*

Het Classikaal Bestuur heeft de eer, dien brief copiëlijk hierbij te voegen, met berigt tevens, dat de Scriba, na raadpleging met eenige leden van het Bestuur — bij afwezigheid van den Praeses — van het gebeurde te *Vuren* en van het voornemen van den Heer *Scholte* om aanstaanden Zondag te *Pouderooijen* te prediken, schriftelijk kennis gegeven heeft aan den Districtscommissaris van Bommelerwaard. Terwijl daarenboven — zoo de Scriba wel onderrigt is — van het voorgevallene te *Vuren* almede kennis is gegeven aan den Officier van de Regtbank te Tiel[13]).

Het Classikaal Bestuur van Bommel,
op last van hetzelve,

W. J. CROL[14]), scriba.

Gameren, 15 July 1835.

---

[12]) Deze missive bevatte een bericht, afkomstig van Ds Buijs Ballot te Brakel, over de godsdienstoefeningen van Scholte te Vuren; dat hij daarbij ook ouderlingen en diakenen voor een nieuwe gemeente te Poederoijen en Brakel had benoemd en van plan was, den volgenden Zondag te Poederoijen te preeken en zoo verder rond te gaan [Herv. Eered. 15 Juli 1835 no. 13].

A. J. Buijs Ballot (1786—1851); 1814 predikant te Standdaarbuiten, 1816 te Kloetinge, 1820 te St. Laurens, 1823 te Brakel, 1850 emeritus.

[13]) Mr W. A. van Lith de Jeude (1779—1851); 1807 schepen en lid van den Raad te Tiel; 1811 Substituut-officier bij de Rechtbank aldaar; 1819 Ontvanger; 1822 Controleur der directe belastingen; later Officier van Justitie; 1838 lid van de Rechtbank te Tiel.

[14]) W. J. Crol (1778—1853); 1803 predikant te Nieuwenhoorn, 1807 te Drumpt, 1812 te Driel, 1822 te Gameren; 1839 emeritus.

214. Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 18 Juli 1835.

28. Dec. 1835 *no. 73.*
Justitie.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 4236/1. *Arnhem,* den 18. July 1835.

De Burgemeester van Vuren berigt mij, dat hij in de afgeloopene week vernomen had, dat de gesuspendeerde predikant Scholten den volgenden Zondag in zijne Gemeente, ten huize van Jan Walraven, de heilige doop aan een aantal kinderen, zoo uit zijne, als uit andere gemeenten zoude komen bedienen en bij die gelegenheid eene leerrede houden; dat hij daarop Jan Walraven onder het oog had gebragt de gevolgen, welke hij te wachten had, indien hij zijn huis daartoe gaf; doch dat deszelfs vrouw hem had geantwoord, *dat God het haar ingegeven, en dus geene wetten, of wie ook, in deze haar konden hinderlijk zijn.*

Dat voornoemde Scholten dan ook laatstleden Zondag in zijne gemeente gekomen is en des voormiddags voor het huis van J. Walraven, onder den blooten hemel, in tegenwoordigheid van wel vijfhonderd personen, meest uit andere gemeenten, eene leerrede gehouden heeft, en des namiddags in tegenwoordigheid van die personen ten huize van J. Walraven negen kinderen gedoopt en ouderlingen en diakenen aangesteld heeft en verder bekend gemaakt, dat hij Zondag over acht dagen weder zoude komen prediken.

De Heer Officier van Justitie te Tiel zal voorschreven Scholten, Walraven en alle diegenen, welke zich tot ouderlingen en diakenen hebben laten bevestigen, uit kracht van art. 291, 292 en 294 van het Wetboek van Strafregt in regten vervolgen; dan, dit is niet voldoende om eene volgende leerrede te voorkomen. Intusschen is dit des te noodzakelijker, daar Scholte ook in andere gemeenten, zooals Poederoijen, Brakel enz. zijn voornemen heeft aan den dag gelegd om aldaar ook zoogenaamde godsdienstoefeningen te houden.

Ik heb diensvolgens op voorstel van gemelden Heer Officier van Justitie den Heer Provincialen Commandant verzocht om, ter voorkoming van ongeoorloofde zamenkomsten, op Zondag den 26. dezer een detachement van eenen wachtmeester en twaalf cavaleristen naar Vuren te zenden; terwijl ik aan den Heer Burgemeester dier Gemeente heb geschreven den brief, waarvan ik de eer heb, Uwe Excellentie hiernevens een afschrift in te zenden.

Ik hoop dat deze maatregelen Uwer Excellentie's goedkeuring zullen wegdragen; zullende ik niet in gebreke blijven om Uwe Excellentie den uitslag daarvan mede te deelen [15]).

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland,
(get.) v. H(EECKEREN) v. KELL.

---

15) Een geheel gelijkluidend schrijven ontving de Minister van Eeredienst. De laatste zond het ontvangen bericht bij missive van 12 Juli

215. Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Burgemeester van Vuren, 18 Juli 1835.

Justitie.
28. Dec. 1835 *no. 73.*

(kopy) *Aan den Heer Burgemeester van Vuren.*

no. 4236/1. *Arnhem,* den 18. July 1835.

Overgaande tot de beantwoording van UwEGes. missive d.d. 13 dezer no. 130, waarbij UEG. mij kennis geeft, dat de gewezene predikant Scholten voorleden Zondag godsdienstige bijeenkomsten gehouden en die tegen morgen over acht dagen aangekondigd heeft, meen ik UEGs. aandacht te moeten vestigen op de bepalingen van art. 292 des Wetboeks van Strafregt, houdende dat alle ongeoorloofde bijeenkomsten *zullen worden ontbonden,* terwijl het tweede lid van dat artikel de straf bepaalt, welke *daarenboven* op de daders zal worden toegepast.

Het spreekt vanzelf, dat het doen uiteengaan en ontbinden van deze vereenigingen niet in verband staat met de straf, welke de regter nader mogt uitspreken; zoodat de openbare magt geregtigd, bevoegd en gehouden is om, ter bewaring der rust en goede orde, *dadelijk na de ontdekking* de vereischte maatregelen in het werk te stellen, ten einde alle ongeoorloofde vereenigingen van personen te doen uiteengaan.

In het geval van vereenigingen als die van de gesuspendeerde predikanten Scholten en De Cock, waarbij de rust der ingezetenen zoozeer in de waagschaal wordt gesteld, is het de stellige pligt van het openbaar gezag om, dadelijk na het ontdekken van dezelve, ze door alle gepaste middelen, zelfs desnoods door den sterken arm, te doen uiteengaan en het daarvan op te maken proces-verbaal vervolgens aan de regterlijke magt mede te deelen.

Tot zoodanige ontbinding kan de hulp van de veldwachters en geregtsdienaars onvoldoende wezen, en ik heb dienvolgens den Heer Provincialen Commandant verzocht, een detachement van eenen wachtmeester en twaalf cavaleristen naar Vuren ter beschikking van UEG. te zenden; om gezien te worden, zullen zij op Donderdag aanstaande in den loop van den middag te Vuren komen; terwijl ik UEdGest. verzoek, hen in troepen van vier à vijf man des Vrijdags en Zaturdags in de Gemeente en derzelver omtrek te laten patrouilleeren.

Ik verzoek UEG. evenwel, van deze militaire magt geen gebruik te maken om de vergadering te ontbinden dan in geval van vol-

---

1835 no. 9 aan den Koning toe onder uiting van zijn vertrouwen, dat de maatregelen van den Gouverneur des Konings hooge goedkeuring zouden mogen wegdragen. Hij deelde den Koning tevens mede, dat die maatregelen blijkbaar een gevolg waren van de voorloopige, vertrouwelijke mededeeling, welke hem door Ds Donker Curtius was gedaan van de te verwachten instructie vanwege den Minister van Binnenlandsche Zaken [Staatssecr. 1835 W. 42 geheim].

strekte noodzakelijkheid, en eerst dan, wanneer alle andere middelen tevergeefs zullen zijn beproefd om die rustig te doen uiteengaan [16].

Het zoude kunnen gebeuren, dat Scholte, verneemende, dat er maatregelen genomen worden, om tegen Zondag den 26e dezer zijne bijeenkomsten te Vuren krachtdadig tegen te gaan, die te Beest of in eenig ander bijgelegen dorp beproefde. In dat geval verzoek ik UEdG., het detachement, hetzij op, hetzij zonder aanvrage van den Burgemeester van zoodanige plaats, derwaarts te zenden en, voor zooverre zulks elders mogt wezen dan te Beest, aan den Heer Burgemeester van zoodanige gemeente een afschrift te zenden van deze missive; wordende de laatstgemelde nu voor alsdan verzocht, zich daarnaar stiptelijk te gedragen.

Overigens verzoek ik UEdG. mij na Zondag den 26e dezer een omstandig verslag van het gebeurde mede te deelen.

Eindelijk, wanneer UEdG. mogt meenen, dat na dien Zondag het detachement, hetwelk van huisvesting, stalling en voeding voorzien moet worden, niet meer noodig zal zijn, verzoek ik UEG., hetzelve weder naar zijn garnizoen op te zenden.

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland,

(get.) v. H(EECKEREN) v. KELL.

216. Schrijven van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Vuren aan het Classikaal Bestuur te Zaltbommel, 19 Juli 1835.

Herv. Eered.
22 Juli 1835 *no. 1.*

(kopy) *Aan het Classikaal Bestuur van ZaltBommel.*

Vuren, 19 July 1835.

De Kerkeraad der Hervormde gemeente te Vuren, voldoende aan de des ontvangene uitnoodiging in dato 16 July 1835, heeft bij deze de eer aan het Classikaal Bestuur van Bommel nader in te lichten aangaande het voorgevallene te Vuren en de prediking

---

[16]) Zie voor het optreden van die dragonders te Vuren het adres van A. Versteeg c.s. aan den Koning, gepubliceerd in *Adressen aan Zijne Majesteit den Koning aangeboden... door de bedrukte en dolerende gemeenten, welke zich... hebben afgescheiden... Met eene voorrede door H. P. Scholte...*, 's Gravenhage, 1835, blz. 23—26. Het origineel bevindt zich Herv. Eered. 11 Dec. 1835 no. 15. Het volgende wordt in dit adres vermeld: „Gisteren echter zijn er twee van die dragonders in een onzer woningen doorgedrongen, terwijl de man met zijne vrouw bezig waren met bidden; de man werd met den sabel geslagen en bedreigd met doodschieten zoo hij rapport durfde maken. Op eene andere plaats werd het bidden in hunne tegenwoordigheid verboden."

van den Heer Scholte, en de daaromtrent gedane vragen te beantwoorden [17]).

1. De Heer Scholte heeft te Vuren gepredikt op Zondag den 12. July l.l. des morgens van 9 tot 12 ure; des middags is door hem niet gepredikt, maar zijn door Zijn Ed. 5 kinderen gedoopt van Vuren en 3 van elders; daarna zijn door hem ouderlingen en diakenen bevestigd. Hierbij werd, gelijk 's morgens, gezongen en gecollecteerd.

2. Men heeft te Vuren vooraf geweten, dat Scholte op voornoemde dag aldaar zou prediken en doopen; althans Vrijdags en Zaturdags werd dit door velen, die anders niet tot de Separatisten behooren, geloofd, hoezeer de geruchten daaromtrent vroeger meermalen in omloop niet werden bevestigd. Des Zaturdags zijn J. Walraven en C. Nieuwenhuizen tegen een en ander door den Burgemeester ook ernstig gewaarschuwd geworden, doch zulks maakte geen den minsten indruk, en men verklaarde dat men desniettegenstaande zijnen gang zou gaan, daar men God meer moest gehoorzamen dan de menschen. Evenwel waren er die nog bleven gelooven, dat er wel zou gezorgd worden, dat er niet meer dan 19 personen bij de prediking van Scholte tegenwoordig waren. Doch Zondagsochtends bleek echter spoedig dat alles welberaamd was en dat de aanhang van Scholte in alle naburige plaatsen met zekerheid was geïnformeerd van 't geen er stond te gebeuren.

3. Dat Scholte heeft afgekondigd, dat hij wederom te Vuren of elders zou prediken, dit is door den Kerkeraad niet vernomen, schoon het gerucht heeft gegaan, dat hij heden te Doeveren en Genderen, te Poederoijen, Ameide, Heukelum of Raamsdonk zou prediken. Maar door Zijn Ed. is toch verzocht om Maandag den 13. dezer voor den Heer De Cock een dankuur te houden, welk te Vuren ook heeft plaatsgehad [18]). Te Genderen heeft toen ook zulk een zamenkomst plaats gehad onder bestuur van Scholte, waarbij de policie en de wacht nog is te pas gekomen.

4. Voor Vuren zijn twee ouderlingen bevestigd, met name Aart Versteeg en Jan Schouwenburg, en twee diakenen, Klaas van der Linden en Cornelis Nieuwenhuyzen, allen te Vuren woonachtig, voor Brakel de ouderling Cornelis van Balen [19]) en voor Poede-

---

[17]) De Officier van Justitie te Tiel, die aanvankelijk mondeling over de gebeurtenissen te Vuren was ingelicht door Ds W. A. van Eeden, had om nadere inlichtingen gevraagd aan den Scriba van het Classicaal Bestuur. Om die te beter te kunnen geven, had deze den Kerkeraad van Vuren een aantal vragen gesteld [Herv. Eered. 22 Juli 1835 no. 1].

Ds W. A. van Eeden († 1861); 1797 predikant te Opijnen en Heesselt; 1843 door het Prov. Kerkbestuur van Gelderland uit zijn dienst ontzet, welk vonnis vervolgens veranderd werd in een schorsing voor onbepaalden tijd; 1848 met eervol emeritaat.

[18]) Deze dankstond had betrekking op de uitspraak van de Rechtbank te Groningen d.d. 1 Juli, waarbij de vrijspraak van De Cock door de Rechtbank te Winschoten d.d. 5 Mei bevestigd werd. Zie hierboven no. 141.

[19]) Deze C. van Balen, „koopman en rondventer van zoute visch en kruidenierswaren", wordt in een later rapport van het Classicaal Bestuur van Bommel genoemd „een der geschikste werktuigen voor den Heer Scholten om de afscheiding te bevorderen en uit te breiden" [Herv. Eered. 11 Dec. 1835 no. 15].

rooyen Dirk van Hulst en twee diakenen, Wijnand Bok en Hendrik More Wijnandsz., de eerste te Brakel en de 3 overige te Poederooyen woonachtig.

5. Het genoemde varkenshok [20]) staat twee passen achter de hofstede van J. Walraven in den boomgaard. Doch des middags heeft het doopen en bevestigen plaats gehad in het huis van J. Walraven voor eene schare van ongeveer 300 personen, die zoo binnen als buiten zich bevonden.

6. Vordering van afscheiding en schrapping van namen uit het ledenboek en ook uit het doopboek, wat hunne kinderen aangaat, is heden bij den kerkeraad ingekomen van 15 leden der Vurensche gemeente.

7. Het voorgevallene dato 12 Juli had juist plaats toen er te Vuren nog niet gepredikt werd, aangezien er te Dalem bij gelegenheid van het avondmaal, volgens gewoonte, des morgens en 's middags godsdienstoefening plaats had. Het voorgevallene heeft daardoor te Dalem des te meer ergernis gegeven. Desniettegenstaande was de gemeente bijzonder des middags zeer goed opgekomen. Buitengewoon was ook heden die opkomst te Vuren van alle welgezinden, die zeer talrijk blijven, even gelijk ook te Dalem, waar nog geen verzoeken tot afscheiding zijn ingekomen en ook niet verwacht worden. Over 't geheel is de gemeente van Vuren en Dalem tegen den Heer Scholte en zijnen aanhang zeer ingenomen, en wij gelooven niet zonder grond, dat het te vreezen is, dat de Heer Scholte bij eene dergelijke herhaling zijner openlijke prediking geduchten tegenstand zal ondervinden, daar men hoort verklaren, dat velen in de gemeente een en ander niet andermaal geduldig zullen aanzien. De Heer Viruly [21]) heeft ook opgewekt tot liefde, verdraagzaamheid, orde-terugkeering en deze aanmaning laten afkondigen en aanplakken.

De Kerkeraad der Hervormde gemeente te Vuren,
(get.) J. EVERWIJN, voorzitter.
enz.

217. Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 21 Juli 1835.

Justitie.
28 Dec. 1835 *no. 73.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 4303/2. *Arnhem,* den 21. July 1835.

Ter beantwoording van Uwer Excellentie's vertrouwelijke missive d.d. 16e dezer no. 1, neem ik de vrijheid, mij te gedragen tot

---

[20]) De vraag luidde: „Stond het varkenshok van waaruit Scholte gepredikt heeft in eenen boomgaard of op eene weide?"

[21]) M. Viruly (1781—1852); heer van Vuren en Dalem; steenbakker en glasfabrikant.

mijne missive van den 18e dezer no. 4236/1, waarbij ik Uwe Excellentie heb kennis gegeven, zoo van de openlijke godsdienstoefening door den gewezen predikant Scholten te Vuren gehouden, als van de maatregelen door mij in het werk gesteld, om dergelijke tezamenkomsten te dier plaats, op Zondag den 26e dezer te beletten. Ik had de eer, Uwe Excell. daarbij tevens mijne vrees te kennen te geven, dat voornoemde Scholten ook te Pouderoijen en Brakel soortgelijke zamenkomsten zoude houden, en het kwam mij dus voor, dat deze zaak op eene krachtdadige wijze in hare geboorte diende te keer gegaan te worden. De maatregelen, welke ik heb voorgeschreven, zijn het gevolg van geheime instructiën, door Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, aan den Heere Donker Curtius, President der Algemeene Synode gegeven, zoo mede van eene voordragt, door den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Tiel* aan mij gedaan, en ik zie overigens, dat dezelve overeenkomstig de bedoelingen van Uwe Excell. zijn.

Aan de besturen van Poederoijen, Brakel en Beest heb ik dezelfde instructiën als aan die van Vuren gegeven, en zal bijaldien zulks door Uwe Excell. niet wordt afgekeurd, ook aldaar en op alle plaatsen binnen deze Provincie, wanneer en waar Scholten zoogenaamde godsdienstoefeningen tracht te houden, die, desnoods door den sterken arm, doen weren [22]).

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland,
(get.) v. H(EECKEREN) v. KELL.

218. Schrijven van Ds O. van Tricht te Enkhuizen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Juli 1835.

Herv. Eered.
30 Juli 1835 *no. 2 P.*

Weledele gestrenge Heer!

Ik neem de vrijheid om UWeled. door deze een kort berigt mede te deelen van hetgeen er l.l. Zondag te Pouderooijen in den Bommelerwaard is voorgevallen.

Terwijl ik te Bommel gelogeerd was, vernam ik Zaterdag, dat den volgenden dag door den afgezetten predikant Scholte te Pouderooijen zou gepredikt worden. Ik begaf mij derwaards en zag er den genoemden man om half tien ure des voormiddags aankomen van Aalst, alwaar hij bij den schoolmeester Hasselman gelogeerd was. Eene groote schaar, zamengevloeid uit de dorpen van den Bommelerwaard, het land van Heusden, den Thieler- en Alblasserwaard en Gorkum, wachtte hem. Er werd op een ruim veld, toebehoorende aan zekeren v. d. Moore, eersten assessor des dorps,

---

[22]) Bij rapport van 22 Juli geeft de Minister van Binnenlandsche Zaken den Koning kennis van dit en het vorige schrijven van den Gouverneur van Gelderland. „Ik heb het pligtmatig geacht, Uwe Majesteit hiervan mededeeling te doen.” [Staatssecr. 1835 W. 42 geheim].

bij welken Scholte was afgestapt, een boerenwagen gezet en op denzelven een lessenaar met een foliobijbel. Scholte beklom den wagen en plaatste zich voor den opengeslagen Bijbel. Achter hem zaten vijf of zes welgekleede vrouwen, voor hem twee boeren. De wagen was omringd door circa zeshonderd, zoowel mannen als vrouwen. De spreker begon met het lezen van de tien geboden, waarop een lang votum volgde, hetwelk blijken opleverde, dat hij niet geheel zonder vrees voor storenis was. Daarop gaf hij tot voorzang op Ps. 34 : 2, 3, 4; dit werd gevolgd door eene voorafspraak en gebed van vrij langen adem. In alles straalde de kleur van overdrevene regtzinnigheid door, of liever ongepast gebruik van de leer der voorbeschikking, gemengd met kwalijk geplaatste oostersche beelden.

Na het gebed werd weder Ps. 34 : 6 en 8 gezongen. Hierop las hij tot tekst af Hebr. 4 : 9. De man scheen te willen aantoonen, dat in die plaats door den heiligen schrijver aan eene tijdelijke, geestelijke en *ook* eeuwige ruste gedacht was. Doch het was mij moeyelijk, om uit den zondvloed zijner woorden een handvol zaaks op te visschen. Het was louter overdrijving, verwarring en valsche mystiek, dat door hem in eene redevoering van anderhalf uur ruim werd voortgebragt[23]). Dit evenwel kan niet ontkend worden, dat zijn gepraat veel in zich had om een bevooroordeeld en dweepachtig gemeen weg te sleepen. Een lijdelijk Christendom of liever een valsch Quietismus was de schering en inslag van rede, zoowel als van het nagebed. Het laatste was vrij stekelachtig, niet slechts voor de Hervormde predikanten, maar ook voor het Vorstelijk Huis, doch echter met behoedzaamheid uitgedrukt. Na[24]) werd gezongen Ps 37 : 2 en 3; en voordat hij den gewonen zegen uitsprak, maakte hij bekend, dat op morgenavond een bidstond zoude worden gehouden en dat de liefdegiften der gemeente aan den uitgang der weide zouden worden ingezameld. Hetwelk dan ook gedaan werd door zekeren Van Balen van het dorp Brakel.

De zamenkomst is rustig afgeloopen en 's namiddags zijn er in huis drie kinderen gedoopt en, zoo ik gehoord heb, ook ouderlingen en diakenen der gemeente aangesteld.

Voor den aanvang van den zoogenaamden godsdienst was ik te Pouderoijen bij Do Van Herwerden[25]) ter kerk, die ongemoeid door de zamengevloeide menigte, was doorgegaan, doch ik telde er niet meer dan 26 toehoorders. Een mijner bloedverwanten, die ter kerk bleef, verklaarde mij, dat zijne aandacht grootelijks gestoord was geworden, niet slechts door het zingen der gemeente van Scholte, maar ook door deszelfs schelklinkende stem. De afstand van de weide tot de kerk was ook niet groot. Het verwonderde

---

[23]) Ds R. Macalester Loup te Zaltbommel geeft het mondeling verslag, door Ds Van Tricht aan hem gedaan, in zijn missive van 27 Juli aan den Minister van Eeredienst aldus weer: „Dat de predikatie van Scholten zeer verward was, — noch verklaring, noch verdeeling vernomen werd, — maar alles zulk eene hooge kleur van mystykerij had, dat het scheen, alsof Scholten bij Sleijermacher ware ter school geweest" [Herv. Eered. 28 Juli 1835 no. 2].

[24]) Na = aan het einde.

[25]) S. H. van Herwerden (1804 of 1805—1854); 1830 predikant te Poederoijen c. a., 1838 te Ter Heijden (N.-Br.).

mij ten hoogste, dat de man gedurende derdehalf uur onder eene brandende zonne, onbedekt van hoofd, zoo luid en zoo druk van gebaren heeft kunnen spreken, zonder verpoosen.

Zulk doen brengt de nadeeligste gisting in de gemoederen, waarvan de gevolgen niet zijn te berekenen, en zulke groote zamenvloeying van menschen, die nu nog rustig afloopt, maar die de kiem van volksberoering in zich bevat, moest dunkt mij — salvo meliori [26]) — met vasten ernst gestuit worden, tenminste zij moest evenmin geduld worden als de processiën der R. Catholijken. Doch ik zal mij niet vermeten om de besluiten van het Gouvernement vooruit te loopen.

Verschoon mij, WelEd. Gestr. Heer! dat ik misschien uw attentie reeds te lang heb bezig gehouden, doch ik meende als assessor van het Classikaal Bestuur van Hoorn en als oor- en ooggetuige hiertoe verplicht te zijn [27]).

Met verschuldigde hoogachting onderschrijf ik mij

WelEdelgestrenge Heer,
UWelEd. ootm. dienaar,
O. VAN TRICHT Az. [28]).

Z(alt)Bommel, den 29. July 1835.

219. Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Justitie, 29 Juli 1835.

Justitie.
28 Dec. 1835 *no. 73.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Justitie.

no. 4442/1. *Arnhem,* den 29. July 1835.

Tot mijn leedwezen verneem ik weder, dat de gewezen predikant Scholten op Zondag den 26. dezer te Pouderoyen op het erve en achter de woning van den fungerenden burgemeester Moore eene zoogenaamde leerrede gehouden en zijn voornemen aan den dag gelegd heeft om op morgen, zijnde Donderdag den 30. dezer, derwaarts terug te keeren, ten einde eene gemeente te organiseren, ouderlingen en diakenen te benoemen en tevens des avonds een bedestond te houden.

Ter voorkoming hiervan, heb ik den Heer Provincialen Com-

---

26) Salvo meliori = onder verbetering.

27) Bij missive van 30 Juli 1835 zond de Praeses van het Classicaal Bestuur van Zaltbommel, Ds R. Macalester Loup, den Minister van Eeredienst een copie van het officiëele bericht van den Kerkeraad van Poederoijen d.d. 29 Juli 1835, welk bericht echter geen enkele nadere bijzonderheid behelst [Herv. Eered. 5 Aug. 1835 no. 8].

28) O. van Tricht (1782—1849); 1806 predikant te Well c.a., 1811 te Meerkerk, 1816 te Enkhuizen; 1848 emeritus; meermalen lid van het Prov. Kerkbestuur van Noordholland en van de Algemeene Synode; overleden te West-Graftdijk.

mandant verzocht, om morgen met het aanbreken van den dag een detachement van 40 dragonders met een officier aan het hoofd te Pouderoyen te doen tegenwoordig zijn, terwijl ik, als den fungerenden Burgemeester verdacht houdende de bedoelde bijeenkomsten te begunstigen, althans niet tegen te gaan, den Heer Districtscommissaris van Boemelerwaard of bij diens afwezigheid den Heer Burgemeester 't Hooft te Z-Boemel als lid der Provinciale Staten, heb gecommitteerd, om, met adsistentie van het voorschreven detachement, zoodanig te werk te gaan, als ik vroeger aan den Burgemeester van Vuren in een gelijksoortig geval heb voorgeschreven.

Overigens heb ik den fungerenden Burgemeester van Pouderoyen ter verantwoording voor mij ontboden en zelfs den Heer Districtscommissaris of Staatslid voornoemd gemagtigd, om denzelve, desnoods, mijnentwege in zijne functiën te schorsen.

Uwe Excellentie hiervan kennisgevende, heb ik de eer Uwe Excellentie tevens te berigten, dat te Vuren ten gevolge der genomene maatregelen geene verdere ongeoorloofde bijeenkomsten hebben plaats gehad, maar alles zeer rustig is afgeloopen [29].

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland,
v. H(EECKEREN) v. KELL.

220. Circulaire van den Gouverneur van Gelderland aan de Gemeentebesturen, 30 Juli 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*
(gedrukt)

no. 4463/1. *Arnhem,* den 30. July 1835.

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland,

In aanmerking nemende, dat de afgezette predikant *Scholten* zich niet heeft ontzien om in de gemeenten *Vuren* en *Pouderoyen* ongeoorloofde vereenigingen tot godsdienstoefening te houden, kinderen gedoopt, eene nieuwe gemeente georganiseerd, ouderlingen en diakenen benoemd of althans zijn voornemen daartoe te kennen gegeven heeft;

Overwegende, dat het van het allergrootste belang is om ontrustende twisten en verdeeldheden, waartoe dusdanige tezamenkomsten aanleiding geven, voor te komen;

Heeft goedgevonden:

---

[29]) Een gelijkluidend schrijven werd gezonden aan de Ministers van Eeredienst en van Binnenlandsche Zaken, en vervolgens door den laatstgenoemde ingezonden bij den Koning [Staatssecr. 1835 W. 42 geheim].

Ook Donker Curtius schreef over dezelfde aangelegenheid een brief aan den Secretaris en Adviseur Janssen. Deze brief bevat echter geen nadere bijzonderheden; hij besluit met de opmerking: „Gij ziet, dat men er hier niet mede spot" [Herv. Eered. 30 Juli 1835 no. 1 P].

1⁰ De aandacht der stedelijke en plaatselijke besturen binnen dit Gewest te vestigen op de doelmatige bepaling, welke art. 292 van het Wetboek van Strafregt bevat, en dezelven alzoo te kennen te geven:

a. Dat alle ongeoorloofde bijeenkomsten van den aard, als bij het aangehaalde artikel zijn vermeld, *zullen* worden ontbonden, en dat het tweede lid van dat artikel de straf bepaalt, welke daarenboven — en outre — op de daders zal worden toegepast.

b. Dat het wel van zelfs spreekt, dat het doen uiteengaan en ontbinden der vereenigingen in geene betrekking staat met de straf, welke de regter *nader* mogt uitspreken, en dat alzoo die ontbinding kan en behoort te geschieden, onverminderd de geregtelijke vervolging tegen de daders; waaruit volgt, dat de openbare magt geregtigd, bevoegd en gehouden is, om, ter bewaring der rust en goede orde, *dadelijk na de ontdekking* de vereischte maatregelen in het werk te stellen, ten einde alle ongeoorloofde vereenigingen van personen te doen uiteengaan.

c. Dat echter deze waakzaamheid der administratieve autoriteit door de omstandigheden geleid en gewijzigd behoort te worden en derzelver aanwending slechts dan gebiedend pligt wordt, wanneer de bedoelde vereenigingen nadeelige gevolgen voor de rust der ingezetenen kunnen hebben, en dat van dien aard moeten gerekend worden de woelingen der gesuspendeerde predikanten *Scholten* en *De Cock.*

en *d.* Dat alleen in dit geval het de stellige pligt van het openbaar gezag is, om, *dadelijk* na het ontdekken van *zoodanige* ongeoorloofde bijeenkomst, dezelve door alle gepaste middelen, zelfs des noods door den sterken arm te doen uiteengaan, en het daarvan op te maken proces-verbaal vervolgens aan de regterlijke magt mede te deelen.

2⁰ De stedelijke en plaatselijke besturen in het bijzonder aan te bevelen, om door alle gepaste middelen voor te komen, of, zoo zij mogten plaats hebben, te ontbinden de bijeenkomsten van lieden, die zich verklaard hebben af te scheiden van het erkend Hervormd kerkgenootschap, en, zonder daartoe van het Gouvernement eenige autorisatie verkregen te hebben, eene openbare godsdienstoefening houden, evenals bezaten zij dezelfde regten als de door den Staat erkende kerkgenootschappen.

3⁰ De meergemelde besturen te autoriseeren, om in geval *Scholten* of *De Cock* zoogenaamde godsdienstige vereenigingen binnen hunne gemeente mogten willen houden, tot het beletten daarvan tijdig adsistentie bij den naastbijgelegen garnizoenscommandant te vragen; doch de manschappen, die daarop ter hunner beschikking zullen worden gesteld, niet te gebruiken om de vergadering te ontbinden, dan in geval van volstrekte noodzakelijkheid, en eerst dan, wanneer alle andere middelen tevergeefs zijn beproefd om die rustig te doen uiteengaan.

4⁰ Wijders de bedoelde besturen uit te noodigen, om de detachementen, die ter hunner dispositie zullen worden gesteld, behoorlijk van huisvesting en stalling te voorzien en dezelve naar hunne garnizoensplaatsen terug te zenden, zoodra hunne hulp niet meer wordt noodig geoordeeld.

5⁰ Eindelijk de stedelijke en plaatselijke besturen aan te schrij-

ven, om, evenals zij van alle buitengewone voorvallen moeten doen, zoo ook en voornamelijk van alle ongeoorloofde godsdienstige vereenigingen en van het daaromtrent door hen verrigte, des noods door buitengewone middelen van correspondentie, rapport te doen [30]).

De Staatsraad Gouverneur voornoemd,
(v. HEECKEREN v. KELL.)

221. Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 30 Juli 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken.

no. 4463/1. *Arnhem,* 30. July 1835.

De vrees, welke bij mij is opgekomen, dat de afgezette predikant Scholten, bij verhindering zijner ongeoorloofde, zoogenaamde godsdienstoefeningen op de eene plaats, die, evenals hij met opzigt tot Vuren en Pouderoyen gedaan heeft, in eene andere gemeente zal beproeven, heeft mij genoopt tot het nemen van het besluit, waarvan ik de eer heb Uwe Excellentie een exemplaar hiernevens in te zenden.

Verder heb ik de eer, Uwe Excellentie kennis te geven, dat ik den Heer Provincialen Commandant verzocht heb, om aan alle aanvragen om militaire adsistentie onverwijld gevolg te geven.

Ik hoop dat deze maatregelen Uwer Excellentie's goedkeuring zullen mogen wegdragen [31]).

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland,
v. H(EECKEREN) v. KELL.

---

[30]) Deze circulaire is ook gepubliceerd door Chr. W. J. Teeuwen, *Wegen Gods in Gelre*, Kampen, 1935, blz. 179—181.

[31]) De Minister deed van dit schrijven op 1 Augustus zonder meer mededeeling aan den Koning [Staatssecr. 1855 W. 42 geheim]. De Minister van Eeredienst, die een gelijkluidend schrijven ontvangen had, betuigde bij missive van 1 Augustus den Gouverneur zijn dank voor het te zijner kennis brengen van diens nadere maatregelen, die hem alleszins doelmatig waren voorgekomen [Herv. Eered. 1 Aug. no. 14].

222. Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 11 Aug. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken.

no. 4593/13. *Arnhem,* den 11. Augustus 1835.

De Regtbank te Tiel heeft, bij vonnis van den 5. dezer, den afgezetten predikant Scholten, zoo mede de door hem benoemde vier ouderlingen en vier diakenen, mitsgaders den persoon van Jan Walraven, te wiens huize de ongeoorloofde, zoogenaamde godsdienstoefening te Vuren heeft plaats gehad, te dier zake veroordeeld ieder solidair [32]) in eene boete van zestig gulden, benevens in de kosten der procedure.

De Heer Officier van Justitie bij gemelde Regtbank, mij hiervan kennisgevende, informeert mij tevens, dat ZEG. verwacht, dat de veroordeelden van dit vonnis zullen appelleeren [33]).

Ik heb de eer, Uwe Excellentie hiervan berigt te geven, terwijl ik er tot mijn leedwezen moet bijvoegen, dat voorschreven Scholten op den 2. dezer in het dorp Tricht weder eene leerrede heeft gehouden ten aanhooren van ongeveer 1300 personen, die van alle oorden derwaarts waren toegevloeid.

De Burgemeester van Buurmalsen, waaronder Tricht behoort, werd des Zaturdagsavonds onderrigt, dat zulks zoude plaats hebben, en verzocht den Heere Garnizoens-Commandant te Zalt-Boemel dienvolgens militaire adsistentie, ter voorkoming daarvan. De bedoelde Hoofdofficier evenwel, nog geene autorisatie hebbende kunnen bekomen, om in deze zaak manschappen beschikbaar te stellen, verschoonde zich daarvan op eene beleefde wijze, waarvan het gevolg was, dat de Burgemeester geen verdere hulp had dan die van eenen geregtsdienaar en eenen veldwachter. Met deze zwakke hulp voorzien, begaf hij zich des Zondagsmorgens naar Tricht ten huize van zekeren J. den Hartog, alwaar de vereeniging zoude plaats hebben, — maande den afgezetten Predikant, die juist begon te spreken, aan, om zijne redevoering te staken en de vergaderde menigte te scheiden; doch Scholten vond niet goed daaraan gehoor te geven en heeft van des morgens negen tot des middags twaalf ure gepredikt. Bij dit voorgevallene, zoo mede bij het uiteengaan der verzamelde personen, is niets onregelmatigs voorgevallen. Van

---

[32]) Solidair = hoofdelijk.

[33]) Zie voor dit vonnis A. M. C. van Hall, *De vrijheid van godsdienstoefeningen in Nederland verdedigd. Pleitrede,* 's Gravenhage, 1835, blz. 53—56. De Rechtbank te Arnhem bevestigde het vonnis van de Rechtbank te Tiel bij uitspraak van 17 October 1835, „overwegende, dat door of vanwege de appellanten generhande gronden zijn bijgebragt, om welke het voorvermeld ter eerster instantie ten hunnen nadeele gewezene vonnis zoude behoren te worden gecorrigeerd" [Arch. Hooggerechtshof 1835 no. 4121].

het gebeurde intusschen is proces-verbaal opgemaakt en aan den Officier van Justitie te Tiel ingezonden [34]).

De autorisatie tot het verleenen van militaire magt is nu door den Heer Provincialen Commandant verleend, en de bevelvoerende Officier te Zalt-Boemel heeft zelfs den Burgemeester van Buurmalsen geïnformeerd, dat hij thans hulp kan verleenen. Die maatregel werkt thans in de geheele Provincie, en ik hoop alzoo, dat ik verder niet verpligt zal zijn om Uwe Excellentie van verdere ongeoorloofde bijeenkomsten onder leiding van Scholten kennis te geven.

De Gouverneur van de provincie Gelderland,
v. H(EECKEREN) v. KELL.

223. Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst, 22 Aug. 1835.

Herv. Eered.
26 Aug. 1835 *no. 6.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk ezv.

no. 4879/15. *Arnhem,* den 22. Aug. 1835.

Bij gelegenheid dat de Heer Slothouber [35]), predikant te Oosterwolde, op Zondagnamiddag laatstleden voor zijnen ambtgenoot A. Brummelkamp te Hattem de godsdienst waarnam, hebben er in het kerkgebouw staande de dienst verregaande ongeregeldheden plaats gehad, welke geëindigd zijn in het mishandelen van onderscheidene personen, ten gevolge van welke ongeregeldheden de Predikant gedurende meer dan een half uur verpligt is geweest de godsdienst te staken en onderscheiden toehoorders de kerk hebben verlaten.

Volgens bekomen informatiën wordt de Hervormde kerk te Hattem, sedert dat de predikant A. Brummelkamp verklaard heeft volgens de Dordrechtsche Synode te prediken, door een toevloed van aan zijne stelling gehechte personen, die van wijd en zijd tot hem komen, bezocht, zoodanig dat deze zich van de plaatsen, aan ingezetenen van Hattem verhuurd of aan hen in eigendom toebehoorende, meester maken.

Dit een en ander heeft aanleiding gegeven, dat men op het nemen van maatregelen van policie in de kerk is bedacht geweest. Bij ge-

---

[34]) Ook in dit geval volgde een vonnis van de Rechtbank te Tiel. Den 2. Sept. 1835 werd Scholte veroordeeld tot *f* 90.— boete wegens ongeoorloofde godsdienstoefeningen op 26 Juli te Poederoijen en op 2 Aug. te Tricht, terwijl J. den Hartog, omdat hij zijn achterhuis voor het houden der laatstgenoemde bijeenkomst had afgestaan, veroordeeld werd tot een boete van *f* 60.—.

Dit vonnis werd evenals dat van 5 Aug. door de Rechtbank te Arnhem bekrachtigd.

[35]) H. Slothouber (1799—1873); 1824 prelikant te Garderen c.a., 1830 te Oosterwolde (Geld.), 1836 te Huizen, 1856 te Op en Neder Andel, 1859 te Doornspijk, 1870 te Randwijk.

legenheid nu van de middag-godsdienst op laatstleden Zondag had zich weder eene menigte personen, in de vooronderstelling dat gemelde Brummelkamp zoude prediken, naar de kerk begeven en als naar gewoonte de toegangen in dezelve bezet, hetgeen aanleiding gaf, dat de beambten der policie hun in het vriendelijke verzochten om die plaats te verlaten, waaraan echter geen gehoor werd gegeven; terwijl sommige zich eerst met woorden en naderhand met daden verzetteden.

Alle vriendelijke vermaningen, zoo aan de zijde van de Stedelijke regering als aan die van den Vrederegter, hebben in dezen geen gewenscht gevolg gehad, terwijl op het verschijnen van deze ambtenaren onderscheidene personen de messen getrokken hebben, zoodat de justitie- en policiebeambten in de noodzakelijkheid zijn gebragt om met geweld de rustverstoorders te keer te gaan.

Het Plaatselijk bestuur heeft het, ter voorkoming van verdere ongeregeldheden, noodig geacht om een detachement van het garnizoen te Zwolle te vragen en hetzelve dan ook werkelijk bekomen, zijnde door den Heer Vrederegter het geregtelijk onderzoek vervolgens voortgezet en bereids de personen van Hendrik Kramosser, mr smid, Gerardus Ahasverus van Doornum, landbouwer, beide te Hattem woonachtig, en Harmen Derks Boeve, landbouwer, woonachtig onder Heerde, als beschuldigd van deel te hebben aan de voorschreven ongeregeldheden, in hechtenis genomen.

De Vrederegter, wiens gehouden gedrag ik in dezen vooral zeer moet prijzen, geeft mij kennis, dat hij het ter voorkoming van wraakoefening, die hij stellig voorziet, en ten einde het geregtelijk onderzoek met de noodige klem voort te zetten, voor het tegenwoordige nuttig, ja noodzakelijk acht, dat er vooralsnog een detachement in de gemeente verblijve.

Ik heb dan ook, ten einde de Justitie in deze te ondersteunen, aan het Bestuur van Hattem te kennen gegeven, dat het vooralsnog de assistentie van de troepen zoude blijven behouden; zullende ik de eer hebben, Uwe Excellentie nader, indien er onverhoopt iets belangrijks mogt voorvallen, te dienen van rapport.

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland,
v. H(EECKEREN) v. KELL.

224. Schrijven van Ds W. J. Crol te Gameren aan den Minister van Eeredienst, 24 Aug. 1835.

Herv. Eered.
26 Aug. 1835 *no. 1.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Herv. Kerk, enz.

Gameren, 24. Aug[s] 1835.

Excellentie!

De Scriba van het Classikaal Bestuur van Bommel vindt zich, bijzonder in zijne hoedanigheid als Predikant der Hervormde ge-

meente te *Gameren,* in de onaangename verpligting, Uwe Excellentie te berigten, dat op gisteren, Zondag 23 Aug^s^, er eene aanmerkelijke opschudding, door den gewezen predikant *Scholte* veroorzaakt, in de Gemeente heeft plaats gehad.

Deze persoon had namelijk — zooals het algemeen gerucht wil — reeds eenigen tijd geleden te kennen gegeven, dat hij te Gameren zou komen prediken, zoodra zich aldaar *eene gemeente* gevestigd had. Dientengevolge hebben zich in de laatstvoorgaande werk 22 personen — waaronder sommigen die geene lidmaten zijn — schriftelijk aan den Kerkeraad vervoegd, met verlangen dat hunne namen en die van hunne kinderen uit het doop- en lidmatenboek worden uitgeschrapt.

Alzoo eene Scholteniaansche gemeen(t)e gevestigd zijnde, is de Heer Scholten l.l. Zaturdag des namiddags ten vijf ure werkelijk in de Gemeente verschenen, vergezeld van zijne echtgenoote, en afgestapt aan de woning van *Joh^s^ P. van de Werken* alhier. Zoo men zegt zijn aldaar in den laten avond zijne aanhangers verschenen en heeft er eene *stille* godsdienstoefening plaatsgehad, die tot aan den nagcht heeft voortgeduurd, en waarin ook ouderlingen en diakenen zouden benoemd en bevestigd zijn. Eene openbare prediking zou den volgenden dag, Zondag, des voormiddags ten half 10 ure, gehouden worden, en wel in den boomgaard van voornoemde Joh^s^ P. van de Werken, vlak bij zijn huis gelegen.

Het geluid der klok, hetwelk de gemeente op den voormiddag tot het kerkgebouw riep, scheen ook voor de gemeente van den Heer Scholten ten teeken tot verzameling te zijn. Eene verbazende menigte menschen was van alle plaatsen in den omtrek te zamen gevloeid; de Heer Scholten had eenen wagen in het midden van den boomgaard beklommen, van waar hij voornemens was tot het volk te spreken.

Reeds 's avonds tevoren was hij onderrigt geworden van het stellige voornemen des Burgemeesters van Gameren, om desnoods zijne prediking met geweld te beletten; Zondags 's morgens zag hij een aantal dragonders, zoo te paard als te voet, bij den boomgaard en het huis van Van de Werken patrouilleren, doch niets schrikte hem af. Ten half 10 ure besteeg hij in volle kostuum zijnen wagen, en gaf na het uitspreken van een kort gebed het psalmgezang op. In dien tusschentijd kwam de Burgemeester, vergezeld van den Luitenant der dragonders, bij den wagen en ontvouwde na het eindigen van het gezang aan den Heer Scholten zijnen last, denzelven verzoekende zijn voornemen te staken, en de volksmenigte ernstig vermanende om dadelijk uiteen te gaan

Toen echter de Heer Scholte met vele redenen den Heer Burgemeester het regtmatige zijner handelings trachtte aan te toonen en het onbillijke van alle verbod daartegen, en de volkshoop aan de herhaalde aanmaning des Burgemeesters om uiteen te gaan geen gehoor gaf, werd dezelve door de dragonders met den sabel uiteengejaagd en verstrooid; de Heer Scholte bleef met zijne huisvrouw op den wagen zitten, totdat de boomgaard door het volk ontruimd en door de militairen verlaten was.

Van dit een en ander meen ik Uwe Excellentie kennis te moeten geven, daar ook deze poging van toenemende vermetelheid van eenen man, die niets ontziet om zijn doel te bereiken, opnieuw

doet zien, hoe wenschelijk het voor de rust der kerk en derzelver gemeenten zij, dat aan dergelijke onruststokende woelingen, op eens en voorgoed een einde gemaakt worde.

De Kerkeraad der gemeente te Gameren, als niet bij het gebeurde tegenwoordig geweest zijnde, daar dezelve zich onder het gehoor van haren wettigen Leeraar bevond, kan van het voorgevallene geen verslag geven; doch de bijzonderheden in deze door den Scriba vermeld, zijn algemeen bekend en worden door geloofwaardige getuigen bevestigd.

De Scriba van het Classikaal Bestuur van Bommel en Predikant van Gameren,

W. J. CROL.

225. Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 25 Aug. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken.

no. 4980/1. *Arnhem,* den 25. Aug[s] 1835.

Ik haast mij bij deze ter kennis van Uwe Excellentie te brengen, dat de afgezette predikant Scholten getracht heeft op eergisteren in de gemeente Gameren openbare godsdienstoefening te houden.

De Heer Districts-Commissaris van den Boemelerwaard, daags tevoren van dat voornemen onderrigt, heeft, in overleg met den Burgemeester dier Gemeente, bij den commanderenden Officier van het depôt van het regiment Dragonders no. 4 aanvraag gedaan tot bekoming van een officier en 40 manschappen, welke zich dan ook vroegtijdig naar die Gemeente begeven hebben.

In eenen boomgaard bij het huis van, en behoorende aan zekeren Johannes Peterse van de Werken, een ijverige volgeling van Scholten, bevond zich een boerenwagen, waarop gezegde Scholten met eenige vrouwen en eenige bijzonder getrouwen gezeten was, en rondsom welke ongeveer 3 à 400 menschen, grootendeels nieuwsgierigen, zich verzameld hadden om hem te hooren.

De Burgemeester begaf zich dadelijk naar deze verzameling en sommeerde dezelve bij herhaling op eene allezins gepaste, betamelijke en bedaarde wijze, zich in het bijzonder ook tot den afgezetten Predikant wendende, om uiteen te gaan, dan niettegenstaande ZEd. geene middelen van overreding heeft onbeproefd gelaten, heeft men aan zijne vermaningen geen gehoor willen verleenen, zoodat hij den sterken arm heeft moeten gebruiken en door middel van eenige dragonders de menigte doen uiteengaan.

Ofschoon alles tot heden vrij rustig en ordelijk is afgeloopen, hebben zich echter sommigen uit den hoop tegen de militairen met daden verzet, zoodanig dat het plat van de sabel is moeten gebruikt

worden, hetwelk dan ook van eene gewenschte uitwerking is geweest.

Bij deze gelegenheid heeft Scholten zich opnieuw op Z. M. en Hoogstdeszelfs Huis beroepen en in substantie gezegd, dat Hoogstdezelve niet zoo afkeerig was van zijne leer en voorzeker de maatregelen tegen hem en de zijnen gebruikt, niet zoude kunnen goedkeuren; deze en soortgelijke redeneringen doen eene ongunstige uitwerking, vooral op het domme en dweepende gemeen; waarom het zeer wenschelijk zoude zijn, dat in deze andere en meer afdoende maatregelen mogten kunnen genomen worden, vermits het te voorzien is, dat er gevolgen uit deze zaak zullen geboren worden, waarover men zich welligt te laat zoude te beklagen hebben en die nu nog zouden kunnen worden voorgekomen [36].

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland,
v. H(EECKEREN) v. KELL.

226. Rekwest van J. P. van de Werken te Gameren aan den Koning, 4(?) Sept. 1835.

Herv. Eered.
15 Oct. 1835 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje, Groothertog van Luxemburg enz. enz.*

Sire!

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen ondergeteekenden Johannes Pieterszoon van de Werken, wonende te Gameren, provincie Gelderland, dat hij zich tot Uwe Majesteit wendt om de navolgende reden.

Met een gedeelte mijner geloofsgenooten afgescheiden van het sedert 1816 bestaande Hervormde genootschap, dachten wij op Zondag den 23. Augustus l.l. de verkondiging des Woords in ons midden te hooren door Ds H. P. Scholte, die evenals wij zich vroeger van het Hervormde genootschap had afgescheiden. Ik had daartoe Zaturdagmiddag mijne schuur ingeruimd, doch daar er op Zondagmorgen veel meer menschen van elders gekomen waren om die prediking te hooren als die schuur kon bevatten, begaf zich de meenigte in mijnen boomgaard, naast mijn woonhuis gelegen. Ik had daar niets tegen, dewijl een ieder wel tegenwoordig mogt zijn bij onze godsdienstoefening, en vooral daar velen hier waren, die in de meening verkeerden, dat wij eene nieuwe secte vormden of iets nieuws of vreemds verrigtten, daardoor overtuigd konden worden, dat wij niets anders als onze godsdienst

---

[36]) Met kennisgeving van deze missive, adviseerde de Minister van Binnenlandsche Zaken den Koning bij schrijven van 27 Aug. 1835 no. 1 geheim, om aangaande het slot het gevoelen van den Minister van Eeredienst in te winnen [Staatssecr. 1835 W. 42 geheim].

uitoefenen, en die overtuiging [37]) veel konde toebrengen tot vermeerdering der lasteringen, die zoo mild tegen ons worden uitgestrooid.

Na het zingen van het voorgezang kwam de Burgemeester de vergaderde meenigte zeggen, dat hij in last had van den Gouverneur om deze bijeenkomst uiteen te doen gaan. Nadat de Burgemeester met Ds Scholte hierover eenigen tijd gesproken had, verwijderde hij zich, en wij begonnen te zingen Ps. 119 vs 65. Terwijl wij hiermede bezig waren, kwam er een aantal dragonders te voet met de bloote sabels op de vergadering aanvallen; eindelijk kwamen er eenige te paard, die op de meenigte inreden. Verscheidene personen werden deerlijk geslagen en mishandeld. Ik meende, dat ik voor mijn persoon, als eigenaar van het erf, ten minste vrijheid zou hebben om op mijn eigen erf ongestoord te blijven; doch ook dit mogt niet gebeuren; hoe ik ook aan de dragonders betuigde, dat ik op mijn eigendom was: ik werdt geslagen en heen en weder gestooten.

Ik heb Maandag den 24. den Burgemeester verzocht om procesverbaal op te maken, die dit eerst beloofde en zelfs het een en ander opschreef, doch naderhand stellig weigerde, dit voor mij te doen. Ik heb mij begeven tot den Vrederegter te Bommel; deze zeide, geen knecht te zijn van den Burgemeester. Ik ben gegaan tot den District-schout te Bommel; ook deze wees mij af. Daar ik dus nergens regt kan krijgen, neem ik bij deze de vrijheid, om Uwe Majesteit met het voorgevallene bekend te maken, en tevens ernstig te verzoeken, dat het Uwe Majesteit moge behagen, bescherming te verleenen van mijn persoon en goederen, bescherming van mijn conscientie en godsdienstvrijheid overeenkomstig onze bezworene Grondwet, — opdat ik en mijne overige geloofsgenooten te Gameren niet verder mogen bloot staan aan de willekeurige mishandeling van dragonders, aan de willekeurige behandeling van onzen Burgemeester, ten gevolge van een bevel van den Gouverneur onzer provincie, en hetgeen volstrekt strijdig is met alle beginselen van Gods Woord, van onze bezworene Grondwet en met het Wetboek van Strafregt.

't Welk doende met verschuldigde eerbied,

(get.) JOH^s^ P^r^ VAN DE WERKEN.

Gameren, Sept. 1835 [38]).

[37]) Indien „vermeerdering" geen verschrijving is voor „vermindering", zal met „die overtuiging" bedoeld zijn „de meening, dat wij eene nieuwe secte vormden enz."

[38]) Tegelijk met dit rekwest kwam een vrijwel soortgelijk adres, gedateerd op 4 Sept. 1835, bij den Koning in, onderteekend door Simon van Tuyl, Otto van Tuyl en Gerrit Verbeek, met beklag over de persoonlijk ondergane mishandelingen, waarvoor ook zij bij de autoriteiten geen gehoor hadden gekregen. De passage over de mishandelingen luidt als volgt: „Wij allen zijn in meerdere of mindere mate deerlijk geslagen en er behoefde nog maar alleen bloed vergoten te zijn, om die dag gelijk te maken aan den tijd, toen de wreede Alva het bloed onzer voorouders deed stroomen." Zie voor de behandeling dezer rekwesten hierna no. 229.

Op 24 Aug. 1835 had Scholte reeds zijn beklag bij den Koning ingediend. Zie voor dit adres *Adressen aan Zijne Majesteit den Koning*

227. Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 8 Sept. 1835.

Herv. Eered.
10 Sept. 1835 *no. 1 P geheim.*

Arnhem, 8 Sept. 1835.

Waarde Vriend.

Mij, gelijk ook den Heer Wesselman [39]), zal het best gelegen komen, zoo de Commissie worde opgeroepen tegen Woensdag den 21en Oct.

Hoeveel is er al in de kerk voorgevallen sedert wij elkander spraken! Na de prügelpartij te Gameren schijnt Scholte den lust verloren te hebben om in *Gelderland* te prediken. Ik geloof, dat de fermiteit van onze Gouverneur aan alle de overige Gouverneurs ten voorbeelde mag zijn.

Brummelkamp is geciteerd op den 22en dezer alhier voor eene commissie uit het Provinciaal Kerkbestuur, zijnde Overduyn, Van Leeuwen [40]) en ik. De lamheid en bangheid van het Classikaal Bestuur van Harderwijk — althans van deszelfs Praeses [41]) — heeft gemaakt, dat het Kerkbestuur zich regtstreeks de zaak heeft aangetrokken, gelijk art. 75 — Opzigt en Tucht — gedoogt.

t. t.

D(ONKER) C(URTIUS),

228. Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 23 Sept. 1835.

Herv. Eered.
24 Sept. 1835 *no. 1 P.*

Arnhem, 23 Sept. '35.

Amice!

Gisteren hebben wij — namelijk *ik,* Overduijn, Van Leeuwen, als gecommitteerden tot onderzoek — Brummelkamp verhoord. Zie

---

aangeboden..., blz. 27—30. Het origineel bevindt zich Herv. Eered. 11 Dec. 1835 no. 15.

Ook G. van Wijgerden te Zuilichem wendde zich tot den Koning met beklag over de uiteendrijving te Gameren en met verzoek om vrijheid van godsdienstoefening of anders ontslag als lid van het Plaatselijk bestuur. Met betrekking tot zijn laatste verzoek werd deze rekwestrant verwezen naar de Gedeputeerde Staten van Gelderland [Justitie 26 Oct. 1835 no. 41].

[39]) Mr C. F. Wesselman (1790—1853); Districtscommissaris van Oost-Noordbrabant; lid van de Synode en van de Algemeene Synodale Commissie; sedert 1839 lid van het College van Toezicht in Noordbrabant; 1841 in den adelstand verheven.

[40]) Mr J. van Leeuwen; President van de Rechtbank te Arnhem; meermalen lid van het Prov. Kerkbestuur van Gelderland; 1824—1837 lid van het Prov. College van Toezicht.

[41]) J. Radermacher Schorer (1793—1840); 1817 predikant te 's Gravenpolder, 1824 te Harderwijk.

hierbij de vragen en antwoorden [42]). Ik ben nu bezig met het stellen van het rapport. Den 7 en 8en October kan het Kerkbestuur uitspraak doen. Gij ziet, waar het henen gaat. Uit Vriesland en Noordbraband hoorde ik niets. Ook hoorden zij daar niets van mij [43]). De lamheid en vreesachtigheid van het Classikaal Bestuur van Harderwijk heeft aan den loop der zaak eene andere wending gegeven, welke ik niet kon beschrijven. Mondeling nader.

Zeker leert nu Gelderland, zooals ik U voorspeld heb, hoe gemakkelijk alles gaat, als men maar *doortast*. Scholte heeft al de courage niet meer om te komen prediken en alles is en wordt hier meer en meer zoo rustig als het maar kan. Mondeling meer.

t. t.

D(ONKER) C(URTIUS)

229. Rapport van den Officier van Justitie te Tiel aan den Procureur Generaal, 1 Oct. 1835.

Herv. Eered.
15 Oct. 1835 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Heer Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage.*

no. 903. *Tiel,* den 1. October 1835.

Op de in mijne handen gestelde requesten van 1° *Jan Pieterszoon van de Werken,* wonende te *Gameren* en 2° drie ingezetenen van Gameren, beide houdende klagten over plaatselijke autoriteiten, welke van de mishandelingen, hen op den 23. Augustus j.l. in eenen boomgaard van den eersten requestrant door eenige dragonders zullende zijn aangedaan, niet hebben willen verbaliseeren, en verzoek om bescherming van hunne personen en goederen ook bij de uitoefening van hunne openbare godsdienstoefeningen, — heb ik de eer Uw HoogEdGestr. te berigten:

Dat de Heer Staatsraad, Gouverneur dezer provincie, kennis bekomen hebbende, hoe de afgezette predikant *H. P. Scholte* in de gemeente *Vuren* en *Pouderoyen* ongeoorloofde vereenigingen tot godsdienstoefening had gehouden, nieuwe gemeente georganiseerd, ouderlingen en diakenen bevestigd en kinderen gedoopt, vermeend heeft zoodanige bijeenkomsten te moeten voorkomen en wanneer dezelve mogten plaats hebben te doen ontbinden.

Dat Zijn HoogEdGestr. ten dien einde de stedelijke en plaatselijke besturen binnen dit gewest, bij besluit van den 30. July 1835

---

[42]) Vgl. *Officiëele Stukken*², blz. 316—318, waar de vragen en antwoorden zakelijk in overeenstemming met het bij deze missive aanwezige stuk worden weergegeven.

[43]) Deze opmerkingen hebben betrekking op de ter Synode gemaakte afspraak, om bij het optreden tegen Van Velzen, Gezelle Meerburg, Van Rhee en Brummelkamp door onderling contact zooveel mogelijk één lijn te trekken; vgl. hierna no. 241.

1. afd. no. 4463/1, onder anderen heeft aangeschreven om dadelijk na het ontdekken van zoodanige ongeoorloofde bijeenkomsten dezelve door alle gepaste middelen, zelfs desnoods door den sterken arm, te doen uiteen gaan, en ten dien einde tijdige assistentie bij den naastbijgelegen Garnizoens-commandant te vragen, doch de manschappen, die ter hunner beschikking zullen worden gesteld, niet te gebruiken om de vergadering te ontbinden dan in geval van volstrekte noodzakelijkheid, en eerst dan, wanneer alle andere middelen tevergeefs zullen zijn beproefd.

Dat *H. P. Scholte,* niettegenstaande hij op grond van art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt wegens het houden van zeer talrijke vergaderingen zonder toestemming van de Hooge Regeering werd vervolgd en door de Correctionele Regtbanken gecondemneerd, niet naliet in de opene lucht te prediken.

Dat hij ten dien einde een boomgaard te *Gameren,* gehoorende aan den requestrant *Jan Pieterszoon van de Werken,* aan zijne volgelingen had aangewezen om aldaar op Zondag den 23. Augustus j.l. tezamen te komen.

Dat de Heer Burgemeester hiervan bij gerucht eenige kennis bekomen hebbende, den Garnisoens-commandant van de nabijgelegene stad *Zalt Bommel* had verzocht om een detachement dragonders, ten einde daarvan desnoods tot de ontbinding der geprojecteerde bijeenkomst gebruik te kunnen maken.

Dat op gezegden Zondagmorgen om negen uren eene talrijke schaar op het erf en in den boomgaard van *Van de Werken* verzameld waren, staande *H. P. Scholte,* gekleed met mantel en bef, op eenen boerenwagen.

Dat de Burgemeester, vergezeld van den Luitenant der dragonders, zich naar die plaats heeft begeven en *H. P. Scholte* aangezegd, om die vergadering te ontbinden, waaraan deze niet wilde gehoor geven, niettegenstaande de Burgemeester hem bekend maakte met de bij hem ontvangene bevelen; integendeel beweerde *Scholte,* dat een gouverneur van een gewest geene bevoegdheid had tot het doen van dergelijke aanschrijvingen, — verzocht den Burgemeester, zijne predikatie bij te wonen en noodigde de Luitenant uit, met zijne dragonders de stilte en rust te bevorderen.

Toen de Burgemeester meer dan een kwartier met Scholte gesproken had en bij dezen niets konde uitrigten, wende hij zich tot de verzamelde personen en vermaande dezelve om uit elkander te gaan; eenige voldeeden aan deze vermaning, doch Scholte voer voort met zijn werk, liet een psalm zingen en verzamelde daardoor de menigte rondom zijne wagen.

Nu bleef er niets anders over dan gebruik te maken van de militaire magt; eenige dragonders zaten af, gingen te voet in den boomgaard en poogden de verzamelde lieden uit elkander te brengen, doch hunne pogingen vermogten op eene meenigte van meer dan zevenhonderd personen zeer weinig, zoodat de Luitenant zich genoodzaakt zag, aan acht dragonders last te geven om te paard en met getrokken sabel de verzameling te doen uiteengaan.

Men heeft mij berigt, dat hierbij zeer veel menagement [44]) heeft plaats gehad, dat alleen zij, die volstrekt weigerden zich te ver-

---

[44]) *Menagement* = omzichtigheid, behoedzaamheid.

wijderen, met geweld zijn teruggedreven, onder welke ook was Van de Werken, die oordeelde de bevoegdheid te hebben om de militaire magt uit zijn boomgaard te kunnen houden.

De vergaderde menigte alzoo door den sterken arm ontbonden zijnde, ging ook *Scholte* van de wagen, doch oordeelde klagten wegens het gebeurde te mogen inbrengen, welke de Burgemeester weigerde te ontvangen, als zijnde het alles op zijn last en ter voldoening aan hoogere orders geschied.

Uit dit gerapporteerde zal UwHoogEdelGestr. de toedragt der zake en tevens de ongegrondheid der klagten in beide requesten voorkomende, zoo ik durf vertrouwen, voldoende kunnen ontwaren. Dat de militaire magt met veel omzigtigheid heeft gehandeld, kan zelfs uit die stukken blijken; beide zijn — zoo ik mij niet bedriege — door *Scholte* eigenhandig geschreven, en het tweede, hetwelk men vertrouwde door veele ingezetenen der gemeente *Gameren* geteekend te krijgen, is slechts door *drie* arbeiders onderschreven. Een overtuigend bewijs, dat de dragonders alleen bij deze vier personen van hunne wapenen hebben gebruik gemaakt, en nog wel zoodanig, dat er geene de minste verwondingen hebben plaats gehad.

Wat nu het verzoek aangaat om bescherming bij hunne openbare godsdienstoefeningen, zij het mij vergund aan te merken, dat *H. P. Scholte* het wil doen voorkomen vervolgd te worden om zijne godsdienstige begrippen, hetgeen echter nimmer heeft plaats gehad, — zijne vergaderingen onder den blooten hemel, welke op tevoren vastgestelde tijden en plaatsen gehouden worden zonder voorkennis of toestemming van de Hooge Regering, zijn ongeoorloofd geoordeeld.

Hij is deswege vervolgd op grond der bestaande wetsbepalingen, en deze zijn geenszins in strijd met onze Grondwet; integendeel, indien zij niet bestonden, zoude(n) soortgelijke tot behoud van de openbare orde en rust naar aanleiding van art. 193 der Grondwet kunnen en mogen daargesteld worden.

Het komt mij derhalve voor, dat er geene termen zijn, om aan de klagten in de beide requesten — welke ik de eer heb, hierbij te retourneeren — vervat, eenig gevolg te geven [45]).

De Officier van Justitie bij de Regtbank van 1e aanleg te Tiel,

(get.) W. A. VAN LIDTH DE JEUDE.

---

[45]) Bij rapport van 8 Oct. 1835 no. 1449 betuigt de Procureur Generaal volkomen instemming met het advies van den Officier van Justitie te Tiel.

Ook de Minister van Justitie sluit zich in zijn rapport van 12 Oct. 1835 no. 42 geheim — dat door den Minister van Eeredienst den 15. Oct. 1835 mede onderteekend wordt — bij diens conclusie aan [Herv. Eered. 15 Oct. 1835 no. 1 geheim].

230. Rekwest van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 22 Oct. 1835.

Herv. Eered.
7 Dec. 1835 *no. 19.*

(kopy) *Aan den Koning.*

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen Hendrik Peter Scholte, bedienaar des Goddelijken Woords, wonende te Genderen, provincie Noordbraband, dat hij met zijne geloofsgenoten te Vuren, Pouderoyen en Tricht bijeengekomen zijnde, om niet in 't geheim, maar in het openbaar God volgens onze conscientie te dienen overeenkomstig onze van ouds bekende en erkende Formulieren van eenigheid, aldaar op hun verzoek gepredikt en de verdere dienst waargenomen hebbende, te dier zake is vervolgd geworden voor de Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te Tiel, regt doende in correctionele zaken, en door deze Regtbank evenals door die van Arnhem ter laatster instantie regtsprekende, bij vonnis in dato 17 October ll. is veroordeeld tot honderd vijftig guldens boete en de kosten der procedures, en dat alles op grond van art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt.

Dat hij, suppliant, gemeend had, dat voornoemde artikels nooit eenige grond konden opleveren voor eene geregtelijke vervolging van openbare godsdienstoefeningen, dewijl aldaar wel gesproken wordt van verbodene associaties en de daaruit voortvloeyende bijeenkomsten, doch daarmede nooit kan verstaan worden eene geloofsvereeniging en de daaruit voortvloeiende gemeenschappelijke godsverheerlijking, want als eene geloofsvereeniging gestraft wordt, dan is niet alleen de vrijheid van godsdienstoefening vervallen, maar zelfs wordt dan de vrijheid van conscientie aangetast, en de bewuste artikels stellen niet de bijeenkomsten en de woordvoerders daarin, maar de verbintenis — associatie — en derzelver hoofden enz. verantwoordelijk en strafbaar. Bovendien meende hij, suppliant, dat de zeer ruime bepalingen van de Grondwet, waarvan volgens uitdrukkelijken eed onder geen voorwendsel mag afgeweken worden, diergelijke vervolging ten eenemaal onmogelijk moest(en) maken, in welke meening hij bevestigd wordt door de ongehinderde voortduring van de goddelooze secte te Zwijndrecht, waarin zelfs beginselen geleerd worden, lijnregt strijdig met de burgerlijke wetten des lands [46]). Evenwel gaat hij, suppliant, gebukt onder eene veroordeeling door vonnissen, die zoodanig zijn ingerigt, dat niet alleen de afgescheiden Gereformeerden, maar zelfs de be-

---

[46]) De „Christelijke Broedergemeente", gewoonlijk met den naam van „Zwijndrechtsche Nieuwlichters" betiteld, was een pantheïstisch getinte, communistische secte, die in 1817 te Waddinxveen werd gevormd, daarna haar verblijfplaats had te Polsbroekerdam, te Puttershoek en te Zwijndrecht, alwaar zij haar bloeiperiode beleefde. Een afzonderlijke nederzetting vestigde zich in 1823 te Mijdrecht. Na den dood van één der stichters, Stoffel Mulder, in 1833, ontstond er verdeeldheid, omdat een gedeelte der broederschap, onder leiding van Maria Leer, het communisme ook op sexueel gebied wilde doorvoeren.

lijders van allerlei godsdiensten daarover bezwaard moeten wezen, en waarvan de geschiedenis der regtsgeleerdheid in de laatste jaren geen voorbeeld opleverde.

Dat hij, suppliant, zichzelven ten volle bewust is, dat, zoolang men geen vigerende wet of placaat kan aantoonen, waarbij de *openbare* godsdienstoefeningen in particuliere woningen verboden zijn, hij door het prediken enz. in de bewuste godsdienstige bijeenkomsten geen menschelijke wet overtreden heeft, maar integendeel gehandeld heeft overeenkomstig Gods Woord en zijne sedert meer dan twee eeuwen erkende en door de Grondwet gewaarborgde geloofsbelijdenis; en tevens wetende, dat Uwe Majesteit het voorregt heeft om vrijstelling te kunnen verleenen van straffen bij regterlijke vonnissen uitgesproken, door die vrijstelling van Uwe Majesteit te verzoeken, overeenkomstig meent te handelen met Hoogstdeszelfs bedoelingen, uitgedrukt in Uwer Majesteits Besluit ter begeleiding van de Grondwet dato 2 Maart 1814, welke bedoelingen zeker geene andere kunnen en zullen zijn, als handhaving der godsdienstvrijheid, het dierbaar erfgoed onzer vaderen, en beveiliging tegen alle inbreuk, door wie dan ook daarop gemaakt.

Dat de suppliant, vertrouwende op de regtvaardige en billijke gevoelens van Uwe Majesteit, om voorzegde reden Hoogstdezelve naderen durft met het eerbiedig verzoek,

Sire!

Dat het Uwe Majesteit moge behagen, hem, suppliant, te ontslaan van de boete van *f* 150.— en van alle de gevolgen van het vonnis van Tiel, zoodanig als zulks bij vonnis van den Regtbank van Arnhem d.d. 17 October 1835 is bekrachtigd.

't Welk doende met verschuldigde eerbied,

(get.) H. P. SCHOLTE,
bedienaar des Goddelijken Woords.

22 October 1835.

231. Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning, 24 Nov. 1835.

Herv. Eered.
7 Dec. 1835 *no. 19.*

(kopy) *Aan Zijne Majesteit den Koning*

no. 4454. *'s Gravenhage,* den 24. November 1835.

De Presidenten en de Prokureur Generaal bij het Hoog Geregtshof alhier, geëxamineerd hebbende de *dertien* hiernevens teruggaande requesten, aan Zijne Majesteit gepresenteerd door *Hendrik Peter Scholte,* gewezen predikant der Hervormde gemeente van *Doeveren* en *Genderen,* arrondissement *'s Hertogenbosch,* wonende te *Genderen, Jan Walraven,* landbouwer, *Klaas van der Linden,* arbeider, *Cornelis van Nieuwenhuijzen,* bakker, *Aart Versteeg,* arbeider, en *Jan Schouwenburg,* arbeider, allen wonende te *Vuren,*

arrondissement *Tiel;* voorts nog door *Wijnand de Bok,* landbouwer te *Poederoijen, Cornelis van Balen,* winkelier te *Brakel, Hendrik van der Mooren,* timmerman, en *Dirk van Dulst,* bakker te *Poederoijen,* en door *Janus den Hartog,* koopman te *Tricht,* arrondissement als voren, en eindelijk nog andermaal door de voormelde *Jan Walraven* en *Cornelis van Nieuwenhuijzen,* — allen daarbij verzoekende kwijtschelding van geldboeten, waarin zij zijn verwezen, en van de verdere gevolgen der tegen hen gewezene vonnissen, — zijnde al deze requesten bij drie apostillaire dispositiën van den Minister van Justitie in hunne handen gesteld, om daarop te dienen van berigt, consideratiën en advies, — hebben de eer aan Zijne Majesteit te rapporteren.

Dat bij vonnisse der Correctioneele Regtbank te *Tiel* in dato 5 Augustus 1835 de tien eerstgemelde supplianten *solidair* zijn gecondemneerd ieder in eene geldboete van *f* 60.— cum expensis [47]), en zulks ter zake zij, de *eerste* als *leeraar,* de *vijfde, zesde, achtste* en *tiende* als *ouderlingen,* en de *derde, vierde, zevende* en *negende* als *diakenen,* de hoofden en bestuurders zijn geweest van eene onwettige zoogenaamde godsdienstige vereeniging van meer dan twintig personen, op den 12. July ll. te *Vuren* gehouden, en de *tweede* ter zake hij daartoe het gebruik van het erf zijner woning had afgestaan, alles zonder daartoe verlof van de Regering en de laatstgemelde van het plaatselijk bestuur te hebben bekomen; dat bij vonnisse van den 2. September ll. de *eerste* suppliant andermaal als hoofd van twee dergelijke vereenigingen, op den 26. July ll. te *Poederoijen* en op den 2. Augustus daarna te *Tricht* hebbende plaats gehad, is veroordeeld in eene geldboete van *f* 90.— en drie vierde gedeelte der proceskosten, zijnde bij hetzelfde vonnis de *elfde* suppliant gecondemneerd in eene geldboete van *f* 60.— en het overige één vierde der proceskosten, ter zake hij een gedeelte zijner woning tot het houden van de laatstgemelde vereeniging had afgestaan; dat eindelijk de *twee laatstgemelde* supplianten *te tweeden male* bij vonnisse van dezelfde Regtbank van den 2 September ll. zijn gecondemneerd ieder in eene geldboete van *f* 60.— cum expensis, ter zake van het afstaan van gedeelten hunner woningen almede tot twee dergelijke, respectievelijk op den 30 July en den 19 July ll. gehoudene vereenigingen; en dat al deze vonnissen *in appel* door de Regtbank te *Arnhem* zijn geconformeerd, de twee eerste bij vonnissen van den 17. October, de twee laatste bij vonnis van den 24. October 1835.

De eerste suppliant is met den afgezetten predikant *Hendrik de Cock* van Ulrum, provincie *Groningen,* aan het hoofd der *dweepzieke secte,* die verklaart, zich van de *gevestigde* Hervormde Kerk te willen afscheiden; de overige behooren onder zijne aanhangers, en de onwettige vereenigingen, die den grond hunner veroordeeling hebben uitgemaakt, zijn voor de godsdienstoefeningen van dezen aanhang bestemd geweest.

De ondergeteekenden hebben reeds meermalen, bijzonder bij hunne rapporten van den 24. January 1835 op de requeste van *Geertje Harms Hulshoff,* weduwe van *Freerk Tjipkes Koster,* en van den 13. Maart en den 30. September 1835 op de requesten van

---

[47]) Cum expensis = met de onkosten.

Cornelis Jans Dwarshuis [48]), de gronden voorgedragen, waarom — volgens hun gevoelen — aan deze godsdienstige dweepers en scheurmakers geene remissie zoude behooren te worden verleend van de straffen, welke zij door hunne, de maatschappelijke rust en orde verstorende gedragingen hebben geïncurreerd [49]) ; en zij mogen zich vleyen, dat Uwe Majesteit in dit gevoelen heeft gedeeld, alzoo de beide laatstgemelde verzoekschriften zijn afgewezen bij Zijner Majesteit Besluit van den 20. Maart 1835 no. 131 en bij dispositie van den Minister van Justitie de dato 17 October 1835 no. 62, terwijl de eerstvermelde suppliante *Geertje Harms Hulshoff* de geldboeten en proceskosten, waarin zij was verwezen, heeft voldaan of laten voldoen, hetgeen waarschijnlijk een gevolg zal geweest zijn der afwijzing van haar request.

Door de supplianten worden geene reden aangevoerd, die van dit gevoelen *nu* zouden kunnen doen afwijken; integendeel volharden zij nog steeds bij hunne dwaze stellingen omtrent de geoorloofdheid hunner rustverstorende daden, en hunne requesten behelzen niets anders dan eene reproductie der zoogenaamde regtsgronden, welke zij voor de Regtbanken zoo ter eerster instantie als in appel tot hunne verdediging hebben voorgesteld en die *aldaar* onvoldoende bevonden zijn.

In deze omstandigheden nemen de ondergeteekende de vrijheid, zich tot hunne aangehaalde vorige rapporten te refereren, daarbij alleen aanmerkende, dat het verzoek der supplianten om ontheven te worden van *al de gevolgen* der tegen hen uitgesprokene vonnissen, de *insidieuse* [50]) strekking schijnt te hebben, om hunne handelingen nog als *geoorloofd* te doen voorkomen, althans om derzelver strafbaarheid opnieuw in twijfel te doen trekken, en dat bij de voortdurende hardnekkigheid der supplianten om het strafbare hunner daden niet te willen erkennen, eene aan hen te verleenen genade ligtelijk zoude kunnen leiden tot bemoeijelijking der werking van de regterlijke magt, ja zelfs in de gevolgen welligt van het Hoog bestuur in deze belangrijke aangelegenheid.

Op deze gronden zijn dan ook de ondergeteekenden eenparig van oordeel, dat Zijne Majesteit het verzoek der supplianten zoude behooren van de hand te wijzen [51]).

De Presidenten en de Prokureur Generaal voornoemd,

(get.) VAN HUGENPOTH.
H. v. d. BURGH.
CARBASIUS.
D. J. HEENEMAN.
A. W. PHILIPSE.

---

[48]) Het eerste rekwest van C. J. Dwarshuis en het daarop uitgebrachte rapport van de Commissie van Gratie zijn opgenomen in Bijlagen III en IV. De overige rekwesten en de daarop uitgebrachte rapporten zijn niet bekend.

[49]) Incurreeren = zich op den hals halen.

[50]) Insidieus = arglistig.

[51]) Bij aanteekeningen van 4 Dec. 1835 no. 43 en 7 Dec. 1835 no. 19 vereenigden de Ministers van Justitie en van Eeredienst zich met dit ongunstig advies. Bij dispositie van 9 Dec. 1835 wees vervolgens de Koning de onderscheidene rekwesten af.

232. Rekwest van K. van der Linden e. a. te Vuren aan den Koning, 2 Dec. 1835.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835. *no. 15.*

Aan den Koning.

Wij ondergetekende leden der gemeente Vuren, provintie Gelderland, geven met eerbied te kenne aan Zijn Maaijesteid den Koning, de onregtveerdige handelwijze die ons werkelijk is overkomen hier van de inwoners dezer gemeenten om Jezus en zijne waarheids wil. Wij als diensknegten van Koning Jezus naar Zijn bevelen gemeenschap der heiligen oefenende op onze gewone tijdt met onze medebroeders in den Heere in den maant Augustus, om gelijk den koning Davit maalkanderen te verhalen wat groote dingen God aan onze ziele hadt gedaan, — en als wij daar vergadert waren en zingende den Heere een psalm, zoo geschiede het, dat rontom de woning vergadert was een meenigte, klein en groot, en allerlei godtloosheid zingende, roepende en scheldende, en ook met datgeene zij wilden gebruiken smeten zij tegen de woning, en met allerlei godtlozen ons lasterende; en zulk een uitzinnigheid heeft doe nog eenige avonden geduurt met eenige instrumen(ten) om geraas te maken, dat wel een half uur wijt konde gehoort worden; en alzoo heeft het volk des Heere tot een schouwspel voor de werelt en een spot en een smaatreeden geweest; en dat goed konde komen in de ooren der regering, maar niemand is daar leet of regt over gedaan; ja het was zoo godloos, dat sommige onzer niet ongehindert den weg konde passeren; en van ons is niemand geweest, die de hant tot wraak heeft uitgestooken, maar (wij) hebben zulks overgegeven aan den Rigter der ganscher aarden, Die eenmaal zal regt doen, want daar is een gedenkboek voor Zijn aangezigt geschreven. O en ook vervolgens is de onregveerdige handelwijze, hetwelk schreeuw(t) voor God in den hemel, zoo hoog gegaan, dat den Burgemeester door den Veldwagter ons liet aanzeggen uit orderen van den Koning, dat wij met geen twe personen mogten bij maalkanderen zijn om over ons geloof te spreken; en tot een klaarder bewijs heeft de Burgemeester zich zelven in ons midden vervoegt, daar wij met zes à zeven personen waren om God te dienen, en heeft ons bevoolen uit naam van Zijn Maaijesteid, zoo wij bij maalkanderen waren om godsdienstige zaken, dat wij dan van maalkanderen moesten gaan, hetwelk wij hem met volkomen ongenoegen daarin geweigert hebben. En omdat de ongeregtigheid zoo groot was, achten wij goedt te zijn, zulk te vervoegen in de handen des Konings, opdat de ongeregtigheid aan alle zoude openbaar worden en opdat wij ons regt mogen ontvangen gelijk van God verordineert is, Jezaia 32 : 1, Siet een Koning zal regeren in geregtigheid en de vorsten zullen heerschen na regt. Want, zegt de Heere van Zijn volk, wie ulieden

aanraakt, raakt mijn oogappel aan, Zacharia 2 : 8. En zoo het zal worden nodig geacht, kan zulks met eeden bevestigt worden [52]).

Vuren, den 2. December 1835.

KLAAS VAN DER LINDEN.
AART VERSTEEG.
J. SCHOUWENBURG.
J. WALRAVEN.
C. NIEUWENHUYZEN.

---

[52]) Hierbij is nog een ongedateerd rekwest van dezelfde personen aanwezig, met een uitvoerig, door tallooze teksten gestaafd pleidooi voor vrijheid tot uitoefening van de ware Godsdienst. Een zinsnede moge geciteerd worden: „Wij worden belast met boeten, wanneer wij naar Gods ordinantiën gemeenschap der heiligen oefenen, en doe wij in de zonde leefde(n) en samenkomsten der zonde hielden, doe was daar niemand, die ons hinderden."

233—239

Evenals in de dicht bij zijn woonplaats gelegen gedeelten van Gelderland, werkt Scholte in den zomer van 1835 ook in de dichtbij gelegen gedeelten van Zuidholland, den Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden. Ook hier worden samenkomsten belegd, soms in de open lucht. In deze streken zijn tevens eenige oefenaars werkzaam, o. a. Vijgeboom.

In weerwil van den aandrang van kerkelijke autoriteiten onthouden de burgerlijke zich voorshands van forsche maatregelen, en dat ofschoon de bekende ministeriëele aanschrijving nu ook aan den Gouverneur van Zuidholland toegezonden wordt.

Zij wordt eveneens gezonden aan den Gouverneur van Utrecht, wanneer deze, voor bezoek van Scholte ook aan zijn provincie beducht, bij voorbaat om instructies vraagt. Bovendien beveelt hem de Minister van Justitie de door den Gouverneur van Gelderland genomen maatregelen als „zeer doelmatig" aan.

233. Missive van den Officier van Justitie te Gorinchem aan den Gouverneur van Zuidholland, 14 Juli 1835.

Justitie.
28 Dec. 1835 *no. 73.*

(kopy) *Aan den Staatsraad, Gouverneur van Zuid Holland.*

no. 14[b]. *Gorichem,* den 14. July 1835.

Nadat de gewezen predikant Scholten in het naburig Dalem [1]) den 12e der loopende maand in de open lucht gepredikt, kerkeraden bevestigd en kinderen gedoopt had, heeft dezelve hier gisteren-avond binnen een bijzonder huis [2]) in eene talrijke vergadering van allerlei lieden voorgezeten.

De Commissaris van Policie [3]) heeft er zich met mijn overleg toe bepaald om het gebeurde gade te slaan en door de agenten te doen bewaken, zonder zich te laten gelegen liggen aan eenige zamen-gevloeide volkshoopen, welke spoedig zijn uiteengegaan.

Niettemin heeft de Heer Plaatselijke Commandant [4]) het doen rondgaan van patrouilles noodig geoordeeld, zijnde in den afgeloopen nacht en ook heden alles hier zeer rustig geweest.

Zoo men verspreidt, is de bedoelde Predikant naar de Lingestreken vertrokken om aldaar hetzelfde bedrijf voort te zetten, hetgeen ik de eer heb aan UHEdG. te melden.

De Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te Gorichem,
(get.) BEGRAM [5]).

234. Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 16 Juli 1835.

Justitie.
28 Dec. 1835 *no. 73.*

(kopy) *Aan Z.E. den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 1458/19802. *'s Gravenhage,* den 16. July 1835.

Ik heb het niet ondienstig geacht, Uwe Excellentie de kopijelijke mededeeling te doen van een ontvangen berigt van den Officier

---

1) Dalem vormde met Vuren één gemeente.
2) Bij P. Welle, broodbakker.
3) W. van Eden.
4) J. C. Cloete, luitenant-kolonel, plaatselijk Commandant te Gorinchem.
5) Mr P. L. Begram; Officier van Justitie te Gorinchem, volgens Ramaer in *Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek,* deel V, kol. 29, om zijn streng optreden gehaat; sedert 1840 lid van de Prov. Staten van Zuid-holland; 1848 lid der dubbele Tweede Kamer.

bij de Regtbank van 1e aanleg te Gorichem in d° 14 July 1835 no. 14^b betreffende het houden van eene godsdienstige bijeenkomst in die stad, onder het voorzitterschap van den bekenden predikant *Scholte*, zijnde mij een gelijk berigt van Burgemeester en Wethouders van *Gorichem* ter hand gekomen, waaruit blijkt, dat de zaak op zichzelf van weinig belang is geweest, maar ditmaal meer dan vroeger, waarschijnlijk uit hoofde van het gebeurde op den vorigen dag te *Vuren* en *Dalem*, de aandacht der ingezetenen schijnt getrokken te hebben [6]).

De Staatsraad, Gouverneur van Zuid Holland,
(get.) VAN DER DUYN [7]).

235. Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 12 Aug. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan Z.E. den Minister van Binnenl. Zaken.

no. 1458/22038. *'s Gravenhage*, den 12. Augustus 1835.

Ik vinde mij verpligt om als een vervolg op mijn rapport in d° 16 July 1835 no. 1458/19802 bij deze ter kennisse van Uwe Excell. te brengen, dat de predikant Scholten, gewezen predikant te Genderen, zich weder veroorloofd heeft om, niettegenstaande de hem daartegen schriftelijk gedane aanmaning door den Burgemeester van Asperen [8]), op Zondag den 9^e dezer in voornoemde Gemeente voor eenige honderde menschen, welke zoo binnen als buiten het huis van *Arie* en *Cornelis van Bruynswijk* vergaderd waren, te prediken, hetgeen bij afwisseling is vergezeld gegaan van bidden, zingen en collecteren, en van des morgens negen tot twaalf uren geduurd heeft; hebbende voornoemde Heer Scholte vervolgens in den nademiddag mede in het bijzijn van eene groote menigte *vier* kinderen gedoopt.

Het gebeurde is door den Burgemeester van Asperen, die, zoo het mij voorkomt, in deze met veel omzigtigheid heeft gehandeld, dadelijk bij proces verbaal geconstateerd, hebbende de Officier van Justitie te Gorichem, mij den ontvang van dat proces verbaal meldende, tevens berigt gegeven, dat de zaak ten spoedigste door hem zal vervolgd worden [9]).

De Staatsraad, Gouverneur van Zuid-Holland,
VAN DER DUYN.

---

[6]) Naar aanleiding van dit schrijven werd de bekende aanschrijving krachtens koninklijke machtiging van 14 Dec. 1834 no. 85 door het Departement van Binnenlandsche Zaken in dato 21 Juli 1835 no. 2 geheim ook aan den Gouverneur van Zuidholland verzonden.

[7]) A. F. J. A. graaf van der Duyn van Maasdam (1771—1848); 1813 vervulde hij een belangrijke rol bij de Restauratie; 1814 grootofficier aan het hof van Willem I; 1818—1844 Gouverneur van Zuidholland.

[8]) C. J. Hoolboom.

[9]) De vervolging wegens de samenkomst van 13 Juli bij P. Welle

236. Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Justitie, 18 Aug. 1835.

Justitie.
29 Aug. 1835 *no. 64.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

Utrecht, 18 Augustus 1835.

Na sedert eenigen tijd te hebben opgemerkt dat er, hier en daar in mijne Provincie, bij sommige ingezetenen eene zekere strekking bespeurd werd, om van hunne instemming met de gevoelens van den voormaligen predikant *Scholte* meer of min openlijk te doen blijken, en bij mijne onderhands aangewende pogingen, om zooveel mogelijk onderrigt te verkrijgen van hetgeen deswege in de onderscheidene plaatsen van dit gewest mogt voorvallen, zoo meen ik tengevolge daarvan Uwe Excellentie niet te moeten onkundig laten, dat, gelijk een tijdelijk verblijf, door gemelde *Scholte* in ditzelfde gewest gehouden, reeds van zijne bewegingszucht en van de overhelling van eenige ingezetenen — ofschoon weinige in getale — tot zijne zoogenaamde godsdienstige gevoelens getuigde, die overhelling mij voorkomt toe te nemen, immers zich meer openbaar te vertoonen, sedert het oogenblik dat de genoemde persoon zich de overzijde van de Lek of Rhijn tot het terrein zijner volksverzamelingen schijnt gekozen te hebben. Immers is ter gelegenheid van eene zoodanige verzameling, welke dezer dagen te *Langerak* aan de andere zijde der Lek moet gehouden zijn [10]), dezelve mede door onderscheidene bewoonders der provincie Utrecht bijgewoond, en men geeft mij te kennen, dat zij eerlang door eene nadere bijeenkomst in de omstreken van *Polsbroek,* alwaar het mysticismus reeds lang niet geheel vreemd was [11]), te houden, staat gevolgd te worden. Tot hiertoe had ik het geluk om door stille leiding dergelijke tooneelen te voorkomen en ik wensch zeer daarin ook bij vervolg zoo noodig op gelijke wijze te zullen kunnen slagen.

---

te Gorinchem en die welke in dit stuk genoemd worden, waarbij nog de samenkomsten van 12 en 13 Augustus ten huize en op het weiland van G. Demper te Langerak kwamen, — leidde tot het vonnis van de Rechtbank te Gorinchem d.d. 7 Oct. 1835, waarbij Scholte en degenen die hun huizen te zijner beschikking gesteld hadden, veroordeeld werden tot ieder *f* 100.—, en een aantal „medebestuurders" tot ieder *f* 80.— boete. Een extract uit dit vonnis biedt A. M. C. van Hall, *t. a. p.,* blz. 61, 62.

In appel werd dit vonnis goeddeels bevestigd door de uitspraak van het Hooggerechtshof op 30 Dec. 1835, welke in extenso is opgenomen door A. W. van Appeltere, *Pleitrede in de zaak van H. P. Scholte c.s....,* 's Grav./A'dam, 1836, blz. 71—84.

[10]) Bedoeld is een der samenkomsten van 12 en 13 Augustus, die door Scholte werden gehouden ten huize en op het weiland van G. Demper aldaar.

[11]) Te Polsbroekerdam zijn de „Zwijndrechtsche Nieuwlichters" een tijdlang gevestigd geweest; vgl. no. 230, noot 46.

Het is toch mijns inziens hoogst verkieselijk, dat de publieke autoriteit zich zoolang mogelijk onthoude van daden, die bij eenvoudige, onkundige en misleide menschen wel eens van eene juist tegenovergestelde uitwerking kunnen zijn als daarmede bedoeld was, maar aan den anderen kant behoort men zich echter ook mijns inziens te wachten van eene te groote toegevendheid, die ligtelijk hem, jegens wien dezelve wordt aangewend, hoe langer zoo stouter maakt, het openbaar gezag ontzenuwt en den zwakken tot twijfelmoedigheid doet overhellen. Uit dit oogpunt komt het mij van een wezenlijk belang voor, dat overal en in alle de deelen des Rijks ten deze op eenen eenparigen voet gehandeld worde. Indien ik aan geruchten eenig geloof mag hechten, zou men ten minste niet overal eenstemmig denken over de wijze, waarop bij het daarzijnde geval de autoriteit zich zou behooren te gedragen. En in de daad schijnt de bestaande wetgeving, immers voor zooveel mij dezelve bekend is, geenzins allen twijfel omtrent de regte en meest geschikte keuze van dat gedrag op te heffen. Welke grond toch aan mijn gevoelen moge worden toegekend omtrent het wenschelijke en pligtmatige der, zoolang maar immer mogelijke, onthouding van bemoeying door het openbaar gezag in deze, zal men zulks echter s. m.[12]) bezwaarlijk zoover kunnen uitstrekken, om, terwijl men b.v. aan belijders der Roomsch Catholijke eeredienst verbiedt en belet het houden van openbare optogten en processiën, aan andere ingezetenen zoogenaamde godsdienstige verzamelingen of optogten stilzwijgend toe te laten. Intusschen zou er welligt in de toepasselijkheid van art. 291 uit het Strafwetboek bedenking gevonden worden, terwijl wel is waar door het Fransch Gouvernement in den jare 1795 bepaald werd, „que les ceremonies de tout culte sont interdites hors de l'enceinte choisi pour leur exercise" [13]), eene enceinte, welke, volgens eene andere bepaling, aan de publieke autoriteit bekend moet zijn, doch welk voorschrift, indien ik mij niet vergis, hier te lande niet is uitvoerlijk verklaard.

Wat van dit alles zijn moge, zoo zal gelijk ik vertrouwe, de reden bij Uwe Excellentie moeten gebillijkt worden, die mij doet wenschen om van dezelve eenige inlichtingen te mogen ontvangen, in staat om bijaldien mijn onderhandsche leiding niet duurzaam genoeg ware om in dit Gewest de bedoelde tooneelen te verhoeden, mijn deswege te houden gedrag geheel in den zin van het hoog bewind te regelen. Ik neem dus de vrijheid, Uwe Excellentie daartoe bij deze beleefdelijk te verzoeken.

De Staatsraad, Gouverneur van de provincie Utrecht,

L. VAN TOULON.

---

[12]) s. m. = salvo meliori (onder verbetering).

[13]) Dat de plechtigheden van elken eeredienst verboden zijn buiten de *enceinte* (= omheinde ruimte), welke voor het houden van die plechtigheden bestemd is.

237. Missive van den Minister van Justitie aan den Gouverneur van Utrecht, 29 Aug. 1835.

Justitie.
29 Aug. 1835 *no. 64.*

(minuut) *Aan den Gouverneur der provincie Utrecht.*

Te zijner tijd is mij wel geworden UHEG. vertrouwelijk schrijven van den 18. Aug. ll. betrekkelijk de woelingen der zoogenaamde Separatisten, waarvan zich eenige kenteekenen ook in uwe Provincie voordoen.

Vermits Z. M. mijnen ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken had gelieven te magtigen aan de Heeren Gouverneurs in de provinciën, in welke dergelijke woelingen mogten ontstaan, de vereischte instructiën te doen toekomen, heb ik gemeend UwHEG. voorz(egd) schrijven aan mijnen voors(chreven) Ambtgenoot te mogen mededeelen [14], ten gevolge waarvan ik door ZHEG. ben onderrigt, dat hij ook nu aan UHEG. de instructiën heeft doen geworden [15], welke door hem aan onderscheiden uwer ambtgenoten zijn toegezonden.

Ik twijfel niet, of UHEG. zal naar aanleiding derzelve zich casu quo tot het nemen van de noodige maatregelen tot het te keer gaan der bedoelde woelingen zien in staat gesteld, terwijl ik bij deze gelegenheid vertrouwelijk hare aandacht vestige op een besluit van uwen Ambtgenoot in Gelderland [16], waarvan ik zoo vrij ben UHEG. een exemplaar hiernevens mede te deelen, als zijnde dat besluit mij zeer doelmatig voorgekomen.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

238. Schrijven van Ds J. la Lau te Gouda aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 25 Sept. 1835.

Herv. Eered.
26 Sept. 1835 *no. 2 P.*

Aan den Heer Secretaris en Adviseur bij het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz. te 's Gravenhage.

WelEdelGestrenge Heer!

Ik neem, in overeenstemming met collega Praeses [17] van ons Klassikaal Bestuur, de vrijheid UWE. eenige inlichting te vragen,

---

[14] Justitie 21 Aug. 1835 no. 68.
[15] Op 27 Aug. 1835.
[16] Zie hierboven no. 220.
[17] J. L. Nijhoff (1782—1844); 1804 predikant te Druten c. a., 1805 te Oosterbeek, 1817 te Gouda.

wat er op aanstaande Woensdag wel het beste zou kunnen geadviseerd of besloten worden op eene missive van Ds Matthes [18]), predikant te Noordeloos, bij het gezegde Bestuur ingekomen.

Op grond van art. 14 en 15 van het Reglement op het Godsdienstig onderwijs beklaagt zich gemelde Predikant, dat op Woensdag den 9en dezer zeker persoon, genaamd Vijgeboom, na op den voorgaanden Zondag te Langerak bezuiden de Lek en ook reeds elders zoogenaamde oefeningen gehouden te hebben, te Noordeloos bij *Andries Vogel* — eenen der teekenaars van het in 1833 aan Z.M. gepresenteerde request, bij hetwelk, tegen het regt van den Ambachtsheer, de beroeping van *Gezelle Meerburg* verzocht is geworden; ook eenen dergenen, die ten getale van elf, verzocht hebben zich te doen schrappen van de lijst der ledematen — in tegenwoordigheid van omstreeks 200 menschen, meest inwoners van Noordeloos en leden der Gemeente, eene vereeniging heeft bestuurd, waarin onder zijnen voorgang gebeden is en gezongen en eene soort van predikatie gehouden. Zijn Eerw. heeft vooraf daartegen de noodige waarschuwingen in het werk gesteld, doch met geen ander gevolg, dan dat men de plaats der bijeenkomst van den door hem gewaarschuwden heeft overgebragt bij den genoemden *Andries Vogel.* Ook heeft de Predikant zich met hetzelfde oogmerk bij den Burgemeester der plaats vervoegd, doch van dezen geen ander antwoord ontvangen, dan dat hij, Burgemeester, zijne instructiën wist en aan den Predikant overliet, naar de zijne te handelen.

Daar het nu zeer waarschijnlijk is, dat dergelijke bijeenkomsten meer zullen plaats hebben, vraagt gemelde Predikant aan het Klassikaal Bestuur om de noodige inlichting, op welk eene wijze in dit en dergelijke gevallen moet worden gehandeld; en collega Nijhoff en ik, in dezen onze kerkelijke onmagt, ook tot het geven van raad, gevoelende, hebben het niet ongeschikt geacht, UWE. deswegens eenige aanwijzing te verzoeken, welke vóór aanstaanden Woensdag te mogen ontvangen ons hoogst aangenaam zijn zou. Wij kennen de aanschrijving van den Gouverneur van Gelderland aan de stedelijke en plaatselijke besturen d.d. 30 July l.l. no. 4463/1 tegen de ongeoorloofde vereenigingen tot godsdienstoefening, maar het is ons onbekend, of er in Zuid-Holland zoodanige aanschrijving zij, tot welker inroeping wij den Predikant zouden kunnen adviseren.

Het wordt in dien hoek de predikanten lastig gemaakt. Op 29 Aug. l.l. ontving ik van den Ring van Vianen een request aan Z.M. den Koning met beklag en ten fine van maatregelen tegen zoodanige twist- en verdeeldheidzaayende vereenigingen, met bijgaand verzoek ter opzending met den noodigen aandrang van de zijde des Klassikalen Bestuurs. Ik zond hetzelve naar collega Nijhoff, toen te Arnhem zijnde, ten einde Zijn E. desaangaande met den President der Synodale Kommissie zou kunnen overwegen; hetwelk geschied zijnde, is aan gemelden Ring den raad gegeven, om veeleer zich te adresseren aan Z.E. den Minister van Staat voor de zaken der Hervormde Kerk.

---

[18]) H. A. Matthes (1804—1887); 1834 predikant te Noordeloos, 1837 te Valkenburg (Z. H.); 1874 emeritus.

Ons met het antwoord uwer welwillendheid zullende vereerd achten, heb ik de eer mij met alle respect te noemen [19]),

UWelEdelgestr. onderdanigen dienaar,

J. LA LAU [20]).

Gouda, 25 September 1835.

239. Rapport van het Classikaal Bestuur van Gouda aan den Minister van Eeredienst, 3 Oct. 1835.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Aan Z.E. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

Het Klassikaal Bestuur van Gouda, ter voldoening aan de aanschrijving Uwer Excellentie van 24 Sept. l.l. no. 1 om zooveel mogelijk inlichting te geven aangaande *Arie van Bruinswijk, G. H. Overkamp, Gerrit Demper* en *Koen de Jong,* zich noemende afgevaardigden der afgescheiden gemeenten van *Leerdam, Asperen, Heukelom, Langerak, Tienhoven* enz. [21]), heeft de eer Uw Hoogedelgestr. na gedane informatie het volgende mede te deelen.

---

[19]) Bij missive van 26 Sept. 1835 antwoordde Janssen, dat de Gouverneur van Zuid-Holland wel evenals die van Gelderland geïnstrueerd was, maar dat hij niet wist of dientengevolge ook de gemeentebesturen waren aangeschreven. In die onzekerheid kon men niets anders doen dan burgerlijke, rechterlijke en kerkelijke autoriteiten van voorkomende onwettige godsdienstoefeningen in kennis stellen [Herv. Eered. 26 Sept. 1835 no. 2 P.].

[20]) J. la Lau (1778—1856); 1803 predikant te Heilo, 1807 te Oegstgeest, 1815 te Bergen op Zoom, 1824 te Gouda; 1849 emeritus.

[21]) De genoemde personen behoorden tot de onderteekenaars van eenige adressen, in September bij den Koning ingediend. Die adressen zijn gedrukt in *Adressen aan Z.M. den Koning aangeboden .... door de bedrukte en dolerende gemeenten ....*, blz. 30—37. De origineelen berusten Herv. Eered. 21 Dec. 1835 no. 10.

De onderteekenaars van die adressen zijn:

Gameren: W. van Haaften, H. Ruimschort, O. van Tuyl; *Brakel en Poederoijen:* C. van Balen (oud.), W. Bok (diak.); *Vuren:* A. Versteeg (oud.), K. van der Linden (diak.); *Hemert:* J. Straver; *Tricht:* J. Drost, J. den Hartog; *Gorinchem.:* A. Hasselman, J. M. J. de Rouville; *Nederhardinxveld en Giessendam:* A. van der Plas; *Leerdam, Asperen en Heukelom:* A. van Bruinswijk (diak.), G. H. Overkamp (oud.); *Langerak en Tienhoven:* G. Demper (oud.), K. de Jong (oud.); *Sprang:* A. Mayers (oud.), A. Vos (diak.); *Dussen:* G. G. van der Beek, G. Rombout; *Genderen:* Scholte (pred.), J. Branderhorst (oud.), A. Verkuyl; *Sleeuwijk:* Jan Killevinger.

Ook de Classikale Besturen van Bommel, Dordrecht en Heusden beantwoordden een aanschrijving van den Minister om inlichtingen. Deze antwoorden zijn echter — als van minder belang — niet opgenomen. Ze zijn te vinden in het dossier Herv. Eered. 11 Dec. 1835 no. 15.

De betrekkingen van *diaken* en *ouderlingen*, met welke zich die personen onderschrijven, zijn de zoodanige, welke zij aanvaard hebben bij bevestiging door den afgezetten predikant Scholte verricht.

Arie van Bruinswijk, wonende te *Asperen*, oefent tezamen met zijnen broeder *C. van Bruinswijk* het beroep uit van *landbouwer*. Hij is een woelziek mensch. Toen hij nog ter kerke kwam, liep hij doorgaans op de opgave van een Evangelisch gezang met veel beweging de kerk uit. Op Zondag den 9en Augustus heeft hij op een daartoe door hem vervaardigd stellaadje achter zijn huis — gedurende de openbare godsdienstoefening in de kerk — gemelde *Scholte* voor eene talrijke schare openlijk laten prediken en daarna in zijn huis kinderen laten doopen. Schoon hij deswegens reeds voor de Regtbank van eersten aanleg te *Gorinchem* ter verantwoording geroepen is, heeft hij, hangende deze zaak bij die Regtbank, op Dingsdag den 22en September in zijn huis eene oefening laten houden voor naar gissing meer dan vijftig personen, uit den omtrek bijeengekomen, zoo dat het gerucht en opschudding maakte en veel volk voor zijn huis deed bijeenloopen.

G. H. Overkamp te *Leerdam* is van beroep *verwer*, tevoren een goed bestaan hebbende gehad, maar sedert zijne afscheiding van de gemeente zijn zijne zaken verloopen en zijne finantiën achteruit gegaan. Op zijn zedelijk gedrag heeft men in de gegeven berigten niets aan te merken. Zijn broeder *J. Overkamp*, die te *Wassenaar* ondermeester geweest is en vandaar in het voorjaar vertrokken, is, zegt men, bij *Scholte* koster en voorzanger, hem veelal vergezellende als adjudant of schrijver. Bij *G. H. Overkamp* worden gedurig zamenkomsten gehouden, waarbij zich al en niet afgescheidenen bevinden. Op den 21en September moet dat getal aanmerkelijk zijn geweest bij eene oefening, waar een blinde uit *Delft* de geestelijke leidsman was, gelijk ook den vorigen dag te *Oosterwijk* en ook den volgenden te *Asperen*. Elke week worden zoodanige bijeenkomsten, behalve andere bij *Overkamp*, beurtelings te *Leerdam*, *Asperen* en *Heukelom* gehouden.

Gerrit Demper is *landbouwer* te *Langerak bez. de Lek*, welgezeten, sedert jarenlang woelgeestig en op die plaats de hoofdpersoon. Op zijn zedelijk gedrag wordt niets aangemerkt. Hij heeft aldaar met eenige personen de uitschrapping hunner namen geëischt van de lijst der ledematen, ook, gelijk dat ook anderen doen, van het doopboek.

Koen de Jong, van beroep *arbeider*, te *Tienhoven*, is sedert jaren mede als woelziek bekend en kan als hoofdorgaan der onrustige bewegingen in de gemeenten van *Ameide* en *Tienhoven* worden aangemerkt. Voor het tegenwoordige is aangaande zijn zedelijk gedrag niets aan te merken. Tevoren was hij niet onbesproken, maar het moet aan zijnen invloed worden toegeschreven, dat te *Ameide* en *Tienhoven* ook eenige personen de gemelde uitschrapping begeerd hebben.

Het getal der gedecideerde separatisten bedraagt te *Leerdam* ongeveer *tien;* te *Asperen zes;* zoo weinig ook te *Heukelom;* te *Langerak bez. de Lek twintig;* ook *twintig* in de gemeenten van *Ameide* en *Tienhoven*, te *Noordeloos elf;* in andere gemeenten ook enkelden; en hun formulier van afscheiding is op onderschei-

dene plaatsen nagenoeg in dezelfde bewoordingen, verklarende dat zij zulks *vrijwillig* doen *op grond van onze in alles met Gods Woord overeenkomende Geloofsbelijdenis art. 28, 29* en *volgens art. 2 van het Algemeen Reglement* *u w e r s e c t e*[22]).

Tot hiertoe schijnt tot die openlijke afscheiding de invloed dier mannen niet groot te zijn. Er zijn behalve de bekende schrappingbegeerigen wel anderen, die niet of weinig ter kerk komen; maar te *Leerdam* is sedert de woelingen het getal der kerkgangers niet verminderd. Te *Asperen* is, terwijl Scholte op zijn stellaadje bezig was, de opkomst in de kerk onder het gehoor van *Ds Hoolboom*[23]) buitengewoon talrijk geweest. Er is zelfs hier en daar eene menigte zeer geänimeerd tegen dat prediken in de lucht, zoodat, in gevalle de politie niet had gewaakt, ligtelijk vechtpartijen en mishandelingen hadden kunnen ontstaan zijn. Want die veldmassa's bestaan niet altemaal uit zoogenaamde orthodoxe geloovigen. Onder dezelve worden ook gevonden eene menigte nieuwsgierigen uit allerlei kerkgenootschappen en van onderscheidene plaatsen; behalve ongeloovigen en spotters bijzonder ook Roomschgezinden, ja zelfs Joden.

Naar evenredigheid van de moeite, die er door de scheurmakers wordt aangewend om proselyten te maken, schijnen derhalve de voortgangen in dit opzigt niet sterk te zijn, want schoon b.v. te *Asperen* de *Bruinswaarden* onvermoeid werkzaam zijn, behooren onder de zes afgescheidenen aldaar niet alleen zij zelven met de huisvrouw van eenen hunner, maar ook twee menschen, die voor weinig tijds zulke blijken van krankzinnigheid hebben gegeven, dat men toen in de noodzakelijkheid is geweest, om hen door politiedienaren te doen bewaren.

De houding, welke de burgemeesters ten aanzien dier ongeoorloofde vereenigingen vertoonen, blijkt verschillende te zijn. Te *Asperen* had zich de Burgemeester tegen de vereeniging van den 9en Augustus niet alleen van een genoegzaam getal politiebeambten voorzien, maar ook aan *Scholte,* voor hij begon, eene schriftelijke waarschuwing doen toekomen, welke de prediker aan den volke heeft voorgelezen en daarop zijn voorgenomen werk verrigt; en gemelde Burgemeester heeft van het een en ander proces-verbaal opgezonden aan het Gouvernement der provincie en aan de Regtbank van het ressort. Van *Noordeloos* heeft aan het Klassikaal Bestuur de Predikant berigt ingezonden, dat op den 9en September zekere *Vijgenboom,* na op den voorgaanden Zondag te *Langerak bez. de Lek* en ook elders oefeningen te hebben gehouden, ook aldaar zulk eene oefening gehouden heeft ten huize van *Andries Vogel,* den hoofdman dergenen, welke aldaar de uitschrapping hebben begeerd. Die zamenkomst heeft omstreeks *tweehonderd* menschen bedragen, *meest inwoners van Noordeloos en leden der Gemeente.* De Predikant had daartegen zooveel mogelijk gewaar-

---

[22]) Art. 2 van het „Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden" luidt als volgt: „Deze allen blijven tot het Hervormd kerkgenootschap behooren, zoolang zij niet vrijwillig en duidelijk verklaard hebben, zich daarvan af te scheiden of om wettige redenen daarvan afgescheiden zijn."

[23]) J. Hoolboom (1763—1845); 1788 predikant te Haaften, 1790 te Asperen; 1841 emeritus.

schuwd, maar was daarin niet verder geslaagd, dan dat de bijeenkomst van den door hem gewaarschuwden was overgebragt naar de gemelde *Andries Vogel,* en zich ook met hetzelfde oogmerk tot den Burgemeester der plaats gewend hebbende, had deze hem geen ander antwoord gegeven, dan dat hij zijne instructiën kende en aan den Predikant overliet om naar de zijne te handelen.

Schoon nu wel het getal der openlijk afgescheidenen gering is, het kan niet ontveinsd worden, dat er een grooter getal is, dat om bijzondere redenen zich nog niet afscheidt en zelfs die acten van uitschrapping afkeurt, maar echter zich spoedig met de voorvechters vereenigen zou, indien dezen hun uitgedrukt doel en verlangen bereiken mogten. Want al is het een misschien ongegrond volksgerugt, dat de afgescheidenen tot het koopen van een te Leerdam eerstdaags geveild wordend huis ter inrigting tot eene kerk zouden genegen zijn en dat de genoemde *J. Overkamp, Scholte's* handlanger, daartoe te *Gorinchem* ter inteekening zou zijn rondgegaan, het schijnt niet geheel zonder grond geloofd te worden, dat hier en daar fondsen worden bijeengebragt, en het zullen niet eeniglijk de openlijk afgescheidenen zijn, die daaraan contribueren.

Intusschen wordt het hier en daar den welgezinden predikanten in de ringen van *Vianen* en *Leerdam* bitter gemaakt; bijzonder ook wel te *Noordeloos,* waar de obscuranten [24]) talrijk zijn en hunnen leeraar als opgedrongen beschouwen. De antichristelijke geest van onrust en ontevredenheid, die overal en onder allerlei gedaanten gaarne zaaijende, zoo ligt in het kerkelijke en uit het kerkelijke in het politieke kan propageren, ontvangt door alle die woelingen gedurig nieuwe brandstoffen, en het Klassikaal Bestuur kan deze mededeelingen niet eindigen, zonder den wensch uit te drukken, dat tegen alle zulke oproerige pogingen krachtdadige middelen mogen worden aangewend.

Gouda, 3 October 1835. Het Klassikaal Bestuur voorn.,

J. L. NIJHOFF, praeses.
J. LA LAU, scriba.

---

[24]) Obscuranten = duisterlingen.

240—256

Den 19den Juli 1835 houdt Scholte een godsdienstoefening in de open lucht bij zijn huis te Genderen, den 23sten d. a. v. in het naburige Sprang. Opnieuw worden in zijn woonplaats kurassiers ingekwartierd, maar desniettemin blijft de Burgemeester van Genderen — getuige zijn houding op Zondag 16 Augustus — huiverig om tegen een zich lijdelijk verzettende menigte geweld te gebruiken. Wel wordt Scholte om zijn optreden op 19 en 23 Juli door de Rechtbank te 's Hertogenbosch veroordeeld.

Intusschen gaat het Classicaal Bestuur van Heusden, overeenkomstig een gedurende de zitting der Algemeene Synode gemaakte afspraak, ten aanzien van de predikanten Van Rhee en Meerburg met voortvarendheid te werk. Men wil korte metten met hen maken en hen na een bedenktijd van acht dagen aan het Provinciaal Kerkbestuur ter afzetting voordragen.

240. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 18 Juli 1835.

Herv. Eered.
20 Juli 1835 *no. 1 P geheim.*

Heusden, 18 July 1835.

WEdGebooren Heer en Vriend!

Scholte heeft verleden Zondag te Vuren voor eene ontzagchelijke volksmassa, door sommigen op 3000, door anderen op 2000 geschat, geoefend. Te Gorinchem moeten er klappen gevallen zijn, tijdens zijn verblijf aldaar; het regte weet ik echter niet. Morgen wil hij te Genderen oreeren. De Burgemeester Boll heeft evenwel vooraf de matadors [1]) zijner vrienden bij zich laten komen, en hen de gevolgen dier onwettige bijeenkomst voorgesteld; dan dit heeft niet kunnen baten, Scholte zal oefenen. Nu heeft de Burgemeester plan, om morgen met 2 marechaussée's, zoodra hij vergaderd is met zijne cliënten, naar hem toe te gaan en hem te verzoeken, de assemblée [2]) te doen uiteengaan, en zoo dat niet helpt, procesverbaal op te maken en naar 's Bosch te verzenden. Alles staat hier op haren en snaren en de geruchten werken hogelijk mede, die men uit Amsterdam van oproer etc. etc. etc. verspreidt [3]).

Naar Sprang heb ik eene commissie gezonden, om zoo mogelijk de refractaires [4]) tot de orde terug te brengen. Kan dit niet helpen, dan zullen wij hun eenvoudig hun ontslag geven, want het schorsen en afzetten door het Provinciaal Kerkbestuur houdt zoo lang op en men moet doortasten. Door hunne *geteekende* verklaring, dat zij tegenstrevers zijn tegen de gezangen, kunnen zij ook geene leden des kerkeraads blijven.

Hierbij een briefje van Van Spall omtrent de handelwijze vis à vis den suppliant [5]) Van Rhee en Meerburg te houden. Ik begrijp zijne bedoeling niet; mij dunkt, wij volgen omtrent deze Heeren den *wettigen* weg, en zoo zij zich niet onderwerpen, dan schorsen wij hen. Ik zie niet, wat wij met het Provintiaal Bestuur noodig

[1]) Matador = de man, die den stier doodsteekt in het stierengevecht; baas.
[2]) Assemblée = vergadering.
[3]) Vgl. no. 248, zesde alinea.
[4]) Refractaire = weerspannige.
[5]) Waarschijnlijk moet hier aan een woordspeling worden gedacht, omdat suppliant niet alleen is „iemand die een verzoekschrift indient", maar ook beteekent „een slecht mensch".

hebben, daar het Klassikaal Bestuur het initiatief moet uitoefenen. Dat de Synode niets gedaan heeft, heeft mij verkwikt; ik was bang dat men de quïisten zoude hebben willen tegemoet komen, zonder de quatenisten te ergeren [6].

Ik ben
UWelEdGeb. dienstwillige vriend
C. W. PAPE.

Mag ik UE. eens herinneren aan den modus quo de klassikale verschotten tegen Scholte te krijgen. Ik wilde die zaak afgedaan zien, hoezeer ik eene maand van zijn traktement nog onder mij heb. Over den afloop te Genderen schrijf ik nader.

241. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 20 Juli 1835.

Herv. Eered.
20 Juli 1835 *no. 1 P geheim.*

Den Heere C. W. Pape, scriba classis en predikant te Heusden.

Met terugzending der missive van Ds Van Spall zal ik U het een en ander melden omtrent den loop der Synodale zaken, 't welk U tevens den inhoud dier missive — wat Van Rhee en Meerburg betreft — meer duidelijk zal maken.

Er waren ingekomen *zes* adressen, strekkende — schoon op zeer verschillende wijze — om de handhaving der Formulieren, hetzij dan in allen deele, hetzij in zekere bepaalde hoofdartikelen te vragen, en tot dat einde begeerende eene verandering of wel eene interpretatie der bekende verklaring, in allen gevalle uitloopende op *quia*. Drie derzelve waren gesteld in een fatsoendelijken trant, namelijk van *Engels* c. s., *Rutgers* [7]) c. s. en van *Le Roy* [8]). Drie anderen van *Brummelkamp*, van *Van Velzen* en van *Van Rhee* met *Meerburg*, op een lomper toon. Daarentegen kwamen ook in adressen van 124 Friesche predikanten en van een aantal predikanten uit Drenthe en Groningen, verlangende dat de Synode *geene* nieuwe banden zou aanleggen. Alle deze stukken werden gesteld in

---

[6]) Volgens de in 1816 ingevoerde proponentsformule verklaarde men aan te nemen de leer, „welke overeenkomstig Gods Woord in de aangenomen Formulieren is vervat." Deze dubbelzinnige uitdrukking leidde tot de strijdvraag, of de predikanten aan de Formulieren getrouw moesten zijn *omdat* — quia —, dan wel *voor zoover* — quatenus — die met Gods Woord overeenstemden.

[7]) A. Rutgers (1805—1884); 1828 predikant te Breede; 1837 hoogleeraar te Leiden; 1875 emeritus.

[8]) J. J. le Roy (1771—1850) 1794 predikant te St. Anthoniepolder, 1804 te Sprang, 1813 te Oude Tonge.

handen eener Commissie, bestaande uit *Van Oordt*[9]), *Hendriksz*[10]), *Van Kooten*[11]) en *Nieuwold*[12]). Deze bracht een voortreffelijk rapport uit, hetwelk den steller — Prof. *Van Oordt* — groote eer doet[13]). Overeenkomstig hetzelve en in weerwil eener redevoering van anderhalf uur van Prof. *Heringa,* besloot de Synode genoegzaam eenparig: „Dat er *niets* zou gedaan worden, daar de kerkvergadering eene nadere bepaling *onnoodig* achtte en *ondoenlijk,* omdat men er geene kon geven, die allen tevreden stelde, *niet te pas komende,* als de bevoegdheid der Synode te boven gaande, en *gevaarlijk* uit hoofde der gevolgen." Hiervan zal kennis worden gegeven aan de adressanten, en wel aan Engels, Rutgers en Le Roy met betuiging, dat de Synode derzelver vrijheid en overtuiging eerbiedigde en hulde deed aan hunne goede bedoeling; maar aan Brummelkamp, Van Velzen, Van Rhee en Meerburg met ernstige berisping. Tevens met verzending van derzelver adressen *door middel* der provinciale kerkbesturen aan de classikale besturen, ten einde omtrent die vier snaken naar kerkelijke wetten te handelen. Op mijn voorstel is door *Donker*[14]), *Nieuwold* en *Van Spall* voorts afspraak gemaakt, ten einde door allen eenparig moge gehandeld worden. De classikale besturen zullen van die mannen vorderen eene stellige verklaring van hunne geheele onderwerping aan de kerkelijke reglementen, en bij gebreke daarvan hen aangeven bij de provinciale kerkbesturen om tot *afzetting* te procederen. Men zal echter hen inmiddels *niet* suspenderen, tenzij *andere motieven* zich daartoe opdoen, die de zaak maken van eenen opentlijken en geruchtmakenden aard, waarvoor het adres aan de Synode niet kan gehouden worden. In allen gevalle zal men, door onderlinge correspondentie en gemeenschappelijk overleg de eenparigheid trachten te bevorderen.

Nu, mijn vriend, kent gij de zaken.

Wat de bewegingen van Scholte in *Gelderland* betreft, vlei ik mij, dat door *krachtige* maatregelen daartegens zal voorzien worden. Men is daartoe in overleg getreden met den Gouverneur van Gelderland en aan *Donker Curtius* zijn de vereischte inlichtingen gegeven. In elk geval kunt gij met hem, zooals met mij, raadplegen. Hij is een regt knappe vent.

Met genoegen ontving ik het eerste stuk van uw verslag, door mij in m(anu)s(cript) reeds met zooveel belangstelling gelezen[15]). Uit des Ministers antwoord zult gij gezien hebben, hoe hij daar-

---

[9]) J. F. van Oordt (1794—1852); 1819 predikant te Nederlangbroek, 1822 te Alkmaar, 1823 te Utrecht; 1829 hoogleeraar te Groningen, 1839 te Leiden.

[10]) Zie deel I, blz. 244.

[11]) G. van Kooten (1764—1841); 1788 predikant te Zuid-Beyerland (den Hitzerd), 1790 te Lienden, 1796 te Vlissingen, 1801 te Dordrecht; 1838 emeritus.

[12]) B. Nieuwold (1783—1851); 1804 predikant te Lutkegast, 1806 te Zuidbroek c. a., 1819 te Leeuwarden; 1845 emeritus; praeses van het Prov. Kerkbestuur in Friesland; ook vice-praeses der Algemeene Synode.

[13]) Zie voor dit rapport H. de Cock, *Hendrik de Cock*[2], blz. 416—436.

[14]) Ds H. H. Donker Curtius.

[15]) Zie blz. 316.

over dacht, en vooral *over U* en *uwe werkzaamheid*, welke hij op hoogen prijs stelt.

Er kan nog veel voorvallen, maar aan den uiteindelijken gunstigen uitslag voor de goede zaak twijfel ik niet. Wij gaan maar gezamentlijk voort, met kalmen moed en vasten wil.

Adieu!

Uwe U hoogach(tend)e dr en vriend,

(JANSSEN).

Ik had wel gewild dat gij *deze* Synode had kunnen bijwonen; er heerschte een uitmuntende geest in dezelve. De slimme Heringa zeide, na den afloop, aan een bekenden, die hem naar den afloop vroeg „Mijn Vriend! nog nooit in mijn leven heb ik zoo volslagen nederlaag geleden, als voor *deze* Synode. Er waren onder de leden zes mijner voormalige leerlingen, en — allen zijn mij afgevallen."

242. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 21 Juli 1835.

Herv. Eered.
25 Juli 1835 *no. 2 P.*

Heusden, 21 Juli 1835.

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Ik wreef mijne handen bij het lezen uwes briefs en — plagt de oude Ds Prillevitz [16]) te zeggen — ik werd er door verkneukeld. Ja, ik wenschte ook wel de Synode te hebben bijgewoond, maar, *sit venia verbo!* mijn geheele geest is er geweest en *absit invidia dicto!* in mijnen geheelen geest is er gehandeld [17]). Jammer, jammer, dat de zon van Heringa zoo nevelachtig ondergaat, en dubbel jammer, dat men bij 's mans onmiskenbare positive groote verdiensten, volgens sommigen, zoo negatif omtrent zijn karakter kan oordeelen!

Scholte heeft eergisteren te Genderen eene predikatie — zoo spreekt hij — gehouden over Judas' brief vs 20—23. — He! waarom nam hij vs 17, 18 en vooral vs 19 er niet bij? — Hij stond voor de deur van zijn huis op een soort van stellaadje en de geloovigen zaten, stonden of lagen op de grond in de open lucht. Men berekent het aantal der aanwezigen op 5 à 600, waaronder velen die uit nieuwsgierigheid er zich bevonden, en met de gansche vertooning openlijk den spot dreven. Na het eerste Psalmgezang kwam de Burgemeester Boll met twee marechaussées en verzocht

[16]) Waarschijnlijk is bedoeld C. Prillevitz (1754—1821); 1781 predikant te IJsendoorn, 1787 te Gellicom, 1789 te Op- en Neder-Andel; 1821 emeritus; overleden te Tiel.

[17]) Sit venia verbo = met verlof gezegd. Absit invidia dicto = zonder grootspraak.

hem beleefdelijk, de schare uiteen te doen gaan als onwettig vergaderd, daar hij S(cholte) bepaalde bij art. (292) van het Strafwetboek en hem de gevolgen voorstelde. Scholte's antwoord was, dat de regtbanken reeds meer dan een uitspraak gedaan hadden, waaruit bleek, dat dit artikel niet applicabel [18]) was, dat hij voorts alle verantwoordelijkheid alleen op zich nam, en hem Burgemeester N.B. verzocht, de marechaussées bij hem te laten, tot bewaring der orde, indien dezelve soms door vreemdelingen mogt gestoord worden. Hij noodigde tevens den Burgemeester uit, om zelf te blijven en zijne predikatie, die van 9 tot 1 uur geduurd heeft, aan te hooren. Boll is ook gebleven, heen en weer wandelende en de hoed onder bidden en zingen ophoudende, zooals velen dit met hem deden, ten teeken van afkeuring. Na het einde beval S(cholte) de armen aan en in een kommetje werd gecollecteerd. Stichtelijk is het wel niet voor allen geweest, want tusschenbeide kwam er een boer met een emmer en riep overluid: „Gimme — geef mij — toch ien emmer woater, wan de mienschen stikken van de dorst." Zelf heeft S(cholte) voorgelezen en voorgezongen.

Des middags heeft hij 8 kinderen — waaronder een van een welgekleed man, die 's morgens reeds uit Cuilenburg gekomen was — gedoopt en een kerkeraad voor Sprang bevestigd. Dit geschiedde binnen 't huis. Mijn zwager Gerlach [19]) was erbij tegenwoordig en verhaalde mij dat hij er verscheidene dames met de papillotten in het haar gezien had, die hij, evenals anderen, door S(cholte) zag aanspreken en die zijner partij toegedaan scheenen te zijn. Van het voorgevallene des morgens is een procesverbaal in quadruplo [20]) opgemaakt. S(cholte) heeft bekend gemaakt, dat hij Zondag aanstaande te Poederoijen en Donderdag te Sprang eene predikatie zoude houden.

Gisterenmorgen had ik den Praetor en Scriba des Rings van Woudrichem bij mij, om over Meerburg te spreken. Ik heb hen een riem onder het hart gestoken, en gezegd, dat wij den huichelaar onder de oogen zouden zien. De afscheidingen gaan individueel haren gang. Te *Andel, Giesen en Rijswijk* en *Sleeuwijk* vervloeyen de gemeenten naar Almkerk en Veen, maar afscheidingen zijn er zeldzaam. Herwerden te Poederoijen heeft het laatste Avondmaal alléén met zijne vrouw en den schoolmeester gevierd.

Ik geloof met UE., dat op den langen weg de factie zich dood zal razen. Die predikatiën sub dio [21]) moeten vanzelf ophouden, want wie verlangt naar catarrhen en rheumatismen uit pure liefde voor de Synode van 1618 en 1619? Een enkelde slagregen is buitendien genoeg, om de geheele vergadering uiteen te doen druipen; en vergeef het mij, maar ik reken in de bevordering van de goede zaak alzoo veel op de gure lucht en den modder, als op de procesverbalen in quadruplo!

Dank voor de voldoening der gemaakte kosten [22])! Ik had eene

---

[18]) Applicabel = toepasselijk.
[19]) J. A. Gerlach (1790—1881); 1812—1852 secretaris van Heusden; 1815—1879 notaris aldaar; 1840—1847 en 1850—1870 lid van de Prov. Staten.
[20]) In quadruplo = in viervoud.
[21]) Sub dio = onder den blooten hemel.
[22]) Vgl. hierboven no. 196.

maand van 's mans traktement in petto! maar ik durfde er niet mede uitbetalen. Ik wacht heden het rapport der Commissie in de zaak des kerkeraads van Sprang en dan zullen wij dezelve als refractair tegen de orde, deszelfs ontslag geven. Nogmaals dank voor uwen *verkwikkenden* brief.

Groet UE. lieve aanhoorigen en geloof mij

Met dankbare hoogachting

UEds gehoorzame dienaar en vriend,

C. W. PAPE.

P.S. Het best is, dat *Suringar* weder wordt benoemd. Hij is een welwillend lid en kan bruikbaar worden. Ik geloof, dat het land van Heusden thans het hoofdbrandpunt der nieuwlichters is.

243. Missive van den Burgemeester van Eethen c. a. aan den Gouverneur van Noordbrabant, 21 Juli 1834.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

(kopy) *Aan den HEdGestr. Heer Gouverneur der provincie Noord-Braband.*

no. 241. *Eethen,* den 21n July 1835.

Ik heb de eer UHEG. hierbij over te maken een copie uit het procesverbaal tegen het houden eener vergadering door den afgezetten predikant H. P. Scholte, op den 19*n* dezer te Genderen gehouden, en waarvan ik het origineele aan den Procureur Crimineel heb ingezonden [23]). Van de gehoudene vergadering, die des namiddags te Genderen *in* het huis van de Heer Scholte heeft plaats gehad, heb ik geen procesverbaal opgemaakt, aangezien ik er niet bij tegenwoordig ben geweest, vermeenende dat er alleen een gering getal daarbij tegenwoordig zoude zijn van hen wier kinderen gedoopt, en hun die als kerkenraad voor de afgescheide gemeente van Sprang bevestigd zoude(n) worden, doch heb tegen mijne verwachting aan vernomen, dat de verzamelde menigte even groot is geweest als die des voormiddags.

Aangenaam zoude het mij zijn, dat door deze of andere, daartoe aan te wijzene maatregelen het houden dier vergaderingen konde worden gestuit, daar ik genoegzaam elken Zondag voor het houden van zulke bijeenkomsten vrees, en de menigte die daarbij vergaderen — althans Zondag l.l. — verschillende gevoelens zijn toegedaan en naar mijne gissing voor de helft bestond uit menschen, die de gevoelens van den Heer Scholte niet zijn toegedaan of tot andere geloofsbelijdens behooren.

Wijders heb ik vernomen dat de Heer Scholte aanstaande Don-

---

[23]) Het hierbij aanwezige provesverbaal is niet opgenomen, daar het geen andere bijzonderheden vermeldt dan die ook in den brief van Pape — zie hierboven no. 242 — worden genoemd.

derdag des namiddags te Sprang en aanstaande Zondag te Pouderooijen — Bommelerwaard — eene dergelijke vergadering zoude houden.

De Burgemeester der gemeente van Eethen, Genderen en Heesbeen,

(get.) V. G. A. BOLL.

244. Missive van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Procureur Generaal, 21 Juli 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

(kopy) *Aan den Heer Procureur Generaal.*

no. 10. 548. *'s Bosch,* den 21*n* July 1835.

Ik haaste mij UHEG. te berigten, dat de gewezen predikant *Scholte* op advies, zoo hij opgeeft, van regtsgeleerden, sints zijne vrijspraak te Groningen de stoutheid tot die hoogte drijft, dat hij eergisteren — Zondag den 19*n* — des voormiddags van half tien ure tot nagenoeg één ure in de *open lucht* voor zijne woning te Genderen voor eene van wijd en zijd zamengevloeide menigte van ongeveer zeshonderd hoofden heeft gepredikt en geoefend, zonder dat het echter gebleken is, dat zijne leerrede eenig karakter inhield van de zoodanige feiten, als waartegen bij artikel 201 en volgende van het Lijfstraffelijk Wetboek voorzien is [24]), en dat de Burgemeester, geadsisteerd met een wachtmeester-kommandant der brigade en eene marechaussee, hem uitgenoodigd en de vergaderde menigte vermaand hebbende, die godsdienstoefeningen te staken en uiteen te gaan, hij, wel verre van daaraan te defereren [25]), heeft voortgevaren, onder stellige verklaring, dat hij, gedekt door de uitspraken van onderscheidene regtbanken, zulks niet verkoos te doen, zoodat hij dan ook des namiddags onderscheidene kinderen uit de gemeente en environs, doch nu *binnen* zijne woning, gedoopt heeft.

Ik weet wel, dat men de zoodanige publieke oefeningen van godsdienst en verzameling van dweepzieke lieden, als de openbare orde en rust zoudende kunnen storen, door den sterken arm zoude kunnen belemmeren, doch in de vrees, dat het daarmede niet geheel en al gewonnen is, en geene penale wet kennende op het geval van *onmiddelijke* en *regtstreeksche* toepassing, zoo neem ik de vrijheid, alvorens ietwes te ondernemen, UHEGs meer verlicht oordeel in te roepen, zoo als ik mij de eer geve, bij deze te doen [26]).

De Procureur Crimineel (in de provincie Noord-Braband,
JAN VAN BLARKOM.)

---

[24]) Zie hierboven no. 34.
[25]) Defereeren = voldoen.
[26]) Tot nadere toelichting zendt hij bij missive van 24 Juli 1835 no. 10. 554 den Procureur Generaal ook nog het procesverbaal van den Burgemeester van Eethen c. a. en diens begeleidend schrijven toe [Staatssecr. 1835 W. 42 geheim].

245. Brief van Ds C. F. S. Pape te Sprang aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 Juli 1835.

Herv. Eered.
25 Juli 1835 *no 2 P.*

HoogEdelgeboren Heer!

Ik haast mij UHoogEd. mede te deelen, dat op gisteren, Donderdag den 23. dezer, de afgezette predikant Scholte alhier gepredikt heeft. Hij kwam vergezeld van drie predikanten — zeer waarschijnlijk de predikanten te Veen en Almkerk en de gewezene predikant De Kok.

Hij stond predikende in eene opene deur; de volksmenigte was in huis en buiten hetzelve op eenen grooten werf.

Onder *bijzonderheden,* welke mij zijn medegedeeld, behoort het volgende.

Dat geene honderd menschen aan deze godsdienstige oefening hebben deelgenomen.

Dat de grootere menigte uit nieuwsgierigen bestond, van hier en elders zamengevloeid, vooral vele Roomschgezinden uit Waalwijk, Besoijen en Kaatsheuvel.

De indruk is ook naar die mate even verschillend geweest. Van zommigen zegt men, dat zij uitgevallen zijn in luide en bittere spotternijen. Zommigen hebben genever laten halen en aldaar gedronken. Anderen, meer weldenkenden, is het wee geworden, hebben zich over Koning en wetten beklaagt en den plaats der verleiding verlaten. De aanwezig zijnde gendarmerie en politiedienaren hebben zekerlijk door hunne tegenwoordigheid grotere onheilen verhoed.

Ziedaar, HoogEdelgeboren Heer, het op gisterennamiddag alhier voorgevallene: ik zal hetzelve ook ter kennisse van het Klassikaal Bestuur brengen.

Het toekomstige is voor mij zeer duister; maar is het mij vergunt — ben ik niet onbescheiden, mijne perzonelijke gevoelens hierbij te voegen?

Allerhand soorten van menschen nemen aan deze bijeenkomsten deel: ontevredenen, kwaadwilligen, zoowel roomschgezinden als gereformeerden, en in hunnen mond is de naam van onzen geëerbiedigden Koning, op wien zij de schuld van hunne ontevredenheid gelieven te schuiven. Indien niet alle zulke bijeenkomsten, van welken aard ook, met kracht belet worden, zullen dan ook niet de weldenkenden, die de godsdienst lief hebben, in welken zij tot ledematen zijn aangenomen — ik bedoel zulken, die de orde van zaken niet doorzien — den naam des Konings met bitterheid in den mond nemen? En zullen dan allen, van welke gezindheid zij ook mogen zijn, niet *eens* zijn tegen onzen geliefden Koning?

Misschien is mijne denkwijze overdreven. De algoede God geve dat dit zoo ware. Maar is het niet voorzigtig, ons deze zaak van de zwaarste zijde voor te stellen? Ik ontveins UHoogEdelgeb. geenszins, dat ik van plan was, om Z. Exc. den Minister van Justitie te verzoeken, den Heer Scholte, die titel en werkzaamheden van een ambt verrigt, hetwelk hij niet mag, overeenkomstig de

wet te achtervolgen; maar tot dien langzamen gang van zaken wil ik niet gaarne mijne hand leenen, daar zij, wanneer ik alles overzie, juist door hare langzaamheid niet dan schadelijk kan zijn. Te meer, daar een Utrechts student C. Duijzer, Cand. in de Theologie [27]), die zich om het belang wille in het geheim met Scholte vereenigd heeft, zich in zijn verdedigen tegen mij heeft laten ontvallen, dat hij eenen brief aan Scholte, uit Parijs geschreven, gelezen had, waarin de Parijzenaars de wettigheid van zijne handelwijs verklaarden en zich aanboden om alle documenten in val van nood ter zijner verdediging over te zenden, vooral namelijk van zulke procedures, die aldaar waren voorgevallen [28]).

HoogEdelgeboren Heer, ontvang de hartelijke complimenten der mijnen en tevens de verzekering van mijne hoogachting en gehechtheid aan UHoogEdelgeb.

UHoogEdelgeb. dienstw. dienaar,

C. F. S. PAPE.

Sprang, den 24 Juli 1835.

246. Rapport van den Procureur Crimineel van Noordbrabant aan den Gouverneur van Noordbrabant, 25 Juli 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

(kopy) *Aan den Heer Gouverneur van Noord-Braband.*

no. 10.558. *'sBosch*, den 25*n* July 1835.

In antwoord op UHEG^{s} missive van gisteren litt. A. no. 52, afdeeling van politie [29]), dient kortelijk voor berigt omtrent mijn

---

[27]) Corn. Duyser was 7 Sept. 1829 te Utrecht als student ingeschreven. In een brief aan Janssen deelt Pape van Heusden over hem het volgende mee: „De student Duyzer — van Veen — is een mijner leerlingen. Ik houde hem voor een knappe jongen, die een jaar geleden een antagonist der sectarissen was, maar de casaque (= mantel) heeft omgekeerd. Trouwens als hij eens candidatus ministerii is, dan moet ook hij geplaatst worden, en eenstemmig te zijn met Scholte is helaas thans het passepartout bij de meeste landgemeenten" [Herv. Eered. 29 Juli 1832 no. 2 P]. Volgens latere berichten van Pape vestigde hij zich na zijn afscheiding als bierbrouwer te Heusden.

[28]) Vgl. H. P. Scholte, *Verdediging van conscientie- en godsdienstvrijheid. Pleitrede*, 's Gravenhage, 1835, blz. 27—30.

[29]) In dit schrijven noodigde de Gouverneur den Procureur Crimineel uit om, onverminderd het gevolg, hetwelk hij vermeenen zou aan het procesverbaal van den Burgemeester van Eethen e. a. te moeten geven, hem zijn gevoelen kenbaar te willen maken aangaande de maatregelen, die het meest doelmatig in het werk te stellen zouden zijn om dergelijke volksverzamelingen, die de rust kunnen verstoren en aanleiding tot onaangenaamheden kunnen geven, voor het vervolg te weren [Missive van den Gouverneur aan den Minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 25 Juli 1835 A no. 1: Staatssecr. 1835 W. 42 geheim].

verrigte wegens het gebeurde op ll. Zondag te Genderen, dat ik successivelijk heb laten afgaan de brieven aan den Heer Procureur Generaal, waarvan kopiën hiernevens, terwijl ik in de genoegzame overtuiging, dat de daarbij bedoelde verzamelingen en oefeningen bij *voorloopig* ongestoorden voortgang, geene dangereuse [30]) gevolgen zullen hebben, van oordeel ben, dat het beter is, het antwoord op die brieven in te wachten, die ik dan ook, inkomende, UHEG. onverwijld zal mededeelen, dan wel door halve of niet genoegzame maatregelen daartegen op te komen; alles echter onverminderd, dat de bijgelegene brigades marechaussee gelast zij(n), zooveel in hun is, eenig toevoorzigt te blijven houden.

De Procureur Crimineel in de provincie Noord-Braband,
(get.) JAN VAN BLARKOM.

247. Rapport van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 27 Juli 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

A. no. 28. *'s Hertogenbosch,* den 27. July 1835.

Ten vervolge mijner missive van den 25e dezer maand A no. 1 [31]), heb ik de eer aan Uwe Excellencie te rapporteren, dat de Procureur Crimineel in deze Provincie, volgens magtiging van den Heere Procureur Generaal bij het Hooggeregtshof te *'s Gravenhage,* op grond van art. 292 van het Lijfstraffelijk Wetboek eene actie zal intenteren tegen den afgezetten predikant *H. P. Scholte;* alsmede dat door mij aan Z. K. H. den Prins Opperbevelhebber van het Leger een verzoek is gedaan, om detachementen kavallerie te willen zenden naar de gemeenten *Genderen* en *Sprang,* in welke laatste gemeente de Heer *Scholte* dezer dagen mede gepredikt heeft, ten einde, gezamenlijk met de plaatselijke autoriteit, voor de orde en rust in die gemeenten te waken en alle onwettige volksverzamelingen uiteen te doen gaan, — hebbende ik aan de Burgemeesters van die gemeenten daaromtrent tevens de noodige bevelen gegeven [32]).

De Gouverneur der provincie Noord-Braband,
BARON VAN DEN BOGAERDE.

---

[30]) Dangereus = gevaarlijk.

[31]) In deze missive bracht de Gouverneur een kort verslag uit van den stand van zaken, zooals deze uit de voorgaande stukken blijkt [Staatssecr. 1835 W. 42 geheim].

[32]) Bij rapport van 28 Juli 1835 no. 1 geheim stelde de Minister den Koning hiervan in kennis, onder opmerking, dat het resultaat der vermelde maatregelen diende te worden afgewacht [Staatssecr. 1835 W. 42 geheim]. De Minister van Eeredienst, die van den Gouverneur een soortgelijk bericht ontvangen had, betuigde hem zijn dank voor de doelmatige maatregelen, die door hem tegen de gevolgen van de „woelingen" van Scholte genomen waren [Herv. Eered. 28 Juli 1835 no. 1].

248. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 5 Aug. 1835.

Herv. Eered.
7 Aug. 1835 *no. 1 P geheim.*

Heusden, 5 Aug. 1835.

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Ik heb dan te Sprang gepredikt en mij na deze gemeente geïnformeerd. De notabelen zijn allen op de hand des Predikants, dat is voor de orde, en besliste tegenstanders der Scholtianen. Een groot gedeelte van het gepeupel, na evaluatie [33]) tusschen de 200 en 300, begunstigt den oproermaker. Zijn preeken heeft er veel kwaads gesticht en als hij het ongelukkig voor de regtbanken mogt blijven winnen, dan zie ik geen einde aan zijne woelingen. Te Tiel is de eisch Zaturdag l.l. *f* 95.— boete geweest en dus het maximum. Hij zelf heeft zichzelven verdedigt en de jonge Van Hall [34] uit Amsterdam was de advokaat der nieuw gecreëerde ouderlingen en diakenen uit Vuren. Den volgenden dag heeft Scholte de stoutheid gehad om te Tricht te prediken, derhalve onder den rook van Thiel. Heden zal de uitspraak te Tiel geschieden en ik hoop dezelve nog te vernemen voor ik dezen sluit.

Callenbach, Meerburg en v. Rhee hebben Scholte naar Sprang vergezeld en zijn tegenwoordig bij zijne oratie geweest. Openlijk kiezen deze derhalve zijne partij en werken niet minder in het duister. Binnenkort zullen wij Meerburg en v. Rhee voor eene commissie citeeren, en als het naar mijn zin gaat, dan gaan zij den weg van S(cholte) op. Van Rhee — wil men — heeft zijne gemeente aangezocht om zich af te scheiden, doch ik geloof niet, dat de vlieger heeft willen opgaan.

Het rekest van v. Rhee en Meerburg — een wonderlijk stuk! — heb ik van Augustini ontvangen, „ter informatie en met last om daaromtrent naar de bestaande verordeningen te handelen". Ik weet eigenlijk niet, wat wij met dit stuk maken zullen, want niet dan zijdelings kan er uit gededuceerd worden, dat v. Rhee en Meerburg tegen gezangen en vragen zijn. Gelukkig dat het niet laten zingen der gezangen door beiden genoegzame punten van beschuldiging oplevert.

Er zijn thans 36 cuirassiers te Genderen. Maar dat deze er nu ook *blijven* en van tijd tot tijd verwisseld worden! Te Genderen begint men te morren, dat Scholte niet bestendig aldaar zich ophoudt en zijne vrienden niets dan — cuirassiers bezorgt. Zoo moet het ook komen. Van Setten zeide mij, dat hij niets verliest, en dat is reeds veel. Maar winnen doet hij ook niet; een enkelde der sectarissen zoude echter bij hem het Avondmaal komen vieren.

Het is ongelofelijk, welk eene spanning de kerkelijke aangelegen-

[33]) Na evaluatie = naar schatting.
[34]) A. M. C. van Hall (1808—1838); advocaat te Amsterdam; medeoprichter van de *Nederlandsche Stemmen;* pleitbezorger der Afgescheidenen; na zijn overgang tot de Afscheiding, 29 Juni 1836, advocaat te 's Gravenhage.

heden in deze oorden veroorzaken en hoe nadeelig zulks voor het Gouvernement wordt. Op zichzelve zijn de belastingen drukkend; de wijze waarop eigendunkelijk de landerijen en huizen worden aangeslagen, hatelijk; en het een en ander werkt mede, om zelfs den goedgezinden zich op het ongunstigste te doen uitlaten tegen het Bestuur. Voeg nu hierbij de woelingen van Scholte, de opgewondenheid der gemoederen bij het landgepeupel ten zijnen voordeele, — en UE. zult genoegzaam gevoelen, dat de stemming van het algemeen verre van wenschelijk is.

Van Tiel heb ik geen berigt ontvangen; gisteren verhaalde men, dat S(cholte) te Gammeren bij Bommel had gepredikt of zoude prediken. De Assessor te Poederoijen is geschorst, omdat hij, in absentie van den Burgemeester deszelfs functiën waarnemende, S(cholte) vergund had te prediken en zelfs een hooiberg uit den weg had laten ruimen.

Als S(cholte) oefent, dan staat hij doorgaans op een bank voor een huis of in de deur eener schuur. Te Sprang was het letterlijk eene comedie. Een der inwooners van Sprang had eene zoetelaarster weten te bewegen om met een vaatje jenever de schare rond te gaan, terwijl men elders vrouwen met kersen en pruimen zag venten. Het wordt letterlijk een *straatschandaal.*

Zoo ik nader iets hoor, schrijf ik UE. Dank voor de gesuppediteerde papieren, die ik in orde bezorgen zal.

Ik ben

WelEdelgeb. Heer en Vriend,

UWEdGeb. dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

. . . . [35]

249. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 15 Aug. 1835.

Herv. Eered.
16 Aug. 1835 *no. 1 P.*

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Zie hier het resultaat onzer vergadering van Woensdag l.l. Van Rhee en Meerburg worden tegen 10 en 11 uren den 26 Aug. voor de vergadering van het Klassikaal Bestuur geciteerd, om te antwoorden op bezwaren, die tegen hen zijn ingebragt. Ik heb eenige vragen ontworpen, die Van Spall naar goedvinden extendeeren [36]) kan, en waarbij men zich alleen bepalen zal, om met de mannen in geene woordenwisseling te treden. Ingeval beiden verklaren, zich niet te onderwerpen aan de kerkelijke verordeningen, dan worden zij niet geschorst, maar — opdat Van Spall zijne stem in het Provintiaal Bestuur behoude? — om hunne afzetting gevraagd [37]).

---

35) Er volgt een P. S. over familieaangelegenheden van Janssen.

36) Extendeeren = uitbreiden.

37) De bedoeling is dat, als het Classicaal Bestuur zelf eerst een uitspraak deed, Van Spall aan de behandeling der zaak in het Provinciaal Kerkbestuur niet meer zou mogen medewerken (art. 18 Regl. v.

En in geval zij beloven zich te onderwerpen, dan wordt hun eene acte ter onderteekening voorgelegd, waarbij zij hun leedwezen — in gematigde termen — betuigen over de gestichtte onrust en plegtig beloven, zich voortaan eerlijk naar de wetten te gedragen.

Dergelijke acte oordeel ik noodzakelijk 1° omdat men de mannen niet meer op hun woord geloven kan; 2° om zoo zij ze teekenen, er afschriften van aan de Gemeenten te zenden tot informatie. Mogten zij de *teekening* weigeren en toch hunne onderwerping beloven en leedwezen betuigen, dan dunkt mij, behoeft men op die teekening niet te insteeren [38]), daar dan toch het hoofddoel des Bestuurs bereikt is. Ik heb v. Spall verzocht, den Heer D(onker) Curtius van dit een en ander kennis te geven, opdat men uniform handele. Ik zoude zulks wel gedaan hebben, maar daar Van Spall met Donker en Nieuwold reeds voorloopig heeft gesproken, kwam het mij gepaster voor, dat ook hij verder deze correspondentie entameerde. Ik hoop slechts, dat hij het niet vergeten zal.

Tegen den Almkerker is een adres ingekomen, van 20 der notabelste ingezetenen van zijne Gemeente geteekend, beklag inhoudende wegens het niet laten zingen der Evangelische gezangen en verzoek om handhaving van dit stichtelijk gebruik en der wetten op hetzelve. Ik ben er regt mede in mijn schik. Mogt het echter zoo ver komen, dat Meerburg werd afgezet, dan mag men met reden voor combustie [39]) vrezen, want Almkerk is een wespennest, vol van canaille en bekend als oproerig. De massa der bevolking bestaat uit arbeiders der aannemers, vlaszwengelaars etc.

Scholte zal, naar mij berigt wordt, morgen te Genderen oefenen. De Burgemeester is verlegen, wat te doen. Hij kan *desnoods* de zamenrotting uiteenjagen, maar wanneer grijpt deze nood plaats? Het onbepaalde der uitdrukking en der lastgeving heeft hem zich aan den Gouverneur doen adresseeren om bepaalder instructie. Zal deze hem ze geven, zoolang het nog niet *bij de regtbank* in het hoogste ressort beslist is, dat Scholte niet oefenen mag? Ik twijfel!

Intusschen zal hij eerst S(cholte) verzoeken om den hoop te doen uiteengaan; zoo dat niet helpt, zal de Officier het doen; is dit vruchteloos, dan zal hij zijne curassiers laten opzitten, zich voor het huis van Scholte doen scharen en hun bevelen geven om hunne pistolen te laden. Helpt ook dit niet, dan zal hij — niets doen. Men verhaalt mij dit uit den mond des Burgemeesters, maar ik wenschte hem wel in bedenking te geven, of dergelijke ijdele demonstratiën en dreigementen iets baten zullen!

Met hoogachting en vriendschap,
WelEdelgebooren Heer en Vriend!
UEd. dv. vriend,
C. W. PAPE.

Heusden, den 15 Aug. 1835.

Opzigt en Tucht), en dat om dit te voorkomen, het Class. Bestuur naar art. 75 Regl. v. Opzigt en Tucht zijn bezwaren zonder meer zou voorleggen aan het Prov. Kerkbestuur „ten einde eene afzetting in te roepen”.

[38]) Insteeren = blijven staan.

[39]) Combustie = verwarring.

250. Procesverbaal opgemaakt door Burgemeester Boll van Eethen c. a., 16 Aug. 1835.

Justitie.
31 Aug. 1835 *no. 78.*

(kopy) *Procesverbaal.*

Het jaar een duizend acht honderd en vijf en dertig den zestienden der maand Augustus.

Wij Valerius Geertruidus Andringa Boll, burgemeester der gemeente Eethen, Genderen en Heesbeen, in de afgeloopene week op onderscheidene plaatsen vernomen hebbende, dat den Heere Hendrik Petrus Scholte op heden den zestienden Augustus 1835 op het bij hem in gebruik hebbend erf zoude prediken, — zoo hebben wij ons hedenmorgen omstreeks tien uren na gemeld erf begeven, geadsisteerd door den luitenant C. H. Devallée [40]) met deszelfs detachement kurassiers van het regiment no. 1, alhier gekantonneerd, mitsgaders door den wachtmeester en een marechaussé, gestationneerd te Heusden, benevens den Veldwagter dezer gemeente. Dan het hekken, hetwelk gemeld erf van de publieke weg afscheid, gesloten vindende, zoo hebben wij, Burgemeester, ons benevens den kommanderende(n) Officier te voet op gemeld erf begeven en aldaar, alsmede in het huis, schuur, tuin en boomgaard, aangetroffen eene massa volks, door ons begroot wordende op zes à zeven honderd man, veelal uit vreemdelingen bestaande, zelfs van onderscheidene provinciën van ons Rijk, zoowel mannen als vrouwen, en in wier midden, op eene daartoe ingerigt spreekgestoelte en in de opene lucht geplaats(t), zich bevond den afgezetten predikant H. P. Scholte, welke de meenigte over een godsdienstig onderwerp toesprak, zijnde denzelve bloodhoofds, in het zwart gekleed en een mantel en bef aan, en eenen predikantshoed of steek bij zich hebbende, en zich alzoo bevindende in een openlijk kleed van onderscheiding of kostuum van eenen predikant.

Waarop wij, Burgemeester, ons begeven hebben in het midden dezer menigte en hen op alle mogelijke wijze met alle bescheidenheid hebben aangemaand om uiteen te gaan en zich van hier te verwijderen, als beschouwende eene verzameling van zulk eene massa volks strijdig met de wetten van ons land. De Heer Scholte bragt daartegen in, dat hij in de afgeloopene week te Langerak zulk eene vergadering nog had gehouden ten aanhooren van wel 5000 menschen en door den Burgemeester dier plaats daarin niet was verhinderd geworden; waarop wij hem hebben geantwoord: den Burgemeester aldaar moet zijne verpligting weeten en ik de mijne; waarop wij, Burgemeester, andermaal, ja zelfs onderscheidene reizen achter den anderen, met alle bedaardheid de meenigte tot eene ontbinding hebben aangemaand en eenige bij mij bekende personen als Arie Verkuil, wonende te Genderen, Jan Versteeg aldaar, Blees Versteeg aldaar, Govert van der Beek, wonende te

---

[40]) C. H. Devallée; sedert 1830 tweede luitenant der zware kavallerie, afd. kurassiers no. 1.

Waardhuizen, Adriaan de Bruin te Drongelen, Pieter Latervelt te Aalburg, Hermen van der Beek te Zevenbergen en anderen hebben aangemaand een voorbeeld te willen geven aan de meenigte en zich te verwijderen. Waarop de Heer Scholte ons, Burgemeester, vroeg, en deze vraag (werd) door andere herhaald, of het alleen een verzoek van mij (was), dan wel of ik de menigte gelaste uiteen te gaan; waarop door ons is geantwoord, het eerst door mij verzocht (te zijn), dan, thans gelast ik, dat de menigte uiteen gaat. Hierop heeft zich een groot gedeelte verwijderd en zijn van hen sommige geheel vertrokken en anderen zijn op een afstand op het land, in den boomgaard of op de weg blijven staan.

De menigte, die op het erf vergaderd bleven en aan ons verzoek of last niet voldeeden, — zoo vond ik mij verpligt, de hulp van het detachement kurassiers in te roepen, ten einde de menigte te noodzaken uiteen te gaan en wel eerst langs den zachtsten weg.

Dan, het hekken of de oprij van het erf gesloten zijnde, zoo hadden wij bevorens den pagter — Jan van Gorkom — van geheel de hoef, zoo van het huis als van de landerijen, verzocht, gemeld hekken te ontsluiten; dan welken ons verklaarden, dat nimmer dat hekken is gesloten geweest en zoo het thans gesloten was, zulks geheel buiten zijn voorkennis en buiten zijn bevel is geschied; waarop wij ons tot den eersten gebruiker of pagter van het huis, Arie van den Biesheuvel, wende(n), en die ons verklaarde, dat gemeld hekken door de knecht van de Heer Scholte was gesloten, maar dat de sleutel onder zijne bewaring was, en dat hij vermeende (dat hij) niemand op zijn erf behoefte te laten komen, die hij niet wilde; waarop wij hem in onze betrekking van burgemeester gelaste(n), gemeld hekken te ontsluiten; en (hij) hierop eerst antwoorde: ik wil hiervan schriftelijk bewijs hebben; dan bij herhaling in, en met vermelding mijner kwaliteit hem de ontsluiting gelastende en mij hierop bepaald met ja of neen te antwoorden, of hij het gemelde hekken al dan niet voor mij, Burgemeester, wilde ontsluiten, ontvingen wij het voor ons beledigend antwoord van Neen, en zulks ten aanhooren van eene menigte menschen, waaronder den Wachtmeester der marechaussé voornoemd en Adriaan de Roy, schoenmaker, te Babeloniënbroek woonachtig.

En hierdoor alzoo verhinderd wordende, dat het detachement kurassiers op eene behoorlijke wijze op het gemelde erf te paard konde komen, zoo heeft de kommanderende Officier voormeld vijf manschappen af laten stijgen en is daarmede, alsmede de twee marechaussees, gegaan tot de meenigte en heeft hen daarop met alle zachtzinnigheid, doch tevens met ernst aangemaand om zich niet te verzetten tegen de wetten des lands, maar te gehoorzamen aan de door Burgemeester hen opgelegde last en om alzoo dadelijk zich te ontbinden. Hieraan niet voldaan wordende, zoo zijn de manschappen door de menigte heen gegaan in alle rigtingen, waarop het volk zich geduriglijk eenigermate verwijderde of uiteen gingen, maar achter hen zich dadelijk weder aansloten, hoewel sommige zich geheel verwijderde(n), doch andere zich weder òf door de doorgangen van het huis òf door den boomgaard als anderzinds zich weder bijeen verzamelde(n) en men eindelijk weder begon met zingen uit een der psalmen, terwijl de

manschappen al werkzaam bleven. De Heer Scholte begon na dit gezang een gebed en daarop is men weder aan het zingen van psalmen gegaan, waarop wij, Burgemeester, eenige menschen, na het uiterlijk aanzien van de gegoedste stand, na hunne namen hebben gevraagd en andere zich vrijwillig tot die opgaaf aanboden. Zoo hebben dezelve mij opgegeven te zijn: Johannes van Bergen met deszelfs huisvrouw Aaltje Vermeulen, wonende te 's Bosch, Coenraad van Kuyk te Rotterdam, Antony Pieter de Winter te Middelburg, Maarten van Steenis te Waalwijk, Jacobus Bolle te Gorinchem, Pieter Johannes de Bruin te Waalwijk, George Pieters te Babiloniënbroek enz.. Ook bevond zich onder de menigte een militair, welke aan de Wachtmeester der marechaussé heeft opgegeven te zijn Louis Gerrit Bedet, sergeant bij de 5e afdeeling infanterie, 1e bat., 4e komp., in garnisoen te 's Bosch, dewelke voorzien was van een verlofpas, op de gemeente Veen luidende.

Dat alles geschied zijnde, zoo verklaarde(n) wij, Burgemeester, aan de meenigte, dat ik mij overtuigd hield, dat men zich opentlijk tegen de orde en wetten van het land verzetten, en verzocht ik aan den Luitenant, terwijl het hekken gesloten was geene verdere pogingen aan te wenden, en stelde de menigte voor de gevolgen verantwoordelijk; waarop wij van het erf vertrokken. Doch naauwlijksch ons verwijderende, of de Heer Scholte verliet oogenbliklijk zijn spreekgestoelte en de menigte vertrok, zoodat dit alles om ongeveer kwartier voor twaalf uren geëindigd was.

Van al hetwelk wij dit proces verbaal hebben opgemaakt en geteekend op dag, maand en jaar als in het hoofd dezes vermeld.

De Burgemeester van Eethen, Genderen en Heesbeen,

(get.) V. G. A. BOLL.

251. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 19 Aug. 1835.

Herv. Eered.
21 Aug. 1835 *no. 1 P.*

Heusden, den 18/19 Aug. 1835.

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Bezigheden beletteden mij dezen eerder dan heden te schrijven. Scholte heeft Zondag l.l. voormiddag geoefend en een schaar van plus minus 500 was er tegenwoordig. 3 en 4 maal verzocht Boll — de Burgemeester — onder het oefenen van S(cholte) de menigte uiteen te gaan, doch zij gaf geen gehoor. Op de vraag van S(cholte): „Mijnheer, gelast gij ook mij, deze plaats te verlaten?" antwoordde Boll: Neen! — want Scholte was N. B. op de werf van zijn huis —. Hierop ging Boll heen en kort daarop stegen 5 curassiers van hunne paarden af, drongen in den volkshoop en wandelden of stapten denzelven letterlijk in onderscheidene rigtingen uiteen, want de massa

moest zich nu natuurlijk in kleine troepjes, naarmate de curassiers wandelden, dan hier, dan daar bijeenvoegen, en daar dit toch niet lang kon aanhouden, raakte de hoop uiteen en Scholte bleef alzoo ten laatste alleen praten. Men wil, dat er des anderen daags boeren naar den Prins van Oranje zijn geweest, om zich over Boll te beklagen. De Burgemeester heeft er verscheidene opgeteekend en zal vermoedelijk een nieuw procesverbaal maken. Het ware te wenschen, dat de Gouverneur eene even bepaalde en ferme aanschrijving wilde geven als de Gouverneur van Gelderland, maar dat is het geval niet, en de Burgemeesters vragen nu: *que faire* [41])? Men wil zich niet wagen aan het onbepaalde „desnoods" uiteendrijven, want men vraagt: wanneer is de nood daar? Men wilde gaarne stellige orders om elke onwettige vergadering te ontbinden.

Onder de secte loopt het gerucht, dat de Prins van Oranje haar is toegedaan; dat hij zelf vermomd de vergadering te Asperen heeft bijgewoond; dat men slechts moet volhouden; dat het water nog niet aan de lippen is; dat de Heere den nood nog hooger zal laten klimmen, om *dan* zijn volk te redden; dat een burgeroorlog daartoe noodzakelijk is etc. etc.

Gaarne was ik zelf naar Veen en Almkerk gegaan, om locale inspectie bij vertrouwden te nemen, daar men niet waagt te schrijven, maar het kost mij te veel tijd en geld; en dus heb ik mijn oudste zoon naar Veen gezonden om den toestand der gemeente te ontdekken. Deze brengt mij gisteravond het berigt, „dat er eene vrij algemeene opwinding bestaat; dat, zoo Van Rhee mogt worden afgezet, eene afscheiding als die van Doeveren en Genderen niet onmogelijk, zelfs waarschijnlijk is; dat de hoofden verhit en de gezindheden verdwaasd zijn." Omdat ik deze tijding voor overdreven houde, ben ik heden naar Moorrees geweest, die zich verbeeldt, dat men voor zulk eene afscheiding niet te duchten heeft, maar integendeel velen blijde zullen zijn, indien Van Rhee wordt afgezet en men hem kwijt raakt. Wat Moorrees belangt, zoo wordt deze bij anonyme en andere brieven aangezet om de partij van hetgene men „Gods volk" noemt te kiezen. Hij houdt zich echter standvastig en de secte voor oproermakers!

De Almkerker heeft ll. Zondag zijne citatie aan de gemeente voorgelezen en gewaagd van de aanklagte, die uit zijne gemeente tegen hem was ingediend. Hij bepaalde deze bij het oordeel voor Christus, waar *hij* van zijne dienst en getrouwheid, *zij* van hunne aanklagt zouden rekenschap geven etc. etc. Hij en Van Rhee waren gisternamiddag bij Scholte te Genderen om — te consuleeren? De Almkerker heeft stellig de notabelsten tegen zich, maar de Veensche, v. Rhee, vóór zich. Ik hoopte daar nog eenige vrienden te hebben, maar ik vertrouw niemand meer; zelfs de anders opgeklaarde Burgemeester van Veen, Ambrosius, is der secte, helaas, toegedaan!

Heden 8 dagen zal onze klassikale vergadering de beide Scholtianen voor zich zien. Het resultaat deel ik UE. mede. Is het wel goed, dat men *gelijktijdig* ook tegen Brummelkamp en v. Velzen ageere? Ware het niet staatkundiger dat er tijdsverloop plaatsgreep, hoezeer men ook eenstemmig handelde?

---

[41]) Que faire = wat te doen?

Onverwacht kwam onze vriend Wijnbeek [42]) hier, om mijne school te inspecteeren. Regt aangenaam was mij zijne komst, en hebben wij nogal woorden met elkander gewisseld over de letteren? Ei neen! over de Scholtianen! In elk geval zijn wij toch ook in de kritiek bezig geweest. Toevallig heeft hij bij mij nog de Overste Baron van Geusau [43]), lid der Gedeputeerde Staten, ontmoet.

De Heer v. Nagell zit ook in verlegenheid met de factie, die in zijne gemeente wortelen *begint* te slaan en aan welker hoofd zijn rentmeester staat [44]).

Ik ben

WelEdelgebooren Heer en Vriend,

met hoogachting,

UWEdGeb. dv. dr en vriend

C. W. PAPE.

252. Brief van Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 20 Aug. 1835.

Herv. Eered.

22 Aug. 1835 *no. 1 P geheim.*

Hilvarenbeek, den 20. Augustus 1835.

WelEdele Gestrenge Heer, zeer geachte Vriend!

. . . . [45])

D.D. Van Spall en Van der Sloot hebben mij hun vreeze te kennen gegeven, dat twee predikanten in hunne klassis zullen blijven weigeren te voldoen aan de aanschrijving namens de Synode door het Klassikaal Bestuur aan hun gedaan, om de liederen te laten zingen. Ik heb hun aangeraden om, ware het mogelijk, die menschen te overtuigen van hunne verkeerde handelwijze door middel van den eenen of anderen, in wien men zou kunnen denken, dat zij eenig vertrouwen zouden stellen.

Waren de besluiten der Synode van verleden jaar vroeger bekend geworden, dan geloof ik, dat deze beteren invloed zouden gemaakt hebben dan de circulaire.

Mij aanbevelende, heb ik de eer met hoogachting te zijn

UWelEdGestrenges dw. dienaar en vriend,

J. VAN HEUSDEN.

---

[42]) H. Wijnbeek (1772—1866); 1808 huisonderwijzer bij R. J. Schimmelpenninck; 1816 inspecteur van de latijnsche scholen; 1832—1850 inspecteur van het lager en middelbaar onderwijs.

[43]) Jhr W. A. A. L. von Geusau (1783—1855); luitenant kolonel van het vrijwillige korps Noordbrabantsche Jagers; burgemeester van St. Michielsgestel; 1823—1839 lid van de Gedeputeerde Staten van Noordbrabant.

[44]) Baron v. Nagell schreef zelf over de „separatistische woelingen" te Nederhemert aan den Minister van Eeredienst bij missive van 14 Aug. 1835 [Herv. Eered. 14 Aug. 1835 no. 2 geheim].

[45]) Het eerste gedeelte van dezen brief handelt over de verschotten van de leden van het Prov. Kerkbestuur; vgl. hierboven no. 196.

253. Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 21 Aug. 1835.

Justitie.
31 Aug. 1835 *no. 78.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 1204. *'s Gravenhage,* den 21. Augustus 1835.

Ik heb de eer bij deze aan Uwe Excellentie kopielijk mede te deelen een door den Heer Procureur Crimineel in de provincie *Noord Braband* aan mij ingezonden procesverbaal dd. 16. dezer loopende maand, opgemaakt door den Burgemeester der gemeente *Eethen, Genderen en Heesbeen,* wegens eene op dien dag gehoudene godsdienstige vergadering door dien afgezetten predikant *Scholte* en hetgeen te dien aanzien heeft plaats gehad.

De Burgemeester voornoemd is door den Heer Procureur crimineel *Van Blaarkom* aangeschreven om, na alle middelen van geduld en persuasie tot vrijwillige ontbinding van de zoodanige volksverzamelingen vruchteloos te hebben uitgeput, die verzameling alsdan, overeenkomstig mondeling gegevene instructiën, door den gewapenden arm te doen ontbinden en zich, evenals in casu, daarvan niet te laten verhinderen door de afsluiting van den toegang door een hek, maar zoodanige afsluiting alsdan te forceren; welke genomene maatregelen door mij zijn goedgekeurd geworden.

De Prokureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
T. C. DE BORDES,
eerste Advokaat Generaal.

254. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek, 22 Aug. 1835.

Herv. Eered.
22 Aug. 1835 *no. 1 P. geheim.*

(minuut) *Den Heer J. v. Heusden, predikant te Hilvarenbeek.*

WelEerwaarde Heer en geachte Vriend!

. . . . [46]

Die twee door U bedoelde Predikanten in de classis van Heusden — Gezelle Meerburg en Van Rhee — zijn geen menschen, die men overtuigen kan; anders zou zulks althans aan den regtzinnigen Mo(or)rees wel gelukt zijn. Indien zij buigen, dan zal het alleen zijn voor de vrees van afgezet te worden; indien zij volhouden, is

[46]) Over de verschotten van de leden van het Prov. Kerkbestuur; vgl. hierboven no. 196.

het, omdat zij grond hebben, van elders vergoeding van verlorene traktementen te erlangen. Van den tweeden der genoemden — Van Rhee — houde [47]) ik zelfs zooveel, dat ik hem voor een zeer slecht mensch moet houden. Zelfs onder hen, die als voorstanders zijner partij bekend staan, zijn er die *zoo* van hem spreken.

De synodale Handelingen van 1835, nog gewigtiger dan die van 1834, worden op dit oogenblik reeds gedrukt en zullen dus tijdig verspreid worden. De laatstelijk gehoudene Synode heeft met voorzigtigheid en tevens met kordaatheid gehandeld.

Met hoogachting heb ik de eer enz.
(JANSSEN.)

255. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 27 Aug. 1835.

Herv. Eered.
29 Aug. 1835 *no. 2 P.*

Heusden, den 27. Aug. 1835.

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Hiernevens de gedane vragen en de gegevene antwoorden [48]). UEd. ziet, hoe de geest der beide Heeren is, en hoe zij zelf het verlies van hun ampt zoeken. Daar de wet hun nog 8 dagen toekent om nadere inlichtingen te suppediteeren [49]), zal men dit tijds-

---

[47]) Waarschijnlijk een verschrijving voor „hoore"

[48]) Vgl. voor de vragen en voor de antwoorden van Meerburg, *Officiëele Stukken* [2], blz. 493—495. Van Rhee antwoordde op de vraag, of hij het gebruik der Evangelische gezangen had nagelaten: „Volstrektelijk, en ik ben ook niet voornemens zoolang de gemeente er zóó over denkt, zulks te doen." Sedert wanneer hij de Gezangen niet meer had opgegeven, kon hij zich niet duidelijk herinneren. Ten aanzien van de avondmaalsvragen verklaarde hij: „Voorgelezen de laatste keer nog, maar ik ben niet voornemens dit te doen als het zoo gaat in de gemeente." In zake het bijwonen van de godsdienstoefening van Scholte te Sprang, antwoordde hij: „Ik wist niet, dat dit strijdig was met de kerkelijke reglementen, en meende daar te mogen komen, waar Gods Woord gepredikt wordt." Op de vijfde vraag, die voor hem aldus luidde: „Is het U kennelijk, in dat alles gehandeld te hebben tegen de reglementen, uwe eigene verklaring voor het Klassikaal Bestuur van Middelburg en het Klassikaal Bestuur van Heusden, en de voorwaarde, waarop uwe beroeping naar de gemeente van Veen door het Ministerie van Eeredienst geapprobeerd is?" — betuigde hij: „Ja, ik herroep die belofte, vroeger gedaan, plegtiglijk in dit oogenblik, omdat ik nu zie, dat ik in het punt van de gezangen nadeel aan de stichting en orde toebreng; ik heb die belofte uit zwakheid gedaan en herroep ook de verklaring aan het Klassikaal Bestuur. In zoover, ja, tegen de bestaande kerkelijke reglementen. Nu zie ik, volgens art. 32 van de Geloofsbelijdenis, dat niemand mijn conscientie binden mag en in zoover verklaar ik, niet voldaan te hebben aan de voorwaarde der koninklijke approbatie." Op de laatste vraag in zake leedwezen en onderwerping, gaf hij voorts geen antwoord meer.

[49]) Suppediteeren = verschaffen.

verloop afwachten en na dato pur et simple [50]) het Provintiaal Bestuur op grond van aangevoerde redenen en bijlagen om de afzetting vragen. Ik hoop dat het Provintiaal Kerkbestuur zich *ferm* zal gedragen, want laxiteit in deze zaak kan niet anders dan de noodlottigste gevolgen te wege brengen. Daar ook de geheele kerkeraad van Veen verklaart, dat met derzelver *goedvinden* het zingen der Evangelische gezangen wordt nagelaten, zoo is op mijne voordragt eene commissie benoemd, om dezelven pertinent af te vragen, of zij voor of tegen deze kerkelijke verordening zich verklaren. In geval van tegenstand, dan wordt ook om hunne afzetting gevraagd. Ik heb informatie omtrent *Veen* ingewonnen bij den Predikant van Aalburg, die als geboortig van Wijk — ½ uur van Veen — zeer bekend is met de moreele situatie der gemeente; en deze is van meening, dat Veen zich niet zal afscheiden en dat men slechts met vastheid moet doorgaan; dat zij Scholte niet zullen navolgen etc. etc. Wat hiervan zij, moge de tijd leeren. Zeker is dit, dat alles wat ik van notabiliteit ken, zich tegen de Gezangen heeft verklaard, en daaronder menschen van wien ik het niet gedacht had: de Burgemeester onder anderen!!! Te Almkerk blijft altijd een goede kern over, waaruit terstond — mogt de Kerkeraad ook dáár verkeerd willen — een nieuwe kerkeraad kan worden geformeerd. Doch dit is het geval nog niet; de Kerkeraad houdt zich nog stil, hoezeer het in effecte [51]) domme sectarissen zijn. Ik herhaal het, mogt eens de afzetting plaats grijpen, dan *moet* er krijgsvolk te Almkerk — en Veen? — zijn, anders ben ik met reden beducht voor bloedige tooneelen.

Waarlijk, er hangen zaken thans bij het Klassikaal Bestuur. De zaak van Meerburg, van Van Rhee, van Sprang, van den Kerkeraad van Veen en van de Diaconie van Bezoijen. Mijne dienst lijdt er thans onder, want daar ik al de stukken stellen, en omdat zij geheim zijn, zelf schrijven en boeken moet, zoo blijft mij geen tijd hoegenaamd over. Ik reken erop, dat UWEd. in der tijd Papa Van Heusden eenen lieven getrouwen zult schrijven, want deze gelooft, dat hij langs den zachten weg veel zal winnen, en bij knoesten moet men toch de axt gebruiken.

Te 's Gravemoer is het ook niet in orde; maar is de *goede*, indolent *goede* [52]) zwager [53]) van Van Spall wel geschikt, eenigzins geschikt, om dáár predikant te zijn in deze omstandigheden? Och neen, neen!

Scholte is heden voor de Regtbank van 's Bosch gedagvaard en *„magna comitante caterva"* [54]) daarheen gereisd. Mijn zoon Just is er ook na toe en deze zal als aanstaande Ictus [55]) plaats onder zijne vrienden, eenige jonge advokaten, nemen. Mogt S(cholte) het winnen, dan ... is er nieuwe moed bij de opstandelingen van 1618.

---

[50]) Pur et simple = eenvoudig, zonder meer.
[51]) In effecte = inderdaad.
[52]) Indolent goed = zóó goed, dat men voor alles ongevoelig is.
[53]) C. J. Welle (1797—1859); 1823 predikant te Engelen c.a., 1826 te 's Gravenmoer.
[54]) „Vergezeld door een groote schare."
[55]) Ictus, afkorting van jurisconsultus = rechtsgeleerde.

Te Gammeren moet het erg zijn toegegaan. Gekwetst zijn er geene, maar menigeen heeft bitter slaag gekregen. Zelfs stoorde men zich niet aan 25 curassiers, die afgezeten den hoop uiteen wilden marcheeren; maar toen zij te paard gestegen, alles uiteen renden, toen was de vlugt algemeen. Scholte is met zijne vrouw op een boerenwagen blijven zitten, vanwaar hij de oefening zoude houden.

Maar waarom den oproermaker niet bij den kop gegrepen? Waarom hem in het belang der burgerlijke rust niet vastgezet? Ik begrijp het niet, maar begin al langer zoo minder met *die* manier van procedeeren ingenomen te worden.

Van Rhee moet op de een of andere wijze zeker van zijn traktement zijn, anders begrijp ik het niet. Men wil ook, dat de factie uit Holland gesouteneerd wordt. Zeker is het, dat de armen te Genderen ruim bedeeld worden.

Komt er iets van belang voor, dan zal ik UE. au courant houden. Een wensch kunt UE. niet vervullen... één uwer geëmployeerden om mij te helpen. Mijne groeten aan UE. familie.

Ik ben

UWEdGeb. dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

Donker schrijft aan v. Spall gisteren: „Brummelkamp maakt ons gemakkelijk spel." Ik vroeg aan Meerburg: „indien er één onder de kinderen Gods dan was, die gaarne de gezangen zong, zoudt ge dan ook niet dezen ergeren en ware het dan ook niet beter dat er een molensteen etc." Maar *accaecata mens nil videt*[56]! Van Rhee had een languide[57]) trek en *scheen* zachtmoedig, bedaard. Meerburg was ernstig, ontroerd en bleek. De eerste is een schobbert, de tweede een dweeper.

256. Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te 's Hertogenbosch in zake H. P. Scholte c. s., 3 Sept. 1835.

Arch. Hooggerechtshof.
1835 *no. 4121.*

Pro Justitia.

Extract...

Audientie van den derden September achttienhonderdvijfendertig.

In zake...

op ende jegens Hendrik Petrus Scholte...

en Johannes Werthers, oud 47 jaren, bouwman, geboren en wonende te Sprang.

---

[56]) Een verblinde geest ziet niets.
[57]) Languide = kwijnend, smachtend.

Gezien ... de stukken van het proces ten laste van voornoemde personen ...

Gezien en voorlezing gedaan van het deswegens opgemaakt proces verbaal van den Burgemeester van Eethen, Genderen en Heesbeen in dato negentienden July achttienhonderdvijfendertig en van de missive van den waarnemenden Commissaris speciaal van Policie te Waalwijk van den vierentwintigsten July achttienhonderdvijfendertig numero honderdveertien.

Gezien de overige stukken van het proces.

Gehoord de beklaagden in hunne gegevene antwoorden ter audientie dezer Regtbank, alsmede de getuigen in hunne verklaringen, die den vereischten eed hebben afgelegd.

Gehoord de beklaagden in hunne daarop gedane aanmerkingen.

Gehoord den Heer Officier [58]) in zijne voordragt der zaak en in zijne geschrevene en ondergeteekende conclusiën aan deze Regtbank overgegeven, houdende, dat het de Regtbank moge behagen, krachtens art. 291, 292, 294, 52 en 55 van het Wetboek van Strafregt, mitsgaders art. 194 van dat van Strafvordering de beklaagden te veroordeelen, te weten Hendrik Petrus Scholte in twee geldboeten ieder van honderd gulden en Jan Werthers in eene geldboete van honderd guldens, voorts ieder en in solidum in de kosten dezer procedure ten behoeve van den Staat, desnoods bij lijfsdwang executabel.

Gehoord de beklaagden in hunne verdedigingen.

De Regtbank, nadat ieder Regter zijn gevoelen geuit heeft achtervolgens de wet:

Aangezien uit de instructie dezer zaak resulteert, dat op den negentienden July jl. te Genderen en op den drieentwintigsten July daaraanvolgende te Sprang zonder toestemming der Regeering eene vereeniging van meer dan twintig personen gehouden is, waarbij godsdienstoefeningen hebben plaats gehad; dat deze personen, tevoren onderrigt van de dagen, op welke de bijeenkomst zoude plaats hebben, aldaar ten dagen voormeld en dus op bepaalde tijden bijeengekomen zijn met het doel om godsdienstige onderwerpen te behandelen, alle welke daadzaken de vereeniging daarstellen, voorzien bij de artikelen 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt.

Aangezien het gebleken is, dat de beklaagde Hendrik Petrus Scholte in beide deze zonder toestemming der Regeering gevormde vereenigingen zich als derzelver hoofd en bestuurder heeft gedragen.

Aangezien het mede gebleken is, dat de beklaagde Johannes Werthers het gebruik zijner woning tot de den drieentwintigsten July ll. te Sprang gehoudene vereeniging toegestaan heeft, zonder deswege de toestemming van het Gemeentebestuur te hebben verkregen.

Aangezien de beklaagden tevergeefsch sustineren, dat de artikelen 291, 292 en 294 van het Wetboek van Strafregt door de Grondwet zijn afgeschaft; vermits, hoezeer bij art. 190 dier Grondwet de volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen aan elk wordt gewaarborgd, de openbare uitoefening van godsdienst niettemin

---

[58]) L. W. E. van Heurn († 1846); Officier van Justitie te 's Hertogenbosch; later raadsheer in het Prov. Gerechtshof aldaar.

ingevolge art. 193 dierzelfde Grondwet kan worden belemmerd in gevalle dezelve de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen; dat dientengevolge de policiemaatregelen ten opzigte van de openbare uitoefening van godsdienst door de Grondwet niet zijn verboden en derhalve de preventieve bepalingen deswege der gemelde artikelen van het Wetboek van Strafregt van volle kracht blijven.

Aangezien de wanbedrijven, waarvan beide de beklaagden zijn overwonnen [59]), zijn van verschillenden aard en bij gevolg art. 55 van het Wetboek van Strafregt ten deze niet toepasselijk is.

Krachtens art. 291, 292, 294 en 52 van het Wetboek van Strafregt...

Condemneert de beklaagden ter zake voorschreven, te weten Hendrik Petrus Scholte in eene geldboete van vijftig gulden en Johannes Werthers in eene geldboete van twintig gulden, beide ten behoeve van den Staat.

Condemneert dezelve wijders in de kosten der procedure ten behoeve van den Staat, getauxeerd [60]) en geliquideerd [61]) ten aanzien van Hendrik Petrus Scholte ter somme van dertien guldens vierendertig en een halve cents en voor zooveel aangaat Johannes Werthers ter somme van zes guldens en vier cents.

Aldus gewezen en uitgesproken te 's Hertogenbosch den derden September 1835 bij de Heeren Mrs Van der Horst president, (G) de Jong [62]) en Jonkheer De la Court [63]) regters.

. . . .

In kennisse van mij griffier W. UMMELS C.Gz.

---

59) Overwinnen = van schuld overtuigen.

60) Tauxeeren = taxeeren, bepalen.

61) Liquideeren = afdoen, regelen.

62) Mr G. de Jong had als eigengeërfde van 1815 tot 1817 zitting in de Prov. Staten van Noordbrabant. Hij woonde toen te St. Oedenrode.

63) Jhr Mr J. P. J. A. de la Court (1800—1842); rechter bij de Corr. Rechtbank te 's Hertogenbosch; later raadsheer in het Prov. Gerechtshof aldaar.

257—278

In Regeeringskringen wint de overtuiging veld, dat het ongewenscht is, het nemen van beschikking op de vele verzoekschriften der Afgescheidenen om vrijheid van godsdienst en bescherming nog langer uit te stellen. Men ontveinst zich niet, dat de „woelingen" hand over hand toenemen en dat aan de eenheid van actie daartegen veel ontbreekt. De Ministers van Hervormden Eeredienst en van Justitie stellen den Koning voor, de rechterlijke macht onder het oog te brengen, dat de artt. 291—294 van het Wetboek van Strafrecht wel ter dege toepasselijk zijn op de samenkomsten der Afgescheidenen, en door middel van de Gouverneurs der provincies aan alle plaatselijke besturen instructies te doen toekomen als in Gelderland gegeven zijn.

Met laatstgenoemden maatregel kan zich de Minister van Binnenlandsche Zaken niet vereenigen. In het algemeen acht hij dwangmaatregelen tegenover de „Separatisten" ondoeltreffend en gevoelt hij er het meeste voor om — ook al zou er geen officiëele erkenning kunnen volgen — hun godsdienstoefeningen, voorzoover deze de orde en rust niet storen, overeenkomstig de Grondwet niet te belemmeren of hun vereenigingen krachtens art. 291 van het Strafwetboek toe te laten.

Daartegenover betoogen de Ministers van Eeredienst en van Justitie, daarin gesteund door den Procureur Generaal, dat de Grondwet den „Separatisten" geen enkel recht op vrije godsdienstoefening biedt, zoolang zij niet als een nieuwe gezindheid erkend zijn; voorts dat zulk een erkenning met het oog op de gevaarlijke pretenties en het ge-

drag der „Separatisten" zeer ongewenscht is; en dat derhalve hun verzoeken dienen te worden afgewezen en hun gemeenten ontbonden.

De Raad van State, door den Koning vervolgens om advies gevraagd, stemt in met de uiteenzettingen van de Ministers van Eeredienst en van Justitie in zake den zin van de Grondwet en van het Strafwetboek. Dit college wil evenwel de rekwestranten doen onderrichten omtrent de vereischten tot toelating, en in afwachting van hun voldoening aan die vereischten, de beslissing op hun verzoeken aanhouden, met opschorting van elke vervolging hunner godsdienstige bijeenkomsten, voorzoover die in besloten huizen worden gehouden.

De Ministers van Eeredienst en van Justitie bestrijden dit advies en handhaven hun voordracht ten volle. Alleen doen zij den Raad van State de concessie, dat zij in de voorgestelde afwijzende beantwoording van de rekwesten de clausule opnemen, dat de rekwestranten als een nieuwe gezindheid zullen kunnen toegelaten worden, wanneer zij blijk geven geen inbreuk meer te willen maken op de bezittingen, inkomsten, titels en rechten van eenig gevestigd kerkgenootschap.

De Secretaris van Staat stelt den Koning nu voor een middenweg in te slaan, n.l. wel met de voorgestelde afwijzing der rekwesten accoord te gaan, met de mededeeling dat de zonder toelating feitelijk reeds opgerichte gemeenten niet geduld kunnen worden, doch van zijnentwege geen hernieuwde aanschrijvingen aan de rechterlijke en burgerlijke autoriteiten te richten.

De Koning beslist ten slotte overeenkomstig dit voorstel. De Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken worden echter gemachtigd de in verband met deze beslissing noodig geachte maatregelen zelfstandig te nemen.

257. Rapport van de Ministers van Justitie en van Eeredienst aan den Koning, 13 en 14 Aug. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan den Koning.

no. 64 geheim. *'s Gravenhage,* den 13. Augustus 1835.
no. 4 geheim. „ „ 14. „ „

Het behaagde Uwe Majesteit, aan den eerstondergeteekende, zoo afzonderlijk als gemeenschappelijk met den tweeden ondergeteekende bij appointementen van 23, 24, 25, 27 en 29 Julij, 1 en 2 Augustus l.l. nos 16, 61, 12, 50, 7, 8 en 37, te renvoyeren de hiernevens teruggaande onderscheiden berigten betrekkelijk de vernieuwde woelingen der zoogenaamde Separatisten en der afgezette predikanten *Scholte* en *De Cock.*

Uit die berigten blijkt, dat laatstgenoemde personen, wel verre van zich na het ondergaan van vorige regterlijke vervolgingen en veroordeeling rustig te gedragen, meer en meer onrust trachten te verwekken en de gemoederen van min doorzigtigen op te ruijen.

Behalve door hunnen dweepzuchtigen ijver zijn die personen welligt in hun gedrag en handelingen stouter geworden en aangezet door het denkbeeld, dat de bestaande wetten niet genoegzaam zouden zijn om hunne woelingen te kunnen tegengaan, en zij vinden misschien daarvoor grond, vooreerst in een dwaalbegrip, waarin eenige regtbanken schijnen te verkeeren, alsof de art. 291—294 van het Strafwetboek niet toepasselijk zouden wezen op meer talrijke godsdienstige vergaderingen, die men niet heeft beschouwd voor zoodanige associatiën, als waarvan in die artikelen melding wordt gemaakt, — en ten anderen dat door sommige plaatselijke besturen niet volkomen wordt begrepen of toegepast art. 292 van het voorsz. Wetboek, en men van gedachten is, dat het opmaken van procesverbaal van gehouden zamenkomsten voldoende is, in plaats van tevens eene dadelijke uiteendrijving der onwettige vergaderingen.

Het is intusschen bij de ondergeteekenden niet twijfelachtig, dat de bestaande wetten voldoende te achten zijn om het kwaad te beteugelen of te keer te gaan, en zij vermeenen, dat het dus alsnog genoegzaam zal wezen, de handhaving, toepassing en uitvoering der bestaande verordeningen en wetten nader aan te bevelen en te verzekeren.

Eene doelmatige teregtwijzing der gedachte regtbanken en eene nadere gepaste aanschrijving aan de plaatselijke besturen en beambten der policie zouden derhalve naar het oordeel der ondergeteekenden in aanmerking kunnen komen.

Voor zooverre de regterlijke autoriteiten betreft, zoude de eerstondergeteekende, behoudens Uwer Majesteits goedkeuring, voor-

nemens zijn om vanwege Hoogstdezelve den Procureur Generaal aan te schrijven, ten einde de ambtenaren van het openbaar ministerie bij circulaire missive — met last om daarvan een exemplaar aan hunne respective regtbanken over te leggen — de dwaling te doen kennen, waarin sommige regtbanken schijnen te verkeeren, alsof de art. 291, 292, 293 en 294 van het Strafwetboek niet van toepassing zijn zouden op de zoogenaamde godsdienstige bijeenkomsten dezer Separatisten, ofschoon ook bestaande uit een grooter aantal dan twintig personen, met verder betoog van alle nadeelen, die uit dit stelsel zouden kunnen voortvloeijen; tot het doen van welke aanschrijving Uwe Majesteit den eerstondergeteekende zoude kunnen magtigen.

Met opzigt tot de nadere aanschrijving aan de plaatselijke besturen vermeenen de ondergeteekenden, dat daartoe in bijzondere aanmerking zou kunnen komen de circulaire of het besluit, hetwelk door den Gouverneur van *Gelderland* den 30. July l.l. aan die besturen in zijne Provincie is gezonden en waarvan een gedrukt exemplaar gevoegd is bij het rapport van het Departement van Binnenlandsche Zaken, aan de ondergeteekenden bij appointement van 2 Augustus l.l. no. 37 gerenvoyeerd.

De ondergeteekenden hebben mitsdien de eer Uwe Majesteit in overweging te geven om hunnen ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken te magtigen, ten einde vanwege Uwe Majesteit de Gouverneurs der provinciën — uitgezonderd *Gelderland* — aan te schrijven, om de plaatselijke besturen de ernstige handhaving, toepassing en uitvoering der bestaande verordeningen en wetten in deze aan te bevelen en te gelasten in den zin en geest der hiervoren aangehaalde en aan het Departement van Binnenlandsche Zaken bekende circulaire of besluit van den Gouverneur van *Gelderland;* terwijl de eerstondergeteekende, van Uwer Majesteits beschikking te deze onderrigt, den Procureur Generaal zoude kunnen magtigen om alle ambtenaren van justitie en policie aan te schrijven, om de plaatselijke besturen door alle gepaste middelen behulpzaam te zijn in het volvoeren der maatregelen, welke door de administratieve magt, uit krachte der in bovengenoemden geest uit te vaardigen bevelen, zullen worden gegeven.

Eindelijk vermeenen de ondergeteekenden, dat Uwe Majesteit het Departement van Oorlog zou kunnen doen aanschrijven, om in die provinciën of gemeenten, waar zulks mogt noodzakelijk geacht worden, eenige toereikende magt te stellen ter beschikking van de Gouverneurs dier provinciën, ten einde met overleg of op aanvrage van die ambtenaren of der hoofden van de plaatselijke besturen en die der policie, den sterken arm worde verleend bij voorkomende omstandigheden of in die gevallen, in welke art. 292 van het Strafwetboek moet worden toegepast.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
Bij afwezendheid van denzelven,
De Secretaris en Adviseur bij het Departement,
JANSSEN.

258. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken met naschrift van den Minister van Oorlog, 4 en 10 Sept. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Commissoriaal van den 15. Augustus 1835 geheim la. N. 28 op de Departementen van Binnenlandsche Zaken en Oorlog.

Gemeenschappelijk rapport van de Departementen van Justitie en voor de zaken der Hervormde Eeredienst, naar aanleiding van de berigten omtrent de ongeoorloofde bijeenkomsten onder leiding van de gewezene predikanten *De Cock* en *Scholte*.

Aan den Koning.

no. 2 geheim. *'s Gravenhage,* den 4e September 1835.
" " 10. " "

In het hiernevens vermelde rapport wordt het gevoelen geuit, dat het noodig zal zijn, sommige regtbanken terug te brengen van het dwaalbegrip omtrent het niet toepasselijke van de art. 291—294 van het Strafwetboek ook op meer talrijke godsdienstige vergaderingen, en tevens, dat eene nadere gepaste aanschrijving aan de plaatselijke besturen en aan de beambten der policie nuttig zou wezen, ten einde dezelven in te lichten omtrent het regt verstand van art. 292 van het Strafwetboek, zoodat men zich niet langer bepale tot het opmaken van proces verbaal wegens de gehoudene zamenkomsten, maar te gelijker tijd de ongeoorloofde vergaderingen uiteendrijve.

Het Departement van Justitie verlangt tot dat einde gemagtigd te worden tot het doen eener aanschrijving aan den Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof, waarvan de hoofdtrekken in het rapport worden opgegeven; terwijl voor zooveel de aanschrijving van de plaatselijke besturen betreft, de aandacht wordt gevestigd op den inhoud van het besluit van den Gouverneur van *Gelderland,* waarvan de ondergeteekende de eer had een gedrukt exemplaar bij zijn rapport van 1 Augustus l.l. no. 1 geheim aan Uwe Majesteit aan te bieden. De plaatselijke besturen zouden dienvolgens behooren gelast te worden, de wetten krachtdadiglijk te handhaven in den geest der voorschriften, welke in gemeld besluit zijn gegeven. Den ambtenaren van justitie en politie zoude te gelijker tijd worden opgedragen om aan de plaatselijke besturen in het opvolgen dier voorschriften de behulpzame hand te bieden, terwijl het Departement van Oorlog daar, waar zulks noodig werd bevonden, eenige toereikende militaire magt beschikbaar zou stellen.

Voor zooveel de aanschrijving, aan den Procureur Generaal te doen, kan medewerken, om de regtbanken van eene dwaling ten

aanzien van den zin der aangeduide artikelen van het Strafwetboek terug te brengen, heeft de ondergeteekende geene de minste bedenking tegen het verleenen der magtiging, welke door het Departement van Justitie verlangd wordt.

Meer bedenkelijk echter zou het den ondergeteekende voorkomen eene nieuwe en algemeene aanschrijving aan de plaatselijke besturen te rigten. Reeds is, tengevolge van Uwer Majesteits Kabinets-rescript van den 14. December l.l. no. 85, eene aanschrijving omtrent de bepaling van art. 292 van het Strafwetboek en derzelver toepassing op de hier bedoelde vereenigingen gedaan, eerst aan de Gouverneurs van *Noord Braband, Groningen* en *Drenthe* en daarna achtervolgends ook aan die van *Overijssel, Vriesland, Gelderland, Zuid Holland,* en laatstelijk nu ook aan den Gouverneur van *Utrecht.*

Eene nieuwe aanschrijving in dezelfden geest, doch meer algemeen aan de plaatselijke besturen gerigt, zou, wanneer zij in herhalingen viel van hetgeen bij de straks gemelde aanschrijving is gezegd, overbodig kunnen geacht worden; terwijl, in zooverre zij algemeen werd gemaakt, ook thans nog daarmede het ongerief zou verbonden zijn, hetwelk de ondergeteekende bij zijn rapport van 16 November ll. no. 1 geheim, heeft aangewezen. Welligt zou het hier of daar blijven bestaan van dwalingen omtrent het regt verstand van art. 291 en volgende van het Strafwetboek doelmatiger te keeren zijn, door in elk bijzonder geval den Gouverneur der provincie daarop opmerkzaam te maken, ten einde deze het Plaatselijk bestuur, hetwelk in zoodanig(e) dwaling verkeerde, deswege zoude aanschrijven.

Het gebruik maken van of het verwijzen naar het meergenoemde Besluit van den Gouverneur van *Gelderland* zou, naar des ondergeteekenden inzien, weinig meer licht doen ontstaan, vermits bij de vergelijking van dat stuk met de aanschrijving, die het gevolg is geweest van Uwer Majesteits hierboven aangehaalde Kabinets-rescript, de hoofdzakelijke inhoud van beide stukken geen noemenswaardig verschil oplevert; terwijl het schijnt te blijken uit het bij rapport van 27 Augustus ll. no. 1 geheim aan Uwe Majesteit aangeboden berigt van den Gouverneur van *Gelderland* — omtrent het onlangs voorgevallene te *Gameren* [1] —, dat de toepassing der voorschriften, welke in het Besluit van dien Gouverneur voorkomen, op den duur niet dat gevolg zal teweeg brengen, hetwelk men er zich van had voorgesteld, of althans daarvan had gewenscht.

Volgens dat berigt acht voornoemde Gouverneur het wenschelijk, dat *andere en meer afdoende maatregelen* mogten kunnen genomen worden; zoodat eene nadere aanschrijving, welke in den grond niets meer zoude bevatten, dan hetgeen in de aanschrijving van dien Gouverneur is begrepen, waarschijnlijk ook door dien Staatsambtenaar als ongenoegzaam zoude worden beschouwd om datgene te bereiken, wat het eigenlijke doel eener nadere aanschrijving aan al de gouverneurs en plaatselijke besturen zou moeten zijn.

Bedriegt de ondergeteekende zich niet, dan zouden die *andere en meer afdoende maatregelen,* van welke evengemelde Gouverneur

---

[1]) Zie hierboven no. 225.

spreekt, moeten gelegen zijn in meerder krachtbetoon tegen de lieden, die het voorwerp van de reeds genomene maatregelen waren, en zouden hunne pogingen om zich te vereenigen en van het Hervormd kerkbestuur af te zonderen, nog krachtiger behooren te worden tegengewerkt.

Reeds bij rapport van den 16. November ll. no. 1 geheim nam de ondergeteekende de vrijheid te doen opmerken, dat naar zijn eerbiedig inzien dáár, waar de openbare rust of de verrigting der wettige godsdienstoefening door de voorstanders of aanklevers van godsdienstige geschillen werd bedreigd of gestoord, het hoog gezag en de regter krachtdadig behoort tusschenbeiden te treden; doch dat de voorzigtigheid gebood om dáár, waar zulke betreurenswaardige gevolgen niet plaats vonden en althans voor het oogenblik niet te duchten waren, *zoo veel mogelijk* de zaak onaangeroerd te laten.

In dienzelfden geest zij het den ondergeteekende geoorloofd de overtuiging uit te drukken, dat het allezins noodig is te overwegen, alvorens de reeds gegevene instructiën te scherpen of tot andere maatregelen de toevlugt te nemen, welke de gevolgen van zoodanigen stap kunnen zijn.

Naar het inzien van den ondergeteekende behoort het onderwerp, waarvan hier de rede is, geenzins tot de gewone verschijnselen, en mag het allezins gepast worden gerekend, den stand der daadzaken aandachtig te onderzoeken en de verkregene ondervinding te raadplegen, ten einde eenigermate te kunnen bepalen, of de ingeslagen weg bij voortduring behoort bewandeld te worden.

Naar de berigten te oordeelen, welke van tijd tot tijd uit de provinciën zijn ontvangen en welke de ondergeteekende de eer had achtervolgends aan Uwe Majesteit over te leggen, schijnt het, dat men zichzelf zoude misleiden, indien men niet erkende, dat het kwaad zeer algemeen verspreid is en in uitgebreidheid en kracht toeneemt. Het doet zich niet slechts gevoelen in de woonplaatsen van de gewezene predikanten *De Cock* en *Scholte,* maar ook in meest alle de overige gewesten.

De predikatiën in de opene lucht worden door een aanzienlijk getal toehoorders bijgewoond, en ofschoon het er verre vandaan is, dat men onder dezelven niet vele bloot nieuwsgierigen zoude moeten tellen, blijft het echter zeker, dat die bijeenkomsten lieden uit alle oorden des lands tot zich trekken, en is het meer dan waarschijnlijk, dat onder degenen die te huis blijven, er echter velen worden gevonden, die in dezelfde gevoelens deelen.

De omstandigheid, dat de aanschrijving, welke in December ll. slechts voor *Groningen, Noord Braband* en *Drenthe* werd noodig gerekend, sedert aan de Gouverneurs van bijna alle de overige provinciën heeft moeten afgezonden worden — alleen aan *Noord Holland* en *Zeeland* werd dezelve tot dusverre niet gerigt —, deze omstandigheid schijnt ten bewijze te mogen worden aangevoerd, dat er tegenwoordig bij zeer velen — en dit schijnt zelfs bij lieden uit de hoogere standen het geval te zijn — een niet te miskennen overhelling tot gelijksoortige gevoelens bestaat en dat de bewegingen welke er bespeurd worden, niet blootelijk het uitwerksel zijn van de woelingen en inblazingen van eenen *De Cock* en van eenen *Scholte,* maar dat deze lieden aanhang vinden, omdat vele

gemoederen gestemd zijn om hunne leiding te volgen. Het is waar, het getal dergenen die zich werkelijk van het Hervormd kerkbestuur hebben afgescheiden, schijnt nog niet groot te zijn, maar daaruit valt nog niet af te leiden, dat het getal dergenen, die met de Separatisten overeenstemmen, in hunne zaak belang stellen en des noods hun lot zouden willen deelen, desgelijks gering en onbeduidend te achten is. In het algemeen zou het den ondergeteekende voorkomen gepast te wezen, dat men, alvorens andere, meer klemmende maatregelen te nemen, naauwkeurig trachtte te onderzoeken, welke de wezenlijke gesteldheid zij der partij die zich in de Nederlandsche Hervormde Kerk heeft gevormd. Zonder de kennis van die gesteldheid acht de ondergeteekende het bedenkelijk om maatregelen aan te raden, welke mogelijk op den duur gevolgen zouden kunnen hebben van ergeren aard, dan het kwaad hetwelk men wenscht te weren. De ondergeteekende betreurt zoo zeer als iemand, dat er scheuringen en beroeringen in de Nederlandsche Hervormde Kerk zijn gekomen; maar hij is nog niet overtuigd, dat dit onheil door dwangmaatregelen, welke slechts het uiterlijke treffen, zal kunnen worden tegengegaan.

Naar zijne eerbiedige meening verdient het opmerking, dat men te doen heeft voornamelijk met lieden uit de geringere klasse, dikwerf te meer geneigd om zich aan dweepzucht en blinden ijver over te geven, en die al ligtelijk in den waan zijn te brengen, dat wederstand pligt wordt, zoodra zij vermeenen dat de zaak van de Godsdienst in gevaar is. Hetgeen onlangs te *Hattem* is voorgevallen, luidens het aan Uwe Majesteit overgelegd berigt van den Gouverneur van *Gelderland* van den 22. dezer [2]), levert het bewijs op, waartoe zoodanige lieden in hunnen onzinnigen waan in staat zijn, en het feitelijk verzet te *Gameren* tegen de militairen gepleegd [3]), vreest de ondergeteekende dat slechts het voorspel zou kunnen zijn van bloedige dadelijkheden, waarvan hij de gevolgen liefst niet wil berekenen, doch waarop hij zich verpligt acht, als op eene mogelijke zaak de aandacht te vestigen.

Zonder in het minst de voorspraak dezer lieden te willen zijn, kan men zich echter voorstellen, dat het bij opgewondene gemoederen wrevel en verbittering moet te weeg brengen, wanneer hunne bijeenkomsten als onwettig worden beschouwd en als zoodanig uiteengedreven, bij gemis van eene autorisatie vanwege het openbaar gezag, welke zij vroeger schijnen ingeroepen, maar niet verkregen te hebben. Voegt men daarbij de redeneeringen, tot welke de bepalingen van art. 193 en 196 der Grondwet over deze materie aanleiding geven, en tengevolge waarvan de bepalingen van art. 291 en volgende van het Strafwetboek hier niet toepasselijk worden geacht — een gevoelen hetwelk niet slechts bij lieden van de hierbedoelde soort voorstanders vindt, maar ook begunstigd wordt door mannen, welke dit onderwerp met zorg hebben onderzocht —, dan zal het minder bevreemding baren, dat de maatregelen, welke tot dusverre genomen zijn, geenzins de gewenschte werking hebben gehad, ja dat zij veeleer een bewustzijn schijnen te weeg te brengen van onregt, dat aangedaan wordt, een bewust-

---

[2]) Zie hierboven no. 223.
[3]) Zie hierboven no. 225.

zijn dat niet geschikt is om de driften te stillen, maar integendeel om ze op te wekken en te doen ontvlammen.

Kon men eenigzins de overtuiging koesteren, dat alleen door betoon van gezag de wortel des kwaads kon worden uitgeroeid, alsdan zou het misschien verkieslijk kunnen schijnen om aan strengheid de voorkeur te geven; maar of men door het tegengaan van alle vereenigingen, welke aan de woelingen van *De Cock* en *Scholte* worden toegeschreven, tevens den geest van tweedragt zal verstikken, welke het Hervormde kerkgenootschap verder bedreigt, dit zou de ondergeteekende bezwaarlijk kunnen toestemmen. Integendeel is de ondergeteekende beducht, dat het vuur daardoor nog meer zal aanwakkeren en de neiging tot tegenstand zal toenemen.

Indien er redenen bestaan, en de ondergeteekende gelooft gaarne, dat zij er zijn, om de vereenigingen van hen, die zich van het Hervormd kerkgenootschap hebben afgescheiden of dit nog mogten doen, niet als een der bestaande kerkgenootschappen te erkennen en daaraan dezelfde regten te verleenen, dan zij het den ondergeteekende echter geoorloofd de vraag voor te stellen: of het geene overweging zou mogen verdienen om die vereenigingen krachtens de Grondwet in hunne godsdienstoefening niet te belemmeren, mits deze niet in de opene lucht geschiede of op andere wijze stoornis kunne aanbrengen, of wel dezelve vereenigingen in dier voege te agreëeren [4]), als zulks bij art. 291 van het Strafwetboek is voorgeschreven. Op deze wijze erkende de Regering dezelve geenzins als eene godsdienstige gezindheid of kerkgenootschap; zou men tevens zeer waarschijnlijk weldra zijn ontslagen van de verpligting om tegen deze dweepers maatregelen van geweld te bezigen, waarvan men, juist omdat men met dweepers te doen heeft, bezwaarlijk het einde kan berekenen; en zou welligt de voortgang der zaak zelve verminderen.

De ondergeteekende onderwerpt deze consideratiën eerbiedig aan het wijzer oordeel van Uwe Majesteit; terwijl hij in alle geval aan het gevoelen blijft hechten, dat de reeds gegevene voorschriften niet door nadere aanschrijvingen aan de gouverneurs of plaatselijke besturen moeten worden versterkt.

Na dit rapport tot dusverre was gesteld, had de ondergeteekende de eer te ontvangen de aanschrijving van den Secretaris van Staat van den 27. Augustus ll. no. 18, waarbij de aandacht ook van den ondergeteekende, wordt bepaald op een artikel, voorkomende in het blad de *Nederlandsche Stemmen* D. III no. 17 [5]). De ondergeteekende acht het overbodig, na hetgeen hierboven is gezegd, in eene afzonderlijke beschouwing van den inhoud van dat artikel te treden, waaromtrent hij alleen zal aanmerken, dat het hem voorkomt eenige redeneringen te bevatten, welke overweging verdienen.

Voor den Minister van Binnenlandsche Zaken,
De Secretaris Generaal,

C. VOLLENHOVEN.

---

[4]) Agreëeren = toestaan.

[5]) Zie voor een nadere aanduiding van dit artikel hieronder no. 262, noot 16.

's Hage, den 10. Sept. 1835.

Het allerlaatst gedeelte van het hierbedoeld rapport van den Minister van Justitie en van dien, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, behelst het voorstel, om door het Departement van Oorlog in die provinciën of gemeenten, waar zulks noodig mogt worden geacht, eene toereikende militaire magt ter beschikking der gouverneurs van zoodanige provinciën te doen stellen; zijnde dit punt het eenigste, bij hetwelk in de onderhavige zaak het Departement van Oorlog betrokken is.

De ondergeteekende, zich dan ook bij dit gedeelte van het bovenaangehaald rapport bepalende, neemt de vrijheid op te merken, dat het geven van afzonderlijke bevelen aan de militaire autoriteiten, ten einde de troepen, in de verschillende provinciën aanwezig, ter beschikking der gouverneurs te doen stellen, overbodig zou wezen, daar toch deze laatsten, krachtens art. 29 hunner instructie, het regt hebben, om de militaire magt tot demping van onrustige bewegingen in te roepen, zoodat dan ook aan de aanvragen, welke krachtens gemeld artikel in de laatstverlopen jaren door sommige gouverneurs in het 2e Groot Militair Kommando aan den bevelvoerenden Generaal of aan de provinciale kommandanten werden gerigt, dadelijk en zonder oponthoud is voldaan geworden.

Mogt het echter nu of later noodzakelijk worden, om naar sommige gemeenten, alwaar zich nu geene troepen bevinden, eenige militaire magt te zenden, met het bepaald oogmerk om volksverzamelingen of godsdienstoefeningen in de open lucht tegen te gaan, dan zouden, naar des ondergeteekendens inzien, zoodanige militaire magt niet teveel verspreid moeten worden en de te bezetten plaatsen zich derhalve tot weinige moeten bepalen, terwijl, indien er eenmaal tot het nemen van een zoodanige maatregel mogt worden overgegaan, het niet geraden zou zijn, daarvoor het jong en ongeoefend personeel der Depots [6]) te bestemmen; en de ondergeteekende is derhalve van gevoelen, dat, indien het werkelijk bezetten van eenige alsdan door de daarbij betrokken gouverneurs op te geven plaatsen in aanmerking mogt komen, tot dat einde eenige troepen van het leger te velde zouden behooren te worden afgezonderd; een maatregel, welke voor het tegenwoordige niet aan eenige bezwaren van bijzonder gewigt onderhevig zou zijn.

De Directeur Generaal van Oorlog, ad interim,

H. R. TRIP [7]).

---

6) Depot = plaats, waar troepen, voor den dienst bestemd, verzameld, gekleed en geoefend worden.

7) H. R. Trip (1779—1865); 1826 generaal-majoor; 1831 opperbevelhebber der artillerie bij het leger te velde; na het vertrek van De Eerens — Sept. 1834 — eerst directeur generaal van oorlog ad interim, van 1837 tot eind 1839 directeur generaal van oorlog; 1839 lid van de Eerste Kamer; 1840 luitenant-generaal; 1841 gepensionneerd.

259. Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 11 Sept. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 1330. *'s Gravenhage,* den 11. September 1835.

Door Uwe Excell. werden op den 2. en 7. November 1834 sub no. 1 en 54 respectivelijk in mijne handen gesteld drie requesten, aan Zijne Majesteit gepresenteerd, één door *J. J. Beukema* en vier andere personen, zich noemende Ouderlingen en Diakenen, leden van den Kerkenraad der gemeente van *Ulrum,* het tweede door *Hendrik de Cock,* toen gesuspendeerden, thans afgezetten Predikant dier gemeente [8]); en het derde door al deze personen *gezamenlijk* [9]), en zulks in verband met een ander request, door hen aan den Koning ingediend tegelijk met eene zoogenaamde Acte hunner afscheiding van de gevestigde Hervormde Kerk, welke stukken door Uwe Excell. in mijne handen waren gesteld met Hare missive van den 30. October 1834 no. 56.

Ter voldoening aan het daarbij van mij gerequireerde, en aan den inhoud van Uwer Excell. geheime missive van den 5. dezer loopende maand no. 44, op deze stukken zullende dienen van berigt, consideratiën en advies, heb ik de eer — onder terugzending der gezegde stukken met derzelver bijlagen — aan Haar te rapporteren, dat het bij den verwarden en niet zamenhangenden aard dezer requesten eenigermate moeijelijk is derzelver juisten inhoud en bedoeling op te geven; dat die requesten zich echter in het algemeen bepalen tot drie punten, te weten: 1^{0} beklag over de handelingen van het *Provinciaal Kerkbestuur van Groningen* en van de *Algemeene Synode der Hervormde Kerk* ten opzigte van den voormelden *De Cock* en over de tegen hem uitgesprokene schorsing in zijne functiën; 2^{0} klagten over de, zoo zij beweren, onregtmatige vervolgingen, tegen hen en de hunnen door de justitiële ambtenaren ingesteld, en over de tegen hen door de regtbanken uitgesprokene condemnatiën; en 3^{0} verzoek om te worden gehandhaafd bij de vrijheid van gevoelens en godsdienst-oefeningen voor de *afzonderlijke* en *afgescheidene* gemeente, waarvan zij zeggen *leden en bestuurders* te zijn.

Wat het *eerste* punt betreft, zal ik mij alleen veroorloven aan te merken, dat de handelingen der voornoemde provinciale en synodale kerkbesturen, voor zooveel mij die bekend geworden zijn, wat den vorm aangaat mij zijn voorgekomen overeen te stemmen met de bestaande kerkelijke wetsbepalingen en reglementen; terwijl ik overigens op dit punt de vrijheid neem, mij te refereren tot het rapport, door den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de Zaken der Hervormde Kerk, op de beide eerstge-

---

[8]) Vgl. voor deze twee rekwesten hierboven no. 17.
[9]) Zie hierboven no. 8.

noemde requesten aan Zijne Majesteit uitgebragt, en welk rapport ik de eer heb almede hiernevens te retourneren [10]).

Wat de *beide* andere punten aanbelangt, zal ik de aandacht Uwer Excell. niet vermoeijen door eene gedetailleerde opgave van de veelvuldige ongeregeldheden, tot welke de gedragingen van den gemelden *Hendrik de Cock* en van zijnen aanhang hebben aanleiding gegeven, en van de talrijke regtsvervolgingen en condemnatiën, die daardoor zijn noodzakelijk geworden, en welke bereids van tijd tot tijd aan Uwe Excell. door mij kenbaar zijn gemaakt, — maar meen ik te mogen volstaan met in het algemeen op te merken, dat de *kerkelijke* veroordeelingen, tegen gezegden *De Cock* uitgesproken, geenszins het gewenschte gevolg hebben gehad; in de plaats toch van daaraan gehoor te geven, is hij juist omstreeks dien tijd begonnen met het houden van menigvuldige godsdienstoefeningen voor talrijke vereenigingen van lieden van zijnen aanhang, en wel in particuliere woningen in de provinciën *Groningen, Drenthe* en *Overijssel.* Degenen die hunne woningen tot deze onwettige godsdienst-oefeningen hadden geleend, zijn hierop voor de correctionele regtbanken vervolgd en op grond van art. 294 van het Wetboek van Strafregt veroordeeld; terwijl ook een en andermaal zij, die zich als *hoofden* en *bestuurders* dier vergaderingen hadden doen kennen, overeenkomstig art. 292 van hetzelfde Wetboek met geldboeten zijn gestraft. Tot meerdere stoutheid echter in de onwettige gedragingen van *De Cock* en zijnen aanhang heeft — als het ware — het teeken gegeven de vereeniging van *De Cock* met den sedert gesuspendeerden, thans mede afgezetten Predikant van *Doeveren* en *Genderen,* genaamd *Hendrik Peter Scholte,* na wiens aankomst te *Ulrum* de dadelijke en schriftelijke afscheiding van de gevestigde Hervormde Kerk aldaar, mitsgaders de geweldenarijen hebben plaats gehad, welke de tusschenkomst der militaire magt hebben noodzakelijk gemaakt en welke aan Uwe Excell. bekend zijn, evenals de daarop gevolgde condemnatiën van *De Cock* en anderen tot verschillende gevangenisstraffen, welke — voor zooveel daarvan is geappelleerd — in appel zijn bevestigd en door de gecondemneerden reeds zijn of nog worden ondergaan. Na deze veroordeelingen scheen men zich eenigen tijd te willen houden binnen de voorschriften der Wet, alzoo, met uitzondering van eenige nachtelijke bijeenkomsten in het opene veld van eenen teugelloozen en ongebonden hoop van mannelijke en vrouwelijke geestdrijvers zonder eenige geregelde leiding, de bewuste godsdienstoefeningen wel menigvuldig bleven, doch zich bepaalden tot een getal van minder dan *een en twintig* personen, op welke — gelijk ik de eer had aan Uwe Excell. in der tijd te kennen te geven — de bepalingen van het gemelde art. 294 mij van geene toepassing schenen te zijn.

Alras echter overschreed men deze lijn en werden er, al wederom onder medewerking van *Scholte,* in het open veld door *De Cock* en *Scholte* onderscheidene godsdienstoefeningen gehouden, vergezeld van al de gewone kerkplegtigheden, bij de Hervormde eeredienst gebruikelijk. Deswege en ter zake van de in hunne redevoeringen voorkomende opzetting tot ongehoorzaamheid aan de

---

[10]) Zie hierboven no. 17.

kerkelijke reglementen en verordeningen vervolgd, zijn De Cock en Scholte bij de aan Uwe Excell. bekende vonnissen der Correctionele Regtbanken te *Winschoten* en te *Appingadam,* en vervolgens in appel te *Groningen* vrijgesproken, en hebben, hierdoor gesterkt, hunne onwettige godsdienstige bijeenkomsten in het open veld of ten huize van bijzondere personen vervolgd. Ik heb echter gemeend hierom de vervolgingen niet te moeten doen staken, en eene nieuwe procedure, tegen *De Cock* aangevangen, heeft ten gevolge gehad, dat nadat hij bij bevelschrift van de Raadkamer der Regtbank van eersten aanleg te *Appingadam* was vrijgesproken, doch bij arrest van 's Hofs Kamer van beschuldiging, op de daartegen ingestelde *oppositie,* aan de Correctionele Regtbank te *Winschoten* was gerenvoyeerd, deze laatstgemelde Regtbank in de zoogenaamde Akte van afscheiding, gepaard met de aanstelling van ouderlingen en diakenen, de kenteekeningen eener verbodene associatie heeft erkend, welke haar vroeger waren toegeschenen te ontbreken, en den voornoemden *De Cock,* met ontbinding der associatie, op grond van art. 292 tot geldboete heeft veroordeeld, zooals omstreeks denzelfden tijd door de Correctionnele Regtbank te *Leeuwarden* eene gelijke condemnatie is uitgesproken tegen *De Cock* en de door hem aangestelde *ouderlingen* en *diakenen.*

Nagenoeg gelijken tred heeft inmiddels gehouden de gewezen predikant *Scholte,* doch zoo mogelijk nog met meerdere stoutheid, door het houden van openbare godsdienstoefeningen in het open veld of in bijzondere woningen in de provinciën *Noord-Braband, Gelderland* en *Zuid-Holland,* welke hier en daar, ten gevolge der aan de administrative autoriteiten inmiddels gegevene instructiën, zijn *ontbonden,* en om welke de genoemde *Scholte* bij onderscheidene vonnissen der Correctionnele Regtbanken te *Tiel* en *'s Hertogenbosch* is veroordeeld en ook voor die te *Gorinchem* zal worden vervolgd.

Terwijl desniettegenstaande Scholte den wil niet schijnt te hebben afgelegd, om met deze onwettige vereenigingen voort te varen, schijnt men thans in de provincie *Groningen* een anderen weg te zijn ingeslagen, door het houden van godsdienstoefeningen, waarbij *De Cock* met eenige personen, doch minder dan *een en twintig,* zich in eene openstaande schuur bevinden, terwijl het *overige* gedeelte der vergadering zich *buiten* de schuur en schijnbaar daarvan afgescheiden, ophoudt. Ook te dezer zake zijn voor de Correctionnele Regtbank te *Appingadam* vervolgingen ingesteld, waarvan mij echter de uitslag nog niet bekend is.

Uit dit alles zal Uwe Excell. gelieven op te merken, dat *De Cock* en *Scholte,* alsmede die van hunnen aanhang, zich van den beginne af hebben gesteld in eenen staat van geweldigen en voortdurenden wederstand aan de bestaande wetten en dat zij hiermede nog steeds blijven voortvaren; schoon Uwe Excell. tevens daaruit zal ontwaren, dat de regterlijke veroordeelingen niet geheel zonder effect gebleven zijn en dat de eenstemmigheid der regterlijke uitspraken omtrent de strafbaarheid eener bepaalde handeling meer dan eenmaal voldoende is geweest om die handeling te doen staken en de overtreders binnen de wettige palen terug te dringen, totdat zij een nieuw middel meenden gevonden te hebben tot ontduiking der wet; terwijl alleen de hier en daar gevallene vrijspraken en de

daardoor verworvene straffeloosheid hunne stoutheid schijnen te hebben aangemoedigd.

Wat nu mijne consideratiën aanbelangt, zoo komt het mij voor, dat de waarborg, verleend bij art. 190 der Grondwet, zich alleen uitstrekt tot de vrijheid van godsdienstige *begrippen* en dat alle *uitwendige* handelingen onderworpen zijn en blijven aan de algemeene wetten; dat voorts de bescherming, bij art. 191 der Grondwet beloofd, alleen behoort verleend te worden aan de godsdienstige gezindheden, *bij de invoering der Grondwet bestaande,* zonder welke uitlegging toch allerlei voor de rust en veiligheid van den Staat gevaarlijke secten zouden moeten worden geduld en beschermd; dat wijders iedere *nieuwe* godsdienstige vereeniging, om zich te mogen vestigen en hare vergaderingen te houden, overeenkomstig art. 291 van het Wetboek van Strafregt de *toestemming* van het *Gouvernement* noodig heeft, en dat het Hoog Bestuur, volgens art. 193 der Grondwet bevoegd zijnde, om alle openbare godsdienstoefeningen der bestaande gezindheden tegen te gaan, ingevalle dezelve de openbare orde of veiligheid zouden kunnen storen, *a fortiori* de bevoegdheid bezit om bij de instelling eener *nieuwe* godsdienstige gezindheid zijne toestemming tot de vestiging daarvan te verleenen of te weigeren, naarmate die gezindheid met de rust en het belang van den Staat al of niet bestaanbaar wordt geoordeeld.

Niettegenstaande nu *De Cock* en zijne aanhangers beweren, dat niet *zij,* maar de gevestigde Kerk van den regten weg is afgeweken en zich als het ware heeft afgescheiden, en zij zelfs zich den naam aanmatigen van *de ware Gereformeerde Kerk,* zoo komt het mij nogtans voor buiten allen twijfel te zijn, dat de naam hier niets ter zake doen kan en dat het door hunne akte van *afscheiding* zelve en uit alle hunne gedragingen boven tegenspraak blijkt, dat zij in de daad de gevestigde Hervormde Kerk, volgens 's lands wetten en reglementen bestaande en bestuurd wordende, hebben *verlaten* en eene *afzonderlijke* gezindheid willen stichten, tot welker bestaan en tot welker vrije vergaderingen, naar aanleiding van het boven betoogde, eene voorafgaande uitdrukkelijke toestemming van het Gouvernement stellig noodzakelijk is.

De naam echter van de *ware Gereformeerde Kerk,* welken zij zich aanmatigen, is in een ander opzigt van het uiterste belang, omdat zij met dien naam tevens beweren tot het *bezit* der *kerken* en *kerkelijke goederen* geregtigd te zijn, zooals zulks niet alleen volgt uit hunne pogingen om de kerk en kerkelijke goederen te *Ulrum* en te *Genderen* te bemagtigen, op welke laatstgemelde plaats zelfs eene geregtelijke dagvaarding is noodig geweest om de afgifte der kerkelijke goederen aan het *wettige* kerkbestuur te verkrijgen, maar zooals uitdrukkelijk blijkt uit het tweede der bovengenoemde requesten zelve, waarin gezegd wordt, dat de Godsdienst der supplianten geene *nieuwe* is, maar die, *waaraan de kerken gewijd en gegeven zijn;* gelijk zij ook bij de mededeeling der Akte van Afscheiding aan het Provinciaal Kerkbestuur hebben gevorderd *het vredig bezit der kerk te Ulrum en der kerkengoederen,* als hun *wettig* toekomende.

Om deze redenen zoude ik dan ook van oordeel zijn, dat de supplianten, om tot het houden van godsdienstige vergaderingen te

worden toegelaten, 's Konings uitdrukkelijke toestemming behoeven; dat voorts, zoolang deze toestemming niet is verleend, hunne vereenigingen en vergaderingen verboden en strafbaar zijn uit krachte van art. 291 seqq. van het Wetboek van Strafregt; en dat mitsdien de klagten der supplianten over de tegen hen ingestelde vervolgingen en geslagene vonnissen, welke bovendien door *bevoegde* regtbanken zijn gewezen, ten eenenmale zijn ongegrond.

Wat eindelijk aanbelangt het laatste punt van der supplianten verzoek, en de vraag, of aan hen de toestemming zoude behooren te worden verleend om zich als eene *bestaande* en *erkende* godsdienstige gezindheid te vestigen en te gedragen, zoo ligt het geheel buiten mijn bereik te onderzoeken, of hunne leerstellingen van dien aard zijn, dat daardoor de rust van den Staat en het belang der gevestigde Hervormde Kerk gevaar zouden loopen, en meen ik alleen kortelijk te mogen aanmerken, dat zij steeds geweest zijn en nog blijven in eenen staat van voortdurenden strijd met de wet; dat hunne pretensiën ten aanzien van de kerken en kerkelijke goederen tot de grootste ongelegenheden aanleiding zouden kunnen geven; en dat behalve de menigvuldige blijken, welke de regtvervolgingen daarvan hebben opgeleverd, alle informatiën hierin overeenstemmen, dat de godsdienstige *dweeperij* der supplianten en van hunnen aanhang de treurigste uitwerkselen hebben teweeg gebragt en dat verzuim van maatschappelijke en huiselijke pligten, gepaard met zedeloosheid en ongebondenheid, daarvan bij velen de droevige gevolgen zijn geweest.

Ik zoude mitsdien van gevoelen zijn, dat er voor Zijne Majesteit geene termen bestaan om overeenkomstig het verlangen der supplianten te disponeren, immers en in allen gevalle dat daaromtrent niet zoude behooren te worden beschikt, voor er zal gebleken zijn van hunne onderwerping aan de wet en van de ophouding hunner de openbare rust en orde bij voortduring verstorende gedragingen.

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
A. W. PHILIPSE.

260. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 15 Sept. 1835.

Herv. Eered.
22 Sept. 1835 *no. 1 geheim.*

Den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde Kerk.

no. 69. *'s Gravenhage,* den 15. September 1835.

Naar aanleiding van den brief door den Heer Secretaris van Staat, op 's Konings last, onder dagteekening van den 1. dezer no. 17 aan de Departementen van Justitie, van de Hervormde Kerk en van Binnenlandsche Zaken gerigt, heb ik den Procureur Gene-

raal bij het Hoog Geregtshof alhier aangeschreven, om mij met spoed zijne consideratiën in te zenden, opzigtelijk sommige *vroeger* in zijne handen gestelde adressen van zich noemende Ouderlingen en Diaconen, leden van den Kerkenraad der gemeente van *Ulrum*, welke, onder inhaesie[11]) eener zoogenaamde akte hunner afscheiding van de gevestigde Hervormde Kerk, zich voorgeeflijk als een afgezonderd kerkelijk ligchaam gevormd hebben(de), als het ware die wederregtelijke daad wenschten te zien erkend en goedgekeurd.

Te gelijker tijd met het opgevolgd uitvoerig en welberedeneerd antwoord van den Procureur Generaal — hetwelk ten geleide der stukken hiernevens gaat — is mij geworden het bij Zijner Majesteits appointement van den 12. September ll. la H. 31 aan onzer beider Departementen gerenvoyeerd rapport van dat van Binnenlandsche Zaken, houdende veelvuldige bedenkingen tegen de maatregelen, welke door ons bij gemeenschappelijk rapport van den 13/14 Augustus ll. no. 64/4 aan den Koning waren voorgedragen, en bepaaldelijk tegen het krachtdadig weeren, te keer gaan en uiteendrijven der openbare godsdienstoefeningen, welke de zoogenaamde Separatisten zich in het vervolg mogten veroorloven.

Hoezeer de Minister van Binnenlandsche Zaken volmondig erkent, dat de woelingen dier personen alleen aan dweepzucht moet(en) worden toegeschreven, en hij ook al het nadeelige van hunne handelingen inziet en gevoelt, zoo legt hij echter bij zijn rapport niet alleen zijne huiverigheid aan den dag om te deze krachtdadig te werk te gaan, uit vrees voor de gevolgen welke zulks zoude kunnen na zich slepen, maar de meening van den Minister schijnt zelfs zoo ver te gaan, dat hij geene hinderpalen zoude willen stellen tegen de afscheiding der leeken van de Hervormde Kerk, en tegen het uitoefenen van den godsdienst, voor zoo verre de openbare rust en orde daardoor niet zouden worden gestoord, waaruit als het ware eene erkenning van eene nieuwe Hervormde gemeente zoude voortvloeijen.

Wat mij betreft, kan ik mij in geene deele met de denkbeelden van onzen geachten ambtgenoot vereenigen; het integendeel daarvoor houdende, dat in den stand van zaken er niet alleen eene mogelijkheid, maar zelfs eene hooge maat van waarschijnlijkheid bestaat, dat door gepaste, ernstige en wel overlegde maatregelen de scheurmakers tot rust en orde zullen kunnen worden gebragt, omdat de zaak nog in hare geboorte kan worden gesmoord en het *principiis obsta*[12]) een wijze regel is, die altijd rijpe vruchten draagt en verwaarloosd zijnde, de nadeeligste gevolgen kan na zich slepen.

Wat toch zal het geval zijn, indien na de regterlijke vervolgingen en daarop gevolgde veroordeelingen, na het feitelijk uiteendrijven der scheurmakers, na den ijver en klem door bijna alle de gouverneurs der provinciën omtrent dit onderwerp bij hunne handelingen aan den dag gelegd, nu eensklaps van het eens betreden pad wordt afgeweken, de zaak met laauwheid behandeld en zelfs het bestaan van een afzonderlijk Hervormd kerkgenootschap en van de daartoe voorgeeflijk behoorende kerkgemeenten middelijk of onmiddelijk

[11]) Onder inhaesie van = terwijl zij volharden bij, blijven staan op.
[12]) Principiis obsta = stuit het eerste begin.

erkend wordt? Het gevolg zal daarvan vermoedelijk dit zijn, dat de scheurmakers de toegevendheid der gestelde magten als zwakheid, de tegen hen gevelde regterlijke uitspraken als zoovele willekeurigheden zullen beschouwen en uitkrijten, dat zij steeds in stoutheid zullen aangroeijen, en dat eene groote menigte, welke thans nog door vrees wordt wederhouden, de banieren der dweepzieken zullen volgen, terwijl hierdoor de Hervormde Kerk in Nederland aan scheuring en ondergang zal zijn blootgesteld; want men verbeelde zich niet, dat het verlangen dier personen zich blootelijk tot het houden van godsdienstige bijeenkomsten bepaalt, daar het uit de stukken blijkt, dat zij zich zelve als *de ware kerk* uitmakende doen voorkomen en derhalve op de kerken en kerkelijke goederen aanspraak maken, en het zal toch wel geen betoog vereischen, dat zoodanige vorderingen tot de verregaandste uitkomsten kan leiden, welke bijna niet te berekenen zijn.

Ik zwijge van de mijns oordeels al vrij groote waarschijnlijkheid, dat zelfs welligt al spoedig nieuwe scheuringen onder die veelal domme en van godsdienstige kennis ontbloote ijveraars zullen ontstaan, en van de zwarigheden, welke men in zoodanig geval zoude ontmoeten, bijaldien de meening van den Minister van Binnenlandsche Zaken onverhoopt ingang mogt vinden.

Eene bijzondere aanmerking verdient naar mijne gedachten de redenering van den Heer Procureur Generaal bij deszelfs bovenaangehaald advys, vermits die ambtenaar daarbij niet alleen in het helderst daglicht heeft geplaatst de ongerijmdheid der vorderingen van de adressanten, maar tevens de bepalingen van de Grondwet met de meeste naauwkeurigheid heeft ter toetse gebragt, en aangetoond, dat alleen de bij de aanneming der Grondwet bestaan hebbende kerkgenootschappen op bescherming kunnen aanspraak maken, terwijl tot de oprigting van nieuwe godsdienstige vereenigingen de toestemming van den Souverein vereischt wordt.

Ik zoude mij op de boven ontwikkelde gronden gaarne belast hebben, om een concept gemeenschappelijk rapport in dien geest aan Uwer Excellentie's goedkeuring aan te bieden, ware het niet, dat bij mij de bedenking was gerezen, dat, indien zij met mijn gevoelen moge overeenstemmen, hetzelve nader zal kunnen worden toegelicht door bijzonderheden, welke tot de gerezene geschillen in de Hervormde Kerk betrekkelijk zijn en zoo ik meene in den loop van dezen zomer bij de Synode der Hervormde Kerk ter sprake gebragt en met de meeste zorge onderzocht zijn, al hetwelk Uwe Excellentie uit den aard der zake beter dan ik zal in staat zijn aan te duiden, te ontwikkelen en uiteen te zetten; daar toch een grondig betoog van het ongerijmde der grieven dier Separatisten en een onderzoek naar den vermoedelijken oorsprong hunner gedragingen niet weinig zal bijdragen om Zijne Majesteit te overtuigen, dat de door ons bij het rapport van 13/14 Augustus l.l. voorgedragene maatregelen bij uitsluiting geschikt zijn, om het kwaad krachtdadig te beteugelen, en dat de verwezenlijking van de beschouwingen en raadgeving van het Departement van Binnenlandsche Zaken, strekkende tot inwilliging der gedane verzoeken of immers om de zaken voortaan ongemerkt haren gang te laten gaan, van de nadeeligste gevolgen zoude zijn voor den Staat, voor het openbaar gezag en voor de belangen der Hervormde Kerk.

Ik ben derhalve zoo vrij, Uwe Excellentie, onder toezending van alle de stukken, uit te noodigen, zich met de opstelling van een rapport te willen onledig houden, daarbij, voor zooveel zij zulks oorbaar zal achten, gebruik makende van hetgeen door mij bij dezen brief en door den Heer Procureur Generaal *Philipse* bij zijn berigt is aangevoerd geworden.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

261. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 19 Sept. 1835.

Herv. Eered.
22 Sept. 1835 *no. 1 geheim.*

Den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde kerk enz.

no. 42 geheim. *'s Gravenhage,* den 19. September 1835.

Ten vervolge mijner missive van den 15. September ll. no. 69, heb ik de eer bij deze aan Uwe Excellentie te doen toekomen een door Zijne Majesteit aan onze beider Departementen bij appointement van den 17. September jl. la. D. 22 geheim gerenvoijeerd rapport van het Departement van Oorlog, betreffende het houden van oefeningen door militairen in de vesting *Maastricht* over eene christenleer volgens het stelsel van den gewezen predikant *Scholte* [13]).

De maatregelen, door den generaal *Dibbetz* tot het te keer gaan van dergelijke oefeningen genomen, zijn mij in de gegevene omstandigheden zeer doelmatig voorgekomen en kan daarin voorshands berust worden; dan dit stuk levert opnieuw een bewijs op, dat het meer dan tijd is om krachtdadige maatregelen te nemen, ten einde het kwaad dat er uit zoude kunnen geboren worden door het als het ware ongemerkt aanzien van de woelingen van eenige dweepzieken, met wortel en tak uit te roeijen, en dat de voorstellen, door ons bij rapporten van 13 en 14 Augustus ll. gedaan, van de zoodanigen zijn, die in staat zullen zijn om de aanhangers van *De Cock* en *Scholte* tot rust en orde te doen terugkeeren.

Ik verzoeke Uwe Excellentie om dit commissoriaal wel te willen begrijpen in het gemeenschappelijk rapport, met welks opstelling ik Uwe Excellentie bij mijne bovengemelde missive verzocht heb, zich wel te willen belasten; zullende ik hetzelve te zijner tijd van Haar ter medeonderteekening tegemoet zien.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

---

[13]) Zie hierboven de nos 182 en 183.

262. Rapport van den Minister van Eeredienst met naschrift van den Minister van Justitie, 18 en 25 Sept. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Aan den Koning.

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 18e September 1835.

Ik heb de eer gehad te ontvangen, bij missive van den Heer Secretaris van Staat van den 1. dezer no. 17, de kennisgeving, dat, ten einde de moeilijkheden te doen ophouden, welke zich bij voortduring op onderscheidene plaatsen met betrekking tot godsdienstige bijeenkomsten voordoen, het — naar Uwer Majesteits inzien — allezins wenschelijk is, dat de nog aanhangige commissorialen ten dezen aanzien achtervolgens verstrekt, en vooral ook die, welke betrekking hebben tot verzoeken om goedkeuring en bescherming van afgescheidene Hervormden, spoedig worden afgedaan; vermits *dan eerst* tot bestuur der maatregelen van de Regering nopens dit teder onderwerp, vaste bepalingen zullen kunnen worden aangenomen. Wordende ik dientengevolge door Uwe Majesteit aangeschreven tot de onverwijlde aanzuivering der bedoelde commissorialen.

Met deze aanschrijving staat in betrekking de missive van den Secretaris van Staat van den 27e Augustus ll. no. 18, waarbij op Uwer Majesteits last ook mijne aandacht is gevestigd — in verband met de aanhangige commissorialen — op een in het blad *Nederlandsche Stemmen over Godsdienst, Staats-, Geschied- en Letterkunde* van den 22. bevorens deel III no. 17, voorkomend artikel 1 getiteld: *Het Nederlandsche Hervormd kerkbestuur en de afgescheidene gemeenten.*

Ik veronderstel dat Uwer Majesteits aandacht bijzonder zal gevallen zijn op dat gedeelte van het aangehaald artikel, waarin, in eene soort van vermaning aan de Regering, dezelve wordt aangeraden, ten dezen geheel andere beginselen te volgen, als tot nog toe door dezelve zijn aangenomen; wordende zulks aangedrongen door verwijzing naar de schriften van wijlen den graaf *G. K. van Hogendorp* [14]), professor *H. J. Royaards,* den advocaat *C. M. van der Kemp* en de *Redacteurs* [15]) der *Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en*

---

[14]) G. K. graaf van Hogendorp (1762—1834); speelde de voornaamste rol bij de Restauratie van 1813; Voorzitter van de staatscommissies tot samenstelling van de Grondwet van 1814 en van 1815; 1814—1819 Minister van Staat; 1814—1816 Vice-president van den Raad van State; 1815—1825 lid van de Tweede Kamer.

[15]) C. A. den Tex en J. van Hall.

Mr C. A. den Tex (1795—1854); 1820 Hoogleeraar aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam; 1842—1847 tevens lid van de Tweede Kamer; 1848 lid van de Dubbele Kamer; 1847 Staatsraad i.b.d.; 1848—1854 lid van de Prov. Staten van Noordholland.

Mr J. van Hall (1799—1859); 1824 Hoogleeraar aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam, 1848 te Utrecht.

Wetgeving; schoon het mij na raadpleging van de aangehaalde geschriften is gebleken, dat eigentlijk alleen de Heer *C. M. van der Kemp* deelt in de gevoelens der *Nederlandsche Stemmen* [16]).

Dan hoe dit zij, het blijkt dat men omtrent de regten en pligten der Regering in dit opzigt verschillende gevoelens koestert, en dat Uwe Majesteit uit dien hoofde een nader onderzoek en ontwikke-

---

[16]) Het betreffende citaat uit de *Nederlandsche Stemmen* luidt als volgt: „In de eerste plaats wenschen wij onze Regering ernstig gebeden te hebben, 's lands strafwetten, evenzoomin als het bezwarende van veiligheidsmaatregelen, waar die overbodig zijn, tegen de zamenkomsten van degenen, die zich gewetenshalve aan de kerkbesturen onttrokken, te doen aanwenden... Volgens het gevoelen van vele, en daaronder van algemeen geachte kerkelijken en rechtsgeleerden, waarborgt onze Grondwet vrijheid van godsdienstige begrippen en godsdienstoefeningen volstrekt en onbepaald, zoolang de veiligheid van den Staat geen gevaar loopt. — (noot). Men zie onder anderen G. K. van Hogendorp, *Bijdr. tot de huish. van Staat,* Deel VIII, blz. 351—355; Prof. H. J. Royaards, *Hedendaagsch Kerkregt,* Deel I blz. 227; en Mr C. M. van der Kemp in de *Bijdr. tot Regtsgel. en Wetgev.,* Deel IX, blz. 46, vergeleken met de bijgevoegde aanmerkingen van de Redactie. — Zelfs wanneer men aan de afgescheidenen *bescherming* weigert, dewijl men hen niet wil beschouwen als behoorende tot eene tijdens het uitvaardigen der Grondwet bestaande gezindheid, late men hen voor het minst alle die *vrijheid,* welke de rust van den Staat niet bedreigt".

In het aangehaalde stuk van Van Hogendorp — zie voor het voornaamste deel van het citaat ook *Officiëele Stukken*², blz. 120 — wordt niet gesproken over de kwestie van het recht van toelating, slechts als beginsel van de Grondwet genoemd „de bescherming van alle godsdienstoefening, welke de openbare rust niet stoort."

Royaards — zie voor het stuk, waarnaar hier verwezen wordt, ook *Officiëele Stukken*², blz. 121—123 — spreekt van een aan den Staat toekomend recht van toelating, alleen bij gevolgtrekking uit het woord „bestaande" in art. 191 der Grondwet afgeleid, maar acht den Staat op grond van art. 190 en 193 althans zedelijk verplicht, om nieuw opkomende gezindheden, voor zooverre zij onschadelijk zijn, te beschermen.

Het standpunt van Van der Kemp in zijn aangehaald artikel *Over het grondwettig recht om zich van het bestaande Hervormde kerkgenootschap af te scheiden en een nieuw kerkgenootschap op te richten* — *t. a. p.,* blz. 46—71 — wordt voldoende duidelijk uit de hierna volgende bespreking in het rapport van het Departement van Eeredienst.

De redacteurs Den Tex en Van Hall nemen in hun opmerkingen het standpunt in, „dat het betwiste art. 191 op dit punt (het punt van bescherming) omtrent nieuwe gezindheden niets bepaalt. Het doel van het artikel is blijkbaar de gelijkstelling van alle godsdiensten — vgl. art. 192 — in den Staat, en dus de afschaffing van alle heerschende godsdienst... Nieuwe genootschappen kunnen dus uit dat art. hun regt om te bestaan evenmin ontleenen, als het tegendeel daaruit zou kunnen worden afgeleid." Het „jus reformandi", „het regt van toelating, wat het kerkelijk staatkundig aanwezen betreft", „schijnt (echter) allezins te volgen uit art. 193", dat „de openbare uitoefening van godsdienst allezins aan een oordeel der Regering onderwerpt". Immers „door welke middelen, op welke wijze oefent de Koning zijn regt uit, om te beoordeelen of orde, rust, goede zeden door nieuw opkomende kerkgenootschappen gestoord worden? Wij antwoorden: door gebruik te maken van het regt van toelating of erkenning. Vóór die erkenning hebben die genootschappen geen staatkundig bestaan... Een nieuw opkomende gezindheid kan niet zeggen: *ik besta, bescherm mij,* want de Staat heeft een onderzoek te doen, alvorens het de bescherming kan toezeggen."

ling verlangt van hetgeen volgens het door de Grondwet gevestigd Nederlandsch Staatsregt behoort te worden in acht genomen.

In eerbiedige voldoening aan Uwer Majesteits bevelen zal ik in de eerste plaats onderzoeken, welke in het *algemeen* de zin en geest is der bepalingen van de Grondwet omtrent de vrijheid van Godsdienst, en *vervolgens* de vrijheid nemen, mijne gedachten voor te dragen omtrent de bijzondere toepassing daarvan op de aanhangige verzoeken van hen, die zich van de Hervormde Kerk hebben afgescheiden.

De aard der zaak zal mij intusschen verpligten tot eene uitvoerigheid, welke ik (mij) vleije, dat Uwe Majesteit wel zal gelieven te verschoonen.

Het *algemeen Nederlandsch Staatsregt* omtrent de vrijheid van Godsdienst moetende afgeleid worden uit de bepalingen der Grondwet te dien aanzien, zoo zal ik de artikelen derzelve herinneren, aan welke men verschillende uitleggingen geeft. Deze zijn de volgende:

. . . . [17])

Dat het eerste der aangevoerde artikelen — art. 190 — ten doel heeft, op de onbeperkste wijze de vrijheid van *godsdienstige begrippen* aan elk *individueel* te verzekeren, kan wel aan geene bedenking onderhevig zijn. Het spreekt dus vanzelfs, dat gelijk dientengevolge elk het regt heeft zich bij zoodanig kerkgenootschap te voegen, als hij verkiest, elk ook het regt heeft, hetzelve te verlaten, onverschillig of hij zich bij een andere der bestaande gezindheden voegt of niet; gelijk hij toch vrij is, zich bij een genootschap te voegen, blijft het hem zeker vrijstaan zich ervan af te scheiden.

Gelijk art. 190 aan elk individu de vrijheid van godsdienstige begrippen verzekert, zoo waarborgt het volgende *artikel 191* aan de in het Koningrijk bestaande *godsdienstige gezindheden* gelijke bescherming. Over de uitlegging van dit artikel zijn sedert eenigen tijd twee bedenkingen geopperd en aangedrongen.

De *eerste* dezer bedenkingen betreft de woorden, *in het Koningrijk bestaande* — qui existent dans le royaume.

Tot nu toe heeft het Gouvernement geen twijfel gevoed omtrent de beteekenis dezer woorden, als strekkende eenvoudig ter bepaling van de godsdienstige gezindheden *waaraan* gelijke bescherming werd verleend, namelijk aan degene, welke *op het tijdstip van de aanneming der Grondwet in deze landen een erkend bestaan hadden;* zoo dat *nieuwe* gezindheden daarop *geen* aanspraak kunnen maken, voor en aleer ook haar bestaan door den Staat is erkend, door de uitoefening van het *regt van toelating* of zooals — welligt min naauwkeurig — wordt gezegd, *jus reformandi.* Een regt, hetwelk, mijns inziens, moet geacht worden aan de Regering uit den aard der zaak toe te komen, voor zooverre dat regt aan haar door bijzondere bepalingen der Staatswet niet is ontzegd, zooals het geval is in het Noord Amerikaansch Gemeenebest.

Uwe Majesteit heeft dan ook steeds overeenkomstig deze beginzelen gehandeld.

De advokaat *Van der Kemp* is echter met eene andere uitlegging

---

[17]) Artt. 190, 191, 193 en 196; zie Deel I blz. XII.

voor den dag gekomen. Zijns inziens ligt de kracht van de aangevoerde bepaling niet gelegen in het woord *bestaande*, maar in de woorden *in het Koningrijk*, zoodat die bepaling zou zijn bijgevoegd om aan te wijzen, dat het Gouvernement geene kerkgenootschappen *buiten het Koningrijk* behoefde te beschermen. De ongerijmdheid dezer uitlegging loopt echter te zeer in het oog om eene breede weerlegging te behoeven, daar het hier zake is van eene nationale grondwet, maar geenszins van een wetboek van volkerenregt.

Ik vermelde dezelve voornamelijk als een bewijs van de dwaasheid, waartoe het steil volhouden van een systhema leiden kan.

Het is trouwens eene ongerijmdheid aan de Nederlandsche Grondwet de bedoeling toe te schrijven om aan elke zich nieuw opwerpende gezindheid het regt te geven om aan de Regering te zeggen, *ik besta, bescherm mij!* — dat bestaan moet eerst van staatswege erkend zijn, eene erkenning, welke alleen een gevolg behoort te wezen van voorafgaand onderzoek.

Ik ben er echter verre van af om te beweren, dat de Grondwet ten dezen aan het Gouvernement eene onbepaalde magt zou hebben willen verleenen om *naar willekeur* toe te laten of te weeren. Wanneer zich een nieuw kerkgenootschap wil vestigen, zijn de personen die zulks verlangen, verpligt toelating te verzoeken; hun verzoek behoort naauwkeurig onderzocht te worden, en zoodra stellig blijkt, dat het toestaan van het verzoek met het belang van den Staat, de openbare orde, de rust en veiligheid overeenkomstig is, en de beginzelen der nieuwe gezindheid niet strijden tegen de goede zeden, dan is de Regering bevoegd, het bestaan van het nieuw kerkgenootschap te erkennen, en verpligt, aan hetzelve gelijke bescherming met de reeds bestaande te verleenen. Ik vereenig mij ten dezen met de gevoelens van wijlen de graaf *Van Hogendorp*, professor *Royaards* en de *Redactie der Regtsgeleerde Bijdragen*, op welke de *Nederlandsche Stemmen* zich ten onregte beroepen om hun bijzonder gevoelen te staven.

Dan de Heer *Van der Kemp* heeft nog een *tweede* bedenking gemaakt, ten einde aan artikel 191 een andere zin te geven, als bij het Gouvernement tot nog toe is aangenomen, en dit is ook eigenlijk aangedrongen in het bovenvermeld artikel der *Nederlandsche Stemmen.* Hij beweert namelijk, dat schoon dan ook de Staat zijne *bescherming* aan nieuwe kerkgenootschappen mogt kunnen weigeren, aan dezelve echter in allen gevalle *vrijheid* van godsdienstoefening toekomt; onder het woord bescherming zou — volgens den Advokaat — aan alle, bij de invoering der Grondwet, *bestaande* gezindheden gelijksoortige regten verzekerd zijn als bevorens alleen de Godsdienst van Staat bezat; maar benevens die Godsdienst van Staat waren bevorens nog andere gezindheden aanwezig, die slechts *vrijheid* van Godsdienst genoten; dit kan dus ook nu het geval zijn omtrent nieuwe gezindheden. Dan deze geheele redenering is blijkbaar ongegrond. Het denkbeeld van Godsdienst van Staat behelst het denkbeeld eener bij uitsluiting begunstigde, maar uit dien hoofde ook met den Staat zoo naauw verbonden Kerk, dat er eene vermenging van wederzijdsche belangens en beheer plaats heeft en daardoor zelfs eene bemoeying van de burgerlijke regering met dat zuiver kerkelijke en zelfs met het leerstellige. Zoodanig denkbeeld is geheel vreemd aan en strij-

dig met onze Grondwet, welke aan alle gezindheden *gelijke* algemeene bescherming verzekert. *Vrijheid* van Godsdienst kan ook in onze Staat niet gedacht worden zonder die *bescherming*, welke vereischt wordt vooral bij de uitoefening van den openbare eeredienst, waartoe het regt niet kan worden afgescheiden van het denkbeeld van kerkgenootschap en welke zelfs voorheen niet kon ontbeerd worden door de aan de zijde van de Staatskerk toegelaten kerkgenootschappen.

Na de algemeene verzekering van onbeperkte vrijheid van *godsdienstige begrippen* in art. 190 en gelijke bescherming aan de bestaande *godsdienstige gezindheden* in art. 191 — mitsgaders gelijke maatschappelijke voorregten aan derzelver belijders in art. 192 — wordt in *art. 193* de vrijheid van *openbare godsdienstoefening* als eene wezentlijke behoefte van alle die gezindheden verzekerd, maar tevens ondergeschikt aan de zorg voor de openbare orde en veiligheid. Echter heeft men ook aan dit zoo duidelijk artikel een vreemde beteekenis willen geven. De meermaals genoemde schrijver toch, na beweerd te hebben, dat onder de vrijheid van godsdienstige begrippen ook godsdienstoefeningen worden verstaan en deze dienovereenkomstig moeten geacht worden te zijn vrijgesteld, moet nu wel een andere beteekenis toedichten aan *artikel 193*. Hetzelve bedoelt, zegt hij, *opentlijke* godsdienstoefeningen *op straat* of elders *in de open lucht;* deze alleen kunnen worden belemmerd, indien zij de openbare orde of veiligheid zouden storen. Dat storen van orde en veiligheid schijnt dus binnen de kerkgebouwen geoorloofd! De Staat heeft dan geen regt daartegen te waken! Het zal, zoo ik vertrouw, wel overbodig zijn, hiervan meer te zeggen, daar het bekend is, dat door *openbare godsdienstoefening* — *culte public* — steeds verstaan wordt de eeredienst, welke wordt uitgeoefend binnen erkende kerkgebouwen, met open deuren, voor elk toegankelijk.

Ook aan artikel 196 heeft men een andere dan de aangenomen zin willen geven, door de *eerste* periode van hetzelve: „De Koning zorgt dat geen Godsdienst gestoord worde in de vrijheid van uitoefening, die de Grondwet waarborgt," in verband te brengen met de onbepaalde vrijheid van godsdienstige begrippen in art. 190 gewaarborgd, terwijl het duidelijk is, dat de zorg aan den Koning hier opgedragen, op art. 193 terugwijst. Het *tweede* lid van ditzelfde artikel 196 strekt voorts als tenslotte ten bewijze van al het door mij aangevoerde: zal toch de Koning in staat zijn, alle godsdienstige genootschappen te houden binnen de verschuldigde palen van gehoorzaamheid, zoo is het noodig, dat dezelve vooraf bekend en erkend zijn; hetwelk ten aanzien van nieuwe genootschappen wel geen plaats kan hebben dan na voorafgaand onderzoek.

Ik meen dan als slotsom van dit *eerste gedeelte* van mijn rapport, volgens de Nederlandsche Grondwet het navolgende te mogen stellen:

1° Elk individu heeft de vrijheid om zich bij zoodanig kerkgenootschap te voegen als hij verkiest, en evenzoo om hetzelve weder te mogen verlaten en er zich van af te scheiden.

2° Wanneer echter personen die zich van een der bestaande kerkgenootschappen afscheiden, een nieuw willen vormen, moeten zij vooraf de bevoegdheid daartoe vragen, zich aan den Staat doen

kennen en door denzelve doen erkennen; vóór deze erkenning mogen zij niet als genootschap optreden of openbare godsdienst uitoefenen.

3° Wanneer na behoorlijk onderzoek gebleken is, dat het bestaan eener nieuw gevormde gezindheid zoo met de openbare orde en rust, als met de beginzelen van zedelijkheid en regt overeenkomstig is, is het Gouvernement bevoegd het nieuw Genootschap opentlijk toe te laten, en is dan verpligt, aan hetzelve in de uitoefening van den godsdienst gelijke bescherming te verleenen als aan de reeds bestaande.

4° De bepalingen van art. 291 enz. van het Strafwetboek zijn dan niet strijdig tegen de bepalingen der Grondwet, en kunnen uit dien hoofde in geenen deele geacht worden door dezelve te zijn vervallen.

Na deze ontwikkeling zal het noodig zijn, daarnaar te regelen derzelver toepassing op de *bijzondere* zaak, welke tot dit onderzoek aanleiding heeft gegeven. Namelijk *de aanhangige verzoeken van hen, die zich van de Nederlandsche Hervormde Kerk verklaren af te scheiden.*

Wat die afscheiding op zichzelve betreft, zal het onnoodig zijn te herhalen, dat deze lieden geen voldoenden grond daarvoor hebben, vermits aan hen hunne bijzondere leerstellige begrippen, en aan de predikanten, die in hunne gevoelens deelen, het voordragen daarvan volkomen is vrijgelaten; waarom zelfs de *Nederlandsche Stemmen,* die anders in hunne leerstellige begrippen verklaren te deelen, die afscheiding afkeuren.

Even onnoodig zal het wel zijn opnieuw te herhalen, wat in vorige rapporten op de adressen van *H. de Cock* en *H. P. Scholte* aan Uwe Majesteit is opgemerkt ter verdediging van de regtmatigheid der handelingen van de Hervormde kerkbesturen, die zich in alles naar de reglementen en verordeningen, door Uwe Majesteit vastgesteld of bekrachtigd, hebben gedragen. De afscheiding kan dus door het Gouvernement wel niet worden *goedgekeurd.* Maar de *individueele vrijheid* om zich af te scheiden kan echter aan niemand worden betwist, daar art. 190 der Grondwet, zooals boven is aangemerkt, dezelve waarborgt en zelfs artikel 2 van het Algemeen Reglement op het bestuur der Hervormde Kerk die uitdrukkelijk erkent. Elk kan zich volgens dat artikel van die kerk vrijwillig afscheiden, evenals hij om wettige redenen door dezelve afgescheiden kan worden.

Wanneer aan de supplianten dat regt betwist mogt worden, zouden zij bevoegd zijn zich te bezwaren over inbreuk op *de vrijheid van geweten;* maar schoon zij die bewoording in verscheidene van hunne geschriften gebruiken, komt zulks hier niet te pas. Zij vorderen iets geheel anders.

Aanvankelijk hebben zij het bezit gevraagd van de kerken, pastoryen, kerk- en diaconiegoederen, behoorende aan het genootschap, waarvan zij zich afscheiden; hunne latere verzoeken strekken zich echter — zoo het schijnt — niet zooverre uit. Op dit punt gevoelen zij, dat hun belang medebrengt, zoo om den aard der zaak, als uit hoofde der duidelijk verklaarde bedoeling Uwer Majesteit, voor het tegenwoordige niet nader daarop aan te dringen, vooral nadat de uitslag hunner pogingen, zoo te *Ulrum* als te *Doeveren* en *Gen-*

deren, zoo ongunstig is geweest. Thans is dan nu de voorname vordering der Separatisten om in hunne openbare godsdienstoefening beschermd te worden, en zulks op grond, dat het regt daartoe hun even zoo wel als de belijders van andere gezindheden toekomt.

Dit regt namelijk gronden zij op eene zonderlinge toepassing van het woord *bestaande* in art. 191 der Grondwet. „Wij," zeggen zij, „willen eene Gereformeerde Kerk, geheel en al ingerigt naar de voorschriften der Dortsche Synode, zoo wat leer en liturgie, als wat het kerkbestuur betreft; op dien voet bestond die kerk bij het aannemen der Grondwet in 1815 en vóór de nieuwe kerkorganisatie, dus zijn *wij* bedoeld door het woord *bestaande*."

Ongerijmd is zeker deze beweering. Bij de Hervormde Kerk is met 1816 een nieuw *bestuur* ingevoerd, zooals plaats kan hebben bij elke protestantsche gezindheid, die geene kerkelijke onfeilbaarheid of onveranderlijkheid aannemen. Sedert bijna twintig jaren heeft dat bestuur een zoo door het Gouvernement, als door alle Hervormde gemeenten erkend bestaan, en nu zouden eenige bijzondere personen bevoegd zijn, dezelve weder met eene vroegere te verwisselen en beweeren kunnen de *bestaande* kerk te zijn.

Daarenboven is de geheele aanspraak der Separatisten ongegrond. Bij de invoering der Grondwet bestond het oude kerkbestuur werkelijk niet meer; geheel gevormd naar het vroeger staatsbestuur, werd ook het Hervormd kerkbestuur uiteengerukt door de gevolgen der omwenteling van 1795. Zelfs de synodale vergaderingen hadden opgehouden te bestaan; het was als 't ware een bouwval der oude orde, welken men door voorloopige instelling van gemeente-commissiën, deputaten enzv. inmiddels aan den gang trachtte te houden. In *Vriesland* werd zelfs een geheel nieuw kerkelijk wetboek ingevoerd [18]). Nog vóór de aanneming der Grondwet was dan ook reeds de Consulerende Commissie benoemd [19]) en het plan der nieuwe organisatie ontworpen. Wat voorts de meerdere vrijheid in het leerstellige aangaat, deze was toen al sedert jaren algemeen geworden, en zoo ook waren de Evangelische gezangen voorlang door de Provinciale Synoden aangenomen en derzelver gebruik alom ingevoerd. De tegenstand, welke zulks hier en daar had ontmoet, was althans niet grooter dan die geweest was tegen de nieuwe Psalmberijming.

De meest bekwame onder de begunstigers der aanvragen van de Separatisten laten dan ook *dit* vreemd argument varen, en bepalen zich tot de vordering, dat aan dezelve als aan een *nieuw genootschap*, gelijke *bescherming* als aan de bestaande, althans *vrijheid* van godsdienstoefening mogt verleend worden.

In *dezen zin* genomen, verdient de zaak bij het Gouvernement rijpe en onpartijdige overweging; maar daarbij behoort mijns inziens dan op den voorgrond te staan, dat de supplianten de vordering laten varen, om als het kerkgenootschap der *Gereformeerde* of *Hervormde* — want deze namen zijn dezelfde — erkend te

---

[18]) Deze *Nieuwe kerkorde van Vriesland* werd in 1804 door de synode van Heerenveen aangenomen.

[19]) Bij geheim Besluit van 28 Mei 1815. Onder de Grondwet moet klaarblijkelijk verstaan worden die van 1815, welke in 1835 nog van kracht was.

worden. Als zoodanig kan de Koning alleen het volgens het Algemeen Reglement bestaande Hervormd kerkgenootschap erkennen en geene inbreuk op deszelfs regten gedoogen. Eene afwijking van dit beginzel zou tot eene algemeene onzekerheid, verwarring en onrust leiden, strijdig met de veiligheid van den Staat. Verkeerdelijk zou men zich in dit geval beroepen op het aanwezen van een *Hersteld Evangelisch Luthersch kerkgenootschap*. Hetzelve is in der tijd opgerigt, onder bescherming van het toenmalig Gouvernement, en heeft sedert bijna eene halve eeuw een door alle opvolgende gouvernementen erkend bestaan. Uwe Majesteit achtte zich dan ook verpligt, bij de organisatie der Luthersche Kerk, het aan de vrije keus van de gemeenten der Herstelden over te laten, of zij zich met hunne voormalige broeders wilden hereenigen, zooals wenschelijk scheen. En toen alle pogingen tot deze hereeniging mislukt waren, heeft Uwe Majesteit voldaan aan den wensch van die erkende gezindheid, om eene afzonderlijke organisatie te erlangen [20]).

Bij de behandeling der vraag zelve, of het Gouvernement de gedane aanvrage om toelating en bescherming aan de thans opgestane Separatisten, *beschouwd als een nieuw kerkgenootschap*, behoort toe te staan, komen mijns inziens de navolgende consideratiën in aanmerking.

1°. Op den voorgrond zoude moeten staan, dat dezelve zich in geene vijandige houding plaatse(n) tegenover de erkende Hervormde of gereformeerde Kerk en bijzonder afzagen van aanspraak op namen — b.v. zooals die van *Oud Gereformeerden* — welke de rust dier kerk zouden verstooren — punten, waarop zorgvuldig gelet is bij de organisatie der Herstelde Lutherschen. Zoolang dus de verzoeken der supplianten in eenen tegenovergestelden geest gestemd zijn, mogen dezelve mijns inziens niet worden toegestaan.

2°. *Personen* die een nieuwe gezindheid willen vormen, moeten zoodanig zijn, dat zij geen gegronde vrees voor verstooring der goede orde en der openbare rust inboezemen. Uit dit oogpunt beschouwd, kan men wel niet gunstig over de supplianten denken na de rapporten der Gouverneurs van *Groningen* en *Drenthe* deswegens te hebben geraadpleegd. Geen vertrouwen kan men ook vestigen op menschen, aan wier hoofd twee door ijdelheid opgeblazene jonge mannen, een dweepende *De Cock* en woelzieke *Scholte*, zich vertoonen, die misbruik maken van de voormaals in de door hen verlatene kerk verkregene, maar ook weder verlorene betrekking van *leeraars*, om deze kerk te ontrusten. Hun radicaal toch ontleenen zij van het bestaand kerkbestuur; was hetzelve niet geregtigd hen af te zetten, dan ook niet om hen als predikanten toe te laten; zij kunnen dus niet als *gereformeerde* leeraars optreden, want zij hebben de bevoegdheid daartoe òf nooit bezeten òf wettig verloren.

3°. De *beginzelen*, welke de supplianten in derzelver schrifturen aan den dag leggen, strekken even weinig ter aanbeveling. Ik bedoel geenzins hunne leerstellige gevoelens; daarmede behoort het

---

20) Dit was kort tevoren geschied, bij K. B. van 7 Augustus 1835 no. 83. Zie voor deze aangelegenheden J. Loosjes, *Gesch. der Luth. Kerk in de Nederlanden*, 1921, blz. 237, 238, ook blz. 226—228.

Gouvernement zich niet in te laten, zoolang dezelve niet tegen de openbare orde of goede zeden strijden; maar den hatelijken geest van onverdraagzaamheid, die hen kenmerkt, en de dweepzieke stemming, welke in alles doorstraalt en somtijds aan waanzinnigheid grenst. Het request van *Schuringa* c. s. [21]) kan ten proeve van een en ander verstrekken, wanneer menigvuldige voorbeelden niet genoegzaam waren, hen te doen kennen.

4°. Het *gedrag,* door hen in het algemeen gehouden, moet de vestiging van zoodanige secte met schroom doen tegemoet zien. Uwe Majesteit had verklaard dat zij niet opentlijk als kerkgenootschap konden optreden, voor en aleer door Hoogstdezelve als zoodanig erkend te zijn. Zonder zich daardoor te laten weerhouden en de beslissing Uwer Majesteit af te wachten, hebben *De Cock* en *Scholte* alom opentlijk een soort van gemeenten gevormd, zoogenaamde voorgangers, ouderlingen en diakenen benoemd, den Doop bediend, huwelijken ingezegend, godsdienstoefeningen gehouden, en door op wegen en velden te prediken alom twisten gesticht, onrust gestookt en wanorde veroorzaakt. Zij schijnen — vooral nadat eenige regterlijke uitspraken hun nieuwe moed hebben ingeboezemd — het erop toe te leggen, zoowel het justitiële als het administrative gezag uit te tarten. Om nu niet te gewagen van de gevolgen, welke deze woelingen reeds hebben gehad, door aanleiding te geven zelfs tot nachtelijke bijeenkomsten op het open veld van een teugellooze hoop geestdrijvers, van mannen, vrouwen en kinderen, die aan de buitensporigheden der oude wederdoopers herinneren.

5°. Niet zonder zorg kan men ook de vestiging beschouwen van een genootschap, hetwelk reeds bij deszelfs geboorte zich vijandig betoont tegen bestaande *burgerlijke* inrigtingen. De wederstand in *Drenthe* tegen schoolverordeningen en de vaccine, gepaard zelfs met den toeleg om zich eigenmagtig boven maatschappelijke verordeningen te verheffen, kan ten voorbeeld strekken.

Op grond van alle deze consideratiën kan ik niet anders dan Uwe Majesteit adviseren:

1°. Om alle de onderhavige verzoeken, zooals zij zijn liggende, te wijzen van de hand.

2°. Te verklaren, dat Uwe Majesteit bereid blijft, verzoeken om toelating als een nieuwe gezindheid van de supplianten te ontvangen en in ernstige overweging te nemen, ten einde daarop zoodanig te beschikken als het belang van den Staat en de zorg voor orde, rust en veiligheid vorderen; zullende dus in alle gevallen die nieuwe verzoeken, om in gunstige overweging te kunnen worden genomen, de strekking niet mogen hebben van eene aanmatiging der bezittingen, regten of titels van de erkende Hervormde of Gereformeerde Kerk.

3°. Te bepalen, dat tot tijd en wijle op zoodanig nader verzoek door Uwe Majesteit zal zijn beschikt, de supplianten onbevoegd zijn, kerkelijke gemeenten te vormen en dat de feitelijk opgerigte worden verklaard te zijn ontbonden.

4°. Te gelasten, dat almede, zoolang geene toelating door Uwe

---

[21]) Vgl. hierna noot 30.

Majesteit nader zal zijn verleend, geene openbare godsdienstoefening aan de supplianten mag worden veroorloofd, maar zal gehandeld worden overeenkomstig het bepaalde bij art. 291 enzv. van het vigerend Wetboek van Strafregt.

5°. Ter verzekering der opvolging van Uwer Majesteits bevelen en handhaving van het wettig gezag, de maatregelen vast te stellen, welke ik de eer had, in overeenstemming met den Minister van Justitie, Uwe Majesteit voor te dragen, bij onze gemeenschappelijke missive van 13/14 Augustus ll.

Dan op dit punt zal ik gelegenheid hebben nader terug te komen bij mijn rapport op de bedenkingen door den Minister van Binnenlandsche Zaken deswegens voorgesteld, bij de missive, welke Uwe Majesteit in handen van den Minister van Justitie en mij gesteld heeft.

Ik neem de vrijheid hierbij te doen teruggaan de nagenoemde door Uwe Majesteit aan de Departementen van de Hervormde Kerk en van Justitie commissoriaal gemaakte stukken, als:

1°. 4 December 1834 no. 78, request van *L. Dijkstra c.s.* zich noemende vertegenwoordigers der gemeente des Heeren te *Smilde* [22].

2°. 15 December 1834 no. 56 van *J. Branderhorst c.s.* te *Doeveren, Genderen* en *Gansoyen,* om erkenning als Oud-gereformeerden enz. [23].

3°. 3 January 1835 no. 26 van *J. J. Koetsier c. s.* te *Assen,* om vrijheid van Godsdienst en schoolwezen voor hen als de ware Gereformeerden [24].

4°. 6 January 1835 no. 58 van *H. P. Scholte,* strekkende tot appui van het sub 2° vermeld request van *J. Branderhorst c. s.* [25].

5°. 7 January 1835 no. 89 van *S. K. Sluiter,* inzendende een request van *J. Beukema c. s.,* daarbij overleggende de kerkorde en de bepalingen, waarnaar de geseparëerden te *Ulrum* en elders zich willen regelen enz., alsmede

Een dito van *O. J. Schildkamp* en *J. Verschuur* te *Groningen* om vrijheid tot godsdienstige vergaderingen van meer dan 20 personen [26].

6°. 10 February 1835 no. 74 van *J. Branderhorst c.s.* ten geleide eener nadere acte van afscheiding enz. [27].

7°. 21 Maart 1835 no. 78 van *H. P. Scholte,* tot aandrang van vroegere verzoeken [28].

8°. 31 Maart 1835 no. 18, een *anonym* stuk, om vrijheid van godsdienstoefening voor de ware Gereformeerden [29].

9°. 12 Mei 1835 no. 58 van *W. J. Schuringa c.s.* te *Middelstum* en andere plaatsen in de provincie *Groningen* en elders, om vrij-

---

22) Zie hierboven no. 72.

23) Zie hierboven no. 105.

24) Vgl. hierboven no. 74. Dit rekwest handelt in het geheel niet over vrijheid van onderwijs; dat is het geval met het sub 1° genoemde.

25) Dit adres is niet in het dossier aanwezig.

26) Zie hierboven de nos. 127—130.

27) Zie *Officiëele Stukken*², blz. 149—152.

28) Zie hierboven no. 119.

29) Zie hierboven no. 154.

heid van Godsdienst voor Gods volk, hetwelk de afgodendienst heeft verlaten [30]).

10°. 16 Mei 1835 no. 81 van *H. P. Scholte* houdende klagten over het gedrag der kurassiers, uitschrijving van een bededag enz. [31]).

11°. 29 Juny 1835 no. 87, van *J. J. Koetsier c.s.* een geschreven en een gedrukt request van zich noemende Voorgangers, Ouderlingen en Diakenen van de gemeenten der eenige ware Gereformeerden te *Assen* en een aantal andere plaatsen in *Groningen* en *Drenthe* om vrijheid en bescherming [32]).

12°. 29 July no. 72 van *A. Versteeg c.s.* te *Vuren*, met berigt hunner afscheiding, vestiging als de bestaande Gereformeerden, en klagten over vervolging door regters en dragonders [33]).

Bij no. 1, 3, 9 en 10 zijn overgelegd de rapporten der Gouverneurs, waarvan de terugzending eerbiedig verzocht wordt.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.
v. PALLANDT v. KEPPEL.

no. 60 geheim.

De ondergeteekende vereenigt zich volkomen en in allen opzigte, zoowel met de redeneringen, vervat bij het bovenstaand advys, als met de voorgedragen conclusie en acht het overbodig iets daarbij te voegen, aangezien de uitlegging van den waren zin en strekking der Grondwet op het stuk van den Godsdienst, zoodanig als zijn geachte Ambtgenoot zulks heeft ontwikkeld, volkomen strookt en overeenstemt met de raadplegingen over dat werk, welke de ondergeteekende indertijd als medelid der Commissie tot het ontwerpen dier Grondwet heeft bijgewoond, zoo zelfs, dat daaromtrent door niemand der leden van die Commissie eenig ander begrip is geuit [34]).

De *slotsom* der redeneringen en beschouwingen uit de Grondwet

---

[30]) Dit door W. J. Schuringa gestelde, zeer langademige rekwest, d.d. 25 Febr. 1835, mede onderteekend door 52 personen uit de gemeente Middelstum, 61 uit de gemeente Bedum, 28 uit de gemeente 't Zandt en 153 uit de gemeente Uithuizermeeden, is door ons niet opgenomen. Het is te vinden Herv. Eered. 11 Dec. 1835 no. 15.

[31]) Zie hierboven no. 189.

[32]) Zie hierna Bijl. II.

[33]) Vgl. hierboven no. 215, noot 16.

[34]) In de verschillende redacties van zijn schets voor de Grondwet van 1814 had Van Hogendorp voorgeslagen: „alle andere godsdiensten — naast den Hervormden Godsdienst — genieten de bescherming der Regering". Sommige leden der Grondwetscommissie opperden hiertegen bezwaren, omdat zij niet wenschten dat allerlei nieuwe secten zouden worden beschermd. Dit bleek trouwens Hogendorps bedoeling niet. Met algemeene stemmen werd dan ook besloten te lezen: „alle bestaande godsdiensten". Roëll had eerst nog de lezing voorgeslagen: „alle erkende godsdiensten", maar hield deze niet vol, toen Van Maanen erop gewezen had, dat in dit geval b.v. het Delftsche genootschap „Christo Sacrum", hetwelk niet erkend was, erbuiten zou vallen. Zie J. Th. de Visser, *Kerk en Staat*, Deel III, blz. 208 noot; Colenbrander, *Ontstaan der Grondwet*, I, blz. 276—278.

afgeleid, welke bij het onderwerpelijk rapport op de zaak der Separatisten is toegepast, komt de ondergeteekende insgelijks onder verbetering voor, juist en voor geene redelijken twijfel vatbaar te zijn, alleen daarbij opmerkende, dat naar zijne meening het *eerste* lid dier slotsom zoodanig moet worden verstaan, dat de bevoegdheid van alle individu, om, zijne gemeente verlatende, zich aan eene andere aan te sluiten niet noodzakelijk de verpligting van die andere medebrengt, om als lidmaat te ontvangen alle degenen die zich aanmelden, daar zulks kan afhangen van de reglementen, instellingen en begrippen van ieder kerkgenootschap, hetwelk niet kan worden verpligt, de voordeelen aan het lidmaatschap verknocht, en het aandeel aan zijn eigendommen en bezittingen te doen genieten aan elk die zich aanmeldt.

De ondergeteekende vermeent derhalve onder verbetering, dat Uwe Majesteit zich met de conclusie van het bovenstaand advys zal kunnen vereenigen en hij neemt de vrijheid tot meerder aandrang bij deze over te leggen het door hem ingewonnen advys van den Heer Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof alhier op de daarbij gevoegde stukken, tot deze zaak betrekkelijk zijnde.

's Gravenhage, den 25. September 1835.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

263. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 22 Sept. 1835.

Herv. Eered.

22 Sept. 1835 *no. 5 P.*

(minuut) *Den Heere Donker Curtius, predikant te Arnhem.*

's Hage, 22 September 1835.

Hiernevens mijn Vriend! een exemplaar van het rapport over het formulier van onderteekening. Bij het drukken der synodale Handelingen achtte ik doelmatig, van dat belangrijk stuk eenige afzonderlijke exemplaren te doen drukken.

Wat zullen wij veel te behandelen hebben bij uwe overkomst! Had men overal zoo ferm gehandeld als in Gelderland, dan zou men alom de Separatisten meer beteugeld hebben. Worden de voorstellen van de Heeren Van Pallandt en Van Maanen aangenomen, dan zal zulks nog geschieden. Het opstellen der voordragt daartoe aan den Koning heeft mij dagen werks gekost, omdat men het Nederlandsch grondwettig Staatsregt over de vrijheid van Godsdienst daarbij breedvoerig ontwikkeld en op de tegenwoordige omstandigheden toegepast wilde hebben, daar de valsche redeneringen der voorstanders van partij legio zijn. Andere mannen werken in hun voordeel door *vrees* in te boezemen voor de magt der woelzieken! Maar over alles mondeling nader. Vale enz.

(JANSSEN.)

Houdt gij nog goede correspondentie met Nieuwold en Pape of Augustini?

264. Rapport van den Minister van Eeredienst met naschrift van den Minister van Justitie, 22 en 25 Sept. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Commissoriaal van den 12 September 1835 La. H. 31.

1⁰ Rapport der Departementen van *Binnenlandsche Zaken* en *Oorlog* van 4 en 10 September ll. op de voordragt der Departementen van *Justitie* en *voor de zaken der Hervormde kerk* van 13 en 14 Augustus bevorens, omtrent de te nemen maatregelen tegen de woelingen der *Separatisten.*
2⁰ Missive van den Minister van *Binnenlandsche Zaken* van 7. September ll. no. 1, houdende rapport op de voordragt van het Departement *voor de zaken der Hervormde Kerk* van 13 July bevorens no. 6, naar aanleiding van het verzoek der *Algemeene Synode* van de Hervormde kerk [35]).

In verband met navolgende commissorialen als van

15 Augustus 1835 la. N. 28.

Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken met eene missive van den Gouverneur van *Gelderland,* kennisgevende van de veroordeeling van *Scholte c.s.* door de Regtbank te *Tiel* [36]).

30 Augustus 1835 no. 15.
Missive van den Minister van *Binnenlandsche Zaken* met eene missive van den Gouverneur van *Gelderland* over het voorgevallene te *Gameren* [37]).

3 September 1835 no. 25.
Adres van *H. P. Scholte,* klagende over het uiteendrijven der vergadering zijner aanhangers te *Gameren* [38]).

17 September 1835 la. D. 32.
Rapport van het Departement van *Oorlog* betrekkelijk het houden van oefeningen door militairen in de vesting *Maastricht* [39]).

Aan den Koning.

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 22e September 1835.

Consideratiën en advies van den ondergeteekenden.

Hoezeer de Minister van Binnenlandsche Zaken volmondig erkent, dat de woelingen der zoogenaamde Separatisten aan dweep-

---

35) Vgl. hierboven de nos. 160 en 161. De Minister van Binnenlandsche Zaken verwijst in zijn rapport van 7 Sept. no. 1 naar dat van 4 Sept. no. 1.
36) Zie hierboven no. 222.
37) Zie hierboven no. 225.
38) Vgl. hierboven no. 226, noot 38.
39) Zie hierboven de nos. 182 en 183.

zucht en verkeerde beginselen moeten worden toegeschreven, ja schoon hij het nadeelige hunner handelingen inziet en gevoelt, worden de door de Departementen van Justitie en voor de zaken der Hervormde Kerk voorgestelde maatregelen tot het krachtdadig weeren, te keer gaan en uiteendrijven van de openbare godsdienstoefeningen dier personen door den Minister ontraden, zoo omdat derzelver voorschrift slechts eene herhaling zoude zijn van hetgeen reeds geschied is, als uit hoofde van de vrees voor de bedenkelijke gevolgen, welke uit de verbittering der dweepzucht zouden kunnen voortvloeijen.

Hij helt zelfs over tot den raad, om de zaak als 't ware haren gang te laten gaan en aan de Separatisten de vrijheid van godsdienstoefeningen niet langer te betwisten, al mogt daaruit dan een tweede Gereformeerd kerkgenootschap ontstaan.

Met deze denkbeelden van zijnen geachten ambtgenoot kan de ondergeteekende zich in geenen deele vereenigen.

In de eerste plaats straalt daarin door een misverstand van de bepalingen der *Grondwet,* waaromtrent men meent zich te mogen gedragen aan het breedvoerig ontwikkelde, bij het *geheim* rapport, in dato den 18e dezer sub no. 1 Zijne Majesteit aangeboden, en waarbij men meent duidelijk aangetoond te hebben, dat de *vrijheid,* welke de Minister van Binnenlandsche Zaken aan de Separatisten, hetzij dan uitdrukkelijk, hetzij oogluikend wil gelaten hebben, niet kan bestaan, zonder hen als kerkgenootschap de *bescherming* te verleenen, die alleen toekomt aan de reeds bestaande gezindheden en aan *die* nieuwe genootschappen, welke het Gouvernement na grondig onderzoek zoude vermenen te mogen erkennen. Is dit een en ander — zooals de ondergeteekende zulks vertrouwt — bij het ingezonden rapport door voldoende gronden betoogd, dan volgt daar ook uit, dat de voorstellen van den Minister van Binnenlandsche zaken niet overeenkomen met hetgeen, waartoe het Gouvernement door de Grondwet niet alleen bevoegd, maar zelfs verpligt is.

Vooral echter blijkt de Minister van Binnenlandsche Zaken gedreven te zijn door de *vrees* voor de gevaarlijke gevolgen van de ondernemingen tot onderstand der Separatisten, en de *hoop,* dat, wanneer naar zijne wijze van zien mogt gehandeld worden, de zaak gemakkelijk zou afloopen. Noch in die vrees, noch in die hoop kan de ondergeteekende deelen.

Uit den aard der zaak meer bekend dan zijne geachte ambtgenoot met den waren staat van zaken, boezemt hem de sterkte van de partij der Separatisten geene *vrees* in.

Zoo werkelijk daartoe moesten gerekend worden alle die, of uit hoofde van leerstellige begrippen, of uit gehechtheid aan oude formen, of uit eene bijzondere oorzaak, in meerderen of minderen graad over den tegenwoordigen staat van zaken in de Hervormde Kerk ontevreden zijn: ja, dan was deze partij te duchten. Maar dat is het geval niet. In het leerstellige loopen de gevoelens van alle deze lieden zeer uiteen, en nog meer hunne wenschen en bedoelingen. De groote meerderheid zelfs van hen, die in begrippen met de Cockianen en Scholtianen verklaren overeen te stemmen, zijn tegen eene scheuring, welke zij gevoelen dat de kans verzwakt, om hunne dogmatische denkbeelden in de Hervormde Kerk door

te dringen. Onder de eigentlijke Separatisten zijn zeer weinige lieden, die door bekwaamheid of stand in de maatschappij opmerking verdienen. Van de twee jonge lieden die opentlijk aan hun hoofd staan, is *De Cock* welligt een welmeenend geestdrijver, maar van weinig bekwaamheid; *Scholte* daarentegen paart met den overmoed der ijdelheid ook veel slimheid, maar kan zich toch bezwaarlijk op den duur als partijhoofd handhaven. Zij schijnen wel eenige nog in het duister schuilende begunstigers of aanstokers te hebben, die zelfs geldelijke ondersteuning verleenen, maar die zijn echter wel niet zoodanig, dat zij aan een opentlijken wederstand kracht kunnen bijzetten.

Wanneer dus het algemeen Hervormd kerkbestuur met hetzelfde voorzigtig beleid blijft handelen, als vooral de laatste Synodale Vergadering heeft gekenmerkt, en de verdere kerkbesturen bij toegevendheid voor begrippen, met standvastigheid orde en wetten handhaven, gelijk tot nu toe plaats heeft, dan bestaat, naar het gevoelen van den ondergeteekenden, voor het Gouvernement niet alleen de mogelijkheid, maar zelfs eene hooge maat van waarschijnlijkheid, dat door gepaste, ernstige en wel overlegde maatregelen de scheurmakers tot rust en orde zullen kunnen worden gebragt, omdat de zaak nog in hare geboorte kan worden gesmoord en het *principiis obsta* eene wijze regel is, die rijpe vruchten draagt, maar waarvan de verwaarloozing de nadeeligste gevolgen kan veroorzaken.

De ondervinding wees dan ook reeds aanvankelijk den weg aan, die betreden behoort te worden. De reeds gegeven instructiën hebben overal, waar zij behoorlijk zijn nagekomen, goed gewerkt; en alleen de slapheid, waarmede de administratieve magt hier en daar handelde, gevoegd bij eenige voorbeelden van vrijspraak, aan een misverstand bij sommige regtbanken verschuldigd, gaf aanleiding dat de scheurmakers den moed hervatten. Na de nieuwe veroordeeling van *De Cock* is het reeds weder stil geworden in de provincie *Groningen* en na het krachtbetoon te *Gameren* zijn hunne onrustbarende vergaderingen in *Gelderland* gestaakt.

Maar ook kan de ondergeteekende niet deelen in de *hoop* zijns ambtgenoots, dat de door hem aangeprezen toegeeflijkheid het kwaad zoude verminderen. Uit de vermelde ondervinding blijkt reeds aanvankelijk het tegendeel en hij houdt het zelfs daarvoor, dat zoodanige toegeeflijkheid ten hoogste gevaarlijk zoude zijn, vooral in den tegenwoordigen staat van zaken.

Wat toch zal het geval zijn, indien na de regterlijke vervolgingen en daarop gevolgde veroordeelingen, na het feitelijk uiteendrijven der scheurmakers, na den ijver en klem bij vele gouverneurs en op derzelver aanschrijving ook door plaatselijke besturen aan den dag gelegd, nu eensklaps van het betreden pad wordt afgeweken, de zaak met laauwheid behandeld en zelfs het bestaan van een afzonderlijk Hervormd kerkgenootschap en van gemeenten, die daartoe voorgeven te behooren, middelijk of onmiddelijk erkend? Het gevolg daarvan zou vermoedelijk dit zijn, dat de Separatisten de toegevendheid der gestelde magten als zwakheid, de tegen hen gevelde regterlijke uitspraken als zoovele willekeurigheden zullen uitkrijten; dat hunne stoutheid zal aangroeijen; en dat eene groote

menigte, thans nog door de vrees weerhouden, nu door de zucht voor iets nieuws — zoo heerschende in dezen tijd van beweging — aangelokt, de banieren der dweepzieken zullen volgen; terwijl de welgezinden door dit alles ontmoedigd en alle vertrouwen op het Gouvernement verliezende, de handen zullen laten slap hangen. Zoo wordt dan het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap, verstoken van de bescherming, waarop het volgens de Grondwet en het door den Koning gewaarborgde Algemeen Reglement van bestuur, regt van aanspraak had, aan scheuring en ondergang blootgesteld. Zoodra toch de scheurmakers, na bekomene godsdienstvrijheid en erkend bestaan, meerdere uitbreiding en kracht hebben verkregen, kan men erop rekenen, dat zij hunne slechts tijdelijk en met weerzin uitgestelde aanspraken zullen doen gelden en pretensiën vormen op de regten en bezittingen van een genootschap, welks naam zij zich dan bij opentlijke of stilzwijgende goedkeuring der overheid dorsten aanmatigen. Zij zelve zullen zich dan wel later, bij zoo uiteenloopende meeningen, door nieuwe scheuringen verdeelen, maar inmiddels is de ondergang bewerkt van het kerkgenootschap, waartoe verre het grootste getal der ingezetenen des Rijks met haren geëerbiedigden Koning behooren. Hoe onberekenbaar zouden de gevolgen hiervan kunnen zijn voor den geheelen Nederlandschen Staat?

Dan er blijft nog over melding te maken van de bedenking des Ministers van Binnenlandsche Zaken, dat de door de Departementen van Justitie en voor de zaken der Hervormde Kerk voorgestelde aanschrijving slechts eene noodelooze herhaling zoude zijn van de vroegere, vermits de circulaire van den Gouverneur van *Gelderland* — welker mededeeling aan de andere gouverneurs voorgesteld werd — eigentlijk niet anders zoude behelzen dan die vroegere instructie medebragt.

De ondergeteekende neemt de vrijheid daartegen op te merken:

1° Dat de ronde mededeeling der geheele instructie aan alle plaatselijke besturen, met de aanschrijving om daarnaar te handelen, op de wijze zooals dit door den Gouverneur van *Gelderland* is geschied, allezins noodig is om de doelmatige werking dier instructie te verzekeren.

2° Dat de openbaarheid dier aanschrijving aan de plaatselijke besturen zeer geschikt is, om alom de welgezinden te rugsteunen en de woelzieken te beteugelen; vooral wanneer vervolgens door werkelijke uitvoering van het voorgeschrevene — zooals te *Gameren* — bewezen wordt, dat het doel is, niet met ijdele woorden te spelen, maar met ernst te handelen.

3° Dat bij het 3e en 4e punt van des Gouverneurs aanschrijving, door de vermelding van militaire hulp waar *de nood zulks mogt vorderen*, de grootste zwarigheid wordt uit den weg geruimd, welke de plaatselijke besturen van de voldoening aan hunne verpligtingen kan afschrikken.

4° Dat ook het 5e punt niet onbelangrijk is, als ten bewijze strekkende van den hoogen prijs, welke gesteld wordt op de nakoming van alle de voorgeschrevene bepalingen.

Het is waar, de Minister van Binnenlandsche Zaken merkt aan, dat de Gouverneur van *Gelderland* ook de door hem genomene maatregelen onvoldoende scheen te achten, daar hij nog andere

verlangde. Maar de voorgestelde algemeene aanschrijving aan *alle* de Gouverneurs kan juist uitwerken, wat de Gouverneur van *Gelderland* verlangt; want met alle de werkzaamheid en ijver van het bestuur in ééne der gewesten, kan het kwaad niet gestuit worden, wanneer niet ook in andere provinciën dezelfde voorschriften gegeven en met nadruk gehandhaafd worden.

De ondergeteekende is op grond van al het aangevoerde eerbiedig van meening, dat de bij het rapport van den 13/14 Augustus voorgedragen maatregelen geschikt zijn om het kwaad krachtdadig te beteugelen, terwijl daarentegen de verwezenlijking der beschouwingen en raadgevingen van het Departement van Binnenlandsche Zaken, strekkende tot inwilliging der gedane verzoeken, of immers om de zaken ongemerkt haren gang te laten gaan, van de nadeeligste gevolgen zoude zijn, voor de belangen der Hervormde Kerk, voor het openbaar gezag en voor de veiligheid van den Staat.

Het gaf hem dan ook veel genoegen, uit het gerapporteerde van het Departement van Oorlog te mogen zien, dat voor zooveel hetzelve betreft, geene bedenkingen tegen de voorgestelde maatregelen bestaan.

De ondergeteekende heeft de eer hiernevens te doen teruggaan vier commissorialen van den 15. en 30. Augustus ll. 3 en 17 dezer. Op het adres van *H. P. Scholte* zal naar zijne meening geene bijzondere beschikking vereischt worden, daar het rapport van den Gouverneur van *Gelderland* over het voorgevallene te *Gameren* voldoend licht verspreid om de aanklagte van den suppliant te beoordelen.

Het rapport van het Departement van Oorlog over de oefeningen onder de militairen te *Maastricht* kan ten overvloede ten nadere bewijze strekken der noodzakelijkheid om het kwaad door voldoende maatregelen te keer te gaan. De luitenant-generaal *Dibbets,* opperbevelhebber der vesting, heeft de zaak met voorzigtigheid en beleid behandeld. Het komt den ondergeteekenden voor, dat die handelwijze de goedkeuring Zijner Majesteit allezins verdient.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de Zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.

no. 61 geheim.

De Minister van Justitie kan zich in alle opzigten met het bovenstaand rapport vereenigen, als zijnde het resultaat van het overleg, met zijnen geachten ambtgenoot gehouden.

's Gravenhage, den 25. Septb. 1835.

VAN MAANEN.

265. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 15 Oct. 1835.

Herv. Eered.
15 Oct. 1835 *no. 1 P.*

(minuut) *Den Heer Donker Curtius, predikant te Arnhem.*

's Hage, 15 October 1835.

. . . . [40]
Bij uwe komst hier zult gij over een en ander veel kunnen lezen en hooren. De oppositie van (Van) Doorn is oorzaak, dat nu de Raad van Staten zit te broeijen op onze rapporten en voorstellen. Ik ben niet gerust over de eijers, die daarvan kunnen voor(t)komen, maar gelukkig dat welligt tijdsverloop voor ons tijdwinst zou kunnen zijn. Adieu [41]).

(JANSSEN.)

266. Rapport van den Raad van State aan den Koning, 6 Nov. 1835.

Herv. Eered.
30 Nov. 1835 *no. 1 geheim.*

Aan den Koning.

la. N. 3 geheim. *'s Gravenhage,* den 6n November 1835.

De Raad van State heeft de eer hiernevens aan Uwe Majesteit aan te bieden de bij *drie* onderscheidene beschikkingen van den 1n October ll. — *geheim* —om *spoedige* consideratiën en advies in zijne handen gestelde stukken, te weten:

1°. Appointement van den 1n October ll. la. F. 33; een rapport van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz. dd. 18 September ll. no. 1 geheim, aangevuld met een advies van den Minister van Justitie dd. 25n daaraanvolgende no. 60 geheim, bevattende breedvoerige consideratiën omtrent de moeyelijkheden met opzigt tot de in sommige plaatsen gehouden wordende godsdienstige bijeenkomsten, en voorstellen tot afdoening van verschillende aan Uwe Majesteit gedane verzoeken door onderscheidene belanghebbenden om goedkeuring van derzelver afscheiding van de tegenwoordige Hervormde Kerk en bescherming hunner godsdienstige gezindheid.

2°. Appointement van den 1n October ll. la. G. 33; een ge-

---

[40]) Het eerste gedeelte van dezen brief handelt over een aangelegenheid van geheel anderen aard.

[41]) Den 28. October d. a. v. schreef Janssen aan Pape: „De Raad van State is van haar rapport nog niet bevallen" [Herv. Eered. 28 Oct. 1835 no. 2 P].

meenschappelijk rapport van dezelfde opgemelde twee Ministers dd. 22 en 25 September ll. geheim no. 1 en 61 op andere commissorialen betrekkelijk het bovengenoemd onderwerp, doch meer bijzonder ten doel hebbende om te wederleggen de aanmerkingen, welke de Minister van Binnenlandsche Zaken in een rapport van den 4n September ll. geheim no. 2 aan Uwe Majesteit meende te moeten submitteren met opzigt tot de te dezer zake door de Departementen voor de zaken der Hervormde Kerk en van Justitie aan Hoogstdenzelven voorgedragen maatregelen;

en 3°. Appointement van den 1n October ll. la. H. 33; rapport van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie van de zaken der Hervormde Kerk enz. dd. 23 September ll. no. 1 geheim, daarbij tot inlichting aan Uwe Majesteit aanbiedende een gedrukt exemplaar van het rapport, door eene personeele commissie uitgebragt aan de algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk op den 13. July 1835 betrekkelijk het Formulier van onderteekening voor aankomende Leeraren [42]).

Naardien de *drie* zoo even omschreven commissorialen allen betrekking hebben tot één en hetzelfde onderwerp, kunnen dezelve door den Raad van State slechts aanleiding geven tot één advies aan Uwe Majesteit, zoodat alle die stukken simul et semel [43]) met elkander in het onderhavige advies ter afdoening zullen worden gelegd.

De Raad van State, ten deze aan Uwer Majesteits geëerbiedigde last voldoende, heeft bij het onderzoek der stukken gemeend ter zijde te moeten stellen al wat in dezelve betrekking had tot het leerstellige van de Hervormde Kerk. Hij zal zich op dien grond bepalen, met opzigt tot het laatst opgenoemd commissoriaal, tot de wederaanbieding der stukken aan Uwe Majesteit, en met betrekking tot de renvooyen sub 1° en 2° vermeld, evenals de door Uwe Majesteit in de zaak geraadpleegde Ministers, bij het regt verstand van de ten deze ingeroepene artikelen der Grondwet en de regten en verpligtingen, die uit dezelve voor Uwe Majesteit voortvloeyen, — waardoor de Raad ten slotte van zelve zal geleid worden tot de wijze van afdoening, welke door Uwe Majesteit (in) de onderhavige moeijelijke en tevens teedere zaak, naar 's Raads oordeel, zoude kunnen gekozen worden.

Zonder juist te treden in al de bijzonderheden van de aan Uwe Majesteit ingediende verzoekschriften, vordert echter de duidelijkheid dat, alvorens tot de behandeling van het onderwerp over te gaan, door den Raad van State in weinige woorden aangegeven worde de zaak waarover de hooge tusschenkomst van Uwe Majesteit als Hoofd van den Staat wordt ingeroepen.

Sedert de laatste jaren hebben onderscheiden leden van de bestaande Gereformeerde of Hervormde Kerk beweerd, dat de met den jare 1816 ingevoerde nieuwe kerkorganisatie, zoo wat leer en liturgie als wat het kerkbestuur betrof, niet zoude zijn overeenkomstig aan de voorschriften der Dordrechtsche Synode van de

---

[42]) Bij missive van 1 Oct. 1835 la. I. 33 had de Secretaris van Staat nog verzocht, dat de Raad van State de behandeling der zaak zou bespoedigen en onderwijl haar zorgvuldig geheim houden.

[43]) Simul et semel = tegelijkertijd en voorgoed.

jaren 1618 en 1619; de deswegens ingebragte bezwaren hebben noch bij de algemeene Synode van de Nederlandsche Hervormde Kerk, noch bij Uwe Majesteit het door de verzoekers verlangd gevolg gehad. Opgemelde denkbeelden zijn ondertusschen van lieverlede in de meeste, zoo niet alle de provinciën toegenomen; dezelve hebben doen geboren worden veelvuldige geschriften; hieruit is men overgegaan tot woelingen en dadelijkheden, zoo zelfs, dat twee Hervormde Leeraars met namen *H. de Cock* en *H. P. Scholte,* na van deze hunne bedieningen ten gevolge der kerkelijke tucht te zijn ontzet geworden, zich niet hebben ontzien, dan eens in besloten gebouwen, dan eens in de open lucht, godsdienstoefeningen naar hunne begrippen te houden, somtijds gepaard met kerkelijke plegtigheden zooals bediening van den Heiligen Doop enz., welke bijeenkomsten, als bijgewoond door een zeer groot aantal aanhangers van hunne denkwijze of andere toehoorders, op grond van de artikelen 291, 292 en 294 van het nog in werking zijnde Lijfstraffelijk Wetboek zijn verhinderd, bestraft en in enkelde provinciën, onder anderen in *Gelderland* en *Noord Braband,* door middel van de militaire magt zijn uiteen gedreven.

Al dit gebeurde heeft aanleiding gegeven tot eene menigte adressen aan Uwe Majesteit, in welke door sommigen wordt verzocht erkenning als de oude of ware belijders der Hervormde Kerk, door anderen toelating en bescherming van hunnen Godsdienst, terwijl wederom in anderen klagten worden ingebragt over de ondergane vervolgingen, zoo door de regterlijke als door de militaire magt.

Dit weinige acht de Raad van State genoegzaam tot waar verstand der zaak waarvan de rede is. Hij gaat thans over tot de ontwikkeling van zijne gevoelens, in den geest zooals hierboven is gezegd geworden en zal daarbij vanzelve gelegenheid vinden te doen uitkomen de consideratiën, welke door de geraadpleegde Ministers of andere autoriteiten zijn aangevoerd.

Al aanstonds moet de Raad van State instemmen met de door den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., in zijn rapport van den 18n September ll. no. 1 gegeven uitleggingen aan de artikelen 190, 191, 193 en 196 der Grondwet, welke den Raad met den Minister van Justitie, als allezins de eenige ware zijn voorgekomen.

Immers art. 190 zegt alleen, dat de volkomene vrijheid van *godsdienstige begrippen* van elk wordt gewaarborgd, omdat *begrippen* op zichzelve, zoo lang deze met geene uiterlijke *daden* gepaard gaan, nimmer de rust van eenen Staat kunnen storen. De slotsom van dit artikel is dus: dat elk en een iegelijk vrijheid heeft om in het godsdienstige voor waarheid te houden, datgeen, hetwelk hem als zoodanig voorkomt, en zich diensvolgens kan afscheiden van het kerkgenootschap, waartoe hij behoord heeft, indien naar zijne meening dat kerkgenootschap dwaalbegrippen koestert, en zulks om het even, of hij zich bij een ander der bestaande godsdienstige gezindheden wil voegen of niet, behoudens echter, gelijk ook door den Minister van Justitie zeer juist wordt opgemerkt, het regt van elk kerkgenootschap om, overeenkomstig deszelfs reglementen, instellingen of begrippen, zoodanig iemand al of niet onder de hunne aan te nemen of te weigeren.

Art. 191 verleent gelijke bescherming aan alle godsdienstige ge-

zindheden in het Koningrijk *bestaande;* dat is — zulks komt den Raad van State even duidelijk voor, als aan de twee bovengenoemde Ministers — aan de gezindheden, welke *bestonden* tijdens de aanneming der Grondwet in den jare 1815. Het zou toch eene ongerijmdheid zijn, op te leggen de verpligting tot bescherming van hetgeen nog niet bestaat en men ook niet kent, vooral in zaken van Godsdienst, waaromtrent de *begrippen* zoozeer uitéénloopen. Maar er is in dit artikel niet zoozeer sprake van *begrippen,* waarvan de vrijheid bij het vorige artikel is gewaarborgd, maar van *daden,* want het wezen van eene godsdienstige gezindheid bestaat in eene onderlinge vereeniging, waarin uiterlijke godsdienstige plegtigheden en gebeden plaats hebben; die uiterlijke plegtigheden moeten bij de Regering bekend zijn, en hetzelve kan geene bescherming verleenen, dan nadat dezelve de overtuiging heeft bekomen, dat het bestaan van zoodanige nieuwgevormde gezindheid niet strijdig is met de openbare orde en rust, noch met de goede zeden en ook geen inbreuk maakt op de regten van reeds bestaande kerkgenootschappen. Wanneer de Regering echter die overtuiging heeft, dan vermeent de Raad, dat dezelve niet alleen bevoegd, maar zelfs verpligt is om zoodanig nieuw kerkelijk genootschap te erkennen en te beschermen, en alsdan ook kan noch mag volgens art. 193 der Grondwet, hare openbare godsdienstoefening worden belemmerd.

De Raad van State is het ook volkomen eens met de twee dikwerf genoemde Ministers, dat de bepalingen vervat in de artikelen 291 tot 294 van het nog in werking zijnde Lijfstraffelijk Wetboek steeds in volle kracht zijn gebleven met betrekking tot *nieuwe* genootschappen, die niet mogen vergaderen naar de wijze bij art. 291 vermeld, boven het getal van 20 personen, dan met toelating der Regering — avec l'agrément du Gouvernement —, en alzoo ook buiten staat zijn openbare godsdienstoefeningen te houden en ook geenszins het grondwettig regt van bescherming kunnen inroepen, zoolang zij door de Regering niet zijn erkend en dus geen wettig bestaan hebben.

Het staat alzoo, naar de door den Raad van State vooruitgezette beginselen, aan elk en een iegelijk vrij, om zich van het kerkgenootschap waartoe hij behoort, af te scheiden; de daad van afscheiding op zich zelve heeft niets misdadigs; maar tot het houden van openbare vergaderingen en godsdienstoefeningen wordt, zoodra dezelve uit meer dan 20 personen bestaan, vooraf de goedkeuring, inwilliging of toelating — l'agrément — der Regering vereischt, volgens art. 291 van opgemeld Lijfstraffelijk Wetboek.

De slotsom van alle deze consideratiën komt hierop neder, dat Uwe Majesteit verpligt is, om zich nimmer in te laten met godsdienstige begrippen van welken aard ook, zoolang zij niet met daden gepaard gaan; dat echter Uwe Majesteit bevoegd en verpligt is om, zoodra dusdanige begrippen met zich medebrengen eene verpligting tot daden of uiterlijke gemeenschappelijke plegtigheden van de belijders van zoodanige begrippen — wanneer zij tot een zeker aantal aangegroeid zijn —, te vorderen het bewijs, dat hunne uiterlijke daden of plegtigheden niet zullen storen de rust en orde van den Staat, noch strijden met de goede zeden, noch inbreuk maken op de regten van derden; en wanneer Uwe Majesteit daar-

van de verzekering bekomt, is Uwe Majesteit bevoegd, ja verpligt, om zoodanig nieuw kerkgenootschap te erkennen en te beschermen tegen stooring in hunne godsdienstoefeningen.

Maar nu komen deze vragen op:

Is dit het geval?

Zijn het alleen begrippen waarvan er sprake is?

Is het bewezen dat die begrippen met daden gepaard zijn?

Zijn die daden uit hunnen aard of uit de omstandigheden, die daarbij plaats hebben gehad, nadeelig voor de rust, orde en veiligheid van den Staat?

En alsdan moet de Raad van State erkennen, dat het wezenlijk hier het geval is, dat begrippen zich met uiterlijke daden gepaard hebben, dat er godsdienstige plegtigheden plaats gehad hebben door onbevoegde personen en dat zulks gepaard is gegaan met omstandigheden, welke aanleiding gegeven hebben tot stoornis van rust en orde.

Maar nu rijst de meer bedenkelijke vraag: welke is het beste middel voor Uwe Majesteit ter bevordering van rust, order en eendragt tusschen de burgers van een en denzelfden Staat, en in hoeverre is Uwe Majesteit verpligt om daartoe van Deszelfs grondwettig gezag gebruik te maken?

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, en de Minister van Justitie adviseren daarop Uwe Majesteit de volgende *vijf* punten:

„sub 1⁰ Om alle de onderhavige verzoeken, zooals zij zijn liggende, te wijzen van de hand.

sub 2⁰ Te verklaren, dat Uwe Majesteit bereid blijft, verzoeken om toelating als eene *nieuwe* gezindheid van de supplianten te ontvangen en in ernstige overweging te nemen, ten einde daarop zoodanig te beschikken als het belang van den Staat en de zorg voor orde, rust en veiligheid vorderen; zullende dus in alle gevallen die nieuwe verzoeken, om in gunstige overweging te kunnen worden genomen, de strekking niet mogen hebben van eene aanmatiging der bezittingen, regten of titels van de erkende Gereformeerde of Hervormde Kerk".

Naar het oordeel van den Raad van State, hangen deze *twee* punten af van de vraag, of Uwe Majesteit verpligt is, om in het algemeen volgens de daartoe gedane verzoeken, de openbare godsdienst van de onderhavige Separatisten te beschermen? En ook de Raad aarzelt niet deze vraag ontkennend te beantwoorden. De adressanten toch scheiden zich vrijwillig af van het in en sedert 1815 bestaan hebbend kerkgenootschap der Hervormden; zij hebben dus geen regt van aanspraak op de bezittingen, tractementen, pensioenen en andere inkomsten van welken aard ook, aan dat kerkgenootschap toekomende en behoorende, vermits zulks in strijd zoude wezen met het eerste gedeelte van art. 194 der Grondwet [44]); zij hebben ook geen regt zich aan te matigen eenigen titel van *oud-* of *ware Gereformeerden* of *Hervormden*, omdat zulks eene aan-

[44]) „De traktementen, pensioenen en andere inkomsten, van welken aard ook, thans door de onderscheiden godsdienstige gezindheden of derzelver leeraars genoten wordende, blijven aan dezelve gezindheden verzekerd."

tijging zoude zijn, dat het thans bestaand Hervormd of Gereformeerd kerkgenootschap zulks niet meer was, en deze aantijging eene inbreuk zoude maken op de regten van dat bestaande kerkgenootschap, welke Uwe Majesteit ingevolge art. 191 der Grondwet verpligt is te beschermen.

De Raad van State acht deze consideratiën voldoende om Uwe Majesteit te doen zien, dat hij zich met opzigt tot de beide opgenoemde punten van advies sub 1° en 2° wat de hoofdzaak betreft wel met het voorgestelde kan vereenigen.

Zulks is echter het geval *niet* met de drie overige punten, te weten:

„sub 3° Te bepalen, dat tot tijd en wijle op de nadere verzoeken door Uwe Majesteit zal zijn beschikt, de supplianten onbevoegd zijn kerkelijke gemeenten te vormen en dat de feitelijk opgerigte worden verklaard te zijn ontbonden.

sub 4° Te gelasten, dat alsmede, zoolang geene toelating door Uwe Majesteit nader zal zijn verleend, geene openbare godsdienstoefening aan de supplianten mag worden veroorloofd, maar zal gehandeld worden overeenkomstig het bepaalde bij art. 291 en volgende van het vigerend Wetboek van Strafregt.

sub 5° Ter verzekering der opvolging van Uwer Majesteits bevelen en handhaving van het wettig gezag vast te stellen:

a. dat de ambtenaren van het openbaar ministerie — welke daarvan aan de respective regtbanken zullen doen kennis dragen — door den Procureur Generaal zullen worden herinnerd aan de toepasselijkheid der artikelen 291, 292, 293 en 294 van het Strafwetboek op de zoogenaamde godsdienstige bijeenkomsten der Separatisten;

b. dat de Gouverneurs van alle de provinciën behalve die van *Gelderland,* door den Minister van Binnenlandsche Zaken zullen worden aangeschreven, om de plaatselijke besturen de ernstige handhaving, toepassing en uitvoering der bestaande wetten en verordeningen in deze aan te bevelen en te gelasten, in den zin en geest der door den Gouverneur van Gelderland op den 30n July ll. aan de besturen in zijne Provincie uitgevaardigde circulaire — volgens het daarvan bij de stukken gevoegd gedrukt exemplaar —; en

c. dat het Departement van Oorlog in die provinciën en gemeenten, waar zulks noodzakelijk mogt geacht worden, eenige toereikende militaire magt beschikbaar zal doen stellen, ten einde de sterke arm te kunnen verleenen."

Het hierboven uitgeschreven derde punt komt den Raad van State *onnoodig* voor, omdat een genootschap, hetwelk de facto en niet *wettig* bestaat en zich aan Uwe Majesteit wendt om dat *wettig bestaan* te verkrijgen, niet behoeft wettig ontbonden te worden.

Tegen de twee laatste punten sub 4° en 5° heeft de Raad van State vele en naar zijn inzien gewigtige bedenkingen. De zaak toch, die het onderwerp van dit rapport uitmaakt, is van hoogst kieschen en teederen aard; de geschiedenis leert, wat geschillen in het godsdienstige kunnen te wege brengen en van welken noodlottigen invloed zij zoo menigwerf waren op het welzijn, de rust en den vrede der Staten. De gebeurtenissen zijn te zeer bekend, om daarover breeder uit te weiden. Niets ware derhalve vuriger

te wenschen, dan dat de bedreigde scheuring [45]) nog in tijds mogt worden verhoed en alzoo voorgekomen, dat het niet tot zoodanig uiterste kwame; moest echter dit laatste onverhooptelijk het gevolg wezen, dat dan die scheiding zoo veel doenlijk met kalmte en bedaardheid toeging. Of hiertoe het door de Departementen van Justitie en Hervormde Eeredienst voorgedragene het geschikste middel zij en of eene aankondiging, dat er stiptelijk zal worden gehandeld naar het bepaalde bij art. 291 en volgende van het nog vigerend Wetboek, het gewenschte doel zoude treffen, moet de Raad van State grootelijks betwijfelen. Hij kan zich toch de mogelijkheid niet ontveinzen, dat, in stede van langs dien weg rust en orde te handhaven, deze welligt te meerder in gevaar zouden kunnen worden gebragt door de ingevingen en uitwerkselen van blinden ijver en sectengeest, die zich welligt eerder onberaden verzetten, dan door bedwingenden tegenstand zoude laten terughouden. Slaat men al verder en meer bepaaldelijk het oog op de massa dergenen, met wie men in dezen te doen heeft, dan kan het den menschkundigen opmerker geenszins ontgaan, dat een deel, voorzeker, dier lieden bestaat uit onbeschaamde drijvers en aanstokers, die met onedele bedoelingen, onder het bedeksel van vroomheid, aanhang zoeken en eigen voordeel bejagen; voorts uit domme volgelingen, die de zaak, waarvan zij voorstanders zijn geworden, noch kennen noch gekend hebben; ook uit zoodanigen, die door misvatting, overdrijving en redelooze opgewondenheid zich in den strijd hebben geworpen; maar eindelijk toch wel mede uit alzulken, die wegens kortzigtigheid, gemoedelijk bezwaar, zeker innerlijk gevoel of wel uit groote gehechtheid aan het oude, dat zij voor eerwaardig en heilig houden en hun te meer aan het harte ligt door den indrukmakenden naam van leer der brave voorvaderen, worden gedreven en in den stroom medegesleept. Is het, wanneer men de menschelijke roersels en hartstogten nagaat, ten aanzien van zoodanigen en soortgelijken dan wel zoo grootelijks te verwonderen, dat zij, hoe onvoorzigtig en verkeerd het wezen moge, zich aankanten tegen hetgeen zij wanen met die oude leer strijdig en onvereenigbaar te wezen of hetgeen zoude kunnen strekken om hunne overtuiging, zoo verkeerd die zij, te onderdrukken, en dat zij ook zelfs bij gevreesden en meer nog bij ondervonden tegenstand, zich bedienen van plaatsen der Heilige Schrift, als daar is: *men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan den menschen, en dergelijke.*

De Raad van State kan, vooral ook om der laatsten wil, allen niet uit hetzelfde oogpunt in die mate beschouwen, dat zij met den geheelen hoop aan de vervolging en toepassing eener op zich zelve harde — welligt te harde — wet zouden worden blootgesteld en overgegeven, — zoolang zij althans zich onder huisdak vreedzaam verzamelen en geene openbare bijeenscholingen en rustverstoringen naar buiten maken.

Ook de Minister van Binnenlandsche Zaken heeft zich, volgens zijn rapport van den 4n September ll. geheim no. 2 niet geheel en al met de voorgestelde maatregelen kunnen vereenigen. Hij laat aan den Minister van Justitie over het doen van aanschrijvingen

---

[45]) De bedreigde scheuring = de scheuring, waarmede men bedreigd wordt.

aan de regterlijke beambten in den zin, zoo als die door denzelven zijn voorgedragen, doch hij acht het overbodig door tusschenkomst van het Departement van Binnenlandsche Zaken nader bevelen aan de plaatselijke besturen te doen geven; en wel verre van zulks aan te raden, zou hij liever in het vervolg bij toelating of oogluiking de godsdienstige bijeenkomsten waarvan de rede is, derzelver gang laten gaan, al had zulks zelfs ten gevolge, dat eene tweede Hervormde Kerk zich naast de thans bestaande plaatste.

Met betrekking tot de in het 5e punt voorgestelde aanschrijving aan het Departement van Oorlog tot het ter beschikking stellen van de gouverneurs eener toereikende militaire magt, merkt de Directeur Generaal van Oorlog ad interim op, dat deze, naar aanleiding der instructiën voor de gouverneurs, ten allen tijde ter hunner beschikking zijn en dat daaromtrent geene nadere bevelen noodig zijn; doch dat het echter in de hier bedoelde gevallen noodzakelijk zal wezen, om daartoe niet te bezigen de Depôts, welke nog uit jonge en ongeoefende manschappen bestaan, maar dat alsdan tot dat einde eenige troepen van het leger zouden behooren te worden afgezonderd.

Het is dan ook op grond van de in dit rapport door den Raad van State ontwikkelde redeneringen dat hij, thans ten adviese overgaande, de vrijheid neemt Uwe Majesteit eerbiedig in bedenking te geven:

1° Om vooreerst op alle de adressen nog geene dispositie te nemen, maar dezelve alle terug te zenden aan den Minister van Staat, belast met de zaken van de Hervormde Eeredienst, en hem tevens bij een kabinetsschrijven te gelasten om aan die adressanten te doen kennen, „dat Uwe Majesteit met het hoogste leedwezen uit sommige verzoeken ontwaar is geworden het voornemen tot het verlaten der gevestigde Hervormde Kerk, daar zoodanige scheuring van verre uitziende gevolgen is en aanleiding geeft tot twisten, oneenigheden, onverdraagzaamheid; een nadeeligen invloed heeft op de opvoeding der kinderen en de rust der huisgezinnen; en dat de adressanten ook daarop bedacht moesten zijn, dat zij dan zelve geheel en al zullen moeten zorgen voor hunne kerken, het onderhoud hunner leeraars en dat hunner behoeftigen; dat het dan ook de vrees is voor alle die noodlottige gevolgen, en den teederen aard der zaak om zich in kerkelijke twisten te mengen, die den Koning tot nog toe weerhouden hebben om eenige beslissing te nemen op hunne verzoeken, daar ook toch dezelve, zoo als zij zijn liggende, meerendeels voor geene gunstige beschikking vatbaar zijn.

Dat Zijne Majesteit echter indien zij onverhooptelijk mogten blijven volharden bij hun voornemen om een afzonderlijk nieuw godsdienstig kerkgenootschap uit te maken, aan hun geene bescherming kan verleenen ingevolge art. 193 van de Grondwet, dan nadat Hem gebleken is, dat de openbare orde of veiligheid daardoor niet gestoord zal kunnen worden; dat dus Zijne Majesteit afwacht de nadere daartoe te doene adressen, welke verzeld zullen moeten zijn van hunne reglementen en statuten, ten einde, nadat voorschrevene stukken in het belang eener goede politie zullen zijn onderzocht en daarin niets bevonden is, dat de publieke orde en rust zoude kunnen storen of met de goede zeden strijden of eenig inbreuk maken op de bezittingen, inkomsten, regten of titels van

eenig reeds bestaande godsdienstig kerkgenootschap, welke Zijne Majesteit volgens de Grondwet verpligt is te beschermen, op der adressanten verzoeken als dan finaal te beslissen; dat in afwachting van zoodanige beschikking, Zijne Majesteit dan ook vertrouwt, dat zij zich zullen onthouden van alle openbare godsdienstoefeningen of bijeenkomsten op publieke plaatsen, straten, wegen of velden, als kunnende de zoodanige niet geduld worden, daar dezelve aanleiding kunnen geven tot storing van de orde en rust, en de onberekenbaarste nadeelige gevolgen voor hun zelve zoude hebben.

2° Onder kennisgeving van het bovenstaande, de Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken in het bijzonder Hoogstdeszelfs verlangen mede te deelen, dat bijaldien de bedoelde Separatisten in bijzondere woningen eenige verzamelingen mogten houden, zulks zoolang dezelve de orde en rust niet mogten storen, voorloopig ongehinderd worde gelaten, en geene actie uit krachte van art. 291, 292 en 294 van het Strafwetboek voortaan worde geïnstitueerd zonder nadere autorisatie van Uwe Majesteit, met verderen last om deswegens de noodige vertrouwelijke instructiën, ieder voor zooveel hem aangaat, aan de regterlijke ambtenaren en plaatselijke besturen te doen geven.

Bij afwezendheid van Zijne Koninklijke Hoogheid,
VAN LAMSWEERDE [46]).

267. Memorie van den Secretaris en Adviseur Janssen(?), 9 Nov. 1835 [47]).

Herv. Eered.
9 Nov. 1835 *no. 1 geheim.*

De Raad van State vereenigt zich volkomen met de ontwikkeling in ons rapport, van den zin der Grondwet ten aanzien van alle hare bepalingen omtrent de vrijheid en de uitoefening van godsdienst, zelfs worden de door ons voorgedragen denkbeelden nader aangedrongen, hetzij door herhaling onzer argumenten, hetzij door

---

[46]) G. W. J. baron van Lamsweerde (1758—1837); 1795 Burgemeester van Zutphen; 1796 lid van de Nationale Vergadering; 1807 Landdrost van Gelderland; 1807 Intendant Generaal van 's Konings huis; 1808 Directeur Generaal der Posterijen; 1811 Vrederechter te Zutfen en lid van de Prov. Staten van Gelderland; 1814—1837 lid van den Raad van State; Roomsch-Katholiek.

Buiten den Koning, den Prins van Oranje en Prins Frederik telde de Raad van State in 1835 de volgende leden: J. baron Fagel; G. W. J. baron van Lamsweerde; Jhr J. E. N. van Lijnden van Hoevelaken; Jhr R. W. J. van Pabst tot Bingerden; M. Piepers; Mr A. J. Borret; Mr R. Metelerkamp; Jhr W. G. van de Poll jun.; Jhr P. J. de Bye; Mr A. A. Stratenus. Bovendien nog de buitengewone staatsraden in werkelijken dienst: Mr H. van Royen; Jhr J. E. P. E. Gericke van Herwijnen; P. Visser.

[47]) Dit stuk draagt adres noch onderteekening. Het is waarschijnlijk een memorie van den Secretaris en Adviseur Janssen, bestemd voor den Minister.

die in een nieuw licht te plaatsen. Evenzoo vereenigt de Raad zich met de toepassing der ontwikkelde beginselen op de aanhangige verzoeken der Separatisten. En echter, na dat alles concludeert men *tegen* ons!

Waarom? Omdat men het zoo wilde; want eigentlijk worden er geen redenen voor gegeven, die eenige opmerking verdienen. Het *eerste* en *tweede* punt van ons advies wordt door den Raad zelfs nader aangedrongen en niettemin verwerpt men een en ander metterdaad. Immers men wil de verzoeken *niet* van de hand gewezen hebben zooals die zijn liggende — gelijk in het eerste punt was voorgesteld —, en in plaats van de duidelijke en bondige verklaring van 's Konings bedoeling, in het tweede punt geproponeerd [48]), draagt men eene uitgerekte, lamlendige beantwoording voor, beginnende met eene ijdele en inderdaad belachelijke vermaning en eindigende, niet met eene stellige lastgeving, maar met een soort van uitnoodiging, nog maar alleen strekkende om toch op geen straten of wegen te vergaderen. De 3e, 4e en 5e punten worden geheel verworpen en integendeel het geven van volle vrijheid tot godsdienstige bijeenkomsten voorgesteld, zelfs met aanbeveling aan de regtbanken om de bepalingen van het Wetboek te doen slapen! Wanneer men nu al hetgeen men voor zoo vreemd advies aanvoert heeft gelezen, komt het eenvoudig hierop neder: de zaak is van zoo teederen en kieschen aard; bij de slechte opruyers en den dommen hoop der navolgers zijn toch ook wel eenige brave, godsdienstige, schoon dwalende menschen; men weet niet wat er al van zou kunnen komen; en, ja de Minister van Binnenlandsche Zaken is er ook bang voor en meent dat men maar Gods water over Gods akker moet laten loopen.

Ziedaar dan de gronden, waarop men Z. M. adviseert, om niet overeenkomstig, maar tegen de beginselen der Grondwet te handelen en aan de scheurmakers de vrijheid te geven, ongestoord twist, verwarring en ontbinding der Hervormde Kerk te bevorderen, — zelfs onder bescherming des Konings, wie men aanraadt ten hunnen behoeve den regter de hand te binden.

Zijn dan in ons rapport niet die redenen van vrees, welke den Raad zoo een angst schijnen aan te jagen, overwogen en te ligt bevonden? Is daarbij integendeel niet aangetoond, dat uit eene handelwijze, zooals de Raad aanprijst, de nadeeligste gevolgen voor de Hervormde Kerk, zelfs voor haar voortdurend bestaan te wachten zijn en dat daardoor de rust en welvaard van den Staat zelfs zoude worden op het spel gezet? Waarom heeft de Raad dat alles onaangeroerd gelaten, als ware het geen aandacht waardig?

Het komt mij voor, dat de Minister wel niet anders kan dan persisteren bij zijn gevoelen, met overlegging van een dienovereenkomstig ingerigt *concept-besluit*. Terwijl tevens pligt schijnt te vorderen, Z. M. rondelijk te verklaren: dat bij het inslaan van den door den Raad aangewezen weg de Minister zich onverantwoordelijk voor de gevolgen verklaart en buiten staat, om langer de kerkelijke aangelegenheden te behartigen met eenig uitzicht op goed gevolg.

---

[48]) Proponeeren = voorstellen.

268. Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan den Referendaris Asser, 17 Nov. 1835.

Herv. Eered.
17 Nov. 1835 *P.* (invent. no. 1599.)

(minuut) *Aan den Heer C. Asser*[49]),
Referendaris aan het Departement van Justitie.

Ziedaar mijn vriend, met het curieus advies van den Raad van State, het concept van een rapport daarop[50]) aan Z. M., met verzoek om hetzelve te onderzoeken en aan de goedkeuring van Z. E. den minister Van Maanen te onderwerpen.

Ik heb het laatste onzer vijf punten — de aanschrijving aan het Departement van Oorlog — in het concept-besluit *niet* herhaald, om nieuwe bedenkingen voor te komen. Oordeelt men zulks echter noodig, dan kan het bijgevoegd worden.

Ik ben zelf in twijfel geweest, of het niet raadzaam ware, het voorstel van aanschrijving aan Binnenlandsche Zaken *niet* te hernieuwen, om voor te komen, dat Z. M. weder den Heer Van Doorn raadplege, hetwelk oponthoud en welligt verkeerde wending zou ten gevolge hebben.

De Heer Van Pallandt zoude gaarne wenschen, dat het rapport Z. M. in conferentie door den Heer Van Maanen *in persoon* werd aangeboden. Ik meen dat de conferentiedag van Z. E. Dinsdag is. Dit schijnt het beste middel om zoo mogelijk een nieuw renvooy aan Binnenlandsche Zaken of aan den Raad van State voor te komen, en wanneer de Koning zich kan verledigen[51]), dit rapport te lezen en naar zijn gezond verstand zonder verdere contrôle te beslissen, kan de uitkomst niet twijfelachtig zijn. Alle de bijlagen — behalve het advies van den Raad van State — kunnen in een afzonderlijk pak gaan om Z. M. niet af te schrikken.

Veranderingen worden s.v.p. door U maar in de minuut gemaakt; zijn er belangrijke aanmerkingen, dan is tot praten bereid

t. t.
(JANSSEN.)

---

49) C. Asser (1780—1836); 1799—1808 advocaat; vervolgens ambtenaar bij de departementen van Eeredienst en van Binnenlandsche Zaken; 1811 Vrederechter te Amsterdam; 1815 ambtenaar aan het Departement van Justitie, sedert 1817 met den titel van Referendaris bij den Raad van State.
50) Zie hierna no. 269.
51) Zich verledigen = zich bezighouden met.

269. Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 30 Nov. en 4 Dec. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Commissoriaal van den 8. November 1835
la. O. 38 geheim.

Rapport van den *Raad van State* op de rapporten en voorstellen van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, en den Minister van Justitie op de verschillende verzoeken der zoogenaamde Separatisten, of van hen, die zich van de bestaande Hervormde Kerk verklaren af te scheiden.

Aan den Koning.

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 30e November 1835.

no. 51 geheim. *'s Gravenhage,* den 4. December 1835.

Consideratiën en advies van de ondergeteekenden.

Bij het nevensvermeld rapport verklaart de Raad van State zijne volkomene overeenstemming, zoo met de uitlegging, door de ondergeteekenden voorgedragen, van den waren zin en de strekking van de bepalingen der Grondwet omtrent de vrijheid van Godsdienst en godsdienstoefening, als met de daaruit afgeleide beginzelen en derzelver toepassing op de behandeling van de aanhangige verzoeken der Separatisten.

De Raad van State heeft mede zich vereenigd met de door de ondergeteekenden voorgedragene motiven van het — bij het *eerste* en het *tweede* punt hunner conclusie — geadviseerde omtrent het op de verzoekschriften zelve te nemen besluit, strekkende het eerste tot van de hand wijzing der verzoeken en het tweede om aan de supplianten te kennen te geven, op welken voet en wijze Zijne Majesteit bereid zoude zijn, hunne nadere aanvragen in overweging te nemen. Met die punten van advies zelve, zegt de Raad, wat de hoofdzaak betreft, overeen te stemmen.

De *drie* andere punten van het advies daarentegen, betreffende de wijze, waarop door het Gouvernement inmiddels en in afwachting der bedoelde nadere aanvragen, behoorde gehandeld te worden, zijn door den Raad niet overgenomen; en zelfs tot bepalingen geadviseerd, welke in allen opzigte het tegenovergestelde behelzen van het door de ondergeteekenden voorgedragene.

Met de bewoordingen, waarin de Raad van State de redactie voorstelt van het *op de requesten te nemen besluit,* kunnen de ondergeteekenden zich hoofdzakelijk wel vereenigen, behoudens echter twee aanmerkingen.

De eerste, dat het huns inziens weinig houding kan hebben, in een besluit op die requesten te verklaren, dat de Koning daarop nog geene beslissing neemt, hetwelk toch inderdaad wel degelijk het geval zoude zijn bij opvolging van des Raads advies. Terwijl

ook het aanhouden derzelve niet te pas schijnt te kunnen komen, daar dezelve *zoo als zij zijn liggende* voor geene gunstige beschikking vatbaar zijn, omdat zij, ook volgens het gevoelen van den Raad van State, gegrond zijn op redeneringen, met den zin der Grondwet strijdig, en vorderingen behelzen, welke zonder kwetzing der erkende regten van de Hervormde Kerk niet kunnen worden toegestaan. Een groot aantal dezer requesten zijn ook geteekend door personen, die zich qualificeren te zijn leeraars, ouderlingen, diakenen en gecommitteerden van wettig bestaande gemeenten, hoedanige qualificatie Zijne Majesteit wel niet erkennen kan, en echter door de bij den Raad van State voorgestelde beschikking werkelijk zoude schijnen te erkennen.

De ondergeteekenden blijven dus bij de meening, dat de gedane verzoeken zooals zij zijn liggende behoren te worden *gewezen van de hand*. Zij hechten daaraan te meer, daar elke andere dispositie het Gouvernement groote moeilijkheden zou kunnen veroorzaken uit hoofde van het uiteenloopende van der supplianten positiven [52]) en aanvragen, naar mate zij door de verhitte verbeelding van *De Cock* of het meer slimme beleid van *Scholte* zijn bestuurd geworden.

Ten anderen achten de ondergeteekenden Zijne Majesteit te moeten ontraden, de bewoordingen over te nemen in het slot van dit eerste gedeelte van des Raads advies voorgesteld, namelijk „dat in afwachting van zoodanige beschikking Zijne Majesteit *vertrouwt*, dat zij zich onthouden zullen van alle openbare godsdienstoefeningen of bijeenkomsten op publieke plaatsen, wegen of velden, als kunnende zoodanige niet geduld worden, daar dezelve aanleiding kunnen geven tot storing van orde en rust, en de onberekenbaarste nadeelige gevolgen voor hun zelve zouden hebben."

Wanneer het voorgestelde besluit een geval betrof, waarin de Koning nuttig achtte aan de belanghebbenden eene vaderlijke vermaning te geven of hun de wensch kenbaar te maken, dat men iets mogt doen wat hem aangenaam zou zijn, doch hetgeen Hij toch niet wilde gebieden, dan zouden bewoordingen van soortgelijken aard als de Raad van State voorstelt, niet ondoelmatig zijn; maar zij schijnen weinig voegzaam in het tegenwoordig geval, waarin het de regten en pligten van den Souverein geldt, en eene met stoutmoedigheid herhaalde, daadwerkelijke overtreding der bestaande Strafwet plaats heeft.

Daarenboven ligt in deze tekennengeving eene meer dan stilzwijgende toelating van alle godsdienstoefeningen der Separatisten, welke niet op publieke plaatsen, straten, wegen of velden worden gehouden, en dus zou dezelve eene zeer bedenkelijke strekking hebben.

En hiermee komen de ondergeteekenden tot de *hoofdzaak*, waarin zij van den Raad van State verschillen; namelijk ten aanzien van hetgeen *voorloopig* behoort te geschieden, in afwachting van de nadere aanvragen der Separatisten om toelating en de overweging dier aanvragen bij het Gouvernement.

De ondergeteekenden hebben geoordeeld, dat zoolang die toelating niet was verleend, de gemeenten der Separatisten niet konden worden aangemerkt als bestaande, en dat dus aan hen ook

---

[52]) Positief (oude rechtsterm) = bewering, argument.

niet kon noch mogt worden toegestaan, zamenkomsten te houden, welke zonder zoodanige voorafgaande toelating bij de wet zijn verboden. Dit is het beginzel door Zijne Majesteit tot nog toe onveranderlijk aangenomen en gevolgd.

De Raad van State daarentegen wil niet alleen, dat men geene maatregelen daartegen neme, maar dat men zelfs door aanschrijvingen zoo aan de administrative als aan de regterlijke ambtenaren, de Separatisten eene volkomene vrijheid tot vergaderen in bijzondere huizen verzekere.

Eene zoodanige conclusie, strijdig met alle in het rapport van den Raad rondelijk aangenomen beginzelen, heeft niet kunnen nalaten de ondergeteekenden te bevreemden, daar zij in geen geval zich zouden durven veroorloven, Zijne Majesteit aan te raden anders te handelen, als met den erkenden geest der Grondwet en de letter der bestaande wetgeving overeenkomt, of te adviseren tot eene opentlijke daad ter schorsing van de werking der Strafwet, eene handeling, waarvan bij het Nederlandsch Gouvernement geen voorbeeld bestaat.

Zoodanige daad kan althans niet gewettigd worden door de redenering, waarop de Raad van State zijn advies grondt. Deze toch komt hoofdzakelijk alleen hierop neder:

De zaak is van een kieschen en teederen aard; onder de Separatisten bevinden zich wel eenige hoofdleiders, door slechte beginselen bestuurd, benevens een domme hoop van onkundigen en misleiden; maar er zijn toch ook brave, godsdienstige menschen onder, die, schoon uit verschillenden hoofde dwalende, naar hunne overtuiging handelen; in godsdienstige belangen is het ook gevaarlijk door krachtbetoon te willen werken; zulks kan aanleiding geven tot voor den Staat gevaarlijke verdeeldheden enz.

Het doet de ondergeteekenden leed, dat de Raad van State geen acht heeft geslagen op hetgeen in hun vroeger rapport op deze zelfde bedenking is geantwoord. De partij der Separatisten, hoezeer alom woelende en veel vertooning makende, is *tot nog toe* geheel niet zoo vermogend [53]); velen toch die uit hoofde van meerdere of mindere overeenstemming in godsdienstige begrippen zich aan hen zouden aansluiten, worden door verschillende redenen daarvan weerhouden; en alleen dan, wanneer zij door zoodanige maatregelen als de Raad voorstelt, als 't ware werden uitgelokt, zou door de aansluiting van meerderen, aan de afgezonderden wezentlijke consistentie [54]) kunnen worden gegeven. De les: *principiis obsta,* wordt door de geschiedenis van alle tijden, maar vooral door de ervaring van onze dagen te luide verkondigd, om dezelve in dit geval te vergeten.

De ondervinding heeft dan ook geleerd, dat overal waar de administrative en regterlijke magten met ernst hebben gehandeld, de onrust trapsgewijze is bedaard, zooals uit de berigten, aan Zijne Majesteit van tijd tot tijd medegedeeld, Hoogstdezelve genoegzaam heeft kunnen blijken.

Met veel meer grond, zooals door de ondergeteekenden in hun vroeger rapport is opgemerkt, kan men veruitziende gevolgen

[53]) Vermogend = machtig.
[54]) Consistentie = stevigheid, duurzaamheid, bestand.

duchten van de door den Raad van State aangeradene toegevendheid. De onruststookende hoofden der scheuring zullen daardoor aangemoedigd, de reeds op vele plaatsen zich terugtrekkende volgelingen weder opgewekt, en vele nieuwe aanhangelingen geworven worden. Van den anderen kant kan men niet anders verwachten dan ontmoediging der welgezinden en bijzonder den nadeeligsten indruk op de regterlijke en administrative ambtenaren, die in het wankelmoedig terugtreden van den door het Gouvernement tot nu toe voorgeschreven weg, alle vertrouwen op hetzelve moeten verliezen en daarin een soort van afkeuring zien van hunne ijverige pligtsbetrachting.

Welke noodlottige gevolgen een en ander zoude moeten hebben op den welstand en zelfs op het bestaan van het Kerkgenootschap, waartoe de groote meerderheid van de ingezetenen des Rijks behoort, zal wel niet behoeven aangewezen te worden, even weinig als dat onvergenoegden in andere kerkgenootschappen — waaraan het nergens ontbreekt — ligtelijk konden worden uitgelokt het voorbeeld te volgen der Hervormde Separatisten; waarvan op sommige plaatsen in hunne requesten genoemd, zich slechts twee of drie bevinden, en die echter *als vertegenwoordigers van eene gemeente* zich durven voordoen.

De eerstondergeteekende althans kan niet nalaten te verklaren, niet in te zien, hoe het alsdan mogelijk zoude zijn het bestuur der kerkelijke aangelegenheden in geregelden gang te houden.

Maar daarenboven, de geheele redeneering van den Raad zou dan eerst te pas kunnen komen, wanneer Zijne Majesteit was aangeraden, de verzoeken der requestranten van de hand te wijzen, zonder hun te kennen te geven, op welke wijze zij — in hun voornemen volhardende — vrijheid kunnen erlangen van godsdienstoefening. Maar nu volgens het eenstemmig advies van de ondergeteekenden en van den Raad van State, het eene met het ander zou gepaard gaan, ziet men niet in, op welken *billijken* grond de supplianten zich zouden kunnen beklagen.

Eene opvolging van het advies van den Raad zou ook de zaak volstrekt uit haar geheel brengen, en inderdaad genoegzaam gelijkstaan met het inwilligen van der requestranten verzoek. Wanneer deze toch de vrijheid hebben erlangd, om in bijzondere huizen hunne opentlijke godsdienst, onder den naam en de wijze waarop zij verkiezen, uit te oefenen, zullen zij — en hierop meenen de ondergeteekenden de aandacht Zijner Majesteit *allerbijzonderst* te mogen vestigen — het wel overbodig achten, verzoeken te doen om eene andere soort van toelating; als welke zij vernemen niet te kunnen verkrijgen, dan onder de voorwaarde, dat zij afzien van vorderingen en titels, zonder welke het hun bezwaarlijk kan gelukken meerdere proselieten te maken en hunnen wensch vervuld te zien tot omverwerping van de kerkordening der Hervormden, door Zijne Majesteit na rijp beraad vastgesteld, door zoo vele leeraars en gemeenten dankbaar ontvangen, onder het beleid van door kunde en braafheid bekende kerkelijke(n) en politieke(n) gelukkig bestuurd, maar nu na een bijna twintigjarig bestaan door ijdelheid en dweepzucht aangerand.

De ondergeteekenden vleyen zich, dat het aangevoerde voldoende zal zijn, om daarop te gronden het eerbiedig advies aan Zijne Ma-

jesteit tot het nemen van het Besluit, waarvan zij de vrijheid nemen het ontwerp hiernevens aan te bieden.

Dat concept behelst evenals het advies van den Raad van State, twee hoofdpunten.

Het *eerste*, een besluit op de requesten der Separatisten.

Het *andere*, voorloopige maatregelen van voorziening, in afwachting van de nadere verzoeken der belanghebbenden en Zijner Majesteits beslissing op dezelve.

De ondergeteekenden veroorloven zich omtrent het slot van het eerste gedeelte nog ééne opmerking.

Daarin wordt — zooals door hen reeds vroeger was geadviseerd — voorgedragen, de thans feitelijk opgerigte gemeenten der Separatisten te verklaren voor *ontbonden*, schoon aan den Raad van State zulks *onnoodig* voorkomt, „omdat een genootschap, hetwelk de facto en niet wettig bestaat en zich aan Zijne Majesteit wendt om dat wettig bestaan te verkrijgen, niet behoeft wettig ontbonden te worden."

Dan hier is de vraag niet naar de ontbinding van een *wettig*, maar van een *feitelijk* aanwezig genootschap, hetwelk *zonder* daartoe verkregene toelating *zich aanmatigt te bestaan* en als zoodanig leeraars, ouderlingen en diakenen aanstelt, doop en avondmaal bedient, aalmoesen inzamelt enz.; zelfs, opdat het Gouvernement daarvan geene ignorantie [55]) mogt pretenderen, adresseren zich de hoofden dier vereenigingen *met die titulaturen* aan Zijne Majesteit.

Dat ook deze ontbinding niet zoo noodeloos kan geacht worden, is onder anderen daaruit blijkbaar, dat van hunnentwege bij de regterlijke vervolgingen wordt aangevoerd, „dat hunne vereeniging niet als onwettig kan worden beschouwd, omdat dezelve door het Gouvernement niet ontbonden is." Dit argument vindt men in de pleitreden van den Advocaat, die hunne zaak in appel voor de Regtbank van *Arnhem* heeft verdedigd, en daarbij zich beroept op de Koninklijke besluiten ter ontbinding van de Roomsch Catholyke Maatschappij [56]) en van de Christelijke Broeders [57]).

De ondergeteekenden, het geadviseerde met vertrouwen onderwerpende aan de wijsheid Zijner Majesteit, veroorloven zich eerbiedig daarbij te voegen, dat eene spoedige beslissing ten hoogste wenschelijk is, zoo in het belang van rust en orde in het algemeen, als in het byzonder met betrekking tot de requestranten, die meer en meer hunne klagten doen hooren wegens het niet ontvangen

---

[55]) Ignorantie = onbekendheid (met).

[56]) In 1820 werd te Utrecht opgericht de Roomsch Katholieke Maatschappij, welke de verspreiding van lectuur onder de Roomschen ten doel had. Zij werd evenwel bij K. B. van 21 Aug. 1823 opgeheven „als niet door den Staat erkend, en eene strekking hebbende van de openlijke orde en veiligheid te storen, mitsgaders oneenigheid, twist, tweespalt, verdeeldheid of wantrouwen tusschen de ingezetenen te veroorzaken." Vgl. J. H. J. M. Witlox, *t. a. p.*, I, blz. 100—113.

[57]) De congregatie van de Frères Chrétiens (in 1679 gesticht) of de Broeders der Christelijke Scholen, had onder koning Willem I in Zuid-Nederland verschillende scholen opgericht; de orde werd echter bij K. B. van 21 Febr. 1826 opgeheven. Vgl. S. Stokman O.F.M., *De Religieuzen en de Onderwijspolitiek der Regeering in het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814—1830)*, 's Gravenhage, 1935, blz. 219—243.

van eenig berigt op hunne herhaalde verzoekschriften, vermoedende zij, zoo het schijnt, dat het Gouvernement hen niet durft antwoorden, of wel dat men hen opzettelijk onkundig laat van deszelfs oogmerk.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de Zaken der Hervormde kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.
De Minister van Justitie,
v. MAANEN.

270. Concept-Besluit, door de Ministers van Eeredienst en van Justitie den Koning aangeboden, 30 Nov. en 4 Dec. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Wij Willem, ...
Op de verschillende verzoekschriften van onderscheiden personen, die verklaren zich te hebben afgescheiden van de gevestigde Hervormde Kerk, daarbij op grond dat, zoo zij zeggen, zij tot de regtzinnige en oude Gereformeerden behooren, verzoekende onze goedkeuring, authorisatie of bescherming te erlangen, ten einde in hunne eeredienst niet te worden belemmerd, maar beschermd in de onverhinderde uitoefening van hunnen godsdienst enz.

Gehoord de rapporten van onzen Minister van Staat, belast met de Algemeene Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, en van onzen Minister van Justitie van den 18/25. September ll. no. 1/60, van den 22/25. September no. 1/61 en 23 September no. 1.

Gezien het advies van den Raad van State van den 6. November ll. la. N. 3.

Gelet op het nader rapport van onze bovengenoemde Ministers van den 30. November no. 1.

Hebben goedgevonden en verstaan

Vooreerst: Onzen Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk aan te schrijven, aan de onderscheidene supplianten te kennen te geven:

Dat Wij met het hoogste leedwezen vernomen hebben hun voornemen om de gevestigde Hervormde Kerk te verlaten en een afzonderlijk genootschap te vormen, daar zoodanige scheuring van veruitziende gevolgen is en aanleiding geeft tot onverdraagzaamheid, twisten en partijschappen, de nadeeligste invloed uitoefenende op de rust der huisgezinnen en de opvoeding der kinderen, terwijl dezelve voor hen zelve van zeer bedenkelijke gevolgen zoude wezen, daar zij er wel op bedacht moeten zijn, dat zij alsdan zelve geheel en al zouden moeten zorgen voor hunne kerken, hunne leeraars en het onderhoud hunner behoeftigen.

Dat in alle gevallen de door hen ingediende verzoekschriften voor geene gunstige beschikking vatbaar zijn, maar *zoo als zij zijn liggende* moeten worden gewezen van de hand.

Dat indien zij onverhooptelijk mogten blijven volharden bij hun voornemen om een afzonderlijk nieuw godsdienstig genootschap te vormen, Wij aan hen geene toelating en grondwettige bescherming kunnen verleenen, dan nadat ons zal zijn gebleken, dat de openbare orde of veiligheid daardoor niet gestoord kan worden; dat Wij dus afwachten de nadere daartoe in te dienen adressen, welke verzeld zullen moeten zijn van hunne reglementen en statuten, ten einde daarop finaal te beschikken, nadat een en ander in het belang eener goede politie zal zijn onderzocht en daarin niets gevonden, dat de publieke orde en rust zoude kunnen storen, met de goede zeden strijden of eenig inbreuk maken op de bezittingen, inkomsten, regten of titels van de gevestigde Hervormde — gereformeerde — Kerk of eenig ander reeds in dit rijk *bestaande* kerkgenootschap, als welke Wij volgens de Grondwet verpligt zijn te beschermen.

Dan, dat inmiddels zoolang zoodanige toelating door Ons niet zal zijn verleend, de adressanten geen aanspraak kunnen maken op de vrijheid van godsdienstoefening en de bescherming, alleen aan de *bestaande* kerkgenootschappen bij de Grondwet verzekerd, en dat voorloopig de door hen zonder verkregene toelating feitelijk opgerigte gemeenten worden verklaard te zijn ontbonden.

Ten *tweeden:* Onzen Minister van *Justitie* te magtigen, om de ambtenaren van het Openbaar Ministerie — welke daarvan aan de respective regtbanken kennis zullen doen dragen — door den Procureur Generaal te doen herinneren aan de toepasselijkheid der artikelen 291, 292, 293 en 294 van het Strafwetboek op de godsdienstige bijeenkomsten der Separatisten.

Ten derde: Onzen Minister van *Binnenlandsche Zaken* last te geven, om de Gouverneurs van alle de provinciën — behalve die van *Gelderland* — aan te schrijven, aan de plaatselijke besturen de ernstige handhaving en uitvoering der bestaande wetten en verordeningen aan te beveelen, wanneer zich onder hun ressort vergaderingen der zoogenaamde Separatisten mogten vormen; en zulks in den zin en geest der circulaire, door den Gouverneur van *Gelderland* den 30. July ll. aan de besturen in zijn Provincie uitgevaardigd.

Zullende met alle de vermelde verzoekschriften afschrift dezes gezonden worden aan onzen Minister van Staat voornoemd, voorts gelijke afschriften aan onzen Minister van Justitie en aan onzen Minister van Binnenlandsche Zaken tot executie elk zooveel hem betreft, mitsgaders aan het Departement van Oorlog tot informatie en narigt.

271. Memorie van den Secretaris van Staat aan den Koning, begin Dec. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Verzoeken der zoogenaamde Separatisten.

1. Met opzigt tot de beginselen, welke bij de behandeling dier

verzoeken behooren te worden in acht genomen, kan ik mij zeer wel vereenigen met de eenstemmige gevoelens van H. E. D., J .D. en R. v. S.[58]), voor zooverre die zijn afgeleid uit het regt verstand van de bepalingen der Grondwet, omtrent de vrijheid van Godsdienst en godsdienst-oefening.

2. Minder gaaf komt mij voor de meening der toepasselijkheid van de art. 291, 292 en 294 van het Lijfstraffelijk Wetboek in dezen, immers op de zoogenaamde oefeningen in geslotene huizen, daar ik niet wel kan bevroeden, waarom deze meer zouden zijn bedoeld, dan zoo meenige vaste letterkundige en andere bijeenkomsten als er bij ons bestaan, en omtrent welke het denkbeeld van derzelver onderwerping aan eene voorafgaande autorisatie nimmer of zeldzaam is opgekomen. Art. 291 toch vermeldt niet slechts „objets religieux" maar tevens *„literaires, politiques ou autres"*. Deze mijne aanmerking heeft evenwel de strekking geenszins, om op dit oogenblik terug te komen op de voorschriften, welke vroeger reeds omtrent de *wel*-toepasselijkheid der voorsz. artikelen, op 's Konings last, door B. D. aan de provinciale en plaatselijke besturen zijn gegeven, maar veeleer om die voorschriften voor het tegenwoordige niet nader aan te dringen, in afwachting van de regterlijke uitspraak in het hoogste ressort, ter gelegenheid van nu aanhangige procedures.

Niettegenstaande het eenstemmige gevoelen ad 1 vermeld, bestaat er eenig verschil tusschen H. E. D. en J. D. aan de eene en den R. v. S. aan de andere zijde, wegens de *bewoordingen* van het Besluit, op de verzoeken te nemen. Ik gelove dat die, door H. E. D. en J. D. bij het *eerste lid* van het door hen overgelegde ontwerp voorgesteld, om de door hen daartoe aangevoerde redenen stellig de voorkeur verdienen; alleenlijk zoude ik eenige wijziging wenschelijk achten in de zes of zeven laatste regels, b.v. door deze te lezen als volgt:

> „en dat mitsdien voorloopig de door hen zonder verkregene toelating feitelijk opgerigte gemeenten, als onwettig, niet kunnen worden geduld."

om reden dat eene *verklaring* van ontbinding slechts is een afgetrokken denkbeeld, waarvan de gevolgen, wanneer men zich de aangehaalde voorbeelden der R. C. Maatschappij en van de Christelijke Broeders herinnert, slechts zeer weinig voldoende zouden zijn.

Ad 2, waarmede geacht kunnen worden in verband te staan het *tweede en derde lid* van het ontwerp van Besluit, door H. E. D. en J. D. aangeboden, is het gevoelen dier Departementen, ofschoon in beginsel eenstemmig, echter in de toepassing geheel uiteenloopende met dat van den R. v. S. De Departementen raden nieuwe

---

[58]) H. E. D. = Departement voor de zaken van den Hervormden Eeredienst; J. D. = Departement van Justitie; R. v. S. = Raad van State. In het volgende stuk komen nog deze aanduidingen voor: B. D. = Departement van Binnenlandsche Zaken; M. D. = Departement van Militaire Zaken (Oorlog).

aanschrijvingen aan tot vervolging der Separatisten. De R. v. S. zoude daarentegen overhellen tot het doen geven van vertrouwelijke instructiën, opdat zij voorloopig niet gehinderd wierden in het houden van bijeenkomsten in bijzondere woningen, zoolang de orde en rust daardoor niet mogten gestoord worden. Het eene zoowel als het andere komt mij overdreven en ondoelmatig voor. Waartoe kunnen nieuwe aanschrijvingen tot vervolging dienen, terwijl men nog telkens van zulke vervolgingen hoort en de regtbanken zich nog gedurig met daaruit voortvloeiende actiën bezig houden? Waartoe anders dan om de gemoederen op te winden en aan de dweepzucht voedsel te geven. Het zal eerst dan tijd zijn aan de hernieuwing der vroegere aanschrijvingen te denken, wanneer men verslapping in derzelver uitvoering en daaruit kwaad gevolg ondervinden mogt. Vertrouwelijke instructiën tot oogluiking zouden strijden met de vroegere voorschriften en eene zwakheid verraden, die even nadeelig zoude zijn.

Mijns inziens derhalve, zouden *het tweede en derde lid* van het door H. E. D. en J. D. aangeboden ontwerp van Besluit voor het tegenwoordige buiten aanmerking moeten blijven.

Wanneer de Koning zich alzoo bepalen mogt tot het *eerste lid* van dat ontwerp, met de wijziging hierboven vermeld, dan zoude een Besluit onnoodig en de vorm van een Rescript meer doelmatig zijn.

Tenslotte moet ik aanmerken, dat bij het onderwerpelijk rapport door H. E. D. en J. D. niet voldaan is aan dat gedeelte van het appointement van den 8. November ll. la. O. 38 geheim, hetwelk de gelijktijdige aanzuivering bedoelde van de verschillende commissorialen, sedert den 1. October l.l. op beide of een derzelve verstrekt, en welke nog onafgedaan zijn.

272. Notitie van den Koning(?), begin Dec. 1835.

Staatssecr.
1835 *W. 42 geheim.*

Mondeling cf
onder de wijziging conform
dat het voorgesteld rescript zoude ook ter kennis worden gebracht van J. D. en B. D., ten einde dezelve in verband daarmeede zoodanige meededeelingen of voorschriften zouden kunnen geven, als zij zouden vermeenen te behoren; terwijl ook aan M. D. daarvan voor zijn naricht kennis zoude worden gegeven, als in vroegere comm(issorialen) dat onderwerp betreffende zijnde begrepen geweest; zullende hier, bijzonder in verband met de slotaanmerking, aan beide Departementen te kennen moeten gegeven worden, dat, voor zooveel niet door de nakoming van (het) rescript door H. E. D. zouden tegelijkertijd kunnen worden afgedaan de later als *1 Oct.* in handen der beyde Departementen gestelde (commissorialen), het kwaestieus onderwerp betreffende, de nadere

c(onsideratiën) e(n) a(dvies) van dezelve Departementen nog wordt — en wel met spoed — tegemoet gezien. Wordende eindelijk nog herinnert, dat in de S(taats)s(ecretarie) moet voorhanden zijn hetgeen vroeger is gedaan in den beginne, wanneer die van Genderen cum annexis zich hebben willen afscheiden, als kunnend bij tegenwoordig geval als handleiding dienen [59]).

273. Rescript van den Koning aan het Departement van Hervormden Eeredienst, 10 Dec. 1835.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Het Departement voor de Zaken van de Hervormde Kerk enz.

no. 71.

Naar aanleiding van het rapport, hetwelk door het Departement voor de Zaken van de Hervormde Kerk enz. gezamenlijk met dat van Justitie, onder dagteekening van den $\frac{\text{30. November ll. no. 1}}{\text{4. dezer no. 51}}$ geheim is uitgebragt op het advies van den Raad van State van den 6. November ll. litt. N 3 geheim, nopens de adressen van onderscheidene personen, welke verklaren zich, op de daarbij aangegevene gronden, van de gevestigde Hervormde Kerk te hebben afgescheiden, en dienvolgens verzoeken onze goedkeuring, autorisatie of bescherming, ten einde in hunne Eeredienst niet te worden belemmerd, maar integendeel in de vrije uitoefening van dezelve te worden gehandhaafd, magtigen Wij het eerstgemelde Departement, om aan de Adressanten te kennen te geven, dat Wij met het hoogste leedwezen vernomen hebben hun voornemen, om de gevestigde Hervormde Kerk te verlaten en afzonderlijke genootschappen te vormen, daar zoodanige scheuring van veruitziende gevolgen is en aanleiding geeft tot onverdraagzaamheid, twisten en partijschappen, de nadeeligste invloed uitoefenende op de huisgezinnen en de opvoeding der kinderen, terwijl dezelve voor henzelve van zeer bedenkelijke gevolgen zoude wezen, daar zij er wel op bedacht moeten zijn, dat zij alsdan zelve geheel en al zouden moeten zorgen voor hunne kerken, voor hunne leeraars en voor het onderhoud hunner behoeftigen;
dat in allen gevalle de door hen ingediende verzoekschriften voor geene gunstige beschikking vatbaar zijn, maar, *zoo als zij zijn liggende*, moeten worden gewezen van de hand;
dat indien zij onverhooptelijk mogten blijven volharden bij hun voornemen, om afzonderlijke nieuwe godsdienstige genootschappen te vormen, Wij aan hen geene toelating en grondwettige bescherming kunnen verleenen, dan nadat Ons zal zijn gebleken, dat de openbare orde of veiligheid daardoor niet gestoord kan worden; dat Wij dus afwachten de nadere daartoe in te dienen adressen,

---

[59]) Deze notitie is met potlood geschreven.

welke verzeld zullen moeten zijn van hunne reglementen en statuten, ten einde daarop finaal te beschikken; en nadat een en ander in het belang eener goede politie zal zijn onderzocht en daarin niets gevonden, dat de publieke orde en rust zoude kunnen storen, met de goede zeden strijden of eenig inbreuk maken op de bezittingen, inkomsten, regten of titels van de gevestigde Hervormde — gereformeerde — Kerk, of eenig ander reeds in dit Rijk *bestaande* kerkgenootschap, als welke Wij volgens de Grondwet verpligt zijn te beschermen;

dan dat inmiddels, zoolang zoodanige toelating door Ons niet zal zijn verleend, de Adressanten geen aanspraak kunnen maken op de vrijheid van godsdienstoefening en de bescherming, alléén aan de *bestaande* kerkgenootschappen bij de Grondwet verzekerd, en dat mitsdien voorloopig de door hen zonder verkregene toelating feitelijk opgerigte gemeenten als onwettig niet kunnen worden geduld.

De onderwerpelijke verzoekschriften worden hiernevens aan het Departement voor de Zaken der Hervormde Kerk enz. teruggezonden.

's Gravenhage, den 10. December 1835.

WILLEM.

274. Missive van den Secretaris van Staat aan de Departementen van Eeredienst, Justitie, Binnenlandsche Zaken en Oorlog, 10 Dec. 1835.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Aan de Departementen
voor de Zaken der Hervormde Kerk enz.
van Justitie.
van Binnenlandsche Zaken.
van Oorlog.

no. 72. *'s Gravenhage,* den 10. December 1835.

Ten gevolge van de onderscheidene rapporten door de daarbij betrokkene Departementen en den Raad van State betrekkelijk de verzoeken der zoogenaamde *Separatisten* uitgebragt, heeft Zijne Majesteit op het Departement voor de Zaken der Hervormde Kerk enz. de magtiging verstrekt, welke vervat is in het rescript, hetwelk hiernevens aan dat Departement *in originali* en ter uitvoering, alsmede aan de Departementen van Justitie, van Binnenlandsche Zaken en van Oorlog in afschrift en tot informatie en narigt vanwege Hoogstdenzelven wordt medegedeeld.

Ik vinde mij gelast de Departementen van Justitie en van Binnenlandsche Zaken bij die toezending tevens uit te noodigen om alsnu ten aanzien van dit onderwerp zoodanige mededeelingen te doen of voorschriften te geven, als dezelve in verband met het voor-

schrevene rescript zoude(n) kunnen vermeenen te behooren [60]).

Ik heb de eer mij bij dezen van 's Konings bevelen te kwijten, en aan de Departementen voor de Zaken van de Hervormde Kerk enz. en van Justitie nog afzonderlijk en ten vervolge van Hoogstdeszelfs beschikking van den 8. November 1835 la. O 38 geheim kennis te geven, dat voor zooverre de commissorialen, welke op dezelve sedert den eersten October ll. verstrekt zijn, doch tot heden nog onaangezuiverd zijn gebleven, door de toepassing van het onderhavige rescript niet gelijktijdig met de overige in hetzelve vermelde adressen mogten kunnen worden afgedaan, Zijne Majesteit alsdan de mededeeling van derzelver nadere consideratiën en advies op zoodanige nog aanhangige commissorialen tegemoet zal zien met den spoed, welken de aard der zake vordert.

De Secretaris van Staat,
G. SCHIMMELPENNINCK [61]).

275. Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 13 Dec. 1835.

Herv. Eered.
invent. *no. 1599.*

A(rnhem) 13 Dec. 35.

Amicissime!

Ja wel is mij dat besluit van Z. M. naar den zin. Ik denke, dat hetzelve de Heeren Separatisten in de verlegenheid zal brengen. Ik hoop nu maar, dat er geene gekheid zal gebeuren bij het Hof in 's Hage. Als dit zich goed houdt, zullen wij een eind verre gevorderd zijn, en dan heb ik goeden moed. Onze Brummelkamp predikt of oefent elken Zondag 2, 3, 4 of 5 maal telkens voor 19 arme drommels. Ik denk toch, dat hem dit weldra zal vervelen.
. . . . [62])

Vale
t. t.
D(ONKER) C(URTIUS).

---

[60]) De Minister van Binnenlandsche Zaken gaf den 19. Dec. 1835 uitvoering aan deze aanschrijving door de gouverneurs per circulaire bekend te maken met de koninklijke beschikking van 10 Dec. 1835 no. 71 en hun allen tevens dezelfde instructie te doen geworden, welke vroeger reeds door hem successievelijk aan onderscheidene gouverneurs was verzonden [Herv. Eered. 22 Dec. 1835 no. 11].

[61]) G. graaf Schimmelpenninck (1794—1863); zoon van Rutger Jan; 1824 directeur van de Ned. Handelmaatschappij; 1835 koninklijk Commissaris bij die instelling; 1835 Secretaris van Staat (tot September 1836); Minister van Staat; 1837 buitengewoon Gezant in Rusland; 1840 lid van de Eerste Kamer; 1846—1852 Gezant in Engeland; 1848 gedurende enkele maanden Minister van Buitenlandsche Zaken; 1853—1854 lid van de Tweede Kamer.

[62]) Over zijn gezondheidstoestand.

276. Missive van den Referendaris Asser aan den Minister van Justitie(?), 14 Dec. 1835.

Justitie.
15 Dec. 1835 *no. 55 geheim.*

HoogEdGestrenge Heer [63]).

De Heer Janssen deelt in mijn gevoelen, dat Z. M. zich *virtualiter* [64]) met het laatste rapport heeft vereenigd, en hij heeft daarvan de zekerheid door het mondgesprek, hetwelk de Koning met den Heer Bn van Pallandt heeft gehouden; waaruit bleek, dat Z. M. de bepaalde te nemen maatregelen aan de departementen, welke zulks aangaat, *in den geest der beschikking* wilde hebben overgelaten. Daarom is de beschikking ook aan Justitie, Binnenlandsche Zaken en Oorlog medegedeeld.

Met de gr. achting,
t.
14 X. C. ASSER.

277. Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 15 Dec. 1835.

Justitie.
15 Dec. 1835 *no. 55 geheim.*

(minuut) *(Aan den Heer Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage.)*

Ik geve mij de eer hiernevens aan UHEG. kopielijk te doen toekomen Z. M. beschikking van den 10. Dec. ll. no. 71. . . . . .

Onder mededeeling van voornoemde beschikking geve ik mij wijders de eer naar aanleiding van Z. M. verdere bevelen, UHEG. te verzoeken om alsnu de respectieve ambtenaren van justitie en politie nader aan te schrijven om toe te zien dat de openbare orde en veiligheid door de gedragingen dier personen niet worde gestoord en om voornoemde ambtenaren de handhaving, toepassing en uitvoering der bestaande verordeningen en wetten in deze, inzonderheid der art. 291, 292, 293 en 294 van het Wetboek van Strafregt bij derzelver overtreding door die zoogenaamde Separatisten, aan te bevelen, mitsgaders om de plaatselijke besturen door alle gepaste middelen behulpzaam te zijn in het volvoeren der maat-

---

63) Dit briefje is waarschijnlijk gericht aan Minister van Maanen, en wel ter begeleiding van de ontwerp-aanschrijving aan den Procureur-generaal (zie hierna no. 277).
Op den rand staat met potlood: „Approbo (= ik keur goed) het inliggend ontwerp."

64) Virtualiter = feitelijk, praktisch.

regelen, welke door de administratieve magt zijn of zullen worden voorgeschreven [65]).

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

278. Missive van den Minister van Oorlog aan verschillende militaire autoriteiten, 17 Dec. 1835.

Herv. Eered.
31 Dec. 1835 *no. 30.*

Aan de verschillende militaire autoriteiten in het 1e en 2e Groot Commando en in de provincie Zeeland en Noord Braband.

(kopy)

no. 4. *'s Gravenhage,* den 17. December 1835.

De Koning heeft op onderscheiden verzoeken van zoogenaamde Separatisten om de toestemming tot het houden van afzonderlijke godsdienstoefeningen het antwoord doen geven, vervat in het kopyelijk hierbij gevoegd rescript van den 10. dezer no. 71, welk stuk op Zijner Majesteits last aan de daarbij betrokken Departementen van Algemeen Bestuur is medegedeeld, met uitnoodiging om in verband met het bedoeld antwoord zoodanige voorschriften uit te vaardigen als zouden kunnen worden vereischt.

Hoezeer het nu aan de verschillende militaire autoriteiten volkomen bekend is, dat zij steeds gehouden en verpligt zijn, om zoo dikwerf zulks door de civiele autoriteiten wordt aangevraagd, zoodanige militaire adsistentie te verleenen, als tot het handhaven der wetten en der publieke rust noodig mogt worden geoordeeld, heb ik het echter niet ondienstig geacht, UHEG. een afschrift van het bovenaangehaald rescript te doen geworden, met uitnoodiging ten overvloede om ingeval het burgerlijk gezag in uw commandement tot het weren van zoodanige bijeenkomsten als in het gemeld rescript zijn bedoeld, de hulp der gewapende magt mogt inroepen, alsdan steeds zonder vertraging aan die aanvragen te voldoen.

De Directeur Generaal van Oorlog ad interim,
(get.) H. R. TRIP.

---

[65]) De Procureur-generaal deed dienovereenkomstig aan alle procureurs-crimineel, officieren bij de regtbanken van eersten aanleg, directeuren en commissarissen van politie en vrederechters een gedrukte circulaire toekomen [Justitie 30 Dec. 1835 no. 40].

279—293

Het belangrijkste van wat in de laatste maanden van 1835 op kerkelijk gebied in Noordbrabant voorvalt, wordt gevormd door de afwikkeling van de procedure tegen de predikanten Gezelle Meerburg en Van Rhee, alsmede door de afscheiding op hun standplaatsen Almkerk en Veen. Ondanks de ziekte van Pape en de weifelachtige houding van het Provinciaal Kerkbestuur, verloopt de procedure toch overeenkomstig de tijdens de Synode gemaakte afspraak, hetgeen vooral moet worden toegeschreven aan de op aandrang van Pape door Janssen gegeven aansporingen. De particuliere brieven van Pape aan hem bevatten tal van bijzonderheden over de gedragingen der „1618-ponders" in de classis Heusden, gelijk ook over die van de kerkelijke autoriteiten, welke ook nu weer de hulp van de militaire macht inroepen.

279. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 4 Sept. 1835.

Herv. Eered.
7 Sept. 1835 *no. 1 P.*

Heusden, 4 Sept. 1835.

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Wat ik wel vooruitzag omtrent de nadere inlichtingen der Heeren Van Rhee en Meerburg, is ook gebeurd. Beiden, wel verre van eenigzins na te denken over de gevolgen, blijven bij hunne verklaringen en laten dus aan het Bestuur geene keuze over tusschen de handhaving der orde en de handreiking aan wanorde. Ook de Kerkeraad van Veen blijft in zijnen tegenstand volharden, blijkens het rapport der Commissie; die van Almkerk zal denzelfden gang gaan, en dus zal men ook om de afzetting dezer beide collegiën *moeten* verzoeken. Ik ben nog altijd onzeker, welke tournure [1]) de geheele zaak zal nemen en of men zich zal afscheiden; dan eens vrees ik ervoor, dan eens ben ik er minder ongerust over. De afscheiding zelve zoude mij om het eclat en het voorbeeld zeer bedroeven, want de grondstof is in deze streken overal — except Heusden — aanwezig. Dat enkelden, welligt velen, zich aan de partij der Scholtianen zullen aansluiten, is wel te vermoeden en dat er nieuwe verwarringen ophanden zijn, is mijns inziens stellig. Wat de Franschen spreken van sourdes menées [2]), grijpt thans plaats; overal fluistert en mompelt de factie; S(cholte) is dan hier, dan daar, en een mijner vrienden vond hem onlangs in Genderen in zijne woning aan eene lange tafel met groen laken bekleed in het midden zitten, omringd van de H.H. Callenbach — ? — [3]), Meerburg, Van Rhee, den candidaat Duijser en eenige nieuwbakken ouderlingen en diakenen; ik denk voor het naast, dat men „Synode" gehouden heeft!

De spanning neemt toe en de brutaliteit leest men de sectarissen uit de ogen: hoe het daarom eens zal moeten gaan met het prediken der Ringspredikanten, verklaar ik niet te weten. De Burgemeester van Veen, en de Raad met hem, is Scholtiaansch-

---

[1]) Tournure = wending.
[2]) Sourdes menées = heimelijke kunstgrepen, sluipwegen.
[3]) Dit vraagteeken wijst erop, dat het gerucht ten aanzien van Ds C. C. Callenbach te Nijkerk door Pape niet zeker wordt geacht.

gezind en van deze heeft men waarlijk geene ernstige maatregelen tot handhaving der godsdienstige orde en tot beveiliging der predikanten tegen belediging, en *ik* het allerminst, te wachten. Militaire cantonneering te Almkerk en Veen zal eventueel allernoodzakelijkst zijn; maar! dat zijn vooreerst nog curae posteriores [4])!

Scholte is gisteren in 's Bosch gecondemneerd in eene geldboete van *f* 50.— en zijn vriend, die hem zijne werf geprêteerd [5]) had voor *f* 20.— [6]). Vermoedelijk zal hij wel appelleeren. Hij was gisteren namiddag in de stad, waar hij zijn optrek neemt bij een slager, die met nog 4 anderen alhier zijn aanhang uitmaken. Zonderling genoeg heeft zich echter niemand van deze nog van onze Heusdensche gemeente afgescheiden.

Ik zend UE. bij deze ter lecture de missiven van Van Rhee, Meerburg en derzelver Kerkeraden, met heusch verzoek om dezelve voor Dingsdag of op Dingsdag aanstaande *terug te ontvangen,* nadien het bijlagen zijn bij het klassikaal verzoek om afzetting, en mij de tijd ontbreekt, om ze kopieëlijk UE. in eigendom te doen geworden. Ik acht de toezending dezer stukken daarom van belang, omdat UE. door dezelve een overzigt erlangt van de gansche geschichte, en zoo UE. mogt goedvinden, het Provintiaal Bestuur tot fermiteit op te wekken, zulks dan nog met te meer kennis van zaken kan geschieden. En die opwekking mag wel noodig zijn, vooral ook wat het bespoedigen der zaak betreft, want v. Spall zeide mij, dat zoo ik niet voor 15 Sept. al de stukken had ingezonden, men gevaar liep, om de zaak niet in October, maar in Mei behandeld te zien. Ik zal mij daarom haasten wat ik kan, maar ik ben van stellige meening, dat zoo het Provintiaal Bestuur niet met *spoed* en energie handelt, alles — fout loopt.

Augustini mag klagen, wat hij wil; hij heeft de helft der moeite niet, die ik heb, en hij mag uit zucht voor de handhaving der orde dan eens dubbel zich reppen. Van Spall en Prins zijn, geloof ik, gestemd in mijnen geest; voor het temporiseeren [7]) der overigen ben ik bevreesd, en — *deliberando Numantium periit* [8]) ! De bedaarde haast doet thans ruim zoo veel af als de fikste maatregelen. UE. vergeeft mij deze opmerkingen, maar ik geloof de moreele constitutie dezer streken sedert 20 jaren beter te hebben leeren kennen dan iemand òf in ons Klassikaal Bestuur òf in het Provintiale.

Te Sprang houdt zich Pape ferm. Hij heeft de geheele notabiliteit voor zich en 15/16 van de smalle gemeente. Thans ben ik dubbel blijde, dat *hij* dáár is, want men kan op hem rekenen.

Ik bevele mij in UEds vriendschappelijk aandenken en ben,

WelEdelgebooren Heer en Vriend,

UWEdGeb. dv. vriend,

C. W. PAPE.

---

[4]) Curae posteriores = zorgen van de toekomst.

[5]) Prêteeren = leenen, ter beschikking stellen.

[6]) Zie hierboven no. 256.

[7]) Temporiseeren = dralen, uitstellen.

[8]) Dit is een incorrecte aanhaling van de bekende zegswijze: deliberante senatu, Saguntum perit = terwijl de senaat beraadslaagt, gaat Saguntum verloren.

280. Brief van J. D. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 18 Sept. 1835.

Herv. Eered.
22 Sept. 1835 *no. 1 P.*

Heusden, 18 Sept. 1835.

HoogEdelGeboren Heer.

Op verzoek mijns geliefden Vaders, die gedurende acht dagen zonder tusschenpoosing eene katarhale zenuwkoorts gehad heeft, heb ik de eer UHEGeb. het volgende te melden.

Op den morgen, dat Vader bezig was om een gemotiveerd adres tegen Van Rhee, predikant te Veen, c. s. te stellen, ten einde hetzelve met bijlagen aan het Provintiaal Kerkbestuur op te zenden, overviel ZE. de koorts, zoodat Vader het adres, aan hetwelk het slot nog ontbrak, niet kon acheveeren; zoodra ik daarop merkte, dat de ziekte van mijnen Vader van eenen ernstigen aard konde worden en tevens begreep, dat het van het grootste belang in deze omstandigheden was, dat de zaken van het Klassikaal Bestuur van Heusden door de ziekte des Scribas niet bleven hangen, zoo vroeg ik Vader, of het niet goed ware, van alles aan Ds Van Spall te zenden; waarop Vader mij antwoorde, dat zulks goed was, en mij tevens verzocht, van den Heer Van Spall te verzoeken, het stuk tegen Ds Van Rhee af te maken, een dito tegen Almkerk en tegen den Diaken van Sprang te stellen, en beide stukken met de bijlagen aan het Provintiaal Kerkbestuur als eene fiksche memorie van toelichting op te zenden, hetwelk het Provintiaal Kerkbestuur ineens met den ganschen toestand van zaken konde bekendmaken.

Hierop ontving ik, HEdGeb. Heer, ingesloten brief van Ds Van Spall, waarin Z.Eerw. mij zijne gevoelens te kennen geeft èn omtrent het adres van Vader èn omtrent de door het Provintiaal Kerkbestuur te voeren procedure; en deze procedure — *lento gradu* [9]) — zooals de Heer Van Spall schrijft, is de reden, waarom Vader mij verzocht, UHEGeb. met deze zaak bekend te maken, daar het volgens mijns Vaders meening juist dit *lento gradu* zal zijn, hetwelk de zaken hoe langer hoe ingewikkelder zal maken; terwijl Vader mij tevens betuigd heeft, geen gat in de zaken te zien, indien er *nu* niet goed worde doorgetast. De wensch mijns Vaders is dan ook, dat het Provintiaal Kerkbestuur mogte opgewekt worden om de zaak met kracht en nadruk door te zetten.

Hedenmorgen is Vader merkelijk beter en met Gods hulp is ZE. het gevaar te boven, hoewel ZE. zich nog zeer in acht moet nemen van zich nergens mede te bemoeijen.

Ontvang, HEdGeb. Heer, de hartelijke groete mijns Vaders, waarmede ik de eer heb mij te noemen [10]),

HoogEdelgeboren Heer,

UHoogEdGeb. dienstv. dienaar,

J. D. W. PAPE,

Ju. Cand.

---

[9]) Lento gradu = met langzamen tred.

[10]) Bij schrijven van 22 Sept. 1835 no. 1, waarin Janssen zijn harte-

281. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds T. van Spall te Dussen, 22 Sept. 1835.

Herv. Eered.
22 Sept. 1835 *no. 6 P.*

(minuut) *Den Heer Van Spall, praeses classis, predikant te Dussen—Noordbraband.*

's Hage, 22 September 1835.

WelEerwaarde Heer!

Gedurende het afdrukken der synodale acta kwam het mij doelmatig voor, eenige weinige exemplaren van het rapport over het formulier van onderteekening te doen drukken. Ik voeg een exemplaar hiernevens.

Ik zende ook een heden aan onzen vriend Pape, schoon een dezer dagen van zijnen zoon, den student, ontvangen brief mij zeer heeft ontrust, daar zijne ziekte — hoewel aanvankelijk herstellende — van zeer bedenkelijken aard schijnt.

Ik stel hoogen prijs op dien niet alleen welgezinden, maar ook met grooten ijver, veel beleid en onvermoeidheid werkzamen man. Ik hoop maar, dat zijne ziekte geene vertraging zal veroorzaken in de voortzetting der zaak tegen Van Rhee en Meerburg. Dan wij vertrouwen, dat UWEW. door verdubbeling van inspanning dat tijdelijk gebrek door de ziekte van Pape veroorzaakt, zal weten te vergoeden.

Met de meeste achting heb ik de eer enz.,
(JANSSEN).

282. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 26 Sept. 1835.

Herv. Eered.
28 Sept. 1835 *no. 5 P.*

Heusden, 26 Sept. 1835.

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Gode zij dank, ik ben veel beter, maar zwak! 8 dagen en 9 nachten tastte mij *onophoudelijk* de koorts aan, doch — God dank! ik ben beter en *dulcia non meruit, qui non gustavit amara* [11]),

De zaken van Veen, Almkerk en Sprang zijn nu voor het Provintiaal Bestuur. *Hoe* v. Spall ze in 't vat gegoten heeft, weet ik niet, maar zeker niet zooals ik dit begreep. Mijn adres is hij niet

---

lijke belangstelling toonde, beloofde deze: „Aan Van Spall enz. schrijf ik heden; voor het overige *thans* over geen zaken."

[11]) Hij heeft het zoete niet verdiend, die het bittere niet heeft gesmaakt.

gevolgd, dat ik toch dringend noodig achtte en hetwelk hij, goede Hemel! voor eene memorie van toelichting hield, evenalsof dergelijke memorie reeds geen „adres" veronderstelde. Ik hoop dat het Provintiaal Bestuur zich ferm zal houden.

De aanhang van Scholte neemt niet toe en ik houde mij *nu* verzekerd, dat de gemeente van Veen zich *niet* zal afscheiden, in geval de jammerlijke Van Rhee wordt afgezet. Hedenmorgen heeft mij een der notabelste zulks plegtig verzekerd; het mogen, zeide hij, enkelden zijn, die Van Rhee volgen, maar *de gemeente* zal hem *zeker* niet volgen.

Dank voor het gezondene synodaal goedvinden omtrent de rekestranten Le Roij, Van Rhee c. s. [12]). Ja zoo behoorde het ook!

Een fraai stuk ontving ik opzigtelijk die afgevaardigden [13]). Bij den naam van afgevaardigden dacht ik aan de *Canum legati ad Jovem* van Phaedrus [14]). UE. kan zich overtuigd houden, dat ik er een berigt *naar waarheid,* sine ira et studio [15]) op stellen zal. Afgevaardigden der gemeenten!!! van Sleeuwijk, Dussen en Sprang. *Dii boni, quis temperet a risu* [16]) ? !

Ik dank UE. *hartelijk voor uwe belangstelling* en ben,

WelEdGeboren Heer en Vriend,
UEds dr en vriend,
C. W. PAPE.

Neen ik werk niet en vermoei mij met geene zaken. Mijne vrouw zou het mij wel beletten. Maar ik kan mij toch het denken niet beletten, want waartoe zoude ik dan hersenen hebben? Te Almkerk blijft altijd een regt goede *kern.*

283. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 7 Oct. 1835.

Herv. Eered.
8 Oct. 1835 *no. 1 P.*

Heusden, den 7. Oct. 1835.

WelEdGebooren Heer en Vriend!

. . . . [17])

De Scholtiaansche factie laat de vlerken hangen; en als het waar is, dat men stellig verhaalt, dat S(cholte) den winter in Am-

---

[12]) Hiermede is het ook in no. 281 genoemde rapport over het formulier van onderteekening bedoeld; vgl. hierboven no. 241.

[13]) Bedoeld zijn de onderteekenaars van de rekwesten, die door de afgescheidenen in de provinciën Gelderland, Zuidholland en Noordbrabant gezamenlijk aan den Koning werden gezonden; vgl. hierboven no. 239, noot 21.

[14]) Titel van één der fabels van Aesopus door Phaedrus (boek IV, fabel 17): *De afgevaardigden der honden bij Jupiter.*

[15]) Sine ira et studio = zonder toorn en vooringenomenheid.

[16]) Goede goden, wie zou zich van lachen kunnen onthouden?

[17]) Het begin handelt over een administratieve aangelegenheid.

sterdam zal doorbrengen, waarheen hij reeds zijne zwangere vrouw en meid heeft gedepêcheerd, dan zal het gemompel erger worden en de reeds in stilte heerschende ontevredenheid toenemen. Mogt hij in het voorjaar een nieuwen geestelijken —?— veldtocht willen openen, dan zal men zien, hoevele troupen hij op de been zal brengen.

Heden vergadert het Provintiaal Kerkbestuur; ik hoop, dat het met haast zal handelen. Ik heb gisteren aan Ds Donker C(urtius) geschreven om advis, „wat te doen, in geval het Provintiaal Kerkbestuur, in plaats van de Heeren gaaf af te zetten, hun 3 maanden bedenkenstijd geeft en zij inmiddels voortgaan met zich tegen de orde te verzetten".

Ons Bestuur had eene commissie benoemd om te Almkerk met den Predikant en Kerkeraad te spreken, en te zien, of men denzelven tot de orde kon terugbrengen. Deze Commissie schreef en bepaalde ook den dag harer komst, doch Van Spall werd bang en deed het met een brief af, welke bezorgd werd, toen de Almkerkers vergaderd waren. Dat is vlak verkeerd, want het idee: „zij durven niet komen", kwam ogenblikkelijk bij allen op, en in het antwoord op Van Spall's brief maakte men de juiste opmerking over het onbetamelijke dezer handelwijze. Inderdaad, onze Praeses is welgezind, maar fermiteit — is wat anders. Ik zal mij in het Bestuur beklagen over de geheele Commissie. Dit confidentiëel. Hoe krasser houding wij aannemen, des te beter.

Mijn goede, brave, helderdenkende, kundige vriend *Keer*, substituut secretaris van het Provintiaal Collegie van Toezigt te 's Bosch is niet meer. Het roodvonk sleepte hem weg in weinige dagen. Houd het ervoor, dat dit een *verlies* voor onze kerkelijke provintie is!

Van Rhee is op reis en heeft zijne gemeente ledig laten staan. Niemand wil ook voor hem prediken. Bij zijne jongste huisbezoeking deed hij de deur open en vroeg overal: „zijt gij bekeerd?" Was het antwoord: och wij wenschten het wel! dan hernam hij: dan heb ik hier niets te doen! Ziedaar den — Dienaar van Christus??? o! o! o!

In den loop dezer week zal ik het rapport op de Scholtiaansche procuratores [18]) zenden. Haast zal er wel niet bij wezen, en het komt mij voor, dat het Fabiaansche: *„cunctando restituit rem"* [19]), hier toepasselijk is. Hoe langer de gedeputeerden naar antwoord wachten, des te beter. Ik hoop niet, dat het den Koning in den droom zelfs in de gedachte zal komen, om een gunstig appointement te verleenen, want dan zeilt eene tallooze massa naar Dordrecht heen.

Ik ben, God dank, hersteld op de krachten na. Zondag hoop ik eens te prediken. Ook mijne lieve Caroline is hersteld en dus Hallelujah!

Ik wenschte wel eens bij UE. te zijn en veel te praten. Maar praat ik dan nu niet? vergeef mijn gepraat en geloof mij,

WelEdGebooren Heer en Vriend,
UWEdGeb. d(ienst)willige vriend,
C. W. PAPE.

---

[18]) Procuratores = bestuurders, beheerders. Vgl. no. 239, noot 21.
[19]) Door te talmen heeft hij den staat weder opgericht; gezegd van Q. Fabius Maximus.

284. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 12 Oct. 1835.

Herv. Eered.
14 Oct. 1835 *no. 1 P.*

Heusden, den 12. Oct. 1835.

WelEdGebooren Heer en Vriend!

Juist met uwen geëerden van den 9. dezer ontving ik ook het berigt van Ds Donker C(urtius) omtrent de afzetting van B(rummelkamp). 't Is kras gehandeld; of men iemand bij ons Provintiaal Kerkbestuur vinden zoude, die zoo per analogiam art. 74 van het Reglement op de tucht zoude appliceeren [20]), betwijfel ik. Ik had Ds D(onker) C(urtius) om advis gevraagd, „hoe te handelen in geval ons Provintiaal Kerkbestuur aan v. Rhee en Meerburg tijd van bedenken verleende en deze inmiddels voortgingen met zich tegen de wet te verzetten; of het Klassikaal Bestuur dit goedschiks zoude moeten aanzien?" Zijn advis was — mijne opinie —: *neen!*, maar ik durfde mij op mijzelven niet verlaten.

Ik schreef daarom aan Donker, omdat ik vrees voor de slapheid van het Provintiaal Kerkbestuur. En van achteren blijkt het, dat Papa Van Heusden er sterk voor was, aan de sectarissen tijd van beraad te geven; intusschen heeft dit Bestuur thans eene commissie — Prins, Augustini en Verschoor — benoemd, om voor dezelve v. Rhee en Meerburg en vervolgens de Kerkeraden te citeeren, terwijl Van Spall mij heeft verzocht, Augustini te informeeren, wanneer v. Rhee van zijne reis geretourneerd zal zijn, om zeker te zijn, dat hij de citatie in handen krijgt.

Ik had gehoopt, ik had *verwacht,* dat het Provintiaal Kerkbestuur voor deszelfs jongste vergadering de beklaagden zoude hebben gedagvaard en een besluit genomen, daar ik mij gehaast had om 14 — zegge veertien! — dagen tevoren het Kerkbestuur al de stukken tot de sectarissen betrekkelijk toe te zenden, zoodat er waarlijk weinig te delibereeren viel, daar men hunne eigene verklaringen van muiterij in handen had; dan men heeft den

---

[20]) Het Prov. Kerkbestuur van Gelderland had Brummelkamp den 7den Oct. 1835 uit zijn ambt ontzet, „met verdere bepaling, dat deze uitspraak dadelijk effect" zou „hebben, ook in het geval dat de bezwaarde van dit vonnis mogt appelleeren aan de Synode; in welk geval hij als afgezet predikant zich zal hebben te onthouden van alle de deelen van zijne dienst tot op het tijdstip van de definitieve uitspraak der Synode"; zie *Officiëele Stukken*², blz. 323. Deze bijkomende bepaling was gemaakt naar analogie van art. 74 van het Reglement van Opzigt en Tucht: „Eenig kerkelijk ambtenaar, door een Klassikaal Bestuur in zijn ambtsberoep zijnde geschorst, en zich beroepende op het Provinciaal Kerkbestuur, zal hangende het appèl, zijn dienstwerk blijven waarnemen, ten ware het Klassikaal Bestuur, om gewigtige redenen, bij het vonnis had verklaard, dat de schorsing niettegenstaande het appèl zoude moeten effect sorteren, in welk geval, hangende het onderzoek ten principale, in de schorsing door het Provinciaal Kerkbestuur geene verandering zal mogen worden gemaakt."

l a n g e n weg ingeslagen. *Meliora speremus* [21]). Ik zal heden nog aan Augustini schrijven, hoe men met Brummelkamp heeft gehandeld en hem opwekken tot doortasten.

Van Rhee is thans te Bekerke in Walcheren en heeft aldaar tweemaal gepredikt. Ongelukkig heeft de tegenwoordige Predikant [22]) van Bekerke thans een zwaren strijd wegens zijne onwaarde om het Evangelie te verkondigen! Nu Van Rhee zal hem wel op de been helpen. Dit berigt weet ik van Moorrees door *Den Ouden* te Amsterdam.

Moorrees laat mij zeggen, „dat Scholte laatst te Genderen heeft gepoogd te collecteeren, omdat hij zeide *f* 1600.— noodig te hebben. Bitter viel dit de Genderschen tegen, want daar Scholte altijd zóóveel had opgegeven van gelden, die hij bij duizenden zeide ter dispositie te hebben, zoo wachtte men geene collecte. Nergens is men ook meer op den penning dan te Genderen, en geen wonder dan, dat men zijne bedelpartij euvel opnam en hem ronduit zeide, dat hij hen bedrogen had." Ik verwacht, dat hij langs dien weg geheel zijn invloed zal verliezen, want de Gendersche regtzinnigen houden oneindig vaster aan den buidel dan aan de Synodus van Dordrecht.

Te Veen zal men zich *stellig* niet afscheiden. Velen zijn Van Rhee moede. Hij laat fiks [23]) zijne beurten stilstaan, maar hij kan ook niemand krijgen.

Aan Ds Donker heb ik verzocht, het Klassikaal Bestuur van Bommel opmerkzaam te maken op Ds Hanewinckel te Hemert, die ook geene gezangen laat zingen, en och ja, ook al regtzinnig wil zijn, om — van Hemert beroepen te worden.

Onze Minister heeft mij een zeer verpligtenden brief willen schrijven [24]). Z.Exc. schijnt bezwaard! maar met Gods hulp komt alles in orde.

Broese uit Breda meldt mij, dat het in Groningen erg is; dat men daar 's nachts op de graven voor de kerken ligt etc. etc. en dat alles naar Van Velzen te Drogeham stormt. Die ellendige Van

---

21) Meliora speremus = Laten wij hopen op betere dingen.

22) H. J. Buddingh (1810—1870); 1834 predikant te Biggekerke; 1836 na ontslagneming en afzetting reizend prediker; 1844—1848 predikant bij de Christelijk Afgescheiden gemeente te Groningen; daarop naar Amerika; in Nederland teruggekeerd, stichtte hij een vrije gemeente te Goes.

23) Fiks = op flinke, krasse wijze.

24) Bedoeld is ongetwijfeld een schrijven naar aanleiding van Pape's *Handelingen van het Klassikaal Bestuur van Heusden omtrent den gewezen predikant H. P. Scholte en zijne aanhangers,* 1e en 2e stuk, 's Gravenhage, 1835. Den 21. September bood Pape hiervan een exemplaar aan den Koning aan. In zijn begeleidend schrijven merkte hij op: „Ik vond mij verpligt tot handhaving der kerkelijke wetten tegen Scholte, die ongelukkiglijk vergeten konde, dat de ware orthodoxie eenes Christenleeraars daarin bestaat, dat hij door leer en voorbeeld onder Gods zegen, zooveel in hem is, het licht des evangelies rondom zich verspreide en de leden zijner gemeente tot goede en deugdzame menschen vorme." Na zijn rapport van 8 October no. 15 hiertoe door den Koning geautoriseerd, schreef de Minister van Eeredienst aan Pape: „Zijne Majesteit heeft uw twee stukjes met welgevallen aangenomen en zegt U voor de inzending dank" [Herv. Eered. 13 Oct. 1835 no. 1].

Velzen, die *hier* het gedrag van Scholte, bij de Wed. van Ds Schuilinge [25]), eertijds predikant te Drogeham, zoo afkeurde! Men kan op weinige menschen meer rekenen.

In deze streken is het thans zeer stil. Pape te Sprang houdt zich ferm en de opkomst en het zingen der gezangen is — talrijker dan ooit bij een der vroegere predikanten. De actie brengt reactie te wege.

Ik noem mij aanbevelende met hooge achting,

WelEdelgebooren Heer en Vriend,
UWEdGeb. dv. dr en vriend,
C. W. PAPE.

P.S. Indien UE *Prins* van Chaam eens kondt aansporen — is zulks bij dezen noodig — om met kracht te handelen? Ik zal Augustini schrijven.

285. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 27 Oct. 1835.

Herv. Eered.
29 Oct. 1835 *no. 1 P.*

Heusden, 27 Oct. 1835.

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Post nubila — Phoebus [26])! Ik schrijf met genoegen dezen brief, uit hoofde van deszelfs inhoud.

Scholte is thans te Amsterdam of te Gorkum. Zeker is het, dat hij te Genderen niet is en aldaar ook in de eerste weken niet komen zal. Naar het schijnt, moet er — op wat wijze dan ook — eene onderlinge verwaarborging van kosten, voor de regtzinnigheid te betalen, tusschen hem en de voornaamsten van Genderen bestaan. Hoe dit zij, hij heeft aan zijnen vriend Van der Beek — de rijkste, stijfste en dweepziekste boer uit Genderen en zwager van Joh. Branderhorst — eene rekening gezonden van *f* 1400.— gulden, die men bij omslag dan zoude moeten vinden. Dit heeft aanleiding gegeven tot groot misnoegen, althans moeten er hooge woorden tusschen S(cholte) en Van der Beek gerezen zijn, waarvan het gevolg is geweest, dat de Genderschen zich ontsticht hebben gevoeld, en begrepen, dat zij wel eens bedrogen zouden hebben kunnen zijn geworden. *Stellig* is dit, dat de factie geheel in de war is, en bijaldien zij nog een geheel uitmaakt, dan veel gelijkheid heeft op een uiteengeschoten quarré. Hier komt bij, dat Scholte, die zooveel opgaf van voor de armen te zullen zorgen, dat het hun door zijn toedoen aan niets zoude ontbreken, thans aan den Meester geschreven heeft, dat er voor de 30 armenkinderen op zijne school voortaan

---

[25]) O. Schuilinge (1765—1830); 1802 predikant te Tjerkgaast, 1805 te Drogeham c. a., 1816 te IJlst, 1819 te Wijk.

[26]) Post nubila Phoebus = na regen komt zonneschijn.

niets meer zoude betaald worden, terwijl er voor de armen zelve weinig of geene hoop meer bestaat, om van zijnentwege gealimenteerd te worden. Hoe dit bevalle en welke invloed dit bij zoovelen make, die alleen om den broode Scholtianen en 1618-ponders waren, behoef ik niet te schrijven. Met één woord, men is met de zaak verlegen, verward; men weet slechts één ding, dat men zottelijk gehandeld heeft. Alles zal dus, zooals het mij voorkomt, wel te Genderen afloopen en de geheele geschiedenis zal het pendant tot het „*parturiunt montes*" [27]) zijn.

En te Veen? Nooit kan Van Rhee ons Bestuur beter in de hand werken, dan hij werkelijk doet. Sedert 4 weken is hij afwezig en in die vier weken is er slechts éèns — des namiddag(s) ten ½ 4 ure eergisteren 8 dagen — gepredikt. De man heeft zijne beurten niet eens besteld en noch kerkeraad noch iemand verzocht, daarvoor zorge te dragen. Hij is nu tegen Donderdag 29 dezer voor de Commissie te 's Bosch geciteerd, maar daar zijne vrouw niet weet, wáár hij zich thans ophoudt, en ook van zijne terugkomst geene kennis draagt, is het niet te vermoeden, dat hij in 's Bosch compareeren zal [28]). Het is te hopen, dat de Provintiale Commissie moeds genoeg zal hebben, om hem bij default [29]) te veroordeelen. Ik voor mij heb plan, vanwege het Klassikaal Bestuur morgen *de Ouderlingen en Diakenen* van Veen aan te schrijven en te vragen, waarom er niet gepredikt wordt en welke pogingen er door den Predikant en Kerkeraad zijn aangewend, om de beurten vervuld te krijgen etc., etc., met kennisgeving, dat het Bestuur zich verpligt zal rekenen, om voor de *verlatene* gemeente te zorgen etc. Te Veen zelve begint men ook de oogen te openen en te begrijpen, dat men bedrogen is.

De Almkerker is ook geciteerd. Hij blijft in zijne gemeente prediken, maar om de gezangen bekreunt hij zich niet.

De geest verbetert merkelijk. Men hoort van Scholte naauwlijks meer spreken, en nu hij zelf het hazenpad schijnt te verkiezen, veroordeelt hem menigeen, die anders in stilte zijner partij was toegedaan. Te Aalburg komen de afvalligen weder allen ter kerke; te Sprang is het doodstil, en op een woeligen zomer volgt een kalme herfst. Of Scholte nieuwe wapens smeedt, weet ik niet; maar dit weet ik wel, dat zijn invloed eenen ongeneeslijken knak gekregen heeft.

Ziedaar wat ik wilde schrijven. Ik hoop dat de kerkelijke berigten uit andere streken even voldoende zal [30]) zijn.

Ik heb laatstleden Zondag weder tweemaal gepredikt en het is

---

[27]) Parturiunt montes (nacetur ridiculus mus) = de bergen gaan zwanger, maar er zal slechts een belachelijke muis geboren worden.

[28]) Twee dagen later meldt Pape echter: „Van Rhee is gisteren na een afwezigheid van vijf weken met de stoomboot Veen voorbij en naar 's Bosch gevaren. Zijne vrouw heeft hij dus niet eens een bezoek gegeven!!! Te Veen is Meerburg aan de stoomboot aangezet en heeft de reis mede naar 's Bosch gedaan, zoodat de beide Paleologen toch voor eene commissie heden verschenen zijn" [Herv. Eered. 3 Nov. 1835 no. 2 geheim].

[29]) Default = afwezendheid, niet verschijnen. Bij default veroordeelen = bij verstek veroordeelen.

[30]) Lees: zullen.

vrij wel afgeloopen. Na aanbeveling en betuiging van onbepaalde hoogachting, noem ik mij,

WelEdelgebooren Heer en Vriend,
UWelEdGeb. dv. dr en vriend,
C. W. PAPE.

286. Brief van H. E. Verschoor te Sleeuwijk aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 7 Nov. 1835.

Herv. Eered.
11 Nov. 1835 *no. 1 P geheim.*

Sleeuwijk, den 7en November 1835.

. . . . [31]

Het is UWEG. bekend, dat de predikanten Meerburg en Van Rhee — Almkerk en Veen — voor eene commissie uit het Provinciaal Kerkbestuur zijn gedagvaard en verschenen.

. . . .

De zaak waarover zij onderhouden zijn, is door onze Commissie hoogernstig, bedaard en kalm met die Heeren, gedurende ruim 4 uren behandeld. *Ds Van Rhee* gaf de sterkste blijken van onverzettelijkheid, doch de Heer *Meerburg* zou zich best laten vinden; maar hij heeft zich te veel afhankelijk gemaakt van het volk en zich te veel prijsgegeven aan inblazingen van Scholten cum suis, dan zich vrij te kunnen gevoelen in zijne handelingen. Daarom zullen beide wel volharden in hunne ongehoorzaamheid aan de kerkelijke verordeningen, en er blijft dus niets over dan hen uit de dienst te ontzetten, en deze gevolgen zijn hun voorgehouden. Ds Meerburg scheen hiervoor beducht te zijn. Ds Augustini zeide mij bij deze gelegenheid, dat het besluit der Provinciale Synode van Zuidholland te Breda in 1807 — meen ik — gehouden, ten aanzien van het laten zingen of afgeven der Evangelische gezangen [32]), ZijnEd. onbekend was. En daar *Veen* en *Almkerk* destijds tot Zuidholland behoorden en deze besluiten voor hen verbindende zijn, gelijk beide beklaagden ook erkenden dat zij ze in hunne kerkeboeken vonden, zoo zal ik trachten dezelve van de eene of andere plaats in dezen omtrek te doen afschrijven en bij de eerste vergadering van het Provinciaal Kerkbestuur hetzelve met den inhoud bekend maken, daar de overtreding dezer zoo duidelijke verordeningen eene der hoofdredenen is van hunne demissie. De besluiten zijn geloove ik van de jaren 1807 en 1808. Het doet mij leed, dat ik UHEG. zoo lange en bij herhaling met deze aangelegenheden lastig valle, maar mijne belangstelling in dezelve en de zaak zelve strekken mij ter verschooning.

Ik heb de eer met hoogachting te zijn,

UwWEG. dv. dienaar,
H. E. VERSCHOOR.

---

[31]) De weggelaten gedeelten van dezen brief betreffen de samenstelling van het Provinciaal College van Toezicht.

[32]) Zie deel I, blz. 298, noot 1.

287. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan J. E. Verschoor te Sleeuwijk, 11 Nov. 1835.

Herv. Eered.
11 Nov. 1835 *no. 1 P geheim.*

Den Heere J. E. Verschoor ...
te Sleeuwijk.

's Hage, 11 November 1835.

WelEdelgeboren Heer!

. . . . [33]

P. S. Ik verwonder mij over de scrupule van den Heer Augustini ten aanzien van het niet dadelijk voorhanden zijn der Resolutie van de Zuidhollandsche Synode omtrent de Evangelische gezangen, daar het bekend is, dat deze Synode evenzoo als alle de andere derzelver gebruik heeft bevolen, terwijl ook de beide beklaagden zelve erkennen, die in hunne kerkeboeken te hebben gevonden. Naauwkeurigheid is goed, maar wel te onderscheiden van de vrees om zijne handen in koud water te branden. Intusschen is uw plan zeer doelmatig, om aan die scrupule door een afschrift tegemoet te komen. Ik wenschte wel dat *alle* de leden van het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbraband uwen ijver en uwe werkzaamheid bezaten.

(JANSSEN).

288. Brief van Ds A. Luberti Augustini te 's Hertogenbosch aan Ds C. W. Pape te Heusden, 29 Nov. 1835.

Herv. Eered.
1 Dec. 1835 *no. 2 P geheim.*

's Hertogenbosch, d. 29. November 1835.

Amice, ik kan mij thans eerst zetten tot meer volledige beantwoording uwer laatste missiven. Van Rhee en Meerburg zijn Dingsdag ll. afgezet. Wij hebben den Gouverneur daarvan kennis gegeven, en tevens in consideratie, of het niet noodzakelijk ware tot beveiliging der ringbroederen, die dáár, te Veen en Almkerk, moeten prediken, en tot bewaring van orde en rust ten goede der opgezetenen, om eenige militie derwaards te detacheren, en wel vóór Zondag den zesden December aanstaande, vermits alsdan de vervulling der predikbeurten door naburige leeraren een aanvang moet nemen.

Afschriften der uitspraken zullen aan de bezwaarden en aan hunne kerkeraden door onzen bediende tegen Dingsdag of Woens-

---

[33]) Over andere aangelegenheden.

dag aanstaande, zoo ik hope, in handen komen, en wanneer ik vaardig geholpen worde door copyisten, tegen denzelfden tijd ook aan het respective Classicale Bestuur. Ik melde dit zoo spoedig mogelijk vooraf aan U, opdat terstond alle de maatregelen, die door omstandigheden en naar reglementaire bepalingen vereischt worden, zouden kunnen worden genomen. Gij kunt daarbij dan aanhalen ons besluit van 24 November ll. en U daarop beroepen. Te dezer zake schrijft mij Verschoor onder den 25sten ll. woordelijk ook dit: „Aan den Heer Pape zal UEd. voorzeker wel eenige bijzonderheden meedeelen. Ontwijfelbaar moet het ontzet dadelijk effect sorteeren volgens art. 22 in verband van art. 21 van het Reglement op de Kerkelijke tucht, alsmede volgens art. 1, 16, 77 van het Reglement op de Vacaturen; terwijl het appel op de Synode niet als regel wordt aangenomen, maar de belanghebbenden volgens art. 79 [34]) des Reglements van Tucht de *toelating tot het appel* eerst moeten aanvragen."

Aan den Kerkeraad te Sprang zou worden gezonden een herderlijke brief, ontworpen door den President en Dingsdag l.l. goedgekeurd door de overige leden des Bestuurs, en is verstaan tevens opzigtelijk den Kerkeraad te Veen en de drie kerkeraadsleden te Almkerk te beginnen met de beproeving van hetzelfde zachter middel, of het, in vereeniging met de exempelen, die men helaas! gedwongen wierd aan de Leeraren te stellen, mogte dienen om tot andere gedachten, immers tot gehoorzaamheid of meer gezeggelijkheid te brengen. Te Almkerk wil ik geloven, dat stoffe in de gemeente zij, om de wederstanders te vervangen. Maar te Veen?! Zet men daar den bestaanden Kerkeraad af, welken anderen benoemt men dan in de plaats? Want geheel de kudde is het daar immers eens met den Herder? En nu deze, gelijk zijn medestander te Almkerk; hadden deze niet, evenals Scholte, na het verhoor voor de classicale gecommitteerden behoren gesuspendeerd te worden door het Classicale Bestuur? Gij waart of wierdet toen ziek en hebt dit waarschijnlijk of mogelijk zoo niet ingezien. Maar wij, in de laatste vergadering delibereerende en met rijper oordeel de zaak van naderbij beziende, gevoelden er leed over, dat het niet geschied is, daarom, dat dit nu de oorzaak zoude kunnen worden van eventueele weigering der geremoveerden, om zich aan onze uitspraak te onderwerpen vóór het expireeren van den tijd, die met appel en de nadere uitspraak der Synode moet verloopen. Na herhaalde en lange en breede beschouwing en afweging der reglementaire artikelen hiertoe betrekkelijk, en na vrij levendige discussie en aan-

---

[34]) Klaarblijkelijk is art. 80 bedoeld. Nadat in art. 79 bepaald is, dat hij die bij de Synode in beroep wil gaan, daarvan binnen vier weken moet kennis geven aan den President van het Prov. Kerkbestuur, schrijft art. 80 voor: „Insgelijks zal hij, binnen vier weken na het ontvangen der uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur, een verzoekschrift om tot het beroep te worden toegelaten, met bijvoeging van hetgeen hij voor zijne zaak dienstig mogt oordeelen, moeten inzenden bij den Secretaris van de Synode...."

De tevoren genoemde bepalingen hebben betrekking op het onmiddellijk verlies van traktement, het direct in functie treden van den Consulent enz.

dachtig horen en wederhoren van elkander, hebben de leden geene termen of vrijheid gevonden om den Gelderschen voorgang [35]) te volgen, en hebben ook minder geschroomd daarvan af te zien, omdat hunnes oordeels na de afzetting dadelijk de prediking en verdere ambtsverrichtingen behoren te worden gestaakt.

't Zal mij benieuwen of er militairen, en van welk corps, infantery of cavallerie, er zullen uitrukken. Ik heb al gedacht, wanneer dezelve Protestantsch waren en van gezangboeken voorzien, en wanneer zij dan, te V(een) en te A(lmkerk) de godsdienst bijwonende, ten aanschouwen en aanhooren van degenen, die er zich zullen laten vinden, de Gezangen medezongen: dit zou helpen en werken. 't Zou welligt moeijelijk te bewerkstelligen zijn. Doch — dit herhale ik — het zoude werken. Mogte overigens niets meer door kracht noch door geweld behoeven te geschieden. Ten aanzien der predikanten durft men gerust in overweging geven, of zij hun lot niet hebben verdiend. Doch boeren, voor overreding naauwelijks vatbaar en die weinig of niet te verliezen hebben, terwijl anderen veel verliezen *kunnen* bij beschimpt of niet geëerbiedigd gezag, — die boeren dan, kon men die laten zitten! Ik schrijve maar wat ik daar denk, zonder daarop te staan en het gevend voor een beter.

Zooals onze provinciale kerkbesturen bestaan uit verstrooide en verre vaneenverwijderde leden, die zonder kosten en moeite en ongemak vooral in den winter niet kunnen vergaderen, is het waarlijk geen doen. En dat ik hier, na gescheidene samenkomst, voor executie etc. etc. alléén moet zitten! Het heeft mij getroost, dezer dagen uit cordate monden te hooren, dat het geen leven is. Ik lijde eronder, ligchamelijk, geestelijk, benadeel mij ook voor den predikstoel. Door de goedheid van collega Van der Loeff [36]), heden voor mij predikende, kan ik — *sit venia verbo!* — van den zondag een werkdag maken en arbeiden eens dóór. Anders *kwam* ik er niet dóór. En sedert April 1834, toen Scholte begon te woelen en, mag ik niet ook zeggen, door diversie, afleiding, te intrigueeren, — sedert dien tijd dan is mijn arme hoofd niet uit de spanning geweest, die ik niet anders dan helsch kan noemen.

Wees zoo goed, den Heer Van Spall, in voldoening aan zijn verlangen, van den inhoud dezer te verwittigen — den *hoofd*inhoud tenminste.

Nu, tot alles wat er gedaan moet worden, licht, wijsheid, veerkracht, sterkte, geluk!

Achting, heil, groetenisse, aanbeveling

a(ls) s(teeds)

de uwe

AUGUSTINI.

---

[35]) Voorgang = voorbeeld; zie over dat Geldersch voorbeeld hierboven noot 20.

[36]) M. M. Schim van der Loeff (1803—1870); 1827 predikant te Meerkerk, 1830 te Barendrecht, 1835 te 's Hertogenbosch; 1864 emeritus.

289. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 30 Nov. 1835.

Herv. Eered.
1 Dec. 1835 *no. 2 P geheim.*

WEdGeb. Heer en Vriend!

Na acht dagen wachtens ontvang ik gisteravond dezen nevensgaande, dien ik terug verzoek. Het Provinciaal Bestuur had de Kerkeraden ook moeten afzetten, want zoo zij quasi zich submitteeren, dan verblijft aan hen altijd het beroep, en ik had gehoopt, te Almkerk en te Veen helderdenkende regtzinnige predikanten te zien. Wie weet, hoe het nu nog loopen zal. Voor afscheiding in massa te Veen en Almkerk ben ik niet beducht, maar hoop van harte, dat er militairen op de beide plaatsen mogen gecantonneerd worden. Ik wenschte, dat ik allen, die in 's Hage eenigen invloed hebben, mijne innige overtuiging kon mededeelen, dat zoo men niet alleen ferm, maar ook spoedig handelt, alles vanzelf zal teregt komen; dat de groote hoop over regtzinnigheid schreeuwt zonder haar te kennen, en bij wijze maatregelen ligt te leiden is.

Scholte heeft drie beroepen — ? —; één naar Amsterdam, een naar Gorkum en — een naar Genderen!!!

Mag ik UEd. praealabel verzoeken — wat ik ex officio nader zal doen — om te willen zorgen, dat de traktementen dezes loopenden quartaals, volgens de wet, ten mijnen name geordonnanceerd [37]) worden. Ik verzocht zulks ook vroeger ten opzigte van Scholte, doch er is niet aan beantwoord. Als quaestor heb ik dan er eenig voordeel van en kan mijne verschotten incasseeren, dat anders zoo moeijelijk gaat.

Van Rhee doopte gister 8 dagen eenige kinderen, maar zeide: Gij die geene ledematen zijt en uwe kinderen ten doop brengt, moet niet antwoorden.

Indien de Gouverneur geen militairen bezorgt, stuur ik naar Veen en Almkerk meo jure [38]) — ? — de marechaussée. Er *mogt* wat voorvallen.

In haast maar met achting,

WelEdelgeb. Heer en Vriend,
UwE. dv. dr en vr.,
C. W. PAPE.

Heusden, 30 Nov. 1835.

---

[37]) Ordonnanceeren = lastgeven tot uitbetaling.
[38]) Meo jure = krachtens mijn recht.

290. Missive van den Procureur Crimineel van Noord-brabant aan den Procureur Generaal, 7 Dec. 1835.

Herv. Eered.
16 Dec. 1835 *no. 5.*

(kopy) *Den Heere Procureur Generaal.*

Policie.
no. 10, 856.

's Hertogenbosch, den 7. Decb. 1835,
na posttijd.

Ten vervolge op mijnen brief van den 29. des vorigen maand no. 10, 832 [39]) heb ik de eer, UwHoogEdelGestr. te berigten, dat de openbare godsdienstoefeningen, door de Heeren Ringpredikanten gisteren te *Veen* en *Almkerk* verrigt, regelmatig en zonder de minste belemmering of onrust waargenomen zijn, behoudens dat ter laatster plaatse in twee onderscheidene huizen door particuliere personen ten getale van plus minus 40 à 100 hoofden, in het ééne aan het hoofd hebbende *Jan,* zoon van den assessor *H. de Jongh* aldaar, dezelfde die nu eenige weinige weken wegens stoornis van den openbaren godsdienst correctioneel veroordeeld is geweest [40]), godsdienstoefeningen gehouden zijn, welke vereenigingen echter door de marechaussées bedaardelijk zijn ontbonden en waarom zij van deze voorkomst [41]) geen procesverbaal hebben geadresseerd; terwijl ik meer van ter zijde onderrigt ben, dat gisteren ook te *Emmikhoven* even gelijk godsdienstoefening ten huize nog wel van den Burgemeester en ten getale van 40 personen zoude zijn gehouden; en van alle welke voorkomsten ik den Heer Gouverneur heb geïnformeerd.

De Procureur Crimineel in de provincie Noord Braband,
(get.) JAN VAN BLARKOM.

291. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 14 Dec. 1835.

Herv. Eered.
15 Dec. 1835 *no. 1 geheim.*

Heusden, den 14. Dec. 1835.

WEdGeb. Heer en Vriend!

Ik ben letterlijk verwaaid door al de tijdingen, die mij heden zijn geworden, en verward door al de berigten, die mij zijn medegedeeld.

---

[39]) Kennisgeving van de afzetting van de predikanten Van Rhee en Gezelle Meerburg.

[40]) Hoogstwaarschijnlijk heeft deze veroordeeling betrekking op de ongeregeldheden, die in het voorjaar van 1835 in de kerk te Almkerk plaats hadden in verband met het zingen der Evangelische gezangen; zie hierboven no. 123.

[41]) Voorkomst = iets, dat voorkomt, gebeurtenis.

Te Veen scheidt zich het grootst — ? — gedeelte af; dat valt dus *tegen* mijne opinie uit. Een zekere Heer Bouchard berigtte mij, dat er geen 10 huisgezinnen zouden overblijven. Scholte is er geweest, die de hoofden op hol heeft gebragt. Ik heb dadelijk, daar de geheele Kerkeraad bij missive aan het Bestuur zich heeft afgescheiden, ons Klassikaal Bestuur zich als Kerkeraad laten constitueeren, en zoo straks gaat dito brief aan kerkvoogden en notabelen af, die, och ja, den stroom wel zullen volgen. Het Bestuur wordt dan tevens notabelen, indien de gemeente tot 150 daalt.

Te Almkerk hebben er zich reeds 300 afgescheiden; doch het is slechts een begin. Al de aanzienlijken houden zich goed en dáár heb ik mij niet vergist omtrent den kern die overblijft. Te Veen zullen wel enkelde goeden blijven, maar dat getal kan niet groot zijn, indien de elkanderen bevestigende geruchten *waar* zijn. De godsdienstoefeningen zijn, op kleinigheden na, ongestoord gebleven, en het hoofdbezwaar is dus *aanvankelijk* uit den weg geruimd. Ik zal nader van alles succesivelijk UE. informeeren.

Dank voor de kennisgeving van het Koninklijk Besluit [42]); ik heb dezelve dadelijk aan al de predikanten verzonden, met aanschrijving om ze van de predikstoel af te lezen, zooals ik gisterenavond heb gedaan.

Door menigvuldige drukten is het mij niet doenlijk, de attesten der kinder- en schoolgelden [43]) overmorgen in te zenden. Dus zal het Departement mij wel voor een paar dagen voor diligent willen houden.

UE. zal wel gezorgd hebben voor het ordonnanceeren der traktementen van Veen en Almkerk ten *mijnen* name? Jammer zoude het zijn, indien dat niet geschied ware.

Hedenmorgen waren drie predikanten bij mij en gelijktijdig twee expressen van Almkerk en Veen. Gelukkig dat Van Spall mij aanschrijvingen in blanco heeft gegeven!

Het Provinciaal Kerkbestuur heeft zijne herderlijke brieven nog niet geschreven en kan ze nu ook veilig terughouden, want de beide kerkeraden zijn reeds feitelijk afgescheiden.

Dat is het motif bij de meeste te Veen: „Ik scheide mij af, omdat ik bij de aanzienelijken anders geen slag werk meer heb."

Te Almkerk had zich Donderdag l.l. eene vrouw afgescheiden; de man komt thuis, verneemt zulks, loopt naar den stal en maakt al zijne koeijen en zelfs de melkbeesten los. De vrouw vraagt: Baas, wat doet gij? Het antwoord: ik ga mij van U afscheiden en de beesten eerst te Gorinchem verkoopen, want gij scheidt U van de

---

[42]) Bedoeld is het rescript van 10 Dec. tot afwijzing van de verzoeken om vrijheid en bescherming; zie hierboven no. 273.

[43]) Krachtens K. B. van 1 Aug. 1816 no. 65 ontvingen de Hervormde, Luthersche en Remonstrantsche predikanten uit de Rijkskas kindergelden van *f* 25.— per jaar, eventueel vermeerderd met *f* 25.— schoolgeld voor kinderen die de Latijnsche school bezochten, of met *f* 50.— akademiegeld, of *f* 100.— (later *f* 200.—) theologisch akademiegeld. Daartoe moesten door de betrokken kerkeraden geteekende attesten bij de scribas der Classikale Besturen worden ingezonden, die ze met bijgevoegde tabellen moesten indienen bij het Departement van Hervormde Eeredienst. Vgl. C. Hooijer, *Kerkelijke wetten*, blz. 387—399.

kerk af. Na lange woordenwisseling herriep de vrouw de scheiding en de koeijen bleven op stal.

Intusschen is er twist in de huisgezinnen allerwege, want het pro en contra is aan de orde. Moge het beter worden!

Ik ben,

WelEdelgeb. Heer en Vriend,
UWEd.Geb. dv. dr en vriend,
C. W. PAPE.

292. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 15 Dec. 1835.

Herv. Eered.
15 Dec. 1835 *no. 1 P geheim.*

WEdGebooren Heer en Vriend!

Tot op dit ogenblik heb ik geene de minste positive berigten van Veen, hoezeer het mij voorkomt, dat de geruchten omtrent eene algeheele afscheiding vergroot zijn geweest. Ogenblikkelijk na den ontvangst van het Koninklijk goedvinden, zond ik er een exemplaar van naar Veen aan den Burgemeester, die alles behalve gunstig voor de goede zaak gestemd is, en gaf hem daarbij tevens kennis van de optreding onzes Bestuurs als kerkeraad zijner gemeente. In antwoord schrijft hij mij, dat het Klassikaal Bestuur thans behoort te zorgen voor de armen, daar de diakonie zonder beheer is. Vriendelijk heb ik gerepliceerd, dat het Bestuur reeds desaangaande voorloopige maatregelen had genomen, hem dankende voor zijne belangstelling. Inmiddels heb ik den Consulent prealabele instructiën gezonden, hoe te handelen etc. De Burgemeester heeft, naar men zegt, zijne kussens uit de kerk laten halen en heeft de godsdienst bij de ringpredikanten op den 6. en 13. dezer *niet* bijgewoond, welk een gezet kerkganger hij anders ook is. De eerste godsdienstoefening is niet zoo geheel rustig afgeloopen. De Predikant althans heeft zich genoopt gezien, de onruststokers aan te spreken, die dan ook eindelijk zich stil hielden. De marechaussée was bij, maar niet in de kerk. Regt aangenaam was mij eene missive van den Gouverneur van gisteren, waarbij ZHEDGestr. mij meldde, den Burgemeesters instructiën te hebben doen toekomen omtrent de ongeoorloofde bijeenkomsten, en mij de aanvrage berigt van militaire bezetting te Veen en Almkerk aan den Prins Opperbevelhebber.

De aanzienlijksten te Veen hebben zich allen nog, naar het schijnt, niet verklaard over de afscheiding, en dit doet mij vermoeden, dat zij niet regt weten, welke partij te kiezen. Moge het Koninklijk Besluit hen tot nadenken brengen, want werkelijk heerscht er de grootste twist in de huisgezinnen en staan kinderen tegen ouders etc. op. Velen zullen wel afgeschrikt worden om *alles* voor het nieuwe systeem te betalen, want het zijn inderdaad — boeren.

Te Sprang heeft men eene keuze gedaan van ouderlingen en diakenen, waartegen predikant, leden van gemeente, kerkvoogden en

notabelen opkomen. Het geheele Gemeentebestuur keurt die keuze af, alleen de Kerkeraad houdt vol.

Ik schrijf zoo straks aan Pape, dat het Klassikaal Bestuur in dezen zonder nader onderzoek geen uitspraak kan doen, maar dat hij inmiddels noch met de afkondiging, noch met de bevestiging vermag voort te gaan. Ik zal de nieuwbenoemden bij mij laten komen, als President eener ad hoc commissie, en dan zullen wij hen doen verklaren of zij vóór- of tegenstanders zijn der kerkorde. Die verklaring, zooals ik ze hun zal afvragen, zal hen moeyelijk vallen om af te leggen, en dan worden hunne keuzen vernietigd, — Pape onthoudt zich van nieuwe te benoemen, — de Kerkeraad is dan onvoltallig, en — het Bestuur stelt dan eens eenen *goeden,* gezangenzingenden kerkeraad aan. Wij moeten hier doortasten.

Ik ben met hooge achting,

WelEdGeb. Heer en Vriend,

UWEdGeb. dv. dr en vr.,

C. W. PAPE.

Heusden, 15 Dec. 1835.

293. Missive van den Procureur Crimineel van Noordbrabant aan den Procureur Generaal, 22 Dec. 1835.

Herv. Eered.
4 Jan. 1836 *no. 19.*

(kopy)

Aan den Heer Procureur Generaal.

politie.
W. 10, 871.

's Bosch, den 22. December 1835.

Z.K.H. de Prins Veldmaarschalk, Opperbevelhebber des legers, heeft op den 16. dezer de noodige bevelen gelieven uit te vaardigen tot het doen marcheren van eene kompagnie van de 8e Afdeeling Infanterie naar *Emmikhoven,* om vandaar te detacheren naar *Veen* en *Almkerk* ten einde om zooveel desnoods, met gemeen overleg van de plaatselijke en algemeene politie, aldaar de rust te bewaren, ook waartoe de kommanderende Officier en de daarbij betrokkene Burgemeesters behoorlijk geïnstrueerd zijn; terwijl ik op den 13. dezer heb laten afgaan den brief, kopielijk hiernevens gaande [44]), doch waarop ik nog geen antwoord ontvangen heb.

De Procureur Krimineel in de provincie Noordbraband,

(get.) JAN VAN BLARKOM.

---

[44]) Een brief aan den Burgemeester van Klundert in zake de „woelingen" der Afgescheidenen aldaar. Zie hierover nader in Deel III.

294—304

„De laatste der vier predikanten, die uit hoofde hunner indecente adressen aan de Synode bij de kerkbesturen aangegeven" en vervolgens „van hun post ontzet" worden, is Ds S. van Velzen te Drogeham.

Zijn adres, dat door de ambtsbroeders uit de classis Dokkum, door hem tot medeonderteekening uitgenoodigd, ondubbelzinnig was afgekeurd, werd na afloop der Synode in handen gesteld van het Classicaal Bestuur. Dit besloot hem het onvoegzame van zijn adres onder het oog te doen brengen en tevens te doen onderzoeken, of hij inderdaad, zooals het gerucht wilde, zijn gemeente geraadpleegd had over het al of niet zingen van de evangelische gezangen.

Daar Van Velzen weigerde de van hem gevergde verklaringen af te leggen, ontstond er een kerkelijk geding, dat nog geruimen tijd had kunnen duren, zoo hij niet den 15den November 1835 van den kansel had medegedeeld, geen gezangen meer te zullen opgeven. Het Classicaal Bestuur vond daarin aanleiding, hem den 9den December d.a.v. provisioneel te schorsen. Twee dagen later ging Van Velzen tot afscheiding over.

294. Missive van Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Aug. 1835.

Herv. Eered.
30 Aug. 1835 *no. 1 P geheim.*

Dokkum, den 29. Augustus 1835.

HoogEdelGestrenge Heer!

. . . . [1])
Ik weet niet, in hoever UwHEG. misschien bij gerugte bekend is met het alhier voorgevallene op de Classis Plenair [2]). Moge ik daaromtrent het volgende mededeelen.

Na afloop der gewone werkzaamheden kwam daar Ds S. van Velzen, predikant te Drogeham. Ik had met eenige andere leden alrede de vergaderplaats verlaten, maar hoorde weldra, dat Van Velzen aan de predikanten, die daar nog gebleven waren, een adres aan de Synode voorgelezen en ter teekening aangeboden had, dat wegens toon en inhoud bij niemand bijval, maar algemeen afkeuring gevonden had. Daarna aan de maaltijd in het logement allen weder bijeen zijnde, kwam deze zaak andermaal ter sprake, en, zooals het wel meer gaat, de jongere en daardoor meer vurige leden maakten zich vooral meester van het gesprek en dit werd alzoo tamelijk geanimeerd, en daar de een al meer en eer dan de andere wilde zeggen, niet zeer ordelijk of veelbeteekenend, terwijl de Heer Van Velzen eindelijk de vergaderplaats verliet. Moet ik hem den lof geven, dat hij zich met onverzettelijke bedaardheid gedroeg, ik geloof echter gerust te kunnen verzekeren, dat van de andere zijde bij meerdere drift toch ook niets onbetamelijks gezegd of gedaan is [3]). De geheele geschiedenis zou op zichzelve van weinig beteekenis zijn, maar ik bemerke, van dezelve zijn zeer uiteen-

---

[1]) Over een financiëele aangelegenheid.

[2]) Een classikale vergadering, hier *plenair* (= vol, volledig) genoemd in onderscheiding met de vergaderingen van het Classicaal Bestuur, werd in elke classis gehouden op den laatsten Woensdag in Juni. Daartoe behoorden alle predikanten van het ressort en zooveel ouderlingen of oud-ouderlingen, als in iedere classis was vastgesteld. De taak van die classikale vergadering bestond alleen in het opmaken van nominatiën voor de keuze van den Scriba en de gewone leden van het Classicaal Bestuur, alsmede in het behartigen van de verschillende classikale fondsen.

[3]) De voorstelling van Van Velzen over het gebeurde is te vinden *Officiëele Stukken*^{2}, blz. 390—394; het adres van Van Velzen aan de Synode, *t. a. p.*, blz. 395, 396.

lopende, overdrevene gerugten, en het is daarom ook dat ik meende, het werkelijk gebeurde aan UwHEG. te moeten mededeelen. Maar daarbij, in de tegenwoordige omstandigheden wordt de zaak van eenig gewigt. Ik zag daar Ds Van Velzen voor de eerste maal, maar hij scheen mij dadelijk toe, iemand, geschikt en genegen om, misschien met meerdere bekwaamheid dan De Cock, gelijke rol te speelen. Hetgeen sedert gebeurd is, heeft mijn vermoeden bevestigd; en daar het Classikaal Bestuur van nabij in de zaak betrokken is, rekene ik mij verpligt, den loop die dezelve tot dusver genomen heeft, aan UwHEG. te berigten. Bij diep gevoel van onze verpligting en bij den besten wil om aan dezelve getrouw te zijn, gevoelen wij tevens het moeijelijke der behandeling van eene zulke zaak, die ligt de gewigtigste gevolgen heeft; en het is daarom dat ik de vrijheid neme, UwHEG. raad en teregtwijzing in te roepen, waar UwHEG. mogt oordeelen, dat zulks in het belang der Kerk noodig mogt zijn.

Het adres van Van Velzen in onze handen gesteld zijnde, dachtten sommigen, wij moeten hem voor de volle vergadering roepen, hem het onvoegzame van dat adres onder het oog brengen, vragen, of hij de daarin vervatte aantijgingen wilde herroepen of anders die bewijzen, en deed hij dit niet, de zaak verwijzen naar het Provinciaal Kerkbestuur. Ik intusschen drong erop aan, de zaak commissoriaal te maken, omdat ik vreesde voor vage, niets beteeken(en)de discussiën in zulke bijeenkomst; omdat ik meende, dat eene ordelijke behandeling *altijd* zulke commissie vordert en die dus ook mijns inziens *altijd* in het Reglement op kerkelijk Opzigt etc. gevorderd wordt; omdat ik begreep dat Van Velzen, zoo immer, dan nog eer bij zulke commissie dan in de volle vergadering tot submissie [4]) komen zou, en deed hij zulks niet, men hem tijd en gelegenheid geven mocht, zich te verantwoorden, opdat hij naderhand niet zou zeggen, dat men hem overvallen en overbluft had; maar vooral wilde ik eene commissie om de loopende gerugten wegens het gedrag van (Van) Velzen omtrent de Evangelische (gezangen), die gegrond bevonden zijnde, reeds op zichzelve de bemoeijing van het Classikaal Bestuur vorderden en (in) dat geval ook meerdere houding en grond tot eene kerkelijke procedure geven zouden, dan of [5]) men hem alleen wegens het adres actioneerde [6]). Spoedig zijn alle leden in mijn gevoelen getreden en het gevolg is geweest een besluit der vergadering, waarvan ik de vrijheid neme een afschrift hierbij te voegen [7]).

---

[4]) Submissie = onderwerping.
[5]) Of = indien.
[6]) Actionneeren = in rechten vervolgen.
[7]) Blijkens de Handelingen met het Classikaal Bestuur van Dokkum werd op de buitengewone vergadering van 19 Aug. 1835 een commissie benoemd, bestaande uit de predikanten Bekius, Hugenholtz en Westerloo, welke tot taak kreeg te informeeren naar de oorzaken van het adres van Van Velzen en voorts in de gemeente te Drogeham en speciaal bij de ouderlingen en diakenen de noodige berichten in te winnen „omtrent het zich verspreidend gerucht ten aanzien van de handeling van Ds Van Velzen omtrent 't gebruik der Evangelische gezangen". Zie A. Tjoelker, *Ds S. van Velzen en zijn beteekenis voor de Afscheiding in Friesland*, Leeuwarden, 1935, blz. 31.

Hoe moeijelijk de commissie naar Drogeham ook ware, ik heb gemeend (mij) aan dezelve niet te kunnen en mogen onttrekken, en samen hebben wij dezelve volbragt: eerst bij de Ouderlingen en Diakenen de noodige berigten ingewonnen en vervolgens v. Velzen gehoord. Het is mij onmogelijk, copiën van beide processenverbaal hierbij te voegen; mogt UwHEG. er eenig belang in stellen, dezelve te lezen, dan wil ik die gaarne vervolgens zenden.

Genoeg! Wij zijn stellig onderrigt, dat de Heer van Velzen de leden zijner Gemeente *van den predikstoel* heeft opgeroepen tot eene vergadering in de kerk en in die vergadering hen geraadpleegd heeft over het blijven gebruiken der Evangelische gezangen; men heeft intusschen daartoe geraden en besloten. Wij hebben vervolgens hemzelven gehoord. Wat zijn adres betreft, hij blijft bij hetzelve en beroept zich op *het gebeurde bij gelegenheid van de Classis van Dokkum,* op de *Christelijke betrachtingen van Prof. De Groot etc.* [8]) en het voorgevallene met Scholten en den candidaat Van Raalte [9]). En wat betreft het gebruik der Evangelische gezangen: het daaromtrent gebeurde in zijne Gemeente gaaf erkennende, heeft hij onder andere op de vraag, „of hij dan meende het *al* of *niet* gebruiken dier Gezangen afhankelijk te mogen maken van het gevoelen der Gemeente", geantwoord: *Zeker!* Overigs waren de Ouderlingen en Diakenen zeer geschikt. Deze gaven ons onder andere te kennen, dat hun Predikant opgestookt en medegesleept werd door Brummelkamp en Van Raalte, beide thans bij hem gelogeerd, en die op de beide voorgaande Zondagen voor hem gepreekt hebbende, dan ook geen van beide Gezangen gebruikt hadden. Van deze laatste bijzonderheid hebben wij in het procesverbaal, dat door hen en ook in dat, 't welk door Van Velzen geteekend is, melding gemaakt, of zulks hier of daar mogt te pas komen. Ook Van Velzen was jegens ons ordelijk en bescheiden, gelijk ik dan ook verzekerd ben, dat hij zich over ons niet kan beklagen.

Tot dusver is dan nu de behandeling der zaak gevorderd. Wij hebben v. Velzen herinnerd, dat hij naar art. 49 van het Reglement nu schriftelijk kan inleveren, wat hij ter zijner nadere verantwoording etc. mogt noodig rekene(n). Ik wensche wel, dat hij nu nog in de schuldbelijdenis moge komen, maar heb daarvan geenerlei verwachting, en wij zullen alsdan ons rapport moeten opmaken en het Bestuur in de volgende vergadering eenige uitspraak moeten doen. Zie ik wel, dan zal hetzelve — zoo tenminsten Van Velzen volhoudt — de zaak naar het Provinciaal Bestuur moeten (verwijzen), vooral omdat het Classikaal Bestuur incompetent is, *ook* omdat Van Velzen *alle* predikanten der classis van Dokkum be-

---

[8]) In Juli 1834 uitgegeven bij R. J. Schierbeek te Groningen: *Christelijke betrachtingen, Eene bijdrage tot de Stichtelijke lectuur, naar de behoefte dezer tijden,* door P. Hofstede de Groot, C. H. Herwerden C.Hz. en M. A. Amshof (allen te Groningen).

[9]) A. C. van Raalte (1810—1876); Mei 1835 bij zijn examen voor het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland afgewezen wegens zijn onbekendheid met de reglementen; na zijn afscheiding in Dec. 1835 predikant te Mastenbroek en Genemuiden, 1840 te Ommen; 1846 naar Michigan in Amerika, waar hij o. a. stichter werd van het latere Hopecollege.

schuldigt en wij toch wel niet regters in onze eigene zaak kunnen zijn. Ik herhale echter, de zaak is moeyelijk en eene goede behandeling in zekeren zin voor de geheele Kerk belangrijk, want v. Velzen c.s. zijn in staat, met der tijd de geschiedenis der geheele procedure in het licht te geven. UwHEG. zou mij dus hoogelijk verpligten met de mededeeling van alle zulke opmerkingen, als ons voor latere aanmerkingen op ons gedrag zal kunnen bewaren.

Het belang der geheele zaak en UwHEG. meermalen ondervondene inschikkelijkheid doen mij hopen, dat UwHEG. deze misschien te uitvoerige met eenig geduld leze en de vrijheid, die ik bij dezelve neme, mij ten goede houde.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer mij te teekenen,

HoogEdelGestrenge Heer,
UwHEG. ond(erdanige) dienaar,
P. A. C. HUGENHOLTZ [10]).

295. Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum, 2 Sept. 1835.

Herv. Eered.
30 Aug. 1835 *no. 1 P geheim.*

(minuut) *Den Heere P. A. C. Hugenholtz, scriba classis en predikant te Dokkum.*

Vertrouwelijk.

Weleerwaarde Heer!

UWEW. dankzeggende voor de mededeelingen omtrent de zaak met *Ds S. van Velzen,* vervat in uwe missive van den 29. Augustus ll., kan ik deswegens berigten, dat het oogmerk van het renvooi der adressen van *Brummelkamp* in Gelderland, *Van Velzen* in Vriesland, *Gezelle Meerburg* en *Van Rhee* in Noordbraband door de Synode aan de kerkbesturen dier drie provintiën vooral is geweest, om van deze predikanten stellige verklaring te vorderen van hunne onderwerping aan de bestaande kerkelijke verordeningen en kerkbesturen, en om desnoods schriftelijk belofte te vragen van hun voornemen om zich daarnaar in hunne ambtsbetrekking stiptelijk te zullen regelen. De inhoud toch van de adressen dier vier mannen was van dien aard, dat derzelver bedoeling meer dan twijfelachtig was gemaakt, terwijl tevens al wat men hoorde van hun gedrag — bijzonder omtrent de Evangelische gezangen en de vier vragen voor het Avondmaal [11]) — de verdenking nog versterkte.

Het rapport der Commissie door het Classikaal Bestuur van Dokkum benoemd, zal hetzelve waarschijnlijk aanleiding geven om zoodanige verklaring van *Ds Van Velzen* te vorderen. Met UWEW.

---

[10]) P. A. C. Hugenholtz (1790—1868); 1812 predikant te Vorden, 1827 te Dokkum; 1862 emeritus.

[11]) Vgl. Deel I, blz. 31 noot 4.

vrees ik echter, dat de man halstarrig zal blijven en in dat geval kan men wel niet anders, als de zaak over te brengen bij het Provinciaal Kerkbestuur, daar predikanten, die zich aan de kerkorde weigeren te onderwerpen, wel niet in functie kunnen blijven. Termen tot voorloopige suspensie schijnen er echter wel niet te bestaan, voor zooveel ik uit den uwen althans kan opmaken.

De gecommitteerden uit de drie betrokkene kerkbesturen naar de laatste Synode zijn overeengekomen, de classikale besturen, waarnaar de zaken moesten verwezen worden, zooveel mogelijk van inlichting te dienen, ten einde alles met zekere gelijkvormigheid mogt behandeld worden, voor zooveel althans verschil in den aard der zaak zulks kan toelaten. De Heer *Nieuwold* zal dus zeker bereid willen zijn om UWEW. vertrouwelijk alle verdere benoodigde inlichtingen te geven. Ik voeg hierbij simpele kopy der vragen aan *Gezelle Meerburg* en *Van Rhee,* door de Commissie van het Classikaal Bestuur van Heusden voorgesteld, welke U welligt min of meer van dienst kunnen zijn.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer mij te noemen,

Weleerwaarde Heer,
UWEW. dw. dienaar,
(JANSSEN).

296. Missive van Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 Sept. 1835.

Herv. Eered.
26 Sept. 1835 *no. 1 P geheim.*

HoogEdelGestrenge Heer!

UwHEG. dankzeggende voor deszelfs vertrouwelijke d.d. 2 September, neme ik de vrijheid, hierbij te voegen eene copie van het rapport der Commissie in de zaak van den Heer v. Velzen. In hetzelve heb ik die zaak, zoo goed mij mogelijk was, trachten uiteen te zetten. Mijns inziens kan het Classikaal Bestuur, indien de Heer v. Velzen zijne beschuldigingen van haten, lasteren etc. slechts eenigzins intrekt, de zaak ter eerster instantie met eene kleine censure afdoen. Maar blijft hij bij zijne aantijgingen en wil hij de verlangde verklaring niet afleggen en teekenen, dan moeten wij de zaak naar het Provinciaal Kerkbestuur verwijzen. En *in dat geval* wilde ik dit gewijsde *ook daarop* gronden, dat v. V(elzen) *alle* predikanten der Classis van Dokkum en dus ook ons beschuldigt en wij daarom onbevoegd zijn, hem te oordeelen.

De Heer Nieuwold verlangt mede, dat wij eene verklaring van onderwerping etc. vorderen, en *in geval die gegeven wordt,* de zaak ter eerster instantie afdoen. De censure die ZWEW. *in dat geval* schijnt te willen, komt mij echter streng genoeg voor. In geval van voldoende submissie zou ik die liever zoo zacht mogelijk zien. Maar ik geloof niet, dat het noodig zijn zal, hierover te raadplegen. Van Velzen houdt vol en wil geenerlei verklaring van onderwerping

teekenen. En *in dat geval* begrijpt ook de Heer Nieuwold, dat wij hem naar het Provinciaal Kerkbestuur moeten verwijzen, doch *desniettegenstaande* hem moeten censureren wegens het gebeurde met de Evangelische gezangen. En dit komt mij dan toch bedenkelijk voor. Werden die gezangen te Drogeham *niet* gezongen, dan, zeker, moesten wij dadelijk maatregelen nemen. Maar nu, wanneer de zaak ten principale toch bij het Provinciaal Bestuur behandeld wordt, dunkt mij dat het slechts strekken kan om die uit deszelfs geheel te brengen, wanneer het Classikaal Bestuur over een gedeelte een afzonderlijk vonnis geeft. Gezwegen nog van den schijn van hatelijkheid die daarin is, bij de beschuldigingen die de Heer v. V(elzen) tegen de Predikanten der Classis van Dokkum inbrengt.

UwHEG. gevoelt, dat hetgeen ik hier omtrent het gevoelen van den Heer Nieuwold mededeele *hoogst vertrouwelijk* is. Bijzonder aangenaam zou het mij intusschen zijn, indien ik *vóór* onze vergadering van den 30. eenige letteren van UwHEG. mogt ontvangen, en zulks *met terugzending van nevensgaande copie,* die ik bijzonder gaarne vóór onze vergadering terug had. Er is thans bij het Classikaal Bestuur zooveel te doen en te schrijven — terwijl alles meest op mij alleen aankomt —, dat het besparen van eene copie, die ik noodig heb, mij hoogst belangrijk is.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer mij te teekenen,

HoogEdelGestrenge Heer,
UwHEG. dv. dr,
P. A. C. HUGENHOLTZ.

Dokkum, den 24. September 1835.

297. Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum, 26 Sept. 1835.

Herv. Eered.
26 Sept. 1835 *no. 1 P geheim.*

(minuut)

Den Heer P. A. Hugenholtz, scriba classis en predikant te Dokkum.

's Hage, 26 September 1835.

WelEerwaarde Heer!

Met UWEerw. en de Heer Nieuwold ben ik het volkomen eens, dat, indien Ds Van Velzen de verlangde verklaring van onderwerping enz. wil afleggen, het hoofddoel bereikt is. De onvoorzigtige en dwaze handelwijze die hij gehouden heeft door bijeenroeping der gemeente, om over het al of niet opvolgen van kerkelijke verordeningen te raadplegen, verdient echter in alle gevalle eene ernstige berigting [12]), en zoo ook zijne hatelijke beschuldigingen

[12]) Berichting (verouderd) = terechtwijzing.

tegen zijne medebroeders in het adres aan de Synode, maar daarmede kan het afloopen, indien hij voor het vervolg zich onderwerpt, te eerder, omdat hier geen questie is over in het openbaar gedane beschuldigingen of in druk uitgegeven schriften, want dan werd de zaak van een geheel anderen aard.

Indien echter Ds Van Velzen de verklaring *niet* wil afleggen — waarvan de noodzakelijkheid door zijn vorig gedrag gebleken is —, moet er dadelijk aangifte aan het Provinciaal Kerkbestuur gedaan worden, omdat dan afzetting te pas kan komen. Wat het Classikaal Bestuur *inmiddels* en hangende die verwijzing naar het Provinciaal Kerkbestuur behoort te doen, hangt af van omstandigheden en kennis van localiteit, waarover ik, als daarmede niet genoegzaam bekend, niet kan oordeelen; dezelfde maatregel, welke in het eene geval noodzakelijk is, kan in een ander geval geheel onraadzaam zijn.

Met de meeste achting heb ik de eer enz.

(JANSSEN).

298. Missive van Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 2 Oct. 1835.

Herv. Eered.
3 Oct. 1835 *no. 1 P.*

HoogEdelGestrenge Heer!

Veronderstellende, dat het UwHEG. welligt niet onaangenaam zijn zal, spoedig onderrigt te worden, welke uitslag onze vergadering van eergisteren, met opzigt tot de zaak van Ds Van Velzen, gehad heeft, haaste ik mij UwHEG. het volgende te melden [13]).

Wij hebben al het mogelijke gedaan, om van Van Velzen *tenminsten* eene verklaring en belofte van onderwerping aan kerkelijke besturen en verordeningen te krijgen, hopende in dat geval de zaak immers ter eerster instantie bij ons Bestuur te kunnen afdoen, maar alle moeite daartoe is tevergeefs geweest. Van Velzen scheen erop gerekend te hebben, met ons in redentwist te zullen geraken over Formulieren, regtzinnigheid, afwijking daarvan etc. etc. Wij moesten hem natuurlijk zeggen, dat dit hier geensins te pas kwam, maar wij *tot handhaving van orde* dergelijke verklaring van hem vorderden. De man scheen dat echter *niet te willen* begrijpen; de besturen en wetten moesten slechts gehoorzaamd worden in zooverre zij regtzinnig waren en de regtzinnigheid handhaafden, en hij kon geene onderwerping of gehoorzaamheid beloven aan besturen, die zich anti-Gereformeerd toonden etc. etc. Het geheel leverde weder eene bedroevende proeve op van de stijfheid en onverzettelijkheid, bij grooten hoogmoed en eigenwaan, en de ellendige verwarring van denkbeelden, die bij deze menschen plaats heeft; terwijl ik het tevens daarvoor houde, dat de man het erop gezet heeft en verlangt, uit de Kerk gestoten te worden, ten

[13]) Zie voor een Extract uit de Acta: A. Tjoelker, *t. a. p.*, blz. 107.

einde dan als martelaar voor zijne zaak des te meerdere opgang te maken. Ik vreze voor de vermeerdering van onrust en verdeeldheid, die dit wederom in deze streken veroorzaken zal, en wensche dus niets hartelijker, dan dat de zaak nog eene betere wending moge nemen. *Wij* intusschen konden in de gegeven omstandigheden wel niets anders dan dezelve naar het Provinciaal Kerkbestuur verwijzen, gelijk dan ook het besluit daartoe met eenparigheid van stemmen genomen is. Intusschen hebben wij, overwegende dat de kerkelijke wetten en verordeningen voor het oogenblik te Drogeham worden opgevolgd, begrepen, dat ter handhaving van orde etc. niet dadelijk eenige provisioneele maatregel noodig is en dezelve dus ook niet genomen.

Daar ik alle stukken vóór de aanstaande vergadering van het Provinciaal Bestuur gaarne zoo spoedig mogelijk derwaarts wilde expedieeren, is het mij onmogelijk, een afschrift, zoo van het verhoor van Ds Van Velzen en zijne verklaringen voor onze vergadering, als van ons gewijsde in deze zaak hierbij te voegen. Mogt UwHEG. verlangen een en ander te zien, zoo wil ik de stukken gaarne overzenden.

Na aanbeveling heb ik de eer mij met de meeste hoogachting te teekenen [14]),

Hoog Edel Gestrenge Heer,
Uw HEG. zeer dv. dr,

P. A. C. HUGENHOLTZ.

Dokkum, den 2. October 1835.

299. Brief van Ds K. W. Wijchgram te Buitenpost aan Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum, 19 Nov. 1835.

Herv. Eered.
5 Dec. 1835 *no. 1 P geheim.*

A(mice) F(rater).

. . . .

Ik heb deze week vele menschen gesproken, die allen eenparig verzekerden, dat Ds v. Velzen Zondag l.l. verklaard had, de Ev. gezangen niet te *mogen* bezigen bij de openbare godsdienst; en hedenavond ontmoette ik ergens een kerkvoogd van Drogeham, die dit bevestigde, erbij voegende, dat Ds v. Velzen voorl. Zondag geene gezangen had laten zingen. Hij zeide tevens, dat de Drogehamsters

---

[14]) Den 16. Oct. d.a.v. berichtte Hugenholtz den Secretaris en Adviseur, dat de zaak van Van Velzen door het Prov. Kerkbestuur weer naar het Classikaal Bestuur was teruggewezen [Herv. Eered. 20 Oct. 1835 no. 1 P]. Daarop schorste het Classikaal Bestuur hem bij uitspraak van 15 October, zonder verlies van traktement, terwijl de schorsing zou aanvangen op den tweeden Zondag nadat de termijn van beroep op het Prov. Kerkbestuur (veertien dagen) zou zijn verstreken, of in geval van beroep, nadat het Prov. Kerkbestuur uitspraak zou hebben gedaan.

deze handelwijze afkeurden en meer en meer zich aan hem en zijne dienst onttrokken.

Dit te vernemen, was mij regt welkom, en bevestigde mij in mijn idee, dat wij, Ringpredikanten, in geval van vacature, aldaar *wel* zullen ontvangen worden.

. . . .

K. WIJCHGRAM [15]).

Buitenpost, den 19. Nov. 1835.

300. Missive van Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 27 Nov. 1835.

Herv. Eered.
5 Dec. 1835 *no. 1 P geheim.*

HoogEdelGestrenge Heer!

UwHEG. geëerde d.d. 18 Nov. j.l. heeft mij zeer verpligt, en betuige ik bij deze mijnen dank voor dezelve. Gaarne wil (ik) gelooven, met de Heeren Fockens [16]), Westerloo [17]) en vele anderen in ons oordeel over de Vriesche adressen gedwaald te hebben [18]). Maar het strekt mij dan toch tot uitstekend genoegen, dat UwHEG. zich wel wil overtuigd houden, dat wij desniettegenstaande welmenend en ernstig het goede willen bevorderen, zooveel en waar wij kunnen.

Wat betreft de zaak van den Heer v. Velzen: Op zijn appel

---

[15]) K. W. Wijchgram (1805—1870); 1827 predikant te Buitenpost.

[16]) H. F. T. Fockens (1794—1868); 1816 predikant te Goingarijp c.a., 1817 te Hellum, 1818 te Twijzel c.a.; 1867 emeritus; zoon van Lukas, den bekenden Sneeker predikant; door Hugenholtz getypeerd als „een zeer knap, liberaal godgeleerde."

[17]) L. D. Westerloo (gest. 1872); 1822 predikant te Lutkegast, 1824 te Tinallinge, 1829 te Augustinusga c. a., 1858 te Wons c. a.; door Hugenholtz getypeerd als „een man van een helder hoofd en goedgezind hart".

[18]) Uit een voorgaanden brief van Hugenholtz blijkt, dat genoemde predikanten, hoewel door de classikale vergadering met groote stemmenmeerderheid wederom bovenaan geplaatst op het zestal voor de benoeming van leden van het Classikaal Bestuur, door het Provinciaal Kerkbestuur onderaan op het uit het zestal opgemaakte drietal waren geplaatst, „omdat dezelve het Adres van vele Vriesche predikanten aan de Synode — om ten aanzien van de binding aan de belijdenis niets nader te bepalen — niet mede onderteekend hadden." Om zich en zijn ambtsbroeders van den „schijn van verkeerde gezindheden" te zuiveren, legt Hugenholtz de gronden voor hun weigering bloot. Voorts haalt hij bewijzen aan, om het op hen gelegde odium van niet liberaal te zijn te logenstraffen. In zijn antwoord merkt Janssen op, dat het doel van de Friesche adressen „alleszins loffelijk" was, maar dat de teekening van zoodanige stukken een vrije daad moest zijn en dat men om het niet-teekenen de verdiensten van Fockens en Westerloo ten departemente geenszins zou voorbijzien [Herv. Eered. 18 Nov. 1835 no. 1 P geheim].

aan het Provinciaal Kerkbestuur, waarin hij het Classikaal Bestuur van leugen en goddeloosheid beschuldigt, heb ik eene repliek ingezonden, die ik wel lust zou gehad hebben UwHEG. in copie mede te deelen; dit echter rekene ik thans minder noodig, omdat de geheele zaak weder eene andere, geheel nieuwe rigting genomen heeft. Zondag den 15.d. heeft v. V(elzen) van den predikstoel aan de Gemeente bekend gemaakt, *alsnu* omtrent de Evangelische gezangen en derzelver gebruik tot regt inzien gekomen te zijn en die Gezangen voortaan niet meer te willen gebruiken; en dit niet alleen, maar aan het Provinciaal Kerkbestuur heeft hij eene memorie gezonden, waarin hij genoemde verklaring herhaalt, met betuiging, in de vorige week tot licht in deze gekomen te zijn, Paulus ten voorbeeld van dergelijke spoedige verandering aanhaalt etc. [19]).

Het Provinciaal Kerkbestuur heeft dit stuk — 't welk ongeteekend was — gesteld in handen van het Classikaal Bestuur, „om naar de echtheid onderzoek te doen en om voorts in deze zoodanig te handelen, als hetzelve tot handhaving van wet en orde noodig zal oordeelen"; terwijl de Heer Nieuwold in *eene confidentiëele* mij schrijft, dat zijns achtens het Classikaal Bestuur na onderzoek deze zaak moet verwijzen naar het Provinciaal Kerkbestuur volgens art. 75, *intusschen Ds Van Velzen schorsende volgens art. 51* [20]).

De bedenking is mij opgekomen of, *hangende het appel van een vorig vonnis* en terwijl dus het Classikaal Bestuur daardoor in zekeren zin partij is van den Heer v. Velzen, men geene aanmerking zou kunnen maken, dat hetzelve weder als regter optreedt; terwijl toch de zaak van dien aard is, dat dezelve *dadelijk* ter eerster instantie bij het Provinciaal Kerkbestuur zou kunnen behandeld worden — en ik heb ook deze bedenking aan den Heer Nieuwold medegedeeld —; maar overigs ben ik volkomen overtuigd, dat eene zoo bepaalde uittarting en ope(n)lijke verguising van wet en orde spoedige voorziening vordert. Wij hebben dan ook reeds Woensdag den 25. d(ezer) V(an) Velzen voor eene commissie gehoord; dáár heeft hij de genoemde memorie als door hem gesteld en ingeleverd erkend en geteekend, en voorts bij zijne daarin gedane verklaring gepersisteerd, ter verdediging van dezelve de gewone argumenten van deze heeren bijbrengende [21]); en wij zullen dus nu wel spoedig eene bui-

---

[19]) Zie *Officiëele Stukken*², blz. 419—422.

[20]) Art. 75. „Bij het Provinciaal Kerkbestuur zullen onmiddellijk behandeld worden, bezwaren, welke, *ten einde eene afzetting in te roepen* tegen predikanten, kandidaten, ouderlingen of diakenen, òf door aangifte van een der leden, òf door bijzondere aanklagte bij hetzelve zijn gebragt; voorts zulke, welke door een Klassikaal Bestuur van dien aard geoordeeld worden, dat dezelve eene afzetting zouden behooren ten gevolge hebben, onverminderd in dit laatste geval het regt van het Klassikaal Bestuur tot eene provisionele schorsing in de dienst"...

Art. 51. „Wanneer nogtans de misdaad waarover de beschuldiging gaat, van eenen ergerlijken aard en tevens gerugtmakend mogt zijn, zoo zal het Klassikaal Bestuur, indien hetzelve voor de gegrondheid der aanklagt aanvankelijk gewigtige redenen vindt, den aangeklaagden provisioneel in zijne dienst kunnen schorsen, daarvan kennis gevende aan het Provinciaal Kerkbestuur."

[21]) Van Velzens verslag van het verhoor is te vinden in *Officiëele Stukken*², blz. 423, 424.

tengewone vergadering van het Classikaal Bestuur moeten houden, waarin ik niet twijfel, of het besluit zal overeenkomstig bovengenoemd advis van den Heer Nieuwold uitvallen. Ik hope nu des te meer, dat volgens ons verzoek aan Z.Exc. bij onze missive d.d. 15 Oct. no. 60, de ordonnantie [22]) van het traktement te Drogeham op mij zal geslagen worden. Overigs doet het mij genoegen, dat blijkens inliggende — die ik zoo vrij ben hier bij te voegen [23]) —, men zelfs te Drogeham het gedrag van v. V(elzen) begint af te keuren. Terwijl ik voor een paar dagen nog eene bijzonderheid gehoord heb, die, zoo dezelve waar is, Ds v. V(elzen) al in een zeer ongunstig licht doet voorkomen. Dezelfde man toch, die in zijne memorie aan het Provinciaal Kerkbestuur verklaart in de week vóór den 22. d(ezer) omtrent de Evangelische gezangen tot beter licht gekomen te zijn en toen *eerst* begrepen te hebben, dat hij dezelve niet mogt laten zingen, zou namelijk in de vergadering, die hij dezen zomer belegd heeft om de Gemeente over het gebruik dier Gezangen te raadplegen, een vrij hevig en scherp adres door de leden zijner gemeente hebben willen doen teekenen, waarin deze verklaarden en zich verbonden, de Gezangen niet meer te zullen zingen en die te Drogeham af te schaffen. De betere gezindheid van sommigen en ook vrees bij anderen zou deze poging van v. V(elzen) om *toen reeds* de Gezangen af te schaffen en zich daarbij door den wensch en het besluit der Gemeente te dekken, hebben doen mislukken. Bij ons onderzoek indertijd naar het gebeurde te Drogeham wist men de zaak nog een geheel ander aanzien te geven. Het was toen eenvoudige vrage en raadpleging, of men de Gezangen *al* dan *niet* zou blijven gebruiken, en het besluit tot het eerste scheen zelfs den Predikant niet ongevallig geweest te zijn. Het ware misschien niet onbelangrijk, het regte daarvan te weten, maar ik zie daartoe bijna geenerlei middel en in de tegenwoordige procedure tenminste kan een onderzoek daarnaar wel niet begrepen worden [24]).

In deze streken, ook hier te Dokkum, drijven de Separatisten hunne zaak met kracht; maar juist hun *over*drijven werkt in zeker opzigt nuttig. Want het is nu al zoo ver, dat Ds Koopmans [25]) en anderen, die vroeger den toeloop hadden, beginnen verketterd te worden.

. . . . [26])

Met de meeste hoogachting heb ik de eer mij te teekenen,

HoogEdelGestrenge Heer!

UwHEG. zeer dv. dienaar,

P. A. C. HUGENHOLTZ.

Dokkum, den 27. Nov. 1835.

---

[22]) Ordonnantie = lastgeving tot uitbetaling.

[23]) Zie hierboven no. 299.

[24]) Voor Van Velzens voorstelling van zaken, zie *Officiëele Stukken*², blz. 399—401.

[25]) P. D. Koopmans (gest. 1869); 1827 predikant te Drogeham c.a., 1833 te Rinsumageest c.a., 1856 emeritus; overleden te Nijkerk.

[26]) Het verdere van den brief handelt over zaken van geheel anderen aard.

301. Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum, 5 Dec. 1835.

Herv. Eered.
5 Dec. 1835 *no. 2 P geheim.*

(minuut) *Den Heer P. A. Hugenholtz, scriba classis, predikant te Dokkum.*

's Hage, 5 December 1835.

WelEerwaarde Heer!

Het schijnt dat Ds Van Velzen volstrekt in het lot zijner drie consorten wil deelen! *Brummelkamp* — dit is U bekend — is door het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland afgezet, *Van Rhee* en *Gezelle Meerburg* hebben — zooals ik gisteren vernam — hetzelfde lot in Noordbraband ondergaan. Zij maken een waardig geheel uit met De Cock en Scholte!

Ik zie niet in, wat het Classikaal Bestuur kan beletten, Van Velzen inmiddels te suspendeeren wegens een nieuwe daad. Hetzelve kan nooit voorkomen als partij, want indien het schelden van dien man zulks kan motiveren, zou het een beschuldigden gemakkelijk vallen, alle zijne regters in partijen te herscheppen.

Die handelwijze van Van Velzen, door U vermeld, omtrent die zoogenaamde vergadering te Drogeham, zou dan regt Jesuitisch wezen, en verdient daarom wel onderzocht en in het licht gesteld te worden.

. . . .[27]

Met hoogachting heb ik de eer te zijn enz.

(JANSSEN.)

302. Missive van Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum aan den Minister van Eeredienst, 14 Dec. 1835.

Herv. Eered.
17 Dec. 1835 *no. 16.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Herv. Kerk etc.

no. 82. *Dokkum,* den 14. December 1835.

Op heden bij het Classikaal Bestuur van Dokkum zijnde ingekomen eene verklaring van *S. van Velzen* d.d. Drogeham 11 December — heb ik het van mijnen pligt geacht aan U.Exc. afschrift van gen(oemde) verklaring bij deze aan te bieden[28]. Het is mij op dit

[27]) Het verdere van den brief handelt over zaken van geheel anderen aard.
[28]) Zie *Officiëele Stukken*², blz. 427, 428.

oogenblik nog onbekend, of de Heer Van Velzen de pastorie te Drogeham verlaat of daartoe aanstalte maakt en hoe het overigs te Drogeham gesteld is. Bij de moeyelijkheden die deze staat van zaken intusschen welligt in onderscheidene opzigten kan opleveren, zou het aan het Classikaal Bestuur zeker hoogst aangenaam zijn, eenige dispositie of inlichting te ontvangen, alvorens hetzelve eenige verdere stappen in deze behoefde te doen.

De Scriba van het Classikaal Bestuur van Dokkum,
P. A. C. HUGENHOLTZ.

303. Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum, 16 Dec. 1835.

Herv. Eered.
16 Dec. 1835 *no. 1 P.*

(minuut) *Den Heere P. A. C. Hugenholtz, scriba classis en predikant te Dokkum.*

's Hage, 16 December 1835.

WelEerwaarde Heer!

Bij het ontvangen uwer missive van den 14. dezer no. 82 aan den Heer Minister, haast ik mij UWEW. voorloopig eenige opmerkingen mede te deelen.

De afscheiding van *S. van Velzen* kan het Provinciaal Kerkbestuur niet verhinderen zijne ontzetting uit te spreken en wel ten spoedigsten, ten einde hem het radikaal van leeraar in de Hervormde of Gereformeerde Kerk te ontnemen.

Inmiddels, daar Van Velzen facto zijn post heeft verlaten, behoort het Classikaal Bestuur voor Drogeham te zorgen, als ware het eene vacante gemeente en door verdubbeling van ijver — vooral van den consulent — den invloed van Van Velzen tot vermeerdering zijner aanhangers tegen te gaan.

Indien er gevaar voor opschudding of onrust mogt zijn, dient het Plaatselijk bestuur te worden ingeroepen. Zoo er onder de afgescheidenen kerkeraadsleden mogten wezen, kunnen die niet meer als zoodanige fungeren.

Door kennisgeving aan kerkvoogden kan, zoo veel noodig, gezorgd worden voor de gemeentegoederen enz.

Behalve aan het Provinciaal Kerkbestuur, zal ook berigt moeten gegeven worden aan den Heer Gouverneur en aan het Provinciaal Collegie van Toezigt.

Voorts zoude ik UWEW. aanraden, U ten spoedigste aan te schaffen *de Handelingen van het Classikaal bestuur van Heusden in de zaak van Scholte* door den *Scriba Pape* in twee stukjes uitgegeven, bij de *Erve Doormans te 's Hage;* deszelfs inhoud kan veel licht geven.

Van Velzen is nu de laatste der vier predikanten — die uit hoofde

hunner indecente[29]) adressen aan de Synode bij de kerkbesturen zijn aangegeven —, welke van zijn post ontzet wordt; want Van Rhee en Gezelle Meerburg zijn in Noordbraband nu evenzoo afgezet als Brummelkamp in Gelderland.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn enz.

(JANSSEN).

304. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 17 Dec. 1835.

Herv. Eered.
17 Dec. 1835 *no. 16.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Het is U. M. bekend, dat vier predikanten zich aan de laatstgehoudene Hervormde Synode in zoo onbehoorlijke termen hadden geadresseerd en hunne wederstand tegen de bestaande kerkelijke verordeningen, bijzonder tegen het gebruik der Evangelische gezangen zoo stellig aan den dag hebben gelegd, dat de kerkbesturen waaronder zij behoorden, noodwendig tegen hen hebben moeten handelen. In hunne ongehoorzaamheid volhardende, zijn drie derzelve, de Heeren *Brummelkamp* van Hattem, *Van Rhee* van Veen en *Gezelle Meerburg* van Almkerk afgezet, zooals U. M. daarvan achtervolgens is onderrigt geworden.

De vierde was de predikant *S. van Velzen* te Droogeham onder de classis van Dokkum. In den aanvang scheen het, dat deze man op beteren weg zou te brengen zijn, maar van buiten opgezet, heeft hij vervolgens aan het kerkbestuur verklaart en van den predikstoel aan zijne gemeente afgekondigd, dat hij geene Evangelische gezangen meer wilde laten gebruiken. Nu moest het Classikaal Bestuur wel overgaan tot zijne schorsing[30]) en tot verzending der zaak aan het Provintiaal Kerkbestuur van Vriesland. Dan, de Heer *Van Velzen* heeft nu de langmoedigheid, waarmede hij was behandeld, beantwoord door de inzending aan het Classikaal Bestuur van eene acte van afscheiding, welke in buitensporigheid en hatelijkheid naauwelijks weerga heeft en waarvan ik daarom de vrijheid neem een afschrift hiernevens te voegen[31]).

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.
v. PALLANDT v. KEPPEL).

---

[29]) Indecent = ongepast.
[30]) Op 9 December 1835.
[31]) Dit stuk is te vinden *Officiëele Stukken*², blz. 427, 428. Van Velzen stelde er ook het Provinciaal Kerkbestuur van in kennis, dat hem den 13den Januari 1836 uit zijn ambt ontzette; vgl. A. Tjoelker, *t. a. p.*, blz. 38.

305—318

In de drie Noordelijke provinciën gaat De Cock, in weerwil van den tegenstand, dien hij daarbij ondervindt, op verscheidene plaatsen over tot institueering van afgescheiden gemeenten, welke soms — te Uithuizermeeden b.v. — een vrij groot aantal leden tellen. Door hun samenkomsten tot niet meer dan twintig personen te beperken, gelukt het den Afgescheidenen over het geheel, vervolging te ontgaan.

In Overijsel wordt, blijkens onverdachte getuigenissen, zelfs uit een verloren rechtszaak voor de Afscheiding nog winst geboren. Merkwaardig is voorts de bedachtzame houding van den Gouverneur der provincie, die de samenkomsten der Afgescheidenen ongemoeid laat. Zoo kan Brummelkamp zonder stoornis te ondervinden te Rouveen een groote openluchtsamenkomst houden en daar een gemeente institueeren.

Ook te Amsterdam vormt zich een kleine afgescheiden gemeente. Hieromtrent worden belangrijke gegevens medegedeeld.

305. Rekwest van D. v. d. Werp e.a. te Uithuizermeeden aan den Koning, Sept. 1835.

Herv. Eered.
5 Oct. 1835 *no. 8.*

Zijn Majesteit den Koning der Nederlanden,
Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Sire!

Wij, ondergeteekende supplianten, geven met de verschuldigde eerbied en alle gepaste onderdanigheid, als vertegenwoordigers van de Gereformeerde gemeente des Heeren Jezu Christi te Uithuistermeeden, provincie Groningen, uit naam van die genoemde Gemeente, aan Zijne Majesteit met vrijmoedigheid kennis, dat wij ons met een getal van om de 200 ledematen en onderhoorige leeken [1]) en kinderen, bedragende een getal van ruim 300 zielen, hebben afgescheiden van de zoogenaamde Hervormde Kerk alhier, dewijl wij ons niet kunnen vereenigen met de thans bestaande Hervormde leer onzer dagen, maar dezelve beschouwen als onvoldoend tot zaligheid en geheel verbasterd van de waarachtige dienst onzer vaderen in geest en in waarheid.

Wij kunnen en wenschen, Sire! geen gemeenschap meer te oefen [2]) met het bovengenoemd Hervormd kerkgenootschap onzer dagen, maar ons te vereenigen met al dezulken, die zich daarvan afscheiden en terugkeeren tot het oud Gereformeerd geloof, aan wat plaats God dezelve ook vereenigd heeft, tot zoo lang als de geheele Gereformeerde Kerk hersteld tot het ware zaligmakende geloof terugkomt, waarvan zij is afgeweken, welke gegrond is op Gods Woord en de Formulieren van eenigheid van de jaren 1618 en 1619, en wij vrijheid voor God en onze gewetens kunnen en zullen vinden in hunne kerken op te gaan, waarvan wij thans verstooken zijn.

Deze afscheiding is geschied, Sire! naar aanleiding van artikel 190 tot 196 der Grondwet van het Koningrijk der Nederlanden, door Uwe Majesteit vastgesteld, dat alle openbare godsdiensten even gelijke vrijheid en bescherming zoude verleend worden; en waarom zouden wij naar Uwer Majesteits duur gezworene eed dan als Hersteld-Gereformeerden naar de Godsdienst onzer vaderen, dit

---

[1]) Onderhoorige leeken = volwassen doopleden, ook wel „bijwoners" genoemd; zie ook hierboven no. 72.

[2]) Oefen (Groningsch) = oefenen; vgl. K. ter Laan, *t. a. p.*, blz. 723.

vertrouwen in Uwe Majesteit niet stellen, dat ook ons die vrijheid en bescherming vergunt mag worden?

Daar wij als aanklevers en verdedigers der zuivere Gereformeerde waarheden, vervat in Gods Woord, waarop gegrond zijn onze Formulieren van eenigheid, waaraan wij ons verbonden hebben, als: de Heidelbergschen Catechismus, de Nederlandsche Gereformeerde Geloofsbelijdenis, de Dordtsche Canones en de Kerkenordening, opgesteld in de Nationale Synode, gehouden te Dortrecht; daar wij de stilste burgers, de vreedzaamste onderdanen en de gehoorzaamste opvolgers van Uwe Majesteits wetten zijn, wanneer die, zooals ze zijn moeten, niet tegen het Woord van God strijden en inloopen en onze conscientiën bezwaren, maar op Gods Woord gegrond zijn. Want onze leus is, Sire!: Vreest God, eert den Koning [3]; welke leus wij bereidvaardig in alles wenschen te betrachten, biddende dagelijksch voor (het) heil van U, o Koning, en uw gansch geëerd stamhuis, ja voor ons dierbaar Vaderland, dat het mag bloeijen in het kerkelijke en staatkundige onder Uwer Majesteits regeering en uwer nageslachten, maar smeekende bijzonder en bovenal voor den bloei en de vrede van Gods Sion en het geestelijk Jeruzalem hier op deze aarde.

1° Ons billijk verzoek is dan van U, o Koning, op eene vriendelijke en eerbiedige, doch dringende wijze, dat artikel 291 en eenige volgenden uit het Boek van Burgerlijk Strafregt op ons toch niet langer mag worden toegepast, als aanklevers van de oud beproefde waarheid en belijders van de waarachtige dienst van God, waar Uwer Majesteits voorvaderen zoowel als de onzen goed en bloed voor hebben feil gehad, opdat men ons niet onregtmatige vonnisse.

2° Dat het ons van Uwe Majesteit mag worden toegestaan om tezamen te komen in een verblijf, die wij zelfs gaarne wenschen aan te schaffen, hetzij boerenschuur of hetzij wij daartoe iets vervaardigen op onze eigene kosten, als Hersteld Gereformeerden, daar onze godsdienst uitoefenen door zingen, bidden en eene redevoering te laten verrigten door een daartoe bekwaam persoon in ons midden, om ons te stichten, welke wij zelve ook wenschen te beloonen, wanneer hij op den Dag des Heeren of andere dagen een woord tot nut voor onze onsterfelijke zielen mag spreeken.

3° In de hoop en de verwachting dat Uwer Majesteit ons gunstig zult hooren en aan ons billijk verzoek zult voldoen, te meer daar men onze (met ons) vereenigde geloofsgenoten uitsluit en uitwerpt van de bedeeling der armen in (de) hedendaagsche Hervormde Kerk, dat wij dan nu door Uwe Majesteit mogten worden in staat gesteld om onze verarmde medebelijders te kunnen onderhouden en van het noodige te voorzien, daar zij anders gebrek moeten lijden. Uwer Majesteit mag van regtswege wel personen zenden, die dan in onze godsdienstige vergadering verschijnende, kunnen zien of wij iets anders verrigten of iets anders bedoelen, als God naar Zijn bevel en onze gewetens te mogen dienen, als de dienst van God naar de wijze onzer vaderen hersteld.

Na onze belangens aan Uwer Majesteit voorgedragen te hebben, hopen wij dat het rijpelijk door U, Sire! mag overwogen worden en wij spoedig door Uwe Majesteit of van Uwentwege, o Koning,

---

[3]) 1 Petr. 2 : 17.

verblijdt met het berigt, om als Hersteld-Gereformeerden onze godsdienst te mogen uitoefenen in een zelfs gekozen verblijf, door een persoon in ons midden, door onszelf beloond, bestuurd, onder het opzigt van de ondergeteekende Commissie, belast met de directie onzer gemeente, als voorganger, ouderlingen en diakenen, uit naam van de gansche Gemeente bovengenoemd.

Na toewensching van Uwer Majesteits welzijn en die Uwes huizes, alsmede die van het heil van Kerk en Vaderland, noemen wij ons uwe getrouwe onderdanen, als volgt: [4])

D. VAN DER WERP, president.
S. G. WIERSEMA, ouderling.
B. J. GROENDIJK, „
P. J. RIEPEMA, „
W. J. BOS, diaken.
R. H. v. d. MOLEN, „
P. G. STENHUIS, „

306. Missive van den Officier van Justitie te Appingedam aan den Procureur Generaal, 3 Oct. 1835.

Justitie.
23 Dec. 1835 *no. 49.*

Aan den Heer Procureur Generaal
(kopy) *bij het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage.*

no. 1161. *Appingadam*, den 3. October 1835.

Sedert het algemeen bekend is geworden, dat bijeenkomsten van minder dan een en twintig personen, waarin de aanhangers van den afgezetten predikant *Hendrik de Cock* godsdienstoefeningen houden, geene termen tot regtsvervolging meer kunnen opleveren, hebben degenen, die zich met gemelden *De Cock* van het algemeen Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap hebben afgescheiden, zich bijna in ieder dorp in sectiën van *twintig* personen verdeeld, welke vooral op alle Zon- en Feestdagen, in daartoe aangewezen huizen vergaderen en onder de leiding van den eenen of anderen de godsdienst uitoefenen. Alles is te dien einde behoorlijk geregeld en georganiseerd; ieder gemeente heeft hare ouderlingen en diakenen en sommige zelfs zijn van leeraren, daartoe door *De Cock* op bepaalde tractementen aangesteld, voorzien. *De Cock* zelf is in de provincie *Groningen* hun algemeen Hoofd, bezoekt gedurig de door hem gestichte gemeenten, en is op dit oogenblik nog bezig met in mijn Arrondissement aan eenige derzelve eene bepaalde organisatie te geven.

Ofschoon het enkele keeren gebeurt, dat die bijeenkomsten uit meer dan twintig personen zijn tezamen gesteld en dat alzoo er eene regtsvervolging op kan volgen — gelijk in de voorgaande week zoowel met De Cock, als met een door hem te *Uithuistermeden* aan-

[4]) Het rekwest is ongedateerd, het is echter 30 Sept. 1835 door den Koning commissoriaal gemaakt.

gesteld Leeraar, met name *Douwe van der Werp*, het geval is geweest, die door de Regtbank, waarbij ik fungeer, op grond van art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt, ieder in het maximum der geldboete zijn verwezen —, zorgen de verbondene(n) er doorgaans wel voor, dat zij niet meer dan twintig in getal bijeen zijn, welk getal echter na verloop van een uur meestal door een nieuw twintigtal wordt vervangen, zoodat toch ieder lidmaat der op eene plaats aanwezige secte ten zelfden dage in de oefeningen kan deelen.

Werden de zoogenaamde Coccejanen aan zichzelven overgelaten, (zoo) zouden ongetwijfeld vele derzelve door tusschenkomst van de wettige predikanten tot het algemeen Hervormd kerkgenootschap kunnen teruggebragt worden; edoch *De Cock*, die dit wel inziet, weet dit telkens door zijne bezoeken vóór te komen, en dan door zijnen buitengewonen invloed op de gemoederen zijner toehoorders het telkens zoo verre te brengen, dat niet alleen zijne aanhangers in de aankleving van de door hem verkondigde leer bevestigd worden, maar dat ook steeds nieuwe medeleden worden aangeworven. Het spreekt van zelf, dat ieder dorp niet even gunstig voor hem gestemd is; echter is het zeker, dat men overal aanhangers van hem vindt; dat er bijna geene plaats is in mijn Arrondissement, alwaar hij geene bestuurders heeft aangesteld, en dat er in de gemeente *Uithuistermeden* omstreeks drie honderd leden zijner kerk bestaan, die eenen eigen leeraar — eenen afgezetten ondermeester, voornoemden *Douwe van der Werp*, — op een jaarlijksch tractement van *f* 450.— hebben, en dat *De Cock* er zich onlangs op beroemd heeft, dat de ledematen van de door hem overal gevestigde godsdienstsecte een getal van *vijf duizend* uitmaken; terwijl — indien men de loopende geruchten moet geloven — ieder hunner aan *De Cock* eene jaarlijksche bijdrage van een gulden moet leveren [5]).

Het kwaad, dat *De Cock* overal berokkent, is groot; tweespalt in de huisgezinnen, onverdraagzaam verkeer onder de dorpelingen, verwaarlozing van veeler beroep, bij sommige een volslagen fanatismus, en algemeen eene verguizing van de bestaande wettige leeraren — zijn er de gevolgen van; en het bevreemdt mij, dat de gedurige overkomst van *De Cock* naar de plaatsen, alwaar zijne aanhangers wonen, en welke gewoon is met eenen grooten toeloop van menschen gepaard te gaan, niet meer aanleiding heeft gegeven tot opschuddingen en baldadigheden.

Dat dit laatste soms niet achterwege blijft, is mij sedert eene maand gebleken. Trouwens, ik houd het daarvoor, dat vele van de tegenstanders van *De Cock* eindelijk overeengekomen zijn, om niet alleen hem van zijne aanhoudende reizen af te schrikken, maar ook om aan zijne voornaamste volgelingen de lust te benemen, om de gewone godsdienstige vergaderingen der Separatisten bij te wonen, en het is daaraan toe te schrijven, dat men in den avond

---

[5]) Den 8. April 1835 besloot een vergadering van afgevaardigden van afgescheiden gemeenten in Groningen en Drente, te Groningen bijeen, om Ds De Cock een traktement van *f* 700.— met vrije woning te geven. In 1837 werd het traktement op *f* 1000.— gebracht. Zie J. A. Wormser, *Hendrik de Cock — Een schat in aarden vaten* III — blz. 92, 93.

van den 20. September ll. *De Cock* en zijne aanhangers, die ten getalle van achttien personen te *Middelstum* ten huize van den broodbakker *W. J. Schuringa* bijeen waren, met geweld heeft verdreven; dat *De Cock* in den avond van den volgenden dag te *Uithuizen,* bij zijn retour uit een huis, alwaar hij geoefend had, door eene menigte lieden op weg is opgewacht, aangevallen en over de grond gesleept; en dat eenige zijner volgelingen, ook bij het teruggaan uit dergelijke vergaderingen, op andere plaatsen op weg mishandeld zijn geworden. Ik houd mij met het onderzoek naar de daders onledig, en heb reeds eenige van hen voor de Correctionele Regtbank doen dagvaarden.

Intusschen blijft *De Cock* zijnen eenmaal ingeslagen weg onverzettelijk bewandelen en laat zich daarvan noch door regterlijke veroordeelingen, noch door bedreigingen en excessen van eene hier en daar tegen hem opgewondene menigte afbrengen; waaruit, vooral wanneer beide partijen eens hare krachten tegen elkander zullen beginnen te meten, de schromelijkste gevolgen voor de rust en veiligheid der ingezetenen kunnen ontstaan.

Welke gepaste voorzieningen ten deze zullen kunnen en behooren genomen te worden, zal Uw HoogEdelGestr. beter dan ik kunnen beoordeelen. Wat mij betreft, ik deel geheel en al in het gevoelen van diegenen, welke overtuigd zijn, dat er geen einde aan dezen neteligen en bedroevenden toestand van zaken zal komen, zoolang de wetten niet veroorloven om de woelingen van *De Cock* met meerder klem tegen te gaan, en zoowel het door hem gedurig bezoeken van andere plaatsen in zijn kwaliteit van Opperhoofd der door hem gestichte Kerk, en de bijeenkomsten zijner volgelingen beneden de een en twintig personen, tot onderwerpen van regtsvervolgingen te maken.

Daar ik het van belang acht, dat Uw HoogEdelGestr. au courant [6]) worde gehouden ook van hetgeen er ten aanzien van *De Cock* cum suis in mijn Arrondissement voorvalt, heb ik vermeend Uw HoogEdelGestr. met het vorenstaande bekend te moeten maken, gelijk ik de eer heb bij deze te doen.

De Officier bij de Regtbank van
eersten aanleg te Appingadam,
(get.) P. G. SEVENSTERN.

307. Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 8 Oct. 1835.

Justitie.
23 Dec. 1835 *no. 49.*

Aan Zijne Excellentie den Heere
Minister van Justitie.

no. 1447. *'s Gravenhage,* den 8. October 1835.

Hiernevens heb ik de eer aan Uwe Excell. te doen toekomen het afschrift eener missive van den Heer Officier bij de Regtbank van

[6]) Au courant = op de hoogte.

eersten aanleg te *Appingadam*, de dato 3 dezer loopende maand, behelzende verscheidene belangrijke bijzonderheden omtrent den tegenwoordigen staat en voortgang der godsdienstige woelingen van den gewezen predikant *Hendrik de Cock* en zijne aanhangers. Hoezeer daaruit blijkt van de steeds toenemende stoutheid van dezen *De Cock* en ofschoon zijne handelingen meer en meer gevaar schijnen te voorspellen voor de openbare rust, is het mij echter voorgekomen, dat de handelingen, in de gezegde missive vermeld, niet vallen onder het bereik der *bestaande* strafwetten en alzoo voor geene regtsvervolging van mijne zijde vatbaar zijn.

Niettemin heb ik gemeend de oplettendheid Uwer Excell. bij hernieuwing op deze bedroevende woelingen te mogen vestigen, welke naar mijn gevoelen bezwaarlijk anders dan door de werking van *meer krachtige* wetsbepalingen dan de *tegenwoordig bestaande* en vooral door de toepassing van eenigen indruk makende gevangenisstraf, zullen kunnen worden beteugeld, — terwijl ik overigens vermeen aan Uwer Excell. overweging te moeten overlaten, of deze stand van zaken aanleiding zoude kunnen geven tot het nemen van eenige maatregelen, waardoor in de schijnbare ongenoegzaamheid van de bestaande bepalingen der Strafwet op dit stuk zoude kunnen worden voorzien.

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
A. W. PHILIPSE.

308. Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 9 Oct. 1835.

Herv. Eered.
14 Oct. 1835 *no. 1 P geheim.*

Assen, den 9 Oct. 1835.

WelEdelGestrenge Heer en Vriend!

. . . . [7]

Behalve dit kort, maar voor UWEG. voldoende en gewenscht antwoord op het ligchaam van UWEG. brief, moet ik ook nog antwoorden op UWEG. *P.S.* behelzende de vraag, hoe thans de Cockianen het in Drenthe maken ?

In het algemeen kan ik daarop antwoorden, dat zij zich thans vrij stil houden. Zij werven echter nog druk en nemen dus, schoon niet sterk, in getal nog toe. Intusschen kunnen zij nog niet nalaten om bij hunne bijeenkomsten het getal van 19 somtijds te overschrijden. Ten gevolge daarvan zijn een spreker van het Hoogeveen en 2 bewoners van huizen aldaar onlangs weer door de Regtbank alhier geboet met *f* 50.— ieder. Ook is toen De Cock weer geslagen in de boete van *f* 100.— en een Sickens van de Smilde, in wiens huis De Cock woont en voor een grooter getal gesproken had, in de

[7]) Het begin en het slot van dezen brief hebben betrekking op andere zaken.

boete van *f* 50.—; en echter houdt het hier en daar nog niet op, dat men in grooter getal bijeenkomt.

Toen De Cock hier voor ruim 14 dagen weer gecondemneerd werd, was hij niet praesent. Zijne vrouw verklaarde aan den citerenden deurwaarder, dat zij niet wist, waar hij was. Hij reisde toen de provincie Groningen rond om *zijne* gemeenten te bezoeken en eene nieuwe te Delfzijl te stichten. Op die reis heeft hij het wel eens erg gehad. Te Uithuizen b.v. heeft men hem in eene doornenheg gehad, waarin zijn aangezicht zeer geschonden is. Hadden de burgemeesters hem niet overal beschermd, dan was hij er denkelijk nog zoo goed niet afgekomen. In het begin der vorige week kwam hij hier tegen den avond van die reis terug, om verder naar zijne woonplaats de Smilde te gaan. In een oogenblik was het door Assen heen bekend, dat De Cock gearriveerd was, en nu zag men de vrienden uit de Jordaan en het Hanebijtersgangje, waar de meesten zijner aanhangers alhier wonen, de straten langs stuiven in vollen ren, om De Cock weer te zien, te spreken en te omhelzen. Toen beloofde hij hen, dat hij den volgenden Zondag hier zou komen om te prediken en te doopen, en dat heeft hij dan ook voorleden Zondag gedaan. Driemaal heeft hij hier toen dienst gedaan in onderscheidene huizen, en des voor- en namiddags heeft hij kinderen van zijne aanhangers gedoopt. Bij die gelegenheid zijn hier ook inwoners uit de gemeenten Rolde en Anloo geweest om hem te hooren en te spreken, zoodat het mij niet zou verwonderen, of men hoort binnenkort ook van eenige afscheiding in die Gemeenten; tenminste ik houde het er voor, dat zijn bezoek en werk van voorleden Zondag weder heeft gediend tot verdere uitbreiding van zijn rijk in dezen omtrek. Er was wel een drukke toeloop van jongelieden, vooral des avonds, bij het huis waarin hij dienst deed, en die lieden hadden het zoo druk over hem, dat hij weleens een onaangenaam woordje zal gehoord hebben, maar er was geen zweem van, dat men hem wilde molesteren.

. . . .

UWEG. geh. dienaar,
REDDINGIUS.

309. Brief van Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden aan den Minister van Eeredienst, 27 Oct. 1835.

Herv. Eered.
29 Oct. 1835 *no. 1.*

Uithuistermeeden, den 27. October 1835.

Aan Zijne Excellentie Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

HoogEdelGestrenge Heer!

Het belang van mijne en andere gemeenten doet mij de vrijmoedigheid nemen, dezen aan Uwe Exc. vertrouwelijk te schrijven.

In het laatst der vorige maand is er een rekwest — geteekend door 7 personen, zich noemende „vertegenwoordigers van de Gereformeerde gemeente des Heeren Jesu Christi te Uithuistermeeden, provincie Groningen", — aan Z.Maj. ingediend, behelzende verzoek om als herstelde Gereformeerden in een zelfs gekozen verblijf, op eigen kosten, godsdienst te mogen uitoefenen en niet langer aan art. 291 en eenige volgende uit het boek van burgerlijk Strafregt onderworpen te zijn. Dit rekwest, vanwege Z.M. gerenvoijeerd aan de Departementen voor de zaken der Hervormde Kerk en van Justitie, is vervolgens door den Heer Gouverneur der provincie Groningen gezonden aan het Plaatselijk bestuur van Uithuistermeeden om berigt en consideratie. Ik twijfele dus niet, of hetzelve zal wel eerlang bij Uwe Exc. terugkomen, en vind mij daarom in gemoede verpligt, met de toedragt van zaken, in 't rekwest vermeld, Uwe Exc. nader bekend te maken.

Het is ligt te denken, dat dit adres wederom een uitvloeisel is van den oproerigen geest des voormaligen predikants van Ulrum, die nu en dan deze en vele andere plaatsen bezoekt om onrust en scheuring te verwekken onder de anders vreedzame en voorheen in het stuk van godsdienst zoo eensgezinde inwoonders; trouwens het daarop staande zegel voor de 38 opcenten toont, dat hetzelve uit Drenthe — de woonplaats van H. de Cock — oorspronkelijk is [8]). Hij reist overal rond om gemeenten te stichten en stelt daartoe gewoonlijk 3 ouderlingen en 3 diakenen aan. Dit heeft hij voor eenen geruimen tijd reeds hier en elders gedaan; ja zelfs in mijne gemeente heeft hij onlangs den eersten onderteekenaar, D. van der Werp, tot prediker evenals eenen gewonen leeraar bevestigd. Deze jongeling, die, voorheen ondermeester in eene kleine dorpsschool zijnde, uit hoofde van verregaande dweeperij is afgezet, heeft zich op recommandatie van den Heer De Cock en begeerte van sommigen herwaarts begeven, om des Zondags 3 malen en ook in de week in verschillende huizen te oefenen tegen eene bepaalde bezoldiging in het jaar, zoo lang het hem niet van hooger hand mogt verboden worden.

Uwe Excellentie zal ligt begrijpen, welk eene verwarring en nadeel, zoo voor de goede zaak der godsdienst als voor de diakonie, in het vervolg hieruit ontstaan moet; te meer, daar men alles schijnt aan te wenden om het getal der Separatisten te vermeerderen; hetgeen evenwel in deze Gemeente tot nog toe, Gode zij dank ! niet volkomen naar wensch gelukken wil; want het getal der *ledematen*, die bij mij niet ter kerk gaan, maar zich in afzonderlijke huizen vereenigen, bedraagt 56 en de zoogenaamde onderhoorige *leeken* en *kinderen* misschien een getal van 150 of daaromtrent, hoewel zulks moeijelijk is juist te bepalen, vermits dikwijls in hetzelfde huisgezin man en vrouw, zoons, dochters en dienstboden onderling verdeeld zijn, zoodat de een zich aan de partij van De Cock, een ander zich aan onze Kerk aansluit. In allen gevalle is het door de rekwestranten opgegevene getal buitenmate vergroot, tenzij men eronder betrokken hebbe dezulken, die in nabijgelegene dorpen wonen.

---

8) Het gezegeld papier, dat voor rekwesten gebruikt moest worden, droeg het stempel van de provincie van herkomst.

Mijne Gemeente bestaat uit ruim 1700 zielen. Reeds meer dan 36 jaren heb ik dezelve bediend en had het bijzonder voorregt bij een ieder geacht en met volkomene goedkeuring gehoord te worden, ook zelfs door de 6 onderteekenaars, die voorheen mijne ijverigste aanklevers waren. Dan, sedert de Heer De Cock is begonnen rond te zwerven om de gemeenten te beroeren, is het hem gelukt, ook verdeeldheid en scheuring in mijne plaats te veroorzaken, waaraan deze en genen uit andere gemeenten almede het hunne hebben toegebragt; terwijl mijne betrekking als Praeses van het Classikaal Bestuur van Middelstum, toen De Cock in zijne dienst geschorst moest worden, mij zeer zeker geen goed gedaan heeft, hebbende De Cock juist hiervan gebruik gemaakt, om mij bij sommigen in verdenking te brengen. Voorheen had ik een bijna onbepaald vertrouwen bij *allen*, en het was dus in het belang van De Cock om mij, ware het mogelijk, dat vertrouwen te benemen, ten einde zijnen wrevel tegen mij te kunnen botvieren.

Ofschoon ik nu, naar der zaken gelegenheid, mij nog gelukkig moge rekenen, dat de woelzieke man slechts een gedeelte mijner talrijke gemeente van mij heeft kunnen verwijderen en er sedert eenigen tijd geen afvalligen meer zijn bijgekomen, terwijl ik zelfs nu en dan hoore, dat het reeds sommigen berouwt, hunne namen voor H. de Cock en D. van der Werp geteekend te hebben, zoo is het toch niet te berekenen, of hij op den duur misschien beter zal slagen, indien hij vrij en ongemoeid mag blijven handelen in het organiseren van gemeenten, aannemen van leden, doopen van kinderen, aanstellen van predikers enz.

Wenschelijk zoude het daarom zijn, dat de Heer De Cock op de eene of andere wijze in zijnen bijsterzinnigen ijver gestuit of hem het zoo schadelijk rondreizen konde verboden worden, en vooral, dat er termen bestonden om zulk eenen oefenaar als de, zich in het rekwest noemende, president Van der Werp het prediken of oefenen te kunnen verbieden. Hoe gevaarlijk toch zulk een persoon is, die eenvoudige en onkundige menschen in den waan brengt, dat hij met geslotene oogen, als buiten zichzelven zijnde, in den hemel en hel ziet, wie — zoo reeds overledene, als nog in leven zijnde en bij hem staande — zich aldaar bevinden, om van andere dwaasheden te zwijgen, — behoeft geen bewijs. Doch ik twijfele niet of dit alles zoude wel spoedig ophouden, indien men zulke waanzinnigen beletten konde, hunne geestdrijverij en valsche profetiën verder uit te kramen. En wat de zedelijkheid betreft, deze zoude hierbij grootelijks winnen. Immers die menigvuldige conventikels en nachtelijke bijeenkomsten geven ligt aanleiding tot zedeloosheid en ontucht, gelijk dan ook de uitkomst reeds geleerd heeft, dat de zoogenaamde geestelijke liefde spoedig in vleeschelijke overgaat, *ten gevolge waarvan* dan ook in deze gemeente nu reeds 4 paar jongelieden in het huwelijk zullen treden, waaronder de president of voorganger D. van der Werp zichzelven aan het hoofd bevindt.

Ik wenschte dus wel, dat het Zijner Majesteit onzen geëerbiedigden Koning op advys van Uwe Excellentie behagen mogt, om gedacht rekwest van D. van der Werp c.s. en alle soortgelijke aanvragen, die geen ander doel hebben dan het aanstoken van twist en tweedragt, te wijzen van de hand; in welk geval ik niet twijfele.

of de thans heerschende onrust en verdeeldheid zal van lieverlede verminderen en welhaast van zelve ophouden.

In de hope dat deze mijne wensch vervuld worde, en in het vast vertrouwen dat Uwe Excellentie, uit aanmerking van mijn doel om vrede te stichten en eenheid in de kerk te bewaren, mij dit schrijven zal ten goede houden, — geef ik mij de eer met de meeste onderdanigheid mij te noemen,

Hoog Edel Gestrenge Heer!
Uwer Excell. zeer gehoorzamen Dienaar,
J. J. DAMSTE.

310. Rapport van het Gemeentebestuur van Uithuizermeeden aan den Gouverneur van Groningen, 28 Oct. 1835.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Aan Zijne Excell. den Heer Gouverneur van de provincie Groningen.

no. 33. *Uithuistermeeden,* den 28. October 1835.

Onder terugzending van nevensgaand rekwest van Douwe van der Werp en cons. en de missive van Zijne Excell. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., geannexeerd aan de conductoire [9]) missive van den 9. dezer no. 2199, hebben wij de eer, daarop in alle waarheid te berigten:

Dat het ons ten eenemale onbekend is, welken last of vordering de rekwestranten hebben om te spreeken uit naam van omtrent 200 ledematen, welk getal zeer overdreven is, vermits het getal ledematen, welke zich van de Hervormde Kerk te dezer plaatse schijnt af te scheiden plm. 56 bedraagt, terwijl ook het getal leken en kinderen zeer vergroot is geworden. De kerkelijke gemeente bestaat uit plm. 1700 Gereformeerde zielen.

De personen die het rekwest hebben onderteekend, zijn:

Douwe van der Werp, een jongeling van plm. 24 jaren, voorheen ondermeester bij een ouden schoolonderwijzer, maar door de Commissie van Onderwijs waarschijnlijk om zijne gevoelens afgezet; en nu zijn bestaan op een anderen wijze moetende zoeken, is hij hier onlangs door de geseparеerden als oefenaar aangenomen. De andere onderteekenaren zijn de vijf eersten landbouwers en de laatste broodbakker van beroep en welke personen, volgens eene vroeger gegeven verklaring van D. van der Werp, door H. de Cock in hunne bediening waren aangesteld.

Wat de uitsluiting van de bedeeling der armen betreft, waarvan de rekwestranten gewagen, — deze is zeer gering en bestaat in het onthouden aan twee vrouwen van de wekelijksche bijlage [10])

[9]) Conductoir = begeleidend.
[10]) Bijlage = toelage.

in geld en brood; doch is aan haar de inwoning in het armenhuis niet ontzegd geworden.

Tot de afscheiding heeft de afgezette leeraar H. de Cock, welke zich nu en dan alhier vertoond, veel bijgedragen, als vermoedende[11]), dat die de goede ingezetenen daartoe aanzet en door hun geloofd wordt.

Wij kunnen onze verwondering niet verbergen over de klagte der rekwestranten, alsof de leer der Hervormde Kerk in de kerkelijke gemeente te Uithuistermeeden niet zuiver zoude verkondigd worden, vermits derzelver leeraar, Dom. J. J. Damsté, reeds sedert 36 jaren niet alleen hier, maar ook in alle omliggende plaatsen bekend staat voor een hartelijken voorstander der echte Gereformeerde leer overeenkomstig de Formulieren van eenheid, gelijk wij naar waarheid getuigen, te meer nog, daar het fungerend hoofd des bestuurs thans ouderling is van diezelfde gemeente; aan wier leer de rekwestranten S. G. Wiersema en cons. voorheen nimmer getwijfeld hebben, zijnde zij zelfs tot voor ongeveer één jaar nog de ijverigste aanklevers geweest van dienzelfden Leeraar, op wiens leer en gedrag hoegenaamd niets valt aan te merken, gelijk hij dan ook door de gemeente zeer geacht en bemind wordt[12]).

De provisioneel fung(eerende) Burgem(eester) en Assessoren van de Gemeente Uithuistermeeden,
H. B. JONKER.
Ter ordonn(antie) van dezelven,
J. H. v. d. MOLEN.

311. Missive van het Gemeentebestuur van Amsterdam aan den Gouverneur van Noordholland, 29 Oct. 1835.

Herv. Eered.
2 Nov. 1835 *no. 11.*

(kopy) *Aan den Heer Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland.*

no. 9578. *Amsterdam,* den 29e October 1835.

Wij haasten ons UHEG. een afschrift te doen toekomen van inliggend adres[13]). Wij rekenen het van dringend belang, dat UHEG. van den inhoud dadelijk kennis drage.

Wij hebben den Heer Directeur van Politie daarvan bereids geïnformeerd en ZWEG. een afschrift medegedeeld, terwijl wij de rekestranten hebben aangemaand, om zich van bijeenkomsten te

---

[11]) „Als vermoedende" beteekent waarschijnlijk: daar wij n.l. vermoeden.

[12]) Bij missive van 31 Oct. 1835 no. 14 wordt dit schrijven door den Gouverneur doorgezonden aan den Minister van Eeredienst, met het advies dat in het rekwest worde „gedifficulteerd".

[13]) Een adres van N. Obbes aan het Gemeentebestuur van Amsterdam, waarin de adressant mededeelde, dat Ds Scholte, ter gelegenheid van familiebezoek te Amsterdam verkeerend, in de openbare godsdienstoefe-

onthouden en geen stappen te doen, waardoor zij zich de straffen bij de wet bepaald zouden op den hals halen.

Wij verzoeken met den meesten spoed van UHEG. te vernemen, hoe verder in dezen te handelen.

Burgemeester en Wethouderen der stad Amsterdam,
(get.) F. VAN DE POLL [14]).
Ter ordonnantie van dezelve
(get.) W. J. BACKER [15]).

312. Missive van den Gouverneur van Noordholland aan het Gemeentebestuur van Amsterdam, 30 Oct. 1835.

Herv. Eered.
2 Nov. 1835 *no. 11.*

(kopy) *Aan Heeren Burgemeester en Wethouderen van Amsterdam.*

Haarlem, den 30e October 1835.

Ik heb de eer gehad te ontvangen Uwer EdelAchtbaren zeer vereerend schrijven van den 29e dezer no. 9578, met de daartoe behorende bijlage, welk een en ander door mij ter kennis van hooger bestuur is gebragt.

Het doet mij leed, dat er te Amsterdam omstandigheden hebben plaats gehad, die tot de kennisgeving dezer uit den aard der zaak tedere gebeurtenis hebben geleid.

Daar UEA. vermeend hebben, mij met den meesten spoed te moeten verzoeken om Haar bekend te maken, hoe in deze verder te handelen, komt het mij voor, dat die vraag hare algeheele oplossing vindt in de artikelen 291, 292 en 294 van het Wetboek van

---

ningen te zijnen huize was voorgegaan, dat hij na een grootere samenkomst op 25 October, door den Commissaris van Politie was bedreigd, en dat deze met de Grondwet en het Strafwetboek strijdige handeling voor de afgescheiden gemeente aanleiding was om zich aanstonds aan den Koning te adresseeren om bescherming enz., — terwijl de adressant aan het Gemeentebestuur verzocht, den Commissaris van Policie bevelen te geven om hun rust niet te storen. Zie *Adressen, ingediend door de Gemeente Jesu Christi te Amsterdam, welke zich om der conscientie wille heeft afgescheiden... Met eene voorrede door H. P. Scholte...*, 's Gravenhage, 1835, blz. 19—22.

[14]) Mr F. van de Poll (1780—1853); 1814 advocaat-fiscaal der middelen te water; 1822 directeur der belastingen in Noordholland; 1828—1836 Burgemeester van Amsterdam; 1840—1850 Gouverneur van Utrecht; meermalen lid van de Tweede Kamer en van de Provinciale Staten in Noordholland en Utrecht.

[15]) Jhr Mr W. J. Backer (1798—1851); sedert 1819 secretaris der gemeente Amsterdam.

Strafregt, naar welke wetsverordeningen ik UEA. verzoek, het beheer der policie te uwer stede niet alleen te verwijzen, maar hetzelve onder den stelligen last te brengen, zich dienovereenkomstig met den meesten nadruk en ernst te gedragen, daar de reeds plaats gehad hebbende en verder voor te nemene overtreding haar bewijs in den zonderlingen brief van den makelaar Obbes vindt.

Ik nodige UEA., mij met den verderen loop der zaak bekend te houden.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,
(get.) VAN TUYLL [16]).

313. Missive van het Gemeentebestuur van Amsterdam aan den Gouverneur van Noordholland, 3 Nov. 1835.

Herv. Eered.
7 Nov. 1835 *no. 14.*

(kopy) *Den Heere Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland.*

no. 9728. *Amsterdam,* 3 Novb. 1835.

Wij hebben de eer, in gevolge het verlangen, geopenbaard bij UHEG. missive van den 30. der vorige maand, om met den verderen loop der zaak betrekkelijk het adres van N. Obbes bekend gehouden te worden, te berigten, dat, volgens informatiën ons medegedeeld door den Heer Directeur van Policie, zoodra de Heer Directeur des avonds van 18 October ll. berigt ontving, dat eene vergadering over godsdienstige zaken was gehouden ten huize van den makelaar N. Obbes, van welke vergadering men echter niet wist uit hoe vele personen zij mocht bestaan hebben, doch welke men voornemens was te hervatten op den daaraanvolgenden Zondag, — ZWEG. den Heer Kommissaris De Lagh op zijne daartoe gedane aanvrage te verstaan gaf, dat hij naauwkeurig acht zou geven op dat werk en, voor zooverre daartoe termen voorhanden mogten komen, te werk gaan overeenkomstig art. 291, 292 en 294 van het Wetboek van Strafregt.

Overeenkomstig hiermede werd het huis van den meergedachten N. Obbes op den 25e daaraanvolgende naauwkeurig in het oog gehouden en men zag daar van tijd tot tijd lieden aanbellen, die ook door eene dienstbode werden binnengelaten, waarna de deur telkens weder werd gesloten. Het getal der alzoo binnen gelatenen bedroeg echter nog dat niet van twintig personen; evenwel het was mogelijk, dat er reeds vroeger eenigen waren binnengelaten geworden; doch deze onzekerheid maakte het den Heer De Lagh twijfelachtig, of het wel zaak ware, pogingen te doen om mede te dien huize te worden binnengelaten, welke twijfel van te grooter

---

[16]) Mr J. M. baron van Tuyll van Serooskerken van Vleuten (1771—1843); sedert April 1828 Gouverneur van Noordholland; tevoren Gouverneur van Utrecht.

gewigt werd, in zooverre hij geene voldoende overtuiging had, dat men zich met godsdienstige zaken aldaar bezig hield, of wel, bijaldien dit wezenlijk plaats had, men ligtelijk bij zijne verschijning van onderwerp kon veranderen, in welke gevallen het publiek gezag zich welligt aan bespotting zoude hebben zien blootgesteld.

Van dit alles onderrigt zijnde geworden door den voorgedachten Kommissaris, gaf den Heer Directeur den Heer Kommissaris van Policie voornoemd in last, om niets te verzuimen, waardoor hij voor den volgenden Zondag, zullende zijn 1e Novb., in staat konde worden gesteld, om met zekerheid te weten het getal der personen, die aldaar bijeen zouden komen, en den aard van zaken, die men aldaar zoude verhandelen, om voorts naar bevind van zaken te werk te gaan.

Overeenkomstig dit voorschrift is ook gehandeld en bevonden, dat er geene vergadering gehouden is ten bovenvermelden huize, maar wel ten huize van de Weduwe Brand op de Lijnbaansgracht no. 179, waar men zich werkelijk met godsdienstige zaken bezig hield, doch tevens, dat buiten de vier huisgenooten het getal der bijeengekomene personen, onder welke ook de makelaar Obbes zich bevond, niet meer dan zeventien bedroeg, weshalve uit kracht der wet tegen die bijeenkomst niets verrigt konde worden.

Wijders zal de policie op dat werk een aandachtig oog blijven vestigen en te dien opzichte datgeene verrigten, wat men zal oordeelen, plichtshalve gevorderd te kunnen worden.

Wij vermeenen hiermede naar eisch aan UHEG. verlangen voldaan te hebben, en zullen niet in gebreke blijven, UHEG. verder met den loop der zake volgens in-te-komen informatiën bekend te houden.

Burgemeester en Wethouders der stad Amsterdam,

(get.) F. VAN DE POLL.

Ter ordonnantie van dezelven,

(get.) W. J. BACKER.

314. Rapport van het Classikaal Bestuur van Amsterdam aan den Minister van Eeredienst, 9 Nov. 1835.

Herv. Eered.
11 Dec. 1835 *no. 15.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Directie van de zaken der Hervormde Kerk enz. te 's Gravenhage.

N. 361. *Amsterdam,* 9 Nov. 1835.

Het Klassikaal Bestuur van Amsterdam, ontvangen hebbende eene uitnoodiging van Uwe Exc. d.d. 3 Nov. 1835 no. 11 om, bij

aanleiding van een door C. Deteleff c.s. te Amsterdam aan Z. M. gepresenteerd en hiernevens met deszelfs bijlage teruggaand rekest [17]), Uwe Exc. in te lichten omtrent de onderteekenaars van hetzelve en derzelver bekende of vermoedelijke medestanders,

Kan niet ontveinzen, dat hetzelve de moeijelijkheid gevoeld heeft om *als Klassikaal Bestuur* informatiën te geven omtrent bijzondere personen in eene bepaalde plaats van het klassikaal ressort woonachtig, zonder daarover den Kerkeraad van gemelde plaats te consuleren, doch heeft ook aan den anderen kant begrepen, dat het door dit consuleren van den Kerkeraad van Amsterdam gevaar liep, om eene ontijdige publiciteit te geven aan deze zaak, en daardoor tevens den spoed zou vertragen, welke volgens apostille door Z. M. begeerd wordt; weshalve het Klassikaal Bestuur zich bepalen moet tot officieuse informatieën en daarbij alleen zal afgaan op de kennis, welke de meeste van deszelfs leden omtrent de onderteekenaars bovengenoemd hebben.

En zonder dan te treden in eenige discussie van de voorgewende redenen, welke opgegeven worden voor het gedaan verzoek, hetwelk ook door Uwe Exc. niet wordt verwacht, heeft het Klassikaal Bestuur de eer Uwe Exc. te informeren:

Dat *C. Deteleff*, de eerste onderteekenaar, een man van jaren is, die voormaals eene kruideniersaffaire heeft gedaan, doch dezelve tot groote schade zijner crediteuren heeft moeten laten varen; dat hij zich voor dien tijd reeds bezig hield met het houden van stichtelijke bijeenkomsten en het onderwijzen van deze en gene, zonder daartoe echter gequalificeerd te zijn. Daar dit hem gedurende den tijd der remotie van sommige predikanten te Amsterdam en na derzelver herstelling [18]), en dus lang voor het jaar 1816, oogluikend was toegelaten, heeft men hem na dien tijd daarin wel bij herhaling gestoord, doch hem dit niet altijd stellig kunnen of zelfs willen beletten, dewijl men 's mans zeer behoeftigen toestand in aanmerking nam, en zijne zeer dikwijls betoonde bescheidenheid en ondergeschiktheid aan de predikanten en betuigde gezindheid om zich naar de bestaande kerkelijke reglementen te gedragen, eene gunstige vooringenomenheid voor hem levendig hield. Zelfs in den loop van dit jaar heeft hij nog een enkelen leerling tot het doen van belijdenis aangegeven. Het mag dus groote ondankbaarheid heeten, dat hij, zooveel barmhartigheid en gunst genoten hebbende, zich nu durft stellen aan het hoofd van scheurmakers en zich over zijne weldoeners, de predikanten van Amsterdam, zoo durft uitlaten als in nevensgaand rekest geschiedt. Hij is die *iemand*, welke in het verzoekschrift gezegd wordt voorganger in oefeningen geweest te zijn sedert 1787.

---

[17]) Dit rekwest en zijn bijlage zijn gedrukt als *Adressen, ingediend door de gemeente Jesu Christi te Amsterdam, enz.* De origineelen berusten Herv. Eered. 11 Dec. 1835 no. 15.

[18]) In 1796 werden te Amsterdam 15 predikanten, omdat zij een verklaring van onderwerping aan het nieuwe Bewind, onder de belofte van op geenerlei wijze te zullen medewerken tot herstel van het stadhouderlijk bestuur, weigerden af te leggen, uit hun ambt ontzet. 31 Januari 1804 werden zij, toen ten getale van 12, wederom in hun ambt hersteld.

H. Middel, de tweede onderteekenaar, is meesterknecht in de stadssmederij alhier, een man van elders, zoo men meent uit Drenthe afkomstig. Verder weinig bekend.

De derde onderteekenaar *N. Obbes* is makelaar in effecten, doch een man van weinig gewigt op de beurs. Op deszelfs gedrag in vroeger tijd schijnt met zekerheid niets aan te merken. Alleen was hij een ligtzinnig mensch, bij wien het godsdienstig gevoel, door onverwachte voorvallen in zijn levensloop opgewekt, te sterk is opgewonden, zoodat hij nu een erge dweeper is, die, toen Ds Callenbach nog te Kortenhoef predikant was [19]), gewoon was derwaarts te reizen.

Van den laatstondergeteekende *J. D. Brandt* behoeven wij niets anders te zeggen, dan dat hij een schoonbroeder is van den gewezen predikant H. P. Scholte. Voordat de bewegingen met dezen plaatsvonden was hij een ijverig waarnemer der openbare godsdienstoefeningen, gelijk ook zijne geheele familie. Van de vier onderteekenaars is hij door het vermogen zijner moeder, die zich ook heeft afgescheiden, de meest bemiddelde. Hij is suikerraffinadeur.

Als *medestanders* dezer vier onderteekenaars zijn tot nu toe slechts 25 à 30 personen bekend, die successivelijk hun lidmaatschap in de Hervormde Kerk hebben opgezegd. Deze alle zijn menschen van geringen stand, vele zelfs bij naam bijna onbekend. Eén alleen is er onder dezelve, die door haar tijdelijk vermogen in staat is om veel te kunnen doen. Het is de *Wed. Van IJsseldijk*, geb. *Zeelt* [20]), eene vrouw van zeer bekrompen kennis en vermogens, die zich door elk die een vroom gelaat toont, laat innemen en door hare ruime tijdelijke middelen vroeger aan de vereenigingen onder Mijdrecht en Zwijndrecht [21]) aanmerkelijk heeft uitgereikt.

Vermoedelijke medestanders kunnen moeijelijk worden opgegeven, daar de Amsterdamsche gemeente te uitgebreid is om dit te kunnen nagaan. Hoevele derhalve, die bekend staan als der gevoelens van deze menschen toegedaan, zich in het vervolg voor de afscheiding en het oprigten eener afzonderlijke gemeente verklaren zullen, is niet te bepalen of te berekenen. Tot nog toe evenwel is er niemand bekend van eenigen naam of invloed, die *openlijk* hunne zijde kiest.

Voor het overige zijn de godsdienstige beginselen dezer sectarissen te wel bekend, dan dat het Klassikaal Bestuur daarvan iets behoeft te melden.

Het Klassikaal Bestuur voorn.

Is. PRINS [22]), scriba.

---

19) In de jaren 1825—1828.

20) J. J. Zeelt (1780—1864); zie over haar J. C. van der Does, *De Afscheiding in haar wording en beginperiode*², blz. 246—248.

21) Zie no. 230, noot 46.

22) I. Prins (1781—1879); 1802 predikant te Ede, 1807 te Lange en Kortezwaag, 1815 te Oudbeijerland, 1817 te Alkmaar, 1822 te Dordrecht, 1825 te Amsterdam; 1872 emeritus.

315. Brief van Mr W. H. Roijer te Zwolle aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 Nov. 1835.

Herv. Eered.
1 Dec. 1835 *no. 4 P geheim.*

Zwolle, den 24. November 1835.

Weledelgestrenge Heer.

. . . . [23])

Ik heb de toezending dezer stukken een dag uitgesteld om UEdG. de pleidooyen van den Heer De Kock, gistermorgen voor de Correctioneele Regtbank in appel alhier gehouden, te kunnen mededeelen [24]). De Heer De Kock heeft zijne zaak zelf verdedigd, en ik moet bekennen, dat hij een bescheidene en goede manier van voordragen heeft. De defensie wil: Dat zijlieden geen „association" uitmaakten. Dat het artikel uit het Code Penal met geweld op hen wierd toegepast, als na de revolutie op geen ander geval ooit applicabel [25]) gemaakt zijnde. Dat de Grondwet hun dit regt waarborgde. Dat zij niet zich afzonderden van het Hervormd genootschap, maar dat zedert het Synode van 1816 de fundamenten van de Gereformeerde Kerk geheel en al waren omvergeworpen en ieder dus volgens de geloofsartikelen zelve verpligt was, dien valschen gereformeerden kerk te verlaten enz. enz.

Overigens heeft hij zich van deze gelegenheid bediend om een preek of redevoering te houden voor eene vergaderde menigte van meer dan 500 menschen; daarbij de gronden van zijn geloof opengelegd; hetzelve met een aantal schriftuurtexten, die op de vergaderde menigte krachtig moesten werken, trachten te bevestigen; het zich en de zijne als een eere toegerekend vervolgd te worden en smaadheid te lijden om Christus wille, en voorspeld, dat de goede zaak eens zou zegevieren boven het thans heerschend ongeloof enz. Hij heeft een manier van spreken, volkomen geschikt voor het onderwerp, door hem behandeld, en de classe van menschen, waarop zij wenschen te werken, zoodat ik niet kan ontveinzen, dat ik mij overtuigd houde, dat gister door die pleidoye of redevoering veel kwaad zaad is gestrooid en zijne en der zijnen zaak voorzeker meer heeft gewonnen dan verloren. Ik houde mij evenwel verzekerd, dat het vonnis van de Regtbank te Leeuwarden wordt bevestigd en hij en de zijnen van de condemnatie [26]) niet ontheven.

Aanstaande Donderdag is voor de Correctionele Regtbank alhier

---

[23]) Het eerste gedeelte van dezen brief handelt over aangelegenheden van kerkelijk beheer.

[24]) Den 8. Aug. 1835 was De Cock om zijn te Burum gehouden godsdienstoefeningen — zie de nos 200—203 — door de Rechtbank te Leeuwarden veroordeeld tot *f* 100.—, en zijn medewerkers tot ieder *f* 50.— boete. In hooger beroep diende de zaak voor de Rechtbank te Zwolle, welke den 7. Dec. 1835 het vonnis bevestigde [Herv. Eered. 19 Dec. 1835 no. 9].

[25]) Applicabel = van toepassing.

[26]) Condemnatie = veroordeeling, vonnis.

iemand gedagvaard, in wiens huis zoodanige bijeenkomsten gehouden zijn. Ik denk dat de gedagvaarde niet zal compareren en zich alzoo bij default doen veroordeelen. Het was te wenschen dat die woelingen en beroerten een einde namen; ik blijf de gevolgen nog altijd donker inzien. Meest alle de fatsoenlijke Roomschgezinden waren ter audientie tegenwoordig, en het was voor hen een niet onaangenaam schouwspel, zooals op de gezigten duidelijk was te lezen.

Mij in UEdGestr. vriendschap aanbevelend, heb ik de eer met alle hoogachting te zijn,

WelEdelGestrenge Heer,
UWEdgestr. dienaar
W. H. ROIJER [27]).

316. Missive van den Burgemeester van Staphorst aan den Gouverneur van Overijsel, 5 Dec. 1835.

Herv. Eered.
31 Dec. 1835 *no. 18.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heer Gouverneur van de provincie Overijssel.*

no. 620. *Staphorst*, den 5. Decemb. 1835.

Ik heb mij verpligt gevonden Uwe Excellentie te moeten mededeeling doen dat ll. Dingsdag den 1. dezer maand des voordemiddags in de open lucht bij het huis van eenen Arend Lubberts Kisteman in wijk Zuideinde te Rouveen in deze Gemeente eene openbare preek is gehouden door den afgezetten predikant Brummelkamp van Hattem voor een overgroote menigte, zoo van hier als elders zamengekomen [28]). Dat ik daarvan, als vermeenende, dat in dezen geen overtredingen naar den letter der wet hebben plaats gehad en aldus daartoe geen termen verder aanwezig waren, geen procesverbaal heb opgemaakt.

Voorders heb ik de eer te berigten dat na zijdelings genomene informatie het waarschijnlijk is, dat dien dag door genoemden afgezetten Predikant een kerkenraad is ingezegend, en dat de afgezonderde ledematen te Rouveen tot heden een dertigtal beloopen, te Staphorst vier à zes en te IJhorst een zestal. En aangezien dit beginsel der scheuring waarschijnlijk veld zal winnen bij de bekende alhier onder de ingezetenen bestaande godsdienstige stemming, die naar hunne wijze van zien tot de strengste regtzinnigheid overhellende is, zoo zal Uwe Excellentie het mij ten

---

[27]) W. H. Roijer (1789—1867); rijksadvocaat en notaris te Zwolle; lid van de Provinciale Staten van Overijsel; lid van de Algemeene Synodale Commissie der Ned. Herv. Kerk.

[28]) Het Classikaal Bestuur van Zwolle spreekt in zijn missive d.d. 29 Dec. 1835 aan den Minister van Eeredienst van wel 2000 menschen [Herv. Eered. 31 Dec. 1835 no. 18].

goeden gelieven te houden, wanneer ik eerbiedig bij deze instructiën ben aanvragende, die mij bij voorkomende gelegenheden den weg zullen voorschrijven, die ik alsdan zal te betreden hebben.

Het onderwerpelijke verschijnsel behoort voorzeker niet tot de dagelijksche beroepsbezigheden van de betrekkingen, die men als burgemeester bekleed, en vordert naar mijne wijze van beschouwing, dat ik naauwkeurig mijne pligt ken en wete hoe te handelen, opdat ik, om het zoo uit te drukken, niet te weinig, maar ook even zoowel niet te veel — dat is, dat ik buiten de mij voorgeschrevene grens mij niet begeve — verrigte, en van hier dan ook dat ik vertrouw, dat Uwe Excellentie mij dien opzichtelijk de verlangde schriftelijke bevelen zal gelieven te doen geworden.

Ofschoon de leden, uitmakende het Hervormd kerkgenootschap te Staphorst, in den regel algemeen nog stijver godsdienstige begrippen dan die van Rouveen koesteren, zoo zoude bijaldien aldaar niet een huisgezin bestond, waarvan de vrouw, vroeger een predikantsweduwe van een voor veertig jaren alhier overleden predikant [29]), eerst in goede harmonie en later in vijandige gezindheid met de opgevolgde predikanten leeft — en welke vrouw met haren man mede tot de afgescheidenen behoord — de afscheiding geen gevolg van belang geven, daar de predikant Hartman [30]) bij de menigte voor regtzinnig doorgaat. Dat dus te Rouveen het getal afgescheidenen desniettegenstaande oneindig grooter is, en velen dagelijks tot de scheuring zullen overgaan, baart eenige verwondering, maar wanneer men het dierlijk verval in den godsdienst daar ter plaatse kent en weet dat de predikant *N. Nieveen* [31]) geen physieke of moreele kracht bezit om nut te kunnen doen, zoo zal deze bevreemding geheel vervallen. En dat ik hier nopens den Heer Nieveen de waarheid en niets dan de zuivere waarheid zeg, is bekend, en durf ik mij op het getuigenis van gecommitteerde leden uit het Klassikaal Bestuur beroepen, zelfs op de handelingen betrekkelijk die zaak bij de Hooge kerkvergadering — het Synode — nu sedert twee jaren hangende [32]).

Groot nut zoude er dus vooral nu in kunnen gelegen zijn, dat het emeritaat den Heer *Nieveen* wordt opgelegd en in zijn plaats een bekwaam, menschkundig predikant den leerstoel bekleedde, waartoe, te w(eten) om een geschikt predikant aldaar te bekomen,

---

[29]) Bedoeld is de weduwe van wijlen H. Alfering (1763—1795); 1793 predikant te Staphorst.

[30]) J. A. Hartman (1771—1843); 1798 predikant te Hierden, 1824 te Staphorst.

[31]) N. Nieveen (1766—1850); 1792 predikant te Oldelemmer c.a., 1793 te Woudsend c. a., 1797 te Rouveen; 1 Juli 1836 emeritus.

[32]) In 1833 liet de Algemeene Synode over deze aangelegenheid een speciale aanschrijving uitgaan aan het Prov. Kerkbestuur van Overijsel. Uit de rapporten over de verslagen wegens de kerkvisitaties op de Synodes van 1834 en 1835 blijkt, dat, naar het eenparig oordeel van den kerkeraad te Rouveen, de predikant wegens „zwakheid van gezigt" ongeschikt was voor den dienst en hij in de gemeente de achting miste, noodig „om met nut en zegen te arbeiden", terwijl de predikant de juistheid van dit oordeel ontkende; het Classikaal Bestuur van Zwolle, dat geen termen van aanklacht tegen den predikant vond, achtte het evenwel wenschelijk hem emeritaat te verstrekken.

de hoop niet ijdel behoeft te zijn, wijl ik van het beginsel uitga dat Rouveen eene koninklijke collatie is [33]).

De Burgemeester der gemeente Staphorst
(get.) F. A. EBBINGE WUBBEN [34]).

317. Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 7 Dec. 1835.

Herv. Eered.
31 Dec. 1835 *no. 18.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

(kopy)

Kabinet no. 384. *Zwolle,* den 7. December 1835.

De wenken bij de geheime missive van Uwe Excellentie in dato 18 Mei j.l. no. 2 betreffende de ongeoorloofde godsdienstoefeningen gegeven, zijn door mij steeds zoodanig in acht genomen, als daarbij de bemoeijenis der administratieve autoriteit wordt doelmatig geacht, voor de gevallen, dat de bedoelde vereenigingen nadeelige gevolgen voor de rust der ingezetenen kunnen hebben.

De vereenigingen van voormelden aard, welke ook in dit gewest plaats hebben, zijn van geenen onrustbarenden aard geweest, en zullen het mijnes inziens ook niet ligt worden, wanneer men niet met te veel ijver en strengheid iedere vereeniging van godsdienstoefening vervolgt en daaromtrent de bepalingen van het 291e en 292e artikel van het Wetboek van Strafregt inroept. Intusschen is dit in andere provinciën gedaan en de appellen der vonnissen worden ook al voor regtbanken in dit gewest aanhangig, hetgeen de geest dergeenen, die gewoon zijn bijzondere oefeningen bij te wonen, ook hier zeer heeft aangevuurd en daarenboven de beschuldigden naar herwaarts brengt en hun de gelegenheid geeft, voor de regtbank hunne gronden van verdediging doende hooren, tevens de toehoorders, althans de minder doordenkende, in hun belang te winnen en voorts door het houden van oefeningen het gestrooide zaad te doen opkomen.

---

[33]) Het Classicaal Bestuur van Zwolle deelde aan den Minister van Eeredienst op een verzoek om consideratie en advies den 29. Dec. 1835 mede, dat de bestaande „klagten bij naauwkeurig en herhaald onderzoek niet gebleken zijn van dien aard te wezen, dat het Kerkbestuur op grond van dezelve tegen Ds Nieveen konde ageren, desniettemin zoodanig, dat zij het wenschelijk deden voorkomen dat Z.W.Eerw. het emeritaat, salvo honore et stipendio, konde worden verstrekt" [Herv Eered. 31 Dec. 1835 no. 18]. Hij werd tenslotte, bij Koninklijk Besluit van 17 Maart 1836, van zijn ambt ontheven.

[34]) F. A. Ebbinge Wubben (1791—1874); 1811 maire, 1813—1852 burgemeester van Staphorst; 1833 heemraad van het 2e district in Overijsel; 1834—1862 notaris te Staphorst; 1845 lid van de Prov. Staten van Overijsel.

Zoo heeft de gewezen predikant De Kock, na op Maandag den 23. November l.l. zijne zaak voor de Regtbank alhier te hebben bepleit, waarbij eene algemeene belangstelling en zelfs goedkeuring van veele zijner toehoorders is opgemerkt, den daaropvolgenden dag onder de gemeente Wanneperveen eene godsdienstoefening gehouden en andere kerkelijke handelingen verrigt, waarvan door het Gemeentebestuur processenverbaal opgemaakt en aan de Regtbank ingezonden zijn. Zoo heeft de gewezen Predikant [35]) van het naburig Hattem — provincie Gelderland — op den 1. dezer maand eene godsdienstoefening in de opene lucht onder de gemeente Staphorst gehouden, waarvan ik een door den Burgemeester dier Gemeente gegeven berigt kopyelijk hiernevens voege.

Het komt mij met den Burgemeester van Staphorst niet duidelijk voor, dat het in zijne Gemeente voorgevallene, hetgeen de openbare rust niet heeft gestoord, voor vervolging vatbaar is, en dat, al mogt zulks dan ook nog bij afleiding uit de bestaande verordeningen kunnen geschieden, zulks niet voorzigtig zoude zijn, vermits het voldoende gebleken is, dat al de aangevangene vervolgingen slechts hebben gediend om de zaak te verergeren, daar de aanhangelingen van De Kock, Scholte en dergelijke in die vervolgingen, welke *alleen* tegen de bijeenkomsten alwaar over *godsdienstige* onderwerpen gehandeld wordt, gerigt zijn, eene vervolging tegen de *godsdienstige meeningen zelve,* welke zij belijden, meenen te zien, en het wel geen betoog zal behoeven, dat bij zoodanige stemming de dweepzucht aangevuurd en moeijelijk te beteugelen wordt.

Ook het houden van de bedoelde bijeenkomsten in geslotene particuliere huizen te willen keeren, zal tot veel misnoegen en onaangenaamheden aanleiding moeten geven, wanneer de plaatselijke besturen niet met beleid en omzigtigheid te werk gaan. Art. 170 der Grondwet [36]) is daar, om bij de menigte in iedere huisvisitatie eene schending derzelve te doen zien, terwijl de voorschriften bij art. 16 du Code d'instruction criminelle gegeven, ook aan de veldwachters verbieden, om zich zonder assistentie van eene der daarbij opgenoemde ambtenaren in iemands woning te begeven.

De onderwerpelijke toestand van zaken, die ik betreur en waarvan ik de verbreiding veelal aan eenen overdrevenen ijver van sommige autoriteiten vermeen te mogen toeschrijven, vordert echter mijnes inziens eene aandachtige overweging van het hooge Gouvernement, en het is met die bescheidene, maar tevens vrijmoedige openlegging mijner gevoelens, welke ik vermeen dat Zijne Majesteit van Hoogstdeszelfs Commissarissen in de provinciën moet kunnen verwachten, dat ik de eer heb Uwe Excellentie te verzoeken mij van verdere instructiën te dezen te willen voorzien, kunnende ik niet afzijn, den wensch te kennen te geven, dat de bedoelde bijeenkomsten, zoolang de openbare rust en orde niet daardoor gestoord of tot strafbare handelingen en gedragingen aanleiding gegeven wordt, met stilzwijgen werden voorbijgegaan, als wanneer ik vertrouw dat de zaak rustiger worden en langza-

---

[35]) Ds A. Brummelkamp.

[36]) „Niemand mag in de woning van eenen ingezetenen zijns ondanks treden, dan op last van eene magt, daartoe bij de wet bevoegd verklaard en volgens de formen daarbij bepaald".

merhand in het niet terugkeeren zal; vooral wanneer de leeraars der Hervormde Kerk algemeen hunne pogingen aanwenden om in allen opzigte, door leer en wandel, de waardigheid hunner betrekking te handhaven en het Gouvernement zich tijdelijk de opoffering getrooste, om eenige hoogbejaarde, ongeschikte leeraars te pensioneren en door bekwame kandidaten van beproefde gezindheid te doen vervangen, waartoe in de Hervormde gemeente te Rouveen de *noodzakelijkheid* en *mogelijkheid* bestaat, zooals Uwe Excellentie uit den brief van den Burgemeester van Staphorst zal gelieven te ontwaren.

De Gouverneur van de provincie Overijssel,

(get.) v. RECHTEREN.

318. Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 19 Dec. 1835.

Herv. Eered.
21 Dec. 1835 *no. 5.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 79/12508. *Leeuwarden,* den 19. December 1835.

In vervolg op mijne missive van den 31. October 1835 no. 79/10775 heb ik de eer, Uwe Excellentie met betrekking tot de woelingen van den gewezen predikant *De Kock* kennis te geven, dat deze in den avond van den 30. November ll. te *Franeker* is aangekomen met zekeren bakker *Andriessen* van Sneek en terstond daarop naar het nabuurige dorp *Minnertsga* in de grietenij *Barradeel* is vertrokken, alwaar hij, evenals te *Sexbierum* in die grietenij *afgescheidene kerkgemeenten* heeft opgerigt, alwaar zoogenaamde predikanten, ouderlingen en diakenen zijn aangesteld, ledematen aangenomen en kinderen gedoopt zijn, terwijl acht personen schriftelijk aan den Predikant[37]) der Hervormde gemeente van *Sexbierum* hebben te kennen gegeven, zich van die gemeente af te scheiden, met verzoek om hunne namen uit de kerkelijke boeken uit te doen, erkennende dat dezelve uitgedaan zijn[38]), alsmede hunne kinderen niet meer bij de gemeente te rekenen; — wordende wijders aldaar oefeningen gehouden en leerredenen, de laatste meestal door zekeren *Pier Schaap* van *Workum,* gevoerd, zonder dat het getal personen die bijeen waren, tot *twintig* is geklommen.

Oefeningen van gelijken aard zijn op uitnoodiging van de leden door kaartjes of uitnoodigingsbiljetten in het begin dezer maand

---

[37]) P. I. Knoll (1776—1839); 1798 predikant te Gerkesklooster, 1802 te Sexbierum.

[38]) De bedoeling is waarschijnlijk: daarbij, door een schriftelijke verklaring, erkennende enz.

binnen de stad *IJlst* gehouden door zekeren *IJpe Douwes van Randen*, grofsmid aldaar, en *Jelle Jelles Croles*, scheepstimmerman binnen die stad.

De Heer *De Kock* is in den laten avond van den 2. dezer alsmede in de grietenij *Ferwerderadeel* aangekomen, alwaar hij op den 3. daaraanvolgende ten huize van zekere weduwe *Hogendijk* voor eene vergadering van *negentien* personen het woord heeft gevoerd, terwijl in den loop van den dag een bejaard persoon en verscheidene kinderen zijn gedoopt en de nieuwe kerkelijke gemeenten van *Blija* en *Ferwerd* met aanstelling in ieder derzelve van ouderlingen, diakenen en leeraren zijn gesticht. Voorts heeft *De Kock* op den 4. dezer bij herhaling godsdienstige redevoeringen voor vergaderingen van 18 tot 20 personen te *Marrum* gehouden, alwaar ook een nieuwe gemeente met aanstelling als boven gesticht is.

In de grietenij *Oostdongeradeel* zijn almede oefeningen gehouden en is te dier zake zekere *Wiebe Geerts Spoelstra* te *Anjum* door de Regtbank te *Leeuwarden* in eene boete van *acht* guldens veroordeeld, hetgeen ten gevolge heeft gehad, dat de bijeenkomsten telkens door niet meer dan negentien personen zijn gehouden, evenals zulks ook in de grietenij *Ferwerderadeel* op gedane waarschuwing en ter voorkoming van vervolgingen in acht wordt genomen.

In de Hervormde gemeente van *Suawoude* en *Tietjerk* heeft een der kerkvoogden ter laatstgemelden plaatse aan den Predikant [39]) te kennen gegeven, zich van die gemeente af te scheiden, waardoor de vraag reeds ontstaan is, in hoeverre hij kerkvoogd kan blijven, hebbende de Predikant zich deswegens aan het Collegie van Toezigt op de kerkelijke administratie der Hervormden in deze provincie gewend, bij hetwelk die zaak mitsdien zal moeten worden behandeld.

Ik heb van dit een en ander ook aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken kennis gegeven.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

---

[39]) T. Oosterbeek (1807—1877); 1834 predikant te Suawoude en Tietjerk, 1844 te Birdaard c. a.

BIJLAGEN

I. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 11 Dec. 1834.

Justitie.
17 Dec. 1834 *no. 68.*

(kopy) *Heusden,* den 11. December 1834.

WelEdGeboren Heer en Vriend.

Gisterenavond is Scholte geretourneerd. Men zegt — en er schijnt reden voor te zijn om dit te gelooven — dat hij onder borgstelling ontslagen is [1]). Twee Appingedammers moeten die cautie gepresteerd hebben. Over 14 dagen moet hij weder te Appingadam zich bevinden.

Hedenmorgen ging ik ten bezoek bij Moorrees. Deze liet mij eene copie lezen uit 1⁰ een brief van den advocaat Van der Kemp aan den HEdgeb. Heer Van Zuylen van Nijevelt in 's Hage, summatim [2]) inhoudende, dat hij, Van der Kemp, geenszins de stappen van De Cock en Scholte billijkte, dat hun ijver onverstandig was en dat zij — letterlijk — zich door denzelven hadden laten uitlokken tot daden, die de justitie straffen moest; dat de Procureur Generaal nijdig op Scholte scheen te zijn en de zaak voor de assises [3]) zoekt te trekken, hetwelk hij echter geloofde dat mislukken zoude; dat De Cock, veroordeeld zijnde, naar Groningen had geappelleerd, doch dat hij, Van der Kemp, zich van dat appel niet veel goeds beloofde en bij voorraad een concept rekest om gratie voor De Cock aan Zijne Majesteit had opgemaakt; dat twee Ulrummers in 's Hage waren geweest om van den Koning vrijheid van godsdienst te verzoeken, doch na eene vriendelijke ontvangst des anderen daags een declinatoir [4]) antwoord hadden ontvangen.

2⁰ Uit een brief van *Den Ouden* te Amsterdam vernam ik, dat de demarches van Scholte ten eenemale werden afgekeurd; dat

---

[1]) Den 10. Dec. 1834 stelde de Minister van Justitie den Koning alsmede zijn ambtgenoot van Eeredienst in kennis van een bericht van den Procureur Generaal, dat Scholte op 4 December, na het stellen van een borgtocht van *f* 250.—, door de Rechtbank te Appingedam voorloopig was ontslagen [Justitie 10 Dec. 1834 no. 44].

[2]) Summatim = in hoofdzaak.

[3]) De hoven van assises dienden om crimineele zaken (ernstige misdaden) te berechten, in onderscheiding van de correctioneele rechtbanken, welke minder grove overtredingen behandelden.

[4]) Declinatoir = afwijzend.

er, ja, eene soort van menschen bestond, die de regtzinnigheid alleen in schelden en razen zochten; dat er ook eene lijst tot afscheiding was rondgegaan; dan dat dit opzet geen ingang vond en men zich bedroefde, dat de goede zaak door zulke ijveraars zonder verstand zooveel nadeels werd toegebragt.

N. B. Laatstleden Zondag 8 dagen had *Leyds* [5]) te *Aalst* gepredikt. U.E. kent misschien den goeden ouden man, wien de artikelen onzer Geloofsbelijdenis het non plus ultra [6]) van evangelische kennis en Hellenbroek het palladium [7]) van het protestantisme is. Toen hij van den predikstoel kwam, vielen hem een paar boeren vrij onstuimig aan, zeiden dat hij onregtzinnig gepredikt, *de auwe lier verburgen* had, en zoo de *erme* zielen naar de hel predikte. De arme man ontstelde bitterlijk en zeide: „Gij trapt mij op het hart"; hevig waren zijne zenuwen geschokt, en thans is het hem zoo in het hoofd geslagen, dat hij volkomen zinneloos is. Naauwlijks zou ik dit verhaal gelooven, maar Macalester, die zoo even van mij heen gaat, en onder wiens klassikaal ressort Aalst hoort, bevestigde mij dit berigt [8]).

(C. W. PAPE.)

II. Rekwest van Afgescheidenen in de provinciën Groningen en Drente aan den Koning, Juni 1835.

Herv. Eered.

11 Dec. 1835 *no. 15.*

. . . . [9])

Assen, den 23. April 1835.

J. J. Koetsier, ouderling; J. A. Smeedes, ouderling; A. J. Mulder, diakon; R. J. Veeninga, diakon.

---

[5]) J. Leijds Sr (1770—1836); eerst houder van een Fransche kostschool te Leiden; na volbrachte theologische studie te Utrecht 1808 predikant te St. Maarten en Valkoog, 1809 te Loon op Zand, 1825 te Hedel, 1826 te Veenendaal, 1833 te Aalst en Poederoyen.

[6]) Non plus ultra = onovertreffelijk, allerbest.

[7]) Palladium = beeld van Pallas Athene te Troje. Men geloofde dat Troje niet kon ingenomen worden, zoolang het in 't bezit van het Palladium bleef.

[8]) Bedoeld is Ds Macalester Loup te Zaltbommel. — In de *Boekzaal* 1836. 2, blz. 129, wordt omtrent Ds Leyds medegedeeld: „In December 1834 werd hij op het onverwachtst aangetast door een hevige zenuwtoeval, veroorzaakt door grievend smartgevoel, welke het schandelijk en onbeschaamd verwijt van onregtzinnigheid in de leer, gepaard met onchristelijke verwenschingen van een paar dwalende en waanwijze menschen bij hem verwekte". Naderhand herhaalden zich die zenuwtoevallen in steeds sterker mate.

[9]) Dit stuk is (zonder onderteekeningen) gedrukt als *Adres aan Z. M. den Koning der Nederlanden; wegens vrijheid en bescherming van de ware Geref. godsdienst; ingediend in Juny 1835; door de geloovigen uit de provinciën Groningen en Drenthe,* Veendam z. j. De inhoud van het rekwest is schier woordelijk gelijk aan dat uit Assen

Groningen, den 30. April 1835.
R. A. Kema, ouderling; E. Lindeman, ouderling; O. L. Schildkamp, diaken; J. Verschuir, diaken.

Pekel A.
H. E. Gelms; K. H. Jager.

Wildervank, den 11. April 1835.
Jan Jacobs Boer, ouwderling; L. W. Pekelder, ouderling; H. B. Rubingh, ouderling; Filippus H. Jonker, diaken; Eerke H. Eerkes, id.; Jakob A. Huisman.

Stadskanaal, den 18. Mei 1835.
Eildert M. Brunsema, oud.; A. H. van Wijk, ouderling; F. J. Dost, ouderling; W. O. Ketelaar, diaken; P. J. de Jonge, diaken; P. M. Boekhout, idem.

Veendam.
T. E. Mulder, ouderling; T. S. Broekema, ouderling; H. H. Stobbeman, dijaken; E. B. Forsten, diaken.

Onstwedde, den 18. Mei 1835.
A. H. Moorlag; W. H. Horlings; H. N. Besselingh; W. B. Volders.

Grootegast.
F. E. van Bolhuis, ouderling; L. L. Hoeksema, diaken; L. A. de Wit, dijaken.

Warfum.
K. J. Dwarshuis; J. D. Dik; J. L. Delhaas.

Ulrum.
J. J. Beukema, ouderling; G. K. Bos; K. A. v. d. Laan.

Burum.
P. R. Lijnthorst, R. D. Hamming, ouderlingen; M. Lollinga, F. A. Roorda, diakonen.

Adorp.
P. G. Oosterhof.

Oldehove.
H. H. van Dijk, ouderling; F. H. Mulder, ouderling; P. Franssens, diaken; J. J. Dol.

Zijldijk.
W. K. Berghuis.

Dwingelo.
G. R. Kerssies, ouderling; F. A. Kok, ouderling; J. F. Zantinge, diaken; K. J. Hoogenkamp, diaken.

---

d.d. 23 Dec. 1834 — vgl. hierboven no. 74 —, met enkele toevoegsels van stichtelijken aard. Beide stukken zijn met dezelfde hand geschreven. Klaarblijkelijk is dit stuk voor de onderteekening van plaats tot plaats gezonden. De plaatsnamen waren reeds tevoren ingevuld en voor de onderteekeningen uit iedere plaats was een bepaald vak open gelaten. De volgorde der onderteekening is dan ook niet chronologisch. Het stuk werd 29 Juni 1835 no. 87 commissoriaal gemaakt. De datum bij de onderteekening te Uithuizen is dus blijkbaar een vergissing.

Smilde.
R. Strik, ouderling; H. Hein, ouderling; H. Sickens, diaken, J. Y. Nuijs, diaken.

Hoogeveen.
S. G. de Vries, ouderling; H. R. Klinkien, ouderling; A. Gort, diaken; Jb Sempes, diaken.

Beilen.
A. op 't Hoff, ouderling; J. Koerts, ouderling; J. Eising, diaken; H. Schepers, diaken.

Kylwindeweer, den 20 Mei 1835.
L. E. Klooster; C. C. Stukje.

Meden.
M. S. Sypkens; J. T. Bos.

Westerle.
H. E. Fokkens; H. H. Spittje; A. G. Busscher.

Scheemda.
Harmans H. Smit.

't Zand.
J. P. Wildman; H. Dijksterhuis.

Uithuistermeeden.
R. H. v. d. Molen, diaken; S. G. Wiersema, ouderling; P. G. Stenhuis, diaken.

Uithuizen, den 18 July 1835.
Jan W. Klimp; Klaas G. Kremer, H. K. Swart.

Middelstum.
W. J. Schurenga; A. P. Lanting.

Westerwijtwerd.
J. Havinga; E. T. Ebels.

Leens.
Pieter Brongers; F. G. Wiegers; Johannis Pheiser.

Wehe.
P. W. Zuidema; R. H. Landman.

Mensingeweer.
Eppe F. Bos; J. J. de Groot; J. J. Brander.

Winsum.
J. S. van Ham; A. L. Kuipers; D. B. Riekels.

Sauwert.
J. H. Veldkamp; F. D. Medema.

Meppel.
Egbert Fransen, ouderling; Lucas Mastebroek, diaken.

III. Rekwest van K. J. Dwarshuis te Warffum aan den Koning, 22 Jan. 1835.

Staatssecr.
20 Maart 1835 *no. 131.*

Aan Zijne Majesteit den Koning enz.

Uit dringende en behoeftige omstandigheden neemt uwen knecht de vrijheid om tot Zijns Majesteit(s) troon de toevlugt te nemen onder den zegen des Heeren, verzoekende vermindering eener boete, ten mijnen laste gevonnist den 16. January ll. bij de Regtbank te Appengadam, prov. Groningen, — den Officier P. G. Sevenstern —, daar ik aangekla(a)gt was van een avond den 23. Nov. ll., dat de Heer De Cock ter onzer dorpe Warffum, prov. Gron(ingen), bij eenen weduwvrouw was ter huis sprekende over het Woord Gods, die ook van gelijken met mij gevonnist is in dezelve boete [10]) ; — daar ik hem dan verzogte om een kop koffy met ons thuis te drinken, en daar meer dan twintig personen zijn toegelopen, zonder voorkennis(s)e — ook bepaalde oeffening niet gedaan te hebben, maar ongeveerd een uur met ons gesproken over het Woord Gods — zoo uwen knegt neringdoende was [11]) ; en ook niet te hebben geweten, wanneer daar meer dan twintig personen waren, tegen des Konings wet was, dan dagte uit te drijven [12]). Over dezulke overtredinge sprak de wet uit van 16 tot 200 fr(anc) — art. 291-294 —, waarvan zij mij geboet hebben op een hondert guld(en) en de kosting, daar het van tevoren niet vroeger was gebeurd, en nog het Plaatselijk bestuur, nog de Gemeente mij zal kunnen overtuigen van ongeregeldheden of ooit te zijn ongehoorzaam aan des Konings of burgerlijke wetten. Mijns inziens deze behandeling ongunstig (zijnde), alhoewel ik de wet hebbe overtreden, verzoekt uwen knegt Zijn Majesteit gena! en niet de hoogste eiss des wets, bijna dringende mij, want het geld wordt geëist.

Over onze gemeente van des Heeren volk: na kennis van den Burgemeester gekregen (te hebben), hebben (wij) na deze regel gehoorzaamd van beneden de twintig personen, zingende en sprekende over den Woorde Gods, zamen biddende voor de opbouw der gemeente Jezus' met ons dierbaar vaderland, zonder daar eenig woord tegen den Koning nog zijn onderdanen sprekende, nog iets dat onbetaamlijk kan genaamd worden, maar vrezende God, eerende den Koning; daar ook op ons de Burgemeester (der) gem(eente) Warffum bescherminge had belooft na Konings wet zelve beneden de twintig. Den 16. January ll. geeft de Officier van voorschreven Regtbank aan den Veldwagter last om alle die menschen van die

---

10) Vgl. hierboven no. 100.

11) De bedoeling is blijkbaar, dat men zonder uitnoodiging bij hem, als neringdoende, zoomaar is binnengeloopen.

12) De bedoeling is waarschijnlijk, dat hij er ook niet aan gedacht heeft de menschen „uit te drijven”, daar hij niet wist, dat de aanwezigheid van meer dan twintig personen tegen de wet was.

geaardheid tot twee of drie toe zelf(s) geen koffy samen te drinken wanneer zij bidden, zingen, psalmen lezende of over 's Heeren Woord te spreken, uit de huizen te jagen of processe tegen hen te maken; byzonder gevaarlijk die neringdoende is [13]. Ook bedroevend derhalve voor dengenen, die na den Woorde Gods en zijne bevelen wenschen te blijven (leven) en den Allerhoogste te dienen, te loven en verheerlijken, waaraan zij een absolute behoefte hebben hunner zaligheid. De Heere gebied zelve zijn Name te bidden, zijn Naam psalms (te) zingen, zijn Woord te onderzoeken, zijn lof te vertellen aan allen die Hem liefhebben en Hem alleen dienen. Dan, Zijn Majesteit, die na wij menen zelver geboden en toegelaten heeft tot aan de twintig toe, de Officier na ons gedagten willekeurig na zijn zelfs [14]) partij (zijnde) tegen ons arm, ellendigen en behoeftig volk, hopende den Heere in geest, in vrijmoedigheid des waren harten te dienen — de Heere weet het —: zoo vinden wij ons dog gedrongen voor behoud van land en kerke Christus' en onzer tijdelijk en eeuwig welzijn God toe te brengen dat des Godes zij, en van harten den Koning dat des Konings zij, ja die beide van ganscher harten, en alle gruwelen, alle afgoderijjen, alle ongeregeldheden wenschen (wij te) zien en te doen vermijden. Zoo vinden wij ons ook in dezen gedrongen om (ons) tot Zijne Majesteit te wenden om, zoo ons de wet toelaat beneden de twintig, wij ons mogten beschermd zien door ons Plaatselijk bestuur, gemeente Warffum.

Den zegen des Heeren over het koninglijke Huis is hier van veler harten wens, met de mijne, waarvoor uwen geringen dientsknegt hem tekene

KORNELIS JAN DWARSHUIS,

broodbakker te Warffum, prov. Gron.

den 22. January 1835.

Och verschoont gunstig de onkunde die hierin ligt, en onze dwaasheid niet toerekende, maar hopende en verlangende op 's Konings gunstige uitslag.

Gaarne zouden wij 't antwoord zien met den aanbrenger dezes, die van onze plaats tot Zijnen Majesteit is gekomen over onze hartbedroevende zaak in dezen voorgesteld.

De Konink leve in eeuwigheid.

Zijn majesteit vertoorn tog niet; verschoont dog, o Koning, mij dwaze, ellendige [15]).

---

[13]) De bedoeling is blijkbaar, dat de veldwachter last gekregen had, zelfs geen twee of drie van die menschen bij elkaar koffie te laten drinken, wanneer ze daarbij baden, zongen, psalmen lazen of over 's Heeren Woord spraken, maar hen in dat geval uit elkaar te jagen of proces verbaal tegen hen op te maken; en dat „die neringdoende" speciaal als „bijzonder gevaarlijk" in het oog moest worden gehouden.

[14]) Na zijn zelfs = naar zijn eigen verklaring.

[15]) Vgl. voor den inhoud van dit rekwest hierboven no. 100, no. 151 en blz. 285.

IV. Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning, 13 Maart 1835.

Staatssecr.
20 Maart 1835 *no. 131.*

Aan Zijne Majesteit den Koning.

's Gravenhage, den 13. Maart 1835.

De Presidenten en de Prokureur Generaal bij het Hoog Geregtshof alhier, geëxamineerd hebbende de hiernevens teruggaande requeste, aan Zijne Majesteit gepresenteerd door *Cornelis Jans Dwarshuis,* oud 35 jaren, broodbakker te *Warffum,* arrondissement *Appingadam,* daarbij verzoekende kwijtschelding eener geldboete, waarin hij is verwezen, — hebben de eer, ter voldoening aan de apostillaire dispositie van den Minister van Justitie, waarbij de voorzeide requeste is gesteld in hunne handen om daarop te dienen van berigt, consideratiën en advies, aan Zijne Majesteit te rapporteren:

Dat de suppliant bij vonnis der Correctionnele Regtbank te *Appingadam* de dato 16 January 1835 is verwezen in eene geldboete van *f* 100.— cum expensis [16]), ter zake hij, zonder daartoe verlof van het Plaatselijk bestuur zijner gemeente bekomen te hebben, het gebruik van een gedeelte zijner woning heeft vergund tot het houden eener godsdienstoefening in den avond of nacht van den 23. November 1834.

Uit de processale stukken resulteert, dat bij die godsdienstoefening ten huize van den suppliant een getal van ruim veertig menschen zijn tegenwoordig geweest; dat het woord aldaar gevoerd is door den nu afgezetten predikant *De Kok* van *Ulrum,* en dat ook hij, suppliant, bij die gelegenheid een langwijlig gebed ten aanhoore der menigte heeft uitgesproken, waarin hij onder anderen God gedankt heeft, dat er een *propheet* gelijk *De Kok* in hun midden was opgestaan enz.

De ondergeteekenden hebben bij hun rapport van den 23. January dezes jaars op eene requeste van *Grietje Harms Hulshoff* hun gevoelen geuit tegen het verleenen van remissie van straf aan deze soort van godsdienstige en voor de rust der maatschappij zeer schadelijke *dweepers,* en waarbij de gronden van dat hun gevoelen voorgedragen. Zij nemen de vrijheid, zich daartoe bij deze te refereren, en dezelve gronden ook ten aanzien van het onderwerpelijk request inhererende, zouden zij eenparig van oordeel zijn, dat Zijne Majesteit het verzoek van den suppliant zoude behooren van de hand te wijzen [17]).

De Presidenten en de Prokureur Generaal voornd,
VAN HUGENPOTH.
H. v. d. BURGH.
CARBASIUS.
A. W. PHILIPSE.

---

[16]) Cum expensis = met de onkosten.

[17]) Bij aanteekening van 18 Maart 1835 no. 68 vereenigt de Minister van Justitie zich „met dit ongunstig advys der Commissie". Bij koninklijke beschikking van den 20. Maart 1835 no. 131 wordt het rekwest vervolgens „gewezen van de hand". Vgl. hierboven blz. 392, 393.

CHRONOLOGISCHE LIJST DER STUKKEN.

14 Oct.	1834	Verklaring van den Kerkeraad te Ulrum ten geleide van de Acte van Afscheiding.	no. 1
16 Oct.	1834	Verzoek van Ds J. van der Helm te Niekerk aan den Gouverneur om bescherming.	no. 2
17 Oct.	1834	Antwoord van den Gouverneur op het adres van Ds J. van der Helm te Niekerk.	no. 3
17 Oct.	1834	Verzoek van den Ring Leens aan den Gouverneur om bescherming.	no. 4
19 Oct.	1834	Procesverbaal over het gebeurde te Ulrum.	no. 5
20 Oct.	1834	Missive van J. K. Loots te Ulrum aan den Gouverneur over het ontoereikende van de aldaar genomen maatregelen.	no. 6
20 Oct.	1834	Verzoek van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan den Gouverneur om de veiligheid te Ulrum te waarborgen.	no. 7
20 Oct.	1834	Rekwest van Ds H. de Cock c. s. aan den Koning om bescherming.	no. 8
24 Oct.	1834	Rapport van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst in zake de kerkelijke goederen te Ulrum.	no. 9
24 Oct.	1834	Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over de gebeurtenissen te Ulrum.	no. 10
24 Oct.	1834	Missive van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst in zake het optreden van Ds H. P. Scholte te Ulrum.	no. 43
25 Oct.	1834	Dispositie van den Minister van Eeredienst in verband met de gebeurtenissen te Ulrum.	no. 11
25 Oct.	1834	Aanschrijving van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Groningen om de rechten der Ned. Herv. Kerk te handhaven.	no. 12
26 Oct.	1834	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning over de te Ulrum genomen maatregelen.	no. 13

27 Oct. 1834	Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning over maatregelen in verband met de gebeurtenissen te Ulrum.	no. 14
27 Oct. 1834	Missive van den Minister van Eeredienst aan het Prov. College van Toezicht in Groningen inzake de kerkelijke goederen te Ulrum.	no. 15
27 Oct. 1834	Brief van K. A. van der Laan te Ulrum aan Ds H. P. Scholte over het verloop der gebeurtenissen ter plaatse.	no. 19
29 Oct. 1834	Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over het optreden der militairen te Ulrum.	no. 20
29 Oct. 1834	Bericht van Ds C. W. Pape te Heusden aan Janssen over de schorsing van Ds H. P. Scholte	no. 44
30 Oct. 1834	Antwoord van het Prov. College van Toezicht in Groningen aan den Minister van Eeredienst	no. 16
30 Oct. 1834	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning in zake Ds H. de Cock.	no. 17
30/31 Oct. 1834	Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning over de gedragingen van Ds H. P. Scholte te Ulrum.	no. 30
1 Nov. 1834	Bericht van den Officier van Justitie te Appingedam aan den Procureur Generaal over de gebeurtenissen te Ulrum en de tegen Ds H. de Cock c. s. ingestelde rechtsvervolgingen.	no. 31
1 Nov. 1834	Brief van Janssen aan O. J. Quintus te Groningen over de maatregelen tegen de „dweeperij" te Ulrum.	no. 18
1 Nov. 1834	Antwoord van Janssen aan Ds C. W. Pape in zake de schorsing van Ds H. P. Scholte.	no. 45
1 Nov. 1834	Kennisgeving van Ds H. P. Scholte c. s. aan het Prov. College van Toezicht in Noordbrabant in zake de afscheiding hunner gemeente.	no. 46
2 Nov. 1834	Rekwest van den Kerkeraad van Doeveren c. a. aan den Koning om handhaving van rechten.	no. 47
3 Nov. 1834	Brief van Janssen aan Ds C. W. Pape in zake de Afscheiding te Doeveren c. a.	no. 48
3 Nov. 1834	Missive van het Prov. College van Toezicht in Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst in zake de Afscheiding te Doeveren c. a.	no. 49
3 Nov. 1834	Missive van den Minister van Eeredienst aan het Prov. College van Toezicht in Noordbrabant in zake de Afscheiding te Doeveren c. a.	no. 50
4 Nov. 1834	Bericht van den Burgemeester van Genderen aan den Gouverneur over den plaatselijken toestand.	no. 51

5 Nov.	1834	Bericht van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie over den toestand te Doeveren c. a.	no. 52
5 Nov.	1834	Rekwest van Ds H. P. Scholte aan den Koning om vrijheid en bescherming.	no. 53
5 Nov.	1834	Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over het verblijf der militairen te Ulrum.	no. 21
6 Nov.	1834	Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie ten einde de rechtsvervolgingen in verband met de gebeurtenissen te Ulrum te bespoedigen.	no. 32
6 Nov.	1834	Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over de te Genderen getroffen maatregelen.	no. 54
7 Nov.	1834	Vonnis van de Rechtbank te Appingedam tegen Ds H. de Cock c. s. wegens „ordeverstoring" in de kerk te Ulrum.	no. 33
7 Nov.	1834	Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie over het instellen van rechtsvervolgingen tegen Ds H. P. Scholte c.s. wegens hun optreden te Ulrum.	no. 34
7 Nov.	1834	Adviezen van Ds H. H. Donker Curtius en Janssen aan Ds T. van Spall te Dussen inzake de voortzetting van de kerkelijke procedure tegen Ds H. P. Scholte c.s.	no. 55
8 Nov.	1834	Proclamatie van het Gemeentebestuur van Ulrum aan de ingezetenen.	no. 22
8 Nov.	1834	Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal over eventueele evocatie van rechtszaken, die op de gebeurtenissen te Ulrum betrekking hebben.	no. 35
9 Nov.	1834	Verzoek van Ds H. de Cock aan den Kapitein der ingekwartierde troepen om een godsdienstige samenkomst toe te laten.	no. 23
10 Nov.	1834	Rapport van den Vrederechter van Winsum aan den Officier van Justitie over den toestand te Ulrum.	no. 24
11 Nov.	1834	Verzoek van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Noordbrabant om tegenover Ds H. P. Scholte c.s. het wettige kerkbestuur krachtig te handhaven.	no. 56
11 Nov.	1834	Brief van Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius over de kerkelijke procedure tegen Ds H. P. Scholte c. s.	no. 57

11 Nov.	1834	Bericht van Ds H. Doorenbos te Smilde aan den Gouverneur over de oprichting van een bijzondere Christelijke school aldaar.	no. 67
12 Nov.	1834	Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie over het instellen van rechtsvervolgingen tegen Ds H. P. Scholte c. s. wegens hun optreden te Ulrum.	no. 36
13 Nov.	1834	Procesverbaal van den Burgemeester van Smilde tegen D. van der Werp wegens onwettig schoolhouden.	no. 68
14 Nov.	1834	Missive van den Burgemeester van Smilde aan den Officier van Justitie ten geleide van het procesverbaal tegen D. van der Werp.	no. 69
14 Nov.	1834	Mededeelingen van Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius in zake De Cock en Scholte c. s.	no. 58
15 Nov.	1834	Brief van Ds H. H. Donker Curtius aan Janssen in zake Ds H. P. Scholte c. s.	no. 59
15 Nov.	1834	Rapport van het Classikaal Bestuur van Heusden aan den Minister van Eeredienst in zake Ds H. P. Scholte c. s.	no. 60
16 Nov.	1834	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning in zake de ontbinding van onwettige bijeenkomsten.	no. 78
17 Nov.	1834	Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen aan den Minister van Eeredienst aangaande de beweging van De Cock.	no. 79
18 Nov.	1834	Bericht van het Classikaal Bestuur van Heusden aan den Minister van Eeredienst over den toestand te Doeveren c. a.	no. 61
19 Nov.	1834	Missive van den Minister van Justitie aan den Koning over het rapport van den Vrederechter van Winsum.	no. 25
19 Nov.	1834	Verzoek van den tweeden Assessor van Ulrum aan den Gouverneur om de ingekwartierde militairen niet te vervangen.	no. 26
20 Nov.	1834	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over de rekwesten van Ds H. P. Scholte c. s.	no. 62
20 Nov.	1834	Circulaire van den Gouverneur van Groningen aan de gemeentebesturen in zake de beweging van De Cock.	no. 80
21 Nov.	1834	Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake de beweging van De Cock.	no. 81
21 Nov.	1834	Rekwest van H. J. Hein c.s. te Smilde aan den Burgemeester om vrijheid van Christelijk onderwijs.	no. 70

24 Nov.	1834	Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake het rapport van den Vrederechter van Winsum.	no. 27
24 Nov.	1834	Missive van den Procureur Crimineel te Groningen aan den Officier van Justitie te Winschoten in zake de gerechtelijke vervolging van De Cock c.s.	no. 82
24 Nov.	1834	Rekwest van Ds H. P. Scholte c.s. aan den Koning om bescherming hunner godsdienstoefeningen.	no. 63
24 Nov.	1834	Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan Janssen over de Afscheiding te Smilde en te Assen.	no. 83
24 Nov.	1834	Bericht van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Eeredienst over de Afscheiding in zijn provincie.	no. 84
25 Nov.	1834	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning over de maatregelen tegen De Cock c.s. in de provincie Groningen.	no. 85
26 Nov.	1834	Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst aangaande het door hem gevoerde beleid.	no. 64
27 Nov.	1834	Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning ten geleide van zijn *Merkwaardig voorbeeld van hedendaagsche verdraagzaamheid.*	no. 65
27 Nov.	1834	Uitnoodiging van den Secretaris van Staat aan den Minister van Eeredienst tot een mondeling onderhoud met twee afgevaardigden uit Ulrum.	no. 28
27 Nov.	1834	Mededeeling van den Minister van Eeredienst aan den Koning omtrent het met de afgevaardigden uit Ulrum gevoerde onderhoud.	no. 29
27 Nov.	1834	Missive van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake de schoolkwestie te Smilde.	no. 71
27 Nov.	1834	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning in zake Ulrum en de Afscheiding in Drente.	no. 86
27 Nov.	1834	Brief van Ds G. Benthem Reddingius aan Janssen aangaande den stand van zaken te Smilde en te Assen.	no. 87
28 Nov.	1834	Advies van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Drente in zake de afscheidingsbeweging.	no. 88
29 Nov.	1834	Missive van den Procureur Crimineel te Groningen aan den Officier van Justitie te Assen in zake „onwettige" godsdienstoefeningen.	no. 89

30 Nov.	1834	Missive van Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek aan Janssen aangaande de kerkelijke procedure tegen Scholte c.s.	no. 66
1 Dec.	1834	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst omtrent de ontbinding van onwettige bijeenkomsten.	no. 90
1 Dec.	1834	Missive van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over maatregelen tegen de afscheidingsbeweging.	no. 91
begin Dec.	1834	Rekwest van L. Dijkstra c.s. te Smilde aan den Koning om vrijheid van godsdienst en onderwijs.	no. 72
3 Dec.	1834	Brief van Ds G. Benthem Reddingius aan Janssen over den stand van zaken te Assen.	no. 92
5 Dec.	1834	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning over door den Gouverneur van Drente gevraagde inlichtingen.	no. 93
6 Dec.	1834	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen in zake de kerkelijke goederen enz. te Doeveren c.a.	no. 102
8 Dec.	1834	Brief van Ds G. Benthem Reddingius aan Janssen omtrent de afscheidingsbeweging in Drente.	no. 94
9 Dec.	1834	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie in zake de kerkelijke goederen enz. te Doeveren e. a.	no. 103
10 Dec.	1834	Vonnis van de Rechtbank te Assen tegen D. van der Werp wegens onwettig schoolhouden.	no. 73
11 Dec.	1834	Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie in zake maatregelen tegen de afscheidingsbeweging in Drente.	no. 95
11 Dec.	1834	Advies van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst in zake de kerkelijke goederen enz. te Doeveren c. a.	no. 104
11 Dec.	1834	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen met verschillende berichten.	bijl. I
12 Dec.	1834	Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning in zake de van kerkelijke zijde tegenover de Afgescheidenen aan te nemen houding.	no. 96
12 Dec.	1834	Rekwest van J. Brandenhorst c. s. te Doeveren c. a. aan den Koning om handhaving van hun rechten of erkenning als „Oud Gereformeerde Kerk".	no. 105
12/13 Dec.	1834	Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning over verdere maatregelen tegen de Afgescheidenen.	no. 99

13 Dec.	1834	Schrijven van Janssen aan Ds G. Benthem Reddingius over de maatregelen tegen de Afgescheidenen.	no. 97
13 Dec.	1834	Schrijven van Janssen aan O. J. Quintus te Groningen over de maatregelen tegen de Afgescheidenen.	no. 98
20 Dec.	1834	Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie over gerechtelijke vervolging van De Cock e. a.	no. 100
22 Dec.	1834	Brief van Ds T. F. Uikens te Loppersum aan Janssen over de afscheidingsbeweging op verschillende plaatsen.	no. 125
26 Dec.	1834	Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal in zake openluchtsamenkomsten.	no. 101
26 Dec.	1834	Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Drente aan den Minister van Eeredienst over den stand der afscheidingsbeweging in die provincie.	no. 152
30 Dec.	1834	Rekwest van H. E. Gelms te Oude Pekela aan den Koning om bescherming der Afgescheidenen.	no. 126
31 Dec.	1834	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen met berichten uit de classis Heusden.	no. 106
1 Jan.	1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen in zake Ds H. P. Scholte.	no. 107
2 Jan.	1835	Rekwest van J. J. Beukema c.s. te Ulrum aan den Koning om bescherming der Afgescheidenen, met mededeelingen omtrent hun kerkinrichting, aantal enz.	no. 127
		Bijlage: Dordtsche Kerkenordening met aanteekeningen.	no. 128
3 Jan.	1835	Brief van Janssen aan Ds C. W. Pape met adviezen van verschillenden aard.	no. 108
4 Jan.	1835	Rekwest van O. L. Schildkamp en J. Verschuir te Groningen aan den Koning omtrent de verstoring van hun beperkte bijeenkomsten.	no. 129
7 Jan.	1835	Schrijven van S. K. Sluiter aan den Koning ten geleide van rekwesten uit Ulrum en Groningen.	no. 130
9 Jan.	1835	Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie over het beklag van Ds H. de Cock wegens zijn veroordeeling.	no. 37
10 Jan.	1835	Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake gedeeltelijke terugtrekking der militairen uit Ulrum.	no. 131

12/15 Jan. 1835	Rapport van de Ministers van Justitie en van Eeredienst aan den Koning over het beklag van Ds H. de Cock wegens zijn veroordeeling.	no. 38
16 Jan. 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen, o. m. over de kerkelijke goederen te Doeveren c. a.	no. 109
17 Jan. 1835	Brief van Janssen aan Ds C. W. Pape over aangelegenheden in verband met de Afscheiding te Doeveren c. a.	no. 110
18 Jan. 1835	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning in zake gedeeltelijke terugtrekking der militairen uit Ulrum.	no. 132
19 Jan. 1835	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning in zake gedeeltelijke terugtrekking der militairen uit Ulrum.	no. 133
21 Jan. 1835	Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Eeredienst in zake H. E. Gelms te Oude Pekela.	no. 134
22 Jan. 1835	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over de beroeping van een predikant te Doeveren c. a.	no. 111
22 Jan. 1835	Rekwest van K. J. Dwarshuis te Warffum aan den Koning om vermindering van boete en om bescherming van bijeenkomsten beneden de twintig personen.	bijl. III
27 Jan. 1835	Rapport van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Eeredienst aangaande rekwesten uit Assen en Smilde om vrijheid van godsdienst en onderwijs.	no. 74
4 Febr. 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen, o. a. over de kerkelijke goederen te Doeveren c. a.	no. 112
7 Febr. 1835	Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst over de pastorie te Doeveren.	no. 113
9 Febr. 1835	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst aangaande godsdienstige bijeenkomsten te 's Hertogenbosch.	no. 174
10 Febr. 1835	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie over de pastorie te Doeveren.	no. 114
11 Febr. 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen, voornamelijk omtrent Doeveren c. a.	no. 115
12 Febr. 1835	Brief van Ds A. Luberti Augustini te 's Hertogenbosch aan Janssen over de godsdienstige bijeenkomsten aldaar.	no. 175
12 Febr. 1835	Rapport van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Procureur Generaal in zake de godsdienstige bijeenkomsten te 's Hertogenbosch.	no. 176

15 Febr. 1835	Nota van inlichtingen aangaande godsdienstige bijeenkomsten van militairen te 's Hertogenbosch en elders.	no. 177
16 Febr. 1835	Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Burgemeester van Wanneperveen aangaande oefeningen aldaar.	no. 162
17 Febr. 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen, speciaal over het getal der niet-afgescheidenen te Doeveren c.a.	no. 116
17 Febr. 1835	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie in zake de godsdienstige bijeenkomsten te 's Hertogenbosch.	no. 178
19 Febr. 1835	Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie over de pastorie te Doeveren.	no. 117
19 Febr. 1835	Rapport van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Procureur Generaal in zake godsdienstige bijeenkomsten te 's Hertogenbosch en te Breda.	no. 179
23 Febr. 1835	Missive van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Opperbevelhebber der vesting Breda in zake godsdienstige bijeenkomsten aldaar.	no. 180
27 Febr. 1835	Missive van den Opperbevelhebber der vesting Breda aan den Procureur Crimineel in Noordbrabant in zake de godsdienstige bijeenkomsten ter plaatse.	no. 181
27 Febr. 1835	Vrijsprekend vonnis van de Rechtbank te Appingedam in de zaak van Ds H. P. Scholte.	no. 39
2 Maart 1835	Missive van Majoor Rochell te Groningen aan den Luitenant Generaal te Zutfen in zake M. Niewolt en Ds H. de Cock.	no. 135
11 Maart 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen, o.m. over de kerkelijke goederen te Doeveren c. a.	no. 118
12 Maart 1835	Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning ten geleide van zijn *Vervolg der liefdelooze handelingen enz.*	no. 119
13 Maart 1835	Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning in zake het rekwest van K. J. Dwarshuis te Warffum van 22 Januari.	bijl. IV
16 Maart 1835	Missive van Majoor Rochell te Groningen aan den Luitenant Generaal te Zutfen aangaande Ds H. de Cock.	no. 136
19 Maart 1835	Missive van den Procureur Generaal aan den Procureur Crimineel te Groningen over de uitspraak van de Rechtbank te Appingedam in de zaak van Ds H. P. Scholte.	no. 40

22 Maart 1835	Brief van Ds T. van Spall te Dussen aan Ds C. W. Pape omtrent godsdienstoefeningen van Scholte.	no. 120
24 Maart 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen in zake de aanstaande ontruiming der pastorie te Doeveren.	no. 121
24 Maart 1835	Rapport van den Officier van Justitie te Appingedam aan den Procureur Generaal in zake M. Niewolt en Ds H. de Cock.	no. 137
25 Maart 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen over inkwartiering van militairen en over de kerkelijke goederen te Doeveren c. a.	no. 122
25 Maart 1835	Vonnis van de Rechtbank te Assen in zake Ds H. de Cock.	no. 153
27 Maart 1835	Rekwest van O. L. Schildkamp te Groningen aan den Koning om met negentien personen te mogen vergaderen.	no. 138
28 Maart 1835	Rekwesten van een anonymus uit Meppel aan den Koning om vrijheid van godsdienst.	no. 154
1 April 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen speciaal over den toestand te Almkerk.	no. 123
2 April 1835	Missive van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Eeredienst in zake het optreden van De Cock.	no. 155
3 April 1835	Missive van de Gedeputeerde Staten van Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst in verband met de ontruiming der pastorie te Doeveren.	no. 124
5 April 1835	Procesverbaal in zake een bijeenkomst bij Ds H. P. Scholte te Genderen.	no. 184
6 April 1835	Verklaring van den Veldwachter en den Politiebode te Hoogeveen over het optreden van De Cock aldaar.	no. 156
8 April 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen met berichten over Doeveren c. a., o. m. in zake de kerkelijke goederen.	no. 185
13 April 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen met berichten alsvoren.	no. 186
14 April 1835	Brief van Janssen aan Ds C. W. Pape in verband met de te Doeveren en Genderen bereikte resultaten.	no. 187
15 April 1835	Schrijven van den Ring Winschoten aan het Classikaal Bestuur te Winschoten omtrent samenkomsten der Afgescheidenen.	no. 139
21 April 1835	Missive van den Burgemeester van Wanneperveen aan den Gouverneur aangaande de oefeningen aldaar.	no. 163

24 April	1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen.	no. 188
27 April	1835	Missive van den Burgemeester van Wanneperveen aan den Gouverneur aangaande de oefeningen aldaar.	no. 164
28 April	1835	Rekwest van H. Sickens en J. Hofman te Smilde aan den Gouverneur om vrijstelling van schoolgelden en vrijheid van onderwijs.	no. 75
30 April	1835	Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Eeredienst in zake de oefeningen te Wanneperveen.	no. 165
4 Mei	1835	Rapport van het Gemeentebestuur van Groningen aan den Gouverneur in zake het adres van O. L. Schildkamp.	no. 140
5 Mei	1835	Vonnis van de Rechtbank te Winschoten in zake Ds H. de Cock e. a.	no. 141
6 Mei	1835	Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning in zake het optreden der te Genderen ingekwartierde kurassiers.	no. 189
7 Mei	1835	Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Eeredienst in zake het rekwest van O. L. Schildkamp.	no. 142
9 Mei	1835	Adres van het Provinciaal Kerkbestuur van Drente aan de Algemeene Synode om maatregelen tegen de afscheidingsbeweging.	no. 157
9 Mei	1835	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Overijsel over te verwachten instructies.	no. 166
12 Mei	1835	Rapport van het Gemeentebestuur van Smilde aan den Gouverneur in zake het rekwest van H. Sickens en J. Hofman.	no. 76
14 Mei	1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen over den toestand te Doeveren en Genderen.	no. 190
15 Mei	1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen over een merkwaardig bezoek uit het hoofdkwartier van den Prins van Oranje.	no. 191
19 Mei	1835	Missive van Ds C. F. S. Pape te Sprang aan Janssen aangaande de Afscheiding aldaar.	no. 192
25 Mei	1835	Brief van Ds G. Benthem Reddingius aan Janssen over De Cock enz.	no. 158
26 Mei	1835	Dispositie van den Gouverneur van Drente in zake het rekwest van H. Sickens en J. Hofman te Smilde.	no. 77
27 Mei	1835	Verzoek van het Classikaal Bestuur van Winschoten aan den Minister van Eeredienst om maatregelen tegen de samenkomsten der Afgescheidenen.	no. 143

27 Mei	1835	Missive van het Gemeentebestuur van Uithuizermeeden aan den Gouverneur in zake godsdienstige bewegingen aldaar.	no. 144
1 Juni	1835	Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake de oefeningen te Wanneperveen.	no. 167
10 Juni	1835	Rapport van den Burgemeester van Eethen c.a. aan den Gouverneur over het gedrag der kurassiers te Genderen en Doeveren.	no. 193
11 Juni	1835	Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie in zake het optreden van De Cock in Overijsel.	no. 168
11 Juni	1835	Brief van Janssen aan Ds C. W. Pape over de rekening van het Prov. Kerkbestuur in de zaak van Scholte.	no. 194
11 Juni	1835	Schrijven van het Classikaal Bestuur van Sneek aan den Minister van Eeredienst in zake oefeningen te Koudum.	no. 197
12 Juni	1835	Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Eeredienst in zake de samenkomsten der Afgescheidenen.	no. 145
13 Juni	1835	Missive van den Commissaris van Politie aan Ds N. S. Hoek te Kampen over het verblijf van De Cock aldaar.	no. 169
14 Juni	1835	Rapport van den Officier van Justitie te Sneek aan den Gouverneur in zake de oefeningen te Koudum.	no. 198
15 Juni	1835	Brief van Ds N. S. Hoek te Kampen aan Janssen in zake de afscheidingsbeweging aldaar.	no. 170
16 Juni	1835	Rapport van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst in zake de oefeningen te Koudum.	no. 199
17 Juni	1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen, voornamelijk over de rekening van het Prov. Kerkbestuur en over de Afscheiding te Sprang.	no. 195
18 Juni	1835	Brief van Janssen aan Ds C. W. Pape over de rekening van het Prov. Kerkbestuur, over Sprang en over de a.s. Synode.	no. 196
20 Juni	1835	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, o. m. over overtreding van de Strafwet door De Cock c.s.	no. 171
22 Juni	1835	Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie over de afscheidingsbeweging in Overijsel alsmede over gerechtelijke maatregelen tegen de Afgescheidenen.	no. 172

22 Juni	1835	Missive van den Grietman van Kollumerland c.a. aan den Gouverneur over bijeenkomsten te Burum onder leiding van De Cock.	no. 200
23 Juni	1835	Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst aangaande de bijeenkomsten te Burum.	no. 201
24 Juni	1835	Rapport van den Procureur Crimineel in Overijssel aan den Procureur Generaal in zake de gebeurtenissen te Kampen.	no. 173
24 Juni	1835	Bekrachtiging door de Rechtbank te Groningen van het vonnis der Rechtbank te Appingedam, waarbij Ds H. P. Scholte was vrijgesproken.	no. 41
25 Juni	1835	Brief van Ds G. Benthem Reddingius aan Janssen over de agitatie in Drente tegen het optreden van De Cock.	no. 159
26 Juni	1835	Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst in zake Ds H. de Cock.	no. 202
27 Juni	1835	Rapport van den Grietman van Kollumerland c.a. aan den Gouverneur over de bijeenkomsten te Burum.	no. 203
28 Juni	1835	Bericht van den Burgemeester van Sneek aan den Gouverneur over het optreden van De Cock.	no. 204
29 Juni	1835	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie betreffende een krachtigere toepassing der bestaande maatregelen.	no. 206
29 Juni	1835	Missive van den Burgemeester van Hattem aan den Gouverneur omtrent het optreden van Ds A. Brummelkamp.	no. 210
Juni	1835	Rekwest van Afgescheidenen in Groningen en Drente aan den Koning.	bijl. II
6 Juli	1835	Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake het optreden van Ds H. de Cock.	no. 205
9 Juli	1835	Rapport van het Classikaal Bestuur van Harderwijk aan den Minister van Eeredienst in zake het optreden van Brummelkamp te Hattem.	no. 211
11 Juli	1835	Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over de algeheele terugtrekking der militairen uit Ulrum.	no. 146
12 Juli	1835	Rapport van Mr T. Sijpkens te Groningen aan den Minister van Justitie in zake de beweging der Afscheiding en de daartegen te nemen maatregelen.	no. 207

13 Juli	1835	Adres van de Algemeene Synode aan den Minister van Eeredienst om maatregelen tegen de afscheidingsbeweging.	no. 160
13 Juli	1835	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning in zake het adres van de Algemeene Synode.	no. 161
13 Juli	1835	Schrijven van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Vuren aan den Minister van Eeredienst over het optreden van Scholte aldaar.	no. 212
14 Juli	1835	Missive van den Officier van Justitie te Gorinchem aan den Gouverneur over het optreden van Scholte aldaar.	no. 233
15 Juli	1835	Schrijven van het Classikaal Bestuur van Zaltbommel aan den Minister van Eeredienst in zake het optreden van Scholte te Vuren.	no. 213
15 Juli	1835	Ontwerp-schrijven van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal over de uitspraak van de Rechtbank te Groningen in de zaak van Scholte.	no. 42
16 Juli	1835	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst in zake het rapport van Sijpkens.	no. 208
16 Juli	1835	Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over het optreden van Scholte te Gorinchem.	no. 234
18 Juli	1835	Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over het optreden van Scholte te Vuren en de daartegen genomen maatregelen.	no. 214
18 Juli	1835	Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Burgemeester van Vuren met instructies in zake het optreden van Scholte.	no. 215
18 Juli	1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen over Scholte enz.	no. 240
19 Juli	1835	Schrijven van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Vuren aan het Classikaal Bestuur te Zaltbommel over het optreden van Scholte.	no. 216
20 Juli	1835	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie in zake het rapport van Sijpkens.	no. 209
20 Juli	1835	Missive van het Gemeentebestuur van Ulrum aan den Gouverneur met verzoek om militaire assistentie.	no. 147
20 Juli	1835	Brief van Janssen aan Ds C. W. Pape over synodale zaken.	no. 241

21 Juli	1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen over godsdienstoefeningen onder leiding van Scholte te Genderen.	no. 242
21 Juli	1835	Missive van den Burgemeester van Eethen c.a. aan den Gouverneur in zake godsdienstige bijeenkomsten te Genderen.	no. 243
21 Juli	1835	Missive van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Procureur Generaal in zake de godsdienstige bijeenkomsten te Genderen.	no. 244
21 Juli	1835	Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over ontvangen instructies en genomen maatregelen.	no. 217
22 Juli	1835	Missive van den Gouverneur van Groningen aan het Gemeentebestuur van Ulrum in zake militaire assistentie.	no. 148
22 Juli	1835	Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake militaire assistentie voor Ulrum.	no. 149
24 Juli	1835	Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning in zake militaire assistentie voor Ulrum.	no. 150
24 Juli	1835	Brief van Ds C. F. S. Pape te Sprang aan Janssen over het optreden van Scholte aldaar.	no. 245
25 Juli	1835	Rapport van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Gouverneur in zake te nemen maatregelen.	no. 246
27 Juli	1835	Rapport van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over genomen maatregelen.	no. 247
29 Juli	1835	Brief van Ds O. van Tricht aan Janssen over het optreden van Scholte te Poederoyen.	no. 218
29 Juli	1835	Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Justitie omtrent het optreden van Scholte te Poederoyen.	no. 219
30 Juli	1835	Circulaire van den Gouverneur van Gelderland aan de Gemeentebesturen omtrent „ontbinding" van de godsdienstoefeningen der Afgescheidenen.	no. 220
30 Juli	1835	Bericht van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over zijn circulaire aan de gemeentebesturen.	no. 221
4 Aug.	1835	Vonnis van de Rechtbank te Winschoten tegen Ds H. de Cock.	no. 151
5 Aug.	1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen met verschillende berichten.	no. 248

11 Aug.	1835	Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken omtrent de veroordeeling van Scholte c.s. te Tiel en diens optreden te Tricht.	no. 222
12 Aug.	1835	Missive van den Gouverneur van Zuid-Holland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken omtrent het optreden van Scholte te Asperen.	no. 235
13/14 Aug.	1835	Voorstel van de Ministers van Justitie en van Eeredienst aan den Koning om krachtigere maatregelen te nemen.	no. 257
15 Aug.	1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen over de procedure tegen Van Rhee en Gezelle Meerburg, enz.	no. 249
16 Aug.	1835	Procesverbaal in zake een openlucht-godsdienstoefening van Scholte te Genderen.	no. 250
18 Aug.	1835	Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Justitie in zake het in zijn provincie dreigende gevaar van Afscheiding.	no. 236
19 Aug.	1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen over het gebeurde te Genderen en den stand van zaken te Almkerk en Veen.	no. 251
20 Aug.	1835	Brief van Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek aan Janssen over Gezelle Meerburg en Van Rhee.	no. 252
21 Aug.	1835	Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie omtrent het optreden tegen godsdienstoefeningen te Genderen.	no. 253
22 Aug.	1835	Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst in zake ongeregeldheden in de kerk te Hattem.	no. 223
22 Aug.	1835	Brief van Janssen aan Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek over Gezelle Meerburg en Van Rhee.	no. 254
24 Aug.	1835	Bericht van Ds W. J. Crol te Gameren aan den Minister van Eeredienst over de „ontbinding" van een godsdienstige bijeenkomst aldaar.	no. 224
25 Aug.	1835	Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake de gebeurtenissen te Gameren.	no. 225
27 Aug.	1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen, voornamelijk over Gezelle Meerburg, Van Rhee en hun gemeenten.	no. 255
29 Aug.	1835	Missive van den Minister van Justitie aan den Gouverneur van Utrecht omtrent te nemen maatregelen.	no. 237
29 Aug.	1835	Brief van Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum aan Janssen over Ds S. van Velzen.	no. 294

2 Sept. 1835	Antwoord van Janssen van Ds P. A. C. Hugenholtz in zake Ds S. van Velzen.	no. 295
3 Sept. 1835	Vonnis van de Rechtbank te 's Hertogenbosch tegen Ds H. P. Scholte c.s.	no. 256
4 Sept. 1835	Beklag van J. P. van de Werken te Gameren aan den Koning in verband met het optreden der dragonders aldaar.	no. 226
4 Sept. 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen, voornamelijk over Gezelle Meerburg, Van Rhee en hun gemeenten.	no. 279
4/10 Sept. 1835	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, met naschrift van den Minister van Oorlog, omtrent het voorstel om krachtigere maatregelen te nemen.	no. 258
8 Sept. 1835	Brief van Ds H. H. Donker Curtius aan Janssen over de „prügelpartij" te Gameren en de kerkelijke procedure tegen Brummelkamp.	no. 227
11 Sept. 1835	Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie in zake het optreden van Ds Cock c.s. en hun verzoekschriften.	no. 259
12 Sept. 1835	Missive van Kapitein J. J. Hennequin aan den Opperbevelhebber der vesting Maastricht over godsdienstige bijeenkomsten van militairen aldaar.	no. 182
13 Sept. 1835	Missive van den Opperbevelhebber der vesting Maastricht aan den Directeur Generaal van Oorlog in zake de godsdienstige samenkomsten der militairen aldaar.	no. 183
15 Sept. 1835	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst betreffende handhaving van hun voorstel om krachtigere maatregelen te nemen.	no. 260
18 Sept. 1835	Brief van J. D. W. Pape te Heusden aan Janssen in zake aanhangige kerkelijke procedures.	no. 280
18/25 Sept. 1835	Rapport van den Minister van Eeredienst, met naschrift van den Minister van Justitie, over de verzoekschriften der Afgescheidenen in verband met de beginselen der Grondwet.	no. 262
19 Sept. 1835	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst in zake de te Maastricht genomen maatregelen.	no. 261
22 Sept. 1835	Brief van Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius.	no. 263
22 Sept. 1835	Brief van Janssen aan Ds T. van Spall te Dussen, speciaal over de zaak tegen Van Rhee en Gezelle Meerburg.	no. 281

22/25 Sept. 1835	Rapport van den Minister van Eeredienst, met naschrift van den Minister van Justitie, in zake de bezwaren tegen hun voorstel om krachtigere maatregelen te nemen.	no. 264
23 Sept. 1835	Brief van Ds H. H. Donker Curtius aan Janssen, speciaal over de kerkelijke procedure tegen Brummelkamp.	no. 228
24 Sept. 1835	Brief van Ds P. A. C. Hugenholtz aan Janssen in zake Ds S. van Velzen.	no. 296
25 Sept. 1835	Brief van Ds J. la Lau te Gouda aan Janssen over godsdienstige bijeenkomsten te Noordeloos.	no. 238
26 Sept. 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen over eenige hangende kwesties.	no. 282
26 Sept. 1835	Antwoord van Janssen aan Ds P. A. C. Hugenholtz in zake Ds S. van Velzen.	no. 297
Sept. 1835	Rekwest van D. van der Werp c.s. te Uithuizermeeden aan den Koning om vrije godsdienstoefening.	no. 305
1 Oct. 1835	Rapport van den Officier van Justitie te Tiel aan den Procureur Generaal in zake de gebeurtenissen te Gameren.	no. 229
2 Oct. 1835	Brief van Ds P. A. C. Hugenholtz aan Janssen in zake Ds S. van Velzen.	no. 298
3 Oct. 1835	Rapport van het Classikaal Bestuur van Gouda aan den Minister van Eeredienst in zake de afscheidingsbeweging in zijn ressort.	no. 239
3 Oct. 1835	Missive van den Officier van Justitie te Appingedam aan den Procureur Generaal over het optreden van De Cock c.s.	no. 306
7 Oct. 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen over verschillende zaken.	no. 283
8 Oct. 1835	Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie over de toenemende „stoutheid" van Ds Cock c. s.	no. 307
9 Oct. 1835	Brief van Ds G. Benthem Reddingius aan Janssen omtrent Ds H. de Cock c.s.	no. 308
12 Oct. 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen, o.m. over de procedure tegen Van Rhee en Gezelle Meerburg.	no. 284
15 Oct. 1835	Brief van Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius.	no. 265
22 Oct. 1835	Rekwest van Ds H. P. Scholte aan den Koning om gratie.	no. 230
27 Oct. 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen met berichten o.m. over Genderen en Veen.	no. 285

27 Oct.	1835	Schrijven van Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden aan den Minister van Eeredienst over den stand van zaken aldaar.	no. 309
28 Oct.	1835	Rapport van het Gemeentebestuur van Uithuizermeeden aan den Gouverneur in zake het rekwest van D. van der Werp c.s.	no. 310
29 Oct.	1835	Verzoek van het Gemeentebestuur van Amsterdam aan den Gouverneur om instructies in verband met de Afscheiding aldaar.	no. 311
30 Oct.	1835	Antwoord van den Gouverneur van Noord-Holland aan het Gemeentebestuur van Amsterdam.	no. 312
3 Nov.	1835	Verslag van het Gemeentebestuur van Amsterdam aan den Gouverneur over de godsdienstige samenkomsten.	no. 313
6 Nov.	1835	Rapport van den Raad van State aan den Koning in zake de verzoekschriften der Afgescheidenen en het voorstel om krachtigere maatregelen te nemen.	no. 266
7 Nov.	1835	Brief van H. E. Verschoor te Sleeuwijk aan Janssen in zake de procedure tegen Van Rhee en Gezelle Meerburg.	no. 286
9 Nov.	1835	Memorie van Janssen (?) in zake het rapport van den Raad van State van 6 November.	no. 267
9 Nov.	1835	Rapport van het Classikaal Bestuur van Amster aan den Minister van Eeredienst over C. Deteleff c.s. te Amsterdam.	no. 314
11 Nov.	1835	Antwoord van Janssen aan H. E. Verschoor te Sleeuwijk op diens brief van 7 November.	no. 287
17 Nov.	1835	Missive van Janssen aan Asser in zake de beantwoording van het rapport van den Raad van State van 6 November.	no. 268
19 Nov.	1835	Brief van Ds K. W. Wijchgram te Buitenpost aan Ds P. A. C. Hugenholtz in zake Ds S. van Velzen.	no. 299
24 Nov.	1835	Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning in zake rekwesten van Scholte c.s.	no. 231
24 Nov.	1835	Schrijven van Mr W. H. Roijer te Zwolle aan Janssen over een pleidooi van De Cock.	no. 315
27 Nov.	1835	Brief van Ds P. A. C. Hugenholtz aan Janssen in zake Ds S. van Velzen.	no. 300
29 Nov.	1835	Brief van Ds A. Luberti Augustini te 's Hertogenbosch aan Ds C. W. Pape in verband met de afzetting van Van Rhee en Gezelle Meerburg.	no. 288
30 Nov.	1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen in verband met de afzetting van Van Rhee en Gezelle Meerburg.	no. 289

30 Nov./4 Dec. 1835	Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning in zake het rapport van den Raad van State van 6 November.	no. 269
30 Nov./4 Dec. 1835	Concept-Besluit, door de Ministers van Eeredienst en van Justitie den Koning aangeboden, met betrekking tot de Afgescheidenen.	no. 270
2 Dec. 1835	Beklag van K. van der Linden e. a. te Vuren aan den Koning over geloofsvervolging.	no. 232
begin Dec. 1835	Memorie van den Secretaris van Staat aan den Koning in zake het Concept-Besluit van 30 Nov./4 Dec.	no. 271
begin Dec. 1835	Notitie van den Koning(?) in zake de te nemen beslissing ten aanzien van de Afgescheidenen.	no. 272
5 Dec. 1835	Antwoord van Janssen aan Ds P. A. C. Hugenholtz in zake Ds S. van Velzen.	no. 301
5 Dec. 1835	Missive van den Burgemeester van Staphorst aan den Gouverneur over de Afscheiding te Rouveen.	no. 316
7 Dec. 1835	Missive van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Procureur Generaal in zake godsdienstoefeningen te Almkerk en Veen.	no. 290
7 Dec. 1835	Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake het optreden van De Cock en Brummelkamp.	no. 317
10 Dec. 1835	Rescript van den Koning aan het Departement van Eeredienst ter afwijzing van de verzoekschriften der Afgescheidenen.	no. 273
10 Dec. 1835	Missive van den Secretaris van Staat aan de Departementen van Eeredienst, Justitie, Binnenlandsche Zaken en Oorlog omtrent de koninklijke beslissing ten aanzien van de Afgescheidenen.	no. 274
13 Dec. 1835	Brief van Ds H. H. Donker Curtius aan Janssen over de koninklijke beslissing van 10 December enz.	no. 275
14 Dec. 1835	Missive van Asser aan den Minister van Justitie(?) in zake de koninklijke beslissing van 10 December.	no. 276
14 Dec. 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen over de afscheiding te Almkerk en te Veen.	no. 291
14 Dec. 1835	Schrijven van Ds P. A. C. Hugenholtz aan den Minister van Eeredienst in verband met de afscheiding van Van Velzen.	no. 302
15 Dec. 1835	Brief van Ds C. W. Pape aan Janssen over den stand van zaken te Almkerk, Veen en Sprang.	no. 292

15 Dec.	1835	Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal in verband met de koninklijke beslissing van 10 December.	no. 277
16 Dec.	1835	Brief van Janssen aan Ds P. A. C. Hugenholtz in verband met de afscheiding van Van Velzen.	no. 303
17 Dec.	1835	Missive van den Minister van Oorlog aan verschillende militaire autoriteiten in verband met de koninklijke beslissing van 10 December.	no. 278
17 Dec.	1835	Bericht van den Minister van Eeredienst aan den Koning omtrent de afscheiding van Van Velzen.	no. 304
19 Dec.	1835	Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst over de uitbreiding der afscheidingsbeweging in zijn provincie.	no. 318
22 Dec.	1835	Bericht van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Procureur Generaal over militaire inkwartiering te Almkerk c.a. en te Veen.	no. 293

REGISTER VAN PERSONEN EN PLAATSEN.

Met een * zijn aangeduid de bladzijden, waar een biografische aanteekening over den betreffenden persoon te vinden is. Personen met dubbelen achternaam zijn steeds onder hun eersten naam opgenomen.

A

Aalburg, 89, 422, 428, 502
Aalst, 191, 373, 554
Aalten, 321
Adolfs, J., 112
Adorp, 555
Adriani, M. J. 238*
Aengwirden, 238
Alfering, H., 546*
Alkmaar, 305, 410, 543
Almkerk, 172, 184, 197, 198, 201, 203, 205, 207, 209, 296, 306, 310, 325, 412, 415, 420, 424, 428, 492, 494-498, 503-511, 526
burgemeester van —, 197, 198, 207, 296, 510, 511
Altforst, 324
Ambrosius, 424, 428, 493, 510, 511
Ameide, 371, 404
Amshof, M. A., 515
Amsterdam, 59, 61, 87, 106, 164, 183, 184, 246, 255, 310, 314, 408, 418, 450, 477, 497, 498, 501, 507, 527, 538-543, 553
burgemeester van —, 539*, 541
secretaris van —, 539*, 541
Andel (N. Br.), 412
Andel, G. van, 72-74, 90, 102, 103, 181, 309, 310, 313
Andriessen, J., 340*, 549
Anjum, 212, 550
Anlo, 534
Antwerpen, 302
Appelscha, 343
Appeltere, A. W. van, 399
Appingedam, 33, 45, 47, 50, 52, 56, 59-62, 66, 85, 107, 136, 140, 142, 175, 182, 186, 193, 198, 201, 202, 207, 210, 211, 226, 228, 229, 247, 254, 285, 298, 353, 354, 444, 530, 532, 533, 533, 553, 557, 559
officier van justitie te —, 4, 6-8, 10*, 11, 14-18, 30, 31, 33, 38-41, 47-51, 53, 55, 59, 212, 228-230, 244, 245, 247, 285, 530-532, 557, 558
Arnhem, 75, 82-86, 363, 368, 369, 372, 376, 378-380, 383, 386, 390, 391, 402, 461, 467, 482, 489
provinciaal commandant te —, 368, 376, 378, 380
Arntzen, G. H., 326*
Asperen, 398, 403-405, 424
burgemeester van —, 398, 405
Assen, 109, 110, 115, 120, 122, 123, 139, 141-143, 146, 147, 149, 153, 155, 158, 160-162, 168, 228, 251-253, 255, 256, 258-260, 262, 263, 266-268, 459, 460, 533, 534, 554
burgemeester van —, 155*
officier van justitie te —, 113*, 120, 143, 144, 147, 148, 151, 155, 162, 250, 252, 259, 260, 268
Asser, C., 477*, 490
Augustini, zie Luberti Augustini
Augustinusga, 521
Avershorn van Nauta, G. A., 332*-336
Axel, 20, 74, 101

B

Baaijens, A., 72-74, 102, 103, 181
Babyloniënbroek, 189, 422, 423
Backer, W. J., 539*, 541
Baflo, 6, 7, 33
Bakker, H., 67, 11, 113
Bakker, J., 34, 38
Balen, C. van, 371, 374, 392, 403

Ballo, 258
Barendrecht, 506
Barkema, K. J., 2, 10-12, 218
Bazuin, H., 5*, 15, 17, 30, 34, 35, 41, 42, 227-229, 243
Beckeringh, A., 28, 33-39*-42, 146
Bedet (of: Bedit), L. G., 297, 423
Bedum, 9, 212
Beek, B. van, 94
Beek, G. van der, 72-74, 78, 90, 102-105, 173, 181, 324, 421, 501
Beek, G. G. van der, 403
Beek, H. van der, 422
Beerta, 238
Beest, 370, 373
Beest van Andel, van, 290
Beets, H., 255
Begemann, S. H. A., 160*, 258, 266
Begram, P. L., 397*, 398
Beilen, 160, 257, 556
Bekerke, 191, 500
Bekius, F., 514
Bekkers, J., 299, 300
Benthem Reddingius, G., 141, 142, 147, 149, 155-157, 160-163, 253-255, 258, 266-268, 533, 534
Berg de Jonge, K. van den, 274, 277, 278
Bergambacht, 297
Bergen, J. van, 423
Bergen op Zoom, 403
Bergh, wed. van den, 290-292, 296, 299
Berghuis, W. K., 555
Berkhout, 191
Besselingh, H. N., 555
Beukema, J. J., 2, 10-12, 34, 218, 242, 442, 459, 555
Beusekom, G. van, 363, 364*
Beverwijk, G. van [1]), 76
Bezoijen, 183, 415, 428
Bierum, 212
Biesheuvel, A. van den, 307, 422
Biezelinge, 183
Bilderdijk, W., 347
Birdaard, 550
Bladel, 323
Blarkom, J. van, 104, 105, 168, 194, 195, 295-301, 413, 414, 416, 417, 426, 508, 511
Blija, 550
Boekhout, P. M., 555
Boele, J., 308
Boer, J. J., 136, 141, 235, 555
Boer, J. C. de, 31, 136
Boer, M. G. de, 49
Boersma, Y. F., 339
Boeve, H. D., 381
Bogaerde van ter Brugge, Jhr A. J. L. baron van den, 77, 79, 81, 82*-84, 104, 105, 132-134, 164, 166-168, 182, 187, 192-196, 203-205, 207, 209, 321, 322, 351, 356, 413, 416, 417, 420, 424, 504, 507, 508, 510
Bok, W. (de), 372, 392, 403
Bolderman, J., 183*
Bolhuis, F. E. van, 555
Bolhuis, H. van, 33*
Boll, A., 191
Boll, D., 181, 205
Boll, H., 94
Boll, J., 72-74, 90, 102, 103, 181
Boll, T., 90, 102, 103, 181, 189, 190
Boll, V. G. A., 77-79, 81, 82, 96, 102, 104, 105, 182, 203-205, 307, 308, 313, 321, 322, 407, 408, 411-414, 416, 417, 420-424, 426, 430
Bolle, J., 423
Booy, H. A., 264
Bordes, T. C. de, 285*, 426
Borgesius, E. J., 258*
Borret, A. J., 475
Bos, B. A., 149, 153, 253-255
Bos, E. F., 556
Bos, G. K., 2, 10-12, 218, 555
Bos J., 115
Bos, J. T., 556
Bos, R. H., 260
Bos, W. J., 530
Bosch, L. E., 311
Bösken, J. H., 198*, 207
Bosveld, M., 261
Bottinga, J., 257, 258, 271-276
Bouchard, 509
Bovenkarspel, 85
Bovensmilde, 111, 128, 130
Boxum, L., 260
Brakel, 366-368, 371-374, 392-403
Brander, J. J., 556

[1]) G. van Beverwijk, 1814—1850 lid van Gedeputeerde Staten van Noord-brabant.

Branderhorst, J. J., 72-74, 77, 78, 90, 98, 99, 102, 103, 173, 176, 181, 189, 190, 205, 310-312, 323, 324, 403, 459, 501
Brandt, J. D., 543
Brandt, S. M. (Scholte-), 209, 382, 429, 498
Brandt, Wed., 541, 543
Breda, 289, 294, 299-302, 315, 323, 324, 500
Breede, 409
Broek op Langendijk, 110
Broeke, J. ten, 115
Broekema, T. S., 555
Broeksma, C., 253
Broer, J., 308
Broese, 500
Brongers, H. H., 33*
Brongers, P., 556
Brouwer, J. R., 141
Brugmans, 35
Bruin, A. de, 422
Bruin, P. J. de, 423
Bruinswijk, zie Bruynswijk
Brummelkamp, A., 361-363*-365, 380, 381, 386, 387, 409, 410, 424, 429, 489, 499, 500, 515, 516, 524, 526, 527, 545, 548
Brummelkamp Jr., A., 363, 364
Brunsema, E. M., 555
Brussel, 148, 154
Bruyn, G. J. de, 366
Bruynswijk, A. van, 398, 403-405
Bruynswijk, C. van, 398, 404-405
Buddingh, H. J., 500*
Buisman Jzn., P., 213*
Buitenpost, 520, 521
Buning, A. W., 212*
Burgh, H .v. d., 393, 559
Burum, 110, 329, 336-342, 358, 544, 555
Busscher, A. G., 556
Buurmalsen, burgemeester van —, 379, 380
Buijs Ballot, A. J., 367*
Bije, Jhr P. J. de, 475

C

Callenbach, C. C., 418, 493, 543
Cannegieter, T., 249*
Capadose, A., 125, 188
Carbasius, C., 393, 559,
Carnot, J. F. C., 278*, 353
Chaam, 324, 501
Chassé, D. H. baron,299-302*
Cincinnati, 255
Cirkwerum, 238
Clarisse, J., 182, 185, 194, 208, 359
Claus, J. R., 115
Clercq, W. de, 185, 327
Cleveringa, E. E., 212
Cloete, J. C., 397
Cloux, A. P. A. du, 30, 46, 228, 229
Cock, Hel. de, 16, 25, 30, 181, 227, 410
Cock, Hendr. de, 1-14, 16-22, 24-38, 40, 41, 45-51, 53, 54, 56-60, 65, 71, 83, 85, 110, 131, 133, 136-149, 151-153, 157, 158, 162, 164-167, 169, 170, 178, 181, 210, 212, 213, 219, 220, 222-230, 232-236, 238, 242-249, 251-271, 279-287, 303, 310, 336-343, 345, 354, 358, 363, 364, 369, 371, 377, 392, 415, 434, 436, 438, 440, 442-445, 449, 455, 457, 458, 464, 469, 479, 514, 524, 527, 530-538, 544, 548-550, 553, 557, 559
Cock, T. de, 139*
Colenbrander, H. T., 460
Colijn, H., 190
Colijn, J., 191
Corstius, M., 238*
Cost, W., 9
Costa, I. da, 185, 327
Court, Jhr J. P. J. A. de la, 431*
Cransen, W. H. F., 256*
Cremer Jzn, M., 137
Crol, W. J., 367*, 371, 381-383
Croles, J. J., 550

D

Dalem, 366, 372, 397, 398
Damsté, J. J., 213, 239, 534-538
Degen, 297
Dekker, den, 207, 296, 508, 510, 511
Delft, 404
Delfzijl, 534
Delhaas, J. L., 555
Demper, G., 399, 403, 404
Dermout, I. J., 12, 27, 70, 268, 269
Deteleff, C., 542
Devallée, C. H., 420-423

Dibbets, B. C. J. baron, 302, 304, 305*, 449, 466
Diever, 256
Dik, J. D., 555
Dik, J. L., 115, 141, 260
Dinxterveen, 274, 275
burgemeester van —, 275
Does, J. C. van der, 543
Doeveren, 13, 19, 43, 47, 48, 52, 59, 68, 69, 72-77, 79-83, 86-88, 90-95, 97-99, 101-105, 107, 108, 142, 150, 157, 168, 172, 174, 177, 180-182, 186, 188-192, 194-197, 199-206, 208, 209, 292, 297, 300, 306, 307, 309-311, 316, 318, 321, 323, 324, 366, 371, 391, 424, 443, 455, 459
burgemeester van —, 70, 73, 74, 97, 102, 104, 105, 182, 187, 188, 192, 194, 203-205, 208, 209, 321, 322
ambachtsheer van —, 199
Dokkum, 512, 513, 515-521, 523-525
Doll, J. J., 555
Dongen, 327
Donker Curtius, H. H., 12, 70, 75, 82-86, 269, 361, 369, 373, 386, 387, 410, 420, 429, 461, 467, 489, 498-500
Donkers, J., 290, 291, 299
Doorenbos, H., 110, 111*, 130, 148, 251, 252, 268
Doormans, Erve, 525
Doorn van Westcapelle, J. H. baron van —, 13, 16, 18, 21, 22, 30, 31, 39-42, 46, 47, 81, 82, 115, 116, 118, 124, 130-135, 138, 139, 144-147, 151-154, 157-160, 165-169, 171, 221-225, 241, 242, 244-246, 277, 279, 341-344, 358, 360, 361, 366, 368, 369, 372, 373, 376, 378-380, 383, 384, 397, 398, 401, 416, 417, 432, 433, 435-440, 447, 448, 459, 462-465, 467, 468, 472, 473, 475-477, 484, 489, 547, 550
Doornspijk, 380
Doornum, G. A. van, 381
Dordrecht, 182, 290, 313, 403, 410, 543
Dost, F. J., 555
Driehuizen, 314
Driel, 367
Driesum, 255
Drogeham, 500, 501, 512-515, 518, 520, 523-526
Drok, F., 115
Drongelen, 70, 97, 321, 422
burgemeester van —, 321, 322
Drost, J., 403
Drumpt, 367
Druten, 401
Dulst, D. van, 372, 392
Dussen, 82, 203, 403, 496, 497
Duuren, I. van, 325*
Duyn van Maasdam, A. F. J. A. graaf van der, 396-398*, 403, 437
Duijser, C., 416, 493
Duijser, M., 197, 198, 207, 296, 510, 511
Dwarshuis, K. (of C.) J., 170, 248, 249, 393, 555, 557-559
Dwingelo, 110, 160, 256, 257, 263, 264, 268, 555
burgemeester van —, 263*
Dijk, H. H. van, 555
Dijkhuis, L. J., 248
Dijksterhuis, H., 556
Dijkstra, L., 112, 120, 141*, 149, 157, 252, 260, 459
Dijkstra, R., 115
Dyon, 278

E

Ebbinge Wubben, F. A., 545-547*-549
Ebels, E. T., 556
Ede, 543
Eden, W. van, 397
Eeden, W. A. van, 371*
Eekhout, G. W., 67
Eemster, 256
Eerens, D. J. de, 441
Eerkes, E. H., 555
Eethen, 70, 77, 78, 97, 313, 413
burgemeester van —, 77-79, 81, 82, 105, 307, 321, 322, 413, 414, 416, 421, 423, 426, 430
Eising, J., 556
Ekelmans, H., 366
Elburg, 363
Eleveld, R. O., 260
Ellen, J. G., 274, 275
Ellens, J. P., 336, 338
Emden, 254
Emmikhoven, 207, 296, 508, 511

burgemeester van —, 207, 296, 508, 510, 511
Engelbert, 255
Engelen, 279, 428
Engels, R., 268, 409, 410
Enkhuizen, 373, 375
Ensing, J., 115
Eppenhuizen, 332
Erichem, 183
Ermelo, 326
Everts, Jhr H. P., 17*, 30, 242
Everwijn, J., 366*, 372
Ewijck van Oostbroek en De Bilt, D. J. van, 109-111, 115-118*, 123, 125, 126, 128-132, 143-148, 150, 153-155, 157-162, 164, 168, 252, 262, 263, 267, 268, 351, 356, 437, 457
Eyssonius Wichers, R. H., 51, 52*, 61

F

Fagel, J. baron, 475
Faure, H. P. V. B., 51, 52*
Ferwerd, 110, 550
Fhilips, J. H., 115
Fling (of: Flips), J. W., 115
Fockens, H. F. T., 521*
Fockens, L., 341, 521
Fokkens, H. E., 556
Folkertsma, J., 329, 330*-334, 336
Forsten, E. B., 555
Franeker, 255, 314, 549
Fransen, E., 556
Fransen, R., 257
Franssens, P., 555
Frederik (prins), 475
Fruitier, J. A., 226*

G

Gameren, 257, 361, 367, 381-389, 403, 419, 429, 437, 439, 462, 464-466
burgemeester van —, 382, 383, 385, 388, 389
Gammeren, C. van, 189, 190
Gammeren, I. van, 191
Gammeren, J. van, 191
Ganderheyden, A. A., 249
Ganderheyden, J. F. M., 192, 201*, 205, 206, 311
Gansoijen, 43, 52, 68, 72, 73, 75, 77, 80, 81, 87, 91-94, 97, 99, 102, 103, 177, 190, 194, 197, 300, 311, 318, 459
Garderen, 380
Garrelsweer, 257
Gellicom, 411
Gelms, H. E., 214, 215, 225, 226, 232, 555
Genderen, 13, 19, 43, 47, 48, 52, 59, 68, 69, 72-83, 86-88, 91-99, 101-105, 107, 108, 150, 157, 168, 172-174, 177, 180-182, 186, 188-194, 197, 201, 203-207, 209, 290, 297, 300, 306, 307, 309-311, 313, 316-318, 321-323, 366, 371, 390, 391, 398, 403, 407-409, 411, 413, 414, 417, 418, 420, 424, 429, 430, 443, 445, 455, 459, 467, 493, 500-502, 507
burgemeester van —, 70, 73, 74, 77-79, 81, 82, 96, 97, 102, 104, 105, 182, 203-205, 307, 308, 313 321, 322, 407, 408, 411-414, 416, 417, 420-424, 426, 430
Gendringen, 200
Genemuiden, 279, 280, 284, 286, 515
Genève, 107, 315
Gent, 82
George L. J., 295, 299, 300
Gericke van Herwijnen, Jhr J. E. P. E., 475
Gerkesklooster, 549
Gerlach, J. A., 412*
Geusau, Jhr W. A. A. L. von, 425*
Gezelle Meerburg, G. F. [2]), 184, 197, 201, 207, 208, 317, 325, 387, 402, 407, 409, 410, 412, 415, 418-420, 424, 426-429, 492-494, 496,

[2]) In een particulier schrijven werd ik er opmerkzaam op gemaakt, dat Ds Meerburg officiëel den toenaam „Gezelle" niet heeft gedragen. Een andere tak van de familie Meerburg, ook in de predikantenwereld van Noord-brabant destijds niet onbekend, nam den toenaam „Snarenberg" aan (achternaam van Meerburgs grootmoeder van vaders zijde). Misschien is het zoo te verklaren dat Pape aan G. F. Meerburg dienzelfden toenaam gaf, vgl. Deel I, blz. 293.

498, 499, 502-506, 516, 517, 524, 526
Giessen, 326, 412
Giessendam, 403
Gips, J., 290
Gockinga, J. 66*
Gockinga Hz., Jhr R., 64, 67*
Goekoop, A., 205*
Goes, 500
Goingarijp, 521
Golverdinge, J. van, 182, 221*, 294
Gonggrijp, T., 340, 341*, 342
Gorinchem, 182, 308, 366, 373, 397, 398, 403-405, 408, 423, 444, 501, 507, 509
burgemeester van —, 398
commissaris van politie te —, 397
officier van justitie te —, 397*, 398
plaatselijk commandant te —, 397
Gorkom, J. van, 422
Gorredijk, 255
Gort, A., 260, 264, 266
Gort, H., 264
Gouda, 401, 403, 406
Goudriaan, 308
Goyaerts, J. B., 209
Graaf, H. v. d., 89, 90, 92
Graafschap (N.-Am.), 110
Gratama, S., 122*, 260
's Gravemoer, 188, 428
's Gravenhage, 12, 21, 22, 27, 28, 39, 43, 50, 52, 56, 62, 67, 71, 79, 84, 125, 133, 141, 144, 145, 150, 151, 161, 163 164, 170, 174, 176, 183, 184, 189, 194, 197, 199, 221, 223, 224, 247, 283, 285, 290, 294, 316, 324, 330, 345, 356, 359, 387, 391, 397, 398, 401, 417, 418, 426, 436, 441, 442, 446, 449, 450, 461, 462, 466, 467, 478, 488-491, 496, 504, 507, 518, 524, 525, 530, 541, 553, 559
's Gravenpolder, 386
's Grevelduin Kapelle, 327
Groen van Prinsterer, G., 107
Groendijk, B. J., 530
Groningen, 4, 13, 21, 24, 30, 31, 40, 45, 52, 57, 66, 67, 110, 112, 136-138, 140, 142, 151, 153, 157, 164, 207, 210, 220, 221, 225-227, 229, 231, 233, 234, 236, 240, 242-244, 249, 252, 254, 258, 313, 325, 336, 346, 348, 351, 353, 354, 410, 414, 444, 459, 500, 515, 531, 553, 555
burgemeester van —, 234, 236
commissaris van politie te —, 220
Groot, D. A. de, 332*
Groot, J. J. de, 556
Groot, P. Hofstede de, zie: Hofstede
Grootebroek, 314
Grootegast, 16, 53, 555
Grijpskerk, 341

H

Haaften, 405
Haaften, W. van, 403
Haarlem, 290
Hall, 198
Hall, A. M. C. van, 340, 379, 399, 418*, 482
Hall, J. van, 450*, 451, 453
Ham, J. S. van, 556
Hamming, H., 307, 308, 310, 313, 314, 321, 322
Hamming, R. D., 337, 339, 555
Hanewinckel, J. A., 193, 199, 326, 500
Hannauw, C., 260
Harderwijk, 326, 364, 365, 386, 387
Hartman, A. K., 264
Hartman, J. A., 546*
Hartog, J. den, 379, 380, 392, 403
Hasselman, A., 373, 403
Hattem, 361, 363, 364, 380, 381, 439, 526, 545, 548
burgemeester van —, 363, 364*
vrederechter te —, 381
Haulerwijk, 343
Havinga, J., 556
Haijer, R. J., 149
Hedel, 189, 554
Heeckeren tot Kell, W. H. A. C. baron van, 361, 363, 364, 366, 368-370, 372, 373, 375, 376, 378-381, 383-387, 396, 401-403, 410, 424, 435-437, 462, 465, 466, 472, 484
Heeneman, D. J., 393
Heerde, 381
Heerenveen, 456
Heesbeen
burgemeester van —, 77-79, 81, 82, 307, 414, 421, 423, 426, 430

Heesselt, 371
Heilo, 403
Heils, G. J., 263, 264
Hein, H. J., 113, 115, 120, 556
Hekma, F. J., 170
Helder, Den, 110
Hellenbroek, A., 253, 256, 303, 554
Hellum, 521
Helm, J. van der, 3*-6, 11, 14, 48, 51
Hemelumer Oldephaert en Noordwolde
grietman van —, 332-336
Hemert, zie Nederhemert
Hemert, G. J., 94, 95
Hendriksen, W. J., 200
Hendriksz, D., 85, 137, 410
Hengel, W. A. van, 314*, 328
Hennequin, J. J., 302—304*, 305
Hentzen, H., 126
Heringa Ezn, J., 268, 328, 410, 411
's Hertogenbosch, 48, 52, 81, 104, 181, 184, 185, 187, 192, 193, 196, 201, 204-206, 208, 226, 289-292, 295, 297, 298, 300, 309, 313, 391, 407, 408, 414, 416, 417, 423, 428, 429, 431, 444, 494, 498, 502, 504, 506, 508, 511
burgemeester van —, 295*
officier van justitie te —, 430*
plaatselijk commandant te —, 295*
Herwerden, S. H. van, 374*, 412
Herwerden C.Hzn, C. H. van, 515
Heukelom, 371, 403, 404
Heurn, L. W. E. van, 430*
Heusden, 19, 20, 27, 47, 68-73, 76-78, 81, 82, 84, 85, 87, 90, 91, 93, 94, 96-99, 101, 172-176, 181, 184, 187, 189-192, 194-197, 200, 203, 204, 206-208, 292, 306, 309, 311-318, 322, 324-327, 403, 407-409, 411-413, 416, 418-421, 426, 427, 492, 493, 495-497, 499, 501, 504, 507, 508, 510, 517, 553
Heusden, C. J. van, 294*, 324
Heusden, J. van, 84, 107, 108, 206, 294, 324, 425, 426, 428, 499, 505
Heuvel, C. van den, 75
Hiebink, H., 182*, 191
Hierden, 546
Hilvarenbeek, 107, 324, 425, 426
Hoek, N. S., 271, 279*, 281-283
Hoekema, P. T., 335
Hoeksema, L. L., 555
Hoff, A. op 't, 556
Hofman, J., 111, 112, 115, 125, 126, 128-130
Hofstede, G., 155
Hofstede, M., 155
Hofstede de Groot, P., 110, 161, 217, 327, 332, 515
Hogendorp, D. graaf van, 183*
Hogendorp, G. K. graaf van, 183, 450*, 451, 453, 460
Hogendijk, Wed., 550
Hoksbergen, D., 280*
Hollander, A., 115
Holster, 187
Holthe tot Oldegaarden, Jhr A. W. van, 263*
Homan, J. T., 122*, 260
Hondswijk, 192, 291
't Hooft, J., 376
Hoogenkamp, K. J., 555
Hoogeveen, 142, 143, 153, 155, 158, 160, 254-256, 258, 260, 261, 263-265, 533, 556
Hoolboom, C. J., 398, 405
Hoolboom, J., 405*
Hoorn, 375
Hoornaar, 183
Horlings, W. H., 555
Hornhuizen, 139, 248
Horsen, L. van, 318, 501
Horst, Van der, 293, 431
Houtkamp, S. M. (van Rhee-), 502
Houwerzijl, 110, 112, 114, 115, 120, 228, 252
Hoyel, 317, 318
Hugenholtz, P. A. C., 513-516*-525
Hugenpoth tot Aerdt, A. W. J. J. baron van —, 393, 559
Huisman, J. A., 555
Huizen, 380
Huizenga, K., 112
Hulshoff, G. H., 29, 48, 392, 393, 559
Hulsteijn, J. P. H. van, 191*
Hijken, 257
Hijkersmilde, 111, 268

I

Iddekinge, Jhr J. F. van, 234*, 236
Imhoff, G. W. H. baron van, 67*

J

Jager, K. H., 555
Jagt, B., 115
Jagt, K., 115
James, L. G., 299-301
Janssen, J. D., 19, 27, 44, 70-72, 74, 75, 82-86, 97, 107, 108, 141, 142, 147, 149, 155, 157, 160, 162-165, 173-176, 181, 184-192, 194, 196, 197, 199-201, 203-207, 212, 213, 217, 221, 266, 268, 281-283, 291, 294, 298, 309-312, 314, 316, 317, 319-324, 326-328, 365, 373, 375, 376, 386, 401-403, 408-413, 415, 416, 418-420, 423-429, 435, 461, 467, 475-477, 489, 490, 492-499, 501, 503, 504, 507-511, 513-525, 533, 534, 544, 545, 553, 554
Jaspers, R., 260
Joffers, H., 115
Joffers, J., 115
Jong, G. de, 431
Jong, K. de, 403, 404
Jonge, P. J. de, 555
Jongh, H. de, 508
Jongh, J. de, 508
Jongh, Wed. de, 302
Jonker, F. H., 555
Jonker, H. B., 239, 538
Junius van Hemert, J., 184*, 185, 327
Junius van Hemert, W. J., 184

K

Kaatsheuvel, 415
Kaempff, J. H., 272-278, 351
Kalshagen, 314
Kamp, A., 260
Kampen, 271, 279-284, 286, 287, 363
  burgemeester van —, 280, 282
  commissaris van politie te —, 271, 279-282, 286, 287
Kamps, W. F., 120
Kantens, 6, 7
Katouw, L. J., 260
Keer, R. J., 76, 196, 206, 498
Keizer, G., 2, 110
Keizer, G. J., 244*, 245
Kema, R. A., 220, 555
Kemp, C. M. van der, 181, 183, 450-454, 553
Kerssies, G. R., 555
Ketelaar, W. O., 555
Kielwindeweer, 556
Killevinger, J., 403
Kist, N. C., 314*
Kisteman, A. L., 545
Klimp, J. W., 556
Klinkien (of: Klinkert), H. R., 260, 264, 556
Kloetinge, 367
Klooster, L. E., 556
Kloosterburen, 6, 7, 248
  burgemeester van —, 247
Kloosterveen, 111, 268
Kloots, A., 311
Kluit, M. E., 107, 181
Klundert
  burgemeester van —, 511
Knegt, J. D., 261
Knoll, P. I., 549*
Koekange, 258, 260, 264, 268
Koenen, H. J., 118
Koerts, J., 556
Koetsier, J. J., 459, 460, 554
Kok, A. H., 256*, 257
Kok, F. A., 256, 257*, 555
Kok, J., 256, 257, 263
Kolderveen, 261
Kolham, 258
Kollum, 336, 339
Kollumerland en Nieuwkruisland, 341
  grietman van —, 336, 337*-340, 342
Koopmans, P. D., 523*
Kooten, 341
Kooten, G. van, 410*
Kortenhoef, 297, 543
Kortezwaag, 543
Koster, Wed. F. T., 29, 48, 222, 392
Koudum, 329-332, 334, 335
Kramosser, H., 381
Kremer, K. G., 556
Krummacher, F. W., 303
Kuik, A. H., 115
Kuiper, G. B., 260
Kuipers, A. L., 556
Kuipers, G., 29, 34, 48
Kuyk, C. van, 423
Kuypers, G., 182
Kymmell Lzn, C. W. E., 109, 111, 113*-115, 120, 122, 128, 144

L

Laan, K. ter, 217, 528
Laan, K. A. v. d., 2, 10-12, 28, 29, 38, 43, 44, 218, 555
Lage Zwaluwe, 323
Lagh, J. de, 538-541
Lamberts, H., 115
Lamers, G., 365*
Lamsweerde, G. W. J. baron van, 475*
Landman, R. H., 556
Langerak, 399, 402-405, 421
burgemeester van —, 421
Langezwaag, 543
Lanting, A. P., 556
Lap, J. K., 229
Latervelt, P., 422
Latoij, 297
Lau, J. la, 401-403*, 406
Leens, 2-7, 9, 13, 33, 50, 51, 53, 69, 70, 229, 556
Leer, M., 390
Leerdam, 255, 403-406
Leersum, 189
Leeuwarden, 110, 111, 272, 335-338, 340, 341, 410, 444, 544, 549, 550
officier van justitie te —, 337, 338, 342
Leeuwen, J. van, 386*
Lehren, H., 176, 284
Leiden, 87, 183, 194, 314, 322, 325, 409, 410, 554
Lemker, F., 280, 282
Leur, 297
Leijds Sr, J., 554*
Leyssenaar, J. Ph., 263, 264
Lienden, 410
Limburg Stirum, L. G. A. van, 336, 337*-340, 342
Lindeman, E., 555
Linden, J. van der, 217
Linden, K. van der, 371, 391, 392, 394, 395, 403
Lioessens, 110
Lippenhuizen, 160
Lith de Jeude, W. A. van, 361, 367*, 368, 371, 373, 379, 380, 387, 389
Lohman, R., 234*
Lollinga, M., 555
Loon op Zand, 327, 554
Loosjes, J., 457
Loots, J. K., 5*, 7, 8, 15-17, 30, 31, 34, 35, 41, 42, 71, 243
Loppersum, 212, 213
Lubbers, C. Th., 31*, 85, 242
Luberti Augustini, A., 192*, 206, 291-294, 298, 323, 324, 418, 461, 494, 499-501, 503-506
Lunsing, T. van, 261
Lutkegast, 34, 410, 521
Luyben, J. L. A., 193*, 206
Lijnden van Hoevelaken, Jhr J. E. N. van, 475
Lijnthorst, P. R., 555
Lyon, 315

M

Maanen, C. F. van —, 18, 19, 22, 23, 26, 39, 46, 47, 49, 50, 52, 54-59, 67, 69, 79, 98, 101, 131, 133, 145, 151, 152, 155, 161-163, 165-171, 174, 175, 186, 189, 195, 196, 199, 200, 225, 226, 237, 277-279, 283-285, 288, 290, 291, 295, 296, 298, 299, 302, 305, 344-347, 349-351, 354-360, 366, 375, 376, 389, 392, 393, 396, 399-401, 415, 426, 432-435, 441-444, 446-450, 459-462, 466-471, 474, 475, 477-484, 490, 532, 533, 553, 559
Maastricht, 289, 302, 304, 305, 449, 462, 466
Macalester Loup, R., 367, 374, 375, 554
Makkum, 139
Marken, 189
Marrum, 550
Marsbergen, J. van, 72-74, 90, 102, 103, 181
Mastebroek, L., 556
Mastenbroek, 515
Matthes, H. A., 402*, 405, 406
Mayers, A., 403
Medema, F. D., 556
Meeden, 267, 556
Meedhuizen, 213
Meerburg, zie: Gezelle Meerburg
Meerkerk, 375, 506
Mens, E., 274
Mensingeweer, 556
Meppel, 142, 143, 155, 257, 258, 260, 261, 264-266, 271, 272, 276, 556

Merle d' Aubigné, J. H., 107
Metelerkamp, R., 475
Mey van Streefkerk, J. G. de, 43, 44, 50, 101, 189, 433, 440, 446, 450, 468
Meijer, A., 253
Middel, H., 543
Middelburg, 423, 427
Middelie, 364
Middelstum, 2, 9, 19, 20, 459, 532, 536, 556
Midlum, 330
Millenaar, W. J., 70, 73, 74, 97, 102, 104, 105, 182, 187, 188, 192, 194, 203-205, 208, 209, 322
Minnertsga, 549
Molen, J. H. v. d., 239, 538
Molen, R. H. v. d., 530, 556
Molenaar, D., 188
Molkwerum, 332
Monod, A. L. F. T., 315*
Montauban, 315
Moorlag, A. H., 555
Moorrees, B., 85*, 188, 190, 193, 309, 310, 312, 424, 426, 500, 553
More, 373, 375, 376, 419
More Wzn, H., 372, 392
Moskee, H., 115
Mulder (of Muller), 290, 291, 297
Mulder, A. J., 254*, 554
Mulder, F. H., 555
Mulder, L. R., 115
Mulder, S., 390
Mulder, T. E., 555
Muskegon (N.-Am.), 110
Murman, A. A., 297
Mijdrecht, 390, 543

N

Nagell, C. A. D. baron van, 193*, 322, 326, 425
Nanninga, A. S., 87, 89
Napels, 315
Nauwman van der Roest, J. Z., 364*
Nauta, D., 183
Neder Andel, 380, 411
Neder Asselt, 324
Nederhardinxveld, 403
Nederhemert, 193, 199, 322, 326, 403, 425, 500
Nederlangbroek, 410
Nehrkoker, C. F., 271, 279-282, 286, 287
Niekerk, 3, 4, 6, 14
Niel, B. E. C. van, 191*
Nieuwenhoorn, 367
Nieuwenhui(y)zen, C. (van), 365, 366, 371, 391, 392, 395
Nieuwe Pekela, 226
Nieuwe Stadskanaal, zie: Stadskanaal
Nieveen, N., 546*, 547
Nieuwold, B., 410*, 420, 461, 517, 518, 522, 523
Niewolt, M. J., 210, 226, 228-230
Noordeloos, 402, 404-406
ambachtsheer van —, 402
burgemeester van —, 402, 405
Nooy, J. de, 118, 128
Norg, 160
Nui(y)s, J. Y., 111, 115, 120, 556
Nijeveen, 261
Nijhoff, J. L., 401*, 402, 406
Nijhuis, R., 280-282, 286
Nijkerk, 85, 182, 493, 523
Nijmegen, 195
Nijmegen Scheltema, G. van —, 330-336

O

Obbes, N., 538-541, 543
Ochten, 324
Oedenrode, St, 431
Oegstgeest, 403
Oisterwijk, 107
Oldenhove, 555
Oldelemmer, 546
Oldenkeppel, 365
Olyve, J. A., 115
Olyve, P., 115
Olyve, S. A., 115
Ommen, 263, 515
Onderdendam, 39
Onstwedde 226, 555
Ooms, 297
Oordt, J. F. van, 328, 410*
Oosterbeek, 401
Oosterbeek, T., 550
Oosterga, J. M., 115
Oosterhaule, 3
Oosterhof, P. G., 555
Oosterhout (N.Br.), 191
Oosterhuis, J. G., 261

Oosterland, 295
Oostermeer, 212
Oosterveen, K. L., 261
Oosterwolde (Gld.), 380
Oosterwijk, 404
Oosting, H. J., 155*
Ooststellingwerf
grietman van —, 342, 343
Op Andel, 380, 411
Opijnen, 371
Oudbeijerland, 543
Ouden, J. H. den, 188, 310, 500, 553
Oude Pekela, 214, 215, 225, 226, 232, 238, 555
burgemeester van —, 232
Oude Tonge, 409
Over Asselt, 324
Overduijn, W., 386
Overkamp, G. H., 403, 404
Overkamp, J., 404, 406
Overlangbroek, 189

P

Pabst tot Bingerden, Jhr R. W. J. van, 475
Pallandt van Beerse, A. W. baron van, 271, 273, 274*, 275, 278, 281, 286
Pallandt van Keppel, F. W. F. T. baron van, 2, 9, 12, 18-26, 43, 44, 46, 47, 58, 59, 69-72, 75, 76, 78, 79, 82-84, 87, 91, 93-101, 103-105, 107, 123, 131, 136, 137, 142-144, 150-152, 157, 160, 163, 165-169, 174-177, 186, 189-191, 194-196, 199, 200, 208, 209, 224-226, 233, 236-238, 240, 241, 250, 251, 262, 266-270, 276, 277, 283, 287, 290, 294, 296, 298, 305, 312, 321-323, 326, 327, 330, 332, 335, 337-341, 344, 345, 358-361, 364-368, 373-376, 378, 380-382, 384, 389, 393, 402, 403, 410, 417, 425, 432-435, 441, 442, 446, 448-454, 457-471, 474-484, 490, 500, 523-526, 534-538, 541, 542, 545, 547-549, 553
Pape, A., 326, 328
Pape, C. F. J., 194*, 208, 312, 314, 319
Pape, C. F. S., 188, 193, 319-321*, 325, 327, 415, 416, 418, 494, 501, 510, 511
Pape, C. W.[3]), 70, 71, 74, 75, 85, 88, 89, 94, 95, 97, 98, 172-174, 176, 181, 184-189, 191, 192, 194, 196-201, 203-208, 306, 309-320, 322-328, 408-413, 416, 418-420, 423-425, 427-429, 461, 467, 492-511, 525, 553, 554
Pape, J. D. W., 201, 208*, 312, 314, 428, 495, 496
Parijs, 246, 311, 416
Pekelder, L. W., 555
Peperga, 111
Peperkamp, J., 227, 228
Pheiser, J., 556
Philipse A. W., 22, 26, 33, 39, 45, 47-50, 52-58, 62, 64, 67, 79, 140, 141, 151, 161, 162, 170, 171, 199, 200, 228, 230, 278, 279, 283-288, 290, 295, 296, 298, 299, 302, 344, 349, 350, 354, 356, 358-360, 387, 389, 393, 414, 417, 426, 432, 435, 436, 442-449, 461, 472, 484, 490, 491, 508, 511, 530, 532, 533, 553, 559
Piepers, M., 475
Pieters, G., 423
Pinto, J. de, 176*
Plas, A. van der, 403
Poederoyen, 257, 366-368, 371-376, 378, 380, 387, 390, 392, 403, 412, 414, 419, 554
burgemeester van —, 375, 419
Polen, G. J. van, 6, 7, 48
Poll, Jhr W. G., 475
Poll, F. van de, 539*, 541
Polsbroek, 399
Polsbroekerdam, 390, 399
Pompe, L., 115
Potter, L. de, 148*, 149
Potter van Loon, J., 60*, 65, 198
Prakke, W., 115
Prillevitz, C., 411*
Prins, I., 543*
Prins, S. G., 324*, 494, 499, 501

[3]) C. W. Pape (1788—1873); 1811 predikant te Renswoude, 1814 te St Michielsgestel, 1815 te Heusden; 1852 emeritus.

Prins van Oranje (Willem II), 82, 209, 306, 317-319, 322, 417, 424, 475, 510, 511
Putten, 86
Puttershoek, 390

Q

Quintus, Jhr O. J., 25, 27, 164

R

Raalte, 255
Raalte, A. C. van, 515*
Raamsdonk, 87, 89, 371
Radema, P. K., 339, 340
Radermacher Schorer, J., 386*
Raidt, G. J., 255*, 260, 264
Randen, IJ. D. van, 550
Randwijk, 380
Rechteren van Appeltern, J. H. graaf van, 272, 273*-279, 284, 287, 351, 352, 356, 358, 437, 527, 545, 547-549
Reddingius, zie: Benthem Reddingius
Reddingius, J. H., 255*, 256
Reede Ginckel, W. G. F. graaf van, 198*, 199
Rengers, W. F. L. baron, 1, 3-5, 8, 13-23, 25, 27, 28, 30-33, 35, 38-42, 46-49, 69, 71, 131-134, 137-139, 144-146, 152, 153, 158, 159, 161, 162, 164-168, 210, 221-227, 233, 234, 236-246, 349, 351, 352, 354, 356, 437, 457, 535, 537, 538
Repelaer van Driel, O., 61, 66, 106
Rhee, J. van, 182-184, 186, 193, 198, 208, 313, 317, 325, 387, 407, 409, 410, 415, 418, 419, 424, 426-429, 492-500, 502-507, 516, 517, 524, 526
Ridderinkhof, J., 281
Riekels, D. B., 556
Riepema, P. J., 530
Rietema, E. J., 30-32, 34-36, 39-42
Rinsumageest, 523
Ritsema, D. P., 2, 10-12, 218
Ritsema, K. P., 6, 49-51
Rochell, G. J. J., 226-228
Roden, 233, 255, 257
Roëll, W. F., 460
Rolde, 258, 534
Rombout, G., 403
Roorda, F. A., 338, 555
Rotterdam, 295, 303, 313, 423
Roussel, N., 315*
Rouveen, 527, 545-547, 549
Rouville, J. M. J. de, 403
Roy, A. de, 422
Roy, J. J. le, 409*, 410, 497
Royaards, H. J., 450, 451, 453
Royen, H. van, 475
Roijer, W. H., 544, 545*
Rubingh, H. B., 555
Ruimschort, H., 403
Ruinen, 260, 341
Ruinerwold, 258, 260
Rullmann, J. C., 190, 232
Rutgers, A., 409*, 410
Rijswijk, 412
Rijswijk, C. van, 90

S

Sanders, T., 297*
Sanen, Van, 290, 291
Santen, Van, 290, 291
Sauwerd, 556
Schaap, P., 329, 331, 335*, 341, 549
Scheemda, 232, 556
Schepers, H., 556
Schiedam, 363
Schierbeek, R. J., 515
Schildkamp, O. L., 219, 220, 231, 233, 236, 459, 555
Schim van der Loeff, M. M., 506*
Schimmelpenninck, G., 484-489*
Schimmelpenninck, R. J., 425, 489
Schleiermacher, 374
Scholte, H. P., 13, 14, 19, 27, 29, 37, 38, 45-48, 52-55, 59-62, 64-83, 85-100, 102-108, 142, 151, 166, 167, 169, 172-175, 178, 181-190, 192-209, 214, 270, 289, 290, 292-298, 300, 303, 304, 306-310, 312-319, 321-325, 327, 354, 361, 363-380, 382-392, 396-399, 403-405, 407-424, 426-431, 434, 436, 438, 440, 443, 444, 449, 455, 457-460, 462, 464, 466, 469, 479, 493, 494, 497, 501-503, 505-507, 509, 515, 524, 538, 543, 548, 553
Schoondermarkt, J., 307
Schoonhoven, 257
Schoonhoven, J., 305
Schouwenburg, J., 371, 391, 392, 395
Schuilinge, O., 501*
Schuringa, W. J., 458-460, 532, 556

Schijff, J. J., 94
Sellinge, 238
Sempes, J., 556
Serooskerke, 213
Servatius, B., 113*, 120, 143, 144, 147, 148, 141, 155, 162, 250, 252, 259, 260, 268
Setten, C. F. van, 172, 189*, 191, 192, 196, 199, 204, 306, 309-311, 313, 316, 323, 325, 418
Sevenstern, P. G., 4, 6-8, 10*, 11, 14-18, 30, 31, 33, 38-41, 47-51, 53, 55, 59, 212, 228-230, 244, 245, 247, 285, 530-532, 557, 558
Sexbierum, 335, 549
Sickens, H., 111, 112, 125, 126, 128-130, 260, 533, 556
Sickens, J., 115, 120
Sleeuwijk, 325, 403, 412, 497, 503, 504
Sleuver, A. J., 6
Sloot, A. van der, 319, 320, 327, 425
Slothouber, H., 380*
Sluis, H. H. A., 122, 260
Sluis, C. van der, 303
Sluiter, K. E., 71
Sluiter, S. K., 7, 28, 43, 44, 221, 459
Smeedes, J. A., 161, 254*, 554
Smilde, 109-111, 113, 118, 120-123, 126, 130, 139, 141-148, 153-155, 158, 160, 168, 247, 251-253, 255, 256, 259-261, 267, 281, 342, 459, 534, 556
burgemeester van —, 109, 111, 113-115, 128, 144
Smit, G. J., 261
Smit, H. H., 556
Smit, H. J., 260
Smith, N., 9, 13, 14, 53, 69, 178
Smitskamp, H., 302
Sneek, 330, 332, 335, 338, 340, 341, 549
burgemeester van —, 340, 341*, 342
commissaris van politie te —, 340
officier van justitie te —, 330-336
Snippe, J. W., 115
Snippe, L. W., 255
Snippe, W. W., 111, 115, 121
Snijders, J., 308
Solinger, 297
Spall, T. van, 82, 83, 85, 97, 98, 181, 185, 189, 192, 196, 201, 203, 204, 310, 311, 325, 408-410, 419, 420, 425, 428, 429, 494-499, 506, 509
Spittje, H. H., 556
Spitz, 300, 301
Spoelstra, W. G., 550
Spoor, E. C., 326*
Sprang, 183, 188, 193, 201, 306, 319-321, 325, 327, 403, 407-409, 412-415, 417-419, 427-430, 494-497, 501, 502, 505, 510
burgemeester van —, 325, 417
Spijk (Gr.), 239, 240, 351
Spijkerman, R., 260, 261, 264
Stadskanaal, 232, 267, 555
Standdaarbuiten, 323, 367
St. Anthoniepolder, 409
St. Etienne, 315
St. Laurens, 367
St. Maarten, 554
St. Michielsgestel, 425
Staphorst, 545-548
burgemeester van —, 545-547*-549
Star Busmann, C., 249*
Stavast, A. J., 111, 113
Stavenisse de Brauw, C., 295*, 296, 299, 300
Stedum, 212, 238
Steenis, M. van, 308, 423
Stenhuis, P. G., 530, 556
Steringa Kuyper, B. H., 233*
Stobbeman, H. H., 5
Stoit, F. H., 53, 55, 85
Stokman, S., 482
Stratenus, A. A., 475
Straver, J., 403
Streutger, J., 260, 264
Strik, R., 115, 120, 253, 556
Stukje, C. C., 556
Stijn, C. W., 366
Suawoude, 550
Suringar, L. P., 70*, 73, 75, 77, 78, 97, 192, 197, 198, 309-311, 412
Swart, H. K., 556
Sybenga, S., 17, 46, 138
Sypkens, M. S., 556
Sijpkens, T., 48, 62, 64, 138-141, 151, 161, 162, 170, 230, 244, 245, 344, 346-360

T

Teeuwen, Chr. W. J., 378
Ter Heijde (Z.H.), 183
Ter Heijden (N.Br.) 374
Terlouw, D., 308
Tex, C. A. den, 450*, 451, 453
Thelwall, A. S., 303
Thesinge, 213
Tiel, 361, 367, 379, 380, 387, 390-392, 411, 418, 419, 444, 462
officier van justitie te —, 361, 367*, 368, 371, 373, 379, 380, 387
Tienhoven (Z.H.), 403, 404
Tietjerk, 550
Tilburg, 317, 318
Timmerman, J., 257*
Tinallinge, 521
Tjalleberd, 238
Tjerkgaast, 501
Tjerkwerd, 332
Tjoelker, A., 340, 514, 519, 526
Tonckens, W., 122*, 260
Tonkens, E. E., 234-236
Tonkens, W., 51, 52*, 61
Tonnis, A., 170, 248, 557
Toulon, L. van, 396, 399-401, 437
Tricht, 379, 380, 390, 403, 418
burgemeester van —, 379, 380
Tricht, O. van, 373-375*
Trip, H. R., 39, 304, 305, 436, 441*, 474, 491
Tuil, 297
Tuyl, O. van, 385, 403
Tuyl, S. van, 385
Tuyll van Serooskerken van Vleuten, J. M. baron van, 101, 538-540*
Twijzel, 341, 521

U

Uden Marsman, A., 282
Uilkens, J. A., 213*
Uilkens, T. F., 212, 213*
Uithuizen, 112, 532, 534, 555, 556
Uithuizermeeden, 31, 110, 213, 230, 238-240, 527, 528, 530, 531, 534, 535, 537, 538, 556
burgemeester van —, 239, 349, 351, 538
Ulrum, 1-10, 12-34, 38-43, 45, 46, 48-53, 56-60, 65, 69-71, 79, 85, 93, 100, 103, 105, 134, 135, 137-139, 143, 144, 146, 150, 153, 159, 164, 178, 210, 215, 218, 219, 221-230, 232-234, 238, 242-248, 251, 252, 262, 265, 267, 336, 392, 442, 443, 445, 447, 455, 459, 535, 555, 559
burgemeester van —, 5, 8, 15, 17, 30, 34, 35, 40-42, 227-329, 243
kapitein der troepen te —, 28, 30-38, 40-42
veldwachter van —, 3, 6, 7, 34-38, 40, 42, 48, 146
Ummels C. Gzn, W., 431
Urk, 335
Usquert, 6, 7, 35
Utrecht, 154, 192, 198, 311, 399, 410, 416, 482, 450, 554

V

Vaassen, 189, 191
Valkenburg (Z.H.), 402
Valkenswaard, 323
Valkoog, 554
Veen, 182-184, 198, 208, 292, 306, 310, 313, 412, 415, 416, 423, 424, 427, 428, 492-497, 500, 502-511, 526
burgemeester van —, 424, 428, 493, 510, 511
Veen, B. van, 70, 89, 90, 428
Veen, H. van, 274
Veen, A. J. van der, 255*, 256
Veen, M. van der, 111
Veendam, 139, 232, 310, 555
Veenendaal, 554
Veenhof, E. W., 115
Veeninga, R. J., 161, 554
Veldkamp, J. H., 556
Velzen, S. van —, 363*, 387, 409, 410, 424, 500, 501, 512-526
Venema, F. (de Cock-), 534
Venema, H. D., 234, 235
Verbeek, G., 385
Verbeet, T., 290, 291, 295, 297, 299
Verdoorn, C., 72-74, 90, 102, 103, 181
Vergouwen, 325
Verheijen, A. G., 295*
Verheijen, Jhr F. X., 205*
Verkui(y)l, A., 189, 190, 324, 403, 421

Vermasen, 226*, 227
Vermeulen, A., 423
Verschoor, H. E., 499, 503-505
Verschuir, J., 219, 459, 555
Versteeg, A., 370, 371, 391, 392, 395, 403, 460
Versteeg, B., 421
Versteeg, J., 421
Vianen, 402, 406
Vierhuizen, 5, 30, 46, 228
Vinhuizen, J., 229
Viruly, M., 372*
Visser, P., 475
Visser, J. Th. de, 460
Vlachtwedde, 160
Vliedorp, 3, 6
Vlissingen, 198, 410
Vogel, A., 402, 405, 406
Volders, W. B., 555
Vollenhoven, C., 246*, 440
Vorden, 516
Vos, A., 403
Vos, B., 115
Vreede, J., 207*
Vries, 258, 332
Vries, G. H. de, 115
Vries, S. de, 253
Vries, S. G. de, 556
Vroome, J. L. de, 115
Vrijhoeven Capelle, 193, 198, 308
Vuren, 361, 365-373, 376, 378, 379, 387, 390-392, 394, 395, 397, 398, 403, 408, 418, 460
burgemeester van —, 361, 368-371, 376, 394
Vuursche, De, 85
Vijgeboom, J. W., 341, 396, 402, 405

W

't Waal, 192, 291
Waalwijk, 193, 204, 308, 415, 423, 430
Waardhuizen, 422
Waddinxveen, 390
Waesmunster, 82
Wagenborgen, 213
Walraven, J., 366, 368, 371, 372, 379, 391, 392, 395
Wanneperveen, 271-273, 275-278, 548
burgemeester van —, 272-278, 351
Wanswerd, 257
Warffum, 6, 7, 35, 170, 248, 249, 285, 555, 557-559
burgemeester van —, 557
Warfhuizen, 34
Warmenhuizen, 364
Warmolts, J. H., 5, 229, 230
Waspik, 319
Wassenaar, 404
Webster, A. G., 139, 149, 253*, 260
Wehe, 5, 556
Weide, J. F. v. d., 260
Well, 375
Welle, C. J., 428*
Welle, P., 397, 398
Wenniger, Chr. Th., 52*, 61
Werk, J. H. van der, 248
Werken, J. P. van de, 382-385, 387-389
Werkendam, 198, 207
Werkhoven, 189
Werp, D. van der, 109, 110*-115, 120-122, 128, 142, 148, 157, 232, 252, 253, 260, 265, 528, 530, 531, 535-537
Werp, J. van der, 112
Werthers, J., 429-431, 494
Wesselman, C. F., 386*
Westerlee, 232, 267, 556
Westerloo, L. D., 514, 521*
Westernieland, 31
Westerveen, J. G., 260
Westerwijtwerd, 556
West-Graftdijk, 375
Westra, J. H., 122*, 260
Westrien, A. van, 366
Wicherling, G., 271, 279, 280, 284-288, 350
Wichers, B., 249*
Wichers, Jhr. H. L., 140*, 141, 226, 232, 234, 236, 247, 249
Wichers, J. C., 61*
Wiegers, F. G., 556
Wielenga, J. B., 340
Wier, 255
Wierdsma, P., 234, 337, 338*, 342, 351
Wiersema, S. G., 530, 538, 556
Wildeboer, B. E., 275
Wildervank, 31, 136, 138-140, 232, 234, 235, 555
burgemeester van —, 139, 234
Wildman, J. P., 556
Willem I (koning), 2, 9-12, 20-26,

28, 29, 31, 32, 36, 37, 39, 42-44, 46, 47, 49, 50, 54, 57-59, 61-64, 66, 68, 72-74, 78-82, 87, 88, 90, 91, 93-96, 98-103, 105-107, 109, 116, 118-120, 123, 132, 133, 135, 141, 144-146, 149-152, 157-160, 162, 163, 165-168, 171, 172, 176, 177, 179-181, 189-191, 197, 200-202, 213-221, 223-226, 231, 233, 237, 238, 242, 245, 246, 253, 261, 262, 266, 267, 270-272, 276, 277, 279, 282, 305, 306, 312, 314-316, 327, 332, 356, 360, 369, 370, 373, 376, 378, 384-386, 390-394, 398, 401-403, 415, 417, 432-438, 440, 442, 443, 446-452, 455, 457-459, 461-463, 465-472, 474-491, 498, 500, 526, 528-530, 535, 536, 539, 542, 553, 557-559
Willich, 302, 303
Wilsum, 279, 280, 284, 286
Windeweer, 341
Winschoten, 136, 140, 210, 211, 225, 231-234, 236-238, 240, 241, 247, 249, 285, 349, 353, 354, 444
  officier van justitie te —, 140*, 141, 226, 232, 234, 236, 247, 249
Winsemius, W., 332*
Winsum, 33, 39, 556
  vrederechter van —, 28, 33-39*-42, 146
Winter, A. P. de, 423
Wiselius Izn, S., 540, 541
Wit, K. de, 53, 55, 85
Wit, L. A. de, 555
Wit, P. R. de, 232*
Witlox, J. H. J. M., 94, 482
Woerden, 297
Woldendorp, 305
Woltersum, 332
Woltinge, H. W., 260
Woltman, J. W., 261
Wons, 521
Workum, 330, 331, 335, 341, 549
Wormnest, H., 34*, 36
Wormser, J. A., 531
Woudrichem, 326, 412
Woudsend, 546
Wumkes, G. A., 212, 341
Wijchgram, K. W., 520, 521*
Wijgerden, G. van, 386
Wijk (N.Br.), 85, 188, 310, 428
Wijk, De, 264
Wijk, A. H. van, 555
Wijnbeek, H., 425*

Y

IJlhorst, 545
IJlst, 550
IJsendoorn, 411
IJsseldijk, Wed. van, 543*

Z

Zaltbommel, 201, 365-367, 370, 371, 373-375, 381, 403, 419, 500, 554
  burgemeester van —, 376
  districtscommissaris te —, 367, 376, 383, 385
  garnizoenscommandant te —, 379, 380, 388
  vrederechter te —, 385
't Zandt, 212, 213, 556
  burgemeester van —, 212
Zantinge, J. F., 555
Zeebuit, J. F., 255*, 258, 260, 261, 264
Zeelt, J. J., 543*
Zevenbergen, 422
Zeijen, 258
Zimmerman(s), 290, 292, 295, 296, 299
Zoelen, 314
Zorn, J. S., 323*
Zoutkamp, 5, 8
Zuidbeijerland, 410
Zuidbroek, 410
Zuidema, P. W., 556
Zuidwolde (Dr.), 260
Zuilichem, 257, 386
Zutfen, 226, 227, 475
Zuurdijk, 210, 227, 229
Zuylen van Nijevelt, J. A. baron van, 162, 329, 332-343, 351, 352, 356, 358, 437, 525, 549, 550
Zuylen van Nijevelt, P. J., 553
Zwartsluis, 280
Zwolle, 271-277, 280, 281, 285, 381, 544-547
  officier van justitie te —, 271, 273-275, 278, 281, 286, 287
Zwollerkarspel, 287
Zwijndrecht, 390, 543
Zijderveld, 279
Zijldijk, 555
Zijlma, H. J., 32, 34, 42

INHOUD.

Inleiding VII

1—18 *De met de Afscheiding te Ulrum in onmiddellijk verband staande verwikkelingen* 1

1 Verklaring van den Kerkeraad van de gemeente van Ulrum, 14 Oct. 1834, blz. 2.
2 Adres van Ds J. van der Helm te Niekerk aan den Gouverneur van Groningen, 16 Oct. 1834, blz. 3.
3 Missive van den Gouverneur van Groningen aan Ds J. van der Helm te Niekerk, 17 Oct. 1834, blz. 4.
4 Adres van den Ring Leens aan den Gouverneur van Groningen, 17 Oct. 1834, blz. 4, 5.
5 Procesverbaal opgemaakt door J. K. Loots te Ulrum, 19 Oct. 1834, blz. 5—7.
6 Missive van J. K. Loots te Ulrum aan den Gouverneur van Groningen, 20 Oct. 1834, blz. 8.
7 Adres van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan den Gouverneur van Groningen, 20 Oct. 1834, blz. 9.
8 Rekwest van Ds H. de Cock en den Kerkeraad van Ulrum aan den Koning, 24 Oct. 1834, blz. 10—12.
9 Rapport van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst, 24 Oct. 1834, blz. 12.
10 Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 24 Oct. 1834, blz. 13—18.
11 Dispositie van den Minister van Eeredienst, 25 Oct. 1834, blz. 18—20.
12 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Groningen, 25 Oct. 1834, blz. 20, 21.
13 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 26 Oct. 1834, blz. 21.
14 Rapport van de Ministers van Justitie en van Eeredienst aan den Koning, 27 Oct. 1834, blz. 22, 23.
15 Missive van den Minister van Eeredienst aan het Provinciaal College van Toezicht in Groningen, 27 Oct. 1834, blz. 23.
16 Missive van het Provinciaal College van Toezicht in Groningen aan den Minister van Eeredienst, 30 Oct. 1834, blz. 24, 25.

17 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 30 Oct. 1834, blz. 25, 26.
18 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan O. J. Quintus te Groningen, 1 Nov. 1834, blz. 27.

19—29 *De stand van zaken te Ulrum in den eersten tijd van het verblijf der militairen aldaar* 28

19 Brief van K. A. van der Laan te Ulrum aan Ds H. P. Scholte, 27 Oct. 1834, blz. 29.
20 Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 29 Oct. 1834, blz. 30, 31.
21 Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 5 Nov. 1834, blz. 31, 32.
22 Proclamatie van het Gemeentebestuur van Ulrum, 8 Nov. 1834, blz. 32.
23 Brief van Ds H. de Cock aan den Kapitein der troepen te Ulrum, 9 Nov. 1834, blz. 32, 33.
24 Rapport van den Vrederechter van Winsum aan den Officier van Justitie te Appingedam, 10 Nov. 1834, blz. 33—39.
25 Missive van den Minister van Justitie aan den Koning, 19 Nov. 1834, blz. 39.
26 Missive van den tweeden Assessor van Ulrum aan den Gouverneur van Groningen, 19 Nov. 1834, blz. 39, 40.
27 Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 24 Nov. 1834, blz. 40—42.
28 Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Eeredienst, 27 Nov. 1834, blz. 43.
29 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 27 Nov. 1834, blz. 43, 44.

30—42 *Gerechtelijke vervolgingen tegen De Cock, Scholte e.a. in verband met de Afscheiding te Ulrum* 45

30 Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 30 en 31 Oct. 1834, blz. 46, 47.
31 Missive van den Officier van Justitie te Appingedam aan den Procureur Generaal, 1 Nov. 1834, blz. 47—49.
32 Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie, 6 Nov. 1834, blz. 50.
33 Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Appingedam tegen Ds H. de Cock en K. P. Ritsema, 7 Nov. 1834, blz. 50—52.
34 Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 7 Nov. 1834, 52—54.

35 Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 8 Nov. 1834, blz. 54, 55.
36 Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 12 Nov. 1834, blz. 55.
37 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 9 Jan. 1835, blz. 56—58
38 Rapport van de Ministers van Justitie en van Eeredienst aan den Koning, 12 en 15 Jan. 1835, blz. 58, 59.
39 Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Appingedam in zake Ds H. P. Scholte, 27 Febr. 1835, blz. 59—61.
40 Missive van den Procureur Generaal aan den Procureur Crimineel in Groningen en Drente, 19 Maart 1835, blz. 62—64.
41 Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Groningen in zake Ds H. P. Scholte, 24 Juni 1835, blz. 64—67.
42 Ontwerp-schrijven van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 15 Juli 1835, blz. 67.

43—66 *De aanleiding tot en de nasleep van de Afscheiding te Doeveren c.a. tot aan de afzetting van Ds H. P. Scholte* 68

43 Missive van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst, 24 Oct. 1834, blz. 69, 70.
44 Missive van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Oct. 1834, blz. 70, 71.
45 Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 1 Nov. 1834, blz. 71, 72.
46 Missive van den Kerkeraad van Doeveren c. a. aan het Provinciaal College van Toezicht in Noordbrabant, 1 Nov. 1834, blz. 72, 73.
47 Rekwest van den Kerkeraad der gemeente van Doeveren c. a. aan den Koning, 2 Nov. 1834, blz. 73, 74.
48 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 3 Nov. 1834, blz. 74, 75.
49 Missive van het Provinciaal College van Toezicht in Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst, 3 Nov. 1834, blz. 75, 76.
50 Missive van den Minister van Eeredienst aan het Provinciaal College van Toezicht in Noordbrabant, 3 Nov. 1834, blz. 76.
51 Missive van den Burgemeester van Eethen c.a. aan den Gouverneur van Noordbrabant, 4 Nov. 1834, blz. 77—79.
52 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 5 Nov. 1834, blz. 79.

53 Rekwest van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 5 Nov. 1834, blz. 80, 81.
54 Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 6 Nov. 1834, blz. 81, 82.
55 Missive van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem met naschrift van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds T. van Spall te Dussen, 7 Nov. 1834, blz. 82, 83.
56 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Noordbrabant, 11 Nov. 1834, blz. 83, 84.
57 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 11 Nov. 1834, blz. 84, 85.
58 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 14 Nov. 1834, blz. 85, 86.
59 Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 15 Nov. 1834, blz. 86.
60 Rapport van het Classikaal Bestuur van Heusden aan den Minister van Eeredienst, 15 Nov. 1834, blz. 87—97.
61 Missive van het Classikaal Bestuur van Heusden aan den Minister van Eeredienst, 18 Nov. 1834, blz. 97, 98.
62 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 20 Nov. 1834, blz. 98—101.
63 Rekwest van Ds H. P. Scholte en den Kerkeraad van Doeveren c. a. aan den Koning, 24 Nov. 1834, blz. 102, 103.
64 Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst, 26 Nov. 1834, blz. 104, 105.
65 Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 27 Nov. 1834, blz. 105—107.
66 Missive van Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 30 Nov. 1834, blz. 107, 108.

67—77 *Een stukje voorgeschiedenis van den schoolstrijd, te Smilde* 109

67 Missive van den Schoolopziener Ds H. Doorenbos te Smilde aan den Gouverneur van Drente, 11 Nov. 1834, blz. 110, 111.
68 Procesverbaal van den Burgemeester van Smilde tegen D. van der Werp, 13 Nov. 1834, blz. 111—113.
69 Missive van den Burgemeester van Smilde aan den Officier van Justitie te Assen, 14 Nov. 1834, blz. 113.

70 Rekwest van H. J. Hein c.s. te Smilde aan den Burgemeester van Smilde, 21 Nov. 1834, blz. 113—115.
71 Missive van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 27 Nov. 1834, blz. 115—118.
72 Rekwest van den Kerkeraad der afgescheiden Gereformeerde gemeente te Smilde aan den Koning, begin Dec. 1834, blz. 118—120.
73 Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Assen tegen D. van der Werp, 10 Dec. 1834, blz. 120—122.
74 Rapport van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Eeredienst, 27 Jan. 1835, blz. 123—125.
75 Rekwest van H. Sickens en J. Hofman te Smilde aan den Gouverneur van Drente, 28 April 1835, blz. 125, 126.
76 Rapport van het Gemeentebestuur van Smilde aan den Gouverneur van Drente, 12 Mei 1835, blz. 126—128.
77 Dispositie van den Gouverneur van Drente in zake het rekwest van H. Sickens en J. Hofman te Smilde, 26 Mei 1835, blz. 129, 130.

78—101 *De uitbreiding der afscheidingsbeweging in Groningen en Drente en de daartegen ontworpen maatregelen* 131

78 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 16 Nov. 1834, blz. 133—135.
79 Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 17 Nov. 1834, blz. 136, 137.
80 Circulaire van den Gouverneur van Groningen aan de gemeentebesturen, 20 Nov. 1834, blz. 137, 138.
81 Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 21 Nov. 1834, blz. 138, 139.
82 Missive van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente aan den Officier van Justitie te Winschoten, 24 Nov. 1834, blz. 140, 141.
83 Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 Nov. 1834, blz. 141, 142.
84 Missive van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Eeredienst, 24 Nov. 1834, blz. 143, 144.
85 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 25 Nov. 1834, blz. 144, 145.
86 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 27 Nov. 1834, blz. 145—147.

87 Brief aan Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 27 Nov. 1834, blz. 147—149.
88 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Drente, 28 Nov. 1834, blz. 150.
89 Missive van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente aan den Officier van Justitie te Assen, 29 Nov. 1834, blz. 151.
90 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 1 Dec. 1834, blz. 151, 152.
91 Missive van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 1 Dec. 1834, blz. 153—155.
92 Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 3 Dec. 1834, blz. 155—157.
93 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 5 Dec. 1834, blz. 157—160.
94 Missive van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 8 Dec. 1834, blz. 160, 161.
95 Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 11 Dec. 1834, blz. 161, 162.
96 Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 12 Dec. 1834, blz. 162, 163.
97 Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds G. Benthem Reddingius te Assen, 13 Dec. 1834, blz. 163, 164.
98 Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan O. J. Quintus te Groningen, 13 Dec. 1834, blz. 164, 165.
99 Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 12/13 Dec. 1834, blz. 165—169.
100 Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 20 Dec. 1834, blz. 170.
101 Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 26 Dec. 1834, blz. 170, 171.

102—124 *Het conflict te Doeveren c.a., speciaal in verband met de kwestie van de ontruiming der pastorie* . 172

102 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 6 Dec. 1834, blz. 173.
103 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 9 Dec. 1834, blz. 174, 175.
104 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 11 Dec. 1834, blz. 175, 176.
105 Rekwest van den Kerkeraad van Doeveren, Genderen en Gansoyen aan den Koning, 12 Dec. 1834, blz. 177—181.

106 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 31 Dec. 1834, blz. 181—184.
107 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 1 Jan. 1835, blz. 184, 185.
108 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 3 Jan. 1835, blz. 185, 186.
109 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 16 Jan. 1835, blz. 187, 188.
110 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 17 Jan. 1835, blz. 189, 190.
111 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 22 Jan. 1835, blz. 190, 191.
112 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 4 Febr. 1835, blz. 192—194.
113 Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst, 7 Febr. 1835, blz. 194, 195.
114 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 10 Febr. 1835, blz. 195, 196.
115 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 11 Febr. 1835, blz. 196, 197.
116 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 17 Febr. 1835, blz. 197—199.
117 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 19 Febr. 1835, blz. 199, 200.
118 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 11 Maart 1835, blz. 200, 201.
119 Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 12 Maart 1835, blz. 201, 202.
120 Brief van Ds T. van Spall te Dussen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 22 Maart 1835, blz. 203.
121 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 Maart 1835, blz. 203, 204.
122 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 25 Maart 1835, blz. 204—206.
123 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 1 April 1835, blz. 206—208.
124 Missive van de Gedeputeerde Staten van Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst, 3 April 1835, blz. 208, 209.

125—151 *De voortgang van de afscheidingsbeweging in de provincie Groningen en de gerechtelijke uitspraken naar aanleiding daarvan* 210

125 Brief van Ds T. F. Uilkens te Loppersum aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 22 Dec. 1834, blz. 212—213.
126 Rekwest van H. E. Gelms te Oude Pekela aan den Koning, 30 Dec. 1834, blz. 214, 215.
127 Rekwest van den Kerkeraad van Ulrum aan den Koning, 2 Jan. 1834, blz. 215—218.
128 Bijlage bij het vorige stuk, blz. 218—219.
129 Rekwest van O. L. Schildkamp en J. Verschuir te Groningen aan den Koning, 4 Jan. 1835, blz. 219, 220.
130 Missive van S. K. Sluiter aan den Koning, 7 Jan. 1835, blz. 221.
131 Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 10 Jan. 1835, blz. 221, 222.
132 Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 18 Jan. 1835, blz. 223.
133 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 19 Jan. 1835, blz. 224, 225.
134 Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 21 Jan. 1835, blz. 225, 226.
135 Missive van Majoor Rochell te Groningen aan den Opperbevelhebber van het tweede Groot Militair Kommando te Zutphen, 2 Maart 1835. blz. 226, 227.
136 Missive van Majoor Rochell te Groningen aan den Opperbevelhebber van het tweede Groot Militair Kommando te Zutphen, 16 Maart 1835, blz. 227, 228.
137 Rapport van den Officier van Justitie te Appingedam aan den Procureur Generaal, 24 Maart 1835, blz. 228—230.
138 Rekwest van O. L. Schildkamp te Groningen aan den Koning, 27 Maart 1835, blz. 231.
139 Schrijven van den Ring Winschoten aan het Classikaal Bestuur van Winschoten, 15 April 1835, blz. 231—233.
140 Rapport van het Gemeentebestuur van Groningen aan den Gouverneur van Groningen, 4 Mei 1835, blz. 233, 234.
141 Vonnis van de Rechtbank te Winschoten in zake Ds H. de Cock e. a., 5 Mei 1835, blz. 234—236.
142 Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 7 Mei 1835, blz. 236, 237.

143 Adres van het Classikaal Bestuur van Winschoten aan den Minister van Eeredienst, 27 Mei 1835, blz. 237, 238.
144 Missive van het Gemeentebestuur van Uithuizermeeden aan den Gouverneur van Groningen, 27 Mei 1835, blz. 238, 239.
145 Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 12 Juni 1835, blz. 240, 241.
146 Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 11 Juli 1835, blz. 242.
147 Missive van het Gemeentebestuur van Ulrum aan den Gouverneur van Groningen, 20 Juli 1835, blz. 242, 243.
148 Missive van den Gouverneur van Groningen aan het Gemeentebestuur van Ulrum, 22 Juli 1835, blz. 243, 244.
149 Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 22 Juli 1835, blz. 244, 245.
150 Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 24 Juli 1835, blz. 245, 246.
151 Vonnis van de Rechtbank te Winschoten in zake Ds H. de Cock, 4 Aug. 1835, blz. 247—249.

152—161 *De ontwikkeling van de afscheidingsbeweging in Drente* 250

152 Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Drente aan den Minister van Eeredienst, 26 Dec. 1834, blz. 251—258.
153 Vonnis van de Rechtbank te Assen in zake Ds H. de Cock, 25 Maart 1835, blz. 259, 260.
154 Rekwesten van een anonymus te Meppel aan den Koning, 28 Maart 1835, blz. 261, 262.
155 Missive van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Eeredienst, 2 April 1835, blz. 262, 263.
156 Verklaring, opgemaakt door den Veldwachter en den Politiebode te Hoogeveen, 6 April 1835, blz. 263, 264.
157 Adres van het Provinciaal Kerkbestuur van Drente aan de Algemeene Synode, 9 Mei 1835, blz. 264—266.
158 Missive van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 25 Mei 1835, blz. 266, 267.
159 Missive van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 25 Juni 1835, blz. 267, 268.
160 Adres van de Algemeene Synode der Ned. Herv. Kerk aan den Minister van Eeredienst, 13 Juli 1835, blz. 269.

161 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 13 Juli 1835, blz. 270.

162—173 *De eerste verwikkelingen in Overijsel, speciaal te Wanneperveen en te Kampen* 271

162 Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Burgemeester van Wanneperveen, 16 Febr. 1835, blz. 272, 273.
163 Missive van den Burgemeester van Wanneperveen aan den Gouverneur van Overijsel, 21 April 1835, blz. 273—275.
164 Missive van den Burgemeester van Wanneperveen aan den Gouverneur van Overijsel, 27 April 1835, blz. 275.
165 Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Eeredienst, 30 April 1835, blz. 276.
166 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Overijsel, 9 Mei 1835, blz. 277.
167 Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 1 Juni 1835, blz. 277, 278.
168 Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 11 Juni 1835, blz. 278, 279.
169 Missive van den Commissaris van Politie te Kampen aan den President van het Provinciaal Kerkbestuur van Overijsel, 13 Juni 1835, blz. 279—281.
170 Missive van Ds N. S. Hoek te Kampen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 15 Juni 1835, blz. 281, 282.
171 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 20 Juni 1835, blz. 283.
172 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 22 Juni 1835, blz. 283—285.
173 Rapport van den Procureur Crimineel in Overijsel aan den Procureur Generaal, 24 Juni 1835, blz. 285—288.

174—183 *Belangstelling voor de beweging der Afscheiding in het leger* 289

174 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 9 Febr. 1835, blz. 290.
175 Missive van Ds A. Luberti Augustini te 's Hertogenbosch aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 12 Febr. 1835, blz. 291—294.
176 Rapport van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Procureur Generaal, 12 Febr. 1835, blz. 295, 296.
177 Nota van inlichtingen gegeven aan den Procureur Crimineel in Noordbrabant, 15 Febr. 1835, blz. 297.

178 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 17 Febr. 1835, blz. 298.
179 Rapport van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Procureur Generaal, 19 Febr. 1835, blz. 298, 299.
180 Missive van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Opperbevelhebber der vesting Breda, 23 Febr. 1835, blz. 300, 301.
181 Missive van den Opperbevelhebber der vesting Breda aan den Procureur Crimineel in Noordbrabant, 27 Febr. 1835, blz. 301, 302.
182 Missive van kapitein J. J. Hennequin aan den Opperbevelhebber der vesting Maastricht, 12 Sept. 1835, blz. 302—304.
183 Missive van den Opperbevelhebber der vesting Maastricht aan den Directeur Generaal van Oorlog, 13 Sept. 1835, blz. 304, 305.

184—196 *Verwikkelingen in Noordbrabant, speciaal in verband met het optreden der kurassiers te Doeveren en Genderen* 306

184 Procesverbaal opgemaakt door den Burgemeester van Eethen c.a., 5 April 1835, blz. 307, 308.
185 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 8 April 1835, blz. 309, 310.
186 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 13 April 1835, blz. 311, 312.
187 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 14 April 1835, blz. 312.
188 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 April 1835, blz. 312—314.
189 Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 6 Mei 1835, blz. 314—316.
190 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 14 Mei 1835, blz. 316, 317.
191 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 15 Mei 1835, blz. 317—319.
192 Missive van Ds C. F. S. Pape te Sprang aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 19 Mei 1835, blz. 319—321.
193 Rapport van den Burgemeester van Eethen c. a. aan den Gouverneur van Noordbrabant, 10 Juni 1835, blz. 321, 322.
194 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 11 Juni 1835, blz. 322, 323.

195 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 17 Juni 1835, blz. 324—326.
196 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 18 Juni 1835, blz. 326—328.

197—205 *Oefeningen te Koudum in Friesland en het eerste optreden van De Cock in die provincie, voornamelijk te Burum* 329

197 Missive van het Classikaal Bestuur van Sneek aan den Minister van Eeredienst, 11 Juni 1835, blz. 330—332.
198 Rapport van den Officier van Justitie te Sneek aan den Gouverneur van Friesland, 14 Juni 1835, blz. 332—335.
199 Rapport van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 16 Juni 1835, blz. 335, 336.
200 Missive van den Grietman van Kollumerland c.a. aan den Gouverneur van Friesland, 22 Juni 1835, blz. 336, 337.
201 Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 23 Juni 1835, blz. 337, 338.
202 Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 28 Juni 1835, blz. 338, 339.
203 Rapport van den Grietman van Kollumerland c. a. aan den Gouverneur van Friesland, 27 Juni 1835, blz. 339, 340.
204 Missive van den Burgemeester van Sneek aan den Gouverneur van Friesland, 28 Juni 1835, blz. 340, 341.
205 Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 6 Juli 1835, blz. 341—343.

206—209 *Overleg bij de Regeering over een krachtiger optreden tegen de samenkomsten der Afgescheidenen* 344

206 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 29 Juni 1835, blz. 345.
207 Rapport van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente aan den Minister van Justitie, 12 Juli 1835, blz. 346—357.
208 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 16 Juli 1835, blz. 358, 359.
209 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 20 Juli 1835, blz. 359, 360.

210—232 *Maatregelen in verband met het optreden van Ds A. Brummelkamp te Hattem en de openlucht-godsdienstoefeningen van Ds H. P. Scholte in de Betuwe* 361, 362

210 Missive van den Burgemeester van Hattem aan den Gouverneur van Gelderland, 29 Juni 1835, blz. 363, 364.
211 Rapport van het Classikaal Bestuur van Harderwijk aan den Minister van Eeredienst, 9 Juli 1835, blz. 364, 365.
212 Schrijven van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Vuren aan den Minister van Eeredienst, 13 Juli 1835, blz. 365, 366.
213 Missive van het Classikaal Bestuur van Zaltbommel aan den Minister van Eeredienst, 15 Juli 1835, blz. 367.
214 Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 18 Juli 1835, blz. 368.
215 Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Burgemeester van Vuren, 18 Juli 1835, blz. 369, 370.
216 Missive van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Vuren aan het Classikaal Bestuur te Zaltbommel, 19 Juli 1835, blz. 370—372.
217 Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 21 Juli 1835, blz. 272, 273.
218 Missive van Ds O. van Tricht te Enkhuizen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Juli 1835, blz. 373—375.
219 Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Justitie, 29 Juli 1835, blz. 375, 376.
220 Circulaire van den Gouverneur van Gelderland aan de Gemeentebesturen, 30 Juli 1835, blz. 376—378.
221 Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 30 Juli 1835, blz. 378.
222 Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 11 Aug. 1835, blz. 379, 380.
223 Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst, 22 Aug. 1835, blz. 380, 381.
224 Missive van Ds W. J. Crol te Gameren aan den Minister van Eeredienst, 24 Aug. 1835, blz. 381—383.
225 Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 25 Aug. 1835, blz. 383, 384.

226 Rekwest van J. P. van de Werken te Gameren aan den Koning, 4 Sept. 1835, blz. 384, 385.
227 Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 8 Sept. 1835, blz. 386.
228 Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 23 Sept. 1835, blz. 386, 387.
229 Rapport van den Officier van Justitie te Tiel aan den Procureur Generaal, 1 Oct. 1835, blz. 387-389.
230 Rekwest van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 22 Oct. 1835, blz. 390, 391.
231 Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning, 24 Nov. 1835, blz. 391—393.
232 Rekwest van K. van der Linden e.a. te Vuren aan den Koning, 2 Dec. 1835, blz. 394, 395.

233—239 *Het optreden van Ds H. P. Scholte in Zuidholland en Utrecht* 396

233 Missive van den Officier van Justitie te Gorinchem aan den Gouverneur van Zuidholland, 14 Juli 1835, blz. 397.
234 Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 16 Juli 1835, blz. 397, 398.
235 Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 12 Aug. 1835, blz. 398.
236 Missive van den Gouverneur van Utrecht van den Minister van Justitie, 18 Aug. 1835, blz. 399, 400.
237 Missive van den Minister van Justitie aan den Gouverneur van Utrecht, 29 Aug. 1835, blz. 401.
238 Missive van Ds J. la Lau te Gouda aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 25 Sept. 1835, blz. 401—403.
239 Rapport van het Classikaal Bestuur van Gouda aan den Minister van Eeredienst, 3 Oct. 1835, blz. 403—406.

240—256 *Nieuwe spanning in Noordbrabant ten gevolge van de openlucht-godsdienstoefeningen van Ds H. P. Scholte. Het begin van het kerkelijk optreden tegen de predikanten Meerburg en Van Rhee* . 407

240 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 18 Juli 1835, blz. 408, 409.
241 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 20 Juli 1835, blz. 409—411.

242 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 21 Juli 1835, blz. 411—413.
243 Missive van den Burgemeester van Eethen c. a. aan den Gouverneur van Noordbrabant, 21 Juli 1835, blz. 413, 414.
244 Missive van den Procureur Crimineel in Noordbrabant van den Procureur Generaal, 21 Juli 1835, blz. 414.
245 Missive van Ds C. F. S. Pape te Sprang aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 Juli 1835, blz. 415, 416.
246 Rapport van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Gouverneur van Noordbrabant, 25 Juli 1835, blz. 416, 417.
247 Rapport van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 27 Juli 1835, blz. 417.
248 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 5 Aug. 1835, blz. 418, 419.
249 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 15 Aug. 1835, blz. 419, 420.
250 Procesverbaal opgemaakt door den Burgemeester van Eethen c.a., 16 Aug. 1835, blz. 421—423.
251 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 19 Aug. 1835, blz. 423—425.
252 Missive van Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 20 Aug. 1835, blz. 425.
253 Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 21 Aug. 1835, blz. 426.
254 Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek, 22 Aug. 1835, blz. 426, 427.
255 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 27 Aug. 1835, blz. 427—429.
256 Vonnis van de Rechtbank te 's Hertogenbosch in zake Ds H. P. Scholte c.s., 3 Sept. 1835, blz. 429—431.

257—278 *Afwijzing van de verzoeken der Afgescheidenen om vrijheid en bescherming* 432, 433

257 Rapport van de Ministers van Justitie en van Eeredienst aan den Koning, 13 en 14 Aug. 1835, blz. 434, 435.
258 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken met naschrift van den Minister van Oorlog, 4 en 10 Sept. 1835, blz. 436—441.

259 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 11 Sept. 1835, blz. 442—446.
260 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 15 Sept. 1835, blz. 446—449.
261 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 19 Sept. 1835, blz. 449.
262 Rapport van den Minister van Eeredienst met naschrift van den Minister van Justitie, 18 en 25 Sept. 1835, blz. 450—461.
263 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 22 Sept. 1835, blz. 461.
264 Rapport van den Minister van Eeredienst met naschrift van den Minister van Justitie, 22 en 25 Sept. 1835, blz. 462—466.
265 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 15 Oct. 1835, blz. 467.
266 Rapport van den Raad van State aan den Koning, 6 Nov. 1835, blz. 467—475.
267 Memorie van den Secretaris en Adviseur Janssen (?), 9 Nov. 1835, blz. 475, 476.
268 Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan den Referendaris Asser, 17 Nov. 1835, blz. 477.
269 Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 30 Nov. en 4 Dec. 1835, blz. 478—483.
270 Concept-Besluit, door de Ministers van Eeredienst en van Justitie den Koning aangeboden, 30 Nov. en 4 Dec. 1835, blz. 483, 484.
271 Memorie van den Secretaris van Staat aan den Koning, begin Dec. 1835, blz. 484—486.
272 Notitie van den Koning (?), begin Dec. 1835, blz. 486, 487.
273 Rescript van den Koning aan het Departement van Hervormden Eeredienst, 10 Dec. 1835, blz. 487, 488.
274 Missive van den Secretaris van Staat aan de Departementen van Eeredienst, Justitie, Binnenlandsche Zaken en Oorlog, 10 Dec. 1835, blz. 488, 489.
275 Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 13 Dec. 1835, blz. 489.
276 Misisve van den Referendaris Asser aan den Minister van Justitie (?), 14 Dec. 1835, blz. 490.
277 Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 15 Dec. 1835, blz. 490, 491.
278 Missive van den Minister van Oorlog aan verschillende militaire autoriteiten, 17 Dec. 1835, blz. 491.

279—293 *De afwikkeling van de kerkelijke procedure tegen de predikanten Meerburg en Van Rhee* 492

279 Brief van Ds C. W. Pape aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 4 Sept. 1835, blz. 493, 494.
280 Brief van J. D. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 18 Sept. 1835, blz. 495.
281 Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds T. van Spall te Dussen, 22 Sept. 1835, blz. 496.
282 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 26 Sept. 1835, blz. 496, 497.
283 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 7 Oct. 1835, blz. 497, 498.
284 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 12 Oct. 1835, blz. 499—501.
285 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 27 Oct. 1835, blz. 501—503.
286 Brief van H. E. Verschoor te Sleeuwijk aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 7 Nov. 1835, blz. 503.
287 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan J. E. Verschoor te Sleeuwijk, 11 Nov. 1835, blz. 504.
288 Brief van Ds A. Luberti Augustini te 's Hertogenbosch aan Ds C. W. Pape te Heusden, 29 Nov. 1835, blz. 504—506.
289 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 30 Nov. 1835, blz. 507.
290 Missive van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Procureur Generaal, 7 Dec. 1835, blz. 508.
291 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 14 Dec. 1835, blz. 508—510.
292 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 15 Dec. 1835, blz. 510, 511.
293 Missive van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Procureur Generaal, 22 Dec. 1835, blz. 511.

294—304 *De kerkelijke procedure tegen Ds S. van Velzen te Drogeham* 512

294 Missive van Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Aug. 1835, blz. 513—516.

295 Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum, 2 Sept. 1835, blz. 516, 517.
296 Missive van Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 Sept. 1835, blz. 517, 518.
297 Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum, 26 Sept. 1835, blz. 518, 519.
298 Missive van Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 2 Oct. 1835, blz. 519, 520.
299 Brief van Ds K. W. Wijchgram te Buitenpost aan Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum, 19 Nov. 1835, blz. 520, 521.
300 Missive van Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 27 Nov. 1835, blz. 521—523.
301 Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum, 5 Dec. 1835, blz. 524.
302 Missive van Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum aan den Minister van Eeredienst, 14 Dec. 1835, blz. 524, 525.
303 Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds P. A. C. Hugenholtz te Dokkum, 16 Dec. 1835, blz. 525, 526.
304 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 17 Dec. 1835, blz. 526.

305—318 *Voortgang der afscheidingsbeweging in de vier Noordelijke provinciën. De Afscheiding te Amsterdam* 527

305 Rekwest van D. van der Werp c. s. te Uithuizermeeden aan den Koning, Sept. 1835, blz. 528—530.
306 Missive van den Officier van Justitie te Appingedam aan den Procureur Generaal, 3 Oct. 1835, blz. 530—532.
307 Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 8 Oct. 1835, blz. 532, 533.
308 Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 9 Oct. 1835, blz. 533, 534.
309 Missive van Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden aan den Minister van Eeredienst, 27 Oct. 1835, blz. 534—537.
310 Rapport van het Gemeentebestuur van Uithuizermeeden aan den Gouverneur van Groningen, 28 Oct. 1835, blz. 537, 538.
311 Missive van het Gemeentebestuur van Amsterdam aan den Gouverneur van Noordholland, 29 Oct. 1835, blz. 538, 539.

312 Missive van den Gouverneur van Noordholland aan het Gemeentebestuur van Amsterdam, 30 Oct. 1835, blz. 539, 540.
313 Missive van het Gemeentebestuur van Amsterdam aan den Gouverneur van Noordholland, 3 Nov. 1835, blz. 540, 541.
314 Rapport van het Classikaal Bestuur van Amsterdam aan den Minister van Eeredienst, 9 Nov. 1835, blz. 541—543.
315 Missive van Mr W. H. Roijer te Zwolle aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 Nov. 1835, blz. 544, 545.
316 Missive van den Burgemeester van Staphorst aan den Gouverneur van Overijsel, 5 Dec. 1835, blz. 545—547.
317 Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 7 Dec. 1835, blz. 547—549.
318 Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 19 Dec. 1835, blz. 549, 550.

Bijlagen 551

I. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 11 Dec. 1834, blz. 553, 554.
II. Rekwest van Afgescheidenen in de provinciën Groningen en Drente aan den Koning, Juni 1835, blz. 554—556.
III. Rekwest van K. J. Dwarshuis te Warffum aan den Koning, 22 Jan. 1835, blz. 557, 558.
IV. Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning, 13 Maart 1835, blz. 559.

Chronologische lijst der stukken 561

Register van personen en plaatsen 583